

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov

Zborník príspevkov
z 13. medzinárodnej vedeckej konferencie

Medzinárodné vzťahy 2012
AKTUÁLNE OTÁZKY SVETOVEJ EKONOMIKY A POLITIKY

Zámok Smolenice
05. – 07. december 2012

Conference proceedings
13th International Scientific Conference

International Relations 2012

CONTEMPORARY ISSUES OF WORLD ECONOMICS
AND POLITICS

Smolenice Castle
December 5 – 7 2012

Vydavateľstvo EKONÓM

2012

Usporiadateľ medzinárodnej vedeckej konferencie:
Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Finančná podpora:
Taipei Representative Office, Bratislava
Stredoslovenská energetika, a.s

Vedecký redaktor zborníka:
Dr.h.c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Recenzenti: prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.
prof. JUDr. Viera Strážnická, CSc.
prof. Ing. Helena Strážovská, CSc.

Zostavovateľka zborníka: PhDr. Lucia Milošovičová

.....

Medzinárodný vedecký výbor:

Predseda:	
Lipková Ľudmila, Dr.h.c., prof., Ing., CSc.	Ekonomická univerzita v Bratislave
Členovia:	
Lehmannová Zuzana, prof., PhDr., CSc.	Vysoká škola ekonomická, Praha
Lid'ák Ján, doc., PhDr., CSc.	Ekonomická univerzita v Bratislave
Márton Milan, doc., PhDr., CSc.	Ekonomická univerzita v Bratislave
Mráz Stanislav, prof., JUDr., CSc.	Ekonomická univerzita v Bratislave
Osiński Joachim, prof., Dr., hab.	Szkoła Główna Handlowa, Warszawa
Pálinčák Mykola, doc., CSc.	Užhorodská národná univerzita, Užhorod
Rusiňák Peter, JUDr., PhD.	Ekonomická univerzita v Bratislave
Sidak Mykola, doc., DrSc.	Užhorodská národná univerzita, Užhorod
Škvrnda František, mim. prof., doc., PhDr., CSc.	Ekonomická univerzita v Bratislave
Zágoršeková Marta, doc., PhDr., CSc.	Ekonomická univerzita v Bratislave

Organizačný výbor:

Predseda:	Kolesár Miroslav, Ing.
Podpredseda:	Milošovičová Lucia, PhDr.

Členovia:	
Bocora Ján, Ing.	Holas Lukáš, Ing.
Brocková Katarína, Ing. Mgr. PhD.	Lukáč Milan, Ing.
Buzinkai Matej, Ing.	Meričková Laura, Ing.
Černota Mikuláš, Ing.	Nemešová Marta
Draková Silvia, Ing.	Polgár Michal, Ing.
Drutarovská Jana, Ing.	Kunychka Mykhaylo, Ing.
Držka Michal, Ing.	Satková Monika, Ing., Mgr.
Fodorová Veronika, Ing. PhD.	Šabo Marián, Ing.
Gabrielová Petra, Ing.	Šálek Martin, Mgr.
Grančay Martin, Ing., PhD.	

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Vydavateľstvo EKONÓM, 2012

ISBN 978-80-225-3559-5

Obsah

Daša Adašková	19
PROBLEMATIKA HOSPODÁRSKEHO RASTU V PODMIENKACH VNÚTROŠTÁTNEHO OZBROJENÉHO KONFLIKTU V KOLUMBII	
Vít'azoslav Balhar, Vítězslav Balhar	26
EKONOMICKÉ MODELÝ VÝVOJA GLOBÁLNEJ EKONOMIKY 20. STOROČIA A HĽADANIE EFEKTÍVNEJŠIEHO MODELU PRE 21. STOROČIE	
Mária Bláhová	39
ZMENY V KULTÚRNEJ IDENTITE NÁRODA – REFLEXIA ICH DOPADOV NA NOVÚ GENERÁCIU	
Ján Bocora	47
DIMENZIE ENERGETICKEJ BEZPEČNOSTI	
Katarína Brocková	59
ALTERNATÍVNE SPÔSOBY RIEŠENIA MEDZINÁRODNÝCH INVESTIČNÝCH SPOROV	
Alena Budveselová	69
KONFERENCIA O BEZPEČNOSTI A SPOLUPRÁCI V EURÓPE – PRÍNOS, IMPLIKÁCIE DO SÚČASNOSTI, RUSKÝ POHĽAD	
Katarína Cséfalvayová	77
TEÓRIA HEGEMONICKEJ STABILITY: JEJ MIESTO V RÁMCI TEÓRIE MEDZINÁRODNÝCH REŽIMOV A JEJ APLIKÁCIA NA ZDIEĽANIE MEDZINÁRODNÝCH VODNÝCH TOKOV	
Lubomír Čech	85
PAKISTANSKO–AFGANSKÉ VZŤAHY – ZLOŽITÉ DEDIČSTVO MINULOSTI A KOMPLIKOVANÁ SÚČASNOSŤ	
Mikuláš Černota	96
DEFORESTÁCIA – INTERDISCIPLINÁRNA ANALÝZA EKOLOGICKÝCH A SOCIOEKONOMICKÝCH FAKTOROV	
Jaroslav Drábek	102
NOVÝ VÝVOJ V JIHOVÝCHODNÍ ASII A PACIFIKU	
Jaroslav Drábek	105
FEDERALISMUS NEBO PÁD EURA	
Jaroslav Drábek	108
EVROPA V NOVÝCH GEOPOLITICKÝCH POMĚRECH	
Silvia Draková	111
AKTUÁLNA EKONOMICKÁ VÝKONNOSŤ ŠTÁTOV BRICS V GLOBÁLNO M KONTEXTE	
Jana Drutarovská	122
ÚLOHA FINANČNÝCH DERIVÁTOV PRI DESTABILIZÁCIÍ FINANČNÝCH TRHOV	
Michal Držka	131
HODNOTENIE EURÓPSKEJ MENOVEJ ÚNIE Z POHĽADU TEÓRIE OPTIMÁLNEJ MENOVEJ OBLASTI	
Tomáš Dudáš	139
ANALÝZA VPLYVU ZMIEN NÁRODNEJ KONKURENCIESCHOPNOSTI NA PRÍLEV PRIAMÝCH ZAHRANIČNÝCH INVESTÍCIÍ V NOVÝCH ČLENSKÝCH ŠTÁTOCH EÚ	

Michal Fabuš	148
PRIAME ZAHRANIČNÉ INVESTÍCIE PO HOSPODÁRSKEJ KRÍZE V SR	
Veronika Fodorová, Michal Štěpán	154
KRITICKÁ KOMPARÁCIA PRÍSTUPOV K MERANIU TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA	
Petra Gabrielová	167
KLÚČOVÉ OTÁZKY INTEGRÁCIE KRAJÍN ZÁPADNÉHO BALKÁNU	
Martin Grančay	174
LIBERALIZÁCIA MEDZINÁRODNEJ CIVILNEJ LETECKEJ DOPRAVY VS. LIBERALIZMUS AKO ZAHRANIČNO-OBCHODNÁ FILOZOFIA ŠTÁTU – ŠTATISTICKÁ ANALÝZA	
Martin Grešš	183
DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ EURÓPY	
Lubica Harakaľová	190
VEREJNÁ MIENKA V KONTEXTE REFORIEM SPOLOČNEJ POĽNOHOSPODÁRSKEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE	
Lukáš Holas	195
ENERGETIKA – AKCELERÁTOR ALEBO INHIBÍTOR RUSKO-ČÍNSKEJ SPOLUPRÁCE?	
Anna Hoľková	204
PRÁVO V OZBROJENOM KONFLIKTE A JEHO DODRŽIAVANIE V PRAXI	
Lucia Hurná	210
VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA PRÁVA OBČANOV EURÓPSKEJ ÚNIE NA OCHRANU DIPLOMATICKÝMI A KONZULÁRNymi ORGÁNMI ČLENSKÝCH ŠTÁTOV	
Simona Chuguryan	217
PRIORITY ZAHRANIČNEJ POLITIKY RUSKEJ FEDERÁCIE PO NÁSTUPE VLADIMÍRA PUTINA DO PREZIDENTSKÉHO ÚRADU	
Наталья Владимировна Ионова	225
ОСНОВЫ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЛИНГА В ИНТЕГРИРОВАННЫХ СТРУКТУРАХ	
Eva Jančíková	232
SEPA – INTEGRÁCIA PLATOBNÉHO STYKU	
Emilie Jašová	241
ÚLOHA SEKTORŮ PRO VÝVOJ NAIRU NA ÚROVNI CELÉHO NÁRODNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE	
Vojtech Jurčák, Jaroslav Nad'	250
CHARAKTERISTIKA NOVEJ OBRANNEJ STRATÉGIE USA	
Marcel Kordoš, Sergej Vojtovič	256
DRUHÉ VOLEBNÉ OBDOBIE PREZIDENTA OBAMU – VYTIAHNUTIE USA Z DLHOV?	
Karol Krajčo	267
KLASTRE A ICH PROBLÉMY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE	

Rudolf Kucharčík	271
ZAHRANIČNÁ POLITIKA V AMERICKEJ PREZIDENTSKEJ KAMPANI 2012	
Mykhaylo Kunychka	278
UKRAJINSKO-RUSKÉ VZŤAHY V OBLASTI JADROVEJ ENERGETIKY	
Milan Kurucz	286
EÚ AKO AKTÉR MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV. NIEKTORÉ TEORETICKÉ ASPEKTY	
Ján Lid'ák	293
NELEGÁLNA MIGRÁCIA – SÚČASŤ MIGRAČNÝCH PROCESOV V EURÓPE	
Beata Lipková	302
POSILŇOVANIE ÚLOHY EURÓPSKEJ CENTRÁLNEJ BANKY V RIEŠENÍ KRÍZY EUROZÓNY	
Eudmila Lipková	311
K NIEKTORÝM ASPEKTOM INOVAČNEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE	
Milan Lukáč	316
VÝVOJ ŠTRUKTÚRY AUTOMOBILOVÉHO PRIEMYSLU V REGIÓNE STREDNEJ EURÓPY PRED A PO ROKU 1990	
Ladislav Lysák	324
GLOBALIZÁCIA PARTICIPATÍVNEJ PARADIGMY VLASTNÍCTVA	
Štefan Maceják	334
EKONOMICKÉ FAKTORY ENERGETICKEJ BEZPEČNOSTI	
Ольга Ильинична Мамрукова	341
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В РОССИИ	
Milan Márton	358
POZNÁMKY K OBNOVE SOCIÁLNEHO KAPITÁLU	
Milan Márton	363
MIGRÁCIA, KULTÚRNA PLURALITA A RIZIKÁ VNÚTORNEJ KOHÉZIE SPOLOČNOSTI	
Ján Matis	369
BUDÚCNOSŤ AMERICKÉHO KONZERVATIVIZMU	
Boris Mattoš	377
DIPLOMATICKÝ PROTOKOL V PODMIENKACH MODERNEJ DIPLOMACIE	
Laura Meričková	383
VYUŽITIE TEÓRIE SOCIÁLNEHO KAPITÁLU VO VEREJNEJ DIPLOMACII	
Stanislav Mráz	389
HUMANITÁRNA INTERVENCIA	
Viliam Pajtinka	394
VYBRANÉ ASPEKTY VÝVOJA SOMÁLSKEHO PIRÁTSTVA	

Janka Pásztorová	407
AKTUÁLNE TRENDY FÚZIÍ A AKVIZÍCIÍ	
Ol'ga Plávková	415
AKTUÁLNE TRENDY VO VNÍMANÍ SPOLUŽITIA V RÁMCI EÚ: OČAKÁVANIA VERZUS REALITA	
В.Я. Портяков	421
РОССИЙСКО-КИТАЙСКАЯ ТОРГОВЛЯ: РЕЗУЛЬТАТЫ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ	
Hana Pravdová	438
VZÁJOMNE KONFORMNÁ STRATÉGIA MÉDIÍ A POLITICKÝCH SUBJEKTOV	
Klaudia Pytel'ová	446
ZÁKLADNÉ VÝCHODISKÁ A PRINCÍPY MEDZINÁRODNÉHO ROZVOJOVÉHO PRÁVA	
Milan Ralbovský	453
MOŽNOSTI ÚČINNEJŠIEHO PÔSOBENIA FINANCIÍ V ROZDELOVACÍCH PROCESOCH	
Leonid Raneta	461
POSTAVENIE MOLDAVSKA VO SVETOVOM HOSPODÁRSTVE (ANALÝZA PODĽA VYBRANÝCH UKAZOVATEĽOV)	
Hana Rohál'ová-Ilkivová	466
TALENT MANAŽMENT V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE	
Peter Rusiňák	477
K NIEKTORÝM VÝZVAM SÚČASNEJ DIPLOMACIE	
Monika Satková	486
ORGANIZAČNÉ PROSTREDIE ZAHRANIČNEJ POLITIKY SLOVENSKEJ REPUBLIKY	
Zuzana Slušná	498
INTERKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA AKO PREDPOKLAD ÚSPEŠNÉHO NAPŔNANIA CIEĽOV STRATÉGIÍ REGIONÁLNEHO ROZVOJA	
Karol R. Sorby	509
ZAHRANIČNÁ POLITIKA ZSSR NA BLÍZKOM VÝCHODE V 70. ROKOCH	
Nóra Szikorová	517
KOMPARÁCIA INVESTÍCIÍ EÚ A ČÍNY V ROPNÝCH ŠTÁTOCH AFRIKY	
Marián Šabo	524
VPLYV INTEGRÁCIE V LATINSKEJ AMERIKE NA VZŤAHY S EÚ A USA	
Martin Šálek	532
KONFLIKT V SÝRII A JEHO VPLYV NA OBLASŤ BLÍZKEHO VÝCHODU	
František Škvrnda	537
VYBRANÉ ASPEKTY VYTŤVÁRANIA MULTIPOLARITY V SÚČASNÝCH MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH	
Marta Zágoršeková	543
VPLYV MEDZIKULTÚRNYCH VZŤAHOV NA TRANSFORMÁCIU SOCIÁLNEHO A KULTÚRNEHO KAPITÁLU	

Program

13. medzinárodnej vedeckej konferencie

5. december 2012 (streda)

09.00-11.00	Registrácia, občerstvenie
11.30-12.30	Obed
13.00-14.30	Otvorenie konferencie a plenárne rokovanie Vystúpenia v pléne prof. I-Heng Chen National Sun Yatsen University, Kaohsiung (Taiwan) The development of culture and creative industry in Taiwan Ing. Ivan Klinec Ekonomický ústav SAV
14.30-15.00	Prestávka s občerstvením
15.00-16.30	Rokovanie v sekciách
17.00-18.00	Večera
18.30	Presun do vínnej pivnice v Horných Orešanoch
19.00-22.00	Ochutnávka archívnych vín spojená s občerstvením

6. december 2012 (štvrtok)

08.00-09.00	Raňajky
09.15-10.45	Rokovanie v sekciách
10.45-11.15	Prestávka s občerstvením
11.15-12.30	Rokovanie v sekciách
13.00-14.30	Obed
14.30-16.00	Rokovanie v sekciách
16.00-16.30	Prestávka s občerstvením
19.00	Recepcia
22.00	Vylosovanie tomboly

7. december 2012 (piatok)

08.00-09.00	Raňajky
09.15-10.45	Rokovanie v sekciách
10.45-11.00	Prestávka s občerstvením
11.00-12.00	Záverečné zhodnotenie konferencie
12.00-13.00	Obed
po 13.00	Ukončenie konferencie, odchod účastníkov

Obsah a rokovacie sekcie konferencie

1. Európska únia
2. Aktuálne otázky svetovej ekonomiky
3. Aktuálne otázky práva v medzinárodných vzťahoch
4. Aktuálne otázky súčasnej medzinárodnej politiky
5. Vplyv medzikultúrnych vzťahov na transformáciu sociálneho kapitálu
6. Aktuálne otázky vývoja juhovýchodnej Ázie

5. december 2012 (streda)

Sekcia č. 2 - Aktuálne otázky svetovej ekonomiky

Moderátor: Dudáš Tomáš, doc. Ing. PhD.

Miestnosť: Poľovnícky salón, čas: 15.00-16.30

Grančay Martin, Ing., PhD.	Liberalizácia medzinárodnej civilnej leteckej dopravy vs. liberalizmus ako zahranično-obchodná filozofia štátu – štatistická analýza
Roháľová-Ilkivová Hana, Ing., PhD.	Talent manažment v medzinárodnom kontexte
Drutarovská Jana , Ing.	Úloha finančných derivátov pri destabilizácii finančných trhov
Dudáš Tomáš, doc., Ing., PhD.	Analýza vplyvu zmien národnej konkurencieschopnosti na prílev priamych zahraničných investícií v nových členských štátoch EÚ
Nedelka Erzsébet, PhD student	Why was Russia over the global crisis after a year?

Sekcia č. 4 - Aktuálne otázky súčasnej medzinárodnej politiky

Moderátor: Rusiňák Peter, JUDr., PhD.

Miestnosť: Knižnica, čas: 15.00-16.30

Rusiňák Peter, JUDr., PhD.	K niektorým výzvam súčasnej diplomacie
Polgár Michal, Ing.	Možnosti predsedníckeho štátu v Rade EÚ v oblasti prezentácie štátu v zahraničí
Mattoš Boris, Mgr., PhD.	Diplomatický protokol v podmienkach modernej diplomacie
Satková Monika, Ing. Mgr.	Organizačné prostredie zahraničnej politiky Slovenskej republiky
Meričková Laura, Ing.	Využitie teórie sociálneho kapitálu vo verejnej diplomacii.
Pajtinka Viliam, Ing.	Vybrané aspekty vývoja somálskeho pirátstva
Pravdová Hana, doc. PhDr., PhD.	Vzájomne konformná stratégia médií a politických subjektov
Adašková Daša, Mgr., PhD.	Armed conflict in Syria and its implications for chemical and biological security

Sekcia č. 5 - Vplyv medzikultúrnych vzťahov na transformáciu sociálneho kapitálu

Moderátor: Zágoršeková Marta, doc., PhDr., CSc.

Miestnosť: Okrúhla miestnosť, čas: 15.00-16.30

Márton Milan, doc. PhDr., CSc.	Poznámky k obnove sociálneho kapitálu
Tökölyová Tatiana, JUDr., PhD.	Rozvoj ľudského, sociálneho a kultúrneho kapitálu v kontexte globalizácie, europeizácie
Povchanič Štefan, prof. PhDr., PhD.	Súvzťažnosť reálií a interkultúrnej komunikácie
Zágoršeková Marta, doc. PhDr., CSc.	Vplyv medzikultúrnych vzťahov na transformáciu sociálneho kapitálu
Chuguryan Simona, Mgr., PhD.	Priority zahraničnej politiky Ruskej federácie po nástupe Vladimíra Putina do prezidentského úradu
Sorby Karol, doc. PhDr., DrSc.	Zahraničná politika ZSSR na Blízkom východe v 70. rokoch
Kucharčík Rudolf, PhDr., PhD.	Zahraničná politika v americkej prezidentskej kampani 2012
Fodorová Veronika, Ing. PhD.	Kritická komparácia prístupov k meraniu trvalo udržateľného rozvoja
Bláhová Mária, PhDr., PhD.	Zmeny v kultúrnej identite národa – reflexia ich dopadov na novú generáciu
Márton Milan, doc. PhDr., CSc.	Migrácia, kultúrna pluralita a riziká vnútornej kohézie spoločnosti
Slušná Zuzana, PhDr., PhD.	Interkultúrna komunikácia ako predpoklad úspešného napĺňania cieľov stratégiej regionálneho rozvoja

Sekcia č. 6 - Aktuálne otázky vývoja juhovýchodnej Ázie

Moderátor: Cséfalvayová Katarína, Ing., PhD.

Miestnosť: Červený salónik, čas: 15.00-16.30

Nan-Yang Lee, David	The East China Sea Peace Initiative from Taiwan
Szikorová Nóra, Ing., PhD.	Komparácia investícií EÚ a Číny v ropných štátoch Afriky
Portyakov Vladimir, Professor, doctor	Russian-Chinese Trade: Achievements, Problems and Prospect
Buzinkai Matej, Ing.	Characterstics of the Chinese reform process
Černota Mikuláš , Ing., PhD.	Deforestácia – interdisciplinárna analýza ekologických a socioekonomických faktorov
Cséfalvayová Katarína, Ing., PhD.	Teória hegemonie stability: jej miesto v rámci teórie medzinárodných režimov a jej aplikácia na zdieľanie medzinárodných vodných tokov
Drábek Jaroslav, Ing.	Nový vývoj v juhovýchodní Asii a Pacifiku

6. december 2012 (štvrtok)

Sekcia č. 1 - Európska únia

Moderátor: Leška Dušan, doc., PhDr., PhD.

Miestnosť: Knižnica, čas: 9.15-10.45

Gabrielová Petra, Ing.	Kľúčové otázky integrácie krajín západného Balkánu
Plávková Oľga, doc., PhDr., CSc.	Aktuálne trendy vo vnímaní spolužitia v rámci EÚ: očakávania vs. realita
Kučerová Irah, PhDr., PhD.	Region of Central Europe or middle Europe?
Harakaľová Lubica, Ing., PhD.	Verejná mienka v kontexte reforiem spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej únie
Leška Dušan, doc., PhDr., PhD.	The way out of the crisis of the European Union more Europe or less Europe?
Drábek Jaroslav, Ing.	Federalizmus nebo pád eura

Sekcia č. 1 - Európska únia

Moderátor: Lipková Beata, Ing., PhD.

Miestnosť: Červený salónik, čas: 11.15-12.30

Lipková Beata, Ing., PhD.	Posilňovanie úlohy Európskej centrálnej banky v riešení krízy eurozóny
Pasztorová Janka, RNDr., PhD.	Aktuálne trendy fúzií a akvizícií
Držka Michal, Ing.	Hodnotenie Európskej menovej únie z pohľadu teórie optimálnej menovej oblasti
Stoličná Zuzana, Ing, PhD	Nové trendy v oblasti menovej politiky EU
Jančíková Eva, Ing., PhD.	SEPA – integrácia platobného styku
Drábek Jaroslav, Ing.	Evropa v nových geopolitických poměrech
Ионова Владимировна Наталья	ОСНОВЫ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЛИНГА В ИНТЕГРИРОВАННЫХ СТРУКТУРАХ

Sekcia č. 1 - Európska únia

Moderátor: Pellešová Pavlína, doc. Ing., PhD.

Miestnosť: Červený salónik, 14.30-16.00

Pellešová Pavlína, doc. Ing., PhD.	Innovations in teaching economic policy
Tomáš Verner, Ing.	Testing of the long-term Relationship between regional unemployment
Michal Tvrdoň, Bc.	
Karásková Taťána, Mgr.	Alternative sources of food in the third millennium
Lipková Ludmila, Dr.h.c. prof. Ing., CSc.	K niektorým aspektom inovačnej politiky Európskej únie
Václavínková Klára, Mgr.	Mapping the state market for organic food in the Czech republic to focus on organic agriculture
Puškárová Paula, Ing., PhD., Dis. Art.	R&D effectiveness in V4 Countries: new evidence on leading and lagging V4 regions
Jašová Emilie, Ing.	Úloha sektorů pro vývoj Nairu na úrovni celého národního hospodářství v České republice
Kordoš Marcel, Ing, PhD.	Transatlantic business dialogue as a key element of us-EU Economic partnership

Sekcia č. 2 a 4 - Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a súčasnej medzinárodnej politiky

Moderátor: Štancl Luboš, doc. RSDr., CSc.

Miestnosť: Poľovnícky salón, čas: 9.15-10.45

Štancl Luboš, doc. RSDr., CSc.	Economic cost and economic benefits foreign peacekeeping missions Czech army
Milan Ralbovský, prof. Ing., PhD.	Možnosti účinnejšieho pôsobenia financií v rozdeľovacích procesoch
Draková Silvia, Ing.	Aktuálna ekonomická výkonnosť štátov BRICS v globálnom kontexte
Budveselová Alena, PhDr.	Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe – prínos, implikácie do súčasnosti, ruský pohľad
Raneta Leonid, Ing., PhD.	Postavenie Moldavska vo svetovom hospodárstve
Lysák Ladislav, Ing., DrSc.	Globalizácia participatívnej paradigmy vlastníctva
Vašková Vanda, Ing., PhD.	Post-crisis financial market regulation and supervision

Sekcia č. 2 - Aktuálne otázky svetovej ekonomiky

Moderátor: Havierniková Katarína, Ing., PhD.

Miestnosť: Poľovnícky salón, čas: 11.15-12.30

Havierniková Katarína, Ing., PhD.	Clusters and their efficiency in regions of the Slovak republic
Krajčo Karol, Ing.	Klastre a ich problémy v Slovenskej republike
Fabuš Michal, Ing., PhD.	Priame zahraničné investície po hospodárskej kríze v SR
Lukáč Milan, Ing.	Vývoj štruktúry automobilového priemyslu v regióne strednej Európy pred a po roku 1990
Dušek Jiří, Ing., Ph.D.	Effectiveness of negative election campaign in the conditions of the Czech Republic
Braga Denys, MSc	The economic essence of the information
Balhar Vítězslav, prof., Ing., CSc. Balhar Vítězslav, Ing., PhD.	Ekonomické modely vývoja globálnej ekonomiky 20. storočia a hľadanie efektívnejšieho modelu pre 21. storočie
Мамрукова Ильинична Ольга	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В РОССИИ

Sekcia č. 3 - Aktuálne otázky práva v medzinárodných vzťahoch

Moderátor: Hurná Lucia, JUDr., PhD.

Miestnosť: Okrúhla miestnosť, čas: 14.30-16.00

Hurná Lucia, JUDr., PhD.	Všeobecná charakteristika práva občanov Európskej únie na ochranu diplomatickými a konzulárnymi orgánmi členských štátov
Brocková Katarína, Ing. Mgr., PhD.	Alternatívne spôsoby riešenia medzinárodných investičných sporov
Pyteľová Klaudia, JUDr., PhD.	Základné východiská a princípy medzinárodného rozvojového práva
Hol'ková Anna, JUDr. Ing., PhD.	Právo v ozbrojenom konflikte a jeho dodržiavanie v praxi
Cyran Anna, Dr.	Legal aspects of sending the Polish Army outside the country since 1989
Falecki Janusz, Dr.	Selected elements of the Polish Armed Forces' support for civil authorities in combating and eliminating the effects of non-military threats
Mráz Stanislav, prof. JUDr., CSc.	Humanitárna intervencia

Sekcia č. 4 - Aktuálne otázky súčasnej medzinárodnej politiky

Moderátor: Grešš Martin, doc. Ing., PhD.

Miestnosť: Červený salónik, čas: 9.15-10.45

Jurčák Vojtech, prof. Ing., CSc.	Charakteristika novej obrannej stratégie USA
Kordoš Marcel, Ing, PhD. Vojtovič Sergej, doc. Mgr., DrSc.	Druhé volebné obdobie prezidenta Obamu – vyťahnutie USA z dlhov?
Šabo Marián, Ing.	Vplyv integrácie v Latinskej Amerike na vzťahy s EÚ a USA
Matis Ján, Mgr.	Budúcnosť amerického konzervativizmu

Sekcia č. 4 - Aktuálne otázky súčasnej medzinárodnej politiky

Moderátor: Lidák Ján, doc. PhDr., CSc.

Miestnosť: Knižnica, čas: 14.30-16.00

Šálek Martin, Mgr.	Konflikt v Sýrii a jeho vplyv na oblasť Blízkeho východu
Adašková Daša, Mgr., PhD.	Problematika hospodárskeho rastu v podmienkach vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu v Kolumbii
Benická Jana, prof.Mgr., PhD.	Čínski prisťahovalci na Slovensku – politika vlády ČLR voči „zahraničným Číňanom“
Čech Lubomír, doc. Dr., CSc.	Pakistansko-afganské vzťahy - zložitá dedičstvo minulosti a komplikovaná súčasnosť
Škvrnda František, doc. PhDr., CSc.,	Vybrané aspekty vytvárania multipolarity v súčasných medzinárodných vzťahoch
Lidák Ján, doc. PhDr., CSc.	Nelegálna migrácia - neoddeliteľný fundament migračných procesov v Európe

7. december 2012 (piatok)

Sekcia č. 1 - Európska únia

Moderátor: Jančíková Eva, Ing., PhD.
Miestnosť: Červený salónik, čas: 9.15-10.45

Evangelu Jaroslava Ester, Mgr. et Mgr., Ph.D.	Different approaches and solutions of Czech and German Managers in intercultural stressful situations
Melecký Lukáš, Ing.	Integrated approach to regional disparities Evaluation in Visegrad Countries
Staničková Michaela, Ing.	Overall Evaluation of Regional Performance in Visegrad Countries in Comparison with Austria and Germany by Multidimensional Advanced DEA Approach.
Grešš Martin, doc. Ing., PhD.	Demografický vývoj Európy
Kurucz Milan, doc., CSc.	EÚ ako medzinárodný aktér. Niektoré teoretické otázky
Funta Rastislav, JUDr. LL.M.	The EU decline? Future prospect through investment strategy

Sekcia č. 2 - Aktuálne otázky svetovej ekonomiky

Moderátor: Martin Grančay, Ing., PhD.
Miestnosť: Knižnica, čas: 9.15-10.45

Maceják Štefan , PhDr. Mgr., PhD.	Ekonomické faktory energetickej bezpečnosti
Kunychka Mykhaylo, Ing.	Ukrajinsko-ruské vzťahy v oblasti jadrovej energetiky
Kozhabayeva Aisulu, Mgr.	Energy policy in Kazakhstan: Tendencies and risks
Bocora Ján, Ing.	Dimenzie energetickej bezpečnosti
Holas Lukáš, Ing.	Energetika – akcelerátor alebo inhibítor rusko-čínskej spolupráce

Daša Adašková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PROBLEMATIKA HOSPODÁRSKEHO RASTU V PODMIENKACH VNÚTROŠTÁTNEHO OZBROJENÉHO KONFLIKTU V KOLUMBII¹

Abstrakt

Bezpečnostná situácia v Kolumbii je výsledkom niekoľko desaťročí trvajúceho vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu. Medzi jeho dôsledky patrí aj nerovnaký a nerovnomerný hospodársky vývoj, sociálne a ekonomické problémy. Je pravdepodobné, že ak sa podarí stabilizovať bezpečnostnú situáciu a dosiahnuť urovnanie vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu, dôjde aj k pozitívnemu vplyvu na celkový hospodársky vývoj v krajine. Hlavným cieľom príspevku je analyzovať ekonomickú situáciu v Kolumbii v kontexte vnútroštátneho konfliktu a identifikovať bazálne prekážky pre hospodársky rast a rozvoj krajiny.

Kľúčové slová: Kolumbia, vnútroštátny ozbrojený konflikt, hospodársky rast.

Abstract

The security situation in Colombia is significantly influenced by decades of internal armed conflict. One of its consequences are unequal and unstable economic development, social and economic structural problems. It is probable, that if the actual government succeeded in stabilizing of the security situation and managed to resolve the internal armed conflict, it would result also in positive impacts on the complex economic development in the country. The main aim of the contribution is to analyse economic situation in Colombia in the context of internal armed conflict and to indentify basal impediments for the economic growth and development of the country.

Keywords: Colombia, internal armed conflict, economic growth.

Úvod

Vývoj hospodárstva Kolumbie je už niekoľko desaťročí ovplyvňovaný nestabilnou bezpečnostnou situáciou, ktorá je dôsledkom vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu. Jeho najmarkantnejšími prejavmi sú násilie páchané na civilistoch zo strany gerilových a paramilitantných skupín, ako aj príslušníkov ozbrojených síl, obchod s drogami a organizovaný zločin. Vnútroštátny ozbrojený konflikt v Kolumbii je výsledkom vzájomného pôsobenia konfliktogénnych ekonomických, sociálnych politických a historických faktorov.²

Aj napriek stále prebiehajúcej vnútroštátnemu konfliktu, Kolumbia patrí medzi štáty Latinskej Ameriky, ktoré majú značný ekonomický potenciál. Disponuje rozsiahlym domácim trhom, má potenciál pre zapájanie sa do medzinárodného obchodu a je bohatá na nerastné suroviny ako ropa, uhlie, zemný plyn, železo a zlato. Zároveň aktuálne predstavuje štvrtú

¹ Článok bol spracovaný v rámci riešenia projektu grantovej schémy pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov Ekonomickej univerzity v Bratislave č. 2319213 „Vzájomné vzťahové prepojenie hospodárskeho rastu a trvalo udržateľného rozvoja“.

² Kazanský, R. (2011): Bezpečnostná politika - teória konfliktov, s. 77.

najväčšiu stabilnú ekonomiku regiónu, ktorá sa v súčasnosti nachádza vo fáze znovuoživenia so sľubnými perspektívami.

Na druhej strane nestabilná bezpečnostná situácia v krajine spôsobila značné hospodárske a sociálne problémy ako vysoký stupeň chudoby, nerovnomerný vývoj, negramotnosť, nerovnaké postavenie obyvateľstva, nedostatok pracovných príležitostí, ktoré sú výsledkom nestabilnej bezpečnostnej situácie v krajine. Násilie v rámci konfliktu tak predstavuje hlavnú prekážku pre rozvoj, hospodársky rast a sociálny pokrok štátu. Dosiahnutie mieru a zaručenie stabilného ekonomického prostredia, hospodárskeho rastu a sociálneho rozvoja zostávajú aj naďalej najväčšími výzvami, ktorým Kolumbia čelí v súčasnosti.

Hlavným cieľom príspevku je analyzovať ekonomickú situáciu v Kolumbii v kontexte vnútroštátneho konfliktu a identifikovať bazálne prekážky pre hospodársky rast a trvalo udržateľný rozvoj krajiny.

Hospodársky vývoj v Kolumbii v kontexte vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu

Medzi rokmi 1950 až 1980 sa odhadovalo, že vnútroštátny konflikt v Kolumbii nebude mať významný dopad na hospodársky rast a rozvoj v krajine. Počas tohto obdobia sa Kolumbia vyhla makroekonomickej nerovnováhe, udržala si hospodársky rast a dokonca došlo k sociálnemu pokroku.³ V národnom hospodárstve bol uplatňovaný protekcionizmus. Hospodárstvo Kolumbie bolo výrazne determinované vývojom svetového hospodárstva. V kolumbijskom hospodárstve dochádzalo k výraznejším štátnym reguláciám⁴, čo sa v konečnej podobe odrazilo v jeho negatívnom vývoji a v potrebe jeho reformy v 90. rokoch 20. storočia.

Ekonomická situácia sa začala výraznejšie meniť v 90. rokoch 20. storočia. Administratíva prezidenta Césara Gaviriu Trujilla (1990 - 1994) si vytýčila štyri hlavné plány, ktorých cieľom malo byť zabezpečiť celkový rozvoj krajiny. Konkrétne išlo o modernizáciu ekonomiky, zlepšenie politického systému a navrátenie vláde kontroly nad celým územím, potrestať predstaviteľov narkoobchodu a uskutočniť mierové rokovania s predstaviteľmi gerilových skupín. Na podporu hospodárskeho rastu administratíva spustila politiku ekonomickej liberalizácie⁵, čo de facto znamenalo prechod z vysoko regulovaného na trhové hospodárstvo. Jej hlavnou prioritou bola modernizácia a liberalizácia obchodu, ktorá bola uskutočnená prostredníctvom redukcie colných taríf, finančnej regulácie, privatizácie štátnych podnikov, reformy sektoru práce a pod. Politika ekonomickej liberalizácie viedla k redukcii protekcionizmu a takmer všetky sektory⁶ hospodárstva boli otvorené zahraničným investíciám.⁷ Aktívne zapojenie sa kolumbijského hospodárstva do medzinárodného obchodu bolo kľúčovým prvkom a de facto prinieslo hospodársky rast v priemere od 4% do 5% a relatívnu stabilitu ekonomiky do roku 1997. V druhej polovici 90. rokov 20. storočia došlo k spomaleniu hospodárskeho rastu na 0,6% a do konca dekády hospodárstvo Kolumbie sa nachádzalo v recesii, ktorá bola charakteristická vysokou nezamestnanosťou a ďalšími sociálnymi problémami.⁸ Fiškálny deficit začal rásť a zároveň rástli aj domáci a zahraničný dlh.

³ ANDRADE, L. – CADENA, A. (2010): Colombia's lesson in economic development [online]. Dostupné na internete: <http://www.comexperu.org.pe/archivos/semanario/competitividad_colombia.pdf>

⁴ Konkrétne boli regulované obchodná politika, politika zamestnanosti, finančný sektor, daňový systém a pod.

⁵ Originálny názov „la apertura economica“.

⁶ Protekcionizmus sa zachoval len v sektore poľnohospodárstva.

⁷ The World Bank (2012): Colombia [online.], Dostupné na internete:

<<http://www.worldbank.org/en/country/colombia>>

⁸ SOLIMANO, A. (2000): Colombia Essays on Conflict, Peace and Development, s 32.

Počas administratívy prezidenta Pastranu došlo však k stimulácii národného hospodárstva, ku ktorej prispeli štrukturálne reformy, finančná pomoc z Medzinárodného menového fondu, ako aj finančná pomoc zo strany USA. V roku 1999 bola presadená kľúčová americko-kolumbijská iniciatíva - Plán Kolumbia (Plan Colombia) zameraná primárne na boj proti produkcii a pašovaniu drog, ktoré z 90% končia práve na americkom trhu. Okrem toho sa iniciatíva zameriavala na podporu a posilnenie kolumbijských národných inštitúcií, ekonomickú pomoc a zlepšenie sociálnych podmienok v krajine⁹. Implementácia Plánu Kolumbia znamenala pre národnú ekonomiku rast vo výške 2,9% HDP už rok po jeho prijatí.¹⁰

Od roku 2002 významnou skutočnosťou pre podporu hospodárskeho rastu Kolumbie bola dohoda Andský protokol o podpore obchodu a odstránení drog (Andean Trade Promotion and Drug Eradication Act), ktorého cieľom bolo zextenzívniť obchodné výhody poskytované Kolumbii zo strany USA. Výsledkom bol hospodársky rast a v roku 2006 HDP dosiahlo historické maximum, keď sa pohybovalo na úrovni 7,1 %.¹¹ Dohoda bola implementovaná počas administratívy prezidenta Álvara Uribeho (2002-2010). Od svojho nástupu presadzoval bezpečnostnú doktrínu - Politika obrany a demokratickej bezpečnosti (Democratic Security and Defense Policy). Jej prioritou bolo navrátiť vládu práva v krajine, zaručiť bezpečnosť obyvateľstva prostredníctvom eliminácie ilegálnych narko-teroristických skupín a skončiť s ilegálnym narkoobchodom. Na tento cieľ mali byť použité politické, ekonomické a predovšetkým vojenské prostriedky, ktoré mali navrátiť vojenskú prevahu vlády v krajine. Práve administratíve prezidenta Uribeho sú pripisované najväčšie úspechy v boji proti gerilovým a paramilitantným skupinám, ako eliminácia členskej základne geríl, úspešne realizované výmeny zajatcov, úspešné operácie na oslobodenie zajatcov, eliminácia kokových plantáží prostredníctvom postrekov, demobilizácia paramilitantných skupín a pod.

Napriek týmto úspechom Uribeho bezpečnostná koncepcia bola považovaná za kontroverznú, keďže v prvom rade uprednostňovala vojenské riešenie krízy a zanedbávala jeho dopad na obyvateľstvo. Výhrady voči politike sa sústreďovali najmä na výdavky, ktoré smerovali predovšetkým do oblasti posilňovania a modernizácie armády a policajného zboru, ktoré boli považované za kľúčové v boji s gerilami a paramilitantnými skupinami.

Vynaložené prostriedky však nevedli k výraznejšiemu zlepšeniu sociálnych a ekonomických pomerov v krajine a v tomto smere bola stratégia hodnotená celkovo ako neefektívna. Do roku 2005 boli viac ako 3 milióny obyvateľov bez práce. Navyše viac ako 1,5 milióna obyvateľstva bola vnútorne presídlená v dôsledku násilností, ktoré sprevádzali vnútroštátny ozbrojený konflikt. Zároveň došlo k deštrukcii ľudského, fyzického, sociálneho a prírodného kapitálu, bol pozastavený rast bohatstva a výrazne sa zhoršila životná úroveň obyvateľstva. Kolumbijská ekonomika sa v roku 2008 dostala znova do recesie, keď rástla iba o 2,7% HDP v roku 2008 a 0,8% v roku nasledujúcom.¹²

Aktuálny hospodársky vývoj v Kolumbii

Od roku 2010 stojí na čele Kolumbie prezident Juan Manuel Santos. Práve jeho administratíva má príležitosť zmeniť niekoľko generácií trvajúci vnútroštátny ozbrojený konflikt a prispieť tak k ukončeniu krízovej situácie v Kolumbii. Primárnymi deklarovanými

⁹ Plán Kolumbia bol terčom kritiky, keďže až 80% financií poskytovaných zo strany USA ide v prvom rade na posilnenie a modernizáciu armády, pričom zvyšok smeruje na obnovu socio-ekonomickej sféry v krajine. Brittain, J. J. (2010): *Revolutionary social change in Colombia*, s. 76.

¹⁰ ANDRADE, L. – CADENA, A. (2010): Colombia's lesson in economic development [online]. Dostupné na internete: <http://www.comexperu.org.pe/archivos/semanario/competitividad_colombia.pdf>

¹¹ ANDRADE, L. – CADENA, A. (2010): Colombia's lesson in economic development [online]. Dostupné na internete: <http://www.comexperu.org.pe/archivos/semanario/competitividad_colombia.pdf>

¹² Ibid.

cieľmi stratégie prezidenta Santosa bolo zlepšenie bezpečnosti jednotlivca ako i celej spoločnosti a zlepšenie sociálno-ekonomickej sféry Kolumbie. V oblasti bezpečnosti prezident Santos, ako bývalý minister obrany počas posledných troch rokov administratívy prezidenta Uribeho, sa ešte v predvolebnej kampani prihlásil k bezpečnostnej politike svojho predchodcu, ktorá bude aj naďalej tvoriť jadro stratégie na potlačenie aktivít zo strany gerilových a ilegálnych ozbrojených skupín. Tento fakt potvrdil nielen vo svojom prvom prezidentskom príhovore, ale aj prostredníctvom konkrétnych vojenských úspechov. V oblasti politických reforiem sa zameriava na cieľ eliminovať korupciu, beztretnosť a vplyv kriminálnikov na členov vlády a politikov, na cieľ podporiť vládu práva v krajine a legitimitu vládnych inštitúcií a pod. Ani v tejto oblasti však zatiaľ nedošlo k významnejším zmenám.

Vo svojej komplexnej agende zameranej na riešenie konfliktu si prezident ďalej vytýčil ekonomické a sociálne ciele prostredníctvom Národného rozvojového plánu na roky 2010 - 2014 (National Plan of Development 2010 - 2014) pozostávajúci z extenzívnych reforiem zameraných na zabezpečenie hospodárskeho rastu a prosperity občanov Kolumbie. K jeho sociálnym a ekonomickým cieľom patria hlavne: zníženie verejného dlhu, zníženie nezamestnanosti, eliminácia sociálnej nerovnosti medzi obyvateľmi, zefektívnenie súdneho systému, vytvorenie silných ekonomických väzieb na ázijské štáty a pod. Ekonomický rast v krajine má byť stimulovaný prostredníctvom energeticko-ťažobného sektoru, rozvoja dopravnej infraštruktúry, bývania, poľnohospodárstva, vedy, technológií a inovácií.¹³

Od konca roka 2012 prebiehajú mierové rokovania medzi vládou a najsilnejšou gerilovou organizáciou Ozbrojené revolučné sily Kolumbie - FARC (Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia). V prípade úspechu mierového procesu výsledkom bude ukončenie vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu, čo by v konečnom dôsledku znamenalo aj zlepšenie sociálno-ekonomických podmienok v krajine.

Národné hospodárstvo a makroekonomické ukazovatele

Napriek celosvetovej nepriaznivej ekonomickej situácii, Kolumbijská ekonomika počas administratívy prezidenta Santosa vykazuje rast. V roku 2010 hospodárstvo rástlo o 4,5%. Jeho hlavnými stimulmi boli verejná spotreba, vonkajší dopyt na zahraničných trhoch a priame zahraničné investície (PZI) v Kolumbii. V roku 2011 hospodárstvo posilnilo o 5,9%, pričom podobný vývoj bol aj v nasledujúcom roku a predpokladá sa aj v roku 2013.¹⁴ Tento pozitívny vývoj je pripisovaný nárastu dôvery zahraničných, ako aj domácich investorov, ktorí vďaka zlepšeniu bezpečnostnej situácie začali vnímať Kolumbiu ako spoľahlivé miesto pre ich súčasné a budúce investície.

Hlavnými sektormi hospodárstva sú tradične priemysel, poľnohospodárstvo, doprava a služby a finančný sektor. Hlavnými hospodárskymi centrami sú najmä hlavné mesto Bogota, Medellín, Cali a Barranquille, do ktorých je lokalizovaných viac ako 64% priemyslu. Najvýznamnejším sektorom hospodárstva z hľadiska podielu na tvorbe HDP sú tradične služby, ktoré zamestnávajú približne 68% obyvateľstva. Priemysel sa podieľa približne 35,7% na tvorbe HDP a poskytuje prácu pre 13% obyvateľov. Predstavuje teda druhý najvýznamnejší sektor kolumbijského národného hospodárstva.¹⁵ K hlavným odvetviam priemyslu patria stavebníctvo, spracovateľský, chemický, potravinársky, petrochemický, textilný, hutnícky a drevospracujúci priemysel. Dôležitým odvetvím je stavebníctvo s 7,1% podielom na HDP. Tretím najvýkonnejším sektorom hospodárstva je poľnohospodárstvo a

¹³ Departamento Nacional de Planeación (2012): Plan Nacional de Desarrollo 2010 - 2014 [online.] Dostupné na internete: <<https://www.dnp.gov.co/PND/PND20102014.aspx>>

¹⁴ The World Bank (2012): Colombia [online.] Dostupné na internete: <<http://www.worldbank.org/en/country/colombia>>

¹⁵ Ibid.

rybolov, ktoré sa podieľajú na tvorbe HDP s 11,6% a prácu v ňom našlo 20% pracujúceho obyvateľstva.¹⁶ V rámci poľnohospodárstva sú hlavnými pestovanými produktmi káva, banány, kvety a cukrová trstina. Štruktúra kolumbijského hospodárstva vypovedá o stále nevyvinutom hospodárskom systéme, ktorý je dominantne zameraný na tradičné odvetvia hospodárstva a poľnohospodárstvo.

V prípade nezamestnanosti, ešte v roku 2001 dosahovala miera nezamestnanosti historické maximum vo výške 20,99%, avšak vďaka oživeniu ekonomiky a úspešným reformám sa ju podarilo výrazne znížiť. V roku 2012 sa miera nezamestnanosti pohybovala na úrovni do 12%, pričom sa nepredpokladá, že by v roku 2013 mala klesnúť pod 11%.¹⁷ Otázka zníženia nezamestnanosti zostáva jednou z výziev pre aktuálnu administratívu. Konkrétne sa bude musieť zamerať na odstránenie problému pomalej tvorby nových pracovných miest a na značné rozdiely v miere nezamestnanosti medzi jednotlivými mestami a regiónmi Kolumbie.

Miera inflácie bola v roku 2011 na úrovni 3,73%, čo de facto spadá pod inflačné ciele centrálnej banky Kolumbie v rozmedzí 2 – 4%. Národná banka sa vždy v minulosti usilovala udržať mieru inflácie práve v týchto hraniciach, a to napríklad revalváciou kolumbijskej meny (Kolumbijské peso) alebo prísnu monetárnu politikou. V roku 2012 dosahovala inflácia úroveň 3,49%, čo signalizuje klesajúcu tendenciu.¹⁸ Zahraničné investície boli stimulované prostredníctvom extenzívnych hospodárskych reforiem v 90. rokoch a v rokoch 2002–2007. Kolumbia je aktuálne štvrtým najväčším príjemcom PZI v Latinskej Amerike, pričom USA predstavujú najväčší zdroj PZI, práve vďaka Plánu Kolumbia. Ďalšie významné zdroje PZI pochádzajú z členských štátov EU, zo štátov v Strednej Amerike a Karibskej oblasti. V roku 2011 PZI v Kolumbii dosiahli objem celkovo 13,2 mld. USD. Najviac investícií, až okolo 60%, smeruje do ropného a ťažobného priemyslu. Zároveň sa však zvyšujú investície v obchode, doprave a telekomunikáciách a vo finančnom sektore. Naopak, najmenej PZI smeruje tradične do obrany, národnej bezpečnosti, zaobchádzania s nebezpečnými odpadmi, nehnuteľností a do ostatných strategických oblastí hospodárstva, akými sú prírodné zdroje. Príčinou je snaha vlády udržať si dominantnú pozíciu v týchto oblastiach.

Zahraničný obchod

V rámci zahraničného obchodu administratíva prezidenta Santosa pokračuje v liberalizácii hospodárstva. Hlavnými prioritami sú dohody o voľnom obchode so štátmi regiónu Južnej Ameriky a ázijskými štátmi. Dohoda o voľnom obchode s Kanadou sa stala účinnou v roku 2011. Aktuálne sa stále očakáva schválenie dohody s EU Európskym parlamentom. Na rozdiel od predchádzajúcej administratívy, dochádza k zlepšeniu bilaterálnych vzťahov medzi Kolumbiou a Venezuelou, čo má svoj odraz aj v redukcii obmedzení v bilaterálnych obchodných vzťahoch.

Geografická poloha krajiny určuje teritoriálnu štruktúru zahraničného obchodu. Z tohto hľadiska sú najdôležitejšími obchodnými partnermi Kolumbie štáty na americkom kontinente. Na základe štatistík z roku 2012 najdôležitejšími obchodnými partnermi Kolumbie sú Venezuela, kde objem exportu predstavoval 3,8 mld. USD, a USA s objemom exportu 3,4 mld. USD. Ďalšími exportnými partnermi sú Chile, Brazília, Argentína, Ekvádor, Bolívia, Mexiko, Peru, Kuba, Paraguaj, a Uruguaj, z toho vývoz na trhy štátov Andského spoločenstva predstavoval 1,4 mld. USD, ďalší v poradí je jednotný vnútorný trh EU s

¹⁶ MZV ČR (2012): Kolumbie - ekonomika [online.] Dostupné na internete:

<http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/jizni_amerika/kolumbie/ekonomika/index.html>

¹⁷ Ibid.

¹⁸ MZV ČR (2012): Kolumbie - ekonomika [online.] Dostupné na internete:

<http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/jizni_amerika/kolumbie/ekonomika/index.html>

objemom exportu predstavujúcim 2,4 mld. K najvýznamnejším importérom kolumbijského tovaru patria USA, štáty Andského spoločenstva, EÚ, Venezuela, Ekvádor Čína a Peru. Naopak najvýznamnejšími importérmi do Kolumbie sú USA, EÚ, štáty zoskupenia MERCOSUR, Mexiko, Čína a štáty Andského spoločenstva. V roku 2012 predstavoval zahraničný obchod Kolumbie prebytok 1,6 mld. USD. Export vykazoval úroveň 32,8 mld. USD a import predstavoval 31,2 mld. USD.

V rámci komoditnej štruktúry exportu dominantnú pozíciu má ropa a deriváty, uhlie, základné chemikálie, poľnohospodárske produkty, káva, kvety a odevy. Dominantná závislosť Kolumbie na exporte ropy v rámci zahraničného obchodu má za následok zachovávanie závislosti hospodárstva krajiny na výkyvoch cien ropy na svetových trhoch. Do Kolumbie sú naopak dovážané hlavne suroviny, priemyselný tovar, spotrebný tovar, dopravné prostriedky a palivo. V súvislosti s komoditnou štruktúrou zahraničného obchodu Kolumbie je jasné, že tu existuje značný nepomer medzi exportom a importom. Pri exporte ide o produkty s nízkou pridanou hodnotou a naopak pri importe o výrobky s vysokou pridanou hodnotou. Výsledkom je nízky transformačný výkon kolumbijskej ekonomiky.

Záver

Napriek pretrvávaniu nepriaznivej bezpečnostnej situácie v kontexte vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu v Kolumbii, národné hospodárstvo vykazuje rast a je schopné odolávať nepriaznivému externému ekonomickému vývoju. Rast hrubého domáceho produktu v posledných troch rokoch je výsledkom stabilného hospodárstva. To súvisí najmä s konzistentnou a racionálnou hospodárskou politikou súčasnej administratívy, intenzívnym presadzovaním a implementáciou dohôd o voľnom obchode v posledných rokoch, so zvýšením verejnej spotreby, zvýšeným dopytom na zahraničných trhoch a priamymi zahraničnými investíciami v Kolumbii.

Na druhej strane, negatívnymi dôsledkami bezpečnostnej situácie v krajine sú stále pretrvávajúci nerovnaký a nerovnomerný hospodársky vývoj, sociálne a ekonomické problémy v Kolumbii. Hospodársky rast je negatívne ovplyvňovaný najmä neadekvátnou a nerozvinutou infraštruktúrou, stále vysokou nezamestnanosťou, chudobou a negramotnosťou obyvateľstva. Zároveň je súčasťou každodenného života Kolumbijčanov násilie páchané všetkými stranami konfliktu a obchod s narkotikami, ktorý za niekoľko desaťročí hlboko prenikol do každej sféry Kolumbie. Ovplyvnil jej politickú, spoločenskú situáciu, hospodárstvo a životné prostredie. Zlepšenie bezpečnostnej situácie tak predstavuje základ pre hospodársky rast, ktorý aktuálne predstavuje jednu z najvýznamnejších priorít súčasnej vlády.

Použitá literatúra:

1. ANDRADE, L. – CADENA, A. (2010): Colombia's lesson in economic development [online]. In: McKinsey Quarterly, 2010[cit.25.12.2012.] Dostupné na internete: http://www.comexperu.org.pe/archivos/semanario/competitividad_colombia.pdf
2. BRITAIN, J. J. (2010): Revolutionary social change in Colombia. New York: Pluto Press, 2010. 336 s. ISBN 978 0 7453 2875 1.
3. CIA (2012): Colombia: economy overview [online.] In: CIA TheWorldFactbook,2012 [cit.3.1.2013.] Dostupné na internete: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/co.html>
4. Departamento Nacional de Planeación (2012): Plan Nacional de Desarrollo 2010 - 2014 [online.] In: Departamento Nacional de Planeación, 2012

[cit.25.12.2012.] Dostupné na internete: □
<https://www.dnp.gov.co/PND/PND20102014.aspx> □

5. DUDLEY, S. (2004): *Walking ghosts: murder and guerilla politics in Columbia*. London: Routledge, 2004. 222 s. ISBN 0-415-93303-X.
6. HINOJOSA, V. J. (2007): *Domestic Politics and International Narcotics Control U.S. Relations with Mexico and Colombia, 1989-2000*. New York: Routledge, 2007. 347 s. ISBN 978-0-415-95630-7.
7. HOLMES, J. S. - GUTIÉRREZ DE PIÑERES, S. A. - CURTIN, K. M. (2008): *Guns, Drugs and Development in Colombia*. Austin: Texas University Press, 2008. 207 s. ISBN 978-0-292-71871-5.
8. International Crisis Group (2012): *Colombia: Peace at Last?* [online]. In: International Crisis Group, 2012 [cit.25.12.2012.] Dostupné na internete: □<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/latin-america/colombia/045-colombia-peace-at-last.pdf> □
9. International Crisis Group (2010): *Colombia: President Santos's Conflict Resolution Opportunity* [online.] In: International Crisis Group, 2010 [cit.25.12.2012]. Dostupné na internete:
<http://www.crisisgroup.org/en/regions/latin-america-caribbean/andes/colombia/034-colombia-president-santoss-conflict-resolution-opportunity.aspx> □
10. KAZANSKÝ, R. (2011): *Bezpečnostná politika - teória konfliktov*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 2011. 126 s. ISBN 978-80-557-0250-6
11. MZV ČR (2012): *Kolumbie - ekonomika* [online.] In: Ministerstvo zahraničných vecí České republiky, 2012 [cit.3.1.2013.] Dostupné na internete: □http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/jizni_amerika/kolumbie/ekonomika/index.html □
12. RABASA, A. (2001): *Colombian Labyrinth: The Synergy of Drugs and Insurgency and Its Implications for Regional Stability*. Los Angeles: University of California Press, 2001. 132 s. ISBN 9780833029942.
13. SOLIMANO, A. (2000): *Colombia Essays on Conflict, Peace and Development*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2000. 214 s. ISBN 0-8213-4670-9.
14. The World Bank (2012): *Colombia* [online.] In: The World Bank Group, 2012 [cit.3.1.2013.] Dostupné na internete:
<http://www.worldbank.org/en/country/colombia>

Kontakt

Mgr. Daša Adašková, PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzity v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: dasa.adaskova@euba.sk

Vít'azoslav Balhar
Vítězslav Balhar

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
OBCHODNÁ FAKULTA
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EKONOMICKÉ MODELY VÝVOJA GLOBÁLNEJ EKONOMIKY 20. STOROČIA A HĽADANIE EFEKTÍVNEJŠIEHO MODELU PRE 21. STOROČIE¹

Abstrakt

Hodnotenie úspešnosti a efektívnosti ekonomických modelov vývoja globálnej ekonomiky 20. storočia je významným predpokladom pre formovanie efektívnejšieho modelu pre 21. storočie, nakoľko doterajší model končí začiatkom nového storočia hlbokou finančnou aj ekonomickou globálnou krízou.

Predložená štúdia prezentuje hodnotenie základných ekonomických modelov uplynulého storočia – najmä ich pozitíva a negatíva s osobitným dôrazom na úspešnosť kapitalistického modelu trhovej ekonomiky druhej polovice 20. storočia.

Záverečná časť príspevku obsahuje tematiku hľadania nového efektívnejšieho modelu rozvoja globálneho sveta aj globálnej ekonomiky pre nové 21. storočie.

Kľúčové slová: ekonomické modely, ekonomické krízy, globalizácia.

Abstract

The quality and effectiveness evaluation of the economic models of the global economy in the 20th century is very important prerequisite for the creation of more effective economic model for the 21st century, as far as the existing model has been brought to an end in the period of the global economic and financial crisis.

The paper deals with the last century evaluation of plus and cons of the main economic models with the emphasis on the successfulness of the market economy capitalist model in the 2nd half of the 20th century.

The concept of the global political and economic model for the 21st century is described in the final part of the article.

Keywords: economics models, economics crises, globalisation.

Formovanie ekonomického modelu pre 20. storočie

Základným znakom 19. storočia v ekonomickej sfére bola predovšetkým dominanta novej kvalitatívnej zmeny spôsobu spoločenskej výroby – rozvíjajúca sa priemyselná revolúcia vyspelých štátov Západu, ktoré súčasne prezentujú politickú aj vojenskú nadvládu Európy nad celým svetom.

19. storočie svojou priemyselnou revolúciou do základu zmenilo spôsob spoločenskej výroby. Vo všetkých doterajších spoločensko-historických etapách sa spoločenská výroba organizovala prevažne pre známeho spotrebiteľa. Priemyselná revolúcia tento stereotyp

¹ Článok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/1326/12 „Neoregionalizácia svetovej ekonomiky a spoločnosti“.

zásadne mení – spoločenská výroba svojim obrovským technickým progresom a novou vysokou produktivitou spoločenskej práce v masovom množstve produkuje spotrebné tovary ako aj ďalšie produkty pre neznámy anonymný trh, a to s nepredvídateľnými dôsledkami.

Najvýznamnejším prínosom ľudstva od druhej polovice 19. storočia je skutočnosť, že vo vyspelých častiach sveta sa zdvojnásobila dĺžka ľudského života. Moderná veda a medicína tak umožnila žiť o celý jeden život dlhšie. Hlavnú zásluhu v tomto prospechu ľudstva má francúzsky chemik a biológ Louis Pasteur, všeobecne uznaný ako najvýznamnejšia osobnosť dejín lekárskej vedy, preslávený teóriou, že základom nemoci sú baktérie a obrana proti nim preventívne očkovanie.²

Obdobie konca storočia a vstup už globálneho sveta do fenomenálneho 20. storočia bolo považované za „belle époque“ – imperiálne obdobie vývoja svetového hospodárstva primárne charakterizované celosvetovou koloniálnou sústavou v prospech vyspelých štátov Európy a Cárského Ruska.

Súčasne však už koncom 19. storočia sa po prvý raz prejavil sprievodný negatívny znak nového systému spoločenskej výroby, a to vôbec prvá ničivá kríza z nadvýroby tovarov, pre ktorú sa nenašiel odbyť. Až doteraz všetky krízy v celej histórii ľudstva bola zapríčinené nedostatkom, katastrofami, vojnami, zánikom vyspelých civilizácií.

Táto prvá kríza trhovej ekonomiky sveta bola neočakávaná a prebiehala v Európe v rokoch 1873 – 1879 a trvala najdlhšie zo všetkých neskorších hospodárskych kríz, a to až 65 mesiacov.

Na prelome storočia postihli USA – vtedy už v podstate ekonomicky najvyspelejšiu krajinu sveta – v rokoch 1893 – 1894 a 1907 – 1908 ďalšie hospodárske krízy s poklesom produkcie až 10 %.

Svetové hospodárstvo následne vstupuje do nového 20. storočia, ktoré ekonomickým dynamickým rozvojom, avšak aj svojimi hroznými apokalypsami – prekonallo všetko, čo v celých ľudských dejinách sa odohrávalo v pozitívnom aj negatívnom vývoji.

Zázračné nové 20. storočie sa prezentovalo a zapísalo do dejín najmä týmito neuveriteľnými rekordmi:

Predovšetkým ľudská populácia sa v tomto novom storočí rozrástla na štvornásobok a počet ľudí žijúcich v mestských aglomeráciách sa zvýšil trinásťnásobne.

Základnou príčinou multiplikácie počtu obyvateľstva na našej planéte v 20. storočí bol obrovský pokrok humánnej medicíny v boji proti infekčným chorobám – predovšetkým absolútna likvidácia pravých kiahní na všetkých kontinentoch (ktoré ešte v prvej polovici tohto storočia usmrtili stá milióny ľudí a po tisícročia decimovali celé národy), tiež masové využívanie antibiotík vrátane celkového progresu modernej medicíny (avšak len vo vyspelých krajinách a u bohatej časti a zdravotne poisteného obyvateľstva).

Najvyšší rozsah zvýšenia v 20. storočí znamenala ekonomika: svetová výroba tovarov a služieb sa zvýšila na neuveriteľný 40-násobok; celková spotreba energie vzrástla 13-násobne; spotreba vody 9-násobne.

Súčasne toto storočie prinieslo aj obrovské utrpenie stovkám miliónom ľudí v podobe dvoch ničujúcich svetových vojnových konfliktov aj celého radu ďalších lokálnych vojen a konfliktov, teroristických útokov aj iných ohrození.

K zásadne negatívnym javom 20. storočia treba uviesť v dôsledku priemyselných aktivít ničenie životného prostredia až k hroziacej zmene globálnej klímy zeme. Osobitne negatívne pôsobí zhoršovanie ovzdušia – konkrétne toto storočie prinieslo až 17-násobné zvýšenie emisií oxidu uhličitého v dôsledku priemyselných exhalácií.

Súčasne z hľadiska formovania ekonomického modelu pre 20. storočie treba uviesť, že popri uvedenému základnému ekonomickému modelu: kapitalistickej trhovej ekonomiky

² HART, M. H.: 100 najväčších osobností dejín. Praha, Knižní klub, 1994, s. 71.

dominujúcemu vo vyspelých krajinách Západu aj na ďalších kontinentoch – vznikol v dôsledku 1. svetovej vojny – na jednej šestine sveta v Sovietskom zväze nový, zásadne odlišný model ako experiment: socialistický ekonomický model, ktorý v samotnom Rusku pretrval vyše 70. rokov.

Socialistický ekonomický model predstavuje prvý stupeň budovania komunizmu, bol založený na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov, na centrálnej plánovaní sociálneho ekonomického rozvoja, na diktatúre proletariátu a predovšetkým prvoradým úsilím o vybudovanie socializmu a komunizmu na celom svete.

Po 2. svetovej vojne sa tento ekonomický systém rozšíril do mnohých krajín rozvojového sveta – predovšetkým do Číny a pretrváva až dodnes (Severná Kórea a Kuba). V konfrontácii so západným kapitalistickým ekonomickým modelom v druhej polovici 20. storočia však tento socialistický ekonomický model nepreukázal svoje prednosti a koncom 80. rokov bol opätovne nahradený modelom trhovej ekonomiky tak v samotnom Sovietskom zväze, Číne ako aj vo väčšine postsocialistických krajín sveta.

Základný problém súčasného, najmä však budúceho vývoja ľudstva je skutočnosť prehlbujúcej sa disparity medzi bohatým a plytvajúcim svetom Západu a obrovskou chudobou a nedostatkom rozvojového sveta. Rozdiely medzi svetom bohatých, ktorí prezentuje len necelých 20 % svetovej populácie, avšak ich spotreba dosahuje až 80 % celkovej svetovej spotreby, väčšinouj časti 80 % svetovej populácie tak ostáva len jedna pätina celkovej svetovej spotreby.

Budúcnosť ľudskej civilizácie tak vyžaduje hľadanie a postupnú realizáciu nového humánneho modelu pre budúci trvalo udržateľný rozvoj ľudstva pre jeho tretie tisícročie.

Prvá polovica 20. storočia – dve svetové vojny, najhlbšia ekonomická kríza storočia, na jednej šestine sveta socializmus

Dominantnosť Európy v rámci globálneho sveta sa v prvej polovici 20. storočia končí. Úspešná európska expanzia v rámci celého sveta sa vo významnej miere uskutočnila na základe rozvoja a upevňovania národných európskych štátov. Súčasne úspešný európsky dominantný ekonomický aj politický systém sa rozvíjal a upevňoval aj v globálnom rámci – čo z hľadiska sociálno-ekonomického pokroku znamenal zásadnú pozitívnu a prospešnú vývojovú zmenu strategického významu.

Obdobie začiatku 20. storočia – po prvý raz v dejinách vzájomné vojnové stretnutie hlavných európskych mocností –mali za následok také vážne globálne dôsledky, predovšetkým ekonomické, ale aj vojenské a politické, že neočakávane vyradujú Európu ako dominantného hráča na globálnej scéne – po 1. svetovej vojne v prospech najvyspelejšieho štátu Západu – USA. Dôsledkom svetovej vojny je tiež vznik socializmu v Sovietskom zväze.

Nový model svetového hospodárstva po 1. svetovej vojne

Vojna zásadne zmenila jestvujúci predvojnový model svetového hospodárstva. Predvojnový model bol tvorený centrom svetového hospodárstva v Európe s dominantou vo Veľkej Británii, Nemecku a Francúzsku. Začiatkom 20. storočia sa však už začalo prezentovať nové ekonomické centrum v USA a do určitej miery aj v Japonsku.

Vojna spôsobila v tomto usporiadaní svetového hospodárstva zásadné zmeny. Európske centrum svetového hospodárstva prestalo jestvovať. Presunulo sa do USA a Kanady, čiastočne aj do rozvíjajúceho sa Japonska.

Nemecké ambície o svetovládu boli vtedy (na určitý čas) potlačené. Na fórum svetového hospodárstva tiež vstupujú noví partneri, ekonomicky i obchodne stále silnejší: Austrália, India, Čína i najvýznamnejšie krajiny Latinskej Ameriky.

Podstatným následkom 1. svetovej vojny je tiež rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik nových následníckych štátov: Poľska, Československa, Južoslávie. Značne ekonomicky

oslabené ostávajú nové štáty v Strednej Európe Rakúsko a Maďarsko (najmä územie Maďarska sa zmenšilo z 323-tisíc km² na 93-tisíc km², počet obyvateľstva sa znížil z 21 miliónov na 8 miliónov). Územne oslabené boli aj Turecko a Bulharsko.

Koniec 1. svetovej vojny tak znamená nové delenie sveta v prospech víťazov. Svet s ekonomikou kapitalistických vzťahov sa však zmenšil o jednu šestinú – o Sovietsky zväz.

Postavenie novej dominanty svetového hospodárstva získavajú USA, kde sa presúva aj centrum svetovej hospodárskej konjunktúry a realizuje sa zásadne nový model kvality života – dovtedy vo svete neznámy.

Nový model svetového hospodárstva po 1. svetovej vojne však súčasne znamená potenciálne možnosti vzniku ohrozenia stability tohto modelu, a to v dvoch smeroch:

- v porazených mocnostiach, hlavne v Nemecku – do určitej miery aj v Maďarsku i Rakúsku – systém obrovských reparácií i ekonomického tlaku zo strany víťazov – predstavuje systém značnej ekonomickej retardácie a tým podstatné zníženie kvality života v masovom rozsahu – čo utvára podmienky na odvetu, revanš i prípravu nového vojnového konfliktu – čo nedalo v Nemecku na seba dlho čakať: zjednotenie národa, voľba nového vodcu (Hitler) na odvetu voči celému svetu (od nástupu Hitlera k moci – 6-ročná príprava Nemecka na 2. svetovú vojnu je vo vývoji svetového hospodárstva celkom ojedinelý jav);
- druhým významným faktorom vo vývoji sveta v povojnovom období je vzrast ekonomickej sily i národnostného protikolonialistického uvedomenia porobených národov v rámci koloniálnej sústavy pretrvávajúceho imperiálneho sveta. Aktívna účasť koloniálnych národov v imperiálnych armádach na frontoch 1. svetovej vojny, tiež poznanie, že aj koloniálne mocnosti sú vojensky poraziteľné – znamená posilnenie národnooslobodzovacieho hnutia koloniálnych národov – čo sa však realizuje neskôršie, až v dôsledku 2. svetovej vojny.³

V prvej polovici 20. storočia je však v ekonomickom rozvoji sveta najvýznamnejšou skutočnosťou tzv. Veľká hospodárska kríza svetového hospodárstva v rokoch 1929 – 1933. nerovnomerný vývoj svetového hospodárstva pokračoval. Najväčší vnútorný trh sveta v USA vytvoril v dôsledku dlhodobej konjunktúry 1913 – 1928 značné tovarové prebytky. Vzniká obrovský protiklad medzi možnosťami produkcie a jej realizácie na trhu. V uvedených rokoch vzrástla výroba v USA o viac ako jednu štvrtinu. Cena účastín sa však zvýšila o 200 % a dividendy až o 400 %.

Dôsledkom a riešením tejto situácie bol vznik obrovskej krízy v USA na jeseň roku 1929 na newyorskej burze pádom hodnoty účastín na polovicu, s následným prepadom výroby a obrovskou nezamestnanosťou. Kríza následne nadobudla globálny charakter. Najväčší pokles priemyselnej výroby postihlo Nemecko 47 %, USA 46 %, Poľsko 46 %, Kanadu 42 %, Československo 40 %, Francúzsko 31 %, Veľkú Britániu 16 % a Japonsko 8 %.

Najväčší negatívny dôsledok tejto krízy sa prejavil v raste nezamestnanosti – až 50 mil. robotníkov ostalo bez práce. Mzdy ostatných, čo zostali v práci, výrazne poklesli. V Nemecku kríza znamenala nástup Hitlera k oficiálnej moci a prípravu na ďalšiu vojnu.

Veľká hospodárska kríza znamenala najväčší pokles priemyselnej výroby vo vývoji svetového hospodárstva vôbec. Porazené Nemecko rieši prekonanie krízy militarizáciou moci v štáte a všestrannou ekonomickou prípravou nového vojnového konfliktu. Takýto model nachádza živnú pôdu aj v Taliansku a Japonsku.

Teoretickú stránku riešenia Veľkej hospodárskej krízy 30. rokov formuluje najmä anglický ekonóm John Maynard Keynes (1883 – 1944), a to novou zvýšenou úlohou štátu v ekonomike. Navrhoval prekonanie hospodárskej krízy zvýšenými štátnymi výdavkami, ktoré

³ BALHAR, V.: Dejiny svetového hospodárstva. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2003, s. 107 – 108.

spustia „dynamo“ ekonomických aktivít. Pre zahraničný obchod navrhoval zavedenie protekcionizmu, čo v súčasnosti ekonomická teória jednoznačne odmieta.

Celkové hodnotenie vývoja svetového hospodárstva v medzivojnovom období je veľmi zložitá. Predstavuje však pokrok v jeho rozvoji – vedecko-technický rozvoj, masový rozvoj automobilového priemyslu, rozvoj leteckého priemyslu pre civilné a najmä vojenské účely, modernizáciu obchodného a vojnového loďstva, vznik námorných lietadlových lodí, chemických zbraní, rozvoj rozhlasového vysielania. Najvýznamnejší pokrok však znamenala elektrifikácia celého sveta, významný bol tiež rast počtu svetového obyvateľstva aj kvality života najmä vo vyspelých štátoch Západu.

Významnou mierou svoje dôsledky kríza presadila novou – zvýšenou úlohou štátu v riadení ekonomiky. Systém voľnej súťaže a nezasahovanie štátu do ekonomiky sa prekonal. Nastupuje štát s novou stratégiou silných funkcií v riadení opatrení k prekonaniu hospodárskej krízy, najmä však na úseku zahraničnej ekonomickej stratégie.

Relatívne bezkrízový vývoj priemyselnej výroby v rámci socialistického modelu ekonomiky v Sovietskom zväze znamenal aj preberanie určitých skúseností v oblasti priameho riadenia ekonomiky štátom – najmä zásady aplikácie makroekonomického plánovania. Problémom vnútorného vývoja 30. rokov však bola kríza sovietskeho poľnohospodárstva v dôsledku násilnej kolektivizácie, ktorá mala za následok na Ukrajine hladomor s miliónmi obetí a následne aj koncom 30. rokov obrovské stalinské čistky v celom rozsahu veliteľského zboru Červenej armády pred prepadnutím Sovietskeho zväzu Hitlerom.

Významným faktorom zmiernenia krízových dopadov v kapitalistických krajinách bola pokračujúca silná militarizácia a vytváranie vojensko-hospodárskych komplexov – namiesto prelínania priemyslového a bankového kapitálu v predkrízových obdobiach vývoja hospodárstva 20. storočia.

Úspešný rozvoj globálneho svetového hospodárstva v druhej polovici 20. storočia

Druhá svetová vojna v rokoch 1939 – 1945, v ktorej sa zúčastnilo 72 krajín a takmer 2 mld. obyvateľov, bola najrozsiahlejšou vojnou v celých ľudských dejinách. Znamenala stratu nevyčísliteľných materiálnych, duchovných a kultúrnych hodnôt. Počet padlých sa odhaduje na 60 mil. ľudí. Najväčšie straty utrpel Sovietsky zväz, za ním Poľsko, Nemecko, Japonsko, Južoslávia, Francúzsko, Maďarsko a Veľká Británia.

K významným objavom v čase vojny treba uviesť objav penicilínu, radaru, raketového pohonu v letectve, výroby benzínu z uhlia, DDT, rozšírenie výroby umelých tukov, nové materiály na výrobu textilu a obuvi, podstatný pokrok v automobilovom priemysle, v letectve i námornej plavbe, najmä však v zbrojárskom priemysle.

Kľúčový význam mal najmä objav – použitie jadrovej energie k ukončení vojny formou atómovej zbrane proti Japonsku v roku 1945.

Prvoradou povojnovou úlohou pre víťazné západné mocnosti ako aj pre Sovietsky zväz bolo povojnové politické aj ekonomické nové usporiadanie sveta, ako aj obnova zničených území sveta.

Nové bipolárne usporiadanie sveta

Nastáva nové bipolárne politické aj ekonomické usporiadanie sveta na takmer rozhodujúcich 50 rokov druhej polovice 20. storočia:

1. **Svet:** USA vedúca veľmoc kapitalistického Západu s celou západnou Európou, Kanadou a Austráliou s Novým Zélandom v politickej sfére s demokraciou a v ekonomickej sfére s nebývalou efektívnou trhovou ekonomikou a slobodným rozvojom zahraničného obchodu.

2. **Svet:** Sovietsky zväz vedúca veľmoc Východu na čele Svetovej socialistickej hospodárskej sústavy – v politickej sfére s diktatúrou proletariátu a v ekonomickej sfére s dôsledným centrálnym plánovaným hospodárstvom, socialisticou ekonomikou a v zahraničnom obchode so štátnym socialistickým monopolom.
3. **Svet** rozvojových krajín prevažne ekonomicky málo rozvinutých zo značnej časti formovaný novými samostatnými štátmi po rozpade koloniálneho systému imperiálnych mocností začiatkom 60. rokov 20. storočia.

Vývoj tretieho sveta rozvojových krajín bol v celej druhej polovici 20. storočia pod značným úsilím Sovietskeho zväzu a ďalších socialistickej krajín o získanie rozvojového sveta a jeho začlenenie do Svetovej socialistickej hospodárskej sústavy – čo sa najmä u rozvojových krajín Ázie, Afriky aj Latinskej Ameriky pomerne úspešne darilo.

Koncom 2. svetovej vojny tak použitím atómovej bomby ľudstvo vstúpilo do nového nukleárneho – veľmi nebezpečného veku, ktorý pretrváva dodnes. Nebezpečie hrozby použitia nukleárnej zbrane je vážnou hrozbou mierového vývoja ľudstva nielen počas celej druhej polovice 20. storočia ale aj pre súčasnosť a budúcnosť.

Ekonomické modely globálneho hospodárstva pre druhú polovicu 20. storočia

Kapitalistický model rozvoja trhovej ekonomiky

Rozhodujúcou teoretickou základňou obnovy a neskoršieho trvalého kvalitatívneho rozvoja globálnej ekonomiky západného sveta bol kapitalistický model rozvoja.

Vítané západné mocnosti na čele s USA zvolili uvedený model obnovy a rozvoja západného sveta. Významnou iniciatívou už v roku 1941 bolo podpísanie Franklinom Rooseveltom a Winstonom Churchilom tzv. Atlantického charty. Tento dokument deklaroval povojnovú obnovu Európy aj sveta, nie obnovu dvojstranného zahraničného obchodu z pokrízových čias 30. rokov, ale rozvojom povojnového mnohostranného obchodu za významnej hospodárskej pomoci USA.

Rozhodujúcim dokumentom povojnového ekonomického usporiadania sveta bola Bretton-Woodská deklarácia z roku 1944 v USA o zriadení dvoch významných medzinárodných organizácií, a to Medzinárodného menového fondu a Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj (Svetovej banky) pre financovanie obnovy vojnou zničených ekonomík primárne v Európe aj pre rozvojové projekty v chudobnom svete.

Na podporu rozvoja svetového obchodu bola v roku 1947 v Ženeve zriadená medzinárodná organizácia GATT (Všeobecná dohoda o clách a obchode) – v roku 1995 povýšená na Svetovú obchodnú organizáciu (WTO).

Stratégia rozvoja európskej ekonomiky s podporou USA zahŕňovala tzv. Marshallov plán (1948 – 1952), do ktorého malo byť zahrnuté aj Československo. Na nátlak Moskvy však k tomu nedošlo. Tento plán bol v podstate jednoznačne úspešný – predvojnová úroveň priemyselnej výroby západnej Európy bola dosiahnutá už v prvej polovici 50. rokov!

Ďalším významným strategickým zámerom povojnovej obnovy Západnej Európy bola stratégia vybudovania nového silného ekonomického zoskupenia vrátane porazeného Nemecka.

Vývoj medzinárodnej ekonomickej integrácie západnej Európy sa začína podpisom tzv. Schumanovho plánu a zriadením Európskeho združenia uhlia a ocele (1952) za účasti 6 štátov: Spolkovej republiky Nemecko, Francúzska, Talianska, Belgicka, Holandska a Luxemburska. Do určitej miery to bola i reakcia na založenie Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (1949) Sovietskym zväzom a ďalšími socialistickejmi krajinami ako aj opatrenie na sformovanie západnej vojenskej aliancie Severoatlantického paktu v roku 1949.

Rozvoj integračných zoskupení v západnej Európe pokračoval Rímskymi dohodami o vytvorení Európskeho hospodárskeho spoločenstva(EHS) v roku 1958 a v tom istom roku a Európskeho spoločenstva pre jadrovú energiu (EUROATOM).

V Európe integračné tendencie pokračujú založením Európskeho združenia voľného obchodu (EZVO) v roku 1960 siedmimi krajinami: Veľkou Britániou, Švédskom, Nórskom, Dánskom, Rakúskom, Švajčiarskom a Portugalskom. Veľká Británia naďalej pokračuje v spolupráci v rámci Commonwealthu.

V rámci zjednotenia európskych integračných tendencií v roku 1973 do Európskych spoločenstiev vstupujú Veľká Británia, Írsko a Dánsko, v roku 1981 Grécko, v roku 1995 Rakúsko, Švédsko a Fínsko. V roku 2004 Slovensko, Česko, Maďarsko, Poľsko, Litva, Lotyšsko, Estónsko, Cyprus, Malta a Slovinsko. V roku 2006 aj Rumunsko a Bulharsko. Od roku 1975 sa integračné zoskupenie EHS buduje ako Európska únia a neskoršie ako Európska hospodárska a menová únia so spoločnou menou EURO od roku 2002, ktorú zaviedlo aj Slovensko od roku 2009.

V rámci Európy tak došlo k vybudovaniu najvýznamnejšieho a ekonomicky najsilnejšieho integračného zoskupenia globálneho sveta. Politicky a najmä vojensky však v rámci globálneho sveta Európska únia nedosiahla významné mocenské postavenie.

Teoretická podstata súčasného ekonomického modelu trhovej ekonomiky globálneho sveta

Ekonomická globalizácia sveta prezentuje základ úspešného rozvoja svetového hospodárstva druhej polovice 20. storočia. Globálna ekonomika v celom vyše 50-ročnom období vykazuje ročné prírastky HDP 3 % – 5 % s celkovou nízkou infláciou na úrovni 2 %. Zvlášť významný je rast globálneho kapitálu a jeho všeobecná dostupnosť – vrátane nízkej úrokovej miery cca 2 % – 5 %.⁴ Teoretickej podstate tohto úspešného rozvoja globálnej ekonomiky najviac zodpovedá konzervatívna ekonomická teória Josepha A. Schumpetera⁵ – významného ekonóma 20. storočia (1883 – 1950), prezentované v diele z roku 1942 „Kapitalizmus, socializmus a demokracia.“

Podstata tejto konzervatívnej ekonomickej teórie – v podstate platnej pre ekonomickú globalizáciu sveta – spočíva na týchto princípoch v doplnení určitej aktualizácie:

- trhovú ekonomiku 20. aj 21. storočia je založená na dynamickom kapitalistickom systéme, ktorého jadrom je tzv. tvorivá deštrukcia (vhodnejší by mohol byť výraz inovácia) – sústavný proces, kedy inovované výrobky i služby, najmä nové prevratné technológie vyradujú výrobky či technológie doterajšie;
- základným rozvojovým faktorom ekonomického podnikateľského systému je veda, inovácie a technologický rozvoj;
- základné subjekty na globálnom trhu sú nadnárodné firmy, ktoré tiež majú obrovské produktívne aj obchodné kapacity, majú jednoznačnú kontrolu na globálnom trhu, taktiež značné kapitálové zdroje, ktoré umožňujú rozvoj vedy i významné technické a technologické inovácie – aj také, ktoré neprinášajú okamžitý zisk;
- nadnárodné firmy využívajú na globálnom trhu prínosy z rozsahu aj prínosy z globálneho outsourcingu, obdobne aj zisky z komparatívnych výhod z medzinárodného obchodu;

⁴ The Wall Street Journal 6. 6. 2007, s. 1.

⁵ SCHUMPETER, J. A.: Kapitalizmus, socializmus a demokracia. Brno: J. Orgotský, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.

- globálne firmy vo svojich globálnych podnikateľských aktivitách využívajú svoje obrovské kapitálové vlastníctvo k dosiahnutiu monopolného postavenia na globálnom trhu a sú hlavným motorom rozvoja svetového hospodárstva;
- kapitalizmus je dynamický proces, ktorý nikdy nebol a nebude statický. Konkurencia na trhu súčasnosti aj budúcnosti, rovnako tak ako „racionality voľného trhu“ sú len značne sekundárneho významu. Základom úspechu na trhu, ako aj dominantnou silou konjunkturálneho cyklu sú vždy inovácie výrobkov, služieb a nové technológie v dominantnej projekcii nadnárodných firiem.

Celú túto uvedenú teoretickú koncepciu reálny dejinný vývoj globálnej ekonomiky druhej polovice 20. storočia v plnom rozsahu jednoznačne potvrdil.

V tejto súvislosti je vhodné spomenúť záverečnú víziu Josepha A. Schumpetera „o konci kapitalizmu“:

Kapitalizmus nie je odsúdený k zániku pre svoje neúspechy, ale pretože je úspešný a pokračuje – základom úspechu fungovania kapitalistickej ekonomiky je rodina. Nebezpečie spočíva v oddelení morálky od ekonomiky, v rozklade rodiny, v prechode ku korporativizmu, korupcii a byrokracii. O sile kapitalizmu svedčí aj skutočnosť, že v období studenej vojny jednoznačne zvíťazil nad socializmom predovšetkým vo vedeckej, ekonomickej a demokratickej sfére.

Podstata socialistického ekonomického modelu druhej polovice 20. storočia

Napriek najväčším stratám a vojnovým škodám Sovietsky zväz vyšiel z 2. svetovej vojny ako víťaz – ako jedna z víťazných supervelmocí. Svet po 2. svetovej vojne sa tak stal bipolárnym – Východ proti Západu, v ekonomickej sfére: kapitalistická trhovacia ekonomika proti socialistickej centrálne plánovanej ekonomike.

Rozhodujúcou strategickou úlohou po 2. svetovej vojne bolo úsilie Sovietskeho zväzu o zásadné a čo najširšie rozšírenie Sovietskeho zväzu a socialistického systému o ďalšie krajiny Európy, Ázie, Afriky aj Latinskej Ameriky s konečným cieľom likvidácie kapitalizmu na celej planéte a vybudovania socializmu a komunizmu. Tomuto cieľu, ktorý bol teóriou marxizmu-leninizmu jednoznačne prezentovaný, slúžilo celkové úsilie o obnovu vojnou zničených oblastí a ďalší sociálno-ekonomický rozvoj nielen Sovietskeho zväzu, ale aj všetkých ďalších socialistických krajín sveta – vrátane podpory komunistických a socialistických strán a hnutí v kapitalistickej časti povojnového sveta.

Rozhodujúca konfrontácia medzi svetom socializmu a kapitalizmu však prebiehala v mierovom vzájomnom súťažení a budovaní nukleárneho a kozmického priemyslu – v úsilí o výrobu atómovej bomby (čo sa Sovietskemu zväzu podarilo už v roku 1954) a dosiahnutie prvenstva v kozmickom priemysle a celkovom konvenčnom zbrojení.

Po roku 1945 dochádza politickou cestou v Albánsku, Bulharsku, Československu, Juhoslávii, Poľsku, Rumunsku a Maďarsku a neskôršie aj v Nemeckej demokratickej republike k ich premene na socialistické štáty.

V rámci budovania socializmu v týchto krajinách dochádza k znárodneniu priemyslu, bánk aj peňažníctva, ku konfiškácii pôdy veľkostatkárov a jej rozdeleniu poľnohospodárskym robotníkom aj malým roľníkom a následne k vybudovaniu socialistickej centrálne plánovanej ekonomike, ku kolektivizácii poľnohospodárstva (okrem Poľska) formou družstevných, resp. štátnych poľnohospodárskych veľkopodnikov.

Existovala dostupnosť pomerne lacných základných potravín, výstavba štátnych bytov bez úhrady, rôzne komunálne služby, bezplatná základná lekárska starostlivosť, a to vždy s plnou zamestnanosťou mužov aj žien v socialistickej ekonomike.

Sovietsky zväz na čele socialistických krajín Európy vytvorili v roku 1949 spoločnú medzinárodnú ekonomickú organizáciu, Radu vzájomnej hospodárskej pomoci. Neskôršie

pristupuje aj Mongolsko, Vietnamská socialistická republika, Kórejská ľudovodemokratická republika a socialistická Kuba. Čína nikdy nebola súčasťou tohto bloku socialistických krajín. Nástrojom vzájomnej spolupráce tohto zoskupenia bolo dlhodobé aj krátkodobé plánovanie, medzinárodná socialistická deľba práce, rozvoj zahraničného obchodu na základe štátneho monopolu. Značnými nákladmi boli vždy obrovské výdavky na zbrojenie a príprava vojny proti kapitalizmu.

Významným problémom tejto vzájomnej ekonomickej spolupráce socialistických krajín združených v RVHP bolo podcenenie úsilia o vedecký rozvoj, ktorý sa sústredil len do oblasti zbrojenia a kozmického výskumu, tiež aj celkový pokles aktivity spoločenských elít, najmä inteligencie, ktorá nepatrila k privilegovaným vrstvám spoločnosti – tou boli manuálne pracujúci robotníci nasledovaní pracujúcimi roľníkmi – socialistické poľnohospodárstvo bolo vo všetkých týchto krajinách vždy najmenej produktívne. Významným negatívom ekonomickeho rozvoja progresu socialistického systému bola tiež značná nivelizácia v odmeňovaní za prácu.

Postupne všetky spotrebné aj investičné tovary v socialistických krajinách boli vyrábané s nižšími kvalitatívnymi parametrami v porovnaní so svetovou špičkou a na svetových trhoch realizované s podstatne nižšou cenou.

V pretekoch v zbrojení postupne dochádzalo k situácii, že socializmus už nestačil v tejto svetovej súťaži a začal postupne zaostávať. Až koncom 80. rokov 20. storočia sa socializmus mierovou cestou vzdáva svojej pozície ako menej efektívny alternatívny spoločenský systém a začína opäť s novými veľkými ekonomickými obeťami a stratami budovať trhovú – v podstate kapitalistickú ekonomiku.

Na základe týchto skutočností na globálnej scéne sveta tak ostáva USA ako jediná superveľmoc svetovej politiky aj ekonomiky.

Socialistický politický model, nie však ekonomický model, naďalej praktizuje Čína a politický aj ekonomický model Kórejská ľudovodemokratická republika a najmä socialistická Kuba.

Ekonomický model tretieho sveta rozvojových krajín

Vývoj ekonomickej globalizácie sveta má svoje významné dôsledky na všetkých úsekoch svetového hospodárstva – v prvom rade v jeho kvalitatívnom rozvoji. Ekonomická globalizácia dala vznik kvalitatívne novej medzinárodnej deľbe práce v rámci svetového hospodárstva.

Nová štruktúra medzinárodnej deľby práce globálnu ekonomiku člení na 1) globálne ekonomické a kapitálové centrum; 2) globálnu ekonomickú semiperifériu a 3) globálnu ekonomickú perifériu.

Globálne ekonomické a kapitálové centrum vytvára koncentrácia globálneho kapitálu a finančných aktivít, centrum globálnej vedy, výskumu a vývoja, riadenie globálnej produkcie, finančných, výrobných a ďalších služieb, centrum kozmického výskumu ako aj absolútnu dominanciu výskumu, produkcie aj využitia globálnych zbrojárskych aktivít, centrum globalizácie výroby a spotreby. Centrum rozvíja svoje globálne podnikateľské aktivity na celom teritóriu svetovej ekonomiky.

Globálna ekonomická semiperiféria. Globálne ekonomické a kapitálové centrum premiestnilo formami outsourcingu rozsiahle časti základnej priemyselnej výroby i služieb do krajín semiperiférie Európy, Východnej Ázie, Južnej Ameriky, Austrálie aj bývalých socialistických krajín Východnej Európy. Tieto oblasti globálneho sveta sa usilujú o vstup zahraničného kapitálu všestrannou podporou zahraničných investícií a tak významne napomáhajú procesu ekonomickej globalizácie – primárne cestou zásadného znižovania výrobných nákladov a zvyšovania ziskov nadnárodných firiem globálneho centra.

Globálna ekonomická periféria je tretou najmenej vyspelou a súčasne však najrozsiahljšou veľmi chudobnou časťou novej medzinárodnej globálnej deľby práce. Sú to najchudobnejšie rozvojové krajiny Afriky, Ázie, Latinskej Ameriky aj určitá časť postkomunistických krajín (napríklad Severná Kórea). Tieto krajiny predstavujú protipól centra svetovej globalizácie. Sú charakteristické nízkou úrovňou rozvoja, často obrovskou korupciou a biedou väčšiny obyvateľstva uvedeného tretieho sveta.

Dominanciou tejto novej globálnej medzinárodnej deľby práce je skutočnosť epochálnej zmeny štruktúry globálnej produkcie tovarov a služieb: rok 2005 prezentuje prvenstvo krajín semiperiférie – tzv. rozvíjajúcich sa krajín (emerging countries) v tvorbe globálneho hrubého domáceho produktu (HDP), ktoré od tohto roku produkujú už viac tovarov a služieb ako globálne centrum – komplex ekonomicky vyspelých krajín sveta (developed economies) merané indexom PPP v USD (Purchasing Power Parity in Current Dollar TERMS).

Doterajšia prevaha vyspelého sveta v objeme produkcie tovarov a služieb s rozvíjajúcim sa svetom netrvala v podstate príliš dlho – zrejme len cca 130 rokov – avšak v najvýznamnejšom rozvojovom období ekonomiky moderného sveta 1880 – 2005.⁶

Nové storočie s hlbokou globálnou hospodárskou krízou. Hľadanie nového modelu kvalitatívneho rozvoja globálneho hospodárstva pre 21. storočie

Vstup globálnej ekonomiky do nového 21. storočia bol poznamenaný pretrvávajúcou v podstate bezkrízovou konjunktúrou umocnenou doteraz nebývalou efektívnosťou kapitálovej expanzie v rámci globálnej ekonomiky v podobe dvoch obrovských vln globálneho outsourcingu:

Prvá vlna – outsourcing hromadnej priemyselnej výroby primárne do Číny s niekoľkonásobne nižšími mzdami stá miliónov čínskych robotníkov už od 80. rokov 20. storočia.

Druhá vlna – outsourcing informačných technológií a služieb primárne do Indie – taktiež s obrovským znížením nákladov.

V dôsledku týchto kvalitatívnych zmien predovšetkým vo sfére globálneho kapitálu, ktorého hodnota sa začiatkom nového storočia neuveriteľne zdvojnásobila: v roku 1998 objem globálneho kapitálu sa prezentuje 75 biliónov USD a v roku 2005 už 140 biliónov USD.⁷ Uvedená výška globálneho kapitálu prekračovala trojnásobne objem hrubého domáceho produktu služieb a tovarov globálnej ekonomiky.

Globálny finančný sektor v globálnom ekonomickom centre vyspelých štátov v dôsledku tohto rastu kapitálu nadobudol odvahu k tvorbe radu nových, často až veľmi rizikových finančných produktov, ktoré postupne exportoval v rámci veľkej časti globálneho finančného trhu. Tieto rizikové produkty rozšíril v rámci nerizikových s dôsledkami rizikového charakteru všetkých finančných produktov globálneho finančného trhu.

Dôsledky tejto situácie sa postupne prejavili v rokoch 2007 – 2009 vznikom doteraz nebývalej finančnej krízy v USA a následne aj celkovej ekonomickej globálnej krízy celého sveta.

Významne negatívne sa v tomto období prejavila politika finančného riadiaceho centra USA – Fed-u, ktorý v predkrízovom období uplatňoval politiku nízkych úrokových sadziieb s následkom dostupnosti stavebných úverov pre milióny amerických občanov, ktorí si to nemohli dovoliť. Následná „bublina výstavby nových domov a bytov vo vzniknutej kríze amerického stavebníctva tvrdo dopadla na státisíce občanov USA s vidinou nového bývania.

⁶ The Economist, February 2006, s. 12 – 13.

⁷ The Wall Street Journal, 11. 1. 2007, s. 20.

Rozsah celkového zadlženia domácností aj firiem v USA vzrástol pred krízou za 9 rokov (2000 – 2008) z 1,5 biliónov USD na astronomických 3,5 bilióna USD, t. j. o celých 2 bilióny USD v nesplatených úveroch na nehnuteľnosti v USA!⁸

V rámci protikrízových opatrení na zabezpečenie stability bankového systému USA prezident Obama rozhodol o obrovskej finančnej dotácii americkému peňažníctvu v marci 2009 prostredníctvom Fed-u (The U. S. Federal Reserve's) vo výške 1,15 bilióna USD. Následne došlo k zlepšeniu danej krízovej situácie. Už v júni tohto roku americké banky vrátili Fed-u vyše 65 mld. USD.⁹

Finančná a následne ekonomická kríza sa postupne v roku 2009 rozšírili v rámci celej globálnej ekonomiky s dôsledkami značného poklesu hrubého domáceho produktu, najmä však podstatného nárastu nezamestnanosti v USA aj do Európy až na nebývalých cca 10 % ľudí bez práce.

V porovnaní s minulosťou vlády jednotlivých krajín vyspelých či rozvíjajúcich sa krajín vynakladajú v podstate obrovské prostriedky a nové iniciatívy k prekonaniu dôsledkov krízy. Napríklad v roku 2009 tieto výdavky predstavovali v percentách HDP: Čína 12 %, Južná Kórea 6,8 %, Japonsko 2,5 %, USA 2,0 %, Nemecko 1,7 %, Veľká Británia 1,4 %, Francúzsko 0,4 %.¹⁰

Významnou otázkou je, čo vlastne spôsobilo tak hlbokú krízu globálnej ekonomiky? Možno kapitalizmus ešte zachrániť?

Brilantne na túto zásadnú otázku súčasnosti odpovedal už v októbri 2008 francúzsky prezident Nicolas Sarkozy: „Finančná kríza nie je krízou kapitalizmu. Je to kríza systému, ktorý sa sám dištancoval od základných hodnôt kapitalizmu a v plnom rozsahu zradil podstatu a ducha kapitalizmu“.¹¹

Optimistická projekcia ďalšieho vývoja globálneho hospodárstva predpokladá prekonanie súčasnej hlbokkej finančnej a ekonomickej globálnej krízy. Cyklický vývoj je v podstate vlastný kapitalizmu.

Pokrízový sociálnoekonomický vývoj globálneho sveta vyžaduje však zásadné kvalitatívne zmeny smerom k etickému a sociálnemu charakteru podstaty ďalšieho trvalo udržateľného a mierového rozvoja kapitalizmu na našej planéte ako aj jeho ďaleko intenzívnejšiemu globálnemu etickému dohľadu.

Zoskupenie krajín G-20 vzniklo na návrh Kanady v roku 1999 s predsedníctvom Veľkej Británie s cieľom byť určitým koordinátorom rozvoja globálnej ekonomiky – s prioritným záujmom odstránenia možnosti vzniku obdobnej finančnej aj ekonomickej krízy rokov 2007 – 2010.

Spoločenstvo krajín G-20 tvoria: Argentína, Austrália, Brazília, Kanada, Čína, Francúzsko, Európska únia, India, Indonézia, Taliansko, Japonsko, Mexiko, Nórsko, Rusko, Saudská Arábia, Juhoafrická republika, Južná Kórea, Turecko, Veľká Británia a USA.

V roku 2011 vyvíja G-20 aktivity v smere tvorby nového finančného a ekonomického modelu globálneho sveta pre 21. storočie. Osobitne pracuje v smere prekonania globálnej ekonomickej nerovnováhy sveta a v tej súvislosti hľadania indikátorov k rozpoznaní ohrozenia novou finančnou krízou.

Cieľom sú najmä aktivity k meraniu finančných a ekonomických porúch zdravého finančného a ekonomického rozvoja globálneho sveta a jeho trvalo udržateľného rozvoja do budúcnosti. V tejto súvislosti navrhuje evidovať a skúmať najmä tieto významné ukazovatele:

- deficit verejných financií

⁸ Údaje The Wall Street Journal, 3. 6. 2009, s. 16.

⁹ The Wall Street Journal, 20. 3. 2009, s. 8 a 25. 6. 2009 s. 11.

¹⁰ The Wall Street Journal, 8. 4. 2009, s. 11.

¹¹ The Wall Street Journal, 29. 5. 2009, s. 13.

- úroveň štátneho dlhu
- stav vývoja platobnej bilancie
- reálny vývoj kurzu meny
- úroveň devízových rezerv a pod.

Cieľovým riešením je vytvoriť plne životaschopný model komplexného monitorovania a usmerňovania čoraz viac globalizovaného sveta – k vytvoreniu globálneho systému „horizontálnych sietí“ trvalého monitorovania, usmerňovania a kvalitatívneho zlepšovania koordinovaného jednotného rozvoja globálneho sveta ako celku.

Formovanie nového globálneho ekonomického modelu 21. storočia smerom k novej geopolitickej ekonomickej pluralite krajín BRICS – USA a ďalších vyspelých krajín Západu

V podstate v súčasnosti nastáva nová globálna ekonomická pluralita krajín BRICS s vyspelými krajinami Západu – predovšetkým s USA, Európskou úniou a ďalšími ekonomicky vyspelými krajinami.

Ťažisko globálnej ekonomickej dominanty sa postupne presúva z atlantickej oblasti do pacifickej sféry s dominantnými aktérmi Čína – Inda – USA.

Čína prezentuje najväčšie úsilie o prevzatie prvenstva v ekonomickom rozvoji globálneho sveta. V súčasnosti v produkcii HDP má svetové prvenstvo, je tiež od roku 2010 prvým svetovým exportérom a samotná vlastní exportné prebytky vyše 2 biliónov USD.

Čína má globálne strategické rozvojové ambície nielen v Ázii, ale tiež v Afrike. Od roku 2003 svoje výdavky na armádu zdvojnásobila, má stabilnú armádu 2,3 miliónov mužov. Prioritou zborovania je vojnová námorná flotila, vrátane lietadlovej lode a ľadoborcov.

Obdobné ambície v nových aktivitách globálnej ekonomiky majú ďalšie krajiny BRICS – India, Brazília a najmä Ruská federácia.

Nástup Ruska do 21. storočia je v podstate hodnotený ako fenomenálny. Obrovské prírodné bohatstvo Ruska umožňuje trvalé príjmy vlády, ruským elitám a tiež aj postupne obyvateľstvu a v konečnom dôsledku a všestranný ekonomicko-sociálny rozvoj obyvateľstva – ako aj významné strategické ekonomicko-politické globálne aktivity.

Osobitne významným problémom uvedeného geopolitického a najmä ekonomického vývoja globálneho sveta sú skutočné straty ideologicko-ekonomickej dominancie Západu a hľadanie nového konsenzu v stále viac rôznorodom a neovládateľnom dominantnom svete krajín BRICS ako aj ďalších štátov.

Prezentovaná nová geopolitická a ekonomická rozvojová stratégia vyvoláva všestrannú aktívnu mobilizáciu západného sveta smerom čo najväčších politických, ekonomických, vedeckých, environmentálnych a všetkých ďalších – vrátane finančných a vojensko-strategických aktivít: k čo najväčšej eliminácii negatívnych javov a dopadov nového geopolitického aj ekonomického vývoja našej planéty – pri súčasnej maximálnej pozitívnej mobilizácii západnej svetovej vedy a techniky, formulovanie nových teoretických, strategicko-ekonomických a vedeckých projekcií a všetkých ďalších významných aktivít vedúcich k posilneniu západného sveta, novej kvalite všestranných rozvojových projekcií, k zachovaniu a ďalšiemu rozvoju kvality globálneho životného prostredia vrátane kvality života v rámci celej globálnej sféry i jej jednotlivých strategických rozvojových smerov.

Významnou prioritou budúceho strategického rozvoja planéty Zem s jej vyše 7 miliardami obyvateľov mala by byť predovšetkým mierová budúcnosť s jej trvalo udržateľným ekologickým vývojom – nie zhoršovaním až ničením životného prostredia.

(Jestvuje však aj ďalší – pesimistický vývoj budúcnosti globálneho sveta – o ktorý usiluje nemalá časť obyvateľov našej planéty a ktorý spočíva v deštrukcii západného sveta a likvidácii Západu a tým aj totálne zničenie ľudskej civilizácie – čomu treba v našej civilizácii jednoznačne zabrániť.)

Použitá literatúra:

1. BALHAR, V.: Dejiny svetového hospodárstva. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011.
2. CLEAVER, T.: Understanding the World Economy. Roulledge, New York, London, 2007.
3. DORAZIL, O.: Světové dějiny. Nakladatelství Papyrus Vimperk Jeva Rudná u Prahy, 1997.
4. DOWUS, R., M. a kol.: Almanach Geografie, National Geographic, Washington, D. C., česká edice, 2006.
5. DUDÁŠ, T. a kol.: Svetová ekonomika – sektorový aspekt. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2007.
6. FERGUSON, N.: Colossus, vzestup a pád amerického impéria. Praha: Nakladatelství Dokořán, 2005.
7. HART, M. H.: 100 největších osobností dejín. Praha: Knižní klub, 1994.
8. JENÍČEK, V., FOLTÝN, J.: Globální problémy a světová ekonomika. Praha: C. H. Beck, 2003.
9. KUNEŠOVÁ, H., CIHELKOVÁ, E.: Světová ekonomika, nové jevy a perspektivy. Praha: C. H. Beck, 2006.
10. LIPKOVÁ, L.: Európska únia. Bratislava: Sprint, 2006.
11. SCHUMPETER, J. A.: Kapitalismus, socialismus a demokracie. Brno: J. Orgotský, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.

Časopisy:

12. Ekonomická revue. FMV, EU v Bratislave, 2009.
13. The Economist. London, 2006, 2009, 2010.
14. The Wall Street Journal Europe, 2007, 2009, 2010, 2011.

Kontakt

prof. Ing. Vítězslav Balhar, CSc.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika

Ing. Vítězslav Balhar, PhD.

Katedra marketingu
Obchodná fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: balhar@euba.sk

Mária Bláhová

FAKULTA APLIKOVANÝCH JAZYKOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ZMENY V KULTÚRNEJ IDENTITE NÁRODA – REFLEXIA ICH DOPADOV NA NOVÚ GENERÁCIU

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme témou zmeny v kultúrnej identite národov a dopady na jeho ďalší vývoj. Úplné vykorenenie vlastnej identity a oprostie sa od historických, kultúrnych a socio-ekonomických vplyvov pôsobia síce na prvý pohľad očistným dojmom, ale pri hlbšom skúmaní odhaľujú traumatizujúce následky pre vývoj ďalších generácií, ktoré vedú k strate národného sebauvedomenia, emigrácii a v niektorých prípadoch aj pozvoľnému obrodnému procesu, návratu ku starým koreňom a vytváraniu nových prúdov v sebauvedomovacom procese národa.

Kľúčové slová: Sebauvedomovanie, kultúrna identita, stret kultúr, emigrácia a re-emigrácia, globalizácia, rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky.

Abstract

The paper deals with the topic focused on nation's cultural identity alterations and their impacts on nation's further evolution. The total uproot of one's own identity and leaving behind one's historical cultural and socio-economic effects may act as cathartic but with more profound insight they may reveal traumatic impacts on future generations' development and their total or partial loss of national self-awareness or emigration from their native countries. However, consequently all these impacts may result in gradual processes of newly formulated categories of self-awareness as well as return to one's original cultural and national identity.

Key Words: Self-awareness, cultural identity, culture clashes, emigration and re-emigration, globalization, emerging economies.

Úvod

Dejiny ukazujú, že globálna moc a jej smerovanie sa v priebehu historického vývoja posúvali – od východu na západ – z Ázie do Európy, z Európy do USA a potom späť z USA do Európy. Znamená to, že sa bude táto moc posúvať ďalej smerom na východ a bude v nej Turecko zohrávať významnú úlohu? Zdá sa, že je to celkom pravdepodobné, vďaka expanzívnemu rastu čínskej ekonomiky, ako aj ďalších, tzv. BRICS krajín (Brazília, Rusko, India, Južná Afrika). A o svoje miesto v tomto smere sa hlásia aj také krajiny ako Indonézia, Mexiko a Turecko, ktoré spolu s BRICS krajinami tvoria skupinu E – 7 (Emerging Seven). Dnes sa mnohí odborníci zhodujú v názore, že nastáva doba historického posunu ekonomickej moci, urýchleniu ktorej do značnej miery napomáha aj finančná a ekonomická kríza – smerovanie k rýchlo sa rozvíjajúcim ekonomikám, predovšetkým smerom na východ. Čína a India patria síce k tým najväčším, a to nielen počtom svojho obyvateľstva, ale do úvahy je potrebné brať aj ekonomický potenciál všetkých krajín zoskupenia E-7.

Spomedzi nich je to práve Turecko, ktoré už istú dobu rozdeľuje Európu a USA pri hodnotení jeho priorít ako aj v tom, aký postoj k nim zaujať a spôsobuje kontroverzie aj v rámci samotnej Európy. Vrcholní predstavitelia amerického politického života, ale aj

samotní obyvatelia USA sú vo všeobecnosti oveľa priaznivejšie naladení voči Turecku ako samotní Európania. V Európe, predovšetkým v členských štátoch EÚ je situácia voči Turecku a jeho obyvateľstvu menej optimistická, najmä v otázkach vzťahu prípadného členstva krajiny v Európskej únii. Zatiaľ čo tých, ktorí priznávajú, že medzi Tureckom a západnými krajinami existuje dostatok spoločných hodnôt, ktoré ich predurčujú na úspešnú spoluprácu a prípadné spolužitie, nie je veľký rozdiel - 38 % v USA a 31% v EÚ, oveľa výraznejší je nepomer medzi tými, ktorí si myslia, že existujú značné rozdiely medzi hodnotami, ktoré sú prioritné pre Turkov a tzv. západnými hodnotami. Je to až 62 % Európanov v porovnaní so 46 % Američanov.¹

Veľmi podobne, v neprospech Turecka sa vyvíja aj situácia ohľadne prístupových rokovaní o vstupe do EÚ – Európania sa v oveľa menšej miere nadchýňajú pre rozšírenie EÚ o Turecko – len okolo 22% obyvateľov členských krajín si myslí, že by to bol pozitívny krok, v porovnaní so 40% Američanov, ktorí majú k tomu oveľa ústretovejší prístup.²

Zaujímavý je aj postoj samotných Turkov v súvislosti s ich potenciálnym členstvom v EÚ – percento tých, ktorí sú pre vstup do EÚ pozvoľna klesá – v r. 2004 to bolo až 73%, r. 2011 už len 38% obyvateľstva.³ Európska únia má však s islamom dosť negatívnych skúseností na to, aby bola v tomto smere opatrná a ostražitá. Dlhodobo neriešené a nakumulované problémy menších vo vyspelých západných krajinách nie sú priaznivo naklonené vstupu Turecka do Európskej únie, aj keď sa to celkom otvorene nedeclaruje.

Premeny vo formovaní sebauvedomenia a národnej identity

Teória “stretnutia civilizácií” je spojená s menom Basila Mathewsa, ktorý už v r. 1926, teda tri roky po vzniku Tureckej republiky prišiel s teóriou, že modernizačné hnutie v novovzniknutej republike je prechodom k západnému štýlu fungovania spoločnosti.⁴ Úsilie o modernizáciu v duchu západných tradícií a odvrátenie sa od vlastnej minulosti považoval Mathews za potvrdenie svojich názorov. Podľa neho je transformácia krajiny spojená s celkovou premenou národa a osvojenia si nových hodnôt. Vo svojich úvahách dospel k presvedčeniu, že na to, aby Turecko dosiahlo svoje modernizačné ciele a stalo sa silným hráčom v oblasti medzinárodnej politiky, musí sa nevyhnutne prispôbiť kresťanskému západu a odvrátiť sa od islamu, ktorý ho, podľa jeho náhľadu, v uplynulých storočiach brzdil v tom, aby sa stal civilizovaným národom.

Tieto názory do istej miery potvrdzoval svojimi činmi zakladateľ moderného Tureckého štátu – M. K. Atatürk, ktorý uskutočnil bezpríkladnú premenu tureckej spoločnosti. On sám bol presvedčený o tom, že Turecko, po rozpade Osmanskej ríše, dokáže prežiť a stať sa rovnocenným partnerom na politickej scéne sveta výlučne procesom modernizácie a “pozápadnenia” krajiny. Bolo nevyhnutné zaprieť a za každú cenu zmeniť kultúrnu identitu krajiny a podriaďiť sa západným princípom, aby politicky zvíťazili, prežili a posunuli sa vo vývoji ďalej.

Na Mathewsove názory veľmi úzko nadviazal neskôr, a už v úplne inej geopolitickej i ekonomickej situácii Američan Samuel Huntington svojou teóriou o strete civilizácií začiatkom 90-tych rokov 20. storočia.⁵ Vo svojom diele venoval Turecku značnú pozornosť a považoval ju za rozorvanú krajinu, ktorá sa nedokáže rozhodnúť, ku ktorej civilizácii patrí. Na jednej strane sú elity národa, sústredené predovšetkým v multikultúrnom a kozmopolitnom veľkomeste Istanbul, ktoré svojím vzdelaním, spôsobom života ako aj

¹ Transatlantic Trends: Turkey and the West. Zdroj: europa.eu/generalreport/pdf.rg2011_sk.pdf

² Tamtiež.

³ Zdroj: turkstat.gov.tr

⁴ MATHEWS, B.: Young Islam on Trek.: A Study in the Clash of Civilizations.

⁵ HUNTINGTON, S. P. (2001) : Střet civilizací. Rybka Publishers. Praha.

uprednostňovaním určitých “vyšších” hodnôt sa všemožne snažia, aby boli považovaní za súčasť Západu. Na druhej strane stojí nova elita, ktorá je provinčnejšia, nábožnejšia a menej liberálna, aj keď nie nevyhnutne menej demokratická v porovnaní so sekulárnou proeurópskou časťou tureckej spoločnosti.

Napriek tomu sa Turecko, ako konvertovaná civilizácia, nedokázalo úplne zbaviť svojej pôvodnej identity, čo ju odsúdilo k tomu, že ju západná civilizácia v podstate nikdy neprijala. Avšak názor mnohých Európanov, že Turecko nie je európska krajina, prijímajú pro-západne orientovaní Turci veľmi ťažko. Ich nadšenie z prípadného európskeho členstva je pre ich ďalšiu existenciu možno menej dôležité ako sklamanie z odmietnutia.

Mathews aj Huntington sa zhodujú v názore, že pojem modernizácia je identický s westernizáciou. Napriek pragmatickým vysvetleniam, ktoré Huntington v prípade Turecka a jeho modernizačných snáh chce spojiť s príklonom k západu, jeho závery sú nepresvedčivé. Vysvetlenie spočíva v tom, že civilizácia, ktorá sa transformuje (dobrovoľne či z nanútenia), musí si vytvoriť nový svetonázor a zbaviť sa svojho pôvodného a totálne ho vykoreniť zo svojej existencie. A to nie je možné pokiaľ vytvorenie nového svetonázoru celej jednej skupiny – jednej civilizácie – má byť založené len na politickom ovplyvňovaní a autoritách. V prípade Turecka teda platí, že sekulárna identita západného typu nedokáže totálne eliminovať všeobecný spôsob chápania sveta – turecký svetonázor – vychádzajúci z islamu, aj napriek enormnému úsiliu politických autorít. Preto je tu taký rozpor medzi M. K. Atatürkcom, ktorého zbožňuje celý národ a jeho velebenie je až na hranici nekritického kultu osobnosti a upadajúcim vplyvom strany, ktorú založil a ideovým zameraním, ktoré presadzuje súčasná opozícia tureckej vládnej moci.⁶ Podobne je badateľné postupné oslabovanie moci armády, ktorá bola od vzniku republiky ochrancom sekularizmu, dodržiavaním Atatürkových princípov budovania moderného štátu západného typu a dokázala tieto trendy ubrániť aj za cenu viacerých vojenských prevratov v období 60-tych a 90-tych rokov 20. storočia.

Turecko sa posunulo do tzv. postkemalistického obdobia svojho vývoja, v ktorom sa snaží zatlačiť do úzadia názory, že modernizácia krajiny je výsledkom jej odklonu od tradícií islamu a prechodu k západnej civilizácii, základom ktorého je kresťanstvo.

V súčasnej dobe sme svedkami oživenia a pozvoľného obratu v procese národného sebauvedomovania, výrazne podporovaného vládnuou stranou Právo a spravodlivosť (AKP) R.T. Erdoğan, založenej na princípoch islamizmu. Výrazným predstaviteľom a aktívnym propagátorom civilizačného sebauvedomovania tureckého národa je súčasný minister zahraničných vecí Ahmet Davutoğlu. On je autorom nového smerovania zahraničnej politiky Turecka, ktorá vychádza z princípov islamu, ale zároveň sa usiluje o historickú komparáciu civilizačných rozdielov západného a východného (islamského) svetonázoru a spôsobu sebauvedomenia.

A. Davutoğlu, ako predstaviteľ vládnucej strany, sa zo svojej pozície ministra zahraničných vecí usiluje presvedčiť Európu a svet o pozitívnych hodnotách zahraničnej politiky, ktorá by mala do viesť Turecko do Európy. A na otázku do akej Európy by sa mala jeho krajina začleniť, uvádza, že základný element, ktorý by sa v tomto procese mal zohľadniť je kultúrny aspekt – dôležité je hľadať konsolidačné prvky medzi odlišnými kultúrami a nie tie, ktoré ich rozdeľujú. Európa by sa mala snažiť o komunikáciu s rozmanitými kultúrami, tak ako sa to uvádzalo na úplnom začiatku vzniku myšlienky zjednotenej Európy, ktorá hlásala jednotu v rôznorodosti, a ktorá unifikuje princíp plurality s tzv. všeobecným dobrom a etickými princípmi spoločnej existencie. Predstava tzv. európskeho sna, je reflexiou turecko-islamského svetonázoru – predpokladá existenciu Európy, ktorá je schopná vzájomne pôsobiť a ovplyvňovať jednotlivé kultúry a zároveň ich obsiahnuť všetky rovnako, namiesto jednorozmerného a unilaterálneho pohľadu na kultúru

⁶ CHP – Republikánska ľudová strana.

ako takú. Turecká zahraničná politika sa snaží o úplne novú interpretáciu civilizácie, založenej na princípoch islamu, prostredníctvom svojho ministra, ktorý je jej autorom a najvýraznejším propagátorom. Zdôrazňuje sa v nej, že tu nejde o islamizáciu Západu, ale je to snaha islamskej civilizácie preniknúť do rigidných štruktúr západnej civilizácie.⁷

Posun od konzervatizmu k liberalizmu?

V samotnom Turecku dochádza k určitému posunu od konzervatizmu k tzv. mainstreamu. Aspoň také sú závery spoločného výskumu Bosporskej univerzity a Open Society Foundation, ktoré naznačujú, že percento tých, ktorí sa označujú za absolútne konzervatívnych sa znížilo.⁸ Navyše, aj medzi tými, ktorí sa považujú za nábožensky orientovaných, rastie počet tých, u ktorých sa viac prejavujú prvky individualizmu a stávajú sa tolerantnejšími voči “inakosti a rozdielnosti.” Je to pomerne závažné zistenie, pretože táto skupina ľudí si uvedomuje a prijíma fakt, že jednotlivec si formuje a utvára svoj vlastný osud, čo ich radí medzi konzervatívcoch moderného typu, nie fatalistického, ktorý prevládal v období historickej islamskej kultúry. Mierne klesá počet závažných životných rozhodnutí na základe tradícií v prospech osobných priorít.

Tieto výsledky výskumu sú však pomerne nekompatibilné so skutočnosťou, že v spoločnosti rastie počet viditeľných prejavov, ktoré súvisia s islamom.⁹ Turecká spoločnosť sa na jednej strane modernizuje a viac toleruje ženy bez šatiek, konzumáciu alkoholu v baroch a reštauráciach, či nosenie náušníc u mužov, čo sa miestami stále považuje za prejav zženštilosti. Na druhej strane výskumy uviedli aj pretrvávajúce negatívne postoje značnej časti spoločnosti, predovšetkým v oblasti vzájomnej dôvery medzi ľuďmi.¹⁰ Vo verejnom živote sa tento postoj prejavuje značnou dávkou dezilúzie, podozrievania, ktorá vedie až k paranoji a častej vzájomnej konfrontácii. Miestami to zachádza až k vytváraniu konšpiračných teórií a rôzne segmenty spoločnosti sa voči sebe správajú značne negativisticky až nepriateľsky. Tieto postoje majú za následok zvýšenú mieru ochrany na všetkých možných miestach od vstupu do úradov, štátnych inštitúcií, nákupných stredísk, obchodných priestorov či súkromných obydlí.

Kultúrna identita a začlenenie sa do spoločnosti

Turecko je treťou v poradí krajinou s najvyšším počtom emigrantov, po Číne a Indii. Štatistiky uvádzajú, že približne 9% súčasnej populácie Turecka žije v zahraničí.¹¹ Tých približne 5 miliónov zahraničných Turkov sídli prevažne v Nemecku a Holandsku, menšie percento v Rakúsku a Belgicku. V ostatných krajinách Európskej únie je ich počet menej výrazný.

Snaha o zachovanie vlastnej kultúry je dôležitou súčasťou verejných diskusií v otázke integrácie imigrantov do prostredia krajiny, v ktorej žijú. Jej zástancovia považujú toto vmiešavanie kultúry imigrantov do domáceho prostredia za logický dôsledok rôznorodosti a zároveň za zdroj obohatenia svojej vlastnej kultúry. Na druhej strane sú tí, ktorí oponujú, že zachovávanie a zotrvávanie v obklopení vlastnej kultúry na strane imigrantov podryva stabilitu spoločnosti a dokonca môže viesť k narušeniu pôvodnej identity domáceho obyvateľstva. Aj v tomto prípade sa prejavuje rozdiel v chápaní u imigrantov s rôznou úrovňou vzdelania. Tí, ktorí dosiahli vyšší stupeň vzdelania prejavujú vyšší stupeň citlivosti

7 DAVUTOĞLU, A.: Civilizational Self-Perception. In: Divan, Turkish Journal. 1997.

8 R. 2006 to bolo 20,4% ľudí, zatiaľ čo r. 2012 ich počet klesol na 11,5%. www.boun.edu.tr

9 Prejavuje sa to v čoraz vyššom počte žien, ktoré si zahaľujú vlasy a to aj na akademickej pôde a v štátnej správe. Narastá aj počet reklám a marketingových aktivít zameraných na veriace ženy, ktorý sa prenáša aj do vysielania niektorých televíznych staníc, či na titulné stránky časopisov.

10 Podľa prieskumu je to v Turecku len 12%, zatiaľ čo, napr. v Dánsku je to 76% a v Nórsku 75% populácie.

11 Zdroj: turkstat.gov.tr

voči exklúzii zo spoločnosti a zo zamestnania napriek svojim nesporným kvalitám. Odborníci označujú túto situáciu za “integračný paradox.”

Podobne je to aj so spoločenskými väzbami medzi imigrantmi – priateľské vzťahy nadväzujú a udržiavajú predovšetkým v rámci vlastnej imigrantskej komunity. Tradičné väzby na rodinu sú stále veľmi silné a sú prejavom istého konzervatizmu medzi tureckými imigrantmi v prostredí krajín západnej Európy.

Pre migrantov je takmer vždy náročné nájsť si primerané uplatnenie na trhu práce, ktorý vyplýva z ich pocitu, že nároky na nich kladené pre pozitívne ohodnotenie sú vždy vyššie ako pre priemerného uchádzača o prácu, ktorý je domáceho pôvodu. Vzťahy domácej majority voči etnickým minoritám, predovšetkým tým, ktoré sú moslimského pôvodu prechádzajú rôznym stupňom vývoja. Aj tradične liberálne krajiny ako je Holandsko, prípadne niektoré Škandinávске krajiny podliehajú v zvýšenej miere negatívnym vplyvom v dôsledku vývoja udalostí na domácej i medzinárodnej scéne v uplynulých obdobiach.

Možno aj to je príčinou pomerne zaujímavej situácie - tzv. re-emigrácii druhej generácie Turkov, najmä z Holandska a v určitej miere i z Nemecka do krajiny svojich predkov. Títo “tureckí Holanďania, resp. tureckí Nemci” sa stávajú repatriantami a dôvody, pre ktoré sa chcú vrátiť sú sociálneho, politického a ekonomického charakteru a sú dvojakého typu – tzv. nátlakové faktory (push factors) sú tie, ktoré ich z krajiny “vyháňajú.” Druhá skupina sú tzv. faktory, ktoré tiahnu (pull factors) – to sú tie, ktoré robia z Turecka atraktívnu alternatívu pre tých, ktorí majú dostatočné vzdelanie, sebavedomie a vyššie ambície na to, aby tam našartovali svoju osobnú kariéru.

Re-emigrácia – dôvody “pre” a “proti”

Re-emigrácia je process, pri ktorom sa ľudia vracajú do krajiny svojho pôvodu, pričom v krajine, ktorú sa chystajú opustiť prežili podstatnú časť svojho života, resp. sa v nej narodili ako potomkovia emigrantov. Existujú dva hlavné dôvody pre re-emigráciu, ako bolo spomenuté vyššie, sú to tzv. nátlakové faktory (push factors), ktoré sa prejavujú rôznymi formami sociálnej exklúzie a diskriminácie, zhoršujúcimi sa ekonomickými podmienkami, vrátane vysokej miery nezamestnanosti, vplyvmi životného prostredia a ich negatívnymi dopadmi na existenciu emigrantov. Tie druhé sú tzv. lákadlové faktory (pull factors), ktoré motivujú emigrantov k tomu, aby si pre svoj život a kariéru vybrali krajinu svojho pôvodu – z dôvodov zlepšených podmienok pre život, ekonomického rastu, stabilnejšej politickej situácie, absencie jazykovej bariéry, apod.

Téma re-emigrácie je pomerne frekventovaná medzi emigrantami, najmä tými, ktorí do novej krajiny prišli pred viacerými desaťročiami a časom sa u nich vypestovala nostalgia za domovinou a pôvodné príčiny odchodu z vlastnej krajiny sa buď zmiernili v ich spomienkach alebo sa do istej miery reálne zmenili k lepšiemu. Niektorí z nich plánujú vrátiť sa po ukončení pracovného procesu a prežiť posledné roky života v domacom prostredí, napriek tomu však percento tých, ktorí to aj uskutočnia nebýva veľké. Dôvody sú rôzne, sú často praktického, ekonomického a rodinného charakteru, ale objavujú sa aj určité obavy z nového života a procesu re-integrácie do svojej krajiny pôvodu.

Re-emigrácia je veľmi často emotívne podfarbená, avšak býva značný rozdiel medzi tým, čo si človek želá, o čom sníva a tým, k čomu sa napokon v reálnom živote odhodlá. Tento proces sa zvyčajne označuje ako “mýtus návratu,” pretože emigranti sa na túto tému často medzi sebou rozprávajú, ale skutočný počet tých, ktorí sa rozhodnú pre re-emigráciu nebýva vysoký. Celý process re-emigrácie má zvyčajne niekoľko fáz:

- myšlienka o návrate do krajiny svojho pôvodu
- zámer vrátiť sa do krajiny svojho pôvodu
- rozhodnutie o re-emigrácii
- uskutočnenie aktu re-emigrácie

– stupeň uspokojenia z následkov re-emigrácie

Pri re-emigrácii mladých ľudí tureckého pôvodu žijúcich prevažne v Nemecku a v Holandsku dochádza k presídleniu do krajiny, ktorú poznajú zvyčajne ako svoju dovolenkovú alebo prázdninovú destináciu spojenú s návštevou rodiny, v horšom prípade len z rozprávania a spomienok svojich rodičov a príbuzných.

V krajinách, ako je napr. Holandsko strácajú motiváciu a vízie pre budovanie svojej budúcnosti a dosiahnutie úspechu. Mladí, ambiciózni absolventi vysokých škôl alebo začínajúci podnikatelia vidia ekonomické možnosti a výhody pre svoju kariéru v krajine svojich predkov. Väčšina z nich dobre ovláda jazyk (turečtinu) a aj samotná turecká vláda sa k tomuto procesu re-emigrácie stavia pozitívne, pre krajinu je to významný braingain (získavanie mozgov) – ide o vzdelanú, jazykovo dobre vybavenú (minimálne bilinguálnu) skupinu ľudí, s dobrými predpokladmi pre uplatnenie sa na trhu práce i v podnikateľskej sfére.

Na druhej strane krajiny, ktoré do vzdelávania tejto skupiny mladých investovali nemalé peniaze z verejných zdrojov strácajú – dochádza k tzv. braindrain (odsávanie mozgov).

Napriek tomu, že integrácia do trhu práce je veľmi dôležitým faktorom, ktorý prispieva k pozitívnemu postojom holandskej spoločnosti voči imigrantom, ide o náročný proces aj napriek dobrému vzdelaniu a kvalifikačným predpokladom imigrantov. Dôvody sú rôzne, okrem iného to môže byť aj preto, že migranti žijú väčšinou v rámci svojich etnických skupín, nebývajú súčasťou relevantných spoločenských zoskupení, a sú menej na očiach ako potenciálni uchádzači o prácu. Často zapracujú aj negatívne stereotypy na strane zamestnávateľov, ktorí majú negatívne očakávania ohľadne výkonov imigrantov, prípadne prejavujú určité obavy z multikultúrneho pôvodu svojich zamestnancov, ktorý by mohol viesť ku komplikáciám v činnosti organizácií. Rozdiel je aj v tom, že keď prichádzali prví imigranti do vyspelej Európy, pracovali v odvetviach, kde bola potrebná dobrá fyzická kondícia pre náročnú manuálnu prácu v priemyselných odvetviach a v poľnohospodárstve. Dnes je doba iná, manuálne práce často nahradili výkonnejšie technológie a práca v odvetví služieb je náročnejšia na komunikáciu, ktorá je kultúrne citlivejšia a môže znevýhodniť uchádzačov o prácu z radov imigrantov, ktorí pochádzajú z kultúrne odlišného prostredia napriek tomu, že vyrastali v krajine svojho potenciálneho pôsobenia. Zamestnanci z radov imigrantov majú väčšie ťažkosti pri nadviazovaní kontaktov so svojimi kolegami a nadriadenými a bývajú znevýhodnení pri kariérom postupe.

Perspektíva budúcej kariéry a medzinárodné skúsenosti

Získať medzinárodné skúsenosti pre naštartovanie svojej budúcej kariéry je pre mladých vždy lákavé a možnosti na to je v dnešnej dobe tiež dostatok. Výmenné pobyty v rámci projektov umožňujú získať nielen odborné skúsenosti v prostredí inej kultúry, ale pomáhajú aj v zdokonaľovaní sa v cudzích jazykoch. Pre mladých Turkov, vyrastajúcich v imigrantskom prostredí môže byť vhodnou destináciou na získavanie skúseností aj pobyt v krajine predkov. Niektorí z nich to môžu považovať za zblíženie a bližšie oboznámenie sa s vlastnou kultúrou, resp. aj zdokonalenie sa v turečtine. Časť z nich považuje takýto pobyt v Turecku len za dočasný, ale prax ukazuje, že isté percento mladých sa, po osobných skúsenostiach, rozhodne pre naštartovanie vlastnej kariéry, resp. podnikateľských aktivít v Turecku a do Holandska, prípadne Nemecka sa vrátiť už nechcú. Svedčí to okrem iného aj o tom, že spoločenská a politická situácia v Európe sa mení a pôsobí ako faktor, ktorý z krajiny vyháňa (push factor).

Na druhej strane môže moderné Turecko so svojou rýchlo rastúcou ekonomikou a rozvíjajúcou sa strednou triedou priťahovať mladých, vzdelaných a modernými jazykmi dobre

vybavených repatriantov do krajiny a vytvoriť tak prepojenie medzi rozdielnymi kultúrami a zároveň pomôcť Turecku pri jeho integračných snahách pri vstupe do Európskej únie.

A tak dochádza k zaujímavému posunu v názoroch na prospešnosť členstva Turecka v EÚ, a to z pohľadu tureckej menšiny, žijúcej predovšetkým v Nemecku a v Holandsku, kde tvoria najpočetnejšiu etnickú minoritu. Týka sa v podstate vzdelanej skupiny mladých ľudí tureckého pôvodu, z ktorých mnohí sa narodili už v zahraničí, ale stredné, prípadne vysokoškolské vzdelanie dostali v krajine, do ktorej emigrovali ich rodičia. Určitá skupina týchto mladých ľudí sa napriek dobrému vzdelaniu nedokáže uplatniť v krajine, kde sa narodili, alebo vyrástli a láka ich vrátiť sa do krajiny svojich predkov, aby v nej naštartovali svoju kariéru.

Je otázne, či by sa mohla zopakovať skúsenosť, ktorú zažilo Španielsko, z ktorého sa dobrovoľne, ale aj násilne vysťahovali tisíce ľudí počas diktatúry generála Franca v období Občianskej vojny a po nej. Mnohí Španieli emigrovali jednak do niektorých krajín Južnej Ameriky (Argentína, Chile, Venezuela), ale aj do Francúzska, Veľkej Británie a iných európskych krajín. Dôvody pre emigráciu boli predovšetkým politické, ale aj ekonomické. Keď v r. 1986 Španielsko vstúpilo do Európskej únie, demokratizačné procesy a ekonomická situácia sa postupne zlepšili do takej miery, že veľká časť emigrantov, resp. ich potomkov, sa rozhodla vrátiť späť do pôvodnej vlasti.

Je ťažké predvídať, či by takáto situácia mohla nastať aj v Turecku a či by mladí tureckí repatrianti mohli prispieť k výraznejším zmenám aj v domácom prostredí a vniesť do tureckej spoločnosti prvky novej kultúry západného typu. Problémom však je, že ak aj dôjde k určitej vlne re-emigrácie mladých z Nemecka či Holandska, väčšinou sa usadia v najväčších mestách, predovšetkým v Istanbule, kde je prelínanie kultúr dané historicky. Čím ďalej do vnútrozemia, čím ďalej na východ, tým sú ich možnosti uplatnenia menšie a ich schopnosti ovplyvnenia tradičného spôsobu života a myslenia ľudí sú minimálne.

Záver

Turecko prežíva zložité obdobie postkemalistickej fázy vývoja svojej spoločnosti. Dobré ekonomické výsledky, ktoré ju radia medzi rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky sveta (Emerging 7), podpora podnikateľských aktivít a proklamovaná snaha o vstup do Európskej únie ju radia medzi významné krajiny sveta. Turecko sa snaží predovšetkým vo svojom regióne dosiahnuť vedúce postavenie, aj keď sa vďaka nepriaznivým ekonomickým či politickým podmienkam v ostatných rokoch táto jeho pozícia značne skomplikovala.

Výskumy preukazujú, že turecká spoločnosť sa na jednej strane modernizuje a „europeizuje,” na druhej strane zostáva ešte veľká časť krajiny, predovšetkým smerom do vnútrozemia značne pod vplyvom tradičného spôsobu života riadeným náboženskými princípmi islamu. Z výsledkov výskumu Bosporskej university, ktoré sme uviedli na začiatku vyplýva, že Turecko patrí k najreligióznnejším krajinám Európy. Na druhej strane uvádza, že náboženský element stráca na sile s nárastom úrovne vzdelania. Počet mladých ľudí s vysokoškolským vzdelaním rastie a k nim sa pridáva aj značné percento repatriovaných Turkov, ktorí sa vracajú do krajiny svojich predkov dobrovoľne, s cieľom vybudovať si tu svoju kariéru a prispieť aj k presadeniu modernejších princípov v spoločenskom i rodinnom živote, ale aj v podnikateľskom prostredí či v oblasti kultúry a umenia.

Turecká spoločnosť je pod značným vplyvom vláducej strany AKP (Spravodlivosť a rozvoj) – jej dôvera stúpla z 29% v r. 2001 na závratných 62% v r. 2012. Pragmatická koncepcia dlhodobého politického vývoja, ktorú proklamuje súčasný premiér R. T. Erdoğan sa však začína vzdŕaľovať od ideí Európskej únie, aj keď sa to oficiálne neproklamuje. Odráža sa to však aj na postupnom poklese dôvery obyvateľstva a percentuálnom znížení až na súčasných 39 % tých, ktorí si myslia, že vstup Turecka do EÚ by bol pre krajinu pozitívnym a

perspektívnym rozhodnutím. Preto môže byť ďalší vývoj a smerovanie tureckej spoločnosti ešte predmetom mnohých diskusií a zmien.

Použitá literatúra:

1. DAVUTOĞLU, A.: Civilizational Self-Perception. In: Divan. Turkish Journal. 1997.
2. HUNTINGTON, S.: Boj kultur a proměna světového řádu. Rybka Publishers. Praha. 2001. ISBN 80-86182-49-5.
3. MATHEWS, B.: Young Islam on Trek.: A Study in the Clash of Civilizations. Friendship Press. NY. 1926.
4. STEMPLESKI, S., TOMALIN, B.: Cultural Awareness. Oxford University Press. 1996. ISBN 0-19-437194-8.
5. Transatlantic Trends: Turkey and the West. europa.eu/generalreport/pdf.rg2011_sk.pdf
6. www.boun.edu.tr
7. www.turkstat.gov.tr

Kontakt

PhDr. Mária Bláhová, PhD

Katedra AJ

Fakulta aplikovaných jazykov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: majablahova@gmail.com

Ján Bocora

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DIMENZIE ENERGETICKEJ BEZPEČNOSTI

Abstrakt

Energetická bezpečnosť je v mnohých prácach a štúdiách považovaná za integrálnu súčasť ekonomickej bezpečnosti štátu, pretože stabilné a bezpečné toky energie sú predovšetkým otázkou udržateľnosti ekonomického rastu a rozvoja. No otázka energetickej bezpečnosti má omnoho širšie súvislosti. Dostupnosť zdrojov, bezpečnosť prepravnej infraštruktúry, spoľahlivosť dodávok a kvalita systému distribúcie energie koncovým užívateľom vyžaduje zahrnutie veľkého množstva faktorov politického, sociálno-ekonomického, technologického alebo environmentálneho charakteru ako aj verejnú diskusiu o jednotlivých aspektoch a ich dopadoch na lokálne subjekty.

Kľúčové slová: energetická bezpečnosť, dimenzie energetickej bezpečnosti, ekonomický aspekt, environmentálny aspekt, verejná akceptácia.

Abstract

Energy security is mostly considered as a part of economic security of the state, because stable and secure flows of energy are primarily a precondition of sustainable economic growth and development. But the issue of energy security has a much broader context. The availability of resources, security of supply sources and supply countries, security and reliability of the transport infrastructure and distribution to the end users requires considering a large number of factors of political, socio-economic, technological or environmental nature as well as including a public debate on the various aspects of energy security and their impact on various local entities.

Key words: energy security, energy security dimensions, economic aspects, environmental aspects, public acceptance.

Úvod

Energetickú bezpečnosť nemožno vymedziť v absolútnej rovine, nakoľko povaha globálneho trhu s energiami a jeho špecifické črty (koncentrácia fosílnych zdrojov v politicky nestabilných regiónoch, vysoká technologická a investičná náročnosť produkcie a distribúcie zdrojov, vysoká politická angažovanosť na trhu) neumožňujú dokonale efektívnu alokáciu zdrojov. Súhra jednotlivých aspektov energetickej bezpečnosti vytvára relativizovaný koncept, ktorý nikdy nesmeruje k úplnej energetickej sebestačnosti. Preto je potrebné sústrediť sa na konkrétne prvky danej problematiky a definovať ich v súvislosti s celkovým vývojom referenčných jednotiek.

Výskyt a intenzita rizík je podmienená celkovou bezpečnosťou existujúcich štruktúr. Tu je na mieste zdôrazniť dynamický charakter bezpečnostného systému, ktorý umožňuje efektívnejšie reagovať na vznik jednotlivých hrozieb a rizík ako aj rýchlejšiu prevenciu pred ich šírením. Súčasný koncept bezpečnosti ako aj energetickej bezpečnosti vyžadujú dynamické chápanie celej problematiky a uplatňovanie flexibilných a efektívnych nástrojov. Stabilitu možno chápať ako dlhodobý cieľ bezpečnosti energetických dodávok, no na jej zabezpečenie sú potrebné najmä krátkodobé a strednodobé koncepčné nástroje schopné

zamedziť vzniku hrozby respektíve zabrániť ďalšiemu šíreniu rizika. Preto je potrebné definovať energetickú bezpečnosť nie len ako ekonomickú alebo politickú kategóriu, ale ako multidimenzionálnu problematiku, ktorá zahŕňa vojensko-bezpečnostné, politické, ekonomické, technologické, sociálne a environmentálne aspekty ako aj aspekt verejnej akceptácie, ktorý v súčasnej dobe nadobúda čoraz väčší význam pri koncipovaní celej agendy energetickej bezpečnosti štátu.

Dimenzie energetickej bezpečnosti

Energetická bezpečnosť znamená bezpečnosť všetkého (zdrojov, produkcie, infraštruktúry, distribučných sietí ako aj spotrebiteľských preferencií); bezpečnosť všade (ropné polia na Blízkom východe, plynovody medzi Ruskom a EÚ, spracovateľské zariadenia na pobreží Mexického zálivu, firmy a domácnosti v Ázii, Európe alebo Amerike); a ochranu proti všetkému (vyčerpávanie zdrojov, terorizmus, prírodné katastrofy, zmeny klímy, politický vývoj v krajinách producentov alebo spotrebiteľov energie a podobne).¹ Energetická bezpečnosť teda vyjadruje stav, v ktorom za pomoci vybraných trhových alebo politických nástrojov dochádza k minimalizácii dôsledkov vzniku a prejavu vnútorných alebo vonkajších hrozieb politického, ekonomického, technologického, spoločenského alebo environmentálneho charakteru, ktoré narušujú dlhodobé stabilné fungovanie systému.² Stabilita systému a jeho dlhodobé fungovanie je podmienené troma faktormi:³

- *Kontinuita dodávok energetických zdrojov a poskytovania služieb;*
- *Hodnotová kontinuita energetickej bezpečnosti;*
- *Vzácnosť energie ako predpokladu pre udržateľný rast.*

Energia je a bude aj naďalej určujúcim prvkom geopolitického a bezpečnostného vývoja, ekonomického rastu a spoločenského rozvoja vo svete. Otázka však ostáva, či energia bude slúžiť celospoločenskému rozvoju a rastu prosperity v jednotlivých regiónoch, alebo sa stane nástrojom mocenského boja v medzinárodných vzťahoch.⁴ Stane sa energia impulzom k rozvoju moderných, úsporných a prelomových technológií, alebo práve naopak, bude energia naďalej poháňať neefektívne rigidné aparáty, stroje a zariadenia? Budeme môcť hovoriť o energii ako o nástroji na ochranu klímy a životného prostredia, alebo bude naďalej považovaná za hlavný zdroj znečistenia? Tieto otázky vyvolávajú značné polemiky, ale zároveň ponúkajú priestor pre rozsiahly výskum v oblasti energetickej politiky a energetickej bezpečnosti ako multisektorovej a multifaktorovej problematiky.

Na základe štúdia dostupných zdrojov môžeme identifikovať šesť hlavných aspektov energetickej bezpečnosti, ktoré najviac rezonujú vo vedeckých ako i politických kruhoch:

1. *Vojensko-bezpečnostný aspekt* - rezonuje najmä v súvislosti s novodobými globálnymi hrozbami ako sú terorizmus, piráctvo alebo konflikty v regiónoch bohatých na energetické suroviny ako aj v súvislosti s narastajúcim medzinárodným súperením o vzácne zdroje, čo sa spája s pojmami ako „energetická zbraň“ (energy weapon), alebo „vojna o zdroje“ (resource wars);
2. *Geopolitický aspekt* - vychádza najmä zo súčasného stavu globálneho trhu s energiami, ktorý je charakteristický vysokou koncentráciou zásob hlavných energetických zdrojov, štátnou kontrolou nad strategickými aktívami, kumuláciou vysokých finančných zdrojov v krajinách exportujúcich ropu, ktoré sú využívané na

¹ CIUTA, F. Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security?

² ANOCHIN, M. Energetická bezpečnosť a energetická politika RF: teória a zvláštnosti

³ WINZER, C. Conceptualizing energy security

⁴ MARQUINA, A. Energy Security. Visions from Asia and Europe

nákup zbraní a budovanie politického nacionalizmu, presunom ťažiska dopytu do Ázie a s tým súvisiacou zmenou záujmov hlavných exportérov ropy a zemného plynu a iné;

3. *Technologický aspekt* - technológie zohrávajú a budú zohrávať dôležitú úlohu v súvislosti s tromi aspektmi energetickej bezpečnosti - udržateľnosť a rast efektivity produkcie; optimalizácia dopytu; a znižovanie dopadov klimatických zmien;
4. *Sociálno-ekonomický aspekt* – je dôležitý najmä v spojitosti s ekonomickou dostupnosťou zdrojov na trhu a sociálnymi dopadmi ceny energií;
5. *Environmentálny aspekt* – rezonuje najmä v súvislosti s rastúcou agendou klimatických zmien a vplyvom energetického systému založeného na fosílnych palivách na globálnu distribúciu emisií skleníkových plynov;
6. *Verejný aspekt* – verejná akceptácia projektov smerujúcich k posilneniu energetickej bezpečnosti sa stáva dôležitou súčasťou rozhodovania o budúcom vývoji globálnych energetických tokov.

Ostatným trom vybraným aspektom energetickej bezpečnosti sa budeme podrobnejšie venovať v ďalších častiach príspevku, nakoľko ich z hľadiska aktuálneho vývoja svetového trhu s energiami považujeme za rozhodujúce pri tvorbe moderného konceptu energetickej bezpečnosti.

Sociálno-ekonomický aspekt energetickej bezpečnosti

Ekonomický respektíve sociálno-ekonomický aspekt vyplýva z viacerých definícií samotného pojmu a konceptu energetickej bezpečnosti. Bohi a Toman definujú energetickú bezpečnosť ako nástroj ochrany hospodárstva štátu v súvislosti so stratou blahobytu (ekonomického a sociálneho) v dôsledku neočakávanej zmeny v cene alebo dostupnom množstve energie.⁵ Blum a Legey vymedzujú koncept energetickej bezpečnosti ako schopnosť ekonomiky zabezpečiť dostatočné množstvá cenovo dostupných energetických služieb, ktoré sú dlhodobou udržateľné nie len pre maximalizáciu blahobytu spoločnosti ale aj z hľadiska minimalizácie negatívnych dopadov na životné prostredie.⁶ Hlavnými ekonomickými aspektmi energetickej bezpečnosti sú teda množstvo a cena energie, potrebnej pre zabezpečenie riadneho chodu hospodárstva. Tieto dve veličiny sú na seba navzájom úzko naviazané, pretože akékoľvek výkyvy v disponibilnom množstve spôsobujú zmenu ceny na trhu a naopak. Pokiaľ ide o zabezpečenie riadneho a udržateľného chodu ekonomickej aktivity, je potrebné zabezpečiť primerané množstvo energie, ktoré Labandeira a Manzano definujú ako minimálne množstvo, ktoré vstupuje do výroby a postačuje na premenu primárnych vstupov na hotové statky alebo iné produkty, ktoré sú ďalej používané vo výrobe alebo spotrebe.⁷ Časť z tejto energie sa pretvára na iné druhy energie, ktoré sú samy o sebe statkami finálnej spotreby (elektrická energia, teplo). Energia je teda nie len prostriedkom na výrobu statkov, ale aj sama statok predstavuje. Cena energie vyjadruje nie len ekonomický ale aj sociálny aspekt energetickej bezpečnosti. V literatúre sa často hovorí o dostupnej, konkurenčnej alebo primeranej cene,⁸ ktorá vyjadruje nie len potreby producenta, ale najmä ochotu spotrebiteľa platiť túto cenu za dodané služby. Príliš vysoká cena vytvára vyššie náklady a znižuje ekonomickú výkonnosť kupujúceho, ktorý tak musí hľadať iné alternatívne

⁵ BOHI, D.R. – TOMAN, M.A. The Economics of Energy Security. S. 1

⁶ BLUM, H. – LEGEY, L.F.L. The challenging economics of energy security: Ensuring energy benefits in support to sustainable development.

⁷ LABANDEIRA, X. – MANZANO, B. Some Economic Aspects of Energy Security.

⁸ KEPPLER, J.H., 2007. International Relations and Security of Energy Supply: Risks to Continuity and Geopolitical Risks.

riešenia prostredníctvom investícií do nových technológií, nekonvenčných zdrojov alebo zvyšovania efektivity spotreby. Naopak, príliš nízka cena nezabezpečuje producentom primeraný zisk, ktorý by za iných okolností investovali do rozvoja a rozširovania svojich kapacít.

Energia je dôležitou súčasťou ekonomického rastu a ekonomické faktory zohrávajú významnú úlohu pri tvorbe a realizácii konceptu energetickej bezpečnosti. Blum a Legey v tejto súvislosti identifikujú tri faktory, ktoré majú rozhodujúci význam pre ekonomickú stránku energetickej bezpečnosti:⁹

- *Pružnosť a odolnosť systému* – existencia voľných kapacít, ktoré v prípade potreby absorbujú následky vzniku negatívnych javov (dočasné alebo trvalé výpadky produkcie, prudký rast ceny) prostredníctvom okamžitej reorganizácie výroby a spotreby, pričom ekonomika ako celok si zachováva svoje pôvodné funkcie a štruktúry.
- *Prispôsobivosť a flexibilita aktérov systému* – schopnosť jednotlivých aktérov vo vnútri systému modifikovať jeho vlastnosti tak, aby dokázal efektívne reagovať na zmeny v disponibilnom množstve alebo cene.
- *Transformačná schopnosť* – schopnosť systému a jeho aktérov meniť existujúce štruktúry a vytvárať nové podsystemy v prípade, ak sa súčasné ekonomické, sociálne a ekologické podmienky ukážu ako dlhodobo neudržateľné.

Schopnosť efektívnej transformácie súčasného modelu energetickej bezpečnosti pod tlakom krátkodobých ako aj dlhodobých zámerných alebo náhodných udalostí, zvyšuje mieru jeho prispôsobivosti a flexibility, a tým podporuje celkovú odolnosť energetického systému voči ekonomickým, spoločenským, politickým ako aj environmentálnym šokom. Tento aspekt je veľmi dôležitý najmä v súvislosti s rastúcou závislosťou ekonomík na fosílnych zdrojoch, či už je to závislosť producentov na príjmoch z ich predaja, alebo konzumentov na ich stabilných dodávkach. Prakticky celá infraštruktúra a výroba moderného štátu je založená na fosílnych palivách od dopravných systémov, výroby elektrickej energie a tepla až po chemický, farmaceutický alebo stavebný priemysel. Od roku 1990 sa spotreba ropy ako dominantného zdroja energie vo svete (predstavuje jednu tretinu celkovej primárnej spotreby energie) zvýšila o viac ako 32 %.¹⁰ Spotreba uhlia a zemného plynu ako hlavných zdrojov na výrobu elektrickej energie (zodpovedajú za takmer 63 % celkovej produkcie vo svete¹¹) vrástla ešte výraznejšie, konkrétne o 69 % respektíve 64 % za posledné dve desaťročia.¹² Ak si tieto údaje porovnáme s rastom produkcie jednotlivých zdrojov (produkcia ropy vzrástla v sledovanom období len o 28 %, uhlia o 62 % a zemného plynu o 65 %)¹³ je možné hovoriť o obavách o budúcom vývoji svetového hospodárstva, najmä v súvislosti s produkciou a spotrebou ropy, pokiaľ nedôjde k významným zmenám v štruktúre výroby a spotreby. Rastúce nároky na spotrebu energie budú musieť byť kompenzované rozsiahlymi investíciami do nových technológií a efektívnejšieho poskytovania energetických služieb, pretože inak nebude možné zvyšovať produktivitu práce a kapitálu, ako základných výrobných faktorov.¹⁴ Trhový mechanizmus by za bežných okolností pôsobil v smere vyrovnávania dopytu alebo ponuky tak, aby bola nastolená rovnováha, ktorá by odzrkadľovala konečnú trhovú cenu. V prípade energetických zdrojov však okrem trhových faktorov pôsobí na rovnovážne

9 BLUM, H. – LEGEY, L.F.L. The challenging economics of energy security: Ensuring energy benefits in support to sustainable development.

10 BP Statistical review of world energy, June 2012.

11 IEA Key world energy statistics 2012.

12 BP Statistical review of world energy, June 2012.

13 Ibid.

14 AYRES, R.U. – AYRES, E.H. Crossing the Energy Divide. Moving from Fossil Fuel Dependence to a Clean-Energy Future. S. 15-16.

množstvo a cenu aj množstvo iných vplyvov. Tieto sú výsledkom vnímania energetických surovín a energie ako strategických zdrojov a predpokladov pre fungovanie ekonomických subjektov ako aj celkového politického a bezpečnostného aparátu štátu. Dostupnosť a cena energie je podľa viacerých autorov až príliš dôležitým aspektom energetickej bezpečnosti, aby boli ponechané na voľné pôsobenie trhu. Je to jednak z dôvodu rastúcej závislosti na importe surovín, ktoré sú obchodované aj na základe dlhodobých kontraktov alebo prostredníctvom špekulatívneho obchodovania, ktoré neodzrkadľujú reálnu trhovú cenu, a jednak z dôvodu faktu, že moderné formy energie predstavujú jednu zo základných potrieb ľudstva. Preto sa najmä cenová dostupnosť energie stáva súčasťou sociálnej politiky štátu, ktorá považuje energiu za verejný statok, najmä v súvislosti s rastom energeticky chudobnej časti populácie.

Environmentálny aspekt energetickej bezpečnosti

Environmentálne aspekty sa do pozornosti medzinárodných ako aj bezpečnostných štúdií postupne dostávali od sedemdesiatych a najmä osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 20. storočia. V súčasnosti je otázka ochrany životného prostredia a problematika zmeny klímy súčasťou strategického plánovania na všetkých úrovniach. Aj viacerí autori venujúci sa problematike energetickej bezpečnosti, považujú environmentálny aspekt za jednu z hlavných dimenzií moderného konceptu bezpečnosti ako aj samotnej energetickej bezpečnosti. Stav globálneho ekosystému a jeho jednotlivých zložiek (biosféry, hydrosféry, atmosféry) je úzko prepojený s aktivitami v každom sektore ľudskej spoločnosti a naopak, každá ľudská činnosť je ovplyvnená súčasným stavom a vývojom prostredia, v ktorom človek pôsobí. Ochrana klímy a najmä udržateľnosť životného prostredia sa stali súčasťou definícií a konceptov energetickej bezpečnosti na úrovni globálneho systému ako aj individuálnych štátov. Vo väčšine prípadov hovoria o potrebe modulácie alebo adaptácie súčasného energetického systému založeného na rastúcej spotrebe fosílnych palív smerom k väčšiemu využívaniu čistých a obnoviteľných zdrojov energie, zvyšovaniu energetickej efektívnosti výroby ako aj spotreby, alebo znižovaní emisií oxidu uhličitého prostredníctvom zavádzania nových „zelených“ technológií.¹⁵ Inú spojitosť nachádzame v prácach Pascuala a Elkinda¹⁶, alebo Sovacoola a Browna¹⁷, ktorí hovoria o priamych dôsledkoch zmeny klímy na kvalitu energetického systému v spojitosti a negatívnymi dopadmi zvyšovania hladiny morí alebo silnými výkyvmi počasia. Tieto zmeny už v súčasnosti spôsobujú veľké škody na infraštruktúre. V dôsledku roztápajúceho sa sibírskeho permafrostu v Rusku dochádza k deformácii podlažia pod rozsiahlou sieťou ropovodov a plynovodov, čo si každoročne vyžiada opravy vo výške takmer dvoch miliárd dolárov.¹⁸ Topenie kontinentálneho ľadu bude mať za následok rast hladiny oceánov, v dôsledku čoho sa zvýši riziko ohrozenia nie len veľkej časti populácie, ktorá žije na brehoch morí a oceánov, ale aj energetických sietí, prístavov a rafinérií, ktoré sú taktiež umiestnené v rizikových oblastiach.

Prevažná časť literatúry spája energetickú a environmentálnu bezpečnosť najmä v súvislosti s povahou súčasného energetického systému. Vyše 81 % svetovej spotreby energie je zabezpečených z fosílnych zdrojov. Taktiež vo výrobe elektrickej energie dominuje spaľovanie uhlia a zemného plynu, ktoré spolu zodpovedajú za viac ako dve tretiny celosvetovej produkcie, nehovoriac o monopole ropy a ropných produktov v sektore dopravy.¹⁹ Fosílna palivá pritom zodpovedajú za jednu štvrtinu celkových emisií oxidu

¹⁵ LEFEVRE, N. Energy security and climate policy. Assessing interactions. S. 30.

¹⁶ PASCUAL, C., ELKIND, J. Energy Security. Economics, Politics, Strategies and Implications. S. 129.

¹⁷ SOVACOO, B.K. – BROWN, M.A. Competing Dimensions of Energy Security: An International Perspective.

¹⁸ FROGGATT, A. – LAHN, G. Sustainable Energy Security Strategic Risks and Opportunities for Business. Lloyd's 360 Risk Insight White Paper.

¹⁹ IEA Key world energy statistics 2012.

uhličitého v atmosfére, pričom ich objem neustále rastie. V roku 2011 dosiahli rekordnú úroveň 31,6 miliárd ton, čo predstavoval viac ako 3 percentný nárast oproti roku 2010.²⁰ Rastúca spotreba uhlia, ropy a zemného plynu ako dôsledok ekonomického rastu a životnej úrovne v mnohých krajinách paradoxne vyvoláva globálne zmeny, ktoré ohrozujú a znižujú kvalitu života v dôsledku negatívnych externalít na životné prostredie. Nie všetky zdroje energie však majú rovnaký dopad na ekosystém.²¹ Uhlie sa považuje za zdroj s najvýraznejším dopadom na životné prostredie. Jeho spaľovaním na výrobu elektrickej energie sa vyprodukuje až 43 % všetkých emisií oxidu uhličitého v energetickom sektore.²² Uhlie je považované za lacný a dostupný zdroj energie najmä v rozvojových a rýchlo rozvíjajúcich sa krajinách ako Čína, India a Južná Afrika. Významné postavenie má aj v rozvinutých štátoch. USA disponuje najväčšími svetovými zásobami uhlia a produkuje z neho 42 % celkovej spotreby elektrickej energie v krajine.²³ Uhlie však má výrazne negatívny dopad na životné prostredie vo forme zvýšených emisií skleníkových plynov, znečistenia lokálnych ekosystémov, rozsiahlej pôdnej erózie, tvorby kyslých dažďov, smogu a podobne. Taktiež ropa predstavuje značné riziko pre udržateľnosť životného prostredia, najmä v súvislosti s prepravnými rizikami, haváriami pri ťažbe a spracovaní ropy alebo spaľovaní ropných produktov pri výrobe tepla. Havária ropnej plošiny Deepwater Horizon v Mexickom zálive v apríli 2010 spôsobila rozsiahle škody na lokálnom ekosystéme, keď do mora uniklo takmer 5 miliónov barelov ropy.²⁴ Zemný plyn predstavuje relatívne čistý zdroj energie v porovnaní s uhlím a ropou. Pri spaľovaní plynu sa vyprodukuje o polovicu menej emisií ako pri spaľovaní uhlia, problematický je však únik metánu pri ťažbe zemného plynu, ktorého koncentrácia v atmosfére urýchljuje proces globálneho otepľovania.

Klimatické zmeny a koncentrácia emisií skleníkových plynov v atmosfére sú tesne prepojené s fungovaním súčasného energetického systému a s celou agendou udržateľného rozvoja. Sociálno-ekonomické a technologické aspekty energetickej bezpečnosti preto budú zásadným spôsobom vplývať na vývoj ekosystému ako aj na celkovú schopnosť spoločnosti prispôbovať sa dopadom klimatických zmien. Na to bude v prvom rade potrebné nájsť kompromis medzi ekonomickým rastom a bezpečnosťou energetických dodávok na jednej strane a redukciami emisií a ochrane klímy na strane druhej. Riešenia ohľadom diverzifikácie energetického mixu musia brať do úvahy oba aspekty. Zvyšovanie spotreby uhlia ako lacného a dostupného zdroja energie na jednej strane poskytuje konkurenčnú výhodu pre rozvoj hospodárstva, ale na druhej strane vedie k zvýšeniu emisií a tým aj k zhoršeniu celkového stavu životného prostredia. Podpora obnoviteľných zdrojov síce predstavuje vyššie náklady na výrobu energie, ale tieto zdroje neprodujú žiadne emisie a sú využiteľné všade na svete. Otázkou je, akým spôsobom možno v súčasnosti dosahovať ekonomický rast a spoločenský rozvoj. Vzhľadom na to, že celý dopravný systém ako aj veľká časť priemyselnej výroby sú založené na využívaní ropy a ropných produktov, je len veľmi ťažko hovoriť o rýchlej zmene štruktúry globálneho energetického mixu v prospech čistých a obnoviteľných zdrojov. Napriek pokroku vo využívaní vodných, slnečných alebo veterných zdrojov pri výrobe elektrickej energie, takmer dve tretiny jej spotreby sa naďalej zabezpečuje prostredníctvom spaľovania uhlia a zemného plynu. Fosílné zdroje budú teda aj do budúcnosti predstavovať dominantné formy energie. Aby sme minimalizovali negatívne dopady ich využívania bude potrebné urýchliť zavádzanie nových technológií na zvyšovanie efektivity výroby a spotreby energie, zachytávanie emisií a iných škodlivých látok zo spaľovania uhlia a ropy ako aj

²⁰ IEA. Global carbon-dioxide emissions increase by 1.0 Gt in 2011 to record high.

²¹ LI, X. Diversification and localization of energy systems for sustainable development and energy security.

²² IEA. Co2 emissions from fuel combustion. Highlights 2012.

²³ U.S. EIA. What is the role of coal in the United States?

²⁴ Deep Water. The Gulf Oil Disaster and the Future of Offshore Drilling. Report to the President. National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill and Offshore Drilling.

zavádzanie prísnejších noriem a regulácií počas celého procesu ťažby, spracovania, distribúcie a spotreby týchto zdrojov. Popri tom je naďalej potrebné pracovať na rozvoji obnoviteľných zdrojov a zvyšovaní bezpečnosti jadrovej energie. V prvom rade je však potrebné vytvoriť efektívne a dlhodobé mechanizmy, ktoré podporujú sociálno-ekonomický rozvoj, stabilitu tokov energie a udržateľnosť životného prostredia, a ktoré sú akceptovateľné verejnosťou ako novým určujúcim prvkom konceptu energetickej bezpečnosti.

Verejná akceptácia ako aspekt energetickej bezpečnosti

Energia a energetické zdroje sa stali prostriedkom a hlavným faktorom ekonomického rastu vo svete za posledných štyridsať rokov. Rastúca produkcia ako aj spotreba energie viedli nie len ku kvantitatívnemu hospodárskemu rastu ale aj kvalitatívnemu rozvoju spoločnosti, ktorá si s postupným rastom životnej úrovne (najmä v priemyselne vyspelých demokraciách) začala nárokovat' vyšší vplyv na politické a hospodárske rozhodovanie v štáte. Rýchly rozvoj informačných a komunikačných sietí mal za následok vytvorenie dobre informovanej a organizovanej občianskej spoločnosti, ktorá spätne ovplyvňuje jednotlivé politiky. Verejné povedomie respektíve verejná mienka sa stala novým určujúcim faktorom aj v oblasti konceptu energetickej bezpečnosti. Výstavba elektrárne alebo ropovodu, skladovanie jadrového odpadu alebo lokalizácia nových veterných parkov, ťažba uhlia alebo zemného plynu je v modernej spoločnosti vo väčšine prípadov podmienená súhlasom obyvateľov dotknutých regiónov. Rastúce povedomie spoločnosti o negatívnych aspektoch jednotlivých druhov energie môže viesť ku kompletnej reštrukturalizácii energetického mixu, čo môže mať za následok významné zmeny v hospodárskej, bezpečnostnej a zahraničnej politike štátu. Z definícií energetickej bezpečnosti je zjavné, že táto problematika je vnímaná rôznym spôsobom v odlišnom čase a na odlišnom mieste. Jednotlivé dimenzie alebo aspekty energetickej bezpečnosti vychádzajú zo súčasných potrieb trhu a jednotlivých aktérov globálneho systému. Prijateľnosť k životnému prostrediu alebo spoločenská akceptovateľnosť sú jednými z hlavných prvkov v prácach von Hippela²⁵, Vivodu²⁶, Sovacoola²⁷ alebo Kruyta²⁸. Ak spoločnosť odmietne akceptovať výstavbu jadrových alebo vodných elektrární, plynovodných alebo ropovodných sietí na jej území alebo v danom regióne, môže to ohroziť vývoj energetickej bezpečnosti celej krajiny. Na druhej strane, ak spoločnosť odmietne rast produkcie uhlia a namiesto toho sa prikloní k vyšším investíciám do obnoviteľných zdrojov, môže to mať pozitívny vplyv nie len na energetickú ale aj environmentálnu bezpečnosť.

Doterajšie úvahy o energetickej bezpečnosti ako o udržateľných, bezpečných a cenovo dostupných tokoch energie sú nepostačujúce. Je potrebné rozšíriť túto agendu o prvok verejnej akceptácie, ktorá je rozhodujúcim elementom pri príprave takmer všetkých rozhodnutí ovplyvňujúcich vývoj energetickej bezpečnosti krajiny. Proces legitimizácie verejnej mienky alebo spoločenskej akceptácie je však zložitý a musí spĺňať päť kritérií, ktoré van Renssenová identifikovala nasledovne:²⁹

- existencia konkrétnej politickej agendy ohľadom pripravovaných projektov na zvýšenie energetickej bezpečnosti,
- podpora zo strany kľúčových spoločenských organizácií (mimovládnych organizácií alebo občianskych spolkov),

²⁵ VON HIPPEL, D. et al. Energy security and sustainability in Northeast Asia.

²⁶ VIVODA, V. Evaluating Energy Security in the Asia-Pacific Region: A Novel Methodological Approach.

²⁷ SOVACOO, B.K. – BROWN, M.A. Competing Dimensions of Energy Security: An International Perspective.

²⁸ KRUYT, B – VAN VUUREN, D.P. – DEVRIES, H.J.M. – GROENENBERG, H. Indicators for energy security.

²⁹ VAN RENSSSEN, S. Public acceptance: the energy sector's biggest headache.

- existencia dostatočnej a transparentnej výmeny informácií medzi zainteresovanými aktérmi,
- verejná diskusia o predložených návrhoch a opatreniach,
- existencia kompenzačného mechanizmu v prípade, ak by predložené projekty mali negatívny dopad na miestne komunity.

Celý proces spoločenskej akceptácie je založený najmä na existencii verejnej diskusie a zapojení občianskych organizácií do spolourozhodovacieho procesu. Prijímanie rozhodnutí, ktoré majú vplyv na kvalitu života dotknutých komunit, je v mnohých moderných demokraciách podmienené sociálnymi, ekonomickými a environmentálnymi dôsledkami, ktoré takéto rozhodnutie prinesie. Preto najmä v Európe alebo Spojených štátoch amerických možno badať zmenu rozhodovacieho princípu z „top-down“ na „bottom-up“, čiže podnety ku konečnému rozhodnutiu prichádzajú zdola, teda z iniciatívy občanov.³⁰ V opačnom prípade dochádza k rastu lokálnej opozície a presadzovaniu správania, ktoré neumožňuje realizáciu plánovaných aktivít (tzv. NIMBY – z anglického „Not In My Back Yard“, čiže občania štátu odmietajú výstavbu elektrární alebo prepravných sietí v ich blízkosti, pokiaľ s nimi tento zámer nebude riadne prekonzultovaný a nebude im poskytnutá určitá kompenzácia).

V praxi možno nájsť množstvo prípadov, kedy verejná mienka výrazným spôsobom ovplyvnila smerovanie konceptu energetickej bezpečnosti štátu. Asi najzreteľnejšie sa tento aspekt prejavuje v otázke jadrovej energetiky. Po havárii v Černobyľskej jadrovej elektrárni v roku 1986 došlo v mnohých krajinách k prehodnoteniu budúceho vývoja jadrového programu. Taliansko bolo jednou z krajín, kde pod tlakom verejnosti došlo k dočasnému pozastaveniu výroby energie z jadra. Tento postoj zdôraznili občania aj v poslednom referende na túto otázku v júni 2011, kde sa až 96 % zúčastnených voličov vyjadrilo proti plánu Berlusconiho vlády obnoviť prevádzku jadrových elektrární.³¹ K podobnému vývoju dochádza aj v dôsledku výbuchu v jadrovej elektrárni Fukushima-Daiichi v marci 2011. V Japonsku, kde jadrová energia zabezpečovala až 30 % výroby elektrickej energie, vláda pod tlakom verejnosti postupne odstavila všetkých 54 jadrových reaktorov. Napriek tomu, že plány japonskej vlády hovorili až o 50 % podiely jadrových elektrární na celkovej výrobe elektrickej energie v roku 2030, prieskumy verejnej mienky ukázali, že kým v apríli 2011 len 41 % obyvateľov bolo za odstavenie jadrovej energie, v marci 2012 to bolo už takmer 80 %.³² Táto náhla zmena v štruktúre výroby energie spôsobila rast spotreby ako aj dovoznej závislosti fosílnych palív. Spotreba zemného plynu (vo forme LNG) sa medziročne zvýšila o viac ako 30 %, čo zvýšilo ceny plynu na domácom trhu o takmer 40 % v porovnaní s obdobím pred nehodou vo Fukushime. Dovoz uhlia a ropy sa v roku 2011 zvýšil medziročne o viac ako 6 % respektíve 8 %.³³ Rozhodnutie o odstavení jadrových reaktorov tak vedie k nárastu závislosti na dovoze fosílnych palív, ktorých spaľovanie je pre Japonsko nie len drahšie ale vytvára aj značné environmentálne riziko z dlhodobého hľadiska. Riešenie z danej situácie bude spočívať jedine v zvyšovaní energetickej efektívnosti a podpore moderných technológií na zachytávanie a znižovanie emisií oxidu uhličitého zo spaľovania fosílnych palív, alebo aj prípadný čiastočný návrat k jadrovej energii, ktorá má stále podporu veľkých korporácií. Takisto Nemecko zareagovalo na vývoj vo Fukushime okamžitým odstavením polovice zo svojich sedemnástich jadrových reaktorov. Verejná mienka v krajine však už dlhšie bola za postupné odstavenie jadrového programu, a preto rozhodnutie vlády o odstavení všetkých reaktorov do roku 2022 bolo prijaté tak zo strany ostatných politických

³⁰ Ibid.

³¹ WILLIS, A. Italians reject nuclear energy in further blow to Berlusconi.

³² FROGGATT, A. – MITCHELL, C. – MANAGI, S. Reset or Restart? The Impact of Fukushima on the Japanese and German Energy Sectors. Chatham House briefing paper.

³³ VIVODA, V. Japan's Energy Security Predicament in the Aftermath of the Fukushima Disaster.

celkov, ako aj zo strany nemeckej verejnosti a väčšiny firiem. Nemecká vláda tak má jednoduchšiu úlohu nahradiť takmer jednu štvrtinu produkcie elektrickej energie pochádzajúcej z jadrových elektrární ako v Japonsku. Nemecko už totiž dlhodobo buduje a podporuje masívny program výroby energie z obnoviteľných zdrojov, ktoré spolu so zemným plynom budú predstavovať dominantné formy energie v krajine.³⁴

Otázka verejnej akceptácie rezonuje aj v súvislosti s rozvojom nekonvenčných zásob zemného plynu, ktoré boli vo veľkých množstvách identifikované v severnej Amerike, Európe, Ázii, Austrálii ako aj iných regiónoch sveta. Zatiaľ čo v Spojených štátoch ťažba z nekonvenčných ložísk pokrýva už viac ako 60 % celkovej domácej produkcie zemného plynu,³⁵ európske krajiny zostávajú voči týmto zdrojom skeptické, najmä v dôsledku negatívnych dopadov ťažby za použitia hydraulického štiepenia. V USA sa vyskytli mnohé prípady znečistenia podzemných vôd a ovzdušia ako aj narušenia krajinského ekosystému v dôsledku intenzívnej ťažby bridlicového plynu alebo uhoľného metánu. Na druhej strane však miestne obyvateľstvo profituje z rozvoja ťažby prostredníctvom nových investícií do infraštruktúry, nových pracovných príležitostí a lacnejšej a dostupnejšej energie pre domácnosti a firmy. Zatiaľ čo v Spojených štátoch až 80 % respondentov vyjadruje podporu domácej ťažbe nekonvenčného zemného plynu, ktorý zároveň považujú za čistý, spoľahlivý a cenovo dostupný zdroj energie,³⁶ vo viacerých členských štátoch EÚ bolo využívanie týchto zdrojov zakázané. V Bulharsku a vo Francúzsku vláda zastavila vydávanie povolení na prieskum a ťažbu bridlicového plynu v súvislosti s rastúcim tlakom environmentálnych skupín. Naopak v Poľsku prebieha rozsiahla kampaň zo strany štátneho energetického gigantu PGNiG na podporu domácej ťažby nekonvenčného plynu, ktorý by predstavoval významný zdroj ekonomického rastu a nástroj na zníženie vysokej dovoznej závislosti na Ruskej federácii. Podľa prieskumov verejnej mienky z augusta 2011 až 74 % občanom podporuje domácu ťažbu bridlicového plynu, aj keď značné percento (40 - 45 %) si myslí, že ťažba môže mať negatívne následky na životné prostredie.³⁷ Ťažba bridlicového plynu v Poľsku v súčasnosti predstavuje jednu z priorít koncepcie rozvoja a posilňovanie energetickej bezpečnosti krajiny. Ak vláda, za pokračujúcej podpory verejnosti, zabezpečí primeraný regulačný a finančný rámec, bridlicový plyn sa stane významným zdrojom ekonomického rastu Poľska na nasledujúce desaťročia. V ostatných európskych krajinách bude verejná mienka vplyvať pravdepodobne proti rozvoju ťažby nekonvenčných zdrojov plynu, najmä z dôvodu pretrvávajúcich obáv ohľadom negatívneho vplyvu na životné prostredie.

Záver

Vplyv verejnej mienky a občianskej spoločnosti na vývoj energetickej bezpečnosti je v mnohých krajinách nepopierateľný. Preto je potrebné zabezpečiť riadnu výmenu informácií, transparentnosť a verejný dialóg o všetkých aspektoch smerovania energetickej politiky, najmä s ohľadom na ekonomické, sociálne a environmentálne faktory využívania jednotlivých zdrojov energie. Do budúcnosti, vzhľadom na rast životnej úrovne a rastúce požiadavky obyvateľov rýchlo sa rozvíjajúcich krajín ako je Čína alebo Brazília, je možné očakávať rastúci vplyv občianskej iniciatívy aj v iných regiónoch sveta (mimo severnej Ameriky a Európy). Tu bude potrebné nájsť dlhodobý kompromis medzi sociálno-ekonomickými aspektmi (cenová dostupnosť zdrojov pre široké vrstvy obyvateľov, ktoré budú naďalej žiť na prahu chudoby) a environmentálnymi faktormi (udržateľnosť ekosystému v súvislosti

³⁴ FROGGATT, A. – MITCHELL, C. – MANAGI, S. Reset or Restart? The Impact of Fukushima on the Japanese and German Energy Sectors. Chatham House briefing paper.

³⁵ U.S. EIA. Natural gas production by source, 1990-2035.

³⁶ Deloitte survey – Public opinions on shale gas development. Positive perceptions meet understandable wariness.

³⁷ Ernst & Young. Shale gas in Europe: revolution or evolution?

s nadmerným využívaním zdrojov a nízkymi ekologickými štandardmi), ktorý zabezpečí kontinualitu rozvoja spoločnosti. Práve tento vývoj sa stane rozhodujúcim kritériom budúceho vývoja globálnej ako aj regionálnej energetickej bezpečnosti s ohľadom na požiadavky ochrany klímy ako aj iné dimenzie energetickej bezpečnosti, ktoré je potrebné inkorporovať do súčasných modelov. Jednotlivé dimenzie sa navzájom nevylučujú, práve naopak, sú si komplementárne a dotvárajú celkový obraz problematiky energetickej bezpečnosti.

Použitá literatúra:

1. ANOCHIN, M. Energetická bezpečnosť a energetická politika RF: teórie a zvláštnosti. In Energetická bezpečnosť – geopolitické súvislosti (projekt Nadace ČEZ). Praha: Professional Publishing, 2008. 249 s. ISBN 978-80-86946-91-7.
2. AYRES, R.U. – AYRES, E.H. Crossing the Energy Divide. Moving from Fossil Fuel Dependence to a Clean-Energy Future. New Jersey: Wharton School Publishing, 2010. 240 s. ISBN 10 0-13-701544-5.
3. BLUM, H. – LEGEY, L.F.L. The challenging economics of energy security: Ensuring energy benefits in support to sustainable development. In Energy Economics, roč. 34, č. 6, 2012, s. 1982–1989.
4. BOHI, D.R. – TOMAN, M.A. The Economics of Energy Security. Kluwer Academic Publisher, 1996. 152 s. ISBN 978-0-7923-9685-7.
5. BP Statistical review of world energy, June 2012 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.bp.com/sectionbodycopy.do?categoryId=7500&contentId=7068481>>
6. CIUTA, F. Conceptual Notes on Energy Security: Total or Banal Security? In Security Dialogue, roč. 41, č. 2, 2010, s. 123-144.
7. Deep Water. The Gulf Oil Disaster and the Future of Offshore Drilling. Report to the President. National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill and Offshore Drilling. January 2011 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-OILCOMMISSION/content-detail.html>>
8. Deloitte survey – Public opinions on shale gas development. Positive perceptions meet understandable wariness. Deloitte Development LLC, 2012 [online]. Dostupné na internete: <http://www.deloitte.com/assets/Dcom-UnitedStates/Local%20Assets/Documents/Energy_us_er/us_er_ShaleSurveypaper_0412.PDF>
9. Ernst & Young. Shale gas in Europe: revolution or evolution? EYGM Limited, 2011 [online]. Dostupné na internete: <[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale-gas-in-Europe_revolution-or-evolution/\\$FILE/Shale-gas-in-Europe_revolution-or-evolution.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Shale-gas-in-Europe_revolution-or-evolution/$FILE/Shale-gas-in-Europe_revolution-or-evolution.pdf)>
10. FROGGATT, A. – LAHN, G. Sustainable Energy Security Strategic Risks and Opportunities for Business. Lloyd's 360 Risk Insight White Paper. 2010 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/109360>>
11. <<http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/109360>>
12. FROGGATT, A. – MITCHELL, C. – MANAGI, S. Reset or Restart? The Impact of Fukushima on the Japanese and German Energy Sectors. Chatham House briefing paper. June 2012 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/185005>>

13. IEA Key world energy statistics 2012 [online]. Dostupné na internete: <<https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/kwes.pdf>>
14. IEA. Co2 emissions from fuel combustion. Highlights. 2012 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/name,4010,en.html>>
15. IEA. Global carbon-dioxide emissions increase by 1.0 Gt in 2011 to record high [online]. Dostupné na internete:
16. <<http://www.iea.org/newsroomandevents/news/2012/may/name,27216,en.html>>
17. KEPPLER, J.H. International Relations and Security of Energy Supply: Risks to Continuity and Geopolitical Risks. [online]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/studykeppl/studykeppler.pdf>
18. KRUYT, B – VAN VUUREN, D.P. – DEVRIES, H.J.M. – GROENENBERG, H. Indicators for energy security. In Energy Policy, roč. 37, č. 6, 2009, s. 2166–2181
19. LABANDEIRA, X. – MANZANO, B. Some Economic Aspects of Energy Security [online]. Dostupné na internete:
20. <<http://www.eforenergy.org/docpublicaciones/documentos-detrabajo/WP092012.pdf>>
21. LEFEVRE, N. Energy security and climate policy. Assessing interactions. IEA Publications, 2007. 145 s. ISBN 92-64-10993-5.
22. LI, X. Diversification and localization of energy systems for sustainable development and energy security. In Energy Policy, roč. 33, č. 17, 2005, s. 2237–2243.
23. MARQUINA, A. Energy Security. Visions from Asia and Europe. New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2008. 288 s. ISBN-13: 978-0-230-21970-0.
24. PASCUAL, C. - ELKIND, J. Energy Security. Economics, Politics, Strategies and Implications. Washington D.C.: Brookings Institution Press, 2010. 279 s. ISBN 978-0-8157-6919-4.
25. SOVACOOOL, B.K. – BROWN, M.A. Competing Dimensions of Energy Security: An International Perspective. In Annual Review of Environment and Resources, roč. 35, 2010, s. 77-108.
26. U.S. EIA. Natural gas production by source, 1990-2035 [online]. Dostupné na internete: <www.eia.gov/forecasts/aeo/excel/fig107_data.xls>
27. U.S. EIA. What is the role of coal in the United States? [online]. Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/energy_in_brief/role_coal_us.cfm>
28. VAN RENSSSEN, S. Public acceptance: the energy sector's biggest headache. [online]. Dostupné na internete:
29. <http://www.europeanenergyreview.eu/site/pagina.php?id_mailing=186&toegang=9872ed9fc22fc182d371c3e9ed316094&id=3056>
30. VIVODA, V. Evaluating Energy Security in the Asia-Pacific Region: A Novel Methodological Approach. In Energy Policy, roč. 38, č. 9, 2010, s. 5258–5263.
31. VIVODA, V. Japan's Energy Security Predicament in the Aftermath of the Fukushima Disaster. In Journal of Energy Security. 2011 [online]. Dostupné na internete: <http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=335:japans-

energy-security-predicament-in-the-aftermath-of-the-fukushima-disaster&catid=121:contentenergysecurity1111&Itemid=386>

32. VON HIPPEL, D. et al. Energy security and sustainability in Northeast Asia. In Energy Policy, roč. 39, č. 11, 2011, s. 6719–6730.
33. WILLIS, A. Italians reject nuclear energy in further blow to Berlusconi [online]. Dostupné na internete: <<http://euobserver.com/environment/32481>>
34. WINZER, C. Conceptualizing energy security. In Energy Policy, roč. 46, 2012, s. 36–48.

Kontakt

Ing. Ján Bocora

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: jan.bocora@euba.sk

Katarína Brocková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ALTERNATÍVNE SPÔSOBY RIEŠENIA MEDZINÁRODNÝCH INVESTIČNÝCH SPOROV

Abstrakt

V ostatných rokoch sa do popredia záujmu odborníkov na riešenie medzinárodných sporov dostávajú okrem medzinárodnej arbitráže i alternatívne spôsoby riešenia sporov. V predkladanom príspevku autorka analyzuje aktuálne alternatívne spôsoby riešenia medzinárodných sporov a najmä špecifiká využitia týchto spôsobov pri riešení medzinárodných investičných sporov, kde sú predmetom konfrontácie záujmy súkromného investora a príslušného hostiteľského štátu. Vzhľadom na povahu výsledku potenciálneho arbitrážneho konania je toto považované za rizikový faktor pre budúce vzťahy zahraničného investora a hostiteľský štát.

Kľúčové slová: Medzinárodné investičné spory – medzinárodné investičné zmluvy – alternatívne spôsoby riešenia investičných sporov – zmierovacie konanie – mediácia.

Abstract

In recent years experts on international dispute resolution have become increasingly interested in alternative means of dispute resolution in addition to international arbitration. The presented article aims to analyze the currently available alternative means of international dispute resolution and the specifics of their application to the resolution of international investment disputes confronting the interests of private investors and the respective host state. Due to the nature of the outcome of a potential arbitration it is considered to pose a risk factor for future relations between a foreign investor and the host state.

Key words: International investment disputes – international investment treaties – alternative means of investment dispute resolution – conciliation - mediation.

Alternatívne spôsoby riešenia investičných sporov

Súdne alebo arbitrážne konanie sú najznámejšími a najčastejšie praktizovanými formami riešenia sporov. Platí to pre spory národné i medzinárodné a v rámci tejto podskupiny i pre spory investičné, ku ktorým dochádza väčšinou na základe medzinárodných investičných zmlúv¹ medzi investorom a hostiteľským štátom. Je potrebné uviesť, že nie všetky investičné spory bývajú riešené v sporovom konaní. V narastajúcej miere sa súkromné spoločnosti i vlády hostiteľských štátov v prípade významných sporov uchylujú k rozličným formám mediácie a zmierovacieho konania namiesto toho, aby priamo využili možnosť medzinárodnej arbitráže. Niektoré investičné zmluvy priamo vyžadujú nielen využitie prearbitrážneho obdobia na rokovania v dobrej viere za účelom priateľského urovnania sporu, ale odkazujú strany i na alternatívne spôsoby riešenia sporov ako podmienku pre neskoršie formálne uplatnenie existujúceho nároku. Niektoré investičné zmluvy výslovne

¹ Medzi medzinárodné investičné zmluvy patria bilaterálne (zmluvy o ochrane investícií medzi dvomi štátmi) ako i multilaterálne investičné zmluvy (napr. ECT, NAFTA..).

uvádzajú možnosť alternatívneho spôsobu riešenia sporov, hoci takéto ustanovenia bývajú len v ojedinelých prípadoch záväzné.

Mediácia a zmierovacie konanie

Hoci sa v odbornej literatúre ešte sporadicky vedú polemiky o kategorizácii jednotlivých spôsobov riešenia sporov, pričom sa vyskytujú nasledovné dva názory: 1) akýkoľvek spôsob riešenia sporov okrem súdneho spôsobu, teda vrátane arbitráže, treba považovať za alternatívny spôsob riešenia sporov, 2) arbitráž je samostatnou kategóriou spôsobu riešenia sporov a za alternatívne spôsoby sú považované iné, menej formalizované formy riešenia prípadného sporu, medzi ktoré patrí vo všeobecnosti zmierovacie konanie, mediácia, ale i mini-trial², expertíza³, dispute board (sporová porota)⁴ atď.

Mediácia ani zmierovacie konanie neboli doposiaľ v právnom zmysle záväzne definované. Oba pojmy predstavujú spôsob riešenia sporov, pri ktorom intervedujú tretie osoby. Úloha sprostredkovateľa, resp. facilitátora môže byť obmedzená na zabezpečenie účasti strán pri rokovaní, môže však vyžadovať aj jeho aktívnu účasť v procese vyjednávania poskytovaním tzv. „dobrých služieb“, poskytnutím neutrálneho zhodnotenia pozícií jednotlivých strán alebo navrhnutím možností urovnania sporu. Najinvasívnejšou formou riešenia sporov je arbitráž, pri ktorej tretia osoba prijíma rozhodnutie, ktoré je záväzné pre všetky zúčastnené strany.

V odbornej literatúre sa líšia názory na rozdiel medzi pojmami „mediácia“ a „zmierovacie konanie“. Kým niektorí ich považujú za synonymy, iní vidia medzi nimi rozdiel.⁵ Podľa niektorých je zmierovacie konanie menej invazívnym spôsobom než mediácia a je limitované na uľahčenie snahy jednotlivých strán rokovať. Iní tvrdia, naopak, že zmierovacie konanie vyžaduje, aby neutrálna tretia osoba poskytla konkrétny návrh na urovanie sporu, kým mediátor len sprostredkúva informácie medzi jednotlivými stranami, neponúka však konkrétne riešenie.⁶

Vo všeobecnosti sa však pojmy „mediácia“ a „zmierovacie konanie“ používajú na označenie neobligatórneho procesu, počas ktorého jedna osoba alebo panel neutrálnych osôb pomáha stranám sporu dosiahnuť priateľské riešenie ich sporu. Zmierovacie konanie sa odlišuje od rokovania tým, že pri riešení sporu zahŕňa účasť neutrálnej tretej osoby, pričom rokovania za účelom urovnania sporu takúto účasť tretej osoby nepredpokladajú.

Tradične boli zmierovacie konania v sporoch medzi štátmi zamerané na proces zhromažďovania informácií, pričom tretia nezávislá osoba zhodnotila faktickú situáciu v rámci otázok, ktoré boli predmetom sporu medzi stranami. V moderných zmierovacích konaniach v súvislosti s obchodnými spormi a spormi medzi investormi a hostiteľskými štátmi sa proces získavania dôkazov riadi spravidla pravidlami zvoleného arbitrážneho modelu, avšak v obmedzenom rozsahu.⁷ Rozsah získavania informácií zmierovateľom je väčšinou obmedzený jednak podmienkou hospodárnosti a rýchlosti zmierovacieho procesu, na druhej strane rozsiahle skúmanie faktov môže uškodiť záujmu strán na urýchlenom dosiahnutí priateľského riešenia sporu. To je v tomto prípade prvoradým cieľom, preto sa

² Napr. podľa ICC ADR Guide

³ Napr. ICC Expertise

⁴ Napr. ICC Dispute Board Centre

⁵ FISCHER-ZERNIN, V., et al. *Arbitration and Mediation: Synthesis or Antithesis?*, 5(1) J. Int'l Arb. 21 (1988).

⁶ CREMADES, B., *Global Mediation*, Israel Bar Assn's Newsletter (May 3, 2003, www.israelbar.org.il/article_inner.asp?catID=179&pgID=3559). Ďalej uvádza, že „mediácia“ je pojem používaný najčastejšie v anglosaských (common law) jurisdikciách, pričom „zmierovacie konanie“ sa používa častejšie v kontinentálnych (civil law) jurisdikciách.

⁷ RUBINS, N. - KINSELLA, N.S. 2005. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide)*. 2005. str. 368.

v určitých prípadoch upustí od podrobného zisťovania faktov a zbierania dôkazov, ak by výsledkom mohlo byť zhoršenie vzťahov medzi stranami sporu a zmemožnilo by to rýchlym, efektívnym a priateľským urovnaniu sporu.

Podobne i v prípade sporov medzi investormi a hostiteľskými štátmi môže podrobné skúmanie faktického stavu poškodiť postaveniu jednotlivých strán a viesť tak k kolapsu zmierovacieho procesu. Investori aj štáty môžu reagovať defenzívne na novozískané informácie týkajúce sa sporu (napríklad dodržiavanie daňových predpisov alebo ľudských práv), čo môže skomplikovať ich ochotu hľadať kompromis. V prípade, ak získanie nových informácií posilní pozíciu jednej strany, môže to oslabiť jej odhodlanosť vyriešiť spor priateľskou cestou a naopak posilniť nádej na rýchle vyriešenie sporu prostredníctvom arbitráže alebo súdneho konania. Nakoľko cieľom zmierovacieho konania je urovanie sporu za podmienok akceptovateľných pre všetky zúčastnené strany a nie určenie nárokov na základe právneho posúdenia faktov, zameranie sa na zisťovanie „pravdy“ môže byť irelevantné, dokonca kontraproduktívne.

Hoci v zmierovacom konaní, podobne ako pri arbitráži, je posúdenie pozície jednotlivých strán sporu z hľadiska ekonomických okolností a aplikovateľného práva dôležitou súčasťou celého procesu, na rozdiel od rozhodcov je úlohou neutrálne osoby oboznámiť jednotlivé strany sporu s výsledkami zhodnotenia faktického stavu pred koncom celého procesu a tým podporiť progres v dosiahnutí urovnania sporu.

V prípade sporového konania môžu mať jednotlivé osoby a štátne inštitúcie prehnane optimistické očakávania ohľadne svojho úspechu pri riešení sporu v takomto konaní. V investičných sporoch môže mať teda rovnako investor ako aj hostiteľský štát nerealistický názor na svoju právnu pozíciu a teda i vyhliadky v sporovom konaní. Zmierovacie konanie poskytuje jednotlivým stranám príležitosť realisticky zvážiť svoje možnosti a zhodnotiť riziko súdneho konania. Takýto realistický náhľad môže uľahčiť rozhodovanie strán v prospech urovnania sporu i za cenu čiastočného uspokojenia existujúcich nárokov. Neformálny charakter zmierovacieho konania dáva neutrálnej osobe možnosť efektívnejšie zhodnotiť faktickú a právnu situáciu vďaka individuálnym stretnutiam s jednotlivými stranami sporu, pri ktorých má možnosť získať objektívnejší opis existujúcej situácie.

Jednou z najdôležitejších úloh neutrálnej osoby je identifikácia skutočných záujmov jednotlivých strán sporu. Vzhľadom na neutralitu tretej osoby je pravdepodobnejšie, že strany sporu oznámia svoje skutočné preferencie jemu, než by boli ochotné informovať zo strategických dôvodov o svojich záujmoch druhú stranu sporu. Skúsený mediátor, ktorý si získal dôveru všetkých zúčastnených strán, znižuje takto riziko vzájomného taktizovania jednej alebo oboch sporových strán. Mediátor má takto možnosť hľadať riešenia, pri ktorých bude aspoň sčasti uspokojený dominantný záujem každej zo zúčastnených strán. V kontexte investičných sporov môže takéto urovanie sporu viesť k obnoveniu investičných aktivít pri upravených podmienkach, čo zabezpečí prílev kapitálu do hostiteľského štátu a pretrvávajúce zisky z investovaného kapitálu pre investora.

Používané zmierovacie techniky sú vzájomne prepojené a sú k nim pridružené plenárne stretnutia, na ktorých má každá strana možnosť vyjadriť svoje sťažnosti a poskytnúť informácie za účasti mediátora a protistrany, ako aj schôdzky, na ktorých mediátor zisťuje názory strán oddelene.

Možné výhody zmierovacieho konania

Zmierovacie konanie v mnohých situáciách poskytuje nezanedbateľné výhody oproti arbitráži alebo súdnemu konaniu z hľadiska finančnej či časovej nákladnosti, ako aj z hľadiska zachovania dôvernosti sporu a pokračujúcich obchodných vzťahov medzi sporovými stranami. Bývalý generálny tajomník Medzinárodnej obchodnej komory Eric Schwartz vo svojej publikácii *International Conciliation and the ICC* (1994) medzi výhody metód

alternatívneho riešenia sporov, vrátane zmierovacieho konania a mediácie, v kontexte obchodných sporov medzi súkromnými osobami, zahrnul časovú a finančnú výhodnosť oproti arbitráži alebo súdnemu konaniu a vyjadril názor, že okrem vyššie uvedených faktorov i riziko výrazného narušenia vzťahov medzi stranami môže predstavovať neúmerne vysokú cenu za prípadné víťazstvo.

Rovnaké úvahy sú na mieste i v prípade sporu medzi investorom a hostiteľským štátom. Arbitrážne alebo súdne konanie v prípade investičného sporu môže byť extrémne finančne náročné. Vzhľadom na neformálnosť zmierovacieho konania, limitovanú účasť administratívnych inštitúcií pri dozorovaní celého procesu a zväčša účasť len jednej rozhodujúcej osoby namiesto troch, môžu náklady zmierovacieho konania mnohonásobne znížiť potrebné náklady. Hoci niektoré pravidlá alternatívneho riešenia sporov určujú hodinovú odmenu mediátora (väčšinou o niečo nižšiu než je odmena arbitra v obdobných sporoch), najčastejšie je táto predmetom dohody medzi mediátorom a stranami sporu. Vzhľadom na priateľský charakter celého konania znášajú jednotlivé strany sporu náklady a poplatky zväčša rovným dielom a každá strana svoje vlastné trovy právneho zastúpenia v zmysle dohody o urovaní sporu. Žiadna zo strán tým pádom nepodstupuje riziko, že bude náklady znášať dvojmo.

Vzhľadom na charakter zmierovacieho konania, najmä na absenciu formálneho dokazovania, ako aj prípravy a výmeny písomných stanovísk jednotlivých strán, možno predpokladať podstatne menšiu časovú náročnosť celého procesu než v prípade arbitrážneho alebo súdneho konania. Potreba formálneho dokazovania je obmedzená aj z toho dôvodu, že v prípade dosiahnutia dohody o urovaní je predpoklad dobrovoľného plnenia podmienok takejto dohody bez ďalšieho súdneho preskúmania na rozdiel od arbitráže alebo súdneho konania.

Dokonca i v prípade, ak je zmierovacie konanie vedené pod inštitucionálnou záštitou, sú správne poplatky zväčša podstatne nižšie ako v prípade sporových konaní, nakoľko administratívne úlohy sú v prípade alternatívneho riešenia sporov len okrajové. Flexibilita zmierovacieho procesu taktiež umožňuje stranám v podstatnej miere regulovať náklady potrebné na dosiahnutie dohody.

Z hľadiska časovej náročnosti treba pri arbitrážnom konaní spravidla počítať s niekoľkoročným procesom, v extrémnych prípadoch, ako bol napríklad prípad *Amco Asia Corporation a ostatní vs. Indonézska republika*,⁸ trvajúcim takmer 11 rokov (129 mesiacov od zriadenia tribunálu po konečné rozhodnutie vo veci).⁹ Nezriedka dochádza k omeškaniam v procese výberu rozhodcov, k rozdeleniu procesu do fáz zaoberajúcich sa najskôr otázkami jurisdikcie a až neskôr meritórnymi otázkami a svoju úlohu zohrávajú aj lehoty na písomné podania. Zmierovacie konanie zväčša netrvá dlhšie než niekoľko mesiacov.¹⁰ Niektoré zdroje uvádzajú odhad, podľa ktorého arbitráž trvá trikrát dlhšie než mediácia a súdny proces trvá trikrát dlhšie než arbitráž. Je to spôsobené najmä tým, že pri zmierovacom konaní majú obe strany sporu záujem o urýchlené riešenie sporu a nepoužívajú pri tom zdržiavaciu taktiku, ako sa to stáva v prípade arbitráže alebo súdneho konania. Doba ústnej a písomnej prezentácie pozícií býva relatívne krátka i vzhľadom na to, že ide o vyjadrenie záujmov a nie o obhajobu práv. Ako bolo spomenuté vyššie, absencia dokazovania celý proces ďalej skracuje.

Časovú a finančnú úsporu možno pri zmierovacom konaní predpokladať len v prípade, že strany dospejú k úspešnej dohode o urovaní. V opačnom prípade môžu náklady na

⁸ICSID prípad č. ARB/81/1.

⁹RUBINS, N. - KINSELLA, N.S. 2005. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide)*. 2005. str. 373.

¹⁰RUBINS, N. - KINSELLA, N.S. 2005. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide)*. 2005. str. 374, R. Collins, *Alternative Dispute Resolution: Choosing the Best Option*, 2(3) *Australian Construction Law Newsletter* 3 (1989).

zmierovací proces predstavovať dodatočnú finančnú a časovú záťaž pre jednotlivé strany sporu, ktoré po neúspešnom zmierovacom pokuse musia podstúpiť i formálne sporové konanie.

Ďalšou nespornou výhodou zmierovacieho konania oproti formálnemu verejnému súdnemu konaniu je dôvernosť celého procesu. V ostatných rokoch však narastá počet prípadov v rôznych jurisdikciách, ktoré indikujú, že automatická dôvernosť nie je pravidlom vo väčšine arbitrážnych pravidiel.¹¹ Informácie v sporových konaniach najčastejšie podliehajú zverejneniu, ak ide o spory o otázkach „verejného záujmu“, čo často býva prípadom investičných sporov. V investičných sporoch medzi investormi a hostiteľskými štátmi musia byť často rozhodnutia a niekedy i jednotlivé podania strán zverejnené. Viacero investičných sporov bolo v ostatnej dobe celkom prístupných verejnosti, čo môže byť indikáciou nového trendu.¹²

Rovnako i bilaterálne investičné zmluvy uzatvorené Spojenými štátmi americkými, Kanadou a inými krajinami vyžadujú publikáciu všetkých právnych podaní a rozhodnutí, ako aj otvorenie pojednávania verejnosti. Jednotlivé strany sporu naďalej môžu uzatvoriť dohodu o mlčanlivosti, avšak po začatí arbitrážneho konania táto otázka často ustupuje do úzadia.

Rokovania v rámci zmierovacieho konania sa takmer výlučne odohrávajú na dôvernej báze. Vzhľadom na to, že vzťahy medzi stranami, ktoré sa pokúšajú o urovnanie sporu, sú zväčša natoľko priateľské, že sú ochotné zmeniť akúkoľvek existujúcu dohodu, výslovné dohody o mlčanlivosti môžu byť uzatvorené pred začatím celého procesu. Dôvernosť zmierovacieho konania je prirodzeným predpokladom pre ochotu strán otvorene vyjadriť svoje skutočné záujmy a preferencie, ktoré sú podmienkou pre úspešné dosiahnutie dohody o urovaní. Takmer všetky pravidlá pre zmierovací proces zabraňujú jednotlivým stranám použiť akékoľvek informácie sprostredkované v zmierovacom procese v prípadnom neskoršom súdnom alebo arbitrážnom konaní.¹³

Mnohé krajiny prijali právnu úpravu, ktorá zaručovala zachovanie dôvernosti mediálneho procesu. Zvolením mediálneho fóra, ktoré má takýto predpis si strany zabezpečujú možnosť dožadovať sa súdnej nápravy v prípade akéhokoľvek neautorizovaného zverejnenia dôverných informácií a zároveň tak zabránia použitiu takýchto informácií v paralelných alebo následných sporových konaniach.¹⁴

Zmierovacie konanie, podobne ako akékoľvek vyjednávanie, poskytuje stranám aj veľkú dávku flexibility.¹⁵ I aplikácia existujúcich procesných pravidiel pre zmierovacie konanie zväčša predstavuje iba určitý rámec pre mediátora a umožňuje mu neformálne a oddelene komunikovať s každou stranou sporu. Mediátor takýmto spôsobom môže bez narušenia dôveryhodnosti jednotlivých strán pracovať s danými informáciami a zvoliť vhodný moment zmierovacieho procesu na predstretie možných riešení sporu. Výhody neformálnosti

¹¹Príklady niektorých ustanovení o mlčanlivosti sú: pravidlo 34.6 Pravidiel singapurského strediska pre medzinárodnú arbitráž, dostupné na: www.siac.org.sg/intnal-rule31.htm#rule34; články 73-76 Svetovej organizácie duševného vlastníctva, dostupné na: www.arbiter.wipo.int/arbitration/rules/index.html; určité príklady ustanovení o mlčanlivosti v mediácii sú uvedené v čl. 12 Mediačných pravidiel hongkongského strediska pre medzinárodnú arbitráž, dostupné na: www.hkiac.org/pdf/en_mediation.pdf; čl. 14-17 Mediačných pravidiel WIPO, dostupné na: www.arbiter.wipo.int/mediation/rules/index.html.

¹²Pozri napr. *Aguas Argentinas, S.A., Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, SPA Vivendi Universal, S.A. vs. Republika Argentína*, ICSID prípad č. ARB/03/19, dostupné na: <http://ita.law.uvic.ca/documents/AguasArgentinasVivendiOrderAmicusCuriae>.

¹³Čl. 34(2) Pravidiel ICSID o zmierovacom konaní (2003), dostupné na: www.worldbank.org/icsid/basicdoc/basicdoc.htm.

¹⁴Napríklad *Jednotný mediálny zákon USA (2001)*, dostupné na: www.law.upenn.edu/bll/ulc/mediat/UMA2001.htm.

¹⁵UNCTAD Dispute Resolution Course, Module 2.2 (2003), dostupné na: www.unctad.org/Templates/Page.asp?IntItemID=2102&lang=1.

celého procesu je výnimočne dôležitá najmä v prípade sporových strán z Ázie, kde sporové konania sú v rozpore so všeobecnými kultúrnymi očakávaniami a uprednostňuje sa kompromis dosiahnutý neformálnymi rokovaniami.

Veľmi významnou výhodou priateľského vyriešenia sporov sú aj pokračujúce obchodné vzťahy medzi bývalými stranami sporu. Arbitrážne a súdne konania vzhľadom na svoj charakter majú ničivé následky na obchodné vzťahy. Sporové strany často používajú taktiku maximalizácie vlastnej pozície s cieľom vynútiť si urovanie. I v prípade rozhodnutia sporu zo strany rozhodcu alebo sudcu môže v spore neúspešná strana zostať nespokojná a neochotná kooperovať v budúcnosti. Najmä v prípade investičných sporov majú obe strany sporu ekonomický záujem na pokračovaní investičnej aktivity v hostiteľskom štáte. Mnoho takýchto sporov vzniká z dlhodobých koncesíí alebo infraštruktúrnych projektov, ktoré ponúkajú podstatné dlhodobé výhody pre hostiteľský štát a jeho obyvateľov, ako i stabilný zdroj príjmov, prestíž a skúsenosti pre investora.

Zmluvná úprava zmierovacieho konania

Predpokladom úspešného zmierovacieho konania je ochota jednotlivých strán vyhľadávať možnosti urovnania sporu, na čo nie je nevyhnutné uzatvorenie akýchkoľvek predchádzajúcich mediačných dohôd. Strany sa môžu dohodnúť na začatí zmierovacieho konania kedykoľvek v priebehu sporu, aj po začatí arbitrážneho alebo súdneho konania, za predpokladu dosiahnutia trvalého urovnania sporu. Predchádzajúce dohodnutie mediačnej doložky ušetrí stranám proces dohadovania štruktúry a pravidiel zmierovacieho konania. Z taktického hľadiska existencia mediačnej doložky umožňuje stranám sporu navrhnúť urovanie bez „straty tváre“.

Hoci sa zmierovacie konanie nemusí odohrávať podľa žiadnych formálnych pravidiel, strany si môžu na urýchlenie celého procesu a odstránenie prípadného dohadovania ohľadne voľby mediátora a ďalšieho postupu zvoliť niektorý z existujúcich systémov pravidiel riadiacich zmierovacie konanie. Všetky tieto systémy majú vo všeobecnosti konsenzuálny charakter.

Všetky inštitúcie, ktoré ponúkajú pravidlá pre alternatívne riešenie sporov poskytujú aj modelovú mediačnú doložku, prípadne samostatnú dohodu. Zmluvné strany môžu danú mediačnú doložku i modifikovať podľa vlastnej potreby najmä čo sa týka: (i) skutočnosti, či sú strany povinné absolvovať zmierovací proces počas určitej doby predtým, než sú oprávnené od neho upustiť, (ii) počtu a kvalifikačných podmienok pre mediátorov, (iii) inštitúcie, ktorá má proces zmierovania zastrešovať z administratívneho hľadiska, (iv) rozsah dôvernosti celého procesu a pokuty za porušenie podmienok mlčanlivosti.

Medzi najvýznamnejšie systémy pravidiel zmierovacieho konania patria Pravidlá UNCITRAL pre zmierovacie konanie, ICC a ICSID. Nižšie sa budeme venovať najvýznamnejším systémom zmierovacích pravidiel, ktoré sa najčastejšie používajú pri investičných sporoch.

Investičné zmluvy predstavujú významnú súčasť riešenia investičných sporov od roku 1987, kedy bola iniciovaná prvá arbitráž založená na takejto zmluve.¹⁶ Celkovo bilaterálne investičné zmluvy a regionálne zmluvy sa orientujú na arbitráž ako na primárny spôsob riešenia investičných sporov. Na druhej strane v investičných zmluvách neexistuje jednotná úprava zmierovacieho konania alebo iných alternatívnych spôsobov riešenia investičných sporov.

Väčšina investičných zmlúv odkazuje v prípade vzniku sporov na rokovanie alebo arbitrážne konanie, či už medzi investorom a hostiteľským štátom alebo medzi štátmi navzájom. Samotná skutočnosť, že investičná zmluva výslovne nepredpisuje zmierovacie

¹⁶Asian Agricultural Products Limited v. Sri Lanka, ICSID Case No. ARB/87/3.

konanie ako jeden zo spôsobov riešenia prípadného sporu neznamená, že sporové strany, ktoré spadajú pod arbitrážnu doložku bilaterálnej investičnej zmluvy, nemôžu k zmierovaciemu konaniu pristúpiť. Vzhľadom na to, že zmierovacie konanie je výsledkom vzájomnej dohody, je irelevantné, či k dohode o začatí zmierovacieho konania dôjde pred alebo po vzniku sporu.

Krajiny ako napríklad Nemecko, Veľká Británia, Švédsko a India vyvinuli zvýšenú snahu o vyzdvihnutie zmierovacieho konania ako spôsobu riešenia vzniknutých sporov tým, že zahrnuli priamo do zmluvy odkaz na alternatívne spôsoby riešenia sporov, konkrétne napríklad právo strany žiadať o začatie zmierovacieho konania vo veci vzniknutého sporu podľa Zmierovacích pravidiel UNCITRAL.¹⁷ Stále však veľmi málo investičných zmlúv ustanovuje absolvovanie zmierovacieho konania ako povinný predpoklad podania návrhu na arbitrážne konanie. Jednou z krajín, ktorá vyvinula snahu o zakotvenie takejto podmienky do svojich zmlúv o ochrane investícií, je India. Minimálne v jednom prípade sa Indii podarilo dosiahnuť úpravu predpisujúcu riešenie sporov v troch krokoch: rokovanie nasledované povinným zmierovacím konaním podľa Zmierovacích pravidiel UNCITRAL, ktoré, ak neskončí dohodou o urovnaní sporu, môže v tretej etape vyústiť do arbitrážneho konania.¹⁸

Vo všeobecnosti však odkaz strán na riešenie sporu zmierovacím ako aj arbitrážnym konaním neznamená, že zmierovacie konanie je nevyhnutnou podmienkou začatia arbitrážneho konania, ani že si investor musí zvoliť jedno konanie na úkor druhého. Takáto interpretácia by odporovala konsenzuálnej povahe zmierovacieho konania a bezdôvodne obmedzovala zmluvné strany pri hľadaní efektívneho a obojstranne akceptovateľného riešenia vzniknutého sporu.¹⁹

Z určitého hľadiska možno považovať uvedenie možnosti predarbitrážneho zmierovacieho konania v bilaterálnych a multilaterálnych investičných zmluvách za nadbytočné, nakoľko strany investičného sporu majú v ktoromkoľvek štádiu riešenia sporu možnosť pristúpiť k mediácii, ak sa na tom dohodnú. I po začatí arbitrážneho konania má investor a hostiteľský štát možnosť dohodnúť sa na pozastavení tohto konania za účelom vytvorenia priestoru pre dosiahnutie dohody o urovnaní zmierom. Zmienka o alternatívnych spôsoboch riešenia sporov v investičných zmluvách slúži viac ako potvrdenie ich efektívnosti a výrazná pripomienka týchto menej konfrontačných možností riešenia vzniknutých sporov, najmä ešte predtým, ako sa strany dostanú do vzájomne nepriateľskej pozície vo formálnom arbitrážnom konaní.²⁰

Prelínanie mediácie a arbitráže ako spôsobov riešenia investičných sporov

Napriek výhodám zmierovacieho konania spočívajúcim najmä v jeho flexibilitate a časovej i finančnej výhodnosti oproti arbitrážnemu alebo súdnemu konaniu, v mnohých prípadoch napriek vynaloženému úsiliu sporové strany nedospejú v zmierovacom konaní k vzájomnej dohode. V určitých prípadoch sa v praxi stáva, že v arbitráži nasledujúcej po neúspešnom zmierovacom konaní si strany zvolia za rozhodcu osobu, ktorá v zmierovacom konaní zastávala funkciu zmierovacieho sudcu. Je evidentné, že takáto osoba má z hľadiska informácií a orientácie v prípade veľkú výhodu oproti ostatným kandidátom na pozíciu arbitra. Vo väčšine prípadov sa teší i dôvere oboch sporových strán. V niektorých právnych systémoch je preto zaužívané ustanovovanie zmierovacích sudcov do funkcie rozhodcov v

¹⁷Čl. 9 ods. 1 Zmluvy medzi Slovenskou republikou a Singapurskou republikou o podpore a vzájomnej ochrane investícií (Oznámenie MZV SR č. 286/2007).

¹⁸BIT Švédsko-India (2000). Dostupné na: www.unctad.org.

¹⁹RUBINS, N. - KINSELLA, N.S. 2005. International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide). 2005. str. 395.

²⁰RUBINS, N. - KINSELLA, N.S. 2005. International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide). 2005. str. 395.

prípade arbitráže nasledujúcej po neúspešnom zmierovacom konaní. Čína a Nemecko sú dve krajiny, u ktorých sa s touto praxou stretávame najčastejšie.²¹

Problematickým bodom zostáva otázka dôveryhodnosti informácií použitých v zmierovacom konaní a zákaz používať akékoľvek skutočnosti a pozície prezentované v zmierovacom konaní v prípadných ďalších sporových konaniach. Vo všeobecnosti sa však prax pri riešení medzinárodných sporov tzv. „med-arb“ procesu vyhýba. Západná koncepcia riešenia sporov takýto postup zväčša ani nepripúšťa. Zmierovacie pravidlá UNCITRAL priamo zakazujú kombinovanie úloh rozhodcu a zmierovacieho sudcu. Zmierovacie pravidlá ICC predstavujú podobný prístup, zakazujúc neutrálovi prijať v neskoršom konaní úlohu sudcu alebo arbitra v tom istom spore, pokiaľ sa strany písomne nedohodnú inak.²²

O niečo kontroverzejšia je otázka, či sa rozhodca môže stať zmierovacím sudcom v zmierovacom konaní iniciovanom po začatí arbitráže. Z kultúrneho a právno-historického hľadiska možno sledovať v Európe a USA tendenciu vnímať účasť arbitra pri vyjednávaní podmienok urovnania sporu ako nevhodnú. V danom prostredí je za úlohu arbitra považované nanajvýš navrhovanie možnosti vyriešenia sporu urovnáním. Naopak, v Nemecku a v Číne rozhodcovia preberajú aktívnejšiu úlohu v navrhovaní možných spôsobov riešenia sporu v prípade, že ich o to strany sporu požiadajú. Ide najmä o účasť na rokovaniach o urovnaní sporu, individuálne stretnutia s jednotlivými stranami sporu s ich súhlasom. V ázijských kultúrach, v ktorých prevláda averzia voči konfrontáciám, rozhodcovia vyvíjajú omnoho väčšiu iniciatívu ako ich európski alebo americkí kolegovia pri hľadaní dohody medzi stranami, než len samotné vydanie rozhodnutia.

V každom prípade je vhodné, aby strany sporu dôkladne zvážili možnosť vedenia zmierovacieho i arbitrážneho konania jednou osobou alebo rovnakým tribunálom. Výhoda znalosti prípadu osoby, ktorá vykonávala funkciu zmierovacieho sudcu a neskôr i arbitra, jednoznačne zníži finančné i časové náklady arbitrážneho konania, na druhej strane však vedomosť, že osoba zmierovacieho sudcu bude v budúcnosti zastávať funkciu rozhodcu v danom spore v prípade nedosiahnutia urovnania, môže negatívne ovplyvniť ochotu strán úprimne rokovať o možnostiach urovnania v zmierovacom konaní. Ďalšou nevýhodou môže byť rozdiel v osobnostných predpokladoch na funkciu mediátora a arbitra, ktoré sú v mnohých odlišné. Kým úloha rozhodcu vyžaduje organizačné schopnosti, vedomosti z danej oblasti práva a precíznosť právnej argumentácie, mediátor sa musí vyznačovať najmä schopnosťou diplomatickej komunikácie, empatie a kreativity.

Uplatnenie zmierovacieho konania v praxi riešenia investičných sporov

Ako vyplýva z vyššie uvedeného, alternatívne spôsoby riešenia sporov, medzi ktoré patrí i zmierovacie konanie, ponúkajú sporovým stranám výrazné výhody oproti arbitrážnemu alebo súdnemu konaniu. Napriek tomu prax ukazuje, že investori a hostiteľské štáty len výnimočne využívajú tento spôsob riešenia vzniknutých sporov. Ako príkladom môže poslúžiť skutočnosť, že do dnešného dňa bol na Stredisku pre riešenie investičných sporov ICSID formou zmierovacieho konania úspešne vyriešený iba jeden spor. Právny zástupca investora v tomto spore za jeden z dôvodov tohto javu považuje skutočnosť, že jurisdikčná doložka ICSID neuvádza zmierovacie konanie ako možnosť riešenia sporov, resp. že kvôli nezáväznosti výsledku zmierovacieho konania ide o stratu času. Hoci sa dá s týmto názorom do určitej miery súhlasiť, najmä s ohľadom na vnímanie alternatívnych spôsobov riešenia sporov stranami sporu, situácia je o niečo komplexnejšia.

²¹RUBINS, N. - KINSELLA, N.S. 2005. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide)*. 2005. str. 394.

²²Čl. 7(3) ICC ADR Rules.

Jedným z možných dôvodov, prečo sa v súčasnosti vo väčšej miere nevyužívajú alternatívne spôsoby riešenia sporov, je nedostatok informácií o takomto konaní v porovnaní s tradičnými formami riešenia sporov, ako súdne alebo arbitrážne konanie. K rozšíreniu povedomia o tejto alternatívne neprispieva ani nedostatok odbornej literatúry venovanej tejto problematike. Vzhľadom na flexibilitu zmierovacieho konania je i relatívne náročné komplexne zhrnúť priebeh zmierovacieho konania. Prísna dôvernosť celého zmierovacieho procesu taktiež neprispieva k zvyšovaniu informovanosti a povedomia relevantnej podnikateľskej a vládnej komunity o konkrétnych prípadoch a aplikácií týchto techník alternatívneho riešenia sporov.

Nezáväznosť procesu ako aj výsledku zmierovacieho konania, absencia povinnosti zúčastniť sa a aktívne participovať na zmierovacom konaní sú skutočnosťami, ktoré v mnohých prípadoch odrádzajú investorov od iniciovania takéhoto procesu. Ide najmä o prípady, kedy došlo k poškodeniu práv investora zo strany hostiteľského štátu jednostranným úkonom, napríklad vyvlastnením alebo iným porušením jeho majetkových práv. Takémuto kroku zo strany hostiteľského štátu väčšinou predchádza zdĺhavá korešpondencia, vyjednávanie, prípadne i administratívne spory s hostiteľským štátom. Na konci takéhoto procesu už investori vykazujú menšiu mieru pripravenosti pokúšať sa o dohodu zmierom, pristupujú skôr k ráznejším formálnym krokom. Na druhej strane predstavitelia hostiteľského štátu z politických dôvodov môžu byť menej náchylní zúčastniť sa procesu, ktorý neprinesie konečné záväzné rozhodnutie nezávislej externej authority.

Použitá literatúra:

1. CREMADES, B., *Global Mediation*, Israel Bar Assn's Newsletter (May 3, 2003).
2. FISCHER-ZERNIN, V., et al. *Arbitration and Mediation: Synthesis or Antithesis?*, 5(1) J. Int'l ARB. 21 (1988).
3. ICC ADR Guide
4. Jednotný mediačný zákon USA (2001), dostupné na internete: www.law.upenn.edu/bll/ulc/mediat/UMA2001.htm
5. Mediačné pravidlá hongkongského strediska pre medzinárodnú arbitráž, dostupné na: www.hkiac.org/pdf/en_mediation.pdf;
6. Pravidlá singapurského strediska pre medzinárodnú arbitráž, dostupné na: www.siac.org.sg/intnal-rule31.htm#rule34;
7. Pravidlá ICSID o zmierovacom konaní (2003), dostupné na internete na www.worldbank.org/icsid/basicdoc/basicdoc.htm
8. RUBINS, N. - KINSELLA, N.S. 2005. *International Investment, Political Risk and Dispute Resolution (A Practitioner's Guide)*. 2005.
9. UNCTAD (Guide) 2010: *Investor-StatE Disputes: Prevention and Alternatives to Arbitration*, dostupné na internete: http://unctad.org/en/Docs/diaeia200911_en.pdf
10. UNCTAD *Dispute Resolution Course, Module 2.2* (2003), dostupné na internete: www.unctad.org/Templates/Page.asp?IntItemID=2102&lang=1.
11. Zmluva medzi Slovenskou republikou a Singapurskou republikou o podpore a vzájomnej ochrane investícií (Oznámenie MZV SR č. 286/2007).
12. Zmluva medzi Švédskym kráľovstvom a Indiou o vzájomnej podpore a ochrane investícií (2000), dostupné na internete: www.unctad.org.

Prípady:

13. Aguas Argentinas, S.A., Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, SPA Vivendi Universal, S.A. vs. Republika Argentína, ICSID prípad č. ARB/03/19.
14. Amco Asia Corporation a ostatní vs. Indonézská republika, ICSID prípad č. ARB/81/1.
15. Asian Agricultural Products Limited v. Sri Lanka, ICSID Case No. ARB/87/3.

Kontakt

Ing. Mgr. Katarína Brocková, PhD.

Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: katarina.brockova@euba.sk

Alena Budveselová

AKADÉMIA OZBROJENÝCH SÍL GENERÁLA M.R.ŠTEFÁNKA
LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ

KONFERENCIA O BEZPEČNOSTI A SPOLUPRÁCI V EURÓPE – PRÍNOS, IMPLIKÁCIE DO SÚČASNOSTI, RUSKÝ POHĽAD

Abstrakt

Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) patrí k významnému okamihu v medzinárodných vzťahoch. Okrem toho, že je hodnotená ako najpodstatnejšia fáza procesu uvoľňovania napätia vo svete v období studenej vojny, existuje aj ďalší prínos KBSE na vývoj vo svete 70-tych a 80-tych rokov až do súčasnosti v rámci jej „pokračovateľa“ – Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (ďalej OBSE). Činnosť OBSE je dôležitá i z toho dôvodu, že poskytuje jedinečnú platformu pre celoeurópsku diskusiu o európskej bezpečnosti, v rámci ktorej sa výrazne iniciuje Ruská federácia.

Kľúčové slová: KBSE, OBSE, európska bezpečnosť, Ruská federácia.

Abstract

Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) is a significant moment in international relations. In addition, it is ranked as the most fundamental stage in the process releasing tension in the world during the Cold War, there is another contribution to the development of the CSCE in the world of 70-ies and 80-ies to the present day as its "successor" - Organization for Security and co-operation in Europe (OSCE). Activities of the OSCE is also important because it provides a unique platform for a Europe-wide debate on European security in which the Russian Federation has initiated significant.

Key Words: CSCE, OSCE, european security, Russia.

Úvod

Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe (ďalej KBSE) predstavuje zlomový okamih pri formovaní európskej bezpečnosti. V období, keď sa pripravovala a odohrávala, bola verejnosti prakticky neznáma až odsudzovaná. V USA sa ozývali hlasy, že ku konferencii nemalo nikdy dôjsť, že tu priveľa štátov zápasilo o príliš málo. Americký prezident Gerald Ford bol tlačou obviňovaný za to, že sa konferencie zúčastnil a podpísal jej Záverečný akt, čo bolo považované za ústupok voči Sovietom.

Zo súčasného hľadiska je Helsinská konferencia hodnotená ako najpodstatnejšia fáza procesu uvoľňovania napätia vo svete v období studenej vojny. Pripisujú sa jej hlavne dve úlohy, a to zmiernenie sovietskeho správania v Európe a urýchlenie zrútenia Sovietskeho zväzu. Okrem týchto hlavných aspektov sa nepochybne nájdu aj ďalšie vplyvy a prínosy KBSE na vývoj vo svete 70-tych a 80-tych rokov až do súčasnosti v rámci jej „pokračovateľa“ – Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (ďalej OBSE).

Charakteristika obdobia

Svetový politický systém po II. svetovej vojne bol charakteristický bipolárnou štruktúrou. Proti sebe stáli bloky, ktoré sa snažili nielen o tradičnú vojensko-ekonomickú prevahu, ale hlásili sa aj k odlišnej ideológii. Motívom ich politiky bola jednak konfrontácia

politických (imperiálnych či obranných) záujmov, ako aj snaha rozšíriť vlastný spôsob života a hodnotové systémy.

Štruktúra svetového politického systému tohto obdobia je spojená so štyrmi hlavnými charakteristikami: [7]

- Podstatným prvkom je bipolarita, ktorá bola výrazne ideologizovaná. Existuje mocenská
- rovnováha v znamení výsadného postavenia USA a ZSSR, vzájomné zastrašovanie a
- zápas o hegemoniu.
- Obe supervelmoci sú antikoloniálne orientované, prebieha nová dekolonizačná vlna.
- Jadrový pat a nerovnomerný ekonomický rozvoj postupne viedol k vytváraniu
- odstredivých politických síl v jednotlivých ideologických blokoch.
- Zmeny v ekonomike a vojenstve viedli k spochybneniu klasického ponímania suverenity, k narušeniu vestfálskeho systému. Príčinou bol rast vzájomnej závislosti, integračných tendencií a významu nadnárodných inštitúcií. Začala revolúcia v medzinárodnom práve, ktorá posunula zvykové a obyčajové normy do zmluvnej roviny. Zmenilo sa chápanie práva na použitie sily v medzinárodných vzťahoch. Problematika ľudských práv dostáva medzinárodný rozmer. Začína nová etapa globalizácie a tiež dochádza k revolúcii vo vojenstve a novému typu pretekov v zbrojení. [7]

V 60. a 70. rokoch sa sformovala strategická rovnováha výzbroje umožňujúca tzv. "druhý úder". Objavil sa pojem MAD (mutual assured destruction) – vzájomné zaručené zničenie, ktoré zo strategických zbraní urobilo viac politický než vojenský nástroj. Zmeny vojensko-politickej stratégie boli spojené s obrovskými vojenskými výdavkami. (Najnižšia úroveň svetových vojenských výdavkov v období od II. svetovej vojny po koniec 80-tych rokov bola práve medzi rokmi 1970 – 1975 – v období prípravy a konania KBSE). Obrovské výdavky na zbrojenie vyvolávali protitlak verejnej mienky. Tieto skutočnosti viedli k regulácii zbrojenia, dokonca pokusom o odzbrojenie, čoho následkom boli predovšetkým dohody SALT a START.¹

Koncom 60-tych a začiatkom 70-tych rokov 20. storočia sa ako dôsledok neúnosných výdavkov na zbrojenie a zmenšenia významu strategických zbraní ako nástroja politického nátlaku objavujú snahy o reguláciu zbrojenia. Začína proces tzv. uvoľňovania napätia vo svete, ktorého významnou súčasťou je **Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe**.

Návrh a príprava na konanie celoeurópskej konferencie o bezpečnosti

Celoeurópsku konferenciu o bezpečnostných otázkach navrhol pôvodne sovietsky minister zahraničných vecí Vjačeslav Molotov v roku 1954. Pretože z nej vylúčil USA, bol okamžite odmietnutý s tým, že ide o pokus zabrániť konsolidácii NATO, ktoré v tom čase začínalo upevňovať svoje pozície. Sovieti mali záujem o túto konferenciu, aby dosiahli uznanie svojej povojnovej dominancie nad strednou a východnou Európou. Tiež dúfali, že sa im podarí nahradiť Severoatlantickú alianciu celoeurópskym systémom kolektívnej bezpečnosti a rozložiť tak súdržnosť Západu. [5]

Myšlienka konferencie o bezpečnosti bola opätovne oživená v júni 1966, keď členské štáty Varšavskej zmluvy vydali Deklaráciu o posilnení mieru a bezpečnosti v Európe. 17. apríla 1969 Varšavská zmluva na svojom zasadnutí predložila návrh na zvolanie európskej

¹ SALT (Strategic Arms Limitations Talks) – Rozhovory o obmedzení strategických zbraní.

START (Strategic Arms Reduction Talks) - Rozhovory o znížení stavu strategických zbraní.

bezpečnostnej konferencie, ktorej deklarovaným cieľom malo byť zlepšenie vzťahov medzi Východom a Západom a uznanie neporušiteľnosti hraníc v Európe (vrátane uznania hranice medzi Východným a Západným Nemeckom). Moskva tentoraz stiahla svoje námietky voči účasti USA. Sovietsky vyslanec Anatolij Dobrynin tento návrh dokonca osobne odporučil do Bieleho domu, čím zdôraznil, akú dôležitosť mu Kreml prikladá. Európski členovia NATO preukazovali ochotu prijať sovietsky návrh. Napr. Willy Brandt ním chcel získať spojenecké krytie pre svoju Ostpolitik („východná politika“ zblížovania sa Spolkovej republiky Nemecko-SRN s Nemeckou demokratickou republikou-NDR, Poľskom a ZSSR).

Američania boli stále proti uskutočneniu konferencie. Nixonova vláda sa nechcela zapliesť do multilaterálnych jednaní s neistým koncom, ktorých základným cieľom bolo narušiť súdržnosť západných spojencov. Argumentovali, že konferencia nemôže uspieť, pokiaľ nebudú vyriešené problémy, ktoré sú zdrojom napätia (v prvom rade otázka prístupu do Západného Berlína). Avšak Nixon cez počiatočnú skepsu východnú politiku prijal.

9. – 10. decembra 1971 sa v Bruseli konalo zasadanie Rady NATO, na ktorom sa štáty vyslovili za usporiadanie viacstrannej prípravy konferencie. Zaoberali sa tiež otázkou náplne celoeurópskej konferencie, vyzdvihli hlavne tieto otázky:

1. otázky bezpečnosti vrátane zásad upravujúcich vzťahy medzi štátmi a vojenské aspekty bezpečnosti,
2. voľný pohyb ľudí, informácií a myšlienok a kultúrne styky,
3. spolupráca v oblasti hospodárskej, aplikovanej vedy a techniky a základného bádania,
4. spolupráca na zlepšovaní životného prostredia.

Vo všeobecnosti sa zhodli s formuláciami návrhu štátov Varšavskej zmluvy, pre ktoré bol neprijateľný druhý bod o voľnom pohybe osôb, myšlienok a informácií. Zhoda panovala ohľadne potvrdenia zásady nedotknuteľnosti hraníc v Európe.

Vojensko-politické bloky deklarovali, že im ide o zaistenie európskej bezpečnosti a prehĺbenie spolupráce medzi európskymi štátmi, no v skutočnosti oba bloky sledovali predovšetkým vlastné mocenské záujmy. Bonnská vláda napríklad v máji 1971 zdôraznila požiadavku, aby výsledkom jednaní bolo obmedzenie počtu ozbrojených síl v strednej Európe. Bolo to preto, že SRN bola najprednejším cieľom zbraní Varšavskej zmluvy. Sovietsky zväz videl v Konferencii možnosť zaistiť si nástroje na riešenie svojich vnútorných problémov, potvrdiť nemennosť hraníc vo svojom bloku a tiež možnosť získať prístup k novým západným technológiám.

V septembri 1972 sa generálny tajomník Ústredného výboru KSSZ Brežnev a poradca amerického prezidenta pre otázky bezpečnosti Kissinger dohodli na konzultáciách o prípravách celoeurópskej konferencie, ktoré začali 22. 11. 1972 a skončili 8. 6. 1973 v Helsinkách. V priebehu týchto konzultácií predstavitelia 32 európskych štátov, USA a Kanady vypracovali ustanovenia o organizácii konferencie, jej programe, zložení účastníkov, mieste konania, procedurálnych otázkach, ako aj o spôsobe financovania príslušných výdavkov. Boli tiež vypracované odporúčania, ktoré vytvorili základ prejednávania a riešenia otázok na konferencii.

Keď sa v júli 1973 konferencia nakoniec zišla, dostala svoj oficiálny názov: *Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE), resp. Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE).*

Priebeh konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe a hlavné otázky rokovania

V priebehu konferencie sa začali postupne meniť pozície účastníkov – krajiny NATO, ktoré spočiatku pristupovali k účasti na konferencii váhavo a v obrannej pozícii, ju postupne premieňali na svoju strategickú príležitosť. Sovietsky zväz, ktorý pôvodne konferenciu

navrhol, už v začiatkoch ustúpil od pôvodného zámeru – zrušenia alebo aspoň destabilizácie NATO a posilneniu svojej moci v Európe a bol tlačенý k ďalším ústupkom hlavne v oblasti ľudských práv. Diskusie o jednotlivých bodoch a formuláciách prebiehali celé mesiace. Táto etapa bola svojim rozsahom (400 diplomatov a expertov, 2500 zasadaní komisií, 2700 posúdených projektov a návrhov) a dobou trvania (cca 10 mesiacov) najnáročnejšou. Hlavy štátov preto rokovanie presunuli na svojich ministrov zahraničných vecí a tí na ďalších odborných vyjednávačov.

V záujme sprehľadnenia všetkých vzťahov boli ustanovené tri komisie, tzv. "koše": Kôš I zahŕňal bezpečnostné otázky, Kôš II hospodárske otázky a Kôš III otázky spolupráce v humanitárnych záležitostiach, ľudské práva, slobodný pohyb a záležitosti s tým spojené.² V januári 1974 sa pristúpilo ku koncipovaniu záverečného dokumentu. Tento proces bol tiež dlhý a zložitý, najmä z dôvodu zásadných rozdielov v postojoch a názoroch účastníkov k určitým otázkam. Pre demokratické krajiny boli podstatné paragrafy týkajúce sa voľného pohybu ľudí, myšlienok a ochrany ľudských práv a základných slobôd. Ich prostredníctvom sa snažili zabrániť Sovietskemu zväzu potláčať nepokoje a protesty, tak ako napr. v r. 1956 v Maďarsku či v r. 1968 v Československu. Sovietsky zväz naproti tomu presadzoval podmienku nezasahovania do vnútorných záležitostí, ktorou by sa účinnosť týchto paragrafov prakticky vylúčila, s touto snahou nakoniec neuspel.

Demokratické štáty a tiež niektoré sovietske satelity presadzovali väčšie obmedzenie pohybu vojenských jednotiek v Európe. Tieto tzv. opatrenia na zvyšovanie dôvery (Confidence Building Measures CBM) zahŕňali rôzne postupy, napríklad každá krajina musela informovať o uskutočnení vojenských manévrov 30 dní pred rozmiestnením divízií, musela oznámiť aké rozsiahle budú a v akej vzdialenosti od hraníc signatárskych štátov. Ďalšou otázkou bolo uznanie platnosti hraníc v Európe. Bolo stanovené, že hranice nebudú menené silou. Znamenalo to uznanie hraníc v rámci sovietskej sféry vplyvu, bolo však podmienené klauzulou o mierovej zmene hraníc. Toto presadzovalo západné Nemecko (SRN) za podpory USA. ZSSR bol ochotný tento koncept prijať len v prípade, pokiaľ bude v preambule oddelený od neporušiteľnosti hraníc. Navyše uprednostňovali použitie silnejších slov „nedotknuteľnosť“ a „nezmeniteľnosť“ hraníc. To reflektovalo snahu Moskvy presadiť formálne uznanie svojej hegemonie v strednej a východnej Európe. Nakoniec zasiahli USA, ktoré pretlačili článok, ktorý štátom dával slobodu vstupovať a vystupovať z aliancií, a potvrdil aj možnosť mierovej zmeny hraníc.

Posledná etapa konferencie prebehla v Helsinkách v hale Finlandia 30. júla – 1. augusta 1975. Išlo o prvé celoeurópske stretnutie hláv 33 európskych štátov (okrem Albánska), USA a Kanady. 1. augusta 1975 bol schválený Záverečný akt KBSE. V Záverečnom akte Helsinskej konferencie bolo schválených desať princípov európskej bezpečnosti. Európske desatoro³ tvorili tieto zásady:

- zvrchovaná rovnosť a rešpektovanie práv, ktoré vyplývajú zo zvrchovanosti,
- neporušiteľnosť hraníc,
- zdržanie sa hrozby silou alebo použitia sily;

² I. kôš sa týkal otázok o bezpečnosti v Európe. Cieľom bolo zlepšiť vzťahy medzi účastníkmi a odstrániť potenciálne hrozby európskych národov. Primárnou úlohou bolo definovať jasné princípy vzájomných vzťahov medzi účastníckymi štátmi a tiež bolo potrebné vypracovať návrhy k posilneniu dôvery v oblasti vojenskej bezpečnosti (napríklad včasná informovanosť o veľkých vojenských cvičeniach atď.). II. kôš v sebe zahŕňal otázky ohľadne spolupráce v hospodárstve, vede a technike a ochrane životného prostredia. Témou III. koša boli otázky kooperácie v humanitárnej oblasti a iných oblastiach. Okruh bol svojim zameraním najkontroverzejší, pretože sa tu stretávali praxe komunistických štátov s úplne opačnou praxou demokratických krajín západnej Európy a Severnej Ameriky.

³ Oficiálny názov „desatora“ je *Deklarácia princípov, ktorými sa riadia vzťahy medzi zúčastnenými štátmi a Záležitosti týkajúce sa uplatňovania niektorých z vyššie uvedených princípov.*

- územná celistvosť štátov;
- mierové urovanie sporov;
- nezasahovanie do vnútorných vecí;
- rešpektovanie ľudských práv a základných slobôd, vrátane slobody myslenia, svedomia, náboženstva a presvedčenia;
- rovnoprávnosť a sebaurčenie národov;
- spolupráca medzi národmi;
- svedomité plnenie záväzkov podľa medzinárodného práva.

Význam a dôsledky konferencie

Obsah Záverečného aktu bol výsledkom zložitých multilaterálnych jednaní, v ktorých sa ostro stretávali názory troch desiatok štátov. Pri formulácii desiatich princípov bol zväzdaný boj o každú vetu, dokonca o každé slovo. Okrem toho bol Záverečný akt výsledkom súperenia dvoch odlišných a protichodných politických systémov. Významne ovplyvnil dobovú európsku bezpečnostnú atmosféru. Dokument sa výrazne podieľal na ovplyvňovaní vzťahov medzi Východom a Západom. Pomáhal k prekonávaniu jednotlivých sporov aj rozsiahlejších kríz. Samotné rozhovory pri príprave Záverečného aktu upevnili zväzky medzi krajinami Európskeho spoločenstva a to aj vo vzťahu k Spojeným štátom.

Najvýznamnejším ustanovením helsinských dohôd sa stal tzv. III. kôš týkajúci sa ľudských práv. Zaväzoval všetkých signatárov k uplatňovaniu a podpore základných ľudských práv. Ustanovenia naplno využili reformátori a aktivisti v sovietskych satelitoch ako Václav Havel v ČSR a Lech Walesa v Poľsku. Vyzývali k odporu proti totalite a snahe o vymanenie svojich krajín zo sovietskej mocenskej sféry. V niektorých krajinách začali vznikať "helsinské monitorovacie skupiny", z ktorých najvýznamnejšia bola Charta 77 v Československu. Ich členovia žiadali dodržiavanie ľudských práv a slobôd na základe Záverečného aktu ako dokumentu medzinárodného práva. Tieto aktivity v konečnom dôsledku prispeli k postupnému rozkladu komunistického režimu v Európe.

Konferencia umožnila Spolkovej republike Nemecko nastoliť otázku mierovej zmeny hraníc a presadiť do dokumentu formuláciu, že hranice je možné zmeniť v súlade s medzinárodným právom mierovými prostriedkami a cestou dohody. Táto klauzula sa neskôr stala právnym a politickým podkladom pre opätovné zjednotenie Nemecka. Jej praktický význam spočíval tiež v tom, že zrušila platnosť Brežnevovej doktríny, ktorou bola ospravedlňovaná vojenská invázia do Československa. Záverečný akt týmto umožnil krajinám strednej a východnej Európy viesť samostatnejšiu zahraničnú politiku.

V konečnom dôsledku sa aj s prispením Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe o 15 rokov neskôr rozpadol Sovietsky zväz, Rusko stratilo svoje satelity, Nemecko bolo zjednotené a baltické štáty získali nezávislosť.

Konferencia ako dlhodobý proces pokračovala viacerými následnými schôdzkami:

- **1977 v Belehrade**
- **1980-1983 v Madride**
- **1986-1989 vo Viedni**
- **1990 v Paríži**

19. 11. 1990 na Parížskej schôdzke 22 členov NATO a bývalej Varšavskej zmluvy podpísalo Zmluvu o konvenčných ozbrojených silách v Európe. Zmluva vstúpila do platnosti 9. 11. 1992. Na summite bola tiež prijatá Parížska Charta pre novú Európu (21. 11. 1990). Charta vznikla ako základný dokument pre potreby vytvárania trvalých inštitúcií na priamu realizáciu myšlienok KBSE. Charta ustanovila Radu ministrov zahraničných vecí KBSE ako ústredný orgán pre pravidelné politické konzultácie. Tiež zriadila Výbor vysokých funkcionárov, ktorý sa zaoberá aktuálnymi problémami a vykonáva rozhodnutia Rady a tri

stále orgány KBSE: Sekretariát KBSE v Prahe (neskôr spojený s generálnym sekretariátom vo Viedni), Stredisko pre predchádzanie konfliktom vo Viedni a Úrad pre demokratické inštitúcie a ľudské práva. Na stretnutí v Paríži bol tiež oficiálne oznámený koniec studenej vojny.

- **1992 v Helsinkách**

Na Helsinskej j schôdzke 9. 7. 1992 prijali hlavy štátov účastníckych krajín Deklaráciu helsinského summitu nazvanú "Výzva doby zmien". Táto deklarácia obsahuje dohodu o posilnení KBSE, ustanovenia Vysokého komisára pre národnostné menšiny a vybudovanie systému včasného varovania, predchádzania konfliktom a riešenia kríz. V súlade s Deklaráciou helsinského summitu boli zahájené oficiálne misie s účelom zistenia skutočného stavu, spravodajstva a kontroly napríklad v Kosove, Gruzínsku, Estónsku a bývalej Juhoslávii. V tom istom čase bolo vo Viedni ustanovené Fórum KBSE pre bezpečnostnú spoluprácu, v rámci ktorého sa konajú rokovania o kontrole zbrojenia, odzbrojení, dôvere a posilnení bezpečnosti.

- **1994 v Belehrade**

- **1994 v Budapešti**

Boli tu prijaté inštitucionálne rozhodnutia v záujme posilnenia KBSE. KBSE bola premenovaná na Organizáciu pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe – OBSE, čo vstúpilo do platnosti 1. 1. 1995.

Ruský pohľad na OBSE v kontexte návrhu Zmluvy o európskej bezpečnosti

Charakteristickou črtou ruskej zahraničnej politiky voči OBSE je nejednoznačnosť. Na jednej strane je Rusko iniciátorom myšlienky celoeurópskej bezpečnostnej spolupráce medzi všetkými európskymi štátmi. Avšak na druhej strane ruské uznanie OBSE strieda i kritika. V roku 1999 Rusko, kritizovalo OBSE za to, že zlyhalo v prípade vojenskej intervencie v Kosove. Ruská kritika voči OBSE vyvrcholila vo februári 2007 v súvislosti s prejavom vtedajšieho prezidenta Vladimíra Putina na 43. bezpečnostnej konferencii v Mníchove, ktorý OBSE prirovnal k „vulgárnemu nástroju určenému na podporu záujmov jedného alebo skupiny štátov.“ [9] Navyše Rusko tvrdí, že OBSE stratila svoje zameranie v oblasti politicko-vojenskej spolupráce a príliš sa sústreďuje na otázky demokratizácie a ľudských práv. Okrem toho Rusko znepokojuje i akási geografická nerovnováha OBSE, ktorá zameriava všetku svoju pozornosť na krajiny východne od Viedne a západným krajinám organizácia slúži na presadzovanie vlastných záujmov, ktoré nie sú vždy v súlade s ruskými záujmami.

Ruský návrh zmluvy o európskej bezpečnosti

Východiskovým bodom ruského návrhu o vytvorení právne záväznej zmluvy o európskej bezpečnosti bolo bezútešné hodnotenie stavu európskej bezpečnosti. Podľa slov námestníka ministra zahraničných vecí A. Grushka, „Dvadsať rokov po skončení studenej vojny, nie je vytvorený systém európskej bezpečnosti siahajúci od Vancouveru po Vladivostok“. [9] Ruskí politickí predstavitelia poukázali hlavne na znepokojujúce trendy v politicko-vojenskej oblasti: nedostatočná ratifikácia Zmluvy o ozbrojených silách v Európe u členských štátov NATO, proces rozširovania NATO, plány USA na rozmiestnenie prvkov protiraketovej obrany, použitie sily v Kosove (1999) a Iraku (2003) bez súhlasu BR OSN, podpora pre odčlenenie niektorých oblastí (Kosovo 2008), čo je v rozpore so zásadou územnej celistvosti a nemeniteľnosti hraníc.

Výzva ruského prezidenta Dmitrija Medvedeva na vypracovanie právne záväznej zmluvy o európskej bezpečnosti, ktorú predniesol v Berlíne dňa 5. júna 2008, nie je ponímaná

v kontexte ruskej zahraničnej politiky voči OBSE. Návrh na obnovenie európskeho bezpečnostného dialógu na pôde OBSE bol iniciovaný za fínskeho a gréckeho predsedníctva a ruská iniciatíva bola len inšpiráciou, aby OBSE tento proces začala.

Ruská diplomacia sa aktívne zapojila i do diskusie v OBSE. Súčasne dalo Rusko jasne najavo, že OBSE nepovažuje za hlavnú a jedinú platformu na diskusiu o budúcnosti európskej bezpečnosti a požaduje i samostatné rokovania o novej európskej bezpečnostnej zmluve. Cieľom zmluvy je stanoviť „jasné pravidlá hry“ v politicko-vojenskej oblasti a aplikovaním nedeliteľnej bezpečnosti vytvoriť rovnaké bezpečnostné podmienky pre všetky štáty v transatlantickom priestore.

Ruská diplomacia na pôde OBSE rozposlala väčšine účastníckych štátov parafrázované znenie európskej bezpečnostnej zmluvy, čo Rusku poslúžilo na prezentáciu návrhu ako paralelnej iniciatívy ku plánovanému Korfskému procesu.

Korfský proces⁴, otvorilo grécke predsedníctvo OBSE a v ktorom pokračovalo kazašské predsedníctvo OBSE. Proces sa zameriava na obnovenie dôvery a oživenie záväzkov k zásadám OBSE, ako aj na riešenie bezpečnostných výziev prostredníctvom mnohostranného dialógu a spolupráce a prostredníctvom riešenia citlivých otázok a záujmov všetkých členských štátov OBSE. Proces je i odpoveďou na výzvu ruského prezidenta Medvedeva na obnovenie dialógu o celoeurópskej bezpečnosti z júna 2008 a zároveň predstavuje vhodné fórum na diskusiu o Medvedevovom návrhu. Počas priebehu doterajších jednaní boli rvidentné snahy Ruska zúžiť Korfský proces na reformu organizácie a de facto oslabiť jej všeobecný charakter a nezávislosť inštitúcií. Pre perspektívu diskusie o európskej bezpečnosti je preto dôležité, aby v rámci Korfského procesu dostali priestor všetky iniciatívy, vrátane Medvedevovho návrhu.

Korfský proces pokračuje aj v súčasnosti a jeho konečným cieľom by malo byť posilnenie OBSE na základe existujúcich záväzkov, čím by sa zabezpečilo, že OBSE bude zohrávať významnejšiu úlohu pri riešení súčasných a budúcich problémov a v rozsiahlych diskusiách o bezpečnostných otázkach v euroatlantickej a eurázijskej oblasti a že sa tým zvýši aj jej viditeľnosť.

Záver

Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) umožnila dvom antagonistickým znepriateleným blokom dospieť k mierovej spolupráci a dialógu. Od prijatia helsinského Záverečného aktu účastnícke štáty OBSE vytvorili systém spoločných štandardov a záväzkov, ktoré sú základom pre spoluprácu v politicko-vojenskej, ľudskej, ekonomickej a environmentálnej oblasti. Záverečný akt predstavoval základnú bázu pre zmiernenie napätia, ktorým sa ustanovili všeobecné zásady pre vzťahy medzi zúčastnenými štátmi, ale aj vo vnútri nich. Desatoro zásad Helsinského Záverečného aktu bolo inšpiráciou pre občiansku spoločnosť v jednotlivých štátoch OBSE a vo Východnej Európe.

V období po skončení studenej vojny pretrvávala nutnosť zachovania princípov a zásad KBSE. Na Budapeštianskom summite došlo k zmene štatútu KBSE na organizáciu (Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe) s trvalými inštitúciami a operačnými spôsobilosťami v teréne. Od roku 1992 pôsobí OBSE v rámci terénnych operácií v oblastiach juhovýchodnej Európy, východnej Európy, južného Kaukazu a Strednej Ázie. Terénne operácie OBSE sú zamerané na budovanie kapacít právneho štátu, podporu demokratizačného procesu, pomoc pri ekonomickej a politickej transformácii krajiny po konflikte.

⁴ 27-28. júna 2009 sa na gréckom ostrove Korfu uskutočnilo neformálne stretnutie ministrov zahraničných vecí členských krajín OBSE. Na stretnutí sa zúčastnilo 56 štátov OBSE (44 zastúpených na úrovni ministrov zahraničných vecí) ako aj zástupcovia medzinárodných organizácií - OBSE, EÚ, NATO a ODKB.

OBSE je v súčasnosti najväčšou regionálnou bezpečnostnou organizáciou s 56 členskými štátmi. Vyvíja činnosť v oblasti včasného varovania, predchádzania konfliktov a povojnovej stabilizácie. Činnosť organizácie sa realizuje i v oblasti kontroly zbraní, preventívnej diplomacie, ľudských práv, volebného monitoringu a ekonomickej kontroly, boja proti terorizmu, boja proti obchodovaniu s ľuďmi, boja proti nelegálnemu obchodu ručných a ľahkých zbraní a v oblasti bezpečnosti a správy hraníc.⁵

Činnosť OBSE je dôležitá i z toho dôvodu, že poskytuje jedinečnú platformu pre celoeurópsku diskusiu o európskej bezpečnosti, v rámci ktorej sa výrazne iniciuje Ruská federácia.

Použitá literatúra:

1. The Culture of Dialogue The OSCE Acquis 30 Years after Helsinki. [online]. [cit.14.11.2011]. Dostupné na internete: <http://www.osce.org/documents/16108>.
2. Jurčák, V., Labuzík, M., Ptáček, D., Pazdziurko, M., Nečas, P. 2009. Organizácie medzinárodného krízového manažmentu, Akadémia ozbrojených síl generála M.R.Štefánika Liptovský Mikuláš, 2009, 235 s., ISBN 978-80-80-40-387-4.
3. Kennan, G. 1947. Zdroje sovietskeho správania, In: Foreign Affairs, 1947.
4. Kissinger, H. 2002. Umění diplomacie. Prostor, 2002. ISBN: 8072600257.
5. Kissinger, H. 2002. Roky obnovy. BB Art 2002. ISBN: 80-7257-785-9.
6. Kolektív autorov. 1984. Dějiny diplomacie 1961-1979. Praha. Svoboda, 1984.
7. Krejčí, O. 2001. Mezinárodní politika. Praha. Ekopress, 2001. ISBN: 8086929217.
8. KULAŠIK, P. 2002. Slovník bezpečnostných vzťahov. Smaragd pedagogické nakladateľstvo, 2002. ISBN 80-89063-08-X.
9. LYNCH, D. 2009. The State of the OSCE. In The EU-Russia Centre View. [online]. [cit.4.1.2012]. Dostupné na internete: <http://www.osce.org/documents/16108>.
10. Veselý, Z. 2002. Smlouvy, pakty dohody. Praha. Epoque, 2002. ISBN: 8086328953.
11. Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Praha. Svoboda, 1983.
12. www.osce.org

Kontakt

PhDr. Alena Budveselová

Akadémia ozbrojených síl generála M.R.Štefánika

Demänová 393

031 06 Liptovský Mikuláš

Slovenská republika

E-mail: Alena.simcekova@aos.sk

⁵ V každej z týchto oblastí pôsobia špecializované OBSE tímy za účelom pomoci účastníckym štátom. OBSE vytvára priestor pre konzultáciu a vyjednávanie medzi členskými krajinami.

Katarína Cséfalvayová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TEÓRIA HEGEMONICKEJ STABILITY: JEJ MIESTO V RÁMCI TEÓRIE MEDZINÁRODNÝCH REŽIMOV A JEJ APLIKÁCIA NA ZDIEĽANIE MEDZINÁRODNÝCH VODNÝCH TOKOV

Abstrakt

Autorka sa v predkladanom príspevku venuje teórii hegemonической stability ako jednej z teórií vytvárania medzinárodných režimov. V prvej časti stručne charakterizuje pojem medzinárodného režimu a následne špecifikuje miesto teórie hegemonической stability v rámci teórií režimov, porovnávajúc ju s inými teoretickými prístupmi. V druhej časti sa príspevok venuje aplikácii teórie hegemonической stability na problematiku zdieľania medzinárodných vodných tokov a vymedzeniu jej osobitostí.

Kľúčové slová: medzinárodný režim, spolupráca, teória hegemonической stability, hegemon.

Abstract

In the present article the author treats the subject of the hegemonic stability theory as one of the theories of international regime formation. The first part of the article provides a short characteristics of the concept of international regime and specifies the place of the hegemonic stability theory within the international regime theories. In its second part, the article focuses on the application of the hegemonic stability theory on the issue of the sharing of international watercourses and on its specificities.

Key Words: International regime, Cooperation, Hegemonic stability theory, Hegemon.

Úvod

Jednou z hlavných charakteristík súčasného globalizovaného sveta je vysoká úroveň závislosti medzi jednotlivými aktérmi medzinárodných vzťahov. Keohane a Nye nazývajú situácie určené recipročným pôsobením aktérov medzinárodných vzťahov interdependenciou v svetovej politike,¹ ktorá ovplyvňuje správanie a politiku štátov. V tomto kontexte sa pre určité oblasti aktivít vyformovali nové postupy, pravidlá či inštitúcie s cieľom regulovať a kontrolovať vzťahy medzi štátmi.² Tieto kooperatívne snahy sa vo všeobecnosti nazývajú medzinárodné režimy.

Teória režimov predstavuje nástroj na vysvetlenie medzinárodnej spolupráce vo vnútri medzinárodného systému, ktorý je považovaný za anarchický. Všeobecne akceptovanou definíciou medzinárodného režimu je definícia S. Krasnera, ktorý ho definuje ako „rad implicitných alebo explicitných princípov, noriem, pravidiel a rozhodovacích procedúr, okolo ktorého očakávaní aktérov konvergujú do danej oblasti medzinárodných vzťahov“.³ Podľa Krejčího predstavuje medzinárodný režim „súbor pravidiel, noriem, rozhodovacích procedúr,

¹ Keohane, R. O., Nye, J. S.: Power and Interdependence, Harper Collins Publishers, 1989.

² Coskun, B. B.: Power Structures in Water Regime Formation: a Comparison of the Jordan and Euphrates Tigris River Basins, The Interdisciplinary Journal of International Studies, 2005, str. 4.

³ Krasner, S.D.: International Regimes, Cornell University Press, Ithaca, 1983, str. 147.

ale aj im zodpovedajúcich očakávaní, ktoré určujú správanie štátov či iných aktérov medzinárodných vzťahov“.⁴

Pojem režimov je obzvlášť významný pri analýze vzájomnej závislosti aktérov medzinárodnej politiky, lebo práve závislí aktéri potrebujú spoluprácu a koordináciu, aby výsledkom ich jednaní bol pozitívny súčet. Takýto režim poskytuje nové formy väzieb a koalície pre aktérov, poskytuje informácie o fungovaní systému, uľahčuje ich učenie, atď.⁵ Východiskovým bodom vytvorenia režimu je interdependencia v určitej konfliktnnej oblasti, ktorá spôsobuje, že štáty svoje vlastné ciele dokážu lepšie sledovať prostredníctvom spolupráce. Režimy teda nie sú sami o sebe cieľom, ale prostriedkom na dosiahnutie cieľa. Podľa Keohana je v medzinárodnom systéme, založenom na existencii suverénnych štátov, hlavnou funkciou režimu koordinovať správanie štátov, s cieľom dospieť k želanému výsledku. V tomto kontexte je hlavnou úlohou medzinárodných režimov sprostredkovať obojstranne výhodné dohody medzi vládami.⁶ Významným znakom medzinárodných režimov je, že akonáhle je raz režim nastolený, prichádza k jeho sebaupevňovaniu a zvyšuje sa vzájomná závislosť, resp. interdependencia aktérov.⁷

Medzinárodné režimy a teórie režimov

Medzinárodné režimy je možné skúmať a kategorizovať z rôznych pohľadov. Medzi najčastejšie využívané kritériá teoretického vymedzenia medzinárodných režimov sa zaraďujú:

- a) dilema spoločného záujmu a spoločnej averzie, ktorá kategorizuje medzinárodné režimy podľa toho, či je spolupráca v rámci nich inštitucionalizovaná, resp. formalizovaná,
- b) spôsob vytvorenia medzinárodného režimu
- c) prístup jednotlivých škôl teórií medzinárodných vzťahov k medzinárodným režimom.

Na základe dilemy spoločného záujmu a spoločnej averzie rozoznávame režimy spolupracujúce a koordinujúce. *Spolupracujúce režimy* sú režimy, v ktorých aktéri špecifikujú formy spolupráce a definujú ich nedodržiavanie (podvádzanie), sú založené na zmluvnom základe. Naopak, tzv. *koordinujúce režimy* nemusia byť formalizované ani inštitucionalizované; takéto režimy uľahčujú koordináciu a pracujú bez určeného mechanizmu.⁸

Režimy ďalej možno kategorizovať podľa toho, akou cestou sa vytvorili. K vytvoreniu režimu prichádza spravidla tromi spôsobmi⁹, a to spontánne, rokovaním, alebo na základe donútenia. *Spontánne vzniknuté režimy* vznikajú bez explicitného súhlasu ich členov a zvyčajne aj bez vedomej koordinácie medzi účastníkmi. Výhodou takto vzniknutého režimu je možnosť vyhnúť sa často vysokým vstupným nákladom pri vytváraní režimu. *Negociované režimy* vznikajú prostredníctvom rokovaní medzi potenciálnymi účastníkmi. Charakterizuje ich vedomá snaha dohodnúť sa na hlavných ustanoveniach, explicitný súhlas všetkých účastníkov, ako aj formálne vyjadrenie výsledkov. Takéto režimy bývajú založené na zmluvnej spolupráci. Poslednou kategóriou sú tzv. *vnútené režimy*, ktoré bývajú spravidla

⁴ Krejčí, O.: Mezinárodní politika, Ekopress, Praha, str. 378.

⁵ Tamtiež.

⁶ Coskun, B. B.: Power Structures in Water Regime Formation: a Comparison of the Jordan and Euphrates Tigris River Basins, The Interdisciplinary Journal of International Studies, 2005, str. 4.

⁷ Krejčí, O.: Mezinárodní politika, Ekopress, Praha, str. 379.

⁸ Waisová, Š.: Teorie mezinárodních režimů. In: Mezinárodní vztahy, 2/2002, str. 54.

⁹ Young, O.R.: Regime Dynamics: The Rise and Fall of International Regimes, in: Krasner, S.D.: International Regimes, Cornell University Press, 1983, str. 98 – 101.

ustanovené dominantným aktérom, zvyčajne bez explicitného súhlasu podriadených aktérov. Dominantný aktér ostatných účastníkov prinúti k spolupráci, resp. k akceptovaniu podmienok, účinnou kombináciou nástrojov zahŕňajúcich nátlak a manipuláciu. Do kategórie vnútených režimov spadajú dva druhy režimov, a to:

- a) otvorená hegemonia – dominantný aktér otvorene a explicitne vytvára inštitucionálne usporiadanie a núti podriadených aktérov prispôbiť sa mu, a
- b) skrytá hegemonia, resp. „de facto vnútenie“ – dominantný aktér presadzuje svoje záujmy implicitne, prostredníctvom rôznych foriem vodcovstva a manipulácie pohnútok.

Častým spôsobom rozlišovania jednotlivých druhov medzinárodných režimov je ich delenie podľa jednotlivých teoretických škôl medzinárodných vzťahov. Teoretické prístupy k štúdiu medzinárodných režimov vo svojej práci Teorie mezinárodních režimů mapuje napr. Waisová, ktorá vyčleňuje štrukturalistickú (neorealistickejšiu), funkčnú a kognitivistickú teóriu režimov.¹⁰ Každá z týchto teórií pritom poskytuje odlišné vysvetlenie vzniku režimu na základe faktorov, ktoré boli dôvodom na iniciáciu takejto režimu. *Funkčná*, resp. *neoliberalistická*, alebo tiež *inštitucionalistická* teória vzniku režimu vychádza z inštitucionálneho liberalizmu, ktorý sa zakladá na medzinárodnom práve a medzinárodných organizáciách ako faktoroch prispievajúcich k vytvoreniu a zachovaniu mierových vzťahov medzi štátmi. *Kognitivist* naproti tomu vnímajú ako rozhodujúci faktor spolupráce poznávanie. Vznik režimov je pre nich preto výsledkom ideí, poznávania, učenia a zdieľania poznatkov, normatívnych a inštitucionálnych štruktúr. Aktéri režimov sa usilujú o maximalizáciu svojho úžitku, ktorého vnímanie je založené na ich prevažujúcich poznatkoch a ideách. Kognitivist i štrukturalisti teda predpokladajú určitú formu spolupráce, ktorá je motorom vytvorenia medzinárodného režimu, aj keď sa odlišujú v pohľade na iniciátora spolupráce (medzinárodná inštitúcia vs. poznanie). Na rozdiel od nich však štrukturalisti, vychádzajúci z realistickej školy medzinárodných vzťahov, nepokladajú spoluprácu za nevyhnutnú podmienku vytvorenia medzinárodného režimu. Tvrdia, že v anarchicky usporiadanom svete štáty dávajú prednosť samostatnému rozhodovaniu pred spoluprácou. Realisti a neorealisti¹¹ dlho pokladali rozdelenie moci v medzinárodnom systéme za kľúčové pri vysvetlení vzniku medzinárodných inštitúcií a medzinárodných vzťahov vôbec. Ich základným predpokladom je, že medzinárodné režimy sú štruktúrované podľa dominantných hráčov v medzinárodnom systéme tak, aby odrážali ich záujmy. Štrukturalistická teória síce nevyklučuje možnosť spolupráce, podmieňuje ju však prítomnosťou veľmocí, o čom svedčí teória hegemonie stability. Táto teória predpokladá existenciu dominantného štátu, hegemonu, ktorá je podmienkou pre vytvorenie medzinárodného režimu. Spolupráca podľa tejto teórie vzniká ako výsledok vzťahov medzi hegemonom ako silným aktérom, ktorý štrukturuje medzinárodný systém podľa svojich potrieb, a slabším aktérom (aktérmi), ktorého zisky sú vedľajším produktom tohto usporiadania. Hegemón pritom podľa neorealistickej školy môže nastoliť režim aj na základe donútenia, t.j. bez existencie spolupráce medzi aktérmi alebo na základe vynútenej kooperácie. Na základe teórie hegemonie stability sa v rámci neorealistickej školy vyšpecifikovali ďalšie príbuzné teórie režimov, z ktorých možno spomenúť teóriu rovnováhy moci, teóriu rovnováhy hrozieb a teóriu posthegemonie stability. Táto skupina teórií vnáša do analýzy medzinárodných režimov nový prvok, pretože tvrdí, že koncentrácia moci môže mať stabilizujúci efekt.

¹⁰ Waisová, Š.: Teorie mezinárodních režimů. In: Mezinárodní vztahy, 2/2002, str. 56 – 60.

¹¹ napr. Morgenthau, Keohane, Nye.

Režimy zdieľania medzinárodných vodných tokov

Vo vzťahu k medzinárodným vodným tokom sa v teórii čoraz viac aplikuje koncept tzv. „vodných režimov“ (*water regimes*). Pod týmto pojmom autori¹² rozumejú režim zdieľania vodných tokov, resp. režim usporiadania vzťahov v povodí.

Lindemann definuje režimy zdieľania medzinárodných vodných tokov ako „medzinárodnú spoluprácu založenú na normách a pravidlách v snahe hľadať politické riešenia problémov a konfliktov v oblasti zdieľania medzinárodných vodných tokov a manažmentu ich povodí“¹³. Alternatívnou definíciou je definícia Haftendornovej, ktorá tvrdí, že „medzinárodný režim rieky existuje vtedy, keď štáty zavedú a dodržiavajú dohodnuté súbory pravidiel určených na zníženie konfliktného potenciálu spôsobeného používaním, znečisťovaním alebo delením daného vodného toku vrátane znižovania s týmto spojených nákladov“¹⁴.

Teoretická koncepcia formovania tzv. vodných režimov vychádza zo všeobecných teórií medzinárodných režimov, ktoré prispôbujú špecifickým podmienkam zdieľania medzinárodných vodných tokov. Jednou z dominantných teórií vytvárania medzinárodných vodných režimov je práve **teória hegemonického stability**, ktorá spája existenciu medzinárodných inštitúcií s unipolárnym usporiadaním moci v tej – ktorej oblasti. Ak realisti vo všeobecnosti podceňujú význam medzinárodných inštitúcií, treba povedať, že o spolupráci štátov pri vytváraní režimu zdieľania medzinárodných vodných tokov to platí dvojnásobne. Podľa tejto teórie je preto prítomnosť hegemóna, tzn. jedného štátu vlastniaceho väčšiu časť vodných zdrojov, nevyhnutnou podmienkou pre utváranie medzinárodných režimov, zatiaľ čo ich fungovanie je ohrozené, len čo príde k rovnomernejšiemu rozdeleniu moci medzi aktérmi, t.j. členmi daného režimu.

Kvantitatívna štúdia, vypracovaná v roku 2000 americkým odborníkom Bertramom Spectorom, ukázala zaujímavé výsledky, podľa ktorých poriečne štáty majúce medzi sebou nerovnosti či už v pomere množstva vody využívané na priemyselné účely, v prístupe obyvateľstva k nezávadnej pitnej vode, alebo dokonca v hodnotách ukazovateľa HDI či v ekonomickej sile majú tendenciu k zvýšenej spolupráci na právnych režimoch ich medzinárodných riek, zatiaľ čo krajiny, ktoré sú si vo vyššie uvedených kritériách príbuzné, takéto tendencie neprejavujú. Z tohto zistenia Spector vyvodzuje záver, podľa ktorého je nerovnosť medzi poriečnymi štátmi živnou pôdou pre vytváranie právnych režimov medzinárodných riek. Jedným z možných vysvetlení tohto fenoménu by mohla byť domnienka, že štáty, vystupujúce v úlohe hegemóna, majú na jednej strane dostatočnú silu na presadenie svojich záujmov a na druhej strane majú dostatočné zdroje na to, aby boli ochotné robiť kompromisy a ústupky voči ostatným poriečnym štátom.¹⁵

Pri teórii hegemonického stability je najprv potrebné vziať do úvahy **geografickú polohu potenciálneho hegemóna** – pre jeho iniciatívy v oblasti vytvárania režimu zdieľania medzinárodného vodného toku, pretekajúceho jeho územím, je totiž dôležité, či sa daný štát nachádza pri ústí rieky alebo pri jej prameni.

Hegemón, ktorým je štát nachádzajúci sa **pri ústí rieky**, ako napríklad Egypt v prípade rieky Níl, bude mať eminentný záujem na tom, aby boli stanovené pravidlá využívania rieky, a teda aby bol dohodnutý režim jej zdieľania. Dôvodom je snaha ochrániť si svoje záujmy týkajúce sa danej rieky, ako je napríklad dostatočný prísun vody využiteľný na

¹² Wolf, Waterbury, Lindemann, Lowi, Warner, Zeitoun, Haftendorn.

¹³ Lindemann, S.: Water Regime Formation in Europe: A Research Framework with Lessons from the Rhine and Elbe River Basins. Environmental Policy Research Centre, Berlin, 2006, str. 5.

¹⁴ Haftendorn, H.: Water and International Conflict. In: Third World Quarterly, 2000, roč. 21, č. 1, str. 65.

¹⁵ Lindemann, S.: Water regime formation in Europe, Environmental Policy Research Centre, FFU-report, Berlin, 2006, str. 7.

priemyselné alebo hydroenergetické účely alebo zabránenie znečisteniu svojho morského pobrežia vodou zo znečistenej rieky.

Opačne je to v prípade hegemonu, ktorým je štát **pri prameni medzinárodného vodného toku**, ako napr. Turecko, kde pramení rieka Eufrat. Takýto štát nemá tendenciu iniciovať, podporovať či uzatvárať právny režim týkajúci sa rieky prameniacej na jeho území, keďže by sa tým obral o možnosť využívať rieku neobmedzene podľa svojich potrieb. Moc, ktorou hegemon oplýva, v kombinácii s jeho geografickou polohou, potom určujú povahu hegemonu a jeho správanie v rámci povodia. Zeitoun a Warner to zhrňajú takto: „štáty na hornom toku využívajú vodu na získanie väčšej moci, štáty na dolnom toku využívajú moc na získanie väčšieho množstva vody“.¹⁶ Miriam Lowi dokonca tvrdí, že režim zdieľania vodného toku sa vytvorí len za podmienky prítomnosti hegemonu na dolnom toku, pretože len takýto hegemon má zároveň záujem zabezpečiť si prísun vody a mocenské nástroje na kompenzáciu svojej nevýhodnej geografickej polohy.¹⁷

Podľa Duncana Snidala môžeme rozlíšiť 2 rôzne teoretické prístupy v rámci teórie hegemonického stability, ktoré vysvetľujú, ako daný hegemon využíva svoje dominantné postavenie a prevahu zdrojov na vybudovanie vyhovujúceho vodného režimu.¹⁸

Benígny hegemon vyvíja tzv. „pozitívne vodcovstvo“ a zabezpečuje záujmy medzinárodného režimu, čo najlepšie pre všetkých zúčastnených, celkom sám, kým ostatné štáty sú oslobodené od zodpovednosti prispievať k chodu daného režimu. Podobný koncept hegemonu uvádza aj Keohane, nazývajúc takéhoto aktéra „benevolentným hegemonom“, ktorého definuje ako „vodcu, ktorý posilňuje spoluprácu medzi aktérmi s cieľom vytvoriť symbiotické efekty spolupráce“.¹⁹ Takýto hegemon je charakterizovaný vôľou obetovať hmatateľné krátkodobé úžitky v záujme dosiahnutia dlhodobých úžitkov.²⁰ Zeitoun a Warner nazývajú takúto formu hegemonického režimu „pozitívnu hegemoniu“, ktorá môže vytvárať pozitívne efekty v medzinárodnom povodí, akými sú stabilita či poriadok.²¹

V horšom prípade ide o **koercívneho hegemonu**, ktorý naproti tomu využíva, resp. zneužíva svoju nadradenú moc na vnucovanie takých inštitucionálnych opatrení ostatným členom, ktoré vyhovujú výlučne jeho záujmom, čím de facto „zdaňuje“ ostatných členov skupiny za spoločný úžitok zabezpečený pod jeho vedením. V konečnom dôsledku teda menšie, resp. slabšie štáty tolerujú medzinárodný režim nariadený hegemonom, keďže nemajú iné východisko.²² Zeitoun a Warner nazývajú takúto formu hegemonického režimu negatívnu, alebo dominantnou hegemoniu, ktorá vyúsťuje do stále väčšej nevyrovnanosti síl medzi hegemonom a ostatnými štátmi v povodí.²³

Väčšina existujúcich hegemonických režimov však spadá do medzipriestoru diapazóna ohraničeného prípadom osvieteného vodcu na jednej strane a dominujúceho utláčateľa na

¹⁶ Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – A Framework for Analysis of Transboundary Water Conflicts, Water Policy č. 8, 2006, str. 436.

¹⁷ Lowi, M.: Water and Power – The Politics of a Scarce Resource in the Jordan River Basin, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, citované v : Lindemann, S.: Understanding Water Regime Formation – A Research Framework with Lessons from Europe, in: Global Environmental Politics 8:4, Massachusetts Institute of Technology, 2008, str. 120.

¹⁸ Snidal, D.: The Limits in Hegemonic Stability Theory. 1985, str. 584.

¹⁹ Keohane, R. O.: After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy, Princeton University Press, Princeton, 1984, str. 45.

²⁰ Tamtiež.

²¹ Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. 2006, str. 439.

²² Snidal, D.: The Limits in Hegemonic Stability Theory, in: International Organization, zv. 39, č.4, 1985, str. 584.

²³ Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. 2006, str. 439.

strane druhej. Existujúca forma hegemonického režimu podľa Zeitouna a Warnera môže byť nazvaná pozitívnou hegemoniou v prípade, ak výhody, resp. benefity plynúce z tohto režimu prevažujú nad jeho negatívnymi efektmi. Aj koercívny, resp. negatívny hegemon môže pritom vytvárať pozitívne efekty, napr. vodcovstvo hegemóna môže mať stabilizujúci efekt na slabšie štáty.²⁴

Cieľom hegemóna je zvyčajne dosiahnuť jeden z troch strategických výsledkov: obsadenie zdroja (resource capture), ovládnutie (resource containment) alebo integrácia (resource integration).²⁵

15. Stratégia obsadenia zdroja

Waterbury túto stratégiu nazýva aj aktívnym unilateralizmom, ktorý definuje ako situáciu, v ktorej sa štát zmocní časti vodného zdroja (rieky) anexiou alebo iným spôsobom nadobudnutia pôdy, na ktorej sa vodný zdroj nachádza (napr. breh rieky) a potom na ňom uskutočňuje projekty, ktoré negatívne ovplyvňujú kvantitu alebo kvalitu vody v zdroji.²⁶ Môže však ísť aj o prípady, keď rieka tvorí hranicu medzi dvoma štátmi a jeden z nich ju úplne alebo čiastočne odkloní na svoje územie, ako aj o prípady, keď z dvoch (alebo viacerých) štátov, ktoré zdieľajú spoločný zdroj podzemnej vody, jeden bude hľbiť také studne a používať také mechanizmy, ktoré spôsobia vyschnutie studní konkurenta (konkurentov).

16. Stratégia ovládnutia

Na rozdiel od stratégie obsadenia zdroja, táto stratégia vyžaduje od hegemóna interferenciu s konkurentmi. Takáto bilaterálna alebo multilaterálna stratégia môže mať za cieľ integráciu konkurentov, resp. ich vmanévrovanie do čo najasymetrickejšej pozície v prospech hegemóna.²⁷ Pri uplatňovaní takejto stratégie sa bude silnejší štát usilovať ovplyvniť ostatné štáty tak, aby súhlasili s usporiadaním, ktoré je preň najvýhodnejšie.

17. Stratégia integrácie

Stratégia integrácie je podobná stratégii ovládnutia, líši sa len v spôsobe dosiahnutia cieľa, ktorým je rovnako ako pri stratégii ovládnutia dosiahnutie súhlasu ostatných štátov s požiadavkami hegemóna. Pri tejto stratégii sa však hegemon nepokúša „prinútiť“ konkurentov k súhlasu, ale sa ich usiluje motivovať, aby sa podriadili dobrovoľne. Hegemón môže napr. navrhnúť vytvorenie režimu „zdieľania benefitov“ z vodného zdroja namiesto režimu zdieľania vodného zdroja ako takeého.²⁸ Pri takomto režime potom môže ponúknuť poriečnym štátom určitý benefit, ako napr. poskytnutie elektrickej energie vyrobenej vo vodnej elektrárni, ktorú hegemon vybuduje na svojom úseku rieky, výmenou za väčší podiel vody zo spoločného zdroja.

Hegemón pri dosahovaní svojich strategických cieľov môže využiť rôzne nástroje a mechanizmy, ktoré Ian Lustick rozdeľuje do štyroch kategórií: na koercívne, utilitárne,

²⁴ Tamtiež.

²⁵ Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. 2006, str. 444.

²⁶ Waterbury, J.: Between Unilateralism and Comprehensive Accords: Modest Steps toward Cooperation in International River Basins, in: Water Resources Development, 1997, č. 13/3, str. 279.

²⁷ Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. 2006, str. 445.

²⁸ Tamtiež.

normatívne, a tzv. ideologicko-hegemonické.²⁹ Zeitoun a Warner adaptujú tieto nástroje na teóriu hegemonického stability pri zdieľaní medzinárodných vodných tokov nasledovne³⁰:

1. *Nástroje typu I: Donucovacie prostriedky*

Patrí medzi ne **použitie vojenskej sily** (ktorá však býva používaná len zriedka), **tajná činnosť**, namierená proti záujmom konkurenčného štátu a **nátlak**. Nátlak je najčastejšie využívaným donucovacím prostriedkom a zahŕňa napr. hrozbu vojny, ekonomické sankcie alebo politickú izoláciu.

2. *Nástroje typu II: Utilitárne prostriedky*

Utilitárne prostriedky možno nazvať aj motivačnými prostriedkami a nachádzajú sa na opačnom konci spektra ako donucovacie prostriedky. Možno sem zaradiť prísľub politickej podpory, nadviazanie diplomatických stykov, poskytnutie vojenskej ochrany a pod.

3. *Nástroje typu III: Normatívne prostriedky*

Normatívnymi prostriedkami sú zmluvy a dohody, vďaka ktorým má hegemon možnosť inštitucionalizovať status quo a právne potvrdiť svoje nároky na vodný zdroj.

4. *Nástroje typu IV: Hegemonické prostriedky*

Medzi hegemonické prostriedky sa zaraďuje sekuritizácia a tzv. psychologické operácie. Pod sekuritizáciou rozumieme proces, pri ktorom štát označí obsahovú agendu za záujem národnej bezpečnosti a tým ju vytrhne z demokratických procedúr. Psychologické operácie označujú prejav hegemóna, slúžiaci na ovplyvnenie konkurentov alebo neutrálnych skupín (iných štátov a organizácií na medzinárodnej úrovni). Takýto prejav môže slúžiť na zastretie skutočností, od ktorých chce hegemon odvieť pozornosť a na zdôraznenie takých, ktoré hovoria v jeho prospech. Ďalej medzi hegemonické prostriedky zaraďujeme medzinárodnú podporu, finančnú mobilizáciu a geografickú polohu na toku rieky.

Donucovacie prostriedky bývajú zväčša využívané pri stratégii obsadenia zdroja, utilitárne pri stratégii integrácie a normatívne prostriedky v kombinácii s hegemonickými sú nástrojmi dosiahnutia cieľov v prípade uplatnenia stratégie ovládnutia.

Záver

Teóriu hegemonického stability ako jednu zo všeobecných teórií vytvárania medzinárodných režimov, je možné aplikovať aj na režimy zdieľania medzinárodných vodných tokov. Táto teória je špecifická tým, že na rozdiel od ostatných teoretických smerov nepokladá spoluprácu medzi štátmi za nevyhnutnú podmienku vzniku medzinárodného režimu (resp. režimu zdieľania medzinárodného vodného toku). Vychádza z nerovnováhy moci, predpokladajúc prítomnosť jedného silného aktéra, ktorý je iniciátorom vzniku režimu a ktorému sa ostatní aktéri prispôbia, a to či už dobrovoľne (pozitívne vodcovstvo, benígny hegemon) alebo na základe donútenia (koercívny hegemon). V praxi sa ukazuje, že povodia, v ktorých existujú napäté vzťahy medzi poriečnymi štátmi v súvislosti so zdieľaním spoločného vodného zdroja, vykazujú známky prítomnosti hegemóna. Ako príklad možno uviesť povodie rieky Jordán, Níl, či Eufrat a Tigris, v ktorých existuje hráč s dominantným postavením, ktorý v najväčšej miere profituje zo spoločného vodného toku. Je preto na mieste domnievať sa, že vzťahy v týchto medzinárodných povodiach sú usporiadané na základe teórie hegemonického stability, pričom aplikácia tejto teórie na konkrétne povodia je predmetom ďalšieho výskumu.

²⁹ Lustick, I.: Hegemony and the Riddle of Nationalism: The Dialectics of Nationalism and Religion in the Middle East, in: Logos, 1.3, 2002, str. 24.

³⁰ Zeitoun, M., Warner, J.: Hydro-hegemony – a framework for analysis of trans-boundary water conflicts. 2006, str. 446 – 450.

Použitá literatúra:

1. COSKUN, B. B. 2005. Power Structures in Water Regime Formation: a Comparison of the Jordan and Euphrates Tigris River Basins. In: *The Interdisciplinary Journal of International Studies*. str. 1 – 21.
2. HAFTENDORN, H. 2000. Water and International Conflict. In: *Third World Quarterly*. roč. 21, č. 1, str. 51 – 68. ISSN 0143-6597.
3. KEOHANE, R. O. 1984. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press. 312 s. ISBN 9780691122489.
4. KEOHANE, R. O., NYE, J. S. 1989. *Power and Interdependence*. New York: Harper Collins Publishers. 352 s. ISBN 0321048571.
5. KRASNER, S. D. 1983. *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press. 372 s. ISBN: 0801492505.
6. KREJČÍ, O. 2001. *Mezinárodní politika*. Praha: Ekopress. 709 s. ISBN 80-86119-45-9.
7. LINDEMANN, S. 2006. Water Regime Formation in Europe: A Research Framework with Lessons from the Rhine and Elbe River Basins. Environmental Policy Research Centre, Berlin, ISSN 1612-3026, 40 strán.
8. LUSTICK, I. 2002. Hegemony and the Riddle of Nationalism: The Dialectics of Nationalism and Religion in the Middle East. In: *Logos*. roč. 1, č. 3.
9. SNIDAL, D. 1985. The Limits in Hegemonic Stability Theory. In: *International Organization*. roč. 39, č. 4. str. 579-614.
10. WAISOVÁ, Š. 2002. Teorie mezinárodních režimů. In: *Mezinárodní vztahy*, 2/2002, str. 49 – 66.
11. WATERBURY, J. 1997. Between Unilateralism and Comprehensive Accords: Modest Steps toward Cooperation in International River Basins. In: *Water Resources Development*, č. 13/3, str. 279 – 289.
12. YOUNG, O.R. 1983. Regime Dynamics: The Rise and Fall of International Regimes, in: Krasner, S.D.: *International Regimes*, Cornell University Press, 1983, str. 98 – 101.
13. ZEITOUN, M., WARNER, J. 2006. Hydro-hegemony – a Framework for Analysis of Transboundary Water Conflicts. In: *Water Policy* č. 8, str. 435 – 460.

Kontakt

Ing. Katarína Cséfalvayová, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: katarina.csefalvayova@euba.sk

Lubomír Čech

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PAKISTANSKO–AFGANSKÉ VZŤAHY – ZLOŽITÉ DEDIČSTVO MINULOSTI A KOMPLIKOVANÁ SÚČASNOSŤ

Abstrakt

Historický charakter konfliktných vzťahov Pakistanu a Afganistanu má svoje pokračovanie až do dnešných dní. Primárne pod vplyvom etnických a konfesijných faktorov a pod vplyvom záujmov „Veľkých hráčov“ sa vytvoril neuralgický bod, ktorý v oblasti širšej Strednej Ázie výrazne komplikuje regionálnu stabilitu. Vychádzajúc z dejinného vývoja vzájomných vzťahov, článok poukazuje na zložitosti indicko-pakistanských vzťahov, ktoré determinujú vzťahy Pakistanu s Afganistanom, vrátane možností riešenia súčasnej afganskej krízy.

Kľúčové slová: Paštunistan, indicko-pakistanský konflikt, národné záujmy, afganská otázka.

Abstract

Historical character of conflict relations between Pakistan and Afghanistan has its continuation up to nowadays. A neuralgic point significantly complicating regional stability in a broader sense of Central Asia has been created primarily due to ethnical and confessional factors influence as well as interests of the “Big Players”. The article is based on historical development of mutual relations and points at complications of Indian-Pakistani relations that are determining relations of Pakistan and Afghanistan, including possible solutions of current Afghan Crisis.

Keywords: Pashtunistan, Indian-Pakistani Conflict, National Interests, Afghan Question.

Úvod

Tradičná rivalita a podozrievavosť medzi vládami v Islamabadu a Kábuľe je výrazne determinovaná historickým vývojom oboch krajín. Problémy minulosti, do značnej miery spôsobené „Veľkou hrou“ Ruska a Veľkej Británie v 19. storočí, zaťažujú obidve krajiny dodnes. Jej ústredným neuralgickým bodom je problematika paštunského etnika, ktoré je pre Afganistan etnikom štátotvorným, súčasne však jeho väčšia časť žije v súčasnom Pakistane. Územie východných Paštúnov, pripojené v roku 1893 k Britskej Indii, bolo po jej rozdelení v roku 1947 priznané Pakistanu. Afganská vláda toto začlenenie nikdy neuznala a podľa nej východopáštnské oblasti aj po vytvorení tzv. Durandovej línie v roku 1893 zostali neoddeliteľnou súčasťou Afganistanu. Preto aj podporovala snahu Paštúnov žijúcich v horách na východ od Afganistanu vytvoriť nezávislé paštnské územie Paštunistan. Pakistan považoval tieto pokusy za neprijateľné zasahovanie do vnútorných vecí suverénneho štátu a v roku 1950 reagoval zákazom tranzitu tovaru pre Afganistan cez prístav v Karáči. Výsledkom bolo ďalšie zblíženie sa Afganistanu a ZSSR, ktorý ponúkol voľný pohyb afganského tovaru cez svoje územie.

Situácia sa v tom istom roku ďalej vyhrotila, pretože Pakistan vytvoril provinciu „Západný Pakistan“ a tým východných Paštúnov zbavil posledných zvyškov autonómie. Na

protesty Afganistanu odpovedal Pakistan ekonomickou blokádou svojho západného suseda. Tieto kroky iba vŕhali Afganistan do ďalšej úzkej spolupráce s Moskvou. Situácii neprosperovalo, keď začiatkom 60. rokov začali Spojené štáty americké dodávať Pakistanu zbrane. Nevyriešená otázka Paštunistanu komplikovala vzájomné afgansko – pakistanské vzťahy až do sovietskej okupácie Afganistanu v roku 1979 a komplikuje vzájomné vzťahy Afganistanu a Pakistanu aj v súčasnej dobe.

Kábulskí vládcovia sa dlhé roky nemohli zmieriť s existenciou nezávislého Pakistanu v susedstve, ktorý vznikol v roku 1947 z krvavého delenia Indie na časť hinduistickú a moslimskú. Podľa ich názoru mala byť India rozdelená podľa náboženského kľúča a moslimské oblasti mali byť pričlenené k Afganistanu. Štátu, ktorý podľa ich mienky bol stabilný, mal svoju históriu a tradície, ktorého obyvateľstvo vyznávalo Allaha a viac ako málokto iné si cenilo a bránilo svoju slobodu a nezávislosť.

Pokiaľ by sa tieto predstavy naplnili, Afganistan by sa stal regionálnou mocnosťou. Získal by bohaté územie Pandžábu a takisto prístup k teplým moriam. Afganistan a paštúnski vodcovia spoza Durandovej línie neuznali plebiscit z roku 1947, v ktorom si moslimovia v prihraničných oblastiach mohli vybrať medzi životom v Indii a novo vytvorenom Pakistane. Paštúnsky vodca Abdul Ghaffa Chan, druh Mahatmá Gandhího, prezývaný Gandhím z pohraničia, vyzval svojich súkmeňovcov na bojkot plebiscitu. Jedna desatina z nich skutočne k urnám neprišla. Avšak tí, ktorí hlasovali, si vybrali Pakistan. Územia slobodných paštúnskych kmeňov tak zostali súčasťou nového štátneho útvaru – Pakistan.

Protesty z Kábulu, najmä po prijatí Pakistanu za riadneho člena OSN, neboli vypočuté. Zbytočne sa afganskí vládcovia obracali na vládu v Indii s návrhom na rozbitie Pakistanu. Zbytočne vyvolávali hraničné spory a vyzývali pakistanských Paštúnov do ozbrojených spolenectiev a iredenty. Pakistan náznaky opozície tvrdo potlačil. Spomínaný Abdul Ghaffa Chan z 30 rokov života v nezávislom Pakistane strávil 7 rokov vo vyhnanstve v Afganistane a 15 rokov v pakistanských väzniciach. Jeho vnuk a politický dedič Asfandžár priam učebnicovo demonštroval paštúnsky fenomén, keď pred novinármi prezentoval priority svojich koreňov nasledovne: „Paštúnom som niekoľko tisícročí, moslimom tisíc rokov a Pakistanom niekoľko desaťročí.“ (JAGIELSKI, W. 2009. Pasztuni, s. 66).

V snahe upokojiť paštúnске obyvateľstvo a zabrániť ich ozbrojenej revolte, Pakistan uznal privilégia Paštúnov v pohraničných oblastiach. Tamojší obyvatelia dostali právo slobodného cezhraničného pohybu. Pakistanské vojsko nesmelo vstupovať na ich územie. Na ich územie nemali prístup daňoví úradníci, sudcovia a ani policajti. Wazírovia, Mahsúdovia, Afridi, Júsufzajovia a ďalšie paštúnске kmene sa tak ako po stáročia držali svojich domovov pripomínajúcich strážne tvrdze.

Cena, ktorú Paštuni museli zaplatiť za nezávislosť bola vysoká. Ich územie sa stalo skanzenom a autonómia slobodných kmeňov ich vohnala do biedy a spiatocníctva. Nie veľa výtvarných pokrokov smerovalo na paštúnске územie a ešte menej sa uplatnilo z novodobých modernizácií ľudského rodu. Pohraničie bolo a dodnes zostalo najbiednejšou súčasťou Afganistanu i Pakistanu. Skalisté úvozy nezasiahla výraznejšia zmena. Neboli tu priemyselné podniky rovnako ako nemocnice, školy a cesty.

Prísľub neangažovanosti sa do paštúnskych záležitostí spôsobil, že novodobým svetským politickým stranám v Pakistane nebolo umožnené sa etablovať na ich území. Do polovice 90. rokov na poslanecké parlamentné miesta menovali kmeňových vodcov. Výraznú slobodu konania a správania tak získali miestni mullovia. Nedôverujúc hrdým Paštúnom a obávajúc sa ich odporu, pakistanská administratíva potlačovala všetky prejavy paštúnského nacionalizmu, o to viac však podporovala ich náboženskú horlivosť, aby solidarita viery prevyšovala pokrvné väzby. Istý vodca kmeňa Júsufzaj z Malakandu hodnotí situáciu slovami: „Dokázali sme byť ako nikto iný – ale tá naša prekliata nechť uznať vodcovstvo niekoho s pomedzi nás nám nikdy nedovolovala ustúpiť inému. Preto ostatní majú dnes svoje

štáty a my po starom žijeme v úbohých podmienkach” (JAGIELSKI, W. 2009. Pasztuni, s. 67).

Pandžábcí, ktorí v nezávislom Pakistane vždy zastávali najdôležitejšie úlohy, dodnes nazývajú teritória slobodných pašunských kmeňov „krajinou bezprávia” alebo „povstalecké územie”. Na pašunských územiach pakistanské právo zaväzovalo iba na cestách a iba tam, kde pakistanská polícia zodpovedala za bezpečnosť cestujúcich. Ísť do niektorej z pašunských oblastí znamenalo najskôr získať na pašávarenských úradoch príslušné povolenie. Z pohľadu cestovateľa to znamenalo písomne potvrdiť, že nebude mať žiadne nároky v prípade ťažkostí a že sa vydáva na pašunské územie na vlastnú zodpovednosť.

Zájmy Pakistanu v Afganistane a indicko-pakistanský konflikt

Teroristické útoky na WTC v septembri 2001 postavili pred Pakistan zložitú rozhodnutie. Pod hrozbou izolácie krajiny a zastavenia ekonomickej pomoci Západu musel deklarovať svoje pripojenie k protiteroristickej koalícii a (aspoň formálne) súhlasiť so zvrhnutím Talibanu v Afganistane. Hlavnou motiváciou tohto zásadného rozhodnutia vtedajšej vládnej administratívy na čele s generálom Parvázom Mušarafom však bola obava zo straty spojenectva so Spojenými štátmi. To by malo katastrofické následky pre pozíciu Pakistanu voči jeho najväčšiemu nepriateľovi – Indii.

Armáda a pakistanská tajná služba ISI tvoria rozhodujúce centrá moci v Islamabade. Finančná a vojenská pomoc Talibanu zo strany týchto mocenských centier Pakistanu bola motivovaná snahou o dobré vzťahy s Afganistanom, ktorý na oplátku bude poskytovať svojmu susedovi strategickú výhodu a pomoc pri konflikte s Indiou. Nepriateľská vláda v Kábule by totiž znamenala čierny scenár pre Pakistan – hrozbu konfliktu na dvoch frontoch, západnom aj východnom.

Podľa Pakistancov sa tento scenár po páde Talibanu v roku 2001 začal naplňovať. Vládnuce kruhy v Dillí spustili preto mimoriadne silnú diplomatickú ofenzívu s cieľom priaznivo si nakloniť afganského prezidenta Karzájího. V krajine boli okrem veľvyslanectva otvorené aj štyri konzuláty. Od roku 2002 India investovala v Afganistane viac ako 1 mld. amerických dolárov. Indické firmy postavili diaľnicu, priehradu, podieľajú sa na rekonštrukcii ďalších strategicky dôležitých objektov krajiny. Indickí špecialisti sa intenzívne podieľajú na výcviku afganských ozbrojených síl a polície.

Zo strany Indie ako aj Afganistanu je tzv. zásadný obrat Pakistanu posudzovaný veľmi obozretne a bol vyslovený názor, že Pakistan nechce Taliban úplne zničiť, nakoľko môže byť ešte využitý v konfrontácii s regionálnymi rivalmi. Americký expert na región Robert D. Kaplan v časopise Atlantic Monthly priamo vyhlásil, že Afganistan je klenot, o ktorý Pakistan a India bojujú priamo aj nepriamo desiatky rokov (NOVÁK, M. 2009. Afghánistán je bitevným polem Indie a Pákistánu, s. 31-33).

Treba otvorene povedať, že Afganistan ani nemá záujem zmierniť pakistanské obavy. Neuznávanie tzv. Durandovej línie, rozdeľujúcej pašunské kmeňové územia zo strany Kábulu stále trvá. Podľa názoru Afgancov by mali aj pakistanskí Paštuni patriť do Afganistanu. O to viac, že zmluva o tejto hranici medzi Veľkou Britániou a afganským emirom Abdurrahmanom bola podpísaná na sto rokov a v roku 1993 skončila jej platnosť.

Zrejme nie je reálne tvrdiť, že by Paštuni v Pakistane za každú cenu chceli byť občanmi Afganistanu. Pre Pakistan je celá záležitosť ale mimoriadne citlivá. Jej mieru môžeme demonštrovať na prípade vypracovávania stratégie proti Talibanu, kde americká administratíva skúsila použiť termín AfPak. Takéto spájanie dvoch krajín do jednej entity bolo veľmi rozhorčene odmietnuté. Pakistan sám seba považuje za stabilnú krajinu, čo Afganistan evidentne nie je.

Obvinenia na adresu Pakistanu, že robí málo pre zastavenie povstaleckých aktivít namierených proti kábulskej vláde, a že ISI a pakistanská armáda s Talibanom skôr

sympatizuje, majú svoje opodstatnenie. Pakistan sa bráni a tvrdí, že pakistanská armáda vykonáva mohutné ofenzívy v oblastiach, kde veľké časti územia a niektoré dediny ovládajú Talibanci. Jedna z posledných veľkých akcií sa uskutočnila v októbri 2009, kedy sa akcie zúčastnilo takmer 30 000 vojakov a boli použité lietadlá, tanky aj ťažké delostrelectvo.¹ Na druhej strane treba súhlasiť s tvrdeniami Pakistanu, že kábulska vláda krajine vlastne nevládne a že jeho ozbrojené sily nie sú schopné bez medzinárodnej pomoci zvládnuť bezpečnosť krajiny.

Medzi Pakistanom a Afganistanom chýba prostredie dôvery, ktoré by im pomohlo v boji proti cezhraničným militantom. Zlepšenie ich vzájomných vzťahov bude do značnej miery určovať aj uvoľnenie vzťahov medzi Indiou a Pakistanom. Nádeje na takýto vývoj sú však minimálne. Pakistanci chcú, aby medzinárodné spoločenstvo bralo v Afganistane do úvahy ich štátne a bezpečnostné záujmy. India zasa vidí v Afganistane prirodzenú príležitosť pre svoj veľmocenský rozmach. Ako uvádza František Škvrnda, popri zachovaní viacerých multilaterálnych aktivít Indie v globálnom i regionálnom rámci ako aj relatívne dobrej spolupráci s RF, ako nástupcom ZSSR, možno sledovať tri línie týchto zmien, ktoré však majú rozdielny charakter. Prvou je zmena vzťahov medzi USA a Indiou, ktorá je vyvolaná aj širším problémom nespokojnosti USA s vývojom zahraničnej a bezpečnostnej politiky Pakistanu, spojeným aj so zhoršovaním situácie v Afganistane a vytváraním fenoménu „AfPaku“ – destabilizovanej zóny na hraniciach Pakistanu s Afganistanom. Už desiaty rok trvajúca vojna v Afganistane má negatívny dopad aj na bezpečnosť regiónu južnej Ázie a India sa ocitá akoby v šachu. USA jej na jednej strane vychádzajú v ústrety viac ako v minulosti, ale viaceré aktivity spojené s vojnou v Afganistane prispievajú k jej destabilizácii, čo sa môže prejaviť napr. vo vzniku ďalšej vlny fundamentalistického terorizmu ale aj v rôznych regionálnych sociálno-ekonomických následkoch vojny (ŠKVRNDA, F. 2011. Bezpečnostné aspekty zahraničnej politiky Indie po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov, s. 834).

Ako bolo uvedené, záujmy Pakistanu v Afganistane sú prevažne spojené s indicko-pakistanským konfliktom. *Pakistan posudzuje takmer každú dimenziu svojej regionálnej politiky* (či to je spor s Afganistanom ohľadom hraníc, alebo jednanie s krajinami Strednej Ázie a Spojenými štátmi) *cez svoje vzťahy s Indiou, kde zisk jednej strany predstavuje rovnako veľkú stratu na strane druhej.*

Prvoradým cieľom Islamabadu je zabrániť dominantnému vplyvu Indie v Afganistane. V tomto zmysle nie je prehnané tvrdenie, že paranoja ovplyvňuje jeho strategický postoj. Odtiaľto pramenia neustále obviňovania z terorizmu a sabotáže, konšpiračné teórie týkajúce sa indických konzulátov v Afganistane a nepotvrdené obvinenia z indickej podpory wazírskej vzbury a vzbury v Balučistane (ČECH, Ľ. 2011. Regionálne aspekty a súvislosti medzinárodnopolitického vývoja Afganistanu, s. 90-96). Stabilný, priateľský a kooperatívny Afganistan je v očiach Pakistanu nutne Afganistanom pod kontrolou Pakistanu.

Stále živá „paštunská otázka“

Paštunská otázka je problém do značnej miery spojený s neistotou identity Pakistanu. Je spojený s nárokovaním si Afganistanu na teritória nachádzajúce sa medzi tzv. Durandovou líniou a riekou Indus ako aj so špecifikom etnickej identity pakistanských Paštúnov. Je to tiež

¹ V bojoch sa stretlo 28 tisíc pakistanských vojakov a 10 tisíc Talibancov, ktorých podporovalo približne tisíc uzbeckých bojovníkov a stovka arabských členov teroristickej siete al-Káida. Pakistanské jednotky vyrazili zaútočili v troch rôznych smeroch a sústredili sa na ťažko prístupné horské územia obsadené skupinami lojálnymi so šéfom Talibanu Hakimulláhom Mehsúdom a jeho predchodcom Bajtulláhom Mehsúdom, ktorý zomrel pri americkom útoku. Bližšie viď: *Ofenzíva Pakistanu proti Talibanu pokračuje* [online]. In: SME.sk[cit. 2011-07-25]. Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/5067680/ofenziva-pakistanu-proti-talibanu-pokracuje.html#ixzz1NByuOwST>>

ekonomický problém, keďže pašovanie cez neurčenú hranicu ročne oberá pakistanský štát o bilióny rupií.

Islamabad sa obáva pašúnskeho iredentizmu a afganských územných nárokov. Z historického hľadiska kvôli vojenskej prevahe Pakistanu nad Afganistanom bola pašúnska problematika problémom len vo vzťahu k Indii. Dnes má táto problematika dve stránky:

- India je obvinená z priamej a nepriamej podpory vzbúr vo Waziristane,
- Pakistan vníma nedostatok pašúnskej reprezentácie v afganskej vláde.

Pakistan to nazval ako „pašúnske odcudzenie“ a vzťahuje sa na súčasnú afganskú vládu, v ktorej majú dominantné zastúpenú tzv. Pandžirci. Tí sú podľa nich v Dillí uprednostňovaní. Islamabad vníma Paštuna Karzaja len ako krytie pre pandžirskú prevahu. Okrem zabránenia vplyvu Indie na Afganistan, je zaistenie americkej a medzinárodnej podpory proti Indii (aj keď nepriamo) tiež jedným s kľúčových záujmov Pakistanu v Afganistane (BANERJIE, I. 2010. Endgame in Kabul, *Jul 10, 2010*. [online]. The Asian Age).

Pakistan nikdy nebol schopný zaistiť dlhodobú alianciu proti Indii. V nedávnej histórii iba ad hoc získal prísľuby Spojených štátov pre svoju bezpečnosť. Sovietska invázia do Afganistanu bola jednou z príležitostí. Boj proti terorizmu znamená podobnú príležitosť. Prítomnosť Spojených štátov v Afganistane a ich vojenská podpora Pakistanu sú vnímané ako časť tej istej rovnice. Pakistan prijíma prítomnosť Spojených štátov v Afganistane ako garanciu proti dominantnému vplyvu Indie v jeho záujmovom priestore. Americká vojenská podpora Pakistanu je považovaná za spôsob podpory pakistanských síl proti Indii.²

„Indický syndróm“ ako limitujúci faktor regionálneho postavenia Pakistanu

Aj na Strednú Áziu sa Islamabad pozerá cez prizmu indicko - pakistanských vzťahov, aj keď v menšom rozsahu. Ako potenciálna alternatívna cesta zásobovania koalíčných síl do Afganistanu sú stredoázijské republiky, konkrétne Tadžikistan a Uzbekistan, reflektované ako hrozba pre jeho ústredné postavenie v afganskom konflikte.³ Alternatívna cesta zásobovania by pravdepodobne znížila americkú a medzinárodnú závislosť na Islamabade a nepriamo na celkovej afganskej politike Islamabadu. Pakistan sa preto obáva, že Spojené štáty by pravdepodobne neakceptovali požiadavky Pakistanu a zvýhodnili tak Indiu.

Podobne ako Irán, aj Pakistan poskytol v priebehu posledných desaťročí azyl pre obrovské množstvo afganských utečencov. Desaťročia politických interferencií Pakistanu bohužiaľ zničili sympatie, ktorým sa Islamabad pôvodne tešil za svoju pohostinnosť voči afganským utečencom (Afghan Refugees in Pakistan Push Comes to Shove [on-line]. April 2009. Human Rights Commission of Pakistan).

V praxi je politika Pakistanu skôr ambivalentná. Na jednej strane podporuje boj proti Al-Káide a vo všeobecnosti aj všetkým skupinám, ktoré považuje za hrozbu pre svoje záujmy. Ale zoznam týchto povstaleckých skupín sa pravidelne mení. Napríklad Taliban-e-Tehrik-e-Pakistan (TTP),⁴ proti ktorému Pakistan v súčasnosti bojuje, bol predtým jedným z jeho chránencov, až kým sa TTP neotočil proti pakistanskej armáde. Smutné udalosti spôsobené

² Pakistan minul 4 mld \$ na bežnú výbavu pre svoju armádu a vzdušné sily z celkových 15 mld \$, ktoré krajina dostala od Spojených štátov údajne ako úhradu výdavkov na vojnu proti terorizmu (pozn. autora).

³ Pakistan sa sám postavil do pozície podporovateľa cieľov Spojených štátov a medzinárodného spoločenstva a nasledujúci deň po útoku Al-Káidy na WTC v New Yorku oficiálne vyhlásil koniec svojej tradičnej podpory Talibanu. Odvtedy krajina poskytla niekoľko logistických zariadení Spojeným štátom vo forme základní a neskôr aj NATO vo forme tranzitných trás.

⁴ Tehrik-e Taliban je pakistanská odnož slávnejšieho afganskeho hnutia, ktorá má napojenie na kmeňové oblasti. Ohrozuje „talibanizáciou“ ostatné provincie Pakistanu (Pandžáb a Sindh), ale aj významné metropolitné centrá.

incidentom v Červenej mešite v Islamabade 10. - 13. júla 2007 sú dôkazom (Operácia v Červenej mešite je v konečnej fáze. [on-line]. 11.7.2007. SME.sk)

Táto politika má svoje ľudské a finančné straty. Ozbrojené stretnutia v dištrikte Bajaur a v údolí Swat vytvorili množstvo najmä ľudských konfliktov, ktoré zvýšili rastúce spoločenské napätie. To je však chápané ako cena, ktorá musí byť zaplatená pre realizáciu vyšších cieľov Pakistanu. Finančné straty sa akceptujú (o to viac, ak sú platené medzinárodnou komunitou).

Pre Pakistan je z pohľadu nami sledovanej problematiky okrem Afganistanu zaujímavá ďalej len Irán a Spojené štáty. Všetky ostatné krajiny sú považované za druhotne dôležité, vrátane krajín z medzinárodnej koalície pôsobiace v Afganistane.

Irán je Pakistanom skôr vnímaný ako časť indickej rovnice, keďže veľká časť indickej produkcie smeruje do Iránu. Cesty, ktoré vybudovali indickej firmy spájajú iránsky prístav v Shah Bahar s Afganistanom, čo Pakistan vníma ako konkurenčný spôsob, ktorým chce India dosiahnuť trhov Strednej Ázie. Pre šírsky Irán je Islamabad nie veľmi akceptovateľným susedom, pretože poskytuje základne Spojeným štátom a podporuje fundamentalistický sunnitský režim Talibanu. Irán negatívne vníma, že z konfesijného hľadiska Pakistan priviedol do regiónu ďalšiu sunnitskú konkurenciu – Saudskú Arábiu. Dôsledkom toho bolo, že Teherán spolupracoval so Spojenými štátmi ešte v roku 2001 až pokým nebol Washingtonom označený za časť „osy zla“.

Konfrontácia medzi Pakistanom a Iránom je málo pravdepodobná vzhľadom na to, že tu existujú obmedzenia. V prípade Pakistanu je to pomerne silná šířtska menšina (asi 20% veriacich v krajine). Navyše Pakistan a Irán spolupracovali na nukleárnej problematike.

Pakistan – kontroverzný spojenec v americkej stratégii regionálneho riešenia afganskej otázky

V súvislosti s hľadaním riešenia súčasnej afganskej krízy prišla americká administratíva po nástupe B. Obamu na post prezidenta s regionálnym východiskom. V tejto súvislosti sa hovorí o viacerých bodoch americkej stratégie, na riešenie ktorých by mali byť zainteresovaní všetci relevantní hráči:

- Eliminovať Al-Káidu a jej bojovníkov nachádzajúcich sa v Afganistane a blízkom pakistanskom pohraničí.
- Poraziť Taliban do takej miery, aby sa vylúčil jeho návrat k moci násilnou cestou.
- Podporiť aspoň minimálne efektívne fungovanie centrálného štátu v Afganistane, ktorý bude mierny v politickej orientácii a schopný kontroly vlastného teritória.
- Podporiť afgansko-pakistanské zmierenie, alebo aspoň fungujúce partnerstvo medzi týmito štátmi.
- Pokračovať v ekonomickej rekonštrukcii Afganistanu za účelom zaistenia životaschopnosti vojnou zničenej krajiny.
- Prispieť k postaveniu Afganistanu ako obchodného a tranzitného koridoru medzi Strednou a Južnou Áziou.
- Reálne obmedziť produkciu narkotík a ich distribúciu z Afganistanu.
- Zabrániť rozširovaniu ilegálneho obchodu so zbraňami, organizovanému zločinu a talibanskej ideológii v Afganistanu?

Na to, že je Pakistan strategickým spojencom Spojených štátov v regióne, sú vzťahy so Spojenými štátmi z pohľadu Pakistanu paradoxne poznačené pomerne silným anti-amerikanizmom. Hoci by časť pakistanskej armády privítala, aby Spojené štáty odišli zo scény, Pakistan vo všeobecnosti preferuje, aby ostali a zdieľali finančné bremeno jeho záujmov. Izolovaný Pakistan by nemal zdroje na presadzovanie svojich cieľov vo všeobecnosti a najmä proti Indii a Afganistanu.

Pakistanské a americké záujmy sa čiastočne zhodujú v problematike boja proti terorizmu. Obe krajiny si želajú elimináciu Al-Káidy, na ktorú majú rovnaké názory. Avšak americké a pakistanské záujmy sa líšia v dôležitých témach. Spojené štáty napríklad rozširujú svoj prístup k boju proti terorizmu na celý rad medzinárodných skupín. Ako je spomenuté vyššie, Pakistan je selektívny čo sa týka skupín, ktoré považuje za hrozbu (a dokonca niektoré z nich aktívne podporuje).

Spojené štáty oficiálne podporujú vládu Karzaja, Pakistanci svojou podporou Talibanu sa ho snažia zvrhnúť. Súčasná afganská vláda je vnímaná Pakistanom ako nepriateľská. Dôvodom je skutočnosť, že Tadžici (tzn. perzská etnická entita) údajne na úkor Paštúnov ovládajú dôležité pozície. Najmä Paštúni, revoltujúci v talibanskom hnutí proti Kábulu, sú predĺženou rukou islamabadských vládných kruhov ku kontrole situácie v Afganistane.

Zosúladiť protichodné záujmy oboch krajín bude ťažké, ak nie nemožné. Keďže žiadna dohoda o vytýčení hraníc sa tak skoro nečrtá, iniciatíva ohľadne rokovania na vytýčenie hraníc by teoreticky mohla byť spustená nejakou hlavnou medzinárodnou inštitúciou. Taká iniciatíva by informovala a vzdelávala populáciu a pripravila ju na nadchádzajúci kompromis. V tomto „behu na dlhej trati“ by sa postupne mohla vybudovať toľko chýbajúca dôvera.

Zosúladenie iránskych záujmov s pakistanskými je tiež možné. Obe krajiny túžia po tom, aby Afganistan neslúžil ako odrazový mostík agresie voči nim. Modus vivendi medzi nimi teda je možné hľadať.

Zosúladenie záujmov s Indiou je samozrejme iný príbeh. Na základe nedávnej minulosti nie je šanca upokojiť obavy týchto dvoch krajín. Dokonca aj afganská neutralita by nezabránila Pakistanu a Indii zo vzájomného podozrievania sa. Politika Pakistanu takmer vôbec neodráža politiku Indie. Pakistan je revizionistická regionálna mocnosť. Bola by chyba myslieť si, že pokus vyriešiť problematiku Kašmíru by pomohol riešiť konflikt v Afganistane. Nie je isté, či by nejaký spôsob bol schopný upokojiť paranoju Pakistanu. Tiež by to aj vyslalo nesprávnu správu – že sa „terorizmus vypláca“ – keďže revizionistická krajina by bola efektívne odmenená za svoju podporu terorizmu.

Vplyv pakistanského prístupu k Afganistanu z hľadiska dopadu na koalíčné zámery je samozrejme deštruktívny a destabilizujúci. Zo svojich pakistanských útočísk dokázali talibanskí povstalci preniknúť na územia kde predtým neboli, vrátane severného Afganistanu. Zriedkavo sú v pozícii poskytovania skutočných výhod pre obyvateľstvo, ale znemožňujú súčasnej vláde vybudovať svoje pozície.

Napriek tomu by bolo neférové a nepresné označiť Pakistan za jediného alebo dokonca hlavného vinníka zlyhania koalíčných operácií v Afganistane. Hlavná neschopnosť afganskej vlády sama o sebe vysvetľuje značnú časť podpory Talibanu – pričom obyvateľstvo je uväznené niekde v strede medzi zlyhávajúcim štátom a talibanským terorom.

Stal sa Pakistan obeťou svojej vlastnej stratégie v Afganistane? Nárast terorizmu v Pakistane tomu nasvedčuje. Avšak mali by sme si všimnúť, že žiadna zo skupín momentálne zameraných na Pakistan nikdy nebola predtým veľmi aktívna v Afganistane.

Je možné dúfať, že pakistanské záujmy sa priblížia záujmom medzinárodnej komunity? Pakistan, ktorý si zaistí svoje ciele v Kábule sa bude pravdepodobne správať ináč, než Pakistan protestujúci voči súčasnému status quo v Afganistane.

V súčasnej situácii, keď narastá politický tlak na odchod koalíčných síl z Afganistanu, sa Pakistan cíti ohrozený svojimi susedmi. Preto je veľmi pravdepodobné, že bude pokračovať v podpore svojej vlastnej paranoje. Tento trend môže dokonca zosilniť po tom, čo americké elitné komando 1. mája 2011 počas útoku v Abbotabáde, meste vzdialenom asi 60 kilometrov na sever od pakistanskej metropoly Islamabad, zabilo toľko hľadaného vodcu teroristickej organizácie Al-Káida Usámu bin-Ládina. Spôsob, akým bola celá operácia vykonaná naznačuje, že USA majú pochybnosti o spoľahlivosti Pakistanu, ako svojho

partnera v boji proti terorizmu. Silnejú názory, ktoré upozorňujú, že Pakistan nie je až taký spojenec Spojených štátov, že spolupráca zlyháva a že miliardy dolárov investované do Pakistanu sa mŕňajú účinkom.⁵ Prípadné zmrazenie pakistansko-amerických vzťahov by sa negatívne premietlo aj do vzájomných vzťahov medzi Pakistanom a Afganistanom a v celom regióne.

Ako sa budú vyvíjať súčasné napäté vzťahy medzi Islamabadom a Washingtonom je ťažké predpovedať. Obidve strany sa zatiaľ správajú „urazene“. Pakistan vyhostil stovku amerických vojenských inštruktorov a USA oznámili pozastavenie približne tretiny svojej pomoci pakistanskej armáde vo výške 800 mil. dolárov. Americká ministerka zahraničných vecí Hillary Clintonová v júni 2011 vyhlásila v Kongrese, že Spojené štáty nie sú pripravené pokračovať vo vojenskej pomoci súčasným tempom, ak a pokým nebudú prijaté konkrétne opatrenia (The New York Times: USA obmedzia svoju vojenskú pomoc Pakistanu.[online]. SME.sk).

Záver

Výskum Carnegieho nadácie pre medzinárodný mier vo Washingtone z roku 2010 (TELLIS, A., MUKHARJI, J. (eds.) 2010: Is a Regional Strategy Viable in Afghanistan?). Z pohľadu vyššie uvedených tém zmapoval ciele viacerých zainteresovaných hráčov v regióne - vrátane Pakistanu, Indie, Iránu a stredoázijských republík (Kazachstanu, Kirgizka, Tadžikistanu, Turkménska a Uzbekistanu). Spomenieme tieto vybrané štáty širšieho regiónu Strednej Ázie, ktoré sú z pohľadu nami sledovanej problematiky relevantné.

Spektrum má rozsah od „silne sa zlučujúcich“ cieľov (keď sú ciele danej krajiny regiónu a ciele Spojených štátov fundamentálne identické), cez „mierne až slabo sa zlučujúce ciele“ (keď štát regiónu zdieľa, ale nie veľmi intenzívne, spoločný cieľ so Spojenými štátmi), cez „rozpoltené“ (keď štát regiónu je v konflikte s cieľom sledovaným Spojenými štátmi), cez „oponujúce“ (keď štát regiónu je v protiklade so Spojenými štátmi), až po „neutrálne“ (keď sa štát regiónu vlastne nezaujíma o určitý cieľ alebo jeho realizáciu Spojenými štátmi). V prípade, že pozícia určitej krajiny má význam pre výslednú situáciu alebo je charakterizovaná určitými zvláštnymi atribútmi, je v tabuľke identifikovaná ako záležitosť s „nízkym dopadom“ alebo „oprávnenou“ preferenciou.

Odlíšnosť národných cieľov vzhľadom k cieľom Spojených štátov v Afganistane je veľká. Všetky štáty v regióne majú nejaký vplyv na budúcnosť Afganistanu a nasledujú ciele, ktoré sú v rozpore s tými americkými. Výnimkou tohto pravidla je India. Zo všetkých susedov Afganistanu len India nasleduje ciele, ktoré sú identické s cieľmi Spojených štátov. India má však obmedzenia najmä ekonomického charakteru a v dôsledku absencie spoločnej hranice s Afganistanom. Bližšie porovnanie umožňuje nasledujúca tabuľka:

⁵ Členka Snemovni reprezentantov Dana Rohrabacher prehlásila, že Spojené štáty by mali zrušiť finančnú pomoc Pakistanu. Islamabad podľa nej považuje Američanov za bláznov a otvorene spolupracuje s teroristami. Volanie po ukončení amerických bojových operácií v Afganistane prichádza v okamihu, keď v krajine pribúda amerických obetí. Stanica CBS News uviedla, že tohto roka by ich malo byť najviac za viac ako deväť rokov trvania konfliktu. Do konca apríla 2011 zahynulo 117 amerických vojakov, čo je o 11 viac ako vlani. Celkovo doposiaľ v Afganistane zomrelo najmenej 1475 amerických občanov. Dostupné na: <www.novinky.cz> [cit. 2011-05-08].

Tabuľka č. 1 Analýza národných cieľov

	Pakistan	India	Irán	Stredoázijske republiky
Eliminácia Al-Káidy	***	***	***	***
Porazenie Talibanu a zabránenie jeho návratu k moci	* - ?	***	*** - ☒	** - ☒
Vybudovanie efektívneho centrálného afganského štátu	?	***	*** - **	*** - ☒
Podpora afgansko-pakistanského uzmierenia	***	*** - ☒	** - ■	■
Udržanie ekonomickej rekonštrukcie v Afganistane	** - ☒	***	***	*** - ☒
Pozícia Afganistanu ako koridoru obchodu a prepravy	* - ?	***	***	*** - ☒
Obmedzenie produkcie narkotík v Afganistane	***	***	***	***
Boj proti rozširovaniu talibanskej ideológie z Afganistanu	** - ☒	***	***	***

prameň: Tellis, Ashley, J.; Mukharji, A. (eds.): **IS A REGIONAL STRATEGY VIABLE IN AFGHANISTAN?** 2010. Carnegie Endowment for International Peace. Washington. Dostupné na: <www.CarnegieEndowment.org/pubs> s. 103 – upravené pre potreby článku

Vysvetlivky:

*** - silne sa zlučuje, ** - mierne až slabo sa zlučuje, * - rozpoltený, ? - oponuje, ■ - neutrálny, ☒ - slabý dopad, alebo oprávnená preferencia

Iróniou je, že Irán je k Indii najbližšie čo sa týka symetrie národných cieľov. Iránske ciele v Afganistane sa v mnohom prekrývajú s cieľmi sledovanými Spojenými štátmi. Irán zostáva v opozícii s Al-Káidou a Talibanom, je významne zainteresovaný do rekonštrukčných aktivít v Afganistane a podporuje rozšírenú rolu Afganistanu v regionálnom obchode a preprave. Vo všeobecnosti stabilita Afganistanu vyhovuje Iránu, pretože nechce mať

v blízkom susedstve zlyhávajúci štát. Na ostatných problémoch medzi Teheránom s Washingtonom, tzn. pokračujúci jadrový program Iránu a jeho podpora extrémistickým skupinám v celom regióne, sa odrážajú najmä obavy z prítomnosti amerických vojsk v regióne. Hoci Teherán uznáva, že úspešný režim v Kábule by veľmi zlepšil ich vlastnú bezpečnosť, je súčasne pesimistický, že súčasné koalíčné operácie zabezpečia takýto výsledok.

Pakistan, najspornejší spojenec Spojených štátov v afganskom konflikte a jeden z najdôležitejších priamych susedov Afganistanu, sleduje oveľa odlišnejšie zámery než Washington a Kábul. Hoci Washington i Islamabad si dali námahu, aby verejne zdôraznili svoje spoločné ciele v Afganistane od roku 2001, podrobná analýza odhaľuje hlboké a zrejme neprekonateľné rozdiely medzi týmito dvomi krajinami. Rozdiely sa prejavujú najmä v dvoch cieľových prioritách:

- poraziť afganský Taliban a nedovoliť mu návrat k moci v Kábule násilím,
- vytvoriť minimálne efektívny centrálny štát v Afganistane.

Islamabad – alebo konkrétnejšie pakistanská armáda, ktorá dominuje národným bezpečnostným rozhodnutiam – vníma ochranu afganského Talibanu a schopností jeho jadra ako základnú ochranu západných oblastí Pakistanu pred Indiou. Hoci pakistanskí politici určite nepreferujú Taliban usadený v Kábule, tak ako to chceli predtým (do istej miery preto, že udalosti vedúce k tomuto výsledku by boli dosť nebezpečné pre ich vlastnú krajinu) napriek tomu sa usilujú o vládu v Afganistane, ktorá bude mať dostatočné zastúpenie Talibanu. Je to kvôli presvedčeniu, že takáto vláda by bola schopná zvrátiť súčasný vplyv Indie a zabrániť akejkol'vek významnej úlohe Indie v tejto krajine.

Islamabad takisto odmieta cieľ vybudovať efektívny centrálny štát v Afganistane, lebo sa obáva, že v tejto entite by dominovali Paštuni ako väčšinové afganské etnikum, ktoré by skôr alebo neskôr otvorilo otázku Paštunistanu. Vybudovanie efektívneho centrálného štátu v Afganistane by takisto podmínvalo pakistanské dlhodobé ciele stať sa hlavným zahraničným posudzovateľom strategických rozhodnutí Kábulu. To by následne postavilo Islamabad do konfliktu so Spojenými štátmi, Indiou, Iránom, ale aj so samotným Afganistanom, keď zoberieme do úvahy záujmy Karzajovho režimu, severné regióny a netalibanských Paštúnov (KOTRBÁČEK, P. 2009. Pákistán: jaderná velmoc bojující s islámskými radikály, s. 32-36).

Rozdiely medzi pakistanskými a americkými cieľmi v Afganistane sú aj v ekonomickej sfére. Kým Washington má záujem na zabezpečení životaschopnosti afganského štátu jeho posunutím do pozície obchodného a tranzitného koridoru medzi Strednou a Južnou Áziou, v Pakistane sa obávajú toho, že sa stanú len príveskom v celom procese podporujúcim rast iných veľkých mocností (ako je napr. India).

Vyššie uvedené nenaznačuje, že Pakistan a USA sú beznádejne rozdelení vo všetkých otázkach. Partnerstvo medzi týmito dvomi krajinami bolo blízke najmä v protiteroristických operáciách proti Al-Káide a autochtónnej rebélii zorganizovanej Tehrik-e-Talibanom. Spojené štáty sa však naďalej veľmi spoliehajú na Pakistan ohľadom prepravy nákladu pre koalíčné operácie v Afganistane. V skutočnosti je ale napätie medzi americkými a pakistanskými cieľmi také akútne, že by mohlo zmeniť nielen americké operácie v Afganistane, ale aj realizovateľnosť akéhokoli'vek regionálneho prístupu zvýšiť spoluprácu v regióne.

Použitá literatúra:

1. Afghan Refugees in Pakistan Push Comes to Shove [online]. April 2009. In: Human Rights Commission of Pakistan [cit. 2012-09-29]. Dostupné na: <<http://www.hrcpweb.org/pdf/RRefugees.pdf>>

2. BANERJIE, I. 2010. Endgame in Kabul, Jul 10, 2010 [online]. In: The Asian Age. [cit. 2012-10-25]. Dostupné na: <<http://www.asianage.com/opinion/endgame-kabul-256>>
3. ČECH, L. 2011. Regionálne aspekty a súvislosti medzinárodnopolitického vývoja Afganistanu. Bratislava: Ekonóm 2011. 175 s. ISBN 978-80-225-3281-5.
4. JAGIELSKI, W. 2009: Pasztuni. In: Sprawy polityczne. No. 1 (39). 2009. ISSN 2080-832.
5. KOTRBÁČEK, P. 2009. Pákistán: jaderná velmoc bojující s islámskými radikály. In: Mezinárodní politika, roč. XXXIII, 2009, číslo 7. ISSN 0543-7962.
6. NOVÁK, M. 2009. Afghánistán je bitevním polem Indie a Pákistánu. In: Mezinárodní politika. roč. XXXIII., 2009, č. 11-12. Praha: ÚMV. ISSN 0543-7962.
7. Ofenzíva Pakistanu proti Talibanu pokračuje [online]. In: SME.sk [cit. 2011-09-24]. Dostupné na internete:<<http://www.sme.sk/c/5067680/ofenziva-pakistanu-proti-talibanu-pokracuje.html#ixzz1NByuOwST>>
8. Operácia v Červenej mešite je v konečnej fáze [online]. 11.7.2007.[cit. 2012-09-25]. Dostupné na: <<http://www.exil.sk/site/spravy.php/2007/07/11/p11531#more11531>>
9. ŠKVRNDA, F. 2011. Bezpečnostné aspekty zahraničnej politiky Indie po rozpade bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov. In: Zborník príspevkov z 11. medzinárodnej vedeckej konferencie FMV EU „Medzinárodné vzťahy 2010 – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Smolenice 2.- 3.12.2010. Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity Bratislava. Bratislava: Ekonóm, 2011. 834 s. ISBN 978-80-225-3172-6.
10. TELLIS, A. , MUKHARJI, J. (eds.)2010. Is a Regional Strategy Viable in Afghanistan? [online]. In: Carnegie Endowment for International Peace. Washington, 2010. [cit. 2012-09-21]. Dostupné na: <www.CarnegieEndowment.org/pubs>
11. The New York Times: USA obmedzia svoju vojenskú pomoc Pakistanu. [online]. In: SME.Sk [cit. 2012-09-25]. Dostupné na : <<http://www.sme.sk/c/5971757/the-new-york-times-usa-obmedzia-vojensku-pomoc-Pakistanu.html>>

Kontakt

doc. Dr. Lubomír Čech, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b, Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: lubomir.cech@euba.sk

Mikuláš Černota

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DEFORESTÁCIA – INTERDISCIPLINÁRNA ANALÝZA EKOLOGICKÝCH A SOCIOEKONOMICKÝCH FAKTOROV

Abstrakt

Štúdiá poskytujú analýzu fenoménu deforestácie z interdisciplinárneho pohľadu na základe komparácie a syntézy geografických a socioekonomických veličín. V článku vyslovujeme tézu o nutnosti hľadania viacsektorových riešení, pretože vplyv straty lesnej pokrývky sa tiahne naprieč rôznymi oblasťami pôsobenia človeka ako je medzinárodný obchod, doprava, potravinová a spoločenská bezpečnosť, regulácia podnebia a pod. Uvedomením si vzájomnej prepojenosti socioekonomických a ekologických faktorov bude možné implementovať opatrenia na záchranu a obnovu lesov do sektorov zdanlivo nesúvisiacich s prírodnými zdrojmi, avšak kriticky dôležitých pre ich zachovanie.

Kľúčové slová: Deforestácia, degradácia životného prostredia, klimatické zmeny.

Abstract

Study provides the analysis of phenomenon of deforestation from interdisciplinary point of view, based on the comparison and synthesis of geographical and socioeconomic variables. In the article we state the thesis of the necessity to search for multisectoral solutions, because the influence of losing the forest cover is spreading through the multitude of areas of human intervention, such as international trade, logistics, social and food security, climate regulation, etc. Awareness of mutual interconnection of socioeconomic and ecological factors will help to implement the measures for saving and restoration of the forests into sectors which impact may not be apparent as a direct one on the natural resources, but critically important for maintaining their long term management.

Key Words: Deforestation, environmental degradation, climate change.

Úvod

Deforestácia patrí už niekoľko desaťročí na popredné miesta vedeckých analýz ako aj mediálnych správ o stave prírodných zdrojov na Zemi. Je to hlavne z dôvodu množstva ohrozenej populácie ľudí, ktoré po desaťročia čelili ničeniu prostredia a v poslednom desaťročí sa k tomu pridali účinky klimatických zmien. Tieto zmeny v prvom rade predstavujú multiplikátor súčasných aj minulých hrozieb. Predikcie dôsledkov týchto najnovších zmien, ktoré sú indukované hlavne zmenami podnebia sú spracované vo forme scenárov vývoja. Vedecké práce sa väčšinou zameriavajú na detailnejšie sprítomňovanie predikovaných dôsledkov na základe komparácie vybraných scenárov vývoja podnebia a stavu prírodných zdrojov v danej oblasti.

Degradácia krajiny zastavuje regulačné a zabezpečovacie služby ekosystémov, hlavne pri kolobehu živín, globálnom kolobehu uhlíka a hydrologickom cykle. Udržateľný manažment krajiny kriticky závisí od efektívneho fungovania týchto cyklov. Napríklad zásoby uhlíka v pôde a nadzemnej vegetácii, hlavne v lesoch sú veľmi veľké, ale ľahko narušiteľné. Sú ovplyvňované postupmi manažmentu krajiny, ktoré nie sú udržateľné a prevládajúcim typom degradácie. Pri sčítaní odhadovaného historického vkladu

poľnohospodárstva, odlesňovania a konverzie krajiny na poľnohospodárske účely sa dokázalo, že degradácia krajiny mala veľmi výrazný vplyv na podnebie prostredníctvom objemu koncentrácie atmosférického oxidu uhličitého.¹ V článku sa prioritne zameriavame na fenomén odlesňovania, keďže tento problém je dlhodobejšieho charakteru a jeho dôsledky ovplyvňujú stav prírodných zdrojov ako aj stav ľudskej populácie na niekoľko desaťročí.

V tomto kontexte sú osobitne zraniteľné pohraničné oblasti rozvojových štátov, v ktorých dochádza ku koncentrácii obyvateľstva v prípade civilných konfliktov alebo katastrof. Známe sú prípady degradácie prostredia v okolí susedných štátov Somálska, hranica Indie s Bangladéšom alebo jasný rozdiel medzi lesnatosťou Haiti a Dominikánskej republiky. Existuje aj iný prípad, kedy izolácia priestoru mala za následok jedinečnú prírodnú sukcesiu, ako je hraničná demilitarizovaná zóna medzi Kóreami alebo kontaminované územie v okolí Černobyľu. Obe oblasti sú objektom veľkého záujmu biológov, kvôli jedinečným pozorovaniam nerušeného vývoja miestnych ekosystémov.

Deforestácia

Odlesňovanie patrí medzi hlavné témy v degradácii životného prostredia nielen priamo v dotknutých krajinách, ale takisto aj v globálnej perspektíve už niekoľko desiatok rokov. Stupeň medzinárodnej pozornosti k odlesňovaniu je úmerný úlohe lesov v globálnych, národných aj miestnych ekosystémoch.² Prepojenie medzi degradáciou lesa a zraniteľnosťou na katastrofy zrejme dostalo najväčšiu pozornosť v roku 1998, po hurikáne Mitch, ktorý spôsobil stratu 18 000 ľudských životov a spôsobil odhadované škody približne 4 miliardy USD.³ Počas obdobia kratšieho ako jeden týždeň, spadol takmer ročný úhrn zrážok na odlesnené vrchy Strednej Ameriky, čo spôsobilo vyliatie riek, bleskové povodne, zosuvy bahna a pôdy. Dekády poľnohospodárskej expanzie a rastu v ľudských osadách vyničili vegetáciu potrebnú k absorpcii vody a spevneniu pôdy počas intenzívnych zrážok. Vedecké štúdie uskutočnené po hurikáne v Hondurase, Nikarague a Guatemale ukázali, že farmy, ktoré uplatňovali agroekologické praktiky vrátane agrolesníctva, vydržali vplyv búrky lepšie, ako tie s konvenčnými poľnohospodárskymi metódami. Pozemky obhospodarované udržateľne si udržali viac vrchnej vrstvy pôdy aj jej vlhkosť, zaznamenali menšiu eróziu a menšie ekonomické straty ako susedné pozemky.⁴ Ďalšie zvýšenie pozornosti na vplyv lesa zmierňovať dôsledky prírodných katastrof prišlo po tsunami v Indonézii a Thajsku, kedy boli odhalené dlhoročné straty mangrovových lesov okolo pobrežia, ktoré mohli časť energie z mohutných prílivových vln zachytiť.

Na Haiti znížilo odlesňovanie kapacitu pôdy absorbovať vodu. Napriek len miernemu dažďu voda rýchlo stekáva po obnažených odlesnených svahoch a tým pádom sa dostane mimo dostupnosti pre poľnohospodárske plodiny, alebo len jej malý objem bude efektívne zachytený rastlinami. Výsledkom tohto procesu je sucho napriek normálnym zrážkam. Tento jav je jasne vidieť na satelitných snímkach, kde je takmer geometrická línia medzi zeleným lesom a hnedou odlesnenou krajinou na hraniciach Haiti a Dominikánskej republiky. Podobne aj v rovinatých oblastiach – ryžových poliach na Filipínach bolo „pseudosucho“ zapríčinené odlesňovaním, ktoré malo za následok tradičné poľnohospodárstvo uplatňovaním systému

¹ GLOBAL ENVIRONMENTAL FACILITY (2006): Land Degradation as Global Environmental Issue: A synthesis of three studies commissioned by The Global Environmental Facility to strengthen the knowledge base to support the land degradation focal area, GEF Council Meeting, Scientific and Technical Advisory Panel, Washington DC.

² MARCOUX, A. (2000): Population and deforestation, Population and the environment: a review and concepts for population programmes. Part III: Population and deforestation, FAO population programme service, FAO, Rím.

³ HAMMIL, A., BROWN, O., CRAWFORD, A. (2005): Forests, Natural Disasters and Human Security, [cit. 2012-04-06]. Dostupné na internete: http://www.iisd.org/pdf/2005/security_arborvitae27.pdf

⁴ HAMMIL, A., BROWN, O., CRAWFORD, A. (2005): Forests, Natural Disasters and Human Security, [cit. 2012-04-06]. Dostupné na internete: http://www.iisd.org/pdf/2005/security_arborvitae27.pdf

„vyťažít a spáliť“. Nadmerná pastva, nadmerná kultivácia a nevhodné použitie mechanizovaných poľnohospodárskych prostriedkov tiež prispievalo k cyklu erózie a sucha. Katastrofa v USA nazývaná „dust bowl“ v 30. rokoch minulého storočia prišla po tom, ako boli Veľké pláne - prémie v Oklahome transformované na obilninové farmy. V bývalom Sovietskom zväze, viedla substitúcia cereálnych plodín namiesto prirodzenej rastlinnej pokrývky stepí Strednej Ázie v 50. rokoch k dezertifikácii a suchu v polovici 60. rokov minulého storočia. V africkej oblasti Sahel, nadmerná pastva, odlesňovanie a nešetrná kultivácia zredukovala hornú vrstvu pôdy a ostávajúcu vrstvu ubila a zhutnila, čo viedlo k rýchlemu povrchovému odtoku vody, ktorú pôda nestihla absorbovať. To znamená, že výsledkom tohto procesu, bolo podobne ako na Haiti sucho resp. „pseudosucho“ zapríčinené činnosťou človeka.⁵ Prezident Brazílie Luiz Iácio Lula da Silva sa zúčastnil na Amazonskom summite, ktorého výsledkom bola deklarácia, vyzývajúca priemyselné krajiny prispieť finančnými prostriedkami k snahám zastavenia odlesňovania. Prezident Lula da Silva povedal: „Nechcem, aby od nás žiadny gringo chcel, aby sme nechali zahnúť obyvateľa Amazonu od hladu pod stromom. Chceme (lesy) chrániť, ale oni budú musieť zaplatiť túto ochranu, pretože my sme nikdy nezničili naše lesy, tak ako oni svoje pred storočím.“ Slovo „gringo“ v Brazílii znamená všeobecne na každého zo severnej pologule.⁶ Neudržateľné ekonomické praktiky môžu mať pôvod v politickej exklúzii a následkom odmietnutí marginalizovaných záujmov na jednej strane a sile prevládajúcich záujmov na strane druhej. Praktická marginalizácia pôvodných obyvateľov v mexickom Chiapas je napríklad jeden z dôvodov absencie lobingu pri ochrane dažďových lesov od extenzívnej ťažby veľkými obchodnými spoločnosťami. Odlesňovanie malo za následok veľké zosuvy pôdy počas výnimočne výdatných dažďov, ktoré pochovali malé dediny práve obývané pôvodnými obyvateľmi.⁷ V prípade provincie Vnútoré Mongolsko hrali kultúrne normy svoju úlohu pri dezertifikácii pastevných území. Zvýšená reprodukcia dobytká vnímaná miestnymi obyvateľmi ako znak prosperity viedla k nadmernej pastve a následnej degradácii pôdy kvôli nedostatočným zrážkam.⁸

Priemerná lesnatosť je podobná v krajinách s veľmi vysokým a tiež nízkym stupňom HDI (28 - 29 %). Pokým krajiny s veľmi vysokým stupňom HDI zvýšili celkovú rozlohu lesov o cca 1 % od roku 1990, krajiny s nízkym HDI stratili plochu lesov cca o 11 %. Najvyššiu stratu zaznamenal región Latinskej Ameriky a Karibiku, Sub-saharská Afrika a Arabské štáty. Sedem rozvojových krajín (Bhután, Čína, Čile, El Salvador, India a Vietnam) zvrátili vývoj z deforestácie na reforestáciu za pomoci národných aj medzinárodných programov. Existujú však domnienky, že týmto krokom niektoré krajiny len prehodili odlesňovanie do iných rozvojových krajín, takže na každých 100 ha zalesňovania, importujú ekvivalent 74 ha drevných produktov. Simulácie ukazujú, že EÚ premiestni 75 m³ dreva na každých 100 m³ zníženej ťažby do rozvojových krajín, hlavne trópov. Austrália a Nový Zéland 70 m³ a USA 40 m³. Pre pochopenie trendov v zmenách globálnej plochy lesov je

⁵ KREIMER, A, MUNASINGHE, M. (2003): Managing environmental degradation and natural disasters: an overview.

⁶ ASSOCIATED PRESS, THE GUARDIAN (2009): Brazilian president says 'gringos' must pay to protect Amazon, THE GUARDIAN 27.9.2009, [Cit. 2012-04-02], Dostupné na internete: <http://www.guardian.co.uk/world/2009/nov/27/lula-gringos-pay-protect-amazon>

⁷ ALSCHER, S. (2008): Environmental factors on Mexican migration: The cases of Chiapas and Tlaxcala. Mexico case study report: Environmental Change and Forced Migration Scenarios (EACH-FOR)

⁸ ZHANG, Q. (2008): China (Inner Mongolia) case study report: Environmental Change and Forced Migration Scenarios (EACH-FOR).

nutné analyzovať aj spotrebu, výmenu tovarov a produkciu.⁹ Na týchto kalkuláciách je jasné, že faktor deforestácie má viacero funkcií a pre jeho exaktné vymedzenie je potrebná analýza tak prírodných ako aj socioekonomických podmienok. Jedine takýmto interdisciplinárnym spôsobom dokážeme nájsť prijateľné riešenia, buď pre zastavenie exploatačného výrubu lesov resp. kompromis medzi ochranou kľúčových oblastí a udržateľným hospodárením ďalších regiónov zameraných na produkciu a obživu miestnych komún.

Deforestácia a prírodné katastrofy

Počet ovplyvnených obyvateľov pri výskyte prírodnej katastrofy je výsledkom komplexných interakcií rôznych faktorov. Socioekonomické faktory sú zvyčajne rozhodujúce, ale pri absencii dôležitých prvkov životného prostredia sa ich úloha znižuje. Niekedy je zníženie stupňa lesnatosti zároveň funkciou degradácie kvality spoločenských faktorov ako napríklad na Haiti. Rozdiely v pôsobení lesov na krajinu je tiež možné pozorovať pri rozdielnych geografických typoch, kedy v krajinách s prevládajúcim horským reliéfom je účinok straty lesnej pokrývky markantnejší ako v rovinatých oblastiach. Tento vzťah však nie je absolútny, pretože štáty položené v deltách riek sú zase zraniteľné na riziko záplav prípadne na vlny tsunami pri strate pobrežných lesov. Všeobecne sa strata magrovových porastov považuje za jeden z najvýznamnejších degradačných činiteľov pri pobrežných oblastiach, čo má za následok zníženie stavu populácie rýb a vyššiu zraniteľnosť na riziko tsunami. Tento vzťah sa naplno prejavil pri katastrofe v Indonézii a Thajsku, kde boli niektoré pobrežné komunity silno zasiahnuté vlnami, pokým v iných častiach s prítomnosťou magrovových porastov sa nestalo takmer nič. S deforestáciou sa spájajú aj iné stresory. Napríklad výskyt extrémnych teplôt v krajine alebo zosuvy pôdy. Najviac skúmaným vzťahom je výskyt lesa v horných častiach povodí veľkých riek a intenzita záplav v dolných častiach. Štáty sa veľakrát obviňujú navzájom o neudržateľnom manažmente územia a z toho vyplývajúcich následných povodní v dolných častiach riek. Najznámejším prípadom je Himalájsky mýtus z Číny a Nepálu, ale podobnému problému sa nevyhlo ani Slovensko pri regulácii odtoku do Maďarska.

S pokračujúcou deforestáciou môže dôjsť aj k migrácii obyvateľstva, keď zlyhajú základné podporné časti ekosystému. Ak v takej oblasti už existuje sezónna alebo cirkulačná migrácia, tak sa môže stať, že sa zmení sa permanentnú v momente, kedy náklady migrácie návratu presiahnu hodnotu udržiavania životnej úrovne v miestnych podmienkach. Vo výsledkoch práce sa nám tento kauzálny vzťah potvrdil a dokázal komplexnosť systému, v ktorom sme ukázali iba jeden súvis a prepojenie ekologickej kostry prostredia na civilné procesy a naopak. Znalosť tohto prepojenia je užitočná pre plánovanie využívania krajiny a taktiež pri predikcii vývoja prírodných zdrojov, v súčasnosti hlavne v rozvojových krajinách. Odstrašujúci príklad Haiti sa pri absencii preventívnych mechanizmov korupcie pri súčasnom náraste populácie môže zopakovať v inej časti sveta. Medzinárodné spoločenstvo vtedy už nemusí byť schopné zvrátiť vývoj, keďže degradácia môže prebehnúť veľmi rýchlo, ale obnova ekosystémov trvá desiatky rokov. Môžeme takisto pozorovať aj pozitívny vývoj. Krajiny ako Čína, India, Filipíny, Bhután alebo Vietnam zaviedli masívne programy zalesňovania buď starých plôch alebo nových oblastí. Tento krok prišiel, ale po desiatkach rokov deforestácie a následných úderoch prírodných katastrof, ktoré si tieto krajiny museli vytrpieť. Avšak aj v tomto pozitívne nastavenom trende musíme byť veľmi opatrní pri hodnotení stupňa environmentálnej výkonnosti. V niektorých tropických štátoch síce dochádza k zalesňovaniu, avšak často ide o komerčné plantáže eukalyptu alebo olejovej plamy. Tieto porasty majú len málo niečo spoločné s biodiverzitou. Sú vysádzané kvôli

⁹ UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2011): Human Development Report 2011, Sustainability and Equity: A Better Future for All, New York.

existujúcemu priemyslu na výrobu papiera alebo palmového oleja a predstavujú len veľmi krátkodobé riešenie. Po prvej až druhej generácii dochádza k ďalšej degradácii pôd z dôvodu toxického opadu týchto drevín a situácia sa môže ešte zhoršiť. Je teda nutné od začiatku procesu obnovy a intervencie v miestnej oblasti hľadať udržateľné riešenia, čo osobitne platí pre ekosystém lesa, pretože krátkodobé riešenia sa v dlhodobom meradle môžu ukázať ako veľké chyby. Pri správnom nastavení obnovy sa v priebehu rokov môže odolnosť miestneho prostredia obnoviť na mieru, kedy je možné vrátiť úroveň zdravia populácie na obývatel'nú úroveň a následné zvýšenie kvality života. S týmto súvisia služby zabezpečenia pitnej vody a zadržania zrážok, eliminácie škodcov, riadenie mikroklimy prostredia, krytia pôdy a poskytovania drevnej suroviny. Medzinárodné intervencie pre boj s dezertifikáciou, ochrana biologickej diverzity aj adaptácia na klimatické zmeny zahŕňajú problematiku odlesňovania vo svojich agendách. Uvedomením si vzájomnej prepojenosti socioekonomických a ekologických faktorov bude možné implementovať opatrenia na záchranu a obnovu lesov do sektorov zdanlivo nesúvisiacich s prírodnými zdrojmi, avšak kriticky dôležitých pre ich zachovanie.

Záver

Proces odlesňovania na medzinárodnej úrovni patrí do agendy viacerých medzinárodných dohôd, avšak citlivosť tejto témy sa odzrkadľuje na absencii priamej konvencie o lesoch, ktorej tvorba zlyhala už na summite Zeme v Riu de Janeiru a v súčasnej dobe ani konferencia Rio plus 20 nepriniesla žiadané výsledky. Deforestácia ako fenomén ostáva naďalej jednou z najurgentnejších ekologických výziev v súčasnosti. Riešenie nie je jednosmerné ani jednosektorové. Zahŕňa aspekty regulácie medzinárodného obchodu, regionálneho rozvoja, biodiverzity, spotrebných vzorcov rozvinutého sveta a vôle medzinárodného spoločenstva zdieľať bremeno a financovať programy na jeho zastavenie. Najnovšie snahy posilniť úlohu lesov ako zásobárni uhlíka v pôde a biomase a s tým súvisiace iniciatívy financovania sa stretli s pozitívnym ohlasom zo strany rozvojových krajín. Kľúčom pri tomto procese bude vzájomný vzťah donora a prijímateľa. Zo strany prijímateľov to bude nutnosť transparentného reportovania stavu prírodného zdroja a garancia jeho pretrvania po dobu financovania, a zo strany donorov zaistenie dostatočných finančných prostriedkov dlhodobého využitia. V tomto kontexte sa javí založenie Zeleného klimatického fondu v rámci výsledkov multilaterálnych rokovaní Konvencie o klimatických zmenách (UNFCCC) ako možný krok vpred pre zabezpečenie dlhodobejšieho toku finančných prostriedkov pre pestovanie lesov hlavne v tropických oblastiach.

Použitá literatúra:

1. GLOBAL ENVIRONMENTAL FACILITY (2006): Land Degradation as Global Environmental Issue: A synthesis of three studies commissioned by The Global Environmental Facility to strengthen the knowledge base to support the land degradation focal area, GEF Council Meeting, Scientific and Technical Advisory Panel, Washington DC
2. MARCOUX, A. (2000): Population and deforestation, Population and the environment: a review and concepts for population programmes. Part III: Population and deforestation, FAO population programme service, FAO, Rím
3. HAMMIL, A., BROWN, O., CRAWFORD, A. (2005): Forests, Natural Disasters and Human Security, [cit. 2012-04-06]. Dostupné na internete: http://www.iisd.org/pdf/2005/security_arborvitae27.pdf

4. KREIMER, A, MUNASINGHE, M. (2003): Managing environmental degradation and natural disasters: an overview
5. ASSOCIATED PRESS, THE GUARDIAN (2009): Brazilian president says 'gringos' must pay to protect Amazon, THE GUARDIAN 27.9.2009, [Cit. 2012-04-02], Dostupné na internete: <http://www.guardian.co.uk/world/2009/nov/27/lula-gringos-pay-protect-amazon>
6. ALSCHER, S. (2008): Environmental factors on Mexican migration: The cases of Chiapas and Tlaxcala. Mexico case study report: Environmental Change and Forced Migration Scenarios (EACH-FOR)
7. ZHANG, Q. (2008): China (Inner Mongolia) case study report: Environmental Change and Forced Migration Scenarios (EACH-FOR)
8. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2011): Human Development Report 2011, Sustainability and Equity: A Better Future for All, New York

Kontakt

Ing. Mikuláš Černota, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: mikulas.cernota@euba.sk

Jaroslav Drábek

EVROPSKÝ PLYTECHNICKÝ INSTITUT V KUNOVICÍCH

NOVÝ VÝVOJ V JIHOVÝCHODNÍ ASII A PACIFIKU

Abstrakt

Článek se zabývá popisem měnící se strategie USA v jihovýchodní Asii a Pacifiku, popisující nejprve předešlý, politický a strategický vývoj v jihovýchodní Asii, zapojení příslušných zemí do regionálního seskupení ASEAN, včetně dominantní role Číny oblasti. V následující části příspěvku je konkrétněji popsán nový přístup USA ke zmiňovaným oblastem a předpokládaný dopad této nové strategie na budoucí politicko-hospodářský a vojenský vývoj s upozorněním na vznikající nové ohnisko napětí.

Klíčová slova: Strategie, ASEAN, strategická priorita, asijská osa, regionální politika, bilaterální a multilaterální vztahy, protiváha, teritoriální vliv, národní zájmy.

Abstract

The article deals with description of changing US strategy in southeast Asia and Pacific, describing at first, previous, political and strategical development in southeastern Asia, connection of relevant countries in ASEAN block, including dominant role of China in the territory. In the following part of contribution is more concretely described new approach of USA to mentioned territories and supposed impact of the new strategy on future political-economical and military development, warning of emerging, new source of tension.

Key words: Strategy, ASEAN, strategic priority, asian hub, regional politics, bilateral and multilateral relations, counterbalance, territorial influence, national interests.

Čína versus USA

Spojené státy tvrdí, že jejich prioritní strategie tzv. „asijské osy“ má za cíl „zabránit“ hrozbě představované nastupující Čínou, aby v Asii udržely stávající řád, nicméně je stále viditelnější, že důsledky této strategie, zdá se, dokazují pravý opak.

Před touto novou politikou se Čína a další asijské země neustále přizpůsobovaly, aby mohly uspokojit požadavky ostatních. Většina asijských zemí, konkrétně země ASEAN, přijala pragmatickou zahraniční politiku. Považovaly ekonomický růst Číny za příležitost a podle toho upravily své vztahy s Čínou. Mezitím Čína začala upřednostňovat své ekonomické a obchodní vztahy s ostatními asijskými zeměmi, a úměrně tomu se držela při zemi i v případě politických a strategických záležitostí a uznávala vedoucí roli ASEAN. Právě díky tomuto vzájemnému a mnohostrannému úsilí se vztahy mezi zeměmi ASEAN a Čínou rychle rozvíjely, a bilaterální vztahy mezi Čínou a jednotlivými asijskými zeměmi byly postupně institucionalizovány prostřednictvím různých regionálních, mezinárodních, bilaterálních a multilaterálních kanálů. Je třeba si uvědomit fakt, že během posledních třiceti let udržovala Asie mír navzdory rychlému růstu Číny, což zdánlivě popíralo „tragédii politiky velké moci“. Mír v Asii byl z velké části výsledkem racionálních voleb a vzájemného přizpůsobování se asijských zemí, včetně Číny. Čína učinila svými strategickými prioritami ekonomiku a obchod, místo armády.

Dopad nové regionální politiky

Pro odpověď na otázku, jak tzv. americká „asijská osa“ ovlivňuje regionální geopolitiku, musíme brát v úvahu vztahy mezi Čínou a USA, Čínou a ostatními asijskými zeměmi, a USA a ostatními asijskými zeměmi. Americká asijská strategie především změnila, nebo můžeme říci, že dokonce přerušila, proces vzájemného, již zmíněného, přizpůsobování se Číny a ostatních asijských zemí. Přestože Obamova vláda tuto strategii jen opatrně proklamuje ve své politické rétorice, stačí to na to, aby u asijských zemí posílilo očekávání americké podpory. Protože si mnohé země myslí, že USA budou investovat obrovské zdroje do konfrontace s Čínou, jako investovaly proti Sovětskému svazu během studené války, zvolily si (obzvláště ty které mají spory o mořské hranice s Čínou), postavit se na stranu USA.

Ačkoliv reakce Číny na novou americkou strategii byla z velké části defenzivní, stále to postačuje k tomu, aby byl negativně poznamenán další rozvoj vztahů s těmito zeměmi. Tato změna viditelně nutí Čínu začít svoji strategii přesunovat z výše uvedené ekonomické do vojenské oblasti a rostoucí vojenská moc Číny pak startuje závody ve zbrojení.

Námořní spory mezi Čínou na jedné straně a Tchaj-wanem, Japonskem, Vietnamem, Filipíny, Malajsií a Brunejským sultanátem o nejrůznější ostrovy a ostrůvky se vlečou desítky let a většinou byly považovány za nepříliš důležité, spíše exotické provinční spory. Teď se ale situace zásadně mění. Čína totiž buduje námořní síly, jež by se záhy mohly v Pacifiku a v Jihočínském i Východočínském moři postavit i loďstvu Spojených států, které byly ještě nedávno jedinou opravdovou velmocí v této oblasti.

Japonci očekávají, že Čína bude "rozšiřovat sféru svého vlivu do vod kolem jeho ostrovů", a v dohledné době bude "běžně pořádat námořní cvičení ve Východočínském moři, Tichém oceánu i Jihočínském moři". Austrálie, která sice bohatne z obchodu s Čínou se současně stále více obává toho, že by se Peking mohl chtít zmocnit nalezišť ropy a plynu v mořích u jejího severního pobřeží. Indie taky nezůstává pozadu, modernizuje v duchu nové politiky své vojenské námořnictvo a rozšiřuje jeho akční rádius v Indickém oceánu. Je zřejmé, že se tak děje hlavně kvůli intenzivně se rozvíjejícím čínsko-pákistánským vztahům a úvahám, že by Peking mohl postavit v pákistánském přístavu Gvádár základnu pro svou vojenskou flotilu.

Budoucí scénář

Všechny zmíněné země se přitom ve snaze zajistit si ochranu před Čínou stále více chytají za ruku Spojených států. Canberra chce na severu kontinentu vybudovat novou vojenskou základnu, z které by chránila své teritoriální vody, protože zatím tam žádné vojenské zařízení tohoto typu nemá. Existuje možnost, že by na ní mohli působit i Američané, kteří jsou největším spojencem Australanů. Po letech vzájemného úsilí si Čína a USA nakonec vybudovaly velmi úzké bilaterální vztahy, zejména v oblasti ekonomické spolupráce, obchodu a financí, ale opětovné zavedení strategického klání tyto vztahy mění. Historie ukázala, že ekonomická konkurence je většinou prospěšná, ale strategická konfrontace může vést, a v minulosti již vedla, k vojenskému konfliktu. USA staví svoji „asijskou osu“ na svém vnímání „národních zájmů“. A podobně i pro Čínu je obtížné změnit své vnímání národních zájmů. To však neznamená, že čínsko-americká vojenská konfrontace je nevyhnutelná. Pokud USA chtějí vytvořit protiváhu Číně v Asii tím, že se v tomto regionu opětovně usadí, musí Čína najít prostředky, jak vytvořit protiváhu USA. Takové prostředky a rozumná politika při jejich uplatňování, by mohly být nakonec zárukou míru.

Použitá literatura:

1. www.rodon.com
2. www.velkaepocha.com/2012
3. www.cssd.cz/aktualne/nove-strategie-usa

Kontakt

Ing. Jaroslav Drábek

Evropský polytechnický institut, s.r.o.

Osvobození 699

686 04 Kunovice

Česká republika

E-mail: j.drabek@cvm-moravia.cz

Jaroslav Drábek

EVROPSKÝ POLYTECHNICKÝ INSTITUT V KUNOVICÍCH

FEDERALISMUS NEBO PÁD EURA

Abstrakt

Jádrem příspěvku je myšlenka podporující potřebu federalizace EU. Text upozorňuje na rozpory uvnitř EU, které přispívají k nejasnému vývoji zejména v eurozóně a zdůrazňuje akutní potřebu nahrazení hesel, vyzývajících k hlubší integraci, reálnými opatřeními, které sníží nezaměstnanost, umožní kontrolu činností finančních institucí a koordinaci politik národních vlád. Příspěvek dále zdůrazňuje potřebu, zprůhlednit politiku EU, používá přitom historická přirovnání, aby varoval před nekontrolovatelným vývojem uvnitř eurozóny.

Klíčová slova: Eurozóna, euro, bankovní unie, trh práce, příležitosti, demokracie, historické zkušenosti, bankrot, chaotický vývoj, federalismus, historické srovnání.

Abstract

The core of contribution is an idea of supporting the need EU federalisation. Contribution warning of contradictions inside of EU causing unclear development especially in eurozone. Highlighting urgent need of replacement of slogans appealing for deeper integration, by real remedies, decreasing unemployment, allows check of finance institutions and coordination of national governments politics. Contribution further deals with the need of making EU politics more transparent, using historical comparing, to warn of not controlled development inside of eurozone.

Key words: Eurozone, euro, bank union, labour market, occasions, democracy, historical experiences, bankruptcy, chaotický vývoj, federalism, historical comparison.

Evropská vzájemná pospolitost

Současná situace v EU a zejména v Eurozóně nutí k zamyšlení nad významem evropské vzájemné pospolitosti. Nahlížíme-li totiž dnes je zde zřejmý významný rozpor, a sice že EU přestože nemá žádnou výraznou tvář, žádné charisma, armádu, ani opravdovou zahraniční politiku, představuje stále jeden z největších a nejdůležitějších politických projektů na světě, který byl přinejmenším doposud velmi úspěšný.

Musíme zřejmě rychle přijít na praktický význam evropské vzájemné pospolitosti. Dlouho známé argumenty, že EU zajišťuje v Evropě mír a prosperitu, jsou sice samy o sobě pravdivé, ale už nestačí. Evropskými politiky do nekonečna omílané slogany jako „více Evropy“ se musejí pokud možno rychle přenést do reálných opatření: více práce (nezaměstnanost mezi mladými občany EU je dramaticky vysoká), více rovných příležitostí, více kontroly nad bankovními a finančními institucemi či nakonec i vládami, jejichž nezodpovědné politiky k dluhové krizi přispěly nebo stále ještě přispívají. Hesla jako politická, fiskální, bankovní unie, jejich překládání do běžného jazyka a vysvětlování občanům, jak tyto změny zasáhnou zmiňovaný trh práce, příležitosti pro mladé lidi či způsob, kterým se utrácí peníze daňových poplatníků, vyžaduje hodně tvrdé práce, která je povinností všech politiků, poněvadž absence takové diskuze bude ještě více prohlubovat pocit odcizení uvnitř Evropy.

Evropu totiž nejvíce ohrožuje to, že je málo srozumitelná. Kdo opravdu přesně chápe směr, kterým se ubírá její politika? Všechna důležitá politická rozhodnutí se přijímají za

zavřenými dveřmi a krize eura nevyhnutelně vede i k otázkám nad Evropou a demokracií. Politici uznávající základní demokratický princip, jakým je referendum, na národní úrovni se ho bojí a považují ho téměř v celounijním pojetí za něco škodlivého až nebezpečného.

Téměř po sto letech se zde nabízí zamyšlení nad předešlou válkou v roce 1914. S odstupem času se ukázalo, že nikdo smysl tehdejšího vývoje nechápal, ale nikdo bohužel také nebyl schopen odložit národní hrdost, aby takovému vývoji zabránil. Přibližně stejné schéma (i když v jiné politické situaci) se vrací i ve hře o euro. Pokaždé, když Evropský parlament a Evropská komise přijdou s nějakým návrhem, který počítá se společnou odpovědností – například eurobondy – šéfové vlád je zastaví. Přitom je ale stále více zřejmé, že pokud nevznikne politická Evropa, euro musí zaniknout. Tento zánik může nabýt mnoha různých forem a mít řadu odboček. Může mít podobu exploze, agónie či rozdělení. Může trvat dva nebo také pět či deset let a předcházet mu mohou četná období dočasných úlev, vyvolávající pokaždé dojem, že nejhůřší je za námi. Spouštěčem se může třeba stát bankrot Řecka, jehož obyvatelé ochromují drastické škrty, nebo náhlé rozhodnutí ústavního soudu v Karlsruhe, který odmítá vystavit Německo riziku bankrotu některého členského státu. Pokud se tedy něco významně nezmění Euro každopádně zanikne. Tato jistota vyplývá nejen z logiky, ale rovněž z historie. Společnou měnu totiž musí vždy podpořit společná ekonomika, zdroje a daňový systém, jinak se nemůže udržet.

Několikátý pokus

Je třeba si připomenout, že Euro není prvním pokusem „Západu“ o jednotnou měnu. Bylo jich přinejmenším šest a jejich kronika je bohatá na ponaučení, i když jednotlivé kapitoly nejsou vždy srovnatelné.

Dva z těchto pokusů evidentně selhaly kvůli národnímu egoismu v zemích, které se vyvíjely každá jinak, a tudíž nemohly, pokud nebyly sjednocené, mít stejnou měnu. Ať už šlo o Latinskou unii (1865-1927), nebo Skandinávskou unii (1873-1914), dnes už dávno zapomenuté pokusy.

Další dva pokusy byly úspěšné, a byl to úspěch rychlý a zjevný, a to zřejmě právě proto že proces měnového sjednocení provázelo sjednocení politické. Tak se zrodil švýcarský frank, který nahradil měnu jednotlivých měst, kantonů a teritorií. Tomu však předcházelo padesát let tápání způsobené nechutí platit politickou cenu za hospodářskou unii. Švýcarský frank vznikl v roce 1848, kdy byla ústavou vytvořena Švýcarská konfederace. Podobně zvítězila i italská lira, která se v okamžiku italského sjednocení prosadila proti velkému množství měn fixovaných buď na měnu německých zemí, nebo na frank nebo na bývalé dóžecí či republikánské tradice.

Poslední dva pokusy byly tápavé, ustupovalo se od nich, málem selhaly, až byly nakonec korunovány úspěchem. Tyto dva pokusy přinesly taky společnou měnu, ale za cenu bezpočtu krizí, couvání, dočasněho opouštění projektu a jen díky odvaze představitelů, kteří pochopili, že měna existuje pouze tehdy, je-li podepřena rozpočtem, daňovým systémem a systémem přidělování finančních zdrojů, pracovním právem, pravidly sociálního soužití, zkrátka a dobře skutečně sdílenou politikou. To je příběh nové marky, která se takřka čtyřicet let po vzniku Celní unie [Zollverein] v roce 1834 prosadila proti guldenu, tolaru, křížovému tolaru a dalším markám hanzovních měst. Rovněž příběh dolaru, o kterém se již příliš neví že mu trvalo sto dvacet let, než se prosadil, a že se mu to v podstatě podařilo až poté, co byla odsouhlasena federalizace dluhů členských států unie.

Odklad pádu

Historické zkušenosti hovoří jasně, bez federace se společná měna nemůže udržet. Bez politického sjednocení přežije pár desetiletí a poté se v důsledku krize nebo dokonce války zhroutí. Jinými slovy, euro zanikne, nedojde-li k pokroku v politické integraci. Její nezbytnost

je sice vepsána do všech evropských smluv, kterou ale téměř žádný představitel zřejmě nechce brát úplně vážně. Euro zanikne, pokud se národní státy nevzdají svých dalších pravomocí a pokud tzv. „suverenisté“, kteří tlačí národy k tomu, aby se uzavřely samy do sebe, nezaznamenají skutečnou porážku. Použijeme-li znovu historické srovnání, můžeme říci, že se rozpadne, jako by se býval rozpadl dolar, pokud by Jižané vyhráli občanskou válku. Situace v Evropě dnes vypadá tak, že stojíme před zásadní volbou: federalismus, nebo rozklad a spolu s ním sociální regrese, prudký nárůst nezaměstnanosti a bída. Buď udělá Evropa krok navíc a překoná určitou mez na cestě k politické integraci, bez níž žádná společná měna nikdy neobstála nebo utone v chaosu.

Vše začíná stále více nasvědčovat tomu, že už není jiná volba než politická unie. Vše ostatní, jako je zaklínání jedněch, drobná dohoda s druhými, sem tam nějaký fond solidarity nebo nějaká stabilizační banka, jen oddaluje termín pádu Eura a udržuje Eurozónu v iluzi, že se vzchopí.

Použitá literatura:

1. <http://diallogy.ihned.cz/komentare/c1-54360990.html>
2. www.presseurop.eu/content/article/564931-mraky-nad-mare-nostrum
3. <https://www.euroskop.cz/9005/clanek/krize/eurozony>

Kontakt

Ing. Jaroslav Drábek

Evropský polytechnický institut, s.r.o.

Osvobození 699

686 04 Kunovice

Česká republika

E-mail: j.drabek@cvm-moravia.cz

Jaroslav Drábek

EVROPSKÝ POLYTECHNICKÝ INSTITUT V KUNOVICÍCH

EVROPA V NOVÝCH GEOPOLITICKÝCH POMĚRECH

Abstrakt

Text příspěvku se zabývá současným vývojem geopolitických zájmů USA. Jak je uvedeno v prvních odstavcích článku, jejich priority se přesouvají z Atlantiku do Pacifické oblasti aby ochránili své zájmy před Čínou, vytvářením ještě užších spojenectví s Japonskem, zeměmi jihovýchodní Asie a taky s Indií. Tyto nové okolnosti následně nutí zejména země EU urychlit budování systému společné obrany, a taky posílit hospodářskou spolupráci s Ruskem a Středomořskými oblastmi.

Klíčová slova: Strategický problém, geopolitický vývoj, politická geografie, zájmy, stabilizace, středomořská teritorium, instituce, hospodářský růst, konference.

Abstract

The text of contribution deals with today's development in geopolitical interests of USA. As mentioned in first two articles, their priorities are moving from Atlantic to Pacific area to protect their interests against China, by creating of even closer alliance with Japan, SouthEastern Asian countries and also with India. These new circumstances subsequently forcing especially EU countries to speed up building of collective defense system and also strengthen economical cooperation with Russian and Mediterranean territories.

Key words: Strategical problem, geopolitical development, political geography, interests, stabilisation, mediterranean territory, institutions, economical growth, conferences.

Úvod

Evropa se musí smířit s tím, že pro Spojené státy už není strategickou prioritou, proto musí vážně pracovat na projektu společné obrany a provádět mnohem aktivnější diplomatickou aktivitu v oblastech s Evropu těsně sousedících.

Je již zřejmé, že se americká administrativa zaměřuje více na Pacifik než na Atlantik a Asie hraje v jejích strategických plánech již důležitější roli než Evropa. Nejlépe byl tento nový trend viditelný na obsahu nedávných předvolebních debat obou kandidátů na amerického prezidenta. V tématu zahraniční politika, nikdo z kandidátů nezmínil na prvním místě Evropu, a dokonce ani NATO, tedy spojení a alianci, na nichž americká diplomacie spočívala posledních přibližně sedmdesát let.

Amerika, pro kterou už Evropa od rozpadu sovětského bloku nepředstavuje strategický problém a která zde již přestala hledat nová odbytíště, přesouvá svoji pozornost k rychle se rozvíjející Asii, kde si potřebuje zajistit nové strategické postavení v průmyslu a zabránit konkurenční čínské velmoci, aby svým sousedům a rivalům v oblasti, vnutila své dominantní postavení.

Souboj velkých hráčů

Mezi Amerikou a Čínou se nyní začíná odehrávat souboj, který bude pravděpodobně vévodit tomuto století a určitě promění politickou geografii světa. S největší pravděpodobností to už nebude „Západ“ na obou březích Atlantiku, ale bude tu USA a Asie na jedné straně a Evropa s východními a středomořskými trhy na straně druhé. Dvě obrovské

zóny usilující o vnitřní rovnováhu, kterou ale budou muset dlouho a opatrně hledat. Tento vývoj zřejmě neznamená, že se veškerá solidarita mezi Amerikou a Evropou ze dne na den vytratí. Privilegovaný vztah zřejmě potrvá, ale bude slábnout, protože Spojené státy a Evropská unie budou mít jiné priority. USA se budou zejména snažit vytvořit v opozici vůči Asii americký blok s jednotným trhem, táhnoucí se od Argentiny až po Aljašku, a taky konkurovat Číně posílením spojenectví s Japonskem, jihovýchodní Asií a pokud možno i Indií. Nové rozmístění amerických sil v Pacifiku, rostoucí rozpočet na armády v asijských státech, a čínsko-japonské spory ohledně ostrovů, byť neobydlených, jsou už nyní předzvěstí velkých posunů.

Evropa a problémy v jejím sousedství

I když se to Evropské unii nelíbí a zdráhá se s tím smířit, nemůže donekonečna počítat s vojenskou ochranou USA. Nejenže si bude muset vytvořit vlastní systém společné obrany, ale také si sama zajistit stabilní hranice. Proto musí udržovat pevné vztahy se svými třemi sousedními oblastmi – Ruskem, Blízkým východem a Afrikou – k jejichž právě probíhající zrychlené proměně by neměla být netečná, protože ji s nimi každopádně spojuje mnohem těsnější geografické sousedství než s Amerikou. Je třeba připomenout, že Evropa potřebuje posílit spolupráci s Ruskem. Zde může využít toho, že v Rusku hledí nová městská střední třída k Evropě, a nikoliv k Asii. Unie by proto měla, ve vlastním zájmu, nabídnout Rusku určitý demokratický horizont a možnost zakotvit v evropském prostoru.

To stejné platí pro středomoří a Afriku. Středomoří působí už dlouhou dobu znepokojení. Jeho severní pobřeží vykazuje zpoždění v porovnání se severní Evropou, stejně jako jižní pobřeží v porovnání s evropskými břehy. Jak severní, tak jižní oblast Středozemního moře tak drží s kontinentálním územím Evropy jen těžko krok.

Čas od času, když si to zainteresované osoby nebo instituce uvědomí tak zneklidní, a pak se pokoušejí začlenit africké břehy do svých debat. Jejich požadavky vyústily v posledních desetiletích v různé plány a programy, jako jsou například Aténská, Marseillská a Janovská charta, Akční plán pro Středomoří nebo Modrý plán Sophia-Antipolis, který se zabýval budoucností Středozemního moře v horizontu roku 2025. Dále pak prohlášení z Tunisu, Neapole, Malty či Euro-středomořské konference v Barceloně a v Palermu. Všechny tyto snahy a ušlechtilé a chvályhodné cíle, které se tolikrát těšily podpoře vládních komisí nebo mezinárodních institucí, vedly ale v podstatě jen k mizivým výsledkům.

Pokud chce Evropa protějším břeh Středozemního moře stabilizovat, pokud chce přihlížet rodícímu se ekonomickému růstu a prvním krokům arabské demokracie, otevřít si cestu k trhům, vyřešit problém nelegální imigrace a definitivně otočit list za džihádismem, musí investovat do Maghrebu, Mašreku a připoutat si je k sobě coby dlouhodobé ekonomické partnery.

Stejně jako v případě Ruska musí i zde ve vlastním zájmu položit základy společného osudu, který s těmito regiony sdílí, mimochodem mnohem víc než s Čínou a USA. Právě v těchto regionech se bude hrát o evropskou budoucnost.

Použitá literatura:

1. www.mediafax.cz/politika/pokud-evropa-neprevezme-brime-spolecne-obrany
2. www.eurarabia.parlamentnilisty.cz/Articles/spolecna-obrana-evropy.aspx
3. www.amo.cz/eu-a-maghreb/reset-evropske-politiky.html

Kontakt

Ing. Jaroslav Drábek

Evropský polytechnický institut, s.r.o.

Osvobození 699

686 04 Kunovice

Česká republika

E-mail: j.drabek@cvm-moravia.cz

Silvia Draková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

AKTUÁLNA EKONOMICKÁ VÝKONNOSŤ ŠTÁTOV BRICS V GLOBÁLNO M KONTEXTE

Abstrakt

V predkladanom príspevku sa zaoberáme aktuálnou ekonomickou výkonnosťou štátov BRICS v globálnom kontexte s úmyslom rozšíriť teoretické úvahy o skutočnej ekonomickej moci týchto štátov. Najskôr objasňujeme termín ekonomická výkonnosť štátu a podstatu najbežnejšie používaných ukazovateľov jej hodnotenia. Následne analyzujeme na základe vybraných ukazovateľov aktuálnu ekonomickú výkonnosť štátov sveta pri zvyrazňovaní postavenia štátov BRICS. Napokon porovnáваме ekonomickú výkonnosť šiestich štátov s najvyšším vyprodukovaným HDP a štátov BRICS navzájom využitím magických štvoruholníkov. Záverom príspevku je zhodnotenie, že štáty BRICS v súčasnosti patria medzi lídrov globálneho ekonomického rastu.

Kľúčové slová: štáty BRICS, ekonomická výkonnosť, magický štvoruholník.

Abstract

In the presented paper, we deal with the current economic performance of the BRICS countries in the global context in order to extend theoretical consideration about the real economic power and development possibilities of these countries. First, we clarify the term economic performance of the state and nature of the most commonly used indicators for its evaluation. Subsequently we analyze the economic performance of countries of the world on the basis of selected indicators and by highlighting the position of the BRICS countries. And finally, we compare the economic performance of the six states with the highest GDP in the world and of the BRICS countries using magic squares. The conclusion of this paper is the finding that the BRICS countries are currently among the leaders of global economic growth.

Key words: the BRICS countries, economic performance, magical square.

Úvod

Brazília, Rusko, India, Čína a Juhoafrická republika patria medzi najrýchlejšie sa rozvíjajúce ekonomiky sveta, ktorých silnejšie postavenie na medzinárodnej politickej a ekonomickej scéne zatiaľ v rozhodujúcej miere neohrozujú obdobia spomaľovania ekonomického rastu, pretrvávajúce vnútorné problémy, ani nedostatky vo využívaní spoločnej platformy v prospech posilňovania geopolitickej pozície zoskupenia, či v prospech ďalšieho vlastného vzájomne koordinovaného rozvoja. Z globálneho hľadiska disponujú tieto štáty rastúcim mocenským potenciálom a ohromným ekonomickým potenciálom, ktorých rozvíjanie, upevňovanie a plnohodnotné využívanie im môže zaručiť miesto medzi pólmi vplyvu vo formujúcom sa multipolárne usporiadanom svete.

Cieľom predkladaného príspevku je analyzovať ekonomickú výkonnosť štátov BRICS v globálnom kontexte, a tým prispieť k rozšíreniu úvah o skutočnej ekonomickej sile týchto štátov. Ekonomická výkonnosť pritom odzrkadľuje využívanie ekonomického potenciálu štátu, môže naznačovať jeho hospodársky rast a ekonomický rozvoj, a jej určitý stav je predpokladom posilňovania pozície štátu vo svetovej ekonomike. Čiastkovými cieľmi článku sú objasniť podstatu najbežnejšie používaných ukazovateľov hodnotenia ekonomickej

výkonnosti, analyzovať aktuálnu ekonomickú výkonnosť štátov sveta z globálneho hľadiska a porovnať ekonomickú výkonnosť šiestich štátov s najvyšším vyprodukovaným HDP a štátov BRICS navzájom využitím magických štvoruholníkov

Teoreticko-metodologické východiská

Ekonomická výkonnosť odzrkadľuje stav a vývoj ekonomickej situácie štátu. Definovať ju možno ako „*trendy vo vývoji kľúčových makroekonomických indikátorov*“¹ štátu, respektíve ako výsledky fungovania ekonomiky ako celku dosahované za určité časové obdobie a vo všeobecnosti zaznamenané a hodnotené využitím vybraných ukazovateľov. P. A. Samuelson a W. D. Nordhaus zaraďujú medzi kľúčové ukazovatele: (1) hrubý domáci produkt, (2) mieru nezamestnanosti a (3) mieru inflácie², s čím súhlasia aj R. Dornbusch a S. Fischer. J. Dobrylovský však zdôrazňuje, že „*najväčšia vypovedacia schopnosť sa v súdobej ekonomickej teórii pripisuje štyrom skupinám ukazovateľov, ktoré merajú veľkosť produktu, cenovú hladinu, nezamestnanosť a vonkajšiu pozíciu štátu.*“³ Rovnako uvažujú aj W. Moesen a L. Cherchye, ktorí medzi ne zaraďujú mieru rastu reálneho HDP, mieru nezamestnanosti, mieru inflácie a saldo bežného účtu platobnej bilancie⁴; či S. Grant a Ch. Vidler⁵. Poslední spomínaní autori zároveň upozorňujú na existenciu ďalších dostupných alternatívnych indikátorov odzrkadľujúcich výkonnosť ekonomiky, ako napríklad index ľudského rozvoja či index ľudskej chudoby. Uvažovať možno aj s ukazovateľmi čistý ekonomický blahobyt, pravý ekonomický rozvoj, index konkurencieschopnosti ekonomík či index ekonomickej slobody.

Pre potreby predkladaného príspevku a v súlade so snahou o čo možno najobjektívnejšie, komplexné poňatie problematiky uvažujeme s nasledovnými čiastkovými ukazovateľmi ekonomickej výkonnosti štátov: hrubý domáci produkt (HDP), HDP per capita, miera inflácie, miera nezamestnanosti a saldo bežného účtu platobnej bilancie. Predpokladom analýzy výkonnosti ekonomík štátov BRICS využitím týchto ukazovateľov je objasnenie ich podstaty.

Hrubý domáci produkt predstavuje „*hodnotu všetkých finálnych tovarov a služieb vyprodukovaných v krajine v danom časovom období (štvrtrok alebo rok).*“⁶ Je teda mierou celkovej produkcie ekonomiky. A keďže na nákupe jeho jednotlivých súčastí sa podieľajú domácnosti, firmy, štát a zahraničie, predstavuje zároveň celkovú hodnotu spotreby domácností, investícií firiem, výdavkov štátu na nákup tovarov a služieb a čistého exportu (rozdiel medzi exportom a importom tovarov a služieb). Uvádzaný môže byť v bežných trhových cenách daného roka ako nominálny HDP alebo v stálych trhových cenách určitého základného roka ako reálny HDP. Nominálny HDP sa teda vyvíja vplyvom zmeny fyzického objemu produkcie a zmeny trhových cien, zatiaľ čo reálny HDP len vplyvom zmeny objemu produkcie. Ako upozorňujú Dornbusch a Fisher⁷, pri hodnotení výkonnosti ekonomiky je potom dôležité brať ohľad na to, že vývoj nominálneho HDP odrážajúci zmenu cien nemá vypovedaciu hodnotu o výkonnosti ekonomiky pri produkovanií tovarov a služieb. Autori

¹ BANTING, K. – SHARPE, A. – ST-HILAIRE, F. 2001. The Review of Economic Performance and Social Progress The Longest Decade: Canada in the 1990s. Quebec: IRPP, 2001, s. 2.

² SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D. 1998. Economics. McGraw-Hill Companies, 1998, s. 374.

³ DOBRYLOVSKÝ, J. 2010. Hodnocení výkonnosti ekonomiky. In Makroekonomie. Praha: Management Press, 2010, s. 26.

⁴ MOESEN, W. – CHERCHYE, L. 1998. The Macroeconomic Performance of Nations Measurement and Perception: Discussion Paper [online]. [cit. 2.12.2012]. Leuven: Center for Economic Studies, 1998, s.5 – 7. Dostupné na internete: <<http://www.econ.kuleuven.ac.be/ew/academic/econover/Papers/DPS9822.pdf>>.

⁵ GRANT, S. - VIDLER, Ch. 2000. Economics in Context. Oxford: Heinemann, 2000, s. 125.

⁶ DORNBUSCH, R. – FISCHER, S. 1993. Macroeconomics. Ohio: McGraw-Hill College, 1993, s. 8.

⁷ Tamtiež, s. 32.

preto pri sledovaní vývoja produktu krajiny využívajú ukazovateľ reálny HDP. HDP uvádzaný v parite kúpnej sily berie do úvahy rozdielne národné cenové hladiny a vyrovnáva existujúce rozdiely medzi kúpnu silou meny v jednotlivých štátoch. Umožňuje teda objektívnejšie porovnávať produkciu rôznych štátov.

Vývoj HDP krajiny možno vo všeobecnosti sledovať ako (a) prírastok HDP medzi dvomi obdobiami vyjadrený absolútnou veličinou, (b) ako mieru zmeny (rastu) HDP medzi dvomi obdobiami v percentách alebo (c) ako koeficient zmeny, ktorý predstavuje podiel reálneho HDP v danom a predchádzajúcom období v percentách. V prípade zaznamenania prírastku reálneho HDP medzi dvomi obdobiami možno hovoriť o ekonomickom raste krajiny. Z dlhodobého hľadiska je indikátorom rastu ekonomiky prírastok potenciálneho produktu, ktorý podľa Samuelsona a Nordhauusa predstavuje „*maximálne množstvo, ktoré môže ekonomika vyprodukovať pri udržiavaní prijateľnej cenovej stability. Potenciálny produkt je niekedy označovaný aj ako úroveň produktu pri vysokej zamestnanosti.*“⁸ To znamená, že potenciálny produkt je dosahovaný pri úplnom a efektívnom využívaní všetkých výrobných faktorov (zdrojov) štátu a pri danej úrovni technického pokroku. Ekonomika v takom prípade funguje na úrovni svojho potenciálu, nezaznamenáva vysokú infláciu (resp. inflačné či deflačné tlaky), vysokú nezamestnanosť ani vonkajšiu nerovnováhu.

Hrubý domáci produkt per capita predstavuje HDP krajiny v danom časovom období prepočítaný na jedného obyvateľa. Zohľadňovaním početnosti populácie dodáva komparácii ekonomickej výkonnosti rôznych krajín nový rozmer.

Vysoký hrubý domáci produkt je vo všeobecnosti indikátorom vysokej ekonomickej výkonnosti krajiny. No na druhej strane neodzrkadľuje spoľahlivo životnú úroveň obyvateľov ani rozdelenie príjmov v spoločnosti a jeho pokračujúci rast nie je zárukou udržateľného ekonomického rastu. Rast ekonomickej výkonnosti krajiny naznačuje aj rast HDP per capita. Klesajúci HDP per capita znamená pokles výkonnosti, prípadne ekonomické problémy či prudké demografické zmeny, na ktoré sa následne viažu aj zmeny ekonomickej výkonnosti.

Inflácia predstavuje proces zvyšovania agregátnej cenovej hladiny (celkovej úrovne cien v ekonomike), a teda znižovania kúpnej sily peňazí. Mieru inflácie možno potom definovať ako „*percentuálnu mieru [všeobecného] nárastu úrovne cien počas daného obdobia*“⁹, respektíve tempo rastu cenovej hladiny v určitom období. Vypočítame ju podľa vzorca¹⁰:

$$\pi = \frac{P_1 - P_0}{P_0} \cdot 100 \text{ (v \%)}$$

Miera inflácie v danom období je vo vzorci označená ako π ; P_1 označuje cenovú hladinu v danom bežnom roku a P_2 cenovú hladinu v základnom roku. Obe cenové hladiny sú merané jedným z cenových indexov, teda indexov predstavujúcich vážený priemer cien vybraného spotrebného koša tovarov a služieb v ekonomike. Medzi najčastejšie využívané indexy patria deflátor HDP, index spotrebiteľských cien či index cien výrobcov. Pre potreby príspevku budeme uvažovať s indexom spotrebiteľských cien (consumer price index – CPI), ktorý zohľadňuje ceny reprezentatívneho koša tovarov a služieb nakupované domácnosťami (spotrebiteľmi). Určenie vhodnej miery inflácie pre ekonomiku je pomerne komplikované. Vysoká, rýchlo rastúca či neočakávaná inflácia sú signálom a zdrojom vážnych problémov a nestability ekonomiky. Môžu viesť k dodatočným transakčným nákladom, redistribučným nákladom (vedie k prerozdeleniu bohatstva od veriteľov k dlžníkom, medzi zamestnávateľmi a zamestnancami a pod.), k negatívnemu vplyvu na zdaňovanie príjmov, k obmedzeniu alebo úplnému utlmeniu investičných aktivít, rastu nákladov na získanie

⁸ SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D. 1998. *Economics*. McGraw-Hill Companies, 1998, s. 375.

⁹ DORNBUSCH, R. – FISCHER, S. 1993. *Macroeconomics*. Ohio: McGraw-Hill College, 1993, s. 10.

¹⁰ SOUKUP, J. et al. 2010. *Makroekonomie*. Praha: Management Press, 2010, s. 32.

informácii o relatívnych cenách,¹¹ k zmenám vo využívaní výrobných zdrojov alebo zosilňovaniu sociálnej nerovnosti. Hyperinflácia, teda inflácia viac ako 1000% ročne, vedie k úplnému rozvratu ekonomiky. Hrozbou však môže byť aj dlhodobá deflácia, teda pokles agregátnej cenovej hladiny, najmä ak prerastie do deflačnej špirály, neefektívnej alokácie zdrojov, nárastu nezamestnanosti a napokon do dlhohodej recesie. Najpriaznivejšie sa javí udržiavanie miernej (jednocifernej) a stabilnej miery inflácie (najčastejšie do 2%)¹², ktorá stimuluje aktivitu ekonomických subjektov (napr. prispieva k rastu produktivity práce, k efektívnejšiemu investovaniu kapitálu a pod.).

Miera nezamestnanosti vyjadruje podiel evidovaných nezamestnaných obyvateľov k počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov, teda k pracovnej sile, v percentách. Ak označíme počet nezamestnaných U a celkovú pracovnú silu L , mieru nezamestnanosti (u) vypočítame podľa vzorca:

$$u = \frac{U}{L} \cdot 100 \text{ (v \%)}$$

Vo všeobecnosti platí, že čím je miera nezamestnanosti vyššia, tým vážnejší ekonomický a sociálny problém a celková destabilizáciu pre ekonomiku predstavuje. Vysoká nezamestnanosť signalizuje neúplné či neefektívne využívanie výrobných faktorov, vedie k strate produkcie, zaťažuje štátny rozpočet, prispieva k znehodnocovaniu ľudského kapitálu a podnecuje vznik a prehlbovanie negatívnych sociálnych dôsledkov (pokles životnej úrovne, sociálne vylúčenie, rast chudoby, kriminality a výskytu určitých druhov ochorení a podobne). Žiadanou pre preto nižšia a stabilná miera nezamestnanosti v podmienkach rovnováhy na trhu práce, ktorá sa blíži k stavu v literatúre často označovanému ako prirodzená miera nezamestnanosti. Prirodzená miera nezamestnanosti (PMN) predstavuje úroveň nezamestnanosti „pri ktorej sú sily pôsobiace na rast a pokles cenovej a mzdovej inflácie v rovnováhe. Pri tejto prirodzenej miere je inflácia stabilná a nemá tendenciu ani sa zrýchľovať, ani spomalovať. V súčasnej ekonomike, v ktorej ide o to, aby sa predišlo vysokej miere inflácie, je prirodzená miera nezamestnanosti najnižšia úroveň, ktorú možno udržať; predstavuje najvyššiu dosiahnuteľnú úroveň zamestnanosti a korešponduje s potenciálnym produktom krajiny.“¹³ Aj Milton Friedman spájal koncepciu PMN s určitou úrovňou inflácie a predpokladal, že je mierou nezamestnanosti pri dosahovaní stabilnej miery inflácie. Hodnota PMN je pre každú krajinu odlišná, vždy však vyššia ako nula. Frikčná a štruktúrna nezamestnanosť totiž existuje aj vo vysoko výkonnej ekonomike a príliš nízka nezamestnanosť by mohla vyvolávať inflačné tlaky.

Vonkajšiu ekonomickú pozíciu a rovnováhu krajiny možno hodnotiť pomocou jej **platobnej bilancie**. A. Jankovská definuje platobnú bilanciu štátu v širšom slova zmysle ako „bilanciu (systematický prehľad) všetkých ekonomických transakcií, ktoré sa uskutočnili medzi tuzemcami a cudzozemcami za určité časové obdobie (spravidla za jeden rok).“¹⁴ Autorka ďalej dopĺňa, že vertikálnu štruktúru platobnej bilancie tvoria (v súlade s metodikou Medzinárodného menového fondu z roku 1993) kreditné a debetné položky, horizontálnu štruktúru účty, resp. skupiny, do ktorých sú jednotlivé transakcie rozčlenené. Základnými účtami sú:

- 1) bežný účet platobnej bilancie (tiež bežná bilancia), ktorý zaznamenáva vývoz a dovoz, tovarov, služieb, výnosov a jednosmerných bežných transferov, pričom zachytáva zmenu devízovej pozície krajiny – ak je saldo bežného účtu aktívne, dochádza k rastu čistých zahraničných pohľadávok krajiny, ak je saldo pasívne, rastú zahraničné záväzky;

¹¹ Tamtiež, s. 328 – 332.

¹² Tamtiež, s. 330, 331.

¹³ SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D. 1992. *Ekonomía I*. Bratislava: BRADLO, 1992, s. 295.

¹⁴ JANKOVSKÁ, A. a kol. 2003. *Medzinárodné financie*. Bratislava: IURA EDITION, 2003, s. 21.

- 2) kapitálový účet platobnej bilancie zaznamenáva jednosmerné kapitálové transfery;
- 3) finančný účet platobnej bilancie zaznamenáva vývoz a dovoz dlhodobého a krátkodobého kapitálu v členení na podskupiny priame, portfóliové a ostatné investície;
- 4) a účet vyrovnávacích položiek zaznamenávajúci nezačlenené položky, chyby a omyly a zmenu stavu devízových rezerv (rezervné aktíva).

Súhrnná bilancia potom predstavuje bilanciu všetkých účtov okrem zmeny stavu devízových rezerv. Vo všeobecnosti môže byť vyrovnaná (suma inkás z cudziny sa rovná sume úhrad do cudziny) alebo nevyrovnaná, a v prípade ak je nevyrovnaná, môže vykazovať aktívne alebo pasívne saldo. Aktívne saldo platobnej bilancie, vznikajúce ak suma inkás z cudziny prevyšuje úhrady do cudziny, je hodnotené ako priaznivejšia situácia. Na jednej strane signalizuje, že krajina disponuje dostatkom platobných prostriedkov (napr. na splácanie úverov, zvyšovanie devízových rezerv, atď.); no na druhej strane, ak je trvalo vysoké, môže vyvíjať tlaky na revalváciu domácej meny. Pasívne saldo, vznikajúce v prípade, keď suma úhrad do cudziny prevyšuje inkasá z cudziny, je hodnotené ako nepriaznivá situácia. Vedie k znižovaniu a nedostatku platobných prostriedkov (napr. k ďalšiemu zadlžovaniu štátu, k znižovaniu devízových rezerv, atď.), môže ohrozovať medzinárodnú likviditu štátu a vytvárať tlaky na devalváciu domácej meny. Samozrejme podstatné sú dôvody vedúce k nevyrovnanosti platobnej bilancie. Účet devízových rezerv napokon v celkovej platobnej bilancii krajiny saldo súhrnnej bilancie vyrovnáva.

Po objasnení podstaty jednotlivých ukazovateľov je vhodné ozrejmiť, čo je to žiaduca ekonomická výkonnosť. Ekonomická výkonnosť štátu môže byť veľmi zjednodušene priaznivá alebo nepriaznivá, pričom hraničnými situáciami sú vysoká a nízka výkonnosť. K. Banting, A. Sharpe a F. St-Hilaire uvádzajú, že „vysoká ekonomická výkonnosť je definovaná ako situácia v ktorej produkt, zamestnanosť a produktivita rastú na úrovni ich potenciálu a miera nezamestnanosti a miera inflácie sú nízke. Nízka ekonomická výkonnosť je definovaná ako situácia, v ktorej rast produktu, zamestnanosti a produktivity sú pod úrovňou potenciálu a nezamestnanosť a inflácia sú neprijateľne vysoké.“¹⁵ S. Grant a Ch. Vidler dopĺňajú, že znaky vysokej ekonomickej výkonnosti zahŕňajú „nízku nezamestnanosť s vysokým podielom pracovnej sily krajiny zamestnaným na vysokokvalitných pracovných pozíciách, platobnú bilanciu v rovnováhe, relatívne nízku a stabilnú infláciu a stabilný ekonomický rast.“¹⁶ Priaznivá ekonomická výkonnosť je potom stav blížiaci sa k vysokej, a nepriaznivá k nízkej ekonomickej výkonnosti.

Vo všeobecnosti teda možno tvrdiť, že pre ďalší ekonomický rast a rozvoj je priaznivé, ak ekonomika krajiny vykazuje udržateľne rastúci reálny HDP; stabilnú mieru inflácie dosahujúcu prijateľnú úroveň; mieru nezamestnanosti blížiacu sa k prirodzenej miere a vyrovnanú platobnú bilanciu. Uvedený stav ukazovateľov zároveň predstavuje tradičné makroekonomické ciele hospodárskej politiky.

Ekonomickú výkonnosť štátu vyjadrenú súčasne prostredníctvom HDP, miery inflácie, miery nezamestnanosti a stavu platobnej bilancie možno zjednodušene graficky znázorniť využitím **tzv. magického štvoruholníka**. Magický štvoruholník pozostáva z štyroch navzájom kolmých polpriamok s nanesenou stupnicou v percentách, z ktorých každá zaznamenáva jeden cieľ hospodárskej politiky a hodnoty jeho ukazovateľa:

- (1) *ekonomický rast* (y) je meraný ako priemerné ročné tempo rastu reálneho HDP v %,
- (2) *vonkajšia rovnováha* (BÚ/HDP) ako priemerný podiel salda bežného účtu na nominálnom produkte v %,

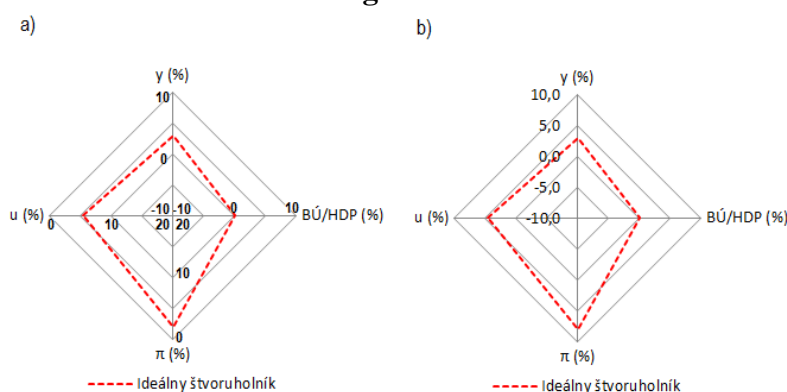
¹⁵ BANTING, K. – SHARPE, A. – ST-HILAIRE, F. 2001. The Review of Economic Performance and Social Progress The Longest Decade: Canada in the 1990s. Quebec: IRPP, 2001, s. 2.

¹⁶ GRANT, S. - VIDLER, Ch. 2000. Economics in Context. Oxford: Heinemann, 2000, s. 129.

- (3) *cenová stabilita* (π) ako priemerná ročná miera inflácie v %,
 (4) a (4) *nezamestnanosť* (u) ako priemerná ročná miera nezamestnanosti v %.

Pri konštrukcii magických štvoruholníkov v druhej časti príspevku, v súlade s obvyklým postupom konštrukcie uvádzaným v literatúre¹⁷, sme na jednotlivé osi naniesli postupne nasledovné stupnice: ekonomický rast (y) smeruje od -10 do 10, podiel salda bežného účtu na nominálnom produkte (BÚ/HDP) smeruje od -10 do 10, miera inflácie (π) od 0 po 20 a miera nezamestnanosti (u) od 0 po 20. Grafy sme konštruovali v programe Excel 2007, ktorý umožňuje zobrazit' údaje len na jednej osi, preto v grafe č. 1 v časti a) uvádzame podobu grafu s uvedenými hodnotami osí (ako majú byť grafy vnímané) a v časti b) podobu grafu zostrojeného v programe Excel (ako sú grafy zostrojené).

Graf č. 1: Osi magického štvoruholníka

Prameň: Vlastné spracovanie

M. Žák¹⁸ uvádza, že za približné vrcholy zjednodušeného optimálneho/ideálneho štvoruholníka možno považovať podľa OECD 3% ekonomický rast, 5,5% mieru nezamestnanosti, 2% mieru inflácie a 0% podiel salda bežného účtu platobnej bilancie na nominálnom HDP. Hodnoty sú však len „*priemernými hodnotami pre vyspelé krajiny OECD. Potom je samozrejmé, že medzi štátmi existujú rozdiely, ktoré ukazovatele nereflektujú.*“¹⁹

Od uvedeného aj ďalších úskalí interpretácie magického štvoruholníka však budeme pre potreby príspevku abstrahovať. Hlavným zámerom totiž nie je hĺbková makroekonomická analýza jeho využitím, ale len zjednodušená ilustrácia výkonnosti ekonomík štátov ako pomôcka umožňujúca komparáciu. Pri interpretácii sa pritom zohľadňuje: (a) veľkosť plochy štvoruholníka: čím je plocha väčšia, tým je väčšia ekonomická výkonnosť štátu; a (b) tvar plochy štvoruholníka: čím sú jeho vrcholy viac vzdialené od priesečníka polpriamok, tým väčšia je ekonomická výkonnosť štátu. Priaznivý vývoj economickej situácie a účinnosť hospodárskej politiky potom značí zväčšovanie plochy v priebehu po sebe nasledujúcich období. Čím viac sa blíži magický štvoruholník ideálnemu, tým je možné považovať fungovanie ekonomiky za efektívnejšie. Dôležité však je zohľadňovať podiel jednotlivých ukazovateľov pri vymedzení plochy štvoruholníka.

¹⁷ Ako napríklad uvádza: IUTENLIGNE.NET. 2012. *La carré magique* [online]. [cit. 4.12.2012]. Dostupné na internete: <http://public.iutenligne.net/economie/Simonnet/politique_economique/Chapitre-2/section1.html>

¹⁸ ŽÁK, M. 2006. *Hospodárska politika*. Praha: VSEM, 2006, s. 31.

¹⁹ Tamtiež, s. 31.

Aktuálna ekonomická výkonnosť štátov BRICS v globálnom kontexte

Objektívne hodnotenie ekonomickej výkonnosti štátov BRICS v globálnom kontexte si vyžaduje komplexný rozbor fungovania ich ekonomík využitím príslušných ukazovateľov výkonnosti. Pre potreby predkladaného príspevku pritom sledujeme vývoj nasledujúcej podoby ukazovateľov od roku 2000 do roku 2011 : (1) HDP v parite kúpnej sily (PKS) v súčasnom medzinárodnom dolári alebo konvertovaný na stály medzinárodný dolár roku 2005, (2) medziročnú mieru rastu HDP v percentách (základom jej výpočtu je sú stály americký dolár roku 2000), (3) HDP per capita v PKS v súčasnom medzinárodnom dolári alebo konvertovaný na stály medzinárodný dolár roku 2005, (4) mieru inflácie v % (meranú pomocou indexu spotrebiteľských cien), (5) celkovú mieru nezamestnanosti v % a (6) podiel salda bežného účtu platobnej bilancie na HDP v %. V poslednej časti príspevku je ekonomická výkonnosť štátov BRICS ilustrovaná využitím magických štvoruholníkov. Analýza je primárne zameraná na štáty BRICS, pričom jej realizácia v globálnom kontexte znamená zohľadňovanie ekonomickej výkonnosti desiatich štátov sveta dosahujúcich najvyššiu hodnotu HDP počas prvej dekády 21. storočia.

Komparácia aktuálnej ekonomickej výkonnosti štátov sveta

Svetový HDP dosiahol v roku 2011 hodnotu 81 176,7 mld. súčasných amerických dolárov (v PKS).²⁰ Najväčší podiel na jeho tvorbe mali Spojené štáty americké (vytvorili 18,7% svetového HDP), za ktorými nasledovali Čína (14,1%), India (5,6%), Japonsko (5,4%), Nemecko (3,9%), Ruská federácia (3,7%), Brazília (2,8%), Francúzsko (2,8%), Spojené kráľovstvo (2,7%) a desiatku štátov sveta s najvyšším vyprodukovaným HDP uzatváralo Taliansko (2,5%). Podiel Juhoafrickej republiky na tvorbe svetového HDP bol 0,7%, čo znamená, že podiel štátov BRICS bol spolu 26,8%. Pre porovnanie, podiel členských štátov OECD bol 53,7% a podiel Európskej únie 20,3%.

Globálna ekonomika rástla v roku 2011 tempom 2,7%. V roku 2009 zaznamenala mieru rastu -2,2% a v roku 2010 4,3%, čo znamená, že v porovnaní s predchádzajúcim rokom sa jej tempo v roku 2011 spomalilo. Daný vývoj možno označiť ako následok súhrnu udalostí a procesov; podstatný vplyv na spomalenie mali najmä pokračujúca dlhová kríza v eurozóne, pokračujúca „arabská jar“, prírodné katastrofy v Japonsku a ich dopady a nepriaznivý ekonomický vývoj vo vyspelých ekonomikách, ktorý bol „negatívne ovplyvnený slabým domácim dopytom, vysokou nezamestnanosťou a obavami z udržateľnosti verejného dlhu.“²¹ Motormi globálneho ekonomického rastu sa tak stali štáty často označované ako rozvíjajúce sa ekonomiky. Uvedené potvrdzujú aj nasledovné štatistiky. Najvyšší rast HDP zaznamenali konkrétne Macao (20,7%), Katar (18,8%), Mongolsko (17,3%) a Ghana (14,4%); vysoké tempo rastu zaznamenávali i Irak, Turkmenistan, Zimbabwe, Čína či Argentína. Najvyšší pokles HDP naopak zaznamenali Jemen (-10,5%), Grécko (-6,9%), Sudán (-4,9%) a Pobrežie Slonoviny (-4,7%); HDP kleslo i v prípade Tuniska, Portugalska, Írska, Japonska, Rumunska či Slovinska. Spomedzi desiatich štátov s najvyšším HDP v PKS v roku 2011 dosahovali najvyššie tempo rastu Čína (9,6%), India (6,9%) Ruská federácia (4,3%), Nemecko (3%) a Brazília (2,7%). Ekonomika USA a Francúzska rástla tempom 1,7%, Spojeného kráľovstva tempom 0,7% a Talianska 0,4%. Miera rastu HDP JAR bola 3,1% a, ako už bolo spomínané, HDP Japonska poklesol (-0,7%). Štáty BRICS teda jednoznačne v roku 2011 patrili medzi

²⁰ Zdrojom všetkých číselných údajov uvedených v podkapitole 2.1 je databáza Svetovej banky; niektoré číselné údaje boli na základe dostupných údajov dopočítané. WORLD BANK. 2012. *World DataBank* [online]. [cit.: december 2012]. Dostupné na:

<[http://databank.worldbank.org/data/Views/VariableSelection/SelectVariables.aspx?source=World Development Indicators and Global Development Finance](http://databank.worldbank.org/data/Views/VariableSelection/SelectVariables.aspx?source=World+Development+Indicators+and+Global+Development+Finance) >

²¹ NÁRODNÁ BANKA SLOVENSKA. 2012. *Výročná správa 2011* [online]. [cit. 3.12.2012]. Bratislava: NBS, 2012, s. 10.

lídrov globálneho ekonomického rastu; Brazília, Rusko, India a Čína zároveň aj medzi desať štátov s najvyšším vyprodukovaným HDP. No na druhej strane, využitie ukazovateľa HDP per capita (v PKS a súčasnom medzinárodnom dolári) umožňuje nazerať na štáty BRICS z inej perspektívy. Priemerné svetové HDP per capita v roku 2011 bolo 11 640,3 súčasných amerických dolárov. Spomedzi štátov BRICS dosahovali hodnotu HDP per capita pod úrovňou svetového priemeru India (3 652,0 \$), Čína (8 465,8 \$) aj JAR (11 034,8 \$). Hodnota Ruskej federácie bola 21 247,6 \$ a Brazília 11 719,2 \$. Priemerná hodnota ukazovateľ v USA však dosahovala až úroveň 48 441,6 \$, v členských štátoch OECD 34 962,5 \$ a v Európskej únii 32 642,4 \$. Najvyššiu hodnotu HDP per capita zaznamenali v roku 2011 Katar (77 987,1 \$), Luxembursko (68 458,7 \$) a Macao (68 066,1 \$); najnižšiu naopak Demokratická republika Kongo (329,3 \$), Libéria (506,1 \$) a Eritrea (516,5 \$).

Inflácia sa z globálneho hľadiska v rozmedzí rokov 2009 až 2011 postupne zrýchľuje. Zatiaľ čo v roku 2008 dosahovalo jej tempo 9,9%, v roku 2009 pokleslo na 2,9% (najmä z dôvodu spomalenia globálnej ekonomickej aktivity), v roku 2010 dosahovalo hodnotu 3,5% a v roku 2011 4,9%. Medzi hlavné príčiny jej rastu možno zaradiť vývoj cien energií (najmä výrazný rast cien ropy v nadväznosti na vývoj kľúčových ekonomických a politických udalostí), zvyšovanie nepriamych daní vo viacerých krajinách či tlaky na trhu práce. Najvyššiu hodnotu miery inflácie v roku 2011 zaznamenali Bielorusko (53,2%; zatiaľ čo v roku 2010 to bolo len 7,7%), Etiópia (33,2%) a Venezuela (26,1%); defláciu zaznamenali Čad (miera inflácie -4,9%), Belize (-2,5%), Bahrajn (-0,4%) a Japonsko (-0,3%). Japonsko pritom zaznamenáva defláciu už od roku 2009, no jej tempo sa postupne spomaľuje. Priemerná miera inflácie v Európskej únii dosahovala v roku 2011 hodnotu 3,3% rovnako, ako v členských štátoch OECD; miera inflácie v USA bola 3,1%, a v Nemecku 2,3%. Štáty BRICS zaznamenali mieru inflácie nad priemernou svetovou úrovňou – najvyššia bola v Indii (8,9%), za ktorou nasledovala Ruská federácia (8,4%), Brazília (6,6%), Čína (5,4%) a napokon JAR (5,0%).

Analýza vývoja miery nezamestnanosti na globálnej úrovni je obmedzená nedostupnosťou aktuálnych údajov v databázach Svetovej banky. V snahe zhodnotiť jej stav a vývoj aspoň približne preto uvažujeme len s dostupnými údajmi a vždy s najaktuálnejšou uverejnenou hodnotou. V roku 2010 zaznamenávali najvyššiu mieru nezamestnanosti Macedónsko (32,0%), Bosna a Hercegovina (27,2%), Španielsko (20,1%) a Srbsko (19,2%). Priemerná miera nezamestnanosti v EÚ a USA dosahovala 9,6%, v štátoch OECD 8,3%. Spomedzi štátov BRICS bola miera nezamestnanosti najvyššia v roku 2005 (kedy sú dostupné posledné údaje pre všetkých päť štátov súčasne) v JAR (26,7%) a v Brazílii (9,3%), za ktorými nasledovala Ruská federácia (7,2%), a napokon Čína a India s mierou nižšou ako 5%. Miera inflácie v JAR sa udržala na úrovni 20% až do roku 2009.

Vonkajšiu ekonomickú pozíciu a rovnováhu štátov hodnotíme využitím ukazovateľa podiel bežného účtu platobnej bilancie na nominálnom HDP. Štát sa spravidla snaží podiel udržiavať stabilný, keďže má vplyv na stabilitu menového kurzu. Ak je hodnota ukazovateľa kladná, znamená to aktívne saldo bežného účtu platobnej bilancie (dochádza k rastu čistých zahraničných pohľadávok krajiny), záporná hodnota predstavuje pasívne saldo (rastú zahraničné záväzky krajiny). Najvyšší prebytok bežného účtu platobnej bilancie vykázali v roku 2011 Nemecko (202,7 mld. \$), Čína (201,7 mld. \$), Saudská Arábia (158,5 mld. \$), Japonsko (119,1 mld. \$) a Ruská federácia (98,8 mld. \$); najvyšší deficit naopak USA (saldo -522,5 mld. \$), Turecko (-76,9 mld. \$), Taliansko (-71,9 mld. \$), Francúzsko (-54,4 mld. \$) a Brazília (-52,6 mld. \$). Najvyšší podiel bežného účtu platobnej bilancie na nominálnom HDP vykazovali Saudská Arábia (27,5%), Azerbajdžan (27,1%) a Omán (14,3%); najnižší naopak Sierra Leone (-47,6%) a Mongolsko (-32,3%). Najviac sa podiel blížil k ideálnemu stavu (teda k 0%) v prípade Slovinska (0,01%) a Slovenskej republiky (0,01%). Spomedzi štátov BRICS mala najvyšší podiel salda bežného účtu na HDP Ruská federácia (5,3%),

podiel Číny bol 2,8%, podiel Brazílie -2,1%, Indie -3,1% a JAR -3,4%.²² Prehľad ukazovateľov ekonomickej výkonnosti sveta a vybraných štátov sveta v roku 2011 obsahuje tabuľka č. 1.

Tabuľka č. 1: Ukazovatele ekonomickej výkonnosti vybraných štátov sveta v roku 2011

	HDP v PKS (v miliardách, súčasný medz. dolár)	Miera rastu HDP (ročná, v %)	HDP p.c. v PKS (súčasný medz. dolár)	Miera inflácie (v %)	Miera nezamest- nanosti (%, 2010)	Podiel salda BÚ PB na HDP (v %)
Svet	81 176,7	2,7	11 640,3	4,9	6,1 _{v roku 2005} ²³	-
Európska únia	16 441,3	1,5	32 642,4	3,3	9,6	-
OECD štáty	43 626,5	1,5	34 962,5	3,3	8,3 _{v roku 2010}	-
USA	15 094,0	1,7	48 441,6	3,1	9,6	- 3,1
Čína	11 379,2	9,3	8 465,8	5,4	4,3 _{v roku 2009}	2,8
India	4 533,9	6,9	3 652,0	8,9	4,4 _{v roku 2005}	- 3,1 ²⁴
Japonsko	4 383,3	- 0,7	34 293,7	- 0,3	5,0	2,0
Nemecko	3 204,6	3,0	39 211,5	2,3	7,1	5,7
Ruská federácia	3 015,7	4,3	21 247,6	8,4	7,5	5,3
Brazília	2 304,7	2,7	11 719,2	6,6	8,3 _{v roku 2009}	- 2,1
Francúzsko	2 289,9	1,7	34 993,4	2,1	9,3	- 2,0
Spojené kráľovstvo	2 223,4	0,7	35 493,8	4,5	7,8	- 1,9
Taliansko	2 001,0	0,4	32 927,6	2,7	8,4	- 3,3
...
JAR	558,2	3,1	11 034,8	5,0	23,8 _{v roku 2009}	- 3,4

Prameň: Svetová banka

Komparácia aktuálnej ekonomickej výkonnosti štátov BRICS využitím magických štvoruholníkov

Ekonomická výkonnosť šiestich štátov s najvyšším vyprodukovaným HDP (USA, Čína, India, Japonsko, Nemecko a Ruská federácia) a štátov BRICS je graficky znázornená v grafe č. 1. Ako z grafu vyplýva, v roku 2010 (kedy sú dostupné najaktuálnejšie kompletne porovnateľné údaje) možno považovať za najvýkonnejšiu ekonomiku sveta Čínu, keďže plocha magického štvoruholníka jej ekonomickej výkonnosti je najväčšia. Za Čínou nasledovalo Japonsko, Nemecko, Ruská federácia, Brazília, India a napokon USA.

Spomedzi štátov BRICS bola najvýkonnejšia Čína, za ňou nasledovala Ruská federácia, Brazília, India a najmenej bola výkonná ekonomika JAR.

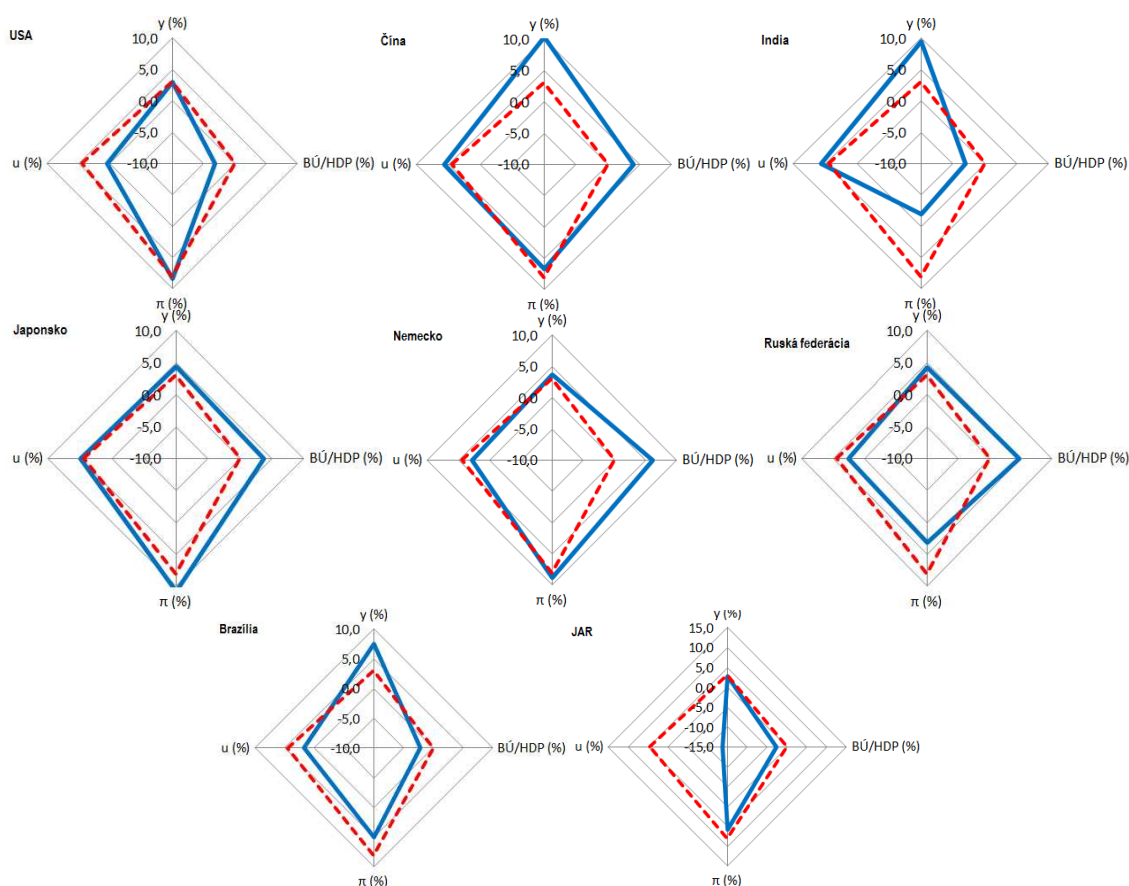
²² Zdrojom všetkých číselných údajov uvedených v podkapitole 2.1 je databáza Svetovej banky; niektoré číselné údaje boli na základe dostupných údajov dopočítané. WORLD BANK. 2012. *World DataBank* [online]. [cit.: december 2012]. Dostupné na:

<<http://databank.worldbank.org/data/Views/VariableSelection/SelectVariables.aspx?source=World Development Indicators and Global Development Finance>>.

²³ Najaktuálnejšie hodnoty ukazovateľa miera nezamestnanosti sú v databázach Svetovej banky dostupné pre sveta a Indiu z roku 2005, pre Čínu, Brazíliu a JAR z roku 2009, a pre štáty OECD z roku 2010.

²⁴ Uvedená hodnota bola zaznamenaná v roku 2010.

Graf č. 1: Ekonomická výkonnosť vybraných štátov sveta v roku 2010

Záver

Záverom možno zhodnotiť, že štáty BRICS jednoznačne v roku 2011 patrili medzi lídrov globálneho ekonomického rastu; Brazília, Rusko, India a Čína zároveň aj medzi desať štátov s najvyšším vyprodukovaným HDP. No na druhej strane, HDP per capita presahuje svetový priemer len v prípade Ruskej federácie a Brazílie, miera inflácie bola zaznamenaná nad svetovým priemerom vo všetkých štátoch BRICS a miera nezamestnanosti v JAR, Brazílii a v Ruskej federácii. Aktívne saldo bežného účtu platobnej bilancie dosahovala len Ruská federácia a Čína. Využitím magických štvoruholníkov sme dospeli k záveru, že najvýkonnejšou ekonomikou na svete bola v roku 2010 Čína. V rámci zoskupenia štátov BRICS za ňou z hľadiska výkonnosti nasledovala Ruská federácia, potom Brazília, India a napokon JAR.

Použitá literatúra:

1. BALABÁN, M. – RAŠEK, A. 2010. *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. 133 s. ISBN 978-80-246-1721-3.
2. BANTING, K. – SHARPE, A. – ST-HILAIRE, F. 2001. *The Review of Economic Performance and Social Progress The Longest Decade: Canada in the 1990s*. Quebec: IRPP, 2001. 313 s. ISBN 978-0-88645-190-6.
3. GRANT, S. - VIDLER, Ch. 2000. *Economics in Context*. Oxford: Heinemann, 2000. 384 s. ISBN 978-0-435-33111-6.

4. DOBRYLOVSKÝ, J. 2010. Hodnocení výkonnosti ekonomiky. In *Makroekonomie*. Praha: Management Press, 2010. s. 26 - 46. ISBN 978-80-7261-219-2.
5. DORNBUSCH, R. – FISCHER, S. 1993. *Macroeconomics*. Ohio: McGraw-Hill College, 1993. 635 s. ISBN 978-0-07-017844-5.
6. IUTENLIGNE.NET. 2012. *La carré magique* [online]. [cit. 4.12.2012]. Dostupné na internete:
<http://public.iutenligne.net/economie/Simonnet/politique_economique/Chapitre-2/section1.html>
7. JANKOVSKÁ, A. a kol. 2003. *Medzinárodné financie*. Bratislava: IURA EDITION, 2003. 529 s. ISBN 80-89047-56-4.
8. MOESEN, W. – CHERCHYE, L. 1998. *The Macroeconomic Performance of Nations Measurement and Perception: Discussion Paper* [online]. [cit. 2.12.2012]. Leuven: Center for Economic Studies, 1998. 29 s. Dostupné na internete:
<<http://www.econ.kuleuven.ac.be/ew/academic/econover/Papers/DPS9822.pdf>>.
9. NÁRODNÁ BANKA SLOVENSKA. 2012. *Výročná správa 2011* [online]. [cit. 3.12.2012]. Bratislava: NBS, 2012. 103 s. ISBN 978-80-8043-180-0.
10. SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D. 1998. 16. vydanie. *Economics*. McGraw-Hill Companies, 1998. 781 s. ISBN 7-111-06448-8.
11. SAMUELSON, P.A. – NORDHAUS, W.D. 1992. *Ekonomía I*. Bratislava: BRADLO, 1992. 420 s. ISBN 80-7127-030-X.
12. SOUKUP, J. et al. 2010. *Makroekonomie*. Praha: Management Press, 2010. 518 s. ISBN 978-80-7261-219-2.
13. WORLD BANK. 2012. *GNI per capita, PPP (current international \$)* [online]. [spracované: november 2012]. Dostupné na internete:
<<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD>>.
14. WORLD BANK. 2012. *World DataBank* [online]. [spracované: december 2012]. Dostupné na:
<<http://databank.worldbank.org/Data/Views/Reports/TableView.aspx?IsShared=true&IsPopular=country>>.
15. ŽÁK, M. 2006. *Hospodárska politika*. Praha: VSEM, 2006. 210 s. ISBN 978-80-8673-300-42.

Kontakt

Ing. Silvia Draková

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: silvia.drakova@euba.sk

Jana Drutarovská

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ÚLOHA FINANČNÝCH DERIVÁTOV PRI DESTABILIZÁCIÍ FINANČNÝCH TRHOV

Abstrakt

V súčasnosti sú finančné trhy kritizované najmä pre vysoký podiel špekulačných obchodov a neudržateľnú hru s rizikom, zhmotnených predovšetkým vo forme finančných derivátov. V predkladanom príspevku sa venujeme analýze predpokladu významnej úlohy finančných derivátov pri destabilizácii finančných trhov. Cieľom skúmania danej problematiky je definovanie takých vlastností derivátov, ktoré ohrozujú stabilitu svetového hospodárstva. Okrem formulácie hlavných atribútov finančných derivátov prispievajúcich k destabilizácii je zvláštna pozornosť venovaná súčasným formám exotických derivátov, hlavne toxickým aktívam.

Kľúčové slová: finančné trhy, medzinárodný trh derivátov, finančný derivát, destabilizácia, toxické deriváty.

Abstract

Nowadays, financial markets are particularly criticized for a high proportion of speculative trading and unsustainable game of risk mainly in the form of financial derivatives. The article deals with the analysis of an important role of financial derivatives in destabilization of financial markets. The purpose of solving this issue is to define those properties of derivatives that threaten the stability of the world economy. Besides the formulation of the main attributes of financial derivatives which contribute to the destabilization, the special attention is paid to the current forms of exotic derivatives, especially toxic assets.

Keywords: financial markets, international market of financial derivatives financial derivatives, destabilization, toxic assets.

Úvod

Svetové hospodárstvo v 21. storočí môžeme charakterizovať ako hospodárstvo založené na dominancii finančného sektora. Analogicky, medzinárodné vzťahy sú v súčasnosti najviac ovplyvňované ekonomickými vzťahmi medzi jednotlivými aktérmi medzinárodných vzťahov, príkladom čoho sú aj udalosti posledného desaťročia, najmä globálna finančná a hospodárska kríza. Skúmanie príčin destabilizácie svetového hospodárstva je potrebné predovšetkým z dôvodu predídenia možných budúcich kríz a kvôli nájdeniu funkčných možností ozdravného pokrízového procesu.

Stabilitu môžeme definovať ako stav alebo vlastnosť zotrvať stabilný, pevný, predvídateľný, spoľahlivý. Stabilita svetového hospodárstva je v súčasnosti najvýraznejšie podmienená finančnou stabilitou nielen jednotlivých národných ekonomík, ale aj medzinárodných finančných trhov. Pojem finančná stabilita sa vzťahuje k zachovaniu základnej funkcie finančného systému, ktorá spočíva v alokácii úspor do investícií a v zaistení efektívneho platobného styku. Finančnú stabilitu môžeme definovať ako situáciu, počas ktorej je finančný systém schopný absorbovať rôzne ekonomické a finančné šoky bez toho, aby sa

naštartovala reťazová reakcia, ktorá by poškodila alokáciu úspor do ekonomiky a fungovanie platobného styku.¹

Prvok nestability vo finančnom sektore môže vážne poškodiť fungovanie finančného systému a globálny hospodársky rast. Finančné deriváty sú v súčasnosti menovateľom špekulačného správania subjektov a neudržateľnej hry s rizikom. Predkladaný článok v jednotlivých kapitolách vymedzuje také charakteristiky a vlastnosti finančných derivátov, na základe ktorých môžeme obchodovanie s derivátmi považovať za významnú príčinu nestability na medzinárodných finančných trhoch.

Pákový efekt

Atraktívnosť obchodovania s derivátmi spočíva vo využívaní tzv. pákového efektu (angl. leverage). Finančný pákový efekt funguje na princípe použitia malého objemu vlastného kapitálu doplneného väčším objemom cudzieho kapitálu na financovanie danej investície, v našom prípade derivátového kontraktu. To znamená, že s relatívne malým množstvom vlastného kapitálu je možné disponovať s veľkým objemom aktív, ktoré ale v skutočnosti nevlastníme. Jeden z hlavných rozdielov obchodovania s derivátovými finančnými nástrojmi v porovnaní s reálnym obchodovaním je zmena povahy predmetu obchodovania. Pri derivátových kontraktach dochádza k zmene obchodovania s aktívami (konkrétnym majetkom, ktorý vlastníme) na obchodovanie s pasívami (cudzím kapitálom). Veľké množstvo cudzieho kapitálu, ktorým môžeme disponovať a stáva našim finančným dlhom, záväzkom. Zjednodušene povedané, obchodujeme s niečím, čo reálne nevlastníme.

Graf 1 znázorňuje skutočnosť, že zvyšovanie pákového efektu daného derivátového nástroja nie je dôsledkom zmeny podkladových aktív (či už ich množstva, kvality alebo skutočnej hodnoty), od ktorých je derivát odvodený. Z grafu je zrejmé, že hodnota podkladových aktív, v našom prípade podnikových akcií, sa vôbec nezvyšila, práve naopak v skutočnosti mohla aj mierne poklesnúť. Derivátový finančný nástroj, ktorému bol pridaný istý stupeň pákového efektu však spôsobil ilúziu zvýšenia vnímanej hodnoty podkladového aktíva. Ilúziu zvýšenej hodnoty podkladových aktív, ktorá je vytvorená dlhom (pasívom, za ktorého možnosť disponovania sme zaplatili malým množstvom vlastného kapitálu) môžeme zvyšovať postupným vrstvením rizika, teda zvyšovaním pákového efektu. Derivátový nástroj sa stáva atraktívnejším, pretože ponúka možnosť vyššieho zisku a zároveň nebezpečnejším, pretože ekvivalentne narastá aj riziko straty. Deriváty dovoľujú ich držiteľovi simulovať akúkoľvek finančnú aktivitu tým, že má možnosť disponovať s veľkým objemom aktív a kombinovať rôzne druhy mier rizík.

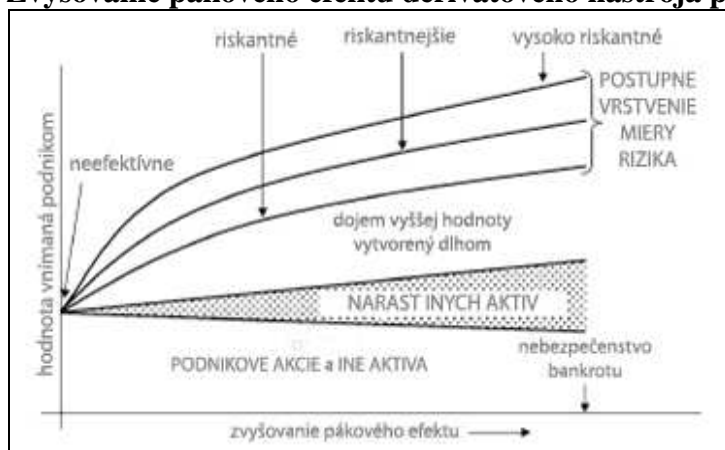
Deriváty sú hrou s rizikom. Žiadna taktika ani žiaden model nedokáže úplne eliminovať tento prvok.² Pod pojmom riziko rozumieme pravdepodobnosť alebo hrozbu škody, ujmy, príťaž, straty alebo inej negatívnej udalosti, ktorá je spôsobená vonkajšou alebo vnútornou zraniteľnosťou. Samotné riziko môžeme označiť ako nestabilný prvok akéhokoľvek systému. Pákový efekt, ktorý je základným princípom obchodovania s derivátmi, poskytuje jeho držiteľovi obchodovanie s celou škálou mier rizík, ktorých nebezpečenstvo je veľmi komplikované odhadnúť. Podľa správy OECD týkajúcej sa derivátov a finančnej stability bola globálna finančná kríza spôsobená kombináciou podcenenia rizika a inovačnými zmenami takých derivátových nástrojov, ktoré dovoľovali nekontrolovateľne zvyšovať pákový efekt.

Záver 1: Finančné nástroje, ktorých elementárnou podstatou je práve rizikový faktor, nemôžu prispievať k stabilite finančných trhov.

¹KAŠŠOVIČ, J.: *Lamfalussy proces*. [online] In: Finančné trhy, 03/2008. [Cit. 02.06.2012] Dostupné na: <http://www.derivat.sk/index.php?PageID=1436>.

²CHORAFAS, D.N.: *Introduction to derivative financial instruments*. 2008. S.227.

Graf 1: Zvyšovanie pákového efektu derivátového nástroja podnikom

Prameň: Vlastné spracovanie podľa: CHORAFAS, D.N.: Introduction to derivative financial instruments. 2008. S.15.

Vzťah podkladového aktíva a derivátového nástroja

Zo základnej definície derivátu vyplýva, že deriváty sú finančné produkty, ktorých hodnota je odvodená, derivovaná od hodnoty určitého podkladového aktíva. Vzťah derivátového finančného nástroja k podkladovému aktívu môžeme definovať ako rizikový, nestabilný a predvídateľný len do istej miery. Ak by sa vynájdenie derivátov zastavilo pri základných a najjednoduchších formách týchto nástrojov, mohli by sme uvažovať o istom lineárnom správaní sa derivátu voči podkladovému aktívu. Hodnota derivátového nástroja by mohla priamo odzrkadľovať zmenu hodnoty podkladových aktív. S postupným vývojom si derivátové finančné nástroje vytvorili vlastné prostredie a podmienky pre obchodovanie, súčasne zložitejšie a komplexnejšie formy derivátov odvodené od iných derivátov majú minimálny až žiaden vzťah s pôvodnými podkladovými aktívami.

Trhové ohodnotenie derivátu je príčinou nelineárneho správania sa derivátu voči podkladovému aktívu. Hodnota derivátu sa nepohybuje vždy mechanicky a okamžite s líniou zmeny ceny podkladového aktíva, pretože v mnohých prípadoch určuje cenu derivátov samotný derivátový trh, ktorý následne dokáže vplyvať aj na ceny podkladových aktív. Hodnotu derivátu okrem hodnoty podkladového aktíva ovplyvňujú aj iné produkty na trhu derivátov, miera rizika daného derivátu, veľkosť možného výnosu, štruktúra a zložitosť derivátu, podmienky uzavretia derivátového kontraktu, cash flow, dôveryhodnosť spoločnosti a iné.³

Záver 2: Nelineárne správanie derivátov voči podkladovým aktívam, od ktorých sú odvodené spôsobuje taký vývoj správania derivátových finančných nástrojov, ktoré nie je možné spoľahlivo predpokladať. Nepredvídateľný vývoj správania derivátov je prvkom, ktorý prispieva k nestabilnej situácii na finančných trhoch.

Neproportcionálny nárast derivátov

Konkrétnym dôkazom klesajúcej závislosti derivátov od podkladových aktív je neproportcionálny nárast derivátových obchodov v porovnaní s nárastom podkladových aktív. Graf 2 znázorňuje porovnanie nárastu pomeru derivátov a podkladových aktív ku globálnemu svetovému hrubému domácomu produktu v období od roku 1998 do roku 2010. Je zrejmé, že v poslednom desaťročí množstvo derivátov narastá exponenciálne rýchlejšie v porovnaní

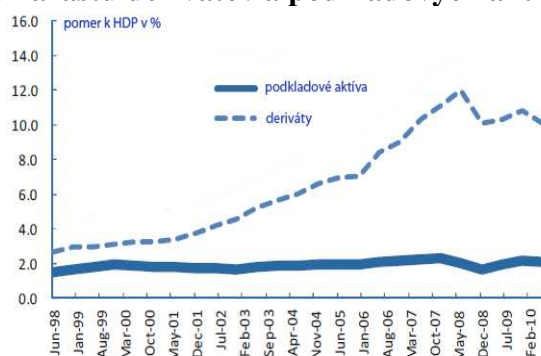
³CHORAFAS, D.N.: Introduction to derivative financial instruments. 2008. S.38.

s nárastom primárnych aktív. Množstvo podkladových aktív dosiahlo v roku 2010 hodnotu dvojnásobku vyprodukovaného globálneho HDP v danom roku a v porovnaní s rokom 1998 to predstavovalo iba minimálny nárast (v roku 1998 bol tento pomer 1,5 násobkom globálneho HDP). Na druhej strane množstvo derivátov rástlo v porovnaní s podkladovými aktívami exponenciálnym tempom. Kým hodnota derivátov v roku 1998 bola 81 miliárd dolárov, čo predstavovalo približne 2,5 násobok globálneho HDP v danom roku, v roku 2010 ich hodnota narástla na 605 miliárd dolárov a dosiahla približne 10 násobok globálneho HDP v roku 2010.⁴

Exponenciálny nárast derivátových kontraktov v porovnaní s nárastom podkladových aktív dokazuje klesajúcu závislosť hodnoty derivátov od skutočnej hodnoty podkladových aktív, od ktorých sú odvodené. Hlavnou podstatou derivátov sa tak stáva špekulácia a nereálne podkladové aktíva, ktorými sú iné deriváty.

Záver 3: *Finančné trhy, ktorých hlavnou hybnou silou sú transakcie založené na nereálnych, virtuálnych a za účelom špekulácie vytvorených podkladových aktívach, nemôžu byť dlhodobo stabilné.*

Graf 2: Porovnanie nárastu derivátov a podkladových aktív k HDP 1998 – 2010

Prameň: Vlastné spracovanie podľa: WIGNALL, A.B., ATKINSON, P.: *Global SIFIs, Derivatives and Financial Stability*. OECD Journal, 2011.

Rizikový apetít subjektov a špekulácie

Medzi jeden z hlavných dôvodov obchodovania s derivátmi patrí eliminácia neistoty prostredníctvom výmeny trhových rizík, známa pod pojmom hedging (zaistenie). Hedging môžeme prirovnať k poisteniu, ale s jedným podstatným rozdielom. Kým pri poistení dochádza k rozloženiu rizika na veľkú skupinu poistencov, hedging neznižuje riziko, ale iba prenáša riziko z jedného subjektu na druhý subjekt.⁵ V skutočnosti teda derivátové finančné nástroje riziko ako také neeliminujú, ale prenášajú riziko zo subjektu, ktorý sa ho potrebuje vzdať na subjekt, ktorý je ochotný za odplatu riziko niesť. Riziko sa nielen že nezmenšuje, ale práve naopak, súčasné derivátové nástroje majú tendenciu jednotlivé riziká prepájať. Podľa správy OECD významnú úlohu pri vzniku globálnej finančnej krízy zohrali veľké univerzálne investičné banky a ostatné finančné inštitúcie, ktoré obchodovali na finančných trhoch s derivátmi a prepájali tak riziká, ktoré v konečnom dôsledku znamenali pre globálny finančný trh systémové riziko, ktoré trh nebol schopný uniesť. Tieto inštitúcie, ktorých regulácia a kontrola aktivít sa stala súčasťou reformy finančného systému, definujeme ako

⁴ WIGNALL, A.B., ATKINSON, P.: *Global SIFIs, Derivatives and Financial Stability*. [online] In: OECD Journal, 2011. [Cit. 06.08.2012] Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/62/10/48299884.pdf>.

⁵CHOVANCOVÁ, B. a kol.: *Finančné trhy: nástroje, transakcie, inštitúcie*. 2002. S. 376.

globálne systémovo dôležité finančné inštitúcie (angl. Global Systemically Important Financial Institutions, skratka GSIFIs).⁶

Subjekty, ktoré obchodujú na finančnom trhu majú v každom momente určitý vzťah k riziku, ktorý závisí od situácie na trhu. V čase prosperity vzťah k riziku hodnotíme ako pozitívny a hovoríme, že subjekty majú rizikový apetít. Naopak v čase krízy a recesie subjekty nie sú ochotné riskovať a toto správanie nazývame riziková averzia. Graf 3 ilustruje súčasnú pokrízovú situáciu na finančných trhoch, kedy sa obnovil nárast rizikového apetítu subjektov a sú vo všeobecnosti ochotné podstúpiť vyššiu mieru rizika. Výnimku tvorí riziková averzia v prípade investovania v eurozóne, čo spôsobila pretrvávajúca kríza spoločnej európskej meny a taktiež investície do finančných swapov chrániacich pred úverovým zlyhaním, ktoré si získali nedôveru v čase finančnej krízy.

Centrálny bankár z Federal Reserve Bank of St. Louis na adresu derivátov konštatoval, že „akýkoľvek nástroj, ktorý je použitý na zaistenie, môže byť rovnako použitý aj na špekuláciu“. Práve špekulácie sú hlavným motorom vytvárania rizikovejších a nebezpečnejších derivátových nástrojov. Špekulačným správaním sa subjekt snaží dospieť k vysokému zisku a výnosu z obchodu. Finančné deriváty ako také nevytvárajú na finančných trhoch novú hodnotu, pretože sa odvádzajú z už existujúcich podkladových aktív a ich život je spojený s vrstvením mier rizík a špekulačným správaním subjektov. Môžeme povedať, že deriváty vytvárajú klamlivo nový produkt - balík, ktorého obsahom sú staré veci. Nebezpečenstvo derivátových kontraktov spočíva aj v jednoduchosti implementácie a zavedenia nového derivátu na trh.

Záver 4: Stále väčšie množstvo derivátových obchodov spôsobilo nárast systémového rizika a následne sa prejavilo prepuknutím krízy na globálnom finančnom trhu. Prepájanie a vrstvenie rizík je priamym dôkazom, že derivátové finančné nástroje výrazne prispievajú k nestabilite globálneho finančného trhu.

Graf 3: Indikátor rizikového apetítu

Prameň: IMF: Global Financial Stability Report. 2011. S.9.

Súčasná forma derivátov – exotické deriváty

V poslednom desaťročí derivátové nástroje prešli a neustále prechádzajú vývojom a súčasné finančné deriváty sú v porovnaní s klasickými vanilkovými derivátmi zložitejšie a komplexnejšie, pričom správne ohodnotenie ich ceny je oveľa náročnejšie než pri jednoduchých formách. Nakoľko je štruktúra týchto derivátov zložená z prvkov, ktoré sa správajú nepredvídavo, názov týchto novodobých derivátov vystihuje ich nestálu, rýchlo sa

⁶ WIGNALL, A.B., ATKINSON, P.: Global SIFIs, Derivatives and Financial Stability. [online] In: OECD Journal, 2011. [Cit. 06.08.2012] Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/62/10/48299884.pdf>.

meniacu povahu. Náročná a komplexná forma exotických derivátov (angl. exotics) je produktom tzv. raketových vedcov⁷. Obchodovanie s exotickými derivátmi je v súčasnosti bežnou praxou. Okrem exotických derivátov môžeme medzi novodobé druhy derivátov zaradiť aj syntetické a štruktúrované finančné nástroje. Syntetické finančné nástroje sú umelo vytvorené investičné nástroje alebo inštrumenty určené na splnenie takých požiadaviek, ktoré nie sú schopné splniť existujúce, konvenčné finančné nástroje. Snažia sa zredukovať riziko zvýšením jeho diverzifikácie a ponúknuť vyšší výnos, zvyčajne sú kombináciou dlhopisov, swapov a opcií.⁸ Štruktúrované financovanie poskytuje komplexný finančný nástroj pre takého zákazníka (prevažne pre veľké subjekty na finančnom trhu), ktorý má špecifické a sofistikované potreby.⁹ Vo všeobecnosti na splnenie týchto podmienok je nutná implementácia takých finančných nástrojov, ktoré sú vysoko rizikové.

Najväčším problémom pre investora je nízka miera poznania, čo v skutočnosti derivát obsahuje a aká veľká je mieru rizika, ktorú v sebe nesie. Mnohé súčasné exotické deriváty sú skonštruované tak, aby vyhovovali konkrétnym požiadavkám investora. Vznikajú tak nové, unikátne deriváty, ktorých vývoj je zložitý predpokladať. Deriváty, ktoré sú naviazané na viacero podkladových aktív (dúhové, košové opcie), na zvláštne a neštandardné druhy podkladových aktív (opcie na počasie), na iné druhy derivátov (kľúčkové, háčikové opcie), na pasíva (vnorené, zlúčené opcie), či deriváty umožňujúce široký priestor na špekuláciu v rámci daného derivátu (rebríkové opcie) môžeme charakterizovať ako nepredvídateľné a rizikové.

Záver 5: Komplexnosť a komplikovanosť súčasných derivátov spôsobuje neschopnosť poznať ich konkrétnu štruktúru a skladbu, čo predstavuje skryté nebezpečenstvo a je prvok vyvolávajúci nestabilitu na finančných trhoch.

Toxické deriváty

Warren Buffet, americký investičný magnát, svojim známym výrokom („Deriváty sú finančné zbrane hromadného ničenia, nesú v sebe skryté nebezpečenstvo, ktoré sa môže stať smrteľným.“) ilustroval na finančných trhoch prítomnosť tzv. toxických derivátov (angl. toxic assets), najnebezpečnejších foriem derivátov. Podľa správy Medzinárodného menového fondu v roku 2009, teda v čase, keď vrcholila finančná kríza, predstavovali toxické aktíva v súvahách bánk hodnotu približne 4 bilióny dolárov, z ktorých až 3,1 pochádzalo z amerických bánk.¹⁰ Štúdia Open Europe, v ktorej sa uvádza, že v bilancii Európskej centrálnej banky sa v roku 2010 nachádzali cenné papiere v celkovej hodnote 444 miliárd eur z problematických štátov eurozóny (z čoho grécke dlhopisy dosahovali hodnotu až 190 miliárd eur) je dôkazom, že toxické aktíva sú problémom aj súčasnej európskej dlhovej krízy.¹¹

Toxické deriváty obsahujú v sebe také aktívum, respektíve súbor aktív, ktoré sa po zániku sekundárneho trhu stávajú nelikvidnými, t.j. neschopnými vyplatenia.¹² Môžu

⁷Raketoví vedci (angl. rocket scientist) predstavujú odborníkov z oblasti vedy a matematiky, ktorí svoje odborné znalosti využívajú vo finančnej sfére na vývoj zložitých finančných nástrojov a modelov. Tento výraz je rovnako synonymom pre výnimočne inteligentnú osobu.

⁸FINANCIAL GLOSSARY: *Synthetic Financial Instruments*. [online] In: Reuters. [Cit. 08.06.2012] Dostupné na: http://glossary.reuters.com/index.php/Synthetic_Financial_Instruments.

⁹FINANCIAL DICTIONARY: *Structure Finance*. [online] In: Investing Answers. [Cit. 08.06.2012] Dostupné na: <http://www.investinganswers.com/financial-dictionary/debt-bankruptcy/structured-finance-16-46>.

¹⁰*Objem toxických aktív by mal rásť, akcie klesajú*. [online] In: SME, 07.04.2009. [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: <http://ekonomika.sme.sk/c/4383412/objem-toxicky-aktiv-by-mal-rast-akcie-klesaju.html>.

¹¹BYDŽOVSKÁ, M.: *Kolik je v ECB toxických aktív*. [online] In: Euroskop, 11.08.2011. [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: <http://www.euroskop.cz/332/19270/clanek/kolik-je-v-ecb-toxicky-aktiv>.

¹²INVESTOPEDIA: *Toxic Assets Definition*. [online] [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/t/toxic-assets.asp#axzz1p5t2VMi4>.

predstavovať napríklad súbor „zlých“ úverov, ktoré prinášajú ich vlastníkom obrovské straty. Fenomén toxických aktív vznikol počas globálnej finančnej krízy (2008-2009) a tento pojem označoval najmä cenné papiere ručené hypotékami (angl. mortgage-backed securities, skratka MBS), zabezpečené dlhové obligácie (angl. collateralized debt obligation, skratka CDO) a swapy na ochranu pred úverovým zlyhaním (angl. credit default swaps, skratka CDS), ktoré boli príčinou enormných strát ich vlastníkov v čase krízy.

Toxické deriváty sú produktom tzv. štruktúrovaného financovania. Na uspokojenie špecifických potrieb veľkých finančných hráčov je nutná implementácia vysoko rizikových finančných nástrojov. Najrýchlejšie rastúcou oblasťou štruktúrovaného financovania sú zabezpečené dlhové obligácie (CDO). Tento druh obligácií charakterizovať ako cenné papiere, za ktoré sa ručí istým druhom aktív. CDO konvertujú rozsiahly, rôznorodý súbor miery rizík na dlhové nástroje, ktoré sú obchodovateľné na sekundárnom trhu (deriváty).¹³ CDO môžu byť balíkom, ktorý obsahuje úvery, pôžičky, hypotéky, dlhové záväzky veľkých korporácií a podobne. Tieto dlhové obligácie sa nazývajú zabezpečené, pretože obsahujú prísľub vyrovnania dlhu a práve veľkosť a dôveryhodnosť tejto záruky určuje hodnotu danej zabezpečenej dlhovej obligácie.

Ďalším druhom toxických derivátov, ktorý sa skloňuje pri vzniku finančnej krízy sú *cenné papiere ručené hypotékami (MBS)*. MBS vznikli ako obľúbený finančný nástroj na hypotekárnom trhu Spojených štátov. Ako jednu z hlavných príčin vzniku globálnej finančnej krízy charakterizujeme proces zbavovania sa nezdravých, nelikvidných úverov spôsobom ich posunutia ďalej strane práve pomocou nových finančných nástrojov (MBS), ktorý nazývame sekuritizácia (angl. securitization).¹⁴ Problémom krízy na americkom hypotekárnom trhu bol fakt, že aj keď sa hypotekárne banky zbavili nezdravých úverov a získali likvidné prostriedky, nevyriešili tým problém s nesplácaním hypoték, len ho posunuli na ďalšie finančné trhy a tým pomohli kríze preniknúť na celosvetové trhy.

Toxické deriváty sú často spájané aj so *swapmi na ochranu pred úverovým zlyhaním (CDS)*. Tento druh swapov je typom úverového poistenia, v ktorom jedna zmluvná strana platí pravidelné splátky ďalšej zmluvnej strane, aby sa ochránila pred možným rizikom defaultu určitého dlhového nástroja. Pokiaľ tento dlhový nástroj zlyhá (obligácia, banková pôžička, hypotéka), strana ktorá je ručiteľom poskytne prvej zmluvnej strane kompenzáciu za vzniknutú stratu. Tento druh swapov spôsobil obrovský boom na derivátovom trhu, kde narástla hodnota swapových kontraktov z 900 miliárd dolárov v roku 2000 na 30 biliónov dolárov v roku 2008.¹⁵

Záver 6: Toxické aktíva sú výsledkom neriadenej špekulačnej hry s rizikom, ktorú finančné deriváty ponúkajú. Globálna hospodárska a finančná kríza je priamym dôkazom, že prítomnosť a implementácia vysokorizikových finančných nástrojov destabilizuje a ochromuje celý finančný sektor.

Záver

Až do vypuknutia krízy v roku 2008 prevládal na finančných trhoch názor, že tento trh sa riadi tzv. hypotézou efektívneho trhu (angl. efficient market hypothesis), ktorá

¹³JOBST, A.A.: *What is structured finance?* [online] 09/2005. [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: http://www.ruralfinance.org/fileadmin/templates/rflc/documents/1217520036684_what_is_structured_finance.pdf.

¹⁴Sekuritizáciu definujeme ako proces, kedy sa hypotekárne banky prostredníctvom finančných nástrojov (derivátov) zbavujú nezdravých úverov tak, že ich predávajú tretej strane – bankám, iným investičným fondom, ale i jednotlivcom na domácom alebo zahraničnom finančnom trhu. Motívom pre takýto presun hypoték je presun úverového rizika prostredníctvom kreditných derivátov na iné subjekty, diverzifikácia portfólia, uvoľnenie úverových liniek, premena nelikvidných aktív (úverov) na likvidné cenné papiere.

¹⁵*Credit Default Swaps*. [online] In: New York Times, 29.04.2011. [Cit. 04.08.2012] Dostupné na: http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/subjects/c/credit_default_swaps/index.html.

charakterizuje ceny finančných nástrojov ako presne reflektujúce všetky dostupné informácie (realitu podkladových aktív). Skutočnosť je však iná. Finančné trhy nereflektujú aktuálny stav, súčasnú realitu ale budúce očakávania, predpoklady, prognózy. Na finančné trhy je nutné sa pozeráť cez novú paradigmu. Finančné trhy poskytujú skreslený, zaujatý a subjektívny pohľad na budúci vývoj a toto skreslenie má následne vplyv na reálne ceny podkladových aktív, čo nazývame mechanizmus spätnej väzby (angl. feedback mechanism „reflexivity“).¹⁶ Môžeme konštatovať, že základný princíp finančných derivátov sa radikálne zmenil - podkladové aktíva neurčujú cenu derivátov, ale deriváty určujú cenu podkladových aktív.

Použitá literatúra:

1. BYDŽOVSKÁ, M.: *Kolik je v ECB toxických aktiv.* [online] In: Euroskop, 11.08.2011. [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: <http://www.euroskop.cz/332/19270/clanek/kolik-je-v-ecb-toxických-aktiv>.
2. *Credit Default Swaps.*[online] In: New York Times, 29.04.2011. [Cit. 04.08.2012] Dostupné na: <http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/subjects/c/creditdefaultswaps/index.html>.
3. FINANCIAL DICTIONARY: *Structure Finance.* [online] In: Investing Answers. [Cit. 08.06.2012] Dostupné na: <http://www.investinganswers.com/financial-dictionary/debt-bankruptcy/structured-finance-1646>.
4. FINANCIAL GLOSSARY: *Synthetic Financial Instruments.* [online] In: Reuters. [Cit. 08.06.2012] Dostupné na: <http://glossary.reuters.com/index.php/SyntheticFinancialInstruments>.
5. CHORAFAS, DIMITRIS N.: *Introduction to derivative financial instruments.* McGraw Hills. 2008. 384 s. ISBN 0-07-154664-2.
6. CHOVANCOVÁ, BOŽENA a kol.: *Finančný trh: nástroje, transakcie, inštitúcie.* Vydavateľstvo EUROUNION . 2002. 584 s. ISBN 80-88984-31-9.
7. INVESTOPEDIA: *Toxic Assets Definition.* [online] [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/t/toxic-assets.asp#axzz1p5t2VMi4>.
8. JOBST, A.A.: *What is structured finance?* [online] 09/2005. [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: http://www.ruralfinance.org/fileadmin/templates/rflc/documents/1217520036684_what_is_structured_finance.pdf.
9. KAŠŠOVIČ, J.: *Lamfalussy proces.* [online] In: Finančné trhy, 03/2008. [Cit. 02.06.2012] Dostupné na: <http://www.derivat.sk/index.php?PageID=1436>.
10. *Objem toxických aktív by mal rásť, akcie klesajú.* [online] In: SME, 07.04.2009. [Cit. 14.06.2012] Dostupné na: <http://ekonomika.sme.sk/c/4383412/objem-toxických-aktiv-by-mal-rast-akcie-klesaju.html>.
11. SOROS, G.: *One Way to Stop Bear Raids.* [online] In: Wall Street Journal, 24.03.2009. [Cit. 17.08.2012] Dostupné na: <http://online.wsj.com/article/SB123785310594719693.html>.

¹⁶ SOROS, G.: *One Way to Stop Bear Raids.* [online] In: Wall Street Journal, 24.03.2009. [Cit. 17.08.2012] Dostupné na: <http://online.wsj.com/article/SB123785310594719693.html>.

12. WIGNALL, A.B., ATKINSON, P.: Global SIFIs, Derivatives and Financial Stability. [online] In: OECD Journal, 2011. [Cit. 06.08.2012] Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/62/10/48299884.pdf>.

Kontakt

Ing. Jana Drutarovská

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

E-mail: jana.drutarovska@gmail.com

Michal Držka

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

HODNOTENIE EURÓPSKEJ MENOVEJ ÚNIE Z POHLĀDU TEÓRIE OPTIMÁLNEJ MENOVEJ OBLASTI

Abstrakt

V súčasnosti sa Európska únia nachádza v nepriaznivej ekonomickej i politickej situácií. Dlhová kríza spolu s hroziacim rozpadom Eurozóny predstavujú nebezpečenstvo pre budúcnosť európskeho integračného procesu. Globálna finančná a hospodárska kríza, ktorá zasiahla svetové hospodárstvo v roku 2008 bola impulzom pre eskaláciu situácie v Eurozóne do dnešnej podoby. Kríza odhalila zásadné štrukturálne a koncepčné nedostatky menovej únie. V predkladanom príspevku sa venujeme analýze Európskej menovej únie z pohľadu kritérií pre optimálnu menovú oblasť a schopnosti Eurozóny čeliť asymetrickým šokom. Zvláštna pozornosť je venovaná proti krízovým opatreniam Európskej únie a ich významu z pohľadu Teórie optimálnej menovej oblasti.

Kľúčové slová: Eurozóna, optimálna menová oblasť, asymetrický šok, konvergenčné kritériá.

Abstract

Nowadays, European Union is in unfavourable economic and politic situation. Sovereign debt crisis together with threatening breakdown of Euro zone represent a menace for the future of European integration process. Global financial and economic crisis, which hit global economy in 2008 was an impulse for escalation of the situation to the current form. Crisis has revealed essential structural and conceptual imperfection of monetary union. The article deal with the analysis of European Monetary Union from the perspective of Optimum Currency Area criteria and analyse the capacity of Euro zone to face asymmetric shocks. Special attention is given to anticrisis measures Of European Union and their importance from the perspective of Optimum Currency Area Theory.

Keywords: Euro zone, optimum currency area, asymmetric shock, convergence criteria.

Úvod

Európsku menovú úniu môžeme charakterizovať ako najvyššiu dosiahnutú formu ekonomickej integrácie v rámci EÚ. V súčasnosti zahŕňa 17 členských štátov, ktoré sa vzdali svojich národných mien a prijali spoločnú menu Euro. Efektívnosť fungovania menovej únie je daná viacerými predpokladmi a v rámci ekonomickej vedy sú chápané ako kritériá optimálnej menovej oblasti. Je potrebné, aby Európska menová únia tieto podmienky spĺňala či už z dôvodu efektívneho fungovania alebo možnosti predchádzania potenciálnym budúcich krízam.

Optimálnu menovú oblasť (OMO) môžeme definovať rôzne. Iša ju charakterizuje ako ekonomickú oblasť, kde poruchy vznikajúce na základe asymetrických šokov čo najmenej vzdávajú zamestnanosť, output a ceny od rovnovážnej úrovne.¹ Krugman ju charakterizuje ako množinu oblastí a regiónov, ktoré sú tesne previazané vzájomným obchodom s tovarom,

¹ Iša, J.: *Slovensko a euro*. 2005. s.46.

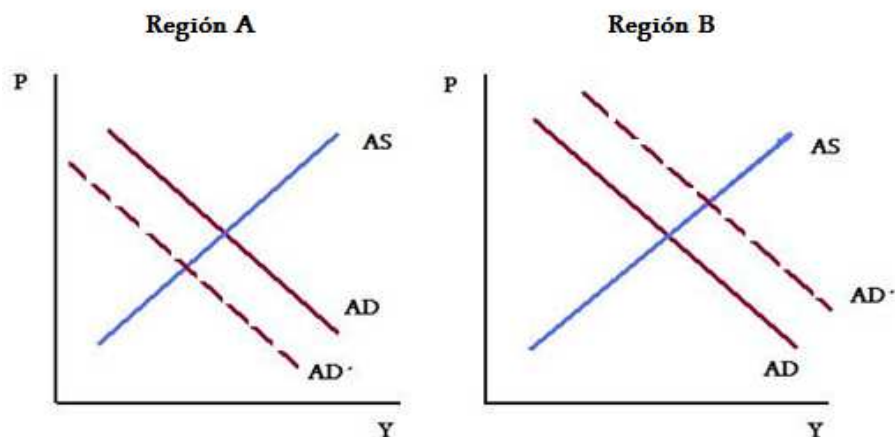
službami a mobilitou faktorov (kapitálu a pracovnej sily).² Optimálnu menovú oblasť je možné chápať ako územie, ktoré dosiahlo vysokú mieru harmonizácie hospodárskeho cyklu.

Asymetrický šok definujeme ako neočakávaný výkyv vo vývoji hospodárstva, ktorý nepostihuje členské krajiny menovej únie rovnakým spôsobom. Šoky môžu nastať na strane agregátnej ponuky či dopytu a môžu mať vonkajšiu či vnútornú príčinu. Reakcia spoločnej autority je obmedzená, kvôli faktu, že nie všetky členské krajiny integračného zoskupenia sú šokom zasiahnuté rovnakým spôsobom.

Prínos Teórie optimálnej menovej oblasti

Zakladateľom teórie optimálnej menovej oblasti je R.A. Mundell. Jeho predpoklady sú formulované vo vedeckom článku *The Optimum Currency Area* z roku 1961, pričom optimálnu menovú oblasť chápe ako územie s vysokou mobilitou výrobných faktorov, vysokou flexibilitou miezd a racionálnou fiškálnou politikou. Na zdôvodnenie svojich predpokladov použil jednoduchý ekonomický model. Máme Oblasť pozostávajúcu z dvoch regiónov A a B. Oba sa nachádzajú v stave rovnováhy tzn. plná zamestnanosť a vyrovnaná obchodná bilancia. Oblasť zasiahne asymetrický dopytový šok (Graf 1).

Graf 1: Dopytový asymetrický šok

Vlastné spracovanie podľa R.A.Mundella

Po prvé, Oblasť môže znovu dosiahnuť equilibrium pri asymetrickom šoku ak funguje mzdová flexibilita – prvý Mundellov predpoklad. Východiskový stav: mzdy v regióne A sú zredukované v dôsledku poklesu dopytu a naopak v prosperujúcom regióne B rastú.

Predpokladajme, že mzdy v oboch regiónoch sú flexibilné, v regióne A dochádza k nedostatku voľných pracovných miest, preto aj mzdové nároky pracovníkov klesajú. V regióne B nedostatok pracovníkov pre novo vytvorené pracovné miesta spôsobí nárast miezd. Zmena miezd vyvolala v regióne A posun krivky ponuky smerom nadol a naopak v krajine B zaznamenáme posun smerom nahor. Vzniká nové equilibrium, pretože cena outputu v regióne A poklesla, tým sa jej výrobky stali atraktívnejšie a stimulovali dopyt po nich v rámci Oblasti. Opačná situácia nastala v regióne B, kde nárast miezd zvyšuje výrobné náklady a znižuje dopyt po tovaroch v Oblasti.³

² Krugman, P.: *Optimum currency area*. [cit. 2012-12-1].

Dostupné na internete <<http://econ.duke.edu/uploads/assets/dje/2001/trivisvavet.pdf>>

³ Horvath R., Komarek L.: *Optimum Currency Area Theory: An approach for thinking about monetary integration*. [cit. 2010-24-3].

Dostupné na internete <http://wrap.warwick.ac.uk/1539/1/WRAP_Horvath_twerp647.pdf>

Po druhé, ak oblasti existuje mobilita pracovných síl druhý Mundellov predpoklad potom sa robotníci sa môžu sťahovať v rámci Oblasti a v dôsledku nepomeru medzi počtom voľných pracovných miest v regióne A a B sa tak aj stane. Nastane migrácia za prácou v jednom z regiónov. To eliminuje výkyvy na trhu práce a mzdy zostanú nezmenené. Nezamestnanosť a inflácia sa stratia.

Model je aplikovateľný aj na dve krajiny je rovnaký. Predpokladajme teraz, že ľudia na asymetrický šok zareagovali migráciou do krajiny B, tam nastalo zvýšenie dopytu po práci. Ak v krajine A nastal negatívny dopytový šok, tak ľudia nemajúci žiadne prekážky cezhraničnej migrácie by odchádzali do krajiny B. Tým by nevznikli tlaky na zvyšovanie či znižovanie miezd a tiež by krivky ponuky v oboch krajinách zostali nezmenené. Pomocou mobility pracovných síl by sa v krajine A vyriešil problém s nezamestnanosťou a krajina B by zabránila inflácii.

Po tretie, Oblasť má centrálny rozpočet a uplatňuje na svojom území rozumnú fiškálnu politiku. Ak nastane pokles outputu v niektorom regióne, daňové príjmy miestnej správy klesajú. Preto federálna vláda zvýši množstvo transferov do takéhoto regiónu. Prvotnú príčinu problému to nevyrieši, no opatrenie zabezpečí jeho zmiernenie na znesiteľnú úroveň. Na viac je možné v regióne B zvýšiť dane, aby sa znížil tamojší agregátny dopyt. Extra príjmy z daní sú nasmerované do chudobnejšieho regiónu A. Ten síce stále vykazuje deficit, no vládne transfery ho pokrývajú.

Ďalšie kritérium pre optimálnu menovú oblasť sformuloval R.I. McKinnon. Dokázal, že pre malé otvorené krajiny je výhodnejšie prijať jednotnú menu. Mierou obchodnej otvorenosti krajiny je pomer obchodovateľných tovarov k neobchodovateľným. Ak je ekonomika príliš otvorená, tak je pre ňu flexibilný výmenný kurz relatívne neefektívny, pretože jeho zmeny dokážu destabilizovať cenovú hladinu vo vnútri krajiny a ovplyvňujú reálne mzdy a obchodnú bilanciu štátu. Preto McKinnon uprednostňuje pre malé otvorené ekonomiky vytvorenie menovej únie, ktorá je spravidla uzavretejšia voči okolitému svetu a krajiny profitujú z vnútorného obchodu v rámci únie.

Významným faktorom optimálnej menovej oblasti je podľa P. B. Kennena diverzifikácia produkcie. Kennen tvrdí, že ak je výroba v krajine dostatočne diverzifikovaná tak úroveň jej exportu je stabilnejšia, respektíve dopytové šoky sú zriedkavejšie a budú mať menší vplyv. Dopad asymetrických šokov bude v menej diverzifikovaných krajinách väčší ako v tých diverzifikovanejších.⁴ Toto tvrdenie je založené na nasledovnom predpoklade: ak nastane negatívny dopytový šok po niektorých produktoch, ktoré štát vyváža, pravdepodobne dopyt po iných jej produktoch stúpne. Čím je výroba v krajine diverzifikovanejšia, tým je tento kompenzačný mechanizmus efektívnejší.⁵

Pre úspešné udržovanie fixných menových kurzov medzi krajinami nevyhnutná konvergencia miery inflácie už pred vstupom do menovej únie. Rozličná úroveň inflácie je hlavnou príčinnou nerovnováhy platobnej bilancie. Naopak porovnateľná inflácia medzi členskými krajinami menovej únie umožňuje udržovanie relatívnej parity kúpnej sily a teda aj stabilnú úroveň dôchodkov.

K teórii optimálnej menovej oblasti zaraďujeme i hypotézu endogenity. Jej základom je predpoklad, že prehĺbujúca sa liberalizácia obchodu po vytvorení menovej únie ešte viac navýši objem celkového obchodu a povedie ku konvergencii ekonomických cyklov členských štátov. Tak bude mať politika centrálnej banky menovej únie ešte vyššiu efektívnosť a účinnosť. Do menovej únie by v podstate mohli vstúpiť aj krajiny, ktoré v danom momente

⁴ Kochanová M.: Theoretical foundations of a monetary union and their application to the Slovak economy. [cit. 2010-18-02]. Dostupné na internete <www.nbs.sk/_img/Documents/BIATEC/BIA02_08/2_1.pdf>

⁵ Kennen, P. B.: The Theory of Optimum Currency Areas. 1969. s.108-122.

nesplňajú kritériá optimálnej menovej oblasti (Grécko, Španielsko, Portugalsko). Hypotéza endogenity tvrdí, že krajina má vyššiu pravdepodobnosť kritériá splniť ex-post ako ex-ante.

Zhrnutie 1: Optimálna menová oblasť by mala splňať nasledovné kritériá: mobilita výrobných faktorov, otvorenosť ekonomiky, diverzifikácia výroby a spotreby, cenová a mzdová flexibilita smerom nahor i nadol, rovnaká miera inflácie, fiškálna integrácia.

Konvergenčné kritériá z pohľadu TOMO

Splnenie konvergenčných kritérií je predpokladom vstupu krajiny do Európskej menovej únie (EMÚ). Jedná sa o nasledovné podmienky:

- Miera inflácie môže prevyšovať úroveň troch krajín EÚ s najnižšou infláciou najviac o 1,5 percentuálnych bodov.
- Dlhodobá úroková miera môže byť maximálne o 2 percentuálne body vyššia než je táto miera v troch štátoch EÚ s najnižšou mierou inflácie.
- Deficit štátneho rozpočtu smie dosahovať najviac 3 percentá HDP. Ak túto hladinu mierne prevyšuje, musí sa znižovať.
- Veľkosť verejného dlhu smie dosiahnuť najviac 60 % HDP. Ak je dlh vyšší, musí sa postupne tomuto limitu približovať.
- Menový kurz musí byť posledné dva roky pred vstupom súčasťou menového mechanizmu ERM II .

Konvergenčné kritériá sa zvyknú označovať za makro-prístup k menovej integrácii, pretože zohľadňujú ukazovatele ako úroková miera, inflácie, vývoj menového kurzu a fiškálne veličiny deficitu rozpočtu a verejného dlhu, ktoré sú typické pre národnú hospodársku politiku.⁶

Teória optimálnej menovej oblasti sa na druhej strane zvykne označovať ako mikro-prístup. Okrem kritérií ako harmonizácia inflácie, fiškálna integrácia sa na posudzovanie vhodnosti vytvorenia menovej únie používajú kritériá odvodené od mikroekonomických subjektov ako mzdová flexibilita, mobilita práce, otvorenosť ekonomiky či diverzifikácia výroby. Vo všeobecnosti platí, že makrosféra a mikrosféra sú dve strany jednej mince. Na základe toho, by sa konvergenčné kritériá a teória optimálnej menovej oblasti mali vzájomne dopĺňať. Paradoxne však medzi oboma prístupmi existujú diskrepancie.

Maastrichtské kritériá pre úpravu a zladenie monetárnej politiky štátov, ktorými sú miera inflácie, výška úrokových mier a stabilita výmenného kurzu, v podstate zapadajú do koncepčného rámca OMO. Existujúce výhrady majú pragmaticko-empirický charakter.

Napríklad v prípade určovania inflačnej hodnoty sú brané do úvahy hodnoty pre celú EÚ. V zásade neexistuje dôvod prečo by krajina mala prispôbovať mieru inflácie celému spoločenstvu a nie len štátom, ktoré sú v EMÚ. Obdobná situácia platí aj pre výšku úrokových mier.⁷

Nedostatkom konvergenčných kritérií je ich nepružnosť smerom k rozširovaniu Eurozóny o nové členské štáty. Boli formulované v priebehu 90.rokov minulého storočia, keď menová únia ešte neexistovala, transformácia krajín strednej a východnej Európy bola len v začiatkoch a o rozširovaní EÚ sa ešte neuvažovalo. V dôsledku špecifických podmienok v nových členských štátoch EÚ by však snaha o predčasné plnenie maastrichtských kritérií v

⁶ Baldwin, R.: *Ekonomie evropské integrace*. 2008. s.397-398.

⁷ Šikulová, I.: *Konvergenca v procese európskej menovej integrácie*. 2006. s.81.

prípade rýchlejšie rastúcich ekonomík, ktoré majú prirodzenú tendenciu k vyššej inflácii, mohla spôsobiť spomalenie ich ekonomického rastu a reštrukturalizácie.⁸

Ak by sme mali hodnotiť zvyšné dve maastrichtské kritériá týkajúce sa výšky deficitu rozpočtu a verejného dlhu, ich funkcia má predovšetkým stabilizujúci charakter. Nejedná o fiškálnu integráciu, ktorú vyžaduje fungovanie OMO. Rozpočet EÚ dosahuje výšku 1% spoločného HDP Únie. Jedným z dôvodov nižšieho ekonomického rastu v Eurozóne v porovnaní s USA je často považovaná práve existencia jednej meny pri realizácii rôznych rozpočtových politík.

Zhrnutie 2: Konvergenčné kritériá nereflektujú podmienky OMO . Maastrichtské kritériá určujúce mieru inflácie, výšku úrokových sadzieb a stabilitu výmenného kurzu však prispievajú k monetárnej konvergencii krajín.

EMÚ z pohľadu Teórie optimálnej menovej oblasti

Prijatie jednotnej meny je optimálne pre krajiny, ktoré sú vystavené symetrickým šokom, alebo ktoré majú mechanizmus absorpcie asymetrických šokov. Empirické štúdie ukazujú, že pravdepodobnosť asymetrických šokov je v Európe vyššia než v USA. Na asymetrické šoky v jednotlivých krajinách eurozóny nemôže prirodzene reagovať jednotná menová politika ECB, ktorej primárnym cieľom je cenová stabilita v menovej únii.

Spoločná menová politika ECB bude pre členov eurozóny o to menej vhodná, o čo nižšia je mobilita výrobných faktorov, otvorenosť ekonomík, synchronizácia ekonomických cyklov a diverzifikácia produkcie, o čo slabšia je finančná, fiškálna a politická integrácia, o čo nižší je rozsah vzájomného obchodu, o čo rigidnejší je trh práce a o čo vyššie sú inflačné diferenciály medzi jednotlivými členskými ekonomikami. Čím slabšie budú fungovať adaptačné mechanizmy zmiernujúce negatívne dopady asymetrických šokov, tým horšie sa krajina bude vyrovnávať so stratou vlastnej menovej politiky.

Európska menová únia je spoločenstvo heterogénnych ekonomík. Odzrkadľuje sa to v základných makroekonomických ukazovateľoch ako je HDP p.c., miera nezamestnanosti, štruktúra hospodárstva, rozdielna daňová politika a prirodzené komparatívne výhody jednotlivých štátov. Zároveň predpokladaná konvergencia hospodárskych cyklov Španielska, Portugalska, Grécka dosahuje pomalšie tempo. Dôvodom môže byť nízky HDP na obyvateľa v čase ich vstupu do EÚ a dobiehanie v ekonomickej úrovni sprevádzané špecifickými šokmi, alebo aj kratší čas pre rozvíjanie vzájomného obchodu v dôsledku ich neskoršej integrácie do EÚ. Z uvedených dôvodov nemožno predpokladať, že po pristúpení nových členských štátov do eurozóny bude dochádzať k rýchlemu zvyšovaniu synchronizácie ich ekonomického cyklu s ostatnými členskými štátmi.

Hypotéza endogenity platí iba v prípade štátov, ktoré majú potenciál konvergenie export a nemožno ju chápať ako automatickú. Pozitívnym príkladom sú krajiny, ktorých hospodárstva dosahujú porovnateľné miery produktivity práce a efektívnosti výroby. Príkladom môže byť skupina krajín ako Nemecko, Francúzsko, Holandsko, Belgicko, Luxembursko, severské štáty, ktoré sa zvyknú označovať ako jadro Eurozóny. Heterogénny charakter európskych ekonomík vytvára obraz dvojrychlostnej Európy, keď niektoré krajiny tvoriace jadro môžu spolupracovať užšie medzi sebou a ostatné štáty na tejto spolupráci participovať nemôžu, nakoľko nespĺňajú potrebné podmienky.

Dôsledkom rozdielnosti ekonomík, v Európskej menovej únii absentuje mechanizmus reálnej zmeny výmenného kurzu. V prípade, že miera konvergenie členských štátov je na vysokej úrovni tak devalvácia resp. revalvácia je možná a v praxi ľahko realizovateľná. Realita nám dokazuje, že prípadná devalvácia kurzu Eura nie je možná. Pre Nemecko či

Holandsko je výmenný kurz podhodnotený čo zvyhodňuje ich export. Na druhej strane je Euro pre krajiny južnej Európy silne nadhodnotené a produkcia určená na vývoz stráca komparatívne výhody a nie je konkurencie schopná. Spoločná mena sa stáva pre takého krajiny bremenom.

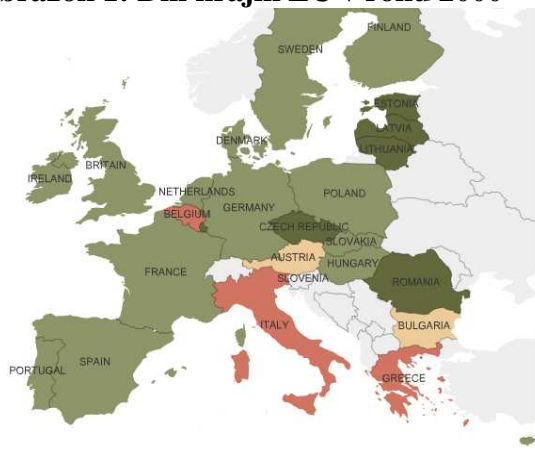
Porovnaním ekonomiky USA a Eurozóny zistíme zlyhávajúce aj ďalších kritérií OMO. Na priaznivý ekonomický vývoj v USA má vplyv aj vyššia pružnosť trhu práce a najmä vysoká mobilita pracovnej sily.⁹ Pružnosť miezd v Eurozóne a mobilita pracovnej sily sú faktory dané jednak historicko-kultúrnymi aspektmi, rozdielnosťou jazykov, silnou pozíciou odborov, európskym sociálnym systémom, koncepciou štátu blahobytu či výrazným podielom verejného sektora na celkovej zamestnanosti. Ich prekonanie si pravdepodobne vyžiada dlhé desaťročia.¹⁰

Záver 1: Z dôvodu nedostatočnej flexibility miezd, nízkej mobility práce a heterogenity európskych ekonomík bola Eurozóna po vypuknutí globálnej finančnej a hospodárskej krízy v roku 2008 vystavená asymetrickému šoku.

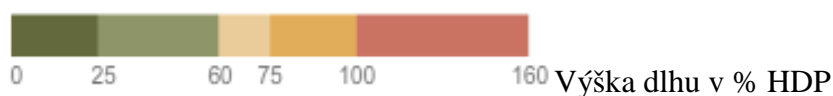
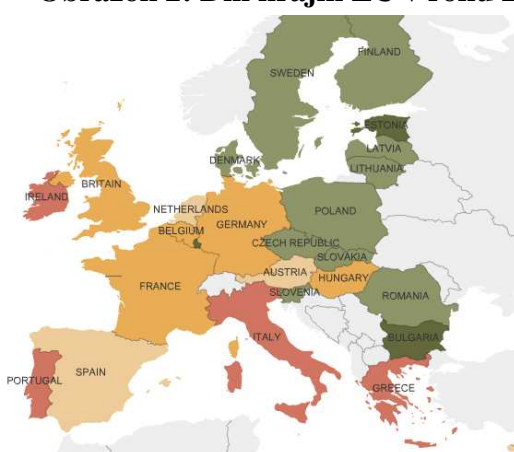
Dlhová kríza v Eurozóne

Krach *Lehman Brothers* v septembri roku 2008 vyvolal globálnu finančnú krízu, ktorá sa preniesla aj do reálnej ekonomiky. Krajiny Eurozóny sa rozhodli zamedziť prepadu svojich ekonomík a bojovať proti kríze. Využili pritom klasický nástroj keynesiánskej makroekonómie, akým je expanzívna fiškálna politika. Dodatočné náklady štátnych rozpočtov smerovali na sanáciu bankového sektora, finančné garancie pre malé a stredné podniky či záruky za hypotéky, verejné infraštruktúrne projekty, verejnoprospešné práce, iné projekty na udržanie zamestnanosti, šrotovné, podporné úvery. Predmetné opatrenia boli bremenom pre štátne rozpočty, ktorých deficity sa vo všetkých krajinách EÚ prudko zvyšovali. Ako ukazuje Obrázok 1, v roku 2000 členské štáty, krátko po vzniku EMÚ, dosahovali dobré hodnoty v ukazovateli výšky verejného dlhu v pomere k HDP. S výnimkou Talianska, Grécka, Belgicka a Rakúska, všetky členské štáty EÚ 15 mali verejný dlh pod úrovňou 60% HDP. Alarmujúce je porovnanie situácie s rokom 2010 na Obrázku 2.

Obrázok 1: Dlh krajín EÚ v roku 2000

Obrázok 2: Dlh krajín EÚ v roku 2010

Zdroj: NY Times

⁹ Šikulová, I.: Konvergencia v procese európskej menovej integrácie. 2006. s.86.

¹⁰ Jovanovič, M.: European economic integration. 1997. s.65.

Nie náhodou prvé krajiny, ktoré dlhová kríza postihla, boli štáty južnej Európy. Dlhodobo dosahovali horšie ekonomické ukazovatele než tzv. jadro Eurozóny. Ich nižšia konkurencieschopnosť a konvergencia spolu s absenciou nástrojov monetárnej politiky vytvárali silné tlaky na štátny rozpočet. Súčasný stav krajín Južnej Európy potvrdzuje správnosť nesprávnej hypotézy endogenity, platí iba v prípade štátov, ktoré majú potenciál konvergence.

Ak by sme mali hodnotiť kroky, ktoré Únia podnikla, je potrebné rozdeliť ich do dvoch kategórií. Prvým sú okamžité opatrenia na riešenie krízovej situácie akými sú tzv. *Eurovaly* (EFSF, EFSM) určené pre krajiny trpiace neschopnosťou obsluhovať svoj dlh. Oba nástroje budú nahradené trvalým Európskym stabilizačným mechanizmom, ktorý začne fungovať pravdepodobne v novembri 2012.

Druhou kategóriou opatrení Únie sú štrukturálne reformy. Nemecko a Francúzsko začiatkom februára 2012 prišli s návrhom Paktu pre Euro. Plán počíta so zblížovaním hospodárskych politík v šiestich oblastiach – odstránenie indexovania miezd, vzájomné uznávanie kvalifikácií, vytvorenie jednotného porovnávacieho základu pre korporátne dane, dlhová brzda v ústavách krajín, prispôsobenie dôchodkových systémov demografickému vývoju a vytvorenie národných proti krízovým mechanizmov pre banky.

Pripravovaná revízia Zmlúv, založenie Európskeho stabilizačného mechanizmu a Pakt pre Euro sú kroky, ktoré majú jeden odkaz, potrebu hlbšej integrácie a spolupráce, docielenie potrebnej úrovne konvergence, zvýšenie mobility práce a začiatok fiškálnej integrácie členských štátov, čím by boli splnené základné podmienky OMO. Únia sa rozhodla vydať cestou hlbšej integrácie.

Doposiaľ nevyriešená a politicky veľmi citlivá je otázka fiškálnej integrácie a vytvorenie spoločných európskych dlhopisov. Prezident ECB, Mario Draghi sa vyjadril, že ak chceme ochrániť daňových poplatníkov, z Eurozóny sa nemôže stať transferová únia, v ktorej jedna - dve krajiny platia, a zvyšok mŕňa a celé sa to financuje spoločnými dlhopismi. Takéto konanie označil za neprípustné.¹¹

Na druhej strane opatrenie akým bolo založenie programu EFSF, EFSM na záchranu ekonomík trpiacich platobnou neschopnosťou je prejavom solidarity bohatých štátov. Aj keď pomoc má podobu výhodnej pôžičky, poskytnuté prostriedky sú reálne a ak sa prístupy k ich čiastočnému či úplnému odpusteniu, stávajú sa transferovými platbami.

V Európskom parlamente zaznel návrh vytvorenia programu hospodárskej pomoci pre krajiny južnej Európy tzv. *New Deal for South Europe*. Plán by počítal s navýšením rozpočtu EÚ a presmerovaním jeho prostriedkov do perspektívnych prorastových odvetví južných ekonomík. V tejto súvislosti sa často krát skloňuje fiškálna integrácia a vytvorenie spoločného tzv. federálneho rozpočtu Únie. Takýto krok by bol plne v súlade s kritériami teórie OMO.

Záver 2: Eurozóna zasiahnutá asymetrickým šokom sa primárnymi opatrenia a plánovanými reformami približuje k OMO.

Záver

EMÚ je založená na konvergenčných kritériách, ktoré nie sú v súlade s Teóriou optimálnej menovej oblasti - jedinou teoretickou koncepciou menovej integrácie. To je rozhodujúcim faktorom súčasnej dlhovej krízy, nakoľko Eurozóna bola zasiahnutá asymetrickým, ktorý nastal z jednoduchého dôvodu - nedostatočnej konvergencii ekonomík členských štátov Eurozóny. Súčasná situácia naplno preukázala opodstatnenosť kritérií

¹¹ Euroactiv: *Z eurozóny sa nesmie stať transferová únia*. [cit. 2012-20-4]. Dostupné na internete <<http://www.euroactiv.sk/ekonomika-a-euro/clanok/m-draghi-z-eurozony-sa-nesmie-stat-transferova-unia>>

optimálnej menovej oblasti. Na druhej hypotéza endogenity neplatí absolútne, ale iba pre štáty s reálnym ekonomicko-integračným potenciálom. Opatrenia ktoré EÚ prijíma smerujú k hlbšej integrácii a zároveň prispievajú k približovaniu Eurozóny k OMO.

Použitá literatúra:

1. BALDWIN, Richard: *Ekonomie evropské integrace*. Praha: Grada Publishing, 2008. 403 s. ISBN 978-80-247-1907-1.
2. JOVANOVIČ, Miroslav: *European economic integration*. Londýn: Routledge, 1997. 261 s. ISBN 0-415-09548-4.
3. MANDEL, Martin, TOMŠÍK, Vladimír: *Monetární ekonomie v malé otevřené ekonomice*. Praha: Management Press, 2008. 367 s. ISBN 978-80-7261-185-0.
4. ŠIKULOVÁ, Ivana: *Konvergencia v procese európskej menovej integrácie*. Bratislava: REPRO-PRINT, 2006. 149 s. ISBN 80-7144-155-4.
5. IŠA, Jan: Slovensko na ceste do Európskej menovej únie. In: *Ekonomický časopis*, roč. 50, 2002, č. 6, s. 899 – 925.
6. MUNDELL, Robert: Optimum Currency Areas. In: *The American Economic Review*, roč. 51, 1961 č. 4, s.657-665.
7. MCKINNON, Ronald: Optimum Currency Areas. In: *The American Economic Review*, roč. 53, 1963, č.4, s.717-725.
8. ŠIKULOVÁ, Ivana: Kritériá menovej integrácie – optimálna menová oblasť verzus maastrichtské kritériá. In: *Ekonomický časopis*, roč. 54, 2006,č.3, s. 208-214.
9. HORVATH Roman; KOMAREK Ladislav: Optimum Currency Area Theory: An approach for thinking about monetary integration. In: *wrap.warwick.ac.uk* [online]. [cit. 2010-22-3]. Dostupné na internete: <http://wrap.warwick.ac.uk/1539/1/WRAP_Horvath_twerp647.pdf>
10. NY TIMES: European Debt Crisis. In: *NY Times* [online]. [cit. 2012-20-4]. Dostupné na internete: <http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/subjects/e/european_sovereign_debt_crisis/index.html>
11. ŠIKULOVÁ, Ivana: Rozširovanie európskej menovej únie. In: Ekonomický ústav SAV [online]. Jan. 2007 [cit. 2010-27-02]. Dostupné na internete <<http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/WP01.pdf>>
12. EURACTIV: Z eurozóny sa nesmie stať transferová únia. In: *Európska únia: portál o EÚ* [online]. [cit. 2012-20-4]. Dostupné na internete <<http://www.euractiv.sk/ekonomika-a-euro/clanok/m-draghi-z-eurozony-sa-nesmie-stat-transferova-unia>>

Kontakt

Ing. Michal Držka

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: drzka.michal@gmail.com

Tomáš Dudáš

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ANALÝZA VPLYVU ZMIEN NÁRODNEJ KONKURENCIESCHOPNOSTI NA PRÍLEV PRIAMYCH ZAHRANIČNÝCH INVESTÍCIÍ V NOVÝCH ČLENSKÝCH ŠTÁTOCH EÚ

Abstrakt

Cieľom príspevku je preskúmať vplyv zmien národnej konkurencieschopnosti na prílev priamych zahraničných investícií v nových členských štátoch EÚ. Skúmanú vzorku tvorilo desať nových členských štátov EÚ v strednej Európe a skúmané obdobie tvorili roky 2001-2011. Národná konkurencieschopnosť bola vyjadrená pomocou globálneho indexu národnej konkurencieschopnosti Global Competitiveness Index, ktorý je každoročne súčasťou publikácie Global Competitiveness Report. Výsledkom skúmania pritom je, že pomocou štatistickej empirie sa nepodarilo preukázať robustnejší vzťah medzi národnou konkurencieschopnosťou a prílevom PZI do skúmaných štátov.

Kľúčové slová: národná konkurencieschopnosť, priame zahraničné investície, stredná Európa.

Abstract

The aim of this paper is to examine the impact of changes in national competitiveness on foreign direct investment inflow in the new EU Member States. The sample under consideration consists of ten new EU member states in Central Europe and the period considered were the years 2001-2011. National competitiveness is expressed by the Global Competitiveness Index, which is part of the annual publication Global Competitiveness Report. The result of the examination of this case is that using statistical empiricism we failed to uncover a robust relationship between national competitiveness and FDI inflows in the countries studied.

Key Words: national competitiveness, foreign direct investments, central Europe.

Úvod

Štáty v strednej a východnej Európe sa posledné dve desaťročia snažia priblížiť hospodárskej úrovni vyspelých štátov v západnej Európe. Vlády v regióne na dosiahnutie tohto cieľa využívajú rôzne nástroje, pričom snaha o získavanie priamych zahraničných investícií (ďalej len PZI) patri medzi najdôležitejšie v rámci týchto nástrojov. PZI majú totiž potenciál doplniť chýbajúci kapitál, vytvoriť nové pracovné miesta, priniesť nové technológie a v konečnom dôsledku prispieť k hospodárskemu rastu prijímajúcej krajiny.

Práve preto je pre každý štát v regióne strednej Európy vitálna schopnosť pritiahnuť záujem potenciálnych zahraničných investorov. Každá zahraničná investícia má schopnosť vytvoriť nové pracovné miesta, zlepšiť exportnú výkonnosť alebo priniesť nové technológie alebo know-how. Súťaž o každý väčší investičný projekt je medzi štátmi v strednej Európe veľmi intenzívna. Otázkou zostáva, ktoré kritériá sú pre zahraničných investorom

najdôležitejšie pri ich rozhodovaní. Samozrejme, každý projekt je jedinečný, ale existujú kritériá, ktoré sa vyskytujú pri takmer každom projekte. Ide o kritériá ako napríklad cena práce, pružnosť trhu práce, kvalita inštitúcií, stav infraštruktúry alebo poskytovanie investičných stimulov zo strany vlády.

Základnou ideou tohto článku bolo hľadanie ukazovateľa, ktorý by obsahoval väčšinu týchto kritérií. Takto sme dospeli k globálnym indexom národnej konkurencieschopnosti, ktoré obsahujú desiatky čiastkových kritérií a pokrývajú mnoho oblastí, ktoré môžu byť dôležité pri rozhodovaní o umiestnení zahraničnej investície. Pre potreby nášho skúmania sme pritom vybrali globálny index národnej konkurencieschopnosti Global Competitiveness Index, ktorý je každý rok súčasťou publikácie World Competitiveness Report. Pri výbere tohto ukazovateľa pritom hrali dôležitú úlohu tri hlavné faktory. Po prvé, ide o dlhodobý index, ktorý je asi najsledovanejší na svete. Po druhé, obsahuje všetky štáty strednej a východnej Európy, čo ho robí ideálnym pre naše skúmanie. Po tretie, ide o asi najkomplexnejší zo všetkých indexov národnej konkurencieschopnosti a obsahuje drvivú väčšinu ukazovateľov, ktoré môžu závažiť pri investičnom rozhodovaní potenciálnych investorov.

Cieľom tohto príspevku je teda preskúmať vplyv zmien národnej konkurencieschopnosti na prílev PZI v regióne strednej Európy. V našej analýze bude národná konkurencieschopnosť kvantifikovaná pomocou spomínaného indexu GCI a skúmanú vzorku tvorí desať nových členských štátov EÚ zo strednej Európy, ktoré v stúpili do tohto zoskupenia v roku 2004 a neskôr¹. Výber skúmanej množiny ovplyvnil najmä ten faktor, že práve tieto štáty vzájomne súperia o prichádzajúce priame zahraničné investície. Skúmaným obdobím budú roky 2001 až 2011. Jedna dekáda je dostatočne dlhá na zachytenie najdôležitejších zmien národnej konkurencieschopnosti a toto obdobie zachytáva ako obdobie pred vstupom do EU tak aj následné obdobie.

Čo sa týka metodologickej základne nášho skúmania, budeme používať základné matematicko-štatistické metódy. Najdôležitejšími štatistickými metódami budú metóda korelačnej analýzy pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu a metóda lineárnej regresie. Údaje o príleve PZI použité v našej analýze pochádzajú z medzinárodnej databázy Stálej konferencie OSN pre obchod a rozvoj (UNCTAD) a hodnoty indexu Global Competitiveness Index z jednotlivých vydaní publikácie World Competitiveness Report.

Metodické pozadie Global Competitiveness Index

Pred samotnou analýzou je nutné venovať priestor vysvetleniu metodického pozadia použitého indexu národnej konkurencieschopnosti. Cieľom je poukázať na to, z akých častí tento index pozostáva a aké kritériá dôležité pre investičné rozhodovanie obsahuje.

Global Competitiveness Index (ďalej len GCI) je súčasťou správy World Competitiveness Report, ktorú každý rok vydáva švajčiarsky think-tank Svetové ekonomické fórum. Najnovšie vydanie tejto správy nesie označenie 2012-2013 a obsahuje aj aktuálny rebríček medzinárodnej konkurencieschopnosti na základe GCI. Posledný rebríček obsahuje údaje o 144 štátoch. Nové členské štáty EÚ zo strednej Európy sa v publikácii nachádzajú už dlhšie obdobie, patrili medzi najskôr zaradené štáty z regiónu strednej a východnej Európy.

GCI je komplexným indexom, ktorý v sebe obsahuje veľké množstvo číselných dát a tiež aj „soft“ dáta, ktoré sú získavané na základe medzinárodného prieskumu uskutočneného na úrovni stredných a top manažérov veľkých korporácií. Samotný index stojí na dvanástich pilieroch, ktoré sú rozdelené na tri základné skupiny – základné požiadavky (basic requirements), posilňovače efektívnosti (efficiency enhancers) a inovácie (innovation and

¹ Slovensko, Česká republika, Maďarsko, Poľsko, Slovinsko, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Rumunsko a Bulharsko

sophistication factors). Dôležité je pritom, že váha jednotlivých skupín by počítaní výsledného indexu nie je statická, mení sa podľa charakteru hodnoteného štátu. Pre chudobné rozvojové štáty, ktoré sú v počiatocnom štádiu hospodárskeho rozvoja sú najdôležitejšou skupinou „základné požiadavky“, ktoré majú v celkovom indexe váhu až 60 %. Naopak, v prípade hospodársky rozvinutých štátoch má rovnaký súbor kritérií váhu iba 20 %, pričom je posilnená pozícia najmä skupiny „inovácie“. Tento prístup umožňuje reálnejšie hodnotenie konkurencieschopnosti menej rozvinutých štátov, keďže ich podmienky sú úplne odlišné od hospodársky rozvinutých štátov. Celkový index GCI sa následne získava agregovaním čiastkových hodnôt v jednotlivých kategóriách pri použití príslušných váh.

Čo sa týka zloženia jednotlivých základných skupín ukazovateľov, skupina „základné požiadavky“ obsahuje štyri podskupiny. Ukazovatele v týchto skupinách by mali odzrkadľovať základné predpoklady pre vznik a rozvoj konkurencieschopnej ekonomiky. Prvá skupina ukazovateľov skúma kvalitu inštitúcií a je rozčlenená na dve dôležité podskupiny. Prvá z nich skúma kvalitu verejných inštitúcií a zahŕňa ukazovatele z oblastí vlastníckych práv, korupcie, súdnictva, vládnych inštitúcií alebo bezpečnosti. Druhá podskupina naopak skúma kvalitu súkromných inštitúcií, pričom skúma sa napríklad oblasť podnikateľskej etiky a zodpovednosti podnikov. Dôležitú súčasť skupiny „základné požiadavky“ tvorí aj infraštruktúra, ktorá je chrbtovou kosťou každej modernej ekonomiky. V tejto oblasti sa skúma kvalita ako dopravnej tak i energetickej a informačnej infraštruktúry. Nemenej dôležitou súčasťou tejto oblasti je aj kvalita makroekonomického prostredia, ktorá je zastúpená ukazovateľmi typu veľkosť prebytku/deficitu štátneho rozpočtu, celková zadlženosť štátu, miera inflácie, rating krajiny alebo miera úspor. Skupinu „základné požiadavky“ uzatvárajú ukazovatele skúmajúce stav ľudského kapitálu. Ukazovatele sa v tejto oblasti sústreďujú na vzdelanosť (napr. kvalita základného vzdelávania) a na zdravotný stav obyvateľov (napr. výskyt malárie, HIV/AIDS alebo očakávaná dĺžka života).

Druhá skupina ukazovateľov s názvom „posilňovače efektívnosti“ obsahuje sofistikovanejšie ukazovatele, ktoré sú dôležité pri pokračujúcom rozvoji konkurencieschopnosti. Prvú podskupinu v tejto oblasti tvoria ukazovatele hodnotiace kvalitu a intenzitu konkurenčného prostredia. Patria sem napríklad ukazovatele skúmajúce výskyt monopolov, intenzitu súťaže, úroveň zdanenia podnikov alebo sofistikovanosť trhov. Špeciálna pozornosť sa v tejto oblasti venuje zahraničnej konkurencii, čo sa skúma napríklad na základe výšky priamych zahraničných investícií alebo výške obchodných bariér. Dôležitou súčasťou konkurencieschopnej ekonomiky je efektívny trh práce, preto sú do druhej skupiny ukazovateľov zaradené aj ukazovatele skúmajúce túto oblasť. Skúma sa napríklad flexibilita pracovného trhu, náklady na prijímanie a prepúšťanie zamestnancov, produktivita práce, rozsah „brain drainu“ alebo participácia žien na trhu práce. Konkurencieschopná ekonomika nemôže existovať ani bez rozvinutého finančného trhu, ktorá finančne zabezpečuje rozvoj podnikového sektoru. Tu sa skúma napríklad dostupnosť a cena finančných služieb, možnosti financovania cez kapitálové trhy, existencia rizikového kapitálu alebo kvalita regulácie bankového a finančného sektora. Do druhej skupiny patria aj ukazovatele skúmajúce pripravenosť na využívanie moderných technológií a nájdeme tu ukazovatele hodnotiace dostupnosť najnovších technológií, technologický transfer zo zahraničných spoločností alebo využívanie telekomunikačných služieb a internetu. Poslednou súčasťou druhej skupiny sú ukazovatele skúmajúce veľkosť trhu, a to ako domáceho tak i dostupných zahraničných trhov.

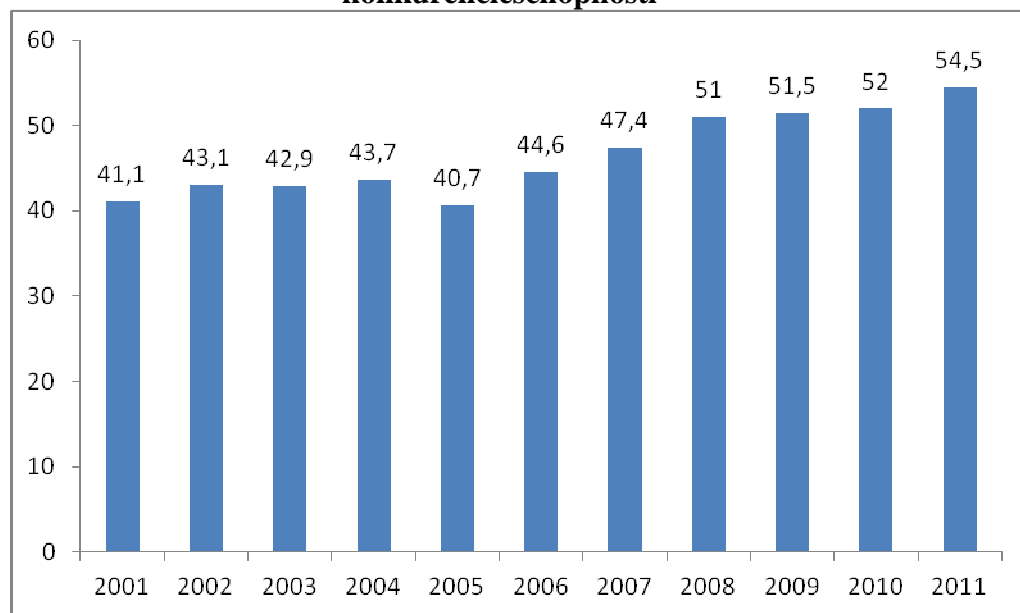
Poslednú skupinu ukazovateľov s názvom „inovácie“ tvoria ukazovatele hodnotiace sofistikovanosť firemného prostredia a schopnosti inovovať. Táto skupina ukazovateľom má najvyššiu váhu pri hospodársky vyspelých štátoch, kde práve schopnosť inovovať je kľúčovou zložkou konkurencieschopnosti. V tejto oblasti sa napríklad hodnotí kvalita vedeckého výskumu v krajine, výdavky podnikov na vedu a výskum, kvalita spolupráce

univerzít a firemného sektora, dostupnosť vedcov a inžinierov alebo ochrana intelektuálneho vlastníctva.

Vývoj národnej konkurencieschopnosti a prílevu PZI vo vzorke skúmaných štátov v rokoch 2001-2011

Aj napriek jednoznačným pokrokom, štáty v strednej a východnej Európe stále zaostávajú v hospodárskom rozvoji za hospodársky najvyspelejšími štátmi vo svetovom hospodárstve. Toto zaostávanie sa odzrkadľuje aj indexe národnej konkurencieschopnosti GCI, kde ani v roku 2011 sa žiadna krajina zo skúmanej vzorky nedokázala dostať medzi tridsať najkonkurencieschopnejších ekonomík vo svetovom hospodárstve.

Graf 1: Priemerná pozícia nových členských štátov EÚ zo SVE v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti

Prameň: World Competitiveness Report 2001 až 2012.

Čo je ešte zarážajúce, postavenie skúmanej vzorky sa v skúmaných rokoch 2001 – 2011 v globálnom rebríčku neustále zhoršovalo. Kým v roku bolo priemerné umiestnenie týchto 10 štátov na úrovni 41. priečky, v roku 2011 to už bolo na úrovni 54. priečky (pozri graf 1). Do roku 2005 sa pritom pozícia týchto štátov nezhoršovala, po roku 2006 však nastal obrat. V rokoch 2006 – 2011 sa národná konkurencieschopnosť celej skupiny neustále zhoršovala. Otázkou je, čím bol tento pokles zapríčinený. Pre presnú odpoveď by sme potrebovali hlbšiu analýzu národnej konkurencieschopnosti týchto štátov, ale ako deliaca čiara sa javí práve vstup do EÚ. Pred vstupom do tejto organizácie boli štáty v regióne strednej Európy reformne naladené, ale po vstupe prišlo isté uspokojenie a možno aj reformná únava, ktorá následne zapríčinila stagnáciu a pokles národnej konkurencieschopnosti. Istý podiel na zhoršení národnej konkurencieschopnosti možno pripísať aj globálnej hospodárskej kríze z rokov 2008 – 2009, ale pripísať zhoršenie situácie iba jej by bolo výrazným zjednodušením.

Tab. 1: Vývoj indexu GCI v nových členských štátoch EÚ v rokoch 2001 – 2011²

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
BUL	59	62	64	59	58	72	79	76	76	71	74
CZE	37	40	39	40	29	31	33	33	31	36	38
EST	29	26	22	20	20	26	27	32	35	33	33
HUN	28	29	33	39	35	41	47	62	58	52	48
LAT	47	44	37	44	44	44	45	54	68	70	64
LIT	43	36	40	36	43	39	38	44	53	47	44
POL	41	51	45	60	43	48	51	53	46	39	41
ROM	56	66	75	63	67	68	74	68	64	67	77
SVK	40	49	43	43	36	37	41	46	47	60	69
SLO	31	28	31	33	32	40	39	42	37	45	57

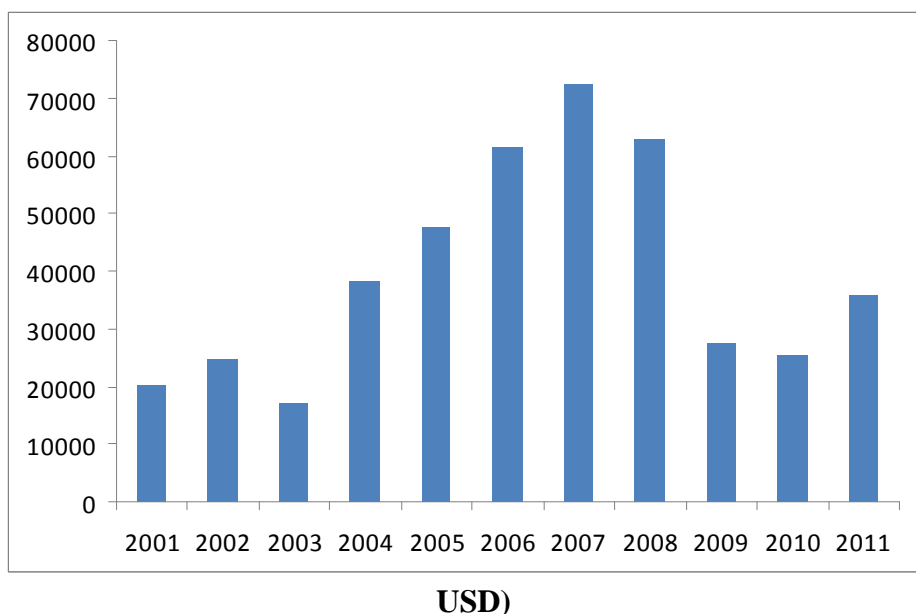
Prameň: World Competitiveness Report 2001 až 2012.

Ak sa na vývoj indexu národnej konkurencieschopnosti pozrieme v rokoch 2001 – 2011 na úrovni národných štátov, je jasne viditeľné, že zhoršenie národnej konkurencieschopnosti bolo v tomto období všeobecným trendom naprieč celým skúmaným súborom štátov (pozri Tab. 1). Z desiatich skúmaných štátov si deväť štátov pohoršilo v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti, iba Poľsko dokázalo v roku 2011 udržať svoju pozíciu z roku 2001. Pritom aj na úrovni národných štátov je zrejmé, že ku zhoršeniu národnej konkurencieschopnosti dochádza postupne po roku 2006. Dobrým príkladom je Slovensko, ktoré sa v roku 2006 nachádzalo v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti na pomerne dobrom 37. mieste. V nasledujúcich rokoch sa však krajina v rebríčku postupne prepadala a v rokoch 2010 a 2011 stratila v rebríčku kumulatívne 22 miest.

Realitou je, že vývoj národnej konkurencieschopnosti bol v rokoch 200 – 2011 v nových členských štátoch EÚ jednoznačným sklamaním. Žiadnemu štátu v regióne sa nepodarilo priblížiť k najkonkurencieschopnejším štátom vo svetovom hospodárstve. Naopak, niektoré štáty sa v globálnom rebríčku v sledovanom období výrazne prepadli. Okrem spomínaného Slovenska (strata 19 miest) sa národná konkurencieschopnosť výrazne negatívne rozvíjala aj v Slovinsku (strata 26 miest), v Maďarsku (strata 20 miest) alebo v Rumunsku (strata 21 miest). Ako už bolo spomenuté, časť prepady sa dá v rokoch 2009 – 2011 pripísať na vrub globálnej hospodárskej krízy, avšak skoro v každom štáte v regióne sa vyskytujú aj hlbšie štrukturálne problémy v oblasti inštitúcií, vymožitelnosti práva, trhu práce alebo inovácií.

² BUL – Bulharsko, CZE – Česká republika, HUN – Maďarsko, EST – Estonia, LAT – Lotyšsko, LIT – Litva, POL – Poľsko, ROM – Rumunsko, SVK – Slovensko, SLO – Slovinsko.

Graf 2: Kumulatívny prílev PZI v skúmanej vzorke štátov v rokoch 2001 – 2011 (mil.

Prameň: On-line databáza UNCTAD.

Prílev PZI v skúmaných štátoch strednej Európy v rokoch 2001 – 2011 zhruba kopíruje trendy v tokoch PZI na globálnej úrovni. V období globálneho hospodárskeho boomu v rokoch 2004 – 2007 dochádzalo k stálemu rastu prílevu PZI do štátov strednej Európy, pričom prílev vrcholil v roku 2007 na úrovni 72 mld. USD. Od roku 2008 bol však už aj v našom regióne cítiť vplyv globálnej hospodárskej krízy, ktorý spôsobil výrazný pokles tokov PZI aj na globálnej úrovni. Nadnárodné korporácie, ktoré sú najväčším zdrojom PZI, začali byť pod vplyvom krízy opatrnejšie a postupne odsúvali alebo rušili svoje investičné projekty. Najväčší prepád prílevu PZI zažili skúmané štáty v roku 2009, kedy sa prílev prepadol na menej než polovicu prílevu v roku 2008. Mierne oživenie prílevu PZI zaznamenali štáty strednej Európy až v roku 2011, napriek tomu ten zostal aj v tomto roku hlboko pod úrovňou rekordného roku 2007.

Samozrejme, v skúmanej vzorke štátov bol prílev PZI v rokoch 2001 – 2011 veľmi rôznorodý. Vo vzorke máme napríklad veľmi úspešné štáty ako Poľsko, ktoré v tomto období získalo PZI vo výške 132 mld. USD alebo Česká republika (69 mld. USD). Na druhej strane, menšie štáty ako Slovinsko, Litva alebo Lotyšsko získali v skúmanom období PZI iba na úrovni 9-10 mld. USD. Je pritom zřejmé, že prílev PZI ovplyvnený množstvom ekonomických i neekonomických faktorov, čo nás vracia naspäť k našej pôvodnej otázke – možno preukázať vplyv vývoja národnej konkurencieschopnosti na prílev PZI v skúmanej vzorke štátov strednej Európy?

Empirická analýza vplyvu zmien národnej konkurencieschopnosti na prílev PZI na skúmanej vzorke štátov

Ako už bolo v úvode spomenuté, na empirické testovanie našej vedeckej otázky použijeme matematicko-štatistické metódy, najmä metódy štatistickej korelácie a lineárnej regresie. Skúmanú vzorku štátov tvorí desať nových členských štátov EÚ z regiónu strednej Európy a skúmaným obdobím roky 2001 – 2011. Národná konkurencieschopnosť je reprezentovaná pozíciou štátov v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti na základe indexu GCI a medzinárodne porovnateľné údaje o príleve PZI pochádzajú z globálnej on-line databázy medzinárodnej organizácie UNCTAD.

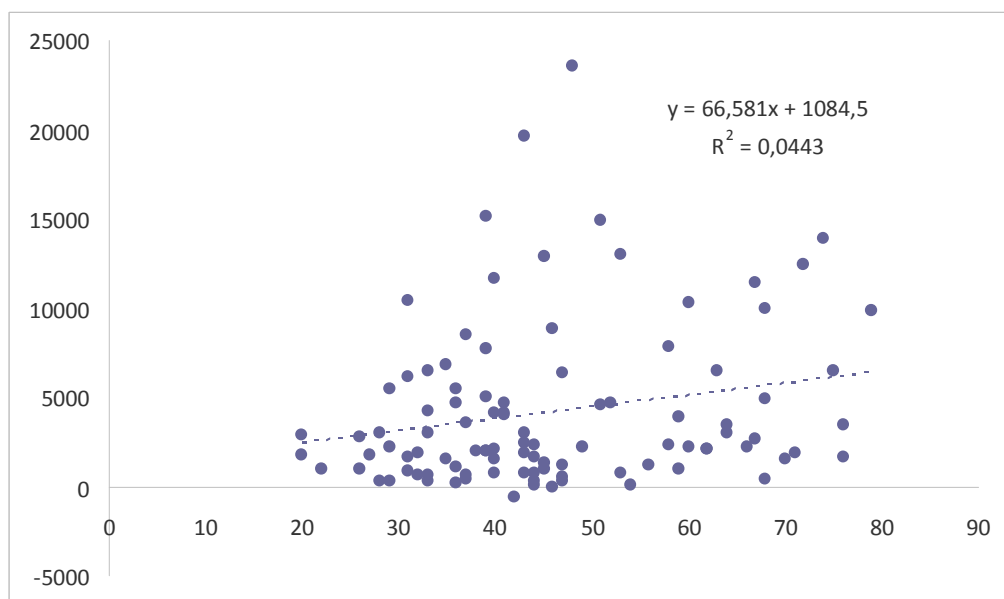
Tab. 2: Prílev PZI do nových členských štátov EÚ v rokoch 2001 – 2011 (mld. USD)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
BUL	0,8	0,9	2,1	3,4	3,9	7,8	12,4	9,9	3,4	1,6	1,9
CZE	5,6	8,5	2,1	5,0	11,7	5,5	10,4	6,5	2,9	6,1	5,4
EST	0,5	0,3	0,9	1,0	2,9	1,8	2,7	1,7	1,8	1,5	0,3
HUN	3,9	3,0	2,1	4,3	7,7	6,8	4,0	6,3	2,0	2,3	4,7
LAT	0,1	0,3	0,3	0,6	0,7	1,7	2,3	1,3	0,1	0,4	1,6
LIT	0,4	0,7	0,2	0,8	1,0	1,8	2,0	2,0	0,1	0,8	1,2
POL	5,7	4,1	4,6	12,9	10,3	19,6	23,6	14,8	12,9	8,9	15,1
ROM	1,2	1,1	2,2	6,4	6,5	11,4	9,9	13,9	4,8	2,9	2,7
SVK	1,6	4,1	2,2	3,0	2,4	4,7	3,6	4,7	0,0	0,5	2,1
SLO	0,4	1,6	0,3	0,8	0,6	0,6	1,5	1,9	-0,7	0,4	1,0

Prameň: On-line databáza UNCTAD.

Prvým krokom nášho skúmania bolo uskutočnenie korelačnej analýzy pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu s cieľom zistiť intenzitu závislosti vybraných dvoch premenných. Hodnota výsledného korelačného koeficientu bola 0,187455 s p-hodnotou 0.02494227. Nízka p-hodnota nám potvrdzuje, že výsledky korelačnej analýzy sú štatisticky významné a preto ich môžeme ďalej interpretovať. Samotný koeficient nám však hovorí o slabom vzťahu medzi pozíciou štátu v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti a prílevom PZI.

Graf 3: Vzťah národnej konkurencieschopnosti (postavenie v globálnom rebríčku) a prílevu PZI v skúmanej vzorke

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov World Competitiveness Report a UNCTAD.

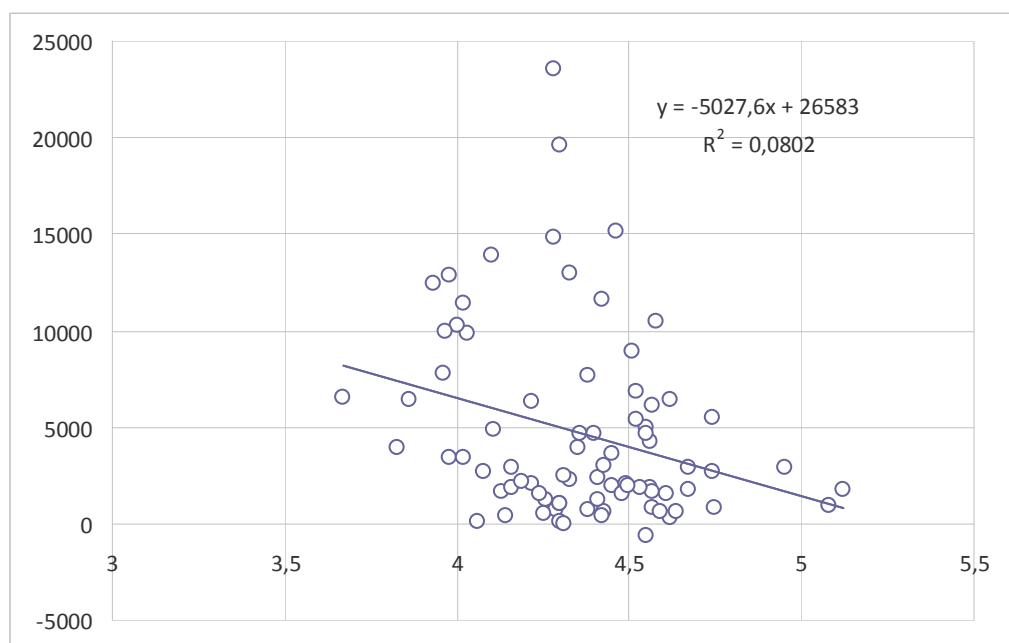
Napriek slabšej úrovne korelácie sme sa rozhodli pokračovať ďalej v našej analýze pomocou lineárnej regresie. Ako nezávislá premenná v tomto prípade vystupovala pozícia štátu v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti na základe indexu GCI a závislou premennou bol prílev PZI. Výsledky analýzy pritom možno vidieť na grafe 3, ktorá obsahuje tak regresnú rovnicu ako aj naprojektovanú regresnú priamku. Čo sa týka interpretácie výsledkov, nenaplnili sa očakávania pozitívneho vzťahu medzi národnou konkurencieschopnosťou a prílevom PZI. Naopak, výsledky naznačujú, že horšie postavenie v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti vedie v skúmanej vzorke k vyššiemu prílevu

PZI. Pri hodnotení výsledkov analýzy však treba poznamenať, že hodnota spoľahlivosti R^2 je v prípade nášho testu veľmi nízka (0,0443), čo výrazne spochybňuje jej vypovedaciu schopnosť.

Keďže prvotné výsledky štatistickej analýzy boli neuspokojivé, v druhom kroku sme sa rozhodli v oblasti národnej konkurencieschopnosti vymeniť postavenie jednotlivých štátov v globálnom rebríčku konkurencieschopnosti za exaktné hodnoty indexu GCI. Pohyb v tomto rebríčku totiž môže byť ovplyvnený aj vývojom konkurencieschopnosti iných štátov, hodnota indexu však opisuje situáciu v konkrétnom danom štáte. Keďže hodnoty indexu GCI sme mali k dispozícii iba od roku 2004, skúmané obdobie sme boli nútený obmedziť na roky 2004 – 2011.

V prvom kroku sme opäť uskutočnili korelačnú analýzu pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu. Hodnota výsledného korelačného koeficientu bola -0,28313 s p-hodnotou 0.00547083. Nízka p-hodnota aj v tomto prípade potvrdzuje použiteľnosť korelačného koeficientu, ktorý naznačuje o čosi silnejší vzťah ako v predchádzajúcej analýze. Ide však o vzťah inverzný, čo znamená, že dve skúmané premenné majú tendenciu vyvíjať sa opačným smerom.

Graf 4: Vzťah národnej konkurencieschopnosti (hodnota indexu GCI) a prílevu PZI v skúmanej vzorke

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov World Competitiveness Report a UNCTAD.

Aj v tomto prípade sme pokračovali lineárnou regresiou, ktorej výsledky sú zobrazené na grafe 4. Tieto výsledky sú opäť v rozpore s očakávaním, keďže naznačujú, že zlepšenie indexu GCI (a tým aj národnej konkurencieschopnosti) vedie na skúmanej vzorke štátov k nižšiemu prílevu PZI. Hodnota spoľahlivosti R^2 je pritom v prípade tejto regresie o niečo vyššia (0,0802), je však stále veľmi slabá, čo opäť spochybňuje vypovedaciu hodnotu regresnej analýzy.

Záver

Aj keď politická a podnikateľská sféra venuje v poslednom období zvýšenú pozornosť konceptu národnej konkurencieschopnosti, naše analýzy nedokázali na vzorke skúmaných štátov z regiónu strednej Európy odhaliť signifikantný pozitívny vzťah medzi zlepšením

národnej konkurencieschopnosti a prílevom PZI. V našom skúmaní sme ako ukazovateľ vývoja národnej konkurencieschopnosti použili tak postavenie v globálnom rebríčku zostavenom na základe indexu GCI ako i samotné hodnoty indexu GCI, ale konečný výsledok analýzy bol v oboch prípadoch takmer rovnaký – zlepšenie národnej konkurencieschopnosti nebol sprevádzaný rastom prílevu PZI. Naopak, skúmané štáty získali viacej investícií práve v rokoch, keď sa im národná konkurencieschopnosť zhoršovala.

Tento výsledok však neznamená, že ďalšie skúmanie v tejto oblasti nemá zmysel. Naopak, ak chceme zistiť dôvody neočakávaných výsledkov, bude nutné hlbšie skúmanie vzťahu národnej konkurencieschopnosti a tokov PZI. Keďže v ekonomickej vede existuje viacero definícií národnej konkurencieschopnosti, možno sa pre skúmanie tejto oblasti bude hodiť iný koncept. Námetom pre ďalší výskum môže byť aj použitie konkurenčného indexu konkurencieschopnosti, ktorý je publikovaný v *World Competitiveness Yearbook*. A za zmienku možno stojí aj analýza opačného vzťahu – vplyvu prílevu PZI na národnú konkurencieschopnosť. Každopádne, ide o veľmi zaujímavú oblasť ekonomického výskumu, ktorého možnosti ešte zďaleka nie sú vyčerpané.

Použitá literatúra:

1. BLAINE, M. (1993): Profitability and competitiveness: lessons from Japanese and American firms in the 1980s. In *California Management review*, 1993, roč. 36, č. 1, s. 48–74.
2. PORTER, Michael E. (1991): *On Competition and Strategy*. Boston : Harvard Business Review, 1991. ISBN 0-87584-272-0.
3. PORTER, Michael E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. New York : The Free Press, 1990. 855 s. ISBN 0-02-925361-6.
4. World Economic Forum (2005): *The Global Competitiveness Report 2005-2006*. Geneva: World Economic Forum, 2005. ISBN: 1-4039-9844-2.
5. World Economic Forum (2006): *The Global Competitiveness Report 2006–2007*. Geneva: World Economic Forum, 2006. ISBN 978-14-03996-36-7.
6. World Economic Forum (2007): *The Global Competitiveness Report 2007–2008*. Geneva: World Economic Forum, 2007. ISBN 978-14-03996-37-4.
7. World Economic Forum (2008): *The Global Competitiveness Report 2008–2009*. Geneva: World Economic Forum, 2008. ISBN 978-92-95044-11-1.
8. World Economic Forum (2009): *The Global Competitiveness Report 2009–2010*. Geneva: World Economic Forum, 2009. ISBN 978-92-95044-25-8.
9. World Economic Forum (2010): *The Global Competitiveness Report 2010–2011*. Geneva: World Economic Forum, 2010. ISBN 978-92-95044-87-6.

Kontakt

doc. Ing. Tomáš Dudáš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: tomas.dudas@euba.sk

Michal Fabuš

ÚSTAV EKONÓMIE A MANAŽMENTU
VYSOKÁ ŠKOLA EKONÓMIE A MANAŽMENTU VEREJNEJ SPRÁVY

PRIAME ZAHRANIČNÉ INVESTÍCIE PO HOSPODÁRSKEJ KRÍZE V SR

Abstrakt

Článok sa venuje vývoju priamych zahraničných investícií v Slovenskej republike počas hospodárskej krízy, pričom poukazuje na nové smernice EÚ, ktoré budú mať značný vplyv investície v členských krajinách. Investície predstavujú dôležitý zdroj ekonomického rastu krajiny a tvoria významnú časť HDP. V SR tu nastáva problém, odkiaľ financovať tieto investične náročné technológie, aby sme zabezpečili plnenie európskych smerníc.

Kľúčové slová: priame zahraničné investície, zahraničný kapitál, investície, rast ekonomiky, smernica o priemyselných emisiách, smernica o energetickej efektívnosti.

Abstract

The paper deals with the development of foreign direct investment in the Slovak Republic during the economic crisis, pointing to the new EU directives which will have a significant impact on investment development in member countries. Investments are an important source of economic growth of the country and a significant part of GDP. In Slovakia, the problems arise where to find finances this capital-intensive technology to ensure the implementation of European directives.

Key words: foreign direct investment, foreign capital, investments, economic growth, Directive on Industrial Emissions, Directive on Energy Efficiency.

Úvod

Jednu z najdôležitejších úloh v oblasti investícií v ekonomike zohrávajú v transformujúcich sa ekonomikách najmä zahraničné investície.

Zahraničné investície sú jednou z foriem, ktorou sa realizuje dlhodobý pohyb medzinárodného kapitálu. Priame investície možno v zahraničí realizovať jednak viditeľným vývozom kapitálu z jednej krajiny do druhej, prostredníctvom spätného reinvestovania zisku, jednak prostredníctvom zdrojov získaných na kapitálovom trhu v mieste svojho zahraničného pôsobenia. Cieľom nepriamych investícií nie je kontrola zahraničného podniku, ale vytvorenie optimálnej štruktúry aktív vo vlastníctve určitého investora. Zahraničné investície môžu byť posudzované ako akvizície, resp. prevzatie aktív v inej krajine a môžeme ich rozdeliť tri základné druhy, t.j. na priame zahraničné investície, portfóliové investície a poskytovanie úverou a pôžičiek.

Priame zahraničné investície (ďalej PZI) predstavujú nákup podielu spoločností, ktorý umožňuje plnú kontrolu spoločnosti, alebo sú to tzv. investície na zelenej lúke. Charakteristickou črtou PZI je kontrola ich majetku získaného v zahraničí; predovšetkým je dôležitá výška vlastničkého podielu. „Za priame investície sa v niektorých štátoch považujú investície už s 10%-ným vlastníckym podielom (napríklad v SR), inde to môže byť

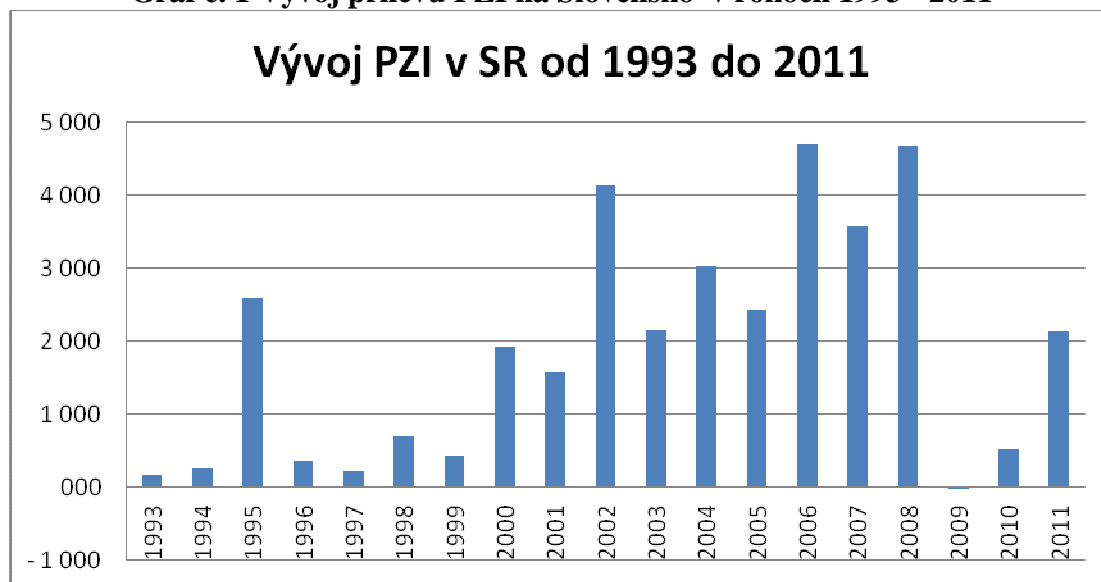
odlišné.“¹ Firma, ktorá investuje, poskytuje ako protiváhu zahraničnej krajine svoje finančné, technické, riadiace a iné zdroje. „Na rozdiel od portfóliových investícií vstupujú PZI priamo do výrobnjej, obchodnej alebo obslužnej sféry konkrétnej ekonomiky.“²

Vývoj priamych zahraničných investícií v Slovenskej republike

V rokoch 1990 až 1992 bolo Slovensko súčasťou spoločného štátu – Československa, ktoré sa v príleve PZI v rámci regiónu SVE (strednej a východnej Európy) držalo na popredných priečkach a to aj napriek tomu, že privatizačný proces sa v týchto rokoch uskutočňoval bez účasti zahraničných investorov. Treba však povedať, že najväčšia časť PZI smerovala do českej časti štátu. Po rozdelení spoločného štátu malo podobne ako Česká republika aj Slovensko isté strategické výhody, najmä výhodnú geografickú polohu, pomerne lacnú, ale kvalifikovanú pracovnú silu, lacné surovinové a energetické vstupy a v neposlednom rade aj úzke vzťahy s EÚ vyplývajúce s asociačnej dohody.³

Napriek spomínaným strategickým výhodám Slovensko sa nezúčastnilo expanzie prílevu PZI v rokoch 1993 až 1999 ako je vidieť aj z nasledujúceho grafu. Výnimku tvoril rok 1995, kedy vstupuje na Slovensko Volkswagen Slovakia.

Graf č. 1 Vývoj prílevu PZI na Slovensko v rokoch 1993 - 2011

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov UNCTAD

Príčiny, ktoré spôsobili zaostávanie Slovenska, boli najmä metódy privatizácie v SR, kde z 1. a 2. vlny kupónovej privatizácie bola vylúčená zahraničná účasť. V tomto čase bolo snahou vytvoriť domácu kapitálotvornú a podnikateľskú vrstvu. Medzi ďalšie príčiny možno zaradiť slabú informovanosť o možnostiach investovania na Slovensku, keďže vládou zriadená Slovenská národná agentúra pre zahraničné investície a obchod nedostatočne plnila svoje úlohy. Zlom nastal až po jej transformácii a vzniku agentúry SARIO, v neposlednom rade bolo Slovensko považované za politicky a ekonomicky nestabilné, čo sa odzrkadlilo v postupnom znižovaní ratingu krajiny renomovanými zahraničnými ratingovými agentúrami.

¹ HOŠKOVÁ, A. 1999. Portfóliové investície na Slovensku. Bratislava: Inštitút menových a finančných štúdií, 1999. S.175 [cit. 2012-02-10]. Dostupné na internete: [http://www.nbs.sk/_img/Documents/PUBLIK/-1999_Portfoliove%20investicie%20na%20Slovensku.pdf]. ISSN 1335-0900.

² JANKOVSKÁ, A. a kol. 2003. Medzinárodné financie. Bratislava: Iura Edition, 2003. ISBN 80-89047-56-4.

³ PRNO, I.: Investičná a inovačná politika, Bratislava: Merkury, 2008. ISBN 978-80-89143-85-6. s.35.

V roku 1998 nás ratingové agentúry Moody's a Standard & Poor's preradili z investičného pásma do špekulatívneho pásma s negatívnym výhľadom.

Ako je ale vidieť s predchádzajúceho grafu situácia v príleve PZI na Slovensko sa výrazne zmenila s rokom 2000. Predovšetkým bola táto zmena vyvolaná zlepšovaním obrazu Slovenska v zahraničí a hlavne pokračujúcim procesom integrácie Slovenska do medzinárodných štruktúr. Zlepšovanie politickej a ekonomickej situácie viedlo k postupnému vstupu SR do OECD, NATO a neskôr do EÚ a EMÚ. Výsledkom zlepšujúcej sa ekonomickej stability bolo prehodnotenie ratingu Slovenska a jeho posunutie do investičného pásma medzinárodnými ratingovými agentúrami Moody's a Standard & Poor's koncom roku 2001. Rovnako v tomto období pripravila vláda SR zmenu privatizačnej stratégie, pričom prišlo k predaju 49%-ného podielu v štátnych monopoloch, o ktoré mohli mať zahraničné spoločnosti záujem. Postupne dochádzalo k predaju bánk v štátnom vlastníctve, menšinových podielov v Slovenských telekomunikáciách, v SPP, v energetických podnikoch a v mnohých ďalších. Tento trend vývoja pokračoval do roku 2008, kedy dôsledky hospodárskej krízy vo svete spôsobili prepád prílevu PZI na Slovensko a dokonca došlo v odlivu PZI z krajiny. Našťastie tento prepád bol zaznamenaný len v roku 2009 a od roku 2010 pokračuje prílev PZI na Slovensko, čo sa prejavilo v náraste prílevu, avšak nie na úroveň z pred krízy. Odliv PZI bol zapríčinený najmä vnútropodnikovými tokmi peňažných prostriedkov vo forme vnútropodnikových pôžičiek.

Smernica o priemyselných emisiách

Smernica o priemyselných emisiách bola prijatá 24.11.2010, účinnosť nadobudla v januári 2011. Prepracúva sedem samostatných a dosiaľ platných právnych predpisov do podoby jedinej smernice o priemyselných emisiách. Jej cieľom je dosiahnutie vysokej úrovne ochrany ľudského zdravia a životného prostredia, prevencia a zníženie znečistenia a jeho vplyvov, ktoré vznikajú pri priemyselných činnostiach. Tento cieľ by sa mal dosiahnuť nákladovo najúčinnším a efektívnym spôsobom a zároveň by sa malo zaistiť zníženie nepotrebných administratívnych záťaží. Legislatíva sa opiera o využitie najlepších dostupných techník (BAT).⁴

Transpozíciu prijatej smernice sú členské štáty EÚ povinné uskutočniť do 2 rokov od nadobudnutia účinnosti smernice t.j. do 7. januára 2013. Termíny pre prispôbenie sa smernici priemyselnými a energetickými spoločnosťami sú odlišné pre jednotlivé odvetvia, existujúce či nové zariadenia.

MHSR si nechalo vypracovať štúdiu dopadov smernice o priemyselných emisiách v SR. Investičné náklady súvisiace so smernicou „sa pohybujú v rozmedzí 360 miliónov až 1,01 miliardy eur, pričom minimálna hodnota znamená použitie technológií na dosiahnutie hraničnej úrovne emisií pri najnižších investičných nákladoch a maximálna hodnota predstavuje technológie s najvyššou účinnosťou.“⁵

Samotné podniky v prieskume odhadli náklady na 953 miliónov, z toho viac ako 615 miliónov palivovo-energetický priemysel. Štúdia odhalila, že „mnohí z prevádzkovateľov v čase spracovania štúdie za súlad s BAT [Best Available Techniques] pokladali iba plnenie emisných limitov do ovzdušia.“ Požiadavky BAT sa pritom vzťahujú na celý výrobný proces. Referenčné dokumenty určujú limitné hodnoty pre emisie do vôd i pôdy, hraničné parametre napr. pre obsah organických látok vo vstupných surovinách či materiáloch. Zohľadňuje sa energetickú efektívnosť celej výroby, sledujú materiálové a energetické toky, tvorba a nakladanie s odpadom a pod. „Skutočné náklady na zosúladenie s BAT budú preto podstatne

⁴ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2010/75/EÚ z 24. novembra 2010 o priemyselných emisiách.

⁵ MH SR, ASPEK – Štúdia - Dopady smernice Európskeho parlamentu a Rady o priemyselných emisiách na priemysel a energetiku Slovenskej republiky, 2010.

vyššie“. „Môže nastať situácia, keď prevádzka, ktorá spĺňa emisné limity pre jednotlivé znečisťujúce látky do ovzdušia, nebude v súlade s BAT v iných parametroch. Náhrada iným materiálom môže byť pre prevádzku ekonomicky náročná až likvidačná.“⁶

Kľúčovou teda bude pre firmy finančná podpora z fondov EÚ, resp. využitie dostupných flexibilných opatrení (prechodný národný plán, opatrenia pre zariadenia s obmedzenou životnosťou či obmedzenou ročnou prevádzkou, výnimky pre miestne teplárne). Dotazníkový prieskum ukázal, že 70 % prevádzkovateľov veľkých spaľovacích zariadení malo záujem o využitie podpory z eurofondov, 43 % plánovalo využitie prechodného národného plánu. V ostatných sektoroch priemyslu, mimo energetiky, uvažovalo o podpore z prostriedkov Európskej komisie 50-80% opýtaných. V súčasnej finančnej perspektíve (2007-2013) možno na takéto projekty využiť Operačný projekt Životné prostredie, najmä prioritnú os 3.

Nová smernica o energetickej efektívnosti

Vo vestníku Európskej únie bola 14. novembra 2012 publikovaná nová Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2012/27/EU o energetickej efektívnosti, ktorá vytvára rámec pre splnenie európskych cieľov zlepšiť energetickú efektívnosť do roku 2020 o 20% a vytvoriť podmienky na ďalšie zlepšenie energetickej efektívnosti po tomto roku. Na základe novej smernice bude musieť Slovensko svoje doterajšie ciele v oblasti energetickej efektívnosti, ktoré boli doteraz stanovené vo viacerých dokumentoch, prehodnotiť.

V Konceptii energetickej efektívnosti SR z roku 2007 bol uvedený cieľ pre deväťročné obdobie (2008 – 2016) vyjadrený ako znižovanie konečnej energetickej spotreby (KES) vo výške cca 4 PJ/rok, čo zodpovedá 1% priemernej KES rokov 2001-2005. Cieľ úspor energie do roku 2020 resp. do roku 2030 bol doplnený v Stratégii energetickej bezpečnosti SR. V období 2017-2021 sa plánuje znižovať konečnú energetickú spotrebu ročne o 0,5% a od roku 2022 až do roku 2030 len o 0,1% priemeru KES rokov 2001-2005. Od roku 2008 do konca roku 2020 by sme podľa našich doterajších strategických dokumentov mali znížiť konečnú energetickú spotrebu o 11%.⁷

V konečnom dôsledku by zníženie spotreby energie malo mať pozitívny dopad na životné prostredie a aj na zníženie výdavkov na energiu. Diskutabilný je však celkový dopad na štátny rozpočet. Na jednej strane sa síce znížia výdavky za energiu, ale na strane druhej sa znížia aj príjmy do štátneho rozpočtu, ktoré plynú zo spotrebných daní, z DPH a zo štátnych podielov v niektorých energetických spoločnostiach. Nehovoriac o investičnej náročnosti pri obstarávaní BAT technológii, ktoré budú spĺňať všetky parametre smerníc EÚ. Dr. Šoltésová zo SIEA predpokladá, že „najdôležitejšou prekážkou splnenia cieľa bude nedostatok finančných prostriedkov a to najmä vo verejnom sektore a nízkopríjmových domácnostiach.“⁸

Záver

Môžeme konštatovať, že priame zahraničné investície pred krízou naberali na objeme, sile a najmä význame. Sú meradlom ratingu krajiny, jej politickej a ekonomickej stability. Niet pochyb, že priame zahraničné investície prispievajú k modernizácii podnikov, k rastu kvality výrobkov a v súčasnosti už aj služieb, aj k rastu produktivity. Zároveň prinášajú nové poznatky v oblasti technológií, know-how, marketingu, manažmentu, podnikovej kultúry. Slovensko je v oblasti priamych zahraničných investícií významným hráčom. Napriek

⁶ Tamtiež.

⁷ Smernica 2012/27/EU EP a Rady energetickej efektívnosti.

⁸ www.energia.sk - Kvetoslava Šoltésová: Smernica o energetickej efektívnosti stanovuje ambiciózny cieľ, <http://www.energia.sk/rozhovor/energeticka-efektivnost/smernica-o-energetickej-efektivnosti-stanovuje-ambiciozny-ciel/8188/>

zvyšovaníu mzdovej úrovne je Slovensko stále z tohto hľadiska zaujímavou krajinou, pretože pomer vzdelania obyvateľstva k mzdám je aj v súčasnosti priaznivý. Investičná klíma je podporovaná zo strany štátu a prakticky neexistujú prekážky pre zahraničných investorov. V súčasnosti, z dôvodu konsolidácie verejných financií v súlade s požiadavkami a pravidlami EÚ, prišlo ku zmenám najmä v daňovej a odvodovej oblasti, čo môže viesť k zníženiu atraktívnosti SR pre zahraničných investorov. Na druhej strane ide o pozitívny jav, kedy vláda SR konsoliduje verejné financie s cieľom zníženia zahraničného zadĺženia ekonomiky, pričom však treba uviesť, že SR spĺňa Maastrichtské kritérium v oblasti verejného dlhu.

Nové smernice EÚ v oblasti priemyselných emisií a energetickej efektívnosti prinesú nutnosť realizácie investičných projektov ako u domácich výrobcov tak aj u zahraničných investorov. Pričom dôležitú úlohu bude zohrávať najmä skutočnosť ako tieto investičné projekty financovať. Kľúčovou teda bude pre firmy finančná podpora z fondov EÚ. Samotná smernica o priemyselných emisiách, vyvolá podľa štúdie spracovanej pre MH SR, investície vo výške približne 1 mld. eur, pričom dopady smernice o energetickej efektívnosti ešte nie sú vyčíslené. Vystávajú tu aj otázky, či v súvislosti so smernicami EÚ nedôjde aj k odchodu niektorých zahraničných investorov mimo EÚ, nakoľko nebudú konfrontovaný prísnyimi opatreniami zo strany EÚ.

Použitá literatúra:

1. FABUŠ, M. Priame zahraničné investície a ich vývoj v rámci krajov Slovenskej republiky. In: Sociálno-ekonomická revue, 2011, Roč. 9, č. 3, s. 22-31 ISSN 1336-3727
2. FABUŠ, M. Investičná a inovačná politika. In: Hospodárska politika (teória a súčasné problémy) 1. vyd.. Trenčín : Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov. Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, 2012. S. 187-206 ISBN 978-80-8075-552-2
3. FABUŠ, M. Vývoj priamych zahraničných investícií v čase hospodárskej krízy, In: Ekonomía a podnikanie, 2011. číslo 1, vedecký redaktor zborníka: František Ochraňa - Žilina: Eurokódex, 2011 – ISSN: 1337-4990 - S. 147-154
4. HOŠKOVÁ, A. 1999. Portfóliové investície na Slovensku. Bratislava: Inštitút menových a finančných štúdií, 1999. [cit. 2012-02-10]. Dostupné na internete: [http://www.nbs.sk/_img/Documents/PUBLIK/-1999_Portfoliove%20investicie%20na%20Slovensku.pdf]. ISSN 1335-0900
5. JANKOVSKÁ, A. a kol. 2003. Medzinárodné financie. Bratislava: Iura Edition, 2003. ISBN 80-89047-56-4
6. MH SR, ASPEK – Štúdia - Dopady smernice Európskeho parlamentu a Rady o priemyselných emisiách na priemysel a energetiku Slovenskej republiky, 2010
7. PRNO, I.: Investičná a inovačná politika, Bratislava: Merkury, 2008. ISBN 978-80-89143-85-6
8. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2010/75/eú z 24. novembra 2010 o priemyselných emisiách
9. Smernica 2012/27/EU EP a Rady energetickej efektívnosti
10. www.energia.sk - Kvetoslava Šoltésová: Smernica o energetickej efektívnosti stanovuje ambiciózný cieľ, <http://www.energia.sk/rozhovor/energeticka-efektivnost/smernica-o-energetickej-efektivnosti-stanovuje-ambiciozny-ciel/8188/>

11. www.unctad.org/fdistatistics

Kontakt

Ing. Michal Fabuš, PhD.

Katedra ekonómie a financií

Ústav ekonómie a manažmentu

Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy

Furdekova 16

851 04 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: michal.fabus@vsemvs.sk

Veronika Fodorová
Michal Štěpán

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KRITICKÁ KOMPARÁCIA PRÍSTUPOV K MERANIU TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA¹

Abstrakt

Trvalo udržateľný rozvoj vychádza z dlhodobej transformácie základných aspektov súčasného globálneho ekonomického a spoločenského systému. Podpora trvalo udržateľného rozvoja si vyžaduje vytvorenie novej rozvojovej paradigmy, zasadenej do rámca ekologických limitov planéty a jej ekosystému. V aplikačnej rovine je však možno pozorovať výrazný nárast rozdielnych prístupov k trvalo udržateľnému rozvoju a chápaniu jeho významu. Model trvalo udržateľného rozvoja tak býva asociovaný aj s rozdielnymi normatívnymi prístupmi, ktoré sa stali jadrom politík vládnutia a manažmentu prírodných zdrojov, vrátane ich rozšírenia na mnohé ďalšie oblasti aj prostredníctvom medzinárodného práva. Priamym vyjadrením týchto rozdielnych prístupov je diverzita indikátorov trvalo udržateľného rozvoja. Indikátory sú dôležitým prvkom empirických analýz a základom pre koncipovanie spoločenských politík. Vzhľadom na ich široký súbor sa v kontexte rozdielnych prístupov môže zásadným spôsobom vytrácať koherencia v meraní a realizácii trvalo udržateľného rozvoja. Obsahom predkladanej state je komparácia vybraných prístupov k indikátorom trvalo udržateľného rozvoja a analýza implikácií takejto diverzity.

Kľúčové slová: trvalo udržateľný rozvoj, indikátory, životné prostredie, hospodársky rast.

Abstract

Sustainable development emanates from the long-term transformation of the fundamental aspects of the current global economic and social system. Promoting sustainable development requires the creation of a new development paradigm set into the framework of ecological limits of the planet and its ecosystem. At the application level a significant increase of different approaches to sustainable development and understanding of its meaning can be observed. Thus model of sustainable development is often associated with different normative approaches, which became the core of the governance and management of natural resources, including its extension to many other areas also through international law. Direct expression of these different approaches is the diversity of indicators of sustainable development. Indicators are an important element of empirical analyzes and provide the base for conceptualization of social policies. The large extent of different approaches to the sustainable development can substantially influence the consistency of its measuring and implementing. The aim of this paper is to provide a comparison of selected approaches to sustainable development indicators followed by an analysis of the implications of such diversity.

Key word: sustainable development indicators, environment, economic growth.

¹ Predkladaná stať je spracovaná v rámci riešenia interného projektu Ekonomickej univerzity v Bratislave č. 2319213 „Vzájomné vzťahové prepojenie hospodárskeho rastu a trvalo udržateľného rozvoja: kauzálna typológia indikátorov trvalo udržateľného rozvoja“.

Úvod

Kvantitatívne a kvalitatívne indikátory ako ukazovatele aktuálneho stavu alebo vývojových trendov v najrozličnejších oblastiach sú dôležitou integrálnou súčasťou spoločenského rozhodovania. Ich význam spočíva v empirickej základni pre tvorbu, analýzu, reflexiu a prispôsobovanie politik vladnutia. V prípade problematiky trvalo udržateľného rozvoja je tento rozmer napriek jej zdanlivo postmodernému charakteru dôležitý, a to vzhľadom na pomerne široký a zložitý koncept trvalej udržateľnosti spájajúci environmentálnu, spoločenskú, ekonomickú a inštitucionálnu dimenziu rozvoja. Takýto heterogénny súbor faktorov vyžaduje multidisciplinárny prístup a voľbu širšieho spektra indikátorov, v mnohých prípadoch presahujúcich rámec tradične používaných ukazovateľov.

Samotné indikátory trvalo udržateľného rozvoja a širšia spoločenská diskusia vrátane vedeckých prístupov k tejto problematike sú však predmetom len relatívne nedávnych snáh o vytvorenie metodologického rámca pre meranie trvalo udržateľného rozvoja. Možno konštatovať, že indikátory trvalo udržateľného rozvoja sa začali systémovo koncipovať až v začiatkoch 90. rokov dvadsiateho storočia v spojení s kulmináciou medzinárodného environmentálneho hnutia, vyúsťujúceho do medzinárodných samitov a rámcových iniciatív medzinárodných organizácií v nasledujúcich rokoch. Indikátory trvalo udržateľného rozvoja v tejto súvislosti začali zohrávať integrálnu súčasť národných aj medzinárodných rozhodovacích mechanizmov. Paralelne k ich rastúcemu významu však možno od 90. rokov dvadsiateho storočia pozorovať aj pomerne kontroverzný trend nárastu počtu iniciatív pre súbor indikátorov trvalo udržateľného rozvoja a ich mnohokrát chýbajúcej vzájomnej koherencie. Ilustráciou tohto faktu môže byť podľa databázy Medzinárodného inštitútu pre trvalo udržateľný rozvoj (*International Institute for Sustainable Development*) existencia až 895 takýchto národných a medzinárodných iniciatív. (IISD, 2012)

Tieto iniciatívy predstavujú rôzne koncepčné a metodologické rámce indikátorov trvalo udržateľného rozvoja. Podstatou týchto iniciatív je v kontexte trvalo udržateľného rozvoja identifikácia kľúčových tém a oblastí merania a voľba zodpovedajúcich referenčných ukazovateľov. Ich pomerne vysoký počet preto vychádza predovšetkým z rozdielnych národných prístupov k tejto otázke, ktoré sa líšia v kľúčových kategóriách trvalej udržateľnosti rozvoja, pozorovaných procesoch, ako aj v teoretických východiskách pre trvalo udržateľný rozvoj. Tento stav je do istej miery prirodzený vzhľadom na rozdielne geografické, demografické a ekonomické špecifiká štátov. Najzásadnejšie rozdiely však vyplývajú zo spôsobu, akým konceptualizujú kľúčové dimenzie udržateľného rozvoja a ich vzájomné vnútorné väzby, zoskupujú merané kategórie a zdôvodňujú výber a agregáciu indikátorov. (OSN, 2007, s. 39)

Cieľom predkladanej state je analýza vybraných rámcov indikátorov trvalo udržateľného rozvoja a ich systémová komparácia z pohľadu nosných tém, účelu zostavenia a metodologického rámca. Špecifický dôraz sa pritom kladie na spôsob definície trvalo udržateľného rozvoja v týchto prístupoch. V prvej časti článku uvádzame všeobecné teoretické východiská trvalo udržateľného rozvoja, ktorý definujeme podľa všeobecne akceptovanej formulácie trvalo udržateľného rozvoja tzv. Brundtlandovej správy z roku 1987 (Baker, 2006, s. 19) a jej neskorších modifikácií. V druhej časti sa venujeme deskriptívnemu vymedzeniu hlavných iniciatív indikátorov trvalo udržateľného rozvoja, ktoré vyberáme na základe ich medzinárodného významu, reprezentatívnosti z hľadiska multidimenzionality problematiky trvalej udržateľnosti a diverzity v prístupoch k meraniu. V záverečnej časti vybrané iniciatívy porovnávame z hľadiska vzájomnej koherencie a analyzujeme ich silné stránky a štrukturálne nedostatky.

Teoretické východiská trvalo udržateľného rozvoja

Model trvalo udržateľného rozvoja sa vo všeobecnosti považuje za spochybnenie konvenčného chápania rozvoja založeného na teóriách rastu a ich neskorším rozšírením modernizačnými teóriami z 50. a 60. rokov dvadsiateho storočia, ktoré boli prakticky výlučne orientované na kvantitatívnu stránku hospodárskeho rastu. Model trvalo udržateľného rozvoja od 70. rokov dvadsiateho storočia rozširoval túto dimenziu rozvoja resp. kvantitatívneho rastu o širšie spoločenské, ekologické a ekonomické implikácie.²

Teórie rastu ako podoblasť ekonomickej teórie boli založené na transferoch keynesiánskych modelov analýzy ekonomického rastu do makroekonomických modelov. V zmysle teórií rastu bol „koncept rozvoja vnímaný zúžene ako ekonomický rast. Sociálne a kultúrne faktory boli zohľadňované iba v spojitosti s ich napomáhaním či brzdením spoločenských zmien, ktoré mali sprevádzať rast“. (Brohman, 1996, s. 12) Pravdepodobne najznámejším z rastových modelov bola teória štádií ekonomického rastu Walta W. Rostowa, ktorá popisuje rozvoj ako lineárny prechod piatimi štádiami od tradičnej spoločnosti až po spoločnosť modernú, vyznačujúcu sa masovou výrobou a spotrebou. (Rostow, 1990, s. 7) Tento koncept kritizoval napr. Simon Kuznets, ktorý tvrdil, že „rozvoj nie je neodvratný proces a spoločnosť sa môže rozvíjať alebo zaostávať“. (Raslavská, 2007, s. 125) Problémovým aspektom je aj lineárnosť rozvoja, ktorá vo svojej podstate znamenala západocentrický pohľad na problematiku rozvoja a nutnosť zopakovať hospodársky vývoj v industrializovaných štátoch.

Modernizačné teórie predstavovali v mnohých smeroch prehĺbenie a rozšírenie myšlienok teórií rastu. Ekonomické faktory boli aj naďalej centrálnym ťažiskom, no rozvoj začal byť chápaný už viac interdisciplinárne. Podľa modernizačných teórií boli „za nedostatočný rozvoj zodpovedné interné faktory ako negramotnosť, tradičná štruktúra poľnohospodárstva, nízka deľba práce, nerozvinutá infraštruktúra, a pod.“ (Peet, Hartwick, 2009, s. 123) Stratégiou pre rozvoj má byť preto zmena uvedených endogénnych faktorov po vzore industrializovaných štátov, ktoré sú modelom ekonomického aj spoločenského rozvoja. „Za kľúčové atribúty v problematike rozvoja tak boli označené industrializácia a urbanizácia, ktoré mali byť predpokladom modernizácie, pričom iba ekonomický rast bol považovaný za predpoklad dosiahnutia následného sociálneho, kultúrneho a politického pokroku.“ (Escobar, 1995, s. 39-40) Z ekologického hľadiska preberala modernizačná teória inštrumentálne ponímanie životného prostredia a prírodných zdrojov, v zmysle čoho sa ich hodnota odvíjala od skutočnosti, či slúžia uspokojovaniu ľudských (ekonomických) potrieb. „Premena prírody, ako napríklad [...] využívanie riek na výrobu energie alebo vyklčovanie lesov pre poľnohospodársku produkciu boli charakteristickými črtami vnímania modernizácie.“ (Baker, 2006, s. 2)

Modernizačné teórie boli neskôr v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia postupne odmietané a ich kritika sa stala základom nových prístupov k rozvoju, ktoré sa snažili využiť základy modernizačných teórií pre pochopenie významu spoločenských zmien. V rámci tzv. rozvojovej ekonómie sa rozvinul celý rad nových ekonomických teórií v reakcii na problematiku rozvoja nových samostatných štátov vznikajúcich v procese dekolonizácie. (Lisý, 1996, s. 273) Ich snahou bolo ponúknuť

² Skoršie úvahy o širších aspektoch rozvoja resp. implikáciách hospodárskeho rastu možno nájsť už v dielach klasických ekonómov a teoretikov ako Thomas Malthus (1766-1834) alebo William Jevons (1835-1882), ktorí sa zaoberali obmedzenosťou prírodných zdrojov a problémami s ich vyčerpaním v súvislosti s rastom počtu obyvateľstva. Vnútroňou hodnotou životného prostredia sa medzi prvými zaoberal John Stuart Mill (1806-1873), ktorý od nej odvodzoval aj úroveň blahobytu. Širší environmentálny rámec spoločensko-ekonomického rozvoja sa však uplatnili až v sedemdesiatych rokoch 20. storočia.

odpoveď na otázky podmienok, možností a spôsobov rozvoja týchto štátov. Hoci tieto teórie spravidla uvažovali aj so širšími spoločenskými, politickými, ekonomickými i ekologickými východiskami a popri ekonomických kategóriách prikladali poväčšine rovnaký význam aj sociálnej dimenzii rozvoja, ekologický aspekt a aspekt trvalej udržateľnosti nebol centrálnym ťažiskom.

Moderné environmentálne teórie vznikli tiež ako súčasť alternatívnych pohľadov na rozvoj, ktoré vychádzali zo skúseností päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia. V tomto období ekonomický rast mnohokrát nebol sprevádzaný očakávaným zlepšovaním životnej úrovne obyvateľov ako rozvojových štátov, tak aj rozvinutých štátov. Skutočnosť, že ekonomický rast vo väčšine prípadov nevedol k všeobecnému blahobytu, vyústila do obratu v pohľade teórií rozvoja. Nový pohľad nepovažoval za dôležité samotné tempo rastu, ale podstatu procesov, ktoré k rastu vedú a teda kvalitatívnu stránku rastu. Meranie rozvoja nemalo byť plnením abstraktných ekonomických cieľov (ako mierou rastu HDP), ale dané kritériami zohľadňujúcimi dopad na životy obyvateľov ako všeobecné uspokojenie základných potrieb, dosiahnutie väčšej spoločenskej rovnosti, zabezpečenie ekonomických a politických práv obyvateľov a životné podmienky determinované aj životným prostredím.

Nový model rozvoja tak spochybňoval tradičnú konotáciu rozvoja zosobnenú modernizačnými teóriami. V prvom rade bol spochybňovaný obsah a význam spoločenského pokroku. Pokrok ako taký bol v modernizačných teóriách vnímaný zúžene ako využívanie prírodných zdrojov, pretváranie prírody a jej prispôbovanie potrebám človeka. (Macnaghten, Urry, 1998, s. 7) Inštrumentálna hodnota prírody a životného prostredia však zanedbávala ich vnútornú hodnotu pre človeka a nebrala do úvahy vzťah človeka k svojmu okoliu a ostatným formám života. V druhom rade bol spochybňovaný model rozvoja, ktorý uprednostňoval hospodársky rast pred ochranou životného prostredia a staval ich do vzájomne sa vylučujúceho vzťahu. Zvýšené produkčné vzorce s cieľom hospodárskeho rastu vychádzajúce zo zvýšenej spotreby prírodných zdrojov v takomto modeli rozvoja však nutne implikujú degradáciu životného prostredia. (Baker, 2006, s. 3) V treťom rade bola spochybňovaná spotreba ako hlavný determinant blahobytu a životnej úrovne obyvateľstva. (Ekins, 2000, s. 74) Koncept životnej úrovne sa tak posunul viac ku konceptu kvality života, ktorý nebol determinovaný osobnou spotrebou, ale viac kolektívnou úrovňou blahobytu danou verejnými statkami ako napríklad vzdelanie, ochrana životného prostredia a ďalšie. V neposlednom rade nebralo konvenčné chápanie rozvoja podľa modernizačných teórií v úvahu nemožnosť replikovať životný štýl a surovinovo náročnú výrobu a spotrebu západných industrializovaných ekonomík na globálnej úrovni kvôli prirodzeným limitom ekosystémov planéty a obmedzeným zásobám prírodných zdrojov. V tejto súvislosti by bolo nemožné západný model rozvoja aplikovať na globálnu úroveň dlhodobo. (Baker, 2006, s. 4) Nepriamou implikáciou tohto aspektu je, že rast nemôže byť neobmedzený a že má časové aj priestorové limity.

Dôležitú úlohu zohrala v tejto súvislosti správa Rímskeho klubu v 70. rokoch dvadsiateho storočia s názvom Limity rastu. (Meadows, et. al., 1972). Štúdia priniesla záver, že ak súčasné trendy v raste obyvateľstva, produkcii potravín, spotrebe prírodných zdrojov a miere znečistenia budú pokračovať bez zmeny, nosná kapacita planéty bude presiahnutá počas najbližších 100 rokov. Výsledkom by bol kolaps ekosystému, celosvetový nedostatok potravín a sociálne nepokoje medzinárodných rozmerov. Nedávne štatistické porovnanie predpovedaného modelu s reálnymi údajmi za 30 rokov od publikovania štúdie (Turner, 2008) poukazuje na vysokú mieru súladu predpovedaného výhľadu s realitou.

Moderné environmentálne hnutie tak poukázalo prehodnotením konvenčného modelu rozvoja na dva dôležité aspekty. (1) Postindustriálne vzorce hospodárskeho rastu nemožno

replikovať priestorovo (z tzv. „globálneho Severu“ na „Juh“, resp. z industrializovaných ekonomík na rozvojové ekonomiky) ani časovo (do budúcnosti). Je preto nutné zmeniť doterajšie produkčné a spotrebné vzorce v globálnom rozmere, v opačnom prípade je vývoj spoločnosti environmentálne neudržateľný. (2) Je potrebné nanovo definovať paradigmu rozvoja presahujúcu rozmer ekonomickej dimenzie, ktorá by lepšie odrážala pozitívnu kvalitatívnu spoločenskú zmenu integráciou ekonomických, ekologických a spoločenských faktorov. V reakcii na tieto aspekty sa začiatkom 80. rokov dvadsiateho storočia začal formovať nový koncept rozvoja, ktorý našiel uplatnenie v modeli trvalo udržateľného rozvoja.

Trvalo udržateľný rozvoj podľa Brundtlandovej správy

Pojem udržateľného rozvoja začal byť predmetom širšieho záujmu odborných kruhov a verejnosti v roku 1980 v súvislosti so správou Medzinárodnej únie na ochranu prírody a prírodných zdrojov (*International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources*). Publikovaná správa s názvom „Svetová stratégia ochrany prírody“ (IUCN, 1980) navrhovala „dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja prostredníctvom ochrany a konzervácie biologických zdrojov“. (IUCN, 1980, s. iv) Jej záber bol však pomerne limitovaný, predovšetkým pre jej primárne zameranie na ekologickú udržateľnosť a nedostatočné prepojenie konceptu udržateľnosti rozvoja na širšie spoločenské a ekonomické aspekty. (Baker, 2006, s. 18)

Koncept udržateľnosti je tak pôvodne spätý s ekológiou a bol použitý na označenie potenciálu ekosystému pretrvať do budúcnosti. Rozšírením konceptu udržateľnosti o rozvoj však dochádza ku presunu ťažiska z ekológie na spoločnosť. Hlavné zameranie trvalo udržateľného rozvoja je tak na spoločnosť a jeho zámerom je zohľadniť environmentálne aspekty do zmien vo vývoji spoločnosti, predovšetkým prostredníctvom zmien vo fungovaní ekonomiky.

Integráciu spoločenských, ekonomických a ekologických aspektov v rámci konceptu trvalej udržateľnosti rozvoja tak po prvýkrát priniesla správa Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj (*World Commission on Environment and Development*) s názvom „Naša spoločná budúcnosť“. (WCED, 1987) Táto správa býva označovaná aj ako Brundtlandova správa podľa vtedajšieho predsedu WCED, Gro Harlem Brundtlanda. Prepojením ekonomiky, spoločnosti a životného prostredia spojila Brundtlandova správa „rozvoj“ ako tradičný ekonomický a spoločenský cieľ s „udržateľnosťou“ ako ekologickým cieľom. Model trvalo udržateľného rozvoja je tak modelom spoločenskej zmeny, ktorý popri tradičných rozvojových cieľoch zahŕňa aj cieľ ekologickej udržateľnosti.

Hlavným cieľom rozvoja je podľa Brundtlandovej správy uspokojenie ľudských potrieb a túžob. Rozvoj však zahŕňa progresívnu transformáciu ekonomiky a spoločnosti. Ako ďalej správa uvádza, je dosiahnutie životného štandardu presahujúceho minimálnu úroveň udržateľné iba v tom prípade, že štandardy spotreby po celom svete berú do úvahy dlhodobú udržateľnosť. V tomto smere je podľa Brundtlandovej správy možné, že spoločnosť rôznymi spôsobmi kompromituje svoju schopnosť uspokojovať základné potreby svojich obyvateľov v budúcnosti, napríklad nadmerným čerpaním prírodných zdrojov. (WCED, 1987, kap. 2, I.)

Definícia trvalo udržateľného rozvoja sa preto odvíja od momentu dlhodobého a kontinuálneho zabezpečovania ľudských potrieb v medziach ekologických možností. Všeobecná definícia Brundtlandovej správy definuje trvalo udržateľný rozvoj ako „rozvoj, ktorý uspokojuje potreby súčasnosti bez ohrozenia schopnosti budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby“. (WCED, 1987, kap. 2, IV.1) Táto definícia sa stala všeobecne prijímanou definíciou pre koncept trvalo udržateľného rozvoja a dosiahla autoritatívny štatút v environmentálnom diskurze. Popri tejto všeobecnej definícii však

Brundtlandova správa uvádza aj konkrétnejšiu definíciu, zameranú viac na povahu procesov zosobňujúcich rozvoj ako taký. V tomto zmysle je trvalo udržateľný rozvoj „proces zmeny, v ktorom sú využívanie prírodných zdrojov, smerovanie investícií, orientácia technologického rozvoja a proces inštitucionálnych zmien v harmónii a zvyšujú súčasný aj budúci potenciál uspokojovania ľudských potrieb a túžob“. (WCED, 1987, kap. 2, I.15)

Napriek snahe o hlbšie vyjadrenie povahy a podstaty trvalo udržateľného rozvoja však možno pri uvedených definíciách pre ich všeobecný a pomerne široký záber konštatovať istú nejednoznačnosť resp. mnohoznačnosť takéhoto vymedzenia. Z tohto dôvodu vznikol na základe uvedených definícií Brundtlandovej správy celý rad rôznych spôsobov interpretácie trvalo udržateľného rozvoja a jeho vnútorných a vonkajších determinantov. Tento moment zároveň viedol k rozšíreniu predmetných oblastí a aspektov, ktoré boli dávane do súvislosti s trvalo udržateľným rozvojom a ktoré spadali pod uvedený definičný rámec, čím sa rozsah problematiky značne rozšíril. Tento aspekt považujeme aj v súčasnosti za jednu z hlavných príčin chýbajúcej medzinárodnej koherencie v oblasti praktickej konceptualizácie trvalo udržateľného rozvoja. Možno však identifikovať niekoľko iniciatív, usilujúcich o zjednotenie a taxatívne rozdelenie rovín trvalo udržateľného rozvoja.

V tomto smere je kľúčová správa Národnej akadémie vied USA (*U.S. National Academy of Sciences*) s názvom „Naša spoločná cesta: Prechod k udržateľnosti“ (US NAS, 1999). Táto správa rozdelila na základe analýzy predmetnej literatúry odborníkov a akademikov zaoberajúcich sa trvalo udržateľným rozvojom dve kľúčové roviny trvalo udržateľného rozvoja do schematického referenčného rámca. Neopomenula však štyri veľmi často skloňované atribúty spojené s trvalo udržateľným rozvojom: mier, sloboda, zlepšenie životných podmienok a zdravé životné prostredie. (US NAS, 1999, s. 22). Vymedzila tak základné aspekty, ktoré majú byť pri posudzovaní povahy a podstaty trvalo udržateľného rozvoja (1) udržiavané a (2) rozvíjané. Okrem toho identifikovala typy spojení (3), ktoré majú jednotlivé aspekty udržiavať alebo rozvíjať a (4) ich rozsah v budúcnosti. Prehľad tohto rámca ilustruje nasledujúca schéma.

Schéma 1 Referenčný rámec trvalo udržateľného rozvoja

Predmet udržiavania	Predmet rozvíjania
<p>Príroda</p> <p>Zem Biodiverzita Ekosystémy</p>	<p>Ľudia</p> <p>Prežitie detí Očakávaná dĺžka života Vzdelanie Rovnoprávnosť Rovnosť príležitostí</p>
<p>Podpora života</p> <p>Služby ekosytémov Prírodné zdroje Životné prostredie</p>	<p>Ekonomika</p> <p>Blahobyť Produktívne sektory Spotreba</p>
<p>Komunita</p> <p>Kultúry Skupiny Miesta</p>	<p>Spoločnosť</p> <p>Inštitúcie Sociálny kapitál Štáty Regióny</p>

Prameň: Vlastné spracovanie autorov na základe US NAS (1999): *Our Common Journey: A Transition Toward Sustainability*. s. 24

Meranie trvalo udržateľného rozvoja

Meranie trvalo udržateľného rozvoja je neustále konfrontované s novými pokusmi o nájdenie najvhodnejšieho a najkompatibilnejšieho súboru indikátorov, ktoré by odrážali aspoň jednu jeho dimenziu. Snahou o obsiahnutie ekologickej dimenzie predstavujú iniciatívy Svetového fondu na ochranu prírody, Európskej environmentálnej agentúry, či Univerzity v Yale. Sociálny faktor naopak zdôrazňuje Index ľudského rozvoja. Spojenie environmentálnej a sociálnej dimenzie predstavujú Barometer udržateľnosti Medzinárodnej únie na ochranu prírody a prírodných zdrojov a Genuine Progress Indicator, resp. indikátor skutočného pokroku, Adjusted Net Savings .

Svetový fond na ochranu prírody, ktorý trvalo udržateľný rozvoj definuje ako „zlepšenie kvality ľudského života s ohľadom na únosnosť podpory ekosystému“ a na jeho meranie používa dva indikátory: Living Planet Index (LPI) a Ecological Footprint (EF) s cieľom zmerať vplyv a váhu ľudskej existencie na Zemi. LPI sa vypočítava na základe časových radov údajov o viac ako 7 000 živočíchov rôznych druhov. Zmeny v populácii sa porovnávajú s indexom z roku 1970, ktorý má hodnotu 1. EF je meradlom ľudských nárokov na zemský ekosystém, teda potreby prírodného kapitálu porovnávaného s planetárnou schopnosťou sa regenerovať. Posledná správa Living Planet Report bola vydaná v máji roku 2012. Podľa tejto správy klesla biodiverzita v porovnaní rokov 1970-2008 o 30% na globálnej úrovni a o 60% v tropickej oblasti; dopyt po prírodných zdrojoch sa od roku 1966 zdvojnásobil a v súčasnosti ľudstvo využíva ekvivalent 1,5 planéty na realizáciu svojich aktivít, pričom tento index sa má v roku 2030 rovnať dvom planétam. Európska environmentálna agentúra vydala v roku 2005 príručku k základnému súboru 37 indikátorov, ktorej cieľom bolo identifikovať a zhrnúť čo najmenší počet relevantných ukazovateľov s potenciálom pomôcť pri rozhodovaní o opatreniach súvisiacich s trvalo udržateľným rozvojom. Spomenutých 37 indikátorov je obsiahnutých v desiatich oblastiach zdôrazňujúcich práve ekologickú stránku trvalo udržateľného rozvoja: znečistenie ovzdušia a ozónová vrstva, biodiverzita, klimatické zmeny, zem, odpad, voda, poľnohospodárstvo, energia, rybolov a doprava. Ďalším ukazovateľom z dielne Európskej environmentálnej agentúry je Total material requirement (celková potreba materiálov), ktorého štruktúra reflektuje štyri komponenty – domáce toky materiálov (poľnohospodárstvo, lesníctvo, rybolov, lov, fosílna energia, minerály a rudy), zahraničné toky materiálov (všetky druhy materiálov, ktoré nemajú pôvod v danej krajine – suroviny, kovy, hotové, polotovary), všeobecné sociálno-ekonomické údaje o HDP a počet obyvateľov a zhrnutie uvedených troch ukazovateľov.

Environmental Sustainability Index (ESI), od roku 2012 Environmental Performance Index (2012) vyvinutý Univerzitou v Yale meria všeobecný posun k environmentálnej udržateľnosti. Zameriava sa na národné kroky súvisiace so životným prostredím. V januári roku 2012 zoradil EPI 132 krajín na základe 22 indikátorov pokroku v 10-ich kategóriách: ekologická záťaž, voda, znečistenie ovzdušia (účinky na ľudské zdravie i na ekosystém), vodné zdroje, biodiverzita a biotopy, lesníctvo, rybolov, poľnohospodárstvo a klimatické zmeny.

Ďalším, veľmi známym ukazovateľom, súvisiacim predovšetkým so sociálnym a ekonomickým pilierom trvalo udržateľného rozvoja, je Index ľudského rozvoja (HDI) vypracúvaný OSN. Index predstavuje akoby priemerný úspech v troch základných dimenziách ľudského rozvoja – dlhého a zdravého života, vzdelania a životnej úrovne. Nakoľko je index všeobecne známy, nepokladáme za náležité sa jeho kalkuláciou na tomto mieste viac zaoberať.

Barometer udržateľnosti (Barometer of Sustainability) je projektom Medzinárodnej únie na ochranu prírody a prírodných zdrojov (IUCN) a Medzinárodného rozvojového výskumného centra (IDRC) a spája environmentálnu (blahobyť ekosystému) a sociálnu (ľudský blahobyť) zložku trvalo udržateľného rozvoja. Indikátor skutočného pokroku, ktorý

publikuje *think tank* zaoberajúci sa verejnou politikou Redefining Progress, ktorého snahou je merať skutočný pokrok spoločnosti, t.j. vývoj kvality života, produkcie tovarov a expanzie služieb a ich vplyv na ľudské bytie a teda predstavovať alternatívu k hrubému domácejmu produktu. Základná báza je podobná meraniu hrubého domáceho produktu, no rozdiel spočíva predovšetkým v zohľadnení príjmovej nerovnosti, zohľadnení práce vykonávanej doma a dobrovoľníckej činnosti a nepočíta s takými faktormi akými sú náklady spojené s kriminálnou činnosťou a znečistením prostredia. Posledná správa tohto indikátora sa datuje na rok 2006.

Adjusted Net Savings alebo Genuine Savings Indicator je ukazovateľ Svetovej banky, ktorý, podobne ako indikátor skutočného pokroku, mal za cieľ predstavovať alternatívu k ukazovateľu HDP. Tento ukazovateľ predstavuje čisté národné úspory, ku ktorým sú pripočítané výdavky na vzdelanie, a to je očistené od vyčerpanosti zdrojov energie, minerálov, lesov a negatívneho vplyvu emisií. Posledný disponibilný údaj je z roku 2010.

V roku 1997 vznikol indikátor s názvom „kompas udržateľnosti“ (The Sustainability Compass“. Jeho ambíciou je usmerňovať „v hľadani správneho smeru“ na ceste k udržateľnému rozvoju. Na myšlienku preberania názvov svetových strán, resp. ich začiatkových písmen a ich spájania so sektorom, ktorý v sebe kompas zahŕňa (N/S - Nature/príroda, E/V – ekonomika, S/S – spoločnosť, W/Z – wellbeing/blahobyť) prišiel Alan AtKisson, ktorý je považovaný za jeho autora.

Okrem uvedených indikátorov spomenieme ešte Hodnotenie udržateľnosti Fuzzy logikou (Sustainability Assesment by Fuzzy Evaluation), Index udržateľnej spoločnosti, Index blahobytu, Global scenario group, Boston Indicator Project, Global Reporting Initiative a iné. Početnosť a popularita zverejňovania ukazovateľov trvalo udržateľného rozvoja síce rastie, no z uvedených indikátorov býva najčastejšie aplikovaných len niekoľko. Dôležitú úlohu tu zohráva spôsob merania, dostupnosť údajov, porovnateľnosť výsledkov a transparentnosť interpretácie. Keďže mnoho indikátorov trvalo udržateľného rozvoja býva zostavovaných so základnou konceptuálnou chybou – absenciou dôkladného preskúmania vnútroštátnych štatistických systémov zberu údajov – dochádza pri snahe o ich praktickú realizáciu ku konfrontáciám so situáciou ako riešiť absenciu či nevyhovujúcu kvalitu dát. Istú úlohu zohráva aj nákladovosť získania dát. Môžeme zhodnotiť, že periodicita jednotlivých indikátorov okrem uvedeného závisí i od systematickosti a v dlhodobosti prístupu jednotlivých autorov. Práve preto pravdepodobne pretrvávajú tie indikátory, ktorých autorstvo je pripisované svetovým organizáciám i keď potenciál ich účinnosti pri prijímaní politických rozhodnutí nemusí byť nižší. Množstvo ukazovateľov trvalo udržateľného rozvoja a ich obmedzenú úlohu pri rozhodovaní poukazuje na politickú slabosť celého konceptu trvalo udržateľného rozvoja. Politické elity teda síce disponujú obrovským množstvom indikátorov zdôrazňujúcich najpálčivejšie otázky spojené s trvalo udržateľným rozvojom, no ochota ich zapracovania do verejných rozpočtov, rámcov sektorových politík či dlhodobých plánov je nízka. Trvalo udržateľný rozvoj sa teda v politickej rétorike objavuje často, no skutočné efekty spojené s realizáciou nie sú (vzhľadom na stále negatívne výsledky jednotlivých indikátorov) postačujúce.

Indikátory trvalo udržateľného rozvoja OSN

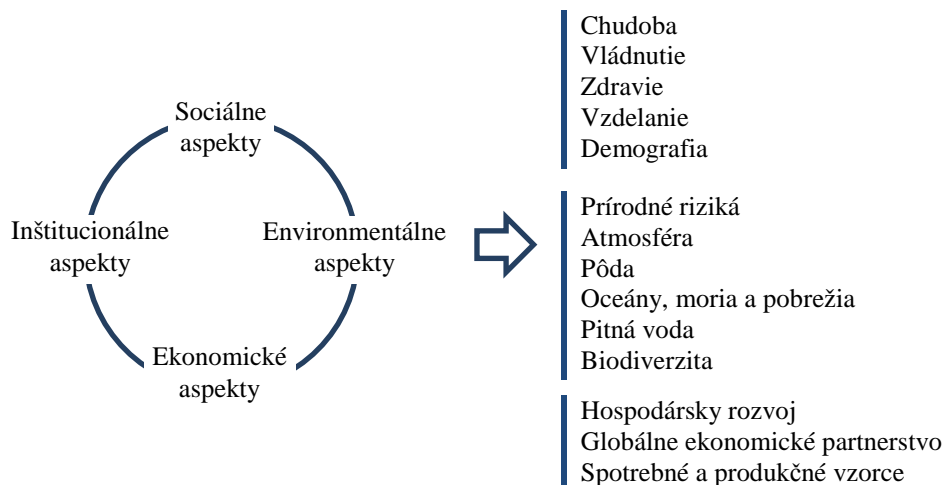
Problematika merania trvalo udržateľného rozvoja je v rámci systému OSN vyjadrená indikátormi trvalo udržateľného rozvoja, definovanými Komisiou Organizácie spojených národov pre trvalo udržateľný rozvoj (*United Nations Commission on Sustainable Development*). Komisia Organizácie spojených národov pre trvalo udržateľný rozvoj bola založená rezolúciou Valného zhromaždenia OSN (A/RES/47/191) na základe Akčného plánu pre trvalo udržateľný rozvoj (OSN, 1992, 38.11), známeho aj ako Agenda 21, prijatom na Konferencii OSN o životnom prostredí a rozvoji (*United Nations Conference on Environment*

and Development) v Rio de Janeiro v roku 1992. K jej hlavným úlohám patrí monitorovanie implementácie záväzkov Agendy 21 a revízne hodnotenie dosiahnutých výsledkov.

V súlade s implementačnými cieľmi Agendy 21, medzi ktoré patril aj zámer vypracovať koncept indikátorov trvalo udržateľného rozvoja (OSN, 1992, 40.6), definovala Komisia OSN pre trvalo udržateľný rozvoj ako výsledok rozsiahlej medzinárodnej spolupráce medzi národnými vládami, medzinárodnými organizáciami a mimovládnyimi organizáciami a série revíznych procesov³ v priebehu nasledujúcich rokov súbor 96 indikátorov trvalo udržateľného rozvoja, rozdelených na kľúčové a doplnkové indikátory (OSN, 2007, s. 10-14).

Súčasná podoba súboru indikátorov trvalo udržateľného rozvoja OSN tak reflektuje vývoj problematiky trvalej udržateľnosti na medzinárodnej úrovni ako aj v kontexte medzinárodných záväzkov, zohľadňujúc východiská Agendy 21, jej Implementačného plánu z Johannesburgu (OSN, 2002) ako i ciele a indikátory Miléniových rozvojových cieľov prijatých rezolúciou Valného zhromaždenia OSN v roku 2000 (A/55/L.2). Pôvodné formálne rozdelenie indikátorov do štyroch dimenzií trvalo udržateľného rozvoja korešpondujúcich s relevantnými kapitolami Agendy 21 bolo zároveň nahradené súborom 14 kľúčových tém (OSN, 2007, s. 9), ktoré ilustruje nasledujúca schéma 2. Môžeme konštatovať, že toto formálne prerozdelenie hlbšie integruje jednotlivé dimenzie trvalo udržateľného rozvoja a naďalej odráža jeho multidimenzionálnu povahu vyjadrenú sociálnou, ekonomickou, environmentálnou a inštitucionálnou dimenziou napriek tomu, že ich explicitne nepomenúva. Do centra pozornosti zároveň stavia relatívne nové témy ako chudoba alebo spotrebné a produkčné vzorce, ktoré sú týmto spôsobom lepšie vyjadrené.

Schéma 2: Formálne prerozdelenie kategórií trvalo udržateľného rozvoja OSN

Prameň: Vlastné spracovanie autorov.

V kontexte konkrétnej podoby indikátorov trvalo udržateľného rozvoja OSN dochádza k rozlíšeniu medzi kľúčovými a doplnkovými indikátormi. Pri kľúčových indikátoroch (z angl. orig. *core indicators*) možno identifikovať tri základné kritéria, ktorým zahrnutie takýchto indikátorov podlieha. V prvom rade sa musia indikátory vzťahovať na problémy,

³ Pôvodný súbor 134 indikátorov, predstavený v roku 1995, bol v rokoch 1996-1999 predmetom metodologického testovania na vzorke 22 krajín s cieľom zhodnotiť ich použiteľnosť a vhodnosť v rozhodovaní o politikách trvalej udržateľnosti na národnej úrovni. Jeho výsledkom sa stal v roku 2001 zúžený súbor 58 indikátorov, ktorý bol viac orientovaný na rámec vytvárania národných politík pre trvalú udržateľnosť rozvoja. Následným revíznym procesom v rokoch 2005-2006 bol tento súbor ďalej zúžený na 50 základných indikátorov, no zároveň doplnený 46 špecifickými indikátormi podporného charakteru (OSN, 2007, s. 5-6).

ktoré sú v kontexte trvalo udržateľného rozvoja relevantné pre všetky resp. väčšinu krajín. V druhom rade musia poskytovať špecifické informácie, ktoré nie sú obsiahnuté inými indikátormi. V treťom rade je dôležité, aby boli údaje pre výpočet týchto indikátorov všeobecne dostupné alebo dostupné za primeraných časových a finančných nárokov. Ku kľúčovým indikátorom sa tak radia indikátory ako napr. počet ľudí žijúcich pod národnou hranicou chudoby, očakávaná dĺžka života, úroveň emisií CO₂, HDP p. c., miera rastu obyvateľstva a ďalšie. Zodpovedajúc týmto kritériám je skupina doplnkových indikátorov (angl. orig. *other indicators*) tvorená indikátormi relevantnými len pre užšiu skupinu krajín, poskytujúcimi len doplnkové informácie ku kľúčovým indikátorom alebo indikátormi, ktoré charakterizuje obtiažnejšia dostupnosť. Takýmito indikátormi sú napr. podiel obnoviteľných zdrojov na spotrebe energie, podiel územia postihnutý dezertifikáciou, hrubé výdavky na vedu a výskum, spracovanie odpadových vôd a ďalšie. Vzhľadom na rozsah skupiny indikátorov (96) ilustrujeme v nasledujúcej tabuľke 1 len krátky výňatok za každú tematickú oblasť.

Tabuľka 1 Vybrané indikátory trvalo udržateľného rozvoja OSN

Tematická oblasť	Vybraná podoblasť	Príslušný jadrový indikátor	Príslušný ostatný indikátor
Chudoba	Príjmová chudoba	Podiel obyvateľstva pod národnou hranicou chudoby	Podiel obyvateľstva žijúceho z menej ako 1 USD na deň
Vládnutie	Korupcia	Podiel obyvateľstva ktorý odovzdal úplatok	
Zdravie	Úmrtnosť	Detská úmrtnosť pod 5 rokov veku	
Vzdelanie	Úroveň vzdelania	Hrubý podiel zápisu do posledného ročníka základného stupňa	Celoživotné vzdelávanie
Demografia	Populácia	Miera rastu obyvateľstva	Celková miera pôrodnosti
Prírodné riziká	Zraniteľnosť voči prírodným rizikám	Percento obyvateľstva žijúce v oblastiach náchylných na prírodné pohromy	
Atmosféra	Zmena klímy	Emisie CO ₂	Emisie skleníkových plynov
Pôda	Poľnohospodárstvo	Úrodná pôda a permanentne obrábaná pôda	Efektívnosť využívania hnojív
Oceány, moria a pobrežie	Pobrežné oblasti	Percento obyvateľstva žijúce v pobrežných oblastiach	Kvalita vody pre plávanie
Pitná voda	Kvalita vody	Prítomnosť fekálnych baktérií coli v pitnej vode	Biochemická spotreba kyslíka v pitnej vode
Biodiverzita	Živočíšne druhy	Zmena v stave ohrozenia druhov	Hojnosť vybraných kľúčových druhov
Ekonomický rozvoj	Makroekonomický výkon	HDP p. c	Hrubá miera úspor
Globálne ekonomické partnerstvo	Obchod	Deficit bežného účtu platobnej bilancie ako podiel na HDP	Podiel importov z rozvojových krajín a LDC
Spotrebné a produkčné vzorce	Spotreba energie	Ročná spotreba energie podľa kategórie	Podiel obnoviteľných zdrojov na celkovej spotrebe energie

Prameň: OSN, 2007, s. 10-14.

V kontexte prepojenosti indikátorov trvalo udržateľného rozvoja s medzinárodným konsenzom v problematike trvalej udržateľnosti, vyjadreného medzinárodnými dohovormi a medzinárodne prijatými cieľmi a záväzkami ilustrujú indikátory trvalo udržateľného rozvoja OSN robustný koncept doterajšieho vývoja tejto problematiky. Tabuľka 2 uvádza vybrané príklady prepojenosti indikátorov s konkrétnymi prvkami takýchto medzinárodných rámcov.

Tabuľka 2 Vybrané prepojenia indikátorov trvalo udržateľného rozvoja OSN s medzinárodnými rámcami trvalej udržateľnosti

Indikátor OSN	Indikátor MDG	Kapitola Agendy 21	Kapitola JPOI*
Počet obyvateľstva žijúceho z menej ako 1 USD na deň	1	3 (3.4a)	II (7a)
Detská úmrtnosť do 5 rokov	13	6 (6.24)	VI (54f)
Čistá miera zápisu do prvého stupňa vzdelávania	6	36 (36.4)	II (7g) X (116)
Emisie CO2	28a	9 (9.11)	IV (38)
Podiel obyvateľstva s internetovým pripojením	48	40	V (52)
Energetická náročnosť	27**	4 (4.18)	III (20h)
Podiel obyvateľstva žijúceho v slumoch	32	7 (7.8)	II (11a)

* Implementačný plán z Johannesburgu

** MDG Indikátor č. 27 bol v roku 2008 v rámci revízieho procesu vypustený

Prameň: OSN, 2007, s. 23-27.

Referenčný rámec indikátorov trvalo udržateľného rozvoja OSN vytvára komplexný základ pre posudzovanie interdisciplinárnych kategórií v kontexte trvalej udržateľnosti. Považujeme za potrebné vyzdvihnúť prepojenosť indikátorov s cieľmi Agendy 21 (1992), s indikátormi Miléniových rozvojových cieľov (2000) a indikátormi Implementačného plánu z Johannesburgu (2002). V tomto smere sú indikátory trvalo udržateľného rozvoja OSN užitočným nástrojom pre merania výsledkov národných politík zameraných na dosiahnutie cieľov trvalej udržateľnosti rozvoja. Pomerne vyčerpávajúci rozsah tematických oblastí a príslušných indikátorov umožňuje na individuálnej báze národného hodnotenia vykonávať relevantné rozhodnutia v kontexte národných politík v jednotlivých oblastiach. Z hľadiska globálnej relevantnosti však identifikujeme dve kľúčové štrukturálne slabiny limitujúce predpoklady rámca indikátorov trvalo udržateľného rozvoja OSN. Prvou kľúčovou limitáciou je dostupnosť a spoľahlivosť údajov. Napriek mnohým zásadným pokrokom v zhromažďovaní a vypočítavaní údajov pre stanovené indikátory je táto oblasť pre mnohé krajiny naďalej problémovou.

Použitá literatúra:

1. Baker, Susan. 2006. *Sustainable Development*. New York: Routledge, 2006. ISBN 978-0-415-28211-6.
2. Brohman, John. 1996. *Popular development: Rethinking the theory and practice of development*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996. ISBN 1-55786-315-6.
3. Ekins, Paul. 2000. *Economic Growth and Environmental Sustainability: The Prospects for Green Growth*. Londýn: Routledge, 2000. ISBN 0-415-17333-7.
4. Escobar, Arturo. 1995. *Encountering Development: The making and unmaking of the third world*. Princeton: Princeton University Press, 1995. ISBN 978-1-4008-2146-4.

5. IISD. 2012. *Compendium : A Global Directory of Indicator Initiatives* [online]. [cit. 2012-05-18]. Dostupné na:
<<http://www.iisd.org/measure/compendium/searchinitiatives.aspx>>
6. IISD. 2005. *Sustainable Development Indicators : Proposals for a Way Forward*. [online]. United Nations Division for Sustainable Development, december 2005. [cit. 2012-05-18]. Dostupné na internete:
< http://www.iisd.org/pdf/2005/measure_indicators_sd_way_forward.pdf > 35 s.
7. IUCN. 1980. *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development* [online]. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1980. [cit. 2012-05-20]. ISBN 2-88032-101-8. Dostupné na:
<<http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/WCS-004.pdf>>
8. Macnaghten, Phil – Urry, John. 1998. *Contested Natures*. Londýn: SAGE Publications, 1998. ISBN 0-7619-5313-2.
9. Meadows, Donella H. – Meadows, Dennis L. – Randers, Jorgen - Behrens, William W. 1972. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of*
10. *Mankind*. New York: Universe Books, 1972. ISBN 0876631650
11. OSN. 1992. *Agenda 21* [online]. [cit. 2012-05-06]. Dostupné na internete:
<http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/res_agenda21_00.shtml>
12. OSN. 2001. *Indicators of Sustainable development: Framework and Methodologies* [online]. Background Paper No. 3. DESA/DSD/2001/3 [cit. 2012-05-07]. Dostupné na: <http://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd9_indi_bp3.pdf>
13. OSN. 2002. *Johannesburg Plan of Implementation* [online]. [cit. 2012-05-07]. Dostupné na:
<http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POIToc.htm>
14. OSN. 2007. *Indicators of Sustainable development: Guidelines and Methodologies*. 3. vyd. New York : United Nations, 2007. ISBN 978-92-1-104577-2.
15. Peet, Richard – Hartwick, Elaine. 2009. *Theories of development: contentions, arguments, alternatives*. New York: Guilford press, 2009. ISBN 978-1-60623-065-7.
16. Raslavská, Ivana. 2007. Rozvojové teórie 20. storočia. In *Rozvojová pomoc 2007*, zborník príspevkov z II. medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava: Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2381-3.
17. Rostow, Walt Whitman 1990. *The stages of economic growth: a non-communist manifesto*. 3. vyd. Cambridge: Cambridge university press, 1990. ISBN 0-521-40928-4.
18. Turner, Graham. 2008. *A Comparison of the Limits to Growth with Thirty Years of Reality* [online]. CSIRO Working Paper Series, Jún 2008 [cit. 2012-05-19]. ISSN1834-5638. Dostupné na: <http://www.manicore.com/fichiers/Turner_Meadows_vs_historical_data.pdf>
19. US NAS. 1999. *Our Common Journey: A Transition Toward Sustainability*. National Research Council, Policy Division, Board on Sustainable Development. U.S. National Academy of Sciences. Washington, D.C.: National Academic Press, 1999. ISBN 0-309-086638-8.

20. WCED. 1987. *Our Common Future* [online]. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 - Development and International Co-operation: Environment. [cit. 2012-05-20]. Dostupné na: <<http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>>
21. WWF. 2012. Living Planet Report 2012: Biodiversity, biocapacity and better choices. [online]. WWF International, máj 2012. [cit. 2012-11-11]. ISBN 978-2-940443-37-6. 160 s. Dostupné na internete: <http://awsassets.panda.org/downloads/1_lpr_2012_online_full_size_single_pages_final_120516.pdf>

Kontakt

Ing. Veronika Fodorová, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
E-mail: veronika.fodorova@euba.sk

Ing. Michal Ščepán, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5

Petra Gabrielová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KLÚČOVÉ OTÁZKY INTEGRÁCIE KRAJÍN ZÁPADNÉHO BALKÁNU

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá kľúčovými otázkami integrácie krajín západného Balkánu do EÚ. Prvá kapitola sa venuje špecifickým črtám integračného procesu krajín regiónu, hlavne s ohľadom na jeho zvýšenú mieru kondicionality a dlhší priebeh v súvislosti s osobitou situáciou v regióne i v samotnej EÚ. Ďalšie časti práce rozoberajú aktuálny stav a kľúčové problémy plnenia základných a špecifických podmienok členstva krajín západného Balkánu v EÚ

Kľúčové slová: západný Balkán, integračný proces do EÚ, plnenie podmienok členstva.

Abstract

The article deals with the key issues of integration of the Western Balkan countries to the EU. The first chapter analyzes specific features of the integration process of the countries of region, particularly with regard to the higher level of conditionality and longer course in the context of unique situation in the region and in the EU. The other parts of the article deal with the current state and key problems of the fulfillment of basic and specific membership conditions given to the Western Balkan countries in their integration process to the EU.

Key words: Western Balkans, EU integration process, fulfillment of membership conditions.

Úvod

Európska myšlienka a vytvorenie Európskeho spoločenstva po druhej svetovej vojne má svoje korene v snahe o zabránenie ďalším vojnovým konfliktom medzi európskymi národmi. Európska únia sa na základe rovnakého zámeru rozhodla poskytnúť víziu trvalej integrácie do spoločenstva i krajinám západného Balkánu¹. Ich integrácia do EÚ má v prvom rade za cieľ zabezpečiť udržanie mieru a stability v regióne, a to s ohľadom na ozbrojené konflikty, ktoré vypukli na západnom Balkáne v 90-tych rokoch 20. storočia po rozpade bývalej Juhoslávie. Rozširovací proces je totiž jedným z najvýznamnejších nástrojov EÚ na presadzovanie svojich záujmov v susedných krajinách, dôkazom čoho je napríklad aj integrácia krajín SVE, ktorá napomohla týmto krajinám prejsť úspešným procesom transformácie na moderné, demokratické a fungujúce trhové ekonomiky. Únia si dosiahnutie rovnakého cieľa stanovila aj v prípade krajín západného Balkánu, pričom ich integrácia je považovaná za kľúčovú stratégiu na dosiahnutie mieru a prosperity v regióne. Predstavitelia Únie sa zhodujú, že krajiny západného Balkánu majú jasnú perspektívu vstupu do európskeho spoločenstva, bez ohľadu na prebiehajúcu ekonomickú krízu či zmeny v EÚ. Napriek tomu je integračný proces s krajinami západného Balkánu možno považovať za najšpecifickejšie rozširovanie EÚ z hľadiska dĺžky trvania aj komplexnosti a osobitosti prístupu EÚ.

¹ Pojem západný Balkán zahŕňa všetky krajiny bývalej Juhoslávie okrem Slovinska a Albánsko, t.j. Chorvátsko, Srbsko, Čierna Hora, Bosna a Hercegovina, Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko, Albánsko a Kosovo podľa Rezolúcie BR OSN 1244/99.

Špecifické črty integračného procesu krajín západného Balkánu

Európsky integračný proces sa po posledných dvoch vlnách rozšírenia v roku 2004 a 2007 podstatne spomalil a stal sa viac podmieneným. To ovplyvnilo prístupové procesy jednotlivých krajín západného Balkánu, ktoré trvajú oveľa dlhšie ako kedykoľvek predtým, a počas ktorých sú stanovené mnohé individuálne podmienky. „Vzťahy spoločenstva k západnému Balkánu sú po skúsenostiach s rozširovaním Únie postavené na zdôrazňovaní dvoch prvkov: regionálnej spolupráce a kondicionality.“² To znamená, že krajiny západného Balkánu musia okrem plnenia štandardných podmienok vstupu, ako je geografická príslušnosť či politické, ekonomické a inštitucionálne požiadavky stanovené Kodanskými kritériami, spĺňať aj osobitné podmienky vstupu ako je spolupráca s Medzinárodným trestným tribunálom pre bývalú Juhosláviu, vyriešenie bilaterálnych sporov či nadviazanie úzkej regionálnej spolupráce. V súvislosti s rozširovaním Únie sa navyše v poslednej dobe čoraz častejšie hovorí o obmedzenej absorpčnej kapacite či „únavе z rozširovania“, ktoré pre región predstavujú ďalšiu prekážku na ceste do Európskej únie.

Možno identifikovať dva základné faktory tejto zmeny. V prvom rade je potrebné, aby si Európska únia pred ďalším rozšírením vyriešila svoje vlastné problémy, ako je prebiehajúca ekonomická kríza, implementácia Lisabonskej zmluvy či nové personálne a inštitucionálne nastavenie v EÚ. Podľa Európskej únie by totiž za súčasných podmienok nebolo vhodné začleniť do zoskupenia ďalšie krajiny, ktoré by ešte viac rozkývali už aj tak krehkou rovnováhou. Druhou príčinou môže byť prítomnosť určitých obáv z ďalšieho rozšírenia o krajiny, ktoré nie sú plne pripravené na členstvo v EÚ, či už z hľadiska politického alebo ekonomického, ako to bolo v prípade Rumunska a Bulharska. Európska komisia bola po vstupe týchto dvoch krajín často kritizovaná za ich predčasné začlenenie do štruktúr a jednotného trhu EÚ, ktoré bolo prevažne motivované politickými cieľmi a neodrážali pôvodný zámer nepolitického a technického prístupu k integrácii. A práve nízka úroveň pripravenosti krajín západného Balkánu na vstup do Európskej únie je hlavnou príčinou ich pomalej integrácie do Európskej únie.

Entuziazmus pre rýchle pričlenenie krajín západného Balkánu do EÚ sa značne znížil hlavne v súvislosti s vypuknutím krízy v eurozóne v roku 2009. Z pohľadu Európskej únie by totiž mohla integrácia západného Balkánu priniesť v súčasnom období viac problémov ako výhod. Únia už teraz čelí problematickej ekonomickej situácii v niekoľkých členských krajinách a Nemecko, Francúzsko, ako aj ostatné členské krajiny, ktoré sa momentálne podieľajú na záchrane eurozóny a riešení otázky vysokej zadlženosti niektorých štátov EÚ, upozorňujú na obmedzené možnosti európskych inštitúcií a finančných kapacít Únie na podporu potenciálnych novo prichádzajúcich členov. A s ohľadom na úroveň hospodárskeho rozvoja západného Balkánu by krajiny regiónu mať nárok na rozsiahle čerpanie prostriedkov zo štrukturálnych fondov. Preto by pre Európsku úniu v období, keď hrozí viacerým členským krajinám platobná neschopnosť či riadený bankrot a integračné zoskupenie ako také postupne stráca všeobecnú podporu u európskeho obyvateľstva, nebolo dobrým krokom pridať si ďalšie problémy v podobe ekonomicky slabších a politicky nestabilných nových členov z regiónu západného Balkánu. Ďalšiu hrozbu by Európskej únii mohlo priniesť otvorenie hraníc a trhov pre občanov západného Balkánu. Únia už zažila obrovskú vlnu prisťahovalectva z regiónu počas vojen v 90-tych rokoch a taktiež po uvoľnení vízového režimu v roku 2009. Integrácia krajín západného Balkánu by mohla spôsobiť ďalšiu veľkú vlnu prisťahovalectva, prinášajúc tisíce legálnych a nelegálnych pracovníkov do krajín západnej Európy. Ešte vážnejším problémom, spojeným so začlenením krajín západného Balkánu do Schengenského priestoru,

² FODOROVÁ, V. – GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. 2012. Integrácia západného Balkánu a Turecka do európskej únie: Kniha 1 – Komplexný pohľad. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2012. S. 48. ISBN978-80-225-3383-6.

však môže byť rozšírenie organizovaného zločinu a etnických alebo náboženských extrémistických skupín v Európe. Západný Balkán je z bezpečnostného hľadiska stále jednou z najmenej stabilných častí Európy s najvyššou mierou korupcie, organizovanej zločinnosti a prítomnosti pravicových extrémistických skupín a politických strán. Všetky tieto faktory sú pozostatkami zložitej politickej a ekonomickej situácie vo vojnových časoch a ich eliminácia predstavuje jednu z hlavných podmienok v procese integrácie do EÚ. Je nutné konštatovať, že v poslednej dekáde došlo v tejto oblasti k významnému zlepšeniu, avšak mnohé problémy stále pretrvávajú a predstavujú hrozbu pre členské štáty.

Z ekonomického hľadiska môže integrácia do EÚ predstavovať značnú hrozbu aj pre krajiny západného Balkánu. Ak by tieto krajiny vstúpili na spoločný trh EÚ nepripravené, mohli by sa vystaviť domácu ekonomiku a sociálnu štruktúru obrovskému externému vplyvu silných ekonomík a moderných médií. Vzhľadom na nižšiu úroveň ekonomického rozvoja by krajiny regiónu boli vystavené hrozbe medzinárodnej hospodárskej konkurencie, v ktorej by mohli byť úplne kolonizované a asimilované. Súčasná miera reálnej a nominálnej konvergencie ekonomík v regióne je veľmi nízka, domáca pracovná sila nie je kvalifikovaná na nasledovanie trendu technologického rozvoja a celkové postavenie krajín a domáce politické prostredie nevytvárajú priaznivé podmienky pre rozvoj ich konkurencieschopnosti. V súčasnosti nie je ani jedna krajina západného Balkánu považovaná za úplnú demokraciu, na základ čoho možno konštatovať, že aj keď všetky krajiny dosiahli značný pokrok v oblasti politického a sociálneho rozvoja, región stále čelí problémom spojeným s neúplnou demokraciou a politickou volatilitou. Podľa nášho názoru by riešenie vnútorných problémov malo byť prvým krokom, ktorý by všetky kandidátske a potenciálne kandidátske krajiny mali urobiť, ak chcú úspešne vstúpiť a v budúcnosti aj prosperovať v Európskej únii.

Základné podmienky členstva a krajiny západného Balkánu

Medzi základné podmienky členstva v Európskej únii zaraďujeme primárne geografickú príslušnosť kandidátskych krajín k Európe a plnenie tzv. Kodanských kritérií, ktoré boli zavedené ako podmienka členstva Európskou radou v roku 1993. Na základe týchto kritérií musí kandidátska krajina splniť: politické požiadavky – prítomnosť stabilných inštitúcií zaručujúcich dodržiavanie zásad demokracie, právneho štátu, ľudských práv a slobody prejavu a zaručiť rešpektovanie a ochranu práv menšín, ekonomické požiadavky – existencia fungujúcej trhovej ekonomiky a schopnosť čeliť konkurenčným tlakom v rámci jednotného trhu EÚ, požiadavku na schopnosť prebrať všetky záväzky členstva vrátane dodržiavania cieľov politickej, ekonomickej a monetárnej únie (prevziať *acquis*).³

O geografickej príslušnosti krajín západného Balkánu do Európy nie sú žiadne pochybnosti nech už vezmeme do úvahy ktorúkoľvek interpretáciu európskeho kontinentu, či už podľa najužšej interpretácie *Europa sensu stricto*, ktorá za európske považuje všetky krajiny nachádzajúce sa z geografického hľadiska v Európe svojou väčšinou alebo významnou časťou svojho územia, alebo podľa príslušnosti k Rade Európy. Vymedzenie Európy v súvislosti s rozširovacím procesom však nezohľadňuje iba čisto geografické hľadisko, ale aj historické, kultúrne a hodnotové elementy. I na základe týchto kritérií patrí región západného Balkánu do Európy. Navyše by sa integráciou regiónu „vyplnilo biele miesto“ na mape Európskej únie, krajiny západného Balkánu totiž tvoria jediné rozľahlé ucelené územie v Európe mimo EÚ, ktoré je úplne obklopené členskými krajinami.⁴

³ FODOROVÁ, V. – GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. 2012. *Integrácia západného Balkánu a Turecka do európskej únie: Kniha 1 – Komplexný pohľad*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2012. S. 17. ISBN978-80-225-3383-6.

⁴ LIPKOVÁ, E. 2011. *Európska únia*. 1. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Sprint dva, 2011. S. 388. ISBN 978-80-89393-33-6.

Dodržiavanie politických kritérií stanovených Kodanskými kritériami predstavuje v súčasnosti pre krajiny západného Balkánu najproblematickejšiu súčasť prístupových procesov. Takmer u všetkých krajín regiónu sa v ich správach o pokroku vypracovávaných Európskou komisiou pravidelne objavujú konštatovania o nedostatočnom presadzovaní reforiem v oblasti budovania právneho štátu, nezávislosti súdництва či boja proti korupcii a organizovanému zločinu. Veľmi zaujímavý pohľad na demokratizačný proces a politický systém v regióne poskytuje Index demokracie (Democracy index), ktorý vypracováva Economist Intelligence Unit.⁵ Podľa posledných výsledkov z roku 2011 nie je ani jedna z krajín západného Balkánu považovaná za plne demokratický štát. Tri krajiny regiónu - Srbsko, Macedónsko a Čierna Hora boli zaradené medzi ďalších 50 krajín sveta s tzv. „chybnou“ alebo neúplnou demokraciou. Tieto krajiny majú slobodné a spravodlivé voľby a aj napriek určitým problémom sú v nich rešpektované základné občianske práva a slobody. Avšak možno nájsť výrazné nedostatky v ďalších aspektoch demokracie, vrátane problémov v oblasti riadenia štátu, málo rozvinutej politickej kultúry či nízkej úrovne politickej participácie. Zvyšné krajiny západného Balkánu - Albánsko a Bosna a Hercegovina spadajú do kategórie hybridných režimov. V krajinách s hybridným režimom majú voľby značné nezrovnalosti, ktoré často bránia tomu, aby boli slobodné a spravodlivé. Častejšie sa vyskytujú rôzne nedostatky systému v oblasti politickej kultúry, fungovania vlády či politickej účasti, výnimkou nebýva ani vládny nátlak na opozičné strany a kandidátov. Charakteristickými prvkami takýchto politických systémov je i rozšírená korupcia, slabý právny štát, kontrola médií či obmedzená nezávislosť súdництва.⁶ S ohľadom na vyššie uvedené je teda možné konštatovať, že všetky krajiny západného Balkánu síce v poslednej dekáde dosiahli veľmi značný pokrok z hľadiska politického i spoločenského vývoja, avšak ešte stále možno hovoriť o veľmi krehkej demokracii a politickej stabilite. Všetky krajiny regiónu ešte potrebujú upevniť vládu zákona a fungovanie štátnych inštitúcií, zaviesť efektívne opatrenia v boji proti korupcii a organizovanému zločinu a v prípade niektorých krajín i zabezpečiť samotnú integritu krajiny.

Krajiny západného Balkánu dosiahli v poslednej dekáde značný pokrok v procese ekonomickej transformácie, pričom sa z regiónu stal relatívne perspektívny trh s dynamickým rastom. Všetky krajiny západného Balkánu boli schopné v priebehu posledných desiatich rokov dosiahnuť makroekonomickú stabilitu, avšak v mnohých ohľadoch ešte stále zaostávajú za tranzitívnymi ekonomikami SVE - súkromný sektor ešte stále nie je plne rozvinutý, verejný sektor prešiel iba čiastočnou transformáciou a prítomnosť šedej ekonomiky je viac ako zjavná.⁷ Podľa posledných dostupných údajov z roku 2011 predstavuje HDP na obyvateľa v regióne západného Balkánu približne 35% priemeru HDP EÚ-27, avšak medzi jednotlivými krajinami existujú značné rozdiely. Chorvátsko, ako najrozvinutejšia krajina regiónu, dosahuje úroveň viacerých krajín SVE (61%). Čierna Hora ako krajina s druhou najvyššou úrovňou HDP na obyvateľa v regióne dosahuje 41% priemeru HDP EÚ-27, čo je hodnota porovnateľná s úrovňou členských krajín posledného rozšírenia EÚ z roku 2007, s Bulharskom (44%) a Rumunskom (46%). Na druhej strane spektra však stojí Albánsko, ktoré

⁵ Index určuje mieru demokracie na základe 60 ukazovateľov zoskupených do piatich kategórií: volebný proces a pluralizmus, občianske slobody, fungovanie vlády, politická účasť a politická kultúra. Na základe vyhodnotenia týchto faktorov sú potom jednotlivé krajiny zaradené do jedného zo štyroch typov politického režimu – úplná demokracia, neúplná demokracia, hybridný režim a autoritársky režim.

⁶ ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. 2011. Democracy index 2011: Democracy under stress [online]. London: The Economist, 2011. Dostupné na internete:

http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy_Index_Final_Dec_2011.pdf&mode=wp

⁷ KATHURIA, S. 2008. *Western Balkan Integration and the EU: an Agenda for Trade and Growth* [online]. Washington, D.C.: The World Bank, 2008. 184 p. ISBN 978-0-8231-7472-6. Available on internet: <http://siteresources.worldbank.org/MACEDONIAEXTN/Resources/WesternBalkanintegrationandtheEU.pdf>

je prakticky možné zaradiť medzi typické rozvojové krajiny, pričom jeho HDP na obyvateľa predstavuje iba 28% priemeru HDP EÚ-27. Úroveň ekonomického rozvoja v Bosne a Hercegovine je však tiež na veľmi nízkej úrovni, v porovnaní s EÚ dosahuje iba 31% priemeru HDP EÚ-27 na obyvateľa. Jej ekonomický vývoj je veľmi úzko spojený s nefunkčným politickým usporiadaním krajiny, ktorý je príčinou neexistencie jednotného trhu medzi jednotlivými entitami či vysokých vládnych výdavkov na financovanie rozsiahlej štátnej správy. Srbsko (35%) a Macedónsko (36%) sa úrovňou HDP na obyvateľa približujú priemeru v regióne. Trhový potenciál týchto krajín je však značný, a to hlavne s ohľadom na geografickú polohu, vďaka ktorej sa môžu stať „spojovníkom“ prepájajúcim západnú Európu s Gréckom, Bulharskom a Rumunskom, či ešte ďalej s Tureckom a ázijskými krajinami.⁸ Z hľadiska posúdenia konkurencieschopnosti trhov krajín západného Balkánu na jednotnom trhu EÚ teda musíme región rozdeliť na dve skupiny krajín. Na jednej strane stoja Chorvátsko ako krajina, ktorá spĺňa ekonomické kritériá na požadovanej úrovni a stane sa členom EÚ už v roku 2013 a kandidátske krajiny ako Čierna Hora, Macedónsko či Srbsko, ktoré môžu za predpokladu prijímania ekonomických reforiem spĺňať stanovené podmienky v horizonte najbližších piatich rokov. Na strane druhej však krajiny ako Albánsko či Bosna a Hercegovina nevykazujú dostatočný pokrok v oblasti budovania fungujúcej trhovej ekonomiky, čo v značnej miere ovplyvňuje pomalší integračný proces.

Plnenie špecifických podmienok členstva u krajín západného Balkánu

V rámci politiky kondicionality aplikovala Európska únia v regióne západného Balkánu viaceré špecifické podmienky členstva, ktorých splnenie je nevyhnutnosťou pre ďalší postup integračných procesov. Tieto osobitné podmienky sú prevažne spojené s riešením vzájomných vzťahov v rámci regiónu, či už z hľadiska budovania regionálnej spolupráce alebo z hľadiska riešenia bilaterálnych problémov medzi krajinami.

Európska únia sa po balkánskej kríze v 90-tych rokoch rozhodla v regióne západného Balkánu aplikovať regionálny prístup, ktorého základným cieľom bolo dosiahnuť väčšiu stabilitu vzťahov medzi krajinami zapojenými do konfliktov po rozpade bývalej Juhoslávie a v konečnom dôsledku tak normalizovať vzťahy medzi nimi. Jednou z hlavných súčastí tohto prístupu EÚ je už od prijatia Solúnskej agendy pre západný Balkán v roku 2003 podpora regionálnej spolupráce, ktorej základným prvkom je vybudovanie a utužovanie vzájomných ekonomických i politických vzťahov medzi krajinami regiónu. V dnešnej dobe, viac ako dekádu po posledných ozbrojených konfliktoch na území západného Balkánu, sú vzťahy medzi krajinami regiónu síce umiernené, avšak situáciu v regióne nemožno považovať za plne stabilnú vzhľadom na viaceré pretrvávajúce bilaterálne spory medzi susedskými krajinami. Vzťahy medzi krajinami regiónu sú stále poznačené vojnou, pričom vyriešenie sporných otázok by malo byť aj v záujme jednotlivých štátov, či už s ohľadom na zlepšenie vzájomných bilaterálnych vzťahov alebo s ohľadom na zlepšenia svojej pozície v integračnom procese do Európskej únie. Regionálna spolupráca v prípade krajín západného Balkánu totiž predstavuje jednu zo špecifických podmienok ich integračného procesu.

Medzi hlavné sporné otázky vstupujúce do bilaterálnych vzťahov medzi krajinami regiónu patria nedoriešené spory ohľadom vzájomných hraníc a nevyriešená otázka utečencov, resp. vysídlelcov. V popredí problému vytýčenia hraníc stojí otázka, či by mali medzi krajinami byť zachované hranice z obdobia po druhej svetovej vojne (teda hranice vytýčené v rámci Juhoslávie), alebo hranice z obdobia pred druhou, resp. dokonca prvou svetovou vojnou (teda z obdobia pred vznikom Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov). Krajiny regiónu otvárajú túto problematiku hlavne v súvislosti so snahou o rozšírenie svojho územia, alebo získania iných výhod, ako je prístup k otvorenému moru či významným

⁸ Eurostat: GDP per capita, consumption per capita in PPS. 2011 [online].

pozemským a vodným dopravným spojeniam. Problematická otázka s utečencami a vysídlencami je dôsledkom vojnových rokov, pričom ani po toľkých rokoch nedošlo k značnému pokroku v riešení tejto citlivej oblasti. Treba však poznamenať, že krajiny západného Balkánu medzi sebou nadviazali prvé formy spolupráce zamerané na riešenie tejto oblasti, ako je napríklad Sarajevská deklarácia. Táto deklarácia, nazývaná aj „Iniciatíva 3x4“, bola podpísaná v januári roku 2005 vládami Bosny a Hercegoviny, Chorvátska a vtedajšieho Srbska a Čiernej Hory, pričom jej hlavným cieľom bolo vytvorenie politického rámca zameraného na vyriešenie problémov všetkých utečencov v rámci regiónu do konca roku 2006. To sa bohužiaľ nepodarilo splniť, aj napriek určitým pokusom zo strán jednotlivých krajín a značnej finančnej pomoci zo strany Európskej únie. Medzi hlavné otvorené otázky, ktoré sú stále predmetom sporov medzi krajinami regiónu, patrí nárok na náhradu škody za stratený majetok či uznanie dôchodkov a iných práv utečencov.⁹

Okrem vyriešenia vnútorných problémov v rámci regiónu musia niektoré krajiny západného Balkánu čeliť aj problémom so všeobecným uznaním svojej suverenity zo strany tretích štátov. Najaktuálnejším je prípad Kosova, ktorého samostatnosť dodnes neuznalo viacero krajín sveta, vrátane Srbska v rámci regiónu či piatich krajín Európskej únie. Bosna a Hercegovina doteraz neprijala štátnu ústavu, na základe čoho je často spochybňované štátoprávne postavenie krajiny. Srbsko ešte stále neuznáva súčasný stav medzinárodne akceptovaných hraníc v kontexte jej proklamovaných územno-právnych nárokov v Kosove a Republike srbskej (Bosna a Hercegovina). A Macedónsko musí už od svojho vzniku bojovať o uznanie svojej národnej identity a názvu krajiny, predovšetkým s ohľadom na Grécke námietky. Ako teda vyplýva z uvedeného, krajiny regiónu budú musieť pred vstupom do EÚ vyriešiť nielen regionálne problémy, ale postupovať aj v bilaterálnych či multilaterálnych rokovaniach ohľadom nevyriešených otázok voči medzinárodnému spoločenstvu.¹⁰

Osobitým aspektom pomalšieho progresu prístupových procesov krajín západného Balkánu je vplyv rozporu záujmov Európskej únie ako celku a partikulárnych záujmov jednotlivých členských krajín, ktoré sú často protichodné. Kandidátske krajiny tak v poslednej dekáde nie sú konfrontované iba samotnými inštitúciami Európskej únie, ale musia čeliť aj špecifickým požiadavkám krajín EÚ. V prípade západného Balkánu môžeme uviesť hneď niekoľko prípadov, keď členská krajina jednostranne stanovila konkrétne podmienky pre ďalší postup integračného procesu kandidátskej krajiny regiónu. Takéto možnosti štátom EÚ zaručuje zásada jednohlasného súhlasu, na základe ktorej majú členovia právo veta pri prijímaní kľúčových rozhodnutí ohľadom postupu rokovaní s prístupujúcimi krajinami. V roku 2009 došlo k prvému prípadu zablokovania integračných procesov, keď Grécko vetovalo otvorenie prístupových rokovaní s Macedónskom pre spor o názov. Aj napriek odporúčaniu zo strany Európskej komisie teda rokovania do dnešných dní neboli otvorené vzhľadom na to, že bilaterálny spor medzi Macedónskom a Gréckom stále nie je vyriešený. Ďalším príkladom môže byť prípad udelenia kandidátskeho statusu Srbsku. Európska komisia v októbri 2011 bezvýhradne odporučila udeliť Srbsku kandidátsky status počas decembrového zasadnutia Rady. Na tomto summite však Nemecko predostrelo Belehradu podrobný zoznam požiadaviek ohľadom riešenia kosovskej otázky, na základe čoho bolo rozhodnutie o udelení kandidátskeho statusu odložené. Počas ďalšieho summitu EÚ v marci 2012 síce Nemecko vyjadrilo spokojnosť s plnením stanovených podmienok ohľadom Kosova, avšak Srbsku boli predložené ďalšie požiadavky podmieňujúce ďalší postup v integračnom procese, a to zo strany Rumunska, Bulharska a Maďarska. Rumunsko podmieňovalo súhlas s udelením

⁹ COMMISSION OF EUROPEAN COMMUNITIES. 2009. *Commission staff working paper: EU regionally relevant activities in the Western Balkans 2008/2009*. SEC (2009) 128 final. Brussels: Commission of European Communities, 3.2.2009, 57 p.

¹⁰ VESNIĆ-ALUJEVIĆ, L. 2012. *European Integration of Western Balkans: from Reconciliation To European Future*. Brussels: The Centre for European Studies, 2012. 47 p.

kandidátskeho statusu uznaním 45 tisíc Vlachov žijúcich v Srbsku za rumunskú menšinu, Maďarsko požadovalo priznanie vlastníckych práv k nehnuteľnostiam srbským Maďarom, ktorý boli obvinení z kolaborácie s okupačnými mocnosťami počas druhej svetovej vojny a Bulharsko využilo situáciu na formulovanie požiadaviek ohľadom postavenia bulharských menšín v Srbsku a Macedónsku. Z daného vyplýva, že plnenie základných požiadaviek zo strany Európskej únie ešte nezaručuje plynulý a úspešný progres prístupového procesu. Krajiny západného Balkánu tak musia čeliť prekonaniu pozostatkov historického vývoja nielen z hľadiska budovania ekonomickej a politickej stability, ale aj z hľadiska vyriešenia dlhoročných bilaterálnych sporov s členskými krajinami Európskej únie, ktoré využívajú svoje postavenie na dosiahnutie individuálnych výhod namiesto sústreďovania sa na komplexný cieľ vybudovania oblasti stability a prosperity vo svojom priamom susedstve a postupnú integráciu krajín regiónu.¹¹

Záver

Západný Balkán dlhé obdobie čelil množstvu ekonomických a politických problémov, ktoré mali priamy vplyv na bezpečnosť, stabilitu a prosperitu regiónu. V poslednej dekáde sa však západný Balkán značne posunul vpred či už v oblasti demokratizácie, bezpečnostnej stabilizácie či ekonomických reforiem. Aj vzhľadom na to sa otázka integrácie krajín regiónu stala prioritou pre Európsku úniu a jej členské krajiny. Na ceste západného Balkánu do EÚ však stojí ešte množstvo prekážok, s ktorými sa tieto krajiny musia vyrovnávať. Hlavnou prioritou by pre krajiny regiónu malo byť zavedenie nezávislých štátnych inštitúcií, ako aj lepšia organizácia štátnej správy. Politika zamestnanosti a sociálna politika sú ďalšie oblasti, ktoré si budú vyžadovať značné reformy. Medzi veľmi špecifické problémy regiónu patrí však aj vysoká miera korupcie a organizovaného zločinu, politická nestabilita či bilaterálne spory, ktoré pretrvávajú dlhé roky. Na druhej strane však západný Balkán má čo ponúknuť, hlavne vzhľadom na podstatne nižšie náklady v spracovateľskom priemysle, nové trhové príležitosti a geografickú pozíciu, čoho si je Únia vedomá.

Kontakt

Ing. Petra Gabrielová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: petra.gabrielova@euba.sk

¹¹ DESPOT, A. – RELIJIĆ, D. – SEUFERT, G. 2012. Ten years of solitude. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, May 2012. 8 p. ISSN 1861-1761.

Martin Grančay

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

LIBERALIZÁCIA MEDZINÁRODNEJ CIVILNEJ LETECKEJ DOPRAVY VS. LIBERALIZMUS AKO ZAHRANIČNO-OBCHODNÁ FILOZOFIA ŠTÁTU – ŠTATISTICKÁ ANALÝZA¹

Abstrakt

V predkladanej stati skúmame či existuje štatistická závislosť medzi všeobecným postojom štátov k liberalizácii zahraničného obchodu a stupňom protekcionizmu, ktorý uplatňujú v leteckej doprave. Korelačnou analýzou porovnávame hodnoty váženého indexu liberalnosti leteckej dopravy WALI a indexov reštriktivity obchodu OTRI a TTRI v 100 štátoch a územiach sveta. Prichádzame k prekvapivému záveru, že súvis medzi uvedenými ukazovateľmi neexistuje. Zistujeme, že najliberálnejší prístup k medzinárodnej civilnej leteckej doprave majú veľké štáty s vysokým príjmom na obyvateľa; naopak, najprotekcionejšie prístupy majú malé štáty s nízkym príjmom na obyvateľa.

Kľúčové slová: letecká doprava, zahraničný obchod, liberalizácia, protekcionizmus, WALI, OTRI, TTRI.

Abstract

In this paper we explore whether there is a link between a country's overall level of protectionism in foreign trade and the level of protectionism it applies in international civil aviation relations. We use correlation analysis to compare weighted air liberalization index (WALI), overall trade restrictiveness index (OTRI) and trade tariff restrictiveness index (TTRI) in 100 countries and territories of the world. We come to the surprising conclusion that there is no statistically significant link between the indicators. Additionally, we discover large high-income countries tend to have a more liberal approach to international civil aviation than small low-income countries.

Key words: air transportation, foreign trade, liberalization, protectionism, WALI, OTRI, TTRI.

Úvod

Medzinárodná letecká doprava je jedným z najvýznamnejších odvetví svetovej ekonomiky. Zamestnáva 32 miliónov ľudí, každoročne prepravuje viac ako 2,3 miliardy pasažierov, 45 miliónov ton carga a ku globálnemu HDP prispieva 7,5 percentami.² Pravidelné civilné letecké linky spájajú všetky kontinenty s výnimkou Antarktídy a umožňujú pohyb osôb a prepravu tovaru medzi ľubovoľnými dvomi bodmi obývanej súše v rámci 48

¹ Článok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 1/0911/11 „Štyri slobody pohybu v Európskej únii“, riešenom na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave v rokoch 2011-2013 (čiastkový cieľ 6).

² Podľa ATAG: The Economic and Social Benefits of Air Transport, 2008; ICAO Data, 2012 a IATA: Facts & Figures, 2012.

hodín. Zavádzanie leteckých spojení vedie k významnej akcelerácii rozvoja regiónov.³ Napriek tomu, resp. práve preto je letecká doprava jedno z najprotekcionalistických odvetví svetového hospodárstva.⁴

Prevádzkovanie leteckých služieb medzi dvomi krajinami sa riadi bilaterálnou leteckou dohodou uzatvorenou medzi nimi, tzv. ASA (z angl. *air service agreement*). Táto upravuje všetky podmienky vzájomných leteckých služieb, vrátane mien schválených leteckých spoločností, povolených typov lietadiel, počtu letov týždenne, ich kapacity, cien letení a pod. Väčšina svetových ASA je relatívne protekcionalistická. Iba niektoré (napríklad medzi Austráliou a Novým Zélandom, resp. EÚ a Kanadou) sú liberálne a približujú podnikateľské podmienky v leteckej doprave štandardu iných odvetví.

V predkladanom konferenčnom príspevku skúmame či existuje štatistická závislosť medzi všeobecným postojom štátov k liberalizácii medzinárodného obchodu a stupňom protekcionalizmu, ktorý uplatňujú v leteckej doprave. Predpokladáme, že štáty s vysokým stupňom protekcionalizmu v zahranično-obchodných vzťahoch budú uzatvárať protekcionalistické ASA ako štáty s vysokým stupňom liberalizmu v zahranično-obchodných vzťahoch. Uvedenú hypotézu podrobíme štatistickej analýze.

Štať je rozdelená do piatich častí. Po krátkom úvode sa v druhej časti venujeme ukazovateľom stupňa liberalizácie leteckej dopravy. V tretej časti prezentujeme použitú metodológiu a zdroje dát a vo štvrtnej časti analyzujeme výsledky výskumu. Posledná časť sumarizuje závery.

Ukazovatele stupňa liberalizácie leteckej dopravy

Medzinárodná civilná letecká doprava je od druhej svetovej vojny založená na sieti bilaterálnych leteckých dohôd (ASA). Štát, ktorého aerolínie chcú prevádzkovať pravidelné letecké spojenia s ďalšími dvadsiatimi štátmi, musí mať podpísanú samostatnú ASA s každým z nich. Celosvetovo preto existuje niekoľko tisíc ASA, pričom obsah každej je predmetom rokovaní vlád.

Obsah ASA určuje stupeň liberalizácie leteckej dopravy medzi signatárskymi krajinami. Podľa WTO sú najvýznamnejšími siedmymi ustanoveniami bilaterálnych dohôd, ktoré determinujú liberálny alebo protekcionalistický charakter vzájomných leteckých vzťahov, nasledovné:⁵

- a) *Dopravné práva* – špecifikujú, ktoré slobody vzduchu sú povolené vo vzájomných leteckých vzťahoch.⁶ Vysoko protekcionalistické dohody povoľujú 1.-4. slobodu vzduchu, t. j. výlučne samostatnú dopravu medzi signatárskymi krajinami. O niečo liberálnejšie dohody zahŕňajú aj 5. slobodu, ktorá umožňuje aerolíniám signatárskych krajín uskutočňovať aj navádzujúce lety do tretích krajín. 7. sloboda umožňuje uskutočňovať samostatné lety do tretích krajín a 9. sloboda (kabotáž) povoľuje prevádzkovať domáce lety zahraničnej leteckej spoločnosti.
- b) *Kapacita* – ASA môžu určovať typy povolených lietadiel, týždenný počet letov a ich kapacitu na letoch medzi signatárskymi krajinami. Stupeň reštriktívnosti hraničí od písomnej dohody vlád až po slobodné rozhodovanie aerolínií.

³ Pozri napr. OLIPRA, Ł.: Wpływ transportu lotniczego na rozwój gospodarczy i spójność regionów w Unii Europejskiej, 2010.

⁴ Letecká doprava predstavuje výnimku spod liberalizácie služieb pod hlavičkou Všeobecnej dohody o obchode so službami (GATS). Pozri napr. DUDÁŠ, T.: Liberalizačné tendencie v oblasti služieb v súčasnosti, 2008.

⁵ WTO: Air Services Agreement Projector (ASAP) Methodology, [2012] a PIERMARTINI, R. – ROUSOVÁ, L.: Liberalization of Air Transport Services and Passenger Traffic, 2008.

⁶ Viac o problematike slobôd vzduchu, pozri: GRANČAY, M.: Právna úprava ekonomickej dimenzie medzinárodného civilného letectva vo svete a na Slovensku, 2009.

- c) *Tarifý* – môžu byť stanovené piatimi základnými spôsobmi: obojstranným schválením vlád, schválením vlády odletového štátu, nenamietaním aspoň jednej vlády, zónovou cenotvorbou a slobodnou cenotvorbou aerolínií.
- d) *Vlastníctvo aerolínií* – väčšina ASA umožňuje prevádzkovať lety medzi signatárskymi krajinami iba aerolíniám majoritne vlastneným príslušníkmi týchto krajín. Iba niekoľko ASA umožňuje iný režim, napr. prevádzkovanie letov medzi signatárskymi krajinami všetkými aerolíniami s významnými aktivitami v regióne, bez ohľadu na ich vlastníctvo.
- e) *Dezignácia* – každá strana má právo stanoviť počet domácich aerolínií, ktoré budú prevádzkovať lety medzi signatárskymi štátmi. Najreštriktívnejšie ASA stanovujú tieto aerolínie menovite, pričom každý signatár zvolí jednu. Pri liberálnych ASA je vstup na trh neobmedzený pre všetky aerolínie s platnou licenciou.
- f) *Výmena štatistických údajov* – ak je povinná, ASA sa chápe v tomto bode ako reštriktívna, pretože umožňuje vládam kontrolu aerolínií ostatných signatárskych strán.
- g) *Spolupráca aerolínií* – ak je umožnená spolupráca napr. vo forme code-sharingu, ASA je považovaná za liberálnu.

Na základe týchto siedmich indikátorov vypracovala Svetová obchodná organizácia (WTO) *index liberálnosti leteckej dopravy (ALI)*. Každému z uvedených indikátorov priradili odborníci WTO na leteckú dopravu bodový počet, ktorý hovorí o jeho stupni liberálnosti. Liberálne ustanovenia majú vysoký počet bodov, a naopak, počet bodov za najreštriktívnejšie ustanovenia je nula. V súčte môže každá ASA nadobudnúť bodový počet od 0 do 50, pričom 50 predstavuje najliberálnejšie bilaterálne letecké dohody. V roku 2005 (najaktuálnejšie dostupné údaje) bola najliberálnejšou svetovou bilaterálnou ASA dohoda medzi Novým Zélandom a Brunejom s počtom bodov 50. Vysoko liberálnymi boli aj dohoda medzi Austráliou a Novým Zélandom (43 b.) či medzi Nemeckom a USA (42 b.). Na druhom konci rebríčka, 0 bodov dosahovali desiatky dohôd medzi mnohými štátmi.⁷ Popri štandardnom ALI (tzv. ALI St) rozoznáva WTO aj ďalšie tri indikátory stupňa liberalizácie leteckej dopravy. Líšia sa váhami (t. j. bodovými hodnoteniami) priradenými jednotlivým indikátorom vo výpočte: ALI 5+ zdôrazňuje význam dopravných práv, ALI O+ význam pravidiel vlastníctva aerolínií a ALI D+ význam neobmedzenej dezignácie leteckých dopravcov. Štúdia Piermartiniovej a Rousovej však ukazuje, že rozdiely medzi týmito indikátormi sú minimálne a korelačný koeficient medzi ľubovoľnými dvomi z nich presahuje 0,96.

Tabuľka 1: Vzájomná korelácia štyroch ukazovateľov WALI

	WALI St	WALI 5+	WALI O+	WALI D+
WALI St	1	-	-	-
WALI 5+	0,9575 (0,9325)	1	-	-
WALI O+	0,9817 (0,9850)	0,9211 (0,8961)	1	-
WALI D+	0,9873 (0,9776)	0,9371 (0,8841)	0,9719 (0,9711)	1

Pozn.: Pearsonov korelačný koeficient (v zátvorke Spearmanov korelačný koeficient.)

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov WTO pre 183 štátov a regiónov sveta za r. 2005.

Na základe údajov o ALI možno pomocou váženého priemeru vypočítať súhrnný indikátor stupňa liberalizácie leteckej dopravy pre každú skúmanú krajinu a región sveta, tzv. *vážený index liberálnosti leteckej dopravy (WALI)*. V roku 2005 boli krajinami s najvyšším

⁷ WTO: Air Services Agreement Projector, 2012.

WALI viaceré štáty a územia Strednej Ameriky a Karibiku, nasledované USA a Kanadou.⁸ Rovnako ako ALI, aj WALI možno vypočítať štyrmi spôsobmi, pričom ich stupeň korelácie je vysoký (tabuľka 1).

Popri WALI existujú ďalšie dva indikátory stupňa liberalizácie leteckej dopravy navrhnuté v roku 2000 Gönencom a Nicolettim (indikátor bilaterálnej reštriktivity)⁹ a v roku 2008 Piermartiniovou a Rousovou (FA index).¹⁰ Vzhľadom na vysoký stupeň ich vzájomnej korelácie a viac-menej podobný spôsob výpočtu budeme v našom výskume používať iba indikátory WALI.

Metodológia a zdroje dát

Cieľom tejto state je skúmať súvis medzi všeobecným postojom štátov k liberalizácii medzinárodného obchodu a stupňom protekcionizmu, ktorý uplatňujú v leteckej doprave. Ako sme už uviedli v predchádzajúcej časti, ako indikátor stupňa protekcionizmu v leteckej doprave používame vážený index liberálnosti leteckej dopravy **WALI**. Disponujeme dátami pre 183 štátov a území sveta za rok 2005.

Postoj štátov k liberalizácii medzinárodného obchodu aproximujeme pomocou indexov reštriktivity obchodu **TTRI** (trade tariff restrictiveness index) a **OTRI** (overall trade restrictiveness index). Tieto indexy zachytávajú stupeň deformácie obchodu vyvolaný antiimportnými opatreniami krajiny. TTRI predstavuje priemerné dovozné clo, ktoré ak by bolo zavedené na všetky produkty dovážané do krajiny, agregátna hodnota dovozu by sa rovnala hodnote dovozu pri aktuálnej štruktúre colných opatrení. OTRI vyvinuli v 90. rokoch 20. storočia Anderson a Neary, a Feenstra.¹¹ Jeho podstata je podobná ako podstata TTRI, avšak okrem cla zohľadňuje aj iné netarifné opatrenia.

Indikátory TTRI a OTRI možno rozdeliť na celkový index reštriktivity obchodu, index reštriktivity obchodu s poľnohospodárskymi statkami (TTRI A, OTRI A) a index reštriktivity obchodu s hotovými výrobkami (TTRI M, OTRI M). Čím vyššia je hodnota indikátora, tým väčší stupeň protekcionizmu uplatňuje krajina na dovoz. Disponujeme údajmi o TTRI pre 100 a o OTRI pre 64 štátov a území sveta.

Okrem WALI, TTRI a OTRI používame v našom výskume aj údaje o priemernej výške príjmu na obyvateľa, podiele krajiny na svetovej leteckej doprave a otvorenosti ekonomiky. Charakteristiky použitých dát sú uvedené v tabuľke 2.

⁸ Na prvých piatich miestach boli Aruba, Holandské Antily, El Salvador, Honduras a Guatemala. Toto poradie však môže byť skreslené, pretože WALI sa u týchto krajín vypočítal z nízkeho počtu bilaterálnych leteckých dohôd – napr. Aruba a Holandské Antily majú uzatvorenú iba jednu ASA a ani jedna z uvedených krajín ich nemá viac ako osem. Pre porovnanie, priemer Kanady sa vypočítal z 45 a priemer USA z 98 bilaterálnych leteckých dohôd.

⁹ GÖNENÇ, R. – NICOLETTI, G.: Regulation, Market Structure and Performance in Air Passenger Transportation, 2000.

¹⁰ PIERMARTINI, R. – ROUSOVÁ, L.: Liberalization of Air Transport Services and Passenger Traffic, 2008.

¹¹ ANDERSON, J. E. – NEARY, J. P.: Measuring Restrictiveness of Trade Policy, 1994; ANDERSON, J. E. – NEARY, J. P.: A New Approach to Evaluating Trade Policy, 1996; FEENSTRA, R.: Estimating the Effects of Trade Policy, 1995. Pozri tiež KEE, H. L. – NEAGU, C. – NICITA, A.: Is Protecionism on the Rise?, 2010.

Tabuľka 2: Charakteristiky použitých údajov

ÚDAJ	ROK	PRAMEN	POČET*
Index liberálnosti let. dopravy	2005	WTO Quasar Database	183
Podiel na leteckej doprave	2005	WTO Quasar Database	183
Index reštriktivity obchodu TTRI	2004-06	World Bank (Kee et al.)	100
Index reštriktivity obchodu OTRI	2004-06	World Bank (Kee et al.)	66-72
HNP / obyvateľ (Atlasova metóda)	2005	World Bank Data	174
Otvorenosť ekonomiky (tovar)	2005	World Bank Data	176
Otvorenosť ekonomiky (služby)	2005	World Bank Data	158

* Počet štátov a území zastúpených v databáze.

Na zistenie štatistickej závislosti medzi všeobecným stupňom protekcionizmu v zahraničnom obchode krajiny a stupňom protekcionizmu, ktorý uplatňuje v leteckej doprave, používame metódu korelačnej analýzy. Pre všetky skúmané páry indikátorov počítame Pearsonove aj Spearmanove korelačné koeficienty.

Výsledky

Tabuľky 3 a 4 prezentujú výsledky vykonaných korelačných analýz. Keďže v prípade váženého indexu liberálnosti leteckej dopravy predstavuje najvyšší stupeň liberálnosti čo najvyššia hodnota, a naopak, v prípade všetkých použitých indikátorov reštriktivity obchodu predstavuje najvyšší stupeň liberálnosti čo najnižšia hodnota, očakávame, že korelačný koeficient medzi jednotlivými párami indikátorov bude negatívny. To sa potvrdilo vo všetkých prípadoch. Hodnota korelačných koeficientov je však veľmi nízka; nemožno preto potvrdiť štatistickú závislosť medzi liberálnosťou leteckej dopravy a liberálnosťou zahraničného obchodu krajiny všeobecne.

Tabuľka 3: Výsledky korelačnej analýzy pre index reštriktivity obchodu TTRI

	TTRI	TTRI A	TTRI M
WALI St	-0,2546 (-0,3478)	-0,1067 (-0,1519)	-0,2509 (-0,3323)
WALI 5+	-0,1982 (-0,2452)	-0,0224 (-0,0215)	-0,2090 (-0,2475)
WALI O+	-0,2870 (-0,3638)	-0,1293 (-0,1634)	-0,2802 (-0,3505)
WALI D+	-0,2800 (-0,3663)	-0,1122 (-0,1794)	-0,2719 (-0,3468)

Pozn.: Pearsonov korelačný koeficient (v zátvorke Spearmanov korelačný koeficient.)

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov WTO pre 100 štátov a území sveta za r. 2005. 27 štátov EÚ je chápaných ako jedna entita.

Tabuľka 4: Výsledky korelačnej analýzy pre index reštriktivity obchodu OTRI

	OTRI	OTRI A	OTRI M
WALI St	-0,2699 (-0,3368)	-0,1855 (-0,1387)	-0,2573 (-0,3169)
WALI 5+	-0,2396 (-0,2592)	-0,1008 (-0,0499)	-0,2367 (-0,2477)
WALI O+	-0,2992 (-0,3365)	-0,1990 (-0,1303)	-0,2831 (-0,3188)
WALI D+	-0,2817 (-0,3316)	-0,1716 (-0,1289)	-0,2689 (-0,3138)

Pozn.: Pearsonov korelačný koeficient (v zátvorke Spearmanov korelačný koeficient.)

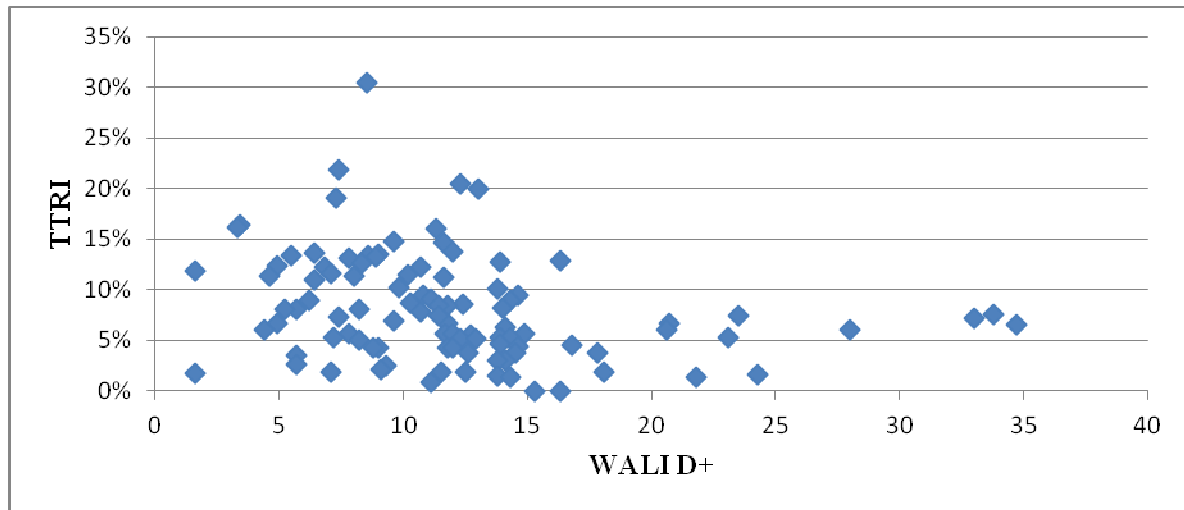
Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov WTO pre 64 štátov a území sveta za r. 2005. 27 štátov EÚ je chápaných ako jedna entita.

Záver o neexistencii významného súvisu medzi liberálnosťou leteckej dopravy a liberálnosťou zahraničného obchodu krajiny je pomerne prekvapivý. Na druhej strane, potvrdzuje špecifické postavenie leteckej dopravy a jedinečnosť jej právno-regulačného rámca. Je dôkazom toho, že vlády pri rozhodovaní o stupni liberálnosti bilaterálnych

leteckých dohôd berú do úvahy mnohé iné faktory ako len zahranično-obchodnú politiku. Sú nimi napríklad význam leteckej dopravy z hľadiska vojenskej a ekonomickej bezpečnosti štátu, národná hrdosť, obavy o dopad liberalizácie na trh práce a pod.

Medzi štátmi s vysokým stupňom protekcionizmu v leteckej doprave aj v zahraničnom obchode možno nájsť predovšetkým krajiny afrického kontinentu (body vľavo dole na grafe 1). Naopak, skupina krajín s vysokým stupňom liberalizmu v oboch ohľadoch je pestrá: zahŕňa tak štáty Strednej Ameriky, západnej Európy, juhovýchodnej Ázie ako aj Blízkeho Východu, vrátane Singapuru, USA, Japonska, EÚ, Spojených arabských emirátov či Panamy.

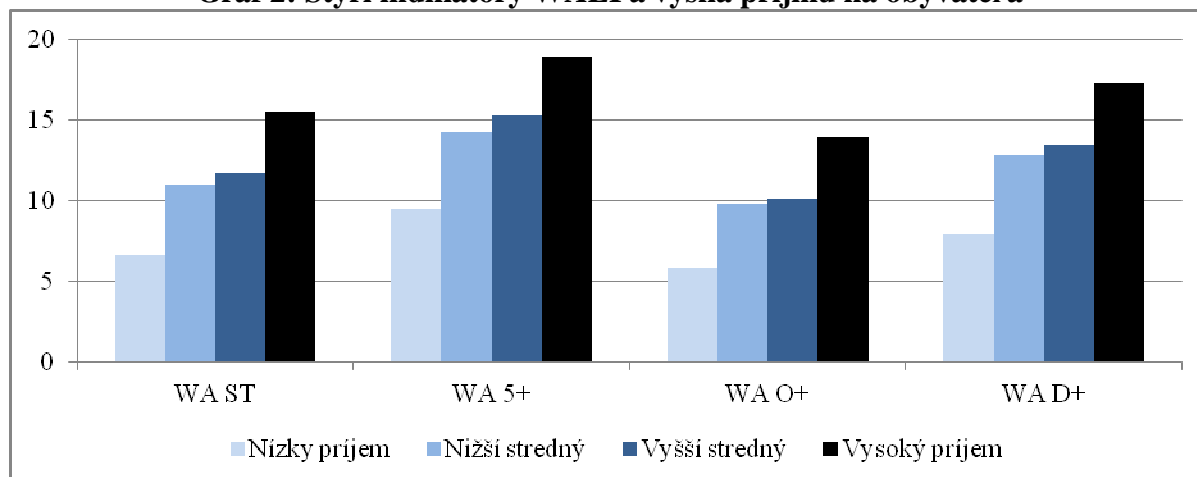
Graf 1: Grafické zobrazenie korelácie medzi WALI D+ a TTRI

Prameň: Vlastné spracovanie.

Aj keď sa nepotvrdila štatistická závislosť medzi liberalizáciou leteckej dopravy a liberalizáciou zahraničného obchodu, pri výskume sme zistili dve zaujímavé skutočnosti: krajiny s vyšším priemerným príjmom na obyvateľa majú vyšší stupeň liberalizácie leteckej dopravy ako krajiny s nižším príjmom (graf 2). Obdobne, vyšší stupeň liberalizácie leteckej dopravy vykazujú aj krajiny s vysokým podielom na svetových výkonoch leteckej dopravy (graf 3). Súvis medzi stupňom liberalizácie leteckej dopravy a otvorenosťou ekonomiky sa nepreukázal.

Graf 2: Štyri indikátory WALI a výška príjmu na obyvateľa

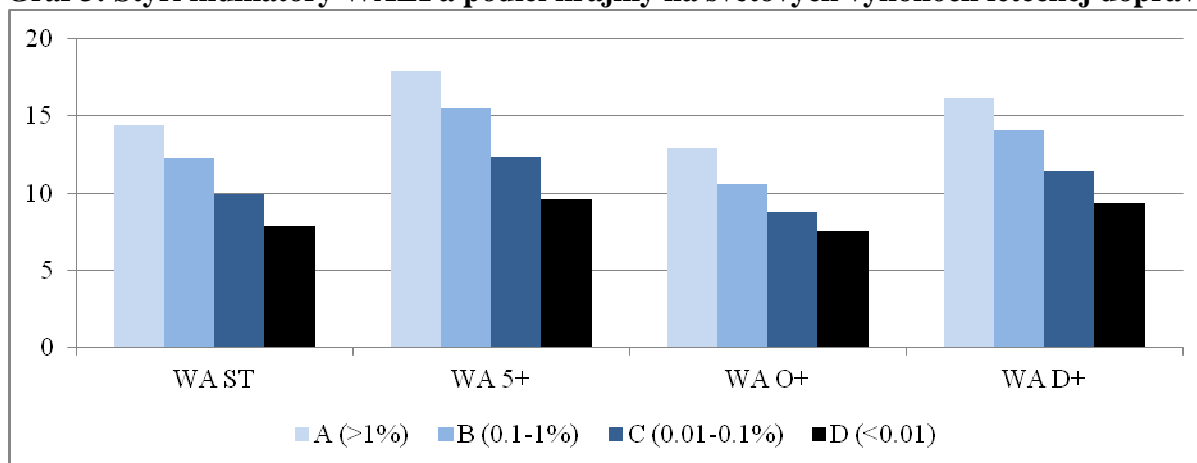

Pozn.: Za nízky príjem sa podľa metodiky Svetovej banky pre rok 2005 považuje príjem do 875 USD na obyvateľa, nižší stredný 876 USD – 3465 USD, vyšší stredný 3466 USD – 10725 USD a za vysoký príjem nad 10726 USD. Údaje o hodnote WALI predstavujú vážené priemery všetkých krajín v skupine podľa ich podielu na svetovej leteckej doprave.

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov WTO a Svetovej banky pre 175 štátov a území sveta za rok 2005.

Platnosť uvedených zistení je založená na vážených priemeroch WALI pre štyri skupiny krajín, tak ako je uvedené v legende ku grafom. Pri uvažovaní s jednoduchými aritmetickými priermi sa problematika stáva nejednoznačnejšou, a to predovšetkým v stredných dvoch skupinách krajín. Platí však, že priemery hraničných skupín potvrdzujú náš všeobecný záver.

Graf 3: Štyri indikátory WALI a podiel krajiny na svetových výkonoch leteckej dopravy

Pozn.: Údaje o hodnote WALI predstavujú vážené priemery všetkých krajín v skupine podľa ich podielu na svetovej leteckej doprave.

Prameň: Vlastné výpočty na základe údajov WTO a Svetovej banky pre 183 štátov a území sveta za rok 2005.

Záver

V predkladanom článku sme skúmali súvis medzi všeobecným postojom štátov k liberalizácii zahraničného obchodu a stupňom protekcionizmu, ktorý uplatňujú v leteckej doprave. Predpokladali sme, že krajiny, ktorých importy sú zaťažované nízkymi clami a inými netarifnými opatreniami, uzatvárajú prevažne liberálne bilaterálne letecké dohody. Naopak, krajiny, ktoré sa k importom stavajú protekcionisticky, uzatvárajú hlavne protekcionistické

bilaterálne letecké dohody. Táto hypotéza sa korelačnou analýzou nepotvrdila – štatistická závislosť skúmaných veličín je slabá. Uvedené zistenie predstavuje výzvu pre budúci výskum. Bude potrebné analyzovať, prečo je u vlád mnohých štátov rozdiel vo filozofii zahranično-obchodnej politiky a princípmi uplatňovanými v bilaterálnych leteckých vzťahoch. Ako možné príčiny sme načrtli štandardné faktory, ktoré sa uvádzajú za hlavné dôvody protekcionizmu v odvetví: význam leteckej dopravy z hľadiska vojenskej a ekonomickej bezpečnosti štátu, národná hrdosť, obavy o dopad liberalizácie na trh práce a pod. Konkrétna kvantifikácia vplyvu týchto príčin bude predmetom ďalšieho výskumu.

Použitá literatúra:

1. Air Transport Action Group: *The Economic and Social Benefits of Air Transport 2008*. [Online.] Ženeva: ATAG, 2008. [Citované 5. 9. 2012.] 26 s. Dostupné na internete:
<www.iata.org/NR/rdonlyres/5C57FE77-67FF-499C-A0714E5E2216D728/0/atag_economic_social_benefits_2008.pdf>.
2. ANDERSON, J. E. – NEARY, J. P.: Measuring the Restrictiveness of Trade Policy. In: *World Bank Economic Review*, 1994, roč. 8, č. 2, s. 151-169.
3. ANDERSON, J. E. – NEARY, J. P.: A New Approach to Evaluating Trade Policy. In: *Review of Economic Studies*, 1996, roč. 63, č. 1, s. 107-125.
4. DUDÁŠ, T. Liberalizačné tendencie v oblasti služieb v súčasnosti. In: *Medzinárodné vzťahy*, 2008, roč. 6, č. 1, s. 40-51.
5. FEENSTRA, R.: Estimating the Effects of Trade Policy. In: GROSSMAN, G – ROGOFF, E.: *Handbook of International Economics*. Amsterdam: Elsevier, 1995, s. 1553-1595.
6. GÖNENÇ, R. – NICOLETTI, G.: Regulation, Market Structure and Performance in Air Passenger Transportation. Paríž: OECD Publishing, 2000.
7. GRANČAY, M.: *Právna úprava ekonomickej dimenzie medzinárodného civilného letectva vo svete a na Slovensku*. In: *Medzinárodné vzťahy 2009*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. ISBN 978-80-225-3025-5. S. 162-171.
8. IATA: *Facts & Figures*. [Online.] Montreal: IATA, 2012. [Citované 5. 9. 2012.] Dostupné na internete:
<http://www.iata.org/pressroom/facts_figures/Pages/index.aspx>.
9. ICAO: *ICAO Data*. [Online databáza.] ICAO, 2012. [Citované 6. 9. 2012.] Dostupné na internete: <<http://icaodata.com>>.
10. KEE, H. L. – NEAGU, C. – NICITA, A.: *Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008*. Washington: Svetová banka, 2010. Policy Research Working Paper 5274.
11. OLIPRA, Ł.: Wpływ transportu lotniczego na rozwój gospodarczy i spójność regionów w Unii Europejskiej. Wrocław: Wydawnictwo UE we Wrocławiu, 2010, s. 261-275.
12. PIERMARTINI, R. – ROUSOVÁ, L.: *Liberalization of Air Transport Services and Passenger Traffic*. [Online.] Ženeva: WTO, 2008. [Citované 17.3.2009.] SWP ERSD-2008-06. 29 s. Dostupné na internete:
<www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd200806_e.pdf>.

13. <http://www.wto.org/asap/index.html>
14. WTO: *Air Services Agreement Projector*. [Online databáza.] Ženeva: WTO, 2012. [Citované 6. 9. 2012.] Dostupné na internete: <<http://www.wto.org/asap/index.html>>.
15. WTO: *Air Services Agreement Projector (ASAP) Methodology*. [Online.] Ženeva: WTO, [2012]. [Citované 5. 9. 2012.] Dostupné na internete: <http://www.wto.org/asap/resource/data/html/methodology_e.htm>.

Kontakt

Ing. Martin Grančay, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/B

85235 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: martin.grancay@euba.sk

Martin Grešš

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ EURÓPY¹

Abstrakt

Demografický vývoj sveta speje k tomu, že postupne dochádza k starnutiu populácie. Tento jav môžeme pozorovať vo vyspelých krajinách Severu, no v poslednej dekáde začína dochádzať k rastu podielu populácie vo veku 65+ aj v rozvíjajúcich sa krajinách Juhu. Cieľom príspevku je analyzovať vývoj populácie v Európskej únii ako celku, v ktorej dochádza k postupnému starnutiu obyvateľstva čo môže mať vplyv na výkonnosť jednotlivých ekonomík členských štátov a na zabezpečenie financovania potrieb populácie z verejných zdrojov.

Kľúčové slová: Európska únia, index ekonomickej závislosti, miera fertility, starnutie populácie.

Abstract

Demographic development of the world population suggests the continual shift toward the population ageing. This effect is clearly seen in developed countries of the North; however, during the last decade similar trend in growing share of population 65+ may be seen also in developing countries of the South. The aim of the article is to analyze population development in the European Union as a whole, where we may see continuous population ageing which may impact individual Member States' economies and fulfillment of the population needs through public finances.

Keywords: Dependency ratio, European Union, Fertility Rate, Population Ageing.

Úvod

Postupné starnutie populácie je celosvetový fenomén, ktorý so sebou prináša nielen sociálne a politické, ale aj ekonomické dôsledky. K starnutiu populácie dochádza predovšetkým vo vyspelých krajinách Severu (Severná Amerika, Európa, Japonsko), no s nástupom nového tisícročia sa začal tento proces objavovať aj v niektorých rozvojových krajinách. Starnutie populácie je možné považovať za úspech rozvoja v jednotlivých krajinách, keďže sa ľudia dožívajú vyššieho veku vďaka kombinácii viacerých faktorov ako napr. pokles miery fertility a mortality, rast ekonomického blahobytu, pokrok v medicínskej technológii.

Podľa spoločnej správy² Európskej komisie a Výboru pre hospodársku politiku dochádza v Európskej únii k zmene štruktúry populácie smerom k rastu podielu starých ľudí na produktívnom obyvateľstve. Je treba poznamenať, že rozsah na jednej strane a rýchlosť tejto zmeny na druhej strane budú závisieť predovšetkým na budúcich trendoch týkajúcich sa predovšetkým faktorov ako očakávaná dĺžka života, fertilita a migrácia, pričom sa

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0911/11, zodpovedná riešiteľka: prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

² The 2012 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010-2060).

predpokladá, že tieto faktory majú menšiu tendenciu k odchýlkam z krátkodobého hľadiska ako ekonomické faktory, no sú oveľa menej stabilné v prípade dlhodobého vývoja³.

Čo sa týka vývoja fertility a predpokladanej očakávanej dĺžky života, správa predpokladá mierne zvýšenie úrovne fertility ako aj rast očakávanej dĺžky života, pričom v rámci očakávanej dĺžky života je možné pozorovať potvrdenie tzv. konvergenčnej hypotézy. Táto tvrdí, že očakávaná dĺžka života vzrastie výraznejšie v tých členských krajinách EÚ, kde je v súčasnosti na nižšej úrovni a, na druhej strane, vzrastie menej výrazne v tých členských krajinách, kde je v súčasnosti vyššia, čo bude viesť v budúcich dekádach k postupnej konvergencii v očakávanej dĺžke života medzi členskými krajinami. Na základe údajov zo správy môžeme predpokladať a projektovať, že očakávaná dĺžka života vo veku 65 rokov vzrastie o 5,2 roka pre mužov a 4,9 roka pre ženy⁴.

V rámci získavania údajov sme použili údaje z online databázy World Development Indicators od Svetovej banky⁵.

Medzi základné demografické ukazovatele vplyvajúce na zmenu stavu populácie v EÚ sme zaradili celkový počet obyvateľov, očakávanú dĺžku života, mieru natality a mortality a vekovú štruktúru obyvateľstva (v rozdelení na predproduktívnu časť populácie (0-14 rokov), produktívnu časť populácie (15-64 rokov) a poproduktívnu časť populácie (65+ rokov)). Na základe údajov získaných z online databáz sme analyzovali vývoj jednotlivých ukazovateľov.

Na predikciu vývoja miery fertility v dekáde 2011-2020 sme zvolili ARIMA model, ktorý nám umožňuje aj pri malom počte pozorovaní (v našom prípade 30 pozorovaní v období 1980-2010) pomerne presne predikovať budúci vývoj danej premennej.

Vývoj demografických ukazovateľov v EÚ

Čo sa týka celkového počtu obyvateľstva, pre EÚ ako celok je možné pozorovať postupný pokles podielu populácie EÚ na svetovej populácii, čo dokumentuje aj graf 1. Ešte v roku 1960 tvorila populácia súčasnej EÚ-27 13,3 % svetovej populácie (v absolútnom vyjadrení 405,2 mil. obyvateľov) a napriek tomu, že do roku 2010 došlo k nárastu populácie EÚ-27 o približne 24 % oproti roku 1960, v súčasnosti je podiel populácie EÚ-27 na svetovej populácii len 7,3 % (502,3 mil. obyvateľov v absolútnom vyjadrení). OSN pritom predpokladá, že podiel populácie vyspelého sveta, do ktorého patria aj členské krajiny EÚ-27, bude na svetovej populácii klesať aj v ďalších dekádach napriek rastu v absolútnych číslach⁶.

³ Tamtiež, s. 24.

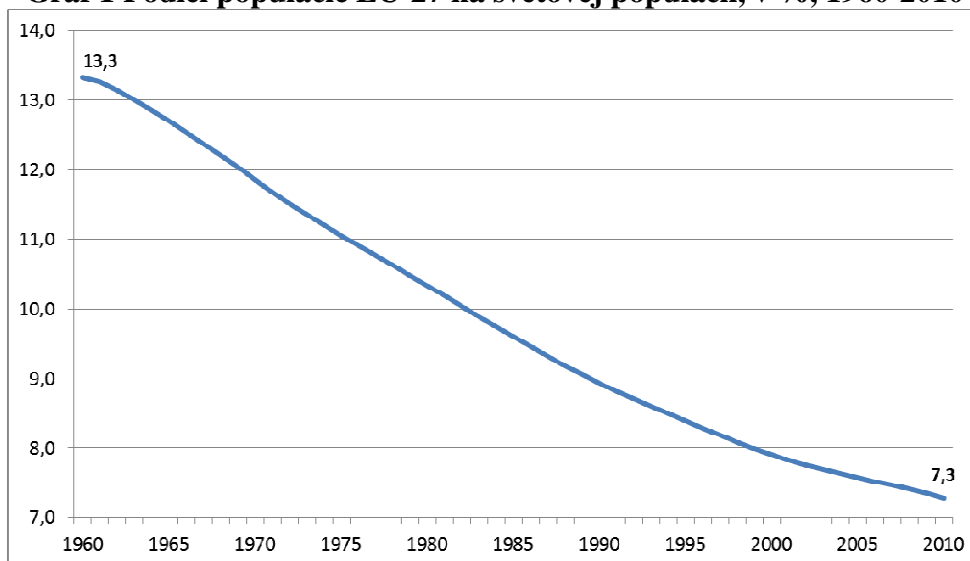
⁴ Tamtiež, s. 25.

⁵ Dostupné online na:

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>

⁶ Bližšie pozri Grešš, M.: Populácia vo svetovej ekonomike. In: Medzinárodné vzťahy 1/2006, s. 95-96.

Graf 1 Podiel populácie EÚ-27 na svetovej populácii, v %, 1960-2010

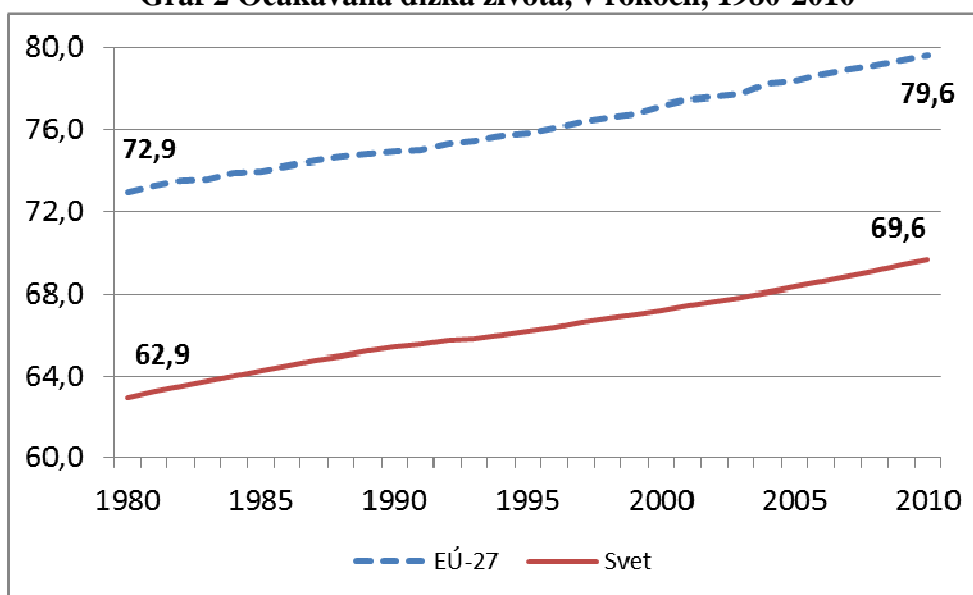

Zdroj: World Development Indicators.

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=worlddevelopment-indicators>

Druhým sledovaným indikátorom demografického vývoja v EÚ-27 je očakávaná dĺžka života (graf 2). Podľa dostupných údajov môžeme pozorovať, že priemerná očakávaná dĺžka života v EÚ-27 sa v sledovanom období (1980-2010) pohybovala nad celosvetovým priemerom približne o 10 rokov a kompenzovala tak nižšiu očakávanú dĺžku života v rozvojových krajinách čím prispela k dosiahnutiu svetovej priemernej očakávanej dĺžky života na úrovni 69,6 rokov v 2010. Správa EK pritom predpokladá, že v priebehu nasledujúcich 5 dekád dôjde k ďalšiemu predĺženiu očakávanej dĺžky života v členských krajinách EÚ, čo si vyžiada určité prehodnotenie fungovania penzijných systémov a systémov verejného zdravotníctva vo všetkých členských krajinách.

Graf 2 Očakávaná dĺžka života, v rokoch, 1980-2010

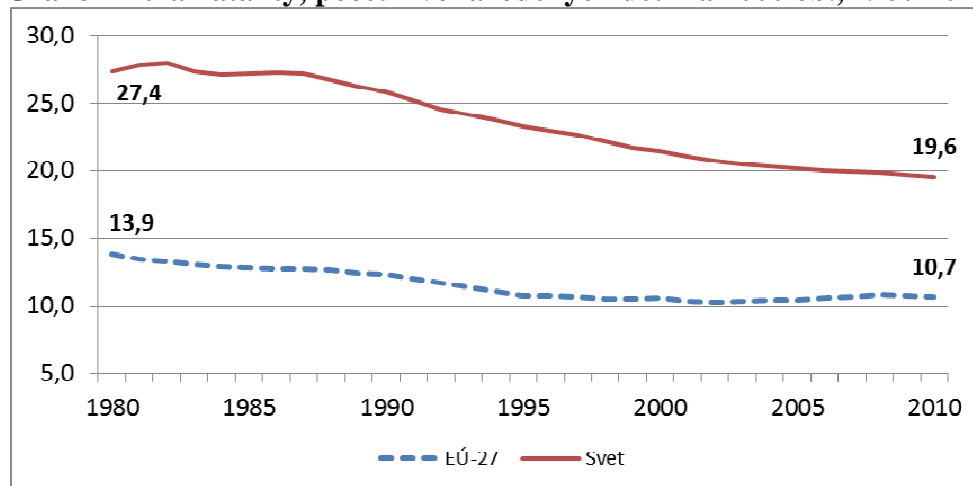

Zdroj: World Development Indicators.

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=worlddevelopment-indicators>

V prípade miery natality (graf 3) a miery mortality (graf 4) môžeme pozorovať v období 1980-2010 pokles oboch ukazovateľov. V prípade natality sa priemerná miera pohybuje pod úrovňou celosvetového priemeru, pričom v roku 2010 dosiahla hodnotu 10,7 živonarodených detí na 1000 obyvateľov. Pri mortalite je situácia opačná, priemerné hodnoty sa pohybujú nad úrovňou celosvetového priemeru, v roku 2010 dosiahla mortalita v EÚ-27 hodnotu 9,6 zomretých na 1000 obyvateľov. Na grafe 4 je možné pozorovať zvýšenie miery mortality v rokoch 2004 a 2007 kedy došlo k vstupu nových krajín do EÚ, pričom išlo prevažne o krajiny strednej a východnej Európy, kde sa hodnoty miery mortality pohybujú na vyššej úrovni ako v starých členských krajinách EÚ-15.

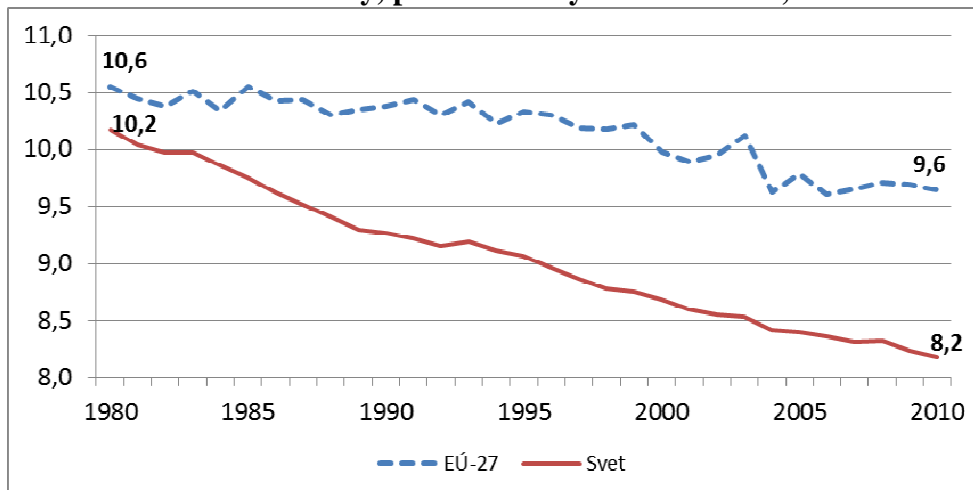
Graf 3 Miera natality, počet živonarodených detí na 1000 ob., 1980-2010

Zdroj: World Development Indicators.

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=worlddevelopment-indicators>

Graf 4 Miera mortality, počet zomretých na 1000 ob., 1980-2010

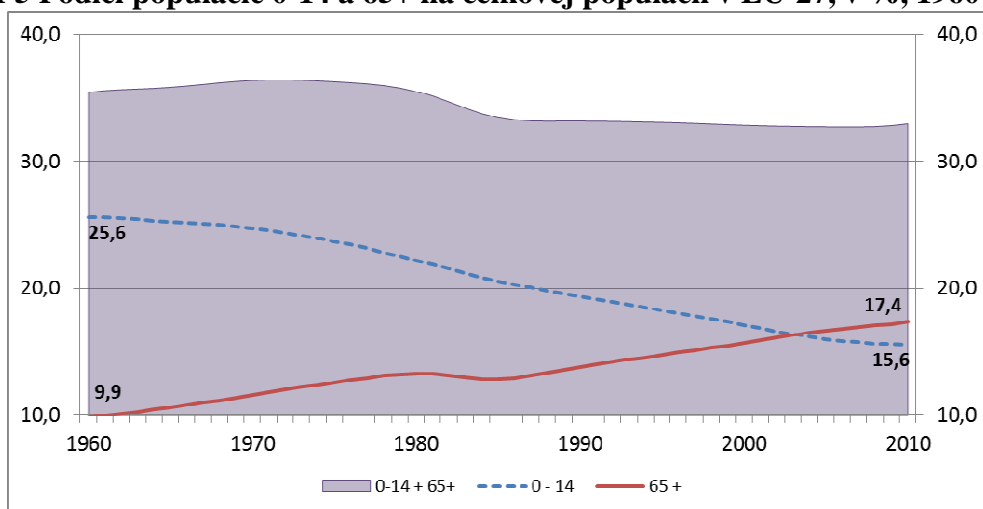
Zdroj: World Development Indicators.

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=worlddevelopment-indicators>

V prípade, že sa pozrieme na vývoj ukazovateľa prirodzený prírastok populácie bez migrácie, ktorý získame rozdielom v miere natality a miere mortality, je možné pozorovať, že v priebehu sledovaného obdobia došlo k jeho poklesu od roku 1980 do roku 2005 a od roku 2006 do roku 2010 k veľmi miernemu rastu, čo bolo spôsobené predovšetkým miernym nárastom fertility v EÚ-27 v období 2006-2010.

Významným faktorom s vplyvom na ekonomiky členských krajín EÚ je vývoj štruktúry obyvateľstva na základe veku. Od tohto vývoja je možné odvodiť vývoj indexu ekonomickej závislosti, tzn. podiel nepracujúcej časti populácie na pracujúcej časti populácie⁷. Ako je vidieť z grafu 5 (podiel populácie 0-14 a 65+ na ľavej y-osi; podiel populácie 0-14 + 65+ na pravej y-osi), došlo k značnej zmene čo sa týka podielu nepracujúcej časti populácie na pracujúcej populácii v EÚ-27 v prípade mladej aj starej časti populácie. Kým podiel mladých na produktívnej časti populácie v priebehu sledovaného obdobia klesal, podiel starej časti populácie za posledných 50 rokov narástol. Celkovo v rámci podielu nepracujúcej populácie na pracujúcej (tzn. 0-14 + 65+ na 15-64) došlo k zmene smerom k poklesu podielu, ktorý dosahoval najvyššie hodnoty v prvej polovici 70. rokov minulého storočia na úrovni približne 36,4 %, na súčasných 33 %.

Graf 5 Podiel populácie 0-14 a 65+ na celkovej populácii v EÚ-27, v %, 1960-2010

Zdroj: World Development Indicators.

<http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=worlddevelopment-indicators>

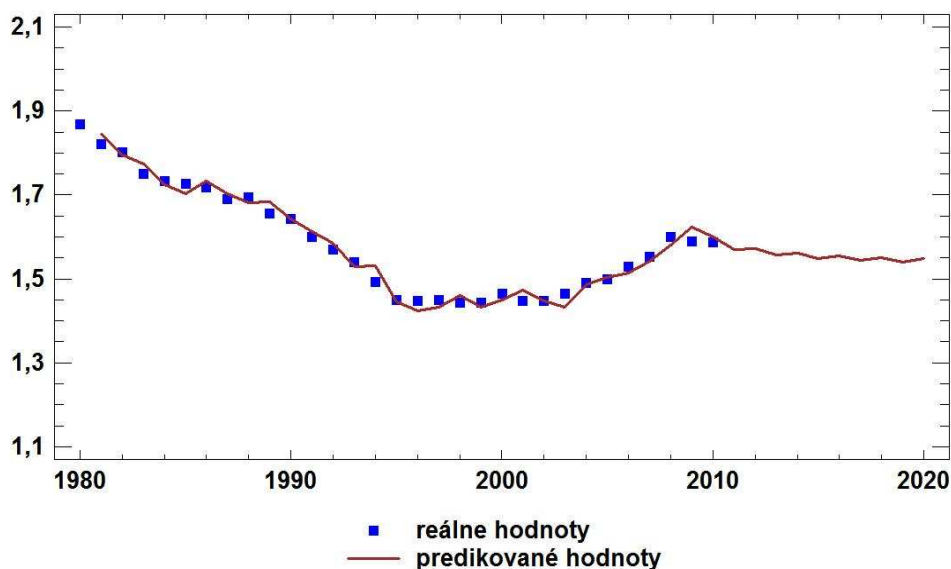
Záver

V priebehu rokov 1980-2010 došlo k rastu očakávanej dĺžky života pri narodení zo 72,9 na 79,6 roka, čo znamená, že populácia v EÚ-27 sa za posledných 30 rokov dožíva stále vyššieho veku. Z toho vyplývajú implikácie pre systém verejného zdravotníctva a sociálny systém, kde pravdepodobne dôjde k rastu verejných zdrojov potrebných pre zabezpečenie týchto dvoch zložiek v prípade, že sa nebude predlžovať vek odchodu do dôchodku. Ďalším faktorom s vplyvom na verejné financie členských krajín EÚ-27 bude tiež vývoj štruktúry populácie (index ekonomickej závislosti). V prípade, že by budúci vývoj indexu ekonomickej závislosti pokračoval ako doteraz, je zrejmé, že bude dochádzať k ďalšiemu nárastu starej časti populácie nad 65 rokov a k poklesu podielu mladej časti populácie do 14 rokov. V prípade, že by budúci vývoj pokračoval v trende predchádzajúcich 5 dekád môžeme očakávať postupný rast indexu ekonomickej závislosti, čo bude znamenať, že sa bude znižovať podiel produktívnej časti populácie na celkovej populácii a menší objem pracovnej sily tak bude musieť zabezpečiť potreby väčšej časti neproduktívneho obyvateľstva, v rámci ktorého bude dochádzať k rastu ľudí vo vekovej kategórii 65+, čo v ďalšom vývoji spôsobí ďalší rast indexu ekonomickej závislosti (predovšetkým zložky podielu populácie 65+ na populácii 15-64) so všetkými ekonomickými dôsledkami.

⁷ Bližšie pozri Greš, M.: Populácia v rozvojových krajinách, 2010, s. 42-44.

Problémom je vývoj fertility, ktorý tak EK ako aj náš model odhaduje na úrovni nižšej ako je záchovná miera fertility (hodnota 2,1 aby zostala zachovaná populácia) čo bude viesť k znižovaniu podielu populácie 0-14 na populácii 15-64. Na základe analýzy údajov o fertilitate za obdobie rokov 1980-2010 nami vytvorený model predikuje v tejto dekáde (obdobie rokov 2011-2020) úroveň miery fertility v rozmedzí 1,54044 – 1,57188 na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Pritom je však možné pozorovať postupný klesajúci trend vývoja miery fertility v tomto období. Vzhľadom na skutočnosť, že predpokladáme pomerne rovnomerný vývoj v miere fertility na najbližších 10 rokov (na základe ARIMA modelu pre dáta fertility pre časové obdobie 1980-2010; pozri graf 6), môžeme konštatovať, že aj v priebehu nasledujúcich 8 rokov do roku 2020 bude dochádzať k postupnému poklesu podielu mladej časti populácie na pracujúcej populácii, čo môže v nasledujúcich dekádach spôsobiť problémy v zabezpečení obsadenia pracovných miest pracovnou silou (ktorej počet sa bude postupne znižovať) a vytvárať tlaky na systémy sociálneho zabezpečenia a zdravotníckych služieb pre staršiu časť populácie vo veku nad 65 rokov.

Graf 6 ARIMA (2,1,1) pre mieru fertility, počet detí na ženu, 1980-2020

Zdroj: vlastné spracovanie

Použitá literatúra:

1. European Commission: The 2012 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010-2060). ISBN 978-92-79-22850-6.
2. Grešš, M.: Populácia v rozvojových krajinách. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. ISBN 978-80-225-3000-2.
3. Grešš, M.: Populácia vo svetovej ekonomike. In: Medzinárodné vzťahy, roč. 4, č. 1, 2006, s. 92-103. ISSN 1336-1562.
4. Kinsella, K. – Phillips, D. R.: Global Aging: The Challenge of Success. In: Population Bulletin, vol. 60, no. 1, 2005. ISSN 0032-468X.
5. World Development Indicators. Dostupné online na: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>.

Kontakt

doc. Ing. Martin Grešš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: martin.gress@euba.sk

Ľubica Harakaľová

FAKULTA SOCIÁLNO – EKONOMICKÝCH VZŤAHOV
TRENĎANSKA UNIVERZITA A.DUBĀEKA V TRENĀINE

VEREJNÁ MIENKA V KONTEXTE REFORIEM SPOLOĀNEJ POLNOHOSPODĀRSKEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ŪNIE

Abstrakt

Cieľom príspevku je poukázať na dôležitosť verejnej mienky pri reformovaní Spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej únie. Poľnohospodárska resp. farmárska komunita tvorila a tvorí významnú časť obyvateľstva, ktorá ovplyvňuje rozhodovanie politických a spoločenských elít. Pri analýze navrhovaných a nakoniec prijatých reforiem v rámci Spoločnej poľnohospodárskej politiky Európskej únie, je možné pozorovať rozdiely, ktoré boli vyvolané nespokojnosťou farmárskej komunity v prípade ich prijatia. Poslednej reforme SPP EÚ, ktorá ma byť prijatá od roku 2014, predchádzala najväčšia verejná diskusia medzi Európskou komisiou pre poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka a verejnosťou, odbornými a zainteresovanými skupinami v rámci Európskej únie.

Kľúčové slová: verejná mienka, Spoločná poľnohospodárska politika, reformy, verejná diskusia, spoločenské a politické elity.

Abstract

The goal of the paper is to point out the public opinion importance while reforming the European Union Common agriculture policy. Agriculture or farming community has always been creating important part of population affecting the decision making of political and social elites. By analyzing proposed and finally adopted reforms, within the European Union Common agriculture policy, there are some differences having been evoked by farming community' dissatisfaction once the reforms had been in force. The last EU CAP reform, to be in force from 2014, was preceded by huge public discussion between the European Commission for agriculture and regional development and public, professional associations and stakeholders within the European Union.

Keywords: Public opinion, Common agriculture policy, reforms, public discussion, political and social elites.

Verejná mienka je významným formujúcim prvkom v činnosti spoločenských elít. Verejná mienka poskytuje spätnú väzbu na činnosť verejnej správy a jej vymedzenie. Na svoju činnosť potrebujú spoločenské a politické elity súhlas k správe vecí verejných prostredníctvom presvedčovania a ovplyvňovania verejnosti.

Súčasní predstavitelia politickej a hospodárskej elity vyžadujú pre svoju vládu nielen súhlas, ale aj pochopenia a spoluprácu verejnosti. Na spoločenskú elitu sú vyvíjané tlaky zdola predovšetkým prostredníctvom všeobecného volebného práva. Vzťahy medzi spoločenskou resp. politickou elitou sú rozdielne v demokratických spoločenstvách a v totalitných režimoch. V oboch systémoch je možné účinne ovplyvňovať verejnú mienku, avšak spôsoby sú odlišné. Kým v demokratických spoločenstvách je vzťah medzi mocenskou elitou a verejnosťou budovaný prostredníctvom nástrojov a techník publicrelations, v totalitných režimoch sú používané aj iné metódy ovplyvňovania verejnej mienky vrátane

represívnych prostriedkov. Znamená to však, že verejnú mienku rovnako tak možno ovplyvňovať ako aj manipulovať.

Spoločná poľnohospodárska politika Európskej únie (SPP EÚ) vždy mala a má špecifické postavenie vo vzťahu k verejnej mienke obyvateľov členských krajín Európskej únie. V prípade tejto spoločnej politiky Európskeho spoločenstva (ES) bol vzťah medzi politickou elitou a verejnosťou podmienený stanovením cieľov SPP EÚ už od jej vzniku v roku 1958. Ciele SPP, a to najmä zabezpečenie plynulých dodávok potravín obyvateľom Európskeho spoločenstva a zabezpečenie poľnohospodárskej produkcie boli najmä po II. svetovej vojne mimoriadne citlivo vnímané a preto ich dosiahnutie všeobecne podporované. Ciele súvisiace so zlepšením ekonomického postavenia poľnohospodárov boli prirodzenou súčasťou pozitívneho postoja verejnej mienky voči tejto komunite. Preto súčasné diskusie okolo výnimočného postavenia SPP sa odvíjajú od faktu, že vznikala za veľmi špecifických okolností keď v období jej vzniku po vojne neboli západoeurópske krajiny schopné zabezpečiť dostatok vlastnej poľnohospodárskej produkcie.

V Rímskej zmluve, ktorou bola SPP založená, bolo jedným z cieľom zabezpečenie vyšších príjmov poľnohospodárov Opatreniami, ktorými sa tento cieľ mal dosiahnuť, napr. zvýšením cien potravín, sa predpokladal protest spotrebiteľov proti takýmto opatreniam. Ukázalo sa však, že podiel spotrebiteľských výdavkov vynaložený na nákup potravín sa znižoval a k predpokladaným negatívnym reakciám zo strany obyvateľstva neprišlo. Naopak pocit bezpečnosti obyvateľov Európy dosiahnutý dostatkom a sebestačnosťou v hlavných potravinárskych komoditách, vyvolával pocit spolupatričnosti s poľnohospodármi.

Napriek tomu, že nenastala situácia kedy by sa hodnoty a priority elity dostali do konfliktu so záujmom verejnosti ako celku a nenastali v spoločnosti prejavy nespokojnosti, bolo potrebné uvedenú situáciu riešiť. Nespokojnosť nenastala aj preto, že prostredníctvom subvencovania poľnohospodárov sa síce vytvorila istá privilegovaná vrstva obyvateľstva, jej vplyv vzhľadom na postupne klesajúci podiel poľnohospodárskeho sektoru v národných ekonomikách sa znižoval.

Významným činiteľom v otázkach verejnej mienky zohrávajú hospodárske a zájmové skupiny. Potrebujú vo verejnosti a v jej skupinách hájiť svoje záujmy, ktoré môžu byť z hľadiska spoločnosti parciálne, ale z ich pohľadu oprávnené a zásadné. Väčšina z nich sa vyznačujú cieľenými a premyslenými aktivitami publicrelations. Záujmy poľnohospodárov od vzniku SPP zastrešovala organizácia COPA (Comité des Organisations Professionnelles Agricoles), ktorá vznikla v roku 1958. Táto organizácia od svojho vzniku sa snažila rôznymi formálnymi a neformálnymi spôsobmi ovplyvňovať rozhodnutia v orgánoch Spoločenstva.

Náklady spojené s uplatňovaním cieľov SPP priniesli negatívne dopady a to najmä na vysoký podiel na výdavkoch z rozpočtu Európskeho spoločenstva, ktoré tvorili poskytovanie finančných podpôr poľnohospodárom. Veľký odpor obyvateľov vyvolávala najmä likvidácia potravín, ktorá vznikla nadprodukciou niektorých najviac subvencovaných komodít.

Nadalej si členské štáty ES uvedomovali strategický význam poľnohospodárskeho sektoru, najmä v otázke potravinovej bezpečnosti, čo viedlo k prijatiu reformných opatrení v politike ES v otázke poľnohospodárstva. Vytváranie nadprodukcie, absolútny rast výdavkov na SPP, nerovnomerná a nespravodlivá distribúcia dotácií medzi jednotlivé členské štáty a farmárov boli hlavné dôvody pre reformu SPP.

Prvou reformou, ktorá mala riešiť problémy súvisiace s SPP bol Mansholtov plán. Ambíciou Mansholtovho plánu bolo vyvolanie širokej diskusie na tému budúcnosti poľnohospodárstva členských štátov EHS za účasti nielen orgánov Spoločenstva, ale aj zájmových skupín, pretože práve u nich tento plán vyvolal negatívne reakcie. Európska komisia svojim reformným plánom nepresvedčila ani Radu a ustúpila tlaku zájmových skupín. Tiež tradičné agrárne krajiny (a najmä Nemecko a Francúzsko) patrili k odporcom

Mansholtovho plánu. Dôvodom bola strata politickej podpory tejto skupiny obyvateľstva. Vzhľadom na túto situáciu Rada Európy napokon prijala len oklieštenú verziu v podobe tzv. Mansholtovhominiplánu, ktorý bol prijatý v roku 1973. Jeho uplatňovanie bolo plne v kompetencii národných vlád, čo viedlo k jeho minimálnej aplikácii z dôvodu negatívnych politických reakcií v členských krajinách.

Ďalšia z reforiem – McSharryho reforma sa považuje za jednu z najdôležitejších reforiem a prejavila v novej koncepcii SPP v rámci zmien integračného procesu po politicko – ekonomických zmenách v strednej a východnej Európy po roku 1989. V tomto období narastal záujem verejnosti o podmienky produkcie potravín, ktoré prispeli k vlne „poľnohospodárskeho environmentalizmu“. Bol to prejav tlaku na zvyšovanie kvality produkcie potravín a rozvoj vidieka bez vplyvu intenzívneho hospodárenia s použitím veľkého množstva hnojív a hormonálnych prostriedkov. Hlavným dôvodom reforiem a kritického postoja záujmových skupín a poľnohospodárskej komunity bol fakt, že SPP prestala plniť pôvodnú funkciu – zachovanie sociálnej stability vidieka a poľnohospodárskej komunity, pretože najväčší podiel finančných prostriedkov bol vyčlenený na exportné subvencie a nie na priamu podporu poľnohospodárov.

Správa „Rozvoj a budúcnosť SPP“ (McSharryho reforma) konštatovala, že bol splnený jeden zo základných cieľov – stimulácia poľnohospodárskej výroby a je potrebné sa zamerať na zvyšovanie kvality poľnohospodárskej produkcie a tiež na pôsobenie na krajinu a, stabilizáciu príjmov poľnohospodárov a rozvoj vidieka. V tomto období sa rozšírila skupina podporovateľov výrazných reforiem SPP o Veľkú Britániu, Holandsko, Belgicko a Dánsko. Naopak stanovisko záujmových organizácií voči reformám bolo výrazne odmietavé.

Práve regulácia lobbingu na úrovni inštitúcií EÚ bola dlhú dobu neriešenou témou. Táto téma spojená s pojmami lobista, lobbying, lobistické aktivity sa riešila až začiatkom 90. rokov minulého storočia. Aj keď európske inštitúcie ako je Európsky parlament (EP) a Európska komisia (EK) začali fungovať v určitej podobe od vzniku Európskeho hospodárskeho spoločenstva, s problematikou a pojmami týkajúcimi sa lobbingu sa v oficiálnych dokumentoch stretávame zriedkavo. A to aj napriek faktu, že v Bruseli pracuje podľa odhadov 15 000 až 20 000 lobbistov. Európske inštitúcie jasne nedefinujú, kto je to lobista a čo je to lobbistická činnosť. Európske inštitúcie trpia chronickým nedostatkom informácií v niektorých problematikách, a tak sú odkázané na prísun informácií od externých subjektov vrátane záujmových skupín. Inštitúcie EÚ sa snažia o formalizáciu vzťahov so záujmovými skupinami takmer 20 rokov. Sú vytvorené inštitúcie na reguláciu lobbingu, ich rokovacie poriadky, a minimálne štandardy, ktoré by sa mali dodržiavať pri komunikácii medzi EK a organizovanými záujmovými skupinami.

K zapojeniu sa do najväčšej diskusie o budúcnosti SPP vyzvala EK všetkých zainteresovaných občanov a organizácie v apríli 2010. Skupina niektorých nových členských štátov, ktoré vstúpili do EÚ v roku 2004, deklarovali už na začiatku roka 2010 svoju predstavu o budúcnosti SPP po 2013. Tieto sa neodkláňajú od pôvodných zásad a cieľov SPP, ktoré boli vytýčené pri jej vzniku. Jedná sa najmä o zaistenie potravinovej bezpečnosti, čo môžeme považovať za modifikovaný cieľ potravinovej sebestačnosti. Požiadavka pre farmárov zabezpečiť stabilný príjem bez vysokej volatility je jeden z pôvodných cieľov SPP, v súčasnosti sa k tejto požiadavke pridružuje potreba právneho rámca na zabezpečenie stability životnej úrovne farmárov. Najmä nové členské štáty pociťujú diskrimináciu pri pridelovaní finančnej pomoci. Disproporcie vznikli najmä z dôvodu použitia historického princípu v súvislosti vyplácaním priamych podpôr. Stanovením špecifických opatrení je možné prostredníctvom kompenzačných platieb riešiť individuálne problémy farmárov a tak sa finančná pomoc dostane tam, kde je potrebná. Vzhľadom na rastúcu konkurenciu z tretích krajín, je potrebné v EÚ vytvoriť mechanizmy na stabilizáciu trhu. Uvedené krajiny pripúšťajú možnosť kreovania krízového manažmentu, ktorý by takúto krízu riešil pred jej

vznikom. Rozvoj vidieka je naďalej považovaný pre tieto členské štáty ako možný spôsob urýchlenia štrukturálnych zmien na vidieku a znižovaniu rozdielov medzi členskými štátmi. Prezident EK José Manuel Barroso návrhy týkajúce sa stratégie Európa 2020. Uviedol ciele v oblasti zamestnanosti a investícií a vyzdvihol potrebu, aby budúce rozpočty EÚ brali do úvahy prechod EÚ k dynamickej vedomostnej spoločnosti. Prekvapením bolo to, že odvetvie poľnohospodárstva a celkovo SPP v tomto materiáli absentovalo. Objavili sa názory, či takýto postoj k SPP nenaznačoval, že rozpočet na SPP bude v ďalšom finančnom rámci značne redukovaný.

Európska rada na túto skutočnosť reagovala tak, že všetky spoločné politiky EÚ vrátane SPP musia byť v stratégii podporované. Udržateľné, produktívne a konkurencieschopné odvetvie poľnohospodárstva bude dôležitým prínosom k novej stratégii, aj vzhľadom k potenciálu rastu a zamestnanosti vo vidieckych oblastiach, ak bude zabezpečená spravodlivá konkurencia. EK považuje za hlavné prvky budúcej reformy SPP : prispôbenie jednotnej platby na farmu tak, aby bola spravodlivejšia, vysporiadanie sa SPP s trhovou krízou a zvýšenie efektívnosti politiky rozvoja vidieka. Parlamentný výbor pre poľnohospodárstvo a rybolov otvoril 17. marca 2010 verejnú diskusiu o budúcej podobe SPP. Verejnú diskusiu v súvislosti s diskusiou o budúcej podobe SPP EÚ možno považovať za určitú formu pasívnej verejnej mienky, keď formami zisťovania verejnej mienky – najčastejšie prostredníctvom sociologického prieskumu, sa zisťujú nálady v spoločnosti. V prípade verejnej diskusie o budúcnosti SPP nebola cieľovou skupinou spoločnosť ako taká, ale určité vybrané skupiny – profesijné združenia, záujmové skupiny, vlády členských krajín a ostatné inštitúcie EÚ. Pričom ostatní obyvatelia EÚ neboli z tejto diskusie žiadnym spôsobom vylúčení.

Po širokej verejnej diskusii predložila EK 18. novembra 2010 oznámenie o „spoločnej poľnohospodárskej politike do roku 2020“. EK zverejnila správu o novej podobe SPP po roku 2013 pod názvom „SPP do roku 2020 - zvládnutie budúcich výziev v oblasti potravín, prírodných zdrojov a území.“ Materiál predkladá strategické ciele SPP, ktoré harmonizujú s pôvodnými cieľmi SPP, ktoré sú aplikované na globalizujúci sa svet, kedy akékoľvek rozkolísanie rovnováhy ponuky a dopytu na trhu sa okamžite najmä v poľnohospodárstve prenáša na producenta, ale aj spotrebiteľa. Preto základným strategickým cieľom je podpora konkurencieschopnosti poľnohospodárstva EÚ, garancia potravinovej bezpečnosti, podpora farmárov, udržanie vidieckej komunity, zachovanie a podpora mimoprodukčných funkcií poľnohospodárstva. Na dosiahnutie cieľov je potrebné, aby SPP bola v I. pilieri „zelenšia“ a spravodlivejšia, II. pilier SPP by mal byť orientovaný na konkurencieschopnosť a inovácie, klimatické zmeny a životné prostredie.

Diskusia o SPP do roku 2020 sa sústredila okolo 4 hlavných tém:

1. Prečo potrebujeme spoločnú poľnohospodársku politiku ?
2. Čo očakávajú občania od poľnohospodárstva?
3. Prečo reformovať SPP ?
4. Aké nástroje potrebujeme na SPP do budúcnosti?

Z verejnej diskusie obyvateľov EÚ, ktorí poskytli interviu pre Eurobarometer uviedli, že SPP musí zabezpečovať primerané ceny pre spotrebiteľov, musí venovať viac pozornosti ochrane životného prostredia a musí venovať viac pozornosti rozvoju vidieckych oblastí EÚ. Z prieskumu tiež vyplynula podpora obyvateľov pre zvyšovanie finančných prostriedkov z rozpočtu EÚ určeného pre poľnohospodárstvo a tiež podporujú poskytovanie dotácií poľnohospodárom. Viac ako polovica respondentov potvrdila, že súčasný rozpočet pre poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka nie je dostatočný. V otázke klimatických zmien sa respondenti priklonili k názoru, že EÚ má podporovať farmárov preto, aby mohli bojovať so zmenou klímy a takisto, že poľnohospodári nie sú príčinou zmien klímy. Zároveň si

respondenti myslia, že SPP dobre zabezpečuje dodávky potravín, poľnohospodárske produkty majú dobrú kvalitu, sú zdravé a bezpečné.

Dvojsmernosť SPP východno – západného rozdelenia EÚ sa prejavuje aj v rozdelení poľnohospodárskej lobby v rámci COPA, kde mnohé východoeurópske profesijné organizácie uvažujú o ukončení členstva v tejto významnej poľnohospodárskej organizácii. Budúcnosť SPP začína čoraz viac ovplyvňovať sebedovetný postoj nových členských krajín a to najmä v otázke priamych platieb.

Z uvedených výsledkov je zrejmé, že verejná diskusia o budúcnosti SPP sa vyhla problému, kedy zadávateľ prieskumu nemá záujem poznať skutočný stav verejnej mienky, ale chce len dokumentovať požadované trendy a nálady v spoločnosti. Takisto formulácia otázok a ich následná interpretácia eliminovali riziká ovplyvnenia vierohodnosti verejnej diskusie.

Použitá literatúra:

1. Ftorek J.: Public relations ako ovplyvňovanie mienky. Praha: Grada publishing, 2012.
2. Ftorek J.: Public relations a politika. Grada publishing. 2010.
3. Lipková, Ľ. a kol.: Európska únia. Bratislava: Sprint dva, 2011.
4. Müller K.B. a kol.: Lobbying v moderných demokraciách. Praha: gradapublishing. 2010.
5. Svoboda V. : Public relations moderne a účinne. Praha: Gradapublishing 2009.
6. Baco, P. : Poľnohospodárska politika EÚ v 2035 - budúcom dvadsaťročí [cit. 2012-05-05], 2012. Dostupné na internete [online]: <http://www.peterbaco.sk/wp-content/uploads/Prednáška-Zlín-3.5.2012.doc>.
7. Eurostat: Statistics. 2011. Dostupné na internete [online]: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/National_accounts_%E2%80%93_GDP#Sector_accounts.
8. Oznámenie EK „ SPP do roku 2020 – zvládnutie budúcich výziev v oblasti potravín, prírodných zdrojov a území. Dostupné na internete: [online]: <http://europa.eu/rapid/pressReleaseAction.do?reference=IP/101527>.
9. Európska komisia: “Spoločná poľnohospodárska politika smerom k roku 2020: riešenie výziev súvisiacich s potravinami, prírodnými zdrojmi a územiami“. Dostupné na internete: [online]: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/communication/slideshow_sk.pdf.

Kontakt

Ing. Ľubica Harakal'ová, PhD.

Fakulta sociálno – ekonomických vzťahov

Trenčianska univerzita A. Dubčeka

Študentská 2

911 50 Trenčín

Slovenská republika

E-mail: lubica.harakalova@tnuni.sk

Lukáš Holas

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV,
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ENERGETIKA – AKCELERÁTOR ALEBO INHIBÍTOR RUSKO- ČÍNSKEJ SPOLUPRÁCE?¹

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá stručnou analýzou energetickej spolupráce medzi Ruskou federáciou a Čínou. Poukazuje na aspekty majúce potenciál akcelerovať ako aj oslabovať rozvoj tejto spolupráce. Vyzdvihuje skutočnosť, že napriek priaznivým predpokladom dochádza v súčasnosti k neuspokojivému tempu prehlbovania tejto spolupráce, čo môže mať za následok destabilizáciu bilaterálnych rusko-čínskych vzťahov v budúcnosti.

Kľúčové slová: Ruská federácia, Čína, ropa, zemný plyn, stagnácia, komplementárne záujmy.

Abstract

The paper deals with brief analysis of cooperation in the energy and upstream industries between the Russia and China. It points out aspects which have a potential to foster as well as inhibit the development of this cooperation. It highlights the fact that in spite of favourable preconditions the pace of such collaboration reaches unsatisfactory results which could lead into destabilization of bilateral Russian-Chinese relations in the future.

Key words: Russian Federation, China, oil, natural gas, stagnation, complementary interests.

Úvod

Energetická bezpečnosť sa v súčasnosti stáva jedným z kľúčových dimenzií celkovej bezpečnosti. Danú skutočnosť si uvedomuje ako Ruská federácia, jeden z najväčších globálnych exportérov energonosičov, tak aj Čína, ktorá je v súčasnosti najväčším spotrebiteľom energie. Napriek nemalému počtu komplementárnych čít oboch skúmaných štátov v oblasti energetiky je však rozvoj spolupráce medzi danými aktérmi dlhodobo neuspokojivý.

Primárnym cieľom článku je preto analyzovať súčasnú kvalitu energetickej spolupráce medzi Ruskom a Čínou. V záujme dosiahnutia hlavného cieľa si príspevok za parciálne ciele stanovuje definovať predpoklady rozvoja spolupráce, determinovať faktory, ktoré danú kooperáciu spomaľujú a následne načrtnúť scenáre možného vývoja.

Predpoklady rozvoja energetickej spolupráce

Popri obchode s vojenskou technikou predstavuje spolupráca Ruska a Číny v sektore energetiky druhú kľúčovú oblasť ich hospodárskych vzťahov. Obe krajiny majú na rozvoj týchto vzťahov najlepšie predpoklady. V prvom rade, ich energetické záujmy sú značne komplementárne. Na jednej strane, Rusko disponuje 8. najväčšími zásobami ropy a najväčšími zásobami zemného plynu, ktorých ťažba tvorila v období rokov 2000 až 2008

¹ Článok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 1/0827/12 „Vytváranie multipolarity v súčasných medzinárodných vzťahoch“ zodpovedného riešiteľa mim. prof. doc. Františka Škvrndu, CSc.

v priemere 20 až 25 % ruského HDP². Na druhej strane vystupuje Čína, najväčší svetový spotrebiteľ energií, ktorá v záujme udržania svojho rapídneho ekonomického rastu posledných dvoch dekád potrebuje včasné dodávky energonosičov v dostatočnom objeme.

Strategickým cieľom oboch štátov je taktiež diverzifikácia svojich importných respektíve exportných partnerov. Ruská federácia má záujem o zníženie svojej závislosti na exporte ropy a zemného plynu na západ, predovšetkým do krajín Európskej únie, kam podľa IEA vyváža v súčasnosti 2/3 objemu exportovanej ropy a zemného plynu³. Potenciál oslabiť dominantnú pozíciu Ruskej federácie ako dodávateľa fosílnych surovín do EÚ majú i ďalšie faktory. V prvom rade ide o nedostatočnú dôveru EÚ v spoľahlivé a stabilné dodávky energonosičov, vezmúc do úvahy najmä plynové krízy v rokoch 2006 a 2009. Tá vyúsťuje do aktivít vedúcich ku kvalitatívnej, ako aj teritoriálnej diverzifikácii dodávok energií. Prihliadajúc na environmentálne ambície Európskych spoločenstiev v stratégii „Európa 2020“, EÚ si stanovila za cieľ znížiť podiel fosílnych palív na celkovom energetickom mixe. S cieľom zabrániť výpadku dodávok energonosičov v dôsledku nedosiahnutia dohôd medzi Ruskom a jeho tranzitnými partnermi (Ukrajinou a Bieloruskom), EÚ navyše podporuje výstavbu potrubí, ktoré by obchádzali územia vyššie spomenutých krajín. Výstižne sa v tomto duchu vyjadril jeden z čelných predstaviteľov ruského energetického priemyslu: „Energetická bezpečnosť pre nás znamená viac exportných možností“⁴.

Čína sa usiluje o diverzifikáciu svojho importu energetických surovín, čím by sa znížila jej závislosť na dodávkach z Blízkeho východu. Perspektívna je okrem toho i zmena štruktúry energetického mixu v prospech zemného plynu. Kým v roku 2010 sa zemný plyn podieľal 3 % na celkovej spotrebe energie, do roku 2015 deklaroval Peking odhodlanie zvýšiť daný podiel na 8 %⁵. Uvedenú ambíciu vítajú aj predstavitelia západných mocností, nakoľko ich naplnením by sa markantne znížila uhlíková stopa a celková miera znečistenia životného prostredia v Číne spôsobená intenzívnym využitím uhlia v súčasnom energetickom mixe. Potenciálna orientácia Číny na zemný plyn logicky navodzuje perspektívu prehlbovania spolupráce s Ruskom.

Okrem vzájomnej tvorby ponuky a dopytu sú podmienky rusko-čínskej energetickej spolupráce zjednodušené geografickou blízkosťou ložík ruských nerastných surovín k Číne a tradičnou stabilitou vo vzájomných vzťahoch. Geografická blízkosť ložísk na Sibíri a severozápadných respektíve severovýchodných provincií Číny predstavuje výhodu najmä v otázke importu ropy z Ruska do Číny, nakoľko v takomto prípade by dodávky neboli ohrozené fenoménom medzinárodného pirátstva. Tradičná stabilita vo vzájomných vzťahoch sa prejavuje najmä v politicko-bezpečnostnej sfére v dôsledku podobnosti kľúčových princípov zahraničných politik oboch skúmaných štátov (princíp nezasahovania do vnútorných vecí, centralizácia moci či dôraz na zachovanie územnej celistvosti a suverenity) ako aj zhode názorov na kľúčové otázky usporiadania súčasných medzinárodných vzťahov (vyvažovanie pôsobenia USA, primárna úloha medzinárodného práva či vyzdvihovanie významu OSN).

² Porovnaj: Economic and Social Indicators of the Russian Federation. In *CIDOB International Yearbook*, 2010. a World Bank Data.

³ PETERSEN, A. – BARYSCH, K.: Russia, China and the Geopolitics of energy in Central Asia. 2011. s. 6.

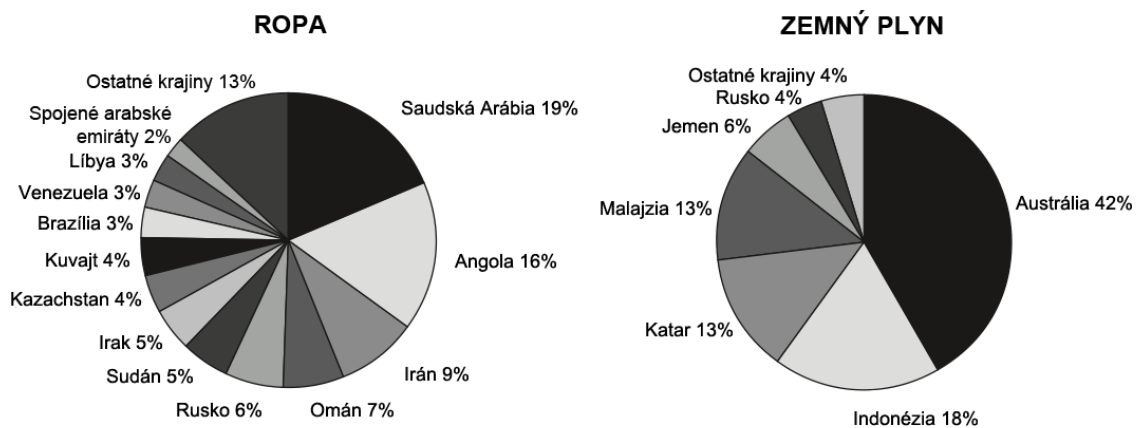
⁴ *ibid.*, s. 8.

⁵ *ibid.*, s. 11.

Inhibitory rozvoja energetickej spolupráce

Napriek uvedeným skutočnostiam rozvoj spolupráce Moskvy a Pekingú nenapreduje želaným tempom, keďže od začiatku úvah o rusko-čínskej energetickej spolupráci v roku 1994 bolo prijatých len niekoľko dohôd, čoho dôsledkom bol v roku 2010 len 6 %-ný podiel Ruska na celkových dodávkach ropy a 4 %-ný podiel na celkových dodávkach zemného plynu do Číny (pozri graf 1). Dôvody, prečo táto kooperácia dodnes nedosiahla svoj potenciál

Graf 1: Teritoriálna štruktúra importu energonosičov do Číny v r. 2010

Zdroj: JAKOBSON, L. et al.: China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties. In SIPRI Policy Paper No. 29. 2011. s. 28.

môžeme rozdeliť do dvoch navzájom súvisiacich skupín. Prvá skupina príčin súvisí so všeobecnými podmienkami dodávok ruských energonosičov do Číny. Druhá je úzko prepojená s problematikou technického zabezpečenia prepravy predmetných fosílnych palív. Okrem uvedených skupín je rusko-čínska spolupráca v tejto oblasti značne ovplyvnená energeticko-mocenskými záujmami oboch skúmaných aktérov v regióne strednej Ázie ako aj aktuálnym medzinárodnoekonomickým a energetickým vývojom na globálnej úrovni.

Všeobecné príčiny vyplývajú z protichodných predstáv oboch zmluvných partnerov ohľadne ceny obchodovaných komodít, ich množstva, včasnosti a kvality. Záujmy Ruskej federácie a Číny narážajú aj v otázke čínskych investícií do ruského ťažobného priemyslu. Technické dôvody slabej úrovne vzťahov v oblasti obchodu s energiami sa v prípade ropy týkali do januára roku 2011 stavby ropovodného potrubia z ruskej Sibíri do severovýchodnej Číny. Priame potrubné prepojenie medzi Ruskom a Čínou na prepravu zemného plynu ešte vybudované nie je. Pôvod slabého tempa rozvoja energetickej spolupráce tkvie okrem iného aj v dlhodobom protichodnom odhodlaní Pekingú a Moskvy dovážať respektíve vyvážať fosílnu palivá. Kým do konca 20. storočia nebola Čína nútená riešiť otázky energetickej bezpečnosti a rokovania o stavbe potrubí odkladala s cieľom zlepšiť cenové podmienky obchodu, jej rýchly ekonomický rast po roku 2000 v kombinácii s rastúcimi cenami energií stimuloval čínske úsilie o prehlbovanie energetickej kooperácie s Ruskom, pri stálom tlaku na udržiavanie relatívne nízkych cien fosílnych palív. Na druhej strane, Rusko kladlo dôraz na zefektívnenie obchodu s energonosičmi s Čínou do roku 2000 v súvislosti s nízkymi cenami ropy a zemného plynu v danom období, čo sa odrážalo na nedostatku ruských finančných prostriedkov alokovaných nielen v energetickom priemysle a jeho modernizácii, ale aj hospodárstve ako takom. Od začiatku 21. storočia sa však odhodlanie Moskvy exportovať fosílnu palivá do Číny znížilo, a to najmä v dôsledku rastúcich mocenských záujmov Číny a geopolitických implikácií daného trendu, využitia dodávok palív ako nástroja zahraničnej politiky a snahy udržiavať vysoké ceny energonosičov vo svojich obchodných vzťahoch.

Súčasný stret názorov v otázke ceny ropy a zemného plynu má podľa Jakobsonovej základy v nesúlhlase Číny platiť ruským energetickým spoločnostiam ceny, ktoré účtuje Rusko európskym krajinám. Svoj postoj odôvodňuje predovšetkým nižšími transportnými nákladmi⁶. Bellacqua, na druhej strane, vysvetľuje ruský postoj, ktorý sa vyznačuje vyžadovaním cien aktuálne platných na svetových trhoch, aby Moskva jednak zabránila Číne diktovať si podmienky importu a jednak zabezpečila dostatočnú výnosnosť novopostavených ropovodných a plynovodných potrubí⁷. V súvislosti s poklesom exportu zbraní od roku 2006, následným ruským obchodným deficitom s Čínou a strategickým cieľom ruskej zahraničnej politiky diverzifikovať svoju komoditnú štruktúru exportu navyše Moskva podmieňovala vývoz fosílnych palív do Číny záväzkom Číny importovať ruské priemyselné výrobky. Vzhľadom na špecializáciu a komparatívne výhody Číny vo výrobe širokej škály priemyselných výrobkov je pochopiteľné, že čínska strana danú podmienku dlhodobo odmieta. V pozadí ruskej argumentácie teda možno badať využitie energetickej karty ako nástroja zahraničnej politiky Moskvy. Z dôvodu všetkých spomenutých čínskych výhrad zvažovala Moskva do roku 2009 v otázke dovozu ropy aj výstavbu jedinej vetvy východného ropovodu medzi východnou Sibírou a Tichým oceánom – tzv. ropovod ESPO, ktorý by cez ruský Ďaleký východ obchádzal čínske územie a bol by ukončený v Japonsku a Južnej Kórei. K zmene ruského prístupu došlo v roku 2009, kedy v dôsledku globálnej ekonomickej krízy a nedostatku likvidity podpísala Moskva s Pekingom dohodu o výstavbe ropovodu do čínskej rafinérie Daqing a 20-ročných dodávkach ropy do Číny v objeme 15 miliónov ton ročne výmenou za pôžičku 25 mld. USD proti hospodárskej recesii⁸. K rozšíreniu tejto metódy spolupráce v energetickej oblasti prispela tiež dohoda „Ropa za úvery“ podpísaná v septembri roku 2010, opäť v kontexte svetovej hospodárskej krízy. Pri pohľade na podmienky, za ktorých Rusko súhlasila s výstavbou potrubí a dodávkou ropy do Číny, sa možno domnievať, že za normálnych okolností by Moskva nebola ochotná ustúpiť zo svojich pozícií, čo možno považovať za faktor obmedzujúci úroveň energetickej spolupráce medzi skúmanými štátmi.

Hoci bolo sprevádzkované čínskej vetvy ropovodu ESPO medzi ruským Skovorodinom a čínskym Daqingom (pozri mapku 1) v januári roku 2011 pokladané za míľnik rusko-čínskej kooperácie, nevyriešilo všetky s tým súvisiace otázky. Za zmienku stoja najmä obavy Pekingu z nedodržiavania včasnosti a dohodnutého objemu dodávok ropy z Ruska, ktoré vychádzajú predovšetkým z vyčerpatelnosti východosibírskych ložísk a prenosovej kapacity ropovodu ESPO (vezmúc do úvahy, že jeho druhá vetva bude končiť v Kozmine s napojením na Japonsko)⁹. Keď vezmeme do úvahy všetky zásadné ruské argumenty v kontexte exportu ropy do Číny a čínske obavy z neobdržania včasných dodávok v dostatočnom množstve, nie je prekvapujúce, že Peking rozvíja energetickú spoluprácu aj s krajinami strednej Ázie.

Na rozdiel od rokovaní o transporte ropy, negociácie týkajúce sa dodávok zemného plynu z Ruska do Číny ešte nedosiahli významnejší úspech. Za zmienku stojí len plánovaná výstavba plynovodu z ruského mesta Taishent do provincie Xinjiang v západnej Číne (tzv. projekt „Altaj“) a z oblasti ruského Sachalinu do provincií severovýchodnej Číny. Jakobsonová však vyjadruje obavy, že realizáciu oboch uvedených projektov však môže spomaliť viacero exogénnych ako aj endogénnych faktorov, nakoľko uvedenie západného plynovodu do prevádzky sa očakáva najneskôr v roku 2015 a východného plynovodu najskôr

⁶ JAKOBSON, L. et al.: China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties. In *SIPRI Policy Paper No. 29*. 2011. s. 34-35.

⁷ BELLACQUA, J.A.: *The Future of China-Russia Relations*. 2010. s. 152, 279.

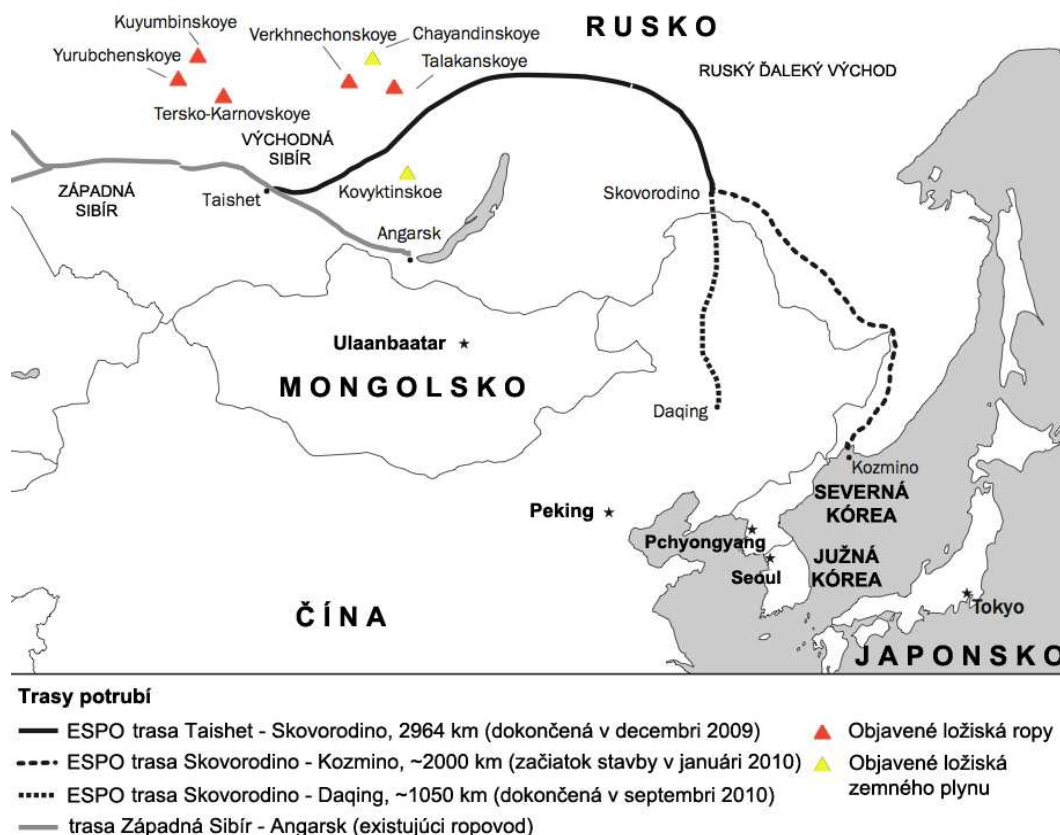
⁸ JAKOBSON, L. et al.: China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties. In *SIPRI Policy Paper No. 29*. 2011. s. 29.

⁹ *ibid*, s. 30-31.

v roku 2015¹⁰. Situáciu nezjednodušuje ani skutočnosť, že Ruská federácia a Čína doposiaľ nedospeli ku konečnej dohode o zvýšení objemu dodávok zemného plynu¹¹.

Mapka 1: Trasy ropovodu ESPO

Zdroj: JAKOBSON, L. et al.: *China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations*

and Uncertainties. In *SIPRI Policy Paper No. 29*. 2011. s. 30.

Neopomenuteľnú úlohu majú pri tvorbe bilaterálnych rusko-čínskych vzťahov v oblasti energetiky aj vzťahy skúmaných štátov s postsovietskymi krajinami strednej Ázie. Uvedený región bohatý na ložiská fosílnych palív sa stal predmetom medzinárodného záujmu najmä po rozpade ZSSR v roku 1991. Záujem Ruskej federácie vychádza z jej úzkej historickej a ekonomickej previazanosti na štáty daného regiónu. V 90. rokoch minulého storočia sa vysoká miera tejto previazanosti odrážala na neexistencii potrubných koridorov zo strednej Ázie, ktoré by obchádzali ruské územie, čo poskytovalo Moskve moc pri rokovaniach o obchodných podmienkach s predmetnými postsovietskymi republikami. S narastajúcim záujmom ostatných významných aktérov svetovej ekonomiky a politiky (predovšetkým EÚ, USA a Čína) sa výlučný vplyv Moskvy na dané republiky znižuje. Za hlavného konkurenta-odberateľa považuje Rusko Európsku úniu a jej snahy vybudovať potrubné trasy z Kaspickej oblasti do Európy, predovšetkým projekt Nabucco. Čínska prítomnosť v strednej Ázii má zatiaľ sekundárne miesto v ruskej zahraničnej politike týkajúcej sa tohto regiónu. Čínsky záujem o ložiská stredoázijských republík vzrástol po

¹⁰ibid, s. 34.

¹¹ Rokovania dodnes zlyhávajú najmä kvôli nesúladu Ruska a Číny v otázke ceny zemného plynu. Aktuálnym predmetom negociácií je najmä kontrakt na dodávky plynu počas 30 rokov s hodnotou cca. 1 mld. USD. UPADHYAY, D.: Putin Resets Russia-China Relations Ahead of His Return to Presidency. In *Russia&India Report*. 2011. Dostupné na internete: http://indrus.in/articles/2011/10/26/putin_resets_russia-china_relations_ahead_of_his_return_to_presidenc_13167.html

skončení studené vojny hneď z niekoľkých dôvodov. Z pohľadu bezpečnosti vnímal Peking svoju energetickú spoluprácu s predmetným regiónom ako spôsob udržania stability v ňom a znižovanie rizika rozšírenia prípadných nacionalistických tendencií zo strednej Ázie do Ujgurskej oblasti západnej Číny. Z pohľadu energetickej bezpečnosti má stredná Ázia prispieť k diverzifikácii importérov energonosičov do Číny. Z environmentálneho hľadiska môže väčšie využitie zemného plynu prispieť k nižšiemu zaťaženiu na životné prostredie, čo by privítali i medzinárodné spoločnosti. V neposlednom rade, prihliadajúc na komplikácie v rokovaniach o dodávkach energetických surovín s Ruskom, stredoázijské republiky sú pre Peking priateľnejší partneri ochotní súhlasiť s väčšími kompromismi. V duchu tejto politiky vybudovala a sprevádzkovala Čína v roku 2005 ropovod z Kazachstanu a v roku 2009 plynovod z Turkmenistanu, ktoré obchádzali teritórium Ruskej federácie. V kontexte výstavby potrubných trás zo strednej Ázie do Číny však považujú Petersen a Barysch prístup Ruskej federácie za značne protirečivý respektíve za prístup, ktorému chýba reálna dlhodobá stratégia. Na jednej strane totiž poukazujú na úsilie Moskvy zachovať si v stredoázijských krajinách vysokú mieru vplyvu, ktorým by v záujme dosiahnutia svojich energetických záujmov voči Pekingu mohli obmedzovať export fosílnych palív z daného regiónu do Číny. Na druhej strane dávajú do kontrastu záujem rozvoja skúmaných bilaterálnych vzťahov a nepriamu spoluprácu ruského Gazprom-u pri budovaní plynovodu z Turkmenistanu do Číny¹². Príčinu uvedeného prístupu vidia Chow a Hendrix vo väčšom odhodlaní Moskvy brániť vznik prepravných koridorov zo strednej Ázie obchádzajúcich ruské územie do Európy ako do Číny¹³.

Vzájomné energetické vzťahy Ruska a Číny ovplyvňujú v neposlednom rade i aktuálny medzinárodnoekonomický vývoj a vyčerateľnosť konvenčných fosílnych palív. Petersen a Barysch poukazujú v tomto smere najmä na obavy z hospodárskeho rastu Číny zo strany politických kruhov v Ruskej federácii. Názory, že Rusko sa pri zachovaní súčasného trendu stane energetickým príveskom Číny, a teda že čínska ekonomika bude rásť na úkor ruskej pritom vysvetľujú pretrvávajúcim zmýšľaním vybraných kruhov ruskej politickej scény v medziach hry s nulovým súčtom, ktoré bolo rozšírené najmä v období studenej vojny¹⁴. Neopomenuteľným faktorom majúcim potenciál zásadne ovplyvniť rusko-čínske energetické vzťahy je vyčerateľnosť konvenčných ložísk fosílnych palív a s tým spojený výskum nekonvenčných ložísk – predošetkým zemného plynu. Nastupujúci trend výskumu a ťažby bridlicového zemného plynu preukazuje, že niektoré, v dnešnej dobe na importe energií závislé štáty či regióny majú vďaka ložiskám daného nekonvenčného plynu potenciál znížiť svoju závislosť. Z významných aktérov svetovej ekonomiky môžeme do tejto skupiny zaradiť okrem Európskej únie aj Čínu. Údaje vládnej agentúry USA Energy Information Administration považujú Čínu s jej 19,35 % podielom na globálnom objeme technicky vyťažiteľného bridlicového zemného plynu (36,1 bn. m³ z celkového objemu 187,5 bn. m³) za krajinu s najväčšími zásobami predmetného paliva na svete¹⁵. Hoci z krátkodobého hľadiska nemajú tieto ložiská potenciál výrazne ovplyvniť rusko-čínsky obchod so zemným plynom v dôsledku technologicky a kapitálovo náročnej ťažby bridlicového zemného plynu, v stredno- a dlhodobom horizonte možno pri absencii nepredvídateľného externého šoku predpokladať jednak zvyšujúci sa podiel zemného plynu na celkovom energetickom mixe Číny, ako aj pokles objemu dovezeného zemného plynu z Ruskej federácie. Je jasné, že

¹² PETERSEN, A. – BARYSCH, K.: *Russia, China and the Geopolitics of energy in Central Asia*. 2011. s. 30

¹³ CHOW, E.C. – HENDRIX, L.E.: *Central Asia's Pipelines: Field of Dreams and Reality*. In NBR Special Report #23. 2010. Dostupné na internete:

http://csis.org/files/publication/1009_EChow_LHendrix_CentralAsia.pdf

¹⁴ PETERSEN, A. – BARYSCH, K.: *Russia, China and the Geopolitics of energy in Central Asia*. 2011. s. 14.

¹⁵ US EIA: *World Shale Gas Resources An Initial Assessment of 14 Regions Outside the United States*. 2011. Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/>

obidve skutočnosti negatívne vplývajú na pozíciu Moskvy v jej bilaterálnych vzťahoch s Pekingom, a teda stavajú ju pod väčší tlak v procese tvorby stratégie ďalšieho rozvoja tejto kooperácie ako jej ázijského strategického partnera.

Relatívnu stagnáciu vývoja vzájomných energetických vzťahov využíva vo svoj prospech najmä Čína. Majúc na zreteli primárny záujem čínskej zahraničnej politiky jednak v sfére energetiky (diverzifikáciu importérov energonosičov) a jednak v regionálnom meradle (stať sa mocnosťou v strednej a severovýchodnej Ázii), Čína spolupracuje s Mjanmarskom od roku 2011 pri výstavbe spoločného plynovodu, so stredoázijskými republikami otvorila už spomínaný plynovod z Turkmenistanu v roku 2009 a ropovod s Kazachstanom v roku 2005. Pozíciu Číny zosiluje popri prioritnej orientácii Ruska na európske trhy s energonosičmi ešte i ruská kapitálová podvyživenosť, ktorá komplikuje nevyhnutnú modernizáciu ruskej techniky a výskum nových ložísk fosílnych palív. Bez prílevu zahraničných investícií a dlhodobých zmlúv na dodávky ropy a zemného plynu, okrem iných aj z Číny, nebude pre Ruskú federáciu rentabilné budovať ďalšie prepravné potrubia. Uvedená skutočnosť však naráža na využívanie energetickej politiky ako nástroja presadzovania ruských národných záujmov v zahraničí. Keďže energetika, ako nástroj ruskej zahraničnej politiky, ešte má potenciál ovplyvňovať vzájomné vzťahy oboch skúmaných aktérov aj v iných oblastiach, Moskva vytvára svojim konaním prekážky čínskym ropným a plynovým spoločnostiam investovať v ruskom energetickom sektore, a to najmä v jeho ťažobnej sfére¹⁶.

Na pokles prioritizácie vzťahov s Čínou v ruskom ťažobnom priemysle, nechotu ohroziť energetiku ako prostriedok dosahovania národných záujmov Ruska a na prevažujúcu orientáciu daného aktéra na Západ jasne poukazuje popri nepriamej spolupráci vo výstavbe plynovodu Turkmenistan – Čína aj dohoda o strategickom partnerstve medzi najväčšou ruskou ropnou spoločnosťou Rosneft a americkou spoločnosťou Exxon Mobil z augusta roku 2011. Všeobecné formulácie prvotnej zmluvy boli značne skonkretizované dohodou z dňa 17. apríla 2012, kedy sa obe spoločnosti dohodli na spoločných výskumných projektoch a ťažbe fosílnych palív z Arktického oceánu, Čierneho mora, Kanady, Texasu a Mexického zálivu. Súčasťou dohody je aj počiatočné financovanie operácií spoločnosťou Exxon Mobil, ktoré môže byť navýšené v prípade priaznivých výsledkov spolupráce¹⁷. Pri pohľade na predmet zmluvy a ochotu Moskvy prijať investíciu do ťažobného priemyslu (teda takú, s ktorou nesúhlasí v prípade Číny) je badať odlišnosť prístupu Ruska k Číne a USA. Uprednostnenie americkej spoločnosti pred spoluprácou s Čínou nepriamo potvrdzuje vyššie analyzovanú relatívnu stagnáciu v rusko-čínskych energetických vzťahoch a následné úsilie Moskvy hľadať zdroje zahraničných investícií do skúmaného odvetvia inde, predovšetkým v regiónoch, v ktorých by využitie energetickej karty nebolo účinným prostriedkom dosahovania svojich záujmov. Uvedené strategické partnerstvo medzi korporáciami Rosneft a Exxon Mobil môže tiež slúžiť ako príklad hospodárskej a investičnej orientácie Ruskej federácie na Spojené štáty a Západ, ktorý má do istej miery potenciál pôsobiť ako prekážka ďalšieho prehľbovania rusko-čínskej spolupráce v oblasti energetiky.

¹⁶ Za hlavné prekážky zvyšovania objemu čínskych investícií v ruskom ťažobnom priemysle označujú Han Lihua, profesor Univerzity medzinárodného podnikania a obchodu v Pekingu, a Hu Renxia, profesor Jilin University, nasledovné: neistota týkajúca sa ruskej legislatívy, nedostatočná transparentnosť, nezrovnalosti medzi federálnym právnym poriadkom a regionálnymi právnymi poriadkami, pravdepodobnosť neočakávaných zmien v relevantných zákonoch a požiadavka zachovania ruskej kontroly nad riadením podnikov.

JAKOBSON, L. et al.: China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties. In *SIPRI Policy Paper No. 29*. 2011. s. 32.

¹⁷ Exxon a Rosneft chystajú ťažbu v Arktíde. In *Sme*. 2012. Dostupné na internete: <http://ekonomika.sme.sk/c/6344059/exxon-a-rosneft-chystaju-tazbu-v-arktide.html>

Záver

V súčasnosti vysoká potenciálna úroveň a význam spolupráce Ruskej federácie a Číny vo sfére energetiky má perspektívu sa v budúcnosti ešte zvyšovať. Priaznivé predpoklady vo forme komplementárnych potrieb oboch štátov, ich geografická blízkosť ako aj jednota v iných otázkach medzinárodných vzťahov však narážajú na mnoho prekážok, ktoré popri ľahšie prekonateľných technických výzvach vyplývajú najmä z nejednoznačného prístupu Ruskej federácie k Číne. Moskva totiž na jednej strane deklaruje ambíciu rozvíjať strategické partnerstvo s Pekingom aj vo sfére energetickej bezpečnosti. Na druhej strane sa však dlhodobo orientuje na európske trhy s fosílnymi palivami, ktoré sú doteraz pre Moskvu výnosnejšie a menej sporné. Orientáciu na Európu jasne pozorovať aj v regióne strednej Ázie, tradičnej oblasti záujmov Ruskej federácie, kde v posledných dvoch desaťročiach rozširuje svoj vplyv aj Čína. Protichodnosť ruského prístupu k Číne vo sfére energetiky sa vyznačuje najmä nedeklarovanou snahou Moskvy využívať energetický priemysel ako nástroj zahraničnej politiky voči Číne súčasne s absenciou výraznejších aktivít zameraných na obmedzenie rozmachu Číny v strednej Ázii či dokonca asistencii pri výstavbe plynovodu obchádzajúceho ruské územie. Vezmúc do úvahy súčasné status quo v medzinárodných vzťahoch, v dôsledku asymetrie v bilaterálnych vzťahoch naklonenej v prospech Číny by na nezmenený vývoj doplácalo najmä Rusko.

Situácia by sa mohla zmeniť po zaujatí jednoznačnejšieho postoja Moskvy k Pekingmu. Pozitívny dosah na rozvoj energetickej spolupráce medzi skúmanými aktérmi by mohlo priniesť uvoľnenie podmienok vstupu čínskych investícií do ruského ťažobného priemyslu tak, aby mala Moskva stále väčšinový vlastnícky podiel. Uvedené opatrenie by prinieslo investície potrebné pre modernizáciu ruského energetického priemyslu i hospodárstva, čo by následne mohlo oslabiť snahu Moskvy využívať obchod s energonosičmi ako zahraničnopolitický nástroj voči Pekingmu. Modernejšia energetika by tiež mala potenciál znížiť čínske obavy z nedodávania fosílnych palív v dostatočnom množstve a v dohodnutom čase. Prílev investícií by taktiež mohol pozitívne vplyvať na stratégiu ruskej energetickej politiky v strednej Ázii, kde by Moskva nemala podkopávať účinnosť vlastných aktivít vyvíjaných v obchode s energonosičmi s Čínou na Ďalekom Východe. Jednoznačnosť prístupu a upustenie od využívania energetiky ako nástroja zahraničnej politiky Ruska voči Číne je potrebné aj z dlhodobého hľadiska, a to najmä v súvislosti s potenciálom respektíve hrozbou, ktorý pre Rusko predstavujú obrovské čínske ložiská bridlicového zemného plynu.

Použitá literatúra:

1. BELLACQUA, J.A. (2010): *The Future of China-Russia Relations*. Lexington : The University Press of Kentucky, 2010. 360 s. ISBN 978-0-8131-2563-3.
2. CHOW, E.C. – HENDRIX, L.E. (2010): Central Asia's Pipelines: Field of Dreams and Reality. In NBR Special Report #23 [online]. National Bureau of Asian Research, September 2010. Dostupné na internete: http://csis.org/files/publication/1009_EChow_LHendrix_CentralAsia.pdf
3. Economic and Social Indicators of the Russian Federation. In *CIDOB International Yearbook 2010* [online]. Barcelona : CIDOB, 2010. ISSN 1133-2743. Dostupné na internete: http://www.cidob.org/en/content/download/25727/313727/file/Rusia_INDICADORE_S+ECONOMICOS+RUSIA_ANG.pdf

4. Exxon a Rosneft' chystajú ťažbu v Antarktíde. In *SME* [online]. 19. apríl 2012. Dostupné na internete: <http://ekonomika.sme.sk/c/6344059/exxon-a-rosneft-chystaju-tazbu-v-arktide.html>
5. *From Transition to Development: a Country Economic Memorandum for the Russian Federation* [online]. Moskva : Svetová banka, 2005. 156 s. ISBN 5-9900591-1-6. Dostupné na internete: <http://go.worldbank.org/Y9YXEF31H0>.
6. JAKOBSON, L. et al. (2011): China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties. In *SIPRI Policy Paper No. 29*. October 2011. ISBN 978-91-85114-66-5 Dostupné na internete: <http://books.sipri.org/files/PP/SIPRIPP29.pdf>
7. UPADHYAY, D. (2011): Putin Resets Russia-China Relations Ahead of His Return to Presidency. *Russia&India Report* [online]. 26. október 2011. Dostupné na internete: http://indrus.in/articles/2011/10/26/putin_resets_russia-china_relations_ahead_of_his_return_to_presidenc_13167.html
8. US EIA (2011): *World Shale Gas Resources An Initial sssessment of 14 Regions Outside the United States* [online]. US Energy Information Administration, 2011. Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/>
9. PETERSEN, A. – BARYSCH, K. (2011): *Russia, China and the Geopolitics of energy in Central Asia*. London : Centre for European Reform, 2011. 62 s. ISBN 978-1-907617010.

Kontakt

Ing. Lukáš Holas

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: lukas.holas@euba.sk

Anna Hol'ková

FAKULTA PRÁVA
PANEURÓPSKA VYSOKÁ ŠKOLA

PRÁVO V OZBROJENOM KONFLIKTE A JEHO DODRŽIAVANIE V PRAXI

Abstrakt

Medzinárodné právo už v súčasnosti opustilo pojem vojnové právo a nahradilo ho pojmom právo v ozbrojenom konflikte, ktoré lepšie naplňa obraz a úpravu dnešných konfliktov. Samotný pojem vojna už nepostačuje na definovanie súčasných konfliktov, ktoré sa odohrávajú v rôznych kútoch sveta. Medzinárodné právo označuje pojmom ozbrojené konflikty rovnako konflikty medzinárodné, ako i vnútorné. Je však dôležité zadefinovať aj iné ozbrojené konflikty ako tieto dva druhy, a to najmä vzhľadom na potrebu ich riešenia na základe princípov a zásad medzinárodného práva v ozbrojenom konflikte a medzinárodného humanitárneho práva.

Kľúčové slová: ozbrojený konflikt, medzinárodné právo, právo v ozbrojenom konflikte, medzinárodné humanitárne právo.

Abstract

International law already abandoned the concept of the Law of War and replaced by the concept of law in armed conflict, which better meets the image of today's conflicts. The very concept of war is not enough to define the current conflict taking place in different parts of the world. Current international law refers to this concept of international armed conflict and internal. However, it is important to define other conflicts as armed conflicts, especially given the need to address them on the basis of principles and the principles of international law in armed conflict and international humanitarian law.

Key words: armed conflict, international law, law in armed conflict, international humanitarian law.

Právo v ozbrojenom konflikte, pojem a úprava

Pojem vojna, ktorá je úzko spojená so súčasným pojmom ozbrojený konflikt, sa v tradičnom medzinárodnom práve definuje prostredníctvom jej dvoch základných prvkov. Jedným z nich je oficiálne vypovedanie vojny a druhým je jej medzinárodno-právny následok. Minulosť nás však poučila, že dnes nie je jednoznačne možné použitie pojmu vojna na označenie všetkých konfliktov, ktoré sa medzi štátmi odohrávajú. Z tohto pohľadu tak vznikla potreba vytvoriť vhodnejší pojem pre označenie takých prípadov, keď síce ozbrojený konflikt existoval, ale nebolo možné ho zaradiť pod klasický pojem vojny. Reakciou na túto situáciu bol vznik a následné zaužívanie nového pojmu a to pojmu ozbrojený konflikt. Na základe toho sa v súčasnosti rovnako poukazuje na úpravu práva v ozbrojenom konflikte a už menej je používaný pojem vojnové právo. Prvé širšie upravenie pojmu ozbrojený konflikt

môžeme nájsť v 4 základných dohovoroch prijatých v roku 1949 a ich dodatkoch.¹ Konkrétne ide o:

1. Ženevský dohovor o zlepšení osudu ranených a nemocných príslušníkov ozbrojených síl v poli.
2. Ženevský dohovor o zlepšení osudu ranených, nemocných a stroskotancov ozbrojených síl na mori.
3. Ženevský dohovor o zaobchádzaní s vojnovými zajatcami.
4. Ženevský dohovor o ochrane civilných osôb za vojny.

Dnes sa môžeme v tejto oblasti opierať aj o názory mnohých odborníkov, ktorí namiesto zaužívaného označenia medzinárodné vojnové právo dnes používajú označenie právo ozbrojeného konfliktu.² Napriek tomu, sa ešte aj v súčasnosti môžeme stretnúť s pojmom vojna, ozbrojený konflikt a použitie sily v ozbrojenom konflikte a to v zneniach medzinárodných zmlúv, ktoré upravujú oblasť danej problematiky. Ambíciou nášho článku však nie je definovať základné pojmoslovie používané v rámci odbornej literatúry a medzinárodných zmlúv. Našou snahou je vymedzenie pojmu ozbrojený konflikt a s tým súvisiace postavenie práva v ozbrojenom konflikte vo svete. J. Magnusson³ vymedzuje, že medzinárodné právo rozdeľuje ozbrojený konflikt na konflikt majúci medzinárodný charakter, a ozbrojený konflikt, ktorý medzinárodný charakter nemá. Toto základné delenie je upravené v Ženevských dohovoroch a zvlášť v dvoch dodatkových protokoloch v znení Dodatkový protokol k Ženevským dohovorom o ochrane obetí medzinárodných ozbrojených konfliktov (protokol č. 1) a Dodatkový protokol k Ženevským dohovorom o ochrane obetí ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter (protokol č. 2).⁴ Ani jedna zo zmienovaných medzinárodných zmlúv však neobsahuje jasné vymedzenie pojmu ozbrojený konflikt. Až v roku 1995 došlo k definovaniu pojmu ozbrojený konflikt, keď ho Medzinárodný trestný tribunál pre stíhanie osôb zodpovedných za závažné porušenie medzinárodného humanitárneho práva spáchaného na území bývalej Juhoslávie (ICTY) charakterizoval vo svojom rozhodnutí.⁵ V tomto rozhodnutí je podľa ICTY ozbrojený konflikt „uchýlenie sa k ozbrojenej sile medzi štátmi alebo dlhotrvajúce ozbrojené násilie medzi vládou a organizovanými ozbrojenými skupinami a medzi takýmito skupinami vo vnútri štátu.“⁶

Napriek tomu, že Ženevské dohovory nepodávajú jasnú definíciu ozbrojeného konfliktu, môžeme z nich vyvodiť, že medzinárodným ozbrojeným konfliktom je:

- vyhlásená vojna,
- akýkoľvek iný ozbrojený konflikt, ktorý vznikne medzi dvoma alebo viacerými štátmi, i keď jednou zo strán nie je vojnový stav uznaný,

¹ Pozri: Ženevské dohovory In Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 65/1954 Zb. o Ženevských dohovoroch zo dňa 12. augusta na ochranu obetí vojny.

² Pozri napr. MRÁZ, S. 2007. Medzinárodné právo verejné (zvláštne časti). Bratislava: Ekonóm, 256 str., ISBN 978-80-225-2325-7.

MALENOVSKÝ, J. 1997. Mezinárodní právo veřejné: obecná část. Brno: Doplněk, 216 str., ISBN 80-210-1536-5.

³ MAGNUSSON, J. 2008. A question of Definition – The Concept of Internal Armed Conflict in the Swedish Aliens Act. In European Journal of Migration and Law. Ročník 10, č. 4 s. 381 – 409. ISSN 1388-364X.

⁴ Oficiálna stránka – www.zbierka.sk. I. a II. Dodatkový protokol k Ženevským dohovorom. In Oznámenie 168/1991, Dostupné na <http://www.ujd.gov.sk/files/legislativa/168_1991.pdf>

⁵ Rozhodnutie Medzinárodného trestného tribunálu, The prosecutor v. Duško Tadić z 2. 10. 2005.

⁶ BÍLKOVÁ, 2008. Ochrana lidských práv za ozbrojeného konfliktu – přístup Evropského soudu pro lidská práva, In Právnik. Teoretický časopis pro otázky státu a práva, ročník CXLVII, č. 1, s. 19, str. 19 – 47, ISSN 0032-6984.

- čiastočná alebo úplná okupácia územia niektorého štátu, i keď sa táto okupácia nestretne so žiadnym vojenským odporom.⁷

Dôležitým je zamyslieť sa nad definovaním ozbrojeného konfliktu v takej situácii, keď jedna alebo viaceré krajiny neuznajú vojnový stav. Podľa nášho názoru je takýto stav rovnako ozbrojeným konfliktom, nakoľko pôjde o zámerné použitie ozbrojenej sily jedným alebo viacerými štátmi proti inému alebo iným štátom, bez ohľadu na dôvod použitia tejto sily alebo bez ohľadu na to, či sa takýto štát/štáty bránia. Z uvedeného vyplýva, že za ozbrojený konflikt môžeme považovať aj individuálnu či kolektívnu sebaobranu. To nás však automaticky privádza k zamysleniu sa nad kolektívnymi donucovacími opatreniami a operáciami na udržanie mieru, ktoré sú uskutočňované medzinárodnými organizáciami. Z tohto pohľadu však nepôjde o medzinárodný ozbrojený konflikt, nakoľko medzinárodné organizácie nie sú Ženevskými dohovormi považované za štáty a preto ani tieto prípady nemožno považovať za medzinárodné ozbrojené konflikty. Avšak musíme pripomenúť, že základné zásady práva ozbrojeného konfliktu a medzinárodného humanitárneho práva sa vzťahujú aj na príslušníkov ozbrojených síl OSN a to v prípade, že sa zúčastňujú na ozbrojenom konflikte, operácií na vynútenie mieru alebo udržanie mieru, a v týchto misiách je dovolené použitie sily v sebaobrane.⁸ Z hľadiska právnej istoty by bolo potrebné jasne upraviť aj možnosť, aby za medzinárodný ozbrojený konflikt bol považovaný aj taký stav, ak ani jedna zo strán konfliktu neuzná vojnový stav. Táto premisa vyplýva z toho, že ozbrojený konflikt spočíva v použití ozbrojenej sily a teda aj v takom prípade, že žiadny zo štátov konfliktu neuzná vojnový stav, takýto konflikt by sa mal považovať za medzinárodný ozbrojený konflikt a riadiť sa princípmi medzinárodného práva v ozbrojenom konflikte a humanitárneho práva.

Pri vymedzení vnútorného ozbrojeného konfliktu môžeme opätovne vychádzať z Článku 3 Ženevských dohovorov, kde ozbrojeným konfliktom vnútorným je konflikt, „ktorý nemá medzinárodný ráz, a ktorý vznikne na území niektorej z Vysokých zmluvných strán“ (štátu). Druhým dodatkovým protokolom k Ženevským dohovorum je vnútorný ozbrojený konflikt ďalej definovaný ako konflikt „ku ktorému dochádza na území Vysokéj zmluvnej strany medzi jej ozbrojenými silami a disidentskými ozbrojenými silami alebo inými organizovanými ozbrojenými skupinami vykonávajúcimi pod zodpovedným velením takú kontrolu nad časťou jej územia, ktorá im umožní viesť trvalé a koordinované vojenské operácie a aplikovať tento Protokol“.⁹

V súčasnosti však dochádza k problematickému použitiu pojmu medzinárodný alebo vnútorný ozbrojený konflikt, nakoľko aj blízka minulosť poukazuje na to, že čoraz viac konfliktov nie je možné jasne zaradiť a zdefinovať pod nami skúmané pojmy medzinárodného práva. Príkladom môže byť konflikt v Južnom Osetsku a Abcházsku v roku 2008, či vojna Spojených štátov amerických proti Talibanu a Al-Káide v Iraku a Afganistane. V každom z týchto konfliktov išlo o nasadenie ozbrojených síl, avšak nemôžeme ich úplne vsadiť do definície ani medzinárodného a rovnako ani vnútorného ozbrojeného konfliktu. Teória medzinárodných vzťahov pre takéto konflikty vyvinula pojem asymetrická vojna. Medzinárodné právo však dodnes jasne túto kategóriu neupravilo. Zahraničný odborníci

⁷ Pozri: Oficiálna stránka – www.zbierka.sk, Ženevské dohovory. In Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 65/1954 Zb. o Ženevských dohovoroch zo dňa 12. augusta na ochranu obetí vojny. Dostupné na <http://www.zbierka.sk/sk/predpisy/vyhlaska-65-1954-sb.p-23434.html?aspi_hash=NjUvMTk1NCBTYi4>

⁸ United Nations Secretariat. 1999. Secretary - General's Bulletin: Observance by United Nations forces of international humanitarian law. 99-23042 (E) 090899. Dostupné na : <<http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/unobservance1999.pdf>>

⁹ Oficiálna stránka – www.zbierka.sk. II. Dodatkový protokol o ochrane obetí ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter k Ženevským dohovorum. In Oznámenie 168/1991, Dostupné na <http://www.ujd.gov.sk/files/legislativa/168_1991.pdf>

vnímajú túto situáciu cez potrebu vytvorenie novej kategórie, buď tzv. transnárodných ozbrojených konfliktov, alebo aby sa na nich nazeralo ako na vnútorné ozbrojené konflikty, ktoré sa však zákonite podriaďujú platnému medzinárodnému právu v ozbrojenom konflikte a medzinárodnému humanitárnemu právu.¹⁰ Môžeme súhlasiť, že vyvstáva potreba takéto konflikty definovať a upraviť medzinárodným právom. Nakoľko však už právna legislatíva existuje, môžeme uvažovať o jej rozšírení aj na takéto druhy konfliktov, čomu by len priala súčasne platná úprava ozbrojených konfliktov v rámci medzinárodného práva. Na základe analýzy pojmu ozbrojený konflikt, môžeme právo v ozbrojenom konflikte definovať ako súbor noriem obsiahnutých v medzinárodných zmluvách, dohovoroch, pravidlách, predpisoch a v medzinárodnom zvykovom práve, ktoré platí pre čas nepriateľstva v priebehu ozbrojeného konfliktu. Právo v ozbrojenom konflikte je rovnako upravené Haagskymi dohovormi, ktoré sa však prelínajú so Ženevskými dohovormi a to najmä prostredníctvom už spomínaných dodatkových protokolov k Ženevským dohovorum. Právo v ozbrojenom konflikte stojí na základných princípoch a zásadách, ktoré právna úprava ustanovuje.

Základné princípy práva v ozbrojenom konflikte a ich dodržiavanie v praxi

Právo v ozbrojenom konflikte stojí na základných princípoch a to na vojenskej nevyhnutnosti, právnej regulácii, rozlíšení, primeranosti a humanite. Vojenská nevyhnutnosť je prvým z princípov, na ktorom stojí právo v ozbrojenom konflikte. Tieto základné zásady práva v ozbrojenom konflikte tak v sebe zahŕňajú:

- povinnosť rozlíšiť medzi kombatantmi a civilným obyvateľstvom. Ozbrojené sily tak majú povinnosť ušetriť civilné obyvateľstvo a majetok civilného obyvateľstva. Ozbrojený útok môže byť na základe princípov práva v ozbrojenom konflikte vedený iba proti vojenským cieľom. Je však zároveň dôležité, aby sa v ozbrojenom konflikte použila iba nevyhnutná a potrebná sila na získanie vojenskej výhody. Rovnako je zámerom úpravy práva v ozbrojenom konflikte aby si strany v konflikte nemali možnosť neobmedzene si zvoliť spôsob a prostriedky vedenia ozbrojeného konfliktu. Príslušníci ozbrojených síl v konflikte majú rovnako zakázané používanie tých spôsobov a prostriedkov boja, ktoré by spôsobili zbytočné straty alebo utrpenie v samotnom konflikte. K ďalším zásadám práva v ozbrojenom konflikte patria:
- povinnosť zberu ranených a to bez ohľadu na to, či ide o vlastných príslušníkov ozbrojených síl alebo príslušníkov protistrany v konflikte,
- rešpektovať zdravotnícky personál, medzinárodne uznávané symboly zdravotníckych zariadení a neútočiť na takto označené osoby, budovy alebo hnutelný majetok,
- príslušníci ozbrojených síl musia rešpektovať život, osobné práva, dôstojnosť, politické či náboženské presvedčenie svojich zajatcov a chrániť ich pred násilím,
- príslušníci ozbrojených síl nesmú dopustiť fyzické a duševné týranie alebo iné kruté
- a ponižujúce trestanie a zaobchádzanie so zajatcami.

Právo v ozbrojenom konflikte a jeho základne zásady uplatňujú strany v konflikte prostredníctvom preventívnych opatrení, kontrolných opatrení a represívnych opatrení. Tieto opatrenia stoja na povinnosti strán konfliktu dodržiavať právo, dodržiavanie tohto práva v priebehu konfliktu sledovať a následne predchádzať alebo ukončiť akékoľvek porušenie práva v ozbrojenom konflikte. Právna teória teda podáva pevné základy, ktorými by sa mal

¹⁰ Pozri: CORN, G. S. H. 2007. Lebanon, and the Regulation of Hostilities: The Need to Recognize a Hybrid Category of Armed Conflict. In VANDERBILT JOURNAL OF TRANSNATIONAL LAW. Ročník 40, č. 2, s. 295 – 355. ISSN 0090-2594.

Pozri: PAULUS A. – VASHAKMADZE, M. 2009. Asymmetrical war and the notion of armed conflict – a tentative conceptualization. In International Review of the Red Cross, ročník 91, č. 873, s. 95 – 125. ISSN 1560-7755.

ozbrojený konflikt, či už medzinárodný alebo vnútorný spravovať. V súčasnosti sa však jednotlivé konflikty často odchyľujú od právnej úpravy práva v ozbrojenom konflikte a ani samotné medzinárodné právo nevie na tieto situácie pružne reagovať.

Príkladom môže byť konflikt, ktorý sa v roku 2008 odohral medzi Ruskou federáciou a Gruzínskom. V auguste toho roku sa zintenzívnili konflikty, keď sa Gruzínsko pokúsilo obnoviť územnú integritu svojej krajiny. Na túto situáciu však Ruská federácia zareagovala ozbrojeným stretom, pričom sa takmer okamžite na medzinárodnom poli alebo priamo na poli Európskej únie rozmohla snaha o ukončenie tohto konfliktu v čo najkratšom čase. Po štyroch dňoch vyhlásila Ruská federácia prímerie, pričom na ďalší deň strany konfliktu súhlasili s mierovým plánom za dodržania 6 základných podmienok. Strany sa dohodli na nepoužívaní sily, úplnom zastavení násilností a o voľnom prístupe pre humanitárnu pomoc a asistenciu. K dvom najzákladnejším podmienkam pre obidve strany konfliktu patrili na jednej strane stiahnutie gruzínskych vojenských síl na pozície pred vypuknutia konfliktu, a na strane druhej stiahnutie ruských vojenských síl na pozície pred vypuknutia konfliktu a zároveň pokračovanie úlohy ruských mierových jednotiek, aby sa zabezpečila bezpečnosť. Ďalšou dôležitou podmienkou uzatvorenie mierového plánu bolo otvorenie diskusie o stabilite v regiónoch Južné Osetsko a Abcházsko. Situácia sa však ani po podpísaní mierového plánu neupokojila, keď 26. 8. 2008 vtedajší ruský prezident podpísal dekréty o uznaní samostatnosti Južného Osetska a Abcházska, na čo západný svet zareagoval pohoršením. V tejto súvislosti by sme však radi poukázali na problematické uznanie Kosova, keď na základe Achtisaariho plánu bolo navrhované vyhlásenie nezávislosti ako prípadu *sui generis*, čo znamená, že by sa nemalo aplikovať aj v iných častiach sveta. Je však jednoznačné, že vďaka Kosovu sa tento postup v rámci medzinárodného práva stal precedensom pre každý ozbrojený konflikt, v ktorom sa dostanú do rozporu základné princípy medzinárodného práva. Na jednej strane konfliktu stojí právo na sebaurčenie národov a na strane druhej územná integrita suverénneho štátu.

Samostatnou súčasťou tohto problému je dodržiavanie princípov práva v ozbrojenom konflikte priamo v období začatia a trvania ozbrojeného konfliktu. Ruská federácia sa na jednej strane dovoľavala svojho práva na obranu svojich občanov v zahraničí a preto sa rozhodla o ozbrojenom vstupe na tieto územia a teda územie Gruzínska. Podľa Gruzínska však Ruská federácia porušil princípy Charty OSN¹¹, ktoré upravujú zákaz použitia sily a preto sa podľa tejto strany konfliktu dopustila aktu agresie, ktorý medzinárodné právo zakazuje. Obidve strany konfliktu sa teda dovoľavali svojho práva im daného medzinárodným právom.

Zo stručnej analýzy tohto ozbrojeného konfliktu vyplývajú určité otázky. Otázne je, či je medzinárodné právo v ozbrojenom konflikte pripravené upraviť súčasné podmienky novovznikajúcich a trvajúcich ozbrojených konfliktov, a či je možné v dostatočnej miere odsúdiť a potrestať porušenie práva v ozbrojenom konflikte a práva humanitárneho medzinárodným spoločenstvom.

Na tieto otázky bude potrebné aj naďalej hľadať odpovede, keďže je podľa nášho názoru viac ako potrebné opätovne prispôbiť úpravu práva v ozbrojenom konflikte súčasnej situácii, či už ide o krátke a výbušné konflikty o územnú suverenitu alebo o vojnu proti terorizmu. Potreba efektívnejšej úpravy práva v ozbrojenom konflikte je podložená čoraz rôznorodejším vedením ozbrojených konfliktov a rozdielnym postavením účastníkov v nich. V súčasnosti je preto prax medzinárodného práva a priamo právo v ozbrojenom konflikte

¹¹ Charta Organizácie spojených národov a Status medzinárodného súdneho dvora, 88 str., Dostupné na <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojnych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>>

a humanitárne právo vystavené novým tlakom, ktoré vychádzajú z nových foriem vedenia boja, na základe ktorých je potrebné nanovo definovať a upraviť princípy a zásady medzinárodného práva v ozbrojenom konflikte.

Použitá literatúra:

1. AUST, A. 2005. Handbook of International Law. Cambridge University Press, 505 str., ISBN -13 978-0-521-53034-7.
2. BÍLKOVÁ, V. 2008. Ochrana lidských práv za ozbrojeného konfliktu – přístup Evropského soudu pro lidská práva, In Právník. Teoretický časopis pro otázky státu a práva, ročník CXLVII, č. 1, s. 19, str. 19 – 47, ISSN 0032-6984.
3. CORN, G. S. H. 2007. Lebanon, and the Regulation of Hostilities: The Need to Recognize a Hybrid Category of Armed Conflict. In VANDERBILT JOURNAL OF TRANSNATIONAL LAW. Ročník 40, č. 2, s. 295 – 355. ISSN 0090-2594.
4. Charta Organizácie spojených národov a Status medzinárodného súdneho dvora, 88 str., Dostupné na <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojonych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>>
5. Dodatkový protokol (II.) o ochrane obetí ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter k Ženevským dohovorom. In Oznámenie 168/1991, Dostupné na <http://www.ujd.gov.sk/files/legislativa/168_1991.pdf>
6. MALENOVSKÝ, J. 1997. Medzinárodní právo veřejné: obecná část. Brno: Doplněk, 216 str. ISBN 80-210-1536-5.
7. MRÁZ, S. 2007. Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta, 564 str. ISBN 978_80-8083-541-7.
8. MRÁZEK, J. 2007. The New Dimensions of International terrorism and international law, Poradca podnikateľa, Konferencia 23. A 24. 11. 2006, In Zbroník Terorizmus a medzinárodné práva. BVŠP, 97 – 109 str., 333 str., ISBN 978-80-969320-2-3.
9. PAULUS A. – VASHAKMADZE, M. 2009. Asymmetrical war and the notion of armed conflict – a tentative conceptualization. In International Review of the Red Cross, ročník 91, č. 873, s. 95 – 125. ISSN 1560-7755.
10. Rozhodnutie Medzinárodného trestného tribunálu, The Prosecutor v. Duško Tadić z 2.10. 1995, č. IT-94-1-AR72.
11. United Nations Secretariat. 1999. Secretary - General's Bulletin: Observance by United Nations forces of international humanitarian law. 99-23042 (E) 090899. Dostupné na <<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/unobservance1999.pdf>>
12. Ženevské dohovory z roku 1949, In Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 65/1954 Zb. o Ženevských dohovoroch zo dňa 12. augusta na ochranu obetí vojny.

Kontakt

JUDr. Ing. Anna Holková, PhD.

Ústav medzinárodného a európskeho práva

Fakulta práva

Paneurópska vysoká škola

Tomášikova 20

821 02 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: holkovaa@gmail.com

Lucia Hurná

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE,

VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA PRÁVA OBČANOV EURÓPSKEJ ÚNIE NA OCHRANU DIPLOMATICKÝMI A KONZULÁRNymi ORGÁNMI ČLENSKÝCH ŠTÁTOV

Abstrakt

Tento príspevok je venovaný jednému z práv, ktoré súvisí s pojmom občianstva Európskej únie. Z článku 23 Zmluvy o fungovaní Európskej únie vyplýva pre občanov Európskej únie právo na diplomatickú a konzulárnu ochranu v tretích krajinách, a to zo strany tých členských štátov, ktorých nie sú občanmi. V uvedenom článku sa uvádza, že „každý občan Únie má na území tretej krajiny, v ktorej sa nenachádza diplomatické zastupiteľstvo členského štátu, ktorého je štátnym príslušníkom, právo na poskytnutie ochrany diplomatickými alebo konzulárnymi úradmi ktoréhokoľvek iného členského štátu a za tých istých podmienok ako štátni príslušníci daného štátu“.

Kľúčové slová: občianstvo Európskej únie; ochrana diplomatických a konzulárných orgánov; konzulárna ochrana; nezastúpení občania.

Abstract

This paper addresses one of the rights connected with the concept of citizenship of the European Union. Article 23 of the Treaty on the Functioning of the European Union provides for the right of European Union citizens to diplomatic and consular protection of Member States other than the State of nationality in the territory of a third country. This article states that „every citizen of the Union shall, in the territory of a third country in which the Member State of which he is a national is not represented, be entitled to protection by the diplomatic or consular authorities of any Member State, on the same conditions as the nationals of that State“.

Key words: European Union citizenship; protection by the diplomatic and consular authorities; consular protection; unrepresented citizens.

Úvod

Občianstvo Európskej únie (ďalej aj Únia) predstavuje vymedzený súbor práv, ktoré môžu občania jednotlivých členských krajín uplatňovať voči inštitúciám Európskej únie a členským štátom.¹ Medzi tieto práva patrí aj právo občanov Európskej únie požívať na území tretej krajiny, v ktorej nie je zastúpený členský štát, ktorého sú štátnymi príslušníkmi, ochranu diplomatických a konzulárných orgánov ktoréhokoľvek členského štátu za rovnakých podmienok ako štátni príslušníci tohto štátu. Po prijatí Lisabonskej zmluvy² uvedené právo vyplýva z čl. 20 ods. 2 písm. c) Zmluvy o fungovaní Európskej únie (ďalej aj ZFEÚ), čl. 23 ZFEÚ a čl. 46 Charty základných práv Európskej únie. V nadväznosti na jeho prvotnú

¹ HURNÁ, L. - RUSIŇÁK, P.: Právo Európskej únie. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2010, s. 244-245.

² Lisabonská zmluva bola podpísaná 13.12.2007 a platnosť nadobudla 1.12.2009.

inkorporáciu do zakladajúcich zmlúv prostredníctvom Maastrichtskej zmluvy³ boli niektoré aspekty tohto práva implementované Rozhodnutím 95/553/ES z 19.12.1995 o ochrane občanov Európskej únie prostredníctvom diplomatických a konzulárnych zastúpení (ďalej aj Rozhodnutie 95/553/ES) a Rozhodnutím 96/409/SZBP z 25.6.1996 o zavedení cestovného preukazu (ďalej aj Rozhodnutie 96/409/SZBP)⁴.

Príspevok si kladie za cieľ poskytnúť čitateľovi všeobecný prehľad o ochrane nezastúpených občanov Európskej únie prostredníctvom diplomatických a konzulárnych orgánov členských štátov, ktoré majú v tretích krajinách svoje zastúpenie so zameraním na kľúčové aspekty a špecifiká uvedeného inštitútu.

Diplomatická alebo konzulárna ochrana?

Problematika diplomatickej a konzulárnej ochrany spadá do rámca medzinárodného práva verejného.⁵ Diplomatická ochrana pozostáva z uplatnenia zodpovednosti jedného štátu voči inému štátu prostredníctvom využitia diplomatických úkonov alebo iných prostriedkov mierového urovnávania sporov za ujmu spôsobenú medzinárodne protiprávnym správaním druhého štátu voči fyzickej alebo právnickej osobe, ktorá je štátnym príslušníkom tohto štátu s cieľom uplatnenia takejto zodpovednosti.⁶ Pod pojmom konzulárna pomoc sa rozumie pomoc poskytovaná štátnym príslušníkom, ktorí sa v cudzine ocitnú v ťažkostiach rôzneho charakteru (napr. zatknutie, úraz, choroba).

Vzhľadom na odlišnú povahu oboch foriem pomoci sa jednou z najdiskutovanejších tém stala otázka rozsahu poskytovanej ochrany, a to či v zmysle práva Európskej únie sú členské štáty oprávnené poskytovať v tretích krajinách občanom z iných členských štátov Európskej únie diplomatickú aj konzulárnu ochranu. V tejto otázke neexistuje jednoznačná zhoda medzi autormi. Niektorí zastávajú názor, že predmetná úniová právna úprava sa vzťahuje tak na diplomatickú, ako aj na konzulárnu ochranu, iní výklad príslušných ustanovení obmedzujú len na konzulárnu ochranu. Keďže občan Európskej únie nie je občanom všetkých členských štátov Európskej únie, podľa Dugarda poskytovanie diplomatickej ochrany občanovi Európskej únie na území tretej krajiny, v ktorej nie je zastúpený členský štát, ktorého je štátnym príslušníkom, zo strany ktoréhokoľvek iného členského štátu nespĺňa podmienku štátoobčianskeho vzťahu jednotlivca k štátu, ktorý v jeho prospech vykonáva diplomatickú ochranu. Hoci je konzulárna pomoc obyčajne poskytovaná vlastným štátnym príslušníkom, medzinárodné právo verejné nezakazuje jej poskytovanie občanom iného štátu. V nadväznosti na to, že pri konzulárnej pomoci nejde o ochranu práv štátu, kritérium štátneho občianstva nemusí byť v tomto prípade posudzované tak striktné, ako je to pri diplomatickej ochrane.⁷ Tento názor na diplomatickú ochranu nezdieľa Geyer, podľa ktorého poskytovanie diplomatickej ochrany občanom Európskej únie v zmysle príslušných ustanovení práva Európskej únie nepredstavuje porušenie medzinárodného práva verejného.⁸

³ Maastrichtská zmluva bola podpísaná 7.2.1992 a platnosť nadobudla 1.11.1993.

⁴ Obe rozhodnutia prijali predstavitelia vlád členských štátov, ktorí sa zišli v rámci zasadnutia Rady.

⁵ Pozri Viedenský dohovor o diplomatických stykoch z roku 1964 (157/1964 Zb.) a Viedenský dohovor o konzulárnych stykoch z roku 1963 (32/1969 Zb.).

⁶ Bližšie pozri Article 1 of the Text of the draft articles on diplomatic protection. In: *Report of the International Law Commission*. [online]. New York : United Nations General Assembly, A/61/10, 2006, s. 16. [cit. 2013-01-05]. Dostupné na internete: <http://untreaty.un.org/ilc/reports/english/a_61_10.pdf>.

⁷ DUGARD, J.: *Seventh report on diplomatic protection*. [online]. New York : United Nations General Assembly, A/CN.4/567, 2006, s. 10. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_567.pdf>.

⁸ GEYER, F.: *The External Dimension of EU Citizenship: Arguing for Effective Protection of Citizens Abroad*. [online]. Brussels : Centre for European Policy Studies, Policy Brief No. 136, July 2007, s. 5. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <<http://www.ceps.be/book/external-dimension-eu-citizenship-arguing-effective-protection-citizens-abroad>>.

Odvola sa pritom na čl. 45 b) a c) a čl. 46 Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch z ktorých vyplýva, že konkrétny štát, môže zveriť ochranu svojich záujmov aj záujmov svojich štátnych príslušníkov tretiemu štátu za predpokladu, že s tým prijímajúci štát súhlasí.

V ZFEÚ a Charte základných práv Európskej únie sú v súvislosti s týmto právom občanov Európskej únie použité slovné spojenia „právo požívať ochranu diplomatických a konzulárnych orgánov“ alebo „právo na poskytnutie ochrany diplomatickými alebo konzulárnymi úradmi“. Z týchto formulácií vyplýva, že v dokumentoch primárneho práva Európskej únie diplomatická ochrana vždy „sprevádza“ konzulárnu ochranu. Rovnako sa oba druhy pomoci občanom Európskej únie spomínajú aj v sekundárnych predpisoch Európskej únie, no dôraz je v nich kladený na poskytovanie konzulárnej pomoci.⁹ Vychádzajúc z existujúcich dokumentov možno konštatovať, že diplomatická ochrana a jej prípadný rozvoj na úniovej úrovni je len na začiatku.¹⁰ Európska únia sa vo svojich predpisoch zameriava na konzulárnu pomoc najmä preto, že väčšina prípadov, v ktorých občania Európskej únie potrebujú pomoc v tretích krajinách, sa týka konzulárnej ochrany. Uvedené doterajšie sústredenie sa na reguláciu konzulárnej ochrany občanov Európskej únie v tretích krajinách však podľa Komisie „nemá vplyv na možné budúce opatrenia v oblasti diplomatickej ochrany“.¹¹ Z uvedených dôvodov sa v príspevku sústreďme na konzulárnu ochranu, ktorú občanom Európskej únie poskytujú diplomatické alebo konzulárne zastúpenia členských štátov v tretích krajinách.

Podstata konzulárnej ochrany

Občania Európskej únie cestujú do zahraničia z rôznych dôvodov, napríklad ako turisti, alebo kvôli obchodným či pracovným aktivitám. Celkovo sa stále viac občanov Európskej únie nachádza v situáciách, v ktorých sú oprávnení na konzulárnu ochranu iného členského štátu. Hoci sa na jednej strane v dôsledku rozšírenia Európskej únie v rokoch 2004 a 2007 zvýšil počet členských krajín z 15 na 27, čím sa de facto znížil počet tretích krajín, na území ktorých má byť poskytovaný tento druh konzulárnej ochrany, na druhej strane po rozšírení podstatne vzrástol počet občanov Európskej únie, ktorí sú oprávnení na konzulárnu pomoc v tretích krajinách. Nie všetky členské štáty majú stále a dostupné zastúpenie vo všetkých nečlenských krajinách. Podľa odhadov žije viac než 30 miliónov občanov Európskej únie trvalo v tretej krajine, no iba v troch štátoch sveta, t. j. v Číne, Rusku a USA majú zastupiteľstvá všetky členské krajiny Európskej únie.¹²

Konzulárna pomoc je často nevyhnutná v každodenných ťažkých životných situáciách (napríklad v prípade vážneho ochorenia, úmrtia, zadržania alebo ak sa človek stane obeťou násilného trestného činu), ale aj keď nastanú nepredvídateľné prírodné alebo vnútropolitické udalosti v tretích krajinách (napríklad zemetrasenie na Haiti v roku 2010, vnútropolitické

⁹ Bližšie pozri: Zelená kniha Komisie: Diplomatická a konzulárna ochrana občanov Únie v tretích krajinách z 28.11.2006, KOM(2006) 712; Rozhodnutie 95/553/ES z 19.12.1995 o ochrane občanov Európskej únie prostredníctvom diplomatických a konzulárnych zastúpení; Oznámenie Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov: Účinná konzulárna ochrana v tretích krajinách: príspevok Európskej únie: Akčný plán na roky 2007 – 2009 z 5.12.2007, KOM(2007) 767; Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Konzulárna ochrana občanov EÚ v tretích krajinách: súčasný stav a budúci vývoj z 23.3.2011, KOM(2011) 149.

¹⁰ CARE Project: *Consular and Diplomatic Protection. Legal Framework in the EU Member States*. [online]. Firenze : Ittig-Cnr, University of Vienna, IISA, 2010, s. 11. [cit. 2013-01-05]. Dostupné na internete: <<http://www.ittig.cnr.it/Ricerca/ConsularAndDiplomaticProtection.pdf>>.

¹¹ Oznámenie Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov: Účinná konzulárna ochrana v tretích krajinách: príspevok Európskej únie: Akčný plán na roky 2007 – 2009 z 5. decembra 2007, KOM(2007) 767, s. 8.

¹² Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Konzulárna ochrana občanov EÚ v tretích krajinách: súčasný stav a budúci vývoj z 23.3.2011, KOM(2011) 149, s. 3.

zmeny v Líbyi a Egypte v roku 2011, zemetrasenie v Japonsku v roku 2011). Konzulárna ochrana predstavuje vtedy často jediný spôsob pomoci alebo aspoň výrazne zmierňuje negatívne následky uvedených udalostí na konkrétneho jednotlivca. Informácie o konzulárnej ochrane občanov Európskej únie možno nájsť na webovej stránke zriadenej Komisiou.¹³

Hoci z práva Európskej únie vyplýva právo na konzulárnu ochranu nezastúpených občanov Európskej únie, z právneho hľadiska táto problematika spadá aj do rámca medzinárodného práva verejného. Podľa čl. 8 Viedenského dohovoru o konzulárnych stykoch je predpokladom poskytovania takejto konzulárnej pomoci súhlas tretej krajiny s konzulárnou ochranou občana štátu iným štátom. Vychádzajúc z uvedenej zásady môžu konzulárnu ochranu občanov Európskej únie v tretích krajinách komplikovať externé faktory. Aj keď v súlade s čl. 8 Viedenského dohovoru o konzulárnych stykoch je postačujúce, keď je o tejto skutočnosti tretí štát „upovedomený“, čo znamená, že stačí jednostranné oznámenie tretej krajiny, aplikácia danej metódy nie je najvhodnejším riešením, pretože tretí štát môže tento „tichý súhlas“ kedykoľvek odvolať. V záujme právnej istoty je potrebné, aby došlo k formálnemu uzavretiu dohôd s tretími krajinami o tom, že jednotlivé členské štáty Európskej únie budú vykonávať konzulárne funkcie za iné členské štáty a budú tak poskytovať konzulárnu pomoc ich občanom. Do nadobudnutia platnosti Lisabonskej zmluvy mali výlučnú právomoc uzatvárať medzinárodné zmluvy v oblasti konzulárnej ochrany členské štáty. V polisabonskom období táto oblasť už nespadá pod výlučné právomoci členských štátov a právomoc konať má aj Európska únia.

Vychádzajúc z Rozhodnutia Rady 95/553/ES je možné identifikovať viaceré znaky charakteristické pre konzulárnu ochranu vyplývajúcu z občianstva Európskej únie. Konzulárna ochrana je poskytovaná len fyzickej osobe, nie právnickej osobe, za predpokladu, že preukáže, že je štátnym príslušníkom členského štátu Európskej únie, a to na základe predloženia pasu alebo preukazu totožnosti, v prípade, že došlo k ich strate alebo krádeži prostredníctvom akýchkoľvek iných dôkazov štátnej príslušnosti.¹⁴ Konzulárnu ochranu môžu poskytovať iba členské štáty, nie inštitúcie Európskej únie, pretože táto ochrana patrí medzi právomoci štátov.¹⁵ Z obsahu tohto práva vyplýva, že konzulárna ochrana je založená na princípe nediskriminácie. Členský štát poskytujúci konzulárnu ochranu má zaobchádzať s osobou požadujúcou pomoc ako so svojim vlastným občanom.¹⁶ V tejto súvislosti sa javí ako problematický rozsah poskytovanej ochrany, keďže členské štáty sú povinné poskytnúť občanom iných členských krajín iba takú ochranu, akú poskytujú svojim štátnym príslušníkom a tá je medzi jednotlivými členskými štátmi rozdielna. Úroveň ponúkanej konzulárnej ochrany sa preto môže líšiť v závislosti od toho, na ktorý členský štát sa občan Európskej únie rozhodne obrátiť.¹⁷ Konzulárna ochrana poskytovaná zo strany štátu, ktorého daná osoba nie je štátnym príslušníkom, má subsidiárny charakter z dôvodu, že v mieste, v ktorom sa nachádza, nemá jeho vlastný členský štát alebo iný štát, ktorý ho trvale zastupuje žiadne dostupné trvalé zastúpenie alebo dostupného honorárneho konzula s kompetenciou pre takúto záležitosť.¹⁸ Konzulárna ochrana je založená na dvojitém súhlase, čo znamená, že nemôže byť poskytnutá iba na základe žiadosti dotknutého občana Európskej únie, ale okrem

¹³ Bližšie pozri <<http://ec.europa.eu/consularprotection/>>.

¹⁴ Čl. 2 Rozhodnutia Rady 95/553/ES.

¹⁵ EUROPEAN PARLIAMENT: *Consular Assistance and Demarches to Support EU Nationals in Third Countries*. [online]. Brussels : Briefing paper, 2009, s. 3. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/committees/sk/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=30412>>.

¹⁶ Čl. 3 Rozhodnutia Rady 95/553/ES.

¹⁷ Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Konzulárna ochrana občanov EÚ v tretích krajinách: súčasný stav a budúci vývoj z 23.3.2011, KOM(2011) 149, s. 11.

¹⁸ Čl. 1 Rozhodnutia Rady 95/553/ES.

toho si vyžaduje aj súhlas zo strany tretej krajiny.¹⁹ Čo sa týka možných foriem konzulárnej pomoci, jedná sa o pomoc v prípade úmrtia, vážnej nehody alebo vážneho ochorenia, uväznenia alebo zadržania, pomoc obetiam násilných trestných činov alebo podporu a repatriáciu občanov Únie v núdzi. Uvedený výpočet nie je vyčerpávajúci, pretože pomoc môže byť poskytnutá aj za iných okolností.²⁰ Pomoc môže zahŕňať aj poskytovanie finančných prostriedkov občanom v núdzi v rámci presne špecifikovaných postupov.²¹

V Rozhodnutí Rady 96/409/SZBP sú ďalej stanovené jednotné obsahové a formálne náležitosti náhradného cestovného dokladu vydávaného v prípade núdze (ak došlo k strate, odcudzeniu, zničeniu pasu alebo ak ho konkrétna osoba dočasne nemá k dispozícii) občanovi Európskej únie, ktorý sa nachádza v tretej krajine, v ktorej členský štát jeho pôvodu nemá diplomatické alebo konzulárne zastupiteľstvo oprávnené vydávať cestovné dokumenty alebo v ktorej tento štát nemá ani iné zastúpenie. Je to cestovný doklad, ktorý môže byť vydaný na jednu cestu do členského štátu pôvodu žiadateľa, krajiny trvalého bydliska alebo vo výnimočných prípadoch na iné miesto. S vydaním takéhoto náhradného cestovného dokladu musia súhlasiť príslušné úrady členského štátu pôvodu danej osoby. Nedá sa vylúčiť, že v budúcnosti dôjde k revízii právnej úpravy náhradných cestovných dokladov v nadväznosti na požiadavku niektorých členských štátov, aby sa v týchto dokladoch zlepšili bezpečnostné prvky a tiež z dôvodu, že niektoré tretie krajiny považujú za problematické akceptovanie súčasných dokladov bez biometrických prvkov.

So zreteľom na právny rámec ustanovený Lisabonskou zmluvou existuje priestor na ďalšie zlepšenie, pokiaľ ide o konzulárnu ochranu nezastúpených občanov Európskej únie. Lisabonská zmluva explicitne zverila Európskej únii právomoc v oblasti ochrany občanov Európskej únie prostredníctvom diplomatických a konzulárnych orgánov členských štátov. Čl. 23 ZFEÚ stanovuje, že „členské štáty prijímú potrebné ustanovenia a začnú medzinárodné rokovania potrebné na zabezpečenie tejto ochrany“. Ďalej v zmysle čl. 23 ZFEÚ: „Rada môže v súlade s mimoriadnym legislatívnym postupom a po porade s Európskym parlamentom prijať smernice zavádzajúce opatrenia koordinácie a spolupráce potrebné na uľahčenie takejto ochrany“. Vychádzajúc z čl. 4 ods. 1 ZFEÚ a čl. 2 ods. 2 ZFEÚ, v tomto prípade možno hovoriť o spoločnej právomoci Európskej únie a členských štátov. Zároveň je potrebné uviesť, že v polisabonskom období právne záväzná Charta základných práv Európskej únie považuje právo na diplomatickú a konzulárnu ochranu uvedené v čl. 46 za základné právo občana Európskej únie. Z tohto dôvodu budú musieť inštitúcie Európskej únie aj členské štáty prijať opatrenia zaručujúce jeho efektívnu ochranu. Uvedené právo rovnako podlieha súdnemu preskúmaniu.²² V nadväznosti na lisabonské znenie zmlúv Komisia v decembri 2011 predložila návrh Smernice Rady o konzulárnej ochrane občanov Únie v zahraničí zo 14.12.2011, KOM(2011) 881 (ďalej aj návrh Smernice Rady o konzulárnej ochrane občanov Únie v zahraničí), ktorá by mala nahradiť Rozhodnutie 95/553/ES. Preložený návrh rieši viaceré problematické a nedoriešené otázky, ktorými sa vyznačuje súčasná úniová právna úprava konzulárnej ochrany občanov Európskej únie.

Záver

Hoci sa právo na poskytnutie konzulárnej ochrany občanom Európskej únie stalo súčasťou zakladajúcich zmlúv už pred dvadsiatimi rokmi, dá sa povedať, že ochrana

¹⁹ EUROPEAN PARLIAMENT: *Consular Assistance and Demarches to Support EU Nationals in Third Countries*. [online]. Brussels : Briefing paper, 2009, s. 3. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/committees/sk/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=30412>>.

²⁰ Čl. 5 Rozhodnutia Rady 95/553/ES.

²¹ Čl. 6 Rozhodnutia Rady 95/553/ES.

²² Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Konzulárna ochrana občanov EÚ v tretích krajinách: súčasný stav a budúci vývoj z 23.3.2011, KOM(2011) 149, s. 4.

nezastúpených občanov Európskej únie diplomatickými a konzulárnymi orgánmi iných členských štátov v tretích krajinách stále nie je realitou, keďže v súčasnosti platné *acquis* Európskej únie nedostatočne reguluje jeho implementáciu v praxi. Občania tak nie sú schopní svoje právo na ochranu využívať v plnej miere. Uvedený stav nie je žiaduci najmä vzhľadom na obmedzenú sieť diplomatických a konzulárných orgánov členských štátov Európskej únie v tretích krajinách a narastajúci počet občanov Európskej únie cestujúcich za jej hranice. Nadobudnutím platnosti Lisabonskej zmluvy sa však posilnil pojem občianstva Európskej únie vrátane práva občanov Európskej únie požívať na území tretej krajiny ochranu diplomatických a konzulárných orgánov všetkých členských štátov, čo vytvára predpoklady na revíziu súčasného únieového právneho rámca tejto ochrany.

Použitá literatúra:

1. CARE Project: *Consular and Diplomatic Protection. Legal Framework in the EU Member States*. [online]. Firenze : Ittig-Cnr, University of Vienna, IISA, 2010, 701 s. [cit. 2013-01-05]. Dostupné na internete: <<http://www.ittig.cnr.it/Ricerca/ConsularAndDiplomaticProtection.pdf>>. ISBN 978-88-905764-1-6.
2. DUGARD, J.: *Seventh report on diplomatic protection* .[online]. New York : United Nations General Assembly, A/CN.4/567, 2006, 46 s. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_567.pdf>.
3. EUROPEAN PARLIAMENT: *Consular Assistance and Demarches to Support EU Nationals in Third Countries*. [online]. Brussels : Briefing paper, 2009, 26 s. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <<http://www.europarl.europa.eu/committees/sk/studiesdownload.html?languageDocument=EN&file=30412>>.
4. GEYER, F.: *The External Dimension of EU Citizenship: Arguing for Effective Protection of Citizens Abroad*. [online]. Brussels : Centre for European Policy Studies, Policy Brief No. 136, July 2007, 11 s. [cit. 2013-01-05]. Dostupné na internete: <<http://www.ceps.be/book/external-dimension-eu-citizenship-arguing-effective-protection-citizens-abroad>>.
5. HURNÁ, L. - RUSIŇÁK, P.: *Právo Európskej únie*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2010. 395 s. ISBN 978-80-225-3048-4.
6. Charta základných práv Európskej únie.
7. Návrh Smernice Rady o konzulárnej ochrane občanov Únie v zahraničí zo 14.12.2011, KOM(2011) 881.
8. Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Konzulárna ochrana občanov EÚ v tretích krajinách: súčasný stav a budúci vývoj z 23.3.2011, KOM(2011) 149.
9. Oznámenie Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov: Účinná konzulárna ochrana v tretích krajinách: príspevok Európskej únie: Akčný plán na roky 2007 – 2009 z 5.12.2007, KOM(2007) 767.
10. Rozhodnutie 95/553/ES z 19.12.1995 o ochrane občanov Európskej únie prostredníctvom diplomatických a konzulárných zastúpení.
11. Rozhodnutie 96/409/SZBP z 25.6.1996 o zavedení cestovného preukazu.

12. Rozhodnutie Rady z 26.7.2010 o organizácii a fungovaní Európskej služby pre vonkajšiu činnosť (2010/427/EÚ).
13. Text of the draft articles on diplomatic protection. In: *Report of the International Law Commission*. [online]. New York : United Nations General Assembly, A/61/10, 2006, s. 16-21. [cit. 2013-01-07]. Dostupné na internete: <http://untreaty.un.org/ilc/reports/english/a_61_10.pdf>.
14. Viedenský dohovor o diplomatických stykoch z roku 1964 (157/1964 Zb.).
15. Viedenský dohovor o konzulárnych stykoch z roku 1963 (32/1969 Zb.).
16. Zelená kniha Komisie: Diplomatická a konzulárna ochrana občanov Únie v tretích krajinách z 28.11.2006, KOM(2006) 712.
17. Zmluva o Európskej únii.
18. Zmluva o fungovaní Európskej únie.

Kontakt

JUDr. Lucia Hurná, PhD.

Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: hurna@euba.sk

Simona Chuguryan

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

PRIORITY ZAHRANIČNEJ POLITIKY RUSKEJ FEDERÁCIE PO NÁSTUPE VLADIMÍRA PUTINA DO PREZIDENTSKÉHO ÚRADU

Abstrakt

Súčasnú Rusko môžeme označiť za krajinu, ktorá je ešte stále v procese transformácie a usiluje sa o svoje zaradenie medzi vyspelé demokratické štáty. Smerovanie zahraničnej politiky Ruska bude ovplyvnené dvoma základnými faktormi, a to globálnou systémovou krízou a výsledkom prezidentských volieb v USA. Existencia veľkého vojenského, energetického surovinového potenciálu stavia Ruskú federáciu do pozície významného aktéra svetovej politiky, ktorý bude presadzovať svoje strategické a geopolitické záujmy.

Kľúčové slová: Ruská federácia, zahraničná politika, Vladimir Putin, aktér svetovej politiky.

Abstract

Present Russia is still in the transformation process and it tries to become one of developed democratic states. Russian foreign policy will be affected by two basic factors – global crisis and by result of presidential elections in the USA. Military capacities and energy sources make from Russia one of influential actor of world policy – following its geopolitical and strategic interests.

Key words: Russian Federation, foreign policy, Vladimir Putin, actor of world policy.

Po skončení studenej vojny došlo k novému geopolitickému usporiadaniu sveta. Bipolárny systém sa zmenil na unipolárny, čo viedlo k zmene globálneho systému medzinárodných vzťahov. Ruská federácia ako najsilnejší nástupnícky štát Sovietskeho zväzu v rámci sukcesie prevzala všetky jeho práva, povinnosti a záväzky. Zlá vnútropolitická situácia krajiny bola dôvodom, že Rusko sa stalo slabým ekonomickým nástupcom Sovietskeho zväzu.

V 90-tych rokoch (v čase druhého volebného obdobia prezidenta Borisa Jeľcina) Rusko zápasilo s politickou ako aj ekonomickou nestabilitou, ktorá vyvrcholila v auguste 1998, kedy sa krajina dostala do hlbokoj ekonomickej krízy. Sužovali ju nezamestnanosť, hlboké sociálne rozdiely a nestabilná ekonomika a v neposlednom rade vysoká miera inflácie. Do popredia sa dostali aj politické problémy a viaceré etnické a náboženské konflikty. Krajina sa dostala do stavu hlbokoj spoločenskej krízy, ktorá dosiahla takých rozmerov, že sa Rusko ocitlo na pokraji kolapsu.¹

Hrozil rozpad krajiny, čo bolo dôsledkom stále sa oslabujúcej moci centrálnej vlády, ktorú oslabovali oligarchovia. Ich vplyv výrazne rástol a posilňoval regióny. V rukách oligarchov boli médiá i ekonomika štátu. Prostredníctvom nich oligarchovia riadili politickú situáciu v krajine, čo ešte výraznejšie prispievalo k nestabilite a nastoleniu ekonomickej a sociálnej krízy v krajine. (politická nestabilita, ekonomický kolaps – chaos)

¹ BALABÁN, M. – RAŠEK, A. a kol. 2010. *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*. Praha: Karolinum, s.43.

Nestabilita krajiny a nejasnosť v riešení vnútornej politickej situácie sa odzrkadlili aj v bezpečnostnej politike Ruska a v oslabovaní jeho medzinárodného statusu.

Z pohľadu zahraničnej politiky možno hodnotiť Ruskú federáciu v danom období ako krajinu snažiacu sa nájsť svoje pevné miesto na svetovej politickej scéne. Ruská federácia získala nové výrazne slabšie postavenie v medzinárodnom prostredí, čo viedlo k prehlbovaniu ruskej frustrácie. Stratila svoj dovtedajší vplyv v regióne (Bola nútená postupne opustiť svoje bývalé teritória v strednej a východnej Európe.) Rozpad Varšavskej zmluvy, ako aj vstup stredoeurópskych krajín do NATO do značnej miery oslabili pozíciu Ruskej federácie v geopolitickom priestore.

Rusko muselo začať realisticky reagovať na novo vzniknutú situáciu – medzinárodno-politických zmien. Cieľom bolo zvrátiť nepriaznivé tendencie vo vnútropolitickom vývoji ako aj oslabovanie medzinárodného statusu Ruskej federácie. Nástupom Vladimíra Putina nového prezidenta do úradu sa podarilo zabrániť uvedeným negatívnym trendom.

Po nástupe do prezidentského kresla začal Vladimír Putin (2000 - druhý ruský prezident) uskutočňovať rozsiahle reformy založené na realite a pragmatizme. Posilnil prezidentské právomoci, čo bolo z nášho pohľadu nevyhnutné vzhľadom na silné postavenie gubernátorov. Uskutočnil reformný program celej federácie. Vytvoril nový orgán - Štátnu radu, na čele ktorej stojí prezident. Zmeny, ktoré uskutočnil môžeme zhrnúť do niekoľkých bodov, a to:

- vytiahol Rusko z hlbokého rozvratu a úpadku – stabilizoval krajinu (ekonomicky i politicky)
- sanoval krajinu
- ekonomicky obnovil krajinu vďaka vysokým cenám ropy a zemného plynu
- zabránil masívnym transferom finančných prostriedkov do zahraničia
- vysporiadal sa s oligarchami (Berezovskij, Chodorkovskij) a posilnil postavenie Kremľa
- upevnil medzinárodno-politické postavenie Ruska, získalo pozíciu regionálnej mocnosti - Rusko sa stalo serióznym „hráčom“ na svetovej scéne
- postsovietsky priestor (krajiny SNŠ) – výhradná sféra vplyvu Ruskej federácie.²

Putinove reformy možno označiť za demokratické a zároveň za nedemokratické. Ich demokratickosť bola v nutnosti uskutočniť právne zmeny v ruskej spoločnosti a skonsolidovať vzniknutú nestabilnú situáciu. A nedemokratický charakter je vo výraznom posilnení prezidentských právomocí a tiež v existencii silných a nevolených gubernátorov dosadzovaných priamo Kremľom. Práve tento prvok Putinových reforiem bol často kritizovaný zo strany Európskej únie.

Po konsolidácii krajiny a jej vnútornej stabilizácii sa začala formovať zahraničná politika Ruskej federácie. Podľa Holzera mala nasledovné ambície:

- budovať vlastnú zahraničnú suverenitu Ruska
- nanovo definovať vzťahy s bývalými sovietskymi republikami
- adaptovať vlastnú zahraničnopolitickú doktrínu na univerzálne štandardy medzinárodného
- práva³

² Dôkazom, toho, že toto územie patrí do sféry vplyvu ruskej federácie bolo v roku 2006 prerušenie dodávok plynu Ukrajine.

³ HOLZER, J. 2001. *Politický systém Ruska. Hľadání státu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 224.

Ruská zahraničná politika pokračovala v zámeroch, ktoré nastavil prvý minister zahraničných vecí Ruskej federácie Andrej Kozyrev. V prvom rade sa snažil zabrániť izolácii krajiny. Hlavným cieľom tzv. Kozyrevovej doktríny bolo, že po prekonaní transformačných problémov opäť zaujme postavenie svetovej veľmoci. Podľa tejto doktríny zárukou bezpečnostného vývoja vo svete bude vybudovanie línie Moskva – Brusel - Washington. Tým by sa spomalil proces rozširovania NATO. A v neposlednom rade doktrína predpokladala, že Rusko sa stane prosperujúcou krajinou založenou na demokratických hodnotách, čo povedie k jeho väčšej atraktívnosti pre bývalé krajiny sovietskeho bloku.

Až po politickej a ekonomickej stabilizácii Ruska došlo k naplňaniu jeho zahraničnopolitického záujmu a to stať sa rozhodujúcim a vplyvným aktérom na medzinárodnej scéne, ktorý bude podporovať stabilitu v medzinárodných vzťahoch a mierové riešenie konfliktov.

Konsolidácia a vnútorná stabilita krajiny umožnila Ruskej federácii, aby sa prezentovala ako silná veľmoc, ktorá má záujem ovplyvňovať politické dianie vo svete.

V roku 2008 nastúpil do prezidentského úradu Dmitrij Anatolievič Medvedev. Smerovanie zahraničnej politiky, ani vnútornej politiky sa výrazne nezmenilo. Nové boli len nástroje jej uskutočňovania. Možno práve preto býva často krát označovaný za bábku v rukách Putina.

Základné smerovanie Medvedevovej politiky bolo v nasledujúcich oblastiach:

- ekonomické posilnenie Ruska
- modernizácia krajiny
- zbaviť ruskú ekonomiku závislosti na nerastných surovinách
- orientovať sa viac na silu vedomostí, poznatkov, inovácií, než na silu zbraní
- odstrániť staré paradigmy myslenia z čias studenej vojny
- multipolarita sveta
- postsovietsky priestor (krajiny SNŠ) – výhradná sféra vplyvu Ruskej federácie

Medvedevovou politikou možno pokladať za liberálnejšiu ako bola Putinova. Zasadzovala sa za vytvorenie právneho štátu. Za najväčšiu hrozbu nepokladal USA a rozširovanie jeho sfér vplyvu. Omnoho nebezpečnejšími hrozbami pre krajinu boli podľa Medvedeva finančná nestabilita, terorizmus, korupcia a organizovaný zločin. Podporoval multipolaritu, ktorá vedie k stabilite a lepšej vyváženosti síl vo svetovom politickom systéme.

„Rusko bude podporovať vytváranie a existenciu multipolárneho sveta, ktorý mu umožňuje mať väčší vplyv na svetovú politiku.“⁴

Ruský prezident zhrnul novú koncepciu ruskej zahraničnej politiky do piatich bodov, ktoré začali byť označované za „**Medvedevovu doktrínu**“ (31.8.2008). Patria sem:

1. Ruská federácia uznáva primát základných princípov medzinárodného práva, ktoré definujú vzťahy medzi civilizovanými národmi a bude svoje vzťahy s ostatnými krajinami budovať v rámci týchto princípov a medzinárodného práva.
2. Unipolárny svet je pre Ruskú federáciu neprijateľný. Svet musí byť multipolárny. Nemôže prijať ani svetový poriadok, v ktorom všetky rozhodnutia prijíma jediná krajina, aj keď ide o štát tak dôležitý a vplyvný ako Spojené štáty americké. Takýto svet je nestabilný a hrozia v ňom konflikty.
3. RF si nepraje konfrontáciu so žiadnou krajinou, ani sa nechce izolovať. Bude rozvíjať priateľské vzťahy s Európou, Spojenými štátmi a ďalšími krajinami v takej miere, v akej to len bude možné.
4. Nespochybniteľnou prioritou RF zostáva ochrana životov a dôstojnosti ruských občanov, nech sa nachádzajú kdekoľvek, a z toho budú vychádzať aj jej

⁴ BALABÁN, M. – RAŠEK, A. a kol. 2010. *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*. Praha: Karolinum, s. 74.

zahraničopolitické rozhodnutia. Tiež bude brániť záujmy obchodnej komunity v zahraničí a odpovie na každý agresívny akt.

5. Rovnako ako v prípade iných krajín, existujú oblasti, v ktorých má Ruská federácia privilegované záujmy, pretože v týchto oblastiach ležia krajiny, s ktorými zdieľa zvláštne historické vzťahy a spojuje ju s nimi priateľstvo a dobré susedstvo. Týmto oblastiam bude Ruská federácia venovať zvláštnu pozornosť a bude s nimi budovať priateľské vzťahy.⁵

Prioritou ruskej zahraničnej politiky sa stáva ekonomický potenciál krajiny, ktorý vychádza z nerastného bohatstva ako hlavného zdroja príjmov. Vojenská sila už nie je najdôležitejším prostriedkom na udržanie mocenského postavenia ako tomu bolo v období studenej vojny. Hoci miera vojenskej moci je dôležitá, krajiny možno posudzovať nielen podľa vojenských kritérií – veľkosť ozbrojených síl, počet zbraní rôzneho typu, výška finančných prostriedkov vynakladaná na výskum a vývoj nových vojenských technológií- ale aj podľa iných kvantitatívnych parametrov – ekonomických kritérií.⁶

Od tohto roku (2012) sa staronovým prezidentom Ruskej federácie stal Vladimir Putin.⁷ Orientácia jeho zahraničnej politiky sa bude uberať rovnakým smerom ako u jeho predchodcu, t.j. snaha o nastolenie multipolarizmu, pričom Rusko bude zohrávať významnú úlohu v tomto systéme. Prioritou ruskej zahraničnej politiky sa stáva ekonomický potenciál krajiny, ktorý vychádza z nerastného bohatstva, ako hlavného zdroja príjmov. Vojenská sila už nie je najdôležitejším prostriedkom na udržanie mocenského postavenia ako tomu bolo v období studenej vojny.

V. Muchin sa domnieva, že ozbrojené sily Ruska by do budúcnosti mali plniť praktické úlohy spojené nielen s vojenskou, ale aj ekonomickou bezpečnosťou štátu.⁸

V 21. storočí Rusko razantnejšie presadzuje svoje záujmy na medzinárodnej scéne.

Alexander Dugin vo svojom diele *Osnovy politiky*⁹ rozpracoval geopolitickú doktrínu na princípe eurazianizmu, pričom centrom jeho pozornosti sa stáva Rusko a ruský národ.

Dugin vidí budúcnosť Ruska vo vybudovaní silného impéria. Iná cesta niet, ak si chcú zachovať svojbytnosť svojej civilizácie. Ruskú federáciu chápe ako istý prechodný typ štátu, ktorý musí smerovať k vytvoreniu impéria. Rusko vidí v procese, ktorý sa ešte neukončil. Završenie tohto procesu vidí v získaní prístupu k nemrznúcim moriam. Rusko musí vytvoriť strategické partnerstvo s kontinentálnymi mocnosťami ako je Európa, Čína, India a Irán. Cieľom je oslabenie pozície USA na kontinente, teda vytlačenie z Euroázie. Jediný, kto má na to všetky predpoklady je Rusko: strategickú polohu, veľké nerastné bohatstvo a v neposlednom rade vojenský potenciál, ktorý je schopný konkurovať atlantizmu. Bude vytvorená strategická os Berlín – Moskva - Tokio.

Rusko má čo ponúknuť v oblasti bezpečnosti, vojenskej obrany, prístupu k nerastným a energetickým surovinám, čo je nevyhnutné pre zabezpečenie ekonomického rozvoja.

⁵ NOVOTNÝ, A. 2008. *Medvedevova doktrína*. [cit. 8. 10. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.mepoforum.sk/regiony/vychodna-europa/rusko/medvedevova-doktrina/>

⁶ PEARSON, F. R. 1992. *Medzinárodné vzťahy*, Bratislava: Iris, s. 89.

⁷ V súvislosti s realizáciou prezidentských volieb sa dostala do popredia otázka ich legitímnosti a v neposlednom rade či je možné považovať Rusko za demokratickú krajinu, keďže úlohou volieb je len legitimizovať rozhodnutia Kremľa.

⁸ MUCHIN, V. 2009. *Armija na službe neftebiznisa. Načavšiesja voennie manevry nosjat sovremeno novyj kačestvennyj charakter*. [cit. 7. 10. 2012]. Dostupné na internete: http://milpol.ru/data/2009/15_08/4.doc

⁹ DUGIN, A. *Osnovy geopolitiki*. [cit. 5. 10. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.arctogaia.com/public/osnovygeo/geopol2.htm#5>

Rusko v postsovietskom priestore

Vychádzajúc z histórie musíme konštatovať, že je prirodzené, ak Rusko prejavuje nadmerný záujem o postsovietsky priestor, predovšetkým SNŠ. Napriek zániku ZSSR ruské obyvateľstvo stále žije na celom jeho území, čo dopomáha k snahe posilniť ruskú pozíciu v danom regióne. Oblasťou primárneho záujmu je udržanie si vplyvu a svojej pozície v tomto priestore.

Takmer všetky postsovietske štáty sú viac alebo menej závislé na Rusku, tak v ekonomickej, vojenskej i energetickej oblasti. Čo je dôsledkom ich dlhodobej spoločnej existencie v rámci jedného štátu. Spomínaná závislosť sa výraznejšie prejavila vplyvom globálnej finančnej krízy. Práve jej pôsobením si Rusko posilnilo pozíciu v spomínanom priestore. Mnohé z bývalých štátov ZSSR sa dostali do finančných ťažkostí, ktoré riešili formou predaja svojich aktív Ruskej federácii, alebo pôžičkami (napr. 10 miliárd USD Kazachstanu, ďalších 10 všetkým stredoázijským štátom v rámci Šanghajskej organizácie spolupráce a miliarda Moldavsku)¹⁰, ktoré im poskytlo Rusko. Daný trend výraznejšie podporuje regionalizmus a multipolaritu.

Rusko chce hlavne vo svojom bezprostrednom okolí upevniť svoje postavenie, rozšíriť vplyv a zároveň získať kontrolu nad prírodnými zdrojmi. Napríklad Kazachstan, či Turkmenistan sú bohatými surovinovými základňami. Zároveň sú tranzitnými územiami pre Rusko, čím sa stávajú preň ešte dôležitejšie.

Odporcovia ruskej angažovanosti v postsovietskom priestore, však tvrdia, že pravdepodobne politika Ruska nie je správna, vzhľadom na to, že veľká časť bývalých štátov sa snaží vymaniť spod jeho vplyvu. Ich snahou je stať sa nezávislým a autonómnymi štátmi.

Vývoj Spoločenstva nezávislých štátov, však v poslednom období naznačuje, že - aj napriek politickým deklaráciám – a pravidelným schôdzkam predstaviteľov štátov - Spoločenstvo prestáva byť kompaktným a akcieschopným, vzhľadom na odlišné predstavy vlád členských štátov.¹¹

Napriek predchádzajúcemu tvrdeniu, v poslednom období sledujeme snahu o užšiu spoluprácu členských štátov SNŠ.

Premiéry vlád krajín SNŠ v októbri 2011 podpísali *Dohodu o vytvorení zóny voľného obchodu*¹² na území spoločenstva. Uvedená dohoda vytvorila nový základ obchodných a hospodárskych vzťahov v rámci SNŠ. Krajiny SNŠ si vzájomne otvoria trhy, zrušia bariéry a obmedzenia pre obchod.¹³

Nová zmluva sa má stať základom pre hlbšiu integráciu, východiskovým bodom pre založenie Eurázijského ekonomického zväzu. (Myšlienku takéhoto zväzu nastolil V. Putin.)

Za jednu z najvýznamnejších aktivít vedúcu k upevneniu Ruska v postsovietskom regióne, možno považovať, uzavretie súboru dohôd medzi Ruskom, Bieloruskom a Kazachstanom o tom, že od 1. januára 2012 sa začal budovať Jednotný hospodársky priestor a prvýkrát bol vytvorený nadnárodný orgán, ktorým je Euroázijská hospodárska komisia. Uvedené kroky povedú k vytvoreniu Euroázijskej hospodárskej únie v roku 2015.

¹⁰ TORBAKOV, I. – KONONENKO, V. 2009. *Lásku si nekúpiš*. In: Zahraničná politika č. 5, roč. XIII, s. 22

¹¹ *Vývoj krajín Spoločenstva nezávislých štátov. Vývoj a stav integrácie v regióne Strednej Ázie*, s. 93. [cit. 7. 9. 2012]. Dostupné nainternete: <http://ekonom.sav.sk/uploads/projects/Frank03.pdf>

¹² Už v roku 1994 bola podpísaná dohoda o vytvorení zóny voľného obchodu, ale mnohé krajiny SNŠ vrátane Ruska tento dokument neratifikovali.

¹³ Obrat tovaru medzi krajinami SNŠ sa zvyšuje každý rok. V prvom polroku roka 2011 činil 134 miliárd dolárov, čo o 48% prevyšuje minuloročné ukazovatele.

„Štartuje mimoriadne dôležitý integračný projekt - Jednotný ekonomický priestor Ruska, Bieloruska a Kazachstanu. Projekt, ktorý bez zveličovania je historickým medzníkom nie len pre naše tri krajiny, ale aj pre všetky štáty post sovietskeho priestoru.“¹⁴

Uvedený projekt je značne obmedzený, pretože sa k nemu mnohé štáty bývalého ZSSR odmietajú pripojiť. Pobaltie je plne zapojené do fungujúcich európskych inštitúcií, Ukrajina sa zase spolupráci s Ruskom vzpiera v obave, že by narušila budovanie silných väzieb s Európou. Organizácia je otvorená pre všetkých záujemcov. Vráťane Európskej únie.

Členovia organizácie sú presvedčení, že vytvoria efektívne fungujúce pásmo slobodného obchodu. vytvoria nové pracovné miesta, ktoré umožnia podnikom rozvíjať sa a to je zvlášť dôležité v súčasnej nestabilnej finančno-ekonomickej situácii. Zmluva o slobodnom obchode otvára nové možnosti pre ďalší rozvoj spolupráce v rámci SNŠ.

Vzťahy medzi Ruskou federáciou a USA

Vzájomné vzťahy neustále lavírujú a sú závislé od medzinárodno-politického vývoja vo svete a reakcií oboch aktérov.

Zhoršenie vzťahov medzi Spojenými štátmi a Ruskou federáciou vyplývalo predovšetkým z nesúhlasu Ruska s integráciou pobaltských krajín do Severoatlantickej aliancie, čo považovalo za snahu západu prostredníctvom NATO rozšíriť sféru svojho vplyvu a mocenské záujmy pod zámienkou šírenia demokracie, ľudských práv a slobôd. K vyostreniu negatívnych vzťahov prispelo aj odignorovanie západom potreby súhlasu Bezpečnostnej rady OSN na bombardovanie Srbska v bývalej Juhoslávii (1999). V poslednom období vzájomné vzťahy Ruska a USA ovplyvnil konflikt v Sírii (2011) a v neposlednom rade aj rozdielny názor oboch aktérov na podobu systému medzinárodných vzťahov.

Rusko má dva všeobecné ciele smerom k USA:

- Obmedziť globálnu a regionálnu rolu a prítomnosť USA (najmä v regiónoch ktoré susedia s Ruskom)
- Dospieť s USA k osobitným dohodám, ktoré potvrdia veľmocenské postavenie Ruska¹⁵

Snahou oboch štátov je hlbšie preniknúť na ázijský kontinent s cieľom získať strategickú pozíciu v regióne a surovinovú základňu. Rusko sa obáva aj intenzívnejšej spolupráce medzi západom a Iránom, ktorá by mohla vyústiť do dovozu iránskeho plynu do Európy, čo by mohlo mať negatívny dopad na ruskú energetickú stratégiu.¹⁶

Obaja aktéri disponujú významným jadrovým potenciálom, čo ich predurčuje k vzájomnej spolupráci.

Je potrebné uviesť, že tak pre Rusko ako aj USA začína byť obávaným konkurentom práve Čína. Rusko neustále sleduje rýchle tempo rastu Číny s veľkými obavami. Zatiaľ sa snaží o vyššiu mieru spolupráce s Čínou. Do budúcnosti sa však dá predpokladať, že sa zintenzívni spolupráca medzi Ruskou federáciou a západom, čím do istej miery oslabia pozíciu Číny.

¹⁴ Nový integračný projekt pre Euráziu - budúcnosť, ktorá sa rodí dnes. [cit. 5. 10. 2012]. Dostupné na internete: <http://rusemb.sk/svk/news-svk/216.html>

¹⁵ MENKISZAK, M. 2010. *Prečo Rusko – americký reštart nie je prekvapením*. In: *Zahraničná politika* č. 4, roč. XIV.

¹⁶ Bližšie pozri: KUCCHARČÍK, R. 2010. *Miesto USA v súčasnej medzinárodnej politike v kontexte novej národnej bezpečnostnej stratégie*. In *Medzinárodné vzťahy*, Bratislava : Fakulta medzinárodných vzťahov EU, roč. 8, č. 1, s. 7-22.

Rusko a jeho vplyv v krajinách strednej a východnej Európy

Snahou Ruska je uplatňovať svoju sféru vplyvu aj v krajinách východnej a strednej Európy (SVE), ktoré boli súčasťou východného bloku. Zohrávajú kľúčovú úlohu v tranzite ropy a zemného plynu. Práve cez ich územia prepravuje Rusko uvedené komodity na trh Európskej únie, ktorý je najdôležitejším trhom pre Ruskú federáciu. Jednak z hľadiska objemu – 80 % celkového exportu z Ruska smeruje na trh EÚ, tiež z hľadiska solventnosti jednotlivých odberateľov, ktorí pravidelne a načas platia.

Práve krajiny SVE sa stali jedným zo zdrojov naštrbenia vzájomných vzťahov medzi Ruskou federáciou a USA o sféru vplyvu v danej oblasti (sem radíme aj SR). Rozširovanie Európskej únie (EÚ) a Severoatlantickej aliancie (NATO) viac na východ bližšie k ruským hraniciam viedlo k negatívnym postojom zo strany Ruskej federácie z viacerých dôvodov.

Rusko sa obávalo straty svojho vplyvu v uvedených krajinách. Tiež nároku Európskej únie uskutočňovať svoju politiku v týchto štátoch. A v neposlednom rade považovalo za hrozbu približovanie sa NATO k jeho hraniciam. Naopak samotné štáty deklarovali svoj záujem a slobodné rozhodnutie vstúpiť do medzinárodne uznávaných organizácií. Západné demokracie, na čele s USA, vyhlasovali, že nejde o presadzovanie mocenských ambícií, ale o cieľ pomôcť vznikajúcim demokraciám na ich ceste k západným hodnotám a o zabezpečenie ich bezpečnosti.

Záver

Rusko vo svojej zahraničnej a bezpečnostnej politike zdôrazňuje svoje národné záujmy. Rusko síce odmieta západné chápanie bezpečnosti, ale existencia spoločných bezpečnostných záujmov predurčuje možnú vzájomnú spoluprácu RF s USA a NATO. Do budúca sa Rusko bude usilovať o získanie rovnakého statusu ako majú iné svetové mocnosti.

Použitá literatúra:

1. BALABÁN, M. – RAŠEK, A. a kol. 2010. *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*. Praha: Karolinum, 978-80-246-1721-3.
2. ČECH, L. 2011. *Možnosti a limity vytvárania regionálnej bezpečnosti v strednej Ázii*. In *Medzinárodné vzťahy 2011 : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky : zborník príspevkov z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie : zámok Smolenice 1. - 2. december 2011 [elektronický zdroj]*. - Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. ISBN 978-80-225-3357-7.
3. DUGIN, A. *Osnovy geopolitiki*. [cit. 5. 10. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.arctogaia.com/public/osnovygeo/geopol2.htm#5>
4. HOLZER, J. 2001. *Politický systém Ruska. Hledání státu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, ISBN 80-85959-97-6.
5. KUCHARČÍK, R. 2010. *Miesto USA v súčasnej medzinárodnej politike v kontexte novej národnej bezpečnostnej stratégie*. In *Medzinárodné vzťahy*, Bratislava : Fakulta medzinárodných vzťahov EU, 2010. ISSN 1336-1562, 2010, roč. 8, č. 1, s. 7-22.
6. MENKISZAK, M. 2010. *Prečo Rusko – americký reštart nie je prekvapením*. In: *Zahraničná politika* č. 4, roč. XIV, ISSN 1336-7218.
7. MUCHIN, V. 2009. *Armija na službe neftebiznisa. Načavšiesja voennie manevry nosjat sovremeno novyj kačestvennyj charakter*. [cit. 7. 10. 2012]. Dostupné na internete: http://milpol.ru/data/2009/15_08/4.doc

8. NOVOTNÝ, A. 2008. *Medvedevova doktrína*. [cit. 8. 10. 2012]. Dostupné na internete: <http://www.mepoforum.sk/regiony/vychodna-europa/rusko/medvedevova-doktrina/>
9. *Nový integračný projekt pre Euráziu - budúcnosť, ktorá sa rodí dnes*. [cit. 5. 10. 2012]. Dostupné na internete: <http://rusemb.sk/svk/news-svk/216.html>
10. PEARSON, F. R. 1992. *Medzinárodné vzťahy*, Bratislava: Iris, s. 89, ISBN 80-88778-42-5
11. TORBAKOV, I. – KONONENKO, V. 2009. *Lásku si nekúpiš*. In: *Zahraničná politika* č. 5, roč. XIII, s. 22
12. *Vývoj krajín Spoločenstva nezávislých štátov. Vývoj a stav integrácie v regióne Strednej Ázie*, s. 93. [cit. 7. 9. 2012]. Dostupné na internete: <http://ekonom.sav.sk/uploads/projects/Frank03.pdf>

Kontakt

PhDr. Simona Chuguryan, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: simona.chuguryan@euba.sk

Наталья Владимировна Ионова

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИНСТИТУТ
ЭКОНОМИКИ И ПРАВА, Г. МОСКВА

ОСНОВЫ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЛИНГА В ИНТЕГРИРОВАННЫХ СТРУКТУРАХ

Статья посвящена проблемам использования в интегрированных структурах подходов финансового контроллинга. Авторами рассмотрены составляющие финансового контроллинга и особенности их функционирования. В статье авторы уделили особое внимание применению различных вариантов учетной деятельности в целях решения задач в среде контроллинга.

Ключевые слова: бухгалтерский управленческий учет, финансовый контроллинг, планирование.

Abstract

The article is dedicated to problems of the integrated structures of methods of financial controlling. The author investigates components of financial controlling and features of their execution. The author focuses on different versions of accounting methods for solving problems in controlling. The accounting administrative account, financial controlling, planning.

Нестабильная рыночная среда предъявляет к субъектам хозяйствования особые требования к механизмам их управления. В этой связи большинство организаций в настоящее время функционируют в среде контроллинга как функционально обособленного направления экономической работы, связанного с реализацией финансово-экономической функции в менеджменте, обеспечивающей принятие стратегических и оперативных управленческих решений.

Контроллинг (от английского to control – управлять) находится на пересечении учёта, информационного обеспечения и координации, связывая воедино эти функции, интегрируя и контролируя их. Для корпоративных объединений контроллинг также выступает механизмом саморегулирования, обеспечивая в контуре управления многоуровневую связь.

Очевидно, что контроллинг интегрированной структуры должен включать в себя три аспекта: стратегический, текущий и оперативный.

Целью стратегического контроллинга является обеспечение «выживаемости» корпоративного объединения и «отслеживание» его движения к намеченной цели.

Текущий контроллинг ответственен за создание системы управления достижением среднесрочных целей, а также принятия своевременных решений по оптимизации соотношения «затраты-прибыль».

Основная задача оперативного контроллинга – оказывать помощь менеджерам в достижении краткосрочных целей, которые чаще всего выражаются в виде количественных значений уровня рентабельности, ликвидности и прибыли.

Приоритетным направлением при организации службы контроллинга в консолидированных группах должен выступать текущий контроллинг, способный

обеспечить единство контура интеграции, «настраивая» службы планирования и контроля участников на достижение стоящих перед группой целей.

Поскольку концепция контроллинга определяется опережающей превентивной деятельностью функционирования хозяйствующего субъекта, её реализация основывается на четырёх основополагающих принципах: движения и торможения; своевременности; стратегического сознания и документирования.

В службе контроллинга традиционно выделяют следующие подсистемы:

- 1) планирование действий (бюджетирование и налоговое планирование);
- 2) формализация поведения персонала;
- 3) контроль с элементами мониторинга.

Первая подсистема в процессе функционирования взаимодействует с остальными на основе информационных потоков, генерируемых системой бухгалтерского финансового и бухгалтерского управленческого учета.

Управленческий учёт и его взаимодействие с системой финансового учёта в интегрированной структуре можно организовать по одному из следующих вариантов: однокруговому (монизм) и двухкруговому (дуализм).

В однокруговой системе используется единая система счетов и бухгалтерских проводок, т. е. счета управленческого учёта относятся одновременно к учёту финансовому. При этом для создания коммерческой тайны на счетах финансового учёта регистрируется лишь сальдо, а передача данных из одной системы в другую осуществляется через специальный передаточный счёт. Очевидно, что указанная система не способна в достаточной степени обеспечить наглядность и доступность информации руководителям консолидированной группы для принятия оперативных решений.

Более эффективным представляется внедрение двухкруговой системы, при которой каждая из подсистем является замкнутой. В финансовой бухгалтерии участников консолидированной группы затраты группируются по экономическим элементам, позволяя получать информацию об общей сумме затрат на производство без указания МВЗ. В управленческой бухгалтерии управляющей компании затраты группируются по статьям калькуляции себестоимости продукции с детализацией информации по отклонениям «план-факт». Такая автономная система учёта позволяет более грамотно использовать потенциал интегрированной структуры и отражать происходящие в ней процессы для целей управления.

Ведущим направлением в системе контроллинга должно являться планирование, в котором традиционно выделяют 3 уровня (с разделением на кратко-, средне- и долгосрочное): стратегическое, оперативное и диспозитивное.

Посредством стратегического планирования ставятся цели и определяются пути их достижения для оперативного планирования; с другой стороны, на основе плановых расчётов по отдельным направлениям должно быть проверено, может ли быть реализован стратегический план вообще.

В то же время диспозитивное планирование не влияет на оперативный план действий, который меняется только в случае изменения одной из чётко сформулированных предпосылок стратегического плана.

В традиционной системе планирования затрат каждая смета, структурированная по элементам и местам возникновения (МВЗ), одновременно служит инструкцией по распределению фактических затрат, что обеспечивает нормальное сопоставление фактических и плановых показателей и их кумулятивных отклонений. При таком подходе каждый документ, генерируемый информационной управленческой системой, может стать основой для планирования, т. е. информационная управленческая система одновременно должна быть и плановой управленческой системой. В результате в

консолидированной группе возможно построение интегрированной службы стратегического и оперативного планирования, т. е. системы регулирования затрат и результатов деятельности, помогающей в достижении стратегических целей [2,6].

Рамки внутреннего контура планирования будет очерчивать многоуровневая система расчёта маржинальной и операционной прибыли для оперативного принятия управленческих решений по следующему алгоритму:

- 1) расчёт маржинальной и операционной прибыли для каждого члена группы второго уровня с выделением «узких» мест и расчётом частных сумм покрытия;
- 2) расчёт прибыли на уровне управляющей компании;
- 3) расчёт маржинальной и операционной прибыли всей консолидированной группы второго уровня как показателя контроллинга с использованием инструментария согласования (корректировка разницы, возникающей за счёт использования различных систем оценки участниками группы) и анализом отклонений;
- 4) формирование фактического результата на основании сметных данных и корректировки постоянных затрат для дальнейшего согласования с прибылью консолидированной группы первого уровня.

Указанный алгоритм был разработан на основе исследований А. Дайле, который разделял управленческий и балансовый результаты деятельности отдельных предприятий. Управленческий результат показывает, какие мероприятия и в каких областях менеджмента позволяют получить больше прибыли; цели представления результата при этом различны и ориентированы на внутреннего потребителя. Балансовый результат показывает величину прибыли, которую хотят или должны получить в соответствии с нормами законодательства, и предназначен для внешнего потребителя [3].

Представленный автором механизм формирования маржинальной и операционной прибыли в системе контроллинга, в отличие от методики А. Дайле, отражает факт достижения или не достижения стратегических и оперативных целей по «узкому» месту на различных уровнях консолидированной группы и является итоговой информацией, на которую ориентирована работа по формированию отчётности контроллера.

В качестве «узкого» места традиционно выступает план с максимально жёсткими ограничениями. Таковым обычно является план реализации по группе, однако некоторые частные планы группы (финансовый, план по персоналу) также имеют характер «узких» мест [3].

Исключение из расчётов капитала, инвестированного непосредственно в группу, связано с тем, что распределение прибыли дочернего (зависимого) общества предопределено процентом участия материнской компании в его уставном капитале («долей большинства»). И если материнское общество делает дополнительные капитальные вложения в дочернее общество без изменения его уставного капитала, то дополнительная прибыль, полученная от таких вложений, будет распределена по тому же проценту между материнским обществом и сторонними учредителями.

Во избежание этого необходимо организовать отдельный учёт доходов на дополнительно вложенный капитал. Дивиденды, полученные от таких инвестиций, должны быть отражены отдельно в составе нераспределенной прибыли консолидированной группы. Такое регулирование объема инвестиций необходимо для изменения доли инвестора (материнского общества) в имуществе контрагента (дочернего общества). Результат консолидации в данном случае будет реально выражаться в расширении баланса материнского общества. Кроме того, инвестиции,

сделанные в дочернее общество, в последующем должны привести к увеличению его уставного капитала [6].

В среде контроллинга вместо расчёта маржинальной прибыли на единицу продукции более верным является использование многоступенчатой маржинальной прибыли за определённый временной период (*marginal income*). Данный показатель состоит из целевых сумм покрытия по «узким» местам (*intention income*), которые характеризуют требования, предъявляемые к ещё не достигнутой маржинальной прибыли.

Проведение расчётов по методике маржинального анализа требует, что бы переменные издержки менялись пропорционально объёму производства (реализации) продукции, а постоянные издержки не менялись в пределах значимого объёма производства (реализации). Однако для целей контроллинга более важным является подверженность практически всех затрат если не краткосрочному, то долгосрочному воздействию, а также тот факт, что большинство из них меняются не прямо пропорционально, а ступенчато [4].

В этой связи классификацию затрат консолидированной группы, по мнению авторов, рационально провести следующим образом:

- 1) структурные (постоянные) затраты – затраты на создание и функционирование структуры организационной надстройки;
- 2) продуктовые (переменные) затраты – затраты, необходимые для создания структуры продукта;
- 3) предельные затраты – дополнительные затраты на формирование единицы продукции.

Внутренний контур планирования прибыли группы второго уровня должен в итоге объединяться с контуром интегрированного планирования количественных показателей группы первого уровня, выступая при этом его ограничителем и «скелетом».

Во внешний контур должны также входить планы мероприятий по выполнению бюджета. Для этого планирование должно развиваться по двум направлениям в разрезе каждого дочернего (зависимого) предприятия и консолидированной группы в целом:

- 1) от месячного – к годовому;
- 2) от внутреннего контура (планирования оборота, затрат и прибыли) - к внешнему (интегрирующему рыночный план, планы производства, закупок и научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР), персонала, финансовый план и план по прибыли).

Для получения достоверных результатов расчётов информационные потоки корпоративного объединения должны быть синхронизированы. Поэтому речь необходимо вести не о последовательных шагах планирования, а о процессах, происходящих одновременно, в разрезе количественных показателей по видам изделий каждого участника группы. В таком случае планы приобретают характер расписания движения на следующий год или задают направление движения перспективного плана, ограниченного внутренним контуром контроллинга в сегментах [2,6,7].

Следовательно, планирование производственной программы каждого сегмента будет определяться количеством его «узких» мест или, если таковых не имеется, абсолютной положительной величиной маржинальной прибыли.

При этом для общей оценки оптимизации производственной программы каждого члена группы, необходимо будет рассчитать относительную сумму покрытия СИ (*concerning intention income*) (1):

$$СИ = \frac{INI}{TP} , \quad (1)$$

где

INI (intention income) – абсолютная сумма маржинальной прибыли;

TP (time prepare) – время изготовления единицы продукции.

Продукцию необходимо ранжировать в сегментах по величине относительной суммы маржинальной прибыли и в соответствии с рангом включать в производственную программу в максимально возможном для продажи количестве, пока не будут использованы все имеющиеся в «узком» месте мощности. В данном случае можно также воспользоваться моделью расчёта управленческой прибыли без учёта достижения целевого дохода с капитала и отклонений от предельных нормативных затрат.

В практике зарубежного контроллинга применяется также метод целевых издержек (target costing), основанный на использовании ожидаемой цены объекта, полученной в ходе исследования, проводимого перед началом его разработки. Использование данного метода, по мнению автора, возможно для участников консолидированной группы с высокой степенью модификации цен на продукцию, что позволит избежать возвращения к этапу разработки в связи с превышением лимита цены, страхуя тем самым от необдуманных изменений в элементах затрат на изделие [1, 5].

Кроме того, на Западе идёт процесс непрерывного перехода от контроллинга, направленного на увеличение прибыли, к контроллингу, направленному на увеличение стоимости. Современным учредителям уже недостаточно покрытия возникающих в компании затрат, они стремятся к рентабельности вложений, являющейся максимальной по сравнению с другими инвестиционными альтернативами.

Ряд специалистов отмечает, что основные управленческие показатели, основанные на расчёте прибыли, - ROI (Return of Investment) и ROE (Return of Equity), в недостаточной степени учитывают величину затрат на использование собственного капитала [8]. В концепции «стоимость для учредителей» (Shareholder Value) чаще всего рассчитывают такой показатель, как экономическая добавленная стоимость EVA (Economic Value Added), представляющий собой разницу между чистой операционной прибылью после уплаты налогов и затратами на капитал.

Указанный метод имеет ряд очевидных преимуществ: ориентированность на рыночную ситуацию, процессный подход к управлению, рассмотрение всего жизненного цикла товара. Однако эффективность применения данной концепции в отношении консолидированных групп вызывает сомнения, поскольку необходимо будет учесть разноплановые интересы учредителей членов группы, по-прежнему остающихся самостоятельными юридическими лицами.

При применении различных методов управленческого учёта возможны различные варианты решения задач в среде контроллинга (табл.1), которые требуют наличия в корпоративной структуре развитой системы бюджетирования [3].

Таблица 1 -Варианты решения задач контроллинга в консолидированной группе*

Задачи	Система управленческого учёта		
	По фактической себестоимости	По плановой (нормативной) себестоимости	Директ-костинг
1. Составление оперативного плана по группе в целом	-	+/-	+/-
2. Краткосрочное планирование производства	-	-	+/-
3. Планирование сбыта	-	-	-
4. Краткосрочное планирование затрат по группе в целом	-	+/-	+
5. Краткосрочное планирование затрат по центрам ответственности	-	+/-	-
6. Контроль динамики затрат и результатов	+	+	+
7. Оценка эффективности работы менеджеров	+	+/-	+
8. Корректировка методик планирования	+	+/-	+/-

* «->» - задача не решается; «+/-» - задача решается частично; «+» - задача решается.

Однако решение данных задач требует наличия не только упорядочивания информационных потоков бухгалтерского и финансового учета, но и развитой системы бюджетирования.

Литература

1. Анискин, Ю. П., Павлова, А. М. планирование и контроллинг [текст] : учебник по специальности «Менеджмент организации» / ю.п. анискин, а.м. Павлова. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Омега-Л, 2005. – 280 с.
2. Вахрушина, М. А. бухгалтерский управленческий учёт [текст] : учебник для вузов / м.а. вахрушина. – М.: Омега-Л, 2008. – 570 с.
3. ЗДайле, А. практика контроллинга [текст] / а. дайле / пер. с нем. / под ред. и с предисл. м. л. лукашевича и е. н. Тихоненковой. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 336 с.
4. Друри, К. управленческий учет для бизнес-решений [текст]/ к. друри /пер. с англ. – М.: Аудит, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 224 с.
5. Кондратьев, В., Куренков, Ю. корпоративное управление инвестиционным процессом [текст] / в. кондратьев, ю. Курнеков // вопросы теории и практики управления. – 2001. – №2. – С.6-10
6. Международные стандарты бухгалтерского учёта. – Лондон, КМСБУ, 1994. – 480 с.
7. Положение по бухгалтерскому учёту «Информация по сегментам» (ПБУ 12/2000): приказ Минфина Российской Федерации от 27 января 2000 г, №11н.

8. Уткин, Э. А., Эскандаров, М. А. финансово-промышленные группы [текст] / э.а. уткин, м.а. Эскандаров. – Ассоциация авторов и издателей «ТАНДНЕМ». Издательство ЭКМОС, 1998. – 256 с.

Kontakt

Наталья Владимировна Ионова

ДОЦЕНТ КАФЕДРЫ «ФИНАНСЫ И КРЕДИТ» МИЭП
МЕЖДУНАРОДНОГО ИНСТИТУТА ЭКОНОМИКИ И ПРАВА

г. МОСКВА

РОССИЯ

E-mail: IonovaNW@yandex.ru

Eva Jančíková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

SEPA – INTEGRÁCIA PLATOBNÉHO STYKU

Abstrakt

Základným poslaním projektu SEPA je faktické zrušenie hraníc pre uskutočňovanie bezhotovostných retailových platieb v mene euro. Príspevok sa zaoberá vývojom SEPA, legislatívou, ktorá ju upravuje a inštitucionálnym zabezpečením, analýzou platobných prostriedkov, ktoré sa využívajú v rámci SEPA, a tiež analýzou výhod, ktoré SEPA prináša. Ide o veľmi aktuálnu problematiku, nakoľko termín 1.2.2014, kedy budú musieť krajiny Eurozóny definitívne používať vo vzájomnom platobnom styku v eurách platobné prostriedky vymedzené v SEPA, sa blíži.

Kľúčové slová: Euro, Jednotná oblasť pre platby v eurách, úhrada, inkaso, platobné karty.

Abstract

The basic objective of SEPA is to remove the barriers to cross-border European payments integration. This paper deals with the development of SEPA, the legislation and institutions involved, analysis of means of payment, which are used in SEPA, and also analyzing the benefits that SEPA brings. This is a very relevant issue, since the deadline 02.01.2014, when the Eurozone countries would have definitely used in mutual settlements in euro payment instruments defined in SEPA, is coming.

Key words: Euro, Single Euro Payments Area, credit, direct debit, payment cards.

Úvod

Zavedenie spoločnej meny euro v roku 1999 a následné používanie spoločného platidla v hotovostnej oblasti v rámci krajín eurozóny v roku 2002 bolo základným impulzom vytvorenia spoločného priestoru platieb aj v bezhotovostnom platobnom styku. Projekt, ktorého cieľom je integrácia poskytovania jednotných podmienok pri uskutočňovaní najmä bezhotovostných platieb v eurách bol nazvaný SEPA - Single Euro Payments Area.

Základným poslaním projektu SEPA je faktické zrušenie hraníc pre uskutočňovanie bezhotovostných retailových platieb v mene euro. Priamym dôsledkom zavedenia SEPA by malo byť nahradenie domácich platobných nástrojov, ako sú úhrady, inkasá alebo platobné karty, efektívnymi nástrojmi SEPA s cieľom realizovať akúkoľvek platbu jednoducho, efektívne, bezpečne a za rovnakú cenu. Zoznam krajín participujúcich na SEPA: 17 krajín eurozóny (Belgicko, Cyprus, Estónsko, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Írsko, Luxembursko, Malta, Nemecko, Portugalsko, Rakúsko, Slovensko, Slovinsko, Španielsko a Taliansko), 10 členských krajín EÚ, ktoré zatiaľ neprijali euro (Bulharsko, Česká republika, Dánsko, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko, Švédsko a Veľká Británia) a 3 krajiny Európskeho hospodárskeho priestoru (Island, Lichtenštajnsko a Nórsko) a 14 ostatných participujúcich krajín, autonómnych oblastí, území a kolónií (Švajčiarsko, Monako, Gibraltár, Mayotte, Saint Pierre a Miquelon, Francúzska Guyana, Guadeloupe, Martinik, Réunion, Azory, Madeira, Ceuta a Melilla, Kanárske ostrovy a Alandské ostrovy).

V rámci SEPA môžu spotrebiteľia, podniky a ďalšie hospodárske subjekty zasielať a prijímať platby v eurách, či už v rámci jednej krajiny alebo medzi jednotlivými krajinami, za rovnakých základných podmienok, práv a povinností a bez ohľadu na to, kde sa nachádzajú.

Základné prvky SEPA môžeme zhrnúť takto: jednotná mena (Euro), jednotný súbor platobných prostriedkov – úhrady, inkasá a platobné karty, efektívna infraštruktúra na spracovanie platieb, jednotné technické štandardy, jednotné prevádzkové postupy, harmonizovaný právny základ a rozvoj nových služieb orientovaných na zákazníkov.

Príspevok sa zaoberá vývojom SEPA, legislatívou, ktorá ju upravuje a inštitucionálnym zabezpečením, analýzou platobných prostriedkov, ktoré sa využívajú v rámci SEPA, a tiež analýzou výhod, ktoré SEPA prináša. Ide o veľmi aktuálnu problematiku, nakoľko termín 1.2.2014, kedy budú musieť krajiny Eurozóny definitívne používať vo vzájomnom platobnom styku v eurách platobné prostriedky vymedzené v SEPA, sa blíži.

Legislatívny a inštitucionálny rámec SEPA

Projekt SEPA je iniciatívou európskeho bankového priemyslu, ktorá je riadená Európskou platobnou radou (European Payments Council – EPC). Cieľom SEPA je eliminovať rozdiely v spôsoboch, akými sa realizujú domáce a cezhraničné transakcie hromadné platby v rámci klíringov tzv. ACH (Automated Clearing House), aby sa tak zvýšila efektívnosť a znížili náklady pre všetky zainteresované strany. Zavedenie SEPA má okrem iného vytvoriť aj konkurenčné prostredie pre bankový sektor a tiež určitým spôsobom prekonať výhody, ktoré majú USA v rámci svoji klíringového systému, ktorý im umožňuje zúčtovať platby v rámci USA.

Európska únia a Európska centrálna banka aktívne podporujú rozvoj SEPA a prijali príslušné smernice. K najdôležitejším legislatívnym krokom patrí prijatie Smernice k platobným službám 924/2009, ktorá revidovala Smernicu 2560/2001. SEPA začala v Bruseli v roku 2002, keď sa zišli zástupcovia hlavných európskych bánk a bankových asociácií, aby dohodli na reakcii na reguláciu EÚ (EC Regulation 2560/2001), ktorá bola prijatá koncom roka 2001 a zaviedla jednotné spoplatňovanie výberov v hotovosti, platieb kartami a úhrad pri cezhraničných a domácich platbách v rámci Eurozóny. Pôvodne sa toto Nariadenie obmedzovalo len na nízko hodnotové platby najskôr do sumy €12.500, ktorá sa v roku 2006 zvýšila na €50.000.

Nariadenie tiež zaviedlo určité zmeny v bankových systémoch tým, že banky mali zmeniť svoje národné kódy a čísla účtov na nové štandardy tzv. IBAN (International Bank Account Numbers) a BIC (Bank Identification Codes). Táto zmena znamenala najväčšiu výzvu pre banky v rámci SEPA, nakoľko dovtedy sa používali v členských krajinách rôzne číselné kódy bankových účtov.

Legislatívnym základom je však Nariadenie o platobných službách (tzv. Payment Services Directive), ktoré bolo transponované do legislatívy jednotlivých členských krajín EÚ. V rámci SR bolo predmetné Nariadenie transponované do Zákona č. 492/2009 Z.z. o platobných službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov zo 4. novembra 2009.

Najvyšším riadiacim orgánom SBA pre projekt SEPA je Prezídium SBA, ktoré na základe záverov Výboru pre SEPA prijíma konečné rozhodnutia záväzné pre členov SBA, vykonáva riadiace a kontrolné činnosti súvisiace s jeho rozhodnutiami a uzneseniami.

Aj keď sa na projekte SEPA pracuje už od roku 2002, a s prechodom na SEPA produkty sa počítalo do roku 2010, stále sa vynárali nové a nové prekážky a viedlo to k tomu, že Európska banková rada s podporou ECB ako aj zástupcovia finančných inštitúcií dospeli k názoru, že je potrebné stanoviť konečný dátum, kedy majú byť implementované nové

postupy pri úhradách a inkasách, tento dátum by mal byť záväzný pre členské krajiny, aby sa tak zabezpečil úspech projektu.

Tento návrh bol prerokovaný a schválený európskymi legislatívnymi orgánmi – Európskym parlamentom, Radou Európy a ECB. Všetky tri európske inštitúcie sa dohodli v rámci tzv. „trilógovej negociácie“ na spoločnej a konečnej verzii Smernice („Smernica ustanovujúca technické požiadavky na úhrady a priame inkasá v eurách“). Smernica obsahuje konečný dátum SEPA migrácie - 1. Február 2014 pre úhrady a inkasá. To znamená, že SEPA migrácia už nie je dobrovoľným projektom, ale stáva sa povinným regulovaným projektom, pretože použitie SEPA úhrad a inkás je mandatorne. Po vyše desiatich rokoch príprav SEPA zostáva už len 12 mesiacov na to, aby sa tento ambiciózny projekt EÚ v oblasti elektronických platieb v eurách stal realitou.

Vo februári 2012 Rada Európy, predstavujúca 27 členských štátov a Európsky parlament prijali Smernicu (EÚ) č. 260/2012 stanovujúcu technické a obchodné požiadavky pre úhrady a inkasá v eurách.

Základné platobné nástroje v rámci SEPA

SEPA je považovaná za kľúčový nástroj na dosiahnutie širšej harmonizácie v rámci eurozóny, ktorá by mala prispieť k ďalšiemu zvýšeniu cezhraničného pohybu tovaru a služieb. Základné platobné nástroje v rámci projektu SEPA úhrady a inkasá a platobné karty, konkrétne spoločné požiadavky na karty, platobné terminály a bankomaty.

V rámci Slovenskej republiky je implementácia SEPA rozdelená do nasledovných fáz:

1. fáza – naplnenie požiadaviek stanovených SEPA rámcom pre platobné karty najneskôr do konca roku 2011
2. fáza – implementácia SEPA úhrad pre úhrady realizované prostredníctvom retailového platobného systému EURO SIPS v 2.polroku 2012,
3. fáza – implementácia SEPA úhrad a SEPA inkás v súlade s nariadením č. 260/2012 v termíne do 1.2.2014.

SEPA úhrada (SCP – SEPA Credit Transfer)

Prvým SEPA platobným nástrojom, ktorí môžu používatelia platobných služieb reálne používať sú SEPA úhrady, a to od 28.1.2008. Schéma SEPA inkás bola spustená dňa 1.11.2009. Do schémy pre SEPA úhrady je zapojených takmer 4 600 bánk, z toho 9 bánk pôsobiacich v SR, do základnej schémy pre SEPA inkasá (tzv. „Core“) je zapojených takmer 4 000 bánk z toho 12 slovenských, a napokon do schémy pre SEPA inkasá uskutočňovanými medzi podnikmi (tzv. „B2B“) je zapojených takmer 3 500 bánk z toho 2 slovenské.¹

Vzhľadom na, že národné platobné systémy sa výrazne líšili, nové technické normy a harmonizované formáty, ktoré sú teraz k dispozícii, umožňujú firmám a spotrebiteľom používať SEPA úhrady, aby sa prevody v eurách realizovali v celej Európe za rovnakých podmienok. Príkazy na úhradu, formáty, identifikačné údaje bánk a účtov, prevádzkové pravidlá sú rovnaké bez ohľadu na to, či sa platba realizuje v rámci SR alebo cez hranice, napr. medzi SR a Rakúskom.

Hlavné prvky SEPA úhrady zahŕňujú:

- Maximálny čas na realizovanie SEPA prevodu od elektronického príkazu do pripísania na účet oprávneného je 1 pracovný deň.
- SEPA úhrady sú pripisované na účet v plnej výške bez odpočítania poplatkov z čiastky istiny.
- IBAN a BIC nahradia národné čísla účtov a druhy kódov.

¹ Národná banka Slovenska (2012): Implementačný plán SEPA, verzia 4.

- Dĺžka informácie o úhrade bola stanovená na štandardnú dĺžku 140 znakov, a banky sú povinné preniesť celú túto informáciu do výpisov z účtov.
- Nové voliteľné dátové prvky
- Neurgentné hromadné platby v eurách
- SEPA XML formát je záväzný pri výmene platieb medzi bankami (aj keď banky môžu pokračovať v akceptovaní iných formátov od klientov na realizáciu SEPA platieb).

SEPA inkasá (SDD – SEPA Direct Debit) boli uvedené do praxe 2.11.2009. Inkaso je v slovenskom domácom platobnom styku veľmi rozšírený spôsob vyrovnávania pohľadávok obyvateľstva, najmä voči veľkým spoločnostiam, ako sú napr. elektrárne, plynárne, telekomunikačné spoločnosti, či poisťovne. Tento spôsob sa na druhej strane využíva aj pri zúčtovaní pohľadávok v podnikateľskej sfére. Môže ísť o jednorazové alebo o opakujúce sa inkasné platby, pričom proces spracovania sa v oboch prípadoch nelíši. Hlavné prvky základných SEPA inkás zahrňujú:

- Umožňujú domáce a cezhraničné priame inkasá.
- IBAN a BIC nahradia národné čísla účtov a kódy.
- SEPA priame inkaso je spôsob inkasovania založený na mandáte, ktorý podpíše dlžník a predkladá veriteľ.
- Tento mandát má štandardizovaný obsah a musí byť vystavený jazyku kontraktu dlžníka.
- Nové dátové prvky
- SEPA XML formát je záväzný pre výmenu platieb medzi bankami (aj keď banky môžu pokračovať v používaní iných formátov pri prijímaní inštrukcií od klientov)
- Čas na spracovanie:
 - Priame inkasá budú mať splatnosť stanovenú veriteľom, čo predstavuje dátum, kedy má byť dlžník zaťažený.
 - Dátum a čiastka priameho inkasa je komunikovaná dlžníkovi najneskôr do 14 kalendárnych dní pred dátumom splatnosti.
 - Jednotlivé priame inkaso alebo jedno z inkás musí byť zaslané banke najneskôr 5 pracovných dní pred dátumom splatnosti.
 - Ďalšie priame úhrady musia byť zaslané banke najneskôr 2 pracovné dni pred dátumom splatnosti.
 - Každé vrátenie bankou dlžníka (napr. ak bol účet zatvorený) musí byť uskutočnené najneskôr do 5 pracovných dní po dátume splatnosti
 - Dlžník môže vrátiť autorizované priame inkasá do 8 týždňov po dátume splatnosti.
 - Neautorizované priame inkasá (na ktoré dlžník nepodpísal mandát) môžu byť vrátené do 13 mesiacov po dátume splatnosti.
 - Platnosť mandátu končí 36 mesiacov po poslednom iniciovanom inkase.

Spôsob, akým sa na Slovensku spracovanie inkasných platieb uskutočňuje, nenesie v sebe riziko pre žiadnu zo zúčastnených strán. Prispôbenie súčasne platnej domácej schémy inkás na schému SEPA inkasa je okrem iného spojené so zmenou systému udeľovania mandátov na inkaso zo súčasného tzv. „Debtor Mandate Flow“ (povolenie, resp. mandát na inkaso udeľuje platiteľ svojej banke) na tzv. „Creditor Mandate Flow“ (mandát na inkaso udeľuje platiteľ priamo príjemcovi).

Navrhnuté riešenie je založené na tom, že banka poskytne klientovi možnosť použiť pre svoj účet atribút „úrovne ochrany“, ktorý môže mať hodnotu 1-3:

- Účet s atribútom “bez ochrany”, ktorý plne umožňuje inkaso založené na mandáte danom strane prijímateľa (kreditor) podľa podmienok definovaných v SDD.
- Účet s atribútom “podmienené inkaso”, kedy požiadavka na inkaso s mandátom kreditorovi bude úspešná len v tom prípade, že je mandát daný aj banke dlžníka.
- Účet s atribútom “žiadne inkaso”.

SEPA rámec pre platobné karty (SCF- SEPA Cards Framework)

V oblasti platobných kariet ide najmä o vybavenie platobných kariet, POS terminálov a bankomatov EMV čipovou technológiou, ktorá prináša skvalitnenie služieb z hľadiska vyššej bezpečnosti. Základnou požiadavkou je všeobecná akceptovateľnosť platobných kariet a ich použiteľnosť za rovnakých podmienok vo všetkých krajinách SEPA.

Podľa štatistík Slovenskej bankovej asociácie na Slovensku pôsobí 14 bánk – vydavateľov platobných kariet. Počet vydaných platobných kariet sa v roku 2011 zvýšil v porovnaní s predchádzajúcim rokom o 7,6 percenta zo 4,97 milióna platobných kariet na 5,34 milióna bankových platobných kariet. Ku koncu roku 2011 mohli klienti bánk na území Slovenskej republiky využívať sieť 2 404 bankomatov a 37 978 platobných terminálov.²

K 31. decembru 2011 mohli klienti bánk na území Slovenskej republiky využívať sieť 2 404 bankomatov a 37 978 platobných terminálov, čo je nárast oproti predchádzajúcemu roku o 1,7% (sieť bankomatov), resp. 1,4% (sieť platobných terminálov).³ Hlavnou požiadavkou SCF v tejto súvislosti je zabezpečenie technologicky bezpečných platieb v rámci SEPA, napríklad vybavením platobných kariet a POS terminálov štandardizovanou EMV čipovou technológiou a zabezpečením priebehu transakcií s využitím tejto technológie do konca roka 2011. Podľa EMV Implementation Questionnaire k 30.12.2011 bolo v SR skonvertovaných na túto technológiu 100% bankomatov, 99,65% POS terminálov, 95,51% debetných platobných kariet, 96,76 kreditných platobných kariet. Ďalším dôležitým odporúčaním SCF je umožnenie a uprednostňovanie prijímania SEPA kompatibilných platobných kariet v súlade s EMV štandardom a SCF, t.j. s prečítaním čipu a s vyžiadaním zadania PIN kódu na všetkých POS termináloch. Cieľom bolo dosiahnuť do konca r. 2011 SCF kompatibilnú sieť POS terminálov u obchodníkov, t.j. zabezpečiť čo najširšiu akceptovateľnosť SCF kompatibilných platobných kariet v rámci krajín SEPA. Platobné terminály však stále prijímajú aj produkty bez EMV čipovej technológie vzhľadom na potrebu zabezpečiť akceptáciu platobných kariet z krajín mimo SEPA.⁴

Tuzemský platobný styk v SR má pomerne ustálenú štruktúru použitia jednotlivých druhov platobných prostriedkov. V minulosti išlo o prevodné a inkasné príkazy, šeky sa v domácom platobnom styku používali skôr výnimočne, používali sa hlavne na výbery hotovosti z banky. Začiatkom deväťdesiatych rokov došlo k prudkému nástupu používania platobných kariet. Ich podiel sa veľmi rýchlo zvyšoval a v súčasnosti sa platobné karty podieľajú na bezhotovostných transakciách 30 %. Najvyšší podiel z platobných prostriedkov majú úhrady. Prehľad o objemoch jednotlivých druhov platobných transakcií v SR v roku 2011 uvádzame v tabuľke 1.

² Národná banka Slovenska (2012): Implementačný plán SEPA, verzia 4.

³ Národná banka Slovenska (2012): Výročná správa 2011.

⁴ Národná banka Slovenska (2012): Implementačný plán SEPA, verzia 4.

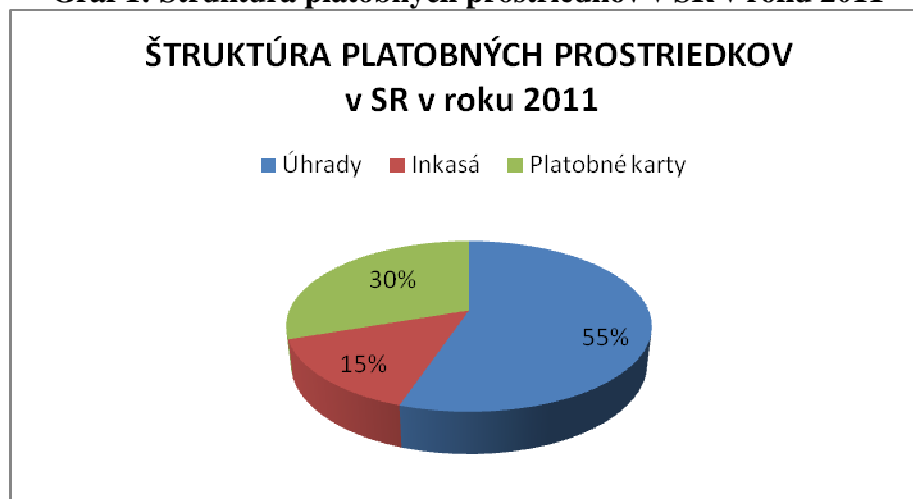
Tabuľka 1: Objemy jednotlivých druhov platobných transakcií v SR v roku 2011

DRUHY TRANSAKCIÍ	v mil. EUR
Úhrady	278
Inkasá	73
Platobné karty	153
Spolu	504

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov ECB⁵

V grafe 1 je zobrazená štruktúra platobných prostriedkov v SR v roku 2011 v percentuálnom vyjadrení. Táto štruktúra sa zásadne v posledných rokoch nemenila a nemožno očakávať, že po prechode na SEPA produkty došlo k výrazným zmenám. Zatiaľ nie je celkom jasné, aký dopad bude mať na používanie inkás zmenená forma inkasa v rámci SEPA.

Graf 1: Štruktúra platobných prostriedkov v SR v roku 2011

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov ECB⁶

Národný plán pre SEPA Cash v Slovenskej republike

Aby mohla byť myšlienka rovnakého prístupu k službám v oblasti hotovosti v rámci eurozóny plnohodnotne naplnená, musia byť odstránené aj prekážky národnej legislatívy v oblasti použitia sprievodných vozidiel, strelných zbraní a transportov. Služby v oblasti hotovosti poskytuje NBS prostredníctvom oddelenia Hlavná pokladnica v budove ústredia NBS v Bratislave a siedmich expozítúr. Z deviatich expozítúr vykonáva pokladničnú činnosť sedem a zvyšné dve expozitúry vykonávajú činnosti v oblasti spracovania hotovosti. V oblasti výberov a vkladov eurovej hotovosti je dôležitou zmenou zrušenie požiadavky na uloženie eurobankoviek podľa smeru a strán tlače. Od 1. januára 2011 je v eurozóne pri vkladoch a výberoch eurobankoviek upustené od požiadavky na uloženie eurobankoviek podľa smeru a strán tlače.

Pre NBS to znamená, že banka môže bezodplatne odvádzať do NBS eurobankovky neuložené podľa smeru a strán tlače a zároveň NBS nie je povinná vydávať bankám eurobankovky takto uložené. V prípade, ak banka požiada o eurobankovky uložené podľa smeru a strán tlače, takáto služba je zo strany NBS spoplatnená.

⁵ European Central Bank (2013): Payment statistics.

⁶ European Central Bank (2013): Payment statistics.

Jednou z hlavných úloh centrálnych bánk eurozóny, ktorá vyplýva priamo zo Štatútu Európskeho systému centrálnych bánk, je zabezpečenie kvality eurobankoviek v obehu a s tým súvisiaca dôvera obyvateľstva v menu euro. Eminentný záujem o udržanie čistoty obehu zo strany Európskej centrálnej banky je vyjadrený hneď v niekoľkých rovinách. Každá krajina eurozóny musí na svojom území zabezpečiť dostatočnú kontrolu kvality eurobankoviek. Pre overenie kvality eurobankoviek v obehu požaduje ECB pravidelne predložiť určitý počet eurobankoviek z obehu a následne ich podrobí analýze podľa štandardov kvality eurobankoviek odsúhlasených ECB. Kvalita eurobankoviek v obehu sa prejaví aj vo vnímaní obyvateľstva ako hlavného používateľa eurovej hotovosti. ECB uskutočňuje každé dva roky prieskum o kvalite eurobankoviek v obehu a spokojnosti ľudí s touto kvalitou.

Výhody SEPA podľa jednotlivých skupín

Prvé diskusie o zavedení SEPA sa zameriavali hlavne na výhody, ktoré prinesie SEPA v oblasti retailových platieb spotrebiteľom, obchodníkom a bankám. V posledných mesiacoch sa presúvajú výhody skôr do oblasti veľkých firiem. V posledných rokoch došlo k takej miere globalizácie, že práve multinacionálne a nadnárodné spoločnosti budú môcť využiť výhody SEPA najviac.

Podľa Európskej komisie SEPA prinesie výhody, ktoré by sa dali zhrnúť takto:

Banky: realizácia platobného styku sa podieľa cca 40 % na nákladoch bánk, ale len 20 % ich príjmov, a tak väčšina bánk uskutočňuje platby so stratou. V rámci SEPA budú banky využívať na klírovanie a vyrovnávanie platieb Pan-Európske infraštruktúry. To umožní bankám ušetriť vďaka racionalizácii, konsolidácii a zdieľaniu vyše 10 mld. €. Ďalších 5 mld. sa ušetrí znížením používania hotovosti, ktoré bude umožnené zvýšeným používaním platobných kariet, predplatieb a iných elektronických platobných transakcií. Banky môžu tiež generovať príjmy z nových produktov a služieb, akými sú napr. automatizácia finančných dodávateľských reťazcov skôr ako z jednoduchého realizovania platobného styku.⁷

Obchodníci: podľa EK sú obchodníci penalizovaní poplatkami, ktoré musia platiť pri používaní kreditných a debetných kariet. Poplatky sa pohybujú od 5 eurocentov v Belgicku po 1 euro v Španielsku. Úroveň týchto poplatkov by sa mala znížiť a hlavne zjednodušením štruktúry poplatkov sa zabezpečí väčšia predvídateľnosť a konzistentnosť platených poplatkov.

Občania: poplatky za platby sa znížia na štandardnú poplatkovú štruktúru v rámci Európy, samozrejme z tohto budú získať občania z krajín, v ktorých sú vysoké poplatky. Napríklad Talianske banky účtujú ročne poplatky vo výške € 252 za spotrebiteľské platby, zatiaľ čo Holandské banky účtujú len € 34 ročne.⁸ Táto disparita zmizne a očakáva sa, že priemerné náklady za platobné služby pre občanov budú okolo € 100 ročne. Bude to výsledkom možnosti výberu a zvýšenia konkurencie medzi poskytovateľmi platieb. Navyše tí občania, ktorí veľa cestujú alebo vlastnia nehnuteľnosti v iných členských štátoch môžu riadiť svoje finančné potreby prostredníctvom jediného účtu so štandardnou poplatkovou štruktúrou, čo môže priniesť väčší záujem o podnikanie a obchodovanie v rámci Európy.

Veľké firmy: v súčasnosti majú tieto firmy otvorené účty v každej členskej krajine EÚ, aby mohli vykonávať domáce platby a ušetrili na poplatkoch za cezhraničné platby a mali jednotné podmienky. Po zavedení SEPA budú veľké firmy potrebovať len jeden účet v EÚ, aby realizovali SEPA platby s jednotnými štandardnými podmienkami a cenami. To prinesie ďalšie strategické možnosti v segmente veľkých firiem, ktoré posilnia súčasné trendy

⁷ Údaje sú čerpané s prezentácií EK na rôznych konferenciách v roku 2007.

⁸ EFMA, ING. And Cap. Gemini, World Retail Banking Report 2005.

centralizácie, automatizácie a štandardizácie. Výsledkom bude zníženie nákladov na jednej strane a zlepšenie kontroly rizika na strane druhej. V rámci centralizácie pôjde hlavne o vytváranie centralizovaného finančného riadenia (treasury), payment factory a vnútro podnikových bánk, ktoré tiež môže priniesť miliardové úspory. Automatizácia je spojená so zavádzaním nových rozhraní v informačných technológiách, s ďalšou dematerializáciou papiera a priamym spracovaním. V oblasti štandardizácie zohráva naďalej významnú úlohu SWIFT, ktorý ponúka veľkým firmám nové možnosti komunikácie. Na rýchlejšie dosiahnutie cieľov v oblasti centralizácie platieb pomôže SEPA tým, že firmy budú môcť znížiť počet účtov potrebných v rámci EÚ a zjednodušiť tak centralizáciu likvidity. V oblasti automatizácie sa zjednoduší rekonsiliácia dát a použijú sa nové dátové prvky. Dôjde aj k zjednodušeniu systému konfigurácie vďaka eliminácii domácich formátov. Veľké firmy si budú môcť harmonizovať databázy a využívať jeden formát (XML) pre celú Európu.

Spoločnosť: EK odhaduje, že náklady za neefektívnosť súčasného platobného systému stoja Európu 2 % - 3 % HDP, čo predstavuje približne € 100 mld. nákladov per annum,⁹ ktoré by sa mohli ušetriť. Polovica z týchto nákladov pochádza z platobných infraštruktúr, zatiaľ čo druhá polovica je spojená s nedostatočným pracovným kapitálom a spracovaním firemných platieb na účtoch a pohľadávkach.

Záver

Jednotná oblasť pre platby v eurách sa stane 1.2.2014 v krajinách Eurozóny realitou. Bankový a podnikateľský sektor čaká veľmi náročný rok, v ktorom budú musieť prispôbiť svoje systémy novým podmienkam. V niektorých krajinách sa rozhodli pre prechod hneď po tom, ako boli produkty SEPA k dispozícii napr. Severské krajiny, Holandsko, Slovinsko. Iné krajiny skôr vyčkávali a zostalo im o to viac úloh na poslednú chvíľu. Medzi tieto krajiny môžeme zaradiť aj SR, v ktorej sa ešte v roku 2012 pohybovali SEPA platby len na úrovni niekoľkých percent, boli skôr „testovacie“ platby. V tom istom čase podiel v Slovinsku bol vyše 90 %. Na jednej strane banky na Slovensku môžu čerpať zo skúseností svojich materských bánk a ďalších zahraničných bánk, ale na strane druhej budú banky aj podnikateľské subjekty pod veľkým stresom.

Okrem bánk, ktoré sú na podobné zmeny viac menej pripravené, vo veľkej miere sa zmeny v platobnom styku dotknú hlavne veľké firmy, ktoré sa musia na tento prechod naozaj pripraviť tak, aby mohli využiť všetky výhody, ktoré im to už v krátkej budúcnosti môže priniesť. Čo by mali veľké firmy v najbližšej budúcnosti urobiť? Mali by sa zamerať na tieto úlohy:

- Analyzovať účty a štruktúru riadenia hotovosti (cash managementu) v Európe a zhodnotiť výhody SEPA pre firmu.
- Zvážiť budúcu štruktúru riadenia hotovosti, z hľadiska krátkodobého (tzv. quick-wins) a z hľadiska strednodobého rozvoja.
- Analyzovať operačný a systémový dopad na zmeny vyvolané SEPA (formáty, prvky dát, procesy) a implementáciu.
- Zbierať IBAN a BIC od obchodných partnerov a umiestniť vlastný IBAN/BIC na faktúry.
- Vybrať si SEPA banku s najflexibilnejším riešením transformácie a s poskytnutím služieb s pridanou hodnotou v nových podmienkach.
- Rozhodnúť sa o časovom harmonograme a prístupoch SEPA migrácie.

Integrácia v platobnom styku bude nielen posledným krokom EMÚ, ale prinesie nové možnosti pre všetky efektívne riadenie peňažných tokov veľkých firiem. Vytvorené jednotnej

⁹ Skinner, Ch.(2008): The Future of Finance after SEPA st.4 – 5.

oblasti platieb v eurách umožní subjektom v krajinách EÚ využívať výhody aké majú firmy v USA. Tento krok je o to významnejší, že v posledných rokoch dochádza k internacionalizácii podnikateľského prostredia a veľké firmy potrebujú nové produkty a technológie aj v oblasti realizácie platobného styku.

Použitá literatúra:

Knihy a monografie:

1. Lipkova, E. a kol.(2011): Európska únia. Bratislava: Sprint dva, 2011. 446 s. ISBN 978-80-89393-33-6.
2. Skinner, CH.(2008): The Future of Finance after SEPA. Chichester, West Sussex: JohnWiley & Sons Ltd., 2008. 303 s. ISBN 978-0-470-98782-7.

Články online:

3. EFMA, ING. And Cap. Gemini (2005): World Retail Banking Report 2005. [Citované 25.1.2013.] Dostupné na internete:
<http://www.cz.capgemini.com/m/cz/tl/World_Retail_Banking_Report_2005.pdf >
4. European Central Bank (2013): Payment statistics. [Citované 25.1.2013.] Dostupné na internete:
<http://www.ecb.europa.eu/stats/payments/paym/html/payments_n_2011.en.html>.
5. Národná banka Slovenska (2012): Implementačný plán SEPA, verzia 4. [Citované 2.2.2013.] Dostupné na internete:
<http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PlatobneSystemy/SEPA/ImplementacnyPlanSEPA-verzia4.pdf>.
6. Národná banka Slovenska (2012): Výročná správa 2011. [Citované 2.2.2013.] Dostupné na internete:
<http://www.nbs.sk/_img/Documents/_Publikacie/VyrocnnaSprava/SVK2011/VS11_kap05.pdf >.

Kontakt

Ing. Eva Jančíková, PhD.

Katedra Medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
E-mail: eva.jancikova@euba.sk

Emilie Jašová

NÁRODOHOSPODÁŘSKÁ FAKULTA
VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ PRAHA

ÚLOHA SEKTORŮ PRO VÝVOJ NAIRU NA ÚROVNI CELÉHO NÁRODNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICĚ¹

Abstrakt

Práce mapuje vývoj míry nezaměstnanosti v sektorech a v celém národním hospodářství. Poté se Hodrick-Prescottovým filtrem odhaduje NAIRU v sektorech i v celém národním hospodářství. Tato nepozorovatelná proměnná se porovnává se skutečnou mírou nezaměstnanosti a získává se vývoj hospodářského cyklu. Pozornost je přitom věnována poslední fázi konjunktury a recese. Získané výsledky naznačují předstih ve vývoji některých sektorů či odvětví před vývojem v celém národním hospodářství.

Klíčová slova: Míra nezaměstnanosti v národním hospodářství, míra nezaměstnanosti v primárním, v sekundárním a v terciálním sektoru, NAIRU v národním hospodářství, NAIRU v sektorech, HP filtr.

Abstract

Material mapped development of unemployment rate in sectors and in whole economy. Afterwards is estimated NAIRU in sectors and in whole economy. This invisible variable is counted out real unemployment rate because of obtaining of economic cycle. The analysis gives attention to latest phase of economic boom and recession. Obtained results show advance in development of some sectors or branches before development in whole economy.

Key Words: Unemployment rate in whole economy, Unemployment rate in primary, secondary and tertiary sectors, NAIRU in whole economy, NAIRU in primary, secondary and tertiary sectors, Hodrick-Prescottovým filtr.

Úvod

V rámci ekonomie se vyvinula industriální ekonomie, která vychází z analýzy odvětví a firem. Agregaci ukazatelů této úrovně nazýváme mezo ekonomickou. Zkoumání ekonomiky z pohledu mezoekonomie využívá input – output analýzu. Mezi zástupce tohoto zkoumání řadíme **S. Hollanda** (1987), **L.E.Prestona** (1984), **J. S. Baina** (1968), **N. Anderssona** (2003), **N. Fosseho** (1996) a **J. Tiroleho** (1988).

Mezo ekonomie se zabývá analýzou struktury ekonomiky a její změny. Mezo ekonomický přístup vycházel z potřeby analýzy mikro a makro úrovně, z potřeba analyzovat komponenty mezoekonomické úrovně a vztahy mezi nimi (**N. Andersson, 2003, p.52**). Mezo ekonomie má poskytnout řešení nespokojenosti ekonomů s „dichotomií“ prezentace mikro - makro poznatků (**L. E. Preston, 1984**).

¹ Prezentace vychází a dále rozšiřuje článek publikovaný v Politické ekonomii, 4/2011.

V tomto článku se zabýváme silami, které dynamizují ukazatel NAIRU. NAIRU (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment) je taková míra nezaměstnanosti, při které se inflace nemění (**Á. Estrada, I. Hernando a J. D. López-Salido, 2000**). To je dále porovnáno s vývojem skutečné míry nezaměstnanosti za účelem odhadu mezery nezaměstnanosti na sektorové i národní úrovni.

Tato zkoumání jsou důležitá vzhledem k tomu, že národní tržní ekonomiky jsou nepravidelně postihovány hospodářským cyklem a zažívají různě hluboké a se světovým ekonomickým cyklem různě synchronizované a asynchronizované recese. To se pak nepříznivě projeví na národních trzích práce, které jsou strnulejší než ostatní trhy, což platí zejména o trhu práce v České republice.

Teoretická východiska NAIRU

Obecně lze říci, že koncept Phillipsovy křivky (dále PC) **A. Phillipse** (1958) byl rozvinut řadou jeho pokračovatelů. Jednalo se konkrétně o **P. A. Samuelsona a R. M. Solowa** (1960), **M. Friedmana** (1968), **E. S. Phelpse** (1967), **F. Modiglianiho a L. Papademosi** (1975). Zakladatelem konceptu NAIRU byl **J. Tobin** (1997), k jeho rozvinutí přispěli **P. McAdam a K. McMorro** (1999), **G. A. Akerlof, W. T. Dickens, G. L. Perry** (1996), **L. Ball a R. Moffitt** (2001), **G. N. Mankiw** (2000), **A. Basistha a CH. R. Nelson** (2003) či **S. Fabiani a R. Mestre** (2001).

Desagregací makroekonomických ukazatelů se pak zabýval **R. J. Gordon** (March 1996). Ve svých studiích analyzoval heterogenitu ve vývoji produktivity práce na sektorové úrovni. V závěrech pak odmítl používání jednoduchého vysvětlení celkového vývoje. **R. A. Lester** (2001) analyzoval mzdové odchylky ve zpracovatelském průmyslu, v zemědělství, ve stavebnictví a v obchodu. **R. V. Eagly** (1965) zkoumal vztah mezi mírou změn mezd v jednotlivých odvětvích průmyslu a procentem nezaměstnanosti civilního obyvatelstva. **H. S. Houthakker** (1979) vidí v pozitivním spojení změn reálného výstupu se změnami cen na úrovni odvětví zpracovatelského průmyslu podstatu vztahu presentovaného Phillipsem. **D. Neumark** (1993) svým výzkumem potvrdil, že klesající síla odborů nevysvětluje strukturální posun v PC jak na celonárodní, tak na sektorové úrovni. **C. Leith a J. Malley** (2003) prezentovali sektorovou verzi Nové Keynesiánské PC. **R. Rao** (2001) provedl analýzu změn mzdové sazby ve stavebnictví v prostředí PC. **W.S. Brown** (1988) po rozšíření modelu o rovnici PC zjistil, že poptávkové stimuly zvýší inflaci, produktivitu a distribuci mezi chráněnými a exportními sektory.

Tato práce usiluje o zmapování vývoje míry nezaměstnanosti v primárním, sekundárním a terciárním sektoru a o porovnání s vývojem na úrovni národního hospodářství. Dále chce odhadnout NAIRU na sektorové úrovni i v celém národním hospodářství s použitím Hodrick-Prescottova filtru (dále HP filtr). Odečtením NAIRU za sektory i celek od skutečné míry nezaměstnanosti získáme přehled o vývoji hospodářského cyklu z pohledu trhu práce. Přitom se zaměřujeme především na analýzu poslední fáze konjunktury a recese. Ze získaných výsledků na závěr zjišťujeme předstih ve vývoji některých sektorů či odvětví před vývojem v celém národním hospodářství, který využíváme k stanovení nejpravděpodobnějšího scénáře vývoje v nejbližším období.

Metody pro odhad NAIRU

Metody pro odhad NAIRU dělíme do tří skupin (**P. Richardson, L. Boone, C. Giorno, M. Meacci, D. Rae a D. Turner, 2000**). První skupinu tvoří strukturální metody. **P. McAdam a K. McMorro** (1999) sem řadí trojúhelníkovou metodu (tzv. Gordon's "Triangle" model). Dále se jedná o přístup redukované formy. Tyto metody podle autorů (**P. Richardson, L. Boone, C. Giorno, M. Meacci, D. Rae a D. Turner, 2000**) k odhadu NAIRU využívají vedle míry nezaměstnanosti také inflaci. Do této skupiny **S. Fabiani a R.**

Mestre (2000) řadí HP multivariátní filtr a Kalmanův filtr. Výsledky, které tyto modely poskytují ohledně NAIRU pro ČR a země Visegrádské skupiny byly publikovány např. v **E. Jašová, 1/2009**.

V této práci budeme používat čistě statistické metody. Nejvíce rozšířený je především Hodrick-Prescottův filtr (dále HP filtr). Tato metoda je snadno aplikovatelná (**S. Fabiani a R. Mestre, 2000**). Podle **V. Bezděka, A. Dybczaka a A. Krejdlu** (2003) je HP filtr nenáročný na data. Dle vlastního výzkumu HP filtr obdobně jako Kalmanův filtr dokáže zachytit nestabilní prostředí v tranzitivních ekonomikách a s časovým předstihem indikovat nestabilní prostředí a strukturální změny způsobené např. globální finanční a ekonomickou krizí (viz. např. **B. Kadeřábková, 1/2009 a E. Jašová, 12/2010**). Nicméně **S. Fabiani a R. Mestre** (2000) zdůrazňují subjektivní výběr koeficientu vyhlazení a problémy s odhady na počátku a konci časové řady. **P. Richardson, L. Boone, C. Giorno, M. Meacci, D. Rae a D. Turner** (2000) postrádají další související komponenty (např. inflaci nebo dovozní ceny) při odhadu NAIRU.

Odhady NAIRU a mezery nezaměstnanosti na datech jednotlivých sektorů

Z důvodu neexistence míry nezaměstnanosti v sektorech byl tento ukazatel trhu práce propočten podle vzorce **M. Macha** (1998).

Mach uvádí vzorec takto:

$$u = \frac{U}{E+U} \cdot 100,$$

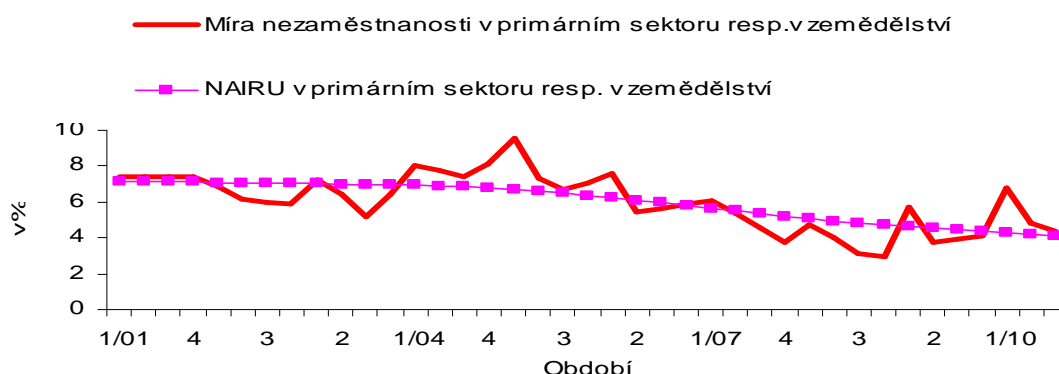
kde u je míra nezaměstnanosti v %, U je počet nezaměstnaných osob a E je počet zaměstnaných osob.

Východiskem propočtu potom byly Českým statistickým úřadem publikované ukazatele „Počet nezaměstnaných osob“ a „Počet zaměstnaných osob (v hlavním zaměstnání) v národním hospodářství“. Časové řady míry nezaměstnanosti v primárním, sekundárním a terciárním sektoru byly otestovány pomocí testu jednotkového kořene neboli Augmented Dickey – Fullerovým testem (dále ADF test), který potvrdil stacionaritu všech použitých časových řad. Řád zpoždění pro ADF test byl pro jednotlivé proměnné různý, zatrhnuly jsme test s konstantou a použily jsme proměnné v úrovních. T-statistika pro zpožděné míry nezaměstnanosti byla zápornější než kritická hodnota, a proto jsme zamítly nulovou hypotézu o tom, že nezaměstnanost obsahuje jednotkový kořen. Tedy míry nezaměstnanosti jsou stacionární a neobsahují trend.

K odhadu NAIRU bude aplikován HP filtr s běžně používaným koeficientem λ pro čtvrtletní data ve výši 1 600. K eliminaci nedostatků metody HP filtru spojených s počátkem a koncem časové řady byla použita co nejdelší časová řada míry nezaměstnanosti (od roku 1991), která byla dále prodloužena o vlastní predikci do konce roku 2011. Pro odhad NAIRU byl aplikován HP filtr, protože odhaduje NAIRU přímo z vlastní míry nezaměstnanosti a nepotřebuje k jeho odhadu jako např. Kalmanův filtr jiné faktory (např. spotřebitelské ceny, dovozní ceny aj.), které nejsou pro námi analyzované sektory statisticky podchyceny.

NAIRU a mezera nezaměstnanosti v primárním sektoru

Graf č. 1 Vývoj míry nezaměstnanosti a NAIRU v primárním sektoru resp. v zemědělství

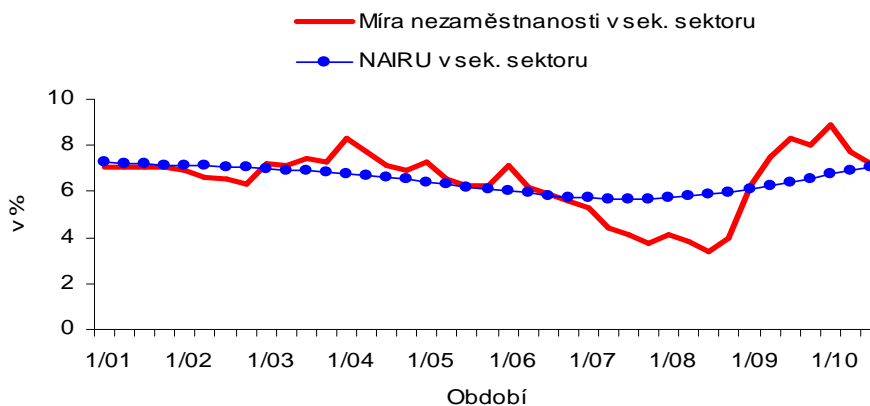

Zdroj: Vlastní propočty na podkladě údajů Českého statistického úřadu
<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3> - 31.

NAIRU v primárním sektoru se pohybovalo v intervalu od 4,1 % do 7,2 % (viz. Graf č. 1). V celém období (až na některé drobné výjimky) NAIRU osciluje okolo míry nezaměstnanosti v úzkém pásmu. Poslední fáze konjunktury v primárním sektoru resp. v odvětví zemědělství byla zaznamenána v období od 2. čtvrtletí 2006 do 4. čtvrtletí 2009. Poslední fáze recese na trhu práce začala v 1. čtvrtletí 2010. Slábnoucí intenzita této fáze v průběhu roku 2010 již naznačovala přechod do fáze stagnace ke konci tohoto roku.

NAIRU a mezera nezaměstnanosti v sekundárním sektoru

Graf č. 2 Vývoj míry nezaměstnanosti a NAIRU v sekundárním sektoru

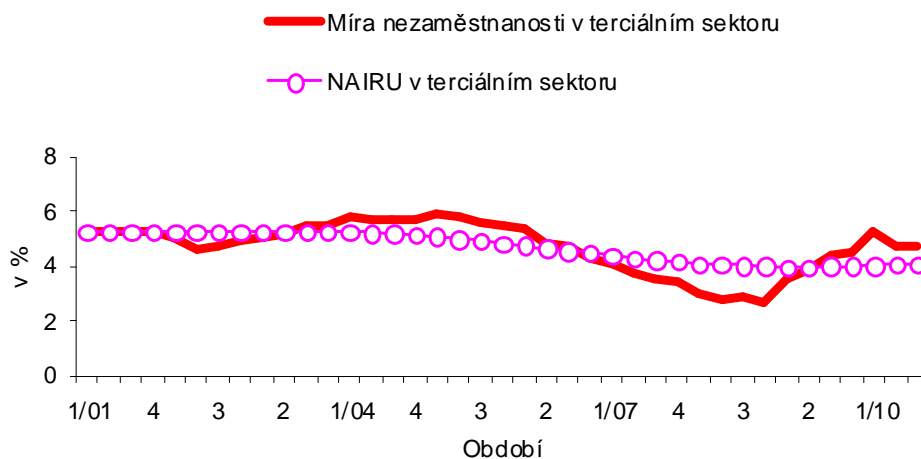
Zdroj: Vlastní propočty na podkladě údajů Českého statistického úřadu
<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3> - 31.

V sekundárním sektoru se NAIRU pohybovalo v intervalu od 5,7 % do 7,3 % (viz. Graf č. 2). V průmyslu bylo zaznamenáno NAIRU ve výši od 6,0 do 7,6 % a v odvětví stavebnictví v intervalu od 4,7 do 6,7 %. Období poslední fáze konjunktury bylo zaznamenáno od 4. čtvrtletí 2006 do 4. čtvrtletí 2008 (o dvě čtvrtletí později než v sektoru primárním). Období poslední fáze recese započalo v 1. čtvrtletí 2009 a v průběhu roku 2010 docházelo k ochabování její intenzity, což opět naznačovalo zlepšení na trhu práce v dalším období.

NAIRU a mezera nezaměstnanosti v terciárním sektoru

V terciárním sektoru NAIRU bylo odhadnuto v intervalu od 4,0 % do 5,3 % (viz. Graf č. 3). Jeho hodnota je ze všech sektorů nejnižší až do počátku roku 2009.

Graf č. 3 Vývoj míry nezaměstnanosti a NAIRU v terciárním sektoru

Zdroj: Vlastní propočty na základě údajů Českého statistického úřadu
<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3> - 31.

K odvětvím s vyššími hodnotami NAIRU, než je sektorový průměr patří velkoobchod, ubytování, administrativní činnosti, kulturní činnosti a ostatní činnosti. Nižší hodnota NAIRU, než zaznamenal celý sektor, byla v odvětví dopravy, informační činnosti, peněžnictví, nemovitostí, profesních činností, veřejné správy, vzdělání a zdravotnictví. V rámci terciárního sektoru lze najít odvětví, ve kterých se hodnota NAIRU od počátku až do konce sledovaného období pravidelně snižuje (odvětví vzdělání, zdravotnictví a kultury). Dále nacházíme skupinu charakteristickou stagnací NAIRU na konci sledovaného období. Poslední skupina je typická zastavením trendu postupného snižování hodnoty NAIRU v celém sledovaném období.

Poslední fáze konjunktury v terciárním sektoru proběhla od 4. čtvrtletí 2006 do 2. čtvrtletí 2009. Její počátek se shodoval s vývojem v sekundárním sektoru a konec se dostavil se zpožděním dvou čtvrtletí za sekundárním sektorem a s předstihem dvou čtvrtletí před primárním sektorem. Z jednotlivých odvětví počátek této fáze naznačovalo odvětví ubytování, profesní činnosti, administrativní činnosti, odvětví kultury a ostatní činnosti. Nejpozději fáze konjunktury zastihla odvětví zdravotnictví. Období fáze recese započalo o dvě čtvrtletí později než v sekundárním sektoru (ve 3. čtvrtletí 2009). Nejdříve jí prošlo odvětví velkoobchodu, dopravy, informační činnosti a administrativní činnosti (2. čtvrtletí 2009). Naopak poslední ji zaznamenalo odvětví kultury (1. čtvrtletí 2010).

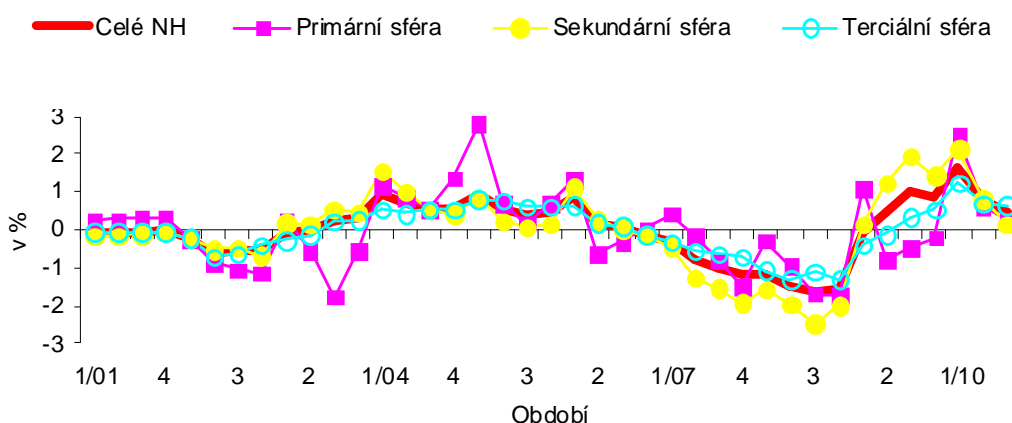
Poslední vývoj v jednotlivých odvětvích má tři podoby. V první skupině (co do počtu odvětví největší) recese opět získala na intenzitě (např. v odvětví informační činnosti, peněžnictví, profesní činnosti, veřejné správy, zdravotnictví a kultury). Ve druhé skupině (velkoobchod, doprava, ubytování, nemovitosti a ostatní činnosti) v roce 2010 dochází k postupnému snižování převisu skutečné míry nezaměstnanosti nad NAIRU. Odvětví administrativní činnosti již ke konci roku 2010 vykázalo fázi konjunktury.

Porovnání vývoje NAIRU a mezer nezaměstnanosti v sektorech s vývojem v celém národním hospodářství

V celém národním hospodářství se NAIRU pohybuje v intervalu od 4,8 % do 6,2 %. Dle Grafu č. 4 poslední fáze konjunktury v celém národním hospodářství započata ve 4. čtvrtletí 2006 (pouze v primárním sektoru to bylo ve 2. čtvrtletí 2006). Její konec lze nalézt v 1. čtvrtletí 2009 (v sekundárním sektoru o jedno čtvrtletí dříve a v terciárním a v primárním sektoru o jedno resp. tři čtvrtletí později). Z jednotlivých odvětví počátek fáze konjunktury indikovala odvětví ubytování, profesní činnosti, administrativní činnosti, odvětví kultury a ostatní činnosti. Naopak nejpozději byla tato fáze zjištěna v odvětví zdravotnictví. Období fáze recese započalo v NH ve 2. čtvrtletí 2009 (v primárním a sekundárním sektoru to bylo v 1. čtvrtletí 2009 a v terciárním až ve 3. čtvrtletí 2009).

Postupné snižování intenzity recese během roku 2010 (1. až 3. čtvrtletí) naznačovalo velkou pravděpodobnost přechodu do fáze stagnace již počátkem roku 2011 (stejně závěry plynou také z analýzy primárního a sekundárního sektoru, terciární sektor ve 3. čtvrtletí již v dalším snížení gapu nezaměstnanosti nepokračoval a zůstal na předchozí hodnotě).

Graf č. 4 Vývoj mezery nezaměstnanosti v jednotlivých sektorech a v národním hospodářství

Zdroj: Vlastní propočty na základě údajů Českého statistického úřadu
<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3-31>.

Závěr

NAIRU v celém národním hospodářství se pohybuje v intervalu od 4,8 % do 6,2 %, v primárním sektoru v intervalu od 4,1 % do 7,2 %, v sekundárním sektoru v intervalu od 5,7 % do 7,3 % a v terciárním sektoru bylo odhadnuto v intervalu od 4,0 % do 5,3 %.

Poslední fáze konjunktury v celém národním hospodářství započata ve 4. čtvrtletí 2006. Od tohoto vývoje se odlišoval pouze primární sektor, kde to bylo ve 2. čtvrtletí 2006. Konec této fáze lze nalézt v 1. čtvrtletí 2009. V sekundárním sektoru se jedná o jedno čtvrtletí dříve a v terciárním a v primárním sektoru o jedno resp. tři čtvrtletí později. Z jednotlivých odvětví počátek fáze konjunktury indikovala odvětví ubytování, profesní činnosti, administrativní činnosti, odvětví kultury a ostatní činnosti. Nejpozději byla tato fáze zjištěna v odvětví zdravotnictví.

Období fáze recese započalo v národním hospodářství ve 2. čtvrtletí 2009. V primárním a v sekundárním sektoru se jedná o 1. čtvrtletí 2009 a v terciárním o 3. čtvrtletí 2009. Postupné snižování intenzity recese v národním hospodářství v průběhu třech čtvrtletí roku 2010 naznačovalo možnost ukončení této fáze a přechod do fáze stagnace již

počátkem roku 2011. Stejně výsledky byly získány z analýzy primárního a sekundárního sektoru. Vývoj v terciárním sektoru ve 3. čtvrtletí již v dalším snížení gapu nezaměstnanosti nepokračoval a zůstal na předchozí hodnotě.

Použitá literatura:

1. Akerlof, G. A.; Dickens, W. T.; Perry, G. L. *The Macroeconomics of Low Inflation*. Brookings Papers on Economic Activity. Brookings Institution. 1996.
2. Andersson, N. *A mesoeconomic Analysis of the Construction Sector*. Lund Institute of Technology, Lund University. 2003.
3. Bain, J. S. *Industrial Organisation*. Second edition, John Wiley & Sons. 1968.
4. Ball, L.; Moffitt, R. *Productivity growth and the Phillips curve*. Working paper series. National Bureau of Economic Research. 2001.
5. Bassista, A.; Nelsen, CH. R. *New Measures of the Output Gap Based on the Forward-Looking New Keynesian Phillips Curve*. West Virginia University and University of Washington. December 16, 2003.
6. Bezděk, V.; Dybczak, A.; Krejdl, A. *Czech Fiskal Policy: Introductory Analysis*. Czech National Bank, Working Paper, no. 7. 2003.
7. Brown, W. S. *Institutional Structure and Deindustrialization*. Journal of Economic Issues Vol. XXII, No. 2. June 1988.
8. Eagly, R. V. Market Power as an Intervening Mechanism in Phillips Curve Analysis. *Economica*. February 1965.
9. Estrada, Á.; Hernando, I.; López-Salido, J.D. *Measuring the NAIRU in the Spanish Economy*. Banco de España / Documento de Trabajo n° 0009. 2000.
10. Fabiani, S.; Mestre, R. A system approach for measuring the euro area NAIRU. ECB. May 2001.
11. Fabiani, S.; Mestre, R. Alternative measures of the NAIRU in the euro area: estimates and assessment. ECB WP. March 2000.
12. Foss, N. *Research in Strategy*. Economics Michael Porter Journal of Management Studies. January 1996.
13. Friedman, M. *The Role of Monetary policy*. The American Economic Review. 1968.
14. Gordon, R. J. Problems in the Measurement and Performance of Service-sector Productivity in the United States. National Bureau of Economic Research. March 1996.
15. Holland, S. *The Market economy – From Micro to Mesoeconomics*. Weidenfeld and Nicolson, London. 1987.
16. Houthakker, H S. *Growth and Inflation: Analysis by Industry*. Brookings Papers on Economic Activity. Brookings Institution. 1:1979.
17. Kadeřábková, B., Jašová, E. *Analýza ukazatele NAIRU na sektorové úrovni*. Politická ekonomie, Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica, ISSN 0032-3233. 2011. 508 až 525 s.

18. Jašová, E. Míra nezaměstnanosti neakcelerující inflaci a hospodářský cyklus v prostředí České republiky - historie a možný vývoj do konce roku 2010. Working Papers Fakulty mezinárodních vztahů. VŠE Praha, Praha, Volume IV, ISSN 1802-6591 a ISSN 1802- 6583. 12/2010.
19. Jašová, E. Podobnosti a rozdíly ve vývoji míry nezaměstnanosti neakcelerující inflaci a hospodářského cyklu ve vybraných střeoevropských zemích do roku 2008. Současná Evropa. Centrum evropských studií VŠE Praha, Praha, ISSN – 1804-1280. I/2009.
20. Kadeřábková, B.; Jašová, E. *Analýza hospodářského cyklu z pohledu trhu práce v ČR a stavebnictví*. Stavební obzor. Stavební fakulta ČVÚT, Praha, ročník 18, Index 47 755, ISSN 1210-4027. I/2009.
21. Leith, C.; Malley, J. *A Sectoral Analysis of Price-setting Behavior in U.S. Manufacturing Industries*. University of Glasgow. October 2003.
22. Lester, R. A. *Negotiated Wage Increases, 1951-1967*. The Review of Economics and Statistics. 2001.
23. Mach, M. *Makroekonomie II pro inženýrské studium – 2. část*. Melandrium, Slaný. ISBN 80-86175-04-9. 1998.
24. Mankiw, G. N. The inexorable and mysterious trade off between inflation and unemployment. NBER WP. Cambridge. September 2000.
25. McAam, P.; McMorrow, K. The NAIRU Concept – Measurement uncertainties, hysteresis and economic policy role. 1999.
26. Modigliani, F.; Papademos, L. *Targets for Monetary Policy in the Coming Year*. Brookings Papers on Economic Activity, Brookings Institution. Washington, D.C. 1975.
27. Neumark, D. *Declining Union Strength and Labor Cost Inflation in the 1980s*. National Bureau of Economic Research. Spring 1993.
28. Phelps, E. S. Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment Over Time. *Economica*. 1967.
29. Phillips, A. W. The relationship between unemployment and the rate of change of money wages in the United Kingdom 1861-1957. *Economica*. 1958.
30. Preston, L. E. *A Perspective on Meso-economics*. Discussion Papers University of Maryland. 1984.
31. Rao, T. V. S. R. Seasonal Unemployment, Secondary Labor and the Phillips Curve. Kansas state University. 2001.
32. Richardson, P.; Boone, L.; Giorno, C.; Meacci, M.; Rae, D.; Turner, D. The concept, policy use and measurement of structural unemployment: estimating a time varying NAIRU across 21 OECD countries. OECD WP. 2000.
33. Samuelson, P. A.; Solow, R. M. *Analytical aspects of Anti-inflation Policy*. American Economic Association. May 1960.
34. Tirole, J. *The Theory of Industrial Organisation*. 10th edition, The MIT Press, London. 1988.
35. Tobin, J. *Supply Constraints on Employment and Output: NAIRU versus Natural Rate*. Cowles Foundation Paper 1150. Yale University, New Haven. 1997.

Internetové zdroje:

36. Český statistický úřad

37. http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zam_vsps

38. <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3> - 31.

39. Ministerstvo práce a sociálních věcí

40. <http://www.mpsv.cz/cs/869>

Kontakt

Ing. Emilie Jašová

Katedra Ekonomie

Národohospodářská fakulta

Vysoká škola ekonomická v Praze

nám. W. Churchilla 4

130 67 Praha 3

Česká republika

E-mail: emilie.jasova@mpsv.cz

Vojtech Jurčák
Jaroslav Nad'

AKADÉMIA OZBROJENÝCH SÍL GENERÁLA MILANA RASTISLAVA ŠTEFÁNKA,
LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ
STÁLA DELEGÁCIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY PRI NATO, BRUSEL

CHARAKTERISTIKA NOVEJ OBRANNEJ STRATÉGIE USA

Abstrakt

V článku je analyzovaná nová obranná stratégia USA, ktorú vypracovala administratíva prezidenta Obamu. Základným východiskom pre jej tvorbu je nižší rozpočet pre obranu a nová orientácia USA v oblasti ekonomických a bezpečnostných záujmov na ázijsko-pacifický priestor. Sú v ňom ďalej charakterizované prístupy k budovaniu nových ozbrojených síl USA, ktoré budú menšie, avšak s jednotkami pohotovejšími, flexibilnejšími a pripravenými pre každú eventualitu a hrozbu.

Kľúčové slová: Obranná stratégia, rozpočet obrany, bezpečnostné prostredie, bezpečnostná a obranná politika.

Abstract

The paper analyzed the new U.S. defense strategy, finished by President Obama's administration. The starting point for its creation is a lower defense budget and a new direction in U.S. economic and security interests in the Asia-Pacific area. Further, there are characterized the approaches to the building of new U.S. forces, which will be smaller, but more agile, flexible and ready for any eventuality and threat.

Key Words: Defence strategy, defence budget, security environment, security and defence policy.

Úvod

Administratíva prezidenta Barracka Obamu na Ministerstve obrany USA pracovala na základe rozhodnutia Bieleho domu a pod priamym vedením zástupkyne ministra obrany Michele Flournoy na novej Obrannej stratégii USA. Po vyše ročnej príprave bol dokument oficiálne spoločne predstavený prezidentom Obamom a ministrom obrany Panettom 5.1.2012.

Vrcholní predstavitelia americkej administratívy prikladali príprave tohto strategického dokumentu výraznú dôležitosť, čo sa prejavilo veľmi úzkou súčinnosťou Bieleho domu, rezortov obrany, zahraničných vecí, financií, ale aj kongresu, či rôznych mimovládnych organizácii v procese odborných diskusií ale aj samotného draftovania.

Napriek tomu, že kritici tvrdia, že nová Obranná stratégia USA je iba nepodareným a nedokončeným doplnením už existujúcich strategických dokumentov, nie je tomu úplne tak. Nová Obranná stratégia má za cieľ na necelých ôsmich stranách textu stanoviť cestu, ktorou sa majú USA vydať v oblasti obrany v horizonte najbližších desiatich rokov s cieľom chrániť svoje záujmy a záujmy svojich spojencov v novom rozpočtovom rámci. A ten nebude jednoduchý.

Fakt, že prezident Obama osobne predstavil tento strategický dokument Ministerstva obrany USA a to dokonca v Pentagóne a nie v Bielom dome iba podčiarkuje, aký je to dôležitý bod v strategickej reorientácii americkej bezpečnostnej a obrannej politiky.

Základná charakteristika novej obrannej stratégie

Za hlavné dôvody pre vypracovanie tohto strategického dokumentu môžeme považovať predovšetkým:

18. ukončenie vojny v Iraku,
19. objektívne opatrenia voči stále slabšej al-Káide,
20. postupná tranzícia v Afganistane,
21. rastúca dôležitosť krajín juhovýchodnej Ázie a najmä Číny,
22. zmeny v arabskom svete (známe ako Arabská jar),
23. svetová ekonomická a hospodárska kríza s jasným a výrazným dopadom na obranný rozpočet USA.

Nová stratégia označuje definitívny koniec dekády v globálnej politike USA, ktorej charakteristiku stanovili udalosti z 11.9.2001. Po dekáde výraznej vojenskej angažovanosti amerických ozbrojených síl je dnešná realita iná. USA dnes jednoducho nie sú ani schopné a ani ochotné udržať svoju globálnu prítomnosť s rovnakou intenzitou ako predtým a najmä v ostatných rokoch. Prezident Obama netají svoju prioritu zameriavať sa na vnútorné a najmä ekonomické a sociálne problémy¹ a kladie dôraz na tzv. *nation-building*. Obama má prirodzenú ambíciu byť opätovne zvolený za prezidenta, preto nie je prekvapivé, že nemá minimálne v blízkej budúcnosti záujem o spustenie veľkého vojenského konfliktu typu Afganistan či Irak.

Vychádzajúc z vyššie uvedeného, nová Obranná stratégia USA je založená na nasledovných základných aspektoch:

1. USA majú za sebou desať rokov vojen a veľkých investícií do obrany. Teraz sa plánujú sústrediť najmä na prípravu na budúce bezpečnostné výzvy a využitie existujúcich *lessons learnt* a na základe existujúcich skúseností a získaných spôsobilostí.
2. USA zostanú globálne aktívne, prioritnými regiónmi pre nadchádzajúce obdobie sa stávajú Európa, Blízky Východ a juhovýchodná Ázia.
3. USA musia zostať a zostanú pripravené kedykoľvek a kdekoľvek vojensky reagovať na základe ich rozhodnutia, alebo na základe rozhodnutia NATO, či požiadavky iných spojencov.
4. Stratégia po prvýkrát vôbec stanovuje a kodifikuje komplexný a medzirezortný prístup americkej administratívy k národnej obrane a bezpečnosti.

Vychádzajúc z uvedených hlavných princípov Obrannej stratégie, administratíva Pentagonu vypracovala dlhodobý plán revízie štruktúry ozbrojených síl do roku 2020, tzv. model *Joint Force 2020*. Štruktúra ozbrojených síl bude založená na nasledovných štyroch hlavných princípoch:

24. USA budú stále disponovať najlepšou armádou na svete, s najmodernejším a najkvalitnejšími spôsobilosťami.
25. Ozbrojené sily USA podstúpia zásadné štrukturálne zmeny, ktoré by im mali zaručiť byť flexibilnejšími a zbaviť ich viacerých zistených duplikácií v systéme.

¹Pozri tiež: P. Nečas; M. Kelemen; B. Lippay: Comparison on national security strategy 2002 and 2006: to what extent did neoconservatives influence perception of the US foreign and security policy of the second presidential administration of George W. Bush?

26. Pracovná skupina, ktorá je zodpovedná za novú štruktúru ozbrojených síl dostala pokyn balansovať všetky redukcie kvalitnejšími a modernejšími spôsobilosťami a rovnako tak strategicky koordinovať plánované presuny amerických ozbrojených síl v rámci svetových regiónov tak, aby zabezpečili strategickú rovnováhu.
27. Určite zostane zachovaný princíp plne profesionálnych ozbrojených síl. Výrazne väčší dôraz ako doteraz bude kladený na operačné aj strategické zálohy. USA budú aj naďalej schopné viesť dva veľké a dlhodobé konflikty súčasne, ozbrojené sily ale na rozdiel od súčasnosti nebudú postavené tak, aby ich viedli automaticky, ale tak, aby boli schopné v prípade potreby okamžite generovať potrebné spôsobilosti a kapacity.

V súvislosti s bodom číslo 4 sa logicky vynára otázka, aký bude mať dopad nová americká Obranná stratégia na aktuálne platnú a v roku 2011 v rámci schválenia Politickej smernice Aliancie potvrdenú úroveň ambície NATO (*NATO Level of Ambition*), ktorá hovorí o vedení dvoch veľkých (*major joint operations*) a šiestich malých konfliktov súčasne. Rovnako tak bude zaujímavé sledovať ďalší vývoj v oblasti nukleárneho odstrašenia. Aj keď predstavitelia USA viackrát verejne deklarovali nemennosť svojej pozície smerom k nukleárnemu arzenálu, je otázne, do akej miery bude v čase plánovaných výrazných rozpočtových škrtov udržateľný.

Ozbrojené sily sa teda majú na jednej strane prispôbiť novým úlohám a výzvam a na strane druhej prejsť výraznými zmenami. V nasledujúcich piatich rokoch by sa mali stať menšími a viac efektívnymi. Plánované škrtky sa budú týkať najmä námorníctva a pozemných síl. Pentagón plánuje redukovať stav aktívnych síl o 70 000 vojakov a vojačiek na konečný stav 490 000.

Plánované rozpočtové opatrenia

Ako už bolo uvedené, jedným z hlavných dôvodov pre vypracovanie novej Obrannej stratégie USA sú plánované zásadné štrukturálne zmeny v obrannom rozpočte USA. 26.1.2012 požiadal zástupca ministra obrany USA Ashton B. Carter o mimoriadny brífing Severoatlantickej rady NATO (NAC), kde informoval spojencov o pripravovaných opatreniach, ktoré prirodzene, keďže obranný rozpočet USA pokrýva až viac ako 75% celkových výdavkov NATO na obranu, budú mať dopad na celú Alianciu.

Bývalý minister obrany USA Robert Gates počas jeho rozlúčkového príhovoru v júni 2011² varoval európskych spojencov, aby začali adekvátnym spôsobom prispievať k vojenským spôsobilostiam, ktorými členovia NATO disponujú, pretože je neudržateľné, aby iba USA niesli obrovské bremeno na svojich pleciach. Upozornil tiež, že v USA pomaly končí éra politikov, ktorí si pamätajú obdobie Studenej vojny a prichádzajú nové elity, ktoré budú odmietať mŕňať doláre amerických daňovníkov na zabezpečenie obrany Európy bez toho, aby samotní Európania nenavýšili svoje obranné rozpočty. Brífing Cartera tieto obavy potvrdil.

Špeciálne dnes, keď sa aj Pentagón dostáva do výrazne komplikovanej situácie v súvislosti s rozpočtovými problémami USA, je táto téza mimoriadne aktuálna. Obranný rozpočet USA sa postupne dostal až na dnešnú úroveň 533 mld. EUR. Na základe poskytnutých informácií³ celková výška obranného rozpočtu USA nemá v absolútnych číslach klesať, problémom je, že alokované zdroje budú menšie ako tie, ktoré boli pôvodne plánované. Zmeny v rozpočte sa budú týkať najmä nasledovných troch oblastí:

28. eliminácia duplicitných riešení a hľadanie vnútorných rezerv,

² Pozri: <http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581>

³ Pozri viac: Záznam z neformálneho rokovania NAC z 26.1.2012, SD SR pri NATO, 1083/2012-BESM2

29. prehodnocovanie systému kompenzácií a benefitov príslušníkov ozbrojených síl a
30. prioritne zmena štruktúry síl.

Zmenami v uvedených oblastiach plánuje americká administratíva ušetriť v obrannom rozpočte až 487 miliárd USD v nasledovných desiatich rokoch⁴. Naopak, investície budú navyšované vnútornou reprioritizáciou do oblastí ako napríklad:

31. zabezpečenie špeciálnych operácií,
32. boj proti terorizmu,
33. kybernetická a protiraketová obrana,
34. vesmírne a technologické inovácie a ďalšie.

Za pozitívum je možné považovať opakované a na rôznych úrovniach potvrdené ubezpečenie predstaviteľov americkej administratívy, že pripravované opatrenia sa žiadnym spôsobom nedotknú kolektívnej obrany v zmysle článku 5 Severoatlantickej zmluvy a ani prioritných oblastí pôsobenia NATO.

Geografická a obsahová zmena strategických obranných priorít USA

Napriek tomu, že rozsiahle ozbrojené konflikty, v ktorých boli USA zapojené a ktoré prebiehali buď pod ich vedením alebo za ich výraznej účasti boli ukončené, alebo prechádzajú do vojensky menej náročnej fázy, USA stále čelia širokému spektru komplexných bezpečnostných výziev vo viacerých regiónoch sveta.

Na rozdiel od minulosti, keď boli bezpečnostné výzvy zväčša relatívne ľahko definovateľné, charakteristika súčasných bezpečnostných hrozieb ako komplexnosť, nepredvídateľnosť, asymetrickosť a sofistikovanosť je výrazne väčšia ako v minulosti. Táto skutočnosť má výrazný dopad na zmeny, ktoré v súčasnosti prebiehajú v rámci obranných priorít USA. Prioritnými sa v tomto smere stáva potreba eliminácie takých bezpečnostných hrozieb akými sú:

35. boj s násilným extrémizmom,
36. boj proti proliferácii ZHN a materiálov na ich výrobu,
37. násilné konanie a rétorika krajín ako Irán a Severná Kórea,
38. nárast nových silných regionálnych ale aj globálnych mocností na Ázijskom kontinente,
39. dramatické zmeny, ktoré sa dejú v oblasti Blízkeho Východu a Severnej Afriky.

Vychádzajúc z výrazného rastu Číny, a vôbec Ázie ako takej, je samozrejmé, že USA menia svoje strategické geografické priority. Ak zároveň berieme do úvahy rozpočtovú realitu, nie je prekvapivé, že sa zmeny dejú akoby na úkor transatlantického partnerstva. Bolo by ale veľkým zjednodušením tvrdiť, že orientácia USA smerom do ázijsko-pacifického priestoru predstavuje odklon od európskych partnerov. Hillary Clinton, ministerka zahraničných vecí USA, potvrdila počas Mníchovskej bezpečnostnej konferencie 4.2.2012, že: „Európa je a aj ostane pre USA partnerom prvej voľby. Príspevok USA k európskej diplomacii je tak pevný, ako je samotná americká diplomacia. Prezident Obama jasne uviedol, že „*Europe remains the cornerstone of our engagement in the world*“. Svet naokolo sa transformuje a tak USA, ako aj Európa sa tomuto procesu musia prispôbiť. Misia európskej

⁴ Pozn.: Prezident Obama sa opakovane vyjadril, že Pentagon by mal predbežne počítať s ďalšími škrtmi v rozpočte na úrovni 500 mld. USD v horizonte 10 rokov, v prípade, že americká ekonomika opätovne upadne do recesie. Minister obrany Panetta označil takúto alternatívu za „šialenú“.

bezpečnosti nebude dokončená, pokiaľ budú otvorené konflikty vo východnej Európe, na Balkáne, na Kaukaze a v Stredomorí“⁵.

Dôvera je kľúčovým slovom v úvahách o medzinárodnej bezpečnosti. V tomto kontexte je dôležitý aj dialóg s Ruskom. USA sledujú vývoj európskej ekonomiky a zdôrazňujú význam medzinárodnej ekonomickej spolupráce ako dôležitý segment bezpečnostnej politiky. Aktuálna pozornosť USA na ázijsko-pacifický región reflektuje vývoj a posuny vplyvov vo svete. USA považujú za potrebné venovať tomuto vývoju náležitú pozornosť, avšak za rovnako dôležité považujú aj to, aby tak nerobili sami, ale spoločne so svojimi strategickými európskymi partnermi a spojencami. V tomto momente je cítiť pozitívny vplyv prezidenta Obamu.

Na druhej strane je faktom, že USA plánujú premiestniť výraznú časť (cca. 10%) svojich ozbrojených síl z Európy do oblasti Blízkeho Východu, Ázie, Tichomoria, ale nevylučujú posilnenie svojich pozícií aj v Afrike, Južnej Amerike a Austrálii. Dve bojové brigády budú redislokované z Európy, čím sa zníži celkový počet vojakov USA v Európe z približne 80 000 na 70 000.

Záver

Jedným z kľúčových strategických trendov na začiatku 21. storočia je globálny presun moci. Henry Kissinger už dlhšie tvrdí, že „ťažisko moci sa presúva od Atlantiku k Tichému a Indickému oceánu.“

Pokiaľ Európania akoby si nechceli alebo nedokázali uvedomiť túto situáciu, v USA sa strategická debata na túto tému už prejavila aj v strategickom bezpečnostnom dokumente, ktorým je nová Obranná stratégia USA.

Kombinácia novej geopolitickej reality a ekonomickej situácie vo svete viedla administratívu prezidenta Obamu k zásadným rozhodnutiam, ktoré by boli pred niekoľkými rokmi nepredstaviteľné.

Všeobecne je možné konštatovať, že príprava Obrannej stratégie USA mohla byť na strane jednej ovplyvnená aj blížiacimi sa prezidentskými voľbami v USA a čoraz viac zreteľnou doktrínou „*pacifizmu a nation-buildingu*“ prezidenta Obamu, na druhej strane je ale zrejmé, že viacerí významní predstavitelia americkej administratívy, ale aj tradične veľmi vplyvného mimovládneho sektora považujú tento dokument za adekvátnu reflexiu svetovej bezpečnostnej a ekonomickej situácie a krok správnym smerom.

Ozbrojené sily USA rovnako ako ozbrojené sily takmer všetkých spojencov v rámci NATO musia prejsť zásadnou reformou s cieľom zvýšiť kvalitu a zároveň znížiť finančnú náročnosť. Hoci detailné informácie o plánovaných opatreniach ešte v súčasnosti nie sú verejne dostupné, predbežne publikované a zverejnené informácie naznačujú racionálne kroky.

Znenie Obrannej stratégie môžeme interpretovať tiež ako odkaz a zdvihnutý prst pre európskych spojencov. USA majú svojej priority a tiež bezpečnostné výzvy a hrozby, ktorým musia čeliť. Špeciálne v dobe ekonomickej krízy si USA jednoducho nemôžu dovoliť rozpočtovú nezodpovednosť, čím máme na mysli saturovanie obranných výdavkov zvyšných 27 spojencov v rámci NATO. Ak dnes predstavitelia niektorých európskych krajín upozorňujú na odklon USA od transatlantického spoločenstva, mali by si v prvom rade zodpovedať otázku vlastného prístupu a plnenia vlastných úloh pri zdieľaní bremena zodpovednosti za bezpečnosť euroatlantického priestoru.

⁵ Citácia z vystúpenia H. Clinton na Mníchovskej bezpečnostnej konferencii. Pozri viac: Záznam MZV SR, Informácia o priebehu a výsledkoch 48. Mníchovskej bezpečnostnej konferencie, GK SR v Mníchove, 1049/2012-DEGK1 zo 6.2.2012.

Použitá literatúra:

1. Labuzík, M.; Šimčeková, A.: Medzinárodné spoločenstvo a Afganistan. In: Bezpečnostné fórum 2011 : zborník príspevkov zo IV. medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Bystrici 10. februára 2011. Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela, 2011. ISBN 978-80-557-0136-3. - S. 381-391.
2. Nečas, P; Kelemen, M; Lippay, B.: Comparison on national security strategy 2002 and 2006: to what extent did neoconservatives influence perception of the US foreign and security policy of the second presidential administration of George W. Bush? Communications. ISSN 1335-4205 Vol. 13, No. 2 (2011), s. 64-68.
3. Nečas, P; Lippay, B.: Národné bezpečnostné stratégie USA v prvej dekáde 21. storočia: čiernobiele videnie sveta? In: Manažérstvo bezpečnosti : zborník vedeckých prác. Košice: Vysoká škola bezpečnostného manažérstva, 2011. ISBN 978-80-89282-43-2. S. 175-179.
4. Spilý, P.; Labuzík, M.: Súčasnosc' a budúcnosť Aliancie. In: Bezpečnostné fórum '09 : zborník príspevkov z II. medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Bystrici 21. apríla 2009. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2009. ISBN 978-80-8083-790-7. S. 22-29.
5. New U.S. Defense Strategy: Manage Risk, Drive Reform, Defense News, 9.1.2012. Dostupné na internete: <http://www.defensenews.com/apps/pbcs.dll/article?AID=2012301090001>
6. Záznam MZV SR, Informácia o priebehu a výsledkoch 48. Mníchovskej bezpečnostnej konferencie, GK SR v Mníchove. 1049/2012-DEGK1 zo 6.2.2012.
7. Záznam z neformálneho rokovania NAC, SD SR pri NATO, 1083/2012-BESM2 z 26.1.2012.
8. Prejav ministra obrany USA R. Gatesa na konferencii v Bruseli, jún 2011. Dostupné na internete: www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1581

Kontakt

prof. Ing. Vojtech Jurčák, CSc.

Katedra bezpečnosti a obrany
Akadémia ozbrojených síl GMRŠ
Demänová 393, Liptovský Mikuláš
Slovenská republika
e-mail: vojtech.jurcak@aos.sk.

PhDr. Jaroslav Nad'

Riaditeľ sekcie obrany
Stála delegácia Slovenskej republiky pri NATO
Boulevard Leopold III, NATO HQ
Brusel, Belgicko
e-mail: jaroslav.nad@mod.gov.sk

**Marcel Kordoš
Sergej Vojtovič**

FAKULTA SOCIÁLNO – EKONOMICKÝCH VZŤAHOV
TRENČIANSKA UNIVERZITA A.DUBČEKA V TREŇČÍNE

DRUHÉ VOLEBNÉ OBDOBIE PREZIDENTA OBAMU – VYTIAHNUTIE USA Z DLHOV?

Abstrakt

Príspevok sa venuje téme svetovej ekonomickej krízy. Charakterizované sú dôvody vzniku krízy v USA a jej následné vyústenie do globálnej ekonomickej recesie a dlhovej krízy, ako aj vplyv americkej ekonomickej situácie, ktoré sa prejavilo veľmi citeľne na svetovej ekonomike. Preto vzniká potreba riešenia nielen americkej, ale aj svetovej ekonomickej krízy. Jedným z možných variantov riešenia bol tzv. protikrízový balíček amerického prezidenta Baracka Obamu pre riešenie situácie na americkom trhu. Jeho reformy a konkrétne kroky zahŕňali najmä znižovanie deficitu federálneho rozpočtu, riešenie nezamestnanosti – vytváranie nových pracovných príležitostí najmä v súkromnom sektore a zlepšenie daňovej politiky, čo znamená znižovanie priamych daní. S úmyslom, že čím budú nižšie dane, tým viac ostane obyvateľom na spotrebu, čím sa pomocou nepriamych daní opäť naplní štátna pokladnica. Otázka znie do akej miery bola táto politika úspešná nielen pre jeho opätovné zvolenie za prezidenta, ale aj čo môže ekonomika USA očakávať v jeho druhom volebnom období.

Kľúčové slová: Medzinárodné ekonomické vzťahy, svetová ekonomická kríza, reforma ekonomických systémov, nezamestnanosť, deficitu federálneho rozpočtu.

Abstract

The paper is dedicated to the world economy crisis issue. There are characterized the reasons of origin of the crisis in the USA and its further expanding as global economic recession and debt crisis as well as the impact of American economic situation on the international economics system. Therefore there is a need to handle not only the US, but also world economic crisis. One of the possible solutions was so called anti-crisis package by the US president Barack Obama - how to handle the situation on the US market. His reforms and particular steps contained mainly cutting the federal budget deficit, dealing with unemployment – new labor position creation mainly in the private sector and tax policy improvement what means cutting direct taxes. The intention is: the lower taxes the more money left for the supply – the way how to refill the federal budget by means of indirect taxes. The issue is to what measure will this policy successful not only regarding his electing as the US President, but also what the US economy can expect during his second term.

Key words: International economic relations, world economic crisis, economic systems' reform, unemployment, federal budget deficit.

Úvod

V rámci globálnej ekonomickej recesie svetová ekonomika neustále čelí následkom hospodárskej krízy, ktorú vyvolal otras amerického hypotekárneho trhu. Zatiaľ čo v prvej polovici roka 2009 boli situácie aj prognózy neradostné, v poslednej dobe sa už objavilo

niekoľko čiastočne optimistických správ. I napriek tomu svet sa zmieta v kríze a ozdravenie bude bolieť.

Svetová finančná kríza viedla k spomaleniu väčšiny ekonomík, ťažšiemu prístupu k úverom a poklesu spotrebiteľskej dôvery, ktorý lámal rekordy. Svetovou ekonomikou taktiež otriaslo niekoľko rekordných bankrotov firiem. Začiatkom júna 2009 napríklad požiadala súd o bankrotovú ochranu pred veriteľmi automobilka General Motors, čo bol štvrtý najväčší bankrot v americkej histórii a vôbec najväčší v spracovateľskom priemysle. Automobilke sa však podarilo z bankrotu dostať už po 39 dňoch. Aj v roku 2010 pokračuje pád akcií a napríklad Dow Jonesov index, hlavný burzový index v USA, klesol v marci prvýkrát od októbra 1997 pod 7000 bodov. V rovnaký mesiac zostúpil na svoje rekordné minimum aj hlavné západoeurópsky index FTS Eurofirst 300. (Hospodárske noviny, 2010)

Zostáva však problém nezamestnanosti. Cez náznaky oživovania hospodárskeho rastu vo svete však rastie nezamestnanosť a optimistické nie sú ani vyhliadky. Podľa MMF nezamestnanosť vo svete porastie zrejme až do roku 2012. Podľa údajov Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD) od konca roka 2007 do júla 2011 v súvislosti s krízou v krajinách OECD zaniklo asi 15 miliónov pracovných miest a ďalších desať miliónov miest asi ešte zanikne do konca budúceho roka. (Hospodárske noviny, 2012) Najhoršia situácia je v Španielsku, Írsku a v USA, kde napríklad miera nezamestnanosti v októbri prvýkrát od roku 1983 prekročila psychologicky dôležitú hranicu desiatich percent. Výhľad trhu práce by bol podľa OECD ešte horší, keby vlády nepresadili expanzívnu menovú a fiškálnu politiku.

Z uvedeného môžeme konštatovať, že je potrebné, aby sa v nastolených reformách pokračovalo a pri zmene vedenia štátov nástupcovia rešpektovali odkaz svojich predchodcov a pokračovali v ozdravovacom procese vedúcom k budovaniu prosperujúceho ekonomického systému.

Od globálnej ekonomickej recesie k dlhovej kríze

Poklesom až následným pádom hypotekárneho trhu v USA sa naštartovala vlna recesie ekonomickej aktivity a úrovne USA. Proces zadlžovania obyvateľstva spôsobil nedostatok zdrojov na financovanie podnikateľského prostredia. Ochota podnikať resp. rozvíjať existujúce podnikanie klesá a živý ekonomický proces na americkom trhu sa začína spomaľovať. Táto vlna spomalenia mala za následok pokles ekonomickej aktivity všetkých trhových partnerov, ktorí sú akýmkoľvek spôsobom napojení na americký trh. Napojením na tento trh myslíme tak kontinentálny, ako aj interkontinentálny obchodný vzťah. Reakcia na krízu bola obojstranná a rovnako postihla obidve strany ekonomického procesu. Producenti z dôvodu nižšieho sklonu spotrebiteľa k spotrebe začali pociťovať prvé poklesy objemov produkcie a predaja. To malo za následok obmedzovanie vlastnej produkcie tovarov alebo služieb. Pokles produkcie odberateľa zapríčinil pokles jeho objednávok výrobných faktorov u svojho dodávateľa. Vznikol začarovaný krízový kruh, ktorého vznik sa dá pripísať poklesu kúpyschopnosti a obmedzenej spotrebe obyvateľstva.

Poklesom produkcie museli jednotlivé podniky pristupovať ku tzv. „krízovým“ opatreniam, ktoré mali firmy chrániť pred hrozbou číhajúcou na klesajúcom trhu. Najhlavnejšími obrannými krokmi podnikov boli:

- *ukončenie práce nadčas* – pokles produkcie spôsobil, že niekedy potrebné nadčasové hodiny práce stratili svoj význam, lebo všetka práca sa stihla v rámci pracovnej doby,
- *skracovanie riadneho pracovného času* – s prvým bodom následne súvisí aj skrátenie pracovného úväzku, buď sa skracoval pracovný deň na šesťhodinový, no dokonca aj pracovný týždeň na štvordenný,

- *zmrazovanie odmien a zamestnaneckých bonusov* – pokles produkcie priniesol pokles príjmov firiem a teda pokles odmeňovania zamestnancov do krízy upadajúcich podnikov,
- *hľadanie efektivity pracovných procesov* – pri neutíchajúcom poklese sa firmy potrebovali zaoberať skvalitňovaním svojich výrobných procesov a tým docieľiť zníženie prevádzkových nákladov,
- *znižovanie stavu zamestnancov* - jedným z najvyšších nákladov podniku sú náklady na zamestnancov a v zmysle hesla „Šetríme náklady!“ podniky museli pristúpiť k zhodnoteniu dôležitosti jednotlivých pracovných miest a uvoľneniu z pracovného pomeru tých zamestnancov, ktorí zastávali také miesta, bez ktorých sa v krízovom režime produkcie dalo fungovať,
- *hromadné prepúšťanie* - prehodnotenie pracovných miest viedlo až k hromadným prepúšťaniam. (Neumann, P., Žamberský, P., Jiránková, 2010).

Všetky tieto situácie sa z mesiaca na mesiac opakovali u stále iných podnikov a tým sa z pracovného procesu uvoľnilo enormné množstvo pracujúcich ľudí. Pracujúci človek sa zo dňa na deň stal nezamestnaný a zapísal sa do evidencie nezamestnaných. Občan ako nezamestnaný musí ekonomickejšie zvažovať svoje výdavky, pretože výška sociálnej podpory zo strany štátu nezodpovedá výške jeho predošlých príjmov, na ktoré bol zvyknutý. Tento fakt ešte viac negatívne ovplyvnil spotrebu obyvateľstva, čo spôsobil opäť spomínaný pokles produkcie podnikov. Miera nezamestnanosti zasiahnutých krajín narastala a sociálna starostlivosť o nezamestnaného občana sa stáva najťažší a najväčší náklad v rozpočte vlád štátov. Sociálne poisťovne neboli na túto situáciu pripravené a čo je horšie, pokles pracujúcich, ktorí odvádzajú odvody do sociálnej sféry, spôsobil i pokles príjmov štátnych inštitúcií. Týmto spojenými nádobami sa americká ekonomická kríza stala postupne svetovou ekonomickou krízou. Poklesom produkcie amerického trhu sa zmenila aj ekonomická aktivita obyvateľstva. Spotrebiteľ zvyknutý na spotrebný spôsob života sa mení na spotrebiteľa, ktorého bežný sklon k spotrebe strieda sklon k úsporám a šetreniu peňazí na „horšie“ časy.

Keďže svetová ekonomická kríza vznikla pôvodom v USA a zasiahla celý svet, je potrebné, aby sa pre ozdravenie svetovej a americkej ekonomiky protikrízovými opatreniami začalo tiež najprv v USA. Potrebu reforiem cíti americká ekonomika a tak isto aj medzinárodné ekonomické inštitúcie (Medzinárodný menový fond), či zoskupenia národov (Európska únia). Rozmer ekonomickej krízovej situácie je svetový, ale aj napriek tomu sa naň treba dívať z dvoch hľadísk. Prvým je hľadisko americkej ekonomiky, druhým je hľadisko svetovej ekonomiky. Tieto dve hľadiská (ekonomiky) síce pôsobia samostatne, no v konečnom dôsledku sú to prepojené systémy, ktoré sa navzájom priamo úmerne ovplyvňujú. Keď sa darí jednému systému, darí sa aj druhému, resp. pokles na jednom trhu vyvolá pokles na tom druhom ekonomickom systéme.

Americká ekonomika – riešenie kontinentálnej krízy

Vývoj americkej ekonomickej situácie bol dlhé roky veľmi pozitívny. Americká ekonomika v porovnaní s európskymi ekonomikami bola vždy niečím iným, niečím väčším, niečím bohatším. Aj preto obyvatelia posilnení týmto faktom užívali všetky výhody, ktoré im poskytoval ekonomický „blahobyť“ svojej krajiny a spotrebný spôsob života si radi osvojili na žitie svojho „amerického sna“. Emocionálne uvažovanie prevyšovalo racionálny prístup k životným otázkam. Vidina úspechu viedla amerických občanov k dosahovaniu svojich cieľov neustálym zľahčováním si života. Tvrdú prácu a budovanie majetku za svoje vystriedalo požičiavanie si cudzích peňazí a splácanie pôžičiek. Žitie amerického sna sa však po niekoľkých splátkach požičaného mení na život na dlh.

Riešenie ekonomickej krízy v USA prispeje aj k ozdraveniu svetovej ekonomiky. Priame napojenie európskych ekonomických systémov na americký spôsobilo negatívny vývoj v Európe. Preto by malo byť v záujme USA ozdraviť nielen svoju, ale i svetovú ekonomiku. Túto skutočnosť si Americký prezident uvedomuje, a preto sa zúčastňuje rôznych medzinárodných rokovaní, ktoré smerujú k riešeniu danej situácie. Svojou aktivitou a chcením vyriešiť situáciu nepriaznivej svetovej situácie mobilizuje ostatné svetové ekonomické veľmoci k spolupráci.

Americká ekonomika a štát

Skepticizmus s republikánmi majú spoločný i mnohí ekonómovia, najmä čo sa týka sloganu o stimulačnom balíčku ako prostriedku na vytvorenie vyše tri a pol milióna pracovných miest. Takmer toľko ľudí prišlo od vypuknutia krízy o prácu. Americkéj ekonomike hrozí, že nezamestnanosť by mohla čoskoro dosiahnuť dvojciferné percento, a to by sa už muselo hovoriť o hospodárskej depresii. Tú zvyknú sprevádzať sociálne a politické následky vyžadujúce stabilizačné zásahy „zhora“. Postoje podnikateľských a akademických ekonomických kruhov sa v tomto bode môžu zreteľne odlišovať od stanovísk americkej vlády zaťaženej zodpovednosťou za celkovú stabilitu pomerov. Z tohto pohľadu by nemalo prekvapovať, že stimulačný balíček prezidenta Baracka Obamu propaguje na prvom mieste zamestnanosť a nie teoreticky najefektívnejší spôsob sanácie ekonomiky.

Na výkonnosti amerického hospodárstva sa zhruba z dvoch tretín podieľa vnútorný spotrebiteľský dopyt. Ten ochabuje od polovice minulého roka a viedol k poklesu výroby v USA a vo svete. B. Obama opakovane podčiarkuje, že súkromný sektor je hlavným tvorcom pracovných príležitostí. Priame intervencie štátu do ekonomiky na podporu zamestnanosti sú podľa neho potrebné až pri uviaznutí voľného trhu, čo je súčasný stav. Prezident si netrúfa nechať ekonomiku prekonávať recesiu v rámci prirodzeného rytmu vzostupov a poklesov. Nezasahovanie štátu a podrobenie sa šokovej terapii odporúča mnoho ekonómov, najmä tých, ktorí nenesú politickú spoluzodpovednosť za sociálne a iné následky depresie. Terajšia mizéria sa v USA porovnáva s Veľkou hospodárskou krízou spred sedemdesiatich rokov. Ani vtedajší prezident Franklin D. Roosevelt neponechával kríze nerušený priebeh a pokúšal sa ju zmierňovať výraznými intervenciami. Americkému hospodárstvu trvalo vtedy vyše desaťročia, kým sa plne vystránilo z depresie. Podľa mnohých odborníkov i preto, že ťažkopádny štát spomaľoval obnovu.

V trhovom prostredí zvykne byť štát nemotorným podnikateľom, ale nemusí to platiť vždy. Iniciatívy zhora môžu niekedy urýchľovať zavádzanie inovácií a technologických revolúcií, najmä keď si vyžadujú dlhodobé investície. B. Obama a jeho poradcovia sa chytajú niektorých z takýchto príležitostí.

Spomenúť možno nasadzovanie investičných miliárd a potenciálne státisíce nezamestnaných ľudí do rozvíjania alternatívnej energetiky. Ani investície do infraštruktúry nemusia byť nevyhnutne mrhaním peňazí. Na rozvoj čaká verejná doprava. Modernizácia železničnej siete a jej vozového parku padne na úžitok celonárodnej ekonomike. Tzv. zelená revolúcia v energetike a doprave je finančne náročná a niektorým štátom únie – najmä vysoko zadlženej Kalifornii – chýbajú prostriedky. Plody spomínaných vkladov sa neobjavia okamžite. Ihneď poslúži sústava sociálnych, vzdelávacích a zdravotných podpôr pre jednotlivcov a rodiny. Čoskoro sa môžu rozbehnúť práce na modernizácii infraštruktúr s masovým nasadením nezamestnaných bez odborného vzdelania.

Prezident B. Obama nešetrí na investíciách do informačných technológií, výskumu, nových technológií a školstva. Sú to užitočné vklady do budúcnosti, keď z nich bude profitovať i súkromný sektor. Do všetkých takýchto progresívnych smerov prúdia investície v stimulačných balíčkoch, ktoré prijímajú hospodárski partneri, či konkurenti USA: Japonsko, Nemecko, Francúzsko, Austrália a ďalší. Medzinárodná reakcia na americký stimulačný

balíček je zmiešaná. Nemecký minister financií Peer Steinbrück varuje, že napumpovanie stoviek miliárd dolárov, ktoré si federálna vláda USA požičia, vytvorí úverovú bublinu podobnú tej, ktorá nedávno praskla. Exportéri do USA však dúfajú, že Washingtonom stimulovaná vzpruha ekonomiky oživí dopyt po ich tovaroch a komoditách a predovšetkým vnesie do svetovej hospodárskej arény trochu optimizmu. (Hospodárske noviny, 2012)

Zmyslupnosť zásahov

Republikáni v Kongrese tvrdia, že najvhodnejším spôsobom pomoci štátu chorľavejúcej ekonomike je zníženie daňového bremena občanov a podnikov. Napriek tomu na daňové úľavy pôjde približne len 36 percent z takmer osemstomiliónového stimulačného balíčka. Takmer dve tretiny pohltia výdavkové programy. Prezident B. Obama pritom poukazuje na časový tlak v boji proti nezamestnanosti. Masívne investície do verejných stavebných a rekonštrukčných projektov majú poskytnúť prácu miliónom nezamestnaných a ich príjmy majú podnietiť spotrebu a výrobu.

Veľkou neznámou ostáva etapa po vyčerpaní prostriedkov vyčleňovaných zo štátnej pokladnice. Štátom roztočené súkolie hospodárstva sa môže dostať do konfliktu s tradičnými pravidlami hry voľného trhu, kde efektívnosť investícií a maximalizácia ziskov dostáva prednosť pred kvantitatívnym udržiavaním zamestnanosti. O predchádzanie takémuto konfliktu sa v minulých desaťročiach usilovali niektoré západoeurópske krajiny doktrínami o sociálnej trhovej ekonomike. Globalizácia ich však nútila odbúravať sociálne rozmery svojich hospodárskych modelov a demontovať rolu štátu v chode ekonomiky. (Krajňáková, 2013)

Triumf republikánov vo voľbách do Kongresu

Nové stimuly americkej centrálnej banky FED a víťazstvo republikánov vo voľbách do Snemovne reprezentantov "nakopli" akciové trhy k novým rekordom. Index S&P 500 skončil na najvyššej úrovni od začiatku mája 2010. Priemyselný index Dow Jones svoj májový rekord dokonca dobehol. Najviac k tomu podľa analytikov prispelo včerajšie rozhodnutie FED-u nakupovať štátne dlhopisy, a tým uvoľňovať peniaze do americkej ekonomiky, oslabenie dolára a rast cien komodít.

K zhodnoteniu akciových indexov však podľa analytika Oxys Capital Mária Blaščáka prispelo aj volebné víťazstvo republikánov. Akciové trhy si od neho sľubujú zmeny v prospech firemného sektora, ktoré naštartujú ekonomiku. "Výsledky volieb môžu znamenať, že zástupcovia v Snemovni reprezentantov pôjdu menej proti biznisu, čo sa týka regulácie a zdanenia," hovorí analytik X-Trade Brokers Kamil Boros. Demokrati súčasného prezidenta Baracka Obamu presadzovali napríklad zvýšenie daňového zaťaženia pre americké firmy pôsobiace v zahraničí. Republikáni zase navrhovali nižšie zdanenie miezd aj ziskov firiem. Ich víťazstvo tak podľa Borosa môže zvýšiť vyhliadky podnikov na vyšší čistý zisk, a tým aj rast akcií. (Hospodárske noviny, 2012)

Positívne sú aj očakávania analytikov do budúcnosti. Podľa Vladimíra Gešperíka zo spoločnosti Capital Markets by sa mali americké akcie aj do konca tohto roka zhodnocovať. Má to byť v dôsledku toho, že americké firmy budú "voľnejšie dýchať". Opäť ožíva záujem o ropné spoločnosti, ktoré boli za vlády Obamu trochu pod tlakom. Čo môže biznisu, naopak, uškodiť, je skutočnosť, že moc v krajine nie je v rukách jednej politickej strany. Podľa analýzy historických dát spoločnosťou Standard and Poors je pre akciový trh najlepší ten variant usporiadania Kongresu, keď je prezident, ako aj celý Kongres z rovnakej strany. V období od roku 1945 sa podľa Beňáka najlepšie akciám darilo práve vtedy, keď moc v krajine ovládala jedna strana. (Hospodárske noviny, 2012)

Ekonomická agenda prezidenta B. Obamu pre ozdravenie ekonomiky USA v prvom funčnom období

Na riešenie vzniknutej situácie sa podujíma „najmocnejší muž sveta“, americký prezident Barack Obama. So svojim ekonomickým tímom prináša riešenia krízy v podobe „protikrízového balíčka“. Je to súbor ekonomických opatrení, ktoré by mali prispieť k ozdraveniu ekonomiky Spojených štátov amerických a tým nastoliť ekonomickú rovnováhu v krajine. Za následok by to malo mať aj následné interkontinentálne riešenie svetovej ekonomickej krízy.

Plán v boji proti kríze prezidenta Obamu

Americký prezident Barack Obama 24.2.2009 predstavil Kongresu svoj plán na boj s finančnou krízou. Svoj balík 787 miliárd dolárov chce použiť najmä na zníženie daní, deficitu a vytvorenie pracovných miest. *"Bude to náročné, ale v ideálnom prípade sa mu to podarí,"* komentoval pre Hospodárske noviny analytik Craig Sautter z Chicagskej univerzity DePaul. Dohľadom nad celým programom Obama poveril viceprezidenta Johna Bidena. (Trend, 2011) Napriek tomu, že Obamova popularita mierne klesla, stále sa drží pomerne vysoko. Ľudia však začínajú byť skeptickí k účinnosti ekonomických krokov, ktoré v blízkej budúcnosti odštartuje.

Na riešenie krízovej situácie v USA prezident Obama zvýrazňuje niekoľko konkrétnych krokov ako krízu zastaviť a začať ozdravný proces americkej a svetovej ekonomiky smerujúci k otočeniu súčasnej nepriaznivej situácie a rozbehnúť proces napredovania a rastu. Ide o nasledovné opatrenia:

- *zníženie deficitu na polovicu.* Podľa názoru analitikov môže sa to podariť, ale iba ak záchranný balíček bude fungovať a ekonomika prestane padať.
- *vytvorenie a zabezpečenie 3,5 milióna pracovných miest.* Ekonomovia sa domnievajú, že investície pôjdu najmä do projektov výstavby, vzdelania a infraštruktúry, čím vytvorí potrebné miesta.
- *zníženie daní.* Podľa analitikov peniaze, ktoré majú ľudia na míňanie, sa vrátia do pokladnice vo forme daní.
- *úspech záchranného plánu.* Ako experti uvádzajú, jeho efektívnosť sa nedá odhadnúť. V dnešnej dobe sa čokoľvek ťažko predpokladá. (Trend, 2011)

Zníženie deficitu aj daní a finančná injekcia americkej ekonomike

Najväčším dlhodobým cieľom Baracka Obamu je zníženie deficitu štátneho rozpočtu na polovicu. *"V roku 2011 vyprší Bushova daňová politika a najbohatším ľuďom stúpnu dane o desať percent. To nie je zanedbateľná položka pre štátny rozpočet,"* povedal Sautter profesor politických vied z DePaul University v Chicagu. Dôležitý podľa neho bude zároveň aj fakt, aby sa mu podarilo stiahnuť vojakov z Iraku bez zbytočných výdavkov. Obama zároveň zdôraznil, že pokiaľ sa neznižia dlhy, Spojené štáty môžu očakávať ďalšiu ekonomickú krízu. Po svojom predchodcovi zdedil dlh vo výške jedného bilióna dolárov a len na úrokoch zaplatí americká vláda 250 miliárd. Ušetriť chce najmä stiahnutím vojakov z Iraku, zefektívnením administratívy a obmedzením nepotrebných výdavkov. (Mladá fronta Dnes, 2011)

Pomocou novej legislatívy chce Obama vytvoriť a zabezpečiť až tri a pol milióna pracovných pozícií, od čoho si sľubuje naštartovanie americkej ekonomiky, ktorá je v recesii od decembra 2007. Spolu so sociálnymi programami na to minie takmer dve tretiny peňazí záchranného balíčka. *"Pôjde o vytvorenie viacerých stavebných, vzdelávacích a infraštruktúrnych projektov. Mnoho peňazí pôjde štátnym a lokálnym vládam, aby prioritne tie zabránili stratám zamestnania,"* dodal Sautter. (Trend, 2011)

Kongres Spojených štátov sa v piatok 13. februára 2009, nechal Bielym domom dotlačiť k súhlasu s prezidentovým programom na vyvedenie amerického hospodárstva z recesie. Plán

vo výške 787 miliárd dolárov ponúka občanom, firmám a verejným inštitúciám pestrú protikrizovú zmes finančných stimulov a daňových úľav. Žiaden republikán v Snemovni reprezentantov nehlasoval za prezidentovu receptúru a v Senáte mu ju odobrili iba traja.

Zníženie daní, na ktoré pôjde tretina z celkovej sumy 787 miliárd dolárov, prezident sľubuje už od apríla 2010. Tieto daňové úľavy by podľa neho malo pocítiť až 95 percent rodín. *"Ak majú ľudia peniaze, ktoré môžu míňať, tieto peniaze sa vrátia do štátnej pokladnice vo forme daní. Takže čo odovzdáte, to sa vám vráti,"* dopĺňa Sautter. (Trend, 2012)

Súčasťou balíčka je zvýšenie financií na infraštruktúrne projekty, daňové úľavy a zvýšenie objemu úverov pre malé podniky. Balíček okrem toho zahŕňa aj rabaty pre spotrebiteľov, ktorí zvýšia energetickú efektívnosť svojich domov. *"Vzhľadom na nevyhnutnosť urýchliť vytváranie nových pracovných miest v súkromnom sektore sú tieto iniciatívy správne a nanajvýš potrebné,"* povedal Obama na pôde Brookings Institution vo Washingtone. Skritizoval názory, že vláda si musí vybrať medzi znižovaním deficitu a investíciami do hospodárskeho rastu. Podľa neho zvýšené výdavky v krátkodobom meradle pomôžu vytvoriť nové pracovné miesta, ktoré zasa v dlhodobom horizonte budú pomáhať znižovať rozpočtový deficit. *"Na druhej strane, vzhľadom na finančnú krízu musíme byť opatrní, čo sa týka spôsobu financovania týchto projektov,"* dodal. (Mladá fronta Dnes, 2012)

Mierne strácanie na podpore prezidenta Obamu

Podľa prieskumov verejnej mienky Obamov plán na oživenie ekonomiky podporuje väčšina Američanov. Dva veľké prieskumy zverejnené v uplynulých dňoch ukazujú, že ľudia oceňujú snahu prezidenta o medzistranícku spoluprácu, no viac ako kompromisy s republikánmi je pre nich dôležité plnenie sľubov. Zároveň sú presvedčení, že rozhodnutia republikánov v Senáte sú ovplyvňované politickými dôvodmi a nie vecnými.

Drvivá väčšina Američanov vyjadrila obavu, že náklady na záchranný program vážne a dlhodobo ovplyvnia budúce generácie, no majú z toho menší strach ako zo súčasnej krízy. Vo všeobecnosti je však Obamova podpora na začiatku roku 2010 63 percent, čo je o päť percent menej ako v čase jeho inaugurácie. *"Prezident Obama odštartoval svoju funkciu s extrémne vysokou podporou v porovnaní s jeho predchodcami, takže bolo iba otázkou času, kedy začne jeho popularita klesať. No ešte stále je veľmi obľúbený a väčšina Američanov mu dôveruje, aj keď má pochybnosti,"* povedal pre HN politický komentátor Nathan Gonzales. (Hospodárske noviny, 2012)

Záchranný balíček mal mať pôvodne objem až 937 miliárd dolárov. S touto sumou však nesúhlasili republikáni, ktorých podpora bola pre budúcnosť celého plánu nevyhnutná. Po päťdňovom rokovaní napokon dospeli ku kompromisu a na verejné výdavky tak pôjde 787 miliárd dolárov. Republikánski senátori sú však stále presvedčení, že pôjde o veľké množstvo neopodstatnených výdavkov. Iba traja z nich v Senáte návrh podporili, čo stačilo na to, aby bol prijatý.

Plány prezidenta B. Obamu pre naštartovanie americkej ekonomiky v druhom funkčnom období

Pokiaľ ide o výsledok amerických prezidentských volieb z jesene 2012 týkajúci sa zvolenia B. Obamu do jeho druhého funkčného obdobia, podľa viacerých ekonómov, sa neočakávajú výraznejšie zmeny v ďalšom vývoji americkej ekonomiky a politiky. Výsledok volieb nepriniesol žiadne veľké prekvapenia. Dôležité bude však to, ako sa Obama popasuje s fiškálnym útesom, teda automatickým zvýšením daní a znížením výdavkov. Následne musí Obama zapracovať na zlepšení pracovného trhu, pretože aj keď je miera nezamestnanosti nízka, celkovo je na tom pracovný trh horšie než ukazujú oficiálne čísla. Túto oblasť mal lepšie zvládnuť Romney, ktorý plánoval znížiť dane pre firmy a teda zvýšiť zamestnanosť

cez zvýšenie investícií firiem v USA. Obama zatiaľ o takomto pláne neuvažuje, no svoj názor môže zmeniť a ten by mohol priniesť ekonomike lepšiu budúcnosť.

Spojené štáty budú pravdepodobne aj naďalej ekonomikou rastúcou primárne vďaka zvyšujúcemu sa dlhu federálnej vlády a znehodnocovaniu meny americkou centrálnou bankou. Bude pokračovať v udržiavaní status quo. Dočkáme sa od neho ďalšieho zvyšovania úlohy štátu v ekonomike, socializácie strát, znehodnocovania meny a prehlbovania nerovnomernosti rozdelenia bohatstva. Rovnaký proces však už dlhšiu dobu pozorujeme aj v Európe, takže ako Európa, tak Spojené štáty budú kráčať aj naďalej ruka v ruke.

V tejto chvíli je hlavným posolstvom výsledku volieb to, že sa bude pokračovať v nastavenom trende snahy o podporu ekonomického rastu. Navyše americký Fed môže mať väčšiu tendenciu zachovávať svoju politiku nasmerovanú na väčší rozsah intervencií do finančného systému. Obe hľadiska sú priaznivé, predovšetkým vďaka oslabeniu vnímania rizika. Opätovné zvolenie Obamu znamená zachovanie súčasného stavu v ekonomickej aj mocenskej sfére, možné posilnenie vplyvu demokratov ako aj potvrdenie existujúcej politiky USA.

Pokiaľ ide o riešenie súčasných problémov americkej ekonomiky, bude musieť prezident B. Obama podľa Hospodárskych novín (7. 11. 2012) vo svojom druhom funkčnom období čeliť v rámci jednotlivých ekonomických kategórií nasledovným výzvam:

- Fiškálny útes - dosiahnutie kompromisu by mohlo byť ťažké, pretože republikáni možno budú chcieť pred voľbami v roku 2014 ukázať svoju silu. Obamovi do kariet hrá skutočnosť, že ak žiadne opatrenia prijaté nebude, platnosť škrtov vo výdavkoch aj daňových úľav vyprší, takže k nejakému obchodu nakoniec bude musieť dôjsť. Obama ale zablokuje pokračovanie daňových úľav u osôb s vysokými príjmami a štátne výdavky sa znížia.
- Fed pod vedením Bernankeho - v tomto prípade k žiadnej zmene nedôjde. Nekonečné kvantitatívne uvoľňovanie (QE3 +) bude pravdepodobne dovedené na ďalšiu úroveň v podobe stanovenia cieľového nominálneho HDP alebo inej monetárnej politiky v okamihu, kedy všetky dlhodobé americké dlhopisy budú v držbe Fedu, a ak sa americkej ekonomike ani pracovnému trhu nepodarí comeback. Pomalý rast a deformácie, ktoré to vyvolá, by spolu s neschopnosťou Fedu vyriešiť problematiku štrukturálnej nezamestnanosti mohli v konečnom dôsledku viesť k politickému prehodnoteniu úlohy Fedu v ekonomike. To však zrejme počká až niekedy do obdobia po roku 2013, pokiaľ však nedôjde k masívnej kríze dôvery a kolapsu trhov.
- Ekonomika - existuje veľké množstvo zlej a nákladnej regulačnej legislatívy, ktorá by aj naďalej prežila, a tiež Obamova reforma amerického zdravotníctva by mohla byť nákladná - všeobecne ide o faktory, ktoré sú v dlhodobom výhľade mierne negatívne, ale pokiaľ ide o politické rozhodnutie, ťažko môžeme v patovej politickej situácii očakávať niečo dramatického.
- Fiškálna politika (dane a výdavky) - realistickejší plán skutočného zníženia deficitu zrušením daňových úľav Bushovej vlády a postupným ukončením vojnových akcií.
- Zahraničná politika - Obamov postoj k zahraničnej politike je s výnimkou vojny v Afganistane a používanie bezpilotných lietadiel pomerne pasívny, čo by mohlo pokračovať aj v nadchádzajúcich štyroch rokoch napriek kopiacim sa problémom napríklad v podobe Iránu a politiky voči Číne.
- Návrat zákona Homeland Investment Act (repatriácia ziskov amerických spoločností) - oba scenáre k tomu ponúkajú rovnakú príležitosť - aj keď Obama môže byť viac naklonený pevnejšiemu zviazaniu repatriácie ziskov s tvorbou pracovných miest a môže z nej teda urobiť legislatívnu nočnú moru, a potenciálny prílev peňazí tak znížiť.

Zvolenie Obamu nakoniec iba zvýšilo riziká, že sa do konca roka nevyriešia fiškálne problémy. Zároveň sa na čele Fedu udrží Bernanke, ktorý má Obamovu podporu. Tlačenie

peňazí bude pokračovať ďalej, čo bude vytvárať v dlhodobom období inflačné tlaky. Pre Európu jeho znovuzvolenie žiadnu veľkú zmenu neznamená. Skôr však prezident bude viac kooperovať s Áziou než s Európou. Predsa len tento región je pre USA a americké spoločnosti atraktívnejší.

Múžeme teda konštatovať, že od Obamu sa očakáva pokračovanie v súčasnej politike. Žiadne drastické rozpočtové škrtky sa nepredpokladajú. Vláda Spojených štátov bude pokračovať v opatreniach zameraných na podporu ekonomického rastu, aj keď jej manévrovací priestor je kvôli vysokému dlhu veľmi obmedzený. Pre svet a Európu je Obamova výhra priaznivá. Uvoľnená fiškálna politika v USA podporí tamojšiu spotrebu, vďaka čomu by sa mohol zvýšiť dovoz tovarov z Ázie i Európy.

Záver

Ekonomickým pôsobením človeka ako súčasti ekonomického systému vznikla situácia, ktorá významným spôsobom ovplyvnila fungovanie bežných občanov Ameriky. Tieto negatíva sa postupne preniesli z domácnosti na americký finančný aj priemyselný trh. Vplyvom prepojených trhových vzťahov svetových ekonomík sa problém americkej finančnej krízy stal problémom nás všetkých a odborníci mu dali meno svetová ekonomická kríza.

Kríza sa vyznačuje recesiou produktivity ekonomických systémov štátov, klesajúcou produkciou, rastúcou nezamestnanosťou, prehlbovaním štátnych dlhov a zvyšovaním deficitov štátnych rozpočtov. Pre všetky spomenuté fakty je potrebné proti tejto negatívnej situácii bojovať. Bojovať lokálne na území svojho štátu, ale i globálne na medzinárodných trhoch a ekonomických zoskupeniach. Ďalším zo spôsobov je aj spoločné riešenie krízy formou medzinárodnej spolupráce a prelievania kapitálu. Silnejší pomôžu investíciou, slabší vďaka investícii vytvoria možnosti pre budovanie kapitálu a tak opätovné rozbehnutie pozitívneho vývoja svojej i svetovej ekonomiky.

V konečnom dôsledku sa momentálna krízová vlna dala očakávať, pretože ako vieme, vývoj svetovej ekonomickej situácie sa v grafickom vyjadrení podobá sínusoide, ktorá má kolísavý priebeh. Znamená to, že po obdobiach rozmachu a prosperity vždy príde obdobie recesie a koniec blahobytu. Na druhej strane je to ale pád, ktorý nás opäť motivuje k rozvoju a evokuje potrebu zlepšenia a následného rastu.

Jedným z príkladov boja na lokálnej úrovni je aj tzv. protikrízový balíček amerického prezidenta Baracka Obamu, ktorý sa prostredníctvom konkrétnych opatrení (znižovanie deficitu, podpora vzniku nových pracovných miest, zníženie daní...) snaží potlačiť dôsledky krízy a zvrátiť nepriaznivý vývoj ekonomiky USA. Dnes, na konci prvého funkčného obdobia prezidenta Obamu, možno hovoriť o prvých výsledkoch. Je to však dlhodobý proces no ukazuje sa, že pri dodržaní nastolených krokov by recesia americkej ekonomiky mohla na konci druhého funkčného obdobia prezidenta Obamu sa výrazne zmierniť alebo pominúť.

Použitá literatúra:

40. Cihelková E. a kol. (2009): Světová ekonomika. Obecné trendy rozvoje. 1. vyd. Praha : C.H.Beck, 2009. 273 s. ISBN 978-80-7400-155-0.
41. Dicken, P. (2007): Global shift. Sage Publications Ltd. , London, 2007. 599 s. ISBN 978-1-4129-2955-4.
42. Hamilton, L., Webster, Ph. (2009): The International Business Environment. Oxford University Press, 2009. ISBN.
1. Neumann, P., Žamborský, P., Jiráňková, M. (2010): Mezinárodní ekonomie. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2010. 160 s. ISBN 978-80-247-3276-3.

43. Neumann, P.: Bilance ekonomiky a hospodářské politiky USA na prahu nového tisíciletí. In: Aktuální otázky ze světové ekonomiky. Praha : VŠE, 2001, č.7. ISBN 80-245-0326-2.
44. Ivanička, K. (2006): Globalistika. IURA EDITION, Bratislava, 2006. 283 s. ISBN 80-8078-028-5.
45. Jeníček, V., Foltýn J. (2010): Globální problémy světa v ekonomických souvislostech. C. H. Beck, Praha 2010. ISBN: 978-80-7400-326-4.
46. Krajňáková E. (2013). Riadenie amerických nefinančných korporácií. In: Finančné trhy. Január 2013, roč. 10, č. 8. ISSN 1336-5711.
47. Lipková L.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Sprint, Bratislava 2005. ISBN 80-88848-54-7.
48. Šikula, M. (2009): Dlhodobá vízia rozvoja Slovenskej spoločnosti. SAV, Bratislava, 2009. ISBN 978-80-7144-171-7.
49. Todaro, P. M. (2000): Economic Development. New York University, New York, 2000. ISBN.
50. Fabuš, M. (2009): Energetická politika EÚ a Čína, In: Medzinárodné vzťahy 2008. Bratislava: EKONÓM, 2009. - ISBN 978-80-225-2823-8 s.155-163.
51. <http://www.census.gov> – Štatistický úrad USA (U.S. Census Bureau)
 1. <http://www.bea.doc.gov> – Úrad ekonomických analýz Min. Obchodu USA
52. <http://www.ustr.gov> – Úrad obchodného predstaviteľa USA (Office of the U.S. Trade Representative)
53. <http://www.tda.gov> – Agentúra pre obchod a rozvoj (Trade and Development Agency)
 1. <http://www.exim.gov> – Americká exportno-importná banka (Ex-Im Bank of the USA)
54. www.doc.gov - Dept. of Commerce – Min. obchodu USA
55. TASR
56. Trend, 2011. (dostupné on line: <http://ekonomika.etrend.sk/svet/americka-ekonomika-dostava-injekciu.html>)
57. Hospodárske noviny, 2010. (dostupné on line: <http://hnonline.sk/ekonomika/c1-39635490-svet-sa-zmieta-v-krize-ozdravenie-bude-boliet>)
58. Hospodárske noviny, 2010. (dostupné on line: <http://hnonline.sk/ekonomika/c1-47728720-triumf-republikanov-zahybal-aj-trhmi>)
59. Hospodárske noviny, 2011. (dostupné on line: http://hn.hnonline.sk/2-34722690-k10000_detail-01)
60. ČTK
61. Hospodárske noviny, 2011. (dostupné on line: <http://hnonline.sk/c1-34722690-obama-predstavil-odvazny-plan-proti-krize>)
62. Hospodárske noviny, 2011. (dostupné on line: <http://hnonline.sk/svet/c1-36607620-obama-treba-zaistit-aby-sa-podobna-kriza-uz-neopakovala>)

63. Hospodárske noviny, 2012. (dostupné on line: <http://finweb.hnonline.sk/c1-58340560-vieme-co-urobi-obama-s-ekonomikou-usa>)
64. Mlada fronta Dnes, 2012. (dostupné on line: <http://dialog.ihned.cz/komentare/c1-58613650-fiskalni-zavrat>)
65. Mlada fronta Dnes, 2012. (dostupné on line: <http://byznys.ihned.cz/analyzy-a-komentare/c1-58330010-vitezstvim-staronoveho-prezidenta-se-nic-nemeni-fed-bude-dal-tisknout-penize>)

Kontakt

Ing. Marcel Kordoš, PhD.

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2,
Trenčín, 911 50
Slovenská republika
E-mail: marcel.kordos@tnuni.sk

doc. Mgr. Sergej Vojtovič, DrSc.

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2,
Trenčín, 911 50
Slovenská republika
E-mail: sergej.vojtovic@tnuni.sk

Karol Krajčo

FAKULTA SOCIÁLNO – EKONOMICKÝCH VZŤAHOV
TRENČIANSKA UNIVERZITA A.DUBČEKA V TRENČÍNE

KLASTRE A ICH PROBLÉMY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Abstrakt

Aktuálne problémy poklesu výkonnosti ekonomiky v globálnom i národnom rozmere vyžadujú hľadanie nových spôsobov k obnoveniu trvalo udržateľného ekonomického rastu. Prostriedkom k tomuto obnoveniu sú inovácie získané úzkou spoluprácou ekonomických subjektov, vládnych inštitúcií a výskumných organizácií. Spoluprácu na horizontálnej a vertikálnej úrovni v súčasnosti predstavujú klastre a klastrové iniciatívy. Klastre zabezpečujú transfér informácií, inovácií medzi subjektmi trhu, čím zabezpečujú konkurenčné výhody týmto subjektom na regionálnom a globálnom trhu.

Kľúčové slová: Klaster, klastrová iniciatíva, inovácie, konkurencieschopnosť, ekonomický rast.

Abstract

Current problems of economic downturn in the global and national scale require identify new ways to restore the sustainable economic growth. The means to restore this are innovations acquired by close cooperation of economic operators, government agencies and research organizations. Cooperation at horizontal and vertical levels currently represent clusters and cluster initiatives. Clusters arrange transfer of information and innovation between market subjects to assure a competitive advantage for subjects at regional and global markets.

Keywords: Cluster, cluster initiative, innovation, competitiveness, economic growth.

Aktuálny vývoj ekonomiky jednoznačne poukazuje na skutočnosť, že ekonomický rast z dlhodobého hľadiska nemožno udržiavať na hodnotách vyšších ako 5 percent. Obmedzenosť prírodných zdrojov z pohľadu produkčných funkcií determinuje obmedzenosť ekonomického rastu pri akejkoľvek snahe o optimalizáciu efektívnosti využívania výrobných faktorov. Klasická produkčná funkcia pozostáva z kombinácie práce a kapitálu v súčasnosti je potrebné uvažovať o novom faktore, ktorý zabezpečuje rast produkcie prostredníctvom neobmedzenosti. Za tento faktor možno považovať inovácie, ktoré sú výsledkom nových nápadov, myšlienok, ktoré pre podnikateľské subjekty prinášajú konkurenčné výhody na trhu. Zvyšovanie konkurencieschopnosti podnikov na regionálnej úrovni, presadzovanie na sa nových trhoch, šetrenie v oblasti nákladov, zvyšovanie efektívnosti produkcie a využívania nákladov sa v posledných rokoch stotožňuje s úlohou klastrov, klastrových iniciatív.

Klastrovú iniciatívu možno charakterizovať ako formu organizovaného úsilia pre zvýšenie rastu a konkurencieschopnosti prostredníctvom klastrov v regióne, ktorá zahŕňa firmy v budúcom klastry, zástupcov verejného sektoru, výskumnú a vzdelávaciu komunitu a ďalšie inštitúcie. Klaster vo svojej podstate predstavuje zoskupenie rôznych podnikateľských subjektov, verejných inštitúcií a výskumných ústavov (najčastejšie vysokých škôl). V rámci klastra vznikajú vzťahy medzi jednotlivými subjektmi. Tieto vzťahy môžu byť na horizontálnej úrovni, t. z. medzi subjektmi, ktoré vyrábajú podobné produkty, alebo na vertikálnej úrovni, kedy sa vytvárajú vzťahy založené na subdodávateľských a odberateľských úrovniach.

I keď pojem klaster je pomerne novým, tak myšlienky o koncentrácii a lokalizácii priemyselných podnikov do určitého priestoru nachádzame už v myšlienkach Alfreda Marshalla v 19. storočí. Marshall poukázal na potrebu vytvárania priemyselných oblastí na základe potreby zvyšovania úspor z rozsahu. A práve úspešnosť regiónov s vysokou koncentraciou podnikateľských subjektov a výskumných organizácií bola prvotnou myšlienkou dnešných klastrových iniciatív.

V literatúre sa môžeme stretnúť s rôznymi definíciami klastrov. Najrozšírenejšia je definícia od Michaela Portera, ktorá definuje klaster ako zemepisne blízku skupinu spojených spoločností a vzájomne pôsobiacich spoločností v špecifickej oblasti, spojená spoločnými črtami a komplementárnosťou. Schmitz definuje klaster ako skupinu podnikov, patriacich jednému sektoru a pôsobiacich v tesnej blízkosti jeden s druhým. Bergman a Feser považujú klaster za skupinu komerčných podnikov a nekomerčných organizácií, pre ktoré členstvo v skupine je dôležitým prvkom konkurencieschopnosti každého člena klastra. OECD /2001/ definuje pojem klastrov ako sieť vzájomne závislých firiem a inštitúcií produkujúcich znalosti, geograficky sústredených podobných alebo príbuzných firiem, ktoré majú aktívne kanály pre obchodné transakcie, komunikácie a dialóg, ktoré zdieľajú špecializovanú infraštruktúru, pracovné trhy a služby, a ktoré sú vystavené spoločným príležitostiam a hrozbám. Európska komisia definovala klastry ako „skupinu nezávislých firiem a pridružených inštitúcií, ktoré spolupracujú a súťažia, sú miestne koncentrované v jednom či niekoľkých regiónoch, i keď tieto klastry môžu mať aj globálny rozsah, sú špecializované v konkrétnom priemyselnom odvetví previazané spoločnými technológiami a znalosťami, sú buď znalostné alebo tradičné“. Myšlienka spájania a spolupráce je v každej definícii zrejmalá, jednotlivé definície sa odlišujú vo vymedzení subjektov a cieľov klastra.

Klastrovanie nemôžeme stotožniť s pojmom sieťovanie podnikov, nakoľko v prípade klastrov je členstvo neobmedzené, založené na neformálnych vzťahoch s kolektívnou víziou v danej lokalite. V prípade sieťovanie sú tieto charakteristické znaky presne opačné. Nakoľko počet subjektov klastra nie je ohraničený, umožňuje klaster vytvárať nové riešenia spolupracou s regionálnym školstvom. Pričom táto spolupráca nemusí byť len s univerzitami, ale i so strednými školami v regióne. Vysoké školy sa môžu podieľať nie len prostredníctvom priameho aplikovaného výskumu a vývoja, ale majú možnosť uskutočniť pre dotknuté subjekty prieskumy trhu prostredníctvom záverečných prác, navrhovať riešenia prostredníctvom študentskej vedecko-odbornej činnosti a pod. V neposlednom rade môžu vysoké školy ponúknuť rôzne vzdelávacie aktivity. Vytváranie klastrov je priamou výzvou aj pre stredné školstvo, ktoré v súčasnej dobe poznamenal nepriaznivý demografický vývoj populácie ako i problém nesúladu študijných odborov s potrebou trhu práce. Stredné školy v spolupráci s malými a strednými podnikmi môžu uskutočňovať spoločné študijné programy, prax pre žiakov. Takýto proces umožní podnikom vybrať si potenciálnych zamestnancov už počas ich štúdia a prinesie im už „hotového“ pracovníka, čím sa znížia náklady na vzdelávanie a prípravu nových zamestnancov. Pri uskutočnenom prieskume medzi podnikateľmi v oblasti kreatívneho priemyslu bola práve táto možnosť kreovania nových študijných programov pre potreby trhu práce v spolupráci s podnikateľskými subjektmi hodnotená pozitívne, a riadiace centrum klastra by mohlo byť iniciátorom takýchto programov.

V Slovenskej republike proces tvorby klastrov začal v rokoch 2008-2009. V súčasnosti nové klastry nevznikajú a posledný klaster vznikol v roku 2010. Celkovo na území SR pôsobí 18 klastrov a 1 asociácia. Zoznam aktuálnych klastrov v SR:

1. Automobilový klaster - Západné Slovensko,
2. Elektrotechnický klaster – Západné Slovensko
3. Energetický klaster
4. Klaster cestovného ruchu – Západné Slovensko

5. Klaster Smolenice
6. Stavebnícky klaster Slovenska, o.z. v Piešťanoch
7. Dunajský vedomostný klaster
8. Z@ict
9. Klaster Liptov – združenie cestovného ruchu
10. Klaster Orava – združenie cestovného ruchu
11. Klaster Turiec – združenie cestovného ruchu
12. Slovenský plastikársky klaster
13. Asociácia pre využitie obnoviteľných a alternatívnych zdrojov
14. BITERAP klaster
15. Klaster AT+R
16. Košice IT Valley z.p.o.
17. Prvý slovenský strojársky klaster
18. Združenie cestovného ruchu Balnea Cluster

Nakoľko legislatíva v SR nedefinuje klastre a ani ich nijak neupravuje, môžeme tento fakt považovať za jeden z najdôležitejších faktorov, ktorý zapríčiňuje nízky počet klastrov ako i nízky záujem podnikateľských subjektov zapájať sa do klastrových iniciatív a klastrov. Najčastejšie používaná právna forma klastra v SR je záujmové združenie právnických osôb, len dva klastre majú formu občianskeho združenia (Združenie cestovného ruchu a Stavebnícky klaster Slovenska).

Chýbajúca legislatíva ako i chýbajúca pomoc a podpora zo strany štátnych orgánov predstavujú základný problém klastrovania v SR. Chýbajúci systém finančnej podpory zo strany štátu pri zakladaní klastru ako i chýbajúca podpora už existujúcich klastrov spôsobuje útlm aktivít 14 klastrov z celkového počtu 18. Podľa telefonického prieskumu uskutočneného s jednotlivými predstaviteľmi klastrov v SR je situácia v oblasti financovania ich klastrov dlhodobu neudržateľná. Väčšina klastrov je v súčasnosti financovaný len z vlastných zdrojov, často z osobných prostriedkov predstaviteľov klastra. Najčastejšie spomínaným problémom pri získavaní prostriedkov prostredníctvom projektov bola chýbajúca objektivita pri posudzovaní projektov. Korupcia a lobizmus je podľa vyjadrenia jedného predstaviteľa klastra, ktorý si neželal byť menovaný bežným prostriedkom k dosiahnutiu schválenia projektu.

Klastre v SR v súčasnosti strácajú primárny cieľ aplikácie inovácií, zvyšovania úspor z rozsahu a väčšina aktivít predstaviteľov sa upriamuje na získavanie finančných prostriedkov na zabezpečenie chodu klastra. Klastre sú postavené na dobrovoľnej činnosti jej predstaviteľa a malého počtu jeho spolupracovníkov, nakoľko väčšina klastrov nemá prostriedky na zabezpečenie mzdových prostriedkov, pre klaster potrebných zamestnancov.

Je potrebné si uvedomiť, že klaster sám o sebe nie je schopný vytvárať inovácie ani dávať impulzy pre rozvoj daného regiónu. Klaster plní funkciu sprostredkovávania a odovzdávania informácií medzi subjektmi navzájom. Klaster vyžaduje úzku spoluprácu a dôveru medzi jednotlivými členmi, aby sa cieľ zvyšovania konkurencieschopnosti jednotlivých subjektov naplnil. V prípade klastrov, ktoré sú založené na vertikálnej úrovni nedochádza k snahe o obmedzenie posúvanie informácií a inovácií medzi subjektmi. Problém sa vyskytuje v prípade horizontálnych klastrov. Hospodárska kríza pre malé a stredné podniky znamenala pokles predaja a práve preto je pre nich združovanie sa do spoločného klastra, kde dochádza k presunu informácií o produkčných technológiách, marketingových stratégiách, obchodných plánoch neprijateľná. Obávajú sa straty svojho postavenia na trhu. A práve v tomto vidíme ďalší veľký problém klastrov v SR. Pokiaľ si jednotlivé subjekty v rámci klastra neuvedomia svoju dôležitosť a nenahraditeľnosť, nebude možné uvažovať o vzájomnej spolupráci. Ani jeden subjekt klastra nemôže mať významnejšiu pozíciu ako ostatné subjekty. Cenová konkurencia by mala byť medzi jednotlivými členmi

zanedbateľným prostriedkom k dosiahnutiu výhodnejšieho postavenia na trhu, ale práve snaha o inovácie je základom pre súperenie medzi subjektmi.

Posledným závažným problémom, ktorý sme zistili v priebehu stretnutí s predstaviteľmi klastru bola legislatíva upravujúca verejné inštitúcie a ich spôsob nákupu. Nakoľko súčasťou klastra sú aj verejné vysoké školy, vyššie územné celky, miestne samosprávy a iné orgány štátnej a verejnej správy dochádza i napriek snahe týchto organizácií ku komplikáciám. Ak by totiž na základe spolupráce a dobrých vzťahov v rámci klastra chcela verejná inštitúcia podporiť podnikateľský subjekt klastra napríklad zadaním štátnej zákazky, alebo len nákupom jeho produkcie, tak by došlo k porušeniu o verejnej obstarávaní. To si tento subjekt vysvetlí ako nekorektné správanie v rámci klastra a začína klaster považovať za neužitočný. A v tom je práve nesprávny prístup tohto subjektu, ak niekto iný dokázal ponúknuť obdobný produkt v rovnakej kvalite za nižšiu cenu, tak zrejme neprodukuje efektívne. A v takomto prípade by tento dotknutý subjekt, mal začať hľadať riešenie, ako dosiahnuť zvýšenie efektívnosti a konkurencieschopnosti s pomocou konzultácií, diskusií a stretnutí so subjektmi klastra.

Medzi najaktívnejšie klaster v SR patria Slovenský plastikársky priemysel a Automobilový klaster – Západné Slovensko. Tieto klaster vykazujú pravidelné aktivity, pričom financovanie klastru je založené hlavne na pravidelných príspevkoch členov klastra. Klaster jednoznačne potvrdili účinnosť ich iniciatív a v súčasnosti sa ich aktivity sústreďujú na medzinárodnú spoluprácu klastru pri hľadaní nových technológií produkcie.

Záverom môžeme konštatovať, že firmy v SR sú príliš opatrné pri zapájaní sa do klastru. Neuvedomujú si jednotlivé prínosy, ktoré im klaster prináša. Medzi základné prínosy pre firmu sú:

66. Úspory z rozsahu a znižovanie jednotkových nákladov.
67. Rozvoj špecializácie výroby pre malé podniky pri vzájomnej spolupráci.
68. Zvyšovanie rýchlosti transféru informácií a technológií.
69. Vznik nových prepojení a partnerstiev.
70. Zlepšenie pozície v prípade nových investícií (dotácie, úvery, projekty...).
71. Príprava a realizácia výskumných a vývojových projektov, podpora vývoja a výskumu.
72. Vývoj a implementácia riešení pre štátnu a verejnú správu, výskumné aktivity.

Všetky vyššie spomínané prínosy potvrdili už existujúce klaster. Všetci predstavitelia sa zhodli v tom, že pokiaľ nebude legislatíva v oblasti klastru a neprejde sa od podpory klastru predstaviteľmi štátu len v slovnej podobe do podoby transparentného a reálneho financovanie zo strany štátu, nebudú klasterové iniciatívy a klaster napredovať. A účinnosť projektov EÚ pre zakladanie klastru bude len na využitie finančných prostriedkov EÚ v súlade s projektom. Bohužiaľ tieto projekty po svojom ukončení skončia na stoloch riešiteľov, bez reálneho uplatnenia v reálnom ekonomickom prostredí.

Kontakt

Ing. Karol Krajčo

Katedra ekonómie a ekonomiky

Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov

Trenčianska Univerzita A. Dubčeka v Trenčíne

Študentská 2

911 50 Trenčín

Slovenská republika

E-mail: karol.krajčo@tnuni.sk

Rudolf Kucharčík

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ZAHRANIČNÁ POLITIKA V AMERICKEJ PREZIDENTSKEJ KAMPANI 2012¹

Abstrakt

Zahraničná politika je jednou z tém každej volebnej kampani v USA. Rozdielne pohľady súčasného prezidenta Baracka Obamu a jeho republikánskeho vyzývateľa Mitta Romneyho sú témou tohto príspevku. Zameriame sa tak na oblasť zahraničnej ako aj bezpečnostnej politiky. Boli ale názory oboch kandidátov v tejto oblasti skutočne rozdielne?

Kľúčové slová: Zahraničná politika, bezpečnostná politika, Barack Obama, Mitt Romney.

Abstract

Foreign policy and foreign policy issues are one of the topics in every election campaign in the USA. Different views of current president – democrat Barack Obama and republican Mitt Romney are discussed in the paper. We will concentrate on foreign policy and security policy as well. But were opinions of both candidates really so different?

Key words: Foreign policy, security policy, Barack Obama, Mitt Romney.

Zahraničná politika nebola ústrednou témou poslednej americkej volebnej kampane, v ktorej sa rozhodovalo o tom, kto bude 45. prezidentom USA. Tou boli otázky spojené s domácou politikou a zlepšením životných podmienok samotných Američanov. Obaja hlavní prezidentskí kandidáti, súčasný prezident demokrat Barack Obama a jeho republikánsky vyzývateľ, bývalý guvernér štátu Massachusetts Mitt Romney tak skôr ponúkali svoj recept na oživenie americkej ekonomiky, s tým spojené znižovanie nezamestnanosti, resp. na zdravotnú reformu, ktorá bola jednou z hlavných tém predchádzajúcej kampane demokrata Baracka Obamu.

Barack Obama vstúpil v roku 2009 do prezidentského úradu v čase, keď sa krajina nachádzala v najhoršej hospodárskej situácii od medzivojnového obdobia a jej vnímanie vo svete bolo či už oprávnené alebo nie skôr negatívne. Svoju víziu v oblasti zahraničnej politiky vtedy predstavil v predvolebnom zahraničnopolitickom manifeste uverejnenom pod názvom *Renewing American Leadership*. Pri nástupe do prezidentského úradu mal Barack Obama „*aktivistickú víziu svojej dejinnej úlohy a mal v úmysle renovovať obraz Ameriky v zahraničí, a to najmä v moslimskom svete, ukončiť jej angažovanosť vo dvoch svetových vojnách, podať ruku Iránu, resetovať vzťahy s Ruskom ako krok k očisteniu sveta od jadrových zbraní, nadviazať významnú spoluprácu s Čínou v regionálnych a globálnych otázkach a nastoliť mier na Blízkom východe*“.²

¹ Príspevok je súčasťou vedeckovýskumnej úlohy VEGA 1/0827/12 Vytváranie multipolarity v medzinárodných vzťahoch

² Nye, J. S.: *The Obama Doctrine's First Term*. [cit. 11. 11. 2012]

<http://www.project-syndicate.org/commentary/the-obama-doctrine-s-first-term-by-joseph-s-nye/czech#hdiUgaMq1tKq9tMJ.99>

Barackovi Obamovi sa podarilo splniť v oblasti zahraničnej politiky časť svojich predvolebných sľubov – de facto stiahol príslušníkov amerických ozbrojených síl z Iraku, pripravil pôdu pre sťahovanie americkej armády z Afganistanu (zastabilizovanie krajiny je však otázne a väčšina príslušníkov americkej armády by sa z Afganistanu mala stiahnuť počas roka 2014). V tejto súvislosti sa ako úspech zdôrazňuje aj zabitie teroristu Usámu bin Ládina. Na rozdiel od svojho predchodcu Georga W. Busha, Barack Obama nepodceňoval vzťahy s krajinami Blízkeho východu a podporoval revolúcie počas tzv. arabskej jari (ich dôsledok však momentálne vyhodnotiť nevieme), zasadzoval sa za pragmatické vzťahy s Čínou či Ruskom a jasne aj vo svojej bezpečnostnej stratégii z roku 2010 pripomenul Severnej Kórey a Iránu, že ich režimy za priateľské nepovažuje a od oboch krajín očakáva transparentnosť vo veci ich jadrových programov. V otázke Iránu presadzoval najmä diplomatické riešenie, avšak nevylúčil ani vojenský zásah³, keď pripomenul, že „všetky možnosti sú na stole“ a „okno sa zatvára.“⁴ Barack Obama rovnako minimálne rétoricky odmietol unilaterálny prístup, ktorý bol typický pre administratívu Georga W. Busha.

Pavol Hrivík v súvislosti s ambíciami prvého funkčného obdobia Baracka Obamu tvrdí: „Zásluhou B. Obamu existujú dnes vzájomne výhodné obchodné a finančné vzťahy medzi USA a Čínou a pri rôznych príležitostiach sa ukázalo, že oba štáty môžu spolupracovať v strategických otázkach, napríklad pri formovaní severokórejského chovania. Otázka ľudských práv hrala v predchádzajúcej administratíve B. Obamu, a zdá sa, že aj naďalej bude hrať v americko-čínskych vzťahoch sekundárnu rolu. Toto ale neznamená, že šírenie demokracie nebude mať v americkej zahraničnej politike žiadnu rolu. Presadzovanie demokracie je však príliš neistá aktivita a svet príliš nebezpečné miesto, než aby sa táto otázka mohla stať stredobodom toho, čo chcú robiť USA.“⁵

Špecifickým bol Obamov vzťah s Izraelom – izraelský premiér Benjamin Netanjahu a Barack Obama sa nestali politickými spojencami, ale na strane druhej však USA nezmenili svoju pozíciu voči Izraelu, ktorý je stále ich kľúčovým spojencom na Blízkom východe. Pravdou však ostáva, že za posledné štyri roky sa blízkovýchodný mierový proces pozitívnym smerom neposunul (pôvodným cieľom administratívy Baracka Obamu bol vznik nezávislého palestínskeho štátu do konca roku 2011).

Čo sa týka postoja k nelegálnym prisťahovalcom, Barack Obama pripustil možnosť legalizácie ich pobytu na USA. Týka sa to najmä mladšej generácie. Tento jeho postoj republikán Mitt Romney síce kritizoval, avšak alternatívne riešenie nepredstavil, dokonca sa ani nevyjadril k tomu, či by v konečnom dôsledku túto politiku Baracka Obamu zmenil. Vidieť v tom pravdepodobne môžeme najmä snahu Mitta Romenyho o pragmatickejší postoj k hispánskej komunite, ktorej podiel v USA narastá a s oslovením ktorej má Republikánska strana problém. Odhaduje sa, že v krajine žije cca 11 miliónov nelegálnych prisťahovalcov. Väčšina z nich patrí práve medzi príslušníkov hispánskej komunity.

Prekvapivé bolo, že obaja kandidáti sa počas kampane vyhli téme klimatických zmien, čo bola pôvodne jedna z prioritných oblastí záujmu súčasného amerického prezidenta. Mitt Romney, v tejto oblasti navyše zmenil v tejto oblasti svoje pôvodne stanovisko, ktoré bolo blízko pozícii Baracka Obamu a priklonil sa ku konzervatívnemu krídlu Republikánskej strany, ktoré odmieta pripustiť zásadný vplyv aktivít človeka na klimatické zmeny.

³ Aj Národná bezpečnostná stratégia Baracka Obamu z roku 2010 pripúšťa podobne ako stratégie jeho predchodcu Georga W. Busha vojenský zásah a možnosť konať unilaterálne.

⁴ *US election: The key issues.* [cit. 11. 11. 2012]

<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-19648670>

⁵ HRIVÍK, P.: *Kľúčové faktory a krutá realita v medzinárodných vzťahoch – prípad USA (Prípadová štúdia – 4. časť.* In Siločiary : odborný mesačník o ekonomike a politike. - Bratislava : Slovenská ekonomická spoločnosť - Nezávislé združenie ekonómov Slovenska, 2009. ISSN 1336-4634, September 2009, roč. 7, s. 5-6.

Svoju predstavu obrannej politiky predstavil Barack Obama v januári 2012 v novej obrannej stratégii krajiny, zverejnenej pod názvom *Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for the 21st Century* – Udržanie amerického globálneho vedenia: Priority pre dvadsiate prvé storočie. Stratégia pripomína skutočnosť, že boli to Spojené štáty americké, ktoré rozhodujúcou mierou prispeli k transformácii medzinárodného systému za posledných 65 rokov. Za hlavnú hrozbu pre krajinu stratégia označuje extrémistické hnutia, ktoré sú sústredené najmä v oblasti južnej Ázie a na Blízkom a Strednom východe. Spojené štáty americké sú v zmysle tejto stratégie vnímané ako pacifická veľmoc a základom stability v ázijsko-pacifickom regióne majú byť práve dobré vzťahy Spojených štátov amerických a ich partnerov (spojencov) z tejto oblasti (rovnako ale pripomína, že hrozbou, ktorú v danej oblasti nemožno prehliadať je severokórejský jadrový program).⁶

Čo sa týka jednotlivých svetových hráčov, obranná stratégia kladie dôraz na strategické partnerstvo s Indiou, vyvážený vzťah s Čínou, či vybudovanie užšieho vzťahu s Ruskom a to v oblastiach spoločného záujmu⁷.

Reforma neobíde americkú armádu. Tá sa má v nasledujúcom desaťročí zoštíhliť o 75 000 príslušníkov pozemných síl (v súčasnosti je celkový počet 565 000 vojakov) a počet jej brigád má poklesnúť zo 45 na 32. Toto obmedzenie sa má týkať aj prítomnosti americkej armády na území Európy. V Nemecku bude v budúcnosti prítomná len jedna zo súčasných troch brigád pôsobiacich v krajine. Druhá americká brigáda na starom kontinente ostane aj naďalej v Taliansku (celkový počet amerických vojakov v Európe v súčasnosti presahuje číslo 70 000). Naopak, k posilneniu americkej vojenskej prítomnosti by malo dôjsť v spomínanej ázijsko-pacifickej oblasti. Navyše, americkí predstavitelia dlhodobo pripomínajú, že americká armáda musí byť schopná viesť niekoľko konfliktov súčasne (podľa možností má byť ale zapojená len do jednej vojenskej akcie).⁸

Protikandidát súčasného prezidenta, republikán Mitt Romney (medzi jeho poradcov patrili i niektorí z „jastrabov“ z administratívy Geорга W. Busha - spomenúť môžeme napr. bývalého veľvyslanca USA pri OSN Johna Boltona) kritizoval Baracka Obamu za príliš jemný prístup jeho administratívy voči režimom v Sýrii a Iráne. Nebol však zástancom ozbrojenej akcie voči Sýrii a zasadzoval sa za vyzbrojovanie rebelov voči sýrskemu režimu. V jeho ponímaní majú byť USA krajinou, ktorú bude v súvislosti s kritikou režimu Bašára Asada „najviac počuť“.⁹ Na rozdiel od Mitta Romneyho súčasný prezident Barack Obama priame vyzbrojovanie sýrskych rebelov odmietal a priamy zásah voči sýrskemu režimu pripustil len v prípade, že ten použije chemické zbrane.¹⁰ V súvislosti s Iránom Mitt Romney pripustil vojenskú akciu, vyslovil sa za vyslanie amerických vojenských lodí do Perzského zálivu a za otvorenú podporu iránskej opozície. Otázne však je, do akej miery by sa takáto podpora s pochopením práve medzi Iráncami, resp. dokedy by takáto podpora pretrvala.

⁶ Pozri: KUCHARČÍK, R.: *Barack Obama na prahu volebného roka*. In *Siločiary* : odborný mesačník o ekonomike a politike. - Bratislava : Slovenská ekonomická spoločnosť - Nezávislé združenie ekonómov Slovenska, 2012. ISSN 1336-4634, Marec 2012, roč. 10, č. 3, s. 4-6.

⁷ Pozri aj: CHUGURYAN, S.: *Východiská bezpečnostnej politiky Ruskej federácie*. In *Bezpečnostné fórum 2012* : zborník príspevkov z V. medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Bystrici, 8.-9. februára 2012. - Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0332-9, s. 451-458.

⁸ Pozri: KUCHARČÍK, R.: *Barack Obama na prahu volebného roka*. In *Siločiary* : odborný mesačník o ekonomike a politike. - Bratislava : Slovenská ekonomická spoločnosť - Nezávislé združenie ekonómov Slovenska, 2012. ISSN 1336-4634, Marec 2012, roč. 10, č. 3, s. 4-6.

⁹ COHEN, T.: *Romney walks political tightrope on foreign policy*. [cit. 11. 11. 2012]
<http://www.cnn.com/2012/07/24/politics/pol-romney-foreign-policy/index.html>

¹⁰ *US election third debate: foreign policy issues for Barack Obama and Mitt Romney*. [cit. 11. 11. 2012]
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/us-election/9625846/US-election-third-debate-foreign-policy-issues-for-Barack-Obama-and-Mitt-Romney.html>

Samotná intervencia by však mala ďalekosiahle dôsledky. Javier Solana v tejto súvislosti upozorňuje: „*Vojenská intervencia v Iráne, v ktorom sa v júni 2013 uskutočnia prezidentské voľby by nenarušila len regionálnu, ale aj globálnu stabilitu. Arabské krajiny, Rusko a Čína by boli nútené sa pridať na niektorú zo strán, došlo by k napätiu vzťahov na globálnej úrovni medzi rozdielnymi centrami moci a zároveň by sa zvýšilo aj napätie v pacificknej oblasti.*“¹¹

Mitt Romney vyjadril svoju podporu Izraelu a Obamovu administratívu obvinil z nedostatočnej podpory židovského štátu v posledných štyroch rokoch. Podľa Mitta Romneyho dokonca Barack Obama „*hodil Benjamina Netanjahua pod autobus*“, keď navrhol, že základ pri rokovaniach o budúcom Palestínskom štáte má byť stav pred Šesťdňovej vojny.¹² Dokonca ako jeden z mála západných politikov odmietol kritizovať Izrael za výstavbu nových osád na Západnom brehu.

Mitt Romney a celá Republikánska strana viedli kampaň v oblasti zahraničnej politiky zdôrazňovaním vágnej tézy o oslabení pozície USA na medzinárodnej scéne počas posledných štyroch rokoch. Jeho deklarovným cieľom v tejto súvislosti bolo, aby 21. storočie bolo „*americkým storočím, v ktorom USA budú lídrom slobodného sveta...a v ktorom, budú USA disponovať najsilnejšou ekonomikou a armádou.*“¹³

Ak by sme však postojе oboch kandidátov v oblasti zahraničnej politiky podrobili detailnejšiemu skúmaniu, zistili by sme, že medzi nimi nenájdeme prílišné rozdiely. Mitt Romney, podobne ako Barack Obama presadzoval diplomatický prístup, koordináciu prípadných akcií so spojencami a nezasadzoval sa za unilaterálny model, typický pre jeho republikánskeho predchodcu v prezidentskom úrade. Odlišnosti nájdeme napr. v ich postoji k Rusku a Číne. Zatiaľ čo Barack Obama sa zasadzoval za pragmatické vzťahy s oboma veľmocami, Mitt Romney označil Ruskú federáciu za najväčšiu geopolitickú hrozbu USA a žiadal „*resetovať resetované vzťahy*“ s Ruskom. Tvrdú pozíciu zastával Mitt Romney aj voči Číne. Odmietol neférové obchodné aktivity Číny, manipuláciu s jej menou a vyslovil sa proti tomu, aby Čína potvrdila svoju pozíciu ako regionálny hegemón. V tejto súvislosti sa dokonca navrhol prehĺbiť vojenské vzťahy s ostatnými ázijskými krajinami.¹⁴ Úspech takéhoto postoja je otázný, nakoľko existuje možnosť, že „*Japonsko, Južná Kórea, Vietnam, Filipíny, Thajsko alebo Barma spadnú do strategickej sféry Číny. Ak by sa Čína pokúsila uplatňovať nad nimi lokálnu nadvládu, bude sa veľa z týchto krajín upínať k USA ako k strategickej protiváhe. Niektoré z nich však môžu dospieť k záveru, že primknúť sa k Číne je bezpečnejšie, ako sa od nej odvrátiť, nakoľko sú ich ekonomiky silne závislé na čínskom obchode.*“¹⁵

Témou americkej predvolebnej prezidentskej kampane sa vôbec nestala Európa. Dokazuje to niekoľko vecí. Európa je v USA vnímaná ako tradičný strategický partner, ale aj fakt, že oblasť amerického záujmu sa rozširuje a sústreďuje najmä na geopoliticky významné oblasti, akými sú Blízky a Stredný východ, Stredná Ázia a juhovýchodná a východná Ázia.¹⁶

¹¹ SOLANA, J.: *America's Perilous Pivot*. [cit. 13. 11. 2012]

<http://www.project-syndicate.org/commentary/america-s-strategic-shift-from-the-middle-east-to-asia-by-javier-solana>

¹² COHEN, T.: *Romney walks political tightrope on foreign policy*. [cit. 11. 11. 2012]

<http://www.cnn.com/2012/07/24/politics/pol-romney-foreign-policy/index.html>

¹³ Tamže.

¹⁴ *US election third debate: foreign policy issues for Barack Obama and Mitt Romney*. [cit. 11. 11. 2012]

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/us-election/9625846/US-election-third-debate-foreign-policy-issues-for-Barack-Obama-and-Mitt-Romney.html>

¹⁵ BROWN, H.: *America's Trouble with China*. [cit. 12. 11. 2012]

<http://www.project-syndicate.org/commentary/from-competition-to-confrontation-for-the-us-and-china-by-harold-brown/czech>

¹⁶ Pozri aj: TAMENE, G. *The Changing International System's Transatlantic Nexus*. In Political Science Forum. - Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2012. ISSN 1338-6859, Jar 2012, roč. 1, s. 49-67.

S výnimkou otázok, ako boli Irán, Čína, Rusko, príp. Izrael tak môžeme konštatovať, že postoje oboch kandidátov boli de facto rovnaké. A aj v prípade vyššie uvedených krajín môžeme tvrdiť, že odlišnosti boli skôr rétorické a dynamika súčasného sveta, v ktorom sa relatívna moc USA znižuje, by ktoréhokoľvek z nich nútila sa posunúť skôr k pragmatickému postoj.

Verejnosť však v zahraničnopolitickej oblasti dôverovala skôr súčasnému americkému prezidentovi. Prieskumy verejnej mienky ho v tomto prípade považovali za kompetentnejšieho a to v pomere 53:41.¹⁷

Pred Barackom Obamom, víťazom prezidentského súboja v roku 2012, stojí v jeho druhom funkčnom období niekoľko výziev. Aké sú tie v oblasti zahraničnej politiky? Budú to bezpochyby Afganistan (sťahovanie americkej armády z krajiny), Pakistan (potreba zlepšenia vzťahov aj v súvislosti so sťahovaním americkej vojenskej prítomnosti z Afganistanu), Blízky východ (potreba udržať pragmatické vzťahy s Egyptom a Saudskou Arábiou), jadrový Irán a Severná Kórea, vzťahy s Čínou a Ruskou federáciou.¹⁸ Amerického voliča však budú bezpochyby viac zaujímať jeho kroky v domácej politike – oživenie ekonomiky, boj s nezamestnanosťou, resp. obhajoba zdravotníckej reformy, ktorú v prvom volebnom období presadil, a ktorá americkú spoločnosť delí dodnes.

Najväčším testom hegemonie USA v najbližšom desaťročí nebude podľa politológa Oskara Krejčího „*rast moci niekoľkých centier globalizovaného sveta, ale ich ďalšie osamostatňovanie...Bude sa vytrácať možnosť vývozu problémov i neprimeraného zisku nadnárodných kooperácií, čo spoluvytváralo národné bohatstvo Spojených štátov...pri lineárnom vývoji bude v polovici 21. storočia ekonomika Číny mohutnejšia ako ekonomika USA a ekonomika Indie väčšia ako ekonomika Európskej únie...Zároveň je zrejmé, že život amerických stredných vrstiev na dlh má ešte ďalší problematický rámec, individuálne vnútroštátne pôžičky od osobných kreditných kariet až po hypotekárne úvery, ale tiež zadlžovanie bánk a štátov v zahraničí...Za tejto situácie sa súčasná úroveň spotreby v USA bude javiť ako nezaslúžené privilegium, ktoré možno udržať iba silou...Každodenným problémom sa tak môže stať nutnosť reštrukturalizovať životný spôsob stredných vrstiev v USA. Tento veľmi bolestný proces tak môže vytvoriť nebezpečný tlak na zahraničnú politiku Washingtonu.*“¹⁹

USA už možno dnes nie sú nesporným svetovým lídrom, ktorým boli desať rokov po rozpade Sovietskeho zväzu, ale napriek tomu hrajú v medzinárodných otázkach dôležitú úlohu. Obama označil USA za nepostrádateľný štát a tento popis stále platí sčasti aj preto, že americké vojenské výdavky sú vyššie ako výdavky desiatich nasledujúcich krajín dokopy – a päťkrát vyššie ako vojenské výdaje Číny ako druhej krajiny v tomto rebríčku.²⁰ USA napriek tomu bezpochyby ostávajú jednou zo svetových veľmocí, musia sa však pripraviť na svet, v ktorom sa „*relatívna moc USA znižuje.*“²¹

Pavol Hrivík v tejto súvislosti dopĺňa: „*B. Obama už v predchádzajúcom prezidentskom období začal ... v úsilí o obnovenie politickej a mravnej vierohodnosti Spojených štátov, ktoré vo vážnej súťaži s EÚ, Ruskom a vynárajúcimi sa regionálnymi obrami*

¹⁷ Pozri: COHEN, T.: Romney walks political tightrope on foreign policy. [cit. 11. 11. 2012] <http://www.cnn.com/2012/07/24/politics/pol-romney-foreign-policy/index.html>

¹⁸ Pozri: MARCUS, J.: Obama second term: Foreign policy challenges. [cit. 11. 11. 2012] <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-20164900>

¹⁹ KREJČÍ, O.: Zahraničná politika USA. Praha: Professional publishing, 2009, s. 409, ISBN 978-80-7431-003-4

²⁰ SINGER, P.: America's Flawed Election. [cit. 18. 11. 2012] <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-lessons-of-the-us-presidential-election-by-peter-singer/czech#KuXvvSPd8b60qik7.99>

²¹ Pozri BROOKS, R.: Forward! [cit. 7. 11. 2012] <http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/11/08/forward?page=0,2>

Čínou, Indiou, Brazíliou v posledných rokoch postupne prichádzajú o svoj status jedinej supervelmoci“²²

To, či si USA udržia svoje postavenie aj naďalej, bude podľa Zbigniewa Brzezinskeho „závisieť od toho, aký charakter získa americké globálne vedenie. K vedeniu patrí schopnosť určiť taký smer, ktorý si získa ostatných. Moc kvôli moci, nadvláda, ktorá usiluje o svoje zachovanie, to nie sú vzorce trvalého úspechu. Nadvláda ako cieľ o sebe je cesta do pekiel. Nakoniec aj tak spôsobuje silný odpor a domýšľavosť navyše vytvára sebeklamnú historickú slepotu.“²³

Použitá literatúra:

1. BROOKS, R.: *Forward!* [cit. 7. 11. 2012]
<http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/11/08/forward?page=0,2>
2. BROWN, H.: *America's Trouble with China*. [cit. 12. 11. 2012]
<http://www.project-syndicate.org/commentary/from-competition-to-confrontation-for-the-us-and-china-by-harold-brown/czech>
3. BRZEZINSKI, Z.: *Volba. Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha: Mladá fronta, 2004, ISBN 80-204-1179-8
4. COHEN, T.: Romney walks political tightrope on foreign policy. [cit. 11. 11. 2012]
<http://www.cnn.com/2012/07/24/politics/pol-romney-foreign-policy/index.html>
5. KREJČÍ, O.: *Zahraničná politika USA*. Praha: Professional publishing, 2009, ISBN 978-80-7431-003-4
6. HRIVÍK, P.: *Kľúčové faktory a krutá realita v medzinárodných vzťahoch – prípad USA (Prípadová štúdia – 4. časť*. In *Siločiary : odborný mesačník o ekonomike a politike*. - Bratislava : Slovenská ekonomická spoločnosť - Nezávislé združenie ekonómov Slovenska, 2009. ISSN 1336-4634, September 2009, roč. 7, s. 5-6.
7. CHUGURYAN, S.: *Východiská bezpečnostnej politiky Ruskej federácie*. In *Bezpečnostné fórum 2012 : zborník príspevkov z V. medzinárodnej vedeckej konferencie v Banskej Bystrici, 8.-9. februára 2012*. - Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0332-9, s. 451-458.
8. KUCHARČÍK, R.: *Barack Obama na prahu volebného roka*. In *Siločiary : odborný mesačník o ekonomike a politike*. - Bratislava : Slovenská ekonomická spoločnosť - Nezávislé združenie ekonómov Slovenska, 2012. ISSN 1336-4634, Marec 2012, roč. 10, č. 3, s. 4-6.
9. KUCHARČÍK, R.: *Miesto USA v súčasnej medzinárodnej politike v kontexte novej národnej bezpečnostnej stratégie*. In *Medzinárodné vzťahy : vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy*. - Bratislava : Fakulta medzinárodných vzťahov EU, 2010. ISSN 1336-1562, 2010, roč. 8, č. 1, s. 7-22
10. MARCUS, J.: Obama second term: Foreign policy challenges. [cit. 11. 11. 2012]

²² HRIVÍK, P.: *Kľúčové faktory a krutá realita v medzinárodných vzťahoch – prípad USA (Prípadová štúdia – 4. časť*. In *Siločiary : odborný mesačník o ekonomike a politike*. - Bratislava : Slovenská ekonomická spoločnosť - Nezávislé združenie ekonómov Slovenska, 2009. ISSN 1336-4634, September 2009, roč. 7, s. 5-6.

²³ BRZEZINSKI, Z.: *Volba. Globální nadvláda nebo globální vedení*. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 257, ISBN 80-204-1179-8.

<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-20164900>

11. NYE, J. S.: The Obama Doctrine's First Term. [cit. 11. 11. 2012]
<http://www.project-syndicate.org/commentary/the-obama-doctrine-s-first-term-by-joseph-s--nye/czech#hdiUgaMq1tKq9tMJ.99>
12. SINGER, P.: America's Flawed Election.
<http://www.project-syndicate.org/commentary/the-lessons-of-the-us-presidential-election-by-peter-singer/czech#KuXvvSPd8b60qik7.99>
13. SOLANA, J.: *America's Perilous Pivot*. [cit. 13. 11. 2012] <http://www.project-syndicate.org/commentary/america-s-strategic-shift-from-the-middle-east-to-asia-by-javier-solana>
14. TAMENE, G. *The Changing International System's Transatlantic Nexus*. In Political Science Forum. - Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2012. ISSN 1338-6859, Jar 2012, roč. 1, s. 49-67.
15. US election third debate: foreign policy issues for Barack Obama and Mitt Romney. [cit. 11. 11. 2012]
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/us-election/9625846/US-election-third-debate-foreign-policy-issues-for-Barack-Obama-and-Mitt-Romney.html>
16. US election: The key issues. [cit. 11. 11. 2012] <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-19648670>

Kontakt

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: rudolf.kucharcik@euba.sk

Mykhaylo Kunychka

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

UKRAJINSKO-RUSKÉ VZŤAHY V OBLASTI JADROVEJ ENERGETIKY

Abstrakt

Článok obsahuje stručnú charakteristiku hlavných aspektov a najdôležitejších problémov vo vzájomných vzťahov medzi Ukrajinou a Ruskou federáciou v oblasti jadrovej energetiky. Sú uvedené naliehavé otázky, ktoré majú významný vplyv na dvojstranne vzťahy v energetickej sfére, a sú závislé na politickej vôli obidvoch strán. Krátko sú popísané jadrové komplexy obidvoch štátov, ktoré zhŕňajú surovinovú bazu, spracovanie a skladovanie jadrového paliva. Významná úloha sa pridáva jadrovému cyklu, ako jednej z najdôležitejších častí energetického priemyslu.

Kľúčové slova: jadrová energetika, jadrový cyklus, medzinárodný obchod, Ukrajina, Ruska federácia.

Abstract

This article contains a brief description of the main aspects and the most important issues in relations between Ukraine and the Russian Federation in the field of nuclear energy. There are the urgent issues that have significant impact on bilateral relations in the energy sphere, which are dependent on the political will of both parts. There are briefly described nuclear complexes of both countries, which contain the raw material base, processing and storage of nuclear fuel. An important role is assigned to the nuclear fuel cycle as one of the most important parts of the energy industry.

Key Words: nuclear energetics, nuclear fuel cycle, international trade, Ukraine, Russian Federation.

Úvod

Po rozpade ZSSR Ukrajina a Rusko zdedili časti niekedy jednotného jadrového komplexu, čo na trvalý čas vytvorilo vzájomnú závislosť jadrových sektorov. Preto na začiatku samostatného fungovania obidvoch štátov v oblasti jadrovej energetiky boli nastavené priateľské vzťahy a podpísané určité dohody, potrebné na reguláciu otázok spolupráce. Avšak, nie všetky vektory spolupráce sa rozvíjajú z rovnakým odhadom národných záujmov dvoch štátov. Najmenej problematickými oblasťami jadrovej energetiky je dovoz čerstvého jadrového paliva a jadrové strojárstvo, kde existuje trvala vzájomná závislosť bývalých republík Sovietskeho zväzu. Napríklad, Rusko dodáva 85% zariadení pre ukrajinské jadrové elektrárne, a ukrajinské podniky sú zapojené do realizácie ruského programu rozvoja jadrovej energetiky do roku 2030, prostredníctvom dodávok turbín. Problematickým aspektom vo vzájomných vzťahoch je zapojenie ukrajinských podnikov do jadrových programov v tretích krajinách.

Cieľom tohto príspevku je charakterizovať jadrový priemysel Ukrajiny a Ruska a ich vzájomné vzťahy v tejto energetickej oblasti, taktiež treba poukázať na najviac naliehavé problémy v spolupráce obidvoch krajín.

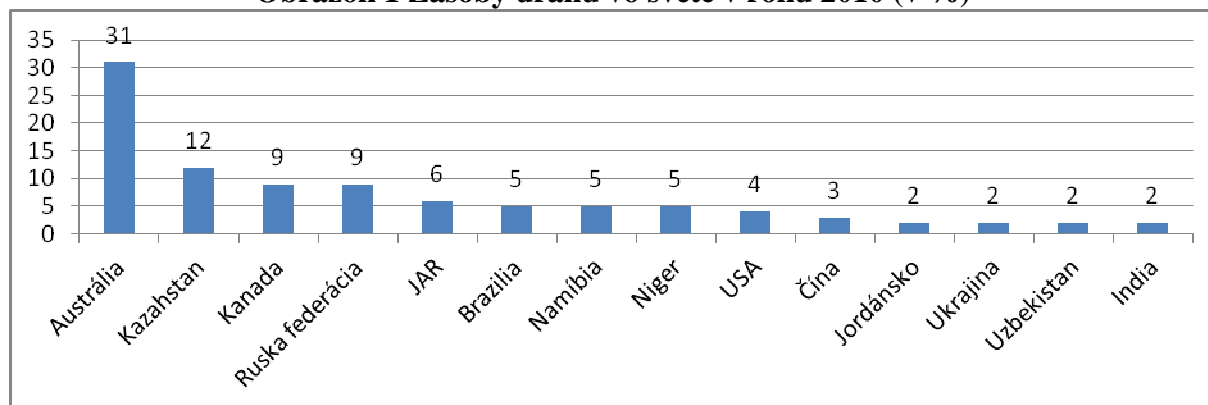
Ukrajinská jadrová energetika

Ukrajinský jadrový sektor je natoľko vzájomne závislý, že vzťahy medzi Ukrajinou a Ruskou federáciou vymedzujú samotný stav jadrovej energetiky. Ruska strana ma prakticky monopolne postavenie v oblasti dodavok čerstvého jadrového paliva, spracovania a skladovania vyhoreného jadrového paliva. Plná závislosť Ukrajiny na dodávkach jadrového paliva môže viesť k politickému alebo ekonomickému zneužitiu zo strany Ruskej federácie. K takému prípadu došlo v decembri roku 2004 v čase politickej krízy na Ukrajine, keď od ruskej jadrovej spoločnosti TVEL došla sprava o možnom pozastavení dovozu čerstvého jadrového paliva na obdobie roku 2005.

Ukrajinsky jadrový sektor môžeme charakterizovať ako zatvorený a netransparentný, z dôvodu nevčasného a nesystematického informovania verejnosti o ekonomických aspektoch činností, čo vytvára predpoklady o prítomnosti korupčného prvku a negatívne ovplyvňuje jeho budúci vývoj. Nasledujúcou negatívnou realitou v ukrajinskom jadrovom sektore je odmietnutie implementácie svojich vlastných rozhodnutí a programov rozvoja jadrovej energetiky, najmä vytvorenie prvkov jadrového palivového cyklu, čo vedie k poklesu významného vedeckého a vedecko-technologického potenciálu krajiny, a zvyšuje závislosť od Ruskej federácie.

Ukrajina ma bohaté poklady uránu a vlastní približne 2% celosvetových preskúmaných zásob (Obrázok 1). V tejto dobe na Ukrajine fungujú štyri jadrové elektrárne (Zaporizka, Rivnenska, Chmeľnycka a Južno-Ukrajinská JE), na ktorých sa využíva 15 energetických jednotiek ruského pôvodu. V budúcnosti sa predpokladá vybudovať dve dodatočne energetické jednotky na jednej z jadrových elektrární. Tieto elektrárne produkujú približne polovicu (v roku 2011 – 47,6 %, a v roku 2010 – 44,6%) elektrickej energie v štáte.¹ Elektrická energia vyrobená z pomocou jadrových elektrární ma druhu najnižšiu cenu po energie vyrobenej z pomocou vodných elektrární.² Operátorom jadrových elektrární je štátna monopolná spoločnosť Energoatom.

Obrázok 1 Zásoby uránu vo svete v roku 2010 (v %)

Zdroj: International Atomic Energy Agency

Spolupráca medzi ukrajinskou a ruskou jadrovými spoločnosťami sa uskutočňuje v súlade z Programom spolupráce štátnej spoločnosti Energoatom s ruským koncernom

¹ Ministry of energy and coal industry of Ukraine. [cit.2012-30-01]. Dostupné na Internet: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=216923&cat_id=35081>

² Shvec, V.: *Enerhetyčna bezpeka Ukrajiny – v čomu vona?* [cit.2012-27-04]. Dostupné na Internet: <http://dt.ua/ECONOMICS/energetichna_bezpeka_ukrayini__v_chomu_vona-101296.html>

Rosenergoatom, ktorý sa uzatvára každý rok v rámci Dohody o vedecko-technickej spolupráce od roku 1999.

V súčasnosti vzniklo nemalo problém v jadrovom sektore obidvoch štátov, a najviac aktuálnou úlohou Ukrajiny a Ruska je zavedenie manévrovacích režimov na jadrových elektrárnach. Potrebnosť tohto opatrenia spočíva v nedostatočnej kapacite elektrických sietí v Ukrajine, a zložitosť v nepripravenosti jadrových reaktorov a jadrového paliva pre použitie v manévrovacom režime. Zavedenie manévrovacích režimov môže pozitívne vplynúť na dĺžku využívania energetických jednotiek v jadrových elektrárnach, a prispieť k udržiavaniu stability energetického systému v podmienkach sezónnych výkyvov dopytu po energii. Jedným z najdôležitejších pozitív, je zvýšenie konkurencieschopnosti jadrových elektrární. Tak Ukrajinská jadrová spoločnosť Energoatom očakáva predaj dodatočného množstva elektrickej energie, cena ktorej je vyššia od bazovej.

Nasledujúcou naliehavou otázkou v jadrovom sektore je predĺženie termínu využitia energetických jednotiek na jadrových elektrárnach. V súlade s Energetickou stratégiou Ukrajiny, sa očakáva do roku 2018 predĺžiť využitie 12 z 15 fungujúcich energetických jednotiek. V roku 2010, s pomocou ruských odborníkov, bola predĺžená doba využitia dvoch energetických jednotiek na 20 rokov. V otázke predĺženia termínu využitia energetických jednotiek, veľmi dôležitou je spolupráca Ukrajiny s Ruskou federáciou, ktorá má trvale skúsenosti v tomto sektore. Preto môžeme považovať smer modernizácie a predĺženia termínu využitia energetických jednotiek v ukrajinsko-ruskej spolupráce za obzvlášť dôležitú. Využívajú sa ruské skúsenosti s kontrolou bežného stavu zariadení energetických jednotiek, a odborníci z popredných ruských organizácií sú priamo zapojení do praktickej práce na jadrových elektrárnach Ukrajiny.

Jadrová energetika v Ruskej federácii

Ruska federácia je jednou z malého počtu krajín, ktoré disponujú všetkými prvkami jadrového cyklu, počnúc ťažbou uránovej rudy a končiac komplexom podnikov pre spracovanie a skladovanie vyhorelého jadrového paliva. V súčasnosti Rusko využíva 10 jadrových elektrární, ktoré produkujú približne 16% celkovej elektrickej energie v štáte. Jadrová energetika Ruska má veľkú perspektívu vytvorenia podkladu pre inovačný rast a budúci rozvoj krajiny. V marci 2012 na summite fyzickej jadrovej bezpečnosti v Soule bolo konkrétne uvedené: *Ruska federácia potvrdzuje svoj zámer rozvíjať jadrovú energetiku, ako jednu zo strategických oblastí rozvoja krajiny.*

Rusky jadrový priemysel má nárok na globálnu prednosť, a v tejto otázke boli uskutočnené veľmi dôležité kroky. V roku 2007 všetky civilne a vojenské jadrové objekty boli konsolidované v jednotný komplex pod názvom štátna korporácia Rosatom. Jadrový priemysel sa skladá z 250 spoločností a zamestnáva približne 200 tis. pracovníkov.³ V súčasnosti štátna korporácia zabezpečuje 8% svetovej spotreby prírodného uránu, predstavuje 40% trhu s obohacovaním uránu, 17% trhu s jadrovým palivom a 16% svetového trhu s výstavbou jadrových elektrární.⁴ Celkový príjem z exportu tovarov a služieb korporácie predstavuje približne 1 mld. USD na rok.⁵ Veľkou prevahou Rosatomu je zavedenie aktívnej, agresívnej a iniciatívnej politiky v zahraničnom vektore činnosti korporácie. Ruska federácia nie len poskytuje podporu jadrovým projektom v zahraničí ale podporuje aj iniciatívy v oblasti nešírenia zbrani hromadného ničenia, čo pomáha posilniť jej medzinárodnopolitické

³ Rosatom: Atomnaja otras' Rossiji. Dostupné na Internet: <www.rosatom.ru>

⁴ Rosatom: Jedernyj energetičeskij kompleks. Dostupné na Internet: <www.rosatom.ru>

⁵ Shantina, L. – Černova, A.: Ukrajinsko-rosijske spivrobotnyctvo v sektori jadernoji enerhetyky. 2010. In: Nacionalna bezpeka i oborona. s. 43.

postavenie vo svete. Hlavným pozitívom je aktívna politická vôľa ruskej vlády v rozvoji vlastnej jadrovej energetiky.

Jedným z príkladov úspešnej ruskej iniciatívy v jadrovej sfére je vytvorenie Medzinárodného centra pre obohacovanie uránu (IUEC) v roku 2007, ktoré napomáha zabezpečiť jednoduchý prístup všetkým dotknutým krajinám do jadrovej energie za predpokladu nešírenia jadrových zbraní. V súčasnosti IUEC sa skladá z štyroch akcionárov, vrátane Ruska (80% podiel akcií), Kazachstanu (10%) Ukrajiny (10%), Arménska (10%).⁶

Rusko ma v dispozícii 32 energetických jednotiek v 10 jadrových elektrárnach, a predpokladá sa zvýšenie produkcie energie do 25% celkovej výroby elektrickej energie. Ruska vláda pokračuje v investovaní do jadrového priemyslu, a napríklad v roku 2009 približne 4,5 mld. USD smerovalo do jadrovej energetiky.⁷ V ruskom jadrovom sektore existujú aj problémové otázky, ktoré potrebujú naliehavého riešenia. Takým to problémom je surovinové zdroje uránovej rudy. Po rozpade ZSSR v Rusku sa vyskytol deficit uránu, pretože väčšina nálezísk zostali v zahraničí – Kazachstan (12% zásob vo svete), Ukrajina (2%), Uzbekistan (2%). V Rusku zostali len vysnežené náleziska uránu, ktoré disponujú zásobami približne 615 tis. ton., a z súčasnou ročnou spotrebou v 20,5 tis. ton (zahnutá domáca spotreba a export) toto nálezisko bude rýchlo vyčerpané.⁸ Preto Ruska federácia exportuje väčšinu uránu z Kazachstanu a Uzbekistanu a používa zásoby umiestnené na skladoch.

Berúc do úvahy významné postavenie ruského jadrového priemyslu vo svete, v následok veľkých konkurenčných tlakov zo strany USA, EÚ a Japonska vznikajú problémy späté z podporov ruskej jadrovej produkcie na medzinárodnej aréne, vrátane na tradičných pre Rusko trhov – India, Čína, SNS. Rozvoj a transformácia jadrovej energetiky vo vyspelých štátoch prelína spoločne z fúziami, procesmi kooperácie a integrácie energetických spoločností v transnacionálne korporácie, ktoré sú schopne na významné investovanie, preto ruským spoločnostiam ja veľmi ťažko podporovať svoje projekty v zahraničí. V súčasnosti podiel ruských reaktorov vo svete predstavuje približne 17%, a ostatná väčšina reaktorov sú pôvodom z Francúzska (spoločnosť AREVA) a USA (Westinghouse).

Rusko dáva veľkú pozornosť rozvoju jadrovej energetike, ako jednej z mála odvetví, ktoré môžu poskytnúť inovatívny rozvoj ruskej ekonomiky. V tejto súvislosti, priemysel čelí rade problémov spojených s surovinovým zabezpečením, rozvojom energetického strojárstva a rastúcou medzinárodnou konkurenciou zo strany popredných zahraničných výrobcov.

Ukrajinsko-ruské vzťahy v jadrovom sektore

Energetická stratégia Ukrajiny predpokladá zvýšenie nainštalovaného výkonu jadrových elektrární, taktiež do konca roku 2016 sa očakáva ukončenie výstavby a uvedenie do prevádzky energetických jednotiek №3 a №4 na jadrovej elektrárne Chmelnycka.⁹ Pre uskutočnenie opatrení, ktoré boli stanovené energetickou stratégiou, v roku 2008 bolo realizované výberové konanie, v dôsledku ktorého ruská spoločnosť Atomstrojeksport poskytne potrebné zariadenia pre fungovanie nových energetických jednotiek. Už na tomto etape vzniklo niekoľko otázok, čo sa tykajú výstavby nových energetických jednotiek. Vo vyhláseniach oficiálnych predstaviteľov projektu cena predstavuje približne 4-5 mld. USD,

⁶ International uranium enrichment center: Company profile. Dostupne na Internet: <www.iuec.ru>

⁷ Shantina, L. – Černova, A.: Ukrajinsko-rosijske spivrobotnyctvo v sektori jadernoji enerhetyky. 2010. In: Nacionalna bezpeka i oborona. s. 44.

⁸ Zapasov urana Rissiji chvatit na 50 let. [cit.2008-26-06]. Dostupné na Internet: <<http://newsru.com/finance/26jun2008/uran.html>>

⁹ Ministry of energy and coal industry of Ukraine: Enerhetyčna stratehija Ukrajiny na period do roku 2030. Dostupné na Internet:

<http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article;jsessionid=4996391A80CD8F29E7AFF708BC30F5AE?art_id=222022&cat_id=104126>

ale veľa odborníkov považujú že tato cena je veľmi vysoká.¹⁰ Tiež boli vyjadrené pochybnosti o vybudovaní nových energetických jednotiek na baze starých konštrukcií.

Avšak v júny roku 2010 medzi predstaviteľmi vlád Ukrajiny a Ruskej federácie bola podpísaná Dohoda o spolupráce pri výstavbe energetických jednotiek. Tato dohoda predpokladá financovanie projektu s pomocou úveru, ktorý poskytne jeden z ruských bankov. Uver mal pokoriť náklady potrebné pre navrhovanie konštrukcií a uvedenie do prevádzky energetických jednotiek, vrátane platieb za tovar a služby, ktoré sa budú dovážať z Ruska. Predpokladá sa že ruská strana bude financovať 85% hodnoty a Ukrajina 15% hodnoty výstavby. Čo sa týka výstavby nových elektrární na Ukrajine, jadrová spoločnosť Energoatom zvažuje nad niekoľkými typmi reaktorov vyrobených takými zahraničnými spoločnosťami ako Rosatom, AECL (Kanada), KEPCO (Južná Kórea), AREVA (Francúzsko) a Westinghouse (USA).

Avšak, termíny vykonania prípravných činností a prác sú veľmi prekročené, a preto existujú pochybnosti o včasnom a úplnom vykonaní úloh, ktoré boli stanovené v Energetickej stratégii Ukrajiny.

Otázka výstavby nových energetických jednotiek je strategickou pre Ukrajinu. Jej riešenie musí byť založené na geopolitickej a bezpečnostnej prioritách štátu, nutnosti diverzifikácie zdrojov dodavok jadrového paliva, zapojení do rozvoja a výstavby nových energetických jednotiek domáceho vedecko-technologického potenciálu, perspektíve vstupu Ukrajiny do Európskeho energetického systému.

Na súčasnom etape rozvoja jadrového sektoru Ukrajina nemá v dispozícii potrebné technológie pre fungovanie uzavretého jadrového cyklu, ktorý predpokladá výrobu čerstvého a spracovania vyhoreného jadrového paliva. Preto Ukrajina dováža čerstvé jadrové palivo a potom vyváža do Ruska už vyhorené palivo pre nasledujúce spracovanie a skladovanie. Napriek vyhláseniu na začiatku 90. rokov 20. storočia zámerov vytvoriť svoj vlastný „čiastočne uzatvorený“ alebo „nekompletný“ jadrový cyklus, ktorý nepredpokladal obohacovanie uránu, projekt bol hodnotený ako nevhodný. V súčasnosti sa tento postoj nezmenil, a v októbri 2010 Ukrajina sa stala členom Medzinárodného centra pre obohacovanie uránu (IUEC, International uranium enrichment center), ktorý bol vytvorený v roku 2007 z iniciatívy Ruskej federácie.

V súčasnej dobe Ukrajina zabezpečuje výrobu prírodného uránu v obsahu približne 30% domácej spotreby a 100% domácej a ruskej spotreby koncentráta zirkónia, zatiaľ jej podiel na hodnote jadrového paliva predstavuje okolo 20%. Zvyšných 80% hodnoty sa tvoria predovšetkým Ruskou federáciou a Kazachstanom. Tak, fungovanie ukrajinských jadrových elektrární do značnej miery závisí na Rusku. Zníženie tejto závislosti možno by bolo dosiahnuť iba prostredníctvom diverzifikácie zdrojov dodávok jadrového paliva, vytvorením dodatočných zásob a zavedením potrebných technológií jadrového cyklu.

Od získania nezávislosti v roku 1991 Ukrajina vyhlásila o vzdaní sa jadrových zbraní, a takým to spôsobom ukázala svoju hotovosť do medzinárodnej spolupráce v rôznych oblastiach, vrátane aj v oblasti jadrovej energetiky. Do roku 1996 jadrové palivo pre Ukrajinské jadrové elektrárne sa dovážalo výnimočne na kompenzačnom základe, to znamená že urán umiestnený do jadrových hlavíc, ktoré sa vyviezli do Ruskej federácie, bol vrátený v rovnakom množstve v podobe jadrového paliva. V roku 1995 Ukrajina vyhlásila výberové konanie na dovoze jadrového paliva, v ktorom zvíťazila ruská jadrová spoločnosť TVEL. Podľa zmluvy uzavretej medzi ukrajinskou a ruskou spoločnosťou, TVEL dovážala jadrové palivo v období rokov 1996-2010 na 13 energetických jednotiek. V roku 2010 medzi ukrajinskou spoločnosťou Energoatom a ruskou spoločnosťou TVEL bola uzavretá

¹⁰ Sokolovskiy, B: Cena energoblokov dľa HAES zavyšena v 3-4 raza. [cit.2010-21-06]. Dostupné na Internet: <<http://focus.ua/politics/126790/>>

nasledujúca dohoda, ktorá predpokladá dovoz jadrového paliva na obdobie rokov 2011-2025.¹¹

Od roku 2005 sa uskutočňuje spoločný ukrajinsko-americký Projekt kvalifikácie jadrového paliva pre Ukrajinu, v rámci ktorého sa skúšalo fungovanie jadrového paliva americkej spoločnosti Westinghouse na jednej z ukrajinských jadrových elektrární. V roku 2008 medzi Energoatom a Westinghouse bola podpísaná zmluva na dovoz jadrového paliva na obdobie roku 2011-2015. V roku 2011 Pozitívom pre americkú spoločnosť sa stalo povolenie na zavedenie jadrového paliva na Južno-ukrajinskej jadrovej elektrárne, ktoré jej udelila Štátna inšpekcia jadrového regulovania Ukrajiny. Uzavretie kontraktu z americkou spoločnosťou Westinghouse sa považuje za dôležitý krok k diverzifikácie zdrojov dodavok jadrového paliva na ukrajinské jadrové elektrárne.¹²

Celkovo v dovoze čerstvého jadrového paliva Ukrajina a Ruska federácia sú vzájomné závislé. Keď Rusko úspešne využíva výhody dovozcu jadrového paliva, tak Ukrajina neúplne používa svoje výhodné postavenie. Výlučnou pozitívou ukrajinskej pozície v jadrovom sektore je uzavretie zmluvy z americkou spoločnosťou Westinghouse, čo predstavuje dôležitý krok k diverzifikácie dodavok jadrového paliva.

Ako bolo už uvedené vyššie, ukrajinské jadrové elektrárne prinášajú veľký vklad vo výrobu elektrickej energie, preto v roku 1994 za účelom zníženia závislosti na dovoze jadrového paliva, bolo vytvorené riešenie o zavedení domácej výroby. Vtedy Ukrajina vyhlásila medzinárodne výberové konanie na získanie partnera pre vytvorenie na jej území továrni, ktorá by bola schopná vyprodukovať jadrové palivo. Tiež bol zavedený Komplexný program pre vytvorenie prvkov jadrového cyklu v Ukrajine. Je potrebné poznamenať, že pre ukrajinskú jadrovú energetiku tento program predpokladal riešenie nasledujúcich dôležitých úloh: dosiahnutie výroby uránového koncentráту, organizácia výroby zirkónu a komponentov pre energetické jednotky v objeme 100% ukrajinskej spotreby.

V roku 1996 vo výberovom konaní zvíťazila ruská spoločnosť TVEL. Avšak, namiesto vytvorenia novej továrni pre výrobu jadrového paliva v Ukrajine, Rusko ponúklo vytvoriť spoluprácu za účasti troch strán – Ukrajiny, Ruskej federácie a Kazachstanu. V roku 2003 bola podpísaná medzivládna dohoda o činnosti spoločného útvaru, ale k začatiu fungovania novej spoločnosti nedošlo. Len v roku 2008 bol vytvorený štátny koncern „Jaderne palyvo“. Potom v roku 2009 bol prijatý Štátny cieľový ekonomický program a došlo k vyhláseniu nového výberového konania na získanie technológií a partnera pre výstavbu továrni z výroby jadrového paliva. Na počiatku septembra 2010 zvíťazila spoločnosť TVEL, z ktorou štátny koncern „Jaderne palyvo“ uzatvoril zodpovednú zmluvu. V poslednej dobe bola vytvorená ukrajinsko-ruská spoločnosť „Tovareň pre výrobu jadrového paliva“, za účasti ktorej 4. októbra 2012 začala sa výstavba prvej továrne v Ukrajine z výroby jadrového paliva.¹³ Výstavba tejto továrni zabezpečí 100% spotreby jadrového paliva v Ukrajine, a očakáva sa že v dlhodobej perspektíve dôjde aj k vývozu paliva do zahraničia.

Riešenie zvoliť technológií a partnera pre výstavbu továrne z výroby jadrového paliva v Ukrajine bude mať dlhodobé dôsledky pre rozvoj domácej jadrovej energetiky. Aj keď

¹¹ Tvel: Moskva i Kyjiv nezminuvaly kontrakt na postavku jadernogo palyva v Ukrajinu. [cit.2010-12-04]. Dostupné na Internete: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/_tvel_moskva_i_kiev_ne_menyali_kontrakt_na_postavku_yadernogo_topliva_v_ukrainu12042010>

¹² Westinghouse dopracuje jaderne palyvo dľa ukrajinskych AES. [cit.2012-09-04]. Dostupné na Internete: <<http://www.rbc.ua/ukr/top/show/westinghouse-dorabotaet-yadernoe-toplivo-dlya-ukrainskih-aes---04092012102800>>

¹³ Ministry of energy and coal industry of Ukraine: V Ukrajinu rozpočato budivnyctvo zavodu z vyrobnyctva jadernogo palyva. [cit.2012-04-10]. Dostupné na Internete: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=227421&cat_id=35109>

továreň začne fungovať, to bude produkovať jadrové palivo na základe technológií spoločnosti TVEL, ktoré sú orientované na reaktory ruskej výroby. Takým spôsobom Ukrajina bude povinná stavať nové energetické jednotky ruského typu, a nebude mať perspektívu pre diverzifikáciu dodávateľov jadrových technológií a výroby paliva pre reaktory zo zahraničia, okrem Ruska.

V súčasnej dobe Ukrajina ne vlastní technológie pre spracovanie vyhoretého jadrového paliva a nemá špeciálne sklady pre jeho skladovanie, preto vyváža vyhoreté palivo do Ruska pre ďalšie spracovanie a skladovanie. Výlučný fungujúci sklad suchého typu sa nachádza na teritóriu jednej z jadrových elektrární, ktorý bol vybudovaný v roku 2001, čo umožňuje šetriť približne 40 mil. USD každý rok. Avšak, za služby na spracovanie a skladovanie vyhoretého jadrového paliva Ukrajina pokračuje ročne platiť Rusku približne 100 mil. USD. Vyvoz a skladovanie vyhoretého jadrového paliva má niekoľko negatívnych faktorov pre ukrajinskú jadrovú energetiku. Po prvé, vyhoreté jadrové palivo predstavuje cennú energetickú surovinu pre reaktory budúcej generácie. Po druhé, podľa ruských expertov len 50% hodnoty sa používa ruskou stranou na pokrytie nákladov potrebných na spracovanie a skladovanie vyhoretého jadrového paliva, a ostatne 50% sa fakticky investujú do ruského jadrového priemyslu. Po tretie, niekoľkokrát sa vyskytovali problémy späté s zvýšením ceny na spracovanie a skladovanie vyhoretého jadrového paliva zo strany Ruskej federácie. V období rokov 2001-2011 hodnota týchto služieb vzrástla takmer o 3,4 krát. Preto v roku 2009 vyvoz vyhoretého jadrového paliva bol úplne pozastavený a obnovil sa až v roku 2010, keď bola podpísaná nová dohoda medzi ukrajinskou a ruskou jadrovými spoločnosťami.

V súlade z energetickou stratégiou Ukrajiny sa očakával začiatok výstavby centralizovaného úložiska pre vyhoreté jadrové palivo, ktorá sa mala začať v roku 2008 americkou spoločnosťou Holtec International. Ale tento projekt nebol realizovaný a len na začiatku roku 2012 Ukrajinsky parlament dal súhlas na vybudovanie centralizovaného úložiska pre vyhoreté jadrové palivo, ktoré bude umiestnené na znečistenom po Černobel'skej katastrofy teritóriu.

Vyvážajúc vyhoreté jadrové palivo Ukrajina fakticky investuje do Ruského jadrového priemyslu a neuskutočňuje potrebné opatrenia na urýchlenie výstavby skladu pre vyhoreté jadrové palivo, ktorý umožní zachovať tento energeticky zdroj pre elektrárne budúcej generácie a ušetriť nemalé prostriedky za obdobie fungovania všetkých ukrajinských jadrových elektrární.¹⁴ Ukrajinsko-ruská spolupráca v jadrovej energetike je veľmi dôležitá pre obidve strany, najmä v sektore zabezpečenia jadrových elektrární potrebnými technológiami a zariadeniami, predĺženia termínu a zabezpečenia bezpečnosti fungovania elektrární. Negatívov pre ukrajinskú stranu v bilaterálnych energetických vzťahoch je skutočnosť, že Ukrajina neberie účasť v medzinárodných programoch a projektoch, ktoré organizuje Rusko, taktiež existujú problémy v dovoze, spracovaní a skladovaní jadrového paliva. Z inej strany, opatrenia, ktoré sú zahrnuté do Energetickej stratégie Ukrajiny, sa neuplatňujú komplexne alebo vôbec, čo ukazuje na nedostatok vôle politickej elity v štáte.

Záver

V súčasnosti, spolupráca medzi Ukrajinou a Ruskom v oblasti jadrovej energetiky sa rozvíja veľmi dynamicky, ale jej výsledky nemožno charakterizovať jednoznačne v dôsledku prítomnosti negatívnych a pozitívnych faktorov. Pre ukrajinskú stranu medzi negatívne faktory môžeme zaradiť vysokú, takmer monopolnú závislosť Ukrajiny na dovoze ruského jadrového paliva, ktorá sa vzťahuje aj na technologický rozvoj. Vo vzájomných vzťahoch, čo sa týka politických a ekonomických rozhodnutí, dominuje Ruska federácia. Negatívnou

¹⁴ Shantina, L. – Černova, A.: Ukrajinsko-rosijske spivrobotnyctvo v sektori jadernoji enerhetyky. 2010. In: Nacionalna bezpeka i oborona. s. 42.

realitou je skutočnosť, že strategické ciele Ruska nie vždy harmonizujú s národnými záujmami Ukrajiny, čo je zdrojom významných rizík pre politickú, hospodársku a energetickú bezpečnosť Ukrajiny.

Použitá literatúra:

1. Energoatom. Dostupné na Internete: <www.energoatom.kiev.ua>
2. International uranium enrichment center. Dostupné na Internete: <www.iuec.ru>
3. Ministry of energy and coal industry of Ukraine. Dostupné na Internete: <mpe.kmu.gov.ua>
4. RBK Ukrajina. Dostupné na Internete: <www.rbc.ua>
5. Rosatom. Dostupné na Internete: <www.rosatom.ru>
6. SHANHINA, L. – ČERNOVA, A. 2010. Ukrajinskorošijski vzajemvidnosyny v enerhetyčnij sferi: stan, novitni tendenciji rozvytku ta perspektzvy. 2010. In: Nacionalna bezpeka i oborona. 2010, roč. 117, č. 6, s. 35-47.
7. Shvec, V.: Enerhetyčna bezpeka Ukrajiny – v čomu vona? Dostupné na Internete: <http://dt.ua/ECONOMICS/energetichna_bezpeka_ukrayini__v_chomu_vona-101296.html>
8. SOKOLOVSKYJ, B: Cena energoblokov dľa HAES zavyšena v 3-4 raza. [cit.2010-21-06]. Dostupné na Internete: <<http://focus.ua/politics/126790/>>

Kontakt

Ing. Mykhaylo Kunychka

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: mykhaylo.kunychka@euba.sk

Milan Kurucz

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

EÚ AKO AKTÉR MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV. NIEKTORÉ TEORETICKÉ ASPEKTY

Abstrakt

Príspevok skúma zahraničnú politiku EÚ z hľadiska jej predpokladov a možností ovplyvňovať medzinárodné vzťahy. Vychádzajúc z koncepcie aktéra medzinárodných vzťahov porovnáva pôsobenie štátu a EÚ na medzinárodnej scéne a vymedzuje osobitné prvky aktérstva Únie. V príspevku je analyzovaná previazanosť ekonomických a politických faktorov ovplyvňujúcich zahraničnú politiku Únie.

Kľúčové slová: EÚ, aktér, zahraničná politika, medzinárodné vzťahy.

Abstract

In the contribution is examined a foreign policy of the European Union from a standpoint of its capabilities. Activities of a state and the European Union on the international stage are compared in the framework of the conception of actorness and there are defined specific elements of an actorness of the Union. There is also analysed interconnection of economic and political factors affecting of Union's foreign policy and its role in the international relations.

Key words: EU, actor, foreign policy, international relations.

Úvod

Postavenie EÚ v medzinárodných vzťahoch je už niekoľko desaťročí široko diskutovanou témou odborníkov na medzinárodné vzťahy a európsku integráciu, pričom prístupy k tomuto problému a jeho riešenia sa líšia v závislosti od toho k akej škole teórie medzinárodných vzťahov resp. európskej integrácii daný autor patrí.¹ Táto diskusia sa týka tak rozsahu, ktorým EÚ ovplyvňuje a formuje medzinárodný systém, ako aj cieľov a prostriedkov jej pôsobenia a spolu s tým i jej vzťahov k iným hráčom na medzinárodnej scéne. V podmienkach hospodárskej a finančnej krízy sa dostáva do popredia otázka, či EÚ dokáže nájsť inštitucionálne a legislatívne riešenia vlastných vnútorných disproporcií a ako sa tieto riešenia prejavia sa na postavení EÚ v globálnych hospodárskych a politických vzťahoch.

Koncepcia aktérstva medzinárodných vzťahov

Jednou z kľúčových tém, ktorá sa nachádza v centre pozornosti teoretického skúmania postavenia EÚ v medzinárodných vzťahoch je otázka, či je EÚ skutočne aktérom medzinárodných vzťahov. Pojem „aktér medzinárodných vzťahov“ môže byť posudzovaný z viacerých hľadísk, či už ako dispozícia donucovacej sily, prostredníctvom, ktorej

¹ Andretta, F. The European Union's International Relations: A Theoretical View. In: Hill, Ch., Smith, M. (eds.) International Relations and the European Union, 2-d edition, Oxford, Oxford University Press, 2011.

autonómny subjekt ovplyvňuje a formuje správanie iných subjektov alebo ako štrukturovaný jav, ktorý je výsledkom intersubjektívnych dynamických procesov, zahŕňajúci existenciu nástrojov na ovplyvňovanie vonkajšieho prostredia daného subjektu, vrátane jeho identity a schopnosti využiť nástroje, ktoré má k dispozícii ako aj schopnosť ovplyvňovať vonkajšie prostredie svojou prítomnosťou.² Za aktéra medzinárodných vzťahov je možné daný subjekt označiť len vtedy, ak dokáže ovplyvňovať svoje vonkajšie prostredie či už na regionálnej alebo globálnej úrovni, pričom aktéri sa môžu líšiť aj podľa toho akými prostriedkami vplývajú a menia medzinárodné vzťahy.

Predstavitelia neorealistickej školy medzinárodných vzťahov odmietajú aktérstvo EÚ v medzinárodných vzťahoch z niekoľkých dôvodov. Na prvom mieste je ich štátocentrický prístup k medzinárodným vzťahom. Za jediných aktérov medzinárodných vzťahov uznávajú národné štáty. Medzinárodné organizácie v ich ponímaní sú len nástrojom národných štátov a nie sú schopné sformovať a presadzovať kolektívnu vôľu. K tomu im chýba centralizovaný rozhodovací aparát a dostatočná vojenská sila. K. Waltz považuje integráciu za výnimočný jav a jej vývoj je podľa jeho názoru ovplyvňovaný distribúciou moci medzi rôznymi jednotkami. Vznik nového integrovaného aktéra nemôže zmeniť anarchický charakter vzťahov medzi ním a ostatnými aktérmi.³ Iní autori na základe historických skúseností považujú za zrejmé, že štáty nie sú jedinými aktérmi medzinárodných vzťahov. Napríklad J. McCormick argumentuje tým, že moc nie je viazaná len na štát a existuje dostatok dôkazov o mimoriadnej moci neštátnych aktérov. Ako príklad uvádza katolícku cirkev a jej vplyv na politický a sociálny vývoj stredovekej Európy, schopnosti ovplyvňovať medzinárodný vývoj alebo pôsobenie Al Kájdý v súčasnosti.⁴ J. Zielonka rozširuje zoznam neštátnych aktérov s mocenským potenciálom ovplyvňovať medzinárodné vzťahy o Microsoft, Gazprom, WTO, Greenpeace Amnesty International. Na druhej strane poukazuje na to, že niektoré štáty v dôsledku zlyhávania základných štruktúr a funkcií prestávajú byť aktérmi medzinárodných vzťahov.⁵

EÚ má ako aktér svoje osobitosti. Podľa časti autorov je hybridným útvarom keďže je menej ako štát a viac ako medzinárodná organizácia. Rozvíja sa v nej systém viacúrovňového vládnutia, presnejšie vládnutia na troch úrovniach – transnacionálnej, národnej a subnárodnej, ktorý sa prejavuje v raste regulatívnej moci nad i pod úrovňou národného štátu, pričom na transnacionálnej úrovni vládnutie funguje funguje v kontexte aktivít transnacionálnych organizácií, „ktoré sú poháňané ďalšími aktérmi vrátane nadnárodných korporácií a mimovládnych organizácií“.⁶ V rámci tohto systému sa kvalitatívne menia niektoré aspekty suverénneho štátu tým, že štát odovzdáva časť s svojich kompetencií na nadnárodnú úroveň a výrazne sa obmedzujú iné jeho právomoci. Na druhej strane si jednotlivé štáty stále zachovávajú úlohu kľúčových aktérov, ktorý rozhodujú o konštitučnom rámci fungovania Únie.⁷

J. Zielonka upriamuje pozornosť na iné aspekty špecifického charakteru Únie. Podľa jeho názoru je EÚ štátom (polity) bez koherentného ľudu, je to mocnosť bez identifikovateľného cieľa, geopolitická entita bez definovaných teritoriálnych hraníc.⁸

² Bretherton Ch., Vogler J. *The European Union as a Global Actor*, 2nd edition, New York, Routledge 2006, s. 23-24.

³ neorealistickej postoje analyzuje napríklad: Andretta, F. *The European Union's International Relations: A Theoretical View*. In: Hill, Ch., Smith, M. (eds.) *International Relations and the European Union*, 2nd edition, Oxford, Oxford University Press, 2011.

⁴ McCormick, J. *The European Superpower*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007, s. 113.

⁵ Zielonka, J. *Europe as a global actor: empire by example*. In: *International Affairs*, roč. 84, 2008, č. 3, s. 472.

⁶ Sorensen, G. (2005) *Stát a mezinárodní vztahy*, Praha, Portál, s. 105.

⁷ Tamtiež.

⁸ Zielonka, J. *Europe as a global actor: empire by example*. In: *International Affairs*, roč. 84, 2008, č. 3, s. 473-474

EÚ ako civilná veľmoc

Ak pripustíme, že aktérmi medzinárodných vzťahov môžu byť aj neštátne entity, respektíve ako je to v prípade EÚ, subjekty, ktoré majú špecifický charakter a líšia sa tak od štátu, ako aj medzinárodných organizácií, či presnejšie veľmi osobitným a možno až jedinečným spôsobom spájajú v sebe prvky oboch, potom je potrebné vyjasniť, akými prostriedkami ovplyvňujú medzinárodné vzťahy. V súvislosti s EÚ sa hovorí o civilnej moci a únia sa označuje za civilnú veľmoc⁹.

S touto koncepciou prišiel začiatkom sedemdesiatych rokov minulého storočia François Duchêne. Jej podstatou bolo uprednostňovanie civilných, nevojenských foriem pôsobenia, rozširovanie demokratických štandardov, budovanie nového modelu vzťahov medzi štátmi vylučujúcim vojnu, kolektívne konanie Európy avšak bez integrácie do jednotného štátneho celku¹⁰.

Podľa K. Smith civilná veľmoc môže byť definovaná prostredníctvom troch prvkov: prostriedky, ciele a využívanie presvedčania. Pokiaľ ide o prostriedky, sú nevojenské, cieľom je medzinárodná spolupráca, solidarita a domestikácia medzinárodných vzťahov (t.j. posilňovanie práva v medzinárodných vzťahoch). Pre civilnú veľmoc je podľa jej názoru charakteristické presvedčanie a nie donucovanie.¹¹ V takomto ponímaní civilná moc sa stotožňuje s koncepciou mäkkej moci J. Nye, podľa ktorého tvrdá moc je spojená s donucovaním, kým mäkká moc je príťažlivou silou spočívajúcou v schopnosti formovať preferencie iných.¹² Podľa H. Sjursen označovanie civilných nástrojov za „mäkké“ je sporné, keďže niektoré civilné prostriedky, ako napríklad ekonomické sankcie majú donucovací charakter a používanie nevojenských prostriedkov v ovplyvňovaní vonkajšieho prostredia preto nemusí byť dostatočné na identifikovanie civilnej moci.¹³ Ak použitie donucovacích civilných prostriedkov označíme za akceptovateľné z hľadiska koncepcie civilnej moci, potom nemôžeme stotožniť civilnú a mäkkú moc. Výhodiskom je spresnenie podmienok, za ktorých je donucovanie civilnými prostriedkami prípustné. Kľúčovou sa zdá otázka na aké ciele sú takéto nástroje použité. Za rozhodujúce sa v tomto kontexte považujú presadzovanie medzinárodnej spolupráce a solidarity v súlade s medzinárodným právom. Niektorí autori spochybňujú jednoznačné vymedzenie prostriedkov civilnej moci ako nevojenských. H. Maull zastáva názor, že civilná moc neznamená neschopnosť alebo nechotu použiť vojenskú silu. Skôr predpokladá špecifický spôsob, ktorým bude použitá: nikdy nie autonómne, ale len kolektívne, len s medzinárodnou legitimizáciou a len pri presadzovaní civilizovaných medzinárodných vzťahov. Civilná veľmoc akceptuje určité obmedzenia v uplatňovaní vojenskej sily a je skôr skeptická vo vzťahu k užitočnosti vojenskej sily v kontexte budovania stabilného globálneho poriadku.¹⁴ Pre K. Smith sa donucovanie (hoci aj civilnými prostriedkami) a vojenská sila nachádzajú mimo rámca civilnej moci. Aktérov, ktorý využívajú aj tieto prostriedky na dosahovanie viac egoistických cieľov označuje za mocenský blok a prikláňa sa k názoru, že EÚ je hybridom civilnej moci a mocenského bloku.¹⁵ Z

⁹ angličtine sa tak moc, ako aj veľmoc príp. mocnosť označujú tým istým výrazom a ich rozlíšenie závisí od kontextu.

¹⁰ McCormick, J. *The European Superpower*. Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s.69-70.

¹¹ Smith, E. K. *European Union Foreign Policy in a Changing World*, 2nd edition, Cambridge, Polity Press, s. 22.

¹² Nye, S. J. *Soft Power. The means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, s. 11-12.

¹³ Sjursen, H. *The EU as a 'normative' power: how can this be*. In: *Journal of European Public Policy*, roč. 13, č.2., 2006, s. 239.

¹⁴ Maull, W. H. *Europe and the new balance of global order*. In: *International Affairs*, roč. 81, č. 4, 2005, s. 781.

¹⁵ Smith, E. K. *European Union Foreign Policy in a Changing World*, 2nd edition, Cambridge, Polity Press, 22-23.

hľadiska cieľov a prostriedkov uplatňovania civilnej moci pripomína EÚ J. Zielonkovi skôr impérium, pretože sa usiluje presadiť politickú a hospodársku kontrolu nad rôznymi periférnymi aktérmi prostredníctvom rôznych foriem ekonomickej a politickej dominancie¹⁶.

Koncepcia EÚ ako civilného aktéra medzinárodných vzťahov vznikla v určitom historickom kontexte a jej vývoj súvisel s postavením Únie v historicky konkrétnom systéme medzinárodných vzťahov. Základné východiská tejto koncepcie sformuloval Duchêne v podmienkach studenej vojny, súperenia dvoch mocenských blokov a supervelmocí avšak v období znižovania intenzity konfrontácie a presadzovania koncepcie mierového spolunažívania. Zároveň to bola reakcia na snahu prezidenta De Gaulla vytvoriť autonómnu vojenskú silu EÚ/EHS/ES a sformovať ju ako tretiu mocnosť medzi USA a ZSSR.

Duchêne z neofuncionalistického hľadiska¹⁷ reflektoval vývoj EÚ/EHS/ES od konca päťdesiatych rokov, jej narastajúcu hospodársku moc a vplyv a postupné formovanie sa ako medzinárodného aktéra, bez vojensko-mocenských ambícií s rešpektovaním svojho postavenia ako slabšieho partnera USA, ale zároveň s ambíciou byť alternatívnym modelom usporiadania regionálnych a širšie medzinárodných vzťahov.¹⁸

Po podpise Rímskych zmlúv v roku 1957 je EÚ/EHS/ES trvalo prítomná v medzinárodných vzťahoch. Realizácia dlhodobého cieľa, ktorým bol jednotný vnútorný trh bol spojený s celým radom hospodársko-legislatívnych opatrení, ktoré vytvárali nevyhnutné podmienky jeho existencie a fungovania. Išlo predovšetkým o colnú úniu a spoločné obchodné tarify. Tým sa však utváral rozdiel medzi vnútorným a vonkajším prostredím spoločenstva a potreba chrániť toto vnútorné ekonomické prostredie a zároveň vstupovať do kontaktov so subjektmi, ktoré sa nachádzali za hranicami tohto nového celku. Tieto úlohy sú realizované vonkajšou obchodnou politikou, v ktorej má rozhodujúce kompetencie Komisia. EÚ/EHS/ES vstupuje aj do zmluvných vzťahov s tretími krajinami, a to predovšetkým prostredníctvom asociačných dohôd, ale aj dohôd s regionálnymi organizáciami a zoskupeniami. Tak ako narastala hospodárska sila EÚ/EHS/ES rástli aj jej možnosti ovplyvňovať medzinárodné hospodárske vzťahy a vývoj hospodárskej situácie v celom rade krajín i v celých regiónoch. Z tohto hľadiska sa EÚ/EHS/ES stáva významným nositeľom hospodárskej moci a v určitej miere aj politického vplyvu. Členské štáty na to reagujú koncom šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov úsilím o zintenzívnenie spolupráce v zahraničnopolitických otázkach. Avšak po celý vývoj až do súčasnosti je badateľná disproporcija medzi stupňom hospodárskej a politickej integrovanosti, čo sa prejavuje aj na pôsobení EÚ vo vonkajšom prostredí.

Nové zostrovanie napätia začiatkom osemdesiatych rokov minulého storočia vedie k strate príťažlivosti koncepcie civilnej veľmoci a dochádza k snahe o presadenie politickej aktívnejšej EÚ/ES. Je to v určitej miere reakcia na riziká vyplývajúce z narastajúcej konfrontácie medzi supervelmocami a prejav úsilia o posilnenie vlastnej agendy, predovšetkým vo vývoji vzťahov na európskom kontinente. Inštitucionálno-legislatívne kroky, ktoré sú v tejto súvislosti podniknuté však vyššie spomenutú disproporciju integrovanosti hospodárskeho a politického pôsobenia v medzinárodných vzťahoch neodstránili. Týka sa to tak Jednotného európskeho aktu z roku 1987, ktorý integroval dovtedy neformálnu európsku politickú spoluprácu (EPS) do inštitucionálneho rámca ES, ako aj Maastrichtskej zmluvy, ktorá síce konštituovala spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku (SZBP), ale neprekročila medzivládny rámec EPS.

¹⁶ Zielonka, J. Europe as a global actor: empire by example. In: *International Affairs*, roč. 84, 2008, č. 3, s. 475.

¹⁷ Orbie J. A Civilian Power in the World? Instruments and Objectives. In: Orbie, J.(ed.) *Europe's Global Role. External Policies of the European Union*, Farnham, Ashgate Publishing, 2008 s. 6.

¹⁸ Maull, W. H. Europe and the new balance of global order. In: *International Affairs*, roč. 81, č. 4, 2005, s. 776.

Koncepcia civilnej veľmoci sa dostáva opäť do popredia po skončení studenej vojny a súvisí s konštituovaním statusu EÚ v nových podmienkach po zániku bipolarity. EÚ získava podstatne väčší priestor na využitie svojho civilného potenciálu, t.j. hospodárskej sily, príťažlivosti vnútorného trhu a spôsobu regulovania vnútorných vzťahov medzi svojimi členmi. Podľa H. Maulla dochádza k posunu od slabšieho partnera USA v období studenej vojny k civilnej veľmoci po jej skončení.¹⁹

Toto postavenie sa ukázalo ako protirečivé. EÚ na jednej strane dokázala využiť svoj civilný potenciál predovšetkým na stabilizovanie situácie v strednej a východnej Európe, integrovať časť bývalých socialistických krajín a tým zároveň expandovať, ako aj rozšíriť svoj vplyv v iných častiach sveta. Počas juhoslovanského konfliktu sa však ukázali limity civilnej moci v necivilnom svete.²⁰ Odpoveďou na tento rozpor bolo rozhodnutie o budovaní vojenských kapacít vytvorením Európskej bezpečnostnej a obrannej politiky (neskôr premenovanej na Spoločnú bezpečnostnú a obrannú politiku - SBOP). Výsledkom týchto krokov nie je premena EÚ na vojenskú veľmoc, a to aj napriek tomu, že podľa súčtu národných vojenských kapacít členských štátov by EÚ bol druhým vojenským najsilnejším aktérom po USA. Táto skutočnosť súvisí práve tak s malou ochotou členských štátov vzdať sa suverenity v takej kľúčovej oblasti akou je obrana, ale práve tak pretrvávajúcou úlohou NATO v bezpečnostnej oblasti a teda aj rozhodujúcou úlohou USA. „Európska bezpečnosť zostáva súčasťou transatlantických bezpečnostných dohôd, občas spomínaných ako transatlantická aliancia alebo len ‘Západ’“.²¹

Ani po skončení studenej vojny sa teda EÚ nezaobrá budovaním vojenských prostriedkov svojej kolektívnej bezpečnosti. Prostriedky SBOP nie sú určené na teritoriálnu obranu, ale skôr sú nástrojom donucovacej diplomacie. Ide o inštitucionálny a procedurálny rámec pre ohraničenú bezpečnostnú spoluprácu v záujme kolektívneho formovania vonkajšieho prostredia Únie.²²

Budúcnosť EÚ ako civilnej veľmoci

Súčasný vývoj EÚ, finančná a hospodárska kríza, ktorá sa veľmi ostro prejavuje v celom rade jej členských štátov, zákonite naskočí otázku, o vplyve týchto skutočností na medzinárodné postavenie EÚ ako civilnej veľmoci. Veď práve ekonomika je jedným z hlavných, ak nie rozhodujúcich zdrojov jej sily, vďaka ktorej môže ovplyvňovať medzinárodný systém tak globálne, ako aj regionálne. Možnosti vonkajšieho pôsobenia Únie budú v rastúcej miere závisieť od jej vnútornej kohézie a fungovania jej hospodárskeho menového systému. Ide o odstránenie disproporcií, ktoré existujú medzi ekonomikou a politikou. Mnohí vidia ako hlavný prostriedok vyriešenia súčasných problémov zladenie hospodárskej integrovanosti s politickou.²³ Znamená takáto harmonizácia smerovanie EÚ k federálnemu štátu alebo sa bude prehlbovať a rozširovať proces diferencovanej integrovanosti v jednotlivých oblastiach (dvojrýchlostná Európa) a ako sa to prejaví na medzinárodnom statuse EÚ? Na tieto otázky nemožno dať v súčasnosti jednoznačnú odpoveď. J. Habermas navrhuje vytvorenie demokratického zväzku národných štátov. „Na jednej strane sa národné štáty podriaďujú nadnárodne kodifikovanému právu, na druhej strane sa občania Únie ako celok delia o ústavodarnú moc s ohraničeným počtom zákonodarných štátov“, ktoré od svojich národov dostanú mandát spoluúčinkovať na založení nadnárodného

¹⁹ Maull, W. H. Europe and the new balance of global order. In: International Affairs, roč. 81, č. 4, 2005, s. 777

²⁰ Keukeleire, S., Macnaughtan, J. The Foreign Policy of the European Union. Basingstoke, Palgrave Macmillan, s. 15.

²¹ Toje, A. The European Union as a Small Power. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010, s. 18.

²² Hyde-Price, A. „Normative“ power Europe: a realist critique. In: Journal of European Public Policy, roč. 13, č.2, 2006, s. 230.

²³ Habermas, J. K ústave Európy, Bratislava, Kalligram, 2012.

spoločenstva“. Nemecký filozof vo svojej eseji načrtáva základnú logiku prenosu právomocí z národnej na nadnárodnú úroveň pri zachovaní demokratickej legitimacy, nehovorí však nič o rozsahu týchto kompetencií, a teda ani o tých, ktoré súvisia so zahraničnou politikou.

Vytvorenie nejakej formy federálneho respektíve nadnárodného štátneho útvaru, by nemuselo znamenať, že by sa Únia automaticky transformovala z civilnej na vojenskú mocnosť, a to ani v tom prípade, ak by sa realizoval návrh niektorých ministrov zahraničných vecí členských štátov EÚ združených v neformálnej skupine zaoberajúcou sa budúcnosťou Únie o vytvorení spoločnej armády.²⁴ Za určitých špecifických podmienok môžu byť aj štáty, ktoré majú armádu, civilnou veľmocou, ako o tom svedčí príklad Nemecka a Japonska. Preferovanie hospodárskych a diplomatických prostriedkov na dosahovanie zahraničnopolitických cieľov svedčí o takomto statuse. Na druhej strane vytvorenie spoločnej armády môže byť sprevádzané rizikom, o ktorom píše J. Orbie v súvislosti s vojenskou integráciou v rámci súčasnej EÚ. Je to vznik bezpečnostnej dilemy a následne preteky v zbrojení s tretími krajinami, čím by sa obnovila tradičná logika rovnováhy sily medzi Úniou a jej susedmi. Podstatným vnútorným faktorom generujúcim takýto prípadný vývoj by mohli byť vojensko-priemyselné záujmové skupiny zainteresované náraste zbrojnej výroby.²⁵

Kým úvahy o transformácii EÚ na federálny štát prípadne posilnenie supranacionálnych prvkov v inštitucionálnej štruktúre EÚ smerujú k užšiemu prepojeniu ekonomických a politických stránok jej fungovania, objavujú aj iné predstavy (zatiaľ bez podrobnejšej rozpracovanosti), ktorých podstatou je vytvorenie dvoch jadier EÚ – hospodársko-politického na čele s Nemeckom a zahraničnopolitického, vedeným Veľkou Britániou. Podľa názoru T.G. Asha by Nemecko s Francúzskom a ostatnými štátmi eurozóny prehľadili menovú úniu a bankovú úniu s prvkami fiškálnej únie, kam Británia nie je pripravená vstúpiť, ale mohla by hrať vedúcu úlohu v SZBP, kde naopak, Nemecko neprejavuje dostatok iniciatívy. Známy britský historik pripúšťa, že sformovať takúto viacjadrovú Európu by nebolo jednoduché, ale tvrdí že organizačná zložitosť nie je reálnou prekážkou pre realizáciu takejto štruktúry.²⁶ Ak sa v dohľadnom čase skutočne vytvorí na základe menovej únie politická únia, ale bo sa minimálne posilní jej politická integrovanosť, potom nie je vylúčená možnosť, že aj samotné vonkajšie hospodárske vzťahy EÚ sa budú diferencovať, že budú existovať rozdiely v externých vzťahoch krajín zjednotených v rámci vnútorného trhu a členských štátov hospodárskej a menovej únie. Spolu s tým väčšia politická previazanosť sa môže premietnuť aj do snahy a potreby po väčšej koherencii zahraničnopolitických aktivít. V doterajšom vývoji Európskej únie stupňovanie hospodárskej previazanosti nevyvolávalo spätnú väzbu vo forme vzniku adekvátnej nadnárodnej zahraničnej politiky a takpovediac koexistovalo s medzivládnu spoluprácou v tejto oblasti, ale nemusí byť vylúčené, že dochádzame k bodu, keď táto relatívna nezávislosť oboch sfér nebude môcť pokračovať.

²⁴ Final report of the Future of Europe Group of the Foreign Ministers of Austria, Belgium, Denmark, France, Italy, Germany, Luxembourg, the Netherlands, Poland, Portugal and Spain. Dostupné na: <http://www.msz.gov.pl/Final,meeting,of,the,Future,of,Europe,Group,took,place,in,Warsaw,57686.html>

²⁵ Orbie J. A Civilian Power in the World? Instruments and Objectives. In: Orbie, J.(ed.) *Europ's Global Role. External Policies of the European Union*, Farnham, Ashgate Publishing, 2008 s. 15.

²⁶ Ash, G.T. Britain is standing on a ledge, while Europe screams, 'Don't do it!' Dostupné na: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/nov/21/budget-summit-dual-core-europe>

Záver

EÚ je špecifickým aktérom medzinárodných vzťahov, ktorý ovplyvňuje a formuje svoje bližšie i vzdialenejšie prostredie prevažne hospodárskymi, diplomatickými a normatívnymi prostriedkami. Je teda civilným aktérom, resp. civilnou veľmocou, ktorá po skončení studenej vojny využíva širší priestor pre presadzovanie alternatívneho modelu medzinárodnej spolupráce preferujúcej spoluprácu namiesto konfrontácie. EÚ ani po rozpade bipolarity nie je strategickým konkurentom USA a rešpektuje jeho postavenie ako supervelmoci a hegemóna.

V prípade dlhodobejšieho pretrvávania hospodárskych ťažkosti sa môže oslabiť hlavný zdroj sily EÚ a jej príťažlivosti, ktorou je práve ekonomika. Na druhej strane intenzívnejšia politická integrácia a posilnenie federálnych resp. quasi federálnych prvkov s najväčšou pravdepodobnosťou nebude automaticky znamenať rezignáciu na status civilnej veľmoci. Bude to však závisieť aj od vonkajších faktorov, v prvom rade postavenia USA v medzinárodných vzťahoch a vývoja spolupráce medzi EÚ a Spojenými štátmi.

Kontakt

doc. Milan Kurucz, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
E-mail: Milan.kurucz@euba.sk

Ján Lid'ák

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

NELEGÁLNA MIGRÁCIA – SÚČASŤ MIGRAČNÝCH PROCESOV V EURÓPE¹

Abstrakt

Štúdia upozorňuje na fakt, že jednou z neoddeliteľných súčasti a ostatných konzekvencií medzinárodnej migrácie obyvateľstva z hľadiska globalizačných procesov a vplyvu na domáce politické prostredie, je narastajúci rozsah nelegálnej migrácie. Je to jav, ktorý v európskych krajinách nadobúda v poslednom období novú dynamiku a ukazuje sa, že zvyšovanie počtu nelegálnych migrantov v Európe bude dlhodobým trendom. Problémy spôsobené s nelegálnou imigráciou variujú od sociálnej diskriminácie až po politické násilie. Text upozorňuje, že nelegálna migrácia predstavuje veľmi závažný fenomén politicky, spoločenský i ekonomicky, predovšetkým preto, že ilegálna migrácia je zdrojom nelegálnej pracovnej činnosti, ale aj pašovania a obchodovania s ľuďmi a iných foriem kriminality. Negatíva nelegálnej migrácie i jej značný objem podčiarkujú potrebu premysleného, komplexného a koordinovaného postupu proti nej, ako aj dôležitosť informovanosti o jej podstate a rizikách.

Kľúčové slova: medzinárodná migrácia, globalizácia, nelegálna migrácia, diskriminácia, obchodovanie s ľuďmi.

Abstract

The study draws attention to the fact that one of the inseparable parts of other consequences of international migration from the viewpoint of globalization processes and the influence on home political environment is the growing extent of illegal migration. It is the phenomenon that has been gaining new dynamics in European countries recently and it seems that the growth of the number of illegal migrants will become a long-term trend. Problems caused by illegal migration vary from social discrimination to political violence and this phenomenon represents a challenge for the liberal democracies of Europe that will not be easy to cope with. The text calls attention to the fact that illegal migration is a significant political, social and economic phenomenon, especially due to the fact that illegal migration is a source of non-legal working activities as well as human trafficking and other forms of criminal activities. The negatives of illegal migration and its substantial volume underline the need of a well-considered, complex and coordinated procedure against it as well as the importance of being informed about its essence and risks.

Key Words: international migration, globalization, illegal migration, discrimination, human trafficking.

Hneď v úvode je potrebné poukázať na to, že medzinárodná migrácia obyvateľstva a problematika prisťahovalectva, je v súčasnosti kategóriou, ktorá prináša do politických systémov európskych krajín veľké množstvo problémov. Tieto zásadným spôsobom

¹ Štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0280/11 – Prisťahovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy.

ovplyvňujú politiku liberálno-demokratických národných štátov a sú príčinou radikalizácie politiky v európskom priestore. Ak do konca storočia predstavovala medzinárodná migrácia nanajvýš kultúrnu, či sociálnu hrozbu, stále viac Európanov v nej dnes vidí i hrozbu politickú a bezpečnostnú.

Štatistiky udávajú, že na začiatku 21. storočia sa na teritóriu Európy nachádzalo 56,1 milióna migrantov všetkých kategórii, čo tvorilo 7,7 percenta populácie kontinentu. Pre porovnanie – v Severnej Amerike to bolo 41 miliónov a v Ázii 50 miliónov migrantov.² Tento počet ale nepostihuje obrovské množstvo nelegálnych migrantov.

Podiel cudzincov v jednotlivých európskych krajinách na celkovom počte populácie (v percentách), ukazuje nasledujúca tabuľka

Krajina	Rok 1990	Rok 1999	Rok 2003	Rok 2011
Belgicko	9,1	8,8	8,2	13,7
Dánsko	3,1	4,9	5,0	8,8
Fínsko	0,5	1,7	2,1	4,2
Francúzsko	6,3	5,6	5,6	10,7
Holandsko	4,6	4,1	4,3	10,5
Írsko	2,3	3,1	5,6	19,6
Luxembursko	29,4	36,0	38,9	35,2
Nemecko	8,4	8,9	8,9	13,1
Nórsko	3,4	4,0	4,5	10,0
Portugalsko	1,1	1,9	2,3	8,6
Rakúsko	5,9	9,2	9,4	15,6
Španielsko	0,7	2,0	4,0	15,2
Švajčiarsko	16,3	19,2	20,1	23,2
Švédsko	5,6	5,5	5,3	14,1
Taliansko	1,4	2,2	3,8	7,4
Veľká Británia	3,2	3,8	4,8	11,2

Zostavené podľa: World Development Indicators 2002. World Bank, s. 372; Divinský, B.: c.d., s. 41; Fassman, H., Münz, R.: European Migration in the Late Twentieth Century. Luxemburg 1994, s. 6. Rok 2011

<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21352016~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>

Fenomén medzinárodnej migrácie a prisťahovalectva sa stáva v súčasnej dobe jednou z najcitlivejších tém, ktorá je pod vplyvom kontextu diskusie o bezpečnosti a ochrane národných záujmov, z reálnych, ale najmä zo symbolických dôvodov, výrazne politizovaná.

Chceme upozorniť na skutočnosť, že pri skúmaní predmetnej problematiky je potrebné vnímať výrazné rozdiely medzi proklamovanými cieľmi mocenských elít v jednotlivých krajinách Európskej únie a realizovanou praktickou politikou v oblasti imigrácie a integrácie, kedy v tomto smere najmä výrazný populizmus bol viackrát odmenený volebnými výsledkami. V symbolickej politickej diskusii sú pojmy migrácia, imigrant a imigrácia používané ako negatívny symbol nielen pre konkrétne reálne sociálnoekonomické problémy (kriminalita, nezamestnanosť či neuspokojivá bytová politika), ale tiež pre ohrozenie

² Divinský, B.: Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti. Bratislava 2005, s. 40.

hodnotovej a inštitucionálnej stability národného liberálneho štátu, kultúrnej a sociálnej kohézie majoritnej spoločnosti.

Medzinárodná migrácia, predovšetkým nekontrolovateľný pohyb osôb medzi hranicami národných štátov, najviac spochybňuje ideu suverenity imanentne založenú na teritoriálnom princípe. Na základe uvedeného, možno konštatovať, že národné liberálne štáty sa postupne v oblasti migračnej politiky dostávajú do pasce tzv. liberálneho paradoxu (spôsobeného jednak vnútornou povahou ich režimov, tak aj externými globalizačnými a transnacionálnymi procesmi), ktorý výrazne limituje ich manévrovací priestor. Stále viac sa rozširuje priepasť medzi reštriktívnou formou imigračnej politiky, ktorú vyžaduje verejnosť a ktorú verbálne obhajujú vlády európskych štátov a imigračnou politikou reálne implementovanou, čo v príčinnej súvislosti vedie k mnohým aktuálnym dlhodobým neriešeným problémom spojených s otázkou akceptácie (a integrácie) imigrantov.³ Imigračná politika štátov Európskej únie vzhľadom na to, že ich právne poriadky sú založené na ochrane jednotlivca, by mala korelovať s ústavne zaručenými právami. G. Lahav uvádza, že národný liberálny štát sa nevzdá svojej kontroly nad migráciou dobrovoľne, pretože prípadne nerešpektovanie vlastných právnych noriem a teda zakotvených univerzálnych ľudských práv, by nevyhnutne viedlo k ohrozeniu národného liberálneho štátu.⁴

V tejto súvislosti chceme upozorniť na narastajúci rozsah nelegálnej migrácie. Je to jav, ktorý v európskych krajinách nadobúda v poslednom období novú dynamiku a ukazuje sa, že zvyšovanie počtu nelegálnych migrantov v Európe bude dlhodobým trendom. Rozsah nelegálnej migrácie na kontinente možno kvantifikovať iba nepriamymi metódami a iba odhadovať. Ich počty sú podľa rôznych štatistík odhadované rôzne – od 3 miliónov až do 6,4 milióna, respektíve 8 miliónov s tým, že ročne sa do Európy ilegálne od roku 1999 dostáva asi pol milióna osôb a to predovšetkým ekonomických migrantov z Ázie a Afriky.⁵ Nesporne to predstavuje veľmi závažný fenomén politicky, spoločenský i ekonomicky, predovšetkým preto, že ilegálna migrácia je zdrojom nelegálnej pracovnej činnosti, ale aj pašovania a obchodovania s ľuďmi a iných foriem kriminality.⁶

Nelegálni migranti sú obeťami exploatacie a zneužívania, voči čomu sú v podstate bezbranní. Často prijímajú mzdy a pracovné podmienky, ktoré nespĺňajú ani minimálne štandardy. Milióny ľudí tak v Európskej únii postrádajú základné sociálne, občianske a politické práva. V štátoch Európskej únie fakticky absentujú legálne možnosti vstupu pre nízko kvalifikovaných migrantov z chudobných krajín, respektíve krajín svetovej periferie. Obmedzovanie vstupu nekvalifikovaných migrantov je bežným javom. Jedinou možnou cestou vstupu je teda ilegálny pobyt. Zároveň ale v jednotlivých krajinách existuje pomerne

³ Ilustratívnym príkladom významu liberálneho paradoxu môže byť snaha západoeurópskych krajín zastaviť imigráciu nekvalifikovaných zahraničných pracovníkov od konca sedemdesiatych rokov minulého storočia. Napriek intenzívnej verbálnej i faktickej snahe vládnych aparátov, tiež legislatívy, eliminovať migráciu, táto úspešne pokračovala, už nie na báze migrácie pracovnej, ale predovšetkým na princípe zlučovania rodín. Liberálne zlyhanie redukovať imigračné prúdy posilnilo už prítomný strach z imigrácie a viedlo k implementácii reštriktívnej imigračnej politiky.

Čechovský, M.: Fenomén (i)migrace a imigrační politika Evropské únie. Disertační práce. Brno 2010, s. 60, 62.

⁴ Lahav, G.: Immigration and Politics in the New Europe : Reinventing Borders. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

⁵ Globalization, Growth and Poverty: Facts, Fears and an Agenda for Action. The World Bank 2001, s. 9

⁶ V máji 2010 z iniciatívy Talianska sa konalo rokovanie ministrov vnútra Talianska, Francúzska, Veľkej Británie, Španielska a Poľska, tzv. Skupiny šesť – G6, k problematike obmedzenia migrantov z mora – diskutovanými otázkami boli najmä problémy ako potlačiť ďalší príliv afrických utečencov, stráženie hraníc a navracanie neregulárnych, resp. nelegálnych migrantov. Predovšetkým Taliansko dalo jasne najavo, že stredomorské štáty nemôžu niesť bremeno problémov „ľudí z lodí“, a že je nutné zodpovednosť rovnomerne rozdeliť, Európa musí pracovať ako celok. Výsledky rokovaní však v praxi nemajú takmer žiadny dopad, o čom svedčil aj stav vzájomných rokovaní a praktických výsledkov medzi Talianskom a Francúzskom v prípade utečencov z Líbye.

široká ponuka sezónnej práce, ktorá je veľmi veľkým „príťahujúcim“ faktorom. Existuje ponuka európskych podnikateľov, ktorí sa aktívne snažia najímať ilegálnych migrantov bez dokumentov.

Napríklad francúzski zamestnávateľi sami priznávajú, že francúzska ekonomika je závislá na pracovnej sile nelegálnych migrantov. Spolok zamestnávateľov Ethics (Entreprises de taille humaine indépendantes et de croissance) v novembri 2009 zverejnil, že v podstate všetky odvetvia francúzskej ekonomiky využívajú prácu imigrantov bez oprávnenia k pobytu. Podľa odhadov žije vo Francúzsku 200 až 400 tisíc nelegálnych migrantov.⁷ Neoficiálne odhady počtu nelegálnych migrantov v Nemecku sa pohybujú medzi pol miliónom až miliónom osôb⁸, podľa najvyšších odhadov žije v Nemecku jeden a pol milióna usadených ilegálnych cudzincov. Treba poznamenať, že ide o najvyššie uvádzané počty ilegálnych prisťahovalcov zo všetkých európskych krajín. Britské úrady odhadujú, že na území Veľkej Británie žije v súčasnosti aj v minimálnom odhade okolo jedného milióna cudzincov ilegálne.⁹

Tam, kde sú zavedené kvóty sa zamestnávateľi bežne sťažujú na obrovský nepomer medzi ich dopytom po pracovných silách a počtami pracovníkov, ktoré im vláda ročne povoľuje, respektíve prideliuje. Napríklad v južnom Taliansku a Španielsku sa možno stretnúť s javom, ktorý sa všeobecne nazýva „etnizácia“ pracovného trhu, kde predovšetkým ilegálni pracovní migranti z východnej Európy nahrádzajú miestnych robotníkov napríklad pri zbere vinnej revy a zbere ovocia, ktorá bola doposiaľ doménou miestnych pracovných síl. Stávajú sa tak konkurentmi pre najnižšie sociálne vrstvy domáceho obyvateľstva. To vyvoláva vlny xenofóbie a rasovo motivovaných násilných útokov proti migrantom. Postupné vlny imigrácie nahrádzajú Severoafričanov, ktorí pracovali v poľnohospodárskom sektore južných regiónov za subsaharských migrantov, ktorí sú v súčasnosti vytláčaní Východoeurópanmi.¹⁰ Podnikatelia a majitelia fariem v týchto regiónoch sa spoliehajú na nelegálnu migráciu, aby umelo udržali nízku cenu pracovnej sily. Aj v Taliansku je možné konštatovanie, že význam pracovnej sily imigrantov je v niektorých sektoroch ekonomiky nenahraditeľný a nie je možné si rozvoj v tejto oblasti bez migrantov vôbec predstaviť. Takýmito sektormi sú najmä oblasť starostlivosti a pomoci v domácnostiach, ako dôsledok nedobre fungujúceho sociálneho systému v krajine. Druhým sektorom, ktorý sa ukázal ako závislý na imigračnej pracovnej sile, je stavebníctvo a to predovšetkým v severnej časti krajiny.¹¹

Problémy sa začínajú prejavovať aj v podmienkach Českej republiky – v januári 2012 bol publikovaný pokyn Ministerstva práce a sociálnych vecí ČR, ktorého obsahom bolo nariadenie pre pobočky Úradu práce ČR nepredlžovať povolenia pre cudzincov a vytlačanie

⁷Chocholáčková, K.: Regularizace migrantů bez oprávnění k pobytu, tzv. sans papiers, ve Francii. <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2312812>

⁸Vid': Bundesministerium des Innern, Illegal aufhaltende Migranten in Deutschland. Datenlage, Rechtslage, Handlungsoptionen, 2007.

⁹<http://www.infoweby.sk/spolocnost/migracia/321-ilegalna-migracia-v-eu>.

Hlavnú cestu ilegálnych migrantov do Veľkej Británie predstavuje 50 kilometrov dlhý Eurotunnel pod Lamanšským prielivom. Vjazd do tunelu je v súčasnosti obohnaný ostnatým drôtom a je 24 hodín denne strážený 150 strážcami a kamerovým systémom, vrátane infračervených svetiel. Ďalšie centrum ilegálnej migrácie je prístav Calais. V priemyselnej zóne mesta sa nachádza množstvo potenciálnych migrantov, ktorí hľadajú spôsob ako preniknúť na trajekty, alebo ako nájsť úkryt vo vlakových súpravách smerujúcich na Britské ostrovy.

¹⁰ V deväťdesiatych rokoch v Taliansku prevládali migranti z Afriky, avšak v priebehu desaťročia sa skladba migrantov výrazne zmenila. Do Talianska začali prúdiť predovšetkým migranti z Rumunska a Albánska, krajín bývalej Juhoslávie, neskôr Poľska, Ukrajiny a Moldavska. Neskôr začali prichádzať migranti z Ázie a Latinskej Ameriky.

¹¹Pavelková, L.: Rozpory italské imigrační politiky – mezi strachem a ekonomickou nutností. <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2328599>

cudzincov z existujúcich pracovných pozícií.¹² Okamžite sa ozvali zamestnávateelia, ktorí upozornili na likvidačný charakter tohto nariadenia pre zamestnávateľov, ktorí sú závislí na zahraničnej pracovnej sile. Upozorňujú na nevýhodné ekonomické dopady a na skutočnosť, že prítomnosť cudzincov umožňuje mnohým firmám vytvárať ďalšie pracovné miesta pre domáce obyvateľstvo a na skutočnosť, že aj v Českej republike cudzinci pracujú tam, kde je nezamestnanosť domácich nízka. Pokus vytlačiť imigrantov z legálneho trhu práce do šedej zóny ich prinúti k nelegálnym aktivitám, zvýši rizika nadmerného vykorisťovania, zneužívania imigrantov a spôsobí nemalé problémy v oblasti integrácie cudzincov, posilňuje antiimigračné a xenofóbne nálady v spoločnosti, stavia marginalizované skupiny imigrantov a nezamestnaných proti sebe a posilňuje pozíciu najrôznejších populistických a extrémistických skupín.¹³

Je úplne jasné, že vlády všetky svoje reštriktívne opatrenia, prijímané pod vplyvom verejnej mienky, nemôžu dôsledne realizovať a uplatniť, pretože pokles počtu migrantov by mohol spôsobiť veľké problémy v priemysle, drobných podnikoch a prevádzkach i v jednotlivých rodinách, ktoré pracovnú silu imigrantov využívajú.

Podľa dostupných údajov, viac ako polovica migrantov, ktorí v súčasnej dobe žijú na území EÚ, vstúpili na toto územie legálnou cestou a nelegálny status získali až potom, keď im prestali platiť víza a povolenia k pobytu. Vlády v tomto smere používajú ako typický nástroj imigračnej politiky regularizáciu, ktorej účelom je legalizovať pobyt imigrantov v jednotlivých krajinách a umožňuje získať oficiálny status právnou procedúrou. Môže byť vyhlásená pre všetkých cudzincov, alebo iba pre určitú presne vymedzenú kategóriu imigrantov. Podmienkou pre prijatie žiadosti je takmer vždy zamestnanie, čo je ale veľmi obtiažne dokázať práve vzhľadom na nelegálne postavenie ľudí žiadajúcich o regularizáciu.

Napríklad už v roku 1981 za vlády prezidenta François Mitteranda vo Francúzsku, imigranti dostali po prvýkrát možnosť v priebehu 3 mesiacov zlegalizovať svoj pobyt, čo využilo už v tomto období vyše 120 tisíc imigrantov.¹⁴ Najviac takýchto legalizácií sa v posledných rokoch uskutočnilo v Španielsku a v Taliansku. Najväčšou regularizáciou v Taliansku bola regularizácia z roku 2002, ktorá odhalila zmeny v skladbe imigrantov, ale najmä význam pracovnej sily imigrantov v niektorých sektoroch talianskej ekonomiky. Od roku 1982, kedy prebehla prvá regularizácia, bolo v Taliansku pozitívne vybavených viac ako 1 430 000 žiadostí o regularizáciu pobytu.¹⁵ Objavujú sa i iné prípady, kedy napríklad v roku 2009 sa v Dánsku uchýlilo do kostola v mestečku Brorsons Kirke niekoľko desiatok Iračanov ako obrana proti vyhosteniu do Iraku. Dánska verejnosť kritizovala zásah polície v tomto prípade, považovala ho za príliš agresívny a postavila sa na ich stranu. Vláda nátlaku verejnosti o rok neskôr ustúpila a časti týchto imigrantov udelila povolenie k pobytu.¹⁶

¹²Stanovisko k novej stratégii MPSV zásadne zprísniť vydávaní pracovných povolení cizincům na pozíciách s nízkou kvalifikácií. <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2343628>

¹³ Tamtiež.

¹⁴ Geddes, A.: *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. Sage Publications, 2003, s.66

¹⁵Pavelková, L.: Rozpory italské imigrační politiky – mezi strachem a ekonomickou nutností. www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2328599

¹⁶ V roku 2011 Dánsko obnovilo kontroly na hraniciach s Nemeckom a Švédskom. Oficiálnym dôvodom bola zvyšujúca sa cezhraničná zločinnosť, fakticky však vládne strany museli ustúpiť Dánskej ľudovej strane, ktorej hlasy boli potrebné pre schválenie dôchodkovej reformy. Vládne strany obavy z porušenia Schengenskej dohody vyvracali tým, že colné kontroly budú iba náhodné a neprekročia rámec zmluvy. Dánsko nebolo jedinou krajinou, ktorá Schengenskú dohodu spochybnila. Svoje výhrady dali najavo tiež Taliansko a Francúzsko v súvislosti so severoafrickými utečencami, pričom Francúzsko dočasne sprísnilo kontroly na hraniciach s Talianskom. O komplikovanosti problému svedčí i to, že na hodnotení legálnosti respektíve legitímnosti takéhoto jednanja sa nevedia dohodnúť odborníci ani politickí predstavitelia krajín Európskej únie.

Novotná, E.: Volební rok 2001 jako zásadní zlom v dánske imigrační politice? <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2342209>

Ak tieto javy zovšeobecníme, dostávame sa k faktu, že rozpor medzi rétorikou a reálnym prístupom vlád k imigrácii vyplýva z reakcii verejnej mienky a zároveň z potrieb ekonomík jednotlivých krajín, ktoré sa bez pracovnej sily imigrantov nezaobídu. Je potrebné ale upozorniť, že imigranti sú neustále vnímaní ako individuálna pracovná sila. Nie sú teda do dnešných dní akceptovaní na vyššej než individuálnej úrovni, nie ako komunity ktoré by boli vnímané ako súčasť spoločnosti.

Z uvedeného jasne vyplýva, že prístup politikov a verejnosti k imigrácii a nelegálnym migrantom zostáva aj naďalej pomerne nejasný a veľakrát rozporuplný. Politici vo svojich prejavoch výrazne vystupujú a veľmi dôrazne sa stavajú proti imigrácii a samozrejme nelegálnym migrantom. Reálna politika a nedôsledná aplikácia politických rozhodnutí v praxi ukazuje, že imigrácia nie je vnímaná a prijímaná až tak negatívne a to i zo strany jej najväčších a najviditeľnejších odporcov (viď napríklad bývalý francúzsky prezident N. Sarkozy). Reštriktívne opatrenia sa sústreďujú na hranice Európy, ale osoby, ktoré sa už nachádzajú na území štátov Európskej únie, nie sú nijakým spôsobom výrazne kontrolované a je pre nich výrazne výhodné zostať v určitej krajine až do ďalšej regularizácie, ktorá im umožní získať legálny pobyt v krajine. Kontroverzia regularizácie a ďalších povolení k pobytu spočíva v tom, že dávajú potenciálnym nelegálnym migrantom signál, že ak vydržia v krajine istú dobu nelegálne, dôjde následne k legalizácii ich pobytu. Tento fakt môže pôsobiť a domnievame sa, že aj pôsobi, ako faktor posilňujúci migračné trendy v Európe.

Európa postupne stráca záujem na zamestnávaní nekvalifikovanej pracovnej sily, avšak niektoré druhy nekvalifikovanej práce, najmä v sektore služieb, nie je možné premiestniť a tak dopyt po nekvalifikovanej pracovnej sile naďalej pretrváva. Dôvodom je najmä to, že tieto práce sú málo platené a neatraktívne pre domáce obyvateľstvo a tak zostáva priestor pre imigráciu zahraničných pracovníkov.

V súvislosti s nelegálnou migráciou, aj na teritóriu Európy sa v dnešnej dobe objavuje obchodovanie s ľuďmi. Obeťami sa stávajú muži, ženy aj deti. Najviac sú však predávané a obchodované ženy a dievčatá.¹⁷ To súvisí s tým, že túto kategóriu dominantne postihuje chudoba a tiež všeobecne ngramotnosť. Je takmer nemožné presne určiť s koľkými ľudskými bytosťami sa dnes obchoduje.¹⁸ Každý rok sa jedná o tisíce ľudí a ich počet neustále narastá. Americké ministerstvo zahraničných vecí odhaduje, že v roku 2005 bolo celosvetovo obchodované s 800 tisíc ľuďmi medzištátne a s miliónmi ľudí vo vnútri jednotlivých štátov. Medzinárodná organizácia práce udáva počet až 2,5 milióna obetí obchodu s ľuďmi v roku 2005 a UNICEF odhaduje obchodovanie s deťmi každoročne na 1 milión 200 tisíc.¹⁹

Najviac sa rozrastá kategória maloletých detí, ktoré prichádzajú na územie štátov Európskej únie bez sprievodu, úplne osamotené. Štatistiky o maloletých nie sú plošné ani konzistentné. Podľa údajov, ktoré predložila organizácia Európska migračná sieť, požiadalo v roku 2008 o azyl celkom 11 292 maloletých osôb bez sprievodu v 22 členských štátoch, ktoré sa šetrenia v rámci štúdie zúčastnili (výnimku tvorili Bulharsko, Cyprus, Dánsko, Luxembursko a Rumunsko). V roku 2007 bolo podaných celkom 8 030 žiadostí o azyl. V roku 2008 došlo teda v týchto štátoch k nárastu počtu žiadostí o 140,6 percenta. Štátna príslušnosť týchto maloletých, ak sa ju podarilo zistiť, bola rôzna, prevažovali však štátni

¹⁷ V súčasnosti jednou z hlavných krajín pôvodu obetí obchodu s ľuďmi, najmä ženami za účelom prostitúcie v krajinách západnej Európy, na teritórium Balkánu, Blízkeho Východu a ďalších oblastí je Moldavsko. Zároveň je považované za jednu z najdôležitejších tranzitívnych krajín, cez ktorú vedú trasy nelegálnych migrantov z južnej, juhovýchodnej a východnej Ázie, predovšetkým z Číny, východnej Európy, bývalých postsovietských republík strednej Ázie a Blízkeho Východu.

¹⁸ Podľa odhadov je 60 až 75 percent z odhadovaných 400 tisíc žien (a mužov) zamestnaných v sexuálnom priemysle v Nemecku, prísťahovaleckého pôvodu. Podrobnejšie na stránkach tampep.eu

¹⁹ Linhartová, K.: Proces obchodování s lidmi: Kde, jak a proč k těmto zločinům dochází. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2120352

príslušníci Afganistanu, Iraku a niektorých afrických krajín. Dôvody, prečo táto mimoriadne zraniteľná kategória detí preniká na územie európskych štátov, sú takisto rôzne – útek pred vojnovými konfliktami, chudoba alebo prírodné katastrofy, diskriminácia alebo prenasledovanie; pomerne novo sa vyskytujúci jav, že sú vysielaní svojimi rodinami v očakávaní lepšieho života či lepších životných podmienok, vrátane očakávaných remitencií; zlúčenie s rodinnými príslušníkmi; sú obeťami obchodovania alebo mimoriadne krutého vykorisťovania.²⁰ Podobne ako mnohé iné nelegálne aktivity, aj obchodovanie s ľuďmi organizujú najmä rozsiahle hierarchicky usporiadané a organizované zločinecké skupiny. Prekračujú hranice suverénnych štátov vďaka najmodernejším technickým a komunikačným systémom.²¹

Medzinárodná migrácia na Európskom kontinente, je dnes imanentnou súčasťou jeho politického a ekonomického vývoja. Problémy neustále pretrvávajú. V príčinnej súvislosti je medzinárodná migrácia neustále konceptualizovaná ako problémové jednanie a stala sa vysoko politickou témou, intenzívne reflektovanou v období volebných kampaní. Živelná povaha migračných pohybov, ktoré sú navyše v globalizovanom svete mnohokrát riadené svojou vlastnou logikou prostredníctvom transnacionálnych sietí, ale sťažuje schopnosť dotknutých subjektov pripraviť sa na prípadne negatívne dôsledky tohto javu. Nepripravenosť zodpovedných zložiek spoločnosti na migračné pohyby spôsobuje neúplné využitie predovšetkým pozitívnych efektov, ktoré plynú z medzinárodnej migrácie ako ekonomicky prorozvojovo pôsobiaceho procesu a navyše ani nekoreluje s demografickou a ekonomickou situáciou väčšiny krajín Európskej únie. Aplikačná politická prax tak fakticky namiesto riešenia problémov prináša eskaláciu problému a frustráciu verejnosti z rozporov medzi reálnou situáciou a deklarovanou antiimigračnou politikou.

V oblasti problematiky medzinárodnej migrácie obyvateľstva je potrebné prijímať opatrenia na potlačenie príčin migrácie. To znamená predovšetkým ekonomicky, sociálny a politicky boj proti príčinám odchodu obyvateľstva z domácich krajín. Je potrebné prijať účinné opatrenia na zvýšenie bezpečnosti a životného štandardu obyvateľstva krajín, ktoré sú krajinami pôvodu väčšiny legálnych, ale najmä nelegálnych migrantov, i keď empirické a teoretické dôkazy ukazujú, že minimálne z krátkodobej a strednodobej perspektívy nemožno rozhodne predpokladať, že by liberalizácia obchodu a rozvojová pomoc mohli viesť k podstatnému obmedzeniu, či dokonca k eliminácii migračných prúdov. Opak môže byť pravdou. To znamená, že liberalizácia obchodu v prijímajúcich ale aj vysielajúcich krajinách zvýši migráciu i z dlhodobého hľadiska, pretože liberalizácia obchodu, zahraničná pomoc, ale aj prílev remitencií, zvýšia príjmy potenciálnych migrantov a tým sa zvýšia ich možnosti na pokrytie nákladov spojených s migráciou, ktoré obyčajne v najchudobnejších krajinách sú prekážkou jej realizácie.

Zároveň ale tieto opatrenia je potrebné kombinovať s vnútropolitickými nástrojmi, predovšetkým ide o zintenzívnenie interkultúrnej komunikácie a vzájomného pozitívneho vnímania rôznych entít žijúcich v krajinách Európskej únie. Napriek tomu, že niektoré vedecké autority a mnohí praktickí politici, v korelácii s verejnou mienkou, vnímajú uvedené tendencie ako zásadnú hrozbu pre základné štruktúry a inštitúcie modernej európskej spoločnosti, z mnohých aktuálnych výskumov v podstate vyplýva, že i relatívne rozsiahle

²⁰Správy sú k dispozícii na stránkach Európskej migračnej siete:

<http://emn.sarenet.es/Downloads/prepareShowFiles.do?directoryID=115>

Agentúry 6.9.2012 priniesli správy, že pri brehoch západného Turecka stroskotalo plavidlo a zahynulo 60 ilegálnych migrantov, prevažne Palestíncov. Podľa agentúry Reuters viac ako polovicu obetí tvorili deti. Podľa tureckej televízie TRT pašeráci sľúbili utečencom, že ich odvezú do Británie.

²¹Vunhu, M.: Nelegálne prísťahovalectvo v EÚ. In: Hirtlová, P., Lidák, J. a kol.: Interkultúrní dialóg a Evropská únie na začiatku 21.století. Nezávislé centrum pro studium politiky: Academia Rerum Civilium- Vysoká škola politických a spoločenských vied, Kolín 2012, s. 203.

migračné presuny, ktoré by mnohokrát prevýšili súčasné, ktoré môžeme pozorovať v Európe, pravdepodobne neohrozia základné konštitutívne hodnoty liberálnych spoločností, ktoré migrantov prijímajú. Všetky tieto opatrenia si však vyžadujú veľké finančné náklady a v podmienkach súčasnej hospodárskej krízy, sú podľa našej mienky, v blízkej budúcnosti v podstate nerealizovateľné. Pro futuro nie je možné predpokladať nejaký podstatný zvrät, ale naopak možno predpokladať relatívne vysokú pravdepodobnosť ďalšieho zvyšovania imigračného tlaku na Európu z nečlenských krajín Európskej únie a tým aj tlak na aspoň formálnu diskusiu o problematike fenoménu migrácie a štandardov demokracie v Európe na začiatku 21. storočia.

Použitá literatúra:

1. BADE, K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004.
2. BILLY, Ľ.: *Dopady migračných pohybov na dotknuté krajiny*. In: Medzinárodné vzťahy 2009 – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Ekonóm 2010, s. 21-30.
3. BUČEK, J.: *Politici a prezentácia vlastných názorov v mediálnom dialógu*. In: Kríza komunikácie v médiách. Bratislava: Stimul 2011 s. 37–44.
4. ČECHOVSKÝ, M.: *Fenomén (i)migrace a imigrační politika Evropské únie*. Disertační práce. Brno 2010.
5. DIVINSKÝ, B.: *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – stav, trendy, spoločenské súvislosti*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung 2005.
6. GEDDES, A.: *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. Sage Publications 2003.
7. HUNTINGTON, S.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001.
8. CHOCHOLÁČKOVÁ, K.: *Regularizace migrantů bez oprávnění k pobytu, tzv. sans papiers, ve Francii*. <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2312812>
9. KADLECOVÁ, M.: *Cizinci: zrcadlo španělského hospodářství*. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2198539
10. KÁLMANOVÁ, Z.: *Integracia migrantov na trh práce v Taliansku*. In: Medzinárodné vzťahy 2008 – Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky. Bratislava: Ekonóm 2009, s. 337-349.
11. KARLSSON, I.: *Európa a Turci. Úvahy nad zložitými vzťahmi*. Bratislava 2008.
12. LAHAV, G.: *Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
13. LIĐÁK, J.: *Mezinárodní migrace a Evropa*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, o.s., 2010.
14. LINHARTOVÁ, K.: *Proces obchodování s lidmi: Kde, jak a proč k těmto zločinům dochází*. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2120352
15. MACEJÁK, Š.: *Európska identita a občianstvo Európskej únie*. In: Interpolis: zborník príspevkov zo IV. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých

pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici, 8.-9.novembra 2007. Bratislava: PAMIKO pre UMB Banská Bystrica 2007, s. 48-53.

16. NOVOTNÁ, E.: Volební rok 2001 jako zásadní zlom v dánske imigrační politice? In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2342209
17. PARASCHIV, C.: *Afričané a tlukot na mokré dveře Středozeří*. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2054096
18. PAVELKOVÁ, L.: Rozpory italské imigrační politiky – mezi strachem a ekonomickou nutností. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2328599
19. ROZUMEK, M.: *Uprchlíci z Líbye rozdělují Evropu*. In: <http://migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2286497>
20. SEN, F.: *Euro-Islam: Eine Religion etabliert sich*. Studie, Stiftung Zentrum für Türkeistudien. Essen 2004.
21. SOURALOVÁ, A.: *Care drain versus brain drain: Pracovní migrace žen*. In: www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2198177
22. ŠTEFANČÍK, R.: *Problém migrácie vo svetovej politike*. In: Medzinárodné vzťahy 2007 – Energetická politika EÚ a boj proti klimatickým zmenám. Bratislava: Ekonóm 2007, s. 739-749.
23. ŠTEFANČÍK, R.: *Medzinárodná migrácia a jej dopady na migračnú politiku vo Švajčiarsku*. In: Medzinárodné vzťahy. Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy. FMV EU v Bratislave, č. 2/2010.
24. VUNHU, M.: *Nelegálne prisťahovalectvo v EÚ*. In: Hirtlová, P., Lid'ák, J. a kol.: Interkultúrní dialóg a Evropská únie na začátku 21.století. Nezávislé centrum pro studium politiky: Academia Rerum Civilium- Vysoká škola politických a spoločenských vied, Kolín 2012, s. 203 – 209.

Kontakt

doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
E-mail: lidak@euba.sk

Beata Lipková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

POSILŇOVANIE ÚLOHY EURÓPSKEJ CENTRÁLNEJ BANKY V RIEŠENÍ KRÍZY EUROZÓNY

Abstrakt

Dlhová kríza eurozóny a kríza bankového sektora viedla na jednej strane k posilneniu koordinácie hospodárskeho riadenia EMÚ, na druhej strane začína pri riešení pretrvávajúcich problémov zohrávať ECB čoraz významnejšiu úlohu. Cieľom článku je prispieť k analýze činnosti ECB v období dlhovej krízy eurozóny so zohľadnením aspektov vyplývajúcich z krízy bankového sektora. Z tohto pohľadu článok analyzuje postavenie ECB v EMÚ, vplyv krízy na jej činnosť a poukazuje na predpokladané zvyšovanie úlohy ECB v riešení súčasnej krízy v eurozóne.

Kľúčové slová: Európska centrálna banka, eurozóna, inflácia, vládny dlh, banková únia.

Abstract

Eurozone debt crisis and the crisis in the banking sector led on the one hand to stronger coordination of economic governance of EMU, on the other hand, to address persistent problems ECB plays an increasingly important role. The aim of the article is to contribute to the analysis of the ECB functioning during the Eurozone debt crisis, taking into account aspects arising from the banking crisis. From this perspective article examines the status of the ECB in EMU, the impact of the crisis on its functioning, and points to the expected increase in the ECB's role in solving the current crisis in the Eurozone.

Keywords: European Central Bank, Eurozone, inflation, government debt, bank union.

Úvod

Projekt zavedenia spoločnej meny, na ktorom sa zakladajúce štáty Európskej menovej únie (EMÚ) dohodli, bol od začiatku asymetrický, založený na odovzdaní kompetencií v menovej oblasti Európskej centrálnej banke (European Central Bank, ECB) a zachovaní suverenity krajín vo fiškálnej oblasti. Takto nastavený model menovej únie vyžadoval od členských štátov eurozóny kolektívne dodržiavanie fiškálnej disciplíny, ktorá zabezpečí jej stabilitu. Požiadavka dodržiavania fiškálnej disciplíny bola zakotvená v Maastrichtskej zmluve ustanovením Procedúry o nadmernom deficite (Excessive Deficit Procedure, EDP), ktorá stanovila ročnú hranicu rozpočtového deficitu (3 % HDP) a verejného dlhu (60 % HDP). Prijatím Paktu stability a rastu (Stability and Growth Pact, SGP) sa štáty eurozóny (EZ) zaviazali k silnejšej fiškálnej disciplíne vyžadujúcej, aby sa vládne rozpočty približovali k vyrovnanosti alebo dosiahli prebytok. To malo zabezpečiť udržateľnosť verejných financií aj po zavedení spoločnej meny. Za zavedením EDP a SGP môžeme vidieť obavu z efektu prelievania nákladov, keď fiškálna neudržateľnosť, ktorá vyplýva z nadmerného vládneho deficitu (a môže viesť k platobnej neschopnosti v niektorom z členských štátov eurozóny), môže spôsobiť zvýšenie nákladov v ďalších štátoch, čo predstavuje významné riziko pre celú menovú úniu. Tlak na dodržiavanie fiškálnej disciplíny štátmi eurozóny mal byť zvýšený aj zavedením klauzuly „no bailout“, ktorá explicitne zakazuje ECB alebo centrálnym bankám

členských štátov poskytovať vládam akýkoľvek úver alebo priamo nakupovať ich verejný dlh. Zmluva tiež ustanovila, že členské štáty nepreberajú finančné záväzky iných vlád.

Od vypuknutia krízy suverénneho dlhu v Grécku a hrozby fiškálnej neudržateľnosti Írska, Portugalska, Španielska a Talianska, stojí EMÚ pred úlohou znovunastolenia jej stability. Členské štáty eurozóny stáli pred rozhodnutím, či budú trvať na dodržiavaní pravidiel v zmysle „no bailout“, alebo sa rozhodnú poskytnúť pomoc nesolventným, resp. nelikvidným krajinám. Vývoj politického procesu ukazuje, že zhoršujúca sa situácia prinútila (napriek hrozbe morálneho hazardu) prijímať postupné opatrenia v záujme záchrany spoločnej meny v podobe dočasných záchranných fondov European Financial Stabilization Mechanism (EFSM), European Financial Stability Facility (EFSF) a trvalého European Stability Mechanism (ESM). Záchranné fondy pre pomoc krajinám, ktoré majú problémy s refinancovaním svojho dlhu, vytvárajú určitý automatický poistný mechanizmus pomoci, ktorá je spojená so záväzkom prísnych fiškálnych úspor. Kolektívna snaha členských štátov eurozóny stabilizovať situáciu sprísnením fiškálnych pravidiel a presvedčiť finančné trhy o tom, že sa robia zodpovedajúce opatrenia, vyústila v marci 2012 do prijatia Fiškálneho kompaktu (Fiscal Compact, FC) ktorý vyžaduje, aby implementovali pravidlá vyrovnaného rozpočtu do národných legislatív. Rozpočtová dohoda v FC vychádza z pravidiel nového SGP a jej základom je stanovenie povinnosti dodržiavať vyrovnanú alebo prebytkovú rozpočtovú pozíciu a pri presiahnutí verejného dlhu nad hranicu 60 % HDP povinnosť ročného zníženia o 1/20. Efekt prelievania nákladov súvisiaci s vytvorením vládneho dlhu, ktorý krajina nie je schopná splácať, zasiahol fiškálne neintegrovanej menovej úniu prostredníctvom finančných trhov, ktoré nútia členské štáty EMÚ k zmene postoja pri dodržiavaní fiškálnej disciplíny. Tlak finančných trhov a pomalé prijímanie opatrení vlád štátov eurozóny k dobudovaniu hospodárskej časti EMÚ vedie k realizácii opatrení ECB, ktoré sa stávajú kľúčovými pre udržateľnosť spoločnej meny ale do určitej miery znižujú jej kredibilitu a nezávislosť.

Postavenie ECB ako nezávislého orgánu a jej základná úloha v EMÚ

Systém hospodárskeho a finančného riadenia v EÚ a predovšetkým v eurozóne odkryl svoju zraniteľnosť vo vzťahu ku globálnemu hospodárskemu vývoju po vypuknutí globálnej finančnej krízy v rokoch 2007 – 2008. V hospodárskej oblasti EMÚ boli súčasne odhalené slabiny politiky založenej na koordinácii medzi suverénnymi členskými štátmi. Ekonomiky eurozóny boli od začiatku dlhovej krízy, (ktorá začala krízou vládneho dlhu Grécka v roku 2010), poznačené kombináciou nízkeho hospodárskeho rastu, vysokej zadlženosti a odmietania reforiem pre zníženie verejných výdavkov. Vytvorenie EMÚ, ktoré sprevádzala dôveryhodná menová politika ECB, prispelo k voľnému pohybu kapitálu, zníženiu transakčných nákladov vo vnútornom obchode EÚ a umožnilo úspešný vstup spoločnej meny do globálneho finančného a monetárneho systému. Globálna hospodárska a finančná kríza a dlhová kríza eurozóny však odhalila aj zraniteľnosť spoločnej meny podporovanej spoločnou menovou politikou, ktorá je situovaná do prostredia charakterizovaného nedostatkom konzistentného hospodárskeho riadenia¹.

Maastrichtská zmluva upravovala štatút ECB ako autonómnej inštitúcie, ktorej základná úloha vyplývajúca z delegovania právomocí členskými štátmi eurozóny, spočíva vo vykonávaní menovej politiky. Prijatie Lisabonskej zmluvy (LZ) v roku 2009 znamenalo zaradenie ECB medzi orgány EÚ, ktorých činnosť si vyžaduje vzájomnú spoluprácu aj napriek možným (a reálne existujúcim) odlišným cieľom. Prvoradým cieľom Európskeho systému centrálnych bánk (ESCB), ktorý tvoria ECB a národné banky členských štátov Únie,

¹ SHUIBHNE, N.N. – GORMLEY, L.W. (2012): From Single Market to Economic Union, s. 28.

je udržiavanie cenovej stability. Zmluva zároveň zaväzuje ESCB podporovať hospodárske politiky Únie, a tým prispievať k dosiahnutiu ich cieľov². Na druhej strane však politickú nezávislosť od ostatných orgánov pri vykonávaní monetárnej politiky ECB zabezpečuje Lisabonská zmluva³ ustanovením, že ECB a národné banky členských štátov Únie nemajú vyžadovať ani prijímať pokyny od iných orgánov, inštitúcií, či vlád členských štátov Únie. V súlade s vymedzením právomocí ECB a ESCB, za finančný dohľad v eurozóne zodpovedajú členské štáty, ktoré vytvorili jednotný trh pre finančné služby a dohodli sa na koordinácii spôsobu dohľadu. Úlohou ESCB je prispievať v tejto oblasti k realizácii opatrení súvisiacich s dohľadom a stabilitou finančného systému. Globálna finančná a hospodárska kríza však odhalila aj hranice integrácie finančných trhov v EÚ a v globálnom meradle, a predovšetkým zraniteľnosť eurozóny vo vzťahu ku globálnemu vývoju. Nedostatky v regulácii finančného systému EÚ (a eurozóny) sa objavili nielen v oblasti dohľadu jednotlivých finančných inštitúcií, ale tiež v súvislosti s monitorovaním rizík finančného systému ako celku (tzv. systémové riziká).

Reforma európskeho systému regulácie finančných trhov a dohľadu nad nimi bola v roku 2011 realizovaná vznikom Európskej rady pre systémové riziká (European Systemic Risks Board, ESRB) a orgánmi dohľadu pre jednotlivé odvetvia:

- Európsky orgán pre bankovníctvo (sídlo v Londýne),
- Európsky orgán pre poisťovníctvo a zamestnanecké penzijné fondy (sídlo vo Frankfurtu),
- Európsky orgán pre cenné papiere a trhy (sídlo v Paríži).

Aj pri vytváraní týchto orgánov pre reguláciu finančného sektora a posilňovaní dohľadu nad ním sa zdôrazňovala predovšetkým úloha zodpovedných národných autorít. Aj keď bola ESRB založená oddelene od ECB, v prvých piatich rokoch jej existencie je riadená prezidentom ECB, ktorý ju reprezentuje aj navonok. Preto prinajmenšom v krátkom období existuje úzke spojenie medzi ECB a ESRB a z tohto dôvodu môže zlyhanie ESRB v predpovedaní systémových rizík finančného sektora poškodiť kredibilitu ECB ako menového orgánu eurozóny⁴. Ako ukázal vývoj riešenia dopadov globálnej finančnej krízy a dlhovej krízy eurozóny, toto posilnenie regulácie finančného sektora EÚ sa ukázalo ako nedostatočné a v súčasnosti prebieha proces vytvárania bankovej únie, kde v spoločnom dohľade nad finančným sektorom bude ECB zohrávať kľúčovú úlohu.

Politickú autoritu a nezávislosť ECB posilňuje skutočnosť, že zatiaľ čo štatút iných centrálnych bánk, ktoré sú vo všeobecnosti charakterizované svojou politickou nezávislosťou, môže zmeniť rozhodnutím príslušného zákonodarného orgánu, štatút ECB je zakotvený v primárnom práve Únie a jeho zmena by podliehala tradičnému procesu ratifikácie všetkých členských štátov. Politická autorita ECB je úzko spojená s jej dôveryhodnosťou a záväzkom technokratickej odbornosti, čo čiastočne vyplýva z intenzívnej kontroly finančných trhov, ktoré sledujú jej rozhodnutia týkajúce sa menovej politiky⁵. Aj keď primárne právo Únie explicitne zakazuje ECB priamy nákup vládnych dlhov od členských štátov⁶, t. j. zakazuje monetizáciu národného dlhu, zmluva však explicitne nezakazuje intervencie na sekundárnom trhu. Vytvorenie EMÚ umožnilo postaviť ECB do pozície supranacionálnej nezávislej authority, ktorá vykonáva menovú politiku fiškálne suverénnych (v súčasnosti sedemnástich) členských štátov. Počas prvej dekády existencie získala ECB v úlohe ekonomického aktéra svoju kredibilitu a dôveru verejnosti aj finančných trhov. Ročná miera inflácie

² Článok 127 ZFEÚ.

³ Článok 130 ZFEÚ.

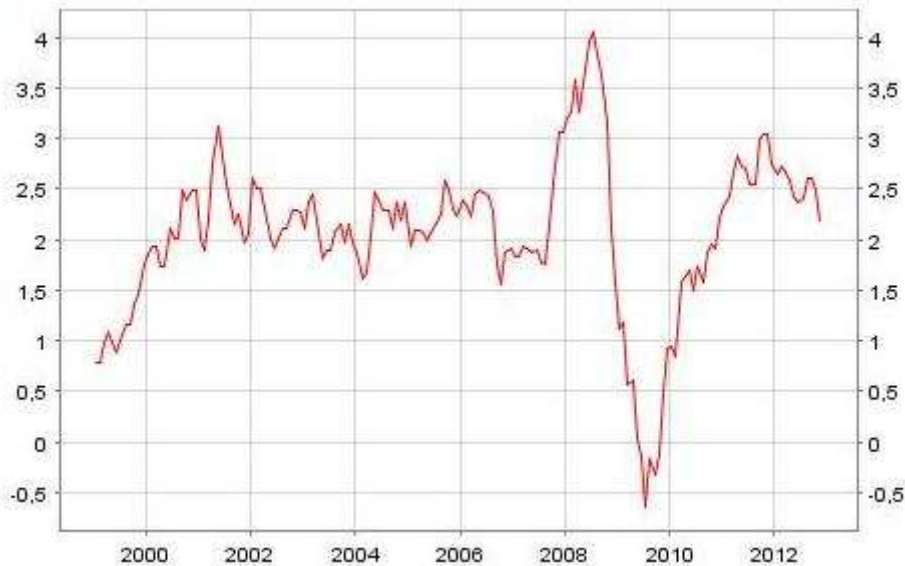
⁴ SHUIBHNE, N.N. – GORMLEY, L.W. (2012): From Single Market to Economic Union, s. 31.

⁵ WALLACE, H. – POLLACK, M. A. – YOUNG, A. R. (2010): Policy-Making in the European Union, s. 168.

⁶ Článok 123 ZFEÚ.

spotrebiteľských cien dosahovala medzi rokom 1999 a 2008 2,2 % ⁷. Ako ukazuje graf 1, ECB (s výnimkou dočasného nárastu miery inflácie v roku 2008 v dôsledku vysokých cien energií a potravín) pomerne úspešne plnila základný cieľ, ktorým je udržanie cenovej stability udržiavaním miery inflácie pod, alebo blízko k 2 %.

Graf 1 Vývoj miery inflácie (Harmonizovaný index spotrebiteľských cien) pre eurozónu

Zdroj: ECB. Statistical Data Warehouse.

Zatiaľ čo v oblasti cenovej stability dosahovala EMÚ ako celok v dôsledku činnosti ECB dobré výsledky, ako ukazuje tabuľka 1 a graf 2, ekonomiku eurozóny už od jej vzniku sprevádzal nízky hospodársky rast.

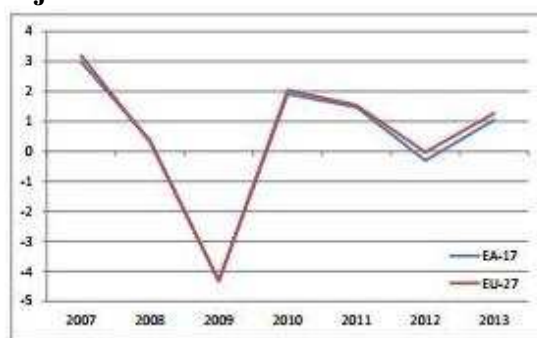
Tabuľka 1 Ročná percentuálna zmena HDP (v bežných cenách)

	1992-96*	1997-01*	2002-06*	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EZ	1.5	2.8	1.8	3.0	0.4	-4.3	1.9	1.5	-0.3	1.0

Poznámky: * 5ročný priemer, odhad 2011, 2012 a 2013 predpoved'

Zdroj: Európska komisia. European Economic Forecast. Spring, 2012.

Graf 1 Vývoj reálneho HDP v EÚ a EZ v rokoch 2007 – 2013

Zdroj: Európska komisia: Report on Public finances in EMU 2012.

⁷ WALLACE, H. – POLLACK, M. A. – YOUNG, A. R. (2010): Policy-Making in the European Union, s. 167.

ECB sa snažila zachovať odstup od reálnej ekonomiky a nízky hospodársky rast eurozóny považovala za dôsledok odmietania členských štátov prijímať štrukturálne reformy, ktoré by uľahčili prispôbiť sa meniacim sa ekonomickým podmienkam⁸. Tento nezávislý postoj ECB nebol spochybňovaný do vypuknutia krízy, keď sa začal stupňovať tlak na ECB, aby upustila od príliš reštriktívnej monetárnej politiky, pomohla ukončiť finančnú a dlhovú krízu a pomohla znovu naštartovať hospodársky rast. Ak by ECB brala do úvahy hospodársku výkonnosť, v eurozóne by neboli nízke len úrokové sadzby, ale ECB by sa zapojila do kvantitatívneho uvoľňovania a neobmedzeného nákupu vládnych dlhopisov krajín, ktoré sa dostali do problémov s refinancovaním svojich vládnych dlhov. Znížením nákladov verejného a súkromného financovania a zvýšením objemu úverov by kvantitatívne uvoľňovanie posilnilo hospodársku činnosť a chránilo proti riziku deflácie⁹. Aj keď ECB dlhodobo deklaruje svoju nezávislosť a striktno stráži infláciu, po dramatickom zhoršení fiškálnej a finančnej pozície niektorých periférnych krajín eurozóny. (Grécko, Írsko, Portugalsko, Španielsko, Taliansko) sledujeme postupnú zmenu v postoji ECB. Táto zmena spočíva predovšetkým v podpore politiky záchrany spoločnej meny, ktorú presadzujú členské štáty EMÚ vytvorením záchranných fondov, rozhodnutiami o úrokovej miere, pôžičkami bankovému sektoru a nákupmi vládnych dlhopisov.

Činnosť ECB ako dôsledok krízy finančného sektora a dlhovej krízy eurozóny

Ako bolo uvedené vyššie, ECB mandát stanovený Lisabonskej zmluvy neumožňuje nakupovať priamo dlhopisy členských štátov eurozóny, zmluva však explicitne nezakazuje intervencie na sekundárnom trhu. Z tohto pravdepodobne vychádzala politika ECB pri realizácii dočasného Programu pre trh s cennými papiermi (Securities Market Programme, SMP) s obmedzenou kapacitou, prostredníctvom ktorého ECB začala v roku 2010 nakupovať na sekundárnych trhoch vládne dlhopisy (hodnota presiahla 200 mld. EUR) členských štátov eurozóny, ktoré sa ocitli vo vážnych problémoch súvisiacich s refinancovaním ich vládnych dlhov (Grécko, Portugalsko a Írsko). ECB realizovala nákup vládnych dlhopisov, ktorým sa blížila splatnosť a prinajmenšom implicitne vystupovala ako ručiteľ nezaplateného vládneho dlhu¹⁰. Realizácia SMP nepriniesla relevantné výsledky v praxi v podobe dlhodobejšieho zníženia nákladov na pôžičky a neskôr ECB túto stratégiu opustila. De Grauwe považuje SMP za zlý precedens, ktorého základným nedostatkom bolo vyhlásenie ECB, že tento program bude časovo a kapacitne obmedzený. Súčasne uvádza, že jadrom stratégie, s ktorou ECB môže pracovať, sú jej neobmedzené zdroje¹¹.

Do začiatku globálnej finančnej krízy pôsobili komerčné banky v EZ v normálnych trhových podmienkach, čo v praxi znamenalo, že požičiavanie medzi bankami vnútri EMÚ predstavovalo spôsob transmisie úverov z oblastí, ktoré sú v prebytku, do oblastí, ktoré sú v deficite¹². Po roku 2007, keď banky prestali veriť v solventnosť navzájom, dochádzalo k presunu trhu peňazí na bilancie národných centrálnych bánk. Banky EZ s prebytkom začali umiestňovať prebytky do eurosystému¹³ a banky, ktoré trpeli nedostatkom zdrojov, si na druhej finančnej prostriedky požičiavali od eurosystému. Tento proces prebiehal aj v rámci záväzkov a pohľadávok národných centrálnych bánk vo vzťahu k ECB, keď si centrálny

⁸ WALLACE, H. – POLLACK, M. A. – YOUNG, A. R. (2010): Policy-Making in the European Union, s. 167.

⁹ TILFORD, S. – WHYTE, PH. (2011): Why stricter rules threaten the eurozone, s. 23.

¹⁰ SHUIBHNE, N.N. – GORMLEY, L.W. (2012): From Single Market to Economic Union, s. 47.

¹¹ DE GRAUWE, P. (2012): Why the EU summit decisions may destabilise government bond markets. <http://voxeu.org/article/why-eu-summit-decisions-may-destabilise-government-bond-markets>

¹² ALLEN, A.W. – MOESSNER, R. (2012): The liquidity consequences of the euroarea sovereign debt crisis.

¹³ ECB a centrálny banky členských štátov eurozóny

banky deficitných krajín požíčovali od ECB, aby požičali komerčným bankám v ich krajinách, zatiaľ čo centrálné banky prebytkových krajín požičovali svoje prebytky ECB, čím sa kompenzovali straty medzibankového financovania. ECB takto prevzala úlohu centrálnej zúčtovacej banky¹⁴. Systémovú slabinu národnej bankovej regulácie nevyriešil ani vznik EBA, ktorý má vo vzťahu k národným regulátorom len obmedzené právomoci a nie je schopný zabrániť presadzovaniu ich národných záujmov¹⁵. Pod vedením EBA absolvovalo 90 významných bánk z 21 členských štátov Únie záťažové testy a výsledky, ktoré EBA uverejnila v júli 2011 (v konečnom dôsledku testami neprešlo len päť španielskych, dve grécke a jedna rakúska banka, ktoré mali nízky ukazovateľ kapitálovej primeranosti), mali evokovať zdravú kondíciu európskeho bankového systému. Bagus uvádza, že väčšina bánk prešla záťažovými testami v dôsledku zvolenia nereálnych predpokladov, pričom poukazuje na skutočnosť, že sa nehodnotila miera nesúladu splatnosti pohľadávok a riziko nedostatku likvidity¹⁶.

ECB v snahe pomôcť bankovému sektoru problémových krajín s likviditou, poskytla v decembri 2011 a marci 2012 pôžičky bankám a realizovala trojročnú refinančnú operáciu, keď poskytla dlhodobé nízko úročené úvery bankám v rámci LTRO (long-term refinancing operations) v sume prevyšujúcej 1 bilión EUR. To znížilo tlak na banky a prispelo k stabilizácii úverových tokov v periférnych krajinách EZ, čo bol pravdepodobne najdôležitejší faktor, ktorý zastavil zmrazenie trhov poskytujúcich zdroje bankám a nepriamo podporil dlhopisové trhy niektorých štátov eurozóny¹⁷.

Po rozvinutí krízy verejného dlhu a krízy bankového sektora v EMÚ sa ukázalo, že finančné prostriedky zo záchranných fondov nebudú postačovať na to, aby sa potenciálne pomohlo ekonomikám Španielska a Talianska. Začal sa stupňovať tlak na ECB, aby využila neobmedzenosť svojich prostriedkov na upokojenie finančných trhov, garantovala neobmedzený nákup dlhopisov, a tým prevzala úlohu veriteľa poslednej inštancie. Situácia vo vývoji dlhovej a bankovej krízy v EMÚ ukazuje, že ECB v stabilizácii eurozóny začína zohrávať kľúčovú úlohu. ECB súhlasila s neobmedzeným nákupom vládnych dlhopisov členských štátov eurozóny, ktoré majú problémy s refinancovaním dlhu, prostredníctvom Outright Monetary Transactions (OMTs). To znamená, že aj keď pôvodná koncepcia vytvorenia EMÚ takúto možnosť nepripúšťala a ECB dlhodobo odmietala takéto riešenie, napokon prijala úlohu veriteľa poslednej inštancie. Pomoc pre členské štáty EZ sa bude realizovať prostredníctvom záchranných fondov EFSF/ESM a záväzkov podpory ECB je podmienený plnením reformného programu, ku ktorému sa krajiny zaviazali. Za spojením pomoci so záväzkom reforiem v oblasti hospodárskej politiky členského štátu EA môžeme vidieť určitú záruku pre ECB, ktorá zo zmluvy nemá mandát pre zasahovanie do hospodárskych politík členských štátov. Podľa nášho názoru však existuje riziko, že členský štát, ktorý prijal podporu ECB, nebude schopný plniť svoje záväzky vyplývajúce z reformného programu a ECB nebude disponovať nástrojmi, ktoré ho k tomu prinúti.

Plánované vytvorenie bankovej únie, ktorej vznik má súvisieť predovšetkým s prenesením zodpovednosti za dohľad nad bankovým sektorom z úrovne členských štátov na nadnárodnú úroveň, kde ECB bude zohrávať kľúčovú úlohu. ECB bude plniť úlohu

¹⁴ GROS, D. (2011): The ECB's risky business. <<http://project-syndicate.org/commentary/the-ecb-s-risky-business>> cit. 3. 5. 2012.

¹⁵ GROS, D. (2012): An incomplete step towards a Banking Union. <<http://voxeu.org/article/ez-banking-union-who-pays-post-mistakes>> cit. 30. 11. 2012.

¹⁶ BAGUS, P. (2011): Tragédia eura, s. 132.

¹⁷ ALLEN, A.W. – MOESSNER, R. (2012): The liquidity consequences of the euroarea sovereign debt crisis.

sprostredkovateľa EFSF/ESM pri realizácii trhových operácií. ESM bude môcť okrem podmienenej pomoci krajinám pri nákupe vládnych dlhopisov poskytnúť finančnú pomoc prostredníctvom úverov na priamu rekapitalizáciu problémových finančných inštitúcií. V záujme zabrániť ďalšej destabilizácii vyplývajúcej z problémov refinancovania, bude ESM môcť aktívne intervenovať (nakupovať vládne dlhopisy) na sekundárnom, t. j. medzibankovom trhu. Priama rekapitalizácia bánk zo záchranných fondov však znamená, že súkromné dlhy bankového sektora by sa v budúcnosti mohli preniesť na úroveň členských štátov eurozóny, v ktorých je kondícia bankového sektora rozdielna a spája sa s obavami presunu zdrojov zo zdravých dcér v jednom členskom štáte do problémových materských bánk v inom členskom štáte.

Záver

Hrozba nesolventnosti periférnych členských štátov EA v kombinácii s hrozbou kolapsu bankového sektora postavila ECB do pozície, keď je nútená poskytovať finančnú záchranu zlyhávajúcim národným ekonomikám a zohrávať čoraz významnejšiu úlohu v riešení dlhovej krízy a krízy finančného sektora. Od vypuknutia krízy v EA postupne ECB realizovala opatrenia, ktoré môžeme minimálne považovať za netradičné, a s ktorými sa v pôvodnej koncepcii EMÚ nerátalo. Za kontroverzné môžeme považovať už samotné vytvorenie EFSF a ESM napriek skutočnosti, že primárne právo Únie explicitne zakazovalo intervencie ECB v prospech členských štátov. ECB v snahe pomôcť krajinám, ktoré sa ocitli v problémoch s refinancovaním suverénnych dlhov, začala v roku 2010 nakupovať ich vládne dlhopisy na sekundárnych trhoch prostredníctvom SMP, čo však dlhodobejšie nezastavilo rast výnosov z dlhopisov. V dôsledku krízy bankového sektora, ktorého nesolventnosť ohrozuje solventnosť vlád (a naopak), začala ECB prostredníctvom LTRO nalievat' likviditu do bankového sektora a plniť úlohu centrálnej zúčtovacej jednotky, čo umožnilo kompenzovať straty medzibankového financovania. Kredibilitu ECB negatívne ovplyvnilo výrazné zníženie kvality kolaterálu používaného v pôžičkových operáciách. Plán záchrany ECB nakupovaním dlhopisov a zásobovaním bánk lacnou hotovosťou na konci roka 2011 a začiatku roka 2012 nezastavil prehlbovanie krízy. Neschopnosť členských štátov eurozóny prijímať rýchlejšie a konzistentné opatrenia na zastavenie prehlbovania krízy (čo čiastočne vyplýva z inštitucionálneho usporiadania a spôsobu rozhodovania v EMÚ) neustále vyvíja tlak na ECB, aby podporovala zlyhávajúce členské štáty a v budúcnosti zohrávala významnejšiu inštitucionálnu úlohu v prevencii pred ďalšími krízami. Vyhlásenie ECB o realizácii priamych nákupov vládnych dlhopisov problémových krajín v rámci OMTs, ako aj úloha ECB, ktorú by mala pri vytvorení jednotného mechanizmu dohľadu nad bankami zohrávať, to zrejme v budúcnosti potvrdia. Môžeme však predpokladať, že bez vytvorenia ostatných súčastí bankovej únie a poskytnutia zodpovedajúcich právomocí ECB, existuje riziko tlaku na ECB, aby v úlohe veriteľa poslednej inštanície poskytovala pomoc členským štátom EA a bankovému sektoru bez záruky, že členské štáty budú zlepšovať svoje fiškálne pozície a bankový sektor svoje bilancie.

Použitá literatúra:

1. ALLEN, A.W. – MOESSNER, R. (2012): The liquidity consequences of the euroarea sovereign debt crisis. Working Papers No. 390. Dostupné na internete: <http://bis.org/publ/work390.htm>
2. BAGUS, P. (2011): Tragédia eura. Bratislava: Jaga Group. ISBN 978-80-8076-093-9.
3. BALDWIN, R. – WYPLOSZ, CH. (2008): Ekonomie evropské integrace. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-1807-1.

4. BIS (2012): Breaking the vicious cycles. Bis Annual Report. Dostupné na internete<<http://bis.org/publ/arpdf/ar2012e1.pdf>>
5. BOMBERG, E. – PETERSON, J. – CORBETT, R. (2012): The European Union. How does it work? Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-957080-5.
6. DE GRAUWE, P. (2012): Why the EU summit decisions may destabilise government bond markets. [28.9.2012] dostupné na internete:<<http://voxeu.org/article/why-eu-summit-decisions-may-destabilise-government-bond-markets>>
7. ECB (2012): Introductory statement to the press conference. Dostupné na internete: <<http://ecb.int/press/pressconf/2012/html/is120906.en.html> >
8. EURÓPSKA KOMISIA (2012): Report on Public finances in EMU. European Economy 4/2012.Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/economy_finance/european_economy/2012/pdf/ee-2012-4.pdf
9. EURÓPSKA KOMISIA (2012): Proposal for a Council Regulation conferring specific tasks on the ECB concerning policies relating to the prudential supervision of credit institutions. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/committees/reform/20120912-com-2012-2012-511_en.pdf >
10. EURÓPSKA KOMISIA (2012): European Economic Forecast. Spring 2012.Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/ee-2012-+_en.pdf >
11. EURÓPSKA KOMISIA (2012): Statistical Annex of European Economy. Spring 2012. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/2012-05-11-stat-annex_en.pdf>
12. EURÓPSKA KOMISIA (2011): Public finances in EMU. European Economy 3/2011. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2011/pdf/ee-2011-3_en.pdf >
13. EURÓPSKA RADA (2012): Euro Area Summit Statement 29 June 2012. Dostupné na internete<http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/131359.pdf>
14. LIPKOVÁ, L. et al. (2011): Európska únia. Bratislava: Sprint dva. ISBN 978-80-89393-33-6.
15. MMF (2012): World Economic Outlook. October 2012. Dostupné na internete: <http://imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/index.htm>
16. SHUIBHNE, N.N. – GORMLEY, L.W. (2012): From Single Market to Economic Union. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-969570-6.
17. TILFORD, S. – WHYTE, PH. (2011): Why stricter rules threaten the eurozone. CER. ISBN 978 1 907617 02 7.
18. WALLACE, H. – POLLACK, M. A. – YOUNG, A. R. (2010): Policy-Making in the European Union. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-954482-0.

Legislatíva EÚ

19. Konsolidované znenie Zmluvy o EÚ a Zmluvy o fungovaní EÚ. Úradný vestník EÚ
C/ 83. ISSN 1725-5163.

Kontakt

Ing. Beata Lipková, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava,
Slovenská republika
E-mail: beata.lipkova@euba.sk

Ľudmila Lipková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

K NIEKTORÝM ASPEKTOM INOVAČNEJ POLITIKY EURÓPSKEJ ÚNIE¹

Abstrakt

Príspevok sa načrtáva problematiku inovačnej politiky Európskej únie, jej úlohy v ekonomike a spoločnosti, problematiku inovácií ako zdroja ekonomického rastu, zvyšovania zamestnanosti a konkurencieschopnosti na svetových trhoch. Stručne analyzuje situácia v inovačnej politike v členských štátoch Európskej únie, vymedzuje inováčnych vodcov, zaostávajúce štáty, dokumenty Európskej únie na podporu inovácií. Záverom je príspevok venovaný Slovensku a inováciám v medzinárodnom kontexte.

Kľúčové slová: Inovácie, ekonomický rast, zamestnanosť, situácia v členských štátoch Európskej únie.

Abstract

Article outlines the innovation policy of the European Union, its role in the economy and society, the issue of innovation as a source of economic growth, increasing employment and competitiveness in world markets. Article briefly analyzes the situation in innovation policy in the Member States of the European Union; it defines innovative leaders, lagging states, and documents of the European Union promoting innovation. Finally, article is dedicated to Slovakia and innovation in the international context.

Keywords: Innovation, economic growth, employment, EU Member States' situation.

Pre úspešné napredovanie každej ekonomiky sú nevyhnutné inovácie. Inovátori alebo inovační lídri vo svetovej ekonomike sú najúspešnejší na svetových trhoch s tovarom a službami. Sú úspešnými exportérmi kapitálu.

Európa, najmä jej západná časť bola kolískou priemyselnej revolúcie a až do 1. svetovej vojny centrom modernej ekonomickej sily vo svetovej ekonomike. Toto postavenie západnej Európy bolo dané jej modernou priemyselnou výrobou poháňanou inováciami - novými výrobkami, novými technológiami a novými manažérskymi prístupmi. Postupne sa vo svetovej ekonomike začali presadzovať iné svetové regióny ako inovační vodcovia a začali obsadzovať svetové trhy. Nástup nových ekonomík je permanentným procesom vo svetovej ekonomike. Postupne sa presadzujú ako inovační lídri štáty, ktoré kedy patrili k ekonomicky naozostalejším štátom vo svetovej ekonomike.

V 20. storočí najmä v období po ropných šokoch, ktoré výrazne urýchlili vedecko - technický pokrok sa v závislosti od schopnosti prispôbiť sa náročným konkurenčným podmienkam na svetovom trhu sformovalo päť skupín štátov. Do prvej skupiny patria štáty, ktoré radíme k vedúcim inovátorom. Na ich čele sa dlhodobo nachádzali dva štáty – USA a Japonsko. Vďaka silnej podpore vedy a výskumu sa posledné roky radí do skupiny svetových inovátorov aj Južná Kórea. Do druhej skupiny štátov radíme tie ekonomiky, ktoré

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0911/11 Štyri slobody pohybu v Európskej únii.

za vodcami mierne zaostávajú. Patria sem štáty západnej Európy (Nemecko, Nórsko, Fínsko, Dánsko, Francúzsko, Veľká Británia), okrem najvyspelejších štátov Európskej únie sú to aj Nórsko, Švajčiarsko a Island. Tretia skupina štátov sú štáty bohaté na nerastné suroviny, ktoré pôvodne nemali technické ani ľudské zdroje pre vytváranie vlastných inovácií, pre rozvoj národného výskumu. Absenciu vlastných národných inovácií si kompenzovali a kompenzujú ich importom zo zahraničia. V ich ekonomikách sa vďaka importu využívajú posledné výsledky vedy a techniky zo sveta. Možno ich označiť za užívateľov inovácií, aj keď nie sú ich tvorcami. K štvrtej skupine možno radiť štáty, ktoré sú síce tvorcami inovácií, ale zaostávajú za prvou i druhou skupinou. Patria sem štáty, ktorých pozícia sa nezlepšuje vzhľadom na inovátorských vodcov (štáty strednej a východnej Európy) a štáty, ktorých pozície sa zlepšujú (Čína, Brazília, JAR, štáty druhej vlny industrializácie v Ázii - Indonézia, Malajzia). Možno očakávať, že do konca druhej dekády 21. storočia sa presunú do druhej skupiny inovátorov vo svetovej ekonomike. Svoj hospodársky rast zabezpečujú v značnej miere vďaka importu inovácií, domáce inovácie nemajú rozhodujúci vplyv na ich ekonomiku. Poslednú skupinu štátov tvoria štáty, ktoré sa podieľajú na svetových inováciách minimálne. Ich ekonomická úroveň im neumožňuje ani import najmodernejších výrobkov a služieb. Pokiaľ sa nezačne meniť ich situácia v národnej ekonomike smerom k hospodárskeho rozvoja, sú odsúdené na zaostávanie. Sú to chudobné rozvojové štáty.

Úspešnosť inovačnej politiky sa hodnotí za pomoci rôznych indexom ako napríklad sumárnym inovačným indexom (SII), inovačným indexom (II), indexom národnej inovatívnej kapacity (INIK), globálnym inovačným indexom (GII) alebo indexom inovačnej kapacity (IIK). Komisia Európskej únie pravidelne vyhodnocuje stav inovácií v jednotlivých členských štátoch a najčastejšie používa SII, ktorý zahŕňa 25 indikátorov. Využitie súboru jednotlivých súčastí týchto indexov umožňuje inovovať ekonomiku a spoločnosť. Sú to investície, podnikanie a intelektuálne prínosy a ekonomické výstupy.²

Inovácie sú dôležitým motorom Európskej únie, ktoré jej majú umožniť zvýšiť jej konkurencieschopnosť, zabezpečiť rast a umožniť vytvárať nové pracovné miesta, aby mohla konkurovať ostatným ekonomickým veľmociam vo svetovej ekonomike. Možno konštatovať, že inovačný potenciál štátov Európskej únie je rozsiahly. Inovačný potenciál Európskej únie je daný jej kultúrnou rôznorodosťou, ktorá rozširovaním Únie diverzifikuje. Výrobcovia inovovaných výrobkov a služieb môžu v rámci Európskej únie profitovať z rozsiahleho jednotného trhu.

Európska únia musí pre zachovanie svojich pozícií vo svetovej súťaži vyvíjať úsilie v podobe finančnej a organizačnej podpory vedy a výskumu, ktoré prinášajú inovácie. Od roku 2001 vydáva Európska komisia pravidelne každý rok dokument Európsky inovačný spravodajca (EIS), v ktorom sa porovnáva výkonnosť ekonomík členských štátov Európskej únie v oblasti inovácií. Okrem členských štátov Únie spravodajca porovnáva aj situáciu v Chorvátsku, Turecku, na Islande, v Nórsku, Švajčiarsku, Japonsku, USA, Austrálii, Kanade a v Izraeli. V rámci členských štátov EU dochádza k zblížovaniu inovačnej výkonnosti, napriek tomu sa stále uchovávajú veľké rozdiely, ktoré sú dané výškou finančných prostriedkov venovaných inovačnej politike, kvalitou ľudských zdrojov a používanými technológiami. Asi polovica inovatívnych firiem v Európskej únii neuskutočňuje žiadny vlastný výskum a vývoj, ale zameriava sa na inovácie v oblasti marketingu a vnútornej organizácie.³

Pre zníženie svojho zaostávania za inovačnými lídrami a pre zníženie ohrozenia rýchlo sa rozvíjajúcimi krajinami (Brazília, India, Čína) vytvorí do roku 2014 Európsku výskumnú oblasť.

2 <http://eee.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/clanok/svedsko-a-dansko-vedu-rebricek-najlepsich>

3 <http://www.romansterly.com/inovacni-vykonnost-zemi-evropske-unie-%E2%80%93>

V rámci Európskej únie bolo doposiaľ vypracovaných niekoľko komplexných i čiastkových dokumentov, ktorých naplnenie má zlepšiť pozíciu Únie v oblasti inovácií vo svete.

Stratégia Európa 2020 vytýčila tri priority, ktoré sa navzájom posilňujú a to posilnenie vedomostnej základne v Európskej únii - ekonomický rozvoj založený na inováciách a znalostiach, zabezpečenie trvalého rastu podporujúceho ekonomiku efektívnejšie využívajúcu zdroje, zelenšiu ekonomiku a konkurencieschopnejšiu a nakoniec zabezpečenie inkluzívneho rastu podporujúci ekonomiku mieru zamestnanosti a sociálnu a teritoriálnu súdržnosť.

Prvým zásadným dokumentom bola Lisabonská stratégia, prijatá v roku 2000, ktorej ciele sa nepodarilo naplniť. Ďalším komplexným dokumentom je Európa 2020. V rámci toho dokumentu Komisia EÚ navrhla stanoviť tri nasledovné ciele: 75% populácie vo veku 20 – 64 rokov má byť zamestnaná, 3% HDP sa má investovať do výskumu a vývoja, o 30% sa majú znížiť emisie. Podiel vysokoškolsky vzdelaných mladých občanov sa má zvýšiť na 40%. To by malo viesť k zníženiu chudoby o 20 miliónov obyvateľov EÚ.⁴

Európska únia si vytýčila za svoju strategickú prioritu zamestnanosť a hospodársky rast, ktoré sa majú dosiahnuť zvýšením úlohy inovácií. Do výskumu by mali členské štáty Európskej únie do roku 2020 investovať 3% z HDP do výskumu a vývoja (1% z verejných zdrojov a 2% zo súkromných zdrojov). Zvýšenie výdavkov do vedy a výskumu by mali priniesť inovácie, ktoré sa premietnu do zvýšenia počtu pracovných miest v členských štátoch Európskej únie o 3,7 milióna. Novovytvorené hodnoty do roku 2020 by mali predstavovať vďaka tejto politike 800 mld eur.⁵

Komisia Európskej únie prijala v roku 2010 nový strategický prístup v oblasti inovácií. Dokument spracovaný pod názvom Hlavná iniciatíva Európa 2020. Únia bude podporovať inovácie v oblastiach, ktoré predstavujú najväčšie výzvy, najmä v zmeny podnebia, energetickej efektívnosti, zabezpečovanie potravín, zdravia a starnutia obyvateľstva.

V roku 2010 predstavila Európska únia iniciatívu Inovácie v Únii (6.10.2010). Iniciatíva predstavuje nový program v rámci stratégie Európa 2020, má posilniť vedomostnú základňu EÚ. Má sa znížiť fragmentácia vedomostnej základne v EÚ zvýšením kvality vzdelávania a odbornej prípravy. Ďalším cieľom je uvádzanie dobrých nápadov na trh prostredníctvom zlepšenia prístupu inovatívnych spoločností k financovaniu, vytvoreniu jednotného trhu s inováciami, podpory otvorenosti a kapitalizácie európskeho kreatívneho potenciálu. A posledným cieľom je odstránenie sociálnych a zemepisných rozdielov prostredníctvom distribúcie prínosov inovácií na celom území EÚ.⁶

Na roky 2014-2020 prijala Európska únia dokument Horizont 2020, ktorý je novým programom Únie pre výskum a inovácie. Na jeho realizáciu bude vyčlenených 80 mld eur.⁷

Pri rozšírení Európskej únie v roku 2004 a v roku 2007 sa stali členskými štátmi Únie krajiny, ktoré z pohľadu vyspelých štátov nedostatočne financujú inovačnú politiku a možno povedať, že i nedostatočne využívajú existujúce ľudské a technické zdroje pre dosahovanie väčších úspechov v tejto oblasti. Nové štáty majú technologicky slabé domáce firmy. Inovácie v týchto štátoch sú potrebné pre obnovenie a modernizáciu priemyslu. Priemyselné kapacity v nových členských štátoch sa zatiaľ modernizujú takmer výlučne prílevom zahraničných investorov a ich nových technológií. Zvýšenie inovácií a obnovenie priemyslu sú rozhodujúcimi faktormi pre ich lepšie uplatnenie na svetových trhoch.

⁴ http://www.mesr.public.lu/poitique-euro-inter/Politique_recherche_et_inn.

⁵ http://europa.eu/pol/rd/index_fr.htm

⁶ http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/tajani/hot%20topics/inovatpn-union/ondex_s

⁷ <http://www.euractiv.sk/verzia-pretlac/van-rompuy-buduci-rozpočet-eu-bude>.

Z nových členských štátov Európskej únie sú najúspešnejšími inovátormi, ktorí sa však nezaraďujú na skupiny vodcov, ale do druhej skupiny tzv. úspešných inovátorov Cyprus, Estónsko a Slovinsko. Do tretej skupiny miernych inovátorov patrí Česká republika, Maďarsko, Malta, Poľsko a Slovensko. Do poslednej skupiny slabších inovátorov patria Bulharsko, Lotyšsko, Litva a Rumunsko.

Slovensko ako nový členský štát Európskej únie nemalo dlhodobo vypracovanú národnú inovačnú politiku. Zásadný materiál bol spracovaný až na roky 2007 - 2013 pod názvom Inovačná stratégia na roky 2007 - 2013. Slovensko sa na základe hodnotenia Európskej únie v inovačnej úspešnosti umiestňuje na 21. mieste v rámci EÚ pred Bulharsko, Lotyšskom Litvou a Rumunskom. V rámci Visegrádskej štvorky je Slovensko najmenej inovatívnu krajinou⁸. Umiestnenie Slovenska v skupine tzv. dobiehajúcich krajín je spôsobené nízkymi výdavkami na výskum, vývoj a inovácie, slabým technologickým transferom, nízkym počtom patentov, nevyužívaním rizikového kapitálu a neefektívnym využívaním ľudských zdrojov.

V roku 2011 vynaložilo Slovensko na výskum a vývoj 0,48% z HDP z verejných a súkromných zdrojov. Priemer výdavkov členských štátov EÚ dosiahol 1,82% . Slovensko sa zaraďuje do poslednej skupiny inovátorov, u ktorých inovačná úroveň dosahuje 50% až 90% priemernej úrovne Európskej únie.⁹ Slovensko patrí v rámci členských štátov Európskej únie k podpriemerným krajinám, patrí k tzv. miernym inovátorom s podpriemernou inovačnou výkonnosťou. Najlepšie výsledky dosahuje Slovensko v počet nových doktorandov a v exporte vysoko technologických výrobkov. Výrazne pokleslo v ukazovateli výdavkov na inovácie a v licenčných a patentových príjmoch zo zahraničia.¹⁰ Ministerstvo hospodárstva SR má vypracovať Inovačnú stratégiu Slovenska na roky 2014 - 2020.

Záver

Inovácie sú neoddeliteľnou súčasťou moderných prosperujúcich ekonomík. V období hospodárskej krízy sú inovácie významným motorom rastu a prekonávania krízových javov. Podľa zverejnených výsledkov Komisie EÚ o výskume a inováciách za rok 2011 sa situácia v členských štátoch Únie v presadzovaní inovácií zlepšuje. Napriek tomu, keď si má Únia zachovať konkurencie schopnosť vo svetovej ekonomike, musí zintenzívniť stimulovanie inovácií a urýchliť ich zavádzanie do praxe. Jednou z ciest pre zmenšenie tzv. inovačnej medzery medzi najúspešnejšími inovátormi vo svete i v Európskej únii je okrem efektívnejšieho využívania zdrojov, napríklad organizovanou spoluprácou aj zvyšovanie finančných prostriedkov venovaných na vedu a výskum. „Práve preto je potrebné, aby sme v reálnych číslach navýšili výdavky na vedu, výskum, vzdelávanie a inovácie“.¹¹

Použitá literatúra:

1. Baldwin, R. – Wyplosz, Ch. (2008) Evropská integrace. Grada Publishing, Praha. ISBN 978 – 80 – 247 – 1807 – 1.
2. Fiala, P. – Pitrová, M. (2003) Evropská unie. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, ISBN 80 – 7325-015-2.
3. Konig, P. – Lacina, L.: (2004) Rozpočet a politiky Evropské unie. C.H.Beck, Praha, ISBN 80- 7179 – 846-0.

⁸ <http://www.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/clanok/svedsko-a-dansko-vedu-rebricek-najlepsich>

⁹ <http://www.euractiv.sk/lisabonska-strategia/clanok/na-plnenie-inovacnej-strategie-nam>.

¹⁰ <http://euractiv.sk/verzia-pre-tlac/clanok/inovacie-na-slovensku-zaistavaju-za-eu>.

¹¹ <http://www.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/van-rompuy-buduci-rozpočet-eu-bude>

4. Keřkovská, A. – Keřkovský, M. (1999) Evropská unie. Computer Press, Praha, ISBN 80 – 7226 – 196 – 7.
5. Lipková, B. (2011) Jednotný trh Európskej únie. Ekonóm, Bratislava. ISBN 978 – 80 – 225 – 3241-9.
6. Lipková, L. a kol. (2011) Európska únia, Sprint dva, Bratislava. ISBN 978 – 80 – 89393-33-6.

Internetové zdroje:

7. <http://www.cuni.cz/CUNI-4261.html>
8. <http://www.e-komrce.cz/ec/e.nsf/print/534660D6E79B2FBBC1256AFC004723AE>
9. <http://www.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/clanok/svedsko-a-dansko-vedu-rebricek-najlepsich>
10. <http://www.euractiv.sk/lisabonska-strategia/clanok/na-plnenie-inovacnej-strategie-nam>.
11. <http://euractiv.sk/verzia-pre-tlac/clanok/inovacie-na-slovensku-zaistavaju-za-eu>.
12. <http://www.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/van-rompuy-buduci-rozpočet-eu-bude>.
13. <http://www.euractiv.sk/verzia-pre-tlac/na-plnenie-inovacnej-strategie-nam-chy>.
14. http://www.mesr.public.lu/poitique-euro-inter/Politique_recherche_et_inn.
15. <http://www.romansterly.com/inovacni-vykonnost-zemi-evropske-unie-%E2%80%93>

Kontakt

Dr.h.c. prof. Ing. Ludmila Lipková, CSc.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemská 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: lipkova@euba.sk

Milan Lukáč

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VÝVOJ ŠTRUKTÚRY AUTOMOBILOVÉHO PRIEMYSLU V REGIÓNE STREDNEJ EURÓPY PRED A PO ROKU 1990

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza automobilového priemyslu pred rokom 1990 a v období po prechode na trhovú ekonomiku. Článok vyzdvihuje silnú pozíciu celého regiónu v produkcii ako osobných, tak aj úžitkových automobilov, ktorá sa preniesla z obdobia centrálne plánovanej ekonomiky do obdobia trhového hospodárstva. Priame zahraničné investície automobiliek v regióne sú primárne orientované na aktivity s nízkou pridanou hodnotou, pričom táto skutočnosť sa postupne začína meniť. Vývoj produkcie automobilov sa odzrkadľuje do základných ekonomických ukazovateľov krajín, čím sa vyzdvihuje veľmi dôležitá pozícia daného odvetvia v jednotlivých ekonomikách štátov V4

Kľúčové slová: automobilový priemysel, stredná a východná Európa, pridaná hodnota.

Abstract

The goal of this article is to analyse the Central European automotive industry in the period before and after 1990. The article emphasizes the historical strong position of the Central Europe region in the production of passenger and commercial vehicles. The original goal of the automotive Foreign Direct Investments was to conduct the low value added production in the region. Nowadays carmakers perform also other activities with higher value added in the region, such as fractional R&D. The development of the produced cars number is also reflected in the essential economic indicators that highlight the very important role of the industry in the economy of the Slovak republic.

Key Words: automotive industry, Central and Eastern Europe, value added.

Automobilový priemysel v strednej Európe pred rokom 1990

Historická tradícia regiónu strednej Európy v oblasti automobilového priemyslu je bohatá. Korene automobilového priemyslu v regióne strednej Európy siahajú už do začiatku 20. storočia, pričom medzi historicky najznámejšie automobilky z regiónu patria Škoda (Československo), Ikarus (Maďarsko), FSO a FSM (Poľsko) a ďalšie. V súvislosti s členstvom v Rade vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) bola deľba práce v rámci automobilového priemyslu diverzifikovaná nasledovne: Česká republika sa špecializovala na produkciu osobných automobilov, Maďarsko sa špecializovalo na produkciu autobusov a automobilových komponentov, Slovensko sa špecializovalo na produkciu ľahkých úžitkových vozidiel a Poľsko malo zastúpenie v každej oblasti automobilovej produkcie z ostatných štátov V4.¹ V celom regióne strednej a východnej Európy bola jediná Škoda, ktorá mala vlastnú koncepciu a technológiu áut a nie licenciu zo západnej Európy. Zainteresovanosť Fiatu do poľského automobilového priemyslu siahala už do roku 1921,

¹ Dachs, B. a kol.: *Internationalisation of business investments in R&D and analysis of their economic impact*. [cit.2012-21-10]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/internationalisation_business-rd_analytical-report.pdf> s.122

pričom po druhej svetovej vojne začalo FSO produkovať Fiatom licencovaný model Fiat 125 vo varšavskej fabrike a model Fiat 126 vo fabrike FSM Bielsko-Biala.² V roku 1993 bolo FSM kompletne prebraté (privatizáciou) Fiatom a premenované na Fiat Auto Poland. V roku 1993 vytvoril GM s poľským FSO joint-venture – GM Poland s cieľom produkovať Opel Astra vo Varšave. Maďarsko neprodukovalo pred rokom 1989 osobné automobily, produkovalo iba autobusy a nákladné automobily. Na území Slovenska sa v rámci Československa produkovali automobily v Bratislavských automobilových závodoch (BAZ) a v Trnavských automobilových závodoch (TAZ) v rámci licencie Škody. Československý automobilový priemysel produkoval pred rokom 1989 približne 193 000 automobilov ročne.³ V súvislosti so silným postavením strojárkeho priemyslu v regióne počas socializmu sa vyskytovali v štátoch V4 aj významní producenti nákladných automobilov ako napr. Tatra (Československo), Rába (Maďarsko) a Praga (Československo). V Poľsku produkovala od 50. rokov nákladné automobily a ľahké úžitkové automobily (dodávky) taktiež spoločnosť Fabryka Samochodów Ciężarowych, ktorá prešla v 90. rokoch pod kórejské Daewoo. Produkcia autobusov v rámci značiek Ikarus (Maďarsko), Karosa (Česko) a Škoda (Česko) sa vyzdvihovala spomedzi automobilového priemyslu taktiež, pričom maďarský Ikarus patril v danom období k jedným z najväčších producentov autobusov v Európe. Autobusy Ikarus ako aj nákladné automobily Tatra boli distribuované do celého Sovietskeho zväzu a ich popularita bola veľká. V súvislosti so silným postavením zbrojárkeho priemyslu v regióne sa používali ako české Tatry, tak aj maďarské Ráby na účely prestavby na vojenské vozidlá. Čo sa týka systému produkcie automobilov, ovplyvnený bol najmä charakterom plánovaného hospodárstva. Po dvoch dekádach (60. a 70. roky) intenzívnej expanzie začal v 80. rokoch 20. storočia automobilový priemysel kontrolovaný Sovietskym zväzom vo východnej Európe stagnovať, pričom svoj vrchol produkcie dosiahol v roku 1987, kedy bolo vyrobených 2,5 mil. automobilov.⁴ Vývoj produkcie automobilového priemyslu od 50. rokov je zobrazený na grafe č. 1.

Podľa Richeta, Bourassa a Pavlína možno produkciu automobilového priemyslu v regióne strednej Európy pred rokom 1989 všeobecne charakterizovať v troch líniách:

1. Výroba regionálnych spoločností založená na základe vlastného vývoja, technológií a tradícií v produkcii automobilov v období pred Druhou svetovou vojnou (Československo - Škoda, NDR)
2. Produkcia prostredníctvom západných (západoeurópskych) licencií (Poľsko – Fiat, Rumunsko, atď.)
3. Samostatná produkcia komponentov bez kompletizácie automobilov ako celku (Maďarsko, Bulharsko, atď.).⁵

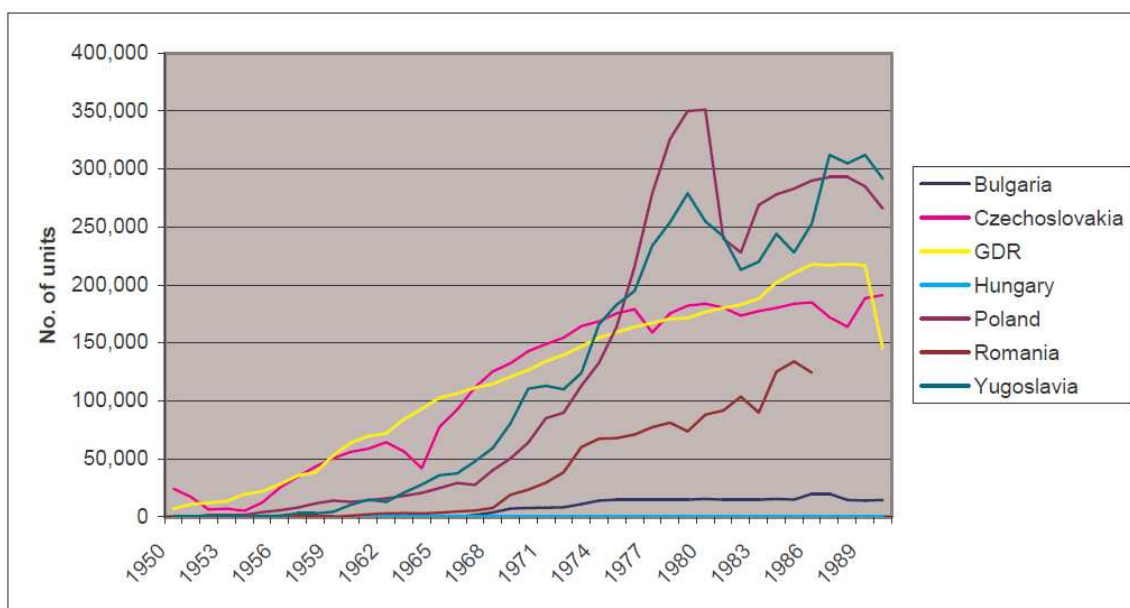
² Havas, A.: Foreign Direct Investment and Intra-Industry Trade: The Case of the Automotive Industry in Central Europe. 1997. s.238.

³ Jakubiak, M. – Kolesar, P. – Izvorski, I. – Kurekova, L.: The Automotive Industry in the Slovak Republic: Recent Developments and Impact on Growth. 2008. WORKING PAPER NO. 29. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. s. 11.

⁴ Bradshaw, M. – Stenning, A.: East Central Europe and the Former Soviet Union: The Post-Socialist States. 2004. s.67.

⁵ Radosevic, S. – Rozeik, A.: Foreign Direct Investment and Restructuring in the Automotive Industry in Central and East Europe. 2005. In Centre for the Study of Economic & Social Change in Europe – Working Paper No. 53. s. 11.

Graf č.1: vývoj produkcie automobilov v jednotlivých štátoch strednej Európy od roku 1950

Prameň: Radosevic, S. – Rozeik, A.: *Foreign Direct Investment and Restructuring in the Automotive Industry in Central and East Europe. 2005. In Centre for the Study of Economic & Social Change in Europe – Working Paper No. 53. s. 12.*

Automobilový priemysel v štátoch V4 po roku 1989

Rozvoj automobilového priemyslu v regióne strednej Európy sa realizoval ruka v ruku s vzrastom interakcie medzi regiónom (trhom) strednej Európy (Česko, Maďarsko, Poľsko a Slovensko) a západnej Európy v deväťdesiatych rokoch, čoho podstatným predpokladom bola blízkosť daných štátov k územiu západnej Európy, ako aj špecificky k Nemecku. Trhy uvedených štyroch štátov boli považované v primárnych fázach integrácie na začiatku 90-tych rokov za periférne trhy. Jednou z atraktívnych črt týchto trhov pre investorov bol malý počet áut per capita, resp. zastaraný vozový park domáceho obyvateľstva – nenasýtené trhy. Dôvodom pre expanziu produkcie automobilov do tohto regiónu bol taktiež stále sa zväčšujúci nárast automobilovej produkcie, rast dopytu mimo západnej Európy a rozširovanie nových odbytových trhov automobiliek. Významný rast ekonomík V4 a ich transformácia dopomáhali k pozitívnym stanoviskám investorov a znižovali nedôveryhodnosť k týmto trhom. Expanzia automobilového priemyslu do strednej Európy išla súbežne s expanziou automobilového priemyslu do východnej Európy, kde avšak zďaleka nedosahovala tak rapidný rast a vyznačovala sa oveľa menšou intenzitou. Západoeurópski producenti preferovali produkciu v strednej Európe pred východnou, čo logicky vychádzalo z blízkosti strednej Európy k západoeurópskemu trhu a dostupnosti vzdelanej a lacnej pracovnej sily spolu s tradíciou v strojárskom priemysle, pričom progres v ekonomickej transformácii ako aj ekonomická stabilita a záujem o európsku integráciu zohrávali veľmi dôležitú úlohu. Najväčším investorom do automobilového priemyslu v strednej Európe bola západná Európa a obzvlášť Nemecko. Daný región zažíval periódu kontinuálneho rastu automobilového priemyslu medzi rokmi 1991 a 1998, v ktorom sa jeho output trojnásobne zvýšil.⁶ Táto skutočnosť bola spôsobená primárne investíciami automobiliek Volkswagen, Fiat, Renault, General Motors a Daewoo, pričom v roku 2000 sa región stal v danej produkcii čistým

⁶ Worrall, D. – Donnelly, T. – Morris, D.: *Industrial Restructuring: The Role of FDI, Joint Ventures, Acquisitions and Technology Transfer in Central Europe's Automotive Industry. s.2.*

vývozcom.⁷ Paralelne s rozvojom produkčných závodov automobiliek začalo taktiež mnoho západoeurópskych dodávateľských spoločností produkujúcich diely pre automobilový priemysel na úrovni tier-1 a tier-2 otvárať svoje prevádzky v strednej Európe. Vzhľadom na typy produkovaných automobilov v regióne sa jednalo najmä o hromadnú výrobu malých automobilov a automobilov nižšej strednej triedy určených na export a uspokojenie domácej spotreby. V niektorých fabrikách sa neskôr začala realizovať taktiež produkcia automobilov vyšších tried spolu s špeciálnymi prevedeniami na zákazku. Popri produkcii osobných automobilov sa stredná Európa vyznačovala a vyznačuje rozsiahlou produkciou autobusov, ktorá dosahovala významné hodnoty v rámci celého regiónu Európy.

Dôležitou črtou súčasných transnacionálnych korporácií (TNK) je fragmentácia (diverzifikácia) produkčného procesu, pričom jednotlivé produkčné procesy sa odohrávajú v rôznych geografických oblastiach vzhľadom na využívanie komparatívnych výhod a dosiahnutia čo najvýhodnejších produkčných nákladov. Daná skutočnosť je súvisiaca taktiež s modulárnou produkciou (modularizáciou) v automobilovom priemysle ako významného trendu špecializácie a diverzifikácie výskumných, vývojových a produkčných procesov, pričom TNK v automobilovom priemysle týmto spôsobom postupujú výrobu jednotlivých komponentov na iné špecializované dodávateľské spoločnosti.

Pre určenie sofistikovanosti produkcie automobilovej produkcie (resp. náročnosti výrobných procesov) v regióne V4 je potrebné analyzovať pridanú hodnotu vyprodukovanú v odvetví. Output automobilového priemyslu je možné klasifikovať na produkty s nízkou pridanou hodnotou ako napr. káblové zostavy, sedadlové systémy, zhotovovanie karosérií, atď. a produkty s vysokou pridanou hodnotou ako napr. motory, systémy prevodového ústrojenstva, riadiace a ďalšie systémy. Daná klasifikácia avšak neodzrkadľuje skutočnú technologickú náročnosť a intenzitu, pretože mnohokrát aj pri výrobe tých najjednoduchších dielcov a komponentov býva nevyhnutná veľmi zložitá, sofistikovaná a nákladná technológia. V danej klasifikácii taktiež nie je obsiahnutá skutočnosť, že napr. pre produkciu motorov je potrebné množstvo veľmi zložitých dielov (modulov), ktoré už hotové dodávajú spoločnosti zaoberajúce sa týmito špecifickými technológiami, pričom už samotné zmontovanie motorov z jednotlivých modulov a dielcov nie je tak náročná aktivita ako produkcia jeho jednotlivých súčastí. V nadväznosti na vyššie uvedenú skutočnosť možno konštatovať, že Maďarsko disponuje najviac rozvinutou štruktúrou produkcie dielov s vysokou pridanou hodnotou, a síce produkciou motorov v rámci automobiliek Volkswagen a General Motors, produkciou prevodoviek a systémov riadenia vozidla. Poľsko sa nachádza na druhom mieste v regióne vzhľadom na export produkcie s vysokou pridanou hodnotou, pričom ale produkcia s nízkou pridanou hodnotou dosahuje veľký podiel na produkcii v odvetví. Česká republika sa vyznačuje nízkym podielom exportu produkcie s vysokou pridanou hodnotou a rovnako aj Slovensko, ktoré sa nachádza na poslednom mieste v regióne vzhľadom na pridanú hodnotu produkcie. Slovensko zaznamenávalo v priebehu deväťdesiatych rokov a aj na začiatku 21. storočia pokles produkcie s vysokou pridanou hodnotou a zároveň rast produkcie s nízkou pridanou hodnotou určenej na export. Spustením fabriek PSA a KIA sa avšak zvýšilo percento produktov automobilového priemyslu s vysokou pridanou hodnotou na exporte (napr. Kia dodáva sesterskej automobilke Hyundai do Čiech motory).

S prílevom PZI do automobilového priemyslu v regióne strednej Európy od začiatku 90. rokov sa znižoval podiel produkcie s nízkou pridanou hodnotou na exporte, resp. bol substituovaný zvyšovaním podielu produkcie s vysokou pridanou hodnotou. V danom období bol zaznamenaný pokles exportu komponentov nízkej pridanej hodnoty z približne dvojtretinového podielu na exporte v roku 1996 na niečo viac ako polovičný podiel v roku

⁷ Ibid.

2006, čo bolo rovnako nasledované aj 20 % vzrastom podielu produktov s vysokou pridanou hodnotou na exporte.⁸

Výskum a vývoj automobilového priemyslu, ktorý sa v regióne v určitých prípadoch realizuje, je väčšinou aplikovaný výskum naviazaný na produkčné centrá automobiliek. V regióne sa vyskytujú aj špecializované centrá zameriavajúce sa výhradne na výskumné a vývojové aktivity pre automobilky, ktoré sa zväčša nachádzajú v hlavných, resp. v najväčších mestách v regióne, ktoré disponujú dostatkom kvalifikovanej pracovnej sily pre tieto činnosti. Základný výskum automobiliek ako aj hlavné oddelenia výskumu a vývoja jednotlivých divízií automobiliek sú avšak koncentrované do centrál automobiliek v ich domovskom regióne. Čo sa týka konkrétnych spoločností v rámci automobilového výskumu a vývoja v regióne, najmarkantnejšou jednotkou angažujúcou sa v tejto oblasti je automobilka Škoda, ktorá síce patrí do koncernu Volkswagen a aj technologicky komponentmi zodpovedá danému koncernu, dizajn vozidiel je avšak z veľkej časti ovplyvňovaný práve z územia Českej republiky.

Z hľadiska manažmentu a právomocí nedisponujú závody jednotlivých automobiliek v strednej Európe kompetenciami týkajúcimi sa nákupu, marketingu a distribúcie (všetkými neprodukčnými funkciami), z čoho avšak výnimku tvoria napr. česká Škoda a výrobca autobusov Iveco (bývalá Karosa) v Česku. V rámci Škody je realizovaná autonómia manažmentu a ďalších firemných funkcií, ktoré avšak musia zodpovedať politike materského Volkswagenu.

Politika spoločností realizujúcich investície do automobilového priemyslu v regióne zo začiatku spočívala v nie veľkej produkčnej kapacite. Podobná stratégia bola realizovaná aj zo strany dodávateľov, ktorí rozvinuli svoju sieť v daných ekonomikách až po dôkladnom zhodnotení pôsobnosti a finančnej výhodnosti aktivity v nich. Neskôr rozširovali svoju pôsobnosť paralelne s rastom dôvery k danému regiónu, čo bolo rovnako podporené aj štedrými finančnými podpornými programami vlád a tiež aj potrebou dosiahnutia takej kapacity produkcie, aby sa plne mohli využívať výhody úspor z rozsahu. Vstup na trh bol pre zahraničné spoločnosti avšak komplikovaný odlišným inštitucionálnym prostredím ako aj silou odborov, pričom vyjednávanie podmienok s vládami bolo súčasťou vstupu na ich trhy.

Kontinuálnym rastom podielu automobilového priemyslu v regióne sa stali jednotlivé ekonomiky značne závislé od danej produkcie. Výrazné orientovanie sa na automobilovú produkciu (určenú takmer celú na export), ako aj budovanie ekonomiky na danej produkcii prináša taktiež riziká, ktoré sa napr. prejavili vplyvom svetovej finančnej krízy od konca roka 2008, ktorá zasiahla obzvlášť markantne automobilový priemysel. Danú skutočnosť rovnako umocňuje značné exportné zameranie štátov V4 v automobilovej produkcii. Uvedený trend možno vidieť aj na sérii nasledujúcich grafov v prepade produkcie automobilov medzi rokmi 2008 a 2009.

Na uvedených číslach nasledujúcej tabuľky môžeme pozorovať rastúci trend produkcie automobilov v skúmanom regióne, pričom vzhľadom na negatívne dopady hospodárskej krízy od roku 2008 môžeme pozorovať zväčšujúci sa podiel produkcie automobilov v regióne V4 na produkcii automobilov EÚ.

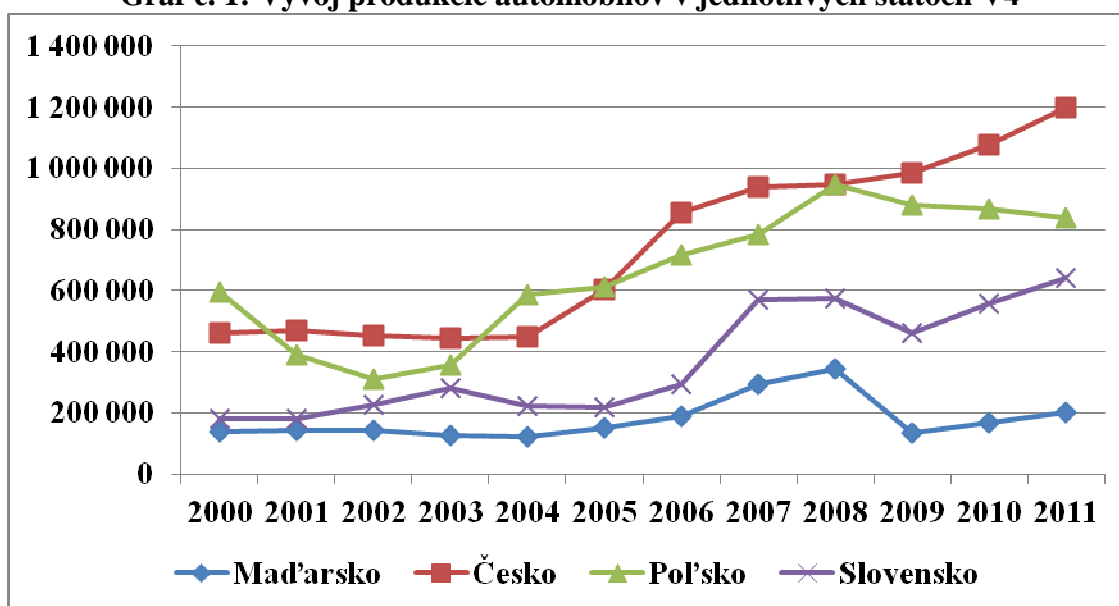
⁸ Bernanciak, M. – Ščepanovič, V.: Challenges of Upgrading: The Dynamics of East Central Europe's Integration into the European Automotive Production Networks. 2009. In: *Industrielle Beziehungen*. s. 132

Tabuľka č1: vývoj produkcie automobilov v EÚ a štátoch V4

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Spolu V4	1 209 665	1 381 799	1 587 413	2 056 946	2 587 486	2 814 859	2 457 702	2 671 397	2 879 529
EÚ	17 973 321	18 330 912	18 385 317	18 697 868	19 724 773	18 439 079	15 289 992	17 102 459	17 697 997
Percent. podiel	6,73%	7,54%	8,63%	11,00%	13,12%	15,27%	16,07%	15,62%	16,27%

Prameň: vlastné spracovanie na základe z údajov z: OICA: *Production Statistics*. [cit. 2012-11-1].
Dostupné na internete: <<http://oica.net/category/production-statistics/2008-statistics/>>

Graf č. 1: Vývoj produkcie automobilov v jednotlivých štátoch V4

Prameň: vlastné spracovanie na základe z údajov z: OICA: *Production Statistics*. [cit. 2012-11-1].
Dostupné na internete: <<http://oica.net/category/production-statistics/2008-statistics/>>

Automobilový priemysel v regióne V4 možno pokladať za významného tvorca dôležitých ekonomických ukazovateľov. Rast zamestnanosti v automobilovom priemysle sa intenzívne podieľal na raste celkovej zamestnanosti v priemysle, pričom napr. v Maďarsku je podiel automobilového priemyslu na zamestnanosti priemyselnej výroby 8,7 %, v Českej republike tvorí 8,5 % a na Slovensku 7,2 % (v pôvodných členských štátoch približne 6,7 % a v Nemecku približne 11 %).⁹ Čo sa týka exportu, automobilový priemysel tvorí významný podiel na celkovom exporte štátov V4, pričom tento podiel sa približne v poslednej dekáde (2000 – 2010) markantne zvýšil. Danú skutočnosť odzrkadľuje nasledujúca tabuľka.

⁹ Fífeková, E. – Nemcová, E. – Sabo, Š.: *Automobilový priemysel EÚ a hospodárska kríza*. [cit. 2012-5-5]. Dostupné na internete: <http://www.prog.sav.sk/subory/pprace/clanok_4_SABO_Fifekova_Nemcova_automobilovy_priemysel.pdf> s.54

**Tabuľka č2: Podiel exportu automobilového priemyslu na celkovom exporte krajiny
(v %)**

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
V4	6,4	12,5	12,1	12,3	13,4	13,4	13,6	14,5	15,3	15,2	-
ČR	8,9	15,6	16	15,9	15,3	15,1	16,4	17,1	16,8	16,2	17,6
Maďarsko	5,3	8,8	8,9	8,7	8,2	7,9	8,6	9,5	11	10,8	-
Slovensko	3,7	21	18,8	20	27,7	22,9	18,2	20	23,5	22	20

Prameň: Fifeková, E. – Nemcová, E. – Sabo, Š.: *Automobilový priemysel EÚ a hospodárska kríza* [cit. 2012-5-5]. Dostupné na internete:

<http://www.prog.sav.sk/subory/pprace/clanok_4_SABO_Fifekova_Nemcova_automobilovy_priemysel.pdf> s.56

Použitá literatúra:

1. Bernanciak, M. – Šćepanović, V.: Challenges of Upgrading: The Dynamics of East Central Europe's Integration into the European Automotive Production Networks. 2009. In: *Industrielle Beziehungen*.
2. Bradshaw, M. – Stenning, A.: East Central Europe and the Former Soviet Union: The Post-Socialist States. 2004.
3. Dachs, B. a kol.: *Internationalisation of business investments in R&D and analysis of their economic impact*. [cit.2012-21-10]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/internationalisation_business-rd_analytical-report.pdf>
4. Fifeková, E. – Nemcová, E. – Sabo, Š.: *Automobilový priemysel EÚ a hospodárska kríza*. [cit. 2012-5-5]. Dostupné na internete: <http://www.prog.sav.sk/subory/pprace/clanok_4_SABO_Fifekova_Nemcova_automobilovy_priemysel.pdf>
5. Havas, A.: Foreign Direct Investment and Intra-Industry Trade: The Case of the Automotive Industry in Central Europe. 1997.
6. Jakubiak, M. – Kolesar, P. – Izvorski, I. – Kurekova, L.: The Automotive Industry in the Slovak Republic: Recent Developments and Impact on Growth. 2008. WORKING PAPER NO. 29. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.
7. Radoševic, S. – Rozeik, A.: Foreign Direct Investment and Restructuring in the Automotive Industry in Central and East Europe. 2005. In *Centre for the Study of Economic & Social Change in Europe – Working Paper No. 53*.
8. Worrall, D. – Donnelly, T. – Morris, D.: Industrial Restructuring: The Role of FDI, Joint Ventures, Acquisitions and Technology Transfer in Central Europe's Automotive Industry.

Kontakt

Ing. Milan Lukáč

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská Republika

E-mail: milan.lukac@euba.sk

Ladislav Lysák

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

GLOBALIZÁCIA PARTICIPATÍVNEJ PARADIGMY VLASTNÍCTVA

Abstrakt

Napriek signálom svetoznámych ekonómov o potrebe riešenia narastajúcich problémov vo svetovej ekonomike, až finančné krízy a nakoniec globálna kríza donútila dominantné svetové mocnosti a medzinárodné organizácie, osobitne G-20 k radikálnym zásahom, ktoré zabránili domino efektu a totálnemu prepadu svetovej ekonomiky. Pri hľadaní východísk z nej a hľadaní nových modelov vyzvali aj našu pozornosť také formy vlastníctva majetku, osobitne vo sfére vedy a výskumu, výroby a služieb, ktoré by mohli viesť k vyššej forme spoločenskej kontroly, efektívnejšej súčinnosti riadiacich a osobitne stimulácii riadených účastníkov na výsledkoch práce produkčných a spoločenských inštitúcií. Jednou z dimenzií, ktorou sa tieto relatívne známe družstevné princípy ešte z 19. storočia začali aplikovať a zdokonaľovať v USA - formy podielu zamestnancov na majetku inštitúcií, v ktorých pracujú je ESOP. Postupne sa tento systém v modifikovaných podobách aplikuje i v niektorých európskych a ázijských štátoch. Táto dimenzia nadobúda globálne rozmery a nesporne si zasluhuje hlbšie skúmanie akademickej obce i hospodárskej a spoločenskej praxe.

Kľúčové slová: participatívne formy vlastníctva, Employee Stock Ownership Plan - ESOP, internacionalizácia modifikácií participatívnej paradigmy vlastníctva.

Úvod

Finančné krízy celého radu národných ekonomík, vrátane najväčšej, vyústili v závere prvej dekády 21. storočia do krízy globálnej, ktorá odhalila kritické nedostatky trhového systému euroatlantickej proveniencie. Sprievodným javom tohto systému, ktorý napriek nemalým problémom, triumfoval v záverečných desaťročiach predchádzajúceho storočia nad rozpadajúcim sa východným, tzv. socialistickým blokom, sa ukázali podľa väčšiny uznávaných ekonómov, vrátane nositeľov Nobelových cien za ekonomiku, predovšetkým nedostatky v menovo-finančnej oblasti.¹ Tie viedli k enormnému nárastu zadlženosti aj niektorých vyspelých ekonomík. Vráťane globálnej hypermocnosti – USA.

Relikty krízy negatívne vplyvajú v súčasnosti nielen na ekonomiku Grécka, ale i Španielska, Portugalska, Maďarska, no i na ďalšie štáty Európskej únie. Bez ohľadu na ich veľkosť, vrátane Slovenskej republiky. Náročné rokovania prebiehajú o podpore, či negácii eurovalov. V hre je aj stabilita a prosperita spoločnej meny – eura. A nezriedka sa objavujú dokonca úvahy o modifikácii, či dokonca rozpade samotnej Európskej únie. Pričom ide o fakticky najväčší integrovaný trhový priestor sveta - s vyše 500 miliónmi obyvateľov.

¹Joseph Stiglitz: Nobel Laureate Stiglitz Explains the Financial Crisis, The Epoch Times, January 31, 2010.

Paul Krugman: Návrat ekonomické kríze, vyd. Vyšehrad, Praha, 2012.

Šikula M.: Globálna kríza nastolila naliehavú potrebu riešenia sociálno-ekonomickýchchrozporov

<https://www.vedatechnika.sk/SK/enoviny/RozhovoryReportaze/Stranky/M-Sikula-Globalna-kriza-nastolila-naliehavu-potrebu-riese>

Staněk P.: Globálna kríza – hrozba alebo výzva? SAV Bratislava

Podľa nášho názoru pesimistické úvahy sú prirodzenými dôsledkami globálnej krízy i značne diferencovaných záujmov a priorit predovšetkým kľúčových členov EÚ pri hľadaní východísk z krízy a nastolení dokonalejšieho systému. Takého systému, ktorý by eliminoval uvedené i ďalšie nedostatky toho súčasného systému a problémy v súčasnej svetovej ekonomike a spoločnosti. Predovšetkým v oblasti sociálnej a ekologickej.

V sociálnej oblasti je to predovšetkým enormný nárast rozdielov v postavení a príjmoch jednotlivcov, skupín, národov aj regiónov.

Dôsledky systému jednoznačne orientovaného na zisk sa prirodzene odrážajú aj v nedostatočnom zohľadňovaní potrieb ochrany a riadenia životného prostredia. Vedie to ku drastickému využívaniu zdrojov, bez ohľadu na prírodné zákony i obyvateľstvo. Na tento hrozivý globálny trend s presvedčivými dôkazmi poukázala skupina významných ekonómov pod vedením manželov Meadowsových už v prvej spáve Rímskeho klubu v r. 1972.

Služby verzus produkčná sféra

Odlisný, aj v krízovom období, bol a je vývoj v ekonomikách a štátoch, patriacich donedávna do kategórie rozvojových. Sú to predovšetkým štáty medzinárodnej organizácie BRICS a z nich predovšetkým Čína a India. Ale aj ďalšie na ázijskom, americkom i európskom kontinente.

Uvedené, všeobecne známe rozdiely v dynamike, resp. stagnácii rozvojaekonomík západného, euroatlantického regiónu, voči ekonomikám východoázijského a niektorým na juhoamerickom, resp. africkom kontinente vyplývajú, podľa mojich poznatkov a skúseností, z neopodstatneného podcenenia sféry produkčnej a vedomého precenenia úlohy služieb.

Začalo to už v oblasti teoretickej.

Na rozdiel od absolútnej prioritizácie sféry produkčnej v bývalom východnom bloku, predovšetkým skupiny **A** – výroby výrobných prostriedkov (metalurgia, strojárstvo, ťažká chémia atď.), pred skupinou **B** – výroba spotrebných predmetov (textil, odev, obuv, drevárstvo, polygrafia, sklo) sa za progresívnu začala pokladať sféra služieb. Na jednej strane to prispelo k podpore predtým zanedbávaných druhov služieb v oblasti sociálnej, dopravnej, komunálnej i verejnej správy, v oblasti informatiky a najmä v oblasti finančnej a bankovníctva. Jednosmerná podpora rozvoja tohto prúdu aj zo strany významných ekonómov viedla dokonca k nám nepochopiteľnému označeniu celého obdobia ako postindustriálnej éry.²

Tak od jedného mantinelu – primárneho a sekundárneho sektoru k mantinelu druhému – sektoru terciárnemu a kvartárnemu. Tým sa zásadne zmenili príjmy v jednotlivých zamestnaneckých skupinách. *Namiesto v priemysle, sú dnes najvyššie priemerné mzdy v odvetviach informatiky a bankovníctva.*

Americkým, ale aj iným podnikateľským inštitúciám, najmä veľkým transnacionálnym korporáciám sa týmto spôsobom darí „oslobodiť“ USA o tisícky i milióny pracovných miest ich transférom do Číny a ďalších štátov. Zato zabezpečiť príjmy sťahovať do domácich TNK/z nich časť do domáceho štátneho rozpočtu, alebo aj do daňových rajov. Tak na tomto nie modelovom, ale faktickom príklade si môžeme uvedomiť, čo bolo jednou z príčin krízy, do ktorej sa dostala aj najmohutnejšia ekonomika sveta a čo sťažuje urýchlený výstup z nej. Hľadajú sa preto a podporujú sa rôzne formy stimulácie, upokojenia, stabilizácie

² S vyústením do hesiel, volajúcich po „Krajine bez komínov“. Pociťli sme to aj my a dlho to bude postihovať našu ekonomiku i spoločnosť. Vo forme veľkého poklesu pracovných miest a nedostatku zdrojov na minimalizáciu dôsledkov krízy a rozvoj i zvyšovanie životného štandardu.

a zainteresovanosti nielen najvyšších manažérov, no aj ostatných zamestnancov na výkonoch a prosperite firiem a organizácií, v ktorých sú zamestnaní.

Práve krízové roky viedli k poznaniu, že predtým skôr okrajovo vnímaný systém **ESOP** – *Employee Stock Ownership Plan* sa dostáva stále viac do pozornosti nielen na americkom kontinente, ale akoby mu neprekážali prírodné ani štátne hranice.

Veľmi zjednodušene - nemnohí u nás, s ktorými sme sa tejto problematike venovali už pred vyše 20 rokmi, nazývajú ESOP obdobou nášho družstevníctva.

Čiastočne je to pravda; ide tu o modifikáciu formy v oblasti vlastníckych vzťahov účasťou zamestnancov inštitúcie (firmy, ústavu a i.) na jej akciách, s cieľom zaangažovania zamestnancov na chode a výsledkoch inštitúcie, ktorej sú pracovníkmi.

Počiatky tohto, podľa nás - pozornosti hodného systému - možno vystopovať v šesťdesiatych rokoch minulého storočia v USA. Ale svoju životnosť a opodstatnenosť pre niektoré ekonomické a spoločenské inštitúcie preukazuje tým, že postupne prerastá i do sféry medzinárodných vzťahov.

Podstata systému

ESOP³ - znamená spoluvlastníctvo (akcie) zamestnancov firmy na jej majetku a teda aj na jej výsledkoch. To utvára u nich pocit (vedomie) spoluzodpovednosti a tým i záujmu na rozhodovaní, v záujme dosiahnutia pozitívnych výsledkov činnosti firmy v ktorej pracujú.⁴

Princípy a problematika ESOPu nás výskumne zaujali pre určitú zhodu s naším družstevníctvom a vtedajšími celospoločenskými pohybmi a úvahami o účasti zamestnancov na riadení a systémom strediskového plánovaného hospodárstva - SPH a formovaním *podnikových rád*. Takže sme sa v *Ústave ekonomiky a riadenia priemyslu – ÚERP* (v súčasnosti EKONOM-SERVIS) začali ESOPom zaoberať intenzívnejšie v prvej polovici 80. rokov. Bolo to v súvislostiach s úlohou ústavu hľadať účinnejšie formy a cesty intenzifikácie priemyslu, ktorý v mnohých smeroch zaostával za produktivitou a kvalitou produkcie vo vyspelých štátoch. Vo veľkej miere aj pre nízku mieru zainteresovanosti pracujúcich, vrátane riadiacich pracovníkov, na výsledkoch podniku. Pravdaže sa to týkalo celej česko-slovenskej ekonomiky a celého vtedajšieho východného bloku. V týchto súvislostiach sme skúmali možné aplikácie systému SPH (socialistického plánovaného hospodárstva) a aj známej družstevnej myšlienky. Pre zaujímavosť, táto má korene v západoslovenskom Jurkovičovom Sobotišti - ešte v 19. storočí. A keďže sa identifikovali niektoré zhodné znaky, začali sme sa podrobnejšie venovať systému ESOP. Našli sme pre to pochopenie u vtedajšieho ministra priemyslu (Ing. Alojza Kusalíka) a v úzkej súčinnosti s Prognostickým ústavom ČSAV v Prahe, najmä jeho riaditeľom Prof. Waltrom Komárkom, ktorý sa osobne venoval skúmaniu tejto problematiky, bola v bratislavskom Ústave ekonomiky a riadenia priemyslu - ÚERPe roku 1989 vypracovaná základná charakteristika ESOP v USA. Zo štúdie vyplynulo, že v tom období aj v západných štátoch teoretici aj malé a stredné firmy rovnako hľadajú účinnejšie a pružnejšie formy riadenia.

V etape ústupu veľkosériovej výroby veľkých korporácií pôsobiacich v duchu *veľké je efektívne, väčšie je efektívnejšie*, s ich negatívnymi dôsledkami na životné prostredie i na pracovníkov, osobitne pásovej výroby, dochádza k radikálnemu zvratu. Cestu si razí nový smer – budovanie menších firiem, ale s vysokou technológiou. Namiesto gigantických jednosmenných závodov sa v niektorých prípadoch budovali menšie dvoj-trojsmenné prevádzky. Ich ekologické parametre boli priaznivejšie, pružnejšie reagovali na potreby trhu

³ ESOP Statistics, in: www.esopassociation.org; www.etaps.org/2012/esop

Poznámka: zhodnú skratku „ESOP“ používa aj Spoločnosť onkologickej farmácie - Society for Oncology Pharmacy.

⁴ Do určitej miery má tento systém niektoré črty zhodné s družstevným systémom.

a s tým súvisiacu prestavbu infraštruktúry. A tak prenikalo známe vyjadrenie Ernsta Schumachera, že *malé je krásne a efektívnejšie*.

Rešpektovanie záujmov a dôstojnosti zamestnancov

S týmito zmenami súviseli zmeny v organizačnej štruktúre aj v riadení. Tvrdá konkurencia núti podnikateľov *k vyššej ústretovosti voči odberateľom*, resp. zákazníkom. Tu už nestačí len moderná technika a technológie. Ani excelentný manažment. Žiada sa vyššia úroveň súčinnosti riadiacej a výkonnej zložky až po jej základné stupne zamestnancov firiem aj iných inštitúcií. To vedie k potrebe lepšieho poznania a uspokojovania individuálnych potrieb aj túžob všetkých kategórií – riadiacich aj riadených. Nielen počas ich pôsobenia vo firme, ale aj mimo nej. Aby nadobudli dobrý vzťah k svojej firme, či inej inštitúcii, osvojili si jej ciele a napomáhali ich naplneniu. Práve to je jeden zo závažných impulzov, ktorý viedol k uplatňovaniu systému ESOP tisícok inštitúcií z oblasti výskumu, produkčnej sféry a osobitne v oblasti služieb.

Úspešné práce T. J. Petersa a R. H. Watermana *Hľadanie dokonalosti*⁵ a následná T. J. Petersa s N. K. Austinovou *Vášeň pre dokonalosť*⁶ na základe serióznych výskumov úspešných firiem potvrdzujú, že ich úspechy boli dosiahnuté vďaka lepšiemu rešpektovaniu záujmov a dôstojnosti ich zamestnancov na všetkých stupňoch riadenia a pracoviskách. Zvýšilo to ich zainteresovanosť na dobrom mene firmy a chuť podieľať sa na inováciách technológií aj produkcie.

Tak si aj americkí podnikatelia začali viac všímať a *uvedomovať japonské formy stimulácie zamestnancov*, ku ktorým patril *komplexný prístup*, dlhodobé zamestnanie a spoločné rozhodovanie. A s typickým americkým dôrazom ich začali aj rozvíjať. Progresívne firmy aj veľké korporácie začali uplatňovať *individualizovaný prístup k zamestnancom*. Ponúkať svojim zamestnancom *flexibilné systémy výhod*, napríklad kombináciu mzdy, dodatočné dovolenky, úhrady štúdia a iné, medzi ktoré sa nakoniec pridružila aj nami sledovaná forma – *možnosť výhodného nákupu akcií vlastnej firmy*.

Tento, postupne sa internacionalizujúci/globalizujúci trend svedčí o tom, že sa v stredne aj najvyspelejších štátoch začína v ekonomickej sfére meniť stupnica hodnôt. Namiesto priorizovanej hmotnej spotreby a – adekvátne inštitucionálnej stimulácie zamestnancov, postupne nadobúdať (v istom časovom údobí aj prevládať) *aspekty*

- vzdelávania,
- kultúry,
- zdravia,
- nezávadného životného prostredia a
- dobrých vzťahov v kolektíve.

Pri sledovaní tohto trendu je však žiaduce nezabúdať ani na skutočnosť, že v hospodárskej i spoločenskej praxi intenzita a rozsah podpory týchto aspektov je veľmi diferencovaná. Vo veľkej miere závisí od aktuálneho postavenia v sektore, vývoja medzinárodných vzťahov aj od geoekonomických pozícií. Zjednodušene: iný bude stupeň prostriedkov, vynakladaných inštitúciami malými, strednými až po najväčšie národné a transnacionálne korporácie na svojich zamestnancov v materskom, ekonomicky vyspelom štáte a – spravidla – odlišný v pobočkách/filiálkach host'ujúcich rozvojových a tranzitívnych štátov. Praktické skúsenosti máme s takýmito diferencovanými postupmi stimulácie zamestnancov aj v Slovenskej republike. V produkčnej sfére – napr. v textile a odevníctve, ale

⁵ Peters, T. J. and Waterman, R. H.: Search of Excellence, Lessons from America's Best-Run Companies, Warner Books, New York, NY, 1982; Hľadání dokonalosti., Svoboda-Libertas, Praha, 1992.

⁶ Peters, T.J. and Austin, N.K., A Passion for Excellence, The Leadership Difference, Random House, New York, NY, 1985.

aj v automobilovom priemysle, rovnako aj v oblasti služieb. Vráťane bankovníctva a informatiky.

Posledné dve dekády 20. a prvá dekáda 21. storočia boli výrazne poznačené zánikom bipolarity sveta a v tranzitívnych štátoch glorifikáciou trhového systému. Svojsky ponímaná a presadzovaná demokratizácia, individualizácia, liberalizácia v záujme nekoncepčnej, vo väčšine postsocialistických štátov *skazonosnej formy privatizácie* prinášajú vytriezvenie. Prispeli k nemu aj finančné a nakoniec globálna kríza, ktorá tvrdo doľahla aj na najmocnejšie ekonomiky sveta. Hľadajú sa nové cesty, nová paradigma, pociťuje sa *potreba návratu k trvalým hodnotám* jednotlivca, rodiny, štátu, celého už vyše 7 miliardového ľudského spoločenstva .

Aplikácia princípov ESOP v USA

Z hľadiska kvantitatívneho - v roku 1974 existovali v USA necelé **dve stovky** spoločností ESOP. Postupne ich počet narastal tak, že v októbri 2011 ich v USA pôsobilo už približne **11.500** v rôznych odvetviach i oblastiach.

Zamestnávali 13 miliónov účastníkov.

Rozsah ich majetku nie je zanedbateľný. V roku 2011 prevýšil **10% hodnoty majetku súkromného amerického sektoru**.

Pozoruhodné je, v akom rozsahu a v ktorých oblastiach sa systém ESOP uplatňuje:

Približne 2.500 ESOP spoločností je v 100% vlastníctve zamestnancov a približne **4.000** ESOP firiem je vo väčšinovom vlastníctve zamestnancov.

Z hľadiska zamestnanosti - typické firmy majú **20 až 500** zamestnancov a zamestnanci sú ich väčšinovými majiteľmi.

Podľa predmetu/charakteru činnosti patria do nasledovných kategórií:

- **výrobné**, ako je napr. *Amsted Industries*, producent komponentov pre dopravné odbory – železnice, automobilový priemysel, stavebníctvo, veľká letecká firma *United Airlines* a pod.;
- **obchodné** - okolo **330** spoločností ESOP, ku ktorým patria spoločnosti menšie, ale napr. aj veľké PubliX supermarkety.
- **A** – čo je naozaj pozoruhodné z nášho hľadiska - veľký podiel v ESOP skupine v USA tvoria **výskumné organizácie**. Pracuje v nich celkovo vyše **30.000 zamestnancov**.⁷

V súčasnosti sa USA sa začali formovať a štátom podporovať ESOP organizácie s predpokladom že - účasť zamestnancov na vlastníctve spoločnosti (podobne ako u družstevnej formy)

- **zlepší konkurencieschopnosť americkej produkcie,**
- **napomôže zvyšovať produktivitu práce a**
- **posilní voľný trh.**

Čo je podstatou ESOPu?

Hlavným charakteristickým znakom systému ESOP je prednostný predaj akcií spoločnosti vlastným zamestnancom.

Čo získavajú zamestnanci

- Zamestnanci sa podielom vlastného kapitálu (akcií) stávajú spolumajiteľmi, tým aj spoluzodpovednými za chod, efektívny rozvoj spoločnosti a – podieľajú sa na jej zisku, resp. strate.

⁷ ESOP Statistics, in: www.esopassociation.org;

- Spoluvlastníctvo sa osvedčilo ako účinný motivátor zodpovednosti a iniciatívy v pracovnom procese i mimo neho.
- Podporuje súdržnosť a tímového ducha.
- Osobné účty sa kumulujú bez daňového zaťaženia.
- Daňovo zvýhodnené na distribúciu.
- Dôchodkové fondy môžu byť rozšírené ESOPs.

Pre plnšie oboznámenie sa so súčasným charakterom činnosti úspešných firiem, pôsobiacich v systéme ESOP nám môžu poslúžiť poznatky a údaje o významných firmách z tohto systému v USA. Jedným z nich môže byť už uvedená firma **AMSTED Industries**. Toto pomenovanie si pôvodné firmy z rôznorodých oblastí a rôzneho profilu zvolili v roku 1962 a - nastúpili radikálnu cestu rozvoja.

Začal sa uplatňovať program prednostného predaja akcií firmy vlastným zamestnancom v duchu systému ESOP tak, že v priebehu štyroch rokov - do roku 1986 - sa združenie firiem AMSTED stalo súkromnou spoločnosťou s majoritným podielom jej zamestnancov. A už v roku 1998 bola v *100-percentnom vlastníctve jej zamestnancov*, tzv. **SESOP** firmou.

Už po roku – v r. 1999 - dosiahla najväčší vzostup ziskom Varlen Corporation – výrobcu práškových komponentov a NASDAQ - obchodnej firmy v plnom rozsahu jej aktivít. V súčasnosti produkuje a zásobuje svojimi produktmi až v 85% severoamerický trh. Firma AMSTED Industries zamestnávala vo svojich 47 výrobných závodoch v 11 štátoch v rôznych častiach sveta 9.200 zamestnancov.⁸

Národné centrum ESOP - National Center for Employee Ownweship - NCEO⁹

Plnší pohľad na dynamiku rastu, variabilitu foriem, štruktúru odvetví, teritórií, štátov a zamestnanosť v inštitúciách ESOP poskytujú štúdie a štatistiky Národného centra ESOP v USA.

O význame a predpokladoch rozvoja zamestnaneckého vlastníctva nám poskytujú komplexnejší obraz údaje o desiatke zo 100 najväčších firiem a inštitúcií v USA z júna 2012. Do tohto súboru boli začlenené spoločnosti, v ktorých sú najmenej 50% vlastníkami podľa ESOP alebo iného druhu podielníctva, kde je najmenej 50% zamestnancov na plný úväzok spôsobilých (eligible) participácie.

Hviezdičkou označené spoločnosti sú v 100% vlastníctve zamestnancov. Počet zamestnancov čiastočne alebo v plnom rozsahu obsahuje počet zamestnaných v USA aj v zahraničí. Údaje sú z dostupných Web stránok, alebo ich poskytli emailom spoločnosti, alebo z najnovšie publikovaných dát v roku 2012.

⁸ Dostupné na: <http://www.amsted.com/companydevelopment.asp>

⁹ NCEO je nezisková

Tabuľka č. 2
Najväčšie americké spoločnosti ESOP s väčšinovým podielom vlastníctva
zamestnancov¹⁰

Publix Super Markets	Lakeland	FL	ESOP, purchase	stock Supermarkets	152,000
Hy-Vee	West Des Moines	IA	Profit sharing	Supermarkets	60,200
CH2M Hill	Englewood	CO	Stock incentive & purchase plan	Engineering/construction	28,400
Lifetouch	Eden Prairie	MN	ESOP	Photography studios	26,000
Price Chopper	Schenectady	NY	Profit sharing	Supermarkets	23,000
Daymon Worldwide	Stamford	CT	ESOP/others	Food distribution	18,000
Nypro	Clinton	MA	ESOP	Plastics manufacturing	17,000
Penmac	Springfield	MO	ESOP	Staffing	17,000
Houchens Industries	Bowling Green	KY	ESOP	Supermarkets & other services	16,600
WinCo Foods*	Boise D	I	ESOP	Supermarkets	14,000

Postupná dynamizácia procesu aplikácie ESOPu vo svetových reláciách

Aplikácia princípu ESOP vo vlastníckych vzťahoch a celkove v hospodárskej a spoločenskej praxi v samotných USA trvala od jeho založenia Luisom Keslom v roku 1957 niekoľko dekád. Zdržanlivý prístup pri jeho aplikácii je dôsledkom jednak storočných organizačno-inštitucionálnych a aj mentálnych stereotypov v riadení spoločenských procesov ale aj v jeho variantnosti a tým aj náročnosti a v neposlednom rade konzervativizmu a obáv z možných negatívnych dôsledkov. Najmä zo strany zamestnávateľskej a decíznej sféry.

Vývoj a rozširovanie oblastí pôsobnosti ESOPu nadobúdajú postupne dynamiku. V súčasnosti sa už približne 9 % celkovej populácie Spojených štátov podieľa na rôznych formách ESOP. Takže váha tejto formy vo vlastníckych vzťahoch a celkove v reprodukčnom procese je už natoľko významná, že sa pokladá za účelné venovať jej náležitú pozornosť.

Vo Veľkej Británii boli v plnom prúde ponuka akcií rôznych inštitúcií/spoločností svojim zamestnancom (stock options) a majetkové prepojené plány v sedemdesiatych rokoch 20. st. a odvtedy sa ich počet zvyšuje.

Podobný bol trend aplikácie systému ESOP v Belgicku, Francúzsku, Nemecku a v niekoľkých ďalších európskych štátoch.

Aplikácia princípov ESOP i v medzinárodných/transnacionálnych ekonomických vzťahoch – v TNK

Jedným z pozitívnych príkladov aplikácie ESOP vo medzinárodnej firme EADS sú nižšie uvedené údaje za uplynulé roky (poznačené aj globálnou krízou). Práve tu sú zreteľné možnosti ESOPu pri adekvátnom prístupe k jeho aplikácii.

Pre skúmanie princípov ESOP je pozoruhodné, že k ich aplikácii sa hlásia a aplikujú ich nielen malé a stredné firmy a organizácie, ale aj mamutie korporácie typu **EADS**. Ide o transnacionálnu korporáciu, akciovú spoločnosť *European Aeronautic Defence and Space Company EADS N.V.*, založenú v roku 1970, rozšírenú v r. 2000 zlúčením spoločností

¹⁰ <http://www.nceo.org/articles/employee-ownership-100>.

Aérospatiale-Matra z Francúzska, DaimlerChrysler Aerospace AG (DASA) z Nemecka a Construcciones Aeronáuticas SA (CASA) zo Španielska, so sídlom v holandskom Amsterdame.

Oblasťou jej výroby je letectvo, vesmírny a zbrojný priemysel. Hlavnými majiteľmi sú [Airbus](#), Eurocopter Group, EADS Astrium. Počet zamestnancov (2011) – takmer 120.000.

EADS od svojho vzniku cieľavedome a aktívne podporuje zamestnancov k podielu na jej majetku a rozhodovaní prostredníctvom zamestnaneckých akcií za výhodných podmienok - prostredníctvom plánu/programu zamestnaneckých akciových vlastníctva - ESOPs".

Tabuľka č. 2
poskytuje prehľad o vývoji hlavných podmienok ESOP v r. 2000-2009 a vrátane r. 2010 - mimoriadneho - výročia Free Share plánu).¹¹

	Upísaných akcií	Termín	Zľavnená cena za akciu
2010	1184220	10.júla 2010	0 € (výročie Free Share Plan)
2009	1358936	18. 12. 2009	10,76 €
2008	2031820	25. 7. 2008	11,70 - 12,79 €
2007	2037835	9.5.2007	17,16 - 19,62 €
2006	bez ponuky akcií	-	-
2005	2025000	29. 7. 2005	18,86 €
2004	2017822	3.12.2004	18,00 €
2003	1686682	5.12.2003	12,48 €
2002	2022939	4.12.2002	7,93 až 8,86 €
2001	2017894	5.12.2001	10,70 €
2000	11769259	21. 9. 2000	15,30 €

Z uvedených údajov je zrejmé, že v roku 2010, mohla byť bežná cena akcie EADS - v rámci 10. výročia EADS vo všetkých 70 podnikoch - asi 118.000 zamestnancov v 29 štátoch sveta totálne minimalizovaná.

Každému oprávnenému (ESOP) zamestnancovi bolo udelených 10 voľných akcií EADS, celkom 1.184.220 akcií. Tieto akcie boli distribuované mimo štátnej finančnej správy a preto nemali žiadny vplyv na emitovaný akciový kapitál. Tieto výnimočne zadarmo pridelené akcie mali za cieľ osláviť opodstatnenosť rozhodnutia o aplikácii inštitúcie a aplikácie ESOP systému. A zároveň posilniť u každého zamestnanca pocit spolupatričnosti k firme EADS. Toto bol len ukážkový - mimoriadny rok. V ostatných rokoch, okrem roku 2006 boli ponúkané akcie za určitých podmienok – podľa odpracovaných mesiacov/rokov, podľa podielu zamestnaneckých akcií na majetku firmy, v ktorých EADS drží aspoň 10% základného imania a viac a v ktorej vedení má rozhodujúci vplyv a ktorej základné sídla sa nachádzajú v Nemecku, Austrálii, Belgicku, Kanade, Španielsku, Spojených štátoch, Fínsku, Francúzsku, Veľkej Británii, Mexiku, Holandsku a Singapúre.

Ázia - Najaktívnejšie postupuje aplikácia ESOPu v Indii

Na ázijskom kontinente, hoci s menšou intenzitou, začali s uplatňovaním ESOPu v niektorých novo industrializovaných štátoch – v Pakistane a Číne a v menšom rozsahu aj v niekoľkých štátoch na blízkom východe.

¹¹In: <http://www.eads.com/eads/int/en/investor-relations/share-information/esop.html>

Z doterajších poznatkov je zreteľné, že vhodné podmienky aj výsledky dosahuje, podobne ako outsourcing – v Indii.¹² Indickí autori ale upozorňujú, že v prípade Indie existujú rozdiely v uplatňovaní akciových opcií. Týkajú sa najmä uplatňovania daňových úľav a možnosti financovania spojených s vlastníctvom zamestnaneckých akcií. Preto niektorí usudzujú, že v Indii sa neaplikuje ESOP, ale iba jeho ekvivalenty.

- Opcie exekutívy
- Nekvalifikované akciové opcie
- Motivačné legálne formy
- Majetkovo prepojené plány výkonnosti
- Práva na zhodnotenie a podobné

Z rozsiahleho súboru informácií v indickej odbornej literatúre i na internetových linkách zaujme fakt, že Indovia spočiatku venovali menej pozornosti vhodnosti aplikácie systému ESOP z hľadiska odvetvovej, či odborovej štruktúry. Pozoruhodné je dôsledné skúmanie indických výskumníkov, priemyselných a obchodných komôr aj podnikateľov, či je vhodnejší tento systém pre IT alebo neIT firmy/inštitúcie.

Prvé skúsenosti Indie ukázali, že je nutné venovať veľkú pozornosť mechanizmu sledovania a racionálnych reakcií na *variabilitu cien akcií* organizácií ESOP. Spočiatku, po prvom páde cien akcií, až vyše 90% IT firiem sa vzdalo aplikácie systému ESOP. Postupne sa ale situácia mení a počet inštitúcií tohto druhu sa rozrastá.

Európa

Aj na európskom kontinente sa systém ESOP postupne rozvíja. Predovšetkým vo Veľkej Británii, Holandsku a Španielsku. A je zrejme len otázkou času, keď tento progresívny trend nadobudne vyššiu dynamiku.

Je predpoklad, že sa začne presadzovať i v Slovenskej republike. Tým skôr, že styčné body s družstevníctvom by mali byť komparatívnou výhodou slovenských spoločností.

Predpoklady aplikácie ESOP v podmienkach SR

Vychádzajúc z vyše 150-ročných poznatkov zo systému družstevníctva v našich podmienkach vidím preto v tejto etape dobrý dôvod na *plnšie skúmanie tejto vlastníckej dimenzie a tam, kde sa to ukáže účelné - postupné presadzovanie princípov ESOPu i v slovenskej ekonomike a spoločnosti.*

Pri skúmaní podmienok pre efektívne uplatnenie systému ESOP v našich podmienkach nám môžu poslúžiť poznatky dlhodobé poznatky z družstevných foriem, vo viacerých priemyselných odvetviach, pôdohospodárstve, stavebníctve, i v bankovníctve, z doterajšieho vývoja jeho aplikácie v Spojených štátoch a postupne v ďalších štátoch na viacerých kontinentoch, vrátane v ďalekovýchodnej Indii.

Použitá literatúra:

1. Waltr Komárek: ESOP, štúdia PgÚ ČSAV Praha/ÚERP Bratislava, 1989.
2. Ownership Associates: Making an ESOP Work for You, Publication code: . MAEWFY0402190, február, 2004.

¹² Satyajit Dhar and Subrabhata De: ESOP Accounting in India: Measurement and Disclosure Issues, in Journal of Business and Economic Issues Vol. 1 No. 1 January 2009.

3. Satyajit Dhar and Subrabhata De: ESOP Accounting in India: Measurement and Disclosure Issues, in Journal of Business and Economic Issues, Vol. 1 No. 1, január 200.
4. Ladislav Lysák.: ESOP - Perpektívna vlastnícka alternatíva?, SILOČIARY, č. 5/2012.
5. Koloman Ivanička: Slovensko na ceste zmeny kurzu - Stratégia smerovania k modelu trvalej udržateľnosti sociálno-ekonomicko-environmentálneho rozvoja, in: Dve dekády samostatnej slovenskej ekonomiky a spoločnosti, Zborník SES-NEZES, ASA, FSS – v tlači/december 2012.

Internet:

6. www.globalequity.org/.../ESOP_PracticesInIndia..
7. www.openlearningworld.com/.../ESOP/Understa...
8. www.indianexpress.com/...to.../963646
9. www.nceo.org/articles/employee-ownership-100
10. www.eads.com/eads/int/en/investor-relations/share-information/esop.html
www.noveslovo.sk/ 7.9.2012 Vlasta Hábová: Formy vlastníctví. Jaká forma vlastníctví je sociálně a ekologicky nejudržitelnější?

Kontakt

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska 1
 852 35 Bratislava
 Slovenská republika
 E-mail: ladislav.lysak@euba.sk

Štefan Maceják

ÚSTAV POLITICKÝCH VIED
STREDOEURÓPSKA VYSOKÁ ŠKOLA V SKALICI

EKONOMICKE FAKTORY ENERGETICKEJ BEZPEČNOSTI

Abstrakt

V článku venujeme pozornosť oblasti ekonomických faktorov a ich vplyvu na energetickú politiku. Poukazujeme na previazanosť ekonomického a energetického sektora a ich vzájomných výstupov.

Kľúčové slová: Energetika, ekonomika, bezpečnosť, Kodanská škola.

Abstract

In the article we focus our attention on the field of economical factors and its impact on the energy policy. We mention the cohesion of economic and energy sectors and its interaction.

Key Words: Energy sector, economy, security, Copenhagen school.

Úvod

V kontexte klasifikovania ekonomických faktorov energetickej bezpečnosti je potrebné v prvom rade definovať jednotlivé pojmy, ktoré určujú základné východiská na správne definovanie otázok spojených s touto problematikou. Ako prvé by sme mali definovať pojem bezpečnosť. Pojem bezpečnosti je využívaný vo všetkých vedných disciplínach ako humanitného tak aj prírodovedného zamerania, a preto o rozmanitosť definícií nie je núdza. V ponímaní politicko-ekonomického rozmeru môžeme bezpečnosť definovať ako snahu jednotlivca o zachovanie svojej existencie. Jednotlivec¹ od počiatku si nie je schopný takýto status zabezpečiť sám, a preto dochádza k postupnému združovaniu sa jednotlivcov do kolektívov. Cez kmeňové usporiadanie až po súčasnú podobu štátu, ktorá má cez štruktúrované a inštitucionalizované predpoklady zaistiť bezpečnosť jednotlivca ako do vnútra tak aj navonok. To v praxi znamená, že bezpečnosť nadobúda niekoľko dimenzionálnu úroveň, a to ako v oblastiach spoločenského života (vojenská, ekonomická, ekologická a podobne), tak aj vo vertikálnom ponímaní usporiadania vzťahov vo svetovom meradle (národná, regionálna, celosvetová). Kombinácie týchto faktorov bezpečnosti v súčasnom usporiadaní medzinárodných vzťahov vyvolávajú nespočetné množstvo nepredvídateľných udalostí, ktoré v interakciách majú vplyv na bezpečnosť jednotlivca ako takého. Nový prístup ku konceptu bezpečnosti do medzinárodných vzťahov prináša tzv. Kodanská škola v 90. rokoch minulého storočia. Faktom ostáva, že otázky rozšíreného ponímania pojmu bezpečnosti v spoločenských vedách môžeme sledovať už počas Studenej vojny, kedy dochádzalo k rôznym javom, ktoré si vyžadovali nový konceptuálny prístup k definovaniu pravidiel hry v oblasti bezpečnosti. Obdobie 90. rokov minulého storočia si nový koncept bezpečnostnej politiky vyžadovalo v kontexte extrémne sa meniacich pomerov v medzinárodnom prostredí.

¹ Nie je to len prípad človeka, ale taktiež aj iných žijúcich druhov.

Kodanská škola

Vznik Kodanskej školy v 80. rokoch 20. storočia bol prevratným krokom v definovaní nových podmienok a potrieb v oblasti bezpečnostných otázok. Hlavnými predstaviteľmi tejto školy boli: Bary Buzan, Ole Waever či Jaab de Wilde. Ich koncepcia bezpečnosti a výskumy v oblasti rôznych spoločenských odvetví doslova obrátili dovtedajšiu koncepciu bezpečnosti na ruby. Projekt Kodanskej školy prišiel s novou identifikáciou vplyvov na bezpečnosť a zahŕňa dovtedy nevydanú interdisciplinaritu mnohých vedných odborov (históriu, históriu medzinárodných vzťahov a medzinárodného práva, sociológiu, kulturológiu, psychológiu, žurnalistiku a mnohé iné humanitné disciplíny).² Nový prístup konfrontácie poznatkov predchádzajúcich generácií z jednotlivých oblastí a súčasného diania bol podnetom na reflexie, ktoré priniesli nové modelovanie európskej bezpečnostnej politiky založenej na princípoch reflektovania európskeho filozofického konceptu. Hlavnou myšlienkou Kodanskej školy je proces sekuritizácie, čo v praxi znamená vytvorenie nového konceptu bezpečnosti, „ktorý by bol viac než len reakciou na akúkoľvek hrozbu či problém“³. V tomto koncepte dochádza k rozdeleniu bezpečnosti na dve základné kategórie, a to vojenskú a nevojenskú. Nevojenská koncepcia bezpečnosti pozostáva z viacerých sektorov, predstavitelia Kodanskej školy ju rozdelili do štyroch základných kategórií, čím otvorili otázku multidisciplinárnosti v ponímaní bezpečnostnej problematiky.

Buzan vo svojom diele klasifikuje päť základných sektorov v rámci ktorých vidí potenciálne bezpečnostné otázky. Prvým sektorom je vojenský tradičný sektor, ďalšie štyri sektory majú nevojenský charakter: politická, ekonomická, spoločenská a environmentálna dimenzia bezpečnosti.

Vojenský sektor vymedzuje schopnosti aktérov použiť vojenskú silu, a to v kontexte toho, či je využívaná na ofenzívne alebo defenzívne schopnosti aktéra na zachovanie si svojho postavenia presadzovať svoje mocenské záujmy v medzinárodnom priestore. Politický sektor vyjadruje a popisuje mocenské štruktúry štátu, ideologické pozadie danej štruktúry a v neposlednom rade organizačnú stabilitu systému. Ekonomický sektor je súhrn financií, obchodu, produkcie, spôsob prístupu k zdrojom a trhom, ktoré sú potrebné pre zachovanie určitej moci a blahobytu. Spoločenský sektor v sebe zahŕňa všetky faktory vývoja civilizácie v kontexte náboženstva, jazyka, kultúry, tradícií a vytvára priesečnicu medzi jednotlivými civilizáciami a jednotlivcami v zmysle snahy udržať tú ktorú civilizáciu v procese vývoja. Prirodzeným bojom dochádza aj v tomto sektore k mnohým konfliktným situáciám. V neposlednom rade je environmentálny sektor, ktorý je prepojením jednotlivca/človeka a Zeme, na ktorej žijeme a ktorá je neodmysliteľnou súčasťou existencie života za podmienky, že nebude človekom samotným a jeho konaním zničená.

Pre každý sektor sú typické iné druhy interakcií, hrozieb a referenčného objektu. Dôležité je však poznamenať, že jednotlivé sektory a ich interakcie ako aj hrozby, a v neposlednom rade aj referenčný objekt, nie je vo väčšine prípadoch možné od seba oddeľovať.

Politický sektor je sektor, kde hlavným referenčným objektom je štát a všetko s ním spojené. V praxi to znamená, že hrozbou pre štát môže byť akékoľvek ohrozenie jeho funkčnosti: suverenity, ideológií alebo teritoriality⁴. Ako základný subjekt medzinárodných vzťahov potenciálny záujem o ohrozenie tejto jednotky proporcionálne rastie voči iným

² LASICOVÁ, J. Bezpečnostná dynamika – Kodanská škola. In Politické vedy, roč. IX, č. 2/2006, ISSN 1335-2741, s. 20-54.

³ BUZAN, B., WAEVER, O., DE WILDE, J. (1998): Security : a new framework for analysis, Londýn, 1998, s.7.

⁴ BUZAN, B., WAEVER, O., DE WILDE, J. (1998): Security : a new framework for analysis, Londýn, 1998, s.145.

subjektom medzinárodných vzťahov⁵. Ekonomický sektor a hrozby v ňom môžeme definovať v dvoch základných rovinách: ako prvú dimenziu môžeme vnímať prepojenie ekonomiky a vojenského potenciálu štátu (čím silnejšia ekonomika tým väčšie finančné prostriedky vynakladané na silný vojenský potenciál krajiny). Druhá dimenzia je dimenzia ekonomiky ako bezpečnostného faktora ako takého (zlyhanie, kríza môžu spôsobiť veľké existenčné problémy štátu a vytvoriť tak hrozbu). Kodanská škola sa zameriava na prvú dimenziu ekonomického sektora a zaujíma ju vzťah ekonomiky a vojensko-politického sektora. V našej práci sa budeme skôr zaoberať problematikou ekonomického sektora v závislosti na energetickej bezpečnosti. Spoločenský sektor je sektor, v rámci ktorého hrozby majú dopad na skupiny ľudí prezentujúce sa určitou identitou. V tomto sektore medzi najväčšie problémy súčasnosti patria: problémy nacionalizmu, migrácia, náboženstvo, boj medzi spoločenskými skupinami, ktoré vyvolávajú napätie v spoločnosti a sú mnohokrát ťažko predvídateľné. Problémom je globalizujúci svet a tým sa šíriace rôzne záujmy komunit presadzujúce odlišné hodnoty, náboženstvo, hierarchiu a podobne. V environmentálnom sektore môžeme hovoriť o hrozbách, ktoré vychádzajú do veľkej miery na jednej strane z konania človeka a na strane druhej hrozby spôsobené životným prostredím – „prírodou a negatívnymi vplyvmi na životné prostredie“. Keď hovoríme o procesoch spôsobených vplyvom konania človeka na životné prostredie máme na mysli: zmena štruktúry ekosystémov, nedostatok nerastných surovín, populačné problémy, nerovnomerná distribúcia zdrojov, štrukturálna asymetria a podobne.⁶ Ak hovoríme o prírodných katastrofách spôsobených životným prostredím - „prírodou“ máme na mysli zemetrasenia, tsunami, pád meteoritu, výbuch sopky a podobne.

Proces vývoja hrozieb je proces permanentný a stále sa vyvíjajúci. Reaguje na nové podnety a nie je ho možné v nijakom prípade oddeľovať naprieč sektormi. V praxi to znamená, že všetky sektory sú úzko previazané, referenčné objekty existujú v tesnej blízkosti a hrozba jedného sektora má vplyv na vývoj v druhom, alebo vo viacerých sektoroch súčasne. Rozmach jednotlivých hrozieb sa môže líšiť tým, akú pôsobnosť daná hrozba má, či je to hrozba lokálneho, regionálneho alebo globálneho charakteru.

Energetická bezpečnosť a jej význam v medzinárodných vzťahoch

Energetika ako taká je súčasťou každodenného života našej spoločnosti a nevieme si život bez nej prakticky ani predstaviť. V súčasnosti nárast dopytu po energetických zdrojoch vo svete rastie a ponuka sa pomaly ale iste znižuje a takýto stav generuje otázku budúceho fungovania spoločnosti v závislosti na dodávkach energií. Alternatívami je investovanie do nových technológií, ktoré do určitej časti nahradia klasické zdroje za alternatívne (slnko, vietor, voda, para a podobne). Vzrastajúci dopyt si však bude vyžadovať oveľa komplexnejší prístup riešenia otázky energetickej bezpečnosti v globálnom priestore a naprieč všetkými sektormi hospodárstva.

Vývoj energetickej politiky a skutočné hrozby, ktoré v tejto politike začali reálne existovať môžeme datovať od začiatku 20. storočia, kedy dochádza k potrebe jednotlivých krajín vytvárať určitú vojenskú silu rozmerov, ktoré sme dovtedy nepoznali a nerastné suroviny, ktoré sú súčasťou energetickej sily a z nej vyplývajúcej aj sily ekonomickej a v neposlednom rade aj vojenskej. Tradičné nerastné zdroje sa stali nástrojom moci a prostriedkom na vyjednávanie pozícií v štruktúre politicko-ekonomických vzťahov v medzinárodnom priestore. Definovanie energetickej bezpečnosti je proces skoro nemožný, komplexnosť vzťahov a rôzne vedné disciplíny, ktoré sa touto otázkou zaoberajú, či už špecificky alebo len okrajovo, generujú nespočetné množstvo definícií tohto procesu.

⁵ Napríklad medzinárodné organizácie, jednotlivci alebo nadnárodné korporácie.

⁶ BUZAN, B., WAEVER, O., DE WILDE, J. (1998): Security : a new framework for analysis, Londýn, 1998, s.78- 80.

Z pohľadu politicko-ekonomicko-bezpečnostnej dimenzie môžeme zas definovať energetickú bezpečnosť nasledovne: Barton, Redgwell a Ronne definujú energetickú bezpečnosť ako „podmienku, v ktorej štát a väčšina subjektov v ňom má prístup k dostatočným energetickým zdrojom za primerané ceny na dostatočne dopredu dohodnutú dobu a nehrozí im riziko prerušovania dodávok týchto energetických surovín.“⁷ Takáto definícia nezahŕňa v sebe politický rozmer, ktorý je mnohokrát oveľa významnejší ako ten ekonomický a to z dôvodu, že väčšina krajín dováža energetické nerastné suroviny z tretích krajín, kde je politický režim nestabilný a konanie jeho predstaviteľov je nepredvídateľné, čo môže prispieť ku komplikáciám dodávok týchto surovín. Takýto politicko-ekonomický rozmer by mal byť súčasťou vyhodnocovania rizík pri uzatváraní niektorých obchodných partnerstiev, z dôvodu aby nedochádzalo k výpadkom dodávok.⁸ Koncept bezpečnosti v oblasti energetiky je odlišný od štátu k štátu, od regiónu k regiónu. Závisí od podmienok a vzťahov jednotlivých zúčastnených. V minulosti bol tento koncept viazaný lokálne, maximálne regionálne. Dnes v globálnom medzinárodnom priestore a s vymoženosťami súčasných technológií a možností dopravy možno hovoriť o energetických zdrojoch ako o zdrojoch, ktoré dokážu byť prepravované naprieč celým svetom bez akýchkoľvek problémov. Týmto sa zvyšujú šance na znižovanie energetickej závislosti na obmedzenom počte dodávateľov a zvyšuje sa tak diverzifikácia dodávateľov energetických zdrojov. Faktom ostáva, že narastá aj spotreba týchto energetických zdrojov a postupne narastá aj napätie a urgentná potreba riešenia budúcnosti dodávok energetických zdrojov tak, aby boli rovnomerne prerozdeľované a aby sa predišlo minimalizovaniu predpokladu sporov o získanie týchto energetických zdrojov. Mnohí autori diskutujú v rovine medzinárodných otázok o dvoch pojmoch, ktoré niektorí stotožňujú, iní naopak od seba odlišujú. Prvým pojmom je už vyššie spomínaná bezpečnosť a na strane druhej máme energetickú nezávislosť. Tento pojem bol prvýkrát použitý v 70. rokoch minulého storočia vtedajším prezidentom Spojených štátov amerických Nixonom, ktorý mal po roku 1973 – ropná kríza-víziu vytvorenia úplnej nezávislosti USA od okolitého sveta na energetických nerastných surovinách.⁹ Fakt, že takýchto krajín je vo svete minimálne a nie je to prakticky možné ani v prípade USA je faktom na podnet na diskusiu do akej miery sa dá s takýmto konceptom pracovať. Súčasné rozloženie zdrojov a jeho koncentrácia v niekoľkých štátoch sveta nútia odborníkov rozmyšľať o vytvorení iného ekonomicko-energetického konceptu globálneho sveta, ktorý má oveľa komplexnejší prístup k riešeniu tejto otázky v zmysle zakomponovania „všetkých vplyvov“, ktoré sa tejto otázky dotýkajú. Proces ťažby, prenosu, spracovania a v konečnom štádiu spotrebovania je proces, ktorý je veľmi komplikovaný a zahŕňa v sebe nespočetné množstvo nepredvídateľných aspektov, ktoré môžu mať vplyv na energetickú bezpečnosť. Pojem energetickej bezpečnosti u každého zúčastneného obsahovo znamená niečo iné.

Všeobecne definovať pojem energetickej bezpečnosti je ťažké aj z dôvodu toho, že obsahom energetickej bezpečnosti pre každú krajinu je niečo iné. Záleží to od mnohých faktorov: geografická poloha, zásoby energetických zdrojov, postavenie v medzinárodnom priestore, vyspelosť technologického vývoja ako aj hospodárstva tej ktorej krajiny¹⁰. Aj napriek rozličným prístupom k definovaniu energetickej bezpečnosti môžeme nájsť priesečník faktorov, ktoré sú dané a pracuje s nimi väčšina definícií energetickej bezpečnosti. Daniel

⁷ BARTON, B. – REDGWELL, C. – RONNE, A. – ZILLMAN, D. (2004): *Energy Security – Managing Risk in a Dynamic Legal and Regulatory Environment*, New York: Oxford University Press, s.5.

⁸ Príkladom takejto situácie môže byť plynová kríza z januára 2009, kedy približne po dobu 2 týždňov netiekol plyn z Ruskej federácie cez Ukrajinu do Európskej Únie.

⁹ US Department of Energy, *Energy timeline* dostupné online: <http://energy.gov/about/timeline1971-1980.htm>

¹⁰ LUFT, G., KORIN, A. (2009): *Energy Security Challenges for the 21st Century*, California, str.4-6.

Yergin klasifikuje štyri takéto faktory, ktoré sú nevyhnutné pre zabezpečenie energetickej bezpečnosti¹¹:

1. Diverzifikácia dodávok energetických surovín
2. Pružnosť energetickej sústavy
3. Prispôsobenie sa súčasnej realite integrácie
4. Význam informácií

Diverzifikácia dodávok energetických surovín je základným kameňom pre fungovanie energetickej „stability“ krajiny. Diverzifikácia je pojem, ktorý v sebe zahŕňa niekoľko alternatív vytvorenia bezpečných dodávok energií do krajiny. Diverzifikácia dodávateľov energií, trás prostredníctvom ktorých sa tieto energie dopravujú a taktiež aj diverzifikácia zloženia energetického mixu krajiny. Kombinácia všetkých týchto prvkov je výsledkom energetickej bezpečnosti krajiny. Popri týchto prvkoch je potrebné taktiež alternovať z dôvodu nepredvídateľných udalostí, či už spôsobených prírodou alebo človekom. Prírodné katastrofy v podobe zemetrasení, monzúnov atď., technické problémy alebo teroristické útoky zapríčiňujú veľké škody pri zachovaní funkčnej energetickej sústavy, a preto krajiny v rámci konceptu energetickej bezpečnosti musia mať pripravené krízové plány, strategické vízie a alternatívy možných scenárov. V súčasnosti predvídať v procese globalizácie nasledujúci vývoj je čím ďalej tým zložitejšie, a preto je nutné budovať energetickú sústavu tak, aby dokázala reagovať na takéto zmeny. Už neplatí princíp druhej polovice 20. storočia a to, že plyn na územie Slovenskej republiky prúdil len z východu na západ. FGV rámci Európskej únie dochádza k postupnému harmonizovaniu energetických sústav a v kontexte liberalizácie energetických trhov tak, aby sme dokázali alternovať výpadky alebo nedostatky od tradičných dodávateľov energií. Udržateľnosť energetickej stability je v súčasnosti v kontexte dvoch od seba sa odlišujúcich konceptov integrácie a globalizácie. V kontexte ekonomických teórií integrované celky majú záujem zabezpečiť stabilné trhy vo svojom priestore a na strane druhej globalizácia je priestor, ktorý síce spája svet do „menšieho priestoru“, ale tým dáva možnosť zvyšovania konkurencieschopnosti. V praxi to v oblasti energetiky znamená, že svetový trh sa stáva menší, dostupnejší a tradičné partnerstvá nemusia byť pre partnerov záväzné. Pre celkovú stabilitu systému ako posledný faktor je podľa Yergina význam informácií. Informácia na vytvorenie zabezpečenia stability energetického systému je základom bezproblémového fungovania. V súčasnom globálnom svete je veľmi zložité selektovať informácie tak, aby sme dokázali vždy selektovať informácie, ktoré majú významný vplyv pre naše záujmy, a preto bude do budúcnosti potrebné integrovať záujmy aktérov medzinárodného priestoru tak, aby sme dokázali eliminovať nepredvídateľné udalosti v tomto sektore.¹² Takáto koordinácia záujmov jednotlivých aktérov pri súčasnej rozmanitosti nie je v podstate možná z dôvodu rozdielnosti záujmov jednotlivých aktérov v medzinárodnom priestore.

Súčasný koncept zachovania energetickej bezpečnosti v štátoch, resp. v integračných zoskupeniach sa realizuje prostredníctvom liberalizácie energetických trhov, diverzifikácie a v neposlednom rade efektívneho využívania zdrojov. Kombinácia týchto aspektov môže znižovať riziko výpadkov energetických zdrojov.

Liberalizácia energetických zdrojov je proces, v rámci ktorého dôjde k otvoreniu energetických trhov jednotlivých krajín, a tým sa zvýši konkurencieschopnosť, kvalita dodávaných zdrojov a v neposlednom rade aj cena. Boj o liberalizovaný trh zvädzajú malí

¹¹ YERGIN, D. (2006): Ensuring Energy Security. In: Foreign Affairs, Mar/Apr 2006, Vol. 85 Issue 2, str.69-82.

¹² Klasický model energetickej mapy produkcia – tranzit - spotreba sa v posledných 20. rokoch zmenil významným spôsobom, a to z dôvodu nových silných aktérov svetového hospodárstva, ktorí potrebujú energetické zdroje.

výrobcovia verzus veľké nadnárodné spoločnosti, ktoré do určitej miery zabezpečujú aj stabilitu energetického sektora. Malé energetické spoločnosti prispievajú do tohto sektora možnosťou výberu dodávateľov v kontexte liberalizácie trhu na strane jednej a na strane druhej ale spôsobujú mnohokrát výkyvy v energetických sieťach z dôvodu dodávania alternatívnych zdrojov, ktorých výroba nie je v mnohých prípadoch nepretržitá. Projekt snáh liberalizácie energetických trhov má svoje úskalia aj pozitíva. Pozitíva môžeme vnímať ako možnosť výberu dodávateľov energií, skvalitnenie služieb a minimalizovanie dominantných postavení nadnárodných spoločností naprieč energetickým sektorom: ťažba – výroba – tranzit – distribúcia. Liberalizácia energetických trhov neprebíha vo všetkých oblastiach energetického sektora a taktiež ani vo všetkých regiónoch sveta, čo do určitej miery spôsobuje komplikácie pri realizácii tohto projektu celosvetovo.

Diverzifikácia energetických zdrojov, ako sme už načrtli vyššie, je proces, ktorý pozostáva z viacerých dimenzií. Vyčerpatelné energetické zdroje sú na zemskom povrchu dané a prerozdelené do určitých regiónov a krajín sveta. Tento fakt spôsobuje určité výnimočné postavenie týchto krajín s komparatívnou výhodou voči ostatnému svetu. Tieto krajiny do veľkej miery diktujú podmienky vývoja v tomto sektore. Môžeme hovoriť o spoločnom postupe krajín, ktoré ťažia a vyvážajú ropu, ktoré sú už vyše 60. rokov združené v medzinárodnej organizácii OPEC (*Organization of the Petroleum Exporting Countries*). Preto krajiny pri vytváraní svojich energetických mixov prehodnocujú podiely jednotlivých druhov energií na celkovom podiele trhu tak, aby dokázali eliminovať vznik nebezpečenstva v prípade výpadku niektorého energetického zdroja z dôvodu nedodania energetických surovín.

Neefektívne využívanie energetických zdrojov môže mať niekoľko podôb. Na jednej strane sú to opatrenia, ktoré podporujú výrobu technológií so znižujúcou sa energetickou spotrebou.¹³ Na strane druhej je to hľadanie alternatív nových obnoviteľných zdrojov, ktoré môžu byť čiastočnou náhradou za klasické neobnoviteľné zdroje energií.

Kombináciou všetkých týchto podnetov dochádza k vytváraniu nového bezpečnostného energetického konceptu. Problémom je však pri jeho realizácii niekoľko: mnohokrát nové alternatívne zdroje sú ekonomicky náročné a neefektívne, pokrok v technologickom vývoji je dlhodobý proces, ktorý si vyžaduje ekonomické náklady, budovanie nových infraštruktúr je proces taktiež dlhodobý s vysokou ekonomickou náročnosťou.

Ekonomická dimenzia energetickej bezpečnosti

Ekonomická dimenzia energetickej bezpečnosti má pozitívny aj negatívny rozmer. Medzi pozitívne rozmery energetickej bezpečnosti môžeme zaradiť liberalizáciu energetických trhov. Pozitívnym faktorom liberalizácie je vytváranie otvorenej súťaže a konkurencie medzi dodávateľmi, prepravcami, spracovateľmi a distribútormi. Konkurenčné prostredie znižuje cenu produktov a vytvára súťaž. Druhým pozitívnym faktorom liberalizácie je budovanie flexibilnejšej siete pre transport energií, čo v podstate zvyšuje energetickú bezpečnosť krajín a taktiež aj ekonomické zázemie z prepravy jednotlivých energetických zdrojov. Budovanie energetickej sústavy vytvára nové pracovné miesta a taktiež aj budovanie nových energetických alternatívnych zdrojov ale ekonomické parametre, ktoré prispievajú k znižovaniu energetickej závislosti, k ochrane životného prostredia. Len ekonomické náklady v rámci Európskej únie boli na výkup týchto alternatívnych zdrojov nastavené neekonomicky, čo do určitej miery predražuje cenu niektorých energií.

¹³ Ide napríklad o legislatívu, ktorá podporuje predaj energeticky menej náročných technológií využívaných spoločnosťou, výstavba menej energeticky náročných budov a podobne.

Koncept energetickej bezpečnosti nie je lacný projekt, či už ide o koncepty krajiny, Európskej únie respektíve iných regiónov sveta. Európska únia v súčasnosti operuje čiastkovými riešeniami konceptu energetickej bezpečnosti. Taký postup je dôsledkom mnohých interakcií a presadzovania záujmov rôznych záujmových skupín. Výsledkom týchto interakcií je nesúrodý koncept postupu pri zabezpečovaní energetickej stability. Mnohé záujmy sa neprelínajú, práve naopak, majú úplne opačný vplyv na formovanie energetickej bezpečnosti a v konečnom dôsledku aj negatívne ekonomické dopady. Medzi negatívne faktory, ktoré ovplyvňujú v rámci Európskej únie ekonomiku energetického priemyslu sú napríklad zavádzanie alternatívnych zdrojov, ktoré sú v súčasnosti ekonomicky náročné a predražujú cenu energií. Na strane druhej je poľnohospodárska politika Európskej únie, ktorá v súčasnosti svojou dotačnou politikou znehodnocuje ceny poľnohospodárskych výrobkov a nerieši potreby novovznikajúceho odvetvia energetiky. Prípadnou koordináciou týchto dvoch sektorov by mohlo dôjsť k zosúladeniu záujmov a tiež vyriešenia otázky reformy poľnohospodárskej politiky a dotačnej politiky v rámci nej.

Záver

Energetický priemysel vo svetovom meradle v posledných rokoch zmenil svoju štruktúru a orientácia investorov sa prenáša na investovanie do nových alternatívnych zdrojov, ktoré sú dotované podporou zo štátu v zmysle dosiahnutia určitého percentuálneho podielu alternatívnych zdrojov na energetickom mixe krajiny. Z ekonomického hľadiska takáto dotačná politika nie je tým logickým výstupom zavádzania nových technológií, ale v súčasnosti jediným modelom, ktorý štáty pri zavádzaní využívajú.

Kontakt

PhDr., Mgr. Štefan Maceják, PhD.

Ústav politických vied

Stredoeurópska vysoká škola v Skalici

Kráľovská 11

909 01 Skalica

Slovenská republika

E-mail: stefanmacejak@gmail.com

Ольга Ильинична Мамрукова

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИНСТИТУТ
ЭКОНОМИКИ И ПРАВА, Г. МОСКВА

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В РОССИИ

Аннотация

В статье анализируются различные подходы по стимулированию инновационной деятельности в странах с развитой и развивающейся экономикой; обоснована роль инноваций в повышении конкурентоспособности национальной экономики; предложены направления использования зарубежного опыта налогового стимулирования для развития инновационной экономики с точки зрения комплексности и адресности применения.

Ключевые слова: инновации, налоговое стимулирование, инвестиционный налоговый кредит, налоговый механизм.

Annotation

This paper examines the different approaches to stimulate innovation in advanced and emerging economies, justified role of innovation in improving the competitiveness of the national economy, proposed uses of the foreign experience of tax incentives for the innovation economy in terms of complexity and targeting applications.

Keywords: innovation, tax incentives, investment tax credit, the tax mechanism

Keywords: innovation, tax incentives, investment tax credit, tax mechanism.

Развитие современной мировой экономики определяется несколькими фундаментальными факторами (2012—2020 гг.): повышение инновационной и инвестиционной активности на развивающихся рынках и относительно слабый экономический рост в развитых странах, в условиях продолжения процессов глобализации в сочетании с усилением процессов региональной интеграции¹.

Инновационный тип развития означает, что национальная экономика достигает устойчивых темпов роста за счет фактора непрерывного внедрения в производство инноваций. В условиях современной всеобщей жесткой конкуренции инновации играют ключевую роль в развитии, как любого предприятия, так и в обеспечении национальной конкурентоспособности.

В современных условиях до 80—95% прироста ВВП в группе развитых стран обеспечивается за счет инноваций. Объем мирового рынка наукоемкой продукции превысил 12,6 трлн. долл. До 36% этой суммы приходится на США, 30% — на Японию, 9,5% — на Германию, 6% — на Китай. Доля России — лишь 0,3%, причем удельный вес наукоемкой продукции в общем объеме российского экспорта не превышает 1,5—2% (1990 г. — 23%). При анализе направлений экономического прогресса наиболее

¹ См. Итоговый Доклад о результатах экспертной работы по актуальным проблемам социально-экономической стратегии России на период до 2020 г. URL: http://ria.ru/trend/2020_strategy_13032012/ (дата обращения: 02.04.2012).

развитых странах отмечается, что воспроизводство в рамках многих хозяйственных систем стало устойчиво интенсивным, базирующимся в каждом своем цикле на использовании новых достижений науки и техники. Процесс расширенного воспроизводства стал идентифицироваться с инновационным типом развития, и само это воспроизводство стало именоваться инновационным².

В настоящее время Россия не относится к числу инновационно развитых стран. Так, по итогам исследования, проведенного экспертами парижской школы INSEAD и интернет-портала World Business, был опубликован список государств, которые ранжировались по индексу инновационного развития³. Рассчитанный индекс основывался на восьми факторах, среди которых лидирующими являлись «человеческий капитал», «конкурентоспособность», «бизнес и капитал» и «инфраструктура». Всего в рейтинге был рассмотрен инновационный потенциал 107 государств. Российская Федерация заняла в топ-листе лишь 54 место, пропустив вперед Индию, Китай, Турцию, Таиланд. По общему индексу глобальной конкурентоспособности в 2011 г. Россия занимала 66-е место из 125 стран ВЭФ (в 2006 г. Россия занимала 62 место). Россия отстает от развитых стран мира по индексам общественных институтов (128-е место против 114-е места в 2006 г.) и технологии (68-е место против 74-е места в 2006 г.) (см. табл. 1). Очевидно, что по мере роста глобализации развитые страны будут только повышать конкурентоспособность своих экономик. В связи с такими низкими показателями России необходимо задуматься о проведении взвешенной политики государственного регулирования инновационной деятельности.

Таблица 1 - Показатели глобальной конкурентоспособности (global competitiveness) 11 стран из 125 стран по главным факторам конкурентоспособности (2011 г.)

Страна	Институты	Инфра-структура	Макро-экономика	Эффективность рынка	Технология	Инновации
Россия	128 (3,08)	48 (4,52)	44 (5,16)	128 (3,60)	68 (3,66)	71 (3,14)
США	39 (4,64)	16 (5,68)	90 (4,49)	24 (4,80)	20 (5,23)	5 (5,57)
Япония	24 (5,18)	15 (5,69)	113 (4,20)	18 (4,98)	25 (5,06)	4 (5,59)
Франция	28 (5,00)	4 (6,30)	83 (4,60)	38 (4,56)	13 (5,63)	17 (4,72)
Италия	88 (3,61)	32 (5,01)	92 (4,47)	59 (4,30)	42 (4,34)	43 (3,51)
Великобритания	15 (5,34)	6 (6,09)	85 (4,54)	19 (4,97)	6 (6,08)	13 (4,97)
Германия	19 (5,27)	2 (6,35)	30 (5,43)	26 (4,79)	14 (5,61)	7 (5,39)
Китай	48 (4,32)	44 (4,63)	10 (6,22)	45 (4,42)	77 (3,57)	29 (3,92)
Швеция	2 (6,06)	13 (5,74)	13 (6,08)	7 (5,21)	2 (6,29)	2 (5,76)
Республика Корея	65 (3,89)	9 (5,94)	6 (6,37)	37 (4,57)	98 (3,26)	14 (4,89)
Норвегия	7 (5,74)	35 (4,95)	4 (6,45)	31 (4,69)	7 (6,08)	20 (4,53)

*В таблице указано место страны, в скобках указаны баллы

*Источник: The Global Competitiveness Report 2011-2012. URL:

<http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2011-2012>.

Приверженность к налоговым методам регулирования развития инновационной экономики иллюстрирует опыт большинства зарубежных стран. Структура внутренних затрат на исследования и разработки по источникам финансирования тяготеет к превышению расходов предпринимательского сектора над государственным, что косвенно на это указывает (см. табл. 2).

² Кушлин В. И. Содержание инновационной деятельности. В сб.: Инновационный тип развития экономики России. М.: РАГС, 2005. С. 34 - 35.

³ Приводится по материалам РБК. Рейтинг. URL:

<http://rating.rbc.ru/article.shtml72007/06/04/31506802> (дата обращения: 12.04.2012).

Налоговая политика должна в первую очередь стимулировать инвестиционную и инновационную активность хозяйствующих субъектов, рост их собственных источников финансирования инновационных процессов. При этом именно налоговое стимулирование имеет ряд преимуществ, но одно из наиболее важных заключается в том, что, активизируя деятельность экономических субъектов и направляя её в нужном направлении, можно добиться не только значительной экономии государственных средств при достижении поставленной цели, но и роста налоговых доходов в будущем. Иллюстрацией этого утверждения может служить «китайское экономическое чудо». В условиях общего уменьшения количества налогов на бизнес (с 35 в 2005 до 7 в 2011) ⁴, наличия значительного количества налоговых льгот, этой стране удается обеспечивать беспрецедентный рост налоговых поступлений. За счет эффекта расширения налогооблагаемой базы, достигаемого в результате экономического роста, в 2003—2007 гг. среднегодовой темп прироста налоговых поступлений составил 23,8 % ⁵, в 2008г. — 18,8% ⁶.

Таблица 2 - Структура внутренних затрат на исследования и разработки по источникам финансирования в 2010 году, % ⁷

Страна	Внутренние затраты на исследования и разработки		
	государственный сектор	предпринимательский сектор	прочие источники (внутренние и зарубежные)
Россия	61,1	28,8	10,1
Китай	24,7	69,1	6,2
США	29,3	64,9	5,8
Великобритания	31,9	45,2	22,9
Япония	16,2	77,1	6,7
Италия*	50,7	39,7	9,6
Германия*	28,4	67,6	4,0
Франция*	38,4	52,2	9,4
ОЭСР	29,5	63,8	6,7
ЕЭС*	34,7	54,1	11,2

Источник: Данные Минэкономразвития РФ за 2010 году

В государствах, являющихся передовыми в области технологий, нарастает роль налоговых стимулов, используемых для направления деятельности корпорации, которые желательны с точки зрения государства, в том числе льгот, направленных на стимулирование научно-технического прогресса.

В практике промышленно-развитых стран различные налоговые льготы взаимно дополняют друг друга, выполняя при этом различные по сути экономические функции, и решая конкретные задачи (см. табл. 3). Так, включение текущих расходов на

⁴ Гамза В.А., Большаков В.С. Россия и ведущие страны Азиатско-тихоокеанского региона: макроэкономический обзор // Финансист. 2011. №115. С. 44.

⁵ <http://www.china-business-today.ru/novosti-kitaya/srednegodovoj-rost-obema-nalogovyh-postuplenij-v-kitae-v-techenie-poslednix-5-let-sostavil-238-procenta.html>.

⁶ <http://sma-group.ru/news/746/>.

⁷ Любушин, Н. П. Анализ систем налогообложения, применяемых предприятиями малого бизнеса/ Н.П. Любушин, Р.Я. Ивасюк // Экономический анализ: теория и практика. — 2010. — № 2. С. 2—12.

проведение исследований и разработок в затраты на производство конечной продукции направлено на стимулирование создания и освоения новых видов наукоемкой продукции и передовых технологий. Использование схем ускоренной амортизации позволяет сделать процесс обновления быстро устаревающих не только физически, но и морально основных фондов и научного оборудования более быстрым. Льготное налогообложение фонда оплаты труда содействует привлечению квалифицированных специалистов к проведению исследований в частном секторе. Каждая из стран создает свою систему налогового регулирования инновационной деятельности, сочетающую в себе множество элементов и согласованную с национальной научно-технической, инновационной и промышленной политикой страны.

Таблица 3 - Сводный анализ скидок по налогам на прибыль в зарубежной практике налогового стимулирования инновационной деятельности¹

Страна	Налоговые вычеты (Tax deduction)	Налоговый кредит (Tax credit)	
		База для исчисления	Методика расчета суммы
США	100% расходов на исследования и разработки (ИР)	Прирост расходов на НИОКР по отношению к средним за 3 Предшествующих года	«Квалифицируемые» группы расходов: зарплата рабочих, занятых в ИР; стоимость оборудования и материалов, используемых в ИР; расходы на ИР, проводимых на основе заключенных контрактов (от 65 до 100%). 1 вариант Предоставляется в размере 20% превышения текущих расходов над «неизменным основным процентом» расходов на ИР, который для большинства компаний рассчитывается за период 1984-1988гг. Для вновь созданных компаний в течение 5 первых лет работы данный процент считается равным 3 процентам от оборота компании. 2 вариант (с 2007 года) В размере 14% (до 2009 г. - 12%) от превышения суммы расходов на ИР над 50% трехлетнего скользящего среднего значения квалифицируемых» расходов.
Великобритания	175% для малых предприятий; 130% для крупных предприятий	14% от суммы разрешенных налоговых вычетов	Используется как альтернатива налоговому вычету убыточными предприятиями. Предоставляется в виде наличной выплаты в сумме 14% от разрешенных налоговых вычетов (для малых предприятий это 24,5% расходов на ИР, для крупных -18,2%). Однако эта сумма не должна превышать общих выплат организации по налогам с заработной платы.
Австралия	125% расходов на ИР + 50% в случае, если расходы на ИР в текущем году превысили средние за три предшествующих года	30% от суммы разрешенных Налоговых вычетов	Может быть использован как альтернатива налоговому вычету только малыми предприятиями. Малыми в данном случае признаются компании, оборот которых составляет не более 5 млн.долл. и расходы на ИР которых составляют от 2 тыс. до 1 млн.долл.
Китай	150% расходов на ИР, в случае, если ИР привели к созданию нематериального актива 150% расходов амортизируется за период не менее 10 лет.	Отсутствует	
Канада	100% расходов на ИР, включая основные средства (без учета	Расходы на ИР	На федеральном уровне предусмотрен кредит в размере 35% для расходов до 3 млн. долл. и 20% для расходов свыше 3 млн. долл. Кроме того, на территориальном уровне предоставляются дополнительные кредиты, уменьшающие территориальный подоходный налог, сумма которых

¹ Подготовлен на основе: Global guide to R&D tax incentives - Taxand Economic Interest Grouping, 2011.

	земельных участков и зданий)		в зависимости от провинции варьируется от 10 до 35%.
Франция	Отсутствует	Расходы на ИР	Предоставляется в размере 30% от суммы затрат на ИР, не превышающей 100 млн.евро, и 5% от суммы расходов, превышающих этот порог. Для фирм, впервые использующих такой налоговый кредит или не использовавших его в течение последних 5 лет, в первый год кредит предоставляется в сумме 50% расходов на ИР, во второй - 40%, в третий и последующие по общей ставке.
Германия	100% расходов на ИР	Отсутствует	
Индия	Расходы на ИР, включая капиталовложения в основные средства (без учета земли и зданий), в размере 100% для всех предприятий; в размере 150% для фармацевтических предприятий	Отсутствует	
Италия	У предприятий есть выбор между 100% списанием расходов на ИР в течение года или равномерным списанием их в течение срока не менее 5 лет.	Расходы на ИР	В размере 10% от расходов на ИР плюс еще 40% в случае, если ИР выполнены по соглашениям с университетами или специализированными общественными организациями.
Япония	Отсутствует	Расходы на ИР и их прирост	1 вариант 8% кредита к каждому 10% текущих расходов на ИР и 5% к приростным расходам на ИР, но сумма кредита не должна превышать 30% от годовой суммы национального подоходного налога с корпораций 2 вариант (для малых и средних предприятий) Кредит предоставляется в размере наименьшей из сумм 15% всех расходов на ИР в течение текущего года или 20% национального подоходного налога с корпораций

Налоговые вычеты, в отличие от налоговых кредитов представляют собой сумму, вычитаемую из налогооблагаемого дохода, установленную в процентах от объема расходов на исследования и разработки. Как правило, вычеты составляют 100 и более процентов таких расходов.

С целью ограничения объема государственных расходов на налоговую поддержку инновационной деятельности многие страны устанавливают лимиты использования льгот¹. Так, в Японии налоговый кредит не должен превышать 30% (20% для малых и средних предприятий) от суммы корпоративного налога. Во Франции до 2008 года был установлен стоимостной предел налоговой скидки в размере 16 млн. евро на 1 предприятие.

Налоговые льготы при инвестировании в основной капитал наиболее часто представляются в виде инвестиционного налогового кредита. Данный механизм позволяет вычитать из суммы начисленного налога на часть сумм, затраченных на приобретение основных фондов, расширение и реконструкцию производства. Эта мера позволяет списывать значительную часть стоимости оборудования в первые годы его эксплуатации. Например, в США инвестиционный налоговый кредит позволяет компаниям списывать уже в первый год до 20000 долл. из стоимости основных фондов и до 24000 долл. на следующий год². В то же время размер скидки обычно дифференцирован в зависимости от вида оборудования и срока его эксплуатации.

Особо сильная ориентация налоговых льгот на мелкий и средний бизнес наблюдается в таких странах как, Бельгия, Италия, Нидерланды, Норвегия, Великобритания.

Налоговый инвестиционный кредит обеспечивает заинтересованность предприятий в расширении капиталовложений в новое оборудование за счет собственных средств. Поощряя замену устаревшего оборудования на более новое, особенно ориентированное на информационные технологии, инвестиционный налоговый кредит способствует распространению и развитию инноваций.

В целях стимулирования инновационной активности предприятий за рубежом часто используются и налоговые льготы, связанные с системой амортизационных списаний. Они используются для стимулирования опережающего развития конкретных отраслей, поощрения НИОКР или для общего инвестиционного оживления.

В высокоразвитых странах широко применяется ускоренная и «свободная» амортизация оборудования как стимул для обновления производственных фондов³.

Так, в США установлен срок амортизации в 5 лет для оборудования и приборов, используемых для НИОКР, со сроком службы более 4 и менее 10 лет. В Японии система ускоренной амортизации введена для компаний, применяющих либо энергосберегающее оборудование, либо оборудование, которое содействует эффективному использованию ресурсов и не вредит окружающей среде. В Великобритании разрешено списание полной стоимости технического оборудования в 1-й год его работы (см. табл. 4).

Большая часть стран применяет льготную амортизацию в отношении машин и оборудования, занятых в инновационной деятельности. В этих странах предусмотрена возможность полного 100 % списания сразу, что соответствует «свободной»

¹ Существует так называемая практика установления «потолка» размера списания налогов по скидкам на НИОКР, обычно осуществляемая в виде: установления максимально допустимой суммы помощи; фиксации максимального процента от обязательств по налогу.

³¹ USA Innovation Tax Incentives. В.Н. Hall, 2001.

³ «Свободная» амортизация означает отсутствие какого-либо четко предписанного способа амортизации активов, предполагается возможность единовременного списания 100% от стоимости приобретенного в целях проведения исследований и разработок оборудования.

амортизации, либо льготных сроков или норм списания, что соответствует ускоренной амортизации. «Свободная» амортизация капитальных расходов на инновации в части стоимости машин и оборудования разрешена в Ирландии, Испании, Великобритании.

Таблица 4 - Ускоренная амортизация активов, задействованных в исследованиях и разработках

Страна	Размер и сроки амортизации
Великобритания	100%
Канада	100% за исключением зданий и земельных участков
Германия	100% за исключением зданий и земельных участков
Индия	100% за исключением зданий и земельных участков, для фармацевтических компаний и компаний, занимающихся разработкой биотехнологий - 150%
Италия	Машины и оборудование амортизируются 10 лет, здания - 33 года
Греция	3 года
Мексика	100%
Испания	Здания -10 лет, машины и оборудование - «свободная» амортизация
Таиланд	40% в момент приобретения, остальное согласно законодательству

Источник: Global guide to R&D tax incentives - Taxand Economic Interest Grouping, 2011.

«Налоговые каникулы», то есть временное освобождение от уплаты налога на прибыль или частичное его снижение применяется чаще всего для стартующих компаний с целью поддержки предприятий до момента наступления прибыльности. Так, например, в Китае вновь созданные компании-разработчики программного обеспечения уплачивают 50% от налога на прибыль в течение 2 лет, начиная с первого «прибыльного года».

В целях активизации инновационной активности за рубежом государство нередко стимулирует и затраты на подготовку кадров и привлечение высококвалифицированных специалистов. Так, во Франции 25 % прироста расходов на подготовку кадров освобождаются от налогов, в Тайланде разрешается списывать 200% расходов на оплату труда квалифицированных работников.

С целью увеличения объемов инвестиций в инновационные компании за рубежом используется и механизм налогового стимулирования деятельности «бизнес-ангелов». Бизнес-ангелы — это физические и юридические лица, инвестирующие часть собственных средств в инновационные компании самых ранних стадий развития.

Налоговое стимулирование деятельности бизнес-ангелов в зарубежной практике чаще всего реализуется через пониженные ставки налога на прирост капитала (обычно примерно в 2 раза меньше обычных ставок налогов с доходов) или полное освобождение от налогообложения доходов от вложения в компании (см. табл. 5).

В последние годы за рубежом появился новый тренд в стимулировании инновационной деятельности компаний — режим «инновационной/патентной копилки» (innovation/patent box), направленный на стимулирование только тех инноваций, которые имеют положительный результат в виде патента и доходов, получаемых от его использования. Ряд стран уже ввели режим «инновационной

копилки». Это такие страны как Нидерланды, Бельгия, Люксембург, Ирландия, Испания, с 2013 года, к ним планирует присоединиться Великобритания.⁴

Подробности применения режима варьируются от страны к стране, но основная его суть заключается в следующем: если из 100 млн долл, заработанных компанией, 60 млн долл — это доход от продажи новой продукции, произведенной с использованием патента, то эти 60 млн долл будут облагаться по льготной пониженной ставке.

Таблица 5 - Налоговые льготы для бизнес-ангелов в некоторых странах Европы

Страна	Ставка налога с дохода	Ставка налога на прирост капитала
Австрия	Максимальная ставка - 50%	25%; доходы, полученные компанией резидентом от долевого участия в компании-резиденте, налогом не облагаются
Дания	Максимальная ставка - 59%	Для доходов менее 46700 датских крон - 28%; от 46700 до 102600 датских крон — 43%, свыше 102600 - 45%.
Финляндия	Максимальная ставка - 58%	28%
Норвегия	55,3%	28%
Испания	Максимальная ставка - 45%	Для активов, находившихся в собственности менее года - 45%; более 15%.
Швеция	Максимальная ставка - 58%	30%

Источник: Fiscal incentives available to business angels in Europe - EDAN (European Business Angel Network)

Несмотря на привлекательность такого метода налогового стимулирования, некоторые экономисты выражают обеспокоенность тем, что при узкой направленности на результативность исследований и разработок, он может носить и дестимулирующий характер, связанный, в первую очередь, с высокой рискованностью всех исследований и расходов на них, соответственно. Режим «инновационной копилки» не может стать заменой уже существующим: методам налогового стимулирования инновационной активности компаний, а может лишь дополнить и усилить их действие.

Обобщая зарубежный опыт налогового стимулирования научно-исследовательской и инновационной активности предприятий, отметим, что главный принцип, положенный в его основу, состоит в том, что налоговые льготы предоставляются не научным организациям, а предприятиям и инвесторам. Именно льготы совместно с развитой конкуренцией обеспечивают высокий спрос на исследования и инновации.

Сопоставив налоговые стимулы, предлагаемые предприятиям в качестве поощрения инновационной деятельности, в России и за рубежом, можно отметить следующее:

1. За рубежом наблюдается большая направленность на стимулирование не только процесса разработки, но и внедрения инновационных технологий и продуктов; значительное внимание уделяется результативности исследований и разработок. Примером этого могут служить режим «инновационной копилки» и налоговый кредит. Максимальные налоговые льготы получают предприятия, обеспечившие успешную коммерциализацию результатов исследований и разработок и получившие при этом

⁴ Rewarding innovation// TMagazine. №1,2010.

достаточную прибыль. Для прочих льготы лишь отчасти компенсируют предпринимательский риск.

2. В различных зарубежных странах прирост вложений в исследования и разработки освобождается от налогообложения в размере от 20 до 50% а, соответственно, и часть прибыли, идущая на эти цели, что стимулирует реинвестирование прибыли в исследования и разработки.

3. Налоговое стимулирование за рубежом носит «комплексный» характер, то есть применяются как прямые (непосредственно для инновационных компаний), так и косвенные стимулы (для инвесторов).

Анализ отечественной и зарубежной литературы⁵, посвященной налоговому стимулированию инновационного развития, позволил выделить особую эффективность налоговых льгот, применяемых в развитых странах.

К таким льготам относят: инвестиционный налоговый кредит; скидки с налога на прибыль в размере расходов на НИОКР; налоговый исследовательский кредит; налоговые каникулы; отнесение к текущим затратам расходов на отдельные виды оборудования, обычно используемого в научных исследованиях (система амортизационных списаний); налогообложение по пониженным ставкам.

Как показывает зарубежный опыт, между уровнем налогообложения и склонностью к инновационному предпринимательству наблюдается прямая зависимость.

Опыт зарубежных стран свидетельствуют о том, что по мере экономического развития государственное регулирование усложняется и переходит от использования прямых к косвенным методам, в частности к налоговому регулированию с помощью налоговых льгот. Объемы, виды и условия применения налоговых льгот по странам зависят от целей, которые преследует государство.

Согласно Основным направлениям налоговой политики Российской Федерации на 2011 год и на плановый период 2012 и 2013 годов⁶ налоговое стимулирование инновационной деятельности выделено как одно из приоритетных направлений. Документ говорит о необходимости настройки налоговой системы «с учетом современных вызовов, а также потребностей инновационных предприятий».

Эффективная реализация направления возможна только путем создания комплексной системы налогового стимулирования инновационной деятельности на всех её стадиях: от момента зарождения нового знания до успешной коммерциализации результатов разработок на основе этого знания.

⁵ См. Авдулов А.Н. Наука и производство : век интеграции (США, Западная Европа, Япония). М. : Наука, 1992. 168 с.; Береговой В.А. Инновации (налоговый аспект) : зарубежный опыт / В.А. Береговая // Налоги. 2007. № 5. С.38-39; Кун Е. Опыт сравнительного исследования налогового бремени в России и других главнейших странах Европы. СПб. : Типография редакции периодических изданий Министерства финансов, 1913. 54 с.; Мельникова, Н.П. Налоговое регулирование экономики : экономическое содержание и направления осуществления // Вопросы теории и практики современного налогообложения : сб. науч. ст. преп. каф. «Налоги и налогообложение» Финансовой академии при Правительстве РФ / под общ. ред. проф. Л.И. Гончаренко. М. : ФА, 2004. С. 228-237; Налоговое стимулирование инновационных процессов / отв. ред. Н.И. Иванова. М. : ИМЭМО РАН, 2009. 160 с.; Нестеренко, Ю. Мировой опыт формирования национальных инновационных систем и проблемы России // Пробл. теории и практики упр. 2006. № 1. С. 81-87; Comparing Practices in R&D Tax Incentives Evaluation. Final Report. European Commission. Directorate General - Research. - Brussels. October 31, 2008. 145 p. Corporation Tax and Innovation : Issues at stake and review of European Union Experiences in the Nineties. European Commission. Innovation papers. 2000. №19. 148 p.

⁶ Основные направления налоговой политики Российской Федерации на 2011 год и на плановый период 2012 и 2013 годов. Режим доступа: <http://www.minfin.ru/>. Дата доступа: 12 апреля 2012.

В налоговом стимулировании нуждаются различные субъекты инновационной экономики: одни в большей, другие — в меньшей степени. Акцент на стимулировании отдельной категории субъектов инновационной экономики должен расставляться с учетом общего уровня инновационной развитости страны. В зависимости от этого можно выделить отдельные группы субъектов, деятельность которых на конкретном этапе требует первоочередного налогового стимулирования. Так, на стадии низкой инновационности, этапе зарождения знаний, наиболее целесообразно стимулировать организации, создающие инновации, а это в первую очередь научные организации, научно-исследовательские институты и центры. Далее, на стадии, когда требуется внедрение знаний в производство, то есть воплощение полученных знаний в конкретный инновационный продукт или технологию, необходимо стимулирование организаций, внедряющих инновации в хозяйственный оборот. На этом же этапе для успешности коммерциализации нового продукта или технологии должно иметь место и стимулирование спроса на этот продукт или технологию, то есть механизм налогового стимулирования необходимо направить и на организации, являющиеся потребителями инновационной продукции. Наконец, на всех стадиях требуется стимулирование организаций инновационной инфраструктуры, в частности, с целью увеличения инвестиций в инновационное развитие экономики. Ввиду различий, которые существуют в деятельности каждой из групп организаций, а также их роли в инновационном процессе, для каждой из групп необходимо применение различных инструментов налогового стимулирования.

Таким образом, система налогового стимулирования включает элементы стимулирования: организаций инновационной инфраструктуры; организаций-производителей инноваций; организаций-потребителей инновационной продукции; организаций, внедряющих инновации.

Очевидно, что для обеспечения эффективности системы налогового стимулирования инновационного развития меры, предпринимаемые в этом направлении государством должны иметь комплексный, системный характер. В связи с вышесказанным, исходя из анализа сложившейся ситуации, можно сделать вывод, что выработка указанной системы мер может быть осуществлена по двум направлениям.

Во-первых, это разработка комплекса мер, направленных на стимулирование спроса на инновации, и, соответственно, организаций, их потребляющих; организаций, создающих инновации и организаций инновационной инфраструктуры. В контексте этого направления также необходима доработка существующих мер налогового стимулирования инновационной деятельности с целью повышения их эффективности.

Во-вторых, создание наиболее благоприятного налогового климата непосредственно для инновационных организаций. Реализация этого направления представляется возможной через разработку специального налогового режима для инновационных организаций.

Среди недостатков существующих мер были выделены: невозможность воспользоваться коэффициентом ускоренной амортизации в размере 3 в части основных средств, используемых как в научно-технической, так и в производственной деятельности; отсутствие исчерпывающего перечня документов, установленного НК РФ, подтверждающего право на освобождение от налогообложения НДС выполненных НИОКР; «неработоспособность» инвестиционного налогового кредита.

Соответственно, с целью усиления стимулирующего воздействия существующих налоговых льгот, в порядке исправления недостатков, мешающих их эффективному использованию, может быть предложен пакет мер по трем направлениям.

1. Амортизационная политика в части основных средств, используемых как в научно-технической, так и в производственной деятельности.

Представляется целесообразным подпункт 2 пункта 2 статьи 259.3 НК РФ изложить следующим образом: «в отношении амортизируемых основных средств, используемых организациями, объем расходов на НИОКР которых составляет не менее 50% от общего объема расходов организации (включая расходы на НИОКР)». Предложенная мера позволит расширить круг получателей льготы и при этом четко его выделить; избавит организации от необходимости ограничивать использование основных средств в производственной деятельности с целью получения льготы и, в последствии, доказывать это обстоятельство в налоговых органах.

2. Освобождение от обложения НДС выполненных организациями НИОКР.

С целью усиления стимулирующего влияния этой льготы и учитывая опасения многих экономистов по поводу её неэффективности (невозможность вычета «входящего» НДС, увеличение себестоимости НИОКР, за счет его включения в стоимость приобретенных товаров), можно предусмотреть обложение выполнения организациями НИОКР по ставке 0%. Введение такой редакции рассматриваемой льготы будет иметь «двойной» эффект. С одной стороны, ее использование «удешевит» НИОКР для организаций, приобретающих их результаты и внедряющих их в производство (в принятой в исследовании классификации — для инновационных организаций). С другой стороны, изменение формулировки льготы избавит производителей инноваций от ведения отдельного учета операций (облагаемых и необлагаемых), приведет к снижению себестоимости НИОКР (НДС будет приниматься к вычету, а не включаться в стоимость используемых материалов, работ, услуг).

3. Изменение условий предоставления инвестиционного налогового кредита.

Инвестиционный налоговый кредит (ст. 67 НК РФ) многими российскими экономистами признается наиболее эффективным инструментом стимулирования инновационной активности организаций, находит он применение и в зарубежной практике. Однако в том виде, в котором он существует в настоящей практике налогообложения, инвестиционный налоговый кредит «неработоспособен». Об этом наиболее ярко свидетельствует статистика предоставления ИНК (см. табл. 6). Среди наиболее часто упоминаемых причин неэффективности использования инвестиционного налогового кредита можно выделить: излишне сложную процедуру его получения и отсутствие в бюджетах субъектов Федерации соответствующих позиций, предусматривающих предоставление инвестиционного налогового кредита. Однако при более близком рассмотрении выявляется и ряд других проблем, влияющих на его эффективность. Так, например, срок, на который может быть выдан инвестиционный налоговый кредит, колеблется от 1 до 5 лет. Этот срок слишком мал для окупаемости инвестиционного проекта, связанного с перевооружением производства или созданием новых технологий, сырья или материалов. В связи с этим представляется целесообразным расширить границы сроков предоставления инвестиционного налогового кредита от 1 до 10 лет.

Инвестиционный налоговый кредит может быть предоставлен по налогу на прибыль организаций, региональным и местным налогам. С целью повышения эффективности функционирования инвестиционного налогового кредита логичным решением было бы расширение числа федеральных налогов, по которым он предоставляется. Ставка процента по инвестиционному налоговому кредиту должна быть не меньше 1/2 и не больше 3/4 ставки рефинансирования Центрального банка РФ. При этом уплата процентов по этому виду кредитов не входит в состав расходов согласно главе 25 НК РФ, и, соответственно, не уменьшает налогооблагаемую базу по налогу на прибыль организаций. Эти обстоятельства снижают привлекательность

инвестиционного налогового кредита, как для организаций — получателей, так и для финансовых органов, его предоставляющих. Можно предположить два варианта совершенствования ИНК: отмена платности ИНК; повышение ставки по ИНК до размера ставки ЦБ РФ с одновременным разрешением включения всей суммы процентов по нему в расходы для целей формирования налоговой базы по налогу на прибыль организаций.

Видится, что предложенные дополнения в части предоставления инвестиционного налогового кредита смогут повысить его эффективность как инструмента стимулирования инновационной активности организаций.

4. С учетом ранее изложенной практики налогового регулирования инновационного развития экономики зарубежных стран, мы предлагаем некоторые направления совершенствования действующей у нас в стране системы налоговых льгот.

Порядок налогообложения прибыли, определенный НК РФ, предоставляет возможность уменьшения налоговой базы на сумму затрат, связанных с осуществлением НИОКР. Несмотря на вводимые изменения, система учета этих расходов в целях налогообложения после завершения работ, в соответствии с гл. 25 НК РФ, не оказывает влияния на начальный этап финансирования исследований и на финансовое обеспечение НИОКР в процессе их реализации, когда перед организациями, осуществляющими инновационную деятельность, остро стоит проблема поиска источников финансирования.

Таблица 6 - Статистика предоставления инвестиционного налогового кредита за период 2001-2011 гг.¹

Год	Всего	Инвестиционный налоговый кредит (в тыс. руб.), предоставленный по:								
		Федеральным налогам и сборам							Региональн ым налогам	Местным налогам
		всего	Из них				Другие федеральны е налоги и сборы			
			Налог на прибыль организаций		НДС	Платежи за пользование природными ресурсами		Из них на добычу полезных ископаемы х		
всего	В т.ч. в федеральн ый бюджет									
2001	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2002	2200	2000	2000	0	0	0	0	0	200	0
2003	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2004	28355	2880	1353	0	906	0	0	621	18426	7029
2005	263878	28356	21895	0	5845	0	0	616	230087	5435
2006	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2007	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2008	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2009	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2010	98	0	0	0	0	0	0	0	98559	0
2011	559	0	0	0	0	0	0	0	0	0

¹ Приводится по Отчету о НИР по теме «Совершенствование налогового стимулирования развития инновационной экономики в России», № госрегистрации 01201054882). М.: Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, 2011.

Поэтому в данном виде законодательство о налоге на прибыль не оказывает заметного влияния на привлечение инвестиций в НИОКР. Для исправления ситуации целесообразно предусмотреть в гл. 25 НК РФ «Налог на прибыль» льготы, стимулирующие инновационную деятельность. Наиболее актуален вариант льготы, воздействующей не только на расширение исследовательских программ, но в главной степени поощряющей переход к инновационной деятельности.

Комплексная система налогового стимулирования инновационного развития экономики состоит из направлений:

1) стимулирования спроса на инновации, и, соответственно, организаций, их потребляющих; организаций, создающих инновации, и организаций инновационной инфраструктуры;

В контексте этого направления также необходима доработка существующих мер налогового стимулирования инновационной деятельности с целью повышения их эффективности и разработка мер, направленных на создание системы ограничений по выпуску устаревшей продукции и использованию в производстве морально и физически устаревшего оборудования.

2) создание наиболее благоприятного налогового климата непосредственно для инновационных организаций. Особое внимание при разработке мер было уделено налоговому стимулированию малого бизнеса и разработке мер, по созданию специального налогового режима для инновационных предприятий.

Реализация этого направления представляется возможной через разработку специального налогового режима для инновационных организаций. В работе экспериментальным путем обосновано, что введение такого пакета налоговых мер будет способствовать усилению стимулирующего влияния налогов на развитие инновационной экономики в России, так как при их предоставлении будет использован комплексный подход, охватывающий стимулирующим влиянием как все стадии инновационной деятельности, так и всех субъектов, от деятельности которых зависит развитие инновационной экономики.

Литература:

1. Авдулов А.Н. Наука и производство : век интеграции (США, Западная Европа, Япония). М. : Наука, 1992. 168 с.
2. Барулин С. В. Теория и история налогообложения. М.: Экономистъ, 2006. 29 с.
3. Береговой В.А. Инновации (налоговый аспект) : зарубежный опыт / В.А. Береговая // Налоги. 2007. № 5. С.38-39
4. Боровская, О. И. Механизм налогового стимулирования инвестиционной деятельности в промышленности/ О. И. Боровская, С. М. Бухонова, Ю. А. Дорошенко и др.: Монография. СПб.: Химиздат, 2007. С. 22.
5. Васильева, А. Г. Налоговое регулирование инновационного развития экономики: дис. ... канд. экон. наук. Челябинск, 2010. 175 с.
6. Васильева, М.В. Мировой опыт реформирования современных систем налогообложения экономически развитых стран/ М.В. Васильева// Налоги и финансовое право № 7, Москва, 2008.
7. Васильева, М.В. Развитие принципов налогообложения/ М.В. Васильева, К.А. Соловьев// Журнал «Финансы и кредит», 35 (323), 2008.

8. Васильева, М.В. Распределение налогового бремени в обществе: косвенное налогообложение/Васильева М.В.//Налоги и финансовое право. 2008. № 6. С. 100-110.
9. Васильева, М.В. Стратегические тенденции в процессе совершенствования современных систем налогообложения экономически развитых стран/Васильева М.В., Соловьев К.А.//Финансы и кредит. 2008. № 37. С. 64-68[□]
10. Васильева, М.В. Макроуровневые параметры и ориентиры реализации концепции социально-экономического развития России/Васильева М.В.//Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2009. № 17. С. 20-30.
11. Гамза В.А., Большаков В.С. Россия и ведущие страны Азиатско-тихоокеанского региона: макроэкономический обзор // Финансист. 2011. №115. С. 44.
12. Кушлин В. И. Содержание инновационной деятельности. В сб.: Инновационный тип развития экономики России. М.: РАГС, 2005. С. 34 - 35.
13. Любушин, Н. П. Анализ систем налогообложения, применяемых предприятиями малого бизнеса/ Н.П. Любушин, Р.Я. Ивасюк // Экономический анализ: теория и практика. — 2010. — № 2. С. 2—12.
14. Малкова Ю. В. Налоги как инструмент развития инновационной экономики: дис. ... канд. эконом. наук. М., 2011. 200 с.
15. Мельникова, Н.П. Налоговое регулирование экономики : экономическое содержание и направления осуществления // Вопросы теории и практики современного налогообложения : сб. науч. ст. преп. каф. «Налоги и налогообложение» Финансовой академии при Правительстве РФ / под общ. ред. проф. Л.И. Гончаренко. М. : ФА, 2004. С. 228-237Ходов Л. Г. Налоги и налоговое регулирование экономики. М.: ТЕИС, 2003. С.59.
16. Налоговое стимулирование инновационных процессов / отв. ред. Н.И. Иванова. М. : ИМЭМО РАН, 2009. 160 с.; Нестеренко, Ю. Мировой опыт формирования национальных инновационных систем и проблемы России // Пробл. теории и практики упр. 2006. № 1. С. 81-87
17. Основные направления налоговой политики Российской Федерации на 2011 год и на плановый период 2012 и 2013 годов. Режим доступа: <http://www.minfin.ru/>. Дата доступа: 12 апреля 2012
18. Отчет о НИР по теме «Совершенствование налогового стимулирования развития инновационной экономики в России» (№ госрегистрации 01201054882). М.: Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, 2011.
19. Comparing Practices in R&D Tax Incentives Evaluation. Final Report. European Commission. Directorate General - Research. - Brussels. October 31, 2008. 145 p. Corporation Tax and Innovation : Issues at stake and review of European Union Experiences in the Nineties. European Commission. Innovation papers. 2000. №19. 148 p.

Kontakt***ОЛЬГА ИЛЬНИЧНА МАМРУКОВА***

КАНДИДАТ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАУК,
ПРОФЕССОР КАФЕДРЫ «БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ»
МЕЖДУНАРОДНОГО ИНСТИТУТА ЭКОНОМИКИ И ПРАВА

г. МОСКВА

РОССИЯ

E-mail: olga_mief@mail.ru

Milan Márton

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

POZNÁMKY K OBNOVE SOCIÁLNEHO KAPITÁLU¹

Abstrakt

Viacerí súčasní autori tvrdia, že technologicky vyspelé spoločnosti spotrebúvajú sociálny kapitál, ale súčasne ho prakticky aj v tej istej miere vytvárajú. Autor sa nedomnieva, že existuje akési „perpetuum mobile“ na vytváranie sociálneho kapitálu v modernej spoločnosti. Na jeho vytváranie nie je postačujúcou motiváciou ani egoistický záujem, ktorý ho vytvára ako vedľajší produkt.

Kľúčové slová: sociálny kapitál, moderná spoločnosť, egoistický záujem.

Abstract

Some of the contemporary authors mention that technologically developed societies consume social capital and also they make it. The autor of the paper does not think that there is „perpetuum mobile“ for creating the social capital in modern society. Egoistic interest is not sufficient for it. It is only a side effect of egoistic interest.

Key words: social capital, modern society, egoistic interest.

Napriek tomu, že pojem sociálny kapitál nie je starého dáta, to čo je obsahom tohto pojmu je vo viac alebo menej ucelenej podobe analyzované už dávno, ale v iných kontextoch a cez iné pojmy. Bez ohľadu na rôzne akcenty a prístupy k vymedzeniu sociálneho kapitálu je možné analyzovať ho aj z aspektu spoločenského poriadku, jeho historických foriem. Dokonca môžeme povedať, že problém spoločenského poriadku je základný. V tomto kontexte je potom sociálny kapitál možné nazerať ako to, čo usporadúva, koordinuje vzťahy a špecifickým spôsobom vytvára súdržnosť, kohéziu v rôznych formách usporiadania spoločnosti a na jej rôznych úrovniach.

Poriadok je v spoločenskovednom myslení uchopovaný rôzne. Ak by sme uvažovali len od novovekých predstáv môžeme hovoriť o mechanistických predstavách 18. storočia, cez spoločnosť, ktorá je samoorganizujúci systém (F. Hegel, K. Marx), k ústupu od sociológie „veľkých systémov“ a vstupu štatistického, pravdepodobnostného myslenia do skúmania spoločnosti (M. Weber). V 30. rokoch sa formuje koncept spoločnosti ako otvoreného systému (K. Popper). Tento pohyb je vyjadrený metaformami mechanizmu, organizmu, siete.² Do istej miery je možno v tomto pohybe vidieť snahu o exaktné vymedzenie spoločnosti ako mechanizmu a cieľom jej poznania malo byť predvídanie ako pri mechanickom pohybe až postupne s poznaním, že sociálny systém ako celok nie je uchopiteľný prostriedkami interpretácie mechanického pohybu, dochádza k posunu k neurčitosti vyjadrenej metaforou sietí. Spoločnosť je vlastne istý agregát, ktorému je poriadok skôr vnucovaný. Nemecké teórie, najmä klasické, uvažujú skôr s vývojom, dejinami, s historizmom, Kým Anglosasi

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia úlohy VEGA č.1/1009/11: Medzikultúrne vzťahy a sociálny kapitál.

² Pozri aj Novosád, F. *Osud a voľba*, s.11 a n.

analyzujú skôr vzájomné pôsobenie síl, koordinácie súčastí sociálneho pohybu a navodenie rovnováhy.

Individualisticko-racionalistické východisko sociálneho konania, koncipované už napr. M. Weberom vo vzťahu k analýze spoločnosti, je výrazným postojom v spore individualizmu a holizmu. Hľadanie rovnováhy prebieha cez teórie egoizmu, ale aj altruizmu, ktoré vyjadrujú princípy morálky, z ktorých sa odvíjajú individualistické alebo kolektivistické preferencie. Individualizmus a kolektivismus sú chápané ako protipóly a cez celé dejiny myslenia sa tiahne spor o interpretáciu ich interferencií v procese vývoja spoločnosti.³ Niekedy hľadanie rovnováhy medzi egoizmom a altruizmom takmer k relativizovaniu prípadne až k popretiu rozdielov (F. Hayek, J. Buchanan, J. Kinkor) v teórii voľby vychádzajúc z formálnych behavioristických postupov pri analýze motivácií aktu konania, pričom altruizmus je chápaný ako podmnožina egoizmu, alebo je s egoizmom ztotožnený. Egoizmus, resp. individualizmus je potom chápaný ako základný, večný princíp, ktorý je schopný vysvetliť celý komplex ľudského konania na všetkých úrovniach a v celej genéze ľudského rodu.

Vo všeobecnosti sa vo vývoji ľudskej spoločnosti vytvorilo viacero foriem koordinácie v závislosti od veľkosti skupín, zložitosti a mnohohrstenatosti sociálnych štruktúr a vzťahov. Napr. v malých sociálnych skupinách je formou koordinácie empatia. Výraznou formou koordinácie je násilie, ktoré spočiatku vystupuje ako bezprostredné osobné ovládnutie až k odosobneným formám ako je štát. Ďalšou výraznou formou je koordinácia hodnotovými sústavami. Cez hodnotové sústavy sa ozmysľuje ľudské konanie a má kľúčový význam aj pri interpretácii kultúry ako súčasti reglementácie a vytvárania poriadku. V západnej kultúre, a nielen v nej, významnú úlohu zohrávalo náboženstvo a stále ho aj zohráva, aj keď v modernej dobe sa do popredia dostávajú iné formy koordinácie a to výmena užitočností v podobe trhu kde sa tento vzťah stáva odosobneným a všeobecným. Pre moderné spoločnosti je typická koordinácia zmluvou, dokonca sa niekedy hovorí o zmluvnej spoločnosti. Medzi týmito jednotlivými formami sa vytvárajú rôzne vzťahy, napr. štát, právo, rodina, násilie, občianska spoločnosť. V prirodzenom svete (napr. v chápaní fenomenológie) sa zachováva koordinácia empatiou. Jednotlivé úrovne, skupiny sú i dnes koordinované rôznymi formami a jednu formu nie je možné subsumovať pod druhú a nie sú ani navzájom na seba redukovateľné.

Z istého aspektu je možné interpretovať aj sociálny kapitál ako formu koordinácie. Ide napr. o mechanizmy fungovania spolupráce, kooperácie, hodnotových rámcov, fungovanie hodnôt v podnikateľskom prostredí, vytváranie neformálnych sietí vzťahov až k interpretácii spoločenského poriadku vychádzajúc z ľudskej prirodzenosti. Takisto je ho možné analyzovať v rámci rodín, komunít (náboženských, etnických, profesiových, záujmových,...). V zásade všetky uvedené formy koordinácie môžu prispieť k produkovaniu sociálneho kapitálu, ale aj k jeho spotrebúvaniu. Či ide o jeden, alebo druhý proces, to závisí od jednotlivých foriem, od konkrétneho stupňa vývoja spoločnosti.

Orientácia v spoločnosti je spojená so sebainterpretáciou, ktorá je neoddeliteľnou črtou ľudskej existencie, má určitú štruktúru a, podľa M. Foucaulta, sa odohráva podľa troch vzorov, troch konštitutívnych modelov v ktorých sa človek sebainterpretuje. Ide o konštitutívne modely, ktoré sú prebrané z biológie, ekonómie a štúdia jazyka. „Na ploche biologickej produkcie sa človek objavuje ako bytosť, ktorá má funkcie – prijíma stimuly...odpovedá na ne..., má existenčné podmienky a možnosť nájsť stredné *normy* prispôsobenia... Na ploche ekonomickej projekcie sa človek objavuje ako bytosť, ktorá má potreby a túžby,... a teda má záujmy, túži po zisku a stavia sa proti ostatným ľuďom,...

³ Problém individualizmu a kolektivismu je, pochopiteľne, problémom, cez ktorý je možné interpretovať všetky civilizácie (T. Parsons, G. Hofstede a i.), tu hovoríme predovšetkým o západnej civilizácii. V iných civilizáciách je tento vzťah tematizovaný inak a iná je aj jeho genéza.

objavuje sa v nezredukovateľnej situácii *konfliktu*,... zavádza súbor *pravidiel*, ktorými konflikt ohraničuje a zároveň oživuje.“⁴ V poslednej projekcii sú gestá významy, rituály zvyky, znaky a znakové systémy. Tento systém poznania humanitných vied umožňuje poznať konštitutívne prvky spoločnosti, ale aj zložitú vzájomnú prepojenosť človeka na štruktúrne zložky adaptačného systému človeka v spoločnosti, jeho túžby a záujmy a aj jeho väzby ako bytosti symbolickej. Vo všetkých týchto projekciách sa nám odrýva i sociálny kapitál.

F. Fukuyama vymedzuje sociálny kapitál ako určitú podmnožinu noriem kultúry. „Sociálny kapitál možno definovať jednoducho ako súbor neformálnych hodnôt, či noriem spoločných pre členov nejakej skupiny, umožňujúci im vzájomnú spoluprácu. Ak členovia skupiny začnú očakávať, že sa ostatní budú správať spoľahlivo a čestne, tak si začnú navzájom *dôverovať*.“⁵ Dôvera, rešpektovanie istých morálnych noriem a pravidiel je uznávané aj ekonómami, aj keď skôr preto, že dôvera znižuje transakčné náklady. V zmysle Foucaultovej projekcie je to je to skôr rešpektovanie súboru pravidiel, ktorý nám pomáha riešiť konflikt. Z pozícií politológie sa skúma sociálny kapitál ako významný faktor vzniku občianskej spoločnosti. Jeho význam sa zdôrazňuje v súvislosti s liberálnou demokraciou. Prospešnosť a význam sociálneho kapitálu je teda posudzovaná nielen z hľadiska významu pre ekonomiku, ale aj z hľadiska dobra, spravodlivosti a solidarity.

Samotná súdržnosť a solidarita býva spravidla spájaná s pozitívnymi konotáciami, ale mimo skupiny v rámci ktorej je možné hovoriť o empatii, o koordinácii hodnotami, napr. vo vnútri rodiny, úzkych spoločenstiev (mafia, kluby) to nemusí platiť. Isté morálne normy, kódex správania vo vnútri skupiny podporuje jej kohéziu, ale navonok môže pôsobiť negatívne (napr. konflikty istých kultúrnych tradícií s pravidlami, ktoré platia v spoločnosti, s jej právnymi a morálnymi normami,...)

Napr. pri rodine, pokrvnom príbuzenstve je silný sociálny kapitál, ale tento sociálny kapitál, môže prinášať nepotizmus, korupciu v ekonomickom a verejnom živote. Dôvera a korektnosť fungujú rozdielne v rôznych skupinách, ale aj v rôznych civilizáciách. Krajiny západnej civilizácie majú voľnejšie väzby v rodine, koncentrujú sa skôr na jadrovú rodinu a sú pod silným vplyvom individualizmu. Novovek s nástupom trhových a zmluvných vzťahov ako generalizovanej formy vzájomných kontaktov, rozrušil nielen klasické rodinné väzby, ale predchádzajúcu stavovskú spoločnosť.

Komunity, komunitné cnosti s ich predstavou dobrého a správneho síce ešte stále fungujú a tento hodnotový rámec preberá aj svetské myslenie a moderná spoločnosť, ktorá ich využíva v službách modernej racionality, v službách ekonomickej efektívnosti. Ide o „poslednú službu komunit“ (Keller). Ide o to, aby tradičné hodnoty komunit boli užitočné pri riadení formálnych organizácií (firiem) a hodnoty ako empatia voči druhým, lojalita k celku, ochota obetovať v prospech celku. „Sociálny kapitál má byť celkom inštrumentálne dávkovaný v prostredí firmy v takej miere, ktorá v procese prudkých zmien zaručí jej integritu a pri vzrastajúcej neistote vo vzťahu k budúcnosti bude motivovať zamestnancov k zvyšovaniu ich výkonu.“⁶ Vzniká paradoxná situácia. Ekonomická racionalita rozbila tradičné formy komunity, zároveň sa však snaží cez vnútrofirijnú kultúru vzbudiť zdanie súdržnosti cez hodnoty, pričom často je táto „kohézia“ udržiavaná skôr vonkajším tlakom, napr. obavami z prepustenia, závislosti na vedení etc.

Viacerí významní sociológovia, politológovia, ale aj iní spoločenský vedci, sa zhodujú v tom, že dochádza k poklesu toho, čo označujú ako sociálny kapitál, aj keď ich vymedzenia obsahu pojmu sú dosť odlišné. Kým P. F. Bourdieu chápe sociálny kapitál ako niečo čím disponujú elity, J. Coleman prisudzuje sociálny kapitál všetkým vrstvám spoločnosti, ako

⁴ Foucault, M.: *Slová a veci*, s.470-471.

⁵ Fukuyama.: *Veľký rozvrat*, s.28.

⁶ Keller, J.: *Nejistota a dôvera*, s.70.

celok hodnôt a postojov, ktoré charakterizuje ochota uprednostniť skupinový záujem pred vlastným. Sociálny kapitál je akoby „nadindividuálnou komunitnou vzájomnosťou“⁷, je nástrojom konformity a sociálnej kontroly. Časť autorov hovorí o poklese sociálneho kapitálu v procese veľkých sociálnych zmien, ktorý sa však znovu vytvára s konsolidáciou nového poriadku. Fukuyama napr. tvrdí, že „súčasný technologicky vyspelé spoločnosti aj naďalej potrebujú sociálny kapitál, čerpajú z neho a potom ho dopĺňajú takmer rovnakou mierou ako predtým.“⁸ Podľa nazerania jednotlivých autorov sa sebautváranie prirodzeného spoločenského poriadku chápe rozdielne. Podľa konzervatívcov je nástrojom spontánnej samoorganizácie náboženstvo, liberáli hovoria o občianskej spoločnosti.

Napriek tomu však nemôžeme hovoriť nejakom „perpetuum mobile“, ktoré produkuje vzťahy dôvery a kohézie v spoločnosti. Bez toho aby sme zachádzali v analýze príliš ďaleko, je možné pripustiť, že istá spontaneita, napr. pri vytváraní noriem cez diskurz komunity, tu funguje, ako aj to, že človek ako spoločenský tvor nachádza namiesto rozpadnutých foriem spolupráce nové a potrebuje isté uznanie cez iného človeka v procese vzájomného sebaopotvrdzovania.

V súčasnej dobe však dochádza k tomu, čo napr. U. Beck nazýva „vynútená individualizácia“⁹. Tento proces krajnej individualizácie, preferovania vlastného individuálneho záujmu pred záujmom spoločnosti, komunity, štátu, je hlavným pri spotrebúvaní sociálneho kapitálu. V istom obmedzenom kontexte môžeme hovoriť o individuálnom záujme ako zdroji sociálneho kapitálu, napr. pri potrebe združovať sa,... Niektoré formy spolupráce poskytujú jedincom výhody. Ekonomovia sú, ako uvádza F. Fukuyama, často prekvapení, „že na svete existuje až toľko spolupráce, pretože podľa teórie hier je často ťažké dosiahnuť kooperatívne riešenia.“¹⁰ Toto konštatovanie je možné potvrdiť nielen na individuálnej úrovni, ale aj na úrovni makroekonomickej, či sociologickej.¹¹

V závere teda môžeme skôr povedať, že v súčasnej dobe, napriek neustálemu produkovaniu sociálneho kapitálu v rôznych sférach, na rôznych úrovniach, prevažuje skôr trend individualizácie, ktorý prináša skôr nedôveru, snahu získať na úkor druhého, znižovanie kohézie spoločnosti, pričom kooperovanie v rámci určitých celkov je dosahované skôr vonkajšou reglementáciou, závislosťou na ekonomických podmienkach svojho života, ktoré skôr vytvárajú pre neho existenčnú neistotu, ohrozenie. Napriek istému optimizmu a zdôvodňovaniu neustálej reprodukcie sociálneho kapitálu, nakoniec i F. Fukuyama pripúšťa, že nič nám nezaručuje, že v kolobehu poklesov a stúpaní sociálneho kapitálu dôjde k zlepšeniu.¹² Istú nádej predpokladá v tom, že človek má vrodenu schopnosť nastoľovať spoločenský poriadok. Miera individualizácie, pochopenie vzájomnej komunikácie ľudí iba ako výmeny užitočností, posudzovanie úspešnosti cez konzum a majetok, však nedávajú veľkú nádej, že tento obrat nastane v krátkej dobe.

Použitá literatúra:

1. BECK, U.: Riziková spoločnosť. Na ceste k jinej modernite. Praha: SLON, 2004.
2. FOUCAULT, M.: Slová a veci. Archeológia humanitných vied. Bratislava: Pravda 1987

⁷ Pozri Keller, J.: *Nejistota a dôvera*, s.56 a n.

⁸ Fukuyama, F.: *Veľký rozvrat*, s.275.

⁹ Beck, U.: *Riziková spoločnosť*, s.212.

¹⁰ Fukuyama, F.: *Veľký rozvrat*, s.185.

¹¹ Pozri aj článok autora tohoto príspevku: *Sociálny kapitál, ekonómia, hodnoty*, ktorý bol publikovaný v časopise FMV EU Almanach č.1/2012.

¹² Pozri citované dielo F. Fukuyamu s.305 a n.

3. FUKUYAMA, F.: Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku. Bratislava: AGORA, 2005.
4. KELLER, J.: Nejistota a dôvera aneb K čemu je modernitě dobrá tradice. Praha: SLON 2010.
5. MÁRTON, M.: Sociálny kapitál, ekonómia, hodnoty. In: ALMANACH FMV EU Bratislava, č.1, 2012
6. NOVOSÁD, F.: Osud a voľba. Max Weber ako diagnostik modernej kultúry. Bratislava: IRIS, 1997.

Kontakt

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
E-mail: marton@euba.sk

Milan Márton

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

MIGRÁCIA, KULTÚRNA PLURALITA A RIZIKÁ VNÚTORNEJ KOHÉZIE SPOLOČNOSTI¹

Abstrakt

Počet prisťahovalcov v posledných desaťročiach v niektorých krajinách EÚ výrazne vzrástol. Tieto krajiny si vytvárali rôzne politiky voči prisťahovalcom, aj rôzne modely súžitia kultúr, či integrácie do spoločnosti. Vytváranie priestoru pre kultúrnu inakosť viedlo k vytvoreniu oddelených enkláv, ktoré čoraz viac narušujú vnútornú koherenciu spoločnosti, či v rovine právnej, politickej a i. Tieto skutočnosti viedli k spochybnovaniu efektívnosti doteraz uplatňovaných modelov integrácie prisťahovalcov.

Kľúčové slová: migrácia, modely integrácie, separované enklávy, kohézia.

Abstract

The number of immigrants rose noticeably in some of the EU countries during last decades. Those countries had different policies to immigrants and also different models of coexistence of cultures. Creating of space for cultural diversity led to the separated enclaves that more and more disturb internal political and legal coexistence of society. Those facts brought in question efficiency of current models of immigrants' integration.

Key words: migration, models of integration, separated enclaves, cohesion.

Migrácia je jedným z charakteristických znakov súčasnej doby. V histórii ľudstva, v etnogenéze, nie je ničím neobvyklým. Naopak, je jej súčasťou od vzniku ľudskej populácie. Jej rozsah a špecifiká dané globalizáciou a viac než dvojnásobným nárastom celkovej svetovej populácie po 2. svetovej vojne spojené s prehlbovaním nerovnomerností ekonomického vývoja a regionálnych rozdielov, rozpadom koloniálnych sústav, konštituovaním nových štátov a režimov, politické a vojenské konflikty, atp. vytvárajú špecifické predpoklady a rámce migračných pohybov.

Vo vzťahu k migrantom osciluje vytváranie migračnej politiky v Európskej únii medzi nacionalizmom a univerzalizmom ľudských práv.² Univerzalistické predstavy v ideáloch európskeho zjednotenia dostali nový impulz po r. 1989. Európski intelektuáli začínajú uvažovať o renesancii európskeho kultúrneho spoločenstva, ktoré by destilovalo „z európskej kultúry jej najvlastnejšiu ideovú podstatu,... zdôvodnené východiská pre zachovanie kultúrnej identity Európy 21. storočia.“³ Obdobie osvietenstva nie je len obdobím vlády univerzálneho rozumu, ale aj univerzálnych všeľudských hodnôt, kde je síce prezentované východisko sloboda, občan atď., ale pozícia jednotlivca sa neodvodzuje od etnika, národa, ale od univerzálneho ľudstva. Na druhej strane vznikajú, napr. v nemeckom romantizme (práce

¹ Príspevok spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č.1/0280/11: Prisťahovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy.

² Systematicky sa touto problematikou zaoberá práca BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P.: Přistěhovalectví a liberální stát, která vyšla na Masarykově univerzitě v Brně v r.2005.

³ Oravcová, M.: Európa 21. storočia – osvietenstvo ešte raz? In Filozofia 12, 1992, s.718.

Herdera), ktoré odmietajú univerzálne hodnoty a akcentujú národné (Volksgeist). Človek je už v osvietenstve chápaný ako bytosť, ktorá si je sama schopná stanoviť mravný zákon. Mravnosť je pritom odvodená od schopnosti žiť podľa rozumom stanovených pravidiel. Túto schopnosť majú, podľa I. Kanta, všetci ľudia a preto môžu byť nositeľmi rovnakých ľudských práv. I. Kantovi z toho vyplynulo, že všetci ľudia môžu byť občanmi. Autonómia jednotlivca sa prejavuje v schopnosti stanoviť limity vlastného správania v normatívnych aktoch. V politickej rovine to predpokladá osobnú slobodu a všeobecnú rovnosť. Autenticita, identita, metafyzické dobro sa v komunitarizme obracajú proti dôrazu na procedurálnosť, pravidlá a akcentujú substantívne vymedzenie politickej morálky, dobro pred právom. Kľúčovou ostáva otázka, či je prioritná kantovská deontologická morálka individuálnych práv, alebo komunitarizmus s etikou spoločného dobra, kolektívnych cieľov, kultúrnej identity.

Ch. Taylor napr. hovorí o doplnení ideálu všeludskej rovnosti, rovnej dôstojnosti všetkých, uznaním odlišnosti skupín. Akt uznania je dôležitým aspektom formovania ľudskej identity, ktorá sa vytvára sociálnom dialógu. Garancie znevýhodneným skupinám často môžu ísť nad rámec individuálnych ľudských a občianskych práv. Rovné uznanie jednotlivca ako predstaviteľa univerzálneho ľudského druhu je vystriedané rovným uznaním partikulárnych skupín, procedurálny liberalizmus je vystriedaný multikulturalizmom⁴. Pri dôkladnejšej analýze však zistíme, že existencia čisto procedurálneho liberálneho štátu, ktorý by bol eticky neutrálny a nemal žiaden národný obsah je problematická. Schodnejšou cestou je spojenie univerzalistického individualizmu, osobnej autonómie s partikularizmom kultúrnej identity, cez ktorú sa realizuje. Napr. i W. Kymlicka sa snaží o prekonanie dichotómie univerzalistického individualizmu a poňatia človeka ako sociálnej bytosti. Ak chce štát uznať svojich občanov ako ľudí, musí, podľa W. Kymlicku⁵, uznať ich ako príslušníkov kultúrnych skupín.

Podľa nášho názoru najsyntetickejšie vyjadruje túto pozíciu J. Habermas, ktorý sa snaží prekonať dichotómiu individuálnych práv a spoločného dobra, pričom vychádza z individuálnej autonómie, svojho konceptu diskurzu a teórie komunikatívneho konania. Stanovenie toho, ktoré dobro je univerzálne a ktoré partikulárne sa deje prostredníctvom demokratického dialógu a procedurálne pravidlá nie sú nezávislé a apriórne. Test univerzalizácie cez dialóg je permanentný. Spravodlivosť a dobro teda nestoja proti sebe z hľadiska prvotnosti z čoho vyplýva i rovné uznanie menšinových kultúr ako podmienka integrity a uznania individuálnych príslušníkov. Ideálom multikulturality je dať možnosť občanom žiť v ich kultúrnom dedičstve, tradíciách, rešpektovať a nediskriminovať ich⁶. V politickej rovine ich je však možné tolerovať len pokiaľ nie sú fundamentalistické a neohrozujú kultúrnu pluralitu. Mnohosť kultúr, ktorá by mohla viesť k ich izolovanosti má byť preklenutá ich príslušnosťou k občianskej spoločnosti. Podľa Habermasa je legitímne očakávať od prisťahovalcov pripravenosť prijať politickú kultúru ich novej vlasti bez vzdania sa vlastných kultúrnych noriem. Multikulturalita môže byť i segregáčna a viesť ku getoizácii iných kultúr. Sociálna integrácia by mala, podľa J. Habermasa, mať dve roviny: eticko-kultúrnu integráciu (skupiny, subkultúry, menšiny,...) a eticko-politickú integráciu, v centre ktorej sú ústavné princípy. Duálna identita – politická a kultúrna, by znemožnila aby si jedna skupina privlastnila štát a prekonala univerzalizmus liberálov, ktorí sú kritizovaní pre

⁴ Taylor, Ch., Gutnam, A. (ed.) Multikulturalizmus. Zkoumání politiky uznání, s. 56-68.

⁵ Kymlicka, W.: Multicultural Odysseys. Navigating the New International politics of Diversity, s.65-66.

⁶ Situácia v realite je pochopiteľne komplikovanejšia. Veľa závisí i od početnosti menšiny v istom regióne, vytvorenie istých politických, či iných inštitúcií, ktoré zastupujú menšinu a participujú na verejnom priestore. Často však tento naprosto legitímny akt vedie skôr k tomu, že diskurzu vo verejnom priestore sa zúčastňujú len zástupcovia menšín a uzatváranie v gete sa skôr posilňuje, pretože exkluzivita postavenia týchto zástupcov vyplýva práve z tejto skutočnosti a tak často ani nemajú reálny záujem izoláciu menšiny prekonať.

kozmpolitizmus, alebo separatizmus niektorých multikulturalistov, ktoré absolutizujú rozdiely, čo vedie k segregácii⁷. Habermasov koncept spája liberálny princíp individuálnych práv s prvkami komunitarizmu. Celkovo je možné konštatovať, že uvádzané koncepcie multikulturalizmu majú ešte stále znaky liberálno-osvietenskej koncepcie štátu a potláčajú jeho národný charakter.

Silnej kritike často čelí komunitaristický typ multikulturalizmu. Jeho známy kritik G. Sartori považuje multikulturalizmus za cesty k zániku liberálneho štátu. Je proti uplatňovaniu abstraktných princípov multikulturalizmu a klasifikácii občanov podľa askriptívneho statu a na základe toho poskytovať jednotlivcom ich práva.

V Európe sa vytvorili tri modelové typy integračnej politiky migrantov, riešenia vzťahu medzi národným a univerzalistickým. Ide o modely tak ako sa vytvorili vo Francúzsku, Nemecku a Anglicku. Francúzsky model, označovaný ako asimilacionistický typ integrácie, predpokladá, že migranti sa stanú rovnoprávnymi členmi spoločnosti, pochopiteľne, za predpokladu, že prijmú kultúrne vzorce hostiteľskej krajiny. Konkrétne prístupy Francúzska sa vyvíjali ako zvláštna zmes republikanizmu a imperializmu. Proti partikulárnej identite (napr. nemecké *ius sanguinis*) je univerzalistická idea republiky s ideou rovnosti, občianstva, *ius soli* (vo Francúzsku už od r.1889)⁸. V istom období si robí tento univerzalizmus nárok na všeludskú platnosť. Kultúrne odlišnosti skupín sú tolerované ako súkromná záležitosť. V zmysle jakobínskeho ideálu je spoločnosť spoločenstvom rovných jednotlivcov a nie skupín, je jedným a nedeliteľným národom. Od 20.rokov 19. storočia je Francúzsko krajinou imigrantov, čo bolo spôsobené silnou industrializáciou krajiny. Ešte v 60.rokoch však Francúzsko nevnímalo samé seba ako prisťahovalecký štát. Postupne Francúzsko prechádza k riadenej migrácii a moderný francúzsky národný štát začína vnímať náboženské, jazykové, ideologické a kultúrne rozdiely ako ohrozenie národnej identity. Od prisťahovalcov sa očakáva ovládanie jazyka, preberanie noriem a ideálov autochtónnej spoločnosti a akceptovanie právneho systému spoločnosti. Pod tlakom multikultúrnych ideí sa asimilačný tlak oslabil, ale po útokoch islamských fundamentalistov opäť silnie asimilačný tlak a očakávaná. Úspechy asimilačnej politiky boli zaznamenávané u prisťahovalcov, ktorí patrili k podobnej kultúre, ale nárastom počtu moslimských, či černošských prisťahovalcov, sa dostala táto integračná politika do vážnych ťažkostí.

Nemecký model, označovaný ako diferencovaná inkorporácia, či etnicko-exkluzivistický model alebo segregáčny model, vychádza z *ius sanguinis*, resp. u niektorých autorov *Blut und Boden*, ako charakteristické znaky exkluzivity príslušnosti k národu. Ako sme uviedli už vyššie, vychádza sa z Herderovho konceptu zachovania vlastnej identity národa. Pri masívnej vlne prisťahovalectva po 2. svetovej vojne Nemecko skôr model tzv. nulovej imigračnej politiky, keď sa predpokladalo, že po istom čase sa pracujúci vrátia do krajiny svojho pôvodu. Imigranti sa inkorporujú do niektorých oblastí života občianskej spoločnosti, ale sú vylúčení z plnej participácie na ekonomických sociálnych a kultúrnych vzťahoch. Tento model nie je politicky integračný, ale skôr segregujúci.⁹ Tento model v Nemecku zlyhal, pretože väčšinou migranti z krajiny neodišli, ale, aj v súlade so zmenami v európskej a nakoniec i nemeckej legislatíve, došlo k nárastu počtu migrantov ako dôsledok zlučovania rodín. Dokonca Nemecko v rámci členských krajín EÚ, práve vďaka svojej ekonomickej vyspelosti, predstavuje najčastejšiu cieľovú krajinu migrantov. Nemecko, najmä po roku 2000, zmenilo svoju migračnú politiku v duchu toho, že naturalizácia cudzincov je verejným záujmom. Uvoľnili sa podmienky pre získanie občianstva, ale ostáva podmienka

⁷ Pozri Habermas, J.: Boje o uznaní v demokratickom právnom státe. In: Taylor, Ch., Gutman, A. (ed.): Multikulturalizmus. Zkoumání politiky uznání.

⁸ Pozri aj Barša, P.: Politická teorie multikulturalizmu, s. 219 a i.

⁹ Tamtiež, s.10.

riadiť sa princípmi nemeckej ústavy.¹⁰ V roku 2007 nemecká vláda prijala Národný integračný plán. Celý tento proces predstavuje zásadný posun k „redefinovaniu nemeckého národa z etnického na občiansky“¹¹

Tretím typickým modelom migračnej politiky a súžitia s menšinami je Veľká Británia. Pozornosť sa nesústreďuje na jednotlivcov, ale na vzťahy medzi skupinami. Práva jednotlivcov sú odvodené od práv skupín. Tento model v sebe spája uznanie odlišností a rozdielov v učebných osnovách, kultúrnych a iných inštitúciách. Ide ale o špecifický druh pluralizmu, kedy sú kultúry poňaté hierarchicky, pričom anglická kultúra stojí nad ostatnými. Od migrantov sa neočakáva, že sa stanú Angličanmi, ale ich zvyky, spôsob života by nemali narušovať privilegované postavenie anglickej kultúry. Istým spôsobom sa i tento model potvrdzuje, že iba nastolením individuálnej rovnosti môže dôjsť k eliminácii skupinových odlišností. Postupne sa pre imigrantov rozširoval priestor pre uplatnenie (ale mimo napr. parlamentu, bezpečnostných síl atp.). Za T. Blaira neznamenal prijatie občianstva V. Británie vzdanie sa skupinových kultúrnych vzorov správania, ale ovládanie spoločného anglického jazyka bolo požadované. Kým ešte v tomto období je multikulturalizmus vnímaný oficiálne priaznivo už D. Cameron ho hodnotí kriticky a uvádza, že multikulturalistický status umožňoval žiť oddelené životy odlišným kultúram, toleroval segregované spoločenstvá, ktoré postupujú proti hodnotám majority. Reakciou bolo obvinenie zo strany islamistov, že D. Cameron hodlá zmeniť ich náboženstvo. Vo Veľkej Británii Muslimská rada Británie používa právo šarija¹². Prejavom uplatňovania komunitného hodnotového a právneho systému je aj isté akceptovanie mnohoženstva, kedy moslimovia môžu poberať dávky na všetky svoje ženy. V. Británia ako jeden zo svetových vzorov multikulturalizmu sa po teroristických útokoch z r.2001 odkláňa od predchádzajúcich postojov a začína požadovať zmeny, ktoré smerujú skôr k asimilačnému modelu. Už druhá vláda T. Blaira začína hovoriť o spoločenskej súdržnosti a prijíma dokumenty ako Budovanie kohéznych komunít, Kohézia spoločnosti, stratégia Zabezpečené hranice. Tieto dokumenty zdôrazňujú britskú identitu a určenie istých hraníc podpore odlišnosti.

Ak by sme mali horeuvedené stručne zhrnúť, vo všetkých týchto krajinách, napriek odlišnosti prístupov v jednotlivých krajinách, tieto v rozličnej miere rešpektovali ich kultúru. Toto viedlo k vytváraniu izolovaných enkláv, get, ktoré nie sú pod dostatočnou kontrolou štátu, či samosprávy a pretrvávajú tu kultúrne vzorce, ktoré sú často v rozpore s právnym poriadkom štátu. Ako poznamenáva G. Sartori: ...integrácia prebieha iba vtedy, ak ju prijímajú a považujú za žiaducu tí, ktorí sú integrovaní...občianstvo poskytnuté neintegrovateľným imigrantom tak nevedie k integrácii, ale k dezintegrácii...“¹³ Celkove je možné súhlasiť s mnohými autormi, že multikulturalizmus ako jedna z nosných ideí Európskej únie, v mnohom nebol naplnený.¹⁴ Charta základných práv Európskej únie zaväzuje k rešpektovaniu kultúrnej, náboženskej a jazykovej rozmanitosti spojená so značnou otvorenosťou európskych krajín a pocitmi viny za koloniálnu minulosť, často vedú k odsudzovaniu trendov k sprísneniu prísťahovaleckej politiky, či dokonca k vyhlasovaniu práva na imigráciu. Sprísňovanie imigračných zákonov býva označované za prejav rasizmu a diskriminácie.

¹⁰ V týchto intenciách je i Habermasov koncept „ústavného minimalizmu“.

¹¹ Barša, P., Baršová, A.: Přistěhovalectví a liberální stát, s.131.

¹² Vo Veľkej Británii je špecifická situácia kedy, ale len navonok, je tu istá podobnosť, že náboženstvo a štát nie sú oddelené a aj ústava zdôrazňuje dominantné postavenie anglikánskej cirkvi. V politickom režime, právnom systéme etc. sú však rozdiely výrazné. Celkove v Európe sú najvýraznejšie (i vzhľadom na početnosť) problémy s integrovaním moslimskej minority do majoritných spoločností. Pozri aj J. Lidák: Európa a moslimovia. Kolín 2009, s.242 a n.

¹³ Sartori, G.: Pluralizmus, multikulturalizmus a přistěhovačci, s.69.

¹⁴ Pozri napr. aj príspevok Bednář, M.: Selhání multikulturalizmus a Evropská unie. Kolín 2011, s.21 a n.

Sme si vedomí, že problematika segregácie je zložitejšia a pristupujú k nej ďalšie faktory, napr. sociálne, geografické, politické a i. Napr. dobre fungujúca ekonomika zlepšuje podmienky integrácie do spoločnosti. Známym je príklad predmestia nemeckého mesta Neuköll kde je vysoká - až 35% - nezamestnanosť, väčšina detí končí v základnej škole a sú prakticky nezamestnateľné, pokiaľ napr. Stuttgarte je rovnaký podiel Turkov, ale problémy sú tu menšie.

Aj vplyvom podobného vývoja vo viacerých krajinách dochádza k zblížovaniu prístupov k integrácii, kedy je požadovaná akceptácia politického rámca liberálnej spoločnosti a absencia zásahu štátov do identity prisťahovalcov.¹⁵ Čoraz viac dochádza i k regulácii počtu migrantov. Situácia so súdržnosťou spoločnosti sa vyhracuje i s komplikovanou sociálnou situáciou v krajinách Európy, s rastom nezamestnanosti. Značná časť migrantov je veľkou sociálnou záťažou, čo zhoršuje situáciu. Čoraz viac sa kladú otázky o miere otvorenosti a „priepustnosti“ západných krajín, otázky ochrany identity autochtónnych kultúr, otázky okolo interpretácie tolerancie a jej miery, miery toho, koľko imigrantov tá ktorá krajina „unesie“ bez toho aby sa deštruoval jej sociálny a hodnotový systém.

Použitá literatúra:

1. BARŠA, P.: *Politická teorie multikulturalizmu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003. ISBN 80-7325-020-9.
2. BARŠA, P., BARŠOVÁ, A.: *Přistěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Mezinárodní politologický ústav 2005. ISBN: 80-210-3875-6.
3. BEDNÁŘ, M.: *Selhání multikulturalismu a Evropská unie*. In: *Interkulturní dialog a Evropská unie na začátku 21.století*. Kolín 2011. Zborník z MVK ARC-VŠPSV v Kolíne.
4. HABERMAS, J.: *Boje o uznání v demokratickém právním státě*. In: Taylor, Ch. et al.: *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. Praha: Filosofia nakl. AV ČR 2001.
5. KYMLICKA, W.: *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*. New York: Oxford University Press 2007.
6. LIĐÁK, J.: *Európa a moslimovia*. In: *Menšiny a integrujúci sa Evropa*. Kolín 2009. Zborník z MVK ARC-VŠPSV v Kolíne.
7. MÁRTON, M.: *Poznámky k niektorým kontextom multikulturality*. In: R. Sťahel', Z. Plašienková (eds.): *Historické a súčasné podoby myslenia a komunikácie*. Zborník z MVK v Nitre. Bratislava: IRIS 2008.
8. ORAVCOVÁ, M.: *Európa 21. storočia – osvietenstvo ešte raz?* In: *Filozofia 12*, Bratislava: SAV 1992, č.2.
9. SARTORI, G.: *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti*. Praha: Dokořán 2005.
10. ŠTEFANČÍK, R.: *Úrovne migračnej politiky*. In: *Politické vedy/ štúdie*.
11. TAYLOR, Ch., GUTMAN, A. (ed.): *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. Praha: Filosofia 2001.

¹⁵ Baršová, A., Barša, P. 2005, s. 37.

Kontakt

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b,

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: marton@euba.sk

Ján Matis

FAKULTA POLITICKÝCH VIED A MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

BUDÚCNOSŤ AMERICKÉHO KONZERVATIVIZMU

Abstrakt

Autor sa v práci zaoberá súčasným americkým konzervativizmom a jeho budúcnosťou. Prežije americký konzervativizmus 21. storočie v súčasnej podobe, alebo bude nútený ustúpiť zo svojich ideálov a postojov? Americký konzervativizmus je rozdelený na niekoľko smerov. Nejednotnosť sa prejavila aj pri schvaľovaní kandidátov na amerického prezidenta, kedy sa nevedeli dohodnúť na jednom mene. Každá frakcia je jedinečná, ale tradície sú to čo v súčasnosti spája amerických konzervatívov. Spájajú ich konzervatívne idey, na ktoré sa pozerajú rozdielne pri pohľade do budúcnosti. Konzervatívna politika vo svete je v dnešnej dobe na ústupe, ale v USA je politický systém rozdelený na dva tábory, čo z určitej časti uľahčuje konzervatívcom prácu. Republikáni v Spojených štátoch amerických sa budú musieť rozhodnúť čo obetujú, aby zachovali popularitu a samozrejme tradície, z ktorých vychádzajú.

Kľúčové slová: USA, konzervativizmus, republikáni, tradície, hodnoty, budúcnosť, frakcie.

Abstract

The author deals with the work of contemporary American conservatism and its future. American conservatism survive the 21st century in its present form, or be forced to retreat from their ideals and attitudes? American conservatism is divided into a several of directions. Fragmentation is also reflected in approving candidates for U.S. president ever could not agree on a one name. Each faction is unique, but what traditions are now associated American Conservative. Associated their conservative ideas, which, however, look different to the future. Conservative politics in the world today is on the decline, but in the U.S. political system is divided into two camps, as part of a conservative job easier. Republicans in the United States will have to decide what is sacrificed to maintain popularity and of course tradition from which they are based.

Key words: USA, conservatism, republicans, traditions, values, future, fraction.

Spojené štáty Americké sú obrovskou krajinou s neobmedzenými možnosťami, silnou ekonomikou a stále supervelmocou. Od týchto aspektov sa vyvíja aj politická scéna, ktorá reaguje a bude musieť reagovať na aktuálne výzvy, s ktorými zápasí americká spoločnosť. Americké konzervatívne myslenie je špecifické hospodárskym individualizmom, sociálnym darwinizmom a nacionalizmom. To sa prejavuje podporou voľného trhu a individuálnej súťaživosti, ktoré sú zárukou ekonomického rastu a prirodzeného rozvoja spoločnosti za predpokladu fungujúceho právneho systému a ochrany súkromného vlastníctva a rovnosti príležitostí.

Koncom 18. storočia francúzsky filozof Edmund Burke položil základy moderného konzervativizmu, jeho dielo Úvahy o Francúzskej revolúcii je vzorom pre moderných konzervatívov. Americký konzervatívci čerpajú zo svojich tradícií, ktoré im priniesli európsky prisťahovalci nespokojní so svojou situáciou na európskom kontinente. Preto sa v tejto krajine dobre znáša sloboda s náboženstvom.

Republikánska strana je rozdelená na niekoľko frakcií, ktoré v rámci tejto strany presadzujú svoje záujmy. Na rozdiel od demokratickej strany, ktorá v sebe obsahuje len klasické prúdy – ľavý, pravý a tzv. centristi. Konzervatívci sú v tomto oveľa špecifickejší. Vznik rôznych typov konzervativizmu v hlavných centrách intelektuálneho života podľa všetkého podnietil oživenie niekdajšieho aktivizmu (práva černochovej, menšín a pod.)

Republikáni sú typickou americkou volebnou stranou. V porovnaní s konkurenčnou Demokratickou stranou je republikánska považovaná samozrejme za konzervatívnu a elitársku, jej stranícka štruktúra a formy činnosti majú bližšie k tradičným európskym politickým stranám než demokrati. Republikánska strana je často viac sociálne konzervatívna a ekonomicky libertariánska ako demokratická a má väzby s obidvoma ekonomickými skupinami Wall street (veľké korporácie) a Main street (miestne obchodné skupiny). Majú však aj malú podporu medzi odborárskymi vedeniami, ale o to väčšiu podporu medzi modrými goliermi. Strana všeobecne podporuje nízke dane a limitovanú moc vlády v niektorých ekonomických oblastiach, kým v iných podporuje zásah vlády. Za najefektívnejšiu považujú vládu, ktorá má najbližšie k ľuďom. Majú svojrázny výklad občianskych práv, veria v rovnaké práva, spravodlivosť a v rovnakú príležitosť, bez ohľadu na rasu, vyznanie, vek, pohlavie a národnú príslušnosť. Individuálne schopnosti, dôstojnosť, sloboda a zodpovednosť musia byť rešpektované a uznávané. Rodina považujú za základ americkej spoločnosti, ktorá musí byť rešpektovaná a pozdviňovaná. Vyzdvihujú silu a hrdosť národa a zároveň ich cieľom je rozšírenie myšlienky ľudskej slobody a ľudských práv po celom svete. „Vyznávajú názor, že slobodný ľud musí byť mravný, nábožný a umiernený primerane k svojej slobode.“ (Tocqueville, 2009, s. 590)

Každá frakcia v strane je jedinečná, ale dokážu sa spojiť za jedným cieľom. Tradície v súčasnosti spájajú amerických konzervatívcov. Stmelujú ich konzervatívne idey, na ktoré sa však pozerajú rozdielne pri pohľade do budúcnosti. Ani samotná strana do vnútra nevyzerá jednotná, v rámci nej prebiehajú vnútorné boje o budúcnosť konzervatívnej politiky v USA. Pre lepšie pochopenie amerického konzervativizmu si zadefinujeme jednotlivé prúdy.

Klasický alebo inštitucionálny konzervativizmus, niekedy nazývaný aj tradičný konzervativizmus má odpor k rýchlym zmenám vo vládných a spoločenských inštitúciách. Tento druh konzervativizmu je anti - ideologický natoľko, že zdôrazňuje proces (pomalé zmeny) nad výsledkom (žiadna konkrétna forma vlády). Úsilie tradicionalistov spočíva v zabezpečení širokého národného konsenzu, apelujú na tradičné predstavy, autoritu a náboženstvo. Russell Kirk vyčlenil princípy tradicionalistického konzervativizmu:

„1, Viera v pokrok vysokej úrovne (zabezpečenie ľudskej spôsobilosti adaptáciou);
2, Prepojenie ekonomiky a politiky, politiky a etiky, etiky a náboženského chápania.“
(Kirk, 1978, s. 234)

Tradicionalizmus spočíva v zásade chápania zmeny, obnovy, reformy, uskutočnením ktorých nemožno narušiť prirodzený chod vecí. Ideologický konzervativizmus, alebo pravé krídlo konzervativizmu, je v kontraste do anti - ideologického klasického konzervativizmu. Pravé krídlo konzervativizmu zahŕňa v sebe ideológiu. Je reprezentovaný tromi odlišnými subideológiami: sociálny konzervativizmus, fiškálny konzervativizmus a ekonomický liberalizmus.

Koncom 60.-tych rokov vznikli dve formácie posilňujúce americký konzervativizmus. Zatiaľ čo neokonzervativizmus bol o prechodoch ľavicovo orientovaných intelektuálov na pravicu. Na druhej strane vystupovala konzervatívna formácia tzv. Nová Pravica (New Right), ktorá sa sformovala ako ľudová reakcia na intelektuálny snobizmus a agresívnu amorálnosť Novej ľavice. Na rozdiel od Starej pravice sa jej predstavitelia koncentrovali na problémy ochrany života a ochranu tradičnej rodiny. Obhajovali slobodu jednotlivca

v kapitalistickej konkurencii spočívajúcej na fiškálnom konzervativizme a zahraničnú politiku, ktorá nevylučuje použitie vojenskej sily (v tomto sú podobní s neokonzervatívami)

Neokonzervativizmus sa odvoláva na pohľad podskupín z konzervatívov, ktorí podporujú rozhodnejšiu zahraničnú politiku. „Spoločným rysom neokonzervatívneho hnutia je niekdajšia účasť jeho prívržencov v zápase proti komunizmu.“ (Lipset, 2003, s. 210) Objavili sa na prelome 60. – 70.-tych rokov. Slávnymi sa stali pre ich spojenie so zahraničnou politikou bývalej administratívy G.W. Busha, ktorá začala vojnu s Irakom a Afganistanom. Nazývali ich taktiež ako západo - židovská inteligencia. Ku príkladu sa dával bývalý jastrab Bieleho domu Paul Wolfowitz, ktorý bol jedným z hlavných iniciátorov tvrdej Bushovej zahraničnopolitickej línie. S konzervativizmom spájalo neokonzervatívov presvedčenie, že verejný život sa musí opierať o tradičný systém hodnôt. Robert Nisbet nazval neokonzervatívov „liberálmi okradnutými o ilúzie skutočnosťou, ktorí sa vzdali klamov pod vplyvom skutočnosti.“ (Nisbet, 1993, s. 158) Neokonzervativizmus obohatil konzervativizmus o intelektuálnu dimenziu, ktorá v úvahách o základoch spoločenskej a kultúrnej stability smerovala mimo ekonomiku. Rozčarovanie neokonzervatívov viedlo ku konečnému rozchodu s liberalizmom a liberálnym štýlom myslenia.

Neokonzervatívna koncepcia spojuje niekoľko požiadaviek Aktívna prítomnosť americkej moci vo svete, udržovanie jej prevahy a zadržovanie tyranských mocností (teda požiadavka bezpečnostná). A po druhé, šírenie či zaistenie demokratickej formy vlády vo svete (idealizmus). Americkí neokonzervatívci sa taktiež postavili proti politike New Deal a podporili politiku znižovania daní ako hlavného stimulu rastu. Neokonzervatívci sa od Novej pravice odlišovali napr. pro - choice postojom v otázke potratov. Zaujímavosťou je, že neokonzervatívci nenapísali žiadny systematický výklad konzervatívnej politickej filozofie, písali skôr články.

Malý vládný konzervativizmus je zástancom znižovania úlohy federálnej vlády a oslabenia jej vplyvu a úlohy.

Paleokonzervativizmus, ktorý sa objavil v roku 1980 v reakcii na vzrast neokonzervativizmu, vyzdvihoval tradície, občiansku spoločnosť a klasický federalizmus a odkaz kresťanstva. Je pomenovanie pre skupinu osôb okolo mesačníka *Chronicles*, ktorý vydáva Rockford Institute. Sú to väčšinou južania a ľudia zo stredozápadu. Ako paradox k názvu (paleo - starý) vyznieva fakt, že sú najmladším smerom amerického konzervativizmu. Nemali dobrý vzťah k neokonzervatívcom a mali k nim výrazný odpor. Tvrdili, že dominantné sily západnej spoločnosti, dlhšie nepodporujú konzervatívne tradície, inštitúcie a hodnoty, ktoré vytvorili a formovali. Z tohto dôvodu povedali, že praví konzervatívci musia čeliť statusu quo. V spoločnosti, v ktorej sú tradicionalisti, podporujú kresťanskú morálku a vyhlasujú nukleárnu rodinu ako rozumný systém. Paleokonzervatívci spolu s libertariánmi majú sklon k izolacionizmu, angažovanie sa v zahraničných vojnách považujú za zbytočné a nerozumné. Paleokonzervatívci a extrémni liberáli požadujú dramatickú redukciu štátu a súčasne úplné stiahnutie Ameriky z medzinárodného diania.

Sú dve prekrývania subskupín sociálneho konzervativizmu, tradičný a náboženský. Tradičný konzervativizmus silne podporuje tradičné vykonávanie zákonov, špeciálne tie, ktoré sa cítia ohrozené novými ideami. Pre príklad, tradiční konzervatívci môžu oponovať voči využívaniu ženských vojačiek v boji. Náboženský konzervativizmus sa zameriava na zmenšenie uložených pravidiel náboženskými lídrami. Často sú naklonení vládnym inštitúciám ako sú školy a súdy, podporované kresťanmi. Sociálny konzervativizmus, alebo kultúrny konzervativizmus je obranou tradičných sociálnych noriem a hodnôt z miestnych zvykov a sociálneho vývoja. Sociálny konzervativizmus zdôrazňuje tradičný pohľad zo sociálnych jednotiek ako rodina, kostoly a pod.

Fiškálny konzervativizmus podporuje obmedzenú vládu, limitované dane a vyrovnaný rozpočet. Niektorí pripúšťajú nevyhnutnosť dane, avšak dane by nemali byť moc vysoké. Fiškálni konzervatívci často argumentujú pre súťaž voľného trhu, ktorá je viac efektívna ako regulácia v priemysle, s výnimkami priemyslu, kde je vystavovaný trh dominanciou alebo monopolnej sile. Voľný ekonomický trh jednoducho reprezentuje najviac výkonnú cestu podporovania ekonomického rastu. Podpora nie je zakladaná na nejakých morálnych princípoch, ale pragmaticky, pretože to funguje. Väčšina moderných amerických fiškálnych konzervatívcov akceptuje niektoré výdavky na sociálne programy. Fiškálny konzervativizmus sa sťažoval na vysoké výdavky konzervatívcov bývalých republikánskych prezidentov Reagana, Busha staršieho a aj Busha mladšieho. Špeciálne kritizovali obrovské výdavky na armádu. Súčasný americký prezident čelí tiež kritike republikánov, keďže najbližších desať rokov chce skresť vojenské výdavky o viac ako 350 miliárd eur a znížiť aj počet vojakov v armáde, s čím republikáni nesúhlasia. Tí by skôr posilnili armádu.

V 20. storočí konzervativizmus zaznamenal oživenie pod vplyvom kapitalizmu a novým prúdom liberalizmu, ktorý bol viac ekonomický a viedol k väčšej slobode. Američania boli pred svetovými vojnami izolacionistickí, avšak po vojne boli zástancami studenej vojny a silnými odporcami komunistického impéria. Komunizmus nebol videný len ako nepriateľ tradičných nariadení, ale taktiež ako nepriateľ západnej slobody a demokracie. Po rozpade ZSSR stratili veľkú opozíciu a USA sa stali jedinou globálnou veľmocou.

Niektorí konzervatívci, chcú využiť federálnu silu na blokovanie štátneho konania, ktoré neschvaľujú. Tak v 20. storočí prichádzala podpora pre rôzne programy, ako podpora pre ústavný návrh zákazu homosexuálnych manželstiev, podpora pre federálne zákony na zrušenie miestnych pokusov o legalizáciu marihuany a eutanázie. Ochota použiť federálnu silu na zasiahnutie do štátnych záležitostí je popretím starého práva štátov. Antiintelektualizmus bol vždy dôležitou časťou. Tak sociálni konzervatívci ako W. Jennings Bryan v 1920 roku viedol vojnu za prohibíciu v USA, aj proti Darwinovej evolúcii a zároveň bol predstaviteľom ekonomického liberalizmu.

Ekonomická filozofia konzervatívcov v Amerike má sklon byť liberálna. Je spojená s voľným trhom, alebo s laissez - faire ekonomikou, ktorá je natoľko ideologická, že smeruje ku klasickému liberalizmu v štýle Smitha, Hayeka, Friedmana a Ludvika von Misesa.

Moderní konzervatívci na druhej strane získavajú podporu pre voľný trh z praktického zázemia. Argumentujú, že voľný trh je najviac produktívny trh. Preto moderný konzervativizmus podporuje voľné trhy, nie z nevyhnutnosti, ale z výhodnosti. Podpora nie je morálna, ale ideologická a podľa Burkeho čo pracuje najlepšie je to, čo je správne. Ďalší dôvod prečo konzervatívci podporujú menšie úlohy pre vládu v ekonomike je viera v dôležitosť občianskej spoločnosti ako hovorí A. de Tocqueville, najväčšia úloha vlády v ekonomike bude urobiť ľudí menej zodpovednými pre spoločnosť. Podľa Nisbeta majú a budú mať tradiční konzervatívci mnoho spoločného so socialistami (tými, čo sú v demokratických krajinách). Majú všeobšahujúci a sebestačný program pre každú sezónu. Zatiaľ čo liberáli to nemajú a nebudú mať.

V Spojených štátoch, ale aj v Západnej Európe je konzervativizmus všeobecne spájaný s nasledujúcimi pohľadmi, ktoré Russell Kirk opísal vo svojej knihe Konzervatívne myslenie.

- „Náklonnosť pre rozširovanie rôznorodosti a tajomstva ľudskej existencie ako protichodné zmenšenia jednotnosti, egalitárstva a utilitárnych cieľov z väčšiny radikálnych systémov;
- Presvedčenie, že civilizovaná spoločnosť potrebuje vrstvy a triedy;
- Presvedčovanie, že sloboda a vlastníctvo sú uzavreté spojenia: oddelené vlastníctvo od súkromného majetku a Leviatan sa stáva pánom všetkého;
- Dôvera v návrh a nedôvera v sofistikovanosť, kalkulovanie ekonómov, ktorí chcú zrekonštruovať spoločnosť na abstraktný zámer;

- Poznanie, že zmena nemusí byť len prospešnou reformou“ (Kirk, 1978, s. 256).

Kirk zakladal svoje presvedčenie na existencii božského práva, v zhode s ktorým je povinná zotrvať všetka, teda aj politická aktivita človeka. Konzervativizmus s úctou pristupuje k tradičným vzorom správania, lebo sa v nich tajomným spôsobom zapísala múdrosť minulých pokolení. Spätosť s tradíciami znamená nedôveru k zmenám, pretože zmena a reforma nie sú to isté. „Konzervatívca za prirodzenú pokladá existenciu rozdielnych spoločenských tried a potvrdzuje, že spoločnosť chce vodcovstvo.“ (Kirk, 1978, s. 309) Pre skutočného konzervatívca samozrejým zostáva zväzok medzi slobodou a osobným vlastníctvom.

Kritici americkému konzervativizmu vyčítajú, že prevažovanie ekonomických pozícií medzi konzervatívcami pre voľný trh oslabuje úniu a limituje vládnu intervenciu (čo prispieva k zvyšovaniu nerovnosti v Amerike). Veľa amerických konzervatívcov verí, že Amerika je, alebo by mala byť kresťanským národom. Kritici im vyčítajú vnucovanie náboženstva, čo vnímajú ako porušovanie Ústavy.

Hlavný problém republikánov je, že väčšina ľudí nie len v Amerike, ale aj v Európe si ich spája s agresívnou vojenskou politikou. Vláda G. W. Busha mohla prijať akokoľvek dobré riešenia, ale aj tak sa spája s vojnovým ťažením. Nebudeme rozoberať opodstatnenosť vojenského zásahu v Iraku, či v Afganistane, faktom však je, že táto politika dala konzervatívcom vojnovú pečat'. Pri republikánoch si môžeme vypomôcť Tocquevilom, ktorý vo svojom diele O demokracii v Amerike nazýva veľkými politickými stranami tie, ktorým záleží viac na princípoch než na ich dôsledkoch, na všeobecných zásadách než na jednotlivostiach, na myšlienkach, nie na ľuďoch. (Tocqueville, 2009, s. 306). Je to síce pravda, ale strana by sa mala hlavne usilovať o blaho ľudí a brať dosah rozhodnutí, ktoré sa môžu v danej chvíli javiť ako dobré, ale z dlhodobého hľadiska poškodia spoločnosť a občanov. Tocqueville ďalej pokračuje a konštatuje, že „tieto strany majú vo všeobecnosti vznešenejšie črty, šľachtnejšie vášne, reálnejšie názory a vystupujú úprimnejšie a smelšie než iné.“ (Tocqueville, s. 306) Republikánska strana častokrát svojimi názormi a frakciami, ktoré sú súčasťou tejto strany vyvoláva oveľa väčšie vášne ako demokratická. Mnohí republikánski predstavitelia sa vyjadrovali počas prezidentskej kampane dosť radikálne v niektorých otázkach, čo v konečnom dôsledku mohlo poškodiť ich kandidáta na prezidenta Mitta Romneyho. Príkladom môže byť aj kritika Obamovej zdravotnej reformy, ktorá mala priniesť zdravotnú starostlivosť pre všetkých. Republikáni tvrdili, že povinná zdravotná starostlivosť ubera právo o slobodu, ale touto reformou sa zdravotná starostlivosť môže stať dostupnejšou pre väčšinu ľudí. Pre nás Európanov dosť nepochopiteľné, že zdravotná starostlivosť nie je pre každého. Na obhajobu republikánov však treba povedať, že väčšina Američanov bola proti tomuto zákonu. Poist'ovne napríklad budú musieť poistiť aj ľudí, ktorí sú už chorí. Pritom až 16% percent Američanov nemá zdravotné poistenie a pri zistení choroby ich lekár môže odmietnuť ďalej ošetrovať.

Moderná doba, ktorá je posiatá technologickými výdobytkami je jednou z výziev konzervativizmu. Dokáza zareagovať sklbením tradícií a nestratiť voličský záujem. Zvyšujúce sa materiálne blaho bude problémom do budúcnosti. Materiálne uspokojenie občanov je oveľa jednoduchšie a pohodlnejšie ako priťahovanie k tradíciám a hodnotám. Svet sa mení, takisto sa musí meniť aj politika ruka v ruke s dobou. Jedine náboženstvo by sa nemalo, pretože sú to hodnoty, postoje, tradície a nemennosť názorov. Musí však vedieť citlivo vysvetľovať postoje a neuspokojovať sa so súčasným status quo. Samozrejme strany si zachovávajú politickú líniu, ktorú prezentujú, ale nemôžu presadzovať názory, ktoré boli aktuálne pred 20.-timi rokmi.

Hlavné body, s ktorými musia americkí konzervatívci zápasit' o udržanie si svojho vplyvu v budúcnosti:

- Strácanie podpory a ústup od tradičných hodnôt.

- Ekonomická politika.

Ekonomické záujmové skupiny hrajú v americkej politike veľmi významnú úlohu, hlavne pre Republikánsku stranu, ktorá je silno spätá so silnými priemyselnými skupinami. Veľké prerozdelenie zdola nahor spôsobilo, že majetky bohatých sa zväčšili, ale príjmy najchudobnejších a strednej vrstvy sa moc nezmenili. „Dnes vlastní 400 najbohatších Američanov presne toľko ako dolných 150 miliónov dohromady.“ (Geo, 8/2012, s. 74) Podľa Tocquevilla strany, ktoré ohrozujú Úniu nestoja na zásadách, ale na materiálnych záujmoch.

- Sociálna a zdravotná politika.

Budú sa musieť viac angažovať pri sociálnej a zdravotnej politike a vymyslieť účinné nástroje proti poklesu strednej triedy. Generácie strednej vrstvy v USA sa kedysi tešili, že ich deti sa budú mať lepšie. Plány však prekazila nezamestnanosť a dlhy, keď Američania čoraz viac pociťujú na vlastnej koži súčasnú situáciu. Nezamestnanosť sa pohybuje okolo 9% a dlh prekročil 16 biliónov amerických dolárov. Strata práce a následná neschopnosť splácať hypotéku robí z ľudí bezdomovcov a kto z tejto siete vypadne, nemôže sa spoliehať na štát.

- Medzinárodná politika. Aktívna medzinárodná politika posilňuje medzinárodné mocenské postavenie USA vo svete, ale to ide len ruka v ruke s ekonomickou silou.
- Nejednotnosť konzervatívcov

Republikánsky prezidentský kandidát Mitt Romney často menil názory. Nebolo to len zapríčinené tým, že je mormón, ale tým, že sami konzervatívcovia nevedeli koho nominovať a nemali jasné kritéria na oslovenie voličov. Hlavným krédom bolo, že treba zosadiť Obamu, ale voličom na začiatku nepriniesli žiadnu alternatívu. Vzájomná roztrieštenosť uberá o sympatie voličov.

Dnes je republikánska politika v rozpore so základnými princípmi konzervativizmu - preventívne vojny, ignorovanie medzinárodného práva.

Tocqueville už v 19. storočí tvrdil, že v Amerike sa obidve strany v základných otázkach zhodovali. „Ani jedna nemusela v mene svojho víťazstva zničiť starý poriadok ani rozvrátiť celý spoločenský systém.“ (Tocqueville, s. 307) Pretrvávajúca situácia je možná len vtedy, keď sú USA ekonomicky silné a sú veľmocou. Pribúdajúce ekonomické problémy a neschopnosť sa dohodnúť na riešeniach, ktoré sú do budúcnosti a nie len na pár mesiacov, môže zmeniť politický systém.

Spojené štáty Americké prešli iným politickým vývojom ako Európa. Socializmus tam nikdy nezapustil korene a taktiež sa dobre znášajú sloboda s náboženstvom. Príkladom je odluka cirkvi od štátu, ktorá nezmenšila rady veriacich a náboženstvo má stále veľký vplyv a teší sa záujmu verejnosti. Od začiatku tu boli prítomné rôzne protestantské kongregácie, židia i katolíci, no žiadna z týchto skupín nemala pozíciu štátnej cirkvi. Na trhu s ideami neexistoval žiadny štátom vynucovaný ideologický monopol. Cirkvi si sami museli zháňať peniaze na svoju činnosť, čo ich tlačilo k tomu, aby si zachovávali vo vlastných radoch integritu a tiež ich to motivovalo, aby svoje spoločenstvá neustále zveľadľovali a rozširovali. „Náboženstvo možno nemá v Amerike takú moc, ako malo v istom období v určitých národoch, ale jeho vplyv je trvalejší. Obmedzilo sa na svoje vlastné sily, ktoré mu nik nemôže vziať; pôsobí len v jedinej oblasti, ale ovláda ju celú a bez námahy.“ (Tocqueville, s. 467) Spoliehať sa na automatický zvyk ľudí chodiť celý život do kostola sa nemohli. V súčasnosti však niektoré časti miest sú natoľko chudobné, že si nemôžu dovoliť užívanie pastora, ktorý sa staral nie len o duchovný život, ale aj spoločenský a kultúrny.

Pokiaľ ide o voľby, vyhliadky, ktoré vykresľujú liberálne a moderné strany, sú omnoho atraktívnejšie a úspešnejšie pre voličov ako konzervatívne programy. Napriek tomu sa konzervatívcovi darí udržať vplyv, ale je otázne do kedy a či nejde len o zotrvačnosť voličov. Globalizácia ako celosvetový proces je z väčšej časti mimo kontroly národných

politik a národy sa musia prispôsobovať, preto sa musia aj konzervatívci prispôsobovať ak chcú prežiť.

Konzervativizmus je ideológia starej školy, na ktorú vám väčšina ľudí povie, že sa nehodí do dnešnej modernej technologicko - informačnej doby, ktorá dennodenne vypúšťa informácie o nových výtobytkoch techniky, ktoré nám na jednej strane uľahčujú život, ale zároveň nás pripravujú o súkromie. O to ťažšie je tomu odolať a zachovať si svoje tradície, prípadne hodnoty.

Konzervativizmus ako každá ideológia sa vyvíjal. Striktne sa držal svojich princípov, ale ako išla doba dopredu, politické strany, ktoré sa nazvali konzervatívnymi museli ustúpiť a poľaviť pri svojich zásadách. Liberálne strany majú vo všeobecnosti atraktívnejší volebný program, viac pritiaľnu voličov.

Americkí konzervatívci uznávajú, že politika a pravda sú nezlučiteľné, preto ani dôraz na všetky tradície z dlhodobého hľadiska bude neudržateľný a budú sa musieť rozhodnúť čo obetujú, aby zachovali aspoň časť zo svojich tradícií. Konzervatívci musia vymyslieť plán na udržanie svojho vplyvu v 21. storočí a zosúladiť ho s modernou dobou.

Budúcnosť konzervativizmu je neistá. Buď bude striktne trvať na svojich ideáloch, ale v takom prípade riskuje stratu voličskej základne. Konzervatívna politika by sa mala prispôsobovať dobe a aplikovať hodnoty a ideály, ktoré presadzuje do dnešnej modernej spoločnosti s prihliadnutím na súčasnosť. Netrváť striktne na politike, ktorá sa robila pred niekoľkými desaťročiami, ale výzvou je zachovávať tradície a hodnoty, ktoré sa budú dať aplikovať nie len na jedno volebné obdobie, ale aj o niekoľko rokov dopredu.

Nisbet vo svojej knihe Politický konzervativizmus použil myšlienky Disraeliho: „Štátnik je z podstaty praktickou osobou. Ak je povolaný do úradu, nie je jeho úlohou skúmať, aký by bol, alebo nebol jeho vlastný názor na ten, či onen problém. Jeho úlohou je iba zistiť aké potrebné, prospešné a čo najlepšie uskutočniteľné opatrenia je nutné uskutočniť.“ (Nisbet, 2011, s. 20) Tento citát môžeme aplikovať prakticky na akúkoľvek ideológiu, nie len na konzervativizmus. Všeobecne sa politika odklonila od reality. Situácia vo svete, narastajúci deficit v USA a s tým súvisiace možné ekonomické problémy, by mali politických rivalov prinútiť prijať spoločne riešenia pre obyčajných ľudí. Problémom je, že nikto sa nechce vzdať svojich presvedčení. Politik by mal slúžiť ľudu a nie naopak. Nekonečné rokovania medzi Obomom a republikánmi ohľadne dlhovej brzdy priniesli len chvíľkovú úľavu a posunuli dlhový strop o 4 mesiace. Čo je len odsúvanie problému a možnosť dohody na niekoľko rokov je prakticky nulová.

Významné jadro tradičných konzervatívcov v Spojených štátoch bude existovať aj naďalej. Dvestoročná história sa nedá len tak ľahko zmeniť. USA však bude čeliť v najbližších rokoch novej situácii nie len vo svete, ale ja na domácom poli. Pomalé strácanie globálneho vplyvu a problémy s obrovským deficitom budú výzvou ako pre republikánov, tak aj pre demokratov, aby nastolili trend na niekoľko rokov dopredu k záujmu celej spoločnosti. „Umenie, veda a podnikanie nás učí, že uskutočnenie nového spočíva v novom usporiadaní použiteľnej minulosti.“ (Nisbet, s. 175) Nisbet ďalej pokračuje slovami Eliota: „usporiadaním, ktoré ak je uskutočnené popravde majstrovsky, generuje nový potenciál.“ (Nisbet, s. 176)

Použitá literatúra:

73. Kirk, R.: The Conservative mind. From Burke to Eliot. Michigan: Gateway Editions, 1978.
74. D. Miller a kol.: Blackwellova encyklopédia politického myšlení. Praha: Barrister &Principal, 2003.

75. Nisbet, R.: Politický konzervativizmus – sen a realita. Voznice: LEDA, 2011.
76. Lipset, S. M.: Dvousečná zbraň. Praha: Prostor, 2003.
77. Nisbet, R.: Konservatismus. Praha: Občanský institút, 1993.
78. Tocqueville, A.: O demokracii v Amerike. Bratislava: Kalligram, 2009.
79. Mesačník Geo – číslo 8, rok 2012.

Kontakt

Mgr. Ján Matis

Externý doktorand – Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Hrúbiky 206
Tvrdošín 027 44

Boris Mattoš

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

DIPLOMATICKÝ PROTOKOL V PODMIENKACH MODERNEJ DIPLOMACIE

Abstrakt

Autor sa v článku venuje problematike diplomatického protokolu z hľadiska jeho dnešného významu a zmien, ktoré možno v protokolárnej agende zaznamenať v ostatnom období s cieľom poukázať na isté vývojové tendencie v tejto oblasti. Z dôvodov časovej a ekonomickej efektívnosti v niektorých prípadoch dochádza k istej protokolárnej a ceremoniálnej redukcii. Štátni predstavitelia využívajú neformálne formáty typu „stretnutia bez kravát“ za účelom bezprostrednejšieho prerokovania danej agendy; protokolárne návštevy sa skracujú, majú menej ceremoniálny charakter a sú viac zamerané na ekonomické aspekty. V kontexte akýchkoľvek zmien v protokolárnej oblasti je však potrebné zdôrazniť rozmer citlivosti a obozretnosti.

Kľúčové slová: diplomatický protokol, diplomatický ceremoniál, protokolárne podujatia, „stretnutie bez kravát“, ekonomická agenda.

Abstract

The author in the article deals with the today's relevance of diplomatic protocol and with changes that can be recorded in the protocol agenda in recent years to reflect the trends in this area. In context of time and economic efficiency there is to see a certain protocol and ceremonial reduction in some cases. Government officials used the "meeting without ties" to make the meeting by informal way; protocol visits are shorter with less ceremony and more focus on economic aspects. In context of any changes in the field of diplomatic protocol is important to emphasize maximization of sensitivity and circumspection.

Key Words: diplomatic protocol, diplomatic ceremonial, protocol events, "meeting without ties", economic agenda.

Poslanie a význam diplomatického protokolu

Históriu diplomatického protokolu možno pravdepodobne datovať do obdobia, kedy štáty medzi sebou začali komunikovať. Súčasná protokolárna prax je tak výsledkom dlhodobého vývoja a jej hlavným zámerom je zabezpečiť uplatnenie pravidiel, ktoré vyplývajú z princípu rešpektovania vzájomnej rovnosti štátov. Z hľadiska definičného vymedzenia diplomatický protokol zahŕňa ustálené a všeobecne uznávané medzinárodné a národné protokolárne normy a pravidlá, ktoré vychádzajú z medzinárodného práva (písané pravidlá) a národných špecifik, tradícií a zvykov (nepísané pravidlá), ktorými sa z formálnej stránky riadi styk oficiálnych predstaviteľov štátov¹.

Využívanie diplomatického protokolu v praxi je nenahraditeľné. Každé ministerstvo, úrad predsedu vlády, či hlavy štátu má vo svojej organizačnej štruktúre odbor protokolu zabezpečujúci formálne protokolárne úlohy a plniaci definované poslanie.

¹ Mattoš, B.: *Diplomatický protokol Slovenskej republiky*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2011, s. 14.

Podľa Dreimanna poslanie protokolu vychádza zo vzťahu medzi dominujúcou – obsahovou, a jej podriadenou – formálnou stránkou diplomacie a pripomína, že protokolárne aktivity sú neoddeliteľné od politických cieľov a úloh štátu².

Dreimann uvádza desať najdôležitejších vymedzení charakterizujúcich význam diplomatického protokolu ako najdôležitejšej vonkajšej formy medzištátneho styku. Vonkajšia forma medzištátneho styku je v zásade vo vzťahu s:

1. a) formami nadviazania diplomatických vzťahov;
b) postupom súvisiacim s udelením agremán a s nástupom nového vedúceho diplomatickej misie;
c) formami ukončenia činnosti vedúceho diplomatickej misie;
d) formami začatia a ukončenia konzulárnej činnosti;
2. oficiálnymi a inými návštevami vedúcich reprezentantov a oficiálnych osobností štátu v zahraničí (charakter návštev, uvítací ceremoniál pri príchode a odchode, zdvorilostné návštevy a formy rokovania, spoločenské podniky, sprievod návštevy v priebehu pobytu, vyznamenania, dary);
3. diplomatickými prijatiami (druh, formy pozvania účastníkov, práva a povinnosti hostiteľov a hostí, prejavy a prípitky, víťanie hostí, hymny, zasadací poriadok);
4. a) medzinárodnými poradami, konferenciami, kongresmi (forma pozvania, otázka predsedníctva a zastúpenia smerom navonok, poradie účastníkov, zasadací poriadok, výsostné znaky účastníckych štátov, formálne povinnosti hostiteľského štátu a účastníkov);
b) uzatvorením medzinárodných dohôd a formalitami s tým súvisiacimi;
5. účasťou na činnosti medzinárodných organizácií (poverenie a ukončenie poverenia stálych zástupcov, formy styku s orgánmi medzinárodných organizácií);
6. a) diplomatickou korešpondenciou (rôzne druhy korešpondencie vrátane blahoželaní a prejavov sústrasti, vyhlásenia, komuniké a iné);
b) spôsobom odovzdania diplomatickej korešpondencie;
7. poradím a prednosťami (poradie štátov, poradie predstaviteľov štátov, diplomatický zbor, konzulárny zbor, umiestnenie osôb pri oficiálnych a spoločenských príležitostiach, usporiadanie vozidiel pri jazde oficiálnych predstaviteľov a pod.);
8. štátnymi symbolmi a ich usporiadaním, symbolmi medzinárodných organizácií (vlajky, znaky, hranie hymien, prejavy úcty vysokým predstaviteľom štátu, diplomatickým a konzulárnym zástupcom a pod.);
9. vyznamenaniami, ich poradím, nosením a odovzdaním;
10. oslovovaním oficiálnych osobností, oficiálnych predstaviteľov a oficiálnych zahraničných predstaviteľov³.

Hlavný význam diplomatického protokolu vidí Tóth predovšetkým v tom, že úpravou pravidiel formálnej stránky styku diplomatov s oficiálnymi predstaviteľmi orgánov v štáte pôsobenia a s diplomatmi iných štátov diplomatický protokol vytvára priaznivé podmienky na dôstojný a hladký priebeh a realizáciu diplomatického styku (zdvorilostné prostredie), a tým aj priaznivé podmienky na realizáciu obsahovej stránky diplomatického poslania, t. j. na realizáciu cieľov a zámerov zahraničnej politiky štátu.⁴

Tóth v kontexte významu diplomatického protokolu tiež zdôrazňuje, že v diplomatickej praxi sa význam diplomatického protokolu vníma a interpretuje rôzne. Objavujú sa najmä dva názorové prúdy: na jednej strane názory, ktoré význam diplomatického protokolu nedoceňujú – považujú uplatňovanie protokolárnych pravidiel za

² Dreimann, D.: *Das diplomatische Protokoll*. Leipzig : Koehler and Amelang, 1981, s. 13.

³ Dreimann, D.: *Das diplomatische Protokoll*. Leipzig : Koehler and Amelang, 1981, s. 15-19.

⁴ Tóth, L.: *Diplomatický protokol*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2004, s. 50.

vývojom prekonané a zbytočné, a na druhej strane naopak tie, ktoré význam a poslanie diplomatického protokolu preceňujú a považujú jeho formálnu stránku za samoučel, pričom protokolárne formality a ceremoniálne zvyklosti chápu izolovane od obsahu.⁵

Popri dodržiavaní a rešpektovaní protokolárnych a ceremoniálnych pravidiel je v praxi dôležitá najmä starostlivá a precízna organizačná príprava a flexibilný realizačný prístup. Organizačné úlohy si vyžadujú dôslednú pozornosť. Ako zdôrazňujú Brandt – Buck: „Červený koberec podčiarkuje význam hosťa, ale perfektne zorganizovaný priebeh návštevy nahradíť nemôže.“⁶

Pravidlá a normy diplomatického protokolu slúžia v diplomatickej praxi ako jeden z prostriedkov, ktoré napomáhajú konkretizovať základné princípy medzinárodných vzťahov. Napríklad v normách diplomatického protokolu, ktoré upravujú preukazovanie úcty k štátnej vlajke cudzieho štátu, hranie hymny cudzieho štátu v oficiálnych protokolárnych situáciách, je vyjadrený princíp suverenity štátu. Princíp rovnoprávnosti štátov je naopak vyjadrený v tých normách diplomatického protokolu, ktoré určujú prednostné poradie predstavovania diplomatov oficiálnym predstaviteľom prijímacieho štátu, určovanie miesta v zasadačom poriadku delegácie na medzinárodných konferenciách alebo diplomatov na oficiálnych spoločenských podujatiach a pod.⁷

Význam diplomatického protokolu dnes

Protokol nestráca na význame ani v podmienkach modernej diplomacie. Bolo by chybou vnímať diplomatický protokol len ako sumár istých striktných a nemenných predpisov. Mnohé medzinárodnoprávne dohovory síce stanovujú princípy, ktoré je povinné dodržiavať, štáty však majú priestor na to, aby do týchto pravidiel adaptovali svoje národné štandardy a špecifiká. Pravidlá diplomatického protokolu tak aj z hľadiska historického exkurzu podliehali zmenám a prispôbovali sa aktuálnemu politickému obsahu medzinárodných vzťahov.

V súčasnosti nachádzajú protokolárne normy uplatnenie v každodennej diplomatickej praxi a to pri rôznych oficiálnych príležitostiach a situáciách, ako sú napríklad uznávanie nových štátov, odovzdávanie poverovacích listín – vymenovanie nových šéfov diplomatických misií, diplomatické návštevy, rozhovory a rokovania, organizácia a víťanie oficiálnych predstaviteľov a delegácií, slávnostné a smútočné oficiálne príležitosti a podobne. Tým je determinovaný aj význam a potreba dokonalého ovládania a najmä bezchybného dodržiavania pravidiel diplomatického a štátneho protokolu aj diplomatického ceremoniálu v dennej praxi, a to primerane cieľu a zmyslu konkrétnej protokolárnej situácie bez rozdielu voči oficiálnym a diplomatickým predstaviteľom malého či veľkého štátu (bez diskriminácie) pri súčasnom rešpektovaní národných tradícií a osobitostí protokolu a etikety v jednotlivých štátoch.⁸

V diplomacii a medzinárodných vzťahoch napriek platnosti ustálených protokolárnych princípov a pravidiel dochádzalo a dochádza k situáciám, pri ktorých sa uplatňovali, resp. uplatňujú aj isté výnimky. Flexibilný prístup a zmeny protokolárnych pravidiel nemožno celoplošne zovšeobecňovať. Postoj krajín s monarchistickým zriadením je ku akýmkoľvek korekciám protokolárnych pravidiel oveľa konzervatívnejší a to už z hľadiska samotného historického kontextu vývoja diplomatického protokolu, keďže v týchto krajinách dodržiavanie protokolu treba chápať v spojitosti s rešpektom k stáročným tradíciám

⁵ Tamže.

⁶ Brandt, E. – Buck, Ch.: *Auswärtiges Amt. Diplomatie als Beruf*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005, s. 36.

⁷ Tóth, L.: *Diplomatický protokol*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2004, s. 50-51.

⁸ Tóth, L.: *Diplomatický protokol*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2004, s. 50 - 51.

kreovaných predchádzajúcimi panovníkmi, a preto sú veľkou vzácnosťou a silným gestom. Krajiny s republikánskym zriadením sú k zmenám v oblasti protokolu otvorenejšie.

Popov poukazuje na niekoľko takých prípadov, keď politici konali inak, ako boli tradíciou zaužívané protokolárne pravidlá v danej oblasti a situácii. Uvádza príklad príchodu nového veľvyslanca Spojených štátov amerických do Londýna v máji 1941, ktorého vítal samotný panovník, Juraj VI. Podľa zaužívaných protokolárnych pravidiel ho mal vítať pracovník, maximálne šéf oddelenia diplomatického protokolu. Dôvodom bola podľa Popova kritická situácia Veľkej Británie v danej fáze druhej svetovej vojny a jedinou nádejou pre Britániu bolo vstúpenie USA do vojny.⁹

Podobné príklady sa vyskytujú aj v súčasnosti. Prezident Vladimir Putin privítal pár mesiacov po svojom prvom zvolení za prezidenta Ruskej federácie¹⁰ predsedu vlády Veľkej Británie a Severného Írska Tonyho Blaira, a to ústretovo priamo na chodbe sídla ruskej hlavy štátu – Kremľa, čím porušil zaužívané protokolárne tradície. Tento krok bol vnímaný ako priateľské gesto.¹¹

Popov tiež upriamuje pozornosť na ďalšiu zmenu v protokolárnych pravidlách a to tzv. „**stretnutie bez kravát**“¹². Účelom takejto formy stretnutia je snaha urobiť ho viac neformálnym, priateľským a vytvoriť priestor na príjemnú atmosféru. Pre takéto stretnutie je typické:

- voľné oblečenie (väčšinou bez saka a kravaty);
- neformálne miesto stretnutia (park, reštaurácia, rezidencia štátnika, kultúrna pamiatka a pod.);
- pri oslovovaní v rámci vyjadrenia pre tlač sa prechádza na tykanie a používajú sa krstné mená;
- na takýchto stretnutiach sa niekedy zúčastňujú aj rodinní príslušníci.¹³

Okrem uvoľnenia dress codu v rámci stretnutí najvyšších ústavných činiteľov, možno vidieť aj istý posun v ceremoniálnej rovine v rámci privítacích ceremoniálov. Konkrétnym príkladom je napr. **presun privítacieho ceremoniálu pri oficiálnej návšteve z letiska pred sídlo hlavy štátu**. Z praktického hľadiska nie je teda potrebný presun na letisko a potom opätovný návrat do sídla hlavy štátu, kde návšteva pokračuje. Príkladom je aj Slovenská republika, kde sa uvítací ceremoniál prijatím Pravidiel diplomatického protokolu v roku 2007 oficiálne presunul z Letiska M. R. Štefánika na nádvorie sídla prezidenta Slovenskej republiky – Grasalkovičov palác. Rana poukazuje na skutočnosť, že okrem západných krajín k tejto zmene pristúpila v roku 1982 aj India. Naopak vo väčšine afrických krajín tento zvyk pretrváva. Od oficiálnych rozlúčkových ceremoniálov sa tiež upúšťa¹⁴.

V kontexte prípravy a organizácie samotného programu oficiálnej návštevy štátnych predstaviteľov z časového hľadiska možno zaznamenať oproti minulosti **kratšie trvanie programu oficiálnych a štátnych návštev**. Viaceré krajiny v posledných rokoch pristúpili k zníženiu počtu oficiálnych alebo štátnych návštev, ktoré organizujú vo svojej krajine, resp.

⁹ Popov, V. I.: *Sovremennaja diplomatija. Teorija i praktika. Diplomatiya – nauka i iskusstvo*. Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 2004, s. 499.

¹⁰ Funkciu prezidenta Ruskej federácie prevzal dňa 31. decembra 1999.

¹¹ Blair prišiel do Ruska len tak [online]. 2000. Denník SME Dostupné na internete: <<http://www.sme.sk/c/573257/blair-prisiel-do-ruska-len-tak.html>>. [cit. 22.11.2000].

¹² V anglickom jazyku sa pre toto označenie používa výraz: „Without-Tie-Meeting“, v nemeckom jazyku: „Treffen ohne Krawatte“.

¹³ Popov, V. I.: *Savremennaja diplomatija. Teorija i praktika. Diplomatiya – nauka i iskusstvo*. Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 2004, s. 502.

¹⁴ Rana, K. S.: *21st century diplomacy: a practitioner's Guide*. London – New York: Continuum, 2011, s. 245-246.

kam vysielajú svojich najvyšších štátnych predstaviteľov. Dôvody možno hľadať v časovej a ekonomickej efektívnosti využitia zdrojov.

Pozvanie na štátnu návštevu sa spravidla udeľuje nie viac ako jedenkrát za obdobie vzťahujúce sa na funkčný výkon štátnika. Dĺžka štátnych návštev v minulosti trvala približne 7 – 10 dní¹⁵. V porovnaní s minulosťou sa dnes trvanie štátnej návštevy realizuje v rozpätí 2 – 3 dní¹⁶.

Počet dní v rámci jednotlivých krajín kolíše. Niektoré štáty majú počet návštev a ich dĺžku trvania presne vymedzenú, niektoré takéto pravidlá nemajú. Napríklad protokol švajčiarskeho spolkového prezidenta bol pôvodne usporiadaný na 1 štátnu návštevu ročne trvajúcu 3 dni, v súčasnosti sa aplikuje prax 2 štátnych návštev trvajúcich o deň kratšie. V Českej republike nie je presne stanovený počet štátnych návštev, podobne na Slovensku. Pri ich realizácii ide spravidla o 2, max. 3 dni.¹⁷

Z obsahového hľadiska je možné pri oficiálnych a štátnych návštevách v súčasnosti identifikovať **koncentráciu na ekonomickú agendu, bilaterálny obchod, investície**. Štandardnou súčasťou oficiálnych návštev najvyšších ústavných činiteľov v posledných rokoch je aj ekonomické fórum tvorené podnikateľmi z krajiny hosta a hostiteľa. Štátnici dôležitosť prehľbovanie bilaterálnych ekonomických väzieb a snahu o ekonomický impulz potvrdzujú aj svojou osobnou účasťou na programe fóra. Výhody použitia štátnej návštevy na podporu väčšej obchodnej interakcie a investícií sú evidentné. Zapojenia súkromného sektora do tradičných diplomatických aktivít je prístup, ktorý bol prijatý celosvetovo.

Z hľadiska efektívnejšieho využitia časovej kapacity a finančných možností štáty intenzívne využívajú všetky formy a možnosti stretnutí, spomenúť možno napr. **samitový diplomaci**, skupinový formát, v rámci ktorého sa najvyšší štátni predstavitelia svoju účasť na rokovaní medzinárodného fóra využijú aj na viaceré bilaterálne stretnutia. Príkladom sú pravidelné zasadnutia Valného zhromaždenia Organizácie spojených národov, na ktorých sa zúčastňujú najvyšší predstavitelia v súčasnosti 193 členských štátov.

Výraz „samit“ v obsahovom význame ako ho dnes poznáme, nemal v minulosti exaktnejší politický a diplomatický zmysel. Svoje miesto v diplomatickom slovníku si zabezpečil v 20. storočí, najmä po Druhej svetovej vojne. V tomto kontexte treba ešte spomenúť francúzsky výraz „tête-à-tête“, ktorým sa označuje súkromná konverzácia medzi dvoma osobami.¹⁸

V rámci Európskej únie sú samity štandardnou súčasťou harmonogramu európskych lídrov, ktorí sa schádzajú na pravidelných, resp. mimoriadnych stretnutiach v Bruseli. Svoje miesto majú a využívajú v súčasnosti sú aj rôzne regionálne samity, na ktoré sú ad hoc prizývaní aj ďalší významní predstavitelia (na viacerých summitoch krajín V4 sa ako pozvaní hostia zúčastnili napr. predseda vlády Veľkej Británie Tony Blair, predseda Európskej komisie José Manuel Barroso, nemecká kancelárka Angela Merkelová a ďalší).

¹⁵ pozri ďalej: Popov, V. I.: Savremennaja diplomatija. Teorija i praktika. Diplomatiya – nauka i iskusstvo. Moskva: Meždunadrodnyje atnašenija, 2004, s. 501.

¹⁶ Mattoš, B.: Diplomatický protokol Slovenskej republiky. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2011, s. 47

¹⁷ tamže; V roku 2012 sa uskutočnili v SR tri štátne návštevy, ktoré trvali v rozpätí 1 – 2 dni: Heinz Fischer, prezident Rakúskej republiky (5.6.), Ivo Josipovič, prezident Chorvátskej republiky (13.4.) a Danilo Türk, prezident Slovenskej republiky (12.-13.4.). Prezident Slovenskej republiky vykonal v roku 2012 šesť štátnych návštev: Japonsko (26.-30.6.), Chorvátska republika (11.-12.7.), Švajčiarska konfederácia (9.-11.9.), Dánske kráľovstvo (23.-24.10.), Holandské kráľovstvo (20.-22.11.) a ČR (10.-11.12.). Zdroj: Internetová stránka prezidenta Slovenskej republiky: www.prezident.sk

¹⁸ Mattoš, B.: Samitová diplomacia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Diplomatická služba členského štátu EÚ v procese európskej integrácie“, FMV EU v Bratislave, 14.-15.5.2008, s. 163-166.

Záver

Diplomatický protokol má svoje uplatnenie aj v dnešnej dobe. Podobne ako iné oblasti medzinárodných vzťahov a diplomacie podlieha zmenám a to aj vďaka svojej otvorenosti k flexibilitě (nedá sa zovšeobecniť a je determinovaná najmä štátnym zriadením a tradíciami krajiny). Vo všeobecnosti je možné vidieť istý posun od striktnej ceremoniálnosti smerom k vecnej agende a väčšej časovej a ekonomickej efektívnosti. V kontexte aktualizácií, korekcií a zmien v oblasti diplomatického protokolu však treba zdôrazniť, že akákoľvek odchýlka od zaužívaných tradícií a pravidiel vysiela určitý signál smerom navonok, či už to bol zámer s cieľom vyslať pozitívny signál - napríklad prostredníctvom ústretového gesta štátnika, alebo negatívny signál - spôsobený nesúhlasom s istými krokmi štátu, výrokmi štátnika a pod. prejavový napr. neopätovaním pozvania, nepodaním ruky a podobne. Pochybenia sú aj pre mediálne pokrytie protokolárnych podujatí neprehliadnuteľné a často neospravedlňiteľné. Z uvedeného dôvodu je preto potrebné pri príprave protokolárnych podujatí zohľadniť všetky faktory a pristupovať k zmenám maximálne obozretne a citlivo.

Použitá literatúra:

1. Brandt, E. – Buck, Ch. (Hrsg.). 2005. *Auswärtiges Amt. Diplomatie als Beruf*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005. ISBN 3-531-14723-4.
2. Denník SME – www.sme.sk
3. Dreimann, D. 1981. *Das diplomatische Protokoll*. Leipzig : Koehler and Amelang, 1981. Lizenznummer 295/275/2304/81 · LSV 0435.
4. Internetová stránka prezidenta Slovenskej republiky: www.prezident.sk
5. Mattoš, B. 2011. *Diplomatický protokol Slovenskej republiky*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2011. ISBN 978-80-225-3145-0.
6. Mattoš, B. 2008. *Samitová diplomacia*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Diplomatická služba členského štátu EÚ v procese európskej integrácie“, FMV EU v Bratislave, 14.-15.5.2008. ISBN 978-80-225-2630-2.
7. Popov, V. I. 2004. *Sovremennaja diplomatija. Teorija i praktika. Diplomatiya – nauka i iskusstvo*. Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 2004. ISBN 5-7133-1158-9.
8. Rana, K. S. 2011. *21st century diplomacy: a practitioner's Guide*. London – New York: Continuum, 2011. ISBN 978-1-4411-6838-2.
9. Tóth, Ľ. 2004. *Diplomatický protokol*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2004. ISBN 80-225-1866-2.

Kontakt

Mgr. Boris Mattoš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika E-mail: boris.mattos@euba.sk

Laura Meričková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VYUŽITIE TEÓRIE SOCIÁLNEHO KAPITÁLU VO VEREJNEJ DIPLOMACII¹

Abstrakt

Cieľom článku je preskúmať možnosti uplatnenia teórie sociálneho kapitálu v teórii verejnej diplomacie. Poznatky zo sociálneho kapitálu nesú potenciál využitia pri rozširovaní vplyvu štátov prostredníctvom difúzie hodnôt a noriem v zahraničí. Hoci praktiky daného charakteru vrátane aktivít verejnej diplomacie zostávajú z hľadiska etiky medzi odborníkmi diskutované; argumentujeme, že štáty by sa namiesto rozširovania demokratických modelov a hodnôt mali zamerať na tvorbu sociálneho kapitálu v cieľovom publiku.

Kľúčové slová: verejná diplomacia, sociálny kapitál, hodnoty, normy a demokracia.

Abstrakt

The aim of this article is to discuss the potential application of knowledge from the theory of social capital in the theory of public diplomacy. We identify the need in the public diplomacy domain of value and norm which is used by the state to strengthen its influence. Even though the question of ethics of these practices remains open, we use an argument that instead of spreading democratic models, the states should rather focus on accumulation of social capital and building “bridges” among social groups within the target country.

Key words: public diplomacy, social capital, values, norms and democracy.

Úvod

V príspevku skúmame doterajšie poznatky o sociálnom kapitáli, ktoré majú potenciál uplatniteľnosti vo verejnej diplomacii. Verejná diplomacia sa stala nástrojom zahraničnej politiky využívané v mnohých oblastiach - od kultúrnych, ekonomických až po politické ciele. Zatiaľ čo na dosahovanie ekonomických cieľov verejná diplomacia aplikuje poznatky z komunikačných teórií a marketingu, pri politických cieľoch partikulárne pri difúzii svojho vplyvu formou hodnôt a noriem, je potrebná odlišná stratégia – stratégia, ktorá integruje poznatky zo sociológie. Na pojem sociálny kapitál upozornili vo svojej štúdií *Moving from Monologue to Dialogue to Collaboration* Cowan a Arsenaultová a je to pojem, ktorý nájdeme práve v tejto vednej oblasti.

Verejná diplomacia

Komplexná teória verejnej diplomacie zatiaľ nebola vytvorená. Rozdiely v definíciách existujú ako v teoretickej, tak aj v praktickej rovine. Aj napriek rozdielnym prístupom môžeme verejnú diplomaciu označiť za politiku štátu, ktorej objektom vplyvu sa však na rozdiel od klasickej stala verejnosť. Verejná diplomacia je v súčasnosti neodmysliteľnou súčasťou demokratických štátov, avšak jej význam si čoraz viac uvedomujú aj autoritatívne štáty napríklad Čína. Je určená pre obyvateľov nielen demokratických štátov, ale aj pre

¹ Príspevok je súčasťou riešenia výskumnej úlohy VEGA č.1/1009/11 Medzikultúrne vzťahy a sociálny kapitál.

populáciu autoritatívnych, u ktorých sa vysielajúci štát snaží o zmenu režimu slúžiaci v jeho prospech. Práve v danom prípade môžu nastávať problémy.

Difúzia hodnôt a noriem či ich univerzalita (napríklad demokracie) je v súčasnosti diskutovaná a nad danou problematikou „visí“ mnoho otáznikov. Snaha aj o nenásilné rozširovanie hodnôt jednej kultúry do inej ostáva otázkou etiky, no v príspevku sa budeme snažiť poukázať na to, že sa štát môže snažiť o rozširovanie demokracie iným spôsobom ako priamym rozširovaním svojich hodnôt – a to budovaním sociálneho kapitálu – ktorý by nemal byť v rozpore s etickým princípmi.

Sociálny kapitál

Pod pojmom sociálny kapitál môžeme rozumieť “normy a siete, ktoré umožňujú spoločnostiam konať kolektívne.”² Za jeho dôležité znaky odborníci považujú dôveru a reciprocitu. “Vysoká zásoba sociálneho kapitálu zvyšuje schopnosť a ochotu jednotlivcov spolupracovať, zlepšuje monitorovanie a uplatňovanie zmlúv a redukuje ‘jazdu načierno’ a informačnú asymetriu. Sociálny kapitál preto znižuje transakčné náklady, podporuje inovácie a rozširovanie technológií a vedie tak k lepším ekonomickým výsledkom.”³ Sociálny kapitál sa preto spája s pozitívnymi vplyvmi na spoločnosť, ktoré pomáhajú jej rozvoju. Napriek tomu, že bol najprv definovaný na mikro úrovni v rámci skupín, bol to “Putman (1993) [ktorý] vyniesol tento koncept do makrosociologickej teórie tvrdením, že sociálny kapitál sa môže zoskupovať a ovplyvňovať efektívnu vládu.”⁴

Sociálny kapitál spájajú odborníci aj s témou demokracie a s jeho vplyvom na demokratizáciu. Paxtonová sa zmieňuje, že vysoký stupeň sociálneho kapitálu môže vyvolať kritiku súčasnej vlády a napomôcť pri rozširovaní informácií, diskusií a mobilizácii kolektívnej akcie/alternatívy voči opresívnemu režimu.⁵ Pre sociálny kapitál je tak charakteristická pluralita resp. ju podporuje.

Mohli by sme argumentovať, že sú štáty, ktoré sú bohaté na sociálny kapitál a napriek tomu nie sú ani demokratické a ani pokrokové. Ide najmä o rozvojové štáty, kde síce rodina a komunita zohrávajú dôležitú úlohu a vytvára sa lojalita, napriek tomu, štáty nie sú schopné dosahovať celospoločenský ekonomický rozvoj.⁶ Medzi príčinami sú chýbajúce predpoklady, aby sa dosiahli pozitívne efekty na celospoločenskej úrovni a aby sa negatívne obmedzili. Medzi ne zaraďujeme predovšetkým neexistenciu „mostov“ medzi skupinami, ktoré slúžia na podporu medziskupinovej spolupráce. Kľúčová je schopnosť participácie v širších sieťach, ktoré presahujú komunitu a táto zručnosť sa následne „začleňuje do hlavného prúdu ekonomického života.”⁷ Ak tieto siete v spoločnosti chýbajú, aj napriek vysokým hodnotám sociálneho kapitálu spoločnosť nenapreduje.

Ďalší dôvod možno nájsť v autoritatívnych vládach. Existujú teórie, ktoré tvrdia, že „diktatúry ničia sociálny kapitál, skupinový ako aj všeobecný. Navyše, vytvárajú také podmienky, že ak diktatúry skolabujú, spoločnosť má dokonca sklon akumulovať ‘negatívny’ sociálny kapitál, ktorý vzápätí bráni ekonomickému rastu.”⁸ Fidrmuc a GërXHani sa vo

² WOOLOCK, M. NARAYAN, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy. IN *World Bank Research Observer*. vol. 15, 2, 2000. s. 3.

³ FIDRMUC, J. GËRXANI, K. (2008). Mind the gap! Social Capital, East and West. IN *Journal of Comparative Economics*. 36, 2008. s. 265.

⁴ PAXTON, P. (2002). Social capital and democracy: An interdependent relationship. IN *American Sociological Review*; 67, 2 2002. s. 256.

⁵ Tamtiež. s. 257.

⁶ WOOLOCK, M. NARAYAN, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy. IN *World Bank Research Observer*. vol. 15, 2, 2000. s. 7.

⁷ Tamtiež. s. 9.

⁸ FIDRMUC, J. GËRXANI, K. (2008). Mind the gap! Social Capital, East and West. IN *Journal of Comparative Economics*. 36, 2008. s. 267.

svojom výskume prikláňajú k potvrdeniu tejto teórie: „komunizmus zničil sociálny kapitál odradením od sociálnych interakcií nad rámec siete svojej rodiny a priateľov.“⁹ V súčasnosti podobný jav možno pozorovať v štátoch arabskej jari.

Verejná diplomacia a sociálny kapitál

Pri rozširovaní demokratických hodnôt preto považujeme za dôležité vychádzať z poznatkov o sociálnom kapitáli. Verejná diplomacia nemôže byť efektívna, ale zato bude finančne náročná, pokiaľ sa štáty rozširujúce svoje hodnoty nesnažia o vytvorenie *fungujúcej spoločnosti*.

Arabská jar a s ňou prebiehajúca demokratizácia prináša zatiaľ nezodpovedané otázky ohľadom fungovania demokracie v tejto spoločnosti, zatiaľ sú však názory v neprospech jej pozitívneho fungovania v danej časti sveta. Demokracia sa neetabluje, pokiaľ v nej pre ňu budú chýbať predpoklady, ako bolo uvedené vyššie. Aj keď štáty sú bohaté na sociálny kapitál, chýbajúce mosty medzi týmito skupinami zabraňujú celospoločenským efektom. Kunioka a Woller vo svojom výskume tvrdia, že vyššia dôvera v štátne inštitúcie, občianska spoločnosť, nižšia miera sociálnej anómie¹⁰ a väčšia trpezlivosť občanov pre politiku vyúsťujú do preferencie parlamentnej vlády nad autoritatívnu.¹¹ V štátoch arabskej jari po mnohých rokoch autoritatívneho režimu a represiaciach však ťažko nájdeme potrebné atribúty pre demokratický systém.

Navyše, nie všetky skupiny majú pozitívny vplyv na demokratizáciu. Rozhodujúcim kritériom je prepojenie so širšou komunitou a dôvera medzi nimi. „Negatívny vplyv na demokraciu je očakávateľný, ak je v rámci skupín vysoká dôvera, ale nízka medzi nimi a sieťami.“¹² Ide predovšetkým o extrémne alebo nelegálne skupiny, ktoré sa izolujú od väčšinovej spoločnosti a pre svoju aktivitu ju vo svojej podstate nedokážu vytvoriť. Štát, ktorú vedú alebo v ktorej dominujú dané skupiny nebude napredovať. Spoločnosť založená na amorálnosti je sebadeštruktívna.

Taktiež zaujímavým záverom zo štúdie Kunioka a Woller je, že ekonomické faktory (hoci nie zanedbateľné) majú relatívne malý vplyv na preferenciu pre demokratické zriadenie.¹³ Budovanie ekonomicky prosperujúceho štátu automaticky nevytvára kladné prijímanie demokratických hodnôt.

Nahliadnime na danú problematiku aj cez vysielajúci štát, ktorý svoje hodnoty prináša. Podľa Jamesa O'Toola je základný predpoklad k úspechu rešpekt. „... ako O'Tool tvrdí, tí, ktorí uspejú v tom, že prinesú efektívnu a morálnu zmenu veria v prirodzenú dôstojnosť tých, ktorých vedú a tak aj konajú.“¹⁴ Takíto lídri dávajú prednosť vedeniu príkladom, aby dosiahli žiaduce správanie a „inšpirujú dôveru, nádej a činy vo svojich následníkoch.“¹⁵ Taktiež sú otvorení inováciám a stávajú sa súčasťou tejto zmeny, čo eliminuje potrebu rezistencie zmenám, ktoré mávajú zas autokratickí vládcovia. Ide o uplatnenie tzv. hodnotového

⁹ Tamtiež s. 272.

¹⁰ Slovo anómia znamená stav v spoločnosti, v ktorej dochádza k rozkladu hodnôt ako na individuálnej tak i na spoločenskej úrovni.

¹¹ KUNIOKA, T. WOLLER, G. M. (1999). In (a) democracy we trust: social and economic determinants of support for democratic procedures in central and eastern Europe. IN *Journal of Socio-Economics*. 28., 1999. s. 593

¹² PAXTON, P. (2002). Social capital and democracy: An interdependent relationship. IN *American Sociological Review*; 67, 2 2002. s. 259.

¹³ KUNIOKA, T. WOLLER, G. M. (1999). In (a) democracy we trust: social and economic determinants of support for democratic procedures in central and eastern Europe. IN *Journal of Socio-Economics*. 28., 1999. s. 594.

¹⁴ NELSON, R. IZADI, F. (2009). Ethics and Social Issues in Public Diplomacy. IN SNOW, N. TAYLOR, M. P. *Routledge handbook of public diplomacy* . s. 342

¹⁵ Tamtiež s. 343

líderstva. Nelson a Izadi konštatujú, že “adoptovanie etických štandardov záväzkov k pravde, dvojstrannej symetrickej komunikácii a k hodnotovému líderstvu sú užitočné pre efektívnu stratégiu verejnej diplomacie.”¹⁶

Tento koncept možno aplikovať aj na mocenskú politiku štátov, avšak súčasnému štýlu komunikácie v prípade USA (ako najaktívnejšieho štátu v cezhraničnej difúzii hodnôt) nezodpovedá v dôsledku pretrvávajúceho hegemonistického modelu, ktorý uplatňujú v komunikácii ako aj v prístupe v medzinárodnej politike. Zastávame názor, že teória sociológie a výskumy o sociálnom kapitáli obsahujú poznatky, ktoré sú uplatniteľné pre vedenie kredibilnej a etickej verejnej diplomacie. V súčasnosti USA strácajú kredibilitu a svoje hegemonne postavenie v medzinárodných vzťahoch a ich verejná diplomacia sa stáva v istých častiach sveta efektívnou.

Existujú však štáty, ktoré predstavujú pozitívny príklad pre medzinárodné spoločenstvo a obyvateľstvo ich členov. Ide o severské štáty, medzi ktorými vyniká vnútorná tak aj medzinárodná politika Nórska. Nórsko predstavuje štát s úspešnou verejnou diplomaciou, ktorá sa vydala o. i. aj cestou potrebnej *sociálnej* zaangažovanosti. „...svet vedie ako humanitárna veľmoc, predbiehajúca všetky ostatné štáty v rozvojovej pomoci, v udržiavaní mieru a mierových procesoch a v záväzkoch rozvíjať nové druhy globálnej vlády.“¹⁷ V prípade Nórska sa humanitárna a rozvojová pomoc stali ťažiskovými aktivitami verejnej diplomacie a potvrdzujú toto odporúčanie Cowana a Arsenaultovej. Henrikson dodáva, že „dobré“ myšlienky – jasne sformulované koncepty ‘trvalo udržateľného rozvoja’, čerstvý koncept ‘ľudskej bezpečnosti’ a v súčasnosti aj ‘zodpovednosť ochraňovať’ sú kľúčom k úspechu. Nórsko pritom využíva networking, do verejnej diplomacie zapája neštátnych aktérov ako ďalší prvok úspešnej stratégie, čo USA v takejto miere postráda. „NGOs prispievajú k americkej verejnej diplomacii, ale dokázali by viac, ak by ich potenciál ako verejní ambasádori bol podporovaný prijatím verejno-súkromného rámca, ktorý by integroval mimovládne úsilie vo verejnej diplomacii tohto národa.“¹⁸ Štúdie dokazujú, že neštátni aktéri sú efektívnejší v humanitárnych aktivitách a častokrát disponujú väčšou znalosťou kultúry, obyvateľstva, teritória v mieste svojho pôsobenia. Ich aktivity sú vplyvné a mnohí poznačujú že, „rozvojová pomoc, ktorú prinášajú často pôsobí na politiku v hostujúcom štáte.“¹⁹ Ich komparatívnymi výhodami, ktoré vytvárajú a posilňujú dôveru v nich a kredibilitu, sú vytváranie neformálnych väzieb, a fakt, že „ako mimovládny aktér môžu povedať to, čo vládni reprezentanti nemôžu.“²⁰ Mimovládni aktéri patria medzi efektívne subjekty verejnej diplomacie, ktoré by mohli v budúcnosti zaznamenať široké využitie a uznanie svojej pridanej hodnoty k vedeniu aktivít verejnej diplomacie ako v danej tak i mnohých iných oblastiach verejnej diplomacie.

Sociálne vedy a výskum v sociálnom kapitáli môžu byť prínosom pre aktivity verejnej diplomacie štátov, ktoré sa snažia o rozširovanie vplyvu v oblastiach ako sú hodnoty a normy. Otázku, či je exportovanie západného modelu, do iného štátu s odlišným historických, geografickým a kultúrnym vývojom správne, nerieši. Napriek tomu, sklon k ovplyvňovaniu je prirodzenou vlastnosťou v medziludských vzťahoch a taktiež medzi štátmi. Môžeme ale analyzovať, spôsob ako sa daný cieľ aktivitou verejnej diplomacie realizuje. Individualizmus, tolerancia či sloboda môžu odporovať konzervatívnym tradíciám, pre ktoré je autorita

¹⁶ Tamtiež.

¹⁷ HENRIKSON, A. (2005). Niche Diplomacy in the Public Arena: Canada and Norway. IN MELISSEN, J. *The New Public Diplomacy*.

¹⁸ ZATEPILINA, O. (2009). Non-state ambassadors: NGO's contribution to America's public diplomacy. IN *Place Branding and Diplomacy*. vol. 5, 2, 2009. s. 165.

¹⁹ Tamtiež s. 163.

²⁰ Tamtiež.

prednejšia a obeta slobody jednotlivca pre stabilitu komunity žiaduca.²¹ Hodnoty, ktoré sú uznávané v Austrálii, Severnej Amerike a v Európe, majú tendenciu byť úplne odmietané v štátoch ako Irán alebo Saudská Arábia. Napriek tomu Woolcock a Nayaran sumarizujú z výskumov o sociálnom kapitáli vo svojej práci z poznatkov Knacka a Keefera, že „všeobecná dôvera“, „vláda zákona“, „civilné slobody“, „byrokratická kvalita“ sa pozitívne asociujú s rastom.“²² Bez ohľadu na to, že niektoré z daných predpokladov predstavujú základné piliere demokratického štátu, tieto normy napomáhajú rozvoju spoločnosti. Štúdie sociálneho kapitálu aj napriek svojim limitom a nedostatkom spoločne poukazujú na jedno: „bujná korupcia, frustrujúce odklady v byrokracii, potláčanie civilných slobôd, veľké rozdiely, rozvratné etnické napätie a zlyhanie pri ochrane vlastníckych práv ... sú stále viac identifikované ako hlavné prekážky tvorby väčšej prosperity.“²³

Záver

Charakteristickým znakom medzinárodnej politiky je o. i. aj rozširovanie sféry svojho vplyvu silných štátov. Popri klasickej diplomacii sa dnes využíva aj verejná diplomacia, ktorej cieľovou skupinou sa stala verejnosť. Cesta vnucovania vlastnej kultúry, hodnôt a noriem, ako sa o to v súčasnosti snažia niektoré štáty, však nevedie k úspechom a dosahovaniu vytýčených cieľov. Avšak aplikácia jasných hodnôt ako spolupráca, rešpekt, tolerancia ale aj vláda zákona predstavujúce atribúty, ktoré sú univerzálne v každej fungujúcej spoločnosti a prinášajú pokrok či rozvoj, ponúkajú účinnejšiu alternatívu. Argumentujeme, že namiesto rozširovania svojich hodnôt a noriem, by mali štáty budovať fungujúcu spoločnosť krajinách, v ktorých sa snažia o etablovanie demokracie. Tento prístup znamená náročnú a na mieru šitú stratégiu, pretože vyplýva z potrieb daného štátu. Snaží sa o akumuláciu sociálneho kapitálu resp. medziskupinových väzieb, ktoré vzápätí vytvárajú predpoklady pre podporu demokratických hodnôt ako vyplýva z výskumov o sociálnom kapitáli. Existujú štáty, ktoré podľa nás idú daným príkladom. Napríklad Nórsko založilo svoju stratégiu na hodnotovom líderstve, humanitárnej pomoci a jasných konceptoch, ktorým proklamujú cieľ sledovania dobra spoločnosti proklamujú. Prax navyše ukazuje, že Nórsko svojimi aktivitami kredibilitu v medzinárodných vzťahoch dosiahli a naďalej udržujú. Navyše vo svojej stratégii využívajú pomoc nešťátnych aktérov, ktorí sú v rozvojovej pomoci efektívnejší a dôveryhodnejší. Rozvojové aktivity a humanitárna pomoc by mali v doméne difúzie hodnôt a noriem byť vo verejnej diplomacii nosné a ich hlavnými šíriteľmi by sa mali stať mimovládni aktéri v súčinnosti so štátom.

Použitá literatúra:

1. FIDRMUC, J. GËRXANI, K. (2008). Mind the gap! Social Capital, East and West. IN *Journal of Comparative Economics*. 36, 2008. s.264-286.
2. COWAN, G. – ARSENAULT, A. (2008). „Moving from Monologue to Dialogue to Collaboration: The Three Layers of Public Diplomacy“ In *The Annals of American Academy of Political and Social Science*. 2008. 616:10. s. 10-30.
3. HENRIKSON, A. (2005). Niche Diplomacy in the Public Arena: Canada and Norway. IN MELISSEN, J. *The New Public Diplomacy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. s. 66-85 ISBN 1-4039-4516-0.

²¹DUNE, T. (2005). Liberalism. IN Baylis J. Smith. S. s. 186.

²²WOOLOCK, M. NARAYAN, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy. IN *World Bank Research Observer*. vol. 15, 2, 2000. s. 12.

²³ Tamtiež.

4. KUNIOKA, T. WOLLER, G. M. (1999). In (a) democracy we trust: social and economic determinants of support for democratic procedures in central and eastern Europe. IN *Journal of Socio-Economics*. 28, 1999. s. 577-596.
5. PAXTON, P. (2002). Social capital and democracy: An interdependent relationship. IN *American Sociological Review*; 67, 2 2002.
6. RONFELDT, D. ARQUILLA, J. (2009). Noopolitik: New Paradigm for Public diplomacy. IN SNOW, N. TAYLOR, M. P. *Routledge of public diplomacy*. New York: Routledge. 2009. s. 292-313. ISBN 0-203-89152-X.
7. TYRELL, J. (1991). American exceptionalism in an age of international history. IN *American Historical Review*. 96, 4, 1991: 1031–56.
8. ZATEPILINA, O. (2009). Non-state ambassadors: NGO's contribution to America's public diplomacy. IN *Place Branding and Diplomacy*. vol. 5, 2, 2009. Palgrave Macmillan. s. 156-168.
9. WOOLOCK, M. NARAYAN, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy. IN *World Bank Research Observer*. vol. 15, 2, 2000.
10. NELSON, R. IZADI, F. (2009). Ethics and Social Issues in Public Diplomacy. IN SNOW, N. TAYLOR, M. P. *Routledge handbook of public diplomacy*. New York: Routledge. 2009. s. 292-313. ISBN 0-203-89152-X.

Kontakt

Ing. Laura Meričková

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1

85235 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: laura.merickova@euba.sk

Stanislav Mráz

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

HUMANITÁRNA INTERVENCIA

Abstrakt

Autor vo svojom príspevku sa zaoberá problematikou humanitárnej intervencie, pričom poukazuje na konkrétnom prípade na porušovanie noriem platného medzinárodného práva. Je

toho názoru, že podľa zavádzanej praxe môže dôjsť k zneužívaniu tohto inštitútu s nedoziernymi dôsledkami.

Kľúčové slová: Humanitárna intervencia, ozbrojená intervencia, agresia, zasahovanie do vnútorných vecí, zákaz hrozby silou a použitia sily, suverenita, zvrchovanosť.

Abstract

The author's article deals with the issue of humanitarian intervention, pointing to the particular case for violation of the applicable rules of international law. He believes that by established practice there may be an abuse of the institute of humanitarian intervention with unimaginable consequences.

Keywords: Humanitarian intervention, armed intervention, aggression, interference in internal affairs, no threat and use of force, sovereignty, supremacy.

Humanitárna intervencia je pojem veľmi zložitý a v literatúre som sa stretol so značne rozporuplnými názormi na túto problematiku.

V priebehu minulého desaťročia sa v medzinárodnej spoločnosti vytvorila nová norma, ktorá podporuje humanitárnu intervenciu. Predmetná norma v podstate znamená, že ak neuspeli všetky ostatné diplomatické akcie, štáty majú právo použiť vojenskú silu proti inému štátu kvôli ochrane ohrozených civilistov.¹

Je to aspekt, ktorý spadá do oblasti humanitárneho práva, týka sa oprávnenosti použitia ozbrojenej sily v medzinárodných vzťahoch, t.j. využitia „ius ad bellum.“²

Pozrieme sa najprv na širší pojem intervencie.

Pre mier a bezpečnosť štátu má význam zásada nezasahovania, zásada neintervencie. Je osobitnou zásadou medzinárodného práva a súvisí obsahovo so zásadou zákazu hrozby silou a použitia sily v medzinárodných vzťahoch.³

Neintervencia je povinnosť štátov zdržať sa akýchkoľvek spôsobov priameho alebo nepriameho zasahovania do vnútorných alebo zahraničných záležitostí každého iného štátu, ktoré podľa zásady suverenity tvoria oblasť jeho rozhodovania.

Zákaz intervencie alebo inak povedané, zásada neintervencie vyplýva z čl.2 ods. 4 Charty OSN, ale rovnako tak z čl. 2 ods. 1, o zásadnej zvrchovanej rovnosti štátov a vyplýva

¹ WELSHOVÁ M. J. 2008. Brát dúsledky vážne: námietky vüči humanitání intervenci. In *Filosofický časopis*. ISSN 0015-1831, 2008, roč. 56, č. 6, str. 833.

² OBERSON, B. 2002. *Medzinárodné humanitárne právo. Odpovede na vaše otázky*. Bratislava : ÚVAHA, 2002, str. 25.

³ AZUD, J. 2000. Zásada neintervencie v medzinárodnom práve (K otázke humanitárnej intervencie). In *politické vedy*. ISSN 1335-2741, 2000, roč. 3, č. 2. str.78.

aj z čl. 2 ods. 7 Charty OSN. Táto zásada sa vzťahuje nielen na štáty, ale aj na OSN. Podľa ustanoveného článku totiž nijaké ustanovenie Charty nedáva právo OSN zasahovať do vecí, ktoré podstatne patria do vnútornej právomoc štátov. Táto zásada však neprekáža, použitiu donucovacích opatrení podľa kapitoly VII Charty OSN pri akciách ohrozujúcich mier, porušení mieru a útočných činnostiach.⁴

Základnou prezumpciou predmetného zmluvného práva je, že použitie sily je nelegálne. Pretože pravidlá jej použitia sú spresnené nárokmi v mene sebaobrany či kolektívnej bezpečnosti. Čo sa týka takéhoto prípadu, Rada bezpečnosti môže schváliť použitie sily, explicitne prostredníctvom prijatia rezolúcie podľa kapitoly VII. Charty OSN. Väčšina právnikov zaoberajúca sa medzinárodným právom sa však až do konca deväťdesiatych rokov minulého storočia zhodovala, že to neumožňuje intervenciu kvôli humanitárnym účelom či vytváraniu demokracie.⁵ Je pozoruhodné, že v súčasnosti už takýto jednotný názor nepretrváva, skôr naopak.

Medzinárodné humanitárne právo sa posúva aj v otázke riešenia genocídy, ktorá by mala tvoriť legálnu výnimku z článku 2. Autori Konvencie sa však snažili vytvoriť povinnosť potlačiť genocídu, explicitne im nešlo o ustanovenie univerzálnej jurisdikcie, ako by si to mohol niekto vysvetľovať. Ani Dohovor o zabránení a potrestaní zločinu genocídy z roku 1948 neustanovuje ozbrojenú prevenciu v prípadoch genocídy.⁶

Humanitárna intervencia sa stala pomerne častou praxou štátov koncom 20. storočia. Mnohé črty konceptu sú však stále problematické a zvyšujú možnosť jeho zneužitia. Takýmito prípadmi sa budem v konkrétnej rovine viac zaoberať v nasledujúcej časti.

Humanitárna intervencia je z medzinárodnoprávneho hľadiska nelegálna, pokiaľ na jej uskutočnenie neexistuje mandát BR OSN. Okrem toho, väčšina odborníkov sa domnieva a prax to potvrdzuje, že mandát s cieľom realizovať humanitárnu intervenciu by musel mať opodstatnenie v ohrození medzinárodného mieru a bezpečnosti, pretože v inom prípade Charta použitie ozbrojenej sily v medzinárodných vzťahoch nepovoľuje. Je na zváženie, či je za určitých okolností možné považovať takýto zásah za legitímny, a či ho tak ako v prípade Kosova, môže BR OSN odobriť dokonca až ex post.⁷

Humanitárna intervencia je naozaj rozporuplný pojem a v súvislosti s ňou vyvstáva mnoho zaujímavých otázok, napr. či je možné legitimizovať legálne právo na násilný odpor, či majú záchranári právo či povinnosť intervenovať alebo ako by aktéri mali konať.⁸ Je tiež potrebné mať na mysli, že v určitých prípadoch, je hĺbka a rozsah etnického a náboženského rozštiepenia tak rozsiahla, že keď intervenčné sily odídu, vraždenie sa bude opakovať.⁹

V praxi medzinárodnej politiky sa často objavuje kritika myšlienok humanitárnej intervencie predovšetkým zo strany štátov tzv. tretieho sveta. Tento postoj vychádza predovšetkým z faktu, že mnohé z nich získali svoju suverenitu relatívne nedávno. Postup západných krajín v prípade humanitárnych intervencií preto vnímajú ako pokus o narušenie svojej mladej nezávislosti.¹⁰

⁴ AZUD, J. 2000. Zásada neintervencie v medzinárodnom práve (K otázke humanitárnej intervencie). In *politické vedy*. ISSN 1335-2741, 2000, roč. 3, č. 2. str. 79.

⁵ WELSHOVÁ M. J. 2008. Brát dôsledky vážne: námietky vŕči humanitárnej intervencii. In *Filosofický časopis*. ISSN 0015-1831, 2008, roč. 56, č. 6, str. 836.

⁶ AZUD, J. 2000. Zásada neintervencie v medzinárodnom práve (K otázke humanitárnej intervencie). In *politické vedy*. ISSN 1335-2741, 2000, roč. 3, č. 2. str. 96.

⁷ KOVÁČOVÁ, M. 2007. Humanitárna intervencia: riziká a perspektívy v teórii a medzinárodnom práve a praxi. In *Euro-Atlantic*. ISSN 1336-8761, 2007, roč. 2, č. 4, str. 41.

⁸ VELEK, J. 2008. Michael Walzer o válce, humanitárnej intervencii a svetovom rádu. In *Filosofický časopis*, ISSN 0015-1831, 2008, roč. 56, č. 6 str. 861.

⁹ Tamtiež, str. 870.

¹⁰ KOVÁČOVÁ, M. 2007. Humanitárna intervencia: riziká a perspektívy v teórii a medzinárodnom práve a praxi. In *Euro-Atlantic*. ISSN 1336-8761, 2007, roč. 2, č. 4, str. 41

Osobne sa stotožňujem s názorom, že v niektorých prípadoch humanitárna intervencia slúži na ospravedlnenie ozbrojeného zásahu zdôvodňovaného humanitárnymi cieľmi. Môže to znamenať, že bude narastať počet vojenských intervencií ospravedlňovaných humanitárnymi dôvodmi a zároveň klesať počet intervencií iba z humanitárnych dôvodov a taktiež môže klesnúť podpora humanitárnym intervenciám i v prípadoch, kedy by boli naozaj potrebné. Naopak môže nastať situácia neintervencie v prípade kedy bude viac než potrebná.

Ozbrojená humanitárna intervencia je podľa odborníkov na medzinárodné právo v podstate vojnovým stavom medzi zasahujúcim a tým, proti komu sa zasahuje. Na jednej strane, morálne argumenty vyvolávajú pochybnosti o tom, či je takáto definícia situácie vhodná a adekvátne, na strane druhej, medzinárodné právo poukazuje na definíciu agresie bez ohľadu na morálne pohnútky humanitárnej intervencie.¹¹

Genocída v Rwande obnovila diskusiu o tom, či má byť humanitárna intervencia právom alebo povinnosťou medzinárodného spoločenstva. Na prípade Kosova potvrdili niektoré členské štáty Aliancie, že zásah v mene ľudských práva a ich ochrany považujú za svoju povinnosť, avšak takýto rázny postoj chýbal v iných prípadoch. A ak sa v roku 1994 mimoriadnou politickou váhou USA postavila proti zásahu OSN v Rwande kde prebiehala masakra približne jedného milióna ľudí, tak zásadne sa USA rozhodlo zakročiť proti suverénemu štátu v zmysle „morálnej povinnosti“ proti Srbom, ktorí „robia etnické čistky na nimi kontrolovanom území“.

Bombardovanie Kosova armádami NATO v roku 1999 viedlo k rozsiahlej právnej diskusii. Právnici, ktorí prípad analyzovali, prekvapivo dospeli k odlišným záverom, dokonca i po preskúmaní rovnakých dôkazov.¹¹

Argumenty, ktoré mnohí autori uvádzajú proti ozbrojenej agresii NATO voči ZJR v rámci humanitárnej intervencie sú nasledovné.

Charta OSN zakazuje hrozbu alebo použitie sily oproti územnej celistvosti alebo politickej nezávislosti štátov. Definícia agresie ustanovuje, že prvé použitie sily je prima facie dôkazom, že ide o útočný čin, ak Bezpečnostná rada nerozhodne inak. Podľa kapitoly 7 Charty OSN Bezpečnostná rada určí, či ide o ohrozenie mieru, porušenie mieru alebo útočný čin a odporučí a rozhodne, aké opatrenia sa majú robiť.

Ak BR OSN usúdi, že takéto opatrenia sú nedostatočné, môže podporiť leteckými alebo pozemnými silami takú akciu, aká je potrebná na zachovanie alebo obnovenie medzinárodného mieru a bezpečnosti.

Zatiaľ iba BR OSN môže podniknúť kolektívne donútenia a sankcie. Tam kde je to na mieste, použije oblastné dohody alebo orgány pre donucovacia akciu pod svojou právomocou. Avšak nijakú donucovacia akciu nepodnikne bez splnomocnenia BR OSN.

Za právny základ zásady neintervencie treba považovať tieto ustanovenia Charty OSN:

- čl. 2 ods. 4 – zásada nepoužitia sily
- čl. 2 ods. 7 - nezasahovanie do vnútorných vecí štátov
- čl. 2 ods. 1 – zvrchovaná rovnosť štátov
- čl. 1 ods. 2 – rovnoprávnosť a sebaurčenie národov.¹²

Pripomínam, že Atlantická aliancia je obrannou organizáciou (čl. 3. a 5. Washingtonskej zmluvy) s limitovanou oblasťou pôsobenia (čl. 6), mimo ktorej akcie aliancie

¹¹WELSHOVÁ M. J. 2008. Brát dôsledky vážne: námietky vči humanitárnej intervencii. In *Filosofický časopis*. ISSN 0015-1831, 2008, roč. 56, č. 6, str. 835.

¹² AZUD, J. 2000. Zásada neintervencie v medzinárodnom práve (K otázke humanitárnej intervencie). In *politické vedy*. ISSN 1335-2741, 2000, roč. 3, č. 2. str. 95.

by mali byť zamerané na obranu záujmov a hodnôt daných Chartou Spojených národov a postavených na princípe nezasahovania a rešpektovania suverenity tretích štátov.¹³

Obrovské množstvo dostupných zdrojov uvádza, že akcia začatá proti Srbsku je agresiou. Agresorom je podľa čl. 3 rezolúcie 3314 XXIX ten, kto útočí prvý mimo svojho teritória proti suverénemu štátu, zasahujúc do jeho vnútorných záležitostí, čo zodpovedá porušeniu vyššie spomínaných článkov Charty OSN (čl. 2 ods.4, čl.2 ods.7).

Táto intervencia neznesie po právnej stránke porovnanie s nijakými predchádzajúcimi príkladmi. Pred Kosovom sa intervencia vždy uskutočnila buď na základe vysloveného mandátu Bezpečnostnej rady alebo bola intervencia odpoveďou na výzvu vlády alebo samotnej hlavy štátu o pomoc alebo na základe ohrozenia národnej bezpečnosti.¹³ Pred Kosovom nikto ani nepomyslel na vojenskú intervenciu bez mandátu OSN. Dokonca ani v americkom kongrese sa o vyhlásení vojny nehlasovalo.

Na tomto mieste musím povedať, že aliancia nemala nijakú právnu legitimitu pre takúto akciu. Nielenže BR OSN nedala nijaký mandát na intervenciu, zároveň však Srbsko nenapadlo nijaký štát NATO. Nie je teda možné považovať takéto niečo ako legitímnu odpoveď na útoky Srbska.

Bez ohľadu na to, aký názor zastávame, je evidentné, že postoje v otázke humanitárnej intervencie sa rozchádzajú. Musíme si uvedomiť, že ozbrojená intervencia porušuje vlastnú podstatu územnej nedotknuteľnosti a ak akceptujeme riziká intervencie, potom by sme mali akceptovať riziká okupácie. Bolo by potrebné jasne definovať pojmy čo je medzinárodné spoločenstvo, kto ho reprezentuje, čo je humanitárna katastrofa a kto ju určuje, čo nastane ak sa nedosiahne žiadaný výsledok, aká je ochrana civilného obyvateľstva štátu, proti ktorému sa intervenuje, napríklad aj pri logistickom bombardovaní, ktoré by vôbec civilné obyvateľstvo zasahovať nemalo a pod.¹⁴ Zodpovedanie týchto otázok by pomohlo nielen v zjednotení postojov na túto problematiku, ale najmä vo vymedzení použitia ozbrojenej humanitárnej intervencie a jej rozdielu medzi agresiou, pri ktorej je na prvom mieste použité ozbrojenej sily.

Malo by byť jasne definované čo v prípade, ak sa niekto rozhodne porušiť mier spoločnosti národov. Agresiu nemožno len zadržat' alebo ju čo najrýchlejšie ukončiť. To by bolo podobné, ako keby polícia zastavila vraha po niekoľkých vraždách a následne ho nechala odísť. Zvykové a pozitívne medzinárodné právo presne nevymedzuje účely, procedúry či formy potrestania. Implikácie legislatívnej paradigmy sú však jasné: ak sú štáty členmi medzinárodného spoločenstva a subjektmi práv, tak musia byť tiež možným objektom nejakého potrestania.¹⁵

V tomto príspevku som sa snažil uviesť viaceré aspekty týkajúce sa problematiky humanitárnej intervencie, ktoré v medzinárodnom práve sa rôznia. Podľa môjho názoru sa prostredníctvom humanitárnej intervencie rozširujú možnosti zneužitia tohto konceptu na ospravedlnenie vojnového zasahovania, s cieľom presadiť vlastné štátne záujmy pod rúškom morálneho opodstatnenia a humanizmu. Som presvedčený, že ozbrojená humanitárna intervencia sa radí do kategórie porušovania medzinárodného humanitárneho práva.

¹³ MIÑÓN, M. H. ; preložil Farkaš, M. 1999. Kosovský omyl. In *Literárny týždenník*. 0862-5999, 1999, roč. 12, č. 16, str. 3.

¹⁴ AZUD, J. 2000. Zásada neintervencie v medzinárodnom práve (K otázke humanitárnej intervencie). In *politické vedy*. ISSN 1335-2741, 2000, roč. 3, č. 2. str. 98.

¹⁵ VELEK, J. 2008. Michael Walzer o válce, humanitární intervenci a světovém řádu. In *Filosofický časopis*. ISSN 0015-1831, 2008, roč. 56, č.6 str. 864.

Použitá literatúra:

1. AZUD, J.: Základy medzinárodného práva. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2001, 398 s. ISBN 8080554811.
2. MRÁZ S.: Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica, 2007, 564 s., ISBN 978-80-8083-541-7.
3. MADAR, Z. 1999. Slovník českého práva. Praha : Linde, 1999. s. 1390. ISBN 8072013777.
4. MULINEN, F. de. 1991. Průručka medzinárodného humanitárneho práva pro ozbrojené síly. Praha : Magnet-Press, 1991. 232 s. ISBN 80-85434-30-X.
5. OBERSON, B. 2002. Medzinárodné humanitárne právo. Odpovede na vaše otázky. Bratislava : Úvaha, 2002. 46 s. ISBN 80-85690-16-0.
6. POTOČNÝ, M. – ONDŘEJ, J. 2003. Medzinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 4. Dopl. a rozšírené vydanie. Praha : C. H. Beck, 2003. 460 s. 978-80-7179-801-9.
7. ROVER, C. 2002. Služit' a chránit'. Bratislava : Príroda, 2002. 414 s. ISBN 80-07-01200-1.
8. VELEK, J. 2008. Preklad z angl. jazyka. Walzer, M. Michael Walzer o válce, humanitární intervenci a světovém řádu. In Filosofický časopis, ISSN 0015-1831, 2008, roč. 56, č. 6, s. 857 – 882.
9. WELSHOVÁ M. J. Brát důsledky vážně: námitky vůči humanitární intervenci. In Filosofický časopis, ISSN 0015-1831, 2008, roč. 56, č. 6, s. 833 – 855.
10. MIÑÓN, M. H. 1999. preložil Farkaš, M. Kosovský omyl. In Literárny týždenník. ISSN 0862-5999, 1999, 1999, roč. 12, č. 16, s. 3.

Kontakt

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1
85235 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: mraz@euba.sk

Viliam Pajtinka

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VYBRANÉ ASPEKTY VÝVOJA SOMÁLSKEHO PIRÁTSTVA

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problémom somálskeho pirátstva z hľadiska vybraných aspektov jeho vývoja. Venuje sa analýze kvantitatívnych ukazovateľov v roku 2011 a ich komparácii s rokom 2010, zaoberá sa otázkou potenciálu somálskych pirátov ohroziť obchod s ropou, načrtáva perspektívy vývoja somálskeho pirátstva a napokon poukazuje na súvislosti pôsobenia súkromných námorných bezpečnostných spoločností.

Kľúčové slová: somálske pirátstvo, znaky, náklady, obchod s ropou, perspektívy, súkromné námorné bezpečnostné spoločnosti.

Abstract

Paper deals with the issue of Somali piracy from the view of its selected developmental aspects. It focuses on the analysis of quantitative characteristics in 2011 and their comparison to 2010, deals with the potential of Somali pirates to threaten the oil trade, outlines the perspectives of piracy off Somalia and at last highlights the nexuses of private maritime security companies engagement.

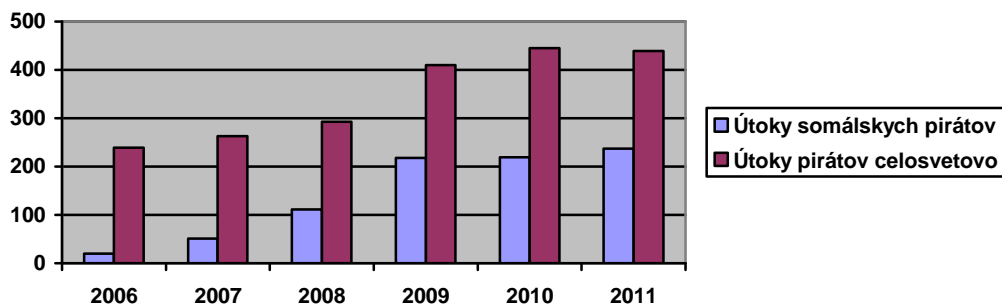
Keywords: Somali piracy, characteristics, costs, oil trade, perspectives, private maritime security companies.

Úvod

Od roku 2008 patrí africké pobrežie k najnebezpečnejším pirátskym zónam, a to hlavne v súvislosti s expanziou pirátstva v Somálsku, ale tiež v Nigérii. V prípade Somálska možno hovoriť o neprerušenom, každoročnom raste počtu útokov v podstate od roku 2006 až do roku 2011 vrátane. Tento expanzívny vývoj je demonštrovaný na grafe č. 1 vo vzťahu k vývoju počtu pirátskych útokov celosvetovo v sledovanom období.

Cieľom príspevku je poukázať na vybrané aspekty vývoja somálskeho pirátstva, vrátane jeho kvantitatívnych ukazovateľov, pričom sledovaným obdobím je najmä rok 2011 komparovaný s rokom 2010, ďalej otázky jeho potenciálu ohroziť obchod s ropou, perspektív vývoja a pôsobenia súkromných námorných bezpečnostných spoločností.

Graf č. 1: Expanzia somálskeho pirátstva 2006-2011

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov zo správ ICC – International Maritime Bureau *Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2010 a 2011*.

Vybrané znaky somálskeho pirátstva v roku 2011

V roku 2011 podnikli somálski piráti spolu 237 z celkových 437 pirátskych útokov zaznamenaných v rôznych častiach sveta, čím sa na útokoch podieľali na úrovni 54%. V porovnaní s rokom 2010 to znamená, že sa ich podiel na globálnom vývoji námorného pirátstva zvýšil o 5%. Čo sa týka rozdelenia pirátskych útokov podľa geografickej koncentrácie, na pobreží Somálska vrátane Arabského mora bolo zaznamenaných 160 incidentov, v Adenskom zálive 37, v južnej oblasti Červeného mora 39 a jeden útok, resp. prvý únos zakotvenej lode v teritoriálnych vodách Ománu. Napriek zvýšeniu aktivity somálskych pirátov z 219 incidentov v roku 2010 na spomínaných 237 za rok 2011, t.j. nárastu na úrovni 8%, sa počet úspešných útokov, resp. únosov, naopak znížil zo 49 na 28 plavidiel, teda až o 43%. Pre komparáciu možno súčasne poukázať i na geografickú koncentráciu útokov v roku 2010, a síce na pobreží Somálska vrátane Arabského mora a Indického oceánu bolo nahlásených 141 útokov, v Adenskom zálive 53 a v južnom Červenom mori 25 incidentov. Geografickú distribúciu únosov ilustruje obr. č. 1. Okrem toho somálski piráti v roku 2011 použili ako rukojemníkov 470 osôb, 10 uniesli, 3 zranili a 8 ľudí prišlo o život. V roku 2010 bolo rukojemníkmi somálskych pirátov až 1016 osôb, 13 bolo zranených a 8 zahynulo, pričom únosy v roku 2010 zaznamenané neboli.¹

¹ Použité číselné údaje v absolútnom vyjadrení v celom odseku pochádzajú z: ICC – International Maritime Bureau. 2012. *Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2011* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. ICC – International Maritime Bureau. 2011. *Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2010* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. [cit. 11-30-2012].

Obr. č. 1: Geografická distribúcia únosov pripísaných somálskemu pirátstvu v období 2008-2011.

Zdroj: Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 8.

V štúdií *The Economic Cost of Maritime Piracy* vypracovanej v roku 2010 One Earth Future Foundation v rámci projektu Oceans Beyond Piracy sa odhaduje, že globálne náklady námorného pirátstva pre svetové hospodárstvo dosahujú ročne úroveň približne 7 až 12 mld. USD.² Čo sa týka priamych nákladov, súvisia predovšetkým s poistným, výkupným, bezpečnostnými opatreniami na palube, presmerovaním lodí, námornými operáciami a trestným stíhaním pirátov. Pod sekundárnymi nákladmi identifikuje makroekonomické následky pre obchod, turizmus a odvetvie rybolovu v regióne ako aj pre ceny potravín. Podľa poslednej štúdie tohto projektu venovanej výhradne ekonomickým dopadom somálskeho pirátstva spôsobili somálski piráti len v roku 2011 vo svetovej ekonomike dodatočné náklady v hodnote takmer 7 mld. USD, pričom približne 80% z nich znášal lodný priemysel, 19% pripadlo na vlády a 1% na občiansku spoločnosť.³ Podľa niektorých názorov sú však tieto na prvý pohľad vysoké náklady somálskeho pirátstva zanedbateľné v pomere k celkovej hodnote svetového obchodu⁴, t.j. 18,2 bil. USD za rok 2011⁵. Rovnako je to možné tvrdiť aj vo vzťahu k hodnote svetového obchodu realizovaného námornou prepravou⁶, t.j. okolo 13 bil. USD⁷, a

² Bowden, A. et al. 2010. *The Economic Cost of Maritime Piracy* [online]. Dostupné na internete: <<http://oceansbeyondpiracy.org/cost-of-piracy/economic>>. s. 16. [cit. 12-15-2012].

³ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 39. [cit. 12-15-2012].

⁴ Pozri napr.: Mildner, S. A. – Groß, F. 2010. Piraterie und Welthandel: Die wirtschaftlichen Kosten. In Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 21.

⁵ WTO. 2012. *World Trade 2011, Prospects for 2012* [online]. 12.4. 2012 Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/news_e/pr658_e.htm>. [cit. 12-13-2012].

⁶ Pozri napr.: Ploch, L. et al. 2011. *Piracy off the Horn of Africa* [online]. s. 13. Dostupné na internete: <<http://fpc.state.gov/documents/organization/162745.pdf>>. [cit. 11-30-2012].

⁷ Vychádzame z toho, že podiel obchodu realizovanom po mori predstavuje okolo 70% jeho hodnoty. Pozri: NATO. *Operation Ocean Shield* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.aco.nato.int/page208433730.aspx>>. [cit. 12-16-2012].

tiež v prípade pomeru napadnutých lodí k celkovému počtu plavidiel tranzitujúcich cez rizikovú oblasť (napr. v prípade Adenského zálivu sa udáva 20 tis. až 30 tis. lodí ročne⁸).

Tab. č. Náklady spôsobené somálskym pirátstvom v roku 2011

Faktory	Náklady v USD
Zvýšenie rýchlosti	2,71 mld.
Vojenské náklady	1,27 mld.
Ozbrojená stráž a zariadenie	1,064 – 1,16 mld.
Presmerovanie	486 mil. – 681 mil.
Poistenie	635 mil.
Náklady na prácu	195 mil.
Výkupné	160 mil.
Stúhanie a väznenie	16,4 mil.
Protipirátske organizácie	21,3 mil.
Spolu	6,6 – 6,9 mld.

Zdroj: Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 39.

Z uvedeného je zrejme, že rozmáhajúce sa somálske pirátstvo teda spôsobuje lodnému priemyslu, resp. vlastníkom lodí, nezanedbateľné dodatočné náklady, pričom niektoré sa následne prenášajú na spotrebiteľa. Tieto dodatočné náklady majú charakter výkupného, zvýšených poisťných prémie⁹, ďalej vyplývajú z poškodenia lode alebo nákladu, presmerovania námorných trás, majú podobu zvýšených nákladov na prácu z dôvodu dlhšej plavby alebo kompenzácie plavby cez rizikovú oblasť ako aj potreby personálneho nahradenia unesených členov posádky, podobne i vyšších palivových nákladov spätých s prípadným presmerovaním alebo odporúčanou vyššou rýchlosťou, t.j. nad ekonomicky optimálnu úroveň v tzv. Best Management Practices pri tranzite cez rizikové zóny, ďalej vyplývajú z meškania dodávok ako aj potreby zabezpečenia špecifického vybavenia, prípadne ozbrojenej ochrany lode pre prípad pirátskeho útoku. Ďalšie náklady môžu súvisieť napríklad so službami konzultantov, vyjednávačov a právnikov či psychologov. Nezanedbateľným nákladom „nedobrovoľne obetovanej príležitosti“ je taktiež nevyužitelnosť unesej lode na ďalšiu

⁸ Pozri pozn. 22 a 23.

⁹ Základnými typmi poistenia, ktoré sa vzťahujú na námorné pirátstvo sú vojnové riziko a únos & výkupné. Najlepšie pokrytie rizika pirátskeho útoku pritom predstavuje typ vojnové riziko. Toto poisťné musia uhrádzať všetky lode prechádzajúce cez teritórium, ktoré bolo zo strany Lloyd's Market Association Joint War Committee klasifikované ako oblasť s vojnovým rizikom. Zatiaľ čo v roku 2008 bol za takúto zónu vyhlásený iba Adenský záliv, v roku 2011 došlo k jej rozšíreniu na Indický oceán, Adenský záliv, Červené more a Ománsky záliv.

prepravu (napr. charterovú) po dobu zadržania, čo môže pre lodnú spoločnosť znamenať značnú ujmu. Tento aspekt sa následne odráža aj pri vyjednávaní o výkupnom, resp. dĺžke jeho trvania.

V tejto súvislosti bolo nepriaznivým trendom pozorovaným v roku 2011 práve predĺženie priemerného času, počas ktorého boli loď a posádka zadržované, z 3-4 mesiacov v roku 2010 na dobu 6 mesiacov.¹⁰ Existujú však aj prípady, kedy somálski piráti zadržovali unesené lode s posádkou po dobu dlhšiu než jeden rok, a to únos plavidiel Iceberg I, Albeda a Orna. Navyše vyplatenie výkupného nemusí vždy znamenať prepustenie lode aj s posádkou, za ktorú je niekedy požadované ďalšie výkupné.

V roku 2011 bolo navyše somálskym pirátom vyplatené výkupné v 31 prípadoch, čím celkovo získali okolo 160 mil. USD a hodnota priemerného výkupného sa tak pohybovala na úrovni zhruba 5 mil. USD.¹¹ Pre porovnanie, v roku 2010 takto somálski piráti získali približne 110 mil. USD¹² a priemerné výkupné činilo približne 4 mil. USD¹³. V roku 2011 bola navyše prekonaná hodnota doteraz najvyššieho zaznamenaného výkupného, t.j. 9,5 mil. USD v roku 2010 za juhokórejský tanker Samho Dream, keď somálski piráti získali za prepustenie gréckeho supertankera Irene SL 13,5 mil. USD.¹⁴

Okrem nepochybných negatívnych dopadov na samotné napadnuté plavidlá vrátane posádky, a teda vlastníkov lodí je však nutné brať do úvahy aj nepriaznivý ekonomický domino efekt naprieč celým reťazcom námorného sektora ako aj iných odvetví ekonomiky, ktoré do realizácie zahraničného obchodu zapájajú námorné cesty v Perzskom zálive. Dotknutými sú z tohto pohľadu teda i subjekty dodávateľského reťazca, ktoré v súvislosti s pirátskymi útokmi musia takisto čeliť zvýšeným nákladom, problémom so zákazníkymi službami, environmentálnym rizikám alebo problémom so zaistením bezpečnosti posádky lode.¹⁵ Spoľahlivý transport surovín je navyše kľúčový pre medzinárodný energetický trh.

Ohrozenie obchodu s ropou?

Hlavným motívom somálskeho pirátstva je zisk, preto útoky koncentruje na lode, kde existuje reálna možnosť vymôcť vysoké výkupné, ako napríklad pri únose tankerov alebo iných veľkých nákladných lodí.

Nárast počtu pirátskych útokov na ropné tankery v roku 2011 zároveň vyvoláva otázky ohľadom ich potenciálu výraznejšie ohroziť obchod s touto surovinou. Prispel k tomu spomínaný únos gréckeho supertankera Irene SL, ktorý smeroval z Kuvajtu do USA a prevážal 2 mil. barelov ropy, čo pre porovnanie predstavuje asi 20% denného amerického

¹⁰ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 13. [cit. 12-16-2012].

¹¹ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 11-12. [cit. 12-16-2012].

¹² United Nations Office on Drugs and Crime. *Ransom money laundered by pirates affects stability in the Horn of Africa, says UNODC chief* [online]. 22.1.2012 Dostupné na internete: <<https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2012/February/ransom-money-being-laundered-by-pirates-affects-stability-in-the-horn-of-africa-says-unodc-chief.html>>. [cit. 12-16-2012].

¹³ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 12. [cit. 12-16-2012].

¹⁴ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 11. [cit. 12-16-2012].

¹⁵ V prieskume na konferencii GPCA z novembra 2011 venovanej problémom dodávateľského reťazca tieto dôsledky v súvislosti s pirátstvom uviedlo až 83% účastníkov. Pozri bližšie: Saudi Gazette. *GPCA Seeks More Measures to Stem Attacks of Pirates* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentID=20111111111952>>. [cit. 12-16-2012].

importu tejto suroviny, v hodnote približne 200 mil. USD.¹⁶ K útoku došlo 200 námorných míľ od pobrežia Ománu¹⁷ deň po tom, čo bol v Indickom oceáne unesený taliansky ropný tanker MV Savina Caylyn 800 námorných míľ od pobrežia Somálska.¹⁸ Na taliansky tanker smerujúci zo Sudánu do Malajzie podnikla útok skupina piatich pirátov vyzbrojených malými zbraňami a RPG.

Tieto prípady len poukazujú na to, že hrozba útokov somálskych pirátov sa stáva čoraz reálnejšia aj v centre hlavných námorných obchodných trás Indického oceánu, pričom ich kontinuita môže nepriaznivo ovplyvniť prepravu ropy na Západ. Potvrďuje to aj varovanie združenia vlastníkov podstatnej časti tankerov svetovej flotily, že ak vlády nezakročia proti fenoménu somálskeho pirátstva ráznejšie, môže to mať za následok vážne narušenie globálnych dodávok ropy.¹⁹ V podobnom zmysle sa vyjadril aj generálny tajomník Petrochemickej a chemickej asociácie zálivu (GPCA) Al Sadaun na konferencii organizácie týkajúcej sa dodávateľského reťazca v novembri 2011, keď zdôraznil, že ide o globálny problém, pretože pirátstvo, pokračujúce v súčasnom trende, disponuje potenciálom narušiť nielen námorné trasy medzi Blízkym východom a severnou Afrikou, ale aj medzi Európou a Áziou.²⁰ Spomínané únosy boli označené aj ako „významný posun v dôsledkoch pirátskej krízy.“²¹

Dané obavy teda okrem častejších útokov na tankery súvisia rovnako aj so skutočnosťou, že pirátska aktivita sa v roku 2011 viac geograficky koncentrovala do oblasti Adenského zálivu a Blízkeho východu, t.j. jadra obchodu s ropou. Severovýchodná expanzia dosiahla Ománsky záliv a Hormuzský prieliv, zatiaľ čo východný dosah somálskych pirátov sa posunul ešte bližšie smerom k Indii. Tankery plne naložené ropou alebo chemikáliami sú navyše pre pirátov dostupnejším cieľom z dôvodu ich nižšej rýchlosti, manévrovateľnosti a hlbšieho ponoru. Samotné újiny okrem toho vystavujú námorné obchodné loďstvo vyššej zraniteľnosti voči pirátskym útokom.

Adenský záliv, spájajúci Červené more a Indický oceán, je jednou z najdôležitejších a najvyťaženejších strategických námorných ciest z hľadiska svetového obchodu, ktorým ročne prepláva okolo 20 tis.²² až 30 tis.²³ lodí. Kľúčovú geografickú polohu v zálive majú pritom najmä dva štáty – Somálsko a Jemen. Cez záliv sa napríklad prepravuje približne 12% lodných dodávok ropy a zároveň je hlavnou námornou tepnou na prepravu ropy z Blízkeho východu na Západ.²⁴ Hlavný strategický význam Adenského zálivu je však potrebné vnímať

¹⁶ BBC. *Greek Oil Supertanker Irene Hijacked Off Oman* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12403528>>. [cit. 11-30-2012].

¹⁷ Reuters Africa. *Somali Pirates Free Irene SL Tanker* [online]. 8.4.2011. Dostupné na internete: <<http://af.reuters.com/article/topNews/idAFJJOE7370DF20110408>>. [cit. 11-30-2012].

¹⁸ BBC. *Greek Oil Supertanker Irene Hijacked Off Oman* [online]. 10.2. 2011 Dostupné na internete: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12403528>>. [cit. 11-30-2012].

¹⁹ BBC. *Greek Oil Supertanker Irene Hijacked Off Oman* [online]. 10.2. 2011 Dostupné na internete: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12403528>>. [cit. 11-30-2012].

²⁰ Saudi Gazette. *GPCA Seeks More Measures to Stem Attacks of Pirates* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentID=2011111111952>>. [cit. 11-29-2012].

²¹ CNN. *Hijacked oil tanker seen as bad sign in piracy crisis* [online]. 9.4.2011. Dostupné na internete: <http://articles.cnn.com/2011-02-09/world/oman.ship.piracy_1_european-union-naval-force-oil-tanker-crude?_s=PM:WORLD>. [cit. 11-29-2012].

²² Mildner, S. A. – Groß, F. 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. In Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 27.

²³ Saudi Gazette. *GPCA Seeks More Measures to Stem Attacks of Pirates* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentID=2011111111952>>.

²⁴ Helfman, T. – O'Shea, D. 2011. *Terrorism and Piracy: New Alliance*. In *Commentary*, Vol 131, No. 2. s. 30-31.

v kontexte jeho funkcie ako vstupnej brány do Suezského prieplavu, s ktorým tvoria obzvlášť dôležité námorné prepojenie medzi Európou a Ďalekým východom. Suezom ročne prepláva takmer 18 tis. lodí.²⁵ Okrem toho sa ale žiada poznamenať, že pokiaľ ide o pravdepodobnosť útoku v Adenskom zálive pri uvažovanom tranzite 20 000 lodí ročne, v súčasnosti sa značne znižuje. Zatiaľ čo vrcholila v roku 2009 na úrovni takmer 0,6%, s poklesom útokov sa v roku 2010 znížila na 0,3%, resp. v roku 2011 na necelých 0,2%. Na nízku pravdepodobnosť pirátskeho útoku v oblasti Adenského zálivu poukazuje napríklad i Peter Chalk.²⁶

Hormuzský prieliv, spájajúci Perzský záliv s Ománskym zálivom a Arabským morom, je najdôležitejšou úžinou z hľadiska prepravy ropy na svete, pretože denne sa ním prepraví okolo 17 mil. barelov. Zodpovedá tak za tranzit zhruba 35% celkových dodávok ropy obchodovanej po mori, resp. za 20% svetového obchodu s ropou, pričom v teritoriálnej štruktúre týchto exportov ropy podstatne dominujú ázijské trhy (v prvom rade Japonsko, India, Južná Kórea a Čína), kam smerovalo až okolo 85%. Navyše cez prieliv prúdi loďami aj katarský export LNG, ktorý sa podieľa na svetovom obchode s LNG takmer jednou pätinou.²⁷

Podobne je tomu aj v prípade ďalšej strategickej úžiny Bab el-Mandab, spájajúcej Červené more a Adenský záliv, tzn. tvoriacej dôležitú súčasť prepojenia Stredozemného mora a Indického oceánu. Cez túto oblasť plynie väčšina exportu z Perzského zálivu určená na tranzit cez Suezský kanál. Danou námornou trasou bolo v roku 2011 denne prepravených zhruba 3,4 mil. barelov ropy na európske, americké a ázijské trhy.²⁸

Somálski piráti svojimi frekventovanými útokmi teda priamo ohrozujú bezpečnosť a plynulosť námornej prepravy v oblasti dvoch zo siedmich tranzitných úžin svetového významu z hľadiska ropy ako aj iných komodít. Hrozbu, hoci z geografického hľadiska nepriamu, predstavujú aj pre Suezský prieplav, t.j. ďalšiu kľúčovú námornú úžinu svetového hospodárstva, pretože sítě nepôsobia priamo v danej oblasti, ale obchodné lode plaviace sa do tejto destinácie, sa stávajú terčom ich útokov ešte pred vstupom do Červeného mora.

Rozhodujúca časť ropy prepravovanej cez Suezský kanál smeruje na trhy Stredozemného mora a Severnej Ameriky, kam sa takto priemerne prepraví okolo 535 tis. barelov ropy za deň²⁹. V súvislosti so zaznamenaným poklesom objemu prepravenej ropy a ostatných ropných produktov v období 2009 - 2011 oproti roku 2008³⁰ možno povedať, že k tomu do určitej miery prispelo i rozmáhajúce sa somálske pirátstvo, v dôsledku čoho niektorí exportéri pristúpili k obchádzke rizikových vôd námornou trasou okolo Mysu dobrej nádeje.

²⁵ Trend ostatných troch rokov. *Suez Canal Transport Statistics* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.suezcanal.gov.eg/TRstat.aspx?reportId=4>>. [cit. 11-29-2012].

²⁶ Chalk, P. 2010. Piracy off the Horn of Africa. In *Brown Journal of World Affairs*, 2010, Vol. XVI, No. II, s. 89-108. s. 96.

²⁷ U.S. Energy Information Administration. *World Oil Transit Chokepoints* [online]. 22.8. 2012 Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf>. s. 2. [cit. 11-29-2012].

²⁸ U.S. Energy Information Administration. *World Oil Transit Chokepoints* [online]. 22.8. 2012 Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf>. s. 10. [cit. 11-29-2012].

²⁹ U.S. Energy Information Administration. *World Oil Transit Chokepoints* [online]. 22.8. 2012 Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf>. s. 8. [cit. 11-29-2012].

³⁰ Pozri: U.S. Energy Information Administration. *World Oil Transit Chokepoints* [online]. 22.8. 2012 Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf>. s. 8. [cit. 11-29-2012].

K perspektívam vývoja somálskeho pirátstva

Podľa analýzy GPCA a A.T. Kearney by aj v prípade najlepšieho scenára, t.j. eliminácie somálskeho pirátstva v priebehu dekády, zotrvala jeho hrozba najmenej ďalších desať rokov. Ďalej sa tiež upozorňuje, že v prípade redukcie počtu úspešných pirátskych útokov možno očakávať eskaláciu násillia. Svedčí o tom aj fakt, že nižšia úspešnosť útokov v roku 2011 (zaznamenaný pokles až o 50%) sa totiž odrazila na väčších násillnostiach ako aj vyšších nárokoch na výkupné. Pokiaľ ide o projekciu najhoršieho scenára, štúdia uvádza zdvojnásobenie pirátskej aktivity v dôsledku zhoršenia ekonomických podmienok v krajine. V štúdiu sa zároveň podčiarkuje nevyhnutnosť integrovaného prístupu medzinárodného spoločenstva zahrnujúceho protipirátske opatrenia na mori ako aj aktivity v samotnom Somálsku, a to zamerané na zlepšenie ekonomickej situácie vo východnej Afrike. Predpokladá sa, že zmiernením chudoby by sa znížila aj motivácia podnikat' pirátske útoky.³¹

Podľa správy Monitorovacej skupiny OSN pre Somálsko a Eritreu je postupne klesajúci počet úspešných pokusov o únos zo strany somálskych pirátov pravdepodobne výsledkom intenzívnych medzinárodných námorných operácií v oblasti a takisto prijatých bezpečnostných opatrení na palube plavidiel, a to hlavne vo forme využitia ochrany súkromnými bezpečnostnými službami, implementácie tzv. Best Management Practices a pod.³² Údaje IMB za prvý polrok 2012 potvrdzujú daný trend, keďže počet unesených plavidiel poklesol o zhruba 60% oproti rovnakému obdobiu v roku 2011.³³ Somálske pirátstvo sa tak postupne stáva upadajúcim odvetvím, kým sa pomer rizika a potenciálnych ziskov opäť nezmení v prospech pirátskej aktivity. Nevyhnutným predpokladom pre jeho trvalo udržateľnú redukciu, resp. dokonca prípadnú elimináciu je podľa nášho názoru vnútorná stabilizácia Somálska – klasického príkladu fenoménu zlyhania štátu par excellence.

Lídri somálskych pirátskych skupín sa však tomuto trendu snažia prispôbiť a diverzifikujú svoje aktivity. V spomínanej správe Monitorovacej skupiny OSN sa uvádza predovšetkým rozšírenie kriminálnych aktivít o únosy na pevnine zamerané na zahraničných turistov, reportérov a pracovníkov humanitárnej pomoci v severnej Keni a v Somálsku s cieľom získať výkupné, ale na druhej strane tiež poskytovanie služieb v oblasti protipirátskeho poradenstva vrátane negociácií o výkupnom. Za týmto biznis modelom stojí údajne čoraz aktívnejšie somálska diaspora v zahraničí, čomu nasvedčuje napríklad odhalený prípad somálskeho podnikateľa s britským občianstvom poskytujúcim protipirátsky consulting, ktorý bol zároveň členom organizovanej pirátskej skupiny.³⁴ Frekventovaným problémom je aj fakt, že pirátske elity bývajú pod ochranou štátnych autorít, pričom z tohto pohľadu bol kritizovaný najmä Puntland,

Súkromné námorné bezpečnostné spoločnosti

Pretrvávajúci problém somálskeho pirátstva prináša zisky najmä rozličným poradenským spoločnostiam poskytujúcim služby v oblasti krízového manažmentu alebo

³¹ AMEinfo.com. GPCA and A.T. Kearney launch „Managing Supply Chain Risk: Understanding Piracy Threat“ report at the Fourth GPCA Supply Chain Conference [online]. 28.5.2012. Dostupné na internete: <<http://www.ameinfo.com/gpca-kearney-launch-managing-supply-chain-301839>>. GPCA. Industry report calls for GCC action on piracy. 26.5.2012 Dostupné na internete: <<http://www.gpca.org/ae/node/712>>. [cit. 12-16-2012].

³² UN Monitoring Group on Somalia and Eritrea. 2012. Somalia Report. Dostupné na internete: <http://www.somaliareport.com/downloads/UN_REPORT_2012.pdf>. s. 17. [cit. 12-16-2012].

³³ ICC – International Maritime Bureau. 2012. Piracy and Armed Robbery against Ships – Report for the period 1 January – 30 June 2012 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. [cit. 12-17-2012].

³⁴ Reuters. Somali pirate kingpins enjoy „impunity“ [online]. 18.7.2012 Dostupné na internete: <<http://www.reuters.com/article/2012/07/18/us-somalia-un-piracy-idUSBRE86G0ZN20120718>>. [cit. 12-17-2012].

manažmentu rizika, spoločnostiam venujúcim sa službám v oblasti námorného práva a poisťovníctva ako aj súkromným námorným bezpečnostným spoločnostiam (z angl. „*Private Maritime Security Companies*“). Využitie služieb súkromných námorných bezpečnostných spoločností v kombinácii s vyšším poisťným sa pre väčšinu vlastníkov lodí pritom ukazuje byť výhodnejšie riešenie než ich presmerovanie okolo Mysu dobrej nádeje, čo potvrdzujú napríklad aj rastúce príjmy Egypta z tranzitu lodí cez Suez.³⁵ Navyše, niektoré poisťovne pod podmienkou, že loď má na palube zaistenú ozbrojenú ochranu, ponúkajú výhodné zľavy z poisťného.³⁶ Ďalším stimulom v prospech zapojenia ozbrojenej ochrany je aj skutočnosť, že v dôsledku teritoriálnej expanzie somálskych pirátov v Indickom oceáne a geografickej rozľahlosti samotného rizikového teritória (okolo 2,5 mil. míl² ³⁷) nedokážu vojnové lode pôsobiace v rámci EUNAVFOR, NATO, CTF 151 alebo iných štátov mimo uvedených misií garantovať bezpečnosť plavby na žiadnej námornej trase v danej oblasti. Zabezpečenie ozbrojenej ochrany pre lode plávajúce cez vysokorizikové oblasti navyše okrem toho odporúča napríklad aj Medzinárodný námorný úrad.

V súčasnosti možno teda obzvlášť pozorovať boom práve na trhu súkromných spoločností špecializujúcich sa na poskytovanie protipirátskych bezpečnostných služieb. David Isenberg odhaduje, že tieto spoločnosti môžu v súčasnosti dosahovať zisk okolo 52 mil. USD mesačne za poskytnutie eskorty na 1500 ciest.³⁸ Podľa Independent Maritime Security Association stojí využitie takejto formy ochrany lode a posádky vo všeobecnosti zhruba 50 tis. USD na jeden tranzit. Odhady Oceans Beyond Piracy hovoria, že v priebehu roka 2011 využilo služby súkromných bezpečnostných agentúr priemerne 25% lodí, pričom ku koncu roka mohlo ísť až o takmer 50%. Za predpokladu, že počet tranzitov cez vysokorizikovú oblasť činí 42 450 za rok, pri využití služieb ozbrojenej stráže na úrovni 25% to znamená iba v danom regióne každoročné náklady vo výške okolo 530 mil. USD.³⁹ V prípade dosiahnutia priemernej úrovne 50% pôjde ročne približne až o 1 mld. USD. Iné odhady hovoria, že ozbrojená stráž sa nachádza na palube 35% lodí prechádzajúcich cez vysokorizikovú oblasť.⁴⁰ Aktuálne sú teda súkromné námorné bezpečnostné agentúry vhodným príkladom odvetvia, ktoré námorné pirátstvo ovplyvňuje pozitívne. V ich prospech hovorí aj skutočnosť, že doteraz nedošlo k únosu lode, ktorá využila služby súkromnej ozbrojenej stráže.

Napriek dosiahnutým úspechom však nepokladáme zapojenie súkromných bezpečnostných agentúr za dlhodobé riešenie pirátskej krízy v Indickom oceáne. V tomto kontexte súhlasíme s názorom Medzinárodnej lodnej komory, že skôr ide o symptóm zlyhania medzinárodného spoločenstva pri zaistovaní bezpečnosti námorného obchodu, na ktorom je

³⁵ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 18-19. [cit. 12-17-2012]. Reuters. Egypt's Suez Canal revenue rises 3.6 pct in 2011-12. In *Hellenic Shipping News*. 26.7. 2012. Dostupné na internete: <<http://www.hellenicshippingnews.com/News.aspx?ElementId=3e5ceac8-89ff-43e4-b6d5-2e7d23cd3fc5>>. [cit. 12-15-2012].

V roku 2011 sa preferovanou alternatívnou námornou cestou k spomínanej alternatíve okolo Mysu dobrej nádeje stala trasa pozdĺž severného pobrežia Indického oceánu.

³⁶ Ďalšie zľavy z poisťného môžu byť poskytnuté, ak sú na predmetnej lodi prijaté bezpečnostné opatrenia ako citadely, ostnatý drôt po bokoch lode a pod. Vo všeobecnosti sa postup v súlade s Best Management Practices pokladá za štandard, resp. nevyhnutnú podmienku poistenia lode.

³⁷ International Chamber of Shipping. *Piracy Crisis in the Indian Ocean* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.marisec.org/PiracyCrisisintheIndianOcean.pdf>>. s. 3. [cit. 12-17-2012].

³⁸ Isenberg, D. *The Rise of Private Maritime Security Companies* [online]. 26.5.2012 Dostupné na internete: <<http://www.somaliareport.com/index.php/post/3380>>. [cit. 12-17-2012].

³⁹ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 17. [cit. 12-17-2012]

⁴⁰ Askins, S. *Piracy - Armed Guards Revisited and General Overview*. Dostupné na internete: <<http://incelaw.com/ourknowledge/publications/piracy-armed-guards-revisited-and-general-overview>>. [cit. 12-17-2012].

závislý celý svet, keďže prostredníctvom medzinárodnej námornej prepravy sa realizuje približne 90% svetového obchodu.⁴¹ Komora tiež zdôrazňuje, že zapájanie súkromných spoločností do ochrany lodí neznamená, že vojenské jednotky sú nepotrebné, ale práve naopak. Problematickým aspektom privatizácie a komercializácie námornej bezpečnosti v danom prípade ostáva, že viaceré štáty odmietajú povoliť nalodenie a vylozenie súkromných ozbrojených strážcov vo svojich prístavoch.⁴² Rovnako problematickou je aj otázka možnosti, resp. určitej regulácie použitia smrtiacej sily zo strany ozbrojenej stráže.⁴³ Navyše, jej prítomnosť na lodi môže mať za následok neželanú eskaláciu násillia v prípade pirátskeho útoku. V tomto kontexte sa využitie ozbrojenej stráže spája s určitými rizikami hlavne na palube ropných tankerov.

Záver

V roku 2011 somálske pirátstvo zaznamenalo ďalší rast, čo sa týka počtu útokov i geografickej expanzie. Počet únosov sa však znížil takmer o polovicu, ale paradoxne zisky z výkupného vzrástli. Predĺžila sa aj doba zadržiavania lodí a posádky. Aj v roku 2011 teda somálske pirátstvo predstavovalo významný problém z hľadiska námornej bezpečnosti a súvisiacich nákladov. Negatívne dopady v tomto kontexte sa týkajú predovšetkým lodného priemyslu, resp. vlastníkov lodí. Naopak, vo vzťahu k hodnote svetového obchodu, resp. obchodu realizovaného po mori je ich podiel menej výrazný.

Zvýšený počet útokov na tankery zároveň vyvolal obavy z potenciálu somálskych pirátov narušiť obchod s ropou realizovaný po mori, keďže je priamo ohrozená bezpečnosť a plynulosť námornej prepravy v oblasti dvoch zo siedmich tranzitných úžin svetového významu z hľadiska ropy, a to Hormuzský prieliv a Bab el-Mandab. Nepriamo je ohrozovaná aj ďalšia kľúčová úžina - Suezský prieliv. Pravdepodobnosť pirátskeho útoku je však vzhľadom na množstvo tranzitujúcich lodí v oblasti nízka.

Pokiaľ ide o perspektívy somálskeho pirátstva, kombinácia operácií vojnového loďstva, implementácie BMP a zapojenia ozbrojenej stráže pri ochrane lodí rezultuje v priebehu roka 2012 v znížení pirátskej aktivity a flexibilnej diverzifikácii aktivít pirátskych skupín. Pre dosiahnutie stavu trvalo udržateľnej nízkej pirátskej aktivity, príp. jej úplnej eliminácie je však potrebné výrazné zlepšenie situácie v Somálsku, t.j. vymanenie sa z pretrvávajúcich extrémnych podmienok zlyhania štátu.

Preto nepokladáme ani spomínané zapojenie súkromných bezpečnostných agentúr, ktoré sa navyše spája s určitými úskaliami, za dlhodobé riešenie pirátskej krízy v Indickom oceáne, a to napriek dosiahnutým úspechom. Jednoznačne však možno povedať, že ide o odvetvie, ktoré je z hľadiska ziskov pirátstvom ovplyvnené pozitívne.

⁴¹ Medzinárodná lodná komora je hlavná medzinárodná obchodná asociácia vlastníkov lodí, ktorá reprezentuje vyše 80% svetovej obchodnej tonáže. International Chamber of Shipping. *Piracy Crisis in the Indian Ocean* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.marisec.org/PiracyCrisisintheIndianOcean.pdf>>. s. 2-3. [cit. 12-17-2012].

⁴² K vlajkovým štátom, ktoré povolujú súkromnú ozbrojenú ochranu lode, patria Cyprus, Dánsko, Fínsko, Grécko, Holandsko, Hongkong, India, Nemecko, Nórsko, Španielsko, Taliansko, USA, Veľká Británia. Pozri: Oceans Beyond Piracy. *Introduction to Private Maritime Security Companies* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/pmsc_map_final_6.pdf>. [cit. 12-17-2012].

⁴³ INCE & Co. International LLP. 2012. *Piracy – Issues Arising from the Use of Armed Guards*. Dostupné na internete: <<http://incelaw.com/documents/pdf/strands/shipping/article/piracy-issues-arising-from-the-use-of-armed-guards.pdf>>. s. 3-4. [cit. 12-17-2012].

Použitá literatúra:

1. AMEinfo.com. GPCA and A.T. Kearney launch „Managing Supply Chain Risk: Understanding Piracy Threat“ report at the Fourth GPCA Supply Chain Conference [online]. 28.5.2012. Dostupné na internete: <<http://www.ameinfo.com/gpca-kearney-launch-managing-supply-chain-301839>>. [cit. 12-16-2012].
2. Askins, S. Piracy - Armed Guards Revisited and General Overview. Dostupné na internete: <<http://incelaw.com/ourknowledge/publications/piracy-armed-guards-revisited-and-general-overview>>. [cit. 12-17-2012].
3. BBC. Greek Oil Supertanker Irene Hijacked Off Oman [online]. Dostupné na internete: <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12403528>>. [cit. 11-30-2012].
4. Bowden, A. et al. 2010. The Economic Cost of Maritime Piracy [online]. Dostupné na internete: <<http://oceansbeyondpiracy.org/cost-of-piracy/economic>>. [cit. 12-15-2012]
5. Bowden, A. – Basnet, S. 2012. The Economic Cost of Somali Piracy 2011 [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. [cit. 12-15-2012]
6. Chalk, P. 2010. Piracy off the Horn of Africa. In Brown Journal of World Affairs, 2010, Vol. XVI, No. II, s. 89-108.
7. CNN. Hijacked oil tanker seen as bad sign in piracy crisis [online]. 9.4.2011. Dostupné na internete: <http://articles.cnn.com/2011-02-09/world/oman.ship.piracy_1_european-union-naval-force-oil-tanker-crude?_s=PM:WORLD>. [cit. 11-29-2012].
8. GPCA. Industry report calls for GCC action on piracy. 26.5.2012 Dostupné na internete: <<http://www.gpca.org/ae/node/712>>. [cit. 12-16-2012].
9. Helfman, T. – O’Shea, D. 2011. Terrorism and Piracy: New Alliance. In Commentary, Vol. 136, No. 2, s. 30-34.
10. ICC – International Maritime Bureau. 2011. Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2010 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. [cit. 11-30-2012].
11. ICC – International Maritime Bureau. 2012. Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2011 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. [cit. 11-30-2012].
12. ICC – International Maritime Bureau. 2012. Piracy and Armed Robbery against Ships – Report for the period 1 January – 30 June 2012 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. [cit. 12-17-2012].
13. INCE & Co. International LLP. 2012. Piracy – Issues Arising from the Use of Armed Guards. Dostupné na internete: <<http://incelaw.com/documents/pdf/strands/shipping/article/piracy-issues-arising-from-the-use-of-armed-guards.pdf>>. [cit. 12-17-2012]
14. International Chamber of Shipping. Piracy Crisis in the Indian Ocean [online]. Dostupné na internete: <<http://www.marisec.org/PiracyCrisisintheIndianOcean.pdf>>. [cit. 12-17-2012].

15. Isenberg, D. The Rise of Private Maritime Security Companies [online]. 26.5.2012 Dostupné na internete: <<http://www.somaliareport.com/index.php/post/3380>>. [cit. 12-17-2012].
16. Mildner, S. A. – Groß, F. 2010. Piraterie und Welthandel: Die wirtschaftlichen Kosten. In Mair, S. (Hg.). 2010. Piraterie und maritime Sicherheit. ISSN 1611-6372 Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010.
17. NATO. 2012. Operation Ocean Shield [online]. Dostupné na internete: <<http://www.aco.nato.int/page208433730.aspx>>. [cit. 12-16-2012].
18. Oceans Beyond Piracy. Introduction to Private Maritime Security Companies [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/pmsc_map_final_6.pdf>. [cit. 12-17-2012].
19. Ploch, L. et al. 2011. Piracy off the Horn of Africa [online]. Dostupné na internete: <<http://fpc.state.gov/documents/organization/162745.pdf>>. [cit. 11-30-2012].
20. Reuters Africa. Somali Pirates Free Irene SL Tanker [online]. 8.4.2011. Dostupné na internete: <<http://af.reuters.com/article/topNews/idAFJOE7370DF20110408>>. [cit. 11-30-2012].
21. Reuters. Somali pirate kingpins enjoy „impunity“ [online]. 18.7.2012 Dostupné na internete: <<http://www.reuters.com/article/2012/07/18/us-somalia-un-piracy-idUSBRE86G0ZN20120718>>. [cit. 12-17-2012].
22. Reuters. Egypt's Suez Canal revenue rises 3.6 pct in 2011-12. In Hellenic Shipping News. 26.7. 2012. Dostupné na internete: <<http://www.hellenicshippingnews.com/News.aspx?ElementId=3e5ceac8-89ff-43e4-b6d5-2e7d23cd3fc5>>. [cit. 12-15-2012]
23. Saudi Gazette. GPCA Seeks More Measures to Stem .Attacks of Pirates [online]. Dostupné na internete: <<http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentID=20111111111952>>. [cit. 12-16-2012]
24. Suez Canal. Suez Canal Transport Statistics [online]. Dostupné na internete: <<http://www.suezcanal.gov.eg/TRstat.aspx?reportId=4>>. [cit. 11-29-2012].
25. United Nations Office on Drugs and Crime. Ransom money laundered by pirates affects stability in the Horn of Africa, says UNODC chief [online]. 22.1.2012 Dostupné na internete: <<https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2012/February/ransom-money-being-laundered-by-pirates-affects-stability-in-the-horn-of-africa-says-unodcchief.html>> . [cit. 12-16-2012].
26. UN Monitoring Group on Somalia and Eritrea. 2012. Somalia Report. Dostupné na internete: <http://www.somaliareport.com/downloads/UN_REPORT_2012.pdf>. [cit. 12-16-2012].
27. U.S. Energy Information Administration. World Oil Transit Chokepoints [online]. 22.8. 2012 Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf>. [cit. 11-29-2012].
28. Transit_Chokepoints/wotc.pdf>. [cit. 11-29-2012].

29. WTO. 2012. World Trade 2011, Prospects for 2012 [online]. 12.4. 2012 Dostupné na internete: <http://www.wto.org/english/news_e/pres12_e/pr658_e.htm>. [cit. 12-13-2012].

Kontakt

Ing. Viliam Pajtinka

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: viliam.pajtinka@euba.sk

Janka Pásztorová

OBCHODNÁ FAKULTA,
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

AKTUÁLNE TRENDY FÚZIÍ A AKVIZÍCIÍ

Abstrakt

Fúzie a akvizície (M&A) patria aj na začiatku 21. storočia k efektívnej možnosti rastu a expanzie spoločnosti. Inovácie spolu s demografickými zmenami a zmenami štruktúry svetovej moci predstavujú hlavné sily určujúce globálne trendy. V súvislosti s dynamickým vývojom inovácií, technických a technologických zmien prebieha agresívny konkurenčný boj, na základe čoho dochádza k špecifickému spájaniu firiem. Cieľom príspevku je na základe analýzy celkových hodnôt M&A, ich teritoriálnej a odvetvovej štruktúry, a prístupov jednotlivých autorov k problematike M&A identifikovať motívy, prínosy, možné riziká M&A v high-tech odvetviach.

Kľúčové slová: akvizície, fúzie, globálna finančno-hospodárska kríza, high-tech priemysel, inovácie.

Abstract

Mergers and Acquisitions (M&A) still offer the effective way how to expand and growth in the 21st century. Many industries become concentrated; and the innovation as the development of new ideas is often the only option to succeed. This trend is supported by the demographic changes and by evolving structure of the power in the world economy. There are some factors that are driving competitive pressures – dynamic innovation, technical and technological progress; and lead to increase efforts to create the strategic partnerships or networking. The main aim of this article is to identify motives, benefits, risks of M&A in high-tech industries. To address it there were used various theoretical backgrounds and analysed overall values of M&A, including their territorial and sectorial structure.

Key Words: Mergers, Acquisitions, global crisis, high-tech industries, innovation.

Úvod

Fúzie a akvizície sú bežným nástrojom spoločností k dosiahnutiu a udržaniu dostatočnej konkurencieschopnosti predovšetkým v high-tech odvetviach.¹ Štvrtina globálnych fúzií a akvizícií v období rokov 2000-2009 bola realizovaná v oblasti telekomunikácií, médií zábavy a odvetvia špičkovej technológie.

Gort(1969) identifikoval rýchle zmeny v technológiách, ako jeden z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúci budúci vývoj jednotlivých odvetví, pričom empirické výskumy Dushnitsky-Lenox (2005) poukázali, že intenzita externej technologickej dynamiky pozitívne koreluje s atraktivitou M&A založených na technológiách. M&A na základe technológií sú predovšetkým v high-tech odvetviach so slabou ochranou duševného vlastníctva a dobre zavedenými distribučnými kanálmi.

¹ Inkpen-Sundaran-Rockwood, 2000. *Cross-Border Acquisition of U.S. Technology Assets*. in: Thomas Luecking: Industry trends and acquisition behavior within single high-tech businesses ? an empirical analysis of software companies. [online] University of Cambridge, January 2012.

Teoretické koncepcie

Doslovný výklad slova fúzia (angl. merger) znamená zlúčenie alebo splynutie obchodných spoločností. Špecifickejšie: kombinácia dvoch alebo viacerých spoločností, keď jedna spoločnosť ponúkne akcionárom druhej spoločnosti svoje cenné papiere ako výmenu za vplyv v ich spoločnosti. Spoločnosti splynú v jednu zvyčajne na základe vzájomnej priateľskej dohody.

Motívy pre fúzie a akvizície bývajú rôzne v závislosti od konkrétneho odvetvia, vyznačujúceho sa špecifickým technologickým vývojom, od úrovne konkurenčného rozvoja krajiny a od obchodných modelov. Rôzni autori zaoberajúci sa problematikou fúzií a akvizícií doteraz sformulovali viaceré teoretické názory vysvetľujúce dôvody angažovania podnikov do fúzií a akvizícií. Väčšina z nich využíva obchodno-ekonomický prístup k racionalizácii M&As. Z tohto hľadiska M&A:

1. „Sú výsledkom racionálnych obchodných rozhodnutí, ktoré prinášajú prospech pre akcionárov spoločností v podobe:
 - a) synergií (teória účinnosti),
 - b) získania moci (monopolistická teória),
 - c) zisku, a to vďaka získaným informáciám (teória hodnoty).
2. Majú prospech pre manažment nadobúdajúcich spoločností (teória budovania moci).
 11. Vychádzajú z netransparentných rozhodovacích procesov manažmentu (teória procesov).
 12. Vznikajú v dôsledku určitej ekonomickej situácie (teória rozruchu).“²

Vývoj globálnych fúzií a akvizícií

Historický vývoj globálnych fúzií a akvizícií charakterizujú cyklické výkyvy, obdobia striedania zvýšeného a zníženého počtu transakcií, nazývané ako vlny M&A. Vlny možno zreteľne rozoznať v Spojených štátoch. V Európe prebiehali prvé tri vlny menej systematicky a zachytávajú vývoj hlavne vo Veľkej Británii a Nemecku. Jednotlivé vlny spadajú približne do týchto období³:

- 1887-1906: Uzdravenie ekonomiky a vývin finančných trhov napomohli k vytvoreniu niekoľkých ropných, oceľových a ďalších trustov. Horizontálna integrácia mnohých menších podnikov do väčších skupín ohrozila monopolizáciou niektoré z týchto ekonomických sektorov.
- 1918-1929: Obdobie ďalšej konsolidácie v rámci priemyselných odvetví. Oligopoly vytvárajú koncerny a dávajú predpoklady pre formuláciu a implementáciu antitrustovej legislatívy v USA. Významne vzrástol počet vertikálnych fúzií v sektoroch s obmedzenými zdrojmi, a tak sa celková produkcia a distribučný reťazec dostáva pod kontrolu jednej firmy.
- 1958-1971: Obdobie silného ekonomického rastu, spoločnosti diverzifikujú svoje operácie. Mnoho menších podnikov je skúpených väčšími podnikmi z nepríbuzných sektorov, tvrdé americké antitrustové zákony stimulujú tento trend. V Európe, jemnejšia antitrustová legislatíva nezabránila horizontálnym fúziám v takom rozsahu.
- 1978-1989: Obdobie charakterizované nepriateľskými prevzatiami a vykúpeniami na dlh, profitujúce z vývinu efektívnejších finančných trhov a nových finančných inštrumentov. Zároveň vzrastá počet medzinárodných M&A.

² RAY, K.G. 2010. *Mergers and Acquisitions: Strategy, Valuation and Integration*. [online]. New Delhi: PHI Learning Private Limited, 2010. p. 2. [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete: <http://books.google.com/books?id=_qGYvpVi9eoC&lpg=PA334&pg=PA11#v=onepage&q&f=false>.

³ CASSIMAN, B. *Mergers & Acquisitions: The Innovation Impact*. 1. vyd. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2006. s.11. ISBN-10: 1 84542659 2.

- *1993-2007*: Vlna zaznamenáva prudko rastúci trend medzinárodných M&A vysokej hodnoty s významnou účasťou európskych spoločností na svetovom trhu fúzií a akvizícií. Možno ju považovať za prvú skutočnú medzinárodnú vlnu prevzatí. V roku 1999 sa počet európskych M&A takmer vyrovnal americkým, pričom medzi najaktívnejšie európske krajiny patrili Veľká Británia, Nemecko a Francúzsko.⁴ Okrem Európy zvýšené množstvo fúzií zaznamenali aj mnohé ázijské štáty a rozvojové krajiny. Najväčší nárast sa zaznamenal v Európe, kde objem transakcií stúpol za obdobie 2005-2007 o 73 percent na 1,8 bilióna USD a po prvýkrát Európa nahradila USA na prvom mieste v tomto ukazovateli. Dôležitý význam v tomto období mali horizontálne megafúzie, a to v odvetviach ako ropný, oceliarsky, telekomunikačný či farmaceutický priemysel. Túto vlnu fúzií možno považovať za ukončenú nástupom finančnej a ekonomickej krízy v roku 2007.

Aktuálne trendy

Výsledkom kulminácie šiestej vlny fúzií v roku 2007 bola historicky rekordná aktivita globálnych M&A podľa objemu aj počtu transakcií: 42 437 transakcií v agregovanej hodnote 4,482 bilióna USD⁵ so 44,6 percentným podielom medzinárodných transakcií (viď graf 1). Globálna finančná a ekonomická kríza zo začiatku nasledujúceho roka však spôsobila medziročný prepád celkového objemu transakcií o 1,547 bilióna USD (34,5 percentný pokles) a o ďalších 863 miliárd USD (29,4 percentný pokles) v roku 2009. Rok 2010, kedy nastalo oživenie ekonomickej aktivity po období globálnej recesie, znamenal oživenie pre M&A: ich celkový počet vzrástol opäť nad 40 000 a celková hodnota stúpila na 2,434 bilióna USD (17,4 percentný nárast). Medzinárodné investície v podobe M&A v roku 2011 dosiahli hodnotu 960 mld. USD, čo je porovnateľné s rokom 2010 (viď graf 1). V období január - september 2012 hodnota celosvetových M&A činila 1700 mld. USD, čo predstavovalo 16 percentný pokles s porovnateľným obdobím roku 2011. Počet zrealizovaných M&A - 27 000 sa prepadol o 14 percent oproti predošlému roku. Pokles hodnoty ohlásených M&A o 13 percent bol zaznamenaný i v priebehu tretieho štvrťroka roka 2012 v porovnaní s druhým štvrťrokom roku 2012, čo zároveň znamenalo i pokles v porovnaní s tretím štvrťrokom predošlého roka o 3 percentá. Nepriaznivá prognóza vývoja globálnej ekonomiky a odlišné predstavy nakupujúcich a predávajúcich o cenách predávaných podnikov naznačujú, že aktivity v oblasti M&A v roku 2013 budú stagnovať, prípadne opätovne oslabovať.

Z **teritoriálneho hľadiska** rástol objem globálnych M&As vo všetkých regiónoch do rekordného roku 2007. V rokoch 2008 – 2010 ekonomická kríza najnegatívnejšie ovplyvnila vývoj globálnych M&A v Európe (64 percentný pokles) a USA (49 percentný pokles), v ostatných regiónoch bola aktivita obmedzená menej výraznejšie. Podľa objemu transakcií globálnych M&A dominovali v USA a Európe, čo vyplývalo najmä z veľkého množstva megafúzií v týchto oblastiach. V celkovom počte globálnych M&As za sledované obdobie viedol európsky región s tesným predstihom pred ázijským, pričom na oboch kontinentoch dosiahol ukazovateľ minimálnu hranicu 10 687 transakcií. Zmeny v percentuálnych podieloch jednotlivých teritórií na globálnych M&A potvrdzujú trend nástupu rozvíjajúcich sa ekonomík. Kým v roku 2005 sa štáty Ázie a Oceánie, Ameriky (okrem USA) a Afriky a Stredného Východu spoločne podieľali na globálnych M&A len 20 percentami, v roku 2010

⁴ GAUGHAN, P. A. 2010. *Mergers, acquisitions, and corporate restructurings*. [online]. 5th edition. New Jersey: Wiley, 2010. p.66. [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete:

<<http://books.google.com/books?id=cPZDpDMFdAC&lpg=PP1&ots=87eFENFKxi&dq=gaughan%20mergers%20acquisitions%20and%20corporate%20restructurings%205th%20edition&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>>.

⁵ *Mergers & Acquisitions Review: Financial advisors*. [online] THOMSON REUTERS, 2010 [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete:

<http://online.thomsonreuters.com/DealsIntelligence/Content/Files/Global_MA_%20Financial_Review.pdf>.

už dosiahli úroveň takmer 40 percent. Významným investorom na medzinárodných trhoch sa stala Čína. Viac ako 7 percent svetových investícií v roku 2011 pochádzalo z Číny (celkový počet čínskych M&A dosiahol 4 762, pričom z Hong Kongu ich bolo 1 084). Na prvom mieste sa umiestnilo USA, ktoré malo konštantne najvyššiu aktivitu fúzií a akvizícií (8 198). Naopak, najnižšia aktivita bola v poslednom zaznamenaná v oblasti Strednej Ázie a Severnej Afriky (viď tab.1).

Z **pohľadu odvetví** podľa počtu globálnych M&As najaktívnejším odvetvím v roku 2009, 2010 bol sektor priemyselných a chemických produktov, na ktorý pripadalo cca 18% všetkých M&As v sledovanom období. Za ním sa umiestnili telekomunikácie (14,9% -2010 a 14,3% -2009) a finančný sektor (12,1% a 13,3%). V rámci celkovej hodnoty M&A dominoval sektor energetika a ťažobníctvo s približne 25% podielom na hodnote M&A v oboch rokoch sledovaného obdobia, pred finančným sektorom (14,4% a 17%) a telekomunikáciami (14,3% a 12,9%). V roku 2011 najviac fúzií a akvizícií bolo zaznamenaných v energetickom priemysle (19%). Medzi najvýznamnejšie akvizície, ktoré boli uskutočnené, patrili spojenie energetických gigantov El Paso Corp. a Kinder Morgan Inc. v celkovej hodnote 36 mld. USD a Progress Energy Inc a Duke Energy Corp (25 mld. USD). Vysoká aktivita bola aj vo finančnom (13%) a ťažobnom (12%) sektore.⁶

V **technologickom odvetví** z dôvodu oživenia ekonomiky a aktivít firiem po období recesie v rokoch 2008-2009 nastal v roku 2010 mierny medziročný nárast transakcií v porovnaní s rokom 2009 o 26%. V roku 2011 M&A v odvetví predstavovali 7 percent z celkovej hodnoty M&A. Celková zaznamenaná hodnota M&A v odvetví bola 167,7 mld. USD, čo znamenalo 41%-ný nárast v porovnaní s rokom 2010, kedy hodnota fúzií a akvizícií dosiahla 119 mld. USD. Najväčšou akvizíciou za toto obdobie bola akvizícia Google a Motoroly, výrobcu smartfónov a satelitných kompletov.

Akvizícia Google a Motoroly bola pre Google strategická. Jeho najväčší konkurenti, Apple a Microsoft vytvorili konzorcium, ktorým porazili ponuku Google na akvizíciu istej kanadskej telekomunikačnej spoločnosti Nortel, ktorá mala vo svojom portfóliu približne 6000 patentov kľúčových pre oblasť bezdrôtovej komunikácie. Na základe situácie v odvetví a postavenia spoločnosti Google na trhu možno identifikovať nasledujúce kľúčové motívy pre uvedenú akvizíciu:

- *patenty*

Motorola disponovala 16 000 *patentmi*, z toho 18 kľúčových patentov na ochranu OS Android a 7 500 návrhmi na patenty, čo malo na určitý čas aspoň sčasti vyrovnať sily pri patentových vojnách, čo môže pre Google zároveň znamenať stratu partnerov, resp. výrobcov, ktorý doteraz využívali Android.

- *dane*

Motorola vykazovala každoročne straty, čo by pre Google mohlo predstavovať daňové krátenie do roku 2019 vo výške až 900 mil. USD.

- *diverzifikácia rizika*

Google bol vo veľkej miere zameraný na internetovú reklamu, kúpou Motoroly bude schopný vygenerovať 8 mld. USD predajom hardvéru, smartfónov a satelitných prijímačov,

- *prienik na nové trhy* a to do Latinskej Ameriky.

Realizácia synergie bude pre Google obtiažná. Obe firmy sú značne rozdielne z hľadiska predmetu podnikania, štruktúry organizácie a kultúry. Google je zameraný na internetové služby a softvér. Motorola naopak vyrába hardvér, čo je vysoko konkurenčné odvetvie kde sú potrebné schopnosti manažovania výrobných liniek, kontrolovania skladov, manažovania dodávateľského reťazca, vyvíjania efektívneho výrobného procesu, budovanie

⁶ spracované podľa Mergers & Acquisitions Review. THOMSON REUTERS, 2007-2011.

a udržiavanie vzťahov s distribútormi a maloobchodný marketing, s čím však Google skúsenosti nemá. Google zamestnáva 29 000 zamestnancov a nemusí mať potrebné množstvo manažérov, ktorí by boli schopní viesť Motorolu s 19 000 zamestnancami, čo ešte zvyrazňuje fakt, že obe firmy majú odlišné podnikové kultúry. Google, produkt internetovej éry, má flexibilnú štruktúru, Motorola má na druhej strane byrokratickú kultúru so staršími zamestnancami.

Záver

Napriek tomu že globálna finančná a ekonomická kríza negatívne ovplyvnila vývoj M&A Vzťah medzi technologickými zmenami a zvýšeným počtom M&A je nepopierateľný. Vzťah medzi technologickými zmenami a zvýšeným počtom M&A je nepopierateľný. Akvizícia Google a Motorola potvrdila trendy :

- ✓ nutnosť integrácie hardvéru, softvéru a aplikácií firmami v odvetví
- ✓ motiváciou pre M&A v high-tech odvetviach sú predovšetkým očakávania firiem vytvoriť hodnotu pre podnikanie prostredníctvom integrácie zdrojov, kapacít a schopnosti cieľových firiem
- ✓ M&A na základe technológií sa realizujú predovšetkým v high-tech odvetviach so slabou ochranou duševného vlastníctva a dobre zavedenými distribučnými kanálmi.

Použitá literatúra:

1. CASSIMAN, B. Mergers & Acquisitions: The Innovation Impact. 1. vyd. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2006. s.11. ISBN-10: 1 84542659 2.
2. GAUGHAN, P. A.2010. Mergers, acquisitions, and corporate restructurings. [online]. 5th edition. New Jersey: Wiley, 2010. p.66. [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete: <<http://books.google.com/books?id=cPZDpDMFdAC&lpg=PP1&ots=87eFENFKxi&dq=gaughan%20mergers%20acquisitions%20and%20corporate%20restructurings%205th%20edition&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>>.
3. CHILD, J. 2001. Advances in mergers and acquisitions. [online] 226p. [cit. 2011-12-13] Dostupné na internete: <http://www.scribd.com/doc/69812763/38/DAVID-FAULKNER-JOHN-CHILD-AND-ROBERT-PITKETHLY>.
4. Dushnitsky G, Lenox MJ. 2005. When do firms undertake R&D by investing in new ventures? Strategic Mangement Journal 26(10) 2005: 947–965.
5. Gort M. 1969. An Economic Disturbance Theory of Mergers. The Quarterly Journal of Economics 83(4) 1969: 624–642.
6. Harford J. 2005. What drives merger waves? Journal of Financial Economics 77(3) 2005: 529–560.
7. Google Annual Report 2010 [online] 2010 [cit. 2012-12-05.] Dostupné na internete: http://investor.google.com/documents/20101231_google_10K.html#tx120214_101
8. Google buys Motorola Mobility: Google's bold bet on Motorola could hit Asian handset makers. [online]. The Economic Times, 2011. [cit. 2012-12-13] Dostupné na internete: <http://economictimes.indiatimes.com/tech/hardware/google-buys-motorola-mobility-googles-bold-bet-on-motorola-could-hit-asian-handset-makers/articleshow/9619347.cms>
9. Thomas Luecking: Industry trends and acquisition behavior within single high-tech businesses ? an empirical analysis of software companies. [online] University of

- Cambridge, January 19-21[cit. 2012-12-11].]. Dostupné na internete: http://druid8.sit.aau.dk/acc_papers/0qp42u373jam4o6q4x20gk473k2.pdf
10. Mergers & acquisitions review: Financial advisors. [online] THOMSON REUTERS, 2010 [cit. 2012-12-11]. Dostupné na internete: <http://homsonreuters.com/DealsIntelligence/Content/Files/Global_MA_%20Financial_Review.pdf>.
 11. Mergers and Acquisitions Review 2011. [online] THOMSON REUTERS. 2011. [cit. 2012-10-15.] Dostupné na internete: http://dmi.thomsonreuters.com/Content/Files/4Q11_MA_Financial_Advisory_Review.pdf.
 12. RAY, K.G. 2010. Mergers and Acquisitions: Strategy, Valuation and Integration. [online]. New Delhi: PHI Learning Private Limited, 2010. p. 2. [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete: <http://books.google.com/books?id=_qGYvpVi9eoC&lpg=PA334&pg=PA11#v=onepage&q&f=false>.
 13. <http://hereisthecity.com/2012/10/03/thomson-reuters-mergers-acquisitions-review-for-the-q3-2012/>
 14. Navzdory vyhlídkám na oživení globální ekonomiky panuje v oblasti prodeje a nákupů firem vyčkávání, společnosti nyní sázejí především na organický [online] Ernst & Young, Praha, 23. dubna 2012 [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete: <http://www.ey.com/CZ/cs/Newsroom/News-releases/2012_Navzdory-vyhlidkam-na-oziveni-globalni-ekonomiky>.
 15. Fúze a akvizice brzdí nedůvěra v globální ekonomiku a rozdílné názory prodávajících a kupujících na cenu podniků. [online] Ernst & Young, 29.11.2012 [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete: <<http://www.ey.com>>
 16. Capital-Confidence-Barometer-October-2012 [online] Ernst & Young, 2012 [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete: <<http://www.ey.com/GL/en/Services/Transactions/Capital-Confidence-Barometer-October-2012>>.
 17. The Rise of the Cross Border Transaction: The Serial Transactor Advantage. [online] <Ernst & Young, 2012 [cit. 2012-12-10]. Dostupné na internete: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The_rise_of_the_cross_border_transaction/\\$FILE/The%20serial%20transactor%20advantage.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/The_rise_of_the_cross_border_transaction/$FILE/The%20serial%20transactor%20advantage.pdf)>.

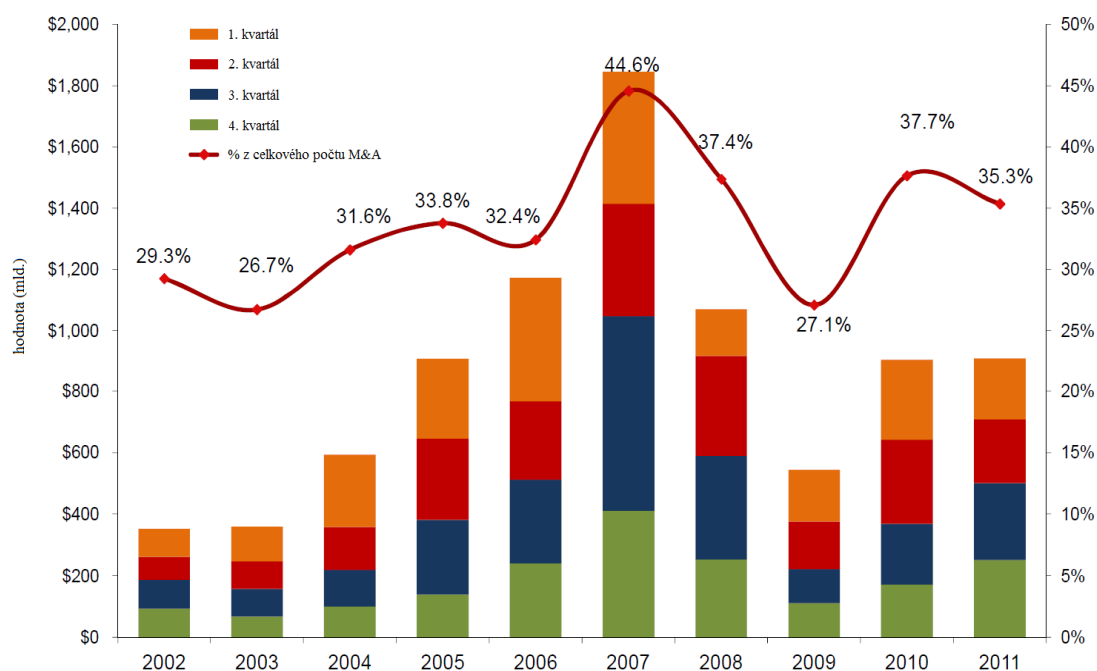
Tabuľka 1: Teritoriálne rozdelenie M&A

rok	2010		2011	
Región/ Krajina	Celková hodnota(mil.USD)	Počet M&A	Celková hodnota(mil.USD)	Počet M&A
Amerika	1 097 178,6	12 569	1 255 044,4	12 365
USA	776 485,9	8 241	1 001 120,5	8 198
Afrika/Blízky Východ	81 207,7	1 160	48 146,2	1 091
Severná Afrika	9 123,6	134	1 929,9	111
Európa	643 356,2	15 853	710 623,4	14 985
Ázia/Pacifik	480 134,5	10 891	445 393,9	10 037
Čína	153 303,6	3 334	140 909,3	3 678
Hong Kong	36 696	912	44 293,4	1084
Japonsko	94 812,2	2 182	104 920,6	1 836
Svet	2 396 689 ,1	42 655	2 564 128,3	40 314

Prameň: spracované podľa: THOMSON REUTERS. 2011. *Mergers & Acquisitions Review*. [online]. [cit. 2012-10-15]. Dostupné na internete:

<http://online.thomsonreuters.com/DealsIntelligence/Content/Files/Global_MA_%20Financial_Review.pdf>

Graf 1: Medzinárodné M&A v rokoch 2002-2011 (v mld. USD)

Prameň: THOMSON REUTERS. 2011. *Mergers and Acquisitions Review 2011*. [online] [cit. 2012-10-15.] Dostupné na internete:

<http://dmi.thomsonreuters.com/Content/Files/4Q11_MA_Financial_Advisory_Review.pdf>

Kontakt

RNDr. Janka Pásztorová, PhD.

Katedra medzinárodného obchodu

Obchodná fakulta

Ekonomická univerzita

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: pasztoro@euba.sk

Oľga Plávková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

AKTUÁLNE TRENDY VO VNÍMANÍ SPOLUŽITIA V RÁMCI EÚ: OČAKÁVANIA VERZUS REALITA

Abstrakt

Príspevok prezentuje pohľad európskej verejnosti, osobitne občanov SR, na aktuálny vývoj európskeho integračného procesu, analyzuje kľúčové posuny v mienke verejnosti vo vzťahu k jednotlivým oblastiam európskej politiky za obdobie posledných dvoch rokov. Cieľom je identifikovať mieru zosúladenia očakávaní verejnosti so súčasným stavom a pripravovanými opatreniami na celoeurópskej úrovni.

Kľúčové slová: Európska verejnosť, očakávania verejnosti, integračný proces v EÚ.

Abstract

The paper presents a glance of European public, particularly citizens of the Slovak Republic, at the actual development of the European integrating process. The paper analyses key public opinion shifts as regards particular areas of European policy for the period of the last two years. The main intention is to identify a level of harmonization of public expectations towards the current status and measures to come at the whole European level.

Key words: European public, public expectations, the European integrating process.

Hodnotenie ekonomickej situácie v EÚ – aktuálne problémy a ciele do roku 2020 v pohľade európskej verejnosti

Verejná mienka v rámci populácie Európskej únie trvale odráža značné rozdiely, existujúce medzi krajinami únie. Posledné výskumy potvrdzujú, že do popredia sa dostáva presvedčenie, že vplyv hospodárskej krízy už pomaly ustupuje a to najhoršie, čo kríza mohla priniesť, už poznáme. Výskum Eurobarometer 77 potvrdil, že hoci celkovo 30 % Euroobčanov v máji 2012 vyslovilo presvedčenie, že vplyv krízy na trh práce už dosiahol svoj vrchol, a tento názor má oproti minulému roku o 7 % menej opýtaných, vo verejnosti stále prevažujú obavy z dôsledkov krízy a možných neprijemných prekvapení tak v ekonomike, ako aj v živote obyčajných ľudí.¹

Podľa aktuálnej verejnej mienky je najdôležitejším aktérom v riešení a prekonávaní následkov hospodárskej krízy národná vláda, hoci Európania všeobecne podporujú iniciatívy pre rast, stabilitu a zamestnanosť, ktoré navrhla EÚ. Dlhodobé výhľady riešení, ako ich nastolil programový strategický dokument Európa 2020 Euroobčania vnímajú ako dobre nastolené priority: pozitívne a vysoko oceňované sú najmä ciele týkajúce sa riešenia zamestnanosti: so zámerom zabezpečiť pre 75 % ľudí v produktívnom veku pracovné miesto plne súhlasí 60 % občanov únie, a celkovo je tento cieľ v prepojení s modernizáciou

¹ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_en.htm z 13.11.2012, výskum na vzorke 32 728 respondentov dňa 12.5.-27. 5. 2012 z 27 členských štátov únie, 6 kandidátskych krajín a Turecka.

pracovných trhov hodnotený ako najdôležitejší faktor zvýšenia zamestnanosti. Veľké očakávania občanov sa spájajú s podporou opatrení na pomoc chudobným a sociálne vylúčeným osobám tak, aby sa stali aktívnou súčasťou spoločnosti. V hodnotení týchto priorit únie v období posledných dvoch rokov nenastali takmer žiadne posuny, trvale sú na 78 % úrovni dôležitosti už minimálne v posledných dvoch rokoch.

Občania Slovenska sú v porovnaní s Euroobčanmi konzervatívnejší a viaceré ich predstavy o ambicióznosti cieľov Stratégie 2020 sú vnímané ako príliš ambiciózne – to platí napr. pri hodnotení strategického cieľa znížiť počet Európanov žijúcich pod hranicou chudoby do roku 2020 o štvrtinu. Názor, že ide o primeraný cieľ zastáva 44 % opýtaných Slovákov, kým medzi Euroobčanmi je to 49 %. Podobne, ako príliš ambiciózny je hodnotený medzi Slovákami cieľ, aby najmenej 40 % mladých ľudí malo do roku 2020 akademický titul alebo diplom (úroveň 42 % u občanov SR, kým medzi Euroobčanmi je to 30 %). S touto optikou úzko súvisí aj hodnotenie iniciatívy smerujúcej k zvýšeniu kvality a príťažlivosti systému vyššieho vzdelávania v EÚ (tu sa súhlasne vyjadrilo 77 % občanov SR, kým medzi Euroobčanmi to bolo 70 %).

Celkovo občania SR vysoko súhlasili s tými cieľmi Stratégie 2020, ktoré sú nasmerované na zlepšenie ekonomickej situácie občanov ich zapojením na trhu práce, t. j. zmodernizovaním trhu práce s cieľom zvýšiť úroveň zamestnanosti – hodnotenie iniciatívy ako najdôležitejšej spomedzi cieľov EÚ do roku 2020 uviedlo 93 % občanov SR, kým medzi Euroobčanmi to bolo len 78 %. Rovnako vysoko bolo hodnotené úsilie pomôcť chudobným a vylúčeným zo spoločnosti s cieľom ich aktívneho začlenenia do spoločnosti (v SR 84 % odpovedajúcich, že ide o dôležitú iniciatívu, v EÚ27 je táto odpoveď úrovni 79 %). Občania SR v porovnaní s Euroobčanmi zdôrazňujú potrebu riadiť ekonomiku tak, aby sa zvyšovala konkurencieschopnosť v podnikaní, využívalo menej prírodných zdrojov a vyvíjali nové zručnosti (že je to dôležité uviedlo 82 % občanov SR, kým spomedzi Euroobčanov 75 %). Významnejšie rozdiely sa prejavili v predstavách európskej verejnosti o tom, ako je dôležité zapojiť ľudí v produktívnom veku (20 až 64 rokov) do trhu práce. Cieľ, aby do roku 2020 pracovalo 75 % Európanov v tomto období života, považuje za primeraný 54 % občanov SR, kým v rámci EÚ27 to bolo 60 % opýtaných. Možno v tomto kontexte predpokladať, že občania SR najmä vzhľadom na aktuálne problémy s vysokou nezamestnanosťou sú značne skeptickí a z toho dôvodu považujú takýto cieľ za príliš ambiciózny (pravdepodobne nespĺniteľný).

Medzi Euroobčanmi možno registrovať signály o ich rastúcom skepticizme pri hodnotení úspešnosti Európskej únie ako spoločenstva so špecifickými problémami, prioritami a novými riešeniami. O tom, že EÚ napreduje správnym smerom pri vymanení sa z krízy a hľadanií odpovedí na nové výzvy je presvedčených 43 % občanov SR, kým v rámci EÚ27 takto uvažuje iba 38 %. Z hľadiska vývoja názorovej hladiny v tejto otázke v rámci celej EÚ nedošlo v období od jesene minulého roka do mája tohto roka k výraznejším zmenám – len mierne zvýšil podiel občanov presvedčených o správnosti aktuálneho vývoja v rámci EÚ a stagnuje podiel tých, ktorí si myslia, že nasmerovanie je nesprávne (trvale majú podiel 31 %). To zároveň znamená, že v únii je pomerne vysoký podiel občanov (a to platí tak v SR, ako aj v EÚ27) žijúcich v presvedčení, že v únii sa to všetko uberá nesprávnym smerom.

Na Slovensku sa výrazne diferencujú postoje verejnosti v rámci vekových skupín: kým optimisticky naladení sú najmä mladí ľudia vo veku od 15 do 24 rokov (47 % odpovedajúcich v tejto vekovej kategórii), generácia vo veku od 25 do 39 rokov a najmä starší ľudia nad 55 rokov prevažne vnímajú nasmerovanie únie ako nesprávne. Z pohľadu vzdelanostných skupín patrí k najväčším optimistom študujúca mládež (47 % odpovedí v tejto skupine). Z pohľadu na posun názorovej hladiny v tejto otázke vyplýva, že v období od jesene roka 2010 do jesene 2011 na Slovensku v porovnaní v ostatnými krajinami EÚ sa

zdynamizovalo pesimistické hodnotenie možností únie prekonávať problémy a nové výzvy a podiel ľudí presvedčených, že vývoj v EÚ ide nesprávnym smerom narástol až o 17 percentuálnych bodov, kým v EÚ27 len o 8 bodov.² Mnohí občania uvažujú v tejto súvislosti veľmi pragmaticky – vyjadrujú presvedčenie, že pri prekonávaní krízy by členské štáty EÚ mali užšie spolupracovať, čím sa EÚ v dlhodobom horizonte posilní. Tento názor zastávalo v máji 2012 až 84 % opýtaných občanov únie.

Dôveru v silu a perspektívu únie ako hospodárskeho celku vyjadruje široko zakorenená predstava, že EÚ má dostatok síl a prostriedkov na obranu ekonomických záujmov Európy v globálnej ekonomike (celkovo ide o 63 % podiel občanov, ktorý ostáva na tejto úrovni aj v porovnaní s jeseňou 2011). Pomerne prekvapujúce je však v tejto súvislosti zistenie, že občania túto silu únie vnímajú len na celospoločenskej úrovni, pretože individuálne nemajú pocit, že by sa v dôsledku krízy posilnila ich spolupatričnosť s občanmi iných členských štátov.³

Kvalita života v optike európskej verejnosti

Pohľad na situáciu vo vnútri jednotlivých členských štátov poskytujú odpovede z batérie otázok, týkajúcich sa hodnotenia situácie v krajine z hľadiska kvality života v danom regióne a najväčších problémov, ktoré treba riešiť.⁴ Tu sa ukazuje veľa rozdielov medzi občanmi jednotlivých krajín. Týka sa to najmä hodnotenia situácie v národnom hospodárstve krajiny – napr. 75 % ľudí vo Švédsku, Luxembursku a Nemecku vníma ich hospodársku situáciu ako dobrú. O veľkých diferenciách v kvalite života euroobčanov svedčí napr. aj zistenie, že v Írsku, Portugalsku, Španielsku a Grécku sa takýto názor vyskytuje len v minimálnom rozsahu, na úrovni okolo 5 %. Trvalejšie výsledky v sledovaní pohľadu verejnosti na ekonomiku svojej krajiny však ukazujú, že v období posledných dvoch rokov stagnuje podiel tých, ktorí hodnotia situáciu ako dobrú (dosahuje okolo 27 %), pri prevažujúcich hodnoteniach situácie ako zlej. Je teda otázne, kde sú korene optimizmu Euroobčanov vo vzťahu k prekonanej kríze?

Pred obyvateľstvom Európy stoja dva veľké ciele: zastaviť rast sociálnych nerovností a chudoby a riešiť otázku environmentálnej krízy a prekonať konzumný, spotrebný životný štýl. Problém chudoby sa dotýka čoraz väčšej časti populácií tak v európskom ako v celosvetovom priestore, t. j. otvárajú sa nožnice medzi biedou a bohatstvom. Rast chudobných sociálnych vrstiev sa úzko prepája s rastom nezamestnanosti a minimálnym prírastkom pracovných miest. Tým sa celé oblasti chudoby rozširujú a chudoba sa reprodukuje v procese restratifikácie spoločnosti. Dnes už nie sú pochybnosti o tom, že sa vytvoril nový typ sociálnych, technických a kultúrnych vzťahov, ktoré na dlhé obdobie predznamenal životné perspektívy ľudí. Kľúčová zmena sa týka všetkých vrstiev v spoločnosti: na krajných póloch prebiehajú procesy bohatnutia bohatých a ochudobňovania chudobných. Podľa Hartmana v roku 2007 žilo v EÚ 136 miliárdárov, a viac ako polovica z nich výškou majetku patrila medzi 250 najbohatších ľudí planéty.⁵

Príslušníci súčasných elít posilnili tradičnú odčlenenosť od ostatných vrstiev v spoločnosti v každej oblasti života – prerušili všetky sociálne a kultúrne väzby, uzavreli sa do vlastnej komunity, ktorá im zabezpečuje nepreniknuteľnosť ostatných do ich priestoru, a to tak v ekonomickom, sociálnom, kultúrnom i mocenskom vymedzení. V tejto vrstve ide

² http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb76/eb76_en.htm

³ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_en.htm z 13.11.2012, výskum na vzorke 32 728 respondentov dňa 12.5.-27. 5. 2012 z 27 členských štátov únie, 6 kandidátskych krajín a Turecka.

⁴ Flash Eurobarometer 356/August – September 2012. TNS Political & Social. Public Opinion in EU Regions, výskum na vzorke 50 746 respondentov, 20.8.-15.9.2012 v 170 regiónoch v rámci 27 členských štátov únie.

⁵ Cit. Podľa Keller, J. Tři sociální světy, s. 54.

o akumuláciu kapitálu v každej dimenzii – elita elity sa sústreďuje na udržiavanie finančnej moci skutočne „bez hraníc“ a je silnejšia ako politická elita, svojim vplyvom je nadnárodná, svetová. Vo vnútri elít sa formujú neformálne pospolitosti, ktoré zabezpečujú kultiváciu príslušníkov elity po každej stránke, s cieľom dopĺňať si chýbajúci kapitál v danej forme. V rámci elít sa štruktúrujú rady príslušníkov tradičných, tzv. diskretných elít, žijúcich z rozsiahlych a majetkov a finančných zdrojov a profesijných elít, tzv. pomocných elít, žijúcich z profesijných činností najmä v oblasti ekonomiky, politiky a mediálnej. Prvá skupina, skupina diskretných elít, žije len v spoločnosti seberovných a väzby s nimi sú základným kameňom jej súčasnej i budúcej existencie. Druhá skupina, skupina profesijných elít, je vysoko závislá od zdroja svojho výsadného postavenia: náhle zmeny v oblasti, ktorá ich vyprodukovala ich už vopred zneisťujú a preto neustále zápasia o udržanie si svojich pozícií. Tým sa dobrovoľne segregujú od ostatných vrstiev a vstupujú do rizika dešpektu zo strany diskretných elít.

Stredné vrstvy tvoria príslušníci spoločnosti, ktorí veľa obetovali na budovanie vlastnej profesijnej kariéry. Sú závislí na príjmoch, plynúcich z ich rolí expertov a profesionálov. Postupne, v súvislosti so znižovaním úlohy stredných vrstiev vo vyspelej spoločnosti v oblastiach vysokokvalifikovanej práce, spotreby služieb a tlmenia nárazov medzi veľmi bohatými a veľmi chudobnými, nastupuje proces zmršťovania stredných vrstiev. Dobrovoľný, resp. aj nedobrovoľný ústup stredných vrstiev znamená stratu súčasných statusových pozícií stredných vrstiev rôznym tempom v takých oblastiach ako sú hodnota vzdelania, výška odmeny za prácu, úroveň bývania, relatívne vysoká ideologická nezávislosť a autonómnosť. Ide o skupiny ľudí, ktorí sa pohybujú v rôznorodom prostredí a na rozdiel od elít tieto väzby sú pre nich životne dôležité. Zároveň sú zdrojom neistoty, pretože hocikedy sa môže ich rola skončiť. Najdôležitejším zdrojom istoty pre stredné vrstvy je vzdelanie. Vzdelávací systém, poskytujúci širokým vrstvám obyvateľov možnosť získať vysokoškolské diplomy, ako vstupenky sociálnej mobility do priestoru stredných vrstiev, však prináša pre túto skupinu populácie mnoho neistôt najmä v možnosti trvale si udržať svoje miesto v štruktúre spoločnosti. Newmanová definuje v tejto súvislosti pocity príslušníkov strednej vrstvy ako proces „odpadnutia od milosti“, pri ktorom si človek uvedomuje, že stratil miesto v sociálnom priestore, že nemá svoju vlastnú identitu a je úplne bezmocný v tom, ako by mohol túto zmenenú situáciu napraviť.⁶ Ako najproblematickejší dôsledok deklasovania strednej vrstvy vníma Newmanová kultúrnu dezorientáciu a stratu životných perspektív. Tie znamenajú, že stredné vrstvy strácajú smer a motiváciu do budúcnosti v rámci svojej profesie, manželského a rodinného zázemia, generačného posolstva ako tvorcov svojho vlastného osudu pred deťmi. Nemenej závažným dôsledkom je hrozba prežitia zbytku života na úrovni chudobných pracujúcich a v riziku chudoby. Keller v tejto súvislosti konštatuje, že stredné vrstvy sú zasiahnuté stagnáciou a poklesom, čo je cesta smerujúca danú spoločnosť k strate ideálov a trvalého pokroku.⁷

Aj v ekonomicky najvyspelejších štátoch narastá najchudobnejšia časť populácie – ľudia, ktorí sú trvale vylúčení z trhu práce a ocitli sa na prahu chudoby. Pojmové vymedzenie tejto skupiny populácie býva rozdielne – používa sa pojem underklas/podtrieda, ale aj nová chudoba, či deklasovaní. Vymedzenie tejto skupiny ako deklasovaných nadväzuje na proces, ktorým sa do tejto sociálnej pozície dostávajú – teda proces, v ktorom sú títo príslušníci spoločnosti posúvaní zo svojho dovtedajšieho miesta v spoločnosti na jej okraj, resp. na jej dno. Problematické je, že popri ekonomickom vylúčení, ako zdroji chudoby a straty možnosti na životné šance obvyklé pre život v danej spoločnosti, sú k tomu pridružené aj ostatné formy

⁶ Cit. Podľa Keller, J. Tři sociální světy, s. 60.

⁷ Keller. J. Nejistota a důvěra, s. 118.

vytláčania na okraj spoločnosti. Sociálne vylúčenie zabraňuje byť integrovaný do sociálnych celkov,, mať prijateľný sociálny status, politické vylúčenie je upretím základných ľudských práv a možnosti vplyvať na vývoj spoločnosti a svoj vlastný osud, kultúrne vylúčenie prináša stratu možnosti zdieľať kultúrny kapitál, najmä zúčastňovať sa na vzdelávaní a zdieľať spoločné hodnoty. Bauman poukazuje na skutočnosť, že za ekonomickým vylúčením treba vidieť aj vylúčenie z mobility, ktoré prináša stratu voľnosti pohybu z nedostatku potrebných zdrojov, imobilitu preto považuje za základný rozmer neslobody v súčasnej dobe. V tomto kontexte poukazuje na vnútornú spojitosť všetkých sociálnych vrstiev a konštatuje, že dovedy, kým bude existovať strach v radoch novej chudoby, dovedy sa ani ostatná časť ľudskej spoločnosti nemôže zbaviť strachu a svojej nemohúcnosti.⁸

Európske občianstvo – očakávania a realita v optike európskej verejnosti

Jeden z najdôležitejších cieľov procesu rozširovania Európskej únie je presadiť spoločnosť s vyššou účasťou občanov na správe, teda demokratickejšiu spoločnosť. V najširšom zmysle slova ide o vytvorenie siete aktivít a vzťahov, ktoré predchádzajú štátnemu a politickému, ktoré však majú záujem vyjadriť svoje vlastné politické očakávania voči štátu a vlastný priestor na realizáciu týchto záujmov prostredníctvom organizovaného artikulovania týchto záujmov. Z hľadiska tejto definície je dôležité zistiť, do akej miery môžeme v súčasnosti hovoriť o európskej občianskej spoločnosti, či teda občania EÚ pociťujú spolupatričnosť založenú na spoločných záujmoch, či existuje niečo také ako kolektívna európska identita, artikulácia spoločných záujmov a požiadaviek, politická verejná diskusia o témach dôležitých pre súčasnosť a budúcnosť únie. Či teda žije myšlienka európskej verejnosti, ktorá je prepojená predovšetkým zdola, t. j. odstraňovaním hraníc v našom vedomí, ktoré nám ako občanom členských štátov bránia rozšíriť vedomie o sebe samých v súlade s vôľou po spoločnej budúcnosti.⁹ Kľúčovú otázku v tejto súvislosti možno formulovať nasledovne: možno predpokladať, že presvedčenie o tom, že to v únii ide nesprávnym smerom sa prejavuje znižujúcou identifikáciou s ňou.¹⁰

Záver

V procese globalizácie sa svet stal komplexným avšak ľudia, využívajúci tieto výdobytky moderných technológií žijú v svojich ulitách a nové spôsoby a možnosti komunikácie ich nedokážu zbližovať bez problémov. To je trend súčasnosti, ktorému sa nevymyká ani spoločný európsky priestor. Nástup demokratických pomerov by malo sprevádzať formovanie euroobčianstva cez štyri kľúčové dimenzie (rozmary) občianstva: politicko-právnu, sociálnu – formovanú na princípoch lojality a solidarity, kultúrnu cez vedomie spoločného kultúrneho dedičstva, ekonomickú, cez trh práce, a popri tom aj novú dimenziu, postavenú na novej kvalite environmentálnej situácie vo svete a v Európe.

Spoločnosť musí v záujme svojho prežitia usilovať rovnako o stabilizované sociálno-ekonomické prostredie, ako aj o formovanie občanov, pripravených aktívne participovať na takom jej rozvoji, ktorý bude pozitívne ovplyvňovať aj kvalitu životného prostredia a kvalitu života celého spoločenstva. Výskumy však ukazujú, že ľudia vo všeobecnosti sú ochotní preorientovať svoju pozornosť na otázky životného prostredia až potom, ako majú dosiahnutú istú ekonomickú a sociálnu úroveň. Aj z toho dôvodu sa v našej spoločnosti problematika

⁸ Bauman, Z. Individualizovaná spoločnosť, s. 139 a n.

⁹ Gbúrová, M. Európska integrácia a národná identita, s. 63.

¹⁰ European Citizenship – Spring 2012. Standard Eurobarometer 77.3. http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm, výskum na vzorke 32 728 respondentov dňa 12.5.-27. 5. 2012 z 27 členských štátov únie, 6 kandidátskych krajín a Turecka.

životného prostredia nepociťuje ako naliehavá a v závažnosti spoločenských problémov je ďaleko v úzadí. Vo vzťahu k občanom SR to znamená, že preferujú riešenie sociálno-ekonomických problémov (nezamestnanosť, kriminalita, životná úroveň, zdravotníctvo..), až potom ich zaujíma ekologická a environmentálna problematika a riešenia problémov v tejto oblasti. Európske občianstvo však predstavuje nielen zodpovednosť každého jednotlivého občana za seba a svoju krajinu, ale za spoločenstvo nášho kontinentu – na toto Euroobčania zabúdajú, resp. zatiaľ nemyslia.

Použitá literatúra:

1. Bauman, Z. 2004. *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: MLADÁ FRONTA, 2004. ISBN 80-204-1195-X.
2. Bourdieu, P. 2012. *Sociologické hľadanie seba sama*. Brno: Doplněk, 2012. ISBN 978-80-7239-280-3.
3. European Citizenship – Spring 2012. Standard Eurobarometer 77.3. http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm, výskum na vzorke 32 728 respondentov dňa 12.5.-27. 5. 2012 z 27 členských štátov únie, 6 kandidátskych krajín a Turecka.
4. Flash Eurobarometer 356 / August – September 2012. TNS Political & Social. Public Opinion in EU Regions, výskum na vzorke 50 746 respondentov , 20.8.-15.9.2012 v 170 regiónoch v rámci 27 členských štátov únie.
5. Gbúrová, M. Európska integrácia a národná identita. In *Formovanie európskej občianskej spoločnosti*. Prešov: FF Prešov, 2005, s. 63-72.
6. Giddens, A. A Third Way for the European Union? In *The Future Shape of Europe*. London: The Foreign Policy Centre, 2000, s. 69-76.
7. http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl356_data_en.pdf
8. Keller, J. 2010. *Nejistota a dôvera*. Praha: SLON, 2010. ISBN 978-80-7419-002-5.
9. Keller, J. 2011. *Tři sociální světy*. Praha: SLON, druhé vydání, 2011. ISBN 978-80-7419-0444-5.
10. Kuhn, I. *Národná správa SR. Verejná mienka v Európskej únii*. Štandardný Eurobarometer 76/Jeseň 2011 – TNS Opinion & Social.

Kontakt

doc. PhDr. Oľga Plávková, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: plavkova@euba.sk

В.Я. Портяков

INSTITUTE OF FAR EASTERN STUDIES
RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES

РОССИЙСКО-КИТАЙСКАЯ ТОРГОВЛЯ: РЕЗУЛЬТАТЫ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

История современной российско-китайской торговли насчитывает уже два десятилетия. В этот период двусторонняя торговля между Российской Федерацией и Китайской Народной Республикой являлась в первую очередь важной составной частью общего комплекса межгосударственных отношений, с 1996 г. обретших характер стратегического партнерства и взаимодействия. В то же время, ее ведущие особенности на практике оказались производными, прежде всего, от экономических факторов – стратегии и темпов развития народного хозяйства, изменений в структуре экономики, масштабах и сферах участия двух государств в мирохозяйственных обменах.

Проанализирована динамика роста и структурные изменения двусторонней торговли между КНР и РФ за период с начала 1990-х годов по настоящее время. Прослежены изменения доли двусторонней торговли в общем объеме внешнеторгового товарооборота двух стран. Показано, что главным фактором, предопределившим изменения в структуре взаимной торговли, стал резко отличающийся по темпам и содержанию характер экономического развития России и Китая в последние двадцать лет.

Для экономического развития КНР оказалась характерна весьма высокая динамика: ВВП страны вырос в 2,7 раза в 1990-е годы и снова в 2,7 раза в 2000-е годы. За 20 лет (1991–2010 гг.) ВВП вырос в 7,3 раза при среднегодовом приросте порядка 10,4%. КНР в 2010 г. опередила Японию и вышла на 2-е место в мире вслед за США по объему валового внутреннего продукта, пересчитанному из национальной валюты в доллары по официальному курсу.

При этом КНР превратилась в мировую фабрику гигантских размеров, нарастив за первое десятилетие XXI века выплавку стали в 4,8 раза – до 626,9 млн. т, выпуск легковых автомобилей – в 15,8 раза – до примерно 9,5 млн. штук, производство персональных компьютеров – в 36,5 раз – до 245,8 млн. штук (см. Таблицу 1).

Таблица 1.
Некоторые результаты экономического развития Китая и России
в первом десятилетии XXI века

Наименование	Ед. изм.	2000			2005			2010		
		Китай	Россия	Соотношение	Китай	Россия	Соотношение	Китай	Россия	Соотношение
ВВП	индекс	100	100		159,26	125,16		270,59	148,05	
ВВП по ППС	млрд.долл.	3011	1120	2,68	5364	1697	3,16	10084	2219	4,54
ВВП по ППС на душу населения	долл.	2376	7737	0,31	4102	11823	0,35	7517	15806	0,475
Внешняя торговля	млрд.долл.	474,3	149,9	3,16	1421,9	369,2	3,85	2972,7	625,4	4,75
Экспорт	млрд.долл.	249,2	105,0	2,37	761,95	243,8	3,12	1557,9	396,4	3,97
Импорт	млрд.долл.	225,1	44,9	5,01	659,95	125,4	5,26	1394,8	229,0	6,09
Зерно	млн. т	405,2	65,4	6,19	427,7	77,8	5,49	481,5	97,1	4,95
Мясо скота и птицы	млн. т	60,1	4,446	13,51	69,4	4,99	13,9	76,5	6,72	11,38
Нефть	млн. т	163,0	324,0	0,50	181,3	470,0	0,38	203,0	505,0	0,40
Электроэнергия	млрд. кВт/час	1355,6	877,8	1,54	2500,3	953,1	2,62	4206,5	1037,0	4,05
Сталь	млн. т	128,5	59,2	2,17	353,2	66,3	5,32	626,9	66,3	9,45
Легковые автомобили	млн. шт.	0,607	0,969	0,62	2,77	1,069	2,59	9,576	1,209	7,92
Персональные компьютеры	млн. шт.	6,72	0,07	96	80,85	0,356	227	182,15	0,255	714,0

Примечания: 1. Таблица составлена по данным статистики РФ, КНР и Международного валютного фонда.
2. В колонке «2010» данные по зерну, мясу, компьютерам – за 2009 г

Высокими темпами рос и внешнеторговый товарооборот КНР. За первое десятилетие XXI века объем внешней торговли Китая товарами вырос в 6,26 раза.

По данным Всемирной торговой организации, в 2011 г. КНР третий год подряд заняла первое место по объему экспорта товаров – 1899 млрд. долл. и 10,4% общего объема мирового экспорта, оставив на второй позиции США с 1481 млрд. долл. и 8,1% соответственно. По импорту товаров КНР находится на 2-м месте в мире, уступая лишь США по объему и доле в мировом импорте – соответственно, 1743 млрд. долл. и 9,5% у Китая и 2265 млрд. долл. и 12,3% у США (см. Таблицу 2).

Радикальные изменения в структуре экономики страны в целом и крупные подвижки в ее специализации в международном разделении труда привели к серьезным сдвигам в товарной структуре внешней торговли Китая.

Расчеты по данным официальной китайской статистики показывают, что если в 1990 г. доля машин и оборудования в экспорте КНР составляла 9%, то в предкризисном 2008 г. она выросла до 47,1%, а в 2011 г. до 47,5%. В то же время, растущая «ресурсная жажда» Китая предопределила увеличение доли минерального сырья и топлива в его импорте за этот же период с 2,4% до 15% (2008 г.) и 15,7% (2011 г.), и прочего непродовольственного сырья – с 7,7 до 14,7% (2008 г.) и 16,3% (2011 г.). Вполне естественно, что закрепление КНР на позициях «мировой фабрики» обусловило стабильное сохранение высокой доли машин и оборудования в импорте страны – 31,6% в 1990 г., 39% в 2008 г. и 36% в 2011 г. В десятку ведущих статей китайского экспорта входят такие позиции, как контрольно-измерительная аппаратура и датчики к ней, средства связи (в первую очередь мобильные телефоны), суда, интегральные схемы. Одновременно сохраняются на ведущих местах и такие традиционные для Китая статьи экспорта, как одежда, текстиль, обувь. В китайском импорте (по стоимости) первые позиции занимают интегральные схемы, нефть и железная руда, за которыми следуют жидкокристаллические мониторы, пластмассы, оборудование для контрольно-измерительной аппаратуры, медный и стальной прокат и соевые бобы.

При всей схематичности вышеприведенный перечень дает вполне конкретное представление о приоритетах Китая в мировом товарообмене, которые во многом предопределяют и ведущий круг его торговых партнеров. В 2011 г. ведущими торговыми партнерами КНР явились США (447 млрд. долл.), Япония (343), Гонконг (283), Республика Корея (245), Германия (169), Тайвань (160), Австралия (116), Малайзия (90), Бразилия (84). Россия с 79,25 млрд. долл. опередила Индию, Голландию и Сингапур и заняла 10-е место; годом ранее она находилась на 13-м.

Представляется, что такое положение, когда Россия находится не на первых ролях среди торговых партнеров Китая, отражает ее реальные позиции в мировой торговле. По данным ВТО, по итогам 2010 г. Российская Федерация заняла 12-е место в мире по объему экспорта товаров и 18-е место – по объему импорта. В 2011 г. она передвинулась на 9-е место в мире по экспорту (522 млрд. долл. и 2,9% мирового экспорта) и на 17-е – по импорту товаров (323 млрд. долл. и 1,8% мирового импорта) (см. Таблицу 2).

**Таблица 2.
Мировая торговля товарами
в 2010–2011 гг.**

Наименование	2010								2011							
	Экспорт				Импорт				Экспорт				Импорт			
	объем	прирост	доля	место	объем	прирост	доля	место	объем	прирост	доля	место	объем	прирост	доля	место
	млрд. долл.	%	%		млрд. долл.	%	%		млрд. долл.	%	%		млрд. долл.	%	%	
Мир в целом	14855	22	100		15050	21	100		18215	20	100		18380	14	100	
США	1278	21	8,4	2	1968	23	12,8	1	1481	16	8,1	2	2265	15	12,3	1
Китай	1578	31	10,4	1	1395	39	9,1	2	1899	20	10,4	1	1743	25	9,5	2
Германия	1269	13	8,3	3	1067	15	6,9	3	1474	17	8,1	3	1254	19	6,8	3
Япония	770	33	5,1	4	693	25	4,5	4	823	7	4,5	4	854	25	4,6	4
Россия	400	32	2,6	12	248	30	1,6	18	522	30	2,9	9	323	30	1,8	17
Индия	216	31	1,4	20	323	25	2,1	13	297	35	1,6	19	451	29	2,5	13
Бразилия	202	32	1,3	22	191	43	1,2	20	256	27	1,4	22	237	24	1,3	24

Источник: составлено по данным WTO 2011 Press Release. – http://www.wto.org/english/news_e/press11_e/pr628_e.htm :

WTO 2012 Press Release. – http://www.wto.org/english/news_e/press12_e/pr658_e.htm. Данные о приросте – в текущих ценах.

Как общие позиции России в мировой торговле, так и ее довольно скромное место во внешней торговле Китая являются производными от невысокой динамики экономического роста страны и изменений в структуре ее народного хозяйства, главные из которых – очевидное ослабление перерабатывающей промышленности и усиление значения и веса топливно-энергетического комплекса.

Спад производства ВВП в России начался еще в 1991 г. и продолжился в постсоветский период. Минимум был достигнут в дефолтном 1998 г., когда объем ВВП составил 57,5% от уровня 1990 г. С 1999 г. Россия вышла на траекторию устойчивого роста – по 2008 г. включительно. Объем ВВП в 2008 г. вырос практически вдвое по сравнению с 1998 г. Однако в результате воздействия мирового экономического кризиса ВВП России в 2009 г. сократился на 7,9%. В итоге в 2010 г. ВВП страны вырос с сопоставимых ценах на 48% по сравнению с 2000 г. и лишь на 7,2% по сравнению с 1990 г.

Многие эксперты, однако, считают эти итоговые показатели формальными – они порождены несовершенством методики расчета ВВП. Заметно более благоприятные для России оценки дает Международный валютный фонд.

Так, по расчетам МВФ, в текущих ценах ВВП России увеличился с 260 млрд. долл. в 2000 г. до 763,7 млрд. в 2005 г. и до 1477 млрд. долл. в 2010 г. По паритету покупательной способности ВВП России с 1120 млрд. долл. в 2000 г. возрос до 2218,7 млрд. долл. в 2010 г., т.е. почти вдвое. ВВП страны на душу населения увеличился с 1793,5 до 10521,8 долл. в текущих ценах и с 7737 до 15806 долл. по паритету покупательной способности.

В то же время, даже более благоприятные по сравнению с данными Росстата оценки МВФ не отменяют того факта, что после 1991 г. Россия потеряла значительную часть традиционного промышленного производства, прежде всего перерабатывающие отрасли, и не смогла создать собственную телекоммуникационную и информационную индустрии, наладить конкурентоспособное производство бытовой электроники. Такая ситуация была обусловлена множеством факторов, но главным из них стала потеря рынка сбыта, без которого производство любой продукции утрачивает экономический смысл. Россия в результате политических перемен, разрыва кооперационных связей, свертывания инвестиций потеряла рынки бывших стран СЭВ, многих развивающихся стран, бывших союзных республик и, главное, значительную часть собственного внутреннего рынка, который отчасти сжался, отчасти стал заполняться импортными товарами. Не случайно именно отрасли, сохранившие рынок сбыта в стране и/или за рубежом, сумели сохранить и даже увеличить свой производственный потенциал. Это ТЭК, черная и отчасти цветная металлургия, химия, лесозаготовка, производство некоторых видов военной техники и оборудования для АЭС.

Более высокая динамика роста ВВП и особенно многих видов продукции в физическом выражении привела к увеличению в пользу Китая соотношения между ним и Россией по большинству экономических параметров (см. Таблицу 1).

Так, по оценке МВФ, ВВП КНР по паритету покупательной способности превышал объем ВВП России в 2,68 раза в 2000 г., в 3,16 раза в 2005 г. и в 4,54 раза в 2010 г. Соотношение объемов внешней торговли товарами двух стран составило, соответственно, 3,16, 3,85 и 4,75. Огромен разрыв по персональным компьютерам: в 2009 г. их производство в Китае превысило 182 млн. штук, тогда как в России оно составило лишь 255 тысяч. Если в 2000 г. по выпуску легковых автомобилей Россия опережала Китай более чем в полтора раза, то в 2009 г. здесь образовался двенадцатикратный разрыв в пользу КНР.

В то же время, на ряде направлений, где в России предпринимались последовательные усилия по выправлению ситуации, разрыв удалось снизить. Это, например, сбор зерновых и производство мяса. Россия сохраняет свое преимущество

перед Китаем в добыче нефти и газа и по среднему душевому производству ВВП, хотя в последнем случае отставание Китая от РФ сокращается. В 2000 г. соотношение среднего душевого производства ВВП Китая и России по паритету покупательной способности валют составляло 0,31, а в 2011 г., по оценке МВФ, выросло до 0,5 (16736 долл. в России и 8382 долл. в КНР).

На наш взгляд, различия в динамике экономического роста и сдвигах в структуре народного хозяйства двух стран оказали определяющее воздействие на динамику и структуру российско-китайской торговли.

В 1990-е годы экономическая взаимодополняемость РФ и КНР проявлялась главным образом в форме спроса со стороны России на широкую гамму изделий китайской легкой промышленности (текстиль, обувь, другие товары народного потребления) и бытовую электронику, а со стороны Китая – на российскую военную технику, химудобрения, металлы и лес. Отличительной особенностью двусторонней торговли в 1990-е годы стали широкое использование бартерных, т.е. товарообменных сделок (отчасти объяснявшееся обоюдной нехваткой твердой валюты) и вовлечение в процесс товарообмена огромного количества мелких торговцев (так называемых «челноков»).

В 2000-е годы на первый план выходит растущая потребность Китая в нефти и нефтепродуктах. Они становятся ведущей позицией российского экспорта в Китай, составляя с 2006 г. более половины всего вывоза. Сохраняется и достаточно высокий спрос КНР на российские металлы, лес, некоторые виды химической продукции. Одновременно доля машин и оборудования в китайском импорте из России упала с 20% в 2000 г. до 1% и менее (см. Таблицу 3).

Таблица 3.

Структура импорта КНР из РФ

○	004		005		006		007		008		009		010		011	
	○ лн.долл..	○	○ лн.долл.	○	○ лн.долл..	○	○ лн.долл..	○	○ лн.долл..	○	○ лн.долл..	○	○ лн.долл..	○	○ лн.долл..	○
○ сего	○ 2129,5	○ 00	○ 5890,9	○ 00	○ 7554,1	○ 00	○ 9676,9	○ 00	○ 3825,1	○ 00	○ 1282,9	○ 00	○ 5836,3	○ 00	○ 0345,5	○ 00
○ родоволь- ственные товары и сельскохо- зяйственное сырье	○ 50,5	○ ,0	○ 145,6	○ ,2	○ 283,9	○ ,3	○ 433,7	○ ,3	○ 319,2	○ ,5	○ 284,3	○ ,0	○ 379,2	○ ,3	○ 688,4	○ ,2
○ инераль-ная продукция	○ 474,9	○ 6,9	○ 131,5	○ 4,9	○ 869,0	○ 6,2	○ 0259,4	○ 2,1	○ 3363,7	○ 6,1	○ 0497,3	○ 9,4	○ 4099,3	○ 4,58	○ 6447,5	○ 5,6
○ т.ч. топливно— энергетичес кие товары	○ 188,5	○ 4,5	○ 555,2	○ 1,25	○ 464,2	○ 3,9	○ 341,4	○ 7,5	○ 1937,9	○ 0,1	○ 386,2	○ 4,1	○ 2776,3	○ 9,45	○ 2900,4	○ 6,75
○ продукция химической	○ 090,8	○ 7,2	○ 428,4	○ 5,3	○ 188,8	○ 2,5	○ 552,2	○ 3,0	○ 092,7	○ 3,0	○ 147,3	○ 0,1	○ 382,4	○ 3,1	○ 733,0	○ ,24

промышленности, каучук																
о ожевенное сырье, пушнина и изделия из них	3,9	,1	6,5	,1	2,6	,1	4,4	,07	7,3	,07	,7	,05	3,4	,05	4,8	,04
о ревесина и целлюлозно-бумажные изделия	978,5	6,3	371,1	4,9	800,0	6,0	759,5	9,1	860,2	6,2	945,5	3,8	529,0	3,66	534,9	1,24
о екстиль, текстильные изделия и обувь	1,3	,1	,9	,06	,7	,05	,8	,05	,2	,02	,1	,02	,1	,04	,2	,02
о рагоценные камни, драгоценные металлы и изделия из них	2,6	,3	6,6	,4	1,7	,02	4,5	,2	8,5	,35	44,6	,7	89,1	,9	14,5	,73
о																

металлы и изделия из них	074,9	7,1	389,5	5,04	133,4	,4	332,2	,8	669,6	,0	812,6	7,9	555,4	,9	310,4	,2
машин, оборудования и транспортные средства	79,6	,8	28,3	,0	17,2	,2	56,0	,3	04,1	,7	32,3	,0	72,2	,44	83,6	,7
другие товары	2,5	,2	4,5	,1	,9	,05	5,1	,08	4,6	,06	,2	,03	,2	,03	1,2	,03

Источник: данные таможенной статистики КНР и основанные на них расчеты автора.

Напротив, Россия, сохранив стабильный спрос на товары китайской легкой промышленности и бытовой электроники, в последнее десятилетие активно наращивала и импорт из КНР продукции машиностроения, в т.ч. транспортных средств, оборудования для тепловых электростанций и т.д. В результате экспорт машин и оборудования КНР в РФ с 1 млрд. долл. в 2003 г. вырос до 15,9 млрд. долл., а их доля – увеличилась с 17,6 до 40,9% (см. Таблицу 4).

Скорее всего, данный феномен не в последнюю очередь объясняется активным переносом части перерабатывающей промышленности из России в КНР.

**Таблица 4.
Структура экспорта КНР в Россию**

	2004		2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011	
	млн.долл.	%	млн.долл.	%	млн.долл.	%	млн.долл.	%	млн.долл.	%	млн.долл.	%	млн.долл.	%	млн.долл.	%
Всего	9102,5	100	13212,2	100	15832,4	100	28488,5	100	33005,4	100	17513,8	100	29612,5	100	38903,8	100
Продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье	578,2	6,35	693,5	5,25	836,8	5,3	1165,6	4,1	1320,7	4,0	1106,6	6,3	1441,1	4,9	1852,0	4,75
Минеральная продукция	100,9	1,1	160,0	1,2	177,6	1,1	244,0	0,85	375,4	1,13	125,8	0,7	268,5	0,9	419,7	1,1
В т.ч. топливно—энергетические товары	72,6	0,8	128,2	1,0	142,4	0,9	193,5	0,7	265,1	0,8	89,4	0,5	221,8	0,75	351,2	0,9
Продукция химической промышленности, каучук	439,0	4,8	722,5	5,5	1051,4	6,7	1681,0	5,9	2423,1	7,3	1416,7	8,1	2240,5	7,6	3247,8	8,4
Кожевенное сырье, пушнина и изделия из них	2313,8	25,4	2839,6	21,5	1082,1	6,8	807,1	2,8	816,2	2,5	959,1	5,5	1575,6	5,3	1799,4	4,6
Древесина и целлюлозно-бумажные изделия	50,7	0,55	97,1	0,7	154,0	1,0	271,0	0,95	408,7	1,35	254,9	1,4	420,2	1,4	585,3	1,5
Текстиль, текстильные изделия и обувь	3210,2	35,29	4690,5	35,5	5650,1	35,7	11516,2	40,4	8661,4	26,3	4866,4	27,8	7612,7	25,7	9046,2	23,25

Драгоценные камни, драгоценные металлы и изделия из них	1,1	0,01	5,8	0,05	11,2	0,1	23,6	0,1	27,6	0,07	19,8	0,1	26,0	0,1	35,0	0,1
Металлы и изделия из них	327,2	3,6	551,5	4,2	1108,3	7,0	2352,7	8,3	3410,5	10,3	1494,4	8,5	2693,7	9,1	3424,0	8,8
Машины, оборудование и транспортные средства	1562,7	17,2	2658,9	20,1	4582,2	28,9	8724,2	30,6	12151,7	36,8	5856,6	33,5	11381,6	38,4	15914,0	40,9
Другие товары	518,7	5,7	792,8	6,0	1168,8	7,4	1703,1	6,0	3410,1	10,3	1413,5	8,1	1952,6	6,6	2580,4	6,5

Источник: Данные таможенной статистики КНР и основанные на них расчеты автора.

Устойчивый спрос Китая на российские лес, металлы, химудобрения и особенно на нефть и нефтепродукты, с одной стороны, и непрерывно возрастающая зависимость России от импорта

из КНР как потребительских товаров, так и все более широкой гаммы продукции машиностроения и электроники обеспечили в целом динамичное наращивание объема двустороннего товарооборота. В 1990-е годы он колебался в диапазоне 5–7 млрд. долл. по китайским и 4–5,5 млрд. долл. по российским данным. Стартовав с товарооборота в 8 млрд. долл. в 2000 г., российско-китайская торговля в 2011 г. вышла на рубеж 80 млрд. долл. (79,25 млрд. долл. по китайским и 83,5 млрд. долл. по российским данным). При этом спад торговли был отмечен лишь однажды – в кризисном 2009 г. (см. таблицы 5 и 6).

Таблица 5.
Торговля Китая с Россией
(1992–2011 гг.)

Год	Наименование	Внешняя торговля КНР	Торговля КНР с Россией	Доля России во внешней торговле КНР
		млрд. долл.	млн. долл.	%
1992	оборот	165,5	5862	3,54
	экспорт	84,9	2336	2,75
	импорт	80,6	3526	4,37
1993	оборот	195,7	7679	3,92
	экспорт	91,8	2692	2,93
	импорт	103,9	4987	4,80
1994	оборот	236,6	5077	2,15
	экспорт	121,0	1581	1,31
	импорт	115,6	3496	3,02
1995	оборот	280,9	5463	1,94
	экспорт	148,8	1664	1,12
	импорт	132,1	3799	2,88
1996	оборот	289,9	6845	2,36
	экспорт	151,1	1697	1,12
	импорт	138,8	5153	3,71
1997	оборот	325,2	6118	1,88
	экспорт	182,8	2032	1,11
	импорт	142,4	4086	2,87
1998	оборот	323,9	5481	1,69
	экспорт	183,7	1840	1,00
	импорт	140,2	3641	2,60
1999	оборот	360,6	5720	1,59
	экспорт	194,9	1497	0,77
	импорт	165,7	4223	2,55
2000	оборот	474,3	8003	1,68
	экспорт	249,2	2233	0,90
	импорт	225,1	5770	2,56
2001	оборот	509,6	10670	2,09
	экспорт	266,1	2711	1,02
	импорт	243,5	7959	3,27
2002	оборот	620,8	11928	1,92
	экспорт	325,6	3521	1,08
	импорт	295,2	8407	2,85
2003	оборот	851,0	15760	1,85
	экспорт	438,2	6034	1,38
	импорт	412,8	9726	2,36
2004	оборот	1154,5	21231	1,84
	экспорт	593,3	9102	1,53
	импорт	561,2	12129	2,18
2005	оборот	1421,9	29103	2,05
	экспорт	761,95	13212	1,79

	импорт	659,95	15891	2,40
2006	оборот	1760,4	33398	1,89
	экспорт	969,0	15832	1,63
	импорт	791,4	17554	2,22
2007	оборот	2176,6	48165	2,21
	экспорт	1220,5	28488	2,33
	импорт	956,1	19677	2,06
2008	оборот	2563,3	56830	2,22
	экспорт	1430,7	33005	2,31
	импорт	1132,6	23825	2,10
2009	оборот	2207,5	38797	1,76
	экспорт	1201,6	17514	1,45
	импорт	1005,9	21283	2,12
2010	оборот	2972,7	55449	1,86
	экспорт	1577,9	29613	1,87
	импорт	1394,8	25836	1,85
2011	оборот	3642,1	79249	2,18
	экспорт	1898,6	38904	2,05
	импорт	1743,5	40345	2,31

Источник: Данные таможенной статистики КНР и расчет по ним.

Таблица 6.
Торговля России с Китаем
(1992–2011 гг.)

Год	Наименование	Внешняя торговля России	Торговля России с Китаем	Доля Китая во внешней торговле России
		млн. долл.	млн. долл.	%
1992	оборот	96803	4654,7	4,81
	экспорт	54236	2864,4	5,28
	импорт	42567	1790,3	4,20
1993	оборот	95172	5402,4	5,67
	экспорт	59117	3067,8	5,18
	импорт	36055	2334,6	6,47
1994	оборот	105523	3786,0	3,59
	экспорт	66862	2834,0	4,24
	импорт	38661	952,0	2,46
1995	оборот	126578	4297,2	3,39
	экспорт	79869	3431,8	4,30
	импорт	46709	865,4	1,85
1996	оборот	131647	5725,0	4,34
	экспорт	385189	4722,0	5,54
	импорт	246458	1003,0	2,16
1997	оборот	140194	5248,1	3,74
	экспорт	86626	3982,0	4,60
	импорт	53568	1266,1	2,36
1998	оборот	116616	4326,5	3,71
	экспорт	72538	3162,7	4,36
	импорт	44078	1163,8	2,64

1999	оборот	103164	4421,0	4,28
	экспорт	72886	3527,0	4,84
	импорт	30278	894,0	2,95
2000	оборот	136962	6197,0	4,52
	экспорт	103093	5248,0	5,09
	импорт	33879	949,0	2,80
2001	оборот	140726	7126,0	5,06
	экспорт	99198	5509,0	5,55
	импорт	41528	1617,0	3,89
2002	оборот	152885	9238,1	6,04
	экспорт	106712	6836,9	6,41
	импорт	46173	2401,1	5,20
2003	оборот	191002	11566,3	6,05
	экспорт	133655	8257,6	6,18
	импорт	57347	3308,7	5,77
2004	оборот	257232	14851,3	5,77
	экспорт	181662	10105,1	5,56
	импорт	75570	4746,2	6,28
2005	оборот	340181	20312,3	5,97
	экспорт	241473	13047,7	5,40
	импорт	98708	7264,6	7,36
2006	оборот	439051	28668,4	6,53
	экспорт	301244	15758,1	5,23
	импорт	137807	12910,3	9,36
2007	оборот	551684	40319,5	7,31
	экспорт	351930	15895,1	4,51
	импорт	199754	24424,4	12,23
2008	оборот	734681	55922,1	7,61
	экспорт	467580	21142,0	4,52
	импорт	267101	34780,2	13,01
2009	оборот	469023	39509,0	8,42
	экспорт	301652	16668,6	5,52
	импорт	167371	22840,4	13,64
2010	оборот	625979	59290,8	9,52
	экспорт	397067	20326,4	5,12
	импорт	228912	38964,4	17,-2
2011	оборот	821353	83505,0	10,17
	экспорт	516040	35240,6	6,83
	импорт	305313	48264,4	15,81

Источник: Данные Росстата и расчет по ним.

За 2011 г. – Данные таможенной статистики РФ.

Ряд российских экспертов обеспокоен нарастающим разрывом значения двусторонней торговли для двух стран. В начале 1990-х годов доли взаимной торговли в общем внешнеторговом товарообороте КНР и РФ были вполне сопоставимы. Так, в 1992 г. на торговлю с Россией пришлось 3,54% внешней торговли Китая, а в 1993 г. – даже 3,92% (максимальный показатель).

В российской внешней торговле доля Китая составила 4,8% в 1992 г. и 5,67% в 1993 г. Однако после вступления КНР в конце 2001 г. во Всемирную торговую организацию доля России во внешней торговле Китая стабильно колеблется вокруг

показателя в 2% (в 2002 г. – 1,92%, в 2011 г. – 2,18%). В то же время, доля Китая во внешней торговле России, судя по российской статистике, выросла с 6% в 2002 г. до 10,17% в 2011 г.

Китай вышел на первое место среди внешнеторговых партнеров РФ. При этом доля КНР в российском импорте существенно опережает ее долю в российском экспорте – в 2011 г., соответственно, 15,81 и 6,83%. Данная ситуация может рассматриваться как свидетельство явно большей экономической зависимости России от Китая, чем Китая от России. Видимо именно в данном контексте следует понимать выраженное авторами обновленной концепции Стратегии развития России до 2020 г. беспокойства, что «высокая конкурентоспособность китайской обрабатывающей промышленности... будет способствовать вытеснению с российского рынка отечественных производителей аналогичной продукции».

Насколько это опасение окажется справедливым – покажет время. В любом случае, однако, выход объема двусторонней торговли на намеченный руководителями России и Китая ориентир – 200 млрд. долл. в 2020 г. – требует настойчивой работы партнеров по дальнейшему совершенствованию форм и существенной диверсификации структуры торговли.

В наибольшей степени это касается российского экспорта. На обозримую перспективу основой его наполнения останутся нефть и нефтепродукты. Этим, однако, вряд ли можно удовлетвориться. Во-первых, одна только нефть не обеспечит выход на желаемые параметры двустороннего товарооборота. Во-вторых, Россия отнюдь не занимает монопольного или исключительного положения как экспортер нефти в Китай (см. Таблицу 7).

Таблица 7.
Основные поставщики нефти в Китай (млн.т)

○ сего	○ 003	○ 004	○ 005	○ 006	○ 007	○ 008	○ 009	○ 010
○ сего	○ 1,02	○ 22,72	○ 26,82	○ 45,18	○ 63,16	○ 78,88	○ 03,79	○ 39,31
○ аудовская Аравия	○ 5,08	○ 7,24	○ 2,18	○ 3,87	○ 6,33	○ 6,37	○ 1,86	○ 4,65
○ нгола	○ 0,10	○ 6,21	○ 7,46	○ 3,45	○ 4,59	○ 9,89	○ 2,17	○ 9,38
○ ран	○ 2,39	○ 3,23	○ 4,27	○ 6,77	○ 0,53	○ 1,32	○ 3,15	○ 1,32
○ ман	○ ,27	○ 6,34	○ 0,83	○ 3,18	○ 3,67	○ 4,58	○ 1,74	○ 5,87
○ оссия	○ ,25	○ 0,77	○ 2,78	○ 5,97	○ 4,53	○ 1,64	○ 5,30	○ 5,24
○ оля России	○ ,76	○ ,78	○ 0,08	○ 1,0	○ ,90	○ ,50	○ ,50	○ ,34

Источник: Данные таможенной статистики КНР, сайт <http://comtrade.un.org/database> и расчет по ним.

Наивысшего уровня доля России в поставках нефти в Китай достигла в 2006 г. – 11%, но с той поры она стабильно находится ниже 10% в связи с нарастающим объемом закупок КНР нефти в других странах, прежде всего Саудовской Аравии и Анголе.

Пуск в начале 2011 г. нефтепровода Сковородино–Дацин несколько улучшило ситуацию. Однако и в этом случае ежегодные поставки нефти из РФ в КНР в период до 2030 г., скорее всего, составят около 20 млн. т, что даже с учетом поставок нефтепродуктов не обеспечит рост двустороннего товарооборота в два–три раза.

Ситуацию могли бы поправить крупные поставки российского природного газа в Китай, но из-за расхождений о цене на него вопрос о реальных сроках и даже самой принципиальной возможности таких поставок остается открытым.

Совершенно очевидно, что России и Китаю нужно готовить почву для постепенного перехода на инвестиционно-инновационную модель взаимной торговли, которая в большей мере будет отвечать общей долгосрочной стратегии развития обеих стран.

Как известно, Россия, и Китай предполагают решать сходные задачи перехода на «инновационную модель развития» (Россия) и «создания государства инновационного типа» (Китай).

Модернизация экономики России предполагает серьезное обновление производственной базы и развитие транспортной инфраструктуры страны, в значительной мере за счет крупномасштабного привлечения иностранных инвестиций и импорта современных машин и оборудования. Отчасти эта задача может быть решена с помощью Китая: свободные средства в КНР есть, и с ратификацией Россией в 2009 г. двустороннего соглашения с КНР о поощрении и взаимной защите инвестиций формальные препятствия для притока китайских капиталов в РФ устранены. Кроме того, по технико-экономическим характеристикам производимых машин и оборудования Китай на многих направлениях приблизился к уровню развитых стран, что позволило ему выйти на крупномасштабный экспорт продукции машиностроения, в т.ч. в Россию.

С другой стороны, Россия прилагает серьезные усилия по сохранению за собой лидирующих позиций в мире по 7-8 макротехнологиям из примерно 50, определяющих ключевые направления научно-технического прогресса. Это, в частности, космос, нанотехнологии, авиастроение (на базе военного), использование атомной энергии и атомное машиностроение. По всем этим позициям Россия намерена занять весомые ниши на мировом рынке или существенно расширить имеющиеся. Например, долю РФ в глобальном строительстве и эксплуатации АЭС предполагается увеличить с нынешних 16% до четверти. Естественно, Москва заинтересована в наращивании своего инновационного и высокотехнологичного присутствия и на китайском рынке – одном из крупнейших в мире и динамично растущем.

По таким направлениям, как телекоммуникации, биотехнологии, аквакультура напротив, Россия может выступать в качестве интересного рынка для китайских инновационных технологий. Не следует забывать, что на сегодняшний день Китай, по большинству международных экспертных оценок, заметно опережает Россию по рейтингам инновационности и развития информационных технологий.

В качестве прообраза инновационно-инвестиционной модели российско-китайского торгово-экономического взаимодействия можно рассматривать План двустороннего инвестиционного сотрудничества, одобренный в июне 2009 г. главами России и Китая. В нем достаточно конкретно прописано видение обеими сторонами своих ожиданий друг от друга и приоритетов в работе на рынке страны-партнера, в том числе в машиностроении, сфере информационных технологий, инноваций и научно-прикладных разработок.

Отрадно, что в последние 6–7 лет взаимные инвестиции России и Китая имеют тенденцию к росту (за исключением кризисного периода) (см. Таблицу 8).

Таблица 8.
Прямые инвестиции Китая в России
(млн. долл.)

од	004	005	006	007	008	009	010
умма за год	7,3	03,3	52,1	77,6	95,2	48,2	67,7
акопленный итог	23,5	65,6	29,7	423,5	838,3	220,4	787,5

Источник: Commerce of China 2011. Press Office, Ministry of Commerce, People's Republic of China, Beijing, pp. 286, 292.

Расширяется и торговля высокотехнологичной продукцией. По данным справочников Министерства коммерции КНР, в 2010 г. Китай использовал 31 вид гражданских технологий из России в ядерной энергетике, авиации, космонавтике, электронике с общей контрактной стоимостью 1,75 млрд. долл. и, в свою очередь, экспортировал в Россию высокотехнологичной продукции на 4,9 млрд. долл. (Commerce of China 2011, Press Office, Ministry of Commerce, People's Republic of China, pp. 24–25).

Определенные надежды на благополучные, несмотря на все трудности, перспективы российско-китайской торговли внушают данные о ней за истекшие месяцы 2012 г. – ее объем растет быстрее, чем внешняя торговля КНР в целом. Похоже, Россия и Китай нужны друг другу как торговые партнеры и сегодня, и в будущем.

Kontakt

Portyakov Vladimir, professor, doctor

Institute of Far Eastern Studies

Russian Academy of Sciences

Nakhimovsky Prospect, 32

117997, Moscow

Russia

E-mail: p481nov@mail.ru

Hana Pravdová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

VZÁJOMNE KONFORMNÁ STRATÉGIA MÉDIÍ A POLITICKÝCH SUBJEKTOV

Abstract

Autorka sa v štúdiu zaoberá vzájomne prospešnou, konformnou stratégiou médií a politických subjektov. Ich cieľom je vyvolať konkrétny účinok, ako napríklad zaujať pozornosť médií a recipientov, ponúknuť im do pozornosti svoju agendu a získať si pre ňu sympatie zo strany potenciálnych i etablovaných voličských skupín. Štúdia sa sústreďujú na praktiky politických subjektov pri získavaní vplyvu nad médiami i nad verejnosťou prostredníctvom využívania mediálnych filtrov. V centre pozornosti sú tiež metódy a ciele médií využívané pri vytváraní obrazu politických subjektov a interpretácii politických škandálov či vytváraní emócií u cieľového publika.

Kľúčové slová: konformná stratégia, médiá, politické subjekty, politická agenda, politické programy, mediálne filtre.

Abstract

The author deals in the study with the mutually beneficial, conformist strategies of media and political subjects. Their aim is to provoke concrete effect such as to capture the attention of media and recipients, offer their agenda and win the favour for it from the potential and established electoral groups. The study is focused on practices of political subjects when gaining the influence over media and the public through the use of media filters. Moreover, the author discusses the methods and goals of media used for creating the image of political subjects and interpretation of political scandals as well as evoking emotions of the target audience.

Key words: conformist strategy, media, political subjects, political agenda, political programmes, media filters.

Úvod

Termín demokracia vo všeobecnosti predstavuje vládu uskutočňovanú väčšinou národa, či istého spoločenstva. Z tohto hľadiska by demokraciu nemala nahrádzať vôľa istej vyvolenej, alebo elitnej skupiny, triedy či záujmových kruhov. Tradične sa v západnej civilizácii ako demokratické označujú tie štáty, v ktorých je možné každé rozhodnutie nejakým spôsobom pripísať vôli ľudu. Podľa viacerých autorov (Couche, Hinchman, Meyer, Chomsky, Habermas, Ftorek, Havel a pod.), aj demokracia môže mať svoje obmedzenia a riziká. R. Scurton ich jednoznačne vidí v rozpore medzi záujmami ľudí a reálnym programom politickej vládnej garnitúry. „Demokraticky volená vláda môže v priebehu svojho volebného obdobia presadzovať takú politickú líniu, ktorá je v zjavnom rozpore so záujmami ľudí.“ (Scurton, 1989, s. 21-22)

V posledných dvoch desaťročiach, najmä v dôsledku krízy demokratických systémov v západnej civilizácii v dôsledku straty idey sociálneho štátu, prepadávaním strednej vrstvy na úroveň najnižšej a pod., sa v popredí skúmania sociálnych vedcov objavujú otázky verejného záujmu. Analyzujú ich v konfrontácii s preferovaním privátnymi záujmami rôznych skupín a

subjektov, či problematikou narastajúcej sociálnej a majetkovej nerovnosti v rámci sociálnej stratifikácie spoločnosti a z nej vyplývajúcej zvýhodnenej pozície finančných elít pri formovaní vládnych politík v jednotlivých krajinách Európskej únie, ako aj Spojených štátov amerických. V popredí záujmu sociálnych vedcov možno reflektovať tiež otázky kontroly politickej moci, deformovania demokratických ideálov finančnou oligarchiou a rôznorodými privátnymi záujmami, ďalej problémy vyplývajúce z vysokej miery korupcie a politického klientelizmu, ako aj vplyvu propagandistickej mašinérie prostredníctvom volebných kampaní a masových i nových médií zameraných na formovanie myslenia a rozhodovanie voliča. Ambíciou štúdie je poukázať na role a obvyklé mechanizmy médií pri koncipovaní stratégií, i agendy politických subjektov vo vzťahu k médiám a širokej verejnosti. Autorka poukazuje tiež na pragmatizmus fungovania mediálnych filtrov, na princípy kreovania politických programov a na účelovosť vytvárania mediálnych reprezentácií politických subjektov.

Reprezentácie politickej moci a mediálna politika

Dnes už niet vari žiadnych pochyb o tom, že mediálni tvorcovia ovládajú mediálnu gramatiku a vedia ovplyvniť kritériá, podľa ktorých recipienti posudzujú predstaviteľov politických strán. Poznajú postupy spracovania tém, kódovanie posolstiev prostredníctvom výberu a interpretácie udalosti tak, aby vyvolala žiadané emocionálne reakcie, alebo úvahy u recipientov. Upriamujú pozornosť recipientov na istý jav alebo udalosť už len tým, že jej venujú dostatočný priestor. Tým, že ju zviditeľňujú, publikujú o nej správy, komentáre a pod., podčiarkujú jej dôležitosť. Predpokladom k projektovaniu jednotlivých typov mediálnych účinkov je tiež schopnosť žurnalistov kódované posolstvá tvoriť v rámci istého spoločenského a kultúrneho kontextu (pozri S. Hall, teória kódovania a dekódovania). Média vedia určovať preferenčný rámec tém, tzn. nastoľovať, ktoré otázky, v akej podobe a v akých odpovediach i hodnotení sú viac dôležité, a ktoré menej. Danosť a schopnosť ovplyvňovať postoje recipientov v mnohých, evidentných prípadoch aj cieľavedome využívajú. Výskumy M. E. Mc Combsa a D. L. Shawa potvrdili dovtedajšie domnienky o schopnosti médií formovať postoje recipientov. Dokázali, že média sú schopné nastoľovať agendu v politickej kampani a cieľavedome ovplyvňovať postoje voličov k nimi nastoleným otázkam či problémom. (McCombs, Shaw, 1972)

J. Habermas tvrdí, že verejná sféra sa ocitla pod kuratelou štátu na báze saturácie ekonomických záujmov istých skupín. Vytvoril sa nový, korporatívny model mocenských vzťahov, v ktorých sa začalo permanentné obmedzovanie vplyvu verejnej sféry. Média tak dostávajú novú rolu – slúžia na manipuláciu verejnej mienky. Politika začína byť vnímaná pasívnymi konzumentmi ako osobitý druh predstavenia, ponúkajúceho konštrukt konvenčných a konformných ideí. (Habermas, 1989) Podľa T. Meyera a L. Hichmana má hodnotenie pôsobenia médií verejnosťou v politickom dianí fatalistický charakter z prostého dôvodu - je im prisudzovaná obrovská moc. Z tohto aspektu sú média chápané ako hegemoniálne subjekty. Nastoľujú nový spoločenský poriadok – mediálnu demokraciu pod kuratelou mediokracie. (Meyer, Hichman, 2002) Iní autori v kontexte absolutizácie moci symbolickej komunikácie poukazujú na nedostatok kritického myslenia u väčšiny súčasnej populácie. V tomto kontexte D. Petranová prízvukuje, že „myslieť kriticky, znamená myslieť do hĺbky o informáciách, ktoré človek získava rôznymi spôsobmi.“ (Petranová, 2007, s. 141) Absencia hlbších analýz recipientov je podmienená rôznymi faktormi, avšak v konečnom dôsledku umožňuje médiám vo veľkej miere veľmi ovplyvňovať ich postoje a tým formovať verejnú mienku.

Za významný faktor presahu médií do sfér verejnej politiky sa považuje najmä fenomén komercializácie mediálnej sféry a z nej prameniace väzby s dominantnými ekonomickými a politickými silami a ich záujmami nielen v danom štáte, ale aj v globálnych podmienkach. (Jiráček, Köpplová, 2009, s. 352) Z tohto aspektu je zřejmé, že

médiá možno chápať aj ako subjekty, ktorých významnou vlastnosťou je ich vlastný ekonomický záujem, čím si vytvárajú predpolie vzťahu k politickým subjektom. (McNair, 2007, s. 6) Tento aspekt zároveň poukazuje na pragmatizmus väzieb medzi mediálnymi a politickými subjektmi.

V súvislosti s cieľavedomým presadzovaním agendy politických strán G. Burton a J. Jiráka poukazujú na motiváciu politikov i na osvedčené, ako aj rutinné správanie médií pri informovaní o politickom dianí. Podľa nich sa politici potrebujú objavovať v médiách, aby sa dostali do podvedomia širokej verejnosti, musia prezentovať svoje názory, postoje, aby si zabezpečili spoločenskú prestíž i vierohodnosť. Pre médiá táto potreba a ambícia politikov znamenajú výzvu. Zvyknú zostavovať zoznamy politikov, ktorí sú vhodnými adeptmi na mediálne vystúpenia (diskusie, rozhovory), pretože disponujú komunikačnými kompetenciami. Sú schopní vystupovať pred mikrofónmi, kamerami, diktafónmi a pod., vedia reagovať pohotovo, sú sústavné k dispozícii. Podľa Z. Hudíkovej „efektivitu politickej komunikácie významne ovplyvňuje aj kultúra politickej diskusie v televíznych reláciách, ktorá je podmienená: kvalitou prezentátorov – politikov a ich schopnosťou komunikovať, úrovňou ich osobného politického vzťahu a vzťahu ich politických strán, straníckymi i individuálnymi cieľmi, s ktorými vstupujú do diskusie, témami, ktoré sú plánované, ďalšími účastníkmi diskusie (publikum, politológovia, sociológovia, účastníci ankiety), kvalitou moderátora/moderátorky a ich schopnosťou viesť a riadiť diskusiu“ (Hudíková In Petranová, Magál, Pravdová, 2012, s. 68). Slovenská mediálna prax pozná aj iné motívy médií, prečo oslovujú niektorých politikov. Zvyknú sa favorizovať politici, ktorí vďaka ich neschopnosti vyjadrovať sa, formulovať myšlienky, profesionálne vystupovať, alebo naopak politici známy svojim extrémizmom, agresivitou či zmyslom pre glosovanie, humor, zabávajú a tým i priťahujú pozornosť mediálneho publika. Na strane druhej je často zjavný klientelizmus médií voči politickým subjektom a ich predstaviteľom preferovaním ich účasti v rôznych typoch relácií, alebo vytváranie priestoru pre ich názory, postoje a stanoviská. Médiá zvyknú oslovovať a využívať známych politikov, ale majú tiež „sklon dávať priestor jednej strane či jednému myšlienkovému prúdu (čo vedú politici využiť a patrične im to „osladiť“).“ (Burton, Jiráka, 2001, s. 134-136)

Uvedené mechanizmy umožňujú vznik ideálneho prostredia na presadenie snáh politikov a vytváranie priaznivého mediálneho obrazu o ich myslení, postojoch a skutkoch v širokej verejnosti. B. McNaira však tvrdí, že médiami prezentované ambície nevyhnutne vedú k okliešťovaniu racionality politických programov a k posilňovaniu prístupu, ktorý je orientovaný na želania a vytváranie ideálnej predstavy o politických aktéroch vo verejnosti prostredníctvom médií. (McNair, 2004, s. 132) Tento aspekt poukazuje na fakt, že sme svedkami dizajnovania politických lídrov podľa spoločensky a kultúrne akceptovaného modelu, ale aj na skutočnosť, podľa ktorej sa jednotlivé politické programy politických subjektov približujú, pretože chcú konvenovať väčšinovej skupine voličov.

„Filtrácia“ politickej agendy mediálnou optikou

Pri presadzovaní svojej agendy využívajú politické subjekty tiež svoju faktickú alebo potenciálnu moc voči mediálnym subjektom, či už ide o formálne, neformálne lobovanie, mocenský nátlak alebo využívanie legislatívnych nástrojov. Hegemoniálny koncept E. S. Hermana a N. Chomského reflektuje praktiky mediálnej i politickej moci v súčasných liberálnych demokraciách (*Manufacturing Consent*, 1988). Autori analyzujú hlavne komunikačné praktiky v USA, ktoré sú však na základe našej skúsenosti vlastné aj súčasným médiám v postkomunistických krajinách. Sú určované piatimi základnými filtrami: vlastníctvom médií, reklamou a inzerciou, výberom zdrojov, negatívnou spätnou väzbou a spôsobom presadzovania dominantnej ideológie.

Filter vlastníctva médií je podľa nich dôsledkom faktu, že mainstreamové médiá kontrolujú nadmieru solventní jednotlivci alebo korporácie. To je dôvod, prečo nimi vlastnené médiá nastoľujú agendu slúžiacu v ich prospech alebo záujmom spoločenskej elity. Faktor reklamy a inzercie je daný existenčnou závislosťou od platiacich subjektov. Komerčné médiá majú strategicky dôležitý cieľ - predaj reklamného času, plochy, potenciálnym inzerentom, reklamným klientom. Aby cieľ splnili, musia presvedčiť inzerentov o vysokej sledovanosti, počúvanosti alebo čítanosti. Ich jedinou ambíciou je osloviť čo najväčšiu množinu potenciálnych recipientov mediálnych obsahov. Reklamný a inzertný filter z ekonomického aspektu potvrdzuje význam dôležitých inzerentov, majúcich moc vo veľkej miere ovplyvňovať mediálnu agendu. Moc filtra zadávateľov reklamy a inzercie spočíva v tom, že majú kompetenciu a právo výberu média pre zakúpenie reklamného času alebo stránok. V konečnom dôsledku tak určujú, ktoré z médií prežije konkurenčný boj a ktoré nie, v závislosti od prejavovanej lojality k ich záujmom. Filter negatívnej spätnej väzby je veľmi úzko prepojený s filtrom reklamy a inzercie. Redakcie médií sú prinútené z existenčných dôvodov brať na zreteľ záujmy zadávateľov reklamy. V záujme svojho prežitia musia selektovať medzi recipientmi – tými, ktorí tvoria napríklad čitateľskú, divácku alebo poslucháčsku základňu a tými, ktorí sú ich obchodnými partnermi, majúcimi moc vyvíjať nátlak na vedenie redakcie aby sa o nich informovalo v ich záujme, tzn. očakávaným či žiaducim spôsobom.

Filter výberu zdrojov je daný odkázanosťou médií na informačné zdroje. Redakcie médií sú závislé najmä od takých zdrojov, ktoré ich pravidelne zásobujú informáciami, sú dôveryhodné a navyše ich získavanie je pohodlné, nenáročné a hlavne lacné. Novinári si odnášajú informácie z tlačových besied predstaviteľov exekutívy, politických strán, a pod., spolu s podkladmi (letáky, informačné bulletiny, komuniké, fotografie, vyjadrenia jednotlivých politikov atď.), čo rozhodujúcim spôsobom prispieva (za predpokladu, že médium nie je apriórne zaujaté voči subjektu) k celkovému vyzneniu publikovaných informácií.

Tlačové oddelenia rôznych inštitúcií (vrátane politických) takýmto spôsobom ovplyvňujú tvorbu správ, eliminujú alternatívne informačné zdroje, pretože tie sú náročné na vyhľadávanie a oslovovanie, a navyše sú pre redakčné systémy médií finančne nákladné. Médiá a dominantné inštitúcie dodávajúce informácie sa tak dostávajú do vzťahu vzájomnej závislosti a zároveň aj symbiózy či pragmatickej odkázanosti a k spolupráci. S filtrom výberu zdrojov úzko súvisí filter dominantnej ideológie. Určuje ho politický systém a jeho ideologické postuláty, ktoré vyplývajú a sú ukotvené v elementárnych kultúrnych prvkoch (kultúrnych univerzáliách, pozn. autorky). Dominantná ideológia je prítomná pri konštrukcii rôznych interpretácií sociokultúrnej reality, ovplyvňuje žurnalistovo videnie, popis, analýzu, vnímanie, hodnotenie rôznych spoločenských, ekonomických a samozrejme aj politických procesov.

Z uvedeného vyplýva, že výber a selekcia ťažiskovej mediálnej agendy jednoznačne nespočíva v slobodnom rozhodovaní redakčných tímov a ich vedenia, ale existuje viacero významných faktorov (mediálnych filtrov), ktoré sa podpisujú pod voľbu na publikovanie vhodných tém. Nemožno tiež poprieť, že sa pod vybrané témy podpisujú napríklad filozofia a názorová vyhranenosť média (napríklad ľavicový, konzervatívny, liberálny denník a pod.), spoločenská hodnota, kultúrne vplyvy atď., o čom svedčí celý rad doteraz publikovaných štúdií a výskumov. (pozri Burton, Jiráček, Ramonet, Višňovský a pod.) Rovnako je evidentné, že na výber tém v médiách vo veľkej miere pôsobí marketingová stratégia presadzovania agendy politických subjektov, podporovaná a potvrdzovaná ich faktickou mocou a z nej vyplývajúcich výhod. Pri konštruovaní politickej agendy rozhodujúcich politických strán sa uvedené filtre nielen berú na zreteľ, ale sa s nimi aj rôznymi spôsobmi kalkuluje.

Východiská tvorby politického marketingu

Pre tvorbu politickej stratégie voči médiám a politickej agendy je nevyhnutné, aby boli úzko spätá so záujmami médií a cieľových skupín potenciálnych i etablovaných voličov. Z pohľadu voliča by mal v ideálnom prípade program reflektovať problémy, s ktorými sú voliči konfrontovaní v každodennom živote a ponúkať riešenia. Mal by ich motivovať k účasti na volebnom akte a dať danej politickej strane svoj hlas. Programy politických subjektov preto spravidla riešia páľčivé spoločenské a ekonomické otázky, napríklad inflácie, nezamestnanosti, reálnej chudoby, vysokej kriminality či terorizmu.

Prax politických strán dokazuje, že aktéri politiky pri kreovaní a presadzovaní želaných publicity prostredníctvom médií využívajú rôzne stratégie a nástroje marketingu a marketingovej komunikácie, akými sú napríklad lobbying, ekonomické väzby, legislatíva. Charakteristické vlastnosti správania sa mediálnych tvorcov vedia politické subjekty využiť vo svoj prospech aplikáciou rôznych komunikačných praktík a trikov. Osvojili si a zdokonalili taktiky ako dostať svoju agendu do správ, ako formovať a precizovať mediálnu agendu, vrátane jej prezentácie na tlačových konferenciách, brífingoch, rozhovoroch či vysielaných diskusných reláciách (Blumler, Kavanagh, 1999)

J. Jiráček a B. Köpplová tvrdia, že médiá vstupujú a formujú politické dianie čitateľnými spôsobmi. Ovpływujú verejnú mienku a jej postoje k politickým témam prostredníctvom agendy konštruovanej pre médiá a voličov. Z tohto dôvodu neprekvapuje snaha politických subjektov ovplyvňovať v svoj prospech správanie médií a najmä výber i spôsob prezentácie pre nich priaznivej agendy. Nahráva im pritom tiež mentálne sebavedomie profesionálov v médiách. Tí sú si totiž zväčša veľmi dobre vedomí svojho vplyvu a mediálnej moci. Považujú sa za vplyvnú silu pri formovaní politických názorov, pretože disponujú mechanizmami ovplyvňovania verejnej mienky, čo im v konečnom dôsledku umožňuje veľmi cieľavedome zasahovať do politického diania. „Cieľom pritom môže byť presadenie politického rozhodnutia blízkeho vydavateľovi, inzerentom či nejakým spriazneným záujmovým skupinám (tzv. mediálny lobbying), alebo tlak na to, aby sa politický vývoj uberal smerom, ktorý je ľuďom v médiách blízky (tzv. mediálny aktivizmus)“. (Jiráček, Köpplová, 2009, s. 349)

Podľa J. Ftoreka je profesionálom z radov politických marketérov ten, kto sa naučí využívať a pracovať s túžbou novinárov po komplexnom, príťažlivom príbehu, a „osvojí si významný nástroj pre účinné sprostredkovanie záujmovej informácie a to bez ohľadu na vlastné kultúrne, politické alebo ekonomické postavenie.“ (Ftorek, 2010, s. 74-75) J. Ftorek označuje novinára ako legitímneho ochrancu verejných záujmov. V mene informovania širokej verejnosti baží po „skalpoch,“ často krát však iba fabulovaných negatívnych postáv (napríklad jeho neoblúbeného politika, pozn. autorky), čím saturuje túžbu verejnosti po naplnení spravodlivosti či odplate. Škandalizovanie známych osôb je zárukou vyššieho predaja periodika alebo vysielacieho času. Na strane druhej „škandalizovanie a konflikt predstavujú pre mnohých recipientov mediálneho obsahu náhradnú možnosť uvoľnenia vlastného napätia a zážitok zadosťučinenia za utrpené krivdy, ktoré s konkrétnou kauzou nemusia nutne súvisieť (pozri tiež Rubin, Volek, Rusnák, poznámka autorky). Ide o sociálny ventil, škandal alebo konflikt, nepredstavujúci iba vhodnú rozbušku pre uvoľnenie nahromadeného napätia, ale aj vítané spestrenie všedných dní.“ (Ftorek, 2010, s. 73) Recipienti si tak vytvárajú obranný mechanizmus vlastnej psychiky proti frustrujúcim situáciám, uvoľňujú nahromadenú emocionálnu energiu, krátkodobo unikajú pred každodennými problémami, utlmujú pocity nudy, vyvolané rutinným prístupom ku každodenným aktivitám. (Rubin, 1994, s. 8)

Presadzovanie agendy politických strán v širšej verejnosti si vyžaduje, okrem marketingových stratégií a posilňovania väzieb medzi politickými subjektmi a médiami, aj kreovanie profesionálne komponovaných príbehov v rôznych žánrových a interpretačných

prevedeniach. Ciele príbehov majú spoločných menovateľov: čo najviac zaujať médiá a recipientov, škandalizovať protivníkov a prezentovať vlastné kvality, principiálne postoje, neochvejnú morálku, hodnoty, úctu k právu a pod. Majstrovstvom predstaviteľov politickej strany je vykonštruovať a pôsobivo ponúkať emóciami či škandalom, „nabitý“ príbeh, ktorým zaujmú predstaviteľov médií. Na tlačových besedách takéto príbehy vedľa danej fabuly vhodne interpretovať tak, ako si to situácia vyžaduje – rozhorčene, pateticky, ľútostivo, pobavene a pod. tak, aby emocionálna odozva bola čo najväčšia.

Príkladom uvedených praktík boli akcie politických strán usilujúcich osloviť médiá i občanov pred poslednými parlamentnými voľbami (marec 2012) na Slovensku, kedy v mediálnom priestore rezonovali rôzne kauzy. Najškandálnejšia (z pohľadu recipienta, mediálnej interpretácie i jej tvorcov) bola kauza, označovaná ako „Gorila.“ Z jedného kľúčového zdroja boli publikované informácie (neskôr sa rozsah zdrojov rozšíril) o prepojení predstaviteľov relevantných parlamentných strán s vplyvnou finančnou skupinou Penta. Začali sa diskusie o štátnom i privátnom klientelizme, o prepojení záujmov politických strán a finančných skupín či o korupcii politických strán. Informácie sa dostali do pozornosti médií potom, čo došlo k roztržke medzi vládnymi stranami a parlament im aj de facto vyslovil nedôveru, čo v konečnom dôsledku viedlo k rozpadu vládnej koalície. Ďalšou zaujímavosťou bol transport informácií. Zverejnil ich novinár – exmanžel štátnej tajomníčky ministerstva práce a sociálnych vecí, členky politickej strany (SAS), ktorá spôsobila vládnu krízu a pád vlády. Ešte zaujímavejšia bola skutočnosť, podľa ktorej informácie unikli zo Slovenskej informačnej služby (SIS). Tajná služba totiž monitorovala stretnutia politikov s predstaviteľmi Penty v konšpiračnom byte. Po kauze Gorila nasledovali ďalšie kauzy, ako odvetá politickej strane, ktorá podľa publikovaných názorov viacerých analytikov, stála za kauzou. Prevalil sa škandál jedného z vrcholových predstaviteľov tejto strany (vtedajšieho ministra obrany), poukazujúci na zneužívanie postavenia verejného činiteľa, ako napríklad odpočúvanie novinárov a politikov slovenskou kontrarozvedkou, tzv. kauza „Sasanka“ atď. Ukázalo sa, že žurnalisti sa vďaka informačným stratégiám jednotlivcov podporovaných politickými subjektmi, dostávali pomerne jednoduchým spôsobom k fascinujúcim, škandalóznym príbehom. Od z tzv. dôverných alebo utajených zdrojov, cez tlačové besedy aktérov a interpretov z radov politických strán, po recyklovanie publikovaných informácií systémom mediálneho reťazca. V ňom sa nielenže informácie sústavne recyklovali, dopĺňali a nadobúdali nové sémantické rozmery. Napriek tomu, že veľké množstvo médií zapojených v informačnom mediálnom reťazci bolo spočiatku zaskočené a nevedelo ako sa postaviť k prepuknutému škandalu, (dôsledok ich „mediálneho aktivizmu“), nemohlo nový škandál ignorovať.

Po počiatkových rozpakoch zvíťazila snaha vyťažiť z danej situácie a ponúknuť svojim cieľovým publikám fascinujúce príbehy o korupcii vládnej moci a nekalých praktikách finančnej skupiny, aj keď vždy s ohľadom na záujmy vlastných protežantov. Bez ohľadu na mentálne rozpoloženie predstaviteľov niektorých významných médií faktom zostáva, že novinári sa snažili sprostredkovať informácie čo najpútavejšie a najpríťažlivejšie. Ponúkali ich podľa možnosti ich čo najpôsobivejšie ponúknuť svojim cieľovým i potenciálnym skupinám čitateľov, poslucháčom, divákovi, pretože im záležalo na tom, aby saturovali ich zvedavosť. Usilovali sa o to, aby čo najviac zaujali (fabulou, dramatizáciou, konfliktom, dynamickou kompozíciou, škandalizáciou osôb, situácií, súvislostí, či tajomnými okolnosťami, spiklencami, alebo korupčným pozadím a pod.) Ponúkali interpretáciu príbehov a vytvárali mediálne reprezentácie, ktoré typologicky korešpondovali so sociálnou skúsenosťou recipientov a spoločenskou realitou, v ktorej existovali.

Záver

Médiá slúžia na ovplyvňovanie verejnej mienky, politika začína byť vnímaná recipientmi ako osobitý druh predstavenia plného škandálov, emóciami nabitých príbehov, a zároveň i divadlo, ponúkajúce konštrukty rôznorodých situácií, postáv a ideí. N. Chomský tvrdí, že hlavnou úlohou profesionálov, tzn. stratégov na poli propagandy, je vyvolať vo verejnosti mašinériu súhlasu s vojnovým ťažením, obhajobou nezamestnanosti, oficiálnej politiky, štátnej doktríny a pod. Služby propagandy permanentne využíva vládna moc a záujmové politicko-ekonomické skupiny tak v totalitných komunistických režimoch, ako aj v pluralitných demokraciách. Tí, čo disponujú schopnosťou racionálne posudzovať javy a fakty, vytvárajú ilúzie a emocionálne potentné, avšak zjednodušené fikcie, aby „nezorientovaných hlupákov“ zorientovali, aby elita určovala „štádu“ spôsoby myslenia a implantovala názory aj presvedčenie podľa vlastných schém. (Chomsky, 2001, s. 68-69) Mediálna i politická prax dokazujú, že úspešné politické subjekty disponujú vymoženosťou ovplyvňovať správanie médií podľa vlastných potrieb. Svedčí o tom profesionálny prístup ku kreovaniu komunikačných stratégií a v ich rámci i tvorba fascinujúcich príbehov, ako i ich úspešný prenos, využívajúci existenciu mediálnych filtrov. V procese komunikovania politickej agendy sa ráta tiež s mentálnymi danosťami recipientov mediálnych obsahov a posolstiev. Kalkuluje sa s relaxačnou potrebou recipienta, túžiaceho po uvoľnení napätia, po emocionálnom zážitku. Je motivovaný pocitom zadosťučinenia za rôzne krivdy, traumy apod., s ktorými sa konfrontuje v každodennej sociokultúrnej realite. Mediám škandalizujúca agenda politických strán vyhovuje, pretože je zárukou vyššieho predaja periodika alebo vysielacieho času. Vzájomne konformné vzťahy medzi politickými subjektmi a médiami tak napomáhajú udržiavať spoločensko-politický poriadok a posilňovať pozície predstaviteľov štátnej, ekonomickej, politickej i mediálnej moci.

Použitá literatúra:

1. BLUMLER, J. G., KAVANAGH, D.: The Third Age of Political Communication: Influences and Features. *Political Communication* 16: 209-230).
2. BURTON, G, JIRÁK, J.: *Úvod do studia medií*. Brno: BARRISTER-PRINCIPAL, 2001.
3. FTOREK, J.: *Public relations a politika. Kdo a jak řídí naše osudy s našim souhlasem*. Praha: Grada Publishing, a.s. 2010.
4. HABERMAS, J.: *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: Polity 1989.
5. HUDÍKOVÁ, Z.: *Kontroverzné prvky v predvolebných politických diskusných reláciách*. In PETRANOVÁ, D., MAGÁL, S., PRAVDOVÁ, H (eds.): *Demokracia verzus mediokracia. Megatrendy a médiá 2012*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2012.
6. PETRANOVÁ, D.: *Podstata a význam kritického myslenia v mediálnej výchove*. In: MAGÁL, S., MISTRÍK, M., PETRANOVÁ, D. (eds.): *Mediálne kompetencie v informačnej spoločnosti*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2007.
7. CHOMSKY, N.: *Kontrola prostredníctvom médií*. In: kolektív autorov: *Pohľady zvnútra*. Bratislava: KUBKO GORAL 2001.
8. JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Masová media*. Praha: Portál, s.r.o., 2009.

9. JIRÁK, J., ŘÍCHOVÁ, B.: *Politická komunikace a médiá.* Praha: Karolinum, 2000.
10. KUNCZIK, M.: *Základy masové komunikace.* Praha: Karolinum, 1995.
11. MAGÁL, S., MISTRÍK, M., SOLÍK, M. (eds.): *Masmediálna komunikácia a realita II.* Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM 2009.
12. MATÚŠ, J., ĎURKOVÁ, K., eds.: *Masmediálna komunikácia v interdisciplinárnom kontexte.* Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2010.
13. McNAIR, B.: *Sociologie žurnalistiky.* Praha: Portál, s.r.o. 2004.
14. MEYER, T., HINCHMAN, L.: *Media Democracy. How the Media Colonize Politics.* Cambridge, Oxford: Polity Press, 2002.
15. MILLS, Ch. W.: *Sociologická imaginace.* Praha: SLON, 2002.
16. POSTMAN, N.: *Ubavit se k smrti.* Praha: Mladá fronta, 1999.
17. RAMONET, I.: *Tyranie médií.* Praha: Mladá Fronta, 2003.
18. RUBIN, A. M.: Media Effects. A Uses – and – gratification Perspektive. In: BRYANT, J., McCOMBS, E., M., SHAW, L., D.: The agenda-setting function of the mass media. In: *Public Opinion Quarterly.* 1972.

Kontakt

doc. PhDr. Hana Pravdová, PhD.
Katedra kulturológie
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2, P.O.BOX 32
814 99 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: hp.kaplna@gmail.com

Klaudia Pytel'ová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ZÁKLADNÉ VÝCHODISKÁ A PRINCÍPY MEDZINÁRODNÉHO ROZVOJOVÉHO PRÁVA

Abstrakt

Pojem medzinárodné rozvojové právo pokrýva množstvo sfér, ktoré je možné rozčleniť na vnútroštátnu, európsku a medzinárodnú úroveň. Základné princípy daného odvetvia práva sa vzťahujú najmä na zmluvné strany (a ich práva a povinnosti v závislosti od formy účasti na rozvojovom procese), všeobecné právne princípy - vzájomnosti, povinnosti štátov spolupracovať a spravodlivej participácie pri rozvoji a transparentnosti, a na taxonómiu medzinárodného rozvojového práva a jeho inštitucionálneho rozdelenia v rámci medzinárodného spoločenstva.

Kľúčové slová: medzinárodné rozvojové právo, skupina Svetovej banky, povinnosť štátov spolupracovať.

Abstract

The concept of International Development Law covers a number of spheres that can be divided into national, European and international level. Substantive principles of this branch of law are mainly related to the parties (and their rights and obligations according to the degree of participation in the development process), fundamental law principles of mutuality, the duty of states to cooperate, equitable participation in development, and transparency, and the taxonomy of International Development Law and its institutional structure within the international community.

Key words: International Development Law, World Bank Group, duty of states to cooperate.

Úvod

Medzinárodné rozvojové právo sa považuje za pododvetvie medzinárodného práva verejného, nakoľko je spojené s jednou zo základných zásad priateľských vzťahov a spolupráce medzi štátmi¹. Spomínanou zásadou je zásada rovných práv a sebaurčenia národov, na základe ktorej si štáty môžu slobodne vybrať spôsob svojho politického, hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho rozvoja. „Medzinárodné právo rozvoja ako relatívne špecifická súčasť medzinárodného ekonomického práva sa objavilo ako odpoveď na rozpor medzi formálnou (právnou) rovnosťou štátu a ich faktickou hospodárskou nerovnosťou.“² Dané právne pododvetvie je spojené s právnou a ekonomickou transformáciou, pričom jeho cieľom je zabezpečiť, aby všetky štáty mali rovnakú možnosť vstúpiť do medzinárodných vzťahov, a to bez ohľadu na ekonomické, sociálne a právne základy určitého štátu.

Medzinárodné rozvojové právo tvorí časť medzinárodného ekonomického práva, ktorú nemožno oddeliť od medzinárodného finančného práva, nakoľko ide o súhrn právnych noriem

¹ Základné zásady sú vymedzené v Deklarácii zásad medzinárodného práva týkajúcej sa priateľských vzťahov a spolupráce medzi štátmi.

² BALAŠ, V.- ŠTURMA, P.: Kurs mezinárodního ekonomického práva, 1997, s.157.

síce rôznorodnej povahy, ale vzťahujúci sa na zvýhodnené postavenie určitých skupín štátov, a ktorý úzko súvisí s „prednostnou“ spoluprácou medzi štátmi (napr. v obchode) a/alebo s poskytovaním finančných prostriedkov za lepších podmienok (v porovnaní s podmienkami určenými pre rozvinuté štáty).

Cieľom článku je načrtnúť definíciu medzinárodného rozvojového práva a vymedziť základné zásady, a základné - právne a inštitucionálne rámce daného právneho pododvetvia.

Definičné vymedzenie medzinárodného rozvojového práva

Pojem medzinárodného rozvojového práva nemožno zamieňať s medzinárodným právom udržateľného rozvoja a medzinárodným právom životného prostredia. Jadro definičného vymedzenia spočíva v právnom rámci medzinárodných inštitúcií a v medzinárodných mechanizmoch, ktoré uľahčujú alebo zabezpečujú rozvoj štátu. Z tejto perspektívy sú rozvojové záležitosti zväčša prepojené v zásade na rozvoj domácej ekonomiky rozvojových štátov. Medzinárodné rozvojové právo sa súčasne prelína s ľudsko-právnu rovinou medzinárodného práva verejného, keďže právo na rozvoj je zakotvené vo viacerých medzinárodných zmluvách. Toto právo sa však vzťahuje na jednotlivca, pričom však je štát povinný zabezpečiť jeho plnenie. Podľa čl. 3 Deklarácie o práve na rozvoj má štát prvotnú zodpovednosť za vytvorenie národných a medzinárodných podmienok priaznivých pre realizáciu práva na rozvoj³, zároveň majú štáty povinnosť navzájom spolupracovať pri zaisťovaní rozvoja a odstraňovaní prekážok⁴.

Na základe spomínanej deklarácie je možné identifikovať nasledujúce povinnosti štátov vzťahujúce sa k právu na rozvoj:

1. Štáty majú prvotnú zodpovednosť za vytvorenie národných a medzinárodných podmienok priaznivých pre realizáciu práva na rozvoj.
2. Štáty majú povinnosť navzájom spolupracovať pri zaisťovaní rozvoja a odstraňovaní prekážok.
3. Všetky štáty majú povinnosť spolupracovať pri účinných odzbrojovacích opatreniach za účelom dosiahnutia komplexného rozvoja, najmä rozvojových štátov.
4. Štáty by mali na národnej úrovni vytvoriť potrebné opatrenia na zabezpečenie práva na rozvoj a zaistiť mimo iného aj rovnakú príležitosť pre všetkých v ich prístupe k základným zdrojom, vzdelaniu, zdravotníckym službám, strave, bývaní, zamestnaniu a spravodlivému rozdeleniu príjmov (do sféry tejto povinnosti patria aj opatrenia k zabezpečeniu vhodných ekonomických a sociálnych reforiem s cieľom zamedziť sociálnej nespravodlivosti).
5. Povinnosť prijať opatrenia k zabezpečeniu plného uplatňovania práva na rozvoj, a to vrátane prijatia a plnenia politiky, a legislatívnych a ostatných opatrení na národnej a medzinárodnej úrovni.

Dôvody prečo sa medzinárodné právo verejné zaoberá rozvojovými otázkami, resp. prečo sa medzinárodné rozvojové právo zaraďuje k medzinárodnému ekonomickému právu, sú jednoznačné. Je potrebné si uvedomiť, že existuje úzky vzťah medzi elimináciou chudoby a bezpečnostnými a mierovými otázkami, a tieto pojmy sú nevyhnutne spojené s blahobytom ľudstva. Zároveň je rozvoj jedným zo základných cieľov medzinárodného ekonomického práva, a preto jeho zabezpečovanie je v záujme celého medzinárodného spoločenstva.

Medzinárodné rozvojové právo sa vyznačuje fragmentáciou, a to v rámci všetkých zložiek – výkonnej, legislatívnej aj súdnej, nakoľko síce rozvojové otázky prioritne spadajú do činnosti skupiny Svetovej banky, možno danú problematiku zaradiť aj do právomocí iných

³ Pozri čl. 3 ods. 1 Deklarácie o práve na rozvoj.

⁴ Pozri čl. 3 ods. 3 Deklarácie o práve na rozvoj.

medzinárodných organizácií, teda najmä tých, ktoré sú zaradené k Rozvojovej skupine OSN (United Nations Development Group – UNDG⁵).

Normatívny rámec rozvoja môže byť charakterizovaný nasledovne:

- 1.) Rovnako ako iné normatívne rámce je poznačený modelom práv a povinností, a teda vzťahmi, z ktorých jednej strane plynú práva a druhej povinnosti, pričom to možno prepojiť na postavenie rozvojových a rozvinutých členov medzinárodného spoločenstva. Pod tento okruh môžeme zaradiť ochranu a právnu úpravu zahraničných investícií, ustanovenia týkajúce sa nadnárodných korporácií a udržateľného rozvoja a ochranu ekonomickej suverenity štátov.
- 2.) Vyznačuje sa preferenčnou spoluprácou – mechanizmom, ktorý uľahčuje plnú spoluprácu a začlenenie rozvojových štátov do svetovej ekonomiky, a ktorý je možné vidieť najmä u medzinárodných ekonomických organizácií (uskutočňuje sa to prostredníctvom začleňovania rozvojových cieľov do operácií a činnosti jednotlivých medzinárodných ekonomických organizácií).
- 3.) Existencia vonkajšieho orientačného rámca, ktorý slúži na vytváranie štandardov a štruktúr v rámci domácej ekonomiky s cieľom dosiahnuť napr. elimináciu chudoby, alebo zlepšenie platobnej bilancie.

V súvislosti s medzinárodným právom rozvojovej pomoci je potrebné vymedziť aj pojem „rozvojový štát“. Cieľom MIGA je podpora investícií v rozvojových krajinách, je dôležité určiť, ktoré krajiny sú rozvojové a spôsobilé na prijímanie tejto pomoci. Soulská dohoda však rozvojové krajiny nedefinuje, ale vymenúva. V Prílohe A Soulskej dohody, v ktorej sú uvedené zakladajúce štáty MIGA, pričom sú rozdelené do dvoch kategórií: Prvú kategóriu predstavujú krajiny, ktoré by sme mohli označiť ako vyspelé (alebo rozvinuté či bohaté) a druhú kategóriu tvoria práve rozvojové krajiny. Rada guvernérov MIGA môže vykonať zmeny v zozname krajín uvedených v Prílohe A Dohody. V zozname je možné nájsť aj štáty, ktoré by sme na prvý pohľad medzi rozvojové krajiny nerátali. Napríklad Bahrajn, Katar či Spojené arabské emiráty. Podľa tohto zoznamu je rozvojovým štátom aj Slovenská republika.

Ďalšou medzinárodnou zmluvou, v ktorej sa stretávame s pojmom rozvojová krajina, je

Dohoda o Medzinárodnom združení pre rozvoj (IDA) z roku 1955. Dohoda o IDA priamo nedefinuje pojem rozvojová krajina. Dohoda iba v čl. V oddiel 1, v ktorom sú ustanovenia o použití zdrojov IDA, hovorí, že IDA poskytne financie na podporu rozvoja v menej rozvinutých častiach sveta, ktoré spadajú do územia člena IDA. Spôsobilosť krajín na čerpanie zdrojov IDA určená viacerými pomerne komplikovanými kritériami. Zoznam týchto krajín je stručnejší, než zoznam rozvojových krajín podľa MIGA. Spomedzi rozvojových štátov tvoria osobitnú kategóriu tzv. najmenej rozvinuté krajiny (least developed countries). Sú to najchudobnejšie krajiny Sveta. Organizácia spojených národov v súčasnosti definuje 50 najmenej rozvinutých krajín.

Aj keď zmluvnými štátmi GATT, resp. členskými štátmi WTO, nebola zatiaľ prijatá žiadna presná definícia termínu „rozvojový štát“, čl. XVIII dohody GATT uvádza rámcovú definíciu rozvojového štátu, ktorým je štát, ktorého hospodárstvo „umožňuje len nízky štandard života a je vo svojej ranej fáze vývoja“. Členovia WTO sú rozdelení do troch kategórií: rozvinuté štáty, rozvojové štáty a najmenej rozvinuté štáty. Samotné zaradenie konkrétneho člena do skupiny rozvinutých alebo rozvojových štátov závisí od štátu samotného a jeho vlastného zaradenia sa. Nový člen vstupujúci do WTO ako rozvojový štát,

⁵ Ide napr. o UNICEF, FAO, ILO, WHO ap.

sa sám takto označí a takéto označenie zvyčajne iní členovia nespochybnia.⁶ Takéto označenie však nie je len formalizmom, pretože z neho vyplývajú rôzne dôsledky, predovšetkým právo na špeciálne a diferencované zachádzanie.

Čo sa týka najmenej rozvinutých štátov, čl. XI/2 Marakéšskej dohody zakladajúcej WTO (WTO 1994) preberá definíciu OSN. Zoznam najmenej rozvinutých štátov je revidovaný každé tri roky Hospodárskym a sociálnym výborom OSN na základe týchto kritérií:

1. nízky príjem vyjadrený hrubým domácim produktom per capita,
2. slabé ľudské zdroje, merané indexom, ktorý sa zakladá na očakávanej dĺžke života, kalorickom príjme, primárnom a sekundárnom vzdelaní a gramotnosti dospeléj populácie,
3. nízka úroveň hospodárskej diverzifikácie, meraná indexom, ktorý je založený na podiele výroby na HDP, podiele manuálnej práce v priemysle, ročnej komerčnej spotrebe energie per capita a indexe UNCTAD exportnej koncentrácie tovaru (United Nations, Department of Public Information).

Je možné vyvodit' tieto základné princípy medzinárodného rozvojového práva:

- eliminácia chudoby,
- rešpektovanie stálej zvrchovanosti štátu nad prírodnými zdrojmi,
- oprávnenie rozvojových štátov na rozvojovú pomoc,
- odlišiteľná zodpovednosť vzťahujúca sa na postavenie jednotlivých subjektov.

Skupina Svetovej banky a medzinárodné rozvojové právo

Ako už bolo uvedené entity skupiny Svetovej banky majú mimoriadny vplyv na tvorbu medzinárodného rozvojového práva, a to zvlášť Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj (IBRD) a Medzinárodné združenie pre rozvoj (IDA). V súlade s článkom I Dohody o Medzinárodnej banke pre obnovu a rozvoj sú ciele IBRD nasledovné:

1. *napomáhať obnove a rozvoju území členov tým, že bude uľahčovať investície kapitálu na produktívne účely,*
2. *podporovať súkromnú zahraničnú investičnú činnosť zárukami alebo účasťami na pôžičkách a iných investíciách súkromných investorov,*
3. *podporovať rozsiahly vyrovnaný vzrast medzinárodného obchodu a udržiavanie rovnováhy platobných bilancií povzbudzovaním medzinárodnej investičnej činnosti,*
4. *zariad'ovať poskytovanie pôžičiek alebo zaručovanie medzinárodných investícií na hospodárske pomery na území členov⁷.*

V súvislosti s uvedenými cieľmi je potrebné poznamenať, že IBRD slúži primárne na „zásobovanie rozvojových projektov“, keďže v čl. III vo vzťahu k využitiu prostriedkov je ustanovené, že „*prostriedky a služby Banky sa budú používať výhradne v prospech členov a so spravodlivým zreteľom tak na projekty slúžiace rozvoju, ako aj na projekty obnovy*“. IBRD len za špeciálnych okolností poskytuje prostriedky aj na politické účely. IBRD financovanie je poskytované za priaznivejších podmienok než aké sú určované súkromnými bankami.

Väčšina úverov IBRD je orientovaná na financovanie špecifických investičných projektov a odvetvových rozvojových programov. Okrem toho Banka poskytuje aj úvery zamerané na podporu rozsiahlych makroekonomických programov a inštitucionálnych reforiem, zameraných na zlepšenie stavu platobných bilancií a obnovenie ekonomického rastu. Celkovo možno úvery rozdeliť na dve základné skupiny – investičné a adaptačné úvery.

⁶ Známy prípadom je vstup Číny do WTO, kedy sa sama označila za rozvojový štát v sektore služieb a poľnohospodárstva. Niektorí členovia, hlavne USA a EU, odporovali takému označeniu.

⁷ Pozri čl. I DoIBRD.

Investičné úvery sú určené na podporu investičnej aktivity, a to od veľkých investičných projektov, až po individuálne programy. Ide o tieto druhy úverov:

- adaptačné programové úvery sú určené na financovanie rozvojových finančných programov a poskytujú sa vo viacerých tranžiach (o poskytnutí prvého financovania ako aj o podpísaní zmluvy rozhoduje Rada výkonných riaditeľov, až schvaľovanie ďalších pôžičiek je už v kompetencii managementu Banky),
- úvery na odstránenie následkov katastrof sa poskytujú na odstránenie katastrof, pričom ide zväčša o občianske nepokoje, vojny, prírodné katastrofy a pod., a ktoré majú schopnosť výrazne ovplyvniť hospodárstvo štátu (finančné prostriedky sú teda určené na obnovu celkového majetku štátu, produktivitu práce, na rekonštrukciu ekonomického a sociálneho systému, ako aj na výstavbu takých systémov a technológií, ktoré dané situácie predvídajú, resp. dokážu zmierniť ich dôsledky),
- finančné sprostredkovateľské úvery slúžia na podporu rozvoja finančných inštitúcií v štáte, pričom ich základným cieľom je zlepšiť konkurencieschopnosť týchto subjektov a tento cieľ sa spravidla dosahuje doplnením úverovej kapacity alebo rozvojom jednotlivých špecifických sektorov,
- vzdelávacie a inovačné úvery sú určené na vzdelávanie mladých alebo na časovo náročné programy, ktoré sa zameriavajú hlavne na vytváranie nových kapacít a na realizáciu nových experimentov,
- sektorové investičné a udržiavacie úvery sa využívajú na financovanie jedného celého investičného programu a pomáha rozširovať, modernizovať, alebo udržiavať príslušné podniky,
- špecifické investičné úvery sú určené na presne identifikovateľný projekt, ktorého cieľom je vybudovať nové kapacity, alebo zabezpečiť chod už existujúcich podnikov a zvýšiť ich produkciu,
- úvery na technickú pomoc sú určené na technickú pomoc, na zvýšenie výkonnosti organizačných jednotiek, strategické a inštitucionálne reformy v takých oblastiach, ako sú reforma verejných podnikov, vládneho rozpočtu, či vypracovanie hospodárskej politiky.

Adaptačné úvery sú určené hlavne na podporu zavádzania zásadných zmien v hospodárskej, finančnej politike, alebo v iných čiastkových politikách, ktoré majú zásadný význam pre ekonomiku rozvojových štátov. Rozlišujeme tieto druhy adaptačných úverov:

- štruktúrne adaptačné úvery slúžia na podporu rôznych špecifických a hospodárskych a inštitucionálnych reforiem, ktorých hlavným cieľom je lepšie využívanie zdrojov a zmiernenie sociálnych rozdielov (v prípade poskytnutia tohto typu úveru zo strany IBRD sa členský štát zaväzuje umožniť dohľad jeho makroekonomickej štruktúry a výkon politických rozhodnutí),
- sektorové adaptačné úvery podporujú reformy vládnej politiky tým, že poskytujú finančnú pomoc súkromnému sektoru na neodkladnú rehabilitáciu strategickú infraštruktúry a výrobných zariadení,
- úvery na zmiernenie dlhu a dlhovej služby sú určené na zmiernenie dlhu a dlhovej služby v najviac zadlžených členských štátoch,
- špeciálne štruktúrne adaptačné úvery sú určené pre štáty, ktoré čelia odvetvovej alebo celkovej hospodárskej kríze.

Medzinárodné združenie pre rozvoj (International Development Association, IDA) bolo založené v roku 1960 s cieľom poskytovať zvýhodnené financovanie pre rozvojové štáty, a to z dôvodu, že podmienky pôžičiek zo strany IBRD boli neadekvátne vo vzťahu k problémom ekonomického rozvoja najslabších rozvojových štátov. „Pre tieto štáty bola vytvorená pridružená organizácia, využívajúca administratívny aparát Svetovej banky, ale

s finančnými možnosťami označovanými ako „soft loans“.⁸ V čl. I Dohody o Medzinárodnom združení pre rozvoj sú ustanovené nasledujúci cieľ: Cieľom Združenia je podporiť ekonomický rozvoj, zvýšiť produktivitu, a tým pozdvihnúť životnú úroveň v menej rozvinutých oblastiach sveta územne pokrytých členskými štátmi Združenia, najmä tým, že poskytne financie na krytie požiadaviek pre rozvoj za podmienok, ktoré sú pružnejšie a majú menší dopad na platobnú bilanciu než konvenčné pôžičky, a tým podporí rozvojové ciele Medzinárodnej banky pre obnovu a rozvoj a doplní jej činnosť. Z uvedeného vyplýva postavenie IDA ako „kvázi pomocného orgánu“ Banky, keďže Združenie je povinné sa spravovať ustanoveniami tohto článku vo všetkých svojich rozhodnutiach.

Štát je spôsobilý žiadať o poskytnutie finančných prostriedkov z IDA, ak splní 3 kritéria:

- a) relatívna chudoba, ktorá je definovaná ako HDP pod ustanovenou dolnou hranicou,
- b) nedostatok úverovej schopnosti požičať si za trhových podmienok,
- c) dobrý politický výkon definovaný ako implementácia ekonomických a sociálnych politík, ktoré podporujú rast a redukciu chudoby.

Projekty IDA podporujú dostupnosť základného vzdelania, základných zdravotných služieb, pitnej vody, zlepšenie podnikateľského prostredia, lepšiu infraštruktúru a inštitucionálne reformy. Tieto projekty majú pripraviť cestu hospodárskemu rastu, a tak vytváraniu nových pracovných miest, zabezpečiť vyššie príjmy a lepšie životné podmienky pre obyvateľov.

Záver

Rozvoj môže byť definovaný ako proces, ktorý uľahčuje každej ľudskej bytosti, a zároveň aj spoločnosti ekonomický, sociálny, kultúrny a politický rozvoj. Ide o jeden zo základných cieľov medzinárodného spoločenstva, ktorý je vymedzený aj v Charte OSN, rovnako ako aj v ďalších medzinárodných dokumentoch. Spomedzi soft law prameňov práva rozvojovej pomoci je potrebné uviesť niekoľko dôležitých rezolúcií Valného zhromaždenia OSN zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov minulého storočia. Ide najmä o tri rezolúcie. Rezolúcie VZ OSN 1803 (XVII) z roku 1962 a 2158 (XXI) z roku 1966 o trvalej zvrchovanosti nad prírodnými zdrojmi, rezolúcia VZ OSN 3201 (S-VI) – Deklarácia o nastolení nového medzinárodného ekonomického poriadku, rezolúcia VZ OSN 3281 (XXIX) – Charta hospodárskych práv štátov. Tieto dokumenty sa snažia o vyrovnanie faktickej nerovnosti medzi rozvinutými a rozvojovými štátmi zakotvením takých práv a povinností ako právo každého štátu určovať zákonmi pravidlá pre zahraničných investorov, právo štátov mať podiel na kontrole subjektov, ktoré využívajú prírodné zdroje štátu a prípadne aj zvýšiť podiel na takejto kontrole, mať spravodlivý podiel na zisku takýchto subjektov, právo znárodniť cudzí majetok za primeranú náhradu, či právo rozvojových štátov na preferenčné režimy poskytované rozvinutými štátmi bez reciprocity.

Medzinárodné rozvojové právo je postulát medzinárodnej solidarity medzi štátmi, čiastočne vyplýva zo zásady spolupráce medzi štátmi, a zároveň do jeho rámca je nutné zaradiť aj základné právne východiská týkajúce sa suverenity štátov a formálnej rovnosti.

Použitá literatúra:

1. BALAŠ, V.- ŠTURMA, P.: Kurs mezinárodního ekonomického práva. Praha: C.H.Beck., 1997. ISBN 80-7179-150-4.

⁸ LOWENFELD, A.F.: International Economic Law, 2008, s. 752.

2. DAVEY, W.J – JACKSON, J.: The Future of International Economic Law. New York: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-955113-2.
3. LIPKOVÁ, Ľ. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint vbra, 2006. ISBN 80-89085-55-5.
4. LOWENFELD, A.F.: International Economic Law. New York: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-922694-8.
5. MASSON, P.R. – KRUEGER, T.H.: EMU and the International Monetary System. Washington, DC: International Monetary Fund, 1997. ISBN 1-55775-664-3.
6. MRÁZ, S.: Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-451-7.
7. MOUNTFORD, A.: The Formal Governance Structure of the International Monetary Fund. [online]. Washington D.C.: Independent Evaluation Office of the International Monetary Fund, Marec 2008. [cit. 2010-11-17]. Dostupné na WWW: http://www.ieo-imf.org/eval/complete/pdf/05212008/BP08_01.pdf
8. PICKER, C.B. – BUNN, I.D. – ARNER, D.W.: International Economic Law: The State and Future of the Discipline. Portland: Hart Publishing, 2008. ISBN 978-1-84113-755-1.
9. POTOČNÝ, M.: Mezinárodní právo veřejné (Zvláštní část). Praha: C.H.Beck, 1999, ISBN 80-7179-188-1.
10. ZIEGLER, A.R. – QURESHI, A.H.: International Economic Law. London: Sweet and Maxwell, 2007. ISBN 978-0-421-94720-7.
11. www.worldbank.org
12. www.ifc.org
13. www.miga.org

Kontakt

JUDr. Klaudia Pytel'ová, PhD.

Katedra medzinárodného práva

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: Klaudia.pytelova@euba.sk

Milan Ralbovský

FAKULTA MANAGEMENTU
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

MOŽNOSTI ÚČINNEJŠIEHO PÔSOBENIA FINANCIÍ V ROZDEĽOVACÍCH PROCESOCH

Abstrakt

Súčasný hospodársko spoločenský vývoj obsahuje niektoré prvky a súvislosti, ktoré sa prejavujú rozporuplne, často s negatívnymi účinkami. Tento príspevok sa zameriava na posudzovanie pôsobenia financií v rozdeľovacích procesoch tohto vývoja.

Kľúčové slová: Financie, funkcie financií, ekonomika, peniaze, peňažné vzťahy, rozdeľovacie procesy, peňažné operácie, peňažné fondy, platby, transferové platby, štátny rozpočet, hodnota, antihodnota, všeobecné dobro.

Abstract

The current economic and social development is including some elements and relations that are shown as contradictory, often with negative effects. This paper focuses on the evaluation of the effect of finances in the processes of the dividing of the GDP from the aspect of this development.

Key words: Finances, finance functions, economy, money, monetary relations division processes, financial operations, money market funds, payments, transfer payments, state budget, values, antivalues, general supreme good.

Úvod

Hospodársko-spoločenský vývoj a jeho dôsledky signalizujú, že peňažné vzťahy, peňažné operácie, finančné zdroje a peňažné fondy, svojou kvalitou ich využívania umožňujú značne zvyšovať produktivitu práce a vytvárať stále väčšie množstvo materiálnych hodnôt. Umožňujú aj zlepšovať podmienky pre rozvíjanie morálnych hodnôt, ale aj antihodnôt vo vývoji spoločnosti. Tieto procesy sú podmienené kvalitou využívania rozdeľovacích procesov najmä pri využívaní rozdeľovacej funkcie financií, ich úloh a poslania v spoločnosti.

Cieľom príspevku je poukázať na pôsobenie rozdeľovacej funkcie financií v historicko-spoločenskom vývoji a na zlyhávanie ľudského činiteľa v jej kvalitatívnom smerovaní.

Financie ich funkcie a úlohy

Financie v peňažných vzťahoch, rozdeľovacími procesmi, pri rozličných protikladoch hospodársko spoločenského vývoja, v rozličných meniacich sa podmienkach, podľa miesta, času a spôsobu, môžu v prebiehajúcich reprodukčných procesoch, napriek protirečeniam, ako ukazuje vývoj, aj napriek protikladom, napomáhajú v konečných dôsledkoch k najvyššiemu všeobecnému spoločenskému dobru.

Vysvetľuje sa týmto dynamické ponímanie podstaty financií, ktoré prebieha pri pôsobení ich funkcie, resp. funkcií a úloh.

Názory na funkcie financií sa rôznia. Pri chápaní funkcie financií, sa dospelo k názoru, že treba vychádzať z poznatkov, ku ktorým dospela filozofia, " Funkcia vo všeobecnosti je určitá závislosť, pomocou ktorej sa dajú vyjadrovať súvislosti, pravidelnosti a zákonnosti... Je mnoho spôsobov ako skúmať a vyjadrovať funkcie. Rozčleňujú sa na dve základné časti a to,

alebo hľadáme samotnú funkciu, alebo hľadáme hodnoty funkcie.¹ Vo finančnej vede ide, podľa môjho názoru, o to ako chápať a rozumieť súvislostiam, čiže aké sú podstatné črty pôsobenia financií, chápaných ako peňažné vzťahy, v historicko logickom pôsobení tejto vedy; čiže v dynamike jej pôsobenia. Keďže imanentnou vlastnosťou charakteristiky kategórie – financie - je rozdeľovanie, táto sa prejavuje v jej rozdeľovacej funkcii a v jej pôsobení. Prejavuje sa ako vec sama o sebe, ale aj navonok. Jej účinky zasahujú vnútorne subjekt, ktorý dáva pôvodný impulz k jej pôsobeniu, ale majú predovšetkým spoločenský dosah.

Rozdeľovacia funkcia financií a jej pôvod, význam a pôsobenie v rozvoji finančnej vedy

Rozdeľovacia funkcia má pôvod v začiatkoch pôsobenia peňažných vzťahov, ktoré vznikli pri výmene produktov, tým že sa vyčlenili peniaze ako všeobecne prijímaný ekvivalentný výmenný prostriedok. Peniaze uľahčujú a zjednodušujú výmenné vzťahy tým, že ich zmenili na peňažné výmenne vzťahy. Všeobecne prijímaný výmenný prostriedok, čiže špecifický produkt – ekvivalent - výmeny, t.j. peniaz, bol použiteľný pre výmenu hlavne preto, že bol všeobecne želateľný (žiaduci), najmä keď bol deliteľný, obiehateľný, nepodliehal ľahko skaze a bol relatívne dôveryhodný a cenený. Pri peňažne uskutočňovaných výmenných vzťahoch sa vytvoril výmenný pomer peňazí k iným produktom. Ustalovala sa cena produktov vo vzájomnom pomere. Tento pomer sa neustále mení a neustále spôsobuje určité napätia pri pôsobení rozdeľovacej funkcie financií v celom priebehu jej pôsobenia a v súčasnej dobe, ako ukazujú ďalšie analýzy, sa napätia ešte vyhrcojú. Zmena nastáva z rozličných príčin. Nastáva v dôsledku želateľnosti, vzácnosti, námahy súvisiacej s výrobou produktov, ich prácnosťou, kvalitou, a iným vlastnosťami, ale aj pre iné zmeny kvantitatívne a kvalitatívne, zmeny transakčne, ale aj normatívne.

Peniaze v úlohe produktu, ktorý sprostredkúva výmenu, možno odložiť, môže sa zmeniť miesto, čas a spôsob ich požitia, ale môže sa meniť aj držba a držiteľ a podiel jeho držby. Tým, že sa rozvíjali peňažné vzťahy vytvorili sa základy pre rozvíjanie osobných (domácnostných), ale aj podnikateľských a verejných, štátnych a dokonca medzinárodných a svetových financií. Pri peňažných vzťahoch vznikli aj úspory, ktoré sú základom tvorby kapitálu a jeho pôsobenia. Možnosti vzniku úspor a ich požíciavania podnietili vznik úveru, a vznik fiduciálnych peňazí, a postupne vznik finančných produktov a celej, značne komplikovanej finančnej sústavy. Stalo sa to najmä pri spoluúčasti mocenských vzťahov.

Procesy výmeny a rozdeľovania sústredovaných zdrojov, uskutočňované peňažnými vzťahmi, pri pôsobení mocenských vzťahov, neustále pôsobili a vyvolávali a vyvolávajú v hospodársko spoločenskom vývoji problémy. Tieto sú zaznamenávané od starovekých čias Mezopotámie, ale aj čínskej kultúry. Najmä však z pôsobenia základných informácií o peňažných vzťahoch pochádzajúcich od predstaviteľov antickej kultúry (Xenofon 430-355). Platónom posudzované idey, sú užitočné pre chápanie hodnoty a antihodnoty; vo finančnom

¹ Pozri Filkorn V.: Metóda vedy. Bratislava SAV 1956. str. 83. (Napri.: v Ekonomickej encyklopédii I. Praha. Svoboda 1972. str. 235,235, ale aj v rozličných učebniciach týkajúcich sa finančnej vedy, sa financiám prisudzuje rozdeľovacia, ale aj kontrolná funkcia.)... Impulzom pre posudzovanie kontrolnej funkcie je relatívne kvantitatívna možnosť finančného vyjadrenia najmä v peňažných operáciách. Predmetom diskusie môže byť posudzovanie pôsobenia tejto funkcie z hľadiska vlastníckych vzťahov, ktoré sú rozdielne v jednotlivých článkoch financií. Možno sa stretnúť aj s názormi, podľa ktorých financiám sa prisudzuje aj funkcia stimulačná, akumulácia, zabezpečovacia, sociálna, ale aj výrobná. Podľa niektorých názorov verejným financiám sa prisudzuje funkcia alokačná a redistribučná, (pozri: Medveď J. Orviská M. Zimková E.: Verejné financie. Bratislava. Sprint 2005 s.17) V súvislosti so štátnym rozpočtom sa priraduje okrem spomínaných funkcií aj stabilizačná funkcia (Lukáčik J. a kol. v práci Hospodárska politika. Bratislava. Sprint. 2001 s.133. a i) Základné finančné kategórie a ich vzťah k financiám podnikov (Pozri! Majcher M. Finančné štúdie 4/1970)

ponímaní hospodársko spoločenského vývoja (Platón 427- 347). Podnetný je aj pohľad Aristotela na zavrhovanie úžery a jednostranné obohacovanie sa z obratu produktov (Aristoteles 384-322). Možno povedať, že najmä od čias Aristotela je v peňažných vzťahoch zvýrazňovaný problém spravodlivého rozdeľovania, pri riešení ktorého ľudský faktor stále zlyháva. Pre súčasné posudzovanie rozdeľovacej funkcie financií sú stále aktuálne poznatky Tomistickej filozofie, s rozvíjaním morálneho pohľadu na rozdeľovacie procesy, s poznatkami o spravodlivej mzde, spravodlivej cene a zamedzovaní úžery. (Sv. Tomáš Akvinský 1225-1274).

Peňažné vzťahy a na ne nadväzujúce rozdeľovacie procesy v organizovanej spoločnosti sú prepojené na mocenské vzťahy. V priebehu striedajúcich sa spoločenských formácií, tak otrokárskej, feudálnej a postupne ďalšími formáciami umožnilo sa týmto silám uplatniť rozličné spôsoby rozdeľovania. Dejiny ich popisujú a ich hodnotenie prispôbujú predovšetkým záujmom vládnucich síl, napriek tomu korene sú v prispôsobovaní si pôsobenia rozdeľovacej funkcie financií; túžbam po bohatstve, a túžbam po moci.

Vyplýva to z rozličných fragmentov dobových záznamov, aj z nášho prostredia. Podľa kronikára arcidiakona Jána Kukulló... „, vdova po Karolovi Róbertovi, po jeho smrti (1342), odviezla z našich banských miest, do Neapola 27000 hrivien čistého striebra, 21000 hrivien zlata a pol suda kremnických florénov (po prepočte na kilogramovú váhovú jednotku zavedenú 23.7.1871 to vychádza takmer cca šesť ton zlata a sedem a pol tony striebra.“...“ Zlato a striebro odtekali z banských miest aj do iných mocenských centier.“² Najmä v súvislosti s objavením Ameriky a ďalšími zámorskými objavmi, vytváraním koloniálnych ríš, dobyvateľských výbojov a vojen., ako aj so vzrastaním výdavkov na udržiavanie koloniálnych ríš, so vzrastaním výdavkov na udržiavanie centralizovanej moci, ale aj v dôsledku vynucovania príjmov z exploatacie získaných území; premenlivosť pôsobenia rozdeľovacej funkcie financií v jednotlivých štátoch, ale aj v širšom ponímaní, neustále poskytuje poznatky o ľudskej chamtivosti, túžbe po moci, ktoré sú stále aktuálne. Svedčí o tom rozličné pramene: „ Aní keby sa všetok sneh v Andách zmenil na zlato, neuspokojilo by ich to“³

V dejinnom vývoji významný vplyv na pôsobenie rozdeľovacej funkcie financií mali rozličné teórie a doktríny a ich uplatňovanie. Či už to bolo obdobie merkantilizmu, s preceňovaním túžby po drahých kovov, alebo v určitom protiklade obdobie fyziokratov, s jednostrannou orientáciou na poľnohospodárstvo, alebo klasický smer s poukazovaním na význam práce, ale aj význam egoizmu pri voľnej súťaži a ďalšie.

Optimizmus klasického smeru v názoroch na rozdeľovacie procesy a ich harmóniu, sa ukázal tiež v rozpornom chápaní. Priemyselná revolúcia umožnila využívať rozdeľovaciu funkciu financií na rozvoj produktivity práce. Mienku o uplatňovaní princípu spravodlivosti, si možno utvoriť z príslušných prameňov ktorými je poznačený celý ďalší vývoj.

„ Tisíckrát boli opísané zlá vtedajších poriadkov továrenskej výroby najmä v prvej polovici XIX. stor. Zamestnávanie detí každého veku v najnezdružnejších a najkrutejších podmienkach a takmer neustále predlžovanie pracovného dňa žien a nedospelých robotníkov, biedne mzdy, nevedomosť, hrubosť, choroby a nespravodlivosti rodia sa z týchto poľutovania hodných pomerov“ ... „, Striedanie kríz 1815 - nepokoje; 1818 kríza - nepokoje; r. 1825 kríza, a od tejto doby sa opakujú krízy v kratších, alebo dlhších intervaloch, počas celého XIX. stor.“ ... „, pracovný deň v Alsasku mal 15 až 16 hod. A často sa pracovalo aj 17. hod. Inde boli pomery podobné, ba ešte horšie“.⁴

² Pozri Ferko V. Žltý diabol, žltý Boh, Bratislava .Obzor.1989. str.310.

³ Cituje: Niall Ferguson: Vzostup peňazí.(v stati sny chamtivcov) Bratislava. Kalligram 2011. Str. 13 -14.

⁴ Pozri: Gide -Rist“ Dejiny nauk národohospodárskych. Vyd. I. Praha , J. Laichter. 1928. str.:234-236.

Ďalší rozvoj teórie, ktorá sa týka rozdeľovacej funkcie financií napredoval. Informácie vyplývajú z poznatkov staršej a mladšej historickej školy. Táto vniesla do rozdeľovacích procesov podklady na spravodlivejšie vyrovnanie dôchodkov, pomocou daňovej progresivity, ale aj využívania vplyvu etických prvkov. Významné podnety pre spravodlivejšie pôsobenie rozdeľovacej funkcie vyplývajú zo sociálneho učenia kresťanských cirkví. Ďalšie podnety pre pôsobenie tejto funkcie vyplývajú z teórie hraničnej užitočnosti a na jej podklade rozvinutej matematickej školy.⁵⁶

Napriek tomu dvadsiate storočie znamenalo pre ľudstvo ďalšie prehlbovanie krízových javov. Prvá svetová vojna, s potokmi krvi, v mene stratégie a taktiky moci a mocnárov s cca 16 miliónmi obetovaných ľudských životov a s finančnými nákladmi cca 1123 miliardy zlatých frankov(5/a). Veľká kríza, v 30 tých rokoch dvadsiateho storočia, taktiež s krvi prelievaním; ľudské obete štrajkov; len na Slovensku v Košútoch 25.5.1931 3 mŕtvy a niekoľko ranených, Červená Skala 18.6.1932, 2 mŕtvy, 21 ranených; v Polomke 16.11.1932 boli 2 mŕtvy a i. (5/b). Nemecká ekonomika klesla o 22,6%; francúzska o 18,1% česko-slovenská o 19,2 % americká o 26,5% (5/c) Kataklyzma druhej svetovej vojny s ďalšími cca 50 až 55 miliónmi obetí. a s utrpením miliónov vdov a sirôt. (5/d); a následne aj studenej vojny; ale aj ďalšie mocenské premeny a obeť na Balkáne; to je len stručný náčrt utrpenia v dôsledku nespravodlivostí v rozdeľovacích procesoch, chamtivosti pri pôsobení mocenských vplyvov, nimi vystupňovaných vášni a antihodnôt. Výstižne to charakterizuje Ursula Kathleen Hicks, výroky: ...“Práve financie to boli, ktoré zapálili ohne francúzskej revolúcie... „, a nadväznými výroky; v úvode svojej práce: Public Finance,(Cambridge Economic Handbook 1947).

Po prvej svetovej vojne, sa zo socialistických teórií aj do praxe vniesli poznatky marxistického smeru. Tieto sa po druhej svetovej vojne teritoriálne rozšírili, ustrnuli najmä vo sférach byrokracie. V dvadsiatom storočí, pôsobenie rozdeľovacej funkcie značne ovplyvnili aj keynesianske, novokeynesianske a postkeynesianske teórie a s nimi súvisiaci americký inštitucionalizmus a nezanikol ani neoliberalný smer a jeho ovplyvňovanie pôsobenia rozdeľovacej funkcie financií. Pri rozdeľovacích procesoch sa prejavuje úsilie o redukciiu sociálnych programov a dôslednejšie uplatňovanie trhových princípov. Ako reakcia na keynesianstvo sa vyzdvihuje monetarizmus. Vznikajú teórie racionálnych očakávaní - nová ekonomika; a teórie industriálnej a postindustriálnej spoločnosti. Nádeje sa vkladajú aj do inšpirácii tzv. Frankfurtskej školy, a ďalších tórií . Pre menej rozvinuté ekonomiky ide o teórie visious cercle - začarovaného kruhu. Objavujú sa aj koncepcie superindustriálnej spoločnosti v ktorej efemerizácia t.j. rýchly sled javov si vyžaduje potrebu rýchlejšej adaptability, uplatňovaním myšlienok kozmopolitizmu v rámci globálnych problémov ľudstva a tým aj rozvíjania teórie a praxe globalizácie. Globálne rozdeľovacie procesy, ktoré sa v XXI. storočí vyhrocujú, výstižne charakterizuje výrok „Dvadsiate prvé storočie bude ľudské, ak sa dá prednosť hodnotám a neľudské, ak ho preniknú antihodnoty.“^{7 8 9 10 11}

⁵ Pozri: Encykliky najmä:(Lev XIII Rerum novarum 1891; Mottu proprio 1903; Pius XI. Quadragesimo anno 1931; Ján XXIII Mater et Magistra 1961; Ján Pavol II Laborem exerceas 1981; Spllicitudo rei socialis 1987; Centesimus annus 1991; Pius XII. rozhl. posolstvo 1.6.1941; Pavol VI. Ap.list Octogesima adveniens 14.5.1971 a i. nazývané aj sociálne magisterium).

⁶ Pozri práce autorov: Jevons W.S.; Walras L.; Pareto V; i. ďalej Leontieff W; Domar; Harrod; John von Neumann; Morgenstern O; Marshall; Clark J. B. a i.

⁷ Malý slovník náučný II. Praha. B. Kočí. 1929, str.1907.

⁸ Kultúra 2/2010 str.3.

⁹ Pozri :Nail Ferguson: The cash Nexus, money and Power in the modern World 1700-2000; London . Alan Lane 2001 a Vzostup peňazí. Bratislava. Kalligram. 2011. s. 177-184.

¹⁰ Malá encyklopédia Slovenska. Bratislava SAV.1987.str 114.

¹¹ G.F. Dumont Kronova hostina Charis 1995.str 11.

Rozdeľovacia funkcia, zmysel a úlohy v hospodársko spoločenskom vývoji.

Integrálny rozvoj ľudskej spoločnosti vyžaduje, aby sa v ňom rešpektovala sloboda, spravodlivosť, pravda, čiže pozitívne prvky v rozvoji spoločnosti. Ich uplatňovanie v hospodársko spoločenskom vývoji je predpokladom podnecovania každého pozitívneho pôsobenia ľudskeho činiteľa. V každom pozitívnom úsilí ide tak o individuálne, ako aj a predovšetkým, o všeobecné spoločenské dobro; - je to základný cieľ. Predchádzajúci historicko logický prehľad ukazuje že postup pri jeho dosahovaní je rozporuplný. Predovšetkým sa poukazuje na to že je polycentrický. „Aktéri a príčiny zaostalosti ako aj rozvoja sú mnohoraké, viny a zásluhy sú diferencované. Táto skutočnosť by mala podnietiť oslobodenie sa od ideológií, ktoré často umelým spôsobom zjednodušujú skutočnosť a mali by viesť k tomu, aby sa objektívne skúmal ľudský rozmer problémov,“... „V absolútnom význame rastie svetové bohatstvo, no narastá aj nerovnosť.“¹² Súčasná etapa hospodársko spoločenského vývoja najmä pôsobenie rozdeľovacej funkcie to potvrdzuje.

Vedecké poznatky sa často v praxi neberú do úvahy. Presadzujú sa a uplatňujú predovšetkým určité záujmy. Historický vývoj taktiež ukazuje, že sa mocensky uplatňujú ideológie na základe ich reprezentatívnych, módných, psychicky zmanipulovaných egoistických podnetov a vášní. Napriek tomu úsilie o všeobecné spoločenské dobro a v rámci tohto úsilie o zvyšovanie hmotného, ľudského blahobytu, závisí od toho ako sa v každodennom živote - v praxi, rešpektuje a zabezpečuje sloboda, spravodlivosť, osobitne pri pôsobení rozdeľovacej funkcie financií. Zodpovedné uplatňovanie hospodárskej politiky si vyžaduje, aby dôchodky kryli aspoň základné ľudské hmotné a kultúrne potreby. Tieto závisia od rozsahu vyrobenej a realizovanej produkcie, a od jej spravodlivého rozdeľovania. Prehľad o pôsobení rozdeľovacej funkcie financií ukazuje, že ešte aj v súčasnosti mediálne zdôrazňovanie prirodzeného poriadku, tak v teórii ako aj v praxi je prekonané. Súvisí s myšlienkami, ktoré publikoval Mercier de la Riviere r.1767 (L'ordre naturel et essential des societes politiques). Založené je predovšetkým na egoizme konajúceho subjektu, a v súčasnom „partajníctve“ posúva do popredia kolektívny egoizmus, dôsledky ktorého vzbudzujú oprávnené ľudské obavy.

„Ľudské poznanie je síce nedostatočné a závery vied samy nemôžu ukázať cestu k integrálnemu rozvoju človeka, ... nikdy to však neznamená, aby sa nebrali do úvahy závery rozumu, ani aby sa odporovalo jeho výsledkom.“¹³ „Nanovo pochopiť konečný zmysel a jeho základné hodnoty je veľká úloha...“ uvádza Ján Pavol II. Familiaris Consortio 1981 č.8 uved. Ordo socialis¹⁴

„Cieľom civilnej spoločnosti je umožniť ľuďom žiť v pokoji a v spravodlivosti a zároveň umožniť mu takú zásobu dobru, ktoré sú podmienkou zachovania života ale aj jeho rozvoja. (Sv. Tomáš De Legibus, lib. III. cap. XI, no, 8 n. resp. Salatňay M. Vedúca zásada hospodárskeho života. Trnava 1939. SSV. /198-199/¹⁵

Pochopiť zmysel rozdeľovacej funkcie financií a úloh, ktoré majú plniť financie v rozdeľovacích procesoch v praxi, vyžaduje uvedomiť si najmä tieto poznatky.

Spoločnosť, ktorá nedokáže zabezpečiť prácu občanom, ktorí majú záujem a chcú pracovať, chybné využíva rozdeľovaciu funkciu financií a je nutné aby sa skonsolidovala natoľko, aby to dokázala.

Spoločnosť, v ktorej sa vedome či už právnymi normami, alebo masmédiami vyvíja tlak na oslabovanie prirodzených morálnych dispozícií jej členov, je nanajvýš nutné, aby sa vzchopila a aby ozdravila svoj rozvoj.

¹² Enc. Caritas in veritate (Benedikt XVI.Trnava.SSV.2009. str.29).

¹³ detto str.42.

¹⁴ Ordo socialis, (Peschke K.H. Bratislava. Lúč. 1992 str,16).

¹⁵ Enc. Caritas in veritate_cit. str 103.

Rozdeľovacia funkcia financií a jej pôsobenie v súčasnej etape hospodársko spoločenského vývoja.

Podľa správ Slovenského rozhlasu (RTV. z 3.dec. 2012) v Európskej únii žije 120 miliónov obyvateľov pod hranicou chudoby. Aké je to číslo ? Je to málo ? Je to veľa? Mohli by sme posudzovať aké príčiny spôsobili, že sa dospelo k takejto situácii? Aký bol historicko logický vývoj? Aké je rozloženie tohto stavu v jednotlivých štátoch? Mohli by sme skúmať rozličné väzby a súvislosti.

Základná myšlienka, ktorá je spojená s touto informáciou, je impulzom pre nadväznú otázku, ako pôsobí rozdeľovacia funkcia financií v jednotlivých štátoch Európskej Únie? Na ňu by však nadviazovalo množstvo ďalších otázok. Ako sa procesy rozdeľovania vyvíjajú na iných kontinentoch? Ako je to v celosvetovom vývoji? Na všetky ďalšie otázky, napriek rozličným publikáciám, v súčasnosti ťažko nájsť uspokojivú odpoveď.

V súčasnom celosvetovom globalizačnom procese sa poukazuje na to, že narastá nerovnomerné rozdeľovanie dôchodkov obyvateľstva. Nie je to len v dôsledku zvyšovania iniciatívy jednotlivcov a ich aktivity, ktorá by sa mala prejavovať vo zvyšovaní produktivity práce a v jej efektívnych výsledkoch. Poukazuje sa na to, že podstatná časť vynakladanej energie súvisí s vytvorenými možnosťami, ktoré sú pre špekulatívne privlastňovanie hodnôt, takými spôsobmi, ktoré súvisia až s morálnym hazardom. Prirodzene, že to vyvoláva sociálne napätie, v rozličných štátoch.

Podmienky vytvárané pre koncentráciu kapitálu, umožňujú vzrast nadnárodných korporácií. Kapitálová koncentrácia umožňuje na jednej strane využívať technický pokrok a pôsobiť na zvyšovanie produktivity práce. Súčasne umožňuje aj stále väčšiu koncentráciu finančnej moci s politickou mocou. Podľa niektorých publikácií v tzv. „Novej ére vzrastá moc nadnárodných (multinacionálnych) korporácií vedených súkromnými podnikateľskými skupinami, vo vzťahu k vládam jednotlivých štátov. ...Vývoj ukazuje, že „žiadna štátna suverenita nedokáže občanov, z ich utrpenia, ktorým trpia, v područí nadnárodných (multinacionálnych) korporácií ochrániť, lebo do područia sa dostávajú aj samotné vlády“. Uvádza už v r. 1971 Servan Schreiber, francúzsky ekonóm a sociológ.¹⁶

Tento aspekt posudzovania súčasnej etapy - éry - hospodársko spoločenského vývoja môže byť zjednodušený.

Súvislosti sú zrejme zložitejšie.

Problémy v jednotlivých štátoch narastajú tak pri regulácii peňažného obehu ako aj pri zladzovaní rozpočtovej politiky.

Peniaze sa dávajú do obehu predovšetkým bankovým úverom. Pri súčasnom systéme pohyblivých kurzov, ako aj pri možnosti uplatňovania systému čiastočných bankových rezerv, objem úverov závisí od uplatňovania regulačných nástrojov, ktoré využívajú centrálné banky, a od zodpovedného prístupu komerčných bánk, pri poskytovaní úverov a j so zreteľom na riziká, ktoré narastajú hlavne vo vzťahu ku klientom a k ich likvidite.

Centrálné banky regulujú množstvo peňazí v obehú aj ďalšími nástrojmi . Medzi tieto nástroje patrí aj stanovovanie základnej diskontnej sadzby a spôsob jej uplatňovania pri úrokoch v úverovej sústave. Pri znížení úrokovej sadzby podnecuje sa záujem o úvery. Môže sa viac investovať, zvyšovať zamestnanosť, vzrastajú dôchodky. môžu sa zvyšovať úspory a tým aj ďalší kapitál. V tomto procese sa však podnecujú aj neefektívne „mylné,, investície, ktoré neprinášajú žiadateľný úžitok. Vznikajú aj nesplatené (klasifikované) úvery. Ťarchy ozdravovacieho procesu nakoniec doľahnú na rozpočtovú sféru a prejaví sa to spravidla daňovým zaťažením obyvateľstva.

¹⁶ Financial Times 17.7.1971.

V rozpočtovej sfére najviac problémov spôsobuje v súčasnosti uplatňovaná rozpočtová politika, v dôsledku ktorej sa hospodári s nevyrovnanými štátnymi rozpočtami, s rastom štátneho dlhu. Osobitne „v postsocialistických podmienkach“ je nízka solventnosť väčšiny obyvateľstva a preto občan má problémy s finančným zabezpečením si zdravotnej starostlivosti, vzdelanosti, a je odkázaný na sociálne zabezpečenie. Problém sa preto rieši poskytovaním verejných služieb a využívaním verejných zdrojov. Na druhej strane, finančno ekonomická saturácia niektorých skupín obyvateľstva umožňuje ďalší vzrast ich dôchodkov. Ide najmä o skupiny obyvateľstva, pre ktoré sa vytvorili priaznivejšie podmienky, privatizáciou národného majetku a ďalšími vplyvmi. Tieto skupiny obyvateľstva, okrem získavania finančno ekonomickej moci, sa v spoločnosti presadzujú aj politickou mocou. Jedným z dôsledkov tohto procesu je aj daňové zaťaženie, pri ktorom sa nerešpektujú teoretické postuláty daňovej únosnosti, a ich prínos k optimálnosti daňového zaťaženia.(8/ a Engliš a ďalší). Vytvárajú sa tiež možnosti rozličných daňových úľav (prázdnin) , a daňových únikov. Prirodzene , že to spôsobuje problémy , ktorých ťarcha neustále viac dolieha na štátne financie,

Ďalšie problémy vznikajú na kapitálových trhoch. Ide jednak o problémy expanzie akciových korporácií ktoré s snažia získať surovinové zdroje, získaním „balíka“ akcií, a to aj mocenským pôsobením.

Osobitne významnými sú problémy spôsobené v dôsledku špekulačných operácií pri obchodovaní s derivátmi. ale aj využívaním kurzových zmien na devízových trhoch, a ďalšími špekulačnými praktikami.(Využívaním aj bludných avoárov a tzv. night money). Riešenie problémov je zatiaľ vzhľadom na rozlične sa križujúce záujmy pomalé.

Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na pôsobenie rozdeľovacej funkcie financií v historicko spoločenskom vývoji a na zlyhávanie ľudského činiteľa v jej kvalitatívnom smerovaní. Rozporupnosť smerovania tohto vývoja sa v súčasnej etape stále viac zauzľuje. Ukazuje sa, že niet inej cesty okrem tej, ktorú má ľudský činiteľ zafixovanú v jeho vnútorných morálnych dispozíciách. Nerešpektovanie tejto cesty a uprednostňovanie bezbrehých záujmov sa v konečných dôsledkoch prejaví na jeho škodách.

Pre súčasnú etapu je osobitne aktuálny výrok, podľa ktorého... „ekonomický rozvoj sa prejaví ako fiktívny, ak sa zverí zázrakom finančnictva, aby udržovalo neprirodzený a konzumistický rast.“¹⁷

Použitá literatúra:

1. Briška, R. (1943): Národné hospodárstvo I. a II. Bratislava: Družstevné vd., 1943.
2. Clark, J.B. (1932): Základy národohospodárskej teórie. Praha: Prometheus, 1932.
3. Dumont, G.F. (1995): Kronova hostina. Bratislava: Charis, 1995.
4. Engliš, K.(1946): Malá finančná veda. Praha: Fr. Borový, 1946.
5. Ezra, J. Mishan (1994): Spor o ekonomický rúst. Praha: Sociologické nakl.,1994.
6. Feguson, N. (2011): Vzostup peňazí. Bratislava: Kalligram, 2011.
7. Ferko, V. (1989): Žltý diabol Žltý Boh. Bratislava: Obzor, 1989.

¹⁷ Ordo socialis, (Peschke K.H. Bratislava. Lúč. 1992 str,16).

8. Gide-Rist (1928): Dejiny nauk národohospodárskych. Praha: Nakl.J.Laichter, 1928.
9. Hayek, F.A.(1970): Právo, zákonodárství a svoboda. Praha: Academia, 1991.
10. Majcher, M. (1970): Finančné kategórie a ich vzťah k financiám podnikov. Bratislava: F Š.4/1970.
11. Melicher, R.W-Norton E.A. (2007): Finance. Hoboken Wiley, 2007.
12. Ockenfels,W. (1995): Ordo socialis. Bratislava: MKSN Lúč, 1995.
13. Remišová a kol. (2000): Filozofia. Bratislava: Ekonom, 2000.
14. Sen, A. (2002): Etika a ekonomie. Praha: Vyšehrad, 2002.
15. Sutor, B. (1999): Politická etika. Trnava: Dobrá kniha, 1999.
16. Benedikt XVI. (2009): Caritas in veritate. Trnava: SSV, 2009.
17. Sirov, F. (1997): Dejiny filozofie. Trnava: Dobrá kniha, 1997.

Kontakt

prof. Ing. Milan Ralbovský, PhD.
Fakulta managementu
Univerzita Komenského Bratislave
Odbojárov 10
P.O.Box 95
820 05 Bratislava
Slovenská republika

Leonid Raneta

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

POSTAVENIE MOLDAVSKA VO SVETOVOM HOSPODÁRSTVE (ANALÝZA PODĽA VYBRANÝCH UKAZOVATEĽOV)¹

Abstrakt

Moldavská republika vo svetovom hospodárstve. Postavenie Moldavska podľa energetickej vybavenosti pracovnej sily, HDP a meranie efektívnosti vybraných ekonomík prostredníctvom energetickeho invariantu. Postavenie podľa štruktúry HDP, HDI a indexu ekonomickej slobody.

Kľúčové slova: Moldavská republika, efektívnosť ekonomiky, HDP, HDI, svetové hospodárstvo.

Abstract

Republic of Moldova in the world economy. Position of Moldova's energy supply of the workforce, GDP and measuring the effectiveness of selected economies by energy invariant. Position according to the structure of GDP and HDI index of economic freedom.

Key words: Republic of Moldova, the efficiency of the economy, GDP, HDI, the world economy.

Úvod

Charakteristiky a výkonnosť jednotlivých národných štátov sú skúmané takými často využívanými ekonomickými ukazovateľmi, ako napríklad hrubý domáci produkt, ktoré do istej miery ukazujú na výkonnosť, ale majú svoje konceptuálne nedostatky.

Svetové hospodárstvo má veľmi heterogénnu štruktúru. Skladá sa rôznorodých celkov, ktoré sa navzájom líšia rozlohou, prírodnými podmienkami, počtom obyvateľov, ekonomicou úrovňou, štruktúrou výroby a štruktúrou spotreby atď.

Ludmila Lipková zdôrazňuje heterogénny charakter súčasne reálneho svetového hospodárstva a uvádza metódy klasifikovania: „Rozdielnosť podmienok, ktorými jednotlivé krajiny disponujú, ovplyvňuje ich úlohu vo svetovom hospodárstve. Celky vo svetovom hospodárstve možno klasifikovať podľa rôznych kritérií, napríklad i týchto:

1. dosiahnutá ekonomicá úroveň daná tvorbou hrubého domáceho produktu na jedného obyvateľa a diverzifikovanou štruktúrou hrubého domáceho produktu;
2. podľa dosiahnutej ekonomickej úrovne delíme štáty nasledovne: priemyselne vyspelé, štáty s priemernou ekonomicou úrovňou a hospodársky menej vyvinuté krajiny;
3. podľa veľkosti územia - krajiny veľké, stredné a malé;
4. podľa prevládajúceho charakteru hospodárskej činnosti v štáte - priemyselné, priemyselno-agrárne, agrárne.“²

¹Príspevok bol spracovaný za finančnej podpory z grantu pre mladých vedeckých pracovníkov Ekonomickej univerzity Č. 2319214.

²LIPKOVÁ, Ľ. A KOL.: *Medzinárodne hospodárske vzťahy*, Sprint 2006 Bratislava, ISBN 80-89085-55-5.

Vznika otázka prostredníctvom čoho sa môže charakterizovať ten ktorý subjekt svetového hospodárstva? Odpoveď na túto otázku je: Subjekty medzinárodných hospodárskych vzťahov sa charakterizujú prostredníctvom množiny štatistických ukazovateľov a ich vzájomnej súvislosti.

Aby bolo možné analyzovať postavenie Moldavskej republiky vo svetovom hospodárstve, potrebujeme si zvoliť a definovať merateľné ukazovatele, pomocou ktorých bude realizovaná analýza.

Analýzou kvantitatívnych a kvalitatívnych ukazovateľov môžeme určiť postavenie štátu vo svetovom hospodárstve. Berúc do ohľadu vyššie-uvedené členenie uvedieme údaje, ktoré by pomohli určiť postavenie Moldavska medzi inými štátmi. Údaje, podľa možnosti, budú znázornené ako v tabuľkách tak aj na grafoch pre lepšiu prehľadnosť vývoja. Čo umožní vymedzenie dominantných trendov a tendencií. V niektorých prípadoch pri nedostupnosti aktuálnych údajov budú uvedené prognózy ďalšieho vývoja.

V minulosti osnovu hospodárskej činnosti tvorila biogénna energia (najmä poľnohospodárstvo) v súčasnosti osnovou moderného hospodárstva je technogénna energia, najmä v podobe elektrickej energie. Elektrická energia je široko využívaná vo všetkých oblastiach. Buď je to priemyselná výroba, poskytovanie služieb alebo dokonca aj v oblasti poľnohospodárstva. Fungovanie modernej ekonomiky je nemožné bez elektrickej energie. Takmer všetky odvetvia hospodárstva sú neproduktívne bez konštantnej *spotreby* elektrickej energie. Zdôraznili sme slovo *spotreby*, pretože práve finálna spotreba elektrickej energie je kritériom vyspelosti, nie výroba energie a jej export. Je to dobre vidieť na príklade Spojených štátov amerických, kde ročná spotreba elektrickej energie na jedného pracovníka³ bola na úrovni 25 224 kWh, čo je najvyšší ukazovateľ vo svete (pozri tabuľku 1). Môžeme povedať, že *kWh spotreby elektrickej energie* je invariantom (nemennou) modernej ekonomiky, ktorá (ekonomika) má v osnove spotrebu technogénnej energie⁴.

Podľa nás v súčasnosti hlavným kritériom hodnotenia kvality ekonomického rozvoja je energetická vybavenosť pracovnej sily a efektívnosť jej použitia. Abstraktná kategória „tona relatívneho paliva“ je neefektívna pri dlhodobom plánovaní a analyzovaní ekonomických procesov, pretože jej vzťah voči ekonomickým procesom sa mení spolu so zmenou technologickej základne, najmä v oblasti energetiky. Na rozdiel od tony relatívneho paliva zostáva *kWh spotreby elektrickej energie* nemenným a je nezávislý na tom, aké spektrum energetických nosičov leží v základe jeho generovania, zároveň *kWh spotreby elektrickej energie* nezávisí od zmeny technológií ťažby energetických surovín.

³Počítali sme vrátane nezamestnaných kvôli tomu, že poňatie „nezamestnaný“ je subjektívne a dokonca v rámci jednej ekonomiky môže byť vypočítaný rôznymi spôsobmi, napríklad v USA oficiálna nezamestnanosť v októbri 2009 bola na úrovni 10,5 % ale podľa alternatívnych výpočtov na úrovni 17,5 %, v Moldavskej republike oficiálna nezamestnanosť je na úrovni 5-7 % podľa neoficiálnych odhadov viac než 20 % a t.d. Všetko závisí od metodológie výpočtu.

⁴V tom prípade ak moderná ekonomika prestane dostávať dostatočný prítok elektrickej energie, v krátkom období ona prestane vytvárať väčšinu svojej pridanej hodnoty (za výnimkou niektorej poľnohospodárskej výroby a niektorých jednoduchých tovarov a služieb).

Tabuľka 1 Údaje o počte pracovnej sily, spotrebe elektrickej energie a HDP

Poradie štátov podľa počtu pracovnej sily			Umiestnenie štátov podľa spotrebovanej elektrickej energie			Umiestnenie štátov podľa výšky vyprodukovaného HDP		
		pracovná sila vrátane nezamestnaných			Spotreba elektrickej energie v kWh za rok			Vyprodukovaný HDP vypočítaný cez paritu kúpnej sily
1	Čína	807,300,000 prac.	1	USA	3,892,000,000,000 kWh	1	EÚ	14,910,000,000,000 \$
2	India	523,500,000 prac.	2	Čína	3,271,000,000,000 kWh	2	USA	14,260,000,000,000 \$
3	EÚ	224,400,000 prac.	3	EÚ	2,926,000,000,000 kWh	3	Čína	7,973,000,000,000 \$
4	USA	154,300,000 prac.	4	Japonsko	1,080,000,000,000 kWh	4	Japonsko	4,329,000,000,000 \$
6	Brazília	93,650,000 prac.	5	Rusko	1,003,000,000,000 kWh	5	India	3,297,000,000,000 \$
7	Rusko	75,700,000 prac.	8	India	517,200,000,000 kWh	7	Rusko	2,266,000,000,000 \$
9	Japonsko	66,500,000 prac.	10	Brazília	402,200,000,000 kWh	10	Brazília	1,993,000,000,000 \$
29	Ukrajina	21,570,000 prac.	20	Ukrajina	148,100,000,000 kWh	35	Ukrajina	339,800,000,000 \$
53	Rumunsko	9,320,000 prac.	43	Rumunsko	48,430,000,000 kWh	42	Rumunsko	271,400,000,000 \$
77	Bielorusko	4,869,000 prac.	58	Bielorusko	30,430,000,000 kWh	62	Bielorusko	114,100,000,000 \$
133	Moldavsko	1,327,000 prac.	104	Moldavsko	5,806,000,000 kWh	146	Moldavsko	10,670,000,000 \$

zdroj: samostatné spracovanie podľa údajov Ústrednej spravodajskej služby USA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

Tabuľka 2 Umiestnenie štátov podľa energetickej vybavenosti pracovnej sily

Umiestnenie štátov podľa energetickej vybavenosti pracovnej sily		spotreba elektrickej energie na jedného pracovníka za rok
1	USA	25,224 kWh/p.c.
2	Japonsko	16,241 kWh/p.c.
3	Rusko	13,250 kWh/p.c.
4	EÚ	13,039 kWh/p.c.
5	Ukrajina	6,866 kWh/p.c.
6	Bielorusko	6,250 kWh/p.c.
7	Rumunsko	5,196 kWh/p.c.
8	Moldavsko	4,375 kWh/p.c.
9	Brazília	4,295 kWh/p.c.
10	Čína	4,052 kWh/p.c.
11	India	988 kWh/p.c.

zdroj: samostatný výpočet

Nižšie budeme analyzovať, aké má energetické vybavenie pracovná sila v Moldavsku a porovnáme tieto ukazovatele s inými štátmi (pre potreby porovnania zvolíme

štáty BRIC⁵, vybrané susedné štáty Moldavskej republiky, USA, Japonsko a kumulatívne údaje za EÚ). Tieto vybrané štáty umožňujú zmapovať na porovnanie ekonomických parametrov väčšiny svetového obyvateľstva.

Na uskutočnenie výskumu potrebujeme údaje o počte pracovnej sily, výšku produkovaného HDP vypočítaného cez paritu kúpnej sily a údaje o spotrebe elektrickej energie vyjadrená napríklad v kWh. Ak máme tieto údaje, budeme môcť vypočítať energetickú vybavenosť pracovnej sily (koľko kWh sa spotrebuje v štáte na jedného pracovníka ročne) a zároveň budeme môcť vypočítať, koľko dolárov HDP sa vytvára z jedného spotrebovaného kWh, čo môže poslúžiť ako odvodený kvalitatívny ukazovateľ efektivity ekonomického riadenia v danom štáte.

Tabuľka 3 Umiestnenie štátov podľa efektívnosti spotreby elektrickej energie

Umiestnenie štátov podľa efektívnosti spotreby elektrickej energie		vyprodukovaných dolárov HDP z každého spotrebovaného kWh elektrickej energie
1	India	6,4 USD/kWh
2	Rumunsko	5,6 USD/kWh
3	EÚ	5,1 USD/kWh
4	Brazília	5,0 USD/kWh
5	Japonsko	4,0 USD/kWh
6	Bielorusko	3,7 USD/kWh
7	USA	3,7 USD/kWh
8	Čína	2,4 USD/kWh
9	Ukrajina	2,3 USD/kWh
10	Rusko	2,3 USD/kWh
11	Moldavsko	1,8 USD/kWh

zdroj: samostatný výpočet

V rámci vyššie uvedenej tabuľky 1 sú spomínané údaje. Vybrané štáty sme zoradili v patričnom poradí podľa jednotlivých ukazovateľov. Potvrdením toho, že spotreba elektrickej energie v súčasnej civilizácii je osnou HDP, slúži fakt, že poradie štátov podľa výšky HDP je v tesnej korelácii s objemom spotrebovanej elektrickej energie (prvé tri pozície vo svete obsadzujú USA, EÚ a Čína). Podľa spotreby elektrickej energie Moldavská republika je na 104. mieste spomedzi štátov sveta, avšak podľa vyprodukovaného HPD, Moldavsko obsadzuje len 146. miesto, čo poukazuje na neefektívne využitie energie vo výrobnom procese. Podobný fenomén vidíme aj v prípade Číny. Celková spotreba elektrickej energie v Číne je väčšia než v EÚ, avšak úroveň HDP dosahuje len polovicu úrovni EÚ.

⁵ BRIC je to akronym od: **B**razília, **R**usko, **I**ndia a **Č**ína.

Podľa nás, to svedčí o neefektívnosti respektíve efektívnosti riadenia ekonomiky. Pozoruhodné sú výsledky Indie, ktorá má najmenej energeticky vybavenú pracovnú silu, napríklad spotrebováva 2-krát menej kWh než Ruska federácia, ale produkuje o 30% väčší HDP. Na druhej strane energetická vybavenosť pracovnej sily v Ruskej federácii je porovnateľná s vybavenosťou v EÚ. Zároveň môžeme povedať, že Rusko spotrebováva 3-krát menej elektrickej energie než EÚ, ale produkuje približne 7-krát menší HDP, čo svedčí o tom, že ruská ekonomika je takmer 2-krát menej efektívna v tomto smere. Aby sme zistili efektívnosť moldavskej ekonomiky, môžeme zistiť koľko dolárov HDP sú produkované zo spotreby 1 kWh elektrickej energie. Zároveň uskutočníme výpočet aj pre ostatné vybrané štáty za účelom porovnávania.

Záver

Výpočet poukázal na to, že Moldavská republika produkuje len 1,8 USD hrubého domáceho produktu z každého spotrebovaného kWh elektrickej energie. Moldavská pracovná sila je pomerne dobre energeticky vybavená (napríklad je to viac než v Indie, Brazílie a Číne). Počas jedného roku sa na každého pracovníka spotrebováva 4375 kWh/p.c., avšak efektívnosť tejto spotreby je najnižšia spomedzi vybraných štátov. Rusko a Ukrajina majú v tomto smere o 22% lepšie výsledky než Moldavská republika. Z 1 kWh tieto štáty vytvárajú 2,3 USD hrubého domáceho produktu. Pozoruhodné sú výsledky Bieloruska, kde pracovná sila je 2-krát menej energeticky vybavená než v Ruskej federácii, ale efektívnosť jej využitia je o 38 % vyššia než v Rusku. Z vyššie uvedeného výskumu môžeme urobiť záver, že energetická vybavenosť pracovnej sily je *kvantitatívnym* ukazovateľom. Zároveň efektívnosť využitia energetickej vybavenosti pracovnej sily, ktorú sme vyjadrili prostredníctvom množstva dolárov HDP vytvorených z jedného spotrebovaného kWh, je ukazovateľom *kvalitatívnym*, ktorý závisí od kvality riadenia spoločenskými procesmi. S istotou môžeme povedať, že v prípade Moldavskej republiky existuje nutnosť zlepšenia kvality riadenia, či že zlepšenie celkovej efektívnosti moldavskej ekonomiky.

Použitá literatúra:

1. LIPKOVÁ, E. A KOL.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*, Sprint 2006 Bratislava, ISBN 80-89085-55-5.
2. Ústredná spravodajská služba USA. Worldfactbook. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>>.

Kontakt

Ing. Leonid Raneta, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1,

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: raneta@euba.sk

Hana Roháčková-Ilkivová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

TALENT MANAŽMENT V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE

Abstrakt

Talent manažment je súčasťou koncepcie nehmotných strategických aktív a prepája v sebe intelektuálny kapitál ľudí v podniku s podnikovou spôsobilosťou radenú do pôsobnosti strategického riadenia ľudských zdrojov. V rokoch 2009-2012 sme skúmali jednotlivé časti nehmotných strategických aktív v podnikoch pôsobiacich na slovenskom trhu, bližšie sme sa snažili zistiť, ako manažéri chápu tieto zdroje, ako ich využívajú, hodnotia a v konečnom dôsledku či a ako im prinášajú konkurenčnú výhodu, ktorú je ťažko napodobniť konkurentmi. Vo svete sa tiež realizovali podobne zamerané výskumy, preto sme sa rozhodli porovnať ich v rámci rôznych regiónov sveta a nájsť spoločné a rozdielne charakteristiky v talent manažmente a tiež potvrdiť jeho silný trend vo svete.

Kľúčové slová: strategické riadenie ľudských zdrojov, strategický manažment, talent manažment, nehmotné zdroje konkurenčnej výhody.

Abstract

Talent management is a part of the concept of intangible strategic assets and it connects intellectual capital of the people in the company with business competence which is usually part of the function of strategic human resource management. In the years 2009-2012, we examined different parts of intangible strategic assets in companies operating in the Slovak market, specifically we tried to find out how managers understand these resources, how they evaluate them, and ultimately if and how they bring a competitive advantage that is difficult to competitors to imitate. Globally there are also similarly focused researches, so we decided to compare them across different regions of the world and find common characteristics and differences in talent management and also confirm the strong trend of talent management globally.

Key Words: strategic human resource management, strategic management, talent management, intangible sources of competitive advantage.

Úvod

Ako sa má získať a riadiť talent v podniku? Ako sa má využiť na dosiahnutie úspechu a podnikových cieľov? Ako vytvoriť z talentovaných ľudí hlavný a udržateľný zdroj konkurenčnej výhody? Celý boom okolo manažovania talentu začal v 90-tych rokoch 20. storočia, kedy sa neustále medzi poprednými svetovými spoločnosťami začalo skloňovať slovné spojenie „vojna o talent“.

Fráza „najdôležitejším aktívom podniku sú ľudia“ je dnes veľmi často používaná. Ale aj tak je väčšinou na konci strategických priorít podnikov aj keď dlhodobo úspešný podnik je podnik, ktorému záleží na svojich ľuďoch. Získať správnych ľudí, v správnom čase, na správne miesto je tradičnou misiou riadenia ľudských zdrojov, ale spraviť to efektívne, by bola dobrá základňa na dlhodobý podnikový úspech. To je cieľom talent manažmentu. Na dosahovanie tohto cieľa treba vytvoriť v podniku „talent mind-set“, alebo spoločný spôsob myslenia všetkých pracovníkov a manažérov, upriamený na talent. Momentálne ide o jednu

z najrýchlejšie sa rozvíjajúcich a dynamických disciplín z dielne strategického riadenia ľudských zdrojov. Ide o silne komunikovanú disciplínu medzi akademikmi, ale najmä medzi profesionálmi a top manažermi v globálnych podnikoch. Medzi poprednými svetovými spoločnosťami začalo skloňovať slovné spojenie „vojna o talent“.¹

Talent manažment

Pojem talent manažment sa začína objavovať v komunikačných médiách, odborných časopisoch od roku 2002. Jednoduchú ukážku na pochopenie sily a rýchlosti, s akou význam tohto trendu rastie, možno ukázať na internete. Po zadaní slov „talent manažment“ do vyhľadávača na internete v roku 2004 bol výsledok 2,7 milióna nájdených odkazov. V roku 2005 bol výsledok 8 miliónov odkazov a v roku 2012 je to neuveriteľných 94 miliónov odkazov. S porovnaním roku 2005 ide o 1175% nárast, ktorý je odrazom trendu a tým nespočetného množstva článkov a rôznych kníh na danú tému.

Talent manažment je v trende, používa sa však najmä v komerčnej literatúre a reálne výskumy na túto tému sa realizujú len v posledných rokoch. Preto neexistuje momentálne jedna hlavná definícia, ale mnohé veľmi výstižne vysvetľujú, o čo v talent manažmente ide.² Definíciu talent manažmentu by sme našli zlúčením nasledujúcich definícií: „Talent sa skladá z jedincov, ktorý môže zmeniť (zvýšiť) podnikovú výkonnosť, buď na základe ich okamžitého prínosu alebo v dlhodobom potenciáli“, „Talent manažment je systematické zaujatie, identifikácia, rozvoj tých jedincov, ktorí majú vysoký potenciál vytvoriť veľkú hodnotu pre podnik“, iná definícia hovorí, že „talent je vo všeobecnosti súčet ľudskej schopnosti, zručnosti, znalostí a potenciálu na rozvoj.“³ Získať správnych ľudí, v správnom čase, na správne miesto je tradičnou misiou riadenia ľudských zdrojov, ale spraviť to efektívne a strategicky na splnenie podnikových cieľov, to je úlohou talent manažmentu⁴

Autor Blass⁵ umiestňuje talent manažment ako prienik stratégie, výberu zamestnancov, udržiavania si zamestnancov, rozvoja, riadenia ľudských zdrojov a plánovanie následníctva. Taktiež upozorňuje na fakt, že mnoho podnikov si mylí talent manažment s výkonnostným manažmentom a poukazuje na to, že síce u každého zamestnanca by mala byť výkonnosť riadená, no len okolo 3-5% zamestnancov by malo byť riadeným prostredníctvom talentového manažmentu. Teória aj prax priniesli ďalej dôležitý fakt a to ten, že neexistuje univerzálny talent, ktorý by bol rovnako hodnotný pre každý podnik. Preto si jednotlivé podnikové manažmenty musia zadefinovať a jasne určiť, aký druh talentovaných ľudí potrebujú, aké druhy znalostí či zručností sú pre nich strategicky významné.⁶

Pri výbere talentov sa ale nesmie zabúdať aj na jemnú „soft“ stránku vecí. A tou je v tomto prípade charakter človeka. Charakter človeka je rovnako dôležitý ako dosiahnuté vzdelanie či praktické skúsenosti v životopise. Podnik by mal dbať na to, že to, akým je uchádzač človekom, je rovnako dôležité ako to, čo mentálne vie.⁷

¹ ARMSTRONG, M.2003. *Strategic human resource management*. London : Kogan Page, 2003. s. 130.

² LEWIS, R. E. – HECKMAN, R. J. 2006. Talent management: A critical review. In *Human Resource Management Review*. 2006, roč. 16, č. 1, s. 139-154.

³ D'ANNUNZIO-GREEN, N.2008. Managing the talent management pipeline. In *International Journal of Contemporary Hospitality*. ISSN: 0959-6119, 2008. roč. 20, č. 7, s. 807-819.

⁴ ASHTON, C. – MORTON, L.2005. Managing talent for competitive advantage. In *Strategic HR Review*. 2005, roč. 4, č. 5, s.28-31.

⁵ E. BLASS.2009. *Talent Management*. New York: Palgrave Macmillan, 2009, 326 s. ISBN: 978-0-230-22419-3, s 16.

⁶ D'ANNUNZIO-GREEN, N.2008. Managing the talent management pipeline. In *International Journal of Contemporary Hospitality*. ISSN: 0959-6119, 2008. roč. 20, č. 7, s. 807-819.

⁷ ASHTON, CH. 2005. Managing talent for competitive advantage. In *Strategic HR Review*. 2005, roč. 4, č. 5, s.28-31.

Trendy v oblasti talent manažmentu by sme mohli zhrnúť do nasledujúcich bodov⁸:

- Presun z generických programov talent manažmentu na viac cielenejšie a viac zamerané na kľúčové role, vodcovstvo a plánovanie nástupníctva
- Stále viac sa rozširujúci vplyv talent manažmentu naprieč podnikom
- Vplyv recesie a ekonomického oživenia na talent manažment – vznik nových imlpuzov
- Stále prebiehajúca debata HR expertov o tom, či by sa mal talent manažment zameriavať na všetkých zamestnancov (komplexný prístup) alebo len na určitú skupinu zamestnancov s najväčším potenciálom (selektívny prístup)

Medzinárodné výskumy v oblasti talent manažmentu

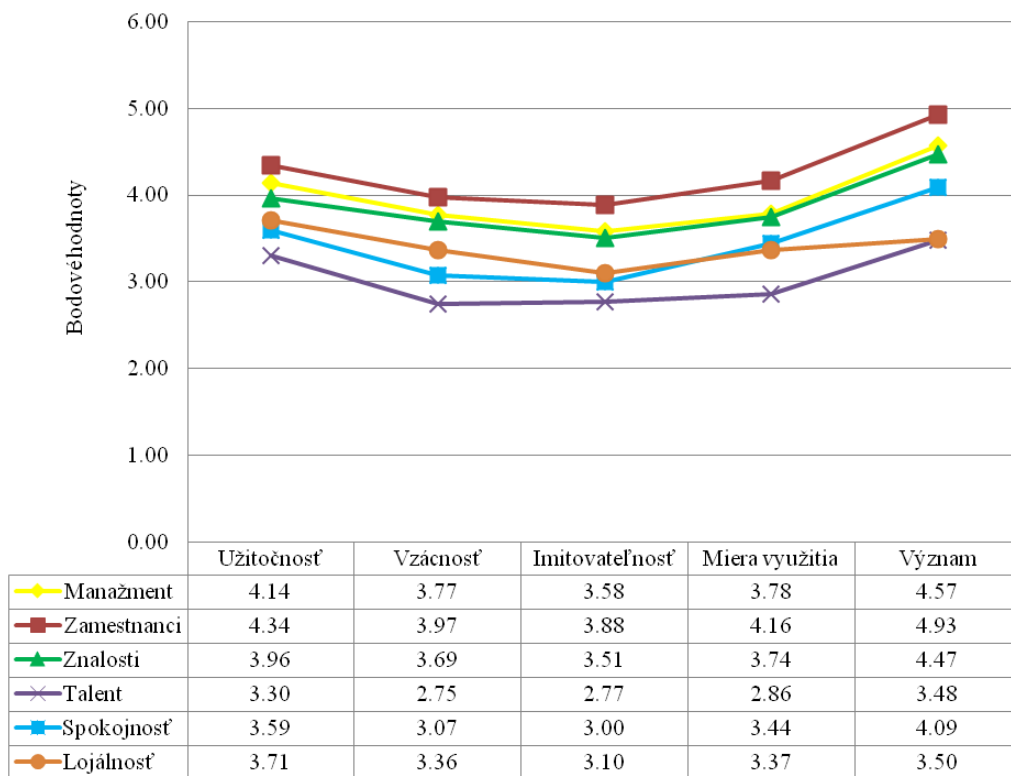
V rámci získania globálneho pohľadu na danú tému je nevyhnuté porovnať výskumy dôležitých výskumných ústavov, agentúr či jednotlivcov odborníkov z Anglicka, Ameriky, Ázie a taktiež zo Strednej Európy, kde sme náš výskum umiestnili my.

Výskum v podmienkach stredoeurópskeho regiónu – slovenský trh

Náš výskum sme realizovali na rôznorodnej vzorke 100 podnikov pôsobiach na Slovenskom trhu. Išlo o vzorku heterogénnu čo do veľkosti podnikov, odvetvia, zahraničnej účasti a obratu. Vytvorili sme základňu pre všeobecne aplikovateľné výsledky, aj keď počas výskumu sme boli svedkami rôznych menších či väčších rozdielov medzi podnikmi, najmä čo do odvetvia a zahraničnej účasti. Mnohé spoločnosti v našom výskume chceli ostať v anonymite, preto v tomto texte uvedieme len ich príslušnosť k odvetviu. Najviac zastúpené odvetvia vo výskume: Služby (28%), Malo/veľkoobchod (13%) a IT (12%). V rámci výskumu sme analyzovali a hodnotili 30 zdrojov konkurenčnej výhody, v kategóriách: hmotné, nehmotné, ľudské zdroje konkurenčnej výhody a spôsobilosti. Na tomto mieste sa hlbšie pozrieme na problematiku ľudských zdrojov - talent manažment.

⁸ CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010.The talent perspective .[online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2009. Dostupné na internete: < <http://www.cipd.co.uk/hr-resources/survey-reports/talent-perspective-managed.aspx>>. Prístupné len s registráciou.

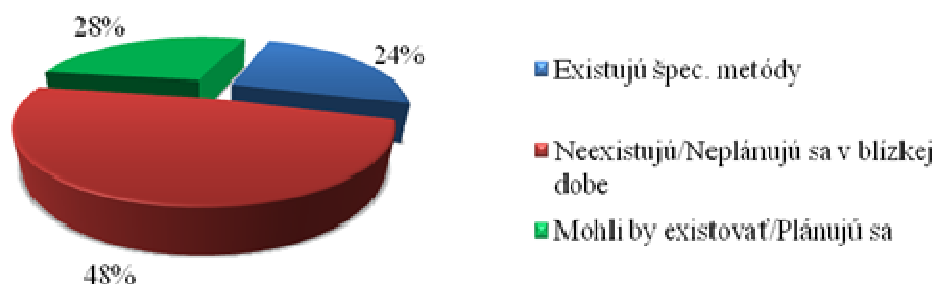
Graf č. 1: Analýza ľudských zdrojov konkurenčnej výhody

Talent a riadenie talentu manažéri v dotazníkovej časti výskumu ohodnotili ako významné na národnej úrovni, s vzácnosťou, imitovateľnosťou a organizovanosťou na regionálnej úrovni. Tieto výsledky kopírujú fakt, že talent manažment sa dostával do povedomia v Strednej Európe relatívne nedávno. Mnohé veľké medzinárodné podniky, ktoré sa zúčastnili aj nášho výskumu, vytvorili talentové programy, ktoré majú za cieľ buď vyhľadávať talentovaných mladých ľudí ešte počas ich štúdia na vysokých školách alebo sa zaciľujú na výber talentovaných pracovníkov a ich následný rozvoj a starostlivosť. V niektorých podnikoch sa vytvorili programy na vyhľadávanie talentov v rámci interných kapacít a následne s nimi sa pracuje a rotujú v rámci viacerých pobočiek v zahraničí, aby naberali skúsenosti a znalosti z iných miest na svete. Podniky, ktoré talentové programy uplatňujú, sú s nimi spokojné, no týchto podnikov bolo málo v rámci našej výskumnej vzorky, konkrétne len 14% podnikov, preto sa aj manažovanie talentu umiestnilo na relatívnom poslednom mieste v rámci ľudského kapitálu.

V druhej časti nášho výskumu, ktorého sa zúčastnilo 50 firiem a bol realizovaný formou štruktúrovaného rozhovoru, sme sa dopracovali k nasledujúcim výsledkom. 44% podnikov sa aktívne zapája do vyhľadávania talentov a zvyšné firmy cielene nevyhľadáajú talentovaných zamestnancov. Následne sme analyzovali spôsob, akým sa podnik stará o talentovaných zamestnancov. Odpovede nám potvrdzujú prístup podnikov k danej téme. Veľké nadnárodné spoločnosti majú talent manažment ako sformalizovaný proces, v rámci ktorého využívajú rôzne metódy. No 28% podnikov sa vyjadrilo, že plánujú dané metódy využiť, čo potvrdzuje stúpajúci význam riadenia talentovaných pracovníkov aj formálnymi a ucelenými metódami.

Graf č. 2: Existencia/neexistencia metód pre talent manažment

Je prirodzené, že talent manažment pokladajú za zdroj konkurenčnej výhody podniky, ktoré sa ním aktívne zaoberajú a riadia ho, z výskumu vieme, že je to len 32% podnikov. Išlo najmä o veľké podniky so zahraničnou účasťou, ktoré pokladajú talent manažment za jeden zo strategických zdrojov konkurenčnej výhody.

Z nášho výskumu možno vytvoriť nasledujúci záver. Talent manažment sa z pomedzi všetkých 30 skúmaných zdrojov konkurenčnej výhody umiestnil až na 25. mieste, čo ho zaradilo na jedno z najslabšie hodnotených a využívaných nehmotných a ľudských zdrojov konkurenčnej výhody. Aj napriek tomuto čiastkovému výsledku, druhá časť výskumu potvrdila nastupujúcu dominanciu ľudských zdrojov ako vzácneho a ťažko napodobiteľného zdroju konkurenčnej výhody v podnikoch na Slovenskom trhu, teda v Stredoeurópskom regióne. Trend talent manažmentu sem prichádza pozvoľna a trochu neskôr, ako je to v západných krajinách, o ktorých budeme písať v nasledujúcom texte.

Výskum v severoamerickom regióne

Spojené štáty možno považovať za región, ktorý sa zaoberá problematikou talent manažmentu veľmi intenzívne. Každý rok jednotlivé inštitúcie, univerzity ale aj komerčné spoločnosti vydávajú rôzne reporty, správy, kde uverejňujú výsledky svojich výskumov. Medzi takéto spoločnosti patrí aj popredná konzultačná a audítorská spoločnosť Ernst and Young, ktorá zacielená svoju pozornosť na talent manažmentu a jeho vplyv na celkovú výkonnosť podniku. V novembri tohto roku (2012) vydala finálny report „*Paradigm shift: Building a new talent management model to boost growth*“⁹.

Výskum sa uskutočnil na 297 svetových podnikov, z toho 154 podnikov vykazuje vysokú nadpriemernú výkonnosť a 143 nižšiu výkonnosť. Výsledky výskumu reflektujú na globalizáciu, ako faktor, ktorý ešte viac sťažuje situáciu v riadení talentov, pretože už nejde o riadenie talentu ako takého, ale o riadenie globálneho talentu, ktorý globálny podnik vie využiť kdekoľvek na svete. Z výskumu vyšlo, že až 42% skúmaných firiem považuje talent manažment za druhú najviac náročnú funkciu globálne.

Podľa svetovej personálnej agentúry Manpower Group, zamestnávateľia vykazujú medzi rokom 2010 a 2011 dramatický nárast v ťažkostiach s obsadzovaním miest. Napríklad v Indii sa tento jav prejavil nárastom zo 16% v roku 2010 na 67% v roku 2011. V Spojených štátoch amerických sa tento nárast prejavil z 14% v roku 2010 na 52 v roku 2011. „Talent gap“, čiže chýbajúci talent, sa špeciálne prejavuje v podnikov, ktoré pôsobia na rýchlo

⁹ Ernst and Young: „Paradigm shift: Building a new talent management model to boost growth“. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Building_a_new_talent_management_model/\\$FILE/Talent%20-20Building%20a%20new%20talent%20management%20model.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Building_a_new_talent_management_model/$FILE/Talent%20-20Building%20a%20new%20talent%20management%20model.pdf)>

rastúcich trhoch, väčšinou za hranicami domácej krajiny. Výskum objavil pridružené problémy s tvorením globálnej talentovej stratégie, a tými sú: kultúrne rozdiely, konfliktné vnútorné vnímanie talent manažmentu, ťažkosti pri vyvažovaní globálneho a lokálneho talentu a nedostatok spoľahlivých vodcov a najmä ich následníkov. Aj napriek tomu, že západné spoločnosti riešia podobné problémy, boli internacionalizované omnoho skôr ako podniky v iných krajinách. Preto ma globalizácia silnejší vplyv na práve teraz sa rýchlo rozvíjajúce krajiny. Dôsledok sa prejavuje v stratégiách ľudských zdrojov podnikov pôsobiacich na rýchlo rastúcich trhoch, ktoré zaostávajú za svojimi možnosťami.¹⁰

Aj napriek tomu, že len 9% skúmaných podnikov pôsobí výhradne v rovnakej krajine ako je sídlo spoločnosti, len polovica (51%) podnikov vytvára príležitosti pre svojich zamestnancov v podobe práce v rôznych krajinách. Spoločnosti majú problém pripraviť dostatočne svojich manažérov pre budúce vedúce pozície v iných kultúrnych prostrediach, v ktorých firma má svoje zastúpenie.

Celkový výsledok výskumu poukazuje na to, že talent manažment potrebuje zmenu v záujme globálneho rastu, konkrétne výstupy z výskumu hovoria¹¹:

- Globálne podniky s decentralizovanými operáciami vykazujú lepšie finančné výsledky
- Nedostatok investovania do talent manažmentu znamená problém vo vytváraní nových globálnych lídrov
- Len polovica skúmaných podnikov má silno prepojený talent manažment s vodcovstvom v podniku.

Je viditeľné, že podniky sa naďalej zdráhajú urobiť dlhodobý záväzok pre aktívne riadenie talent manažmentu, najmä v období recesie, ktorou prechádza skoro celý svet. Dokonca aj medzi podnikmi s vysokou výkonnosťou sa len 45% vyjadrilo, že pokladá svoj prístup k talent manažmentu za efektívny k dosahovaniu finančných cieľov, medzi podnikmi so slabou výkonnosťou to bolo len 36%. Je to najmä kvôli tomu, že podniky majú stále ťažkosti nájsť presné prepojenie medzi strategickými cieľmi a talent manažmentom ako efektívnym prostriedkom na dosiahnutie týchto cieľov. Taktiež je tu problém v tom, že firma musí nájsť šikovný a efektívny spôsob ako prilákať tých správnych ľudí do organizácie, keďže aj iné podniky hľadajú rovnako alebo podobne talentovaných ľudí.¹²

Z reportu vyplývajú nasledujúce implikácie pre globálne spoločnosti:

- Zjednotiť a integrovať talent manažment v celej organizácii
- Prehodnotiť prístupy k medzinárodne mobilite pracovníkov a opätovne ich obnoviť
- Vytvoriť správnu kombináciu medzi riadením globálneho a lokálneho talentu
- Využívať správne nástroje na zistenie talentovej medzery a lepšiemu porozumeniu správania sa pracovných síl
- Osvojiť si dlhodobý prístup k rozvoju budúcej generácie lídrov¹³

¹⁰ Ernst and Young: „Finding the right balance“. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Growing-pains---Finding-the-right-balance>>

¹¹ Ernst and Young: Talent management sea change needed for global growth. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <http://www.ey.com/GL/en/Newsroom/News-releases/News_Talent-management-sea-change-needed-for-global-growth-says-survey>

¹² Ernst and Young: Invest strategically in talent management. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Growing-Beyond---Paradigm-Shift---Invest-strategically-in-talent-management>>

¹³ Ernst and Young: Talent management sea change needed for global growth. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <http://www.ey.com/GL/en/Newsroom/News-releases/News_Talent-management-sea-change-needed-for-global-growth-says-survey>

Výskum v anglickom prostredí

Poprednou anglickou agentúrou, ktorá sa zaoberá personalistikou a výkonnosťou podniku je CIPD – Central institute of Personnel and Development, ktorá každoročne skúma tému udržateľnosti podnikovej výkonnosti.

Hlavným faktorom vo výskume „War of Talent“ v podnikovom prostredí v Anglicku z roku 2008 je nastupujúca kríz a jej dôsledky.¹⁴ Iba 26% podnikov bolo nútených zmeniť ich prístup k talent manažmentu ako výsledok zmeny externého prostredia, konkrétne išlo zväčša o znižovanie rozpočtu na rozvoj zamestnancov (min. o 24%), o kontrolovanie nákladnosti talentových programov, prístup „len tým najlepším“, zmrazenie bonusov a pod. Naopak, zvyšné firmy sa ešte väčšmi sústredili na talent manažment a na program udržiavania si zamestnancov. Dôvody boli: talent manažment ostáva prioritou číslo jedna odhliadnuc od zmien v externom prostredí, investovanie do talentov silno ovplyvňuje úspech podniku v budúcnosti alebo tiež že práve v týchto ťažších časoch je ešte väčšmi hodnotný rozvoj talentu v podniku.

Medzi hlavné zistenia výskumu „War of Talent“ možno zaradiť fakt, že manažéri potrebujú viac podpory zo strany top manažmentu na riadenie talentu, ktorá by mala zahŕňať:

- väčší dôraz na vodcovstvo a rozvoj manažérskych zručností
- špecifická a priama podpora zo strany oddelenia ľudských zdrojov
- koučing a mentoring
- väčší dôraz na otvorenú komunikáciu.

Výsledok výskumu je na jednej strane povzbudiví, mnoho podnikov v Anglicku kladie zvýšený dôraz na talent manažment a súčasné investície berie ako veľký prísľub do budúcnosti, no na druhej strane sú tu podniky, ktoré zasiahla hospodárska kríza silnejšie a odsunula činnosti v oblasti talent manažmentu nabok.

V každoročnej správe Learning and Talent Development¹⁵, z roku 2012, sú zistenia nasledovné: Iba niekoľko organizácii bolo donútených znížiť svoj aktívny prístup k riadeniu talentov (rok 2012: 54%; 2011: 61%). 40% podnikov aplikuje talentový program na väčšinu zamestnancov, no väčšina skúmaných firiem využíva talentové programy vysoko potenciálnych zamestnancov a senior manažment. Ako aj v roku 2011 sa opakuje najväčší dôraz na budovanie rozvoju vysoko potenciálnych zamestnancov ako rastúcich budúcich senior manažérov alebo vodcov. 75% podnikov pokladá svoj talent manažment za efektívny a len 15% podnikov ho pokladá za neefektívny. Tieto výsledky sú lepšie ako za minulé roky. Taktiež koučing je hodnotený ako najbežnejšie využívaný a efektívny nástroj talentových aktivít, nasledovaný internými rozvojovými programami.

Výskumy realizované v ázijskom regióne

V roku 2010 sa CIPD realizovala výskum „Vojna o talent“ aj v prostredí Ázijských podnikov s veľmi zaujímavými výsledkami. Vďaka inovatívnej aplikácii unikátnych ázijských hodnôt ázijské podniky pôsobia ako turbo-nabíjačky, ktoré efektívne odkrývajú a využívajú maximálne individuálny a podnikový potenciál, ktorý je v nich.¹⁶ Toto je jedno

¹⁴ CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010.The war on talent? .[online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2009. Dostupné na internete: <<http://www.cipd.co.uk/binaries/war-on-talent.pdf>>. Prístupné len s registráciou.

¹⁵ CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010. Learning and Talent development. [online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2012. Dostupné na internete: <<http://www.cipd.co.uk/binaries/5688%20LTD%20SR%20report%20WEB.pdf>>. Prístupné len s registráciou

¹⁶ CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010. Asian firms turbo-charging. [online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2010. Dostupné na internete: <<http://www.cipd.co.uk/pressoffice/press-releases/asian-firms-turbo-charging.aspx>>. Prístupné len s registráciou

z najvýraznejších výstupov z výskumu, ktorý sa realizoval na základe 27 prípadových štúdií v podnikoch naprieč regiónom. Na tento výskum nadväzuje Hong Kong Institute of Human Resource Management, ktorý odôvodňuje úspech ázijských firiem v tom, že využívajú úplne nový pohľad na tímy riadenia ľudských zdrojov, ktoré sú umiestené v úplnom srdci podnikovej stratégie a nazývajú ho „new practice“ – „nový postup“.

Ďalší výskum ktorý sa realizoval v regióne Ázie bol výskum „Learning Talent in Asia“¹⁷. Výskum bol realizovaný na vzorke podnikov z nasledujúcich štátov: Hong Kong (351), China (198), Taiwan (177), Malaysia (106), Singapore (104), South Korea (152).

Firmy v Ázijskom regióne sú silno ovplyvnené danou kultúrou a hodnotami, čo má silný vplyv aj na metódy a prístup týchto firiem k riadeniu talentov. Až 91% firiem z Číny uviedlo, že má existujúce a efektívne talentové programy naprieč podnikom, celkovo v Ázijskom regióne je to viac ako polovica podnikov. V porovnaní s výskumom zo Slovenska, Anglicka a Spojených štátov amerických, je toto číslo naozaj vysoké. Kompletné výsledky sú nasledovné:

- Skoro 75% skúmaných podnikov aktívne riadi talent v podniku, s najväčším percentom v Číne a Južnej Kórei, s menším percentom v Singapore a Malajzii
- Podniky s aktívnymi talentovými stratégiami sa taktiež zaciľujú na kreativitu a inovácie
- Najdôležitejšie ciele v rámci talent manažmentu sú rozvoj vysoko potenciálnych zamestnancov (60%), udržanie si kľúčových zamestnancov (48%) a vytváranie a rast budúcich senior manažérov a vodcov (40%)
- Ako častý problém sa objavuje nedostatok kvalitných ľudských zdrojov a vysoká fluktuácia
- Až 75% podnikov si myslí, že ich krajina bude čistý exportér talentovaných ľudí v horizonte piatich rokov, čo signalizuje veľký potenciál ľudí v ázijskom regióne

Záver

Z globálneho hľadiska vidíme, že talent manažment naberá na popularite najmä vo veľkých a výkonných podnikoch. Na Slovensku sa to deje najmä prostredníctvom rôznych spoluprác s univerzitami vytvárajú kroky na to, aby získali tých najlepších z najlepších hneď ako vyjdú zo školy. Podniky sa taktiež orientujú na vyhľadávanie talentov aj v internom prostredí, využíva sa možnosť kariérneho rastu, zahraničného pobytu v podniku alebo rotáciu manažérov do rôznych krajín. Menšie podniky pracujú s talentami odlišne, zameriavajú sa na osobné požiadavky daného pracovníka a snažia sa nájsť kompromis. Dané aktivity nie sú ovplyvnené tak silno odvetvím, ale skôr veľkosťou podniku a medzinárodným pôsobením. Pre väčšinu skúmaných podnikov v Stredoeurópskom regióne je riadenie talentov doplnkovým prostriedkom na zabezpečenie konkurencie schopnosti, pretože len 32% skúmaných podnikov pokladá talent manažment za jeden z hlavných zdrojov konkurenčnej výhody. Na porovnanie, v americkom regióne je vidieť omnoho silnejší vplyv globalizácie a veľké nároky na lídrov, ktorý musia byť globálne talentovaný. V prostredí Anglicka je podľa výskumu vidieť, že tamojšie podniky talent manažment dôsledne uplatňujú a dokonca aj v čase krízy a recesie sa len minimálne množstvo podnikov uchýlilo k zmene v neprospech talent manažmentu. V ázijskom regióne sme svedkami rozdielneho prístupu prameniaceho najmä z odlišnosti kultúry a hodnôt, no je nutné povedať, že tento rozdiel je veľmi pozitívny a podniky z tohto regiónu si presne stanovili svoje ciele v oblasti talent manažmentu a vidieť

¹⁷ CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010. Survey report, September 2012.[online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2012. Dostupné na internete: < [http://www.cipd.co.uk/binaries/5929%20Learning%20talent%20in%20Asia %20SOP%20WEB.pdf](http://www.cipd.co.uk/binaries/5929%20Learning%20talent%20in%20Asia%20SOP%20WEB.pdf)>. Prístupné len s registráciou

ich kontinuálnu prácu a túžbu splniť ich do detailov. Taktiež na príklade ázijských firiem je vidieť prepojenie medzi inováciami a kreativitou s talentovým manažmentom a silný dôraz na talent manažment ako taký. Globálne možno potvrdiť trend talent manažmentu vo všetkých porovnávaných regiónoch a zároveň vidieť rôzne kultúrne vplyvy na stratégiu talent manažmentu v daných firmách. Veľmi dôležité odporúčanie z tohto výskumu tiež vzišlo a to je potreba prepojenia viacerých nehmotných strategických aktív v podniku s cieľom vytvoriť ťažšie napodobiteľnú konkurenčnú výhodu.

Použitá literatúra:

1. ARMSTRONG, M.2003. *Strategic human resource management*. London : Kogan Page, 2003. s. 130.
2. ASHTON, CH. 2005. Managing talent for competitive advantage. In *Strategic HR Review*. 2005, roč. 4, č. 5, s.28-31.
3. ASHTON, C. – MORTON, L.2005. Managing talent for competitive advantage. In *Strategic HR Review*. 2005, roč. 4, č. 5, s.28-31.
4. BLASS, E.2009. *Talent Management* . New York: Palgrave Macmillan, 2009, 326 s . ISBN: 978-0-230-22419-3, s 16.
5. BARTLETT, CH.A. – GHOSHAL, S. 2002. Building competitive advantage through people. In *MIT Sloan Management Review*, 2002, roč. 43, č. 2, s. 34-41.
6. D'ANNUNZIO-GREEN, N.2008. Managing the talent management pipeline. In *International Journal of Contemporary Hospitality*. ISSN: 0959-6119, 2008. roč. 20, č. 7, s. 807-819.
7. EDVINSSON, L. - MALONE, M., S.1997. *Intellectual capital*. London : Judy Piatkus, 1997. 225 s.
8. HAMEL, G. – PRAHALAD, C.K.1994. *Competing for the future*. USA : HBS Press, 1994. 327 s. ISBN: 0-87684-416-2.
9. JONES, G. - R., HILL, CH., W., L.2009. *Strategic management Essentials*. 2. vyd. USA : South-western, Cengage Learning, 2009. s. 101.
10. LEWIS, R. E. – HECKMAN, R. J. 2006. Talent management: A critical review. In *Human Resource Management Review*. 2006, roč. 16, č. 1 , s. 139-154.
11. KAPLAN, R.S. – NORTON, D.P.2004. *Strategy maps: Converting Intangible Assets into Tangible Outcomes*. 1. vyd. USA: Harvard Business Press, 2004. s. 199-205
12. PETERS, T., J. - WATERMAN, R., H.1995. *In search of excellence*. London : HarperCollins, 1995. 360s. ISBN:0-00-638402-1
13. PORTER, M.1985. *Competitive advantage*. 1. vyd. New York : Macmillan, 1985. 557 s. ISBN: 0-02-925090-0.
14. SVEIBY, K. E. 2001. *The „Invisible Balance Sheet“*. London, [online] Article. Available at the internet: <http://www.sveiby.com/articles/InvisibleBalance.html>, prečítané dňa 12.10.2011
15. ULRICH, D.-SMALLWOOD, N.2004. *Capitalizing in capabilities*. In *Harvard Business Review*. ISSN: 0017-8012, 2004. s. 119-127
16. ULRICH, D. - LAKE, D.1990. *Organizational Capability*. USA : John Wiley & Sons, 1990. 339 s. ISBN: 0-471-61807-1. s. 40

17. Ernst and Young: *Paradigm shift: Does your talent model measure up? Three strategies for success*. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Growing-Beyond---Paradigm-Shift---Does-your-talent-model-measure-up--Three-strategies-for-success>>
18. Ernst and Young: *Talent management sea change needed for global growth*. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <http://www.ey.com/GL/en/Newsroom/News-releases/News_Talent-management-sea-change-needed-for-global-growth-says-survey>
19. Ernst and Young: *Invest strategically in talent management*. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete:<<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Growing-Beyond---Paradigm-Shift---Invest-strategically-in-talent-management>>
20. Ernst and Young: *Measuring-the-effectiveness-of-talent-management-remains-a-challenge*. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete:<<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Growing-Beyond---Paradigm-Shift---Measuring-the-effectiveness-of-talent-management-remains-a-challenge>>
21. Ernst and Young: *Growing Beyond - Paradigm Shift - Overview*. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete:<<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Growing-Beyond---Paradigm-Shift---Overview>>
22. Ernst and Young: „Paradigm shift: Building a new talent management model to boost growth“. [online], [cit. 15.11.2012].Dostupné na internete: <[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Building_a_new_talent_management_model/\\$FILE/Talent%20-20Building%20a%20new%20talent%20management%20model.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Building_a_new_talent_management_model/$FILE/Talent%20-20Building%20a%20new%20talent%20management%20model.pdf)>
23. Ernst and Young: „*Finding the right balance*“. [online], [cit. 15.11.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.ey.com/GL/en/Issues/Driving-growth/Growing-pains---Finding-the-right-balance>>
24. CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010. Asian firms turbo-charging. [online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2010. Dostupné na internete: <<http://www.cipd.co.uk/pressoffice/press-releases/asian-firms-turbo-charging.aspx>>. Prístupné len s registráciou
25. CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010. Learning and Talent development. [online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2012. Dostupné na internete: <<http://www.cipd.co.uk/binaries/5688%20LTD%20SR%20report%20WEB.pdf>>. Prístupné len s registráciou
26. CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010. Survey report, September 2012.[online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2012. Dostupné na internete: <<http://www.cipd.co.uk/binaries/5929%20Learning%20talent%20in%20Asia%20SOP%20WEB.pdf>>. Prístupné len s registráciou
27. CHARTERED INSTITUTE OF PERSONNEL AND DEVELOPMENT.2010.The war on talent? .[online], [cit. 15.11.2012] London: CIPD, 2009. Dostupné na internete: <<http://www.cipd.co.uk/binaries/war-on-talent.pdf>>. Prístupné len s registráciou

Kontakt

Ing. Hana Roháľová-Ilkivová. PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

825 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: hana.rohalova-ilkivova@euba.sk

Peter Rusiňák

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

K NIEKTORÝM VÝZVAM SÚČASNEJ DIPLOMACIE

Abstrakt

Autor sa v článku venuje diplomacii a jej novým prejavom a možnostiam v globalizujúcom sa prostredí. Naznačuje v tejto súvislosti zmeny, na ktoré sa zahraničná politika štátu a jej diplomatická služba snažia vo svojej činnosti reagovať. Koncentruje sa na dva aspekty – na vzťahy štátnych a neštátnych subjektov a ich diplomatickej činnosti a na nové formy činnosti. Zamýšľa sa nad tým, či diplomacia aj naďalej zostáva výsadou štátu ako najvýznamnejšieho aktéra medzinárodných vzťahov, príp. ako sa mení jej vzťah k neštátnym subjektom. V záverečnej časti naznačuje isté zmeny v spôsobe diplomatického zastúpenia štátov a práce diplomatického zástupcu s informáciou v prebiehajúcej informačnej revolúcii.

Kľúčové slová: štát, globalizácia, globálny, diplomacia, verejná diplomacia.

Abstract

The author deals with diplomacy and its new exposal and challenges in a global environment. He outlines the changes a state foreign policy and diplomatic services need to react on. His focus is primary on two aspects – relations between state and non-state actors and their diplomatic actions as well as new modalities of actions. He contemplates about diplomacy as an exclusive prerogative of a state as the most important actor in international relations and about its relationship towards non-state actors. The article is concluded with outlining the changes in ways a state is represented diplomatically, in daily workload of a diplomatic representative concerning information within the framework of the ongoing information revolution.

Key words: state, globalisation, global, diplomacy, public diplomacy.

Úvod

Súčasný model diplomacie bol kreovaný ako funkčný výraz medzinárodných vzťahov nového typu, ktorý vznikol na Apeninskom polostrove v období renesancie ako dôsledok procesov sekularizácie, kreovania svetskej suverenity a rozvoja teórie rovnováhy síl. Aj keď je toto obdobie vnímané ako prínosné pre kreovanie bilaterálnej diplomacie (objavenie sa prvých stálych diplomatických misí osobitne medzi talianskymi štátmi) tento model vznikol predovšetkým ako model multilaterálnej diplomacie, nakoľko hľadanie rovnováhy síl bolo realizované primárne formou mnohostranných rokovaní národných štátov vytváraných po dosiahnutí Vestfálskeho mieru a predstavujúci základný model medzinárodného systému. Dobový model diplomacie dostal aj názov talianska diplomacia a postupom času bol prijímaný aj inými štátmi v závislosti od ich angažovanosti a vťahovania do procesov medzinárodných vzťahov. Ide zároveň aj o istý typ globalizácie ante litteram (pretože sa rozšírila na celom svete, aj keď v súčasnosti stráca svoj status), keď počnúc 14. storočím v talianskych mestských štátoch vznikali stále diplomatické zastúpenia, ktoré sa neskôr stali súčasťou nového odvetvia štátnej služby – zahraničnej (diplomatickej) služby, kedy vzniká medzi štátmi vzájomná, obligatórna, pravidelná a rovnoprávna výmena stálymi diplomatickými zastúpeniami.

Zmena tradičnej zahraničnej politiky a diplomacie je výsledkom procesov ich parlamentarizácie a demokratizácie začiatkom 19. storočia a neskôr aj vplyvom médií a verejnej mienky na prijímanie zahranično-politických opatrení. Evidentný je proces rozširovanie centier moci v jednotlivých krajinách a s tým aj ich súperenie pri presadzovaní štátnych záujmov. Obraz diplomacie bol značne poškodený skutočnosťou, že nezabránila vzniku posledných dvoch svetových vojen. Avizované zmeny v zahraničnej politike a diplomacii sa po skončení 1. svetovej vojny sa nenaplnili – tajné operácie sa stali súčasťou práce silových zložiek štátu, čo znamenalo výrazné zvýšenie ich rozpočtu, čo naopak spôsobilo krátenie financií v rezortoch diplomacie. Tento trend pokračuje aj v období postbipolárne rozdeleného sveta.

Pesimisticky naladení účastníci diskusie o budúcnosti diplomacie vychádzajú spravidla z výroku Zbigniewa Brzezinského, ktorý v často citovanom vyjadrení uviedol, že je treba odovzdať priestory americkej ambasády v Londýne na študentský internát a podotkol, že keby diplomati neexistovali, nebolo by ich ani treba vymyslieť, čím spochybnil potrebu existencie diplomacie národného štátu a nepriamo aj ju samotnú. Zároveň pripomínajú, že niektoré transnacionálne korporácie majú v zahraničí väčšie zastúpenia než štáty, čo im umožňuje internacionalizovať ich činnosť aj bez pomoci štátnej diplomacie.

Jedným z účastníkov takejto diskusie je napr. aj prof. Zonová, ktorá si v tejto súvislosti kladie otázku, či štáty potrebujú klasickú diplomaciu, ktorá vznikla kedysi na Apeninskom polostrove a ktorú definuje ako „*system, založený na vyčlenení zahraničnej politiky ako samostatnej oblasti štátnej správy a na vzájomných vzťahoch svetských suverénnych panovníkov, ktorí sa pokúšali zabezpečiť rovnováhu síl*“.¹ Veľvyslanec, s ktorého postavením sa stotožňovala diplomacia, bol osobným predstaviteľom monarchu a v úlohe jeho alter ego mal všetky nevyhnutné kompetencie a jeho podporu na prijímanie samostatných rozhodnutí. Systém teda umožňoval zodpovedným centráм moci štátu, ktorý veľvyslanec reprezentoval (hlavy štátov, monarchov, prezidentov premiérov), donútiť iné mocenské štruktúry v štáte prispôbiť sa línii, ktorú prezentovala v zahraničí samotná diplomacia. Odpoveď na otázku, či prežíva diplomatická služba iba dočasné ťažkosti alebo zostáva aj naďalej neodmysliteľným atribútom fungovania medzinárodných vzťahov a najefektívnejším nástrojom realizácie zahranično-politických cieľov štátu vidí prof. Zonová v historickej ploskosti, pretože súčasný model diplomacie je kategóriou historickou, kreovanou v určitom čase a v určitých historických podmienkach. Okrem klasických diplomatov sa na presadzovaní záujmov podieľajú aj iné inštitúcie a osoby než diplomati, ktoré vytvárajú svoje vlastné siete kontaktov. Štáty musia definovať nanovo svoje úlohy a postavenie v čoraz viac závislom svete, sú čoraz viac limitované normami medzinárodného práva a činnosťou medzinárodných organizácií, napr. v oblasti svetového obchodu a nie sú schopné prijímať jednostranné opatrenia, a to ani vtedy, ak ich neplní iný subjekt. Národný záujem sa spája ani nie s demonštráciou štátnej suverenity ako skôr s možnosťou dokázať svoju existenciu v podmienkach rastúcej konkurencie na svetových trhoch.² Podľa P. Allota sa to výrazne prejavuje napr. v priestore EÚ, kde sa „*európske vzťahy rozvíjajú nie na základe diplomacie ale na báze demokracie*“.³

Zahraničná politika a diplomacia sú v súčasnosti konfrontované s akcelerujúcim vývojom medzinárodného pohybu osôb, tovarov, služieb, kapitálu a najmä informácií, teda s javom, ktorý nazývame kľúčovým slovom modernej doby – *globalizácia*, ktorá aj naďalej

¹ ZONOVA, T.V. 2004. Novye problemy diplomatii. In *Sovremennye meždunarodnye otnošenija i mirovaja politika*. Pod redakciej A.V. Torkunova. Moskva : Prosveščenie, 2004, s. 467.

² ZONOVA, T.V. 2004. Novye problemy diplomatii. In *Sovremennye meždunarodnye otnošenija i mirovaja politika*. Pod redakciej A.V. Torkunova. Moskva : Prosveščenie, 2004.

³ PHILIP, A. 1990. The European Community is not the real European Community. In *Yale Law Journal*. 1990. V. 24. №., p. 2485 – 2500.

zostáva základnou tendenciou vývoja medzinárodných vzťahov. D. Vlček, rovnako ako aj viacerí iní teoretici diplomacie si v tejto súvislosti spravodlivo kladie otázku, či „*dnešná diplomacia vyhovuje procesom globalizácie a ak áno, čo tvorí jej podstatu, čo je obsahom jej cieľového zamerania a aké má nástroje na realizáciu svojich cieľov*“.⁴ Svoju úvahu pritom správne graduje až takmer spochybnením základného platného dokumentu medzinárodného práva pre oblasť diplomacie – Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch, pre súčasný vývoj diplomacie. Transformáciu vnímania tradičnej interpretácie štátnej suverenity a tým aj tradičnej zahraničnej politiky a diplomacie spôsobujú okrem procesu globalizácie aj procesy integrácie, regionalizácie, krach bipolárnej svetovej rovnováhy a vznik nového svetového poriadku, odstraňovanie tradičných hraníc medzi vnútornou politikou a zahraničnou politikou.

V ďalšej časti príspevku sa preto pokúsime pouvažovať, aké dôsledky má proces globalizácie (vo všetkých svojich prejavoch) na manažment zahraničnej politiky a osobitne diplomacie a diplomatickej služby subjektov medzinárodných vzťahov, koncentrovať sa pritom budeme najmä na postavenie národného štátu, ako najvýznamnejšieho aktéra medzinárodných vzťahov. Budeme pritom posudzovať čoraz viac testovanú tézu o kríze klasického národného štátu a straty jeho výsadného postavenia v medzinárodnom spoločenstve a jeho vzťahu k novým subjektom medzinárodných vzťahov. V záverečnej časti poukážeme na niektoré nové formy diplomatického zastúpenia a meniace sa prístupy s prácou s informáciami ako významnými inovatívnymi prístupmi v pôsobení diplomatickej služby.

Štátni vs neštátni aktéri medzinárodných vzťahov a ich diplomacia

Medzinárodné vzťahy prestali byť priestorom iba pre vzťahy medzištátne. Štáty prestali byť jedinými subjektmi medzinárodných vzťahov a vlády stratili tradičný monopol na výkon zahraničnej politiky. Prebiehajú paralelné procesy na nadnárodnej úrovni v rôznych oblastiach. Medzinárodná scéna už nie je považovaná za ústrednú scénu fatálnych ozbrojených konfliktov medzi suverénnymi štátmi, ale stáva sa predovšetkým priestorom na ich spoluprácu. Dôležitejším poľom pôsobnosti sa pre zahraničnú politiku národných štátov stávajú medzinárodné organizácie, počnúc multifunkčnou OSN cez gigantické bezpečnostné, obchodné a finančné kolosy (WTO, MMF, SB, EÚ, Mercosur, NATO, ASEAN a pod.) až po neformálne štruktúry rozhodujúce o kolektívnej budúcnosti (G8, G20, Fórum v Davose či Porto Alegre). Menia sa štruktúry zahraničného zastúpenia štátov i vyjednávacie tímy. Na rozdiel od minulosti už dnes nevyjednávajú len sami ministri zahraničných vecí, ale pomáhajú im ostatní ministri a parlamentné skupiny. Ministerstvá zahraničných vecí prestávajú byť jedinými koordinátormi zahraničnej reprezentácie štátu. Pridávajú sa najmä ministerstvá obrany, financií, hospodárstva, vnútra a kultúry. Rastie význam parlamentnej diplomacie. Objavujú sa nové neštátne subjekty zahraničnej politiky – multinárodné spoločnosti, mediálne skupiny, religiózne spoločenstvá, občianske hnutia, zamestnávateľské organizácie, odborové aliancie, humanitárne spolky, finančné skupiny, investičné skupiny, penzijné spoločnosti, advokátske spoločnosti (podieľajúce sa na vypracúvaní medzinárodných zmlúv vrátane obchodných zmlúv, čím podporujú záujmy prekračujúce hranice), mimovládne organizácie (spojené s akademickým potenciálom a v spolupráci s nadáciami majúce značný vplyv pri vypracúvaní konceptu zahraničnej politiky), lobistické skupiny (inorganické skupiny, ktoré nie sú formálne inštitucionalizované, napr. židovská loby v USA, loby naftových spoločností, loby exilových Kubáncov v Miami a pod.), súkromné lobistické skupiny pôsobiace na základe zákazky a pevne určenej odmeny. Zreteľná je aktivita občianskej diplomacie prejavujúca sa o.

⁴ VLČEK, D. 2011. K novej úlohe diplomacie v reflexii súčasného vývoja globalizácie. In *Diplomacia v ére globalizácie. Zborník z konferencie k 50. výročiu prijatia Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch*. Pajtinka, E., Rasputinský, P. (eds.). Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2011, s. 15.

i. v organizovaní masových protestov počas rokovaní samitov zástupcov najvplyvnejších krajín sveta (G8,G20,MMF, SB), proti invázii a vojne v rôznych častiach sveta.

Tradičná diplomacia pôsobila v homogénnom priestore – na území národných štátov, ktoré tvorili rámec bilaterálnych vzťahov. Súčasná diplomacia musí počítať aj s pôsobením na územiach, ktoré možno nazvať najvýstižnejšie pojmom región s väčšou či menšou autonómiou k centrálnej moci. Ide napr. o regióny založené na národnostnom (etnickom) princípe (napr. autonómne regióny v Španielsku – Baskitsko, Katalánsko; Kosovo v Srbsku – ktoré majú svoje vlastné kanály a iniciatívy v zahraničných kontaktoch); regióny ako územné jednotky z hľadiska cieľov európskej regionálnej politiky; regionálne zoskupenia štátov vystupujúcich na medzinárodnej úrovni ako objekty a subjekty diplomatického kontaktu (napr. Európska únia, OECD, Vyšehradská skupina), či mestá resp. veľké mestské aglomerácie, ktoré si vytvárajú vlastné siete pre spoluprácu a ktoré sú nielen objektom riešenia zahraničnopolitických vzťahov (napr. Hongkong, v minulosti Berlín, Macao a pod.).

Vestfálsky kongres bol začiatkom súčasného európskeho systému diplomatickej služby – nová rovnováha síl bola založená na dohodách, ktoré sa stali základom svetského medzinárodného práva. Situácia sa však zmenila. *“Diplomacia už nie je tradičným vedením štátnej politiky, ale je komplexom vzájomných vzťahov ustanovených tak medzi štátnymi ako aj neštátnymi aktérmi”*⁵. Spolupráca oficiálnej a neoficiálnej diplomacie sa navzájom nevyklučuje. Skôr naopak. Základy legitímácie činnosti neoficiálnej diplomacie *„nie sú zakorenené v samotnej suverénite štátu, ale patria tomu, kto je schopný poskytnúť širšie spektrum služieb, poskytovaných v súlade s ustanoveným oficiálnym politickým smerovaním“*⁶.

Cieľom diplomacie je zosúladiť prístupy rôznych aktérov a tlmieť prípadné kolízie ich záujmov s cieľom odvrátiť konflikt, príp. nedopustiť anarchiu v ich koexistencii.

Globalizáciou podnecovaný svetový vývoj spôsobil, že národné štáty nie sú schopné riešiť na bilaterálnej ani na medzivládnej úrovni neustále sa rozširujúci okruh problémov svetového spoločenstva, čo rozširuje tradičnú agendu zahraničnej politiky a diplomacie, obsahovo obohacuje existujúce a kreuje jej nové dimenzie a zároveň zvyšuje vzájomnú dependenciu všetkých, t.j. štátnych i neštátnych aktérov medzinárodných vzťahov na strane jednej ale aj nové formy spolupráce na strane druhej.

Tradičnú tému klasickej diplomacie – tému bezpečnosti (okrem územnej bezpečnosti garantovanej vojenskými prostriedkami) strieda širšia koncepcia humanitárnej bezpečnosti zahŕňajúcej bezpečnosť potravinovú, ekonomickú, environmentálnu, boj proti terorizmu, pandémie a pod. Súčasná agenda diplomacie sa nevenuje len geopolitickým otázkam, ale aj geoeconomickým a geokultúrnym otázkam, ktoré presahujú úroveň bilaterálnych vzťahov a dokonca aj multilaterálnych s cieľom zahrnúť globálne problémy. Diplomacia sa v týchto podmienkach stáva iba jedným z intervenujúcich subjektov štátneho či neštátneho charakteru. V poslednom období sa hovorí o tzv. občianskej diplomacii (*citizen diplomacy*), lebo transformácia štátnej suverenity a nové technológie dovoľujú neprofesionálnym diplomatom – mimovládny organizáciám, skupinám i jednotlivcom angažovať sa na medzinárodnej scéne, bez účasti štátneho aparátu. Medzinárodnú politiku predstavujú dnes ako keby dva systémy – jeden, kde panujú národné štáty a druhý, v ktorom existuje veľa rôznych centier moci, pričom oba sa vyvíjajú paralelne, navzájom sa ovplyvňujú a sú nútené navzájom spolupracovať, oba využívajú rozdielne formy diplomatickej činnosti. Takúto diplomaciu posudzujeme a vnímame ako komplex vzájomných vzťahov, kreovaných tak medzi štátmi ako aj neštátnymi subjektmi, výsledkom čoho je stály rokovací proces a vytvorenie nových

⁵ PRINCEN, T., FINGER M. (eds). *Environmental NGO's in World Politics: Linking the Local and the Global*. London. 1994. № 2. p. 42.

⁶ Tamtiež, s.34-35.

inštitútov. Prejavom civilizačnej aliancie je napr. v rámci OSN pôsobiaci Dialóg na najvyššej úrovni v oblasti interreligióznej a interkultúrnej spolupráce.

Hocking a Torkunov a kol. v tejto súvislosti hovoria o diplomacii - katalyzátore (*catalytic diplomacy*), ktorý predstavuje nový komplex vzťahov medzi štátmi a mimovládnyimi organizáciami, ako o nevyhnutnej spolupráci a existencii štátnej diplomacie s diplomaciou mimovládnu, resp. ako o diplomacii napomáhajúcej vzájomnej činnosti štátnych a neštátnych aktérov medzinárodných vzťahov.⁷ Podobný názor má aj Lind, ktorý termínom “*štát – katalyzátor*” rozumie taký štát, ktorý sa snaží dosiahnuť ciele “*spoliehajúc sa ani nie tak na vlastné zdroje, ako na svoju účasť dominantného partnera v koalícii dvoch štátov, transnacionálnych korporáciách s tým, že ochraňuje svoju identitu a svoje ciele*”⁸. Prejavom tejto novej dimenzie diplomacie je najmä schopnosť a umenie získavať na svoju stranu oponentov pri obhajobe vlastných cieľov, rýchla reakcia na medzinárodné podnety, vzájomná výmena názorov, čo si od profesionálneho diplomatického zástupcu vyžaduje predovšetkým rozšíriť sieť kontaktov smerom k súkromným osobám a inštitúciám, optimalizovať zber informácií, koordinovať a manažovať zásadné idey a koncepty a pod. Na makroúrovni vytvárajú takéto procesy sieťovú diplomaciu – „*diplomaciu viacformátovú, maximálne operatívnu vytvárajúcej geometriu aliancií v závislosti od meniacich sa okolností*”.⁹

Tradičná a nová diplomacia

Globalizácia znamená aj zmenu v diplomatickej agende. Kým tradičná diplomacia sa venovala predovšetkým politickým a strategickým otázkam spočívajúcim najmä v ochrane národných záujmov a bezpečnosti, súčasná diplomacia prezentuje nové témy úmerne adjektívu používanému pri definícii (kvalifikácii) diplomacie:

- kultúrna diplomacia (výkon tzv. soft power, rozširovanie jazyka a kultúry ako faktora politického vplyvu; vymedzenie geokultúry a kultúrnej politiky ako nástroja na prezentáciu národov, čo prebieha napr. v kultúrnom prostredí známom ako frankofónia, anglofónia, lusofónia, iberoamerické prostredie),
- hospodárska diplomacia (pomoc procesu internacionalizácie národnej ekonomiky s využitím všetkých dostupných prostriedkov klasickej diplomacie a jej účasťou na koncipovaní stratégie hospodárskej politiky),
- environmentálna diplomacia (významná súčasť zahraničnej politiky osobitne v súvislosti s prijatím Kjótskeho protokolu),
- humanitárna diplomacia (odpoveď krajín na veľké humanitárne krízy, ovplyvňujúce život početných skupín obyvateľstva a v mnohých prípadoch aj ich prežitie z dôvodov prírodných katastrof či ozbrojených konfliktov),
- vojenská diplomacia (nie v zmysle vedenia vojny, ale naopak ako snaha o predchádzanie vojnovým konfliktom a použitiu sily a zachovanie mieru),
- preventívna diplomacia (schopnosť predchádzať krízam, riešiť konflikty, kontrolovať zbrojenie, dodržiavať medzinárodné právo zo strany ozbrojených zložiek).

Zložitosť vzťahov v medzinárodnom prostredí a globálny charakter väčšiny problémov a vzájomné prepletenie vnútornej a zahraničnej politiky znamenajú čoraz väčší význam pre **multilaterálnu diplomaciu**, pomocou ktorej možno riešiť globálne problémy a u ktorej je zrejmá čoraz väčšia komplikácia jej organizačnej štruktúry. Medzinárodné

⁷ *Sovremennye meždunarodnye otnošenija*. Učebnik. Pod redakciej A.V. Torkunova, A.V. Maľgina. Moskva: Aspekt Press, 2012, s. 646.

⁸ LIND, M. The catalytic state. In *The National Interest*. 1992. Spring № 27. s. 3.

⁹ *Sovremennye meždunarodnye otnošenija*. Učebnik. Pod redakciej A.V. Torkunova, A.V. Maľgina. Moskva: Aspekt Press, 2012, s. 648.

organizácie globálneho, resp. regionálneho charakteru, ktoré sú vytvárané národnými štátmi na základe multilaterálnych dohôd a v súlade s normami medzinárodného práva predstavujú najvyššiu úroveň multilaterálnej diplomacie. Svedčí o tom skutočnosť, že tieto medzinárodné organizácie si schvaľujú vlastné stanovy, rozpočet, sídla, sekretariáty a tým aj diplomatickú službu.

Novou formou multilaterálnej diplomacie sa v poslednom období stáva zvolávanie konferencií, účastníkmi ktorých sú výlučne iba medzinárodné organizácie. Vracia sa tradícia samitov (návrat ku klasickej diplomacii), kedy rokujú osoby, ktoré majú moc aj v oblasti vnútornej politiky. Nové možnosti v IT dávajú možnosť rýchlej komunikácie medzi lídrami aj bez fyzických stretnutí. Veľvyslanec stráca vymoženosť samostatného rozhodovania. Mení sa úloha diplomata, z ktorého sa stáva skôr politik, orátor, právnik, schopný posudzovať medzinárodné dokumenty. Nový impulz dostáva osvojenie si negociačných procesov tak v teoretickej ako aj praktickej oblasti – v podmienkach studenej vojny vzniklo veľa nových koncepcií: teória hier, dvojúrovňová analýza, teória racionálnej voľby, idea diplomacie, založenej na konfesných princípoch (*faith-based diplomacy*). Zmenil sa samotný charakter rokovaní, využívať sa začala tzv. «*second-track*» diplomacia, účastníkmi ktorej sa stávajú radoví členovia delegácií, ktorí rokujú bez prísnych inštrukcií v neformálnej atmosfére. Počas rokovaní sa vytvárajú nové požiadavky na procedurálne pravidlá, vytváranie aliancií a koalícií, mení sa rokovací proces.

Nielen na úrovni multilaterálnej diplomacie sa mení charakter práce diplomatického zástupcu. Diplomati sa čoraz viac venujú prípravným, osobitne analytickým prácam, pripravujú dokumenty a návrhy zmlúv, čo ich núti čoraz viac sa zaujímať aj o vnútropolitické otázky a časť svojej praxe absolvovať aj v iných štruktúrach (iných ministerstvách, komerčných, finančných súdnych inštitúciách a pod.), čo zvyšuje ich kvalifikáciu, ale zároveň mení ich prácu diplomata smerom k úradníckej rutine. Vzniká potreba oslovovať pre prácu v diplomacii aj iné profesie (psychológov, matematikov, ekonómov, ekologov, finančníkov, a pod. Objavujú sa prípady paralelnej diplomacie, osobitne na samitoch venovaných klimatickým zmenám a sociálnym otázkam.

Prejavom tzv. diplomacie – katalyzátora, zvyšujúceho nároky na prípravu a zdatnosť profesionálnych diplomatov je aj silnejúca **verejná diplomacia**. Aj keď tzv. hard power zostáva podstatnou súčasťou sily definície a postavenia jednotlivých aktérov medzinárodných vzťahov, čoraz väčší význam, najmä pod vplyvom informačných technológií, nadobúdajú prejavy tzv. soft power, osobitne pri presadzovaní imidžu subjektu medzinárodných vzťahov. Vytváranie pozitívneho imidžu štátu, zahŕňajúceho hodnoty, kultúru, rozvoj vedy, vzdelanosti a mierový charakter zahraničnej politiky nielen že posilňuje jeho postavenie ako aktéra medzinárodných vzťahov, ale umožňuje získavať spojencov medzi širšími masami obyvateľstva iných štátov. Pojem verejná diplomacia tvorí široké spektrum akcií orientovaných na budovanie dlhotrvajúcich vzťahov, obhajobu cieľov vlastnej zahraničnej politiky a lepšieho pochopenia hodnôt a inštitútov vlastného štátu v zahraničí. Verejná diplomacia posúva štátne záujmy a zabezpečuje národnú bezpečnosť cestou výskumu nálad zahraničnej verejnej mienky, jej informovanosť a vplyvu na tých, ktorí ju formujú. Je v zásade nasmerovaná na širokú verejnosť. Vychádza z predpokladu, že verejná mienka môže vytvoriť značný vplyv na svoje vlády a politické systémy. Prostredníctvom médií môžu diplomati prezentovať výmenu názorov, stanoviská štátov, symbolické gestá a určité signály potvrdzujúce prijaté záväzky.

Aj keď v prípade verejnej diplomacie nejde z obsahového hľadiska o novú dimenziu práce diplomata a diplomatickej misie, zvyrazňuje sa skutočnosť, že diplomacia je nástrojom medzikultúrneho dialógu a medzikultúrnej komunikácie so schopnosťou vytvárať kontakty a mierovou cestou riešiť prípadné konflikty. Diplomatickí zástupcovia sú nakoniec zodpovední za formovanie verejnej mienky v zahraničí, aktívne vystupujú v prostriedkoch

masovej informácie a pred rôznymi skupinami zahraničnej verejnosti a zároveň aj ako koordinátori tejto činnosti vo vzťahu k neštátnym subjektom. Je potrebné trvať na tom, aby diplomati boli aktívni pri šírení národnej kultúry a národného hodnotového rámca. „*Súčasná diplomacia ako keby sa vracala k obrazom antického Grécka, kde schopnosť orátorského umenia bola neodmysliteľnou podmienkou zaradenia do diplomatickej misie. Inými slovami, súčasný diplomat musí mať vlastnosti, ktoré sú typické pre politického činiteľa, inak povedané prejavíť orátorské schopnosti, ovládať umenie verejnej komunikácie PR a schopnosť získavať na svoju stranu oponentov*“.¹⁰

Diplomacia zrejme nezanikne, objavia sa však jej nové formy a dostane sa na novú kvalitatívnu úroveň. Zmení sa organizačná štruktúra MZV smerom k posilneniu tzv. funkčných útvarov pred bilaterálnymi (teritoriálnymi), zaoberajúcimi sa globálnymi otázkami, MZV prestanú byť privilegovanými kanálmi spojenia vlád, preberú na seba čoraz viac úlohu koordinátora činnosti rôznych právnických a fyzických osôb, napr. aj na regionálnej úrovni. Rozširujúci sa počet štátov bude aj naďalej podporovať existenciu a činnosť diplomatických zastúpení tak na bilaterálnej ako aj multilaterálnej úrovni. Neregistrujeme zatiaľ štáty, ktoré by v zmysle Brzezinského výroku rušili diplomatické styky a tým aj svoje diplomatické zastupiteľstvá. Registrujeme však, aj vplyvom integračných tendencií a nedostatku finančných zdrojov nové formy diplomatického zastúpenia. Príkladom je napr. Kosovo, kde aj napriek neuznaniu zo strany mnohých iných štátov, boli v Prištine kreované, s odvolaním sa na rezolúciu BR OSN č. 1244, filiálky existujúcich zastupiteľských úradov v Srbsku (ide aj o prípad Slovenskej republiky). Okrem filiállok zastupiteľských úradov vnímame napr. misie v otázkach vlastníctva (property mission), reprezentatívne kancelárie (representation office), resp. spojenecké kancelárie (liaison office). Zaujímavou a čoraz viac využívanou formou sú tzv. lietajúci veľvyslanci, t.j. veľvyslanci akreditovaní v prijímajúcom štáte s rezidenciou v štáte vysielajúcom, príp. veľvyslanci so zvláštnym poslaním (ambassador at large), t. j. veľvyslanci, ktorí od svojho štátu dostávajú konkrétnu – špeciálnu úlohu a sú poverení jej splnením v určitom teritóriu. Zaujímavou a ekonomicky veľmi výhodnou formou diplomatického zastúpenia, osobitne pre štáty, ktoré nemajú uzavretú dohodu o diplomatických stykoch, príp. kde sú také styky prerušené, sa javia tzv. záujmové sekcie (interests section). Ide o možnosť vytvoriť formu diplomatického zastúpenia vysielajúceho štátu v štáte prijímajúcom na pôde zastupiteľského úradu tretieho štátu. Takéto sekcie vytvorili napr. USA na zastupiteľskom úrade Švajčiarskej konfederácie v Havane, resp. Kuba na ZÚ ČR vo Washingtone. Podobne postupovala napr. Ruská federácia, keď po vojenskom konflikte s Gruzínskom a jednostrannom rozhodnutí Gruzínska o zrušení vzájomných diplomatických stykov v roku 2008 zriadila svoju záujmovú sekciu na zastupiteľskom úrade Švajčiarskej konfederácie v Tbilisi

Vytvorenie záujmovej sekcie však nie je regulované medzinárodným právom – Viedenský dohovor o diplomatických stykoch takúto možnosť nepozná, preto je vytvorenie záujmovej sekcie skôr založené na obyčajovom práve a má trojstranný charakter – jej fungovanie je možné iba so súhlasom prijímajúceho štátu. Diplomatickí zástupcovia pôsobia v rámci záujmovej sekcie v rovnakom postavení ako diplomati vysielajúceho štátu, na zastupiteľskom úrade ktorého bola sekcia vytvorená. Sekciu však nemožno považovať za súčasť diplomatického zboru, sekcia by mala byť vedená diplomatickým zástupcom v nižšej funkcii ako mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec. Záujmová sekcia nesmie používať národnú symboliku vo svojej činnosti, neodporúča sa organizovať väčšie podujatia, ktoré by mohli provokatívne pôsobiť voči prijímajúcejmu štátu. Diplomatickí zástupcovia záujmovej sekcie sú zapísaní v diplomatickej listine zamestnancov zastupiteľského úradu, súčasť ktorého

¹⁰*Sovremennye meždunarodnye otnošenija*. Učebnik. Pod redakciou A.V. Torkunova, A.V. Malgina. Moskva: Aspekt Press, 2012, s. 649.

tvoria. Činnosť záujmovej sekcie hradí štát, ktorého záujmy sú zastupované. Prijímajúci štát môže limitovať činnosť záujmovej sekcie. Na diplomatických zástupcov záujmovej sekcie sa vzťahujú diplomatické výsady a imunity. Záujmové sekcie však nemôžu viesť svoj účet v banke, so súhlasom štátu – protektora môže záujmová sekcia využívať spojovacie prostriedky.

Postavenie diplomacie sa mení aj v dôsledku výrazného používania informačných a dopravných technológií. Konkurenciu najmä z pohľadu rýchlosti poskytovanej informácie predstavujú najmä elektronické médiá. Dôverné správy diplomatickej služby predstavujú síce hodnotný, ale veľmi obmedzený zdroj informácií v univerzálnom mediálnom prostredí. Z tohto vyplýva nevyhnutnosť venovať pozornosť politickej komunikácii diplomatov a praxi otvorenosti a transparentnosti v diplomatickej činnosti.

Diplomati sú, na rozdiel od minulosti, čoraz viac izolovaní od svojich krajín a ministerstiev zahraničných vecí. Veľvyslanec a zástupiteľský úrad prestali byť výnimočným informačným zdrojom pre ústredie. Sme svedkami globálnej elektronickej revolúcie, ktorá núti aj diplomatického zástupcu zmeniť prácu s informáciou. Možnosť pracovať s informáciou on line núti diplomatického zástupcu k jej väčšej selekcii, riešiť, čo je v ohromnej mase informácií záujem hinc et nunc (tu a teraz) a neštruktúrovanú informáciu pretransformovať na vedomosť, teda informáciu užitočnú aj pre jej budúce využitie pri hypotetickom formulovaní možného vývoja situácie. Tak sa v konečnom dôsledku stáva takáto informácia autoritatívnou mienkou diplomatického zástupcu a tým aj súčasťou prijímaných riešení na vnútro politickej scéne.

Význam nadobúda tímová práca ako prostriedok prekonania uzavretého modelu prijímania riešení v zahraničnej politike a prekonávania hierarchickej rigidnej postupnosti, ktorý ešte stále dominuje v byrokratických aparátoch. Očakáva sa preto od diplomata schopnosť dlhodobého myslenia a plánovania a geopolitickej analýzy, následne flexibilita vo vymedzení metód práce a väčšie poznanie (ponorenie sa) krajiny pôsobenia, zlepšenie jeho kapacít na dialóg a spoluprácu s rôznymi štátnymi inštitúciami na všetkých úrovniach a mnohopočetnými aktérmi občianskej spoločnosti.

Záver

Podstata diplomacie ako rokovacej metódy pri vedení medzinárodných záležitostí sa nemení, mení sa iba medzinárodné prostredie a subjekty, ktoré takúto metódu využívajú. Diplomacia stojí na prahu nového obdobia z hľadiska úloh a zamerania, subjektov, priestoru, agendy, právnej úpravy a metód intervencie. Medzinárodná scéna už nie je považovaná za ústrednú scénu fatálnych ozbrojených konfliktov medzi suverénnymi štátmi, ale stáva sa predovšetkým priestorom na ich spoluprácu. Tradičný antagonizmus rezultujúci do konfliktov a vojen sa osobitne v Európe mení na miesto rokovaní a porozumenia. Následne sa aj diplomacia venuje menej riadeniu konfliktov a vyjednávaniu a stáva sa čoraz viac nástrojom korporativistického dialógu. Snaží sa vzdŕaľovať od realistických vízií medzinárodnej anarchie, nekompatibility národných záujmov a nevraživosti voči všetkým a všetkému. Stratégia s ňou je orientovaná v prospech kooperatívneho vývoja a vzájomnej výhodnosti. V pozadí stojí naliehavosť globalizácie, t. j. poznanie, že riešenie mnohých politických otázok už stratilo národnú úroveň riešenia. Ide o globálne otázky ľudstva v celom svojom súhrne vrátane udržania ekosystému zeme. Útlm bilaterálnej diplomacie je dôsledkom straty monopolu bilaterálnych vzťahov. V období globalizácie sa stráca aj hranica medzi zahraničnou a vnútornou politikou, problémy, ktoré sa kedysi považovali za čisto vnútornou záležitosťou štátu, sa stávajú predmetom riešenia na medzinárodnej úrovni s pomocou celého radu iných aktérov než sú suverénne štáty.

Použitá literatúra:

1. LIND, M. The catalytic state. In *The National Interest*. 1992. Spring № 27. s. 3 – 12.
2. PHILIP, A. 1990. The European Community is not the real European Community. In *Yale Law Journal*. 1990. №. 24, p. 2485 – 2500.
3. PRINCEN T., FINGER M. (eds). *Environmental NGO's in World Politics: Linking the Local and the Global*. London. 1994. № 2.
4. *Sovremennye meždunarodnye otnošenija*. Učebnik. Pod redakciej A.V. Torkunova, A.V. Maľgina. Moskva: Aspekt Press, 2012, 688 s. ISBN 978-5-7567-0662-8.
5. ZONOVA, T.V. 2004. Novye problemy diplomatii. In *Sovremennye meždunarodnye otnošenija i mirovaja politika*. Pod redakciej A.V. Torkunova. Moskva : Prosveščenie, 2004. ISBN 5-09-013610-6

Kontakt

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: rusinak@euba.sk

Monika Satková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ORGANIZAČNÉ PROSTREDIE ZAHRANIČNEJ POLITIKY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Abstrakt

Tento príspevok sa zaoberá formovaním zahraničnej politiky z vnútroštátneho pohľadu, a teda analyzuje formovanie zahraničnej politiky v rámci vnútorného organizačného prostredia štátu. Ťažiskom výskumu je Slovenská a Česká republika, ktorých organizačné prostredia sú komparované s cieľom zodpovedania otázky „*Aké je organizačné prostredie zahraničnej politiky Slovenskej republiky?*“. Pri odpovedaní na túto otázku je využitý prístup zahraničnopolitickej analýzy, najmä modely organizačného procesu a byrokratickej politiky so zameraním na aktérov a štruktúry organizačného prostredia. Ich postavenie a právomoci sú skúmané z dvoch rôznych rovín, a to statickej a dynamickej. V prípade, že aktéri vystupujú v kolektívnom orgáne sú využité rôzne úrovne analýzy: jednotlivec, skupina a celok.

Kľúčové slová: organizačné prostredie, zahraničná politika, Slovenská republika, Česká republika, Graham Allison, zahraničnopolitická analýza.

Abstract

This article is dealing with process of foreign policy shaping from the domestic point of view, analysing its foreign policy organizational landscape. Research is aimed at Slovak and Czech Republic, whose organizational landscapes are compared in order to answer the main research question ‘*What is the foreign policy organizational landscape of the Slovak Republic?*’. To answer the research question the Foreign Policy Analysis approach is used, in particular model of organizational process and model of bureaucratic politics aiming at actors and structure of organisational landscape. Each actor is examined in its static and dynamic level. In a case that actors are a part of collective institution various levels of analysis are used: individual, group and unit.

Key words: organisational landscape, foreign policy, Slovak Republic, Czech Republic, Graham Allison, Foreign Policy Analysis.

Úvod

Zahraničná politika (ZP) je súčet oficiálnych vonkajších vzťahov nezávislého aktéra (štátu) v medzinárodných vzťahoch¹ a slúži na vytváranie a reguláciu vzťahov s inými štátmi a aktérmi medzinárodného prostredia.

Aby sa dalo vysvetliť zahraničnopolitické konanie štátu, je potrebné vysvetliť rozhodovacie procesy vnútri štátu, najmä: (1) politickú dimenziu, kde pomenovaní jednotlivci majú formálnu zodpovednosť za ZP, na (2) pridruženú byrokráciu, ktorá zabezpečuje kontinuitu a odbornosť jednotlivých akcií a tak ich robí zmysluplnými, a na (3) problém racionality, alebo schopnosti presadiť zámery logickým a zámerným spôsobom.² Podľa

¹ Hill, C. (2003): *The Changing Politics of Foreign Policy*, s. 2.

² Hill, C. (2003): *The Changing Politics of Foreign Policy*, s. 51.

Kořana sa potom pri analýze procesu tvorby ZP stretávame z dvoma rovinami a to (1) statickou a formálnou, v ktorej sú zakotvené ústavnoprávne a legislatívne pravidlá a ktorá tvorí štruktúru tvorby ZP a s rovinou (2) dynamickou a neformálnou, ktorá zahŕňa aktuálne rozloženie politických síl a aktuálne vzťahy medzi jednotlivými aktérmi a ktorá tvorí proces tvorby ZP.³ Hlavnou výskumnou otázkou tejto práce je: Aké je organizačné prostredie zahraničnej politiky Slovenskej republiky (SR)? Odpoveď na túto otázku je vytváraná pomocou komparácie organizačného prostredia ZP SR a Českej republiky (ČR). Hypotézou je, že organizačné prostredie slovenskej ZP sa nebude v zásadných smeroch líšiť od organizačného prostredia českej ZP. Práca je zameraná najmä na vytváranie rozhodnutí o akcii, nie na samotnú fázu jej implementácie.

Hlavným teoretickým prístupom je zahraničnopolitická analýza, ktorá nevníma štát ako unitárneho aktéra, ale zameriava sa na ľudí a jednotky, z ktorých štát pozostáva. Hlavnými využitými prístupmi sú modely byrokratickej politiky a organizačného procesu. Model organizačného procesu vidí vládu ako súhrn organizácií, centrálne koordinovaných, každá s jej vlastnými špecialistami a expertízami, ale tiež s vlastnými prioritami a vnímaním.⁴ Model byrokratickej politiky sa zameriava na úlohu jednotlivcov vo vládných organizáciách.⁵

Pri spracúvaní práce je využitá metóda dedukcie, a teda pomocou prístupu zahraničnopolitickej analýzy je vytvorená hypotéza o formovaní ZP v rámci organizačného prostredia v Slovenskej a Českej republike a táto hypotéza je overená. Metódami overovania sú kvalitatívne výskumné metódy a to najmä analýza oficiálnych dokumentov upravujúcich ZP, ústavno-právne a legislatívne zakotvenie ZP, administratívnych záznamov a komparácia prípadov ČR a SR.

Analýza je zúžená na aktérov, ktorých úloha vplývať na a vytvárať organizačné prostredie je zakotvená v hlavných zákonoch štátu, najmä ústave. Pri každom aktérovi, ktorý vytvára organizačné prostredie zahraničnej politiky, je preskúmané jeho postavenie v rámci organizačného prostredia vymedzené v legislatíve (statická, formálna rovina – ktorá je základom procedúr a rutín) a analyzovaná aj dynamická rovina. V prípadoch, kde by úroveň celku nebola postačujúca na analýzu, sú použité hladiny analýzy zamerané jednak na celok (napr. vláda), ako aj na časti tohto celku (napr. výbory vlády) a jednotlivcov, ktorí tvoria predchádzajúce vyššie hladiny.

Na základe tohto rámca vznikne komplexný obraz o organizačnom prostredí ZP, ktorý umožní odpovedať na hlavnú výskumnú otázku.

Komparácia organizačného prostredia SR a ČR

Postavenie parlamentu ako aktéra ZP⁶

Z hľadiska ústavnoprávneho zakotvenia činnosti parlamentov ČR a SR v oblasti zahraničnej politiky neexistujú zásadné rozdiely. V hlavných bodoch činností sa právomoci parlamentov zhodujú.

Z Ústavy SR pre NR SR v oblasti zahraničnej politiky vyplývajú rovnaké právomoci ako v prípade Ústavy ČR pre Parlament ČR, s tým rozdielom, že NR SR je jednokomorový orgán. NR SR aj Parlament ČR vyslovuje súhlas s medzinárodnými zmluvami (čl. 86 Ústavy SR, čl. 49 Ústavy ČR), schvaľuje rozpočet a môže rozhodovať v oblasti bezpečnostnej politiky (Čl. 86 g, j, k, l, Ústavy SR, čl. 43 Ústavy ČR), má právomoc prijímať ústavné

³ Kořan, M. (2007a): *Struktura a proces zahraniční politiky*, s. 13-14.

⁴ Allison, G. T. - Halperin, M. H. (1972): *Bureaucratic Politics A Paradigm and Some Policy Implications*, s. 43-46.

⁵ Breuning, M. (2007): *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, s. 96-99.

⁶ Keďže parlament SR (Národná rada Slovenskej republiky – NR SR) je jednokomorový a Parlament ČR dvojkomorový, pri analýze vynechaná je úroveň jednotlivých komôr, ktorá nie je použiteľná pre prípad SR.

zákony, ktorými môže meniť Ústavu, ako aj štátne hranice (Čl. 3 odsek 2, Ústavy SR, čl. 11 Ústavy ČR) a zriaďuje výbory ako svoje iniciatívne a kontrolné orgány, ktorých činnosti ustanovuje zákon⁷ (Čl. 92 Ústavy SR; čl. 31 Ústavy ČR). Na rozdiel od Ústavy ČR, Ústava SR zriaďovanie komisií nezakotvuje⁸.

Zásadným rozdielom tak je rozdiel v počte komôr parlamentov, čo najmä pri procedúrach schvaľovania zákonov môže vygenerovať rozdielne výsledky, zároveň v prípade ČR môže dôjsť k istému „zdvojeniu“ zahraničnopolitických aktivít výborov tvorených Poslaneckou sněmovnou aj Senátom.

Individuálna úroveň

V ČR aj SR má na individuálnej úrovni poslanec právo zákonodarnej iniciatívy. V ČR je právo zákonodarnej iniciatívy v druhej komore parlamentu (Senáte) obmedzené na možnosť podávať návrh zákona iba v rámci Senátu ako celku. Interpelačným právom v oboch republikách disponuje iba poslanec no v oboch štátoch je legislatívna iniciatíva v oblasti ZP málo využívaná.

Na rozdiel od zákonodarnej iniciatívy sú poslanecké interpelácie využívané veľmi často, a to rovnako v ČR ako v SR. Interpelovaný člen vlády je povinný podľa ústavy na interpeláciu do 30 dní od jej uskutočnenia odpovedať (čl. 53 (2) Ústavy ČR, čl. 80 Ústavy SR). Interpelácie však nemajú záväzný charakter, ale môžu upozorniť na chybné smerovanie ZP. Účinok interpelácie v zásadných otázkach nespôsobí zmenu, v čiastkových záležitostiach je zakomponovanie obsahu otázky na každom ministrovi, či premiérovi. Celkovo sa vplyv na ZP na individuálnej úrovni dá považovať za nízky.⁹

Skupinová úroveň

Pod skupinovú úroveň spadajú organizačné jednotky, orgány, ktoré si parlament vytvára za účelom jednaní o zahraničnej agende a jej analýzy a vyhodnotenia. Tieto potom vyúsťujú do uznesení ktoré majú pre parlament odporúčací charakter. Legislatívne je možnosť vytvárania výborov zakotvená v ústavách oboch štátov, bližšie sú definované v jednotlivých rokovacích poriadkoch.

Podľa Zelinku môžu výbory vplyvať na zahraničnú politiku dvoma spôsobmi. Prvým spôsobom je vplyv smerom do vnútra parlamentu (prejednávanie zahraničnopolitickej agendy a vydávanie odporúčajúcich uznesení – k medzinárodným zmluvám, rozpočtu ministerstva zahraničných vecí (MZV)), druhým je vplyv smerom navonok parlamentu (vlastná diplomatická aktivita, označovaná aj ako „parlamentná diplomacia“).¹⁰ Stupeň korelácie medzi odporučeniami výborov a schválením zákonov, zmlúv či uznesení je vysoký vzhľadom na to, že zloženie výborov zodpovedá proporčne rozdeleniu kresiel v parlamente a parlamentných komorách. Rovnaký stav je aj v prípade výborov NR SR. Funkcia výborov smerom do vnútra parlamentu je teda najmä v oblasti analýz, hodnotení a informácií. Smerom navonok parlamentu výbory prijímajú zahraničné delegácie alebo vysielajú vlastné delegácie za účelom prerokovávaní otázok spoločného záujmu, poprípade slúžia na rozvoj ekonomickej spolupráce, keď sa v delegácii výboru nachádzajú aj predstavitelia súkromného sektoru¹¹. Parlamentná diplomacia nie je protokolárne obmedzená, a teda dovoľuje

⁷ Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 350/1996 Z. z. o rokovacom poriadku Národnej rady Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov.

⁸ Činnosť komisií je zakotvená v Rokovacom poriadku NR SR (6. Časť paragraf 61).

⁹ Zelinka, P. (2007): Parlament jako aktér zahraniční politiky České republiky, s. 121.

¹⁰ Ibid., s. 124-126.

¹¹ Ibid., s. 124-126.

prejednávať aj témy, o ktorých sa ťažko diskutuje na inej platforme kvôli ich chúlостivému charakteru¹².

Úroveň parlamentu ako celku

Parlament ČR na tejto úrovni je pre skúmanie problematický, vzhľadom na chýbajúcu legislatívu upravujúcu bližšie spoluprácu oboch komôr. Takýto zákon by podľa Ústavy museli prijať obe komory Parlamentu (Čl. 40 Ústavy ČR), pričom posledná iniciatíva na schválenie tohto zákona nebola úspešná už po prvom čítaní v Poslaneckej snemovni, kedy Ústavnoprávny výbor neodporučil sa týmto zákonom (tzv. stykovým zákonom) ďalej zaoberať.¹³ Zelinka v tejto súvislosti hovorí o neformálnych vzťahoch medzi komorami ako o vzťahoch založených najmä na osobných vzťahoch predsedov týchto komôr alebo poslancov a senátorov.¹⁴ Ústava však určuje spôsob, akým sa hlasuje o zahraničnopolitických otázkach a pripisuje obom komorám rovnakú úlohu, keď napríklad schválenie medzinárodných zmlúv alebo vyslanie ozbrojených síl, vyžaduje súhlas oboch komôr, bez možnosti prehlasovania Senátu Poslaneckou snemovnou¹⁵. Okrem toho podľa Zelinku v zahraničnopolitických témach obe komory Parlamentu ČR vystupujú z pravidla v pozícii legitimizujúcej, a teda o zásadných otázkach zahraničnopolitického významu hlasujú v súlade s politikou vykonávanou vládou.¹⁶

Ústava SR stanovuje spôsob hlasovania v NR SR o zahraničnopolitických otázkach, pričom na vyslovenie súhlasu s medzinárodnou zmluvou je potrebná nadpolovičná väčšina všetkých hlasov (čl. 84 (3) Ústavy SR). Na prijatie ústavy, zmenu ústavy, na vyslovenie súhlasu s medzinárodnou zmluvou, ktorou sa prenáša časť práv SR na EÚ, o vypovedaní vojny inému štátu je potrebná trojpäťtinová väčšina všetkých poslaneckých hlasov (čl. 84 (4) Ústavy SR). Zahraničnopolitické otázky preto často vyžadujú, aby v NR SR za vládny zákon hlasovala aj opozícia. Najmä v prípadoch, keď je potrebný súhlas 3/5 parlamentu. V praxi sa nevyskytol prípad, kedy by vládny zákon o zahraničnopolitickej otázke nebol schválený¹⁷. Konečné schválenie vládnych návrhov potom dokazuje, že legitimizujúca úloha NR SR nie je iba formálna, ale sa prejavuje aj v praxi. V tomto ohľade sa NR SR zhoduje s Parlamentom ČR.

Dôležitý je vzťah parlamentu k vláde. Parlament schvaľuje štátny rozpočet, ktorý navrhuje vláda a rovnako vyslovuje aj dôveru vláde, čím na jednej strane ovplyvňuje finančné možnosti na činnosť aktérov ZP a na strane druhej formálne vyslovuje súhlas s vládou politikou v zahraničnopolitickej oblasti.

Vláda je navrhovateľom medzinárodných zmlúv, vstupu do medzinárodných organizácií, a oboznamuje parlament s obsahom prejednávaných dokumentov (čl. 10b Ústavy ČR, čl. 1 ústavného zákona č. 397/2004 Zb.). Z ministerstiev vytváraných vládou je hlavným partnerom parlamentu MZV, ktoré predstavuje parlamentu víziu a zameranie zahraničnej politiky. Predstavitelia MZV oboznamujú členov parlamentu, najčastejšie na rokovaní výborov, o najaktuálnejších témach zahraničnej politiky. Okrem toho MZV oboznamuje výbory s jednotlivými položkami rozpočtu a záverečného účtu.

¹² Kořan, M. (2010): The Political Context and the Making of the Czech Foreign Policy in 2007 – 2009, s. 37.

¹³ Usnesení ústavnoprávního výboru Poslanecké sněmovny ČR z 67. schůze 2010.

¹⁴ Dokazuje to na vzťahoch Petr Pithart – Lubomír Zaorálek, Lubomír Zaorálek – Přemysl Sobotka, Přemysl Sobotka – Tomáš Vlček, kde pri prvej dvojici dochádzalo k častým spoločným aktivitám, pri druhej dvojici tieto aktivity upadli a posledná dvojica bola znovu aktívna.

¹⁵ V prípade iných zákonov je poslanecká snemovňa schopná prehlasovať zákon schválený alebo neschválený v Senáte.

¹⁶ Zelinka, P. (2007): Parlament jako aktér zahraniční politiky České republiky, s. 128-132.

¹⁷ Príkladom môžu byť: Ratifikácia Lisabonskej zmluvy (2008); schvaľovanie Návrhu na ukončenie pôsobenia príslušníkov ozbrojených síl Slovenskej republiky v operácii Iracká sloboda v Iraku (2007);

Celkovo sa dá povedať, že na jednotlivých úrovniach sú parlamenty SR a ČR v rámci ich statickej roviny rovnaké. Rozdiel v počte komôr, prináša ČR väčšiu kontinuitu – vzhľadom na Senát a spôsob volieb doň. Na úrovni jednotlivca v oboch prípadoch legislatívna iniciatíva členov výborov venujúcich sa zahraničnopolitickým otázkam, bola nízka. Na úrovni výborov má schválenie otázky na tejto úrovni vysokú koreláciu so schválením na úrovni celého parlamentu, vzhľadom na proporčne rovnaké zloženie výboru ako parlamentu. Parlament ako celok potom v oboch republikách svojou činnosťou legitimizoval vládnu politiku.

Prezident a jeho právomoci v ZP

Ústavné zakotvená pozícia a právomoci prezidentov ČR a SR sa v oblasti ZP v zásade nelíšia. Obaja prezidenti sú podľa ústavy hlavou štátu (čl. 54 Ústavy ČR; čl.101(1) Ústavy SR) a reprezentujú štát navonok (čl. 63 Ústavy ČR, čl. 102 Ústavy SR), pričom obaja majú veľkú mieru autonómie v procese tvorby ZP, keďže nie sú zodpovední žiadnej ústavnej alebo politickej autorite. Ďalšie právomoci prezidentov v zahraničnopolitickej oblasti sú určené článkami 102 Ústavy SR a 63 Ústavy ČR. Prezident dojednáva a ratifikuje medzinárodné zmluvy. V oboch krajinách prezident vydal rozhodnutie¹⁸, ktorým právomoci dojednávania medzinárodných zmlúv prenáša na vládu alebo s jej súhlasom na jednotlivých jej členov, a teda v praxi dojednávanie medzinárodných zmlúv vykonáva vláda a prezident sa zúčastňuje len na ich ratifikácii¹⁹. Prezidenti prijímajú, poverujú a odvolávajú vedúcich diplomatických misií, pričom vedúcich zastupiteľských misií prezidentovi odporúča vláda podľa návrhu MZV.²⁰ Prezidenti oboch štátov v svojich právomociach v ZP podliehajú povinnosti kontrasignácie, ktorá vyplýva priamo z ústavy²¹. Znamená to, že prvotnú zodpovednosť za takéto rozhodnutie má vláda²² a aj váha zahraničnopolitického rozhodovania je výslovne na strane vlády. Formálne sú tak obaja prezidenti v oblasti ZP slabými aktérmi. Dôležité sú však práve ich neformálne alebo menej formálne aktivity, pri ktorých prezident nie je ovplyvňovaný politickými ani lobistickými tlakmi²³.

Na to, aby zahraničná politika fungovala konzistentne, je potrebná efektívna komunikácia medzi prezidentom a vládou, hlavne s MZV. Hlavným komunikačným prepojením medzi týmito aktérmi je v oboch štátoch Kancelária prezidenta. Legislatívne je zriadenie a činnosť Kancelárie prezidenta SR určená zákonom č. 16/1993 Z.z. o Kancelárii prezidenta SR v znení neskorších predpisov a zákonom 114/1993 Sb. O Kancelárii prezidenta ČR. Bližšie činnosť kancelárií a ich štruktúru určujú Organizačné poriadky. V ČR tak úlohu komunikácie s MZV má podľa organizačného poriadku Zahraniční odbor, na Slovensku je to Odbor zahraničnej politiky. Vymedzenie činností oboch odborov je skoro totožné. V zásade v oboch štátoch tento odbor v úzkej spolupráci s MZV zhromažďuje, spracováva a vyhodnocuje pre prezidenta informácie o zahraničnej politike štátu a medzinárodných vzťahoch. Z týchto informácií vypracováva pre prezidenta stanoviská, návrhy a odporúčania

¹⁸ Rozhodnutie prezidenta Slovenskej republiky z 29. júna 2001 o prenesení právomoci dojednávať niektoré medzinárodné zmluvy, zákon č. 250/2001 Zbierky zákonov; Rozhodnutie prezidenta republiky ze dne 28. dubna 1993 o sjednávání mezinárodních smluv, zákon č. 144/1993 Sbírky zákonů

¹⁹ Obaja prezidenti môžu toto rozhodnutie zrušiť, ale v praxi k takejto situácii nedošlo.

²⁰ V roku 2004, prezident SR I. Gašparovič nesúhlasil s vymenovaním poslanca a bývalého rektora Univerzity Komenského Ferdinanda Devínskeho na post veľvyslanca v Maďarsku.(Mesežnikov, G. (2009): *Činnosť prezidenta SR Ivana Gašparoviča v rokoch 2004 – 2008.*) V roku 2010 prezident ČR V. Klaus odmietol nominovať ministrom zahraničných vecí navrhnutého Petra Mareše na post veľvyslanca na Ukrajinu.(Kubita, J. (2010): *Velvyslanec v USA bude Gandalovič.*)

²¹ čl. 63, odsek 3 Ústavy ČR; čl. 102, odsek 2 Ústavy SR

²² Müller, D. (2007): *Legislatívny rámec tvorby České zahraniční politiky*, s. 26-27.

²³ Bátora, J. (2004): *Inštitucionálne zázemie zahraničnej politiky SR*, s. 94.

pre zahraničnopolitické aktivity a vystúpenia prezidenta a tlmočí príslušným orgánom a úradom stanoviská a názory prezidenta k zahraničnopolitickým témam, z čoho sa dá usudzovať, že touto činnosťou dokáže ovplyvňovať prezidentov názor.

Prezidenti oboch krajín sa pravidelne stretávajú s ministrom zahraničných vecí, ale aj inými ústavnými činiteľmi a diskutujú o významných zahraničnopolitických udalostiach, čím si vyjasňujú svoje pozície. Stretnutia sa uskutočňujú ad hoc, na základe ústnej dohody, ktorá je spravidla obnovovaná pri každej zmene vlády alebo prezidenta. V ČR počas vlády Topolánka sa však tieto stretnutia prerušili, kvôli sporu medzi prezidentom Klausom a premiérom Topolánkom.²⁴ Kořan dodáva, že neboli ani hlavnou platformou vytvárania konsenzu.²⁵ Neznamená to však, že prestala aj komunikácia medzi kanceláriou prezidenta a vládou respektíve MZV ČR. Na rozdiel od prezidenta SR, zahraničné cesty prezidenta ČR podliehajú schváleniu vládou.²⁶ Nestalo sa však, že by cestu prezidenta vláda neschválila. V roku 2005, však premiér Paroubek vyhlásil, že v prípade, ak sa prezident Klaus nebude v zahraničí vyjadrovať v línii so zahraničnou politikou, obmedzí jeho zahraničné cesty.²⁷

Na základe uvedených informácií možno zhrnúť, že obaja prezidenti majú veľmi podobné postavenie v rámci ZP štátu vymedzenej legislatívnou rovinou. Na základe ich vymedzených právomocí sa formálna úloha prezidentov v ZP týchto štátov dá označiť ako nízka. Napriek tomu ich vystupovanie a názory majú veľký vplyv na to, ako sú tieto štáty vnímané zahraničnými partnermi a svojím akcentom k niektorým témam dokážu ovplyvniť mieru pozornosti, ktorá je im venovaná. Funkcie a výmeny informácií medzi kanceláriou prezidenta a MZV, poprípade medzi prezidentom a ústavnými činiteľmi osobne rovnako v oboch štátoch prebiehajú na rovnakej alebo veľmi podobnej báze.

Ako hlavný faktor vplyvu prezidenta na ZP potom vystupuje do popredia jeho vlastná osobnosť, jeho preferované témy a miera, ktorou sa v hlavných témach ZP zhoduje s líniou vlády, alebo do akej miery prezident svoje názory koriguje, zmierňuje, aby spolu s vládou svojím zahraničným partnerom vysielali konzistentné postoje.

Vláda ako aktér ZP

Nasledujúca časť je venovaná legislatívnym vymedzením pozície vlády ako aktéra ZP. Vzhľadom na obmedzený priestor sa práca nebude hlbšie venovať organizačnému prostrediu MZV a ani problematike postavenia ostatných ministerstiev.

Vláda je ústavne vymedzená ako kolektívny vrcholný orgán výkonnej moci a skladá sa z predsedu, podpredsedov a ministrov. (čl. 67 odsek 1 Ústavy ČR; čl. 108 Ústavy SR). Medzi kompetencie vlády v oblasti ZP, ktoré sú legislatívne (zákon č. 2/1969 Sb., čl. 119 Ústavy SR) zakotvené patria najmä formulácia ZP, rozhodovanie v zbere o návrhoch zákonov, o programe vlády a o jeho plnení, o medzinárodných zmluvách a o bezpečnostných otázkach týkajúcich sa vyslania ozbrojených síl alebo o vyhlásení vojnového stavu. Z tohto vymedzenia jasne vyplýva, že vláda zohráva najdôležitejšiu úlohu v oblasti ZP najmä jej formuláciou. Ako jediná z ústavných orgánov totiž disponuje touto právomocou. Okrem toho má vláda právomoc, bez nutnosti schválenia v parlamente, nadviazať diplomatické styky s inými štátmi. Kořan dodáva, že aj keď nie je zahraničnopolitická agenda v rokovaní vlády na prioritnom mieste, vplyv vlády je v tejto oblasti zásadný. A aby bola ZP vykonávaná

²⁴ Beneš, V. - Braun, M. (2010): The European Dimension of the Czech Foreign Policy, s. 76.

²⁵ Kořan, M. (2007b): Domestic Politics in Czech Foreign Policy: Between Consensus and Clash, s. 36.

²⁶ Vid'. Usnesení vlády České republiky ze dne 22. Května 2000 č. 506 + 2P o koordinaci zahraničních cest členů vlády a o financování vrcholných návštěv.

²⁷ Paroubek tak reagoval na Klausove kritické vyjadrenia voči Ústavnej zmluve EÚ. ČTK, (26.5.2005): *Paroubek pohrozil Kalusovi omezení zahraničních cest.*

bez väčších problémov je nutné, aby neexistovali rozpory v komunikácii medzi rezortmi a úradom vlády, alebo priamo premiérom.²⁸

Na vykonávanie jednotlivých politík, vláda zriaďuje zákonom²⁹ ministerstvá (čl. 79 Ústavy ČR, čl. 122 Ústavy SR) a určuje ich agendu. Za riadenie a za ich činnosť zodpovedá minister. Hlavným aktérom, ktorý vytvára, koordinuje a riadi ZP je MZV. Vo viacerých oblastiach potom MZV spolupracuje s inými ministerstvami.³⁰

Vláda rozhoduje aj o zahraničných cestách predsedu vlády a ministra zahraničných vecí a určuje spôsob financovania týchto ciest a veľkosť delegácie. Keďže MZV je v oboch krajinách zodpovedné za koordináciu zahraničných ciest, práve minister zahraničných vecí, informuje o týchto cestách na zasadnutí vlády. V oboch štátoch sa nestalo, že by nejakú zahraničnú cestu, alebo jej financovanie vláda neschválila.

Obe vlády, aj v ČR aj v SR, rozhodujú v zbere a na prijaté uznesenia je nutný súhlas nadpolovičnej väčšiny jej členov (čl. 76 Ústavy ČR; čl. 118 a čl. 119 Ústavy SR). Nutnosť nadpolovičnej väčšiny hlasov umožňuje, aby sa do konečného uznesenia dostali názory jednotlivých rezortov, z čoho vyplýva, že konečné uznesenie bude závisieť od toho, či je vláda koaličná³¹ a od jednotnosti takejto koalície. Okrem toho, každý návrh musí pred jeho prerokovaním vládou prejsť pripomienkovým konaním³², v ktorom si jednotlivé ministerstvá vyjasňujú svoje stanoviská k danej problematike, zároveň takto prebieha vzájomná kontrola.³³

Spôsob priebehu samotného rokovania v rámci vlády, je daný rokovacími poriadkami. V rámci oboch rokovacích poriadkov je zakotvená možnosť vytvárať poradné orgány, ktorých hlavné úlohy, zloženie a metódy práce určí ich štatút schválený vládou. (čl. IX Rokovacieho poriadku ČR; čl. 17 Rokovacieho poriadku vlády SR) To, aký pomocný výbor vlády sa schválil odzrkadľuje vládne prioritné témy a preferované postupy.³⁴

Z týchto orgánov sa zahraničnopolitickou agendou zaoberajú v ČR: Bezpečnostná rada štátu a Výbor pro Evropskou unii. Na Slovenku sú to obdobné poradné orgány: Bezpečnostná rada štátu a Ministerská rada vlády.

Bezpečnostné rady majú za úlohu koordinovať problematiku bezpečnosti v štáte. Pôvodne Ministerská rada vlády SR pre záležitosti EU (v súčasnosti Ministerská rada) na Slovensku a Výbor pro Evropskou unii v ČR slúžili na stanovovanie a koordináciu pozícií v EÚ. Vznik tohto orgánu a obsadenie jeho jednotlivých postov sa v oboch štátoch spája s prechodom koordinačnej právomoci v oblasti politík EÚ z MZV na tento orgán.

V prípade ČR došlo v roku 2007 zmenou rokovacieho poriadku k presunu agendy EU z MZV na novovytvorený post námestníka ministra pre európske záležitosti³⁵, ktorý sa takto

²⁸ Kořan, M. (2008): Politický kontext a tvorba české zahraniční politiky v roce 2007, s. 21-22.

²⁹ Tzv. kompetenčný zákon. V ČR je to zákon č. 2/1969 Sb. o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR, v SR je to zákon č. 575/2001 o organizácii a činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov.

³⁰ Najčastejšie s Ministerstvom hospodárstva a výstavby SR/ Ministerstvi obchodu a průmyslu ČR

³¹ V SR aj ČR v doterajšej histórii bola nutnosť vytvárať vládne koalície, čo je do veľkej miery determinované pomerným volebným systémom (v SR sa takto volí celý Parlament, v ČR dolná komora parlamentu – Poslanecká sněmovna).

³² Výnimkou sú prípady, kedy predkladaný materiál je nelegislatívnej, nekonceptnej povahy a nezasahuje do pôsobnosti iných orgánov verejnej moci, ani im z neho nevyplývajú úlohy, poprípade ak tak rozhodne vláda. (Jednací řád vlády ČR a čl. 10 odsek 7 Smernice na přípravu a predkladanie materiálov na rokovanie vlády SR)

³³ Gajdoš, M. (2007): Vláda jako aktér zahraniční politiky České republiky, s. 43-44.

³⁴ Ibid., s. 45.

³⁵ O vytvorenie tohto postu sa snažila najmä ODS aby sa dosiahlo sprehľadnenie kompetencií v agende EÚ a zároveň chcela verejnosti ukázať, že otázky EÚ sa nedejú mimo nich, ale že sú súčasťou ich každodenného života. (Kořan, M. (2007b): Domestic Politics in Czech Foreign Policy: Between Consensus and Clash, s. 35.) Hlavným odôvodnením vzniku tohto postu a prislúchajúcej Sekce pro evropské záležitosti bolo blížiacie sa predsedníctvo ČR v EU. Hlavnou úlohou Sekce bola koordinácia vlády pri príprave predsedníctva EÚ, pri

stal prvým podpredsedom Výboru pre EU a minister zahraničných vecí druhým podpredsedom. Rezortné koordinačné skupiny³⁶, dovtedy obsadené pracovníkmi MZV, sa obsadili podriadenými Podpredsedu vlády pre európske záležitosti.³⁷ Výbor pre EU definuje hlavné stratégie a pozície v zásadných otázkach, o ktorých sa rokuje v inštitúciách EU.

V prípade SR ešte pri vzniku Ministerskej rady vlády SR pre záležitosti EU, MZV presadilo také zmeny v navrhovanom štatúte, aby si zachovalo svoju hlavnú koordinačnú úlohu v otázkach politík EÚ.³⁸ Od apríla 2012 bola pôvodná rada vlády začlenená do Ministerskej rady a minister zahraničných vecí sa stal aj podpredsedom vlády. Na základe uznesenia vlády č. 226 z 31. mája 2012 bol zmenený a doplnený zákon č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy, ktorým sa MZV SR nielen premenovalo na Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR ale v rámci svojich kompetencií už zahŕňa aj „koordináciu realizácie politík Európskej únie“³⁹.

Významným dokumentom, ktorý určuje základné smerovanie politík vlády aj oblasti ZP, je programové vyhlásenie vlády. Toto vládna koalícia vytvára po voľbách a predkladá ho parlamentu, ktorý s ním vyslovuje súhlas. V zahraničnopolitickej oblasti je tento dokument dôležitý najmä ako akási forma predlohy, na základe ktorej je potom ZP vykonávaná. V oboch štátoch totiž dlhodobo chýba podrobne spracovaná dlhodobá stratégia ZP.

Premiárska diplomacia

Najviac priamym nástrojom na ovplyvňovanie ZP je diplomacia vykonávaná premiérom. Premiárska diplomacia má však aj svoje obmedzenia a tými je hlavne limitovaný priestor pre jej vykonávanie v rámci celkovej agendy premiéra. Jednak premiér nemá možnosť, na rozdiel od ministra zahraničných vecí, systematicky a kontinuálne pristupovať k nejakej téme alebo krajine. A k tomu je premiér ešte aj vo väčšine tém závislý od konzultantov z úradu vlády, ktorí svojou činnosťou a prípravou podkladov dokážu ovplyvniť charakter agendy premiéra. Rovnako je dôležitá aj úloha MZV, ktoré poskytuje expertné a politické poradenstvo úradu vlády. Preto existuje prepojenie medzi kvalitou komunikácie a koordinácie MZV a úradu vlády a kvalitou diplomacie premiéra.⁴⁰

Záver

Cieľom tejto práce bolo dať odpoveď na výskumnú otázku: Aké je organizačné prostredie ZP SR? Tento cieľ bol napĺňaný pomocou komparácie organizačných prostredí Slovenskej republiky a Českej republiky, s dôrazom na hlavných aktérov a inštitúcie, ktorých postavenie v ZP je vymedzené ústavami týchto štátov.

Zodpovedanie na výskumnú bolo rozčlenené do dvoch základných častí. Prvá, úvodná časť, sa zaoberala základným teoretickým vymedzením témy, prístupov a metód. Základným pre túto prácu je prístup zahraničnopolitickej analýzy a v rámci neho modely byrokratickej politiky a organizačného procesu. Z oboch modelov bol zvolený výskumný rámec, ktorý bol použitý v druhej kapitole.

negociácií Lisabonskej zmluvy a pri celkovom plánovaní českej Európskej politiky.(Beneš, V. - Braun, M. (2010): The European Dimension of the Czech Foreign Policy, s. 74.)

³⁶ Každé ministerstvo vytvára svoju rezortnú koordinačnú skupinu, ktorej úlohou je spolu s inými rezortmi riešiť otázky, ktoré presahujú oblasť jedného rezortu. Na zasadnutí rezortnej skupiny sa vždy zúčastňovali členovia MZV, no postupne sa jednotlivá sektorová politika EU prenáša na ad hoc princípe priamo na jednotlivé rezorty.(Gajdoš, M. (2007): Vláda jako aktér zahraniční politiky České republiky, s. 60.)

³⁷ Kořan, M. (2010): The Political Context and the Making of the Czech Foreign Policy in 2007 – 2009, s. 22.

³⁸ Batora, J. (2004b): Sloveská diplomacia v povstupovom období, s. 92.

³⁹ Zákon č. 575/2001 Z.z. § 14, 2, g.

⁴⁰ Kořan, M. (2010): The Political Context and the Making of the Czech Foreign Policy in 2007 – 2009, s. 29.

Druhá časť sa s ohľadom na kompetencie v ZP vymedzené legislatívou štátov zaoberala postupne postavením parlamentu, prezidenta a vlády v rámci organizačného prostredia ZP. Analyzovala vždy jednotlivé úrovne v rámci vymenovaných inštitúcií, úroveň jednotlivca, úroveň skupiny a úroveň celku a vzhľadom na zvolený rámec, analyzuje nie len statickú rovinu, ktorá je daná legislatívou ale aj dynamickú rovinu, ktorá ukazuje vzťahy medzi jednotlivými aktérmi. Dôležité sú vzťahy jednak v rámci jednotlivej štátnej inštitúcie (napr. parlamentu) ale aj vzťahy voči iným inštitúciám v rámci štátu a úloha, ktorú daný aktér zohráva pri zahraničných stykoch.

Výraznejším, i keď v praxi nevyužitým rozdielom v organizačných prostrediach ZP sledovaných štátov bol vzťah vlády a prezidenta v súvislosti so schvaľovaním zahraničných ciest. V ČR podliehajú zahraničné cesty prezidenta schváleniu vlády, čím si vláda ČR vytvára priestor na usmernenie možných rozdielnych názorov medzi prezidentom a vládou. Dá sa súdiť, že práve tento nástroj môže vláda ČR využiť pri problémoch s konzistentnosťou prezentácie názorov voči zahraničným partnerom. V SR je konzistentnosť ZP navonok pri zahraničných cestách prezidenta odkázaná na konzultácie prezidenta a vládnych činiteľov a spočíva na osobnom uvážení prezidenta.

Komparácia dospela k záveru, že v hlavných aspektoch bola línia vývoja organizačných prostredí ZP SR a ZP ČR rovnaká, čím sa potvrdila aj hypotéza tejto práce. Vzhľadom na tento fakt, by sa ďalšie práce mohli zaoberať práve odpovedaním na otázku prečo. Navyše táto práca sa obmedzila len na niektorých aktérov ZP. Bolo by prínosné rozšíriť analýzu o ďalších aktérov, najmä na ministerstvá pôsobiace v oblasti hospodárstva a obrany a regióny a regionálnych aktérov. Rovnako by bolo potrebné hlbšie analyzovať organizačné prostredie MZV.

Použitá literatúra:

1. ALLISON, G. T. (1971): *Essence of Decision, Explaining the Cuban Missile Crisis*. New York: HarperCollinsPublishers.
2. ALLISON, G. T. - HALPERIN, M. H. (1972): Bureaucratic Politics A Paradigm and Some Policy Implications. *World Politics, Vol. 24* , s. 40-79.
3. BÁTORA, J. (2004): Inštitucionálne zázemie zahraničnej politiky SR. In: Kollár, M.-Mesežnikov, G. (eds.)(2004): *Slovensko 2003: Súhrnná správa o stave spoločnosti* (s. 339 - 350). Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
4. BÁTORA, J. (2004b): Slovenská diplomacia v povstupovom období. In: Duleba, A. - Lukáč, P. (Eds.)(2004): *Zahraničná politika Slovenska po vstupe do NATO a EÚ - Východiská a stratégie*. (s. 85 - 95). Bratislava: Výskumné centrum Spoločnosti pre zahraničnú politiku.
5. BELKO, M. (2007): Ministerstvo zahraničných vecí jako aktér české zahraniční politiky. In Kořan, M. - Hrabálek, M. (2007): *Česká zahraniční politika: atréři, struktura, proces* (s. 73 - 97). Brno: Mezinárodní politologický ústav.
6. BENEŠ, V.- BRAUN, M. (2010). The European Dimension of the Czech Foreign Policy. In: Kořan M. (ed.)(2010): *Czech Foreign Policy in 2007 - 2009: Analysis* (s. 59 - 92). Prague: Institute of International Relations.
7. BREUNING, M. (2007): *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
8. CARR, E. H. (1974): *Twenty Years Crisis, 1919 - 1939: An Introduction to the Study of International Relations*. London: Macmillan Press.

9. ČTK, (26.5.2005): *Paroubek pohrozil Kalusovi omezení zahraničních cest.* [online] Dostupné na internete: < HYPERLINK "http://www.novinky.cz/domaci/57246-paroubek-pohrozil-klausovi-omezenim-zahranicnich-cest.html" http://www.novinky.cz/domaci/57246-paroubek-pohrozil-klausovi-omezenim-zahranicnich-cest.html > (navštívené 13.2.2011)
10. GAJDOŠ, M. (2007): Vláda jako aktér zahraniční politiky České republiky. In: Kořan, M.- Hrabálek, M. (eds.) (2007): *Česká zahraniční politika: Aktéři, struktura, proces.* Brno: Mezinárodní politologický ústav.
11. HALPERIN, M. H. (1974): *Bureaucratic Politics & Foreign Policy.* Whasington: Brookings Institution.
12. HAMMOND, T. H. (May 1986): Agenda Control, Organizational Structure and Bureaucratic Politics. *American Journal of Political Science, Vol. 30, No. 2* , s. 379-420.
13. HILL, C. (2003): *The Changing Politics of Foreign Policy.* New York: Palgrave Macmillan, Ltd.
14. HUDSON, V. M. - VORE, C. S. (1995): *Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow.*[online]. Dostupné na internete: <http://www.scribd.com/doc/12936427/Hudson-Vore-Foreign-Policy-Analysis-Yesterday-Today-And-Tomorrow> (navštívené 12.11.2012)
15. Jednací řád vlády ČR. [online] Dostupné na internete: <http://www.vlada.cz/cz/ppov/lrv/dokumenty/jednaci-rad-vlady-91200/> (navštívené 2.12.2012)
16. KOLLÁR, M. - MESEŽNIKOV, G. (2004): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti.* Bratislava Inštitút pre verejné otázky.
17. KOŘAN, M. (2007a): Struktura a proces zahraniční politiky. In M. Kořan, M. Hrabálek (eds.), *Česká zahraniční politika: Aktéři, struktura, proces.* Brno: Masarykova univerzita.
18. KOŘAN, M. (2007b): Domestic Politics in Czech Foreign Policy: Between Consensus and Clash. *International Issues&Slovak Foreign Policy Affaires* , Vol. XVI (No. 2/2007), 23-45.
19. KOŘAN, M. - HRABÁLEK, M. (2007): *Česká zahraniční politika: aktéři. struktua, proces.* Brno: Mezinárodní politologický ústav.
20. KOŘAN, M. (2008). Politický kontext a tvorba české zahraniční politiky v roce 2007. In: Kořan, M. (ed.) (2008): *Česká zahraniční politika v roce 2007* (s. 13 - 44). Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
21. KOŘAN, M. (2009): Politický kontext a tvorba české zahraniční politiky v roce 2008. In: Kořan, M. (ed.) (2009): *Česká zahraniční politika v roce 2008.* Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
22. KOŘAN, M. (2010): The Political Context and the Making of the Czech Foreign Policy in 2007 - 2009. In: KOŘAN et al.(2010): *Czech Foreign Policy in 2007 - 2009: Analysis.* Prague: Institute of International Relations.
23. KUBITA, J. (2010): *Velvyslanec v USA bude Gandalovič.* [online]. Hn.Ihned.cz.[27.9.2010] Dostupné na internete: < HYPERLINK "http://hn.ihned.cz/c1-46598350-velvyslanec-v-usa-bude-gandalovic" >

- <http://hn.ihned.cz/c1-46598350-velvyslanec-v-usa-bude-gandalovic> > (navštívené: 1.12.2012)
24. MESEŽNIKOV, G. (2009): *Činnosť prezidenta SR Ivana Gašparoviča v rokoch 2004 – 2008*. [online] Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. Dostupné na internete: <http://www.ivo.sk/buxus/docs//Prezident_volby_2009/GASPAROVIC.pdf "http://www.ivo.sk/buxus/docs/Prezident_volby_2009/GASPAROVIC.pdf" http://www.ivo.sk/buxus/docs//Prezident_volby_2009/GASPAROVIC.pdf > (navštívené 1.10.2012)
 25. MORGENTHAU, H. (1948): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
 26. MÜLLER, D. (2007): *Legislativní rámec tvorby České zahraniční politiky*. In: M. Kořan, M. - Hrabálek (eds.) (2007): *Česká zahraniční politika: aktéři, struktura, proces*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
 27. MZV SR, (2008): *Aktuálny ročný komponent výročnej správy MZV SR 2007*.
 28. MZV SR, (2009): *Aktuálny ročný komponent výročnej správy MZV SR 2008*.
 29. MZV SR, (2008): *Úspešné Slovensko v bezpečnom svete - stratégia MZV SR*.
 30. MZV SR, (2012): *Smernica č. 51/2012 – Organizačný poriadok MZV SR*
 31. NRSR, (2011): *Postavenie a právomoci*. [online] Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/default.aspx?sid=predseda/kompetencie>> (navštívené 2. 12. 2012)
 32. Organizační řád Ministerstva zahraničních věcí
 33. Organizačný poriadok Kancelárie prezidenta ČR
 34. Organizačný poriadok kancelárie prezidenta SR
 35. Organizačná štruktúra MZV SR. [online] Dostupné na internete: <http://www.mzv.sk/sk/ministerstvo/organizacna_struktura-organizacna_struktura> (navštívené 10.12.2012)
 36. Príloha č. 2 Organizačného poriadku MZV SR
 37. RHODES, E. (October 1994): *Do Bureaucratic Politics Matter?: Some Disconfirming Findings from the Case of the U.S. World Politics, Vol. 47, No. 1*, s. 1-41.
 38. SIMON, H. (1982): *Modelst of bounded rationality*. Massachusetts: MIT Press.
 39. Smernica MZV SR č. 67/2008 o projektovom riadení.
 40. Smernice na prípravu a predkladanie materiálov na rokovanie vlády SR.[online] Dostupné na internete: <http://www.vlada.gov.sk/data/files/335_smernica-na-pripravu-a-predkladanie-materialov-na-rokovanie-vlady-sr-uplne-znenie.pdf> (navštívení 2.12.2012)
 41. Štatút Ministerstva zahraničných vecí SR.[online] Dostupné na internete: < HYPERLINK "http://www.mzv.sk/sk/ministerstvo/ministerstvo-statut_ministerstva" http://www.mzv.sk/sk/ministerstvo/ministerstvo-statut_ministerstva > (navštívené 2.12.2012)
 42. STERN, E., & VERBEEK, B. (1998). *Whither the Study of Governmental Politics in Foreign Policymaking? A Symposium. Mershon International Studies review*, s. 205-255.

43. Usnesení ústavněprávního výboru Poslanecké sněmovne ČR z 67. schůze 2010. [online] Dostupné na internete: < HYPERLINK "http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=5&ct=615&ct1=2" http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=5&ct=615&ct1=2 > (navštívené 2.12.2012)
44. Usnesení vlády České republiky ze dne 22. Května 2000 č. 506 + 2P o koordinaci zahraničních cest členů vlády a o financování vrchonicích návštěv. [online] Dostupné na internete: < HYPERLINK "http://racek.vlada.cz/usneseni/usnweb.nsf/0/3927323C93BC29BCC12571B600704875" http://racek.vlada.cz/usneseni/usnweb.nsf/0/3927323C93BC29BCC12571B600704875 > (navštívené 12.11.2012)
45. Ústava ČR (zákon č. 1/1993 Sb. v znení neskorších predpisov)
46. Ústava SR (zákon č. 92/1992 Z.z. v znení neskorších predpisov)
47. VILÁGI, A. - BILČÍK, V. (2007): Fungovanie a koordinácia domácich inštitúcií SR v legislatívnom procese Európskej únie: stav, možnosti, odporúčanie. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku.
48. WALTZ, K. (1979): *Theory of international Politics*. New York: McGraw-Hil, Inc.l.
49. Zákon č. 144/1993 Sbírky zákon QUOTE o sjednávání mezinárodních smluv
50. Zákon č. 2/1969 Sb. o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR
51. Zákon č. 250/2001 Zbierky zákonov o prenesení právomoci dojednávať niektoré medzinárodné zmluvy
52. Zákon č. 397/2004 Zb. o spolupráci NR SR a vlády SR v záležitostiach EÚ
53. Zákon č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácií ústrednej štátnej správy, tzv. „kompetenčný zákon“
54. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 350/1996 Z. z.o rokovacom poriadku Národnej rady Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov
55. ZELINKA, P. (2007): Parlament jako aktér zahraniční politiky České republiky. In: M. Kořan, - Hrabálek, M. (eds.) (2007): *Česká zahraniční politika: aktéři, struktura, proces*. Brno: Masarykova univerzita Mezinárodní politologický ústav.

Kontakt

Ing. Mgr. Monika Satková

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b,
852 35, Bratislava
Slovenská republika
E-mail: monika.satkova@euba.sk

Zuzana Slušná

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

INTERKULTÚRNA KOMUNIKÁCIA AKO PREDPOKLAD ÚSPEŠNÉHO NAPLNĀNIA CIEĽOV STRATÉGIÍ REGIONÁLNEHO ROZVOJA

Abstrakt

Globalizácia je procesom viacerých tvárí. V čoraz výraznejšej miere sledujeme, ako sa podieľa na podobe miestnej kultúry. Najmä na tejto rovine sa čoraz intenzívnejšie prejavujú negatívne dôsledky prebiehajúcich zmien: apatia, únava a neochota ľudí podieľať sa na verejnom aj kultúrnom živote občianskeho spoločenstva. Do centra pozornosti odborníkov sa dostali aktivity a stratégie, umožňujúce manažovanie komunitnej súdržnosti na miestnej úrovni a viditeľne zlepšovať kvalitu sociálneho a kultúrneho života. Základom mnohých z uvedených aktivít a stratégií je dialóg, ktorý prebieha vo vnútri spoločenstiev. Na kvalitu sociálneho a kultúrneho života miestnych spoločenstiev výrazne ovplyvňuje **medziskupinovú spoluprácu, založenú na interkultúrnom dialógu.**

Kľúčové slová: miestna kultúra, komunitná súdržnosť, súdržnosť a spolupatričnosť, globalizácia, interkultúrna komunikácia.

Abstract

Globalization is process with several faces. Now we could pursue its far-reaching consequences far more strongly, especially on shape of local culture. Especially at this level is increasingly reflected the negative impact of ongoing changes, namely apathy, fatigue and reluctance of residents and locals to participate in public community life, both social and cultural. Focus of academic interest is headed to the mastering of community cohesion, for the most part on activities and strategies which could visibly improve quality of cultural and social life. The dialogue that takes place inside communities is the basis for many of these activities and strategies. Intergroup cooperation, which is based on intercultural dialogue significantly affects the quality of social and cultural life of local communities.

Key words: local culture, community cohesion, solidarity and participation, globalization, intercultural communication.

Kultúrne aktivity sú nasmerované na celkový rozvoj potenciálu každého jedného človeka. Kevin Robins pripomína, že lokálna kultúra je v porovnaní s globálnou vždy praktická, pretože vychádza z konkrétnej žitej skúsenosti¹. Aktuálne medzinárodné dokumenty a odporúčania ako sú Agenda 21 alebo Rezolúcia OSN „Kultúra a rozvoj“ (2010) prezentujú kultúru ako tzv. štvrtý pilier, o ktorý sa, podobne ako o ekonomicko-hospodársku sféru, ideu sociálnej rovnosti a nevyhnutnosť environmentálnej rovnováhy, opierajú stratégie regionálneho rozvoja. Ak predchádzajúce desaťročia zvyčajne zdôrazňovali nevyhnutnosť vzájomnej odlišnosti, **v súčasnosti sa pozornosť zameriava na zviditeľnenie princípov, ktoré sú podmienkou pocitovania spolupatričnosti a súdržnosti:** spoločných hodnôt, predstáv, presvedčení, „spoločných vízií“ a cieľov.

¹ ROBINS, K. – MORLEY, D.: Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries. Taylor & Francis E-Library. 2002. ISBN 0-203-73121-2.

Interkultúrna komunikácia: predpoklad spolupráce v občianskych demokraciách

Analýzy a štúdie upozorňujú, že globalizácia, rozširovanie možností mobility ľudí a informácií, ako aj zdokonaľovanie komunikačných prostriedkov ovplyvňujú každodenný život v čoraz výraznejšej miere. Globálnu ekonomiku spotreby sprevádza nielen radikálna diferenciacia pracovných podmienok ale aj demografické zmeny (starnutie populácie, rastúci podiel bezdetných manželstiev, posun veku prvoroďčiek, zvyšovanie podielu matiek-samoživiteliek). Prehlbujúca sa stratifikácia spoločnosti a nerovnomerné prerozdelenie zdrojov vedie k skupinovému deklasovaniu ako aj k marginalizácii (dokonca až ku ghettoizácii) lokalít či regiónov. Výskumy v rámci Európskeho spoločenstva (EUROBAROMETER) dokazujú, že vo všetkých európskych štátoch narastajú kultúrne aj sociálne rozdiely medzi „kozmpolitnými“ obyvateľmi, ktorí reprezentujú „tú lepšiu“ tvár súčasných procesov a tími „dole“, ktorí sú procesmi reštrukturalizácie priemyslu, deindustrializáciou a ekonomickou krízou v čoraz väčšej miere ohrození.

Hoci partikularizácia a trieštenie predstavuje globálny, celosvetový trend, jeho dôsledky sa výrazne prejavujú najmä v podmienkach miestnej kultúry ako renesancia záujmu o obývaný priestor, s dôrazom na jeho dimenzie sociálne a kultúrne. Ľudia kultúru čoraz intenzívnejšie vnímajú ako nenahraditeľný fenomén, zaisťujúci a umožňujúci bohatý a plnohodnotný život a uspokojujúci aj potrebu každodenných sociálnych kontaktov. Jedným z pozitívnych dôsledkov lokálpatriotizmu je zvyšujúci sa záujem občanov o participáciu na verejnom občianskom živote, záujem o využívanie občianskych práv a slobôd a snaha o neustále zlepšovanie životných podmienok. Lester Salamon prirovnal nárast záujmu o veci verejné v prostredí miestnej kultúry ku „globálnej revolúcii“².

Základom kultúry každého jedinečného spoločenstva je **sociálna skúsenosť**, ktorú spoločenstvo zdieľa, rešpektuje, a v prípade funkčnosti si niektoré špecifické informácie vo forme vzorcov jednotlivé generácie medzi sebou ďalej odovzdávajú ako súčasť tradície alebo sociálneho pamätania. Ďalšou špecifickou charakteristikou kultúry je aj to, že vyžaduje vedomú účasť subjektov – participáciu, spoluzdieľanie. Pre každé sociálne spoločenstvo majú nezastupiteľný význam aktivity a činnosti, zamerané na ostatných členov spoločnosti, nakoľko iniciujú, vytvárajú či „provokujú“ k vzájomnému dialógu, spoluúčasti, participácii alebo umožňujú uvedomenie si vzájomnej spolupatričnosti.

Pre súdobú spoločnosť je dôležitým faktorom, okolo ktorého je možné zjednotiť či stmeliť sa, verejné dianie.³ „Verejné“ a „verejnosť“ ako aktér verejného diania predstavujú oblasť, ktorá je „spoločná“ pre všetkých a zároveň je oblasťou, ktorá sa neustále ustanovuje a deje: verejnosť nikdy nie je finitný a hotový fenomén. Verejnosť ako typ nezastupiteľného aktéra občianskej demokracie **musí byť neustále ustanovovaná a obnovovaná. Verejnosť** ako typ sociálnej štruktúry nie je vnútorne jednoliatym celkom občanov – je vnútorne diferencovaná a štruktúrovaná. Podľa zamerania aktivít, inštitúcií alebo príslušnosti k sociálnym vrstvám existujú rôzne skupiny verejnosti.

Na iniciovanie a pretrvanie vedomia konať „vo verejnom záujme“ sú nevyhnutné adekvátne podmienky, najmä **vedomie spoločenstva**, vytvárané a zviditeľňované cez samotnú kultúru, **teda primárne fungujúcou interkultúrnou komunikáciou**. Jedným zo základných znakov aktívnej verejnosti je schopnosť participácie. Je spojená s dobrovoľnými aktivitami a prejavmi, ktoré smerujú k priamemu ovplyvňovaniu verejného diania. Aktívna

² SALAMON, L.: Globálna revolúcia v združovaní. IN: ONDRUŠEK, D. et al: Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie. Bratislava: Centrum prevencie a riešenia konfliktov, 2000, ISBN 80-968095-3-9, s. 11.

³ PRUDKÝ, L.: Veřejnost a participace na veřejných aktivitách. IN: FRIČ, P. – NEKOLA, M. – PRUDKÝ, L.: Veřejnost a elity jako aktéři modernizace. Studie CESES 9/2005. Praha: CESES, 2005, ISSN 1801-1519, s. 38-65. Dostupné na www.ceses.cuni.cz.

participácia môže spoločenstvu priniesť množstvo výhod v občianskom, hospodárskom, ale aj sociálnom a kultúrnom živote. Fungujúca verejnosť je špecifická tým, že sa aktívne podieľa na verejnom živote: politickom, spoločenskom, občianskom aj kultúrnom.

Princípy, od ktorých sa odvíja **občianska a demokratická spoločnosť**, garantujú, že napriek vzájomnej odlišnosti nesmie byť nikomu odopieraný prístup k účasti na verejnom živote z dôvodov etnických, národnostných, vekových, z dôvodu pohlavia, rasy, politickej alebo sexuálnej orientácie. Okrem rovnosti pred zákonom a rovnosti príležitostí patrí medzi dôležité princípy občianskej demokracie vytvorenie a udržanie podmienok pre úplnú a dobrovoľnú participáciu jednotlivca na aktivitách a daniach spoločenstva, s ktorým sa pozitívne identifikuje.⁴ Napriek vzájomným rozdielom musia občania navzájom spolupracovať a komunikovať s ohľadom na spoločný, tzv. verejný záujem. Súčasťou spoločného záujmu sú nielen občianske cnoti, ale aj verejné dobro, vzájomná dôvera a participácia. Participáciu nie je vhodné vnímať iba ako využitie volebného práva alebo možnosť zapojiť sa do aktivít politických strán. **Spája sa s aktívnou a efektívnou účasťou na spoločnom konaní a rozhodovaní, ako aj s využívaním individuálnych schopností a spôsobilostí pre dobro spoločenstva. Participácia vychádza z ochoty, odhodlania a aktívneho záujmu o problémy spoločenstva.**⁵ Spoločenstvo, ktoré stráca schopnosť deklarovať spoločný konsenzuálny verejný záujem, stráca svoju vnútornú súdržnosť a životaschopnosť.

Medzi kľúčové princípy občianskych demokracií patrí aj hľadisko verejnej prospešnosti. Kritériom hodnotenia verejnoprospešného účelu nie je hľadisko ekonomickej výnosnosti, ale naplnenie vytýčených cieľov, ktoré presahujú záujmy jedného človeka alebo jedinej skupiny.⁶ Verejná prospešnosť je základným mechanizmom spolkových a združovacích aktivít, založených na spoločnom záujme a vzájomnej podpore členov (profesijné združenia, klubové aktivity, spolková činnosť a podobne). Verejnoprospešné aktivity sú výraznejšie cielené na spoločenstvá a spoločenské skupiny alebo špecifické skupiny ľudí, ktorí potrebujú pomoc. Marie Dohnalová⁷ považuje za naj **dôležitejšie znaky verejnoprospešných aktivít** 1. ich iniciovanie „zdola“, dobrovoľnou a spontánnou iniciatívou občanov; 2. úžitok a prospech smeruje k občanom miestneho spoločenstva, regiónu či štátu 3. ich súlad s verejným záujmom a viditeľný podiel na verejnom dobre. V konečnom dôsledku sú funkčné a hodnotné pre celú spoločnosť, pretože z ich uskutočnenia profitujú širšie cieľové skupiny, ktoré mieru dodržania stanovených cieľov kontrolujú.

Dôležitou súčasťou aktívnej občianskej participácie je komunikácia v rámci verejnosti ako pluralitného a vnútorne rozmanitého celku. Najviditeľnejšie sa princípy interkultúrnej komunikácie prejavujú v každodenných aktivitách spoločenstiev **v situáciách, predpokladajúcich vzájomný konsenzus** vnútorne (kultúrne, sociálne, etnicky, nábožensky...) diferencovanej verejnosti: v otvorenom rozhodovaní, kedy je občan partnerom verejných autorít; v upevňovaní sociálnych aj občianskych vzťahov v spoločenstve; v generovaní nových nápadov, v odhaľovaní skrytých problémov; v získavaní

⁴ JOHN, G.: Democratic Participation in Education and Training. General Report DECS/CIT (98) 44. Strasbourg 1999, s. 34; AUDIGIER, F.: Project „Education for Democratic CITIZENSHIP“. Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship. DGIV/ EDU/CIT (2000) 23, Strasbourg 2000.

⁵ BÚTOROVÁ, Z. – GYARFÁŠOVÁ, O.: Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. Sociológia 42, 2010, č. 5, s. 449-450.

⁶ MARČEK, E., ed.: Verejná prospešnosť: Legislatíva a prax. Verejný záujem a verejná prospešnosť v legislatíve a praxi orgánov verejnej správy. Nadácia Otvorenej spoločnosti – Open Society Fund a Fórum donorov. Bratislava: Vydavateľstvo Pozsony, 2006, ISBN 80-967009-7-9.

⁷ DOHNALOVÁ, M.: *Občiansky sektor*. DOHNALOVÁ, M.– MALINA, J. – MÜLLER, K.: Občianska spoločnosť. Minulosť – súčasnosť – budúcnosť. Brno: Masarykova univerzita, 2003, ISBN 80-210-3180-8, s. 57-60; DOHNALOVÁ, M.: Verejný priestor a dobrovoľnícke organizácie. IN: Lidé města č. 7, 2005, 2 (16). Dostupné na <http://lidemesta.cz/index.php?id=28&issue=380>

verejnej podpory pre konsenzuálne prijaté rozhodnutia. Verejná participácia je v súčasnosti jedným z hlavných predpokladov plánovania projektov s rozvojovým potenciálom. **V naznačenom kontexte je možné spôsobilosti a kompetencie, nevyhnutné pre interkultúrnu komunikáciu, vnímať ako predpoklad úspešného verejného pôsobenia v globalizovanom, kultúrne a sociálne pluralitnom a rozmanitom prostredí a to najmä v prípade, ak verejne konajúca osoba otvorene zastrešuje svoje konanie verejnoprospešnosťou.**

Kultúra ako mäkký faktor regionálneho rozvoja

Každá miestna kultúra predstavuje jedinečný a neopakovateľný systém, viazaný na konkrétny priestor a jeho environmentálne podmienky, konkrétne zoskupenie ľudí, konkrétny étos. Kultúrne systémy viazané na konkrétne sídelné spoločenstvo (**miestna kultúra**) majú s národnou kultúrou množstvo spoločných znakov a v niektorých sa môžu odlišovať. Miestne kultúrne systémy sú rovnako dynamický a premenlivý jav, ako celá kultúra. Najčastejšie existujú vo vnútri národnej kultúry a s národnou kultúrou komunikujú. Miestne kultúry predstavujú relatívne autonómne systémy: spôsob života ľudí v určitej lokalite je adaptáciou na jedinečné, v mnohých prípadoch neopakovateľné kultúrne, historické, spoločenské a geografické špecifiká. Prejavy a charakteristické znaky miestnej kultúry sú viazané na konkrétne teritórium. Sú priestorovo a časovo ohraničené. Miestna kultúra je špecifická a jedinečná konkrétnymi a konkretizovateľnými znakmi a prejavmi spôsobu života. **Sociálny a kultúrny potenciál spoločenstva je neprenosný:** môže byť rozvíjaný a kultivovaný, ale môže aj zaniknúť. Ovplyvňuje ho podnikateľské prostredia a ústretovosť orgánov verejnej správy, ale aj úroveň využitia jedinečnosti a neopakovateľnosti miesta (génus loci), potenciálu jeho obyvateľov a verejne prejavovaná spokojnosť obyvateľov.

Aktuálne nadnárodné strategické plány (Agenda 21) zdôrazňujú, že riešenie globálnych problémov je nevyhnutné začať na miestnej úrovni. **Cieľom pokračujúceho rozvoja nie je len finančná prosperita, ale najmä citel'né zlepšovanie kvality života: zdravá, bezpečná, tolerantná a kreatívna spoločnosť.** Kultúra prestupuje všetky oblasti ľudského bytia: je mostom medzi ekonomicko-hospodárskou sférou, sociálnou rovnosťou a environmentálnou rovnováhou. Ekonomický a hospodársky rozvoj má pre spoločenstvo rovnaký význam a funkciu ako rozvoj environmentálnej, kultúrnej a sociálnej sféry. Jordi Pascual i Ruiz zdôrazňuje, že nové vnímanie kultúry predpokladá zmenu prístupu miestnych samospráv.⁸

Kultúrny potenciál sa prejavuje špecifickými generovanými hodnotami, ako sú pamäť, tvorivosť, ritualita, krása, rozmanitosť a podobne. Pre potreby praxe odborníci navrhli model, ktorý rozlišuje **štyri základné sféry** kultúrneho potenciálu: 1. **hmotný majetok spoločenstva** (kultúrne a historické dedičstvo, pamiatkové objekty, predmety kultúrnej hodnoty a podobne; genius loci a jedinečnosť kultúrnej krajiny; verejné priestory ako miesta stretávania, zdieľania a participácie; verejné umelecké a kultúrne aktivity), 2. **príležitosti na účasť na kultúrnom živote** (spoločenské príležitosti ako aj príležitosti na vzdelávanie, zdokonaľovanie schopností a kultiváciu), 3. **sféra médií:** pretože zvyšujú informovanosť obyvateľov, prezentujú stratégie a ciele, spolukreujú verejnú mienku, iniciujú záujem obyvateľov a 4. **politika podpory a ústretovosti na strane orgánov samosprávy.**

⁸ PASCUAL I RUIZ, J.: On Citizen Participation in Local Cultural Policy. Development for European Cities. IN: PASCUAL I RUIZ, J.– DRAGOJEVIC, S.: Guide to Citizen Participation in Local Cultural Policy Development for European Cities. European Cultural Foundation, Interarts Foundation, ECUMEST Association. Bucharest: Smart Printing, 2007, s. 15.

Metodické materiály európskeho spoločenstva upozorňujú, že kultúrne aktivity presahujú do všetkých verejných sfér a možno ich úspešne využiť najmä pri rozvoji kultúrnych, historických a spoločenských hodnôt, oživovaní občianskej angažovanosti (iniciovanie aktivity obyvateľov, zvyšovanie ochoty podieľať sa na verejnom a občianskom živote lokality) a pri zabezpečovaní primeraného a plnohodnotného života všetkých skupín obyvateľstva (seniorov, hendikepovaných, menšín, rodín s deťmi). Odporúčania smerom do praxe zdôrazňujú, že stratégie regionálneho rozvoja by vo sfére kultúry nemali prehliadať niektoré špecifické oblasti⁹. Osobitá pozornosť je venovaná udržateľnosti priaznivej a podnetnej kultúrnej a sociálnej klímy:

- vytvárať a podporovať identifikáciu obyvateľov s miestnym kultúrnym a sociálnym prostredím,
- ochraňovať hmotné a nehmotné dedičstvo spoločenstva a venovať pozornosť jedinečným prejavom miestnej kultúry, ako sú remeslá či unikátne technológie a postupy,
- podporovať dialóg medzi kultúrne rozmanitými miestnymi spoločenstvami v duchu princípov kultúrneho pluralizmu,
- využívať potenciál kreatívnych odvetví v ich rozmanitom spektre: všímať si a podporovať nielen komerčné a ziskové tovary, ale neprehliadať ani sféru tzv. vysokej kultúry, v ktorej sa generujú špecifické expresívne hodnoty,
- funkčnejšie využívať potenciál kultúrnej turistiky.

Kultúra ponúka dostatok príležitostí a možností na generovanie zisku nielen vo forme sociálneho či kultúrneho kapitálu, ale aj špecifickým prostredím na podnikanie v rámci tzv. kreatívnej ekonomiky. Ponuka kultúrnych aktivít a pestrosť kultúrneho života výraznou mierou prispieva k celkovej atraktivite miestnej kultúry. **Kultúra nebude štvrtým pilierom rozvoja miest a regiónov automaticky.** Dosiahnutie uvedeného cieľa je výsledkom dlhodobého, systematického a cieleného úsilia a aktivity aktérov miestnej kultúry. Kultúrny a sociálny život musí zohľadňovať potreby a požiadavky miestneho spoločenstva a zároveň rešpektovať aktuálne ciele národných a nadnárodných stratégií (Národný strategický referenčný rámec, operačné programy EÚ). Miestna samospráva môže podporovať aktívnu participáciu občanov na verejnom a kultúrnom živote napríklad využívaním dobrovoľníctva či stratégií kultúrnej animácie.

Priaznivú a podnetnú sociálnu klímu podnecuje „ozdravovanie“ hodnotového rebríčka na konzum orientovanej spoločnosti prezentovaním kultúrnych hodnôt a včleňovaním kultúrnych hodnôt do hodnotových preferencií obyvateľstva rôznymi neformálnymi edukačnými aktivitami. Medzi nezastupiteľné predpoklady participácie, spolupráce a interkultúrneho dialógu patrí aj utužovanie sociálnej súdržnosti miestneho spoločenstva. Kultúrny a sociálny život obohacuje vytváranie podmienok na udržanie a kreatívne rozvíjanie jedinečných a výnimočných miestnych kultúrnych tradícií a miestneho kultúrneho dedičstva ako aj upevňovanie vedomia potreby ich zachovania pre ďalšie generácie. Spoluprácu a participáciu miestneho spoločenstva je vhodné upevňovať aj prostredníctvom aktivít, ktoré rozvíjajú kultúrne povedomie a kultúrne kompetencie miestneho spoločenstva, pretože v konečnom dôsledku prispievajú k zlepšovaniu kvality ľudských zdrojov. Medzi odporúčané stratégie patrí aj využívanie miestnych kultúrnych tradícií pri budovaní zdravého

⁹ Culture: The Fourth Pillar of Sustainability, CECC – Cultural Research Salon, SFU, March 31, 2006; Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development. UCLG's Committee on culture 2011 – 2013 – Programme United Cities and Local Governments. Agenda 21. December 2010, s. 5; NURSE, K.: Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development', *Small States*. No. 11. 2006, s. 28-40; HAWKES, J.: *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's essential role in public planning*. Common Ground Publishing & Cultural Development Network (Vic). Melbourne, 2001, ISBN 86335-049-7.

lokálpatriotizmu a kultúrnej identity nezaťaženej šovinizmom a xenofóbiou. Nezanedbateľným faktorom je aj vhodné zázemie: zlepšovanie kultúrnu infraštruktúry a zvyšovanie atraktivity a príťažlivosti lokality pre kultúrny turizmus.

Súdržnosť' spoločenstva a interkultúrna komunikácia

Základom sociálnej ukotvenosti sú vzťahy vytvorené v primárnych socializačných kolektívoch – od rodiny cez rôzne sociálne spoločenstvá – umocnené sociálnou identifikáciou. Emocionálne pozitívne **stotožnenie sa so sociálnym a kultúrnym prostredím sa prejavuje** nielen identifikáciou, ale aj **participáciou**, zapájaním sa do diania v lokalite a komunite. Fungovanie samosprávy spoločenstva na demokratizačných princípoch kráča ruku v ruku so súdržnosť'ou prvkov, s potrebou začleniť sa do spoločenstva (lokálnej komunity). Dialóg musí prebiehať nielen medzi „národnými kultúrami“, ale aj **vo forme kultivovanej interkultúrnej komunikácie najmä vo vnútri všetkých kultúrnych mikrosystémov**, nakoľko kultúrne skupiny a celky sa od seba vždy oddeľujú aspoň symbolickými hranicami. Priaznivé a podnetné sociálne prostredie je kontextom, ktorý „vyzýva“ k sociálnej participácii a „uľahčuje“ sociálne praktizovanie verejnoprospešných cieľov. Odborníci identifikovali, že dôležité oporné princípy sociálne podnetného prostredia predstavujú **pocity včlenenia, participácie a zdieľania**, ktoré musia byť v sociálnych interakciách, vo vzájomnom dialógu všetkých participujúcich zažívané, ustanovované a obnovované. Ako **špecifická forma sociálnu kapitálu** sa súdržnosť' prejavuje vysokou mierou sociálnych interakcií vo vnútri primárnych socializačných prostredí: rodiny, susedstiev a komunity. Oporou funkčných sociálnych vzťahov sú väzby k miestu, dôležitý faktor teda predstavuje priestorová identita. Riešenia vzniknutých problémov vychádzajú zdola, vyžadujú konkrétnu akciu, nie administráciu. Keďže pocity súdržnosti nie je možné nanútiť zhora, je potrebné identifikovať stratégie, ktorými je možné manažovať pocity súdržnosti a spolupatričnosti „zdola“. Rastie **význam medziskupinovej spolupráce, založenej na interkultúrnom dialógu**. Človek sa sociálnym a kultúrnym konaním vždy obracia na iných a smerom k iným, „vynucuje“ si reakciu vo forme odpovede. Pocity súdržnosti nie je možné nanútiť zhora, je potrebné identifikovať stratégie, ktorými je možné manažovať pocity súdržnosti a spolupatričnosti „zdola“. Rastie **význam medziskupinovej spolupráce, založenej na interkultúrnom dialógu a podnecovanej stratégiami kultúrnej a sociálnej animácie**. Predstavuje jednu z možných, na dialógu vystavaných stratégií, ktorá umožňuje priviesť kultúru k čo k najväčšiemu počtu aktérov a zároveň im umožní na nej aktívne participovať.

V uvedenom kontexte získali v stratégiách a politikách regionálneho rozvoja nový význam a dôležitosť špecifické **aspekty intrakultúrnych väzieb vo vnútri spoločenstiev**. Ted Cantele ich vo svojich prácach nazáva komunitnou kohéziou/súdržnosť'ou¹⁰. Vnútorňá súdržnosť' spoločenstva je prezentovaná jeden z tzv. mäkkých faktorov regionálneho rozvoja. Mäkké faktory regionálneho rozvoja predstavujú pozitívny dôsledok dlhodobého a cieľavedome realizovaných aktivít, ktoré majú spoločného menovateľa: rovnomerné rozvíjanie kultúrnej a sociálnej dimenzie spolu s hospodárskou a ekonomickou. **Základom komunitnej súdržnosti sú väzby** vo vnútri sociokultúrneho celku – **intrakultúrne väzby**. V praktických, každodenných situáciách sa prejavujú ako emocionálne priaznivé väzby medzi členmi spoločenstva. Spoločenstvo svoju vnútorňú súdržnosť' prejavuje aj vtedy, ak ako vnútorne diferencovaný, kultúrne pluralitný a často aj partikularizovaný celok (politicky, sociálne, etnicky, konfesijné a pod.) dokáže identifikovať faktory, ktoré umožňujú zjednotiť sa, nasmerovať sa k spoločnému cieľu alebo zdieľa(teľ)nej vízi. Najčastejšie sú základom projektov, orientovaných do budúcnosti, **spoločné hodnoty, predstavy a presvedčenia**, ktoré

¹⁰ CANTLE, T.: Community Cohesion: A New Framework for Race and Diversity. Houndmills: Macmillan Publishers, 2001 (2008²), ISBN 978-80-230-21673-0.

vytvárajú základ „spoločnej vízie“ a konkretizujú „spoločne zdieľateľné“ (ciele, morálne princípy, kódy správania).

Medzi najčastejšie **rizikové faktory komunitnej súdržnosti** patria najmä partikularizácia, polarizácia a segregácia (a iniciatívy ich posilňujúce), upevňovanie vedomia „paralelných existencií“ (priestorových, časových), ignoracia, strach, démonizácia ktoréhoľvek kultúrneho či sociálneho mikrosveta. Vytvárajú napätie, ktoré často vyústi do všeobecných konfliktov a hrozieb, ktorých nebezpečenstvo umocňuje neformálna sociálna kontrola, ambivalentné vodcovstvo a nejasná/nešpecifikovaná vízia. Nakoľko napätie a konflikty môžu z roviny komunitnej a miestnej prerásť „do niečoho väčšieho“, čoraz väčší význam získavajú investície do ľudského kapitálu. Nielen do ľudí, ktorí sa priamo podieľajú na administratívne a riadení miestnej komunity, ale v prvom rade rovnocenné (alebo aspoň spravodlivo prerozdelené) investície do ľudského a sociálneho kapitálu komunity, z ktorého komunita pozostáva.

Napätie a konflikty môžu z komunitnej a miestnej roviny prerásť „do niečoho väčšieho“, čoraz väčší význam získavajú investície do ľudského kapitálu. Nielen do ľudí, ktorí sa priamo podieľajú na administratívne a riadení miestnej komunity, ale v prvom rade rovnocenné (alebo aspoň spravodlivo prerozdelené) investície do ľudského a sociálneho kapitálu komunity, z ktorého komunita pozostáva. Aj v tomto kontexte sa nanovo a omnoho intenzívnejšie ukazuje význam primárnych socializačných prostredí.

Využívanie potenciálu kultúry pre verejné dobro a verejný záujem

Komplexnejšie a metodickéjšie **využívanie potenciálu kultúry pre verejné dobro** je aj východiskom globálnych smerovaní (Rezolúcia OSN „Kultúra a rozvoj“, 2010), aktuálnych kultúrno-výchovných metód (kultúrna a sociálna animácia) a mnohých iniciatív občianskeho (tretieho) sektora. Aj v hospodárskej sfére sa čoraz výraznejšie zdôrazňuje prínos kultúry k miestnemu a regionálnemu rozvoju, o čom svedčia programy Kohézneho fondu a Európskeho fondu regionálneho rozvoja, ako aj legislatívne nariadenia v rámci politiky súdržnosti na obdobie 2014 – 2020.

Aktuálne nadnárodné strategické plány (Agenda 21) zdôrazňujú, že riešenie globálnych problémov je nevyhnutné začať na miestnej úrovni. **Cieľom pokračujúceho rozvoja nie je** len finančná prosperita, ale najmä citel'ne zlepšovanie kvality života: **zdravá, bezpečná, tolerantná a kreatívna spoločnosť**. Kultúra prestupuje všetky oblasti ľudského bytia: je mostom medzi ekonomicko-hospodárskou sférou, sociálnou rovnosťou a environmentálnou rovnováhou. Ekonomický a hospodársky rozvoj má pre spoločnosť rovnaký význam a funkciu ako rozvoj environmentálnej, kultúrnej a sociálnej sféry. Jordi Pascual i Ruiz zdôrazňuje, že nové vnímanie kultúry predpokladá zmenu prístupu miestnych samospráv.¹¹

Mnohé obce a mestá majú vypracované strategické dokumenty na zlepšovanie sociálneho a kultúrneho potenciálu. Metodické materiály európskeho spoločenstva upozorňujú, že kultúrne aktivity presahujú do všetkých verejných sfér a možno ich úspešne využiť pri rozvoji kultúrnych, historických a spoločenských hodnôt, pri oživovaní občianskej

11 PASCUAL I RUIZ, J.: On Citizen Participation in Local Cultural Policy. Development for European Cities. IN: PASCUAL I RUIZ, J.– DRAGOJEVIC, S.: Guide to Citizen Participation in Local Cultural Policy Development for European Cities. European Cultural Foundation, Interarts Foundation, ECUMEST Association. Bucharest: Smart Printing, 2007, s. 15.

angažovanosti (iniciovanie aktivity obyvateľov, zvyšovanie ochoty podieľať sa na verejnom a občianskom živote lokality) ale aj pri zabezpečovaní primeraného a plnohodnotného života všetkých skupín obyvateľstva (seniorov, hendikepovaných, menších, rodín s deťmi).

Spokojnosť s kultúrnym a spoločenským prostredím ako signál kvality života

Spokojnosť s verejným kultúrnym životom miestneho spoločenstva je cieľ, na ktorý zameriavajú praktické úsilie všetci aktéri kultúrneho života (jednotlivci, miestne spolky a občianske združenia, volení reprezentanti miestneho spoločenstva, inštitúcie a organizácie a podobne). Novými prioritami kultúrnych stratégií a kultúrnych politík je **zlepšovanie kvality kultúrneho života rozvojom kreativity, využívaním potenciálu kultúrnej tradície a prehĺbovaním sociálnej a komunitnej súdržnosti**.

Kultúrne aktivity prinášajú pocit seberealizácie, vnútornej integrity a zmysluplnosti, pocit spolupatričnosti a spolubytia, možnosť komunikovať s ostatnými a vytvárať spoločné dielo, naberať skúsenosti a vedomosti, zručnosti.¹² V konečnom dôsledku obohacujú nielen tých, ktorí sa na aktivitách či podujatiach pravidelne zúčastňujú, ale celé miestne spoločenstvo. K atraktivite miestneho prostredia pre obyvateľov prispieva pestrosť a diferencovanosť kultúrneho života, ďalej rozsah a kvalita ponuky kultúrnych a voľnočasových aktivít sídla, ako aj vytváranie príležitostí na kreativitu a aktivitu. Dôležitým predpokladom zvyšovania kvality kultúrneho života je **vytvorenie sociálnych a kultúrnych návykov** zúčastňovať sa na formálnych aj neformálnych občianskych, kultúrnych a vzdelávacích aktivitách. Rovnako je dôležité iniciovaný záujem stále oživovať a upevňovať. Pozitívne vnímanie regiónov a miest je dané nielen demografickými ukazovateľmi, ale aj manifestovanými a viditeľnými sociálnymi väzbami a každodenným sociálnym správaním. Ingo Mörth a Alfred Smudits vo svojich prácach upozornili, že o „životnom štýle“ je možné uvažovať nielen s ohľadom na jednotlivca, ale aj v kontexte miestnej a regionálnej kultúry. Rozlišujú tri základné typy zriaďovateľských subjektov kultúrnych a osvetových zariadení:

1. obce a mestá, v ktorých je silná a kontinuálne pretrvávajúca tradícia podporovať kultúrne a umelecké aktivity, medzi nimi aj alternatívne a inovatívne;
2. obce a mestá, ktoré sa snažia umeleckými a kultúrnymi aktivitami inovovať a oživiť ponuku aktivít napríklad s cieľom podporiť iné formy priemyslu (najmä kultúrny turizmus);
3. obce a mestá, v ktorých kultúrne aktivity prebiehajú podľa tradíciu overeného „kalendára podujatí“ s vyprofilovaným variantom každodennej kultúry.

V mnohých obciach prejavuje lokálne zastupiteľstvo ambíciu zvýšiť príťažlivosť lokality či už s ohľadom na rezidentov, alebo turistov (kultúrnych, zážitkových) budovaním reprezentatívnej kultúrnej infraštruktúry alebo snahou oživiť a obohatiť kultúrny a umelecký život o inovatívne a alternatívne formy kultúry a umenia.

Kultúrne a osvetové zariadenia v zriaďovateľskej pôsobnosti rôznych stupňov verejnej správy **ponúkajú profesionálne, metodicky a organizačne pripravené projekty a aktivity**. Na kvalite a širokej ponuke aktivít a služieb sa výraznou mierou podieľa „dobré meno“ subjektu, ktoré môže fungovať ako značka – mnohé kultúrne a osvetové zariadenia majú na základe svojej overenej činnosti a množstva spokojných klientov solídny **branding**. Jednou z najsilnejších stránok sú nepochybne kreatívni ľudia a ich dlhoročné skúsenosti s realizáciou rôznorodých kultúrnych projektov. Nedostatočné platové ohodnotenie je však zároveň

¹² Správa Expertného seminára Príspevok kultúry v boji proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu. Brusel, 18. a 19. októbra 2010. Dostupné na <http://www.culture.gov.sk/sekcie/kultura-znevychodnenych-skupin-obyvateľstva/boj-proti-chudobe-a-socialnemu-vyluceniu-v-oblasti-kultury/seminar-o-boji-proti-chudobe.rtf>.

výrazne demotivujúcim faktorom. Za výrazné pozitívum, a teda aj za faktor konkurencieschopnosti môžeme považovať solídne vybudovanú a podchytenú **základňu dobrovoľníkov**: napriek tomu, že v mnohých prípadoch ide o úspešných profesionálov s dlhoročnými skúsenosťami s realizáciou rôznorodých kultúrnych projektov, ponúkajú svoj voľný čas, tvorivú energiu ako schopnosti a vedomosti (často aj vlastné know-how) **bez nároku na honorár**.

Aktuálne dokumenty Európskej komisie, venované problematike kultúry, zdôrazňujú:

- že kultúrne aktivity sú prostriedkom a nástrojom zdokonalenia a kultivácie (so špeciálnym dôrazom na kreatívne a aktívne trávené voľnočasové aktivity),
- nevyhnutnosť slobodnej voľby druhov a foriem spotreby kultúrnych statkov, tovarov a služieb,
- nevyhnutnosť preferenčne podporovať také kultúrne aktivity a projekty, ktoré sú v konkurenčnom prostredí masovej a konzumnej kultúry ohrozené,
- cieľavedomé využívanie kreatívneho, integračného aj hospodárskeho potenciálu kultúry,
- potrebu prezentovať kultúru ako zdroj ekonomického rozvoja regiónu a lokality,
- potenciál kultúrnych aktivít ako prostriedkov upevňovania sociálnej súdržnosti.

Aby sa kultúra stala štvrtým pilierom rozvoja miest a regiónov, ponuka kultúrnych aktivít v podmienkach miestnej kultúry, primárne realizovaná z verejných zdrojov, **by mala**:

- rešpektovať potreby a požiadavky miestneho spoločenstva,
- rešpektovať aktuálne ciele národných a nadnárodných stratégií (Národný strategický referenčný rámec, operačné programy EÚ),
- podporovať aktívnu participáciu občanov na verejnom a kultúrnom živote napríklad využívaním dobrovoľníctva či stratégií kultúrnej animácie,
- ozdravovať hodnotový rebríček na konzum orientovanej spoločnosti prezentovaním kultúrnych hodnôt a včleňovať kultúrne hodnoty do hodnotových preferencií obyvateľstva,
- upevňovať sociálnu súdržnosť v miestnom spoločenstve,
- vytvárať podmienky na udržanie a kreatívne rozvíjanie jedinečných a výnimočných miestnych kultúrnych tradícií a miestneho kultúrneho dedičstva a upevňovať medzi obyvateľmi vedomie potreby ich zachovania pre ďalšie generácie,
- rozvíjať kultúrne povedomie a kultúrne kompetencie miestneho spoločenstva a tak prispievať k zlepšovaniu kvality ľudských zdrojov,
- využiť miestne kultúrne tradície pri budovaní zdravého lokálpatriotizmu a kultúrnej identity nezaťaženej šovinizmom a xenofóbiou,
- zlepšovať kultúrnu infraštruktúru a zvyšovať tak atraktivitu a príťažlivosť lokality pre kultúrny turizmus,
- stimulovať kvalitné a hodnotné kultúrne inovácie, ktoré môžu obstáť v národnej aj globálnej konkurencii.

Kultúrne a kultúrno-osvetové inštitúcie predstavujú pri zlepšovaní kvality života pre orgány miestnej správy dôležitých partnerov. Podieľajú sa na upevňovaní symbolického a kultúrneho kapitálu obyvateľov a ponúkajú možnosti, príležitosti a zázemie pre celoživotnú kultiváciu a vzdelávanie. Vytvárajú priestor na sebarealizáciu (spoločenskú, kreatívnu, zábavnú, voľnočasovú a podobne). Zohrávajú významnú úlohu pri prezentovaní kultúrnej tradície ako živého ceneného fenoménu, ktorý môže byť zdrojom inovácií, ako aj pri poznávaní a osvojovaní regionálne špecifických spôsobov života, foriem a hodnôt tradičnej ľudovej kultúry, histórie regiónu a upevňujú identitu s priestorom.

K rizikám, ktoré ohrozujú aktivity vo sfére verejnoprospešnej kultúry, patrí **komercionalizácia záujmových a umeleckých aktivít** a vzdelávania. V tejto súvislosti je nevyhnutné upriamiť pozornosť na faktory, ktoré oslabujú konkurencieschopnosť verejného sektora: slabé mzdové a morálne ohodnotenie pracovníkov, nedostatočná motivácia pracovníkov, výrazná feminizácia (a nerovnocenné finančné ohodnotenie pracovníkov v tzv. feminizovaných rezortoch), nedostatočné finančné zabezpečenie na realizáciu nekomerčných aktivít a podujatí, nevyhovujúce materiálno-technické vybavenie inštitúcií, vysoká energetická náročnosť prevádzkovania objektov v správe osvetových zariadení, ich zlý technický stav a často aj neefektívne využívanie. K faktorom, ktoré ovplyvňujú sociálny a kultúrny život obyvateľov, patrí aj nerovnomerné rozloženie kapitálu (finančného, kultúrneho aj sociálneho) na celoštátnej úrovni: ekonomicky slabé a ekonomicky silné regióny, „rizikové“ sociálne skupiny, záujem obyvateľov o verejný aj kultúrny život.

Použitá literatúra:

1. CANTLE, T.: Community Cohesion: A New Framework for Race and Diversity. Houndmills: Macmillan Publishers, 2001 (2008), ISBN 978-80-230-21673-0.
2. ČORNANIČOVÁ, R. – CHOMOVÁ, S. – STRELKOVÁ, J. – TAZBERÍK, J.: Revitalizácia kultúrneho života v miestnych a regionálnych podmienkach. Metodický materiál k projektu kultúrno- historickej a spoločenskej topografie Slovenska. Bratislava: NOC, 2005. ISBN 80-7121-255-5.
3. ČORNANIČOVÁ, R. [et al.]: Animátor kultúry : učebnica dištančného vzdelávania. Bratislava : NOC, 2007, str. 158- 223, ISBN 978-80-7121-278-2.
4. DUBNIČKA, I.: Kultúra a environmentálna kríza. Nitra: UKF FF, 2007. 486 s. ISBN 80- 8094-034-7.
5. ERIKSEN, T. H.: Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě. Praha: Triton, 2007, ISBN 80-7254-925-2.
6. GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2008, ISBN 978-80-85544-53-4.
7. GAŽOVÁ, V.: Úvod do kulturologie. Acta Culturologica č. 17, Bratislava: Národné osvetové centrum, 2010. ISBN 80-7121-315-4.
8. CHOMOVÁ, S.: Miestna a regionálna kultúra: priestor na tvorivé voľnočasové aktivity. In Národná osвета No.11-12 (2009), s. 25-28
9. KALSCHEUER, B.: Encounters in the Third Space: Links Between Intercultural Communication Theories and Postcolonial Approaches. IN: IKAS, K. – WAGNER, G., eds: Communicating in the Third Space. New York: Routledge. 2009. ISBN 978-0415-96-315-2, s. 26 - 46.
10. SLUŠNÁ, Z.: Aspekty a trendy súčasnej kultúry. Bratislava: NOC, 2012, ISBN 978-80-7121-341-3.
11. SLUŠNÁ, Z.: Globalizácia a život lokálneho spoločenstva s dôrazom na kultúrno-osvetové aktivity. IN: Reflexia globalizácie v lokálnom spoločenstve, Trnava : UCM, 2006 s. 135-146, ISBN 80-89220-46-0.
12. SLUŠNÁ, Z. : Animácia: módný trend, aktuálna potreba alebo kreatívna inovácia?. IN: BALÍN, J. – VAV-REKOVÁ, L.[et al.]: Interkulturalita a národnostné menšiny: v sociálnych, filozofických, pedagogických, kultúrnych, historických a prírodovedných

súvislostiach. INTERRA 6. Spišská Nová Ves: Hnutie R – Spiš, str. 406 – 409, ISBN 978 – 80 – 970032–1–0.

Kontakt

PhDr. Zuzana Slušná, PhD.

Katedra kulturológie

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Gondova 2

818 01 Bratislava

E-mail: zuzana.slusna@fphil.uniba.sk

Karol R. Sorby

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

ZAHRANIČNÁ POLITIKA ZSSR NA BLÍZKOM VÝCHODE V 70. ROKOCH¹

Abstrakt

Počas októbrovej vojny v roku 1973 ZSSR opäť rozšíril vojenskú a diplomatickú podporu a materiálnu pomoc svojim regionálnym spojencom Egyptu a Sýrii a zlepšil svoje vzťahy s Irakom, južným Jemenom, Líbyou a Alžírskom. Pridal sa k výzve BR OSN na okamžité zastavenie paľby a rokovania na základe rezolúcie BR OSN 242/1967, pričom potvrdil tak právo Izraela na existenciu ako aj uznanie Palestínčanov ako „ľudu“ alebo „národa“, ktorý má právo na sebaurčenie zároveň s Izraelom. Zatiaľ čo Izrael neodpovedal na naliehavé žiadosti BR a pokračoval v postupe, Sovietsky zväz tvrdo vyzýval na zvolanie ženevskej mierovej konferencie, kde by všetci účastníci konfliktu mohli rokovať o mieri v regióne. No napriek veľkému úsiliu počas októbrovej vojny a po nej, v blízkovýchodnej oblasti začal vplyv Kremľa výrazne klesať. Rozhodnutie egyptského prezidenta Anwara as-Sádáta uzavrieť jednostrannú mierovú dohodu s Izraelom, zmenilo dovtedajšiu strategickú rovnováhu v regióne a zvyšujúce sa rozpory medzi ZSSR a spriatelenými arabskými štátmi a medzi arabskými štátmi navzájom, prispeli koncom 70. a začiatkom 80. rokov 20. stor. k poklesu sovietskeho vplyvu na Blízkom východe.

Kľúčové slová: arabsko-izraelská vojna v októbri 1973; sovietska vojenská pomoc Arabom; smerovanie Egypta k separátnemu mieru; sovietske hľadanie alternatív; sovietska regionálna diplomacia.

Abstract

During the October, 1973 Arab-Israeli War, the Soviet Union again extended military and diplomatic support and material assistance to its regional allies, Egypt and Syria, and also expanded its relations with Iraq, South Yemen, Libya, and Algeria. It endorsed the UN Security Council's calls for an immediate ceasefire, and negotiations on the basis of Security Council Resolution 242, while upholding both Israel's rights to exist and Moscow's recognition of the Palestinians as "people" or "nation" entitled to exercise their right to self-determination alongside Israel. While the Israelis failed to respond to the Security Council's pleas, pressing on with their advance, the Soviet Union lent strong support to the call of the Geneva Conference, for a framework whereby all parties to the conflict would discuss a regional peace. However, in spite of those considerable efforts during and after the October war, a noticeable decline in Moscow's influence could be seen in the Middle East. The Egyptian gambit to come to a unilateral peace with Israel under Anwar as-Sadat altered the strategic balance in the region from 1970, and increasing differences both between the USSR and friendly Arab states among themselves, contributed to the accelerated decline of the Soviet influence in the late 1970s and early 1980s in the Middle East.

Key words: the Arab-Israeli war of 1973; Soviet military aid to the Arabs; Egypt's progress toward a separate peace; Soviet search for alternatives; Soviet regional diplomacy.

¹ Tento príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA-1/1009/11 na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave.

Na prvý pohľad sa ukazuje, že októbrová vojna poskytla všetky prvky potrebné na ďalšie šírenie sovietskeho vplyvu v regióne. ZSSR vystúpil ako neochvejný podporovateľ arabskej veci. Obvinil Izrael z neustálych provokácií, z obštrukcií pri rokovaniach a z uskutočňovania expanzionistickej politiky. ZSSR zároveň spustil masívny letecký a námorný most na dodávky vojenského materiálu Egyptu a Sýrii: medzi 10. októbrom a polovicou novembra 1973 asi 30 nákladných lodí a 1000 letov previezlo približne 100 tisíc ton vojenského materiálu do arabských štátov.² Po desiatich dňoch bojov, keď sa ukázalo, že vojenské postavenie Arabov sa zhoršuje, ZSSR vyhlásil pohotovosť niektorých výsadkových jednotiek a presadzoval vyhlásenie prímeria tak vo verejných vyhláseniach ako aj na pôde OSN. Na odmietnutie Izraela podriaďiť sa výzvam BR OSN na zastavenie paľby, ZSSR 24. októbra 1973 reagoval tým, že vystríhal prezidenta Richarda Nixona, že ak USA nebudú spolupracovať pri ukončení bojov, Sovietsky zväz zväží „jednostranné prijatie príslušných krokov“.³ Pevná podpora USA Izraelu bola počas vojny ešte zjavnejšia: poskytli masívnu diplomatickú a materiálnu pomoc Izraelu a na sovietske varovanie z 24. októbra odpovedali tým, že uviedli do pohotovosti konvenčné i nukleárne sily na odstrašenie sovietskej intervencie. Kvôli pokračujúcej podpore Izraela, USA spolu s Portugalskom a Holandskom sa stali prvoradým cieľom arabského ropného embarga v rokoch 1973 – 1974.

Jednako, napriek tejto masívnej podpore, sa sovietske postavenie na Blízkom východe po roku 1973 rapídne zhoršilo, najmä v Egypte, ktorý napriek rozporom na začiatku 70. rokov, zostal najsilnejším sovietskym partnerom v regióne. Toto zhoršenie spôsobilo viacero faktorov. Prvý a možno najdôležitejší, ZSSR nebol schopný ovplyvniť politiku svojho bývalého egyptského spojenca, politiku, ktorá hnala Egypt po smrti Džamála Abdannásira stále viac na stranu Západu. Pred vojnou sa vzťahy medzi egyptským prezidentom Anwarom as-Sádátom a ZSSR narušili pre podozrenie prezidenta, že Sovietsi podporujú jeho domácich rivalov (najmä Alího Sabrího), že ZSSR podporil neúspešný pokus o prevrat v Sudáne v roku 1971 a pre sovietske zdržiavanie dodávok zbraní. Vyhostenie sovietskych špecialistov z Egypta v roku 1972, poskytlo priamy dôkaz o zhoršovaní egyptsko-sovietskych vzťahov.

Po októbrovej vojne Anwar as-Sádát začal diplomatickú stratégiu postavenú na predpoklade, že iba USA dokážu vyvinúť dostatočný tlak na Izrael, aby zaistil jeho stiahnutie z okupovaného egyptského územia a dosiahol dojednanú dohodu (úpravu) – presvedčenie, inými slovami, že cesta na Sinaj (ak nie do Palestíny) vedie cez Washington. Podľa Muhammada Ibráhíma Kámila, egyptského ministra zahraničných vecí od decembra 1977 do septembra 1978: „Anwar as-Sádát pevne veril, že táto (mierová) iniciatíva nemôže zlyhať a že teória dvoch supervelmocí je chybná, keďže existuje iba jediná supervelmoc, a tou sú USA. Tie jediné sú schopné a dokážu garantovať uskutočnenie jeho iniciatívy k cieľu dosiahnutia spravodlivého a trvalého mieru na Blízkom východe“.⁴ Avšak na to, aby dosiahol svoj cieľ, bolo treba zlepšiť egyptsko-americké vzťahy a prezident cítil, že je to možné iba znižovaním a nakoniec ukončením egyptsko-sovietskych vzťahov a aktívnym obmedzovaním sovietskeho vplyvu v regióne. Podľa Kámilových slov „Anwar as-Sádát nadobudol dojem, že čím viac bude útočiť na ZSSR, tým viacej ho Amerika bude podporovať“.⁵

Po celý zvyšok 70. rokov postup Egypta k separátnej mierovej zmluve s Izraelom pokračoval zároveň s obnovovaním egyptského spojenectva so Západom. Vyhlásenie Anwara as-Sádáta, že Egypt chce získať zbrane od Západu, jeho zavedenie ekonomickej „politiky otvorených dverí“, aby pritiahol zahraničné investície (1974). Nasledovalo vypovedanie

² CLASSMAN, Jon D. *Arms for the Arabs: The Soviet Union and the War in the Middle East*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975, s. 131.

³ *The Washington Post*, 28 November 1973.

⁴ KÁMIL, Muhammad Ibráhím. *As-salám ad-dá'í*. (Strácajúci sa mier). London: Aš-šarika as-sa'údíja li-l-abhás wa-t-taswíq, 1984, s. 127.

⁵ Tamže, s. 26.

Egyptsko-sovietskej zmluvy o priateľstve a spolupráci (1976), ukončenie vývozu egyptskej bavlny do ZSSR a zastavenie splácania sovietskeho dlhu (1977) a nakoniec stále ostrejšia protisovietska rétorika a prijímanie americkej pomoci v čoraz väčšom rozsahu. Tento vývoj vytváral priaznivé pozadie pre uzavretie Američanmi usmerňovanej dohody Sinaj-I (január 1974) a Sinaj-II (september 1975) o odpútaní síl medzi Egyptom a Izraelom, ďalej dohody z Camp Davidu (1978) a nakoniec Egyptsko-izraelskej mierovej dohody (marec 1979). Obnovenie spojenectva so Západom bolo v septembri 1981 ukončené vyhostením všetkých zvyšných sovietskych technikov ako aj diplomatov z Egypta.

Vzájomné pôsobenie protichodných zahraničných politík malo výrazný dopad na celkový výsledok a v skúmanom období americká diplomacia zohrala rozhodujúcu úlohu pri oslabení postavenia ZSSR na Blízkom východe. V rokoch 1971 – 1973 egyptské pokusy o obnovenie vzťahov, USA nereagovali. Keď na jar 1971 Anwar as-Sádát informoval Washington prostredníctvom záujmovej sekcie USA pri veľvyslanectve Španielska v Káhire, že je pripravený vyhostiť Sovietov z Egypta, pokiaľ by to prispelo k odpútaní síl a znovuo tvoreniu Suezského prielivu. Byrokratické nezhody v administratíve USA a odmietanie Nixona i Kissingera dývať sa na Egypt ináč ako na sovietskeho spojenca, zabránili priaznivejšej americkej reakcii.⁶ Po roku 1973 však boli Spojené štáty prístupnejšie a aktívne posmeľovali Egypt k odklonu od ZSSR. Zatiaľ čo Anwar as-Sádát sa pokúšal zaistiť si pomoc USA a priamy americký tlak na Izrael. „Kyvadlová“ diplomacia Henryho Kissingera a neskôr mierový proces iniciovaný prezidentom Jamesom Carterom mal úspech pri vrážaní klinu nielen medzi Egyptom a USA, ale aj Egyptom a zvyškom arabského sveta. Tak ako sa vzťahy medzi Káhirou a Moskvou zhoršovali, USA opatrne vstupovali, aby zaplnili vznikajúce medzery v obchodnej, hospodárskej, technickej a dokonca vojenskej pomoci, čím posilňovali stabilitu egyptského režimu a ďalej prispievali k zhoršovaniu sovietsko-egyptských vzťahov. Vynikajúci egyptský odborník na sovietsko-americké vzťahy, Alíaddín Dasúqí k tomu poznamenal: „*Dohody o hospodárskej pomoci so ZSSR klesli z 1 miliardy USD v rokoch 1955 – 1964 na 440 miliónov USD v rokoch 1965 – 1975 a potom, v rokoch 1975 – 1979 na nulu. Aj obchodné vzťahy poklesli po zastavení vývozu bavlny a odmietnutí Egypta udržiavať svoj veľký obchodný prebytok na obsluhu svojho dlhu. Sovietsky podiel na egyptskom exporte klesol z 50 % v rokoch 1970 – 1975 na menej ako 15 % v roku 1975. Egyptský dovoz zo ZSSR tiež klesol z asi 25 % všetkého egyptského dovozu na 10 %. V roku 1979 niekoľko sovietskych technikov a obmedzený objem obchodu boli zvyškami voľakedy prekvitajúceho vzťahu*“.⁷

Na rozdiel od toho, americká pomoc sa dramaticky zvyšovala: v období rokov 1946 – 1980 celkový objem americkej pomoci činil 7,2 miliardy USD, z čoho väčšina (6,8 miliardy alebo 94 %) pripadalo na koniec 70. rokov.⁸ Cena amerických zbraní predávaných Egyptu (mnohé z nich boli financované z amerických vojenských úverov) činila v roku 1976 68,4 milióna USD a vzrástla na 937,3 milióna v roku 1979.⁹

Konzervatívne štáty (monarchie) arabského sveta tiež hrali úlohu v obmedzovaní účinnosti sovietskej politiky v skúmanom období. Tvrdo protisocialistická a protisovietska Saudská Arábia, ktorej regionálny i medzinárodný vplyv vzrástol jednak vďaka skončeniu obdobia „násirizmu“ a vzniku krízy v arabskom národnom hnutí a tiež vďaka zvýšeným

⁶ HERSH, Seymour M. *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House*. New York: Summit Books, 1983, s. 404.

⁷ DESSOUKI, Ali E. Hillal. „The Primacy of Economics: The Foreign Policy of Egypt“. In: KORANY, Bahgat and DESSOUKI, Ali E. Hillal (eds.). *The Foreign Policies of Arab States*. Káhira: The American University in Cairo Press, 1984, s.138.

⁸ Tamže, s. 141.

⁹ KARAWAN, Ibrahim. „Egypt and the Western Alliance: The Politics of Westomania“. In: SPIEGEL, Stephen L. (ed.). *The Middle East and the Western Alliance*. London: George Allen and Unwin Press, 1982, s. 174-175.

dôchodkom z ropy a globálnemu uznaniu strategickej a hospodárskej hodnoty zdrojov ropy po arabskom ropnom embargu v rokoch 1973 – 1974, bola v tomto smere osobitne významná. Hoci navonok sa stavala proti rokovaniam o separátnej mierovej zmluve s Izraelom, Saudská Arábia podporovala prechod Anwara as-Sádáta od ZSSR k USA. Okrem toho posielala veľké sumy peňazí do severného Jemenu, pomáhala Sýrii a masívne financovala vojnové úsilie Iraku vo vojne proti Iránu najmä preto, aby vyvažovala (neutralizovala) sovietsky vplyv. Snahy USA povzbudiť odpútanie sa Egypta od ZSSR a vo všeobecnosti obmedziť sovietsku prítomnosť na Blízkom východe, našli podporu vo všetkých západných krajinách i v Číne.

Posledná skupina faktorov obmedzujúca úspech sovietskej zahraničnej politiky v regióne všeobecne a voči Egyptu zvlášť, sa skrýva v celkovom sovietskom zahraničnopolitickom procese. Podľa Muhammada Hajkala, vplyvného šéfredaktora káhirskeho denníka al-Ahrám, ktorý bol v rokoch 1952 – 1970 v centre egyptského rozhodovacieho procesu a mal úzke styky s viacerými poprednými sovietskymi politikmi, ustálený sovietsky zahraničnopolitický aparát často preukazoval „prekvapujúcu necitlivosť“ voči predstaviteľom tretieho sveta. Ďalej, ukázal sa ako „neobratný“ v styku s verejnosťou a často neschopný „pochopiť reality moci v iných končinách sveta“ a bol charakterizovaný ťažkopádnou byrokraciou až po najvyššie vedenie v politbyre, zotrvačnosťou a strnulosťou.¹⁰ Hajkal dodal, že vodcovia tretieho sveta pochádzajúci zo stredných vrstiev často dokázali ľahšie komunikovať so svojimi partnermi na Západe, bez ohľadu na politické nezhody. V podobnom duchu, genpor. Saadaddín aš-Šázlí, náčelník generálneho štábu egyptských ozbrojených síl v rokoch 1971 – 1973, opísal sovietskych poradcov v egyptskej armáde ako neraz „ostrých, drsných, často arogantných a zvyčajne nepripúšťajúcich, že by sa od niekoho mohli niečo naučiť“.¹¹ Sovietske styky s arabskými krajinami mali sklon uskutočňovať sa výlučne na oficiálnej, politickej rovine, s veľmi obmedzeným spoločenským prienikom, a tak boli ľahko ukončené exekutívnym nariadením. Nakoniec, sovietsky vodca, Leonid Brežnev bol v druhej polovici 70. rokov stále častejšie zdravotne indisponovaný, čo viedlo k zrušeniu viacerých oficiálnych stretnutí a nepochybne ďalej znížilo už aj tak obmedzenú dynamiku sovietskej zahraničnej politiky.

Po Egypte: hľadanie alternatív

Rastúce odcudzenie medzi ZSSR a Egyptom v 70. rokoch viedlo k snahe posilniť vzťahy s inými arabskými krajinami. Líbya, napriek predošlej kritike Sovietskeho zväzu a svojmu silnému antikomunizmu, kladne reagovala na sovietske ponuky zvýšeným nepriateľstvom voči USA. Motivovaný svojím odporom voči Egyptu Anwara as-Sádáta (a voči USA za ich podporu Izraelu), obavou z americkej intervencie a priťahovaný sovietskou podporou práv Arabov a Palestínčanov, technickou pomocou a vojenským materiálom, ktorý mu Sovieti boli ochotní dodať, Muammar al-Qaddáfí a Moskva nadviazali po vojne v roku 1973 úzke vzťahy. Prvá líbyjsko-sovietska obchodná dohoda bola podpísaná v roku 1974 a obchod odvtedy pravidelne rástol. Dvojstranný obchod vzrástol do roku 1982 deväťnásobne, čím sa Líbya stala najväčším arabským obchodným partnerom ZSSR ku koncu toho obdobia. Vojenská výzbroj, vrátane rakiet SCUD zem-zem a najnovších lietadiel MiG 25 a tankov T-72, tvorilo značnú časť sovietskych dodávok do Líbye. V desaťročí po októbrovej vojne Líbya nakúpila od ZSSR asi 3 000 tankov, asi 2 000 iných bojových obrnených vozidiel a približne 400 útočných lietadiel.¹²

¹⁰ HEIKAL, Mohamed. Sphinx and Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East. London: Collins, 1978, s. 275-289.

¹¹ Al-SHAZLY, Saad. The Crossing of Suez. San Francisco: American Mideast Research, 1980, s. 50.

¹² International Institute for Strategic Studies. The Military Ballance: 1983-84. London: IISS, 1983, s. 58-59.

ZSSR zlepšil svoje vzťahy s palestínskym národným hnutím. Do konca 60. rokov ZSSR mal snahu odmietat' palestínske odbojové hnutie ako neuvážené a neúčinné. Koncom roku 1969 sa však začali objavovať prvé oficiálne sovietske zmienky o palestínskom ľude, čo bol významný posun od predchádzajúcich zmienok o „palestínskych Araboch“ a „utečencoch“.¹³ Vo februári 1970 prvá delegácia Organizácie pre oslobodenie Palestíny (OOP) navštívila Moskvu. Počiatková sovietska odozva na palestínske partizánske¹⁴ organizácie bola ostražitá. Tak Moskva ako aj spriatelnené komunistické strany ich kritizovali za to, že predstavujú „bezohľadný trend oddeliť palestínsku otázku od arabského národnooslobodzovacieho hnutia“, ktoré ako alternatívu k širokej politickej činnosti a využitím všetkých foriem a metód boja, ponúka iba jedinú metódu – ozbrojený boj“.¹⁵

Jednako, zásadné rozdiely zostali medzi sovietskym stanoviskom a tým, ktoré v otázke regiónu zastávali palestínske organizácie. OOP presadzovala oslobodenie historickej Palestíny ozbrojeným bojom a vytvorenie sekulárneho demokratického štátu. Na druhej strane ZSSR sa naďalej pridržiaval zásad uvedených v rezolúcii BR OSN 242/1967.¹⁶ V júni 1974 palestínska národná rada – najvyšší zákonodarný orgán OOP – schválila rad rezolúcií, ktoré vyzývali na vytvorenie palestínskej „národnej autority“ na ktorejkoľvek časti oslobodenej Palestíny.. To otvorilo dvere nevojenským metódam pri sledovaní tohto cieľa.¹⁷ V októbri 1974 na arabskej konferencii na najvyššej úrovni v Rabate, arabskí vodcovia uznali OOP za „jedinú zákonnú predstaviteľku palestínskeho ľudu“ a podporili postavenie OOP ako palestínsku „národnú autoritu“.¹⁸

Po týchto udalostiach začal ZSSR poskytovať oficiálnu podporu koncepcii palestínskej štátnosti na Západnom brehu a v pásme Gazy. V roku 1974 ZSSR sľúbil OOP, že si môže otvoriť v Moskve kanceláriu a tento sľub bol do dvoch rokov naplnený a v roku 1981 bola kancelária OOP v Moskve povýšená na veľvyslanectvo. V roku 1978 ZSSR uznal OOP za jedinú zákonnú predstaviteľku palestínskeho ľudu“.¹⁹ Počas celého tohto obdobia zhoršovanie sovietsko-egyptských vzťahov, zvyšujúce sa odcudzovanie Egypta od arabského sveta a nakoniec spojenectvo Egypta s USA poskytovali hlavný stimul pre užšie sovietsko-palestínske vzťahy.

Sovietska regionálna diplomacia

V čase, keď sa hľadali noví spojenci na vyváženie zhoršujúcich sa vzťahov s Egyptom, ZSSR sa snažil konsolidovať svoje vzťahy s tými arabskými krajinami, kde vzťahy zostali priateľské. Jednou z nich bola Jemenská ľudovodemokratická republika (južný Jemen), ktorá naďalej uplatňovala prosovietsku politiku, najmä od leta 1978, keď sa skončili opatrné pokusy južného Jemenu zlepšiť diplomatické styky so Saudskou Arábiou. V lete 1979 sa južný Jemen stal prvým arabským štátom, ktorý získal miesto pozorovateľa v Rade vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) a v októbri podpísal so ZSSR zmluvu o priateľstve a spolupráci na dvadsať rokov. V januári 1980 južný Jemen hlasoval v OSN proti rezolúcii odsudzujúcej sovietsky vpád do Afganistanu a v auguste 1981 bolo v Adene uzavreté spojenectvo medzi Sovietmi podporovaným južným Jemenom, Etiópiou a Líbyou. Hoci

¹³ GOLAN, Galia. *The Soviet Union and the Palestine Liberation Organization*. New York: Praeger, 1980, s. 11.

¹⁴ Týmto termínom sú bežne označované gerilové zoskupenia využívajúce samovražedné útoky.

¹⁵ Text rezolúcie BR OSN 242/1967 je napr. v: TOMEH, George J. *United Nations resolutions on Palestine and the Arab-Israeli Conflict*. Vol. I, 1947 – 1974. Washington, D.C. Institute for Palestine Studies 1975, s. 143.

¹⁶ BATAL, G. – RASHAL, A. – HARMEL, M. „Vital Tasks of the Arab National-Liberation Movement“. In: *World Marxist Review*, Vol. XI, no. 9, September 1968, s. 23.

¹⁷ GOLAN, Galia. *The Soviet Union and the Palestine Liberation Organization*, s. 14.

¹⁸ „Resolution on Palestine Adopted at the 7th Arab Summit Conference“. In: *International Documents on Palestine 1974*. Bejrút: Institute for Palestine Studies, 1976, s. 525.

¹⁹ GOLAN, Galia. *The Soviet Union and the Palestine Liberation Organization*, s. 244.

mnohí považovali tento krok za upevnenie sovietskeho vplyvu v červenom mori a v Indickom oceáne, ukázalo sa, že „Adenský pakt“ nepredstavoval žiadnu významnú zmenu.²⁰

Od konca 60. rokov ZSSR významne rozšíril hospodársku a technickú pomoc pre južný Jemen, najmä v oblasti zavlažovania, prieskumu nerastného bohatstva, spracovania rýb a dopravnej infraštruktúry. ZSSR zásoboval armádu južného Jemenu zbraňami a poslal do krajiny okolo 1 500 vojenských poradcov. Tým získal prístup k využívaniu dokov na ostrove Sokotra a možnosť využívať doky a letiská v Adene.

Dobré vzťahy s Irakom dostali oficiálnu formu podpísaním zmluvy o priateľstve a spolupráci v roku 1972 a v rokoch 1976 – 1977 Irak podpísal ďalšie obchodné zmluvy so ZSSR, ČSSR a NDR. ZSSR a jeho východoeurópski spojenci dodávali zbrane a cvičili iracké ozbrojené sily a poskytovali významnú technickú pomoc irackému ropnému priemyslu. Sovietske lodné dodávky zbraní do Iraku v rokoch 1975 – 1979 mali cenu asi 4,9 miliárd USD.²¹

Jednako s pokračovaním toho desaťročia, rad problémov, ktoré vyvrcholili v roku 1979 sovietskou inváziou do Afganistanu, prispel k zvýšenému napätiu medzi Irakom a ZSSR. George Lenczowski narátal sedem takýchto problémov: 1) sovietsko-iracké rozdiely na palestínsku otázku a arabsko-izraelský spor; 2) iracký nesúhlas so sovietskou podporou Etiópie proti Eritrei a Somálsku; 3) potlačanie a popravy komunistov v Iraku basistami; 4) odmietnutie Iraku odsúdiť eurokomunizmus, Čínu a iných ideologických oponentov KSSZ; 5) podobné odmietnutie poskytnúť ZSSR automatickú podporu pre jeho akcie kdekoľvek vo svete; 6) podpora irackých komunistov kurdskému národnému hnutiu; 7) rastúce bohatstvo Iraku, ktoré mu dávalo väčšiu mieru nezávislosti.²² Irak nechcel v očiach Západu a krajín Zálivu vyzeráť ako sovietsky satelit, ale zároveň nechcel oslabiť alebo zrušiť sovietsko-irackú zmluvu z roku 1972, ktorú považoval za strategickú. Vzťahy sa nakrátko zlepšili na prelome rokov 1978-1979, ale zasa sa zhoršili po iránskej revolúcii a najmä po sovietskom vpáde do Afganistanu. Iracký prezident Saddám Husajn nielen odsúdil sovietske konanie, ale o tejto otázke Irak hlasoval proti ZSSR vo Valnom zhromaždení OSN v januári 1980.

Po skončení sovietsko-egyptských vzťahov sa Sýria stala najvýznamnejším spojencom na Blízkom východe a tento stav bol formálne potvrdený v októbri 1980 podpisom 25-ročnej zmluvy o priateľstve a spolupráci. ZSSR dodával Sýrii zbrane už pred a po vojne v roku 1973 a ďalšie zbrane v hodnote 3,6 miliardy USD v rokoch 1975 – 1979. V roku 1982 ZSSR poslal Sýrii jednorazovú zásielku zbraní za 500 miliónov USD, aby nahradila svoje straty v Libanone a poskytol ďalšiu pomoc. Tá obsahovala dodávky rakiet SS-21 zem-zem vyzbrojené konvenčnými hlavicami a rozmiestnenie sovietskymi posádkami obsluhovaných raketových komplexov SA-5 zem-vzduch. V roku 1984 pracovalo v Sýrii asi 7 000 sovietskych vojenských poradcov.²³ V civilnej oblasti sa sovietska hospodárska a technická pomoc od roku 1971 do roku 1980 strojnásobila a sýrsko-sovietska obchodná výmena vzrástla v rokoch 1977 – 1982 sedemnásobne, čo bolo 13 % celého sovietsko-arabského obchodu.

Sovietska pomoc Sýrii, napriek svojmu rozsahu, nepriniesla zodpovedajúci sovietsky vplyv na sýrsku politiku. Napr. v roku 1976 ZSSR nedokázal predísť (zabrániť) sýrskemu útoku na Libanonské národné hnutie a OOP v Libanone napriek tomu, že Moskva otvorene kritizovala sýrske akcie a za trest spomalila prísun dodávok zbraní.²⁴ ZSSR nedokázal zlepšiť

²⁰ DUNN, Michael C. „Soviet Interests in the Arabian Peninsula: The Aden Pact and other Papers Tigers“. In: *Arab-American Affairs*, Vol. 8, Spring 1984, s. 92-98.

²¹ MAULL, Hans. „The Arms Trade with the Middle East and North Africa“. In: *The Middle East and North Africa, 1983-1984*. London: Europa Publications, 1983, s. 128.

²² LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*. Ithaca: Cornell University Press 1980, s. 312.

²³ International Institute for Strategic Studies. *The Military Balance: 1984-85*. London: IISS, 1984, s. 22.

²⁴ FREEDMAN, Robert O. *Soviet Policy Toward the Middle East Since 1970*. New York: Praeger, 1982, s. 256.

vzťahy medzi Sýriou a Irakom alebo medzi sýrskym prezidentom Háfizom al-Asadom a predsedom OOP Jásirom Arafátom. Je zrejmé, že postavenie Sýrie ako posledného dôležitého spojenca ZSSR na Blízkom východe a lekcia z Egypta, dali Damasku viacej manévrovacieho priestoru ako Moskve.

Tak ako väčšina arabských režimov, najmä jeho najbližší priatelia a spojenci, ZSSR tiež odmietal Američanmi organizovaný egyptsko-izraelský mierový proces a šírenie amerického vplyvu v regióne. Iné problémy však rozdeľovali priateľov ZSSR v arabskom svete a tým podryvali sovietsku politiku a rozdiely medzi sovietskymi a arabskými záujmami a činmi mali podobný účinok. Ostrá rivalita medzi baasistickými režimami v Damasku a v Bagdade bola jednou takou prekážkou.

Použitá literatúra:

1. BARNETT, Michael: *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. New York: Columbia University Press 1998.
2. CLASSMAN, Jon D. *Arms for the Arabs: The Soviet Union and the War in the Middle East*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.
3. FREEDMAN, Robert O. *Soviet Policy Toward the Middle East Since 1970*. New York: Praeger, 1982
4. GOLAN, Galia. *The Soviet Union and the Palestine Liberation Organization*. New York: Praeger, 1980.
5. HEIKAL, Mohamed. *Sphinx and Commissar: The Rise and Fall of Soviet Influence in the Middle East*. London: Collins, 1978.
6. HERSH, Seymour M. *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House*. New York: Summit Books, 1983.
7. KÁMIL, Muhammad Ibráhím. *As-salám ad-dá'i^c*. (Strácajúci sa mier). London: Aš-šarika as-sa^cúdija li-l-abhás wa-t-taswíq, 1984.
8. KEDOURIE, Elie: *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1970.
9. KORANY, Bahgat and DESSOUKI, Ali E. Hillal (eds.). *The Foreign Policies of Arab States*. Káhira: The American University in Cairo Press, 1984.
10. LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*. Ithaca: Cornell University Press 1980.
11. MAULL, Hans. „The Arms Trade with the Middle East and North Africa“. In: *The Middle East and North Africa, 1983-1984*. London: Europa Publications, 1983.
12. SELA, Avram: *The Decline of the Arab-Israeli Conflict: Middle East Politics and the Quest for Regional Order*. Albany: Sunny Press, 1997.
13. AL-SHAZLY, Saad. *The Crossing of Suez*. San Francisco: American Mideast Research, 1980.
14. TELHAMI, Shibley: „The Evolution of Palestinian Sovereignty“, in KRASNER, Stephen (ed.): *Problematic Sovereignty*. New York: Columbia University Press, 2001.
15. WENDT, Alexander: *Social Theory of International Politics*. New York: Cambridge University Press, 1999.

16. WALT, Stephen: *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press, 1987.

17. WALTZ, Kenneth: *Theory of International Politics*. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979.

Kontakt

doc. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

E-mail: karol.sorby@euba.sk

Nóra Szikorová

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KOMPARÁCIA INVESTÍCIÍ EÚ A ČÍNY V ROPNÝCH ŠTÁTOCH AFRIKY

Abstrakt

Ropný sektor je jedným z kľúčových sektorov vo svetom hospodárstve. Po náraste čínskeho angažovania sa v Afrike narastá aj kritika tohto javu zo strany USA a EÚ. Článok skúma najväčších odberateľov a investorov v tomto sektore v desiatich štátoch Afriky vlastniacich túto strategickú surovinu. S výnimkou Angoly a Sudánu sú vo všetkých ropných štátoch najväčším importérom USA a štáty EÚ. Najväčším investorom v tomto sektore sú ropné giganty Západu. Analýza obchodných a investičných vzťahov ropných štátov Afriky dokazuje neopodstatnenosť kritiky čínskej angažovanosti v Afrike.

Kľúčové slová: ropa, PZI, importéri africkej ropy.

Abstract

The oil sector is one of the key sectors of the world economy. Growing Chinese engagement in Africa has induced a growing criticism from the EU and USA. This paper focuses on the biggest importers and investors in this sector in the African oil countries. It concludes that with the exception of Angola and Sudan, the biggest importers of African oil are USA and the EU. The biggest investors in the oil industry of Africa are the gigantic oil companies of the West. The analysis of trade and investment relations of African oil countries proves the irrelevance of the criticism of Chinese engagement.

Key words: crude oil, FDI, importers of African oil.

Úvod

Stále častejšie sa objavujú obavy o čínskom ovládnutí Afriky. Kvôli rastúcej spolupráci medzi ČĽR a jednotlivými štátmi Afriky z politického i obchodného hľadiska, európski aj americkí politici a médiá vyjadrujú obavy o čínskom novodobom kolonializme. Čína poskytuje jednotlivým štátom Afriky zvýhodnené úvery, ktoré majú častokrát klauzulu o splácaní vo forme nerastných surovín. Tieto úvery môžu byť použité na stavbu infraštruktúry, verejných statkov, či priemyselných komplexov a zväčša obsahujú podmienku zahrnutia čínskych spoločností do výstavby. Na jednej strane je to nepopierateľne snaha o podporu vlastnej ekonomiky, no na druhej strane tieto podmienky zabezpečujú vyšší stupeň transparentnosti vo využití úverov. Je to predsa v záujme všetkých investorov, aby bola vystavaná infraštruktúra v hostiteľskej krajine a na druhej strane to prospieva aj danej ekonomike v prilákaní ďalších investícií. Využitie týchto úverov môže byť vďaka podmienke čínskeho spoluúčastníka projektu, ktorý je lacnejší a efektívnejší než miestny alebo iný zahraničný konkurent, ľahšie sledovateľné. Znižuje sa tak riziko straty financií vo vládnej sfére.

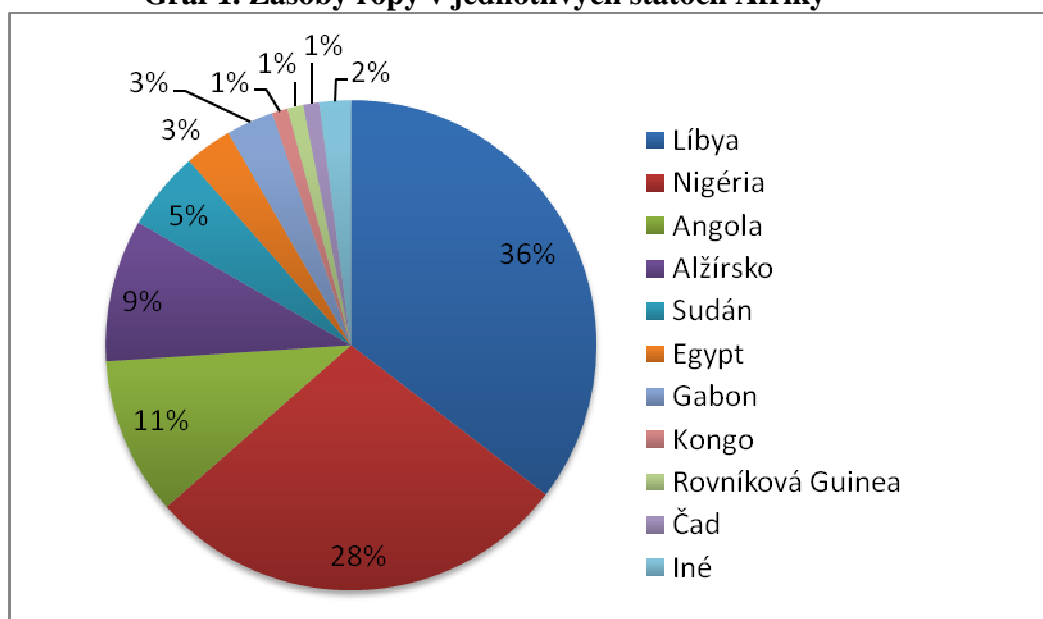
Afrika je síce z hľadiska celosvetovej produkcie a príjmov najchudobnejší kontinent sveta, z hľadiska nerastného bohatstva je však bez pochyb najbohatšia. Jednou z najkontroverznejších surovín, alokovaných na tomto kontinente je ropa. Práve tá je jedným

z dôvodov, prečo vznikajú obavy o čínsku kolonizáciu Afriky. Cieľom tohto článku je overiť, či sú tieto obavy opodstatnené prostredníctvom analýzy exportu ropy a investícií v ropných štátoch Afriky.

Teritoriálna štruktúra medzinárodného obchodu s africkou ropou

V Afrike sa nachádza 9,5 % dokázaných celosvetových zásob ropy, z čoho 9,3 % je alokovaných v nasledovných 10 štátoch: v Líbyi, Nigérii, Angole, Alžírsku, Sudáne, Egypte, Gabone, Kongu, Rovníkovej Guiney a v Čade (graf 1). Všetky ropné štáty Afriky sú podľa indexu demokracie, ktorý každoročne vypracováva Economist Intelligence Unit, zaradované medzi diktátorské režimy a sú charakteristické aj vysokou mierou korupcie.

Graf 1. Zásoby ropy v jednotlivých štátoch Afriky

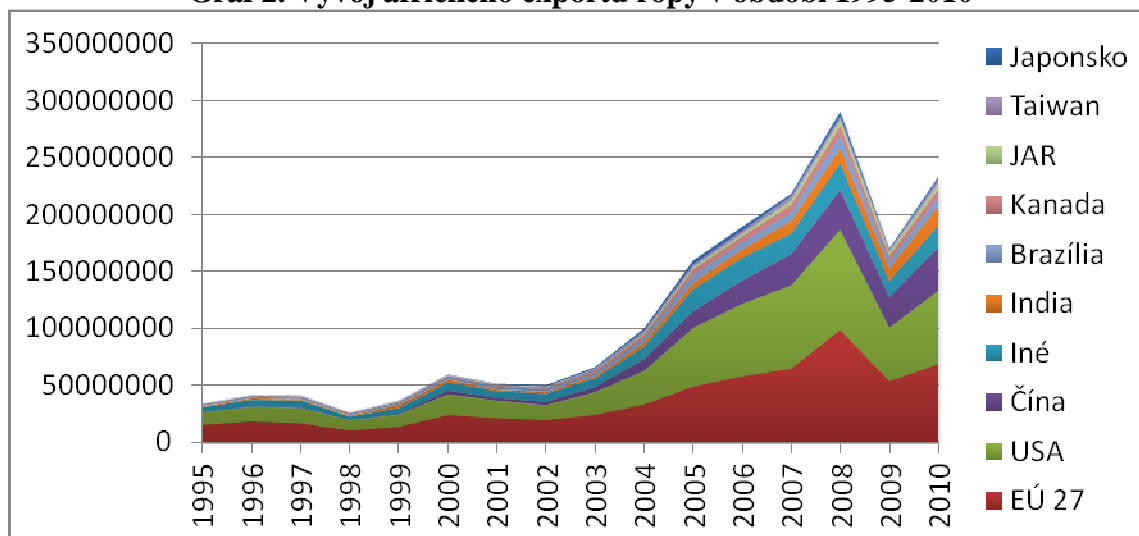

Prameň: BRITISH PETROL. 2011. BP Statistical Review of World Energy. [online]. 2011. [Cit. 18.11.2012]. Dostupné na internete: <www.bp.com/statisticalreview>

Dobré obchodné vzťahy sú jedným z determinantov priamych zahraničných investícií. Kvôli dôležitej role ropy pri tvorbe HDP ropných štátov Afriky je preto nutné zohľadniť teritoriálne smerovanie exportov tejto komodity. Pri agregovaní exportov ropných štátov je badateľný trend kopírujúci vývoj svetového obchodu: od roku 2002 je badateľný markantný nárast afrického exportu ropy do sveta, ktorý dosiahol svoj vrchol v roku 2008 a následne rapídne poklesol kvôli globálnej finančnej a hospodárskej kríze v roku 2009. Od roku 2010 je badateľný opätovný rast, kopírujúci rast svetového HDP. Pohľad na teritoriálnu štruktúru afrického exportu ropy poukazuje na najväčšiu stabilitu pri Indii a Číne. Ich importy africkej ropy poklesli v dôsledku krízy len o 15%, respektíve o 24% v prípade Číny¹. Naopak, najväčší výkyv zaznamenalo spomedzi najväčších odberateľov africkej ropy Japonsko (pokles o 75%), Kanada, USA a štáty EÚ (pokles o 48-46%). Je preto zrejmé, že štáty najviac postihnuté krízou sa najviac podieľali na poklese celkového afrického exportu ropy.

¹ Vlastné výpočty na základe údajov UNCTAD: Handbook of Statistics 2010, 2011.

Graf 2. Vývoj afrického exportu ropy v období 1995-2010

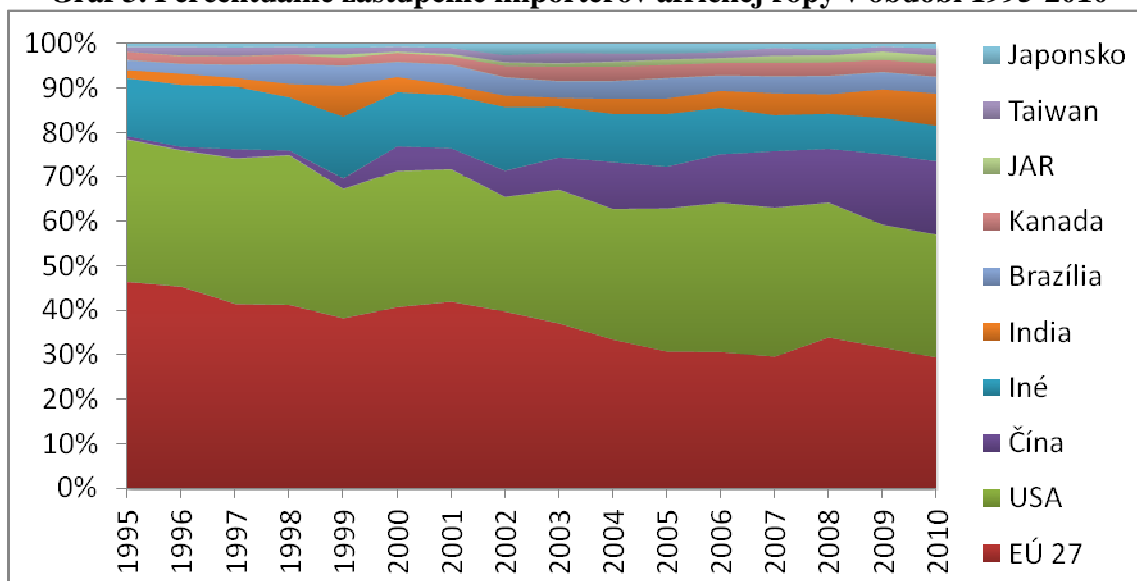

Prameň: UNCTAD: Handbook of Statistics 2010,2011.

Odhladnuc od výkyvov dodávok africkej ropy do jednotlivých štátov sveta podiel jednotlivých odberateľov africkej ropy sa za posledných 15 rokov výrazne zmenil (Graf 3). Najväčšiu zmenu zaznamenala práve EÚ, Čína a India. Kým v roku 1995 to boli práve EÚ a USA, ktorí sa podieľali na prevažnej väčšine importu (77 %), v súčasnosti ich podiel klesol na 56 %. Práve Európska únia je tá, ktorá najviac stráca svojich afrických dodávateľov, kým USA si ich pomerne stabilne udržiavajú. Od roku 2000 začína výrazná expanzia čínskej ekonomiky, jej zahraničného obchodu a tým aj dopytu po nerastných surovinách. Africká ropa sa stala dôležitou surovinou pre pohon čínskej ekonomiky. Kým v roku 1995 ropné štáty Afriky nedodávali do ČĽR ani 1 % svojej ropy, v roku 2010 exportujú vyše 16 %. Čína okrem toho v roku 2000 nadviazala blízke politické a hospodárske vzťahy s jednotlivými štátmi Afriky na pôde Fóra pre sino-africkú spoluprácu (FOCAC). Fórum sa stalo hlavným mechanizmom na štátnej úrovni pre formálnu kooperáciu medzi ČĽR a 49 africkými krajinami, ktoré ju uznávajú. Na konferenciách (2000 Peking, 2003 Addis Abeba, 2006 Peking, 2009 Sharm el-Sheikh, 2012 Peking) sa pravidelne prerokovávajú témy ako zahraničná pomoc a obchodné dohody, s prízvukom na prezentovanie dobrých medzištátnych vzťahov. V prípade Indie nastal markantný nárast importu africkej ropy od roku 2004. Väčšia súdržnosť rozvojového sveta nielen v obchode, ale aj na medzinárodných fórach preto nie je prekvapením.

USA sú stále najväčším odberateľom ropy pre 6 z 10 ropných štátov Afriky: Čad (78 %), Nigéria (40 %), Alžírsko (40 %), Gabon (47 %), Kongo (38 %), Rovníková Guinea (37%). Z Angoly boli po globálnej finančnej a hospodárskej kríze vytlačené Čínou. Tá je od roku 2000 najväčším odberateľom aj sudánskej ropy. Spomedzi štátov EÚ je Taliansko najväčším importérom líbyjskej ropy (30 %). Do roku 2006 bolo aj najväčším odberateľom egyptskej ropy, odkiaľ ho postupne vytlačila India.

Graf 3. Percentuálne zastúpenie importérov africkej ropy v období 1995-2010

Prameň: UNCTAD: Handbook of Statistics 2010,2011.

Európska únia má najväčšieho afrického dodávateľa ropy v Líbyi, Nigérii a v Alžírsku. Naopak, najmenší objem ropy v roku 2010 doviezla zo Sudánu a z Čadu. Na druhej strane, ako sme uviedli práve Sudán a Angola sú najväčšími africkými dodávateľmi ropy do ČĽR. Jednoznačne najmenej ropy importuje Čína z Egypta.

Komparácie investícií Číny a EÚ v ropnom sektore Afriky

Kumulatívne do uvedených 10 ropných štátov Afriky Čína investovala do roku 2010 30 % z celkového objemu priamych investícií v Afrike, čo jednoznačne potvrdzuje významnú úlohu ropy v čínskych investičných záujmoch². Ako je však vidno na vývoji čínskych tokov PIZ za obdobie 2003 - 2010 do roku 2006, predstavovali čínske investície v uvedených 10 ropných štátoch väčšinu jej celkových priamych investícií v Afrike, od roku 2007 sa však ČĽR začala výraznejšie orientovať aj na štáty Afriky nedisponujúce touto komoditou. Príčinu vidíme v rozvoji obchodných a diplomatických vzťahov po samite FOCAC v roku 2006 v Pekingu, ako i v medzinárodnej kritike Číny za novodobý merkantilizmus.

Okrem Líbye a Čadu zvyšné ropné štáty Afriky patria medzi najväčších príjemcov čínskych investícií. To sa však v krátkodobom časovom horizonte zmení, keďže od roku 2006 Čad začal uznávať vládu v Pekingu namiesto taiwanskej a investície ako aj objem vzájomného obchodu výrazne narástli od roku 2009. Čína za takmer dekádu nevyvinula snahy o ovládnutie ropného sektora Čadu. Podobný trend je v Líbyi, tiež však možno očakávať zvýšený záujem o túto krajinu po skončení konfliktu. Doterajšie snahy o investovanie Číny v Líbyi boli zmarené líbyjskou Národnou ropnou spoločnosťou, ktorá zablokovala predaj kanadskej pobočky Venerexu čínskej CNPC v roku 2009, potom čo bolo objavené ropné pole v Ghadames na západe Líbye.

Angola je najväčším africkým dodávateľom ropy Číny. Bez čínskeho nákupu jej ropy by angolská ekonomika prišla o 52 % svojich exportných príjmov, pričom jej podiel neustále rastie³. Čínske investície v Angole boli do roku 2006 zanedbateľné. V súčasnosti prúdia

² Vlastné výpočty na základe MOFCOM. 2011. 2010年度中国对外直接投资统计公报 (2010 Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment). [online]. Peking: Ministry of Commerce, 2011. [cit. 10.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://hzs.mofcom.gov.cn/accessory/201109/1316069604368.pdf>>

³ Vlastné výpočty na základe údajov UNCTAD: Handbook of Statistics 2010, 2011.

primárne do ropného sektora. Ďaleko najväčším investorom v tomto sektore je však stále americká ropná spoločnosť Chevron, ktorá zamestnáva vyše 3 500 Angolčanov. Čo dementuje mediálne a politicky obľúbené prehlásenia o čínskom ovládnutí Angoly.

Sudán je druhým najväčším dodávateľom ropy pre Čínu v Afrike. Čína je najväčším importérom sudánskej ropy. Bez jej nákupu ropy by Sudán prišiel o 68 % exportných príjmov. Kvôli občianskej vojne, zostali ropné polia Sudánu dlho opustené. Po jej skončení boli na Sudán uvalené sankcie v roku 1996 a tak sa Číne otvorili možnosti na investovanie. V rokoch 2004-2006 boli jej investície v Sudáne kumulatívne najvyššie spomedzi všetkých štátov Afriky a tvorili približne 20 % všetkých zásob čínskych PIZ v Afrike⁴. V roku 2007 USA opäť uvalili sankcie na Sudán kvôli porušeniu ľudských práv a podpore terorizmu. ČLR sa tak stala jediným investorom v krajine a CNPC (*China National Petroleum Corporation*) najväčšou zahraničnou spoločnosťou⁵. Čína v krajine postavila vyše 1000 kilometrový ropovod ako aj 3 rafinérie.

Nigéria je od roku 2007 druhou najväčšou africkou krajinou, do ktorej Čína investovala kumulatívne najviac. V roku 2010 bola najväčším producentom ropy, kedy vyprodukovala 2,4 milióna bbl/denne, čo je viac než Angola a Sudán vyprodukojú spolu⁶. Najväčší investori v tejto diktátorskej krajine sú západné spoločnosti: Royal Dutch Shell (britsko-holandská), ChevronTexaco (USA), Exxon Mobil (USA), Agip (talianska), Total (francúzska spoločnosť) a najväčším odberateľom nigérijskej ropy sú USA, pričom Čína je až na 14. mieste. V roku 2006 ČLR ponúkla Nigérii pôžičku vo výške 4 miliárd USD na ropné a infraštruktúrne projekty výmenou za prieskumné a ťažobné licencie v štyroch ropných blokoch a export 50 000 barelov ropy denne do Číny. V roku 2010 ČLR investovala ďalších 6,4 miliárd do výstavby rafinérií a infraštruktúry.

Ropné príjmy **Alžírsku** konštantne rastú, čo je prirodzeným javom v dôsledku rastu cien tejto komodity. Výnimku tvoril rok 2009, kedy v dôsledku globálnej finančnej a hospodárskej krízy poklesol dopyt ako i ceny tejto suroviny. Najväčším odberateľom sú USA a krajiny EÚ, pričom do Číny vyváža len 3 % svojej produkcie⁷. Príjmy zo všetkých hlavných exportných destinácií Alžírsku počas krízy klesli, okrem Kórey a Číny. Čína vstúpila na alžírsky ropný trh v roku 2002, keď Sinopec investoval \$394 miliónov, aby spolu s alžírskou štátnou ropnou spoločnosťou Sonatrach mohli začať ťažiť ropu na saharskom ropnom poli Zarzaitine. Nasledoval podpis 2 zmlúv: prvej o výstavbe rafinérie pri Adrare vykonanou *China National Oil and Gas Exploration and Development Co.* a o importe alžírskych ropy. Čína tu zďaleka nie je najväčším investorom ani obchodným partnerom, jej postavenie súbežne s ostatnými rozvojovými krajinami (India, Malajzia, Rusko, Turecko...) neustále rastie predovšetkým na úkor štátov EÚ.

Napriek tomu, že **Egypt** je po Nigérii, Angole, Alžírsku a Líbyi je 5. najväčším africkým producentom ropy⁸, na rozdiel od ostatných afrických ropných štátov nie je závislý na tejto komodite. Do Číny jej vyváža len nepatrný zlomok, vo výške 0,03 %⁹. V časovom horizonte rokov 1995 až 2010, sa výrazne zmenila teritoriálna orientácia vývozu egyptskej ropy. V porovnaní s Indiou a Taiwanom, však čínsky záujem o ňu výrazne nenarástol.

⁴ Vlastné výpočty na základe MOFCOM. 2011. 2010年度中国对外直接投资统计公报 (*2010 Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment*). [online]. Peking: Ministry of Commerce, 2011. [cit. 10.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://hzs.mofcom.gov.cn/accessory/201109/1316069604368.pdf>>

⁵ V súčasnosti je ním Petrodar, ktorý vznikol spojením CNPC, Sinopecu a malajského Petronasu v Sudáne.

⁶ BRITISH PETROL. 2011. BP Statistical Review of World Energy. [online]. 2011. [Cit. 18.2.2012]. Dostupné na internete: <www.bp.com/statisticalreview>

⁷ Vlastné výpočty na základe údajov UNCTAD: Handbook of Statistics 2010, 2011.

⁸ BRITISH PETROL. 2011. BP Statistical Review of World Energy. [online]. 2011. [Cit. 18.2.2012]. Dostupné na internete: <www.bp.com/statisticalreview>

⁹ Vlastné výpočty na základe údajov UNCTAD: Handbook of Statistics 2010, 2011.

Jediným rokom, ktorý tvorí výnimku je rok 2009, keď Egypt (rovnako ako ani Kongo) neznížil svoju ropnú produkciu, pretože pokles dopytu po rope v iných štátoch sveta bol vykompenzovaný dopytom v Číne. Najviac PZI prúdi do Egypta z hospodársky vyspelých štátov, avšak podiel rozvíjajúcich sa krajín (Číny, Indie a arabských štátov) neustále narastá najmä po globálnej finančnej a hospodárskej kríze. Investície z Číny síce neustále rastú, ich podiel je v porovnaní s konkurentmi z USA a EÚ zanedbateľný (0,24 %) ¹⁰. Najviac PZI v Egypte plynie celkovo do ropného sektora ¹¹. V tomto sektore je Čína prítomná od roku 2005, keď Sinopec a s egyptská Tharwa vytvorili spoločný podnik – *SinoTharwa Drilling*, ktorá sa stala druhou najväčšou pevninskou ťažobnou spoločnosťou. V roku 2010 krajiny podpísali dohodu o postavení rafinérie za 2 miliardy USD, ktorá bude najväčšia v celej Afrike s ročnou kapacitou ťažby 15 miliónov ton. Celkový objem čínskych priamych investícií v Egypte je v porovnaní s USA a EÚ stále neporovnateľný.

Čína dlhodobo patrí medzi 3 najväčších odberateľov ropy **Gabonu**. V roku 2010 z jej celkovej produkcie importovala 9 % ¹². Absolútne najväčším klientom Gabonu v ropnom sektore boli a stále sú USA a to aj napriek tomu, že ich podiel od roku 1995 postupne klesá. Gabon postupne začal diverzifikovať odberateľov tejto komodity a tri krajiny, ktoré sa dostali do popredia sú Čína, Trinidad a Tobago a Malajzia. V roku 2004 Čína podpísala niekoľko zmlúv s Gabonom o investíciách v ropnom sektore, výmenou za 20 000 barelov ropy denne. Čínska prítomnosť tu bola do roku 2009 nepatrná oproti tradičným ropným spoločnostiam ako Shell a Total. Po úspešnej akvizícii Addaxu v roku 2009, sa zvýšila účasť Sinopecu v Gabone. Najväčším investorom v tejto diktátorskej krajine je vo všetkých kľúčových sektoroch Gabonu dlhodobo Francúzsko.

Kongo patrí tiež medzi štáty, ktorých vláda čelila problémom s transparentnosťou prerozdelenia ropných ziskov. Pod tlakom Medzinárodného menového fondu boli v roku 2004 a v roku 2006 vďaka reformám, ktoré vláda prijala, odpustené dlhy Konga v rámci iniciatívy HIPC (*Heavily Indebted Poor Countries*), následne aj Londýnskym a Parížskym klubom. Väčšina ropných zásob Konga sa nachádza v pobrežných vodách, preto je nutná prítomnosť zahraničných technológií a firiem, ktoré túto ťažbu vykonávajú. Neustále narastajúca ťažba ropy nezmenila ani globálna finančná a hospodárska kríza. Čína je druhým najväčším odberateľom konžskej ropy a jej podiel neustále narastá. Kongo je závislé na šiestich odberateľoch tejto komodity: USA, Čína, Taiwan, Francúzsko, India a Španielsko. Týchto šesť štátov spolu importuje 94 % konžskej ropy. Ropný sektor je ovládaný francúzskou spoločnosťou Total, resp. jej dcérskou firmou Elf Congo.

Ekonomika **Rovníkovej Guiney** je od objavenia ropných ložísk a začatia ťažby ropy ovládaná touto komoditou. Vďaka rope má od roku 2005 kontinuálne najvyššie HDP p. c. v Afrike (vyššie než Slovensko). Kvôli jej rastúcej cene, investície v Rovníkovej Guiney neustále rastú. Produkcia ropy od roku 2005 postupne klesá, ako i jej čínsky import. USA, Kanada a štáty západnej Európy v súčasnosti pohlcujú približne 80 % jej exportovanej ropy. USA sú najväčším investorom v krajine. So zámerom prilákať čo najviac amerických PZI, vláda Rovníkovej Guiney dokonca poskytla občanom USA, ako jediným na svete, bezvízový styk. V prípade Rovníkovej Guiney je zrejmé, že ropa nie je stredobodom čínskeho angažovania sa v krajine, na rozdiel od USA. Čínske investície sú tu prítomné, väčšina z nich je financovaná pôžičkami z Exim banky ČĽR. Sú však poddimenzované oproti investíciám, ktoré pochádzajú z USA, Talianska a Francúzska.

¹⁰ Vypočítané podľa: Ministry of Investment of Egypt: Foreign Direct Investment in Egypt. [online]. júl 2010. [Cit. 29.2.2012]. Dostupné na internete:

<http://www.investment.gov.eg/en/Investment/Documents/FDI_in_Egypt_EN_Jul_2010.pdf>

¹¹ Ibid.

¹² Vlastné výpočty na základe údajov UNCTAD: Handbook of Statistics 2010, 2011.

Záver

Čína je tretím najväčším importérom africkej ropy po štátoch Európskej únie a USA. Jej podiel na dovoze tejto komodity za posledných 15 rokov výrazne narástol. Spomedzi všetkých štátov Afriky s významnejšími ropnými ložiskami je najväčším odberateľom len v Sudáne a v Angole. Bez čínskeho dopytu po rope prišlo o 30 % exportných príjmov aj Kongo. V ostatných ropných štátoch Afriky sa ČLR podieľa na importe menej ako 10 % ich ropy, v prípade Nigérie a Egypta dokonca menej ako 1 %. Vo väčšine týchto štátov sú najväčším importérom ropy USA a štáty Európskej únie, predovšetkým Holandsko, Nemecko, Francúzsko a Taliansko. Hovoriť preto o čínskom vykorisťovaní Afriky je neopodstatnené.

Po analýze investícií prúdiacich do ropného sektora v afrických ekonomikách sme dospeli k záveru, že dokonca ani v Angole, kde je Čína najväčším importérom ropy zďaleka nie je najväčším investorom v tomto sektore. Primárnu rolu v ťažbe angolskej ropy zohráva americký Chevron. V prípade Sudánu sa ČLR stala síce najväčším investorom, avšak po rozdelení krajiny možno predpokladať zmenu, keďže bývalá sudánska vláda s ktorou si Čína vytvorili priateľské vzťahy a nachádza v Chartúme a ropa v Južnom Sudáne. Konflikt medzi Sudánom a Južným Sudánom tak postavil Čínu do menej výhodnej pozície.

Z hľadiska investícií do ropného sektora jednotlivých štátov Afriky majú jednoznačné prvenstvo Spojené štáty americké. Za nimi nasledujú európske ropné spoločnosti a až potom Čína.

Použitá literatúra:

1. BRITISH PETROL. 2011. *BP Statistical Review of World Energy*. [online]. 2011. [Cit. 18.2.2012]. Dostupné na internete: <www.bp.com/statisticalreview>
2. Ministry of Commerce of the PRC. 2011. 2010年度中国对外直接投资统计公报 (*2010 Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment*). [online]. Peking: Ministry of Commerce, 2011. [cit. 10.11.2011]. Dostupné na internete: <<http://hzs.mofcom.gov.cn/accessory/201109/1316069604368.pdf>>
3. Ministry of Investment of Egypt: Foreign Direct Investment in Egypt. [online]. júl 2010. [Cit. 29.2.2012]. Dostupné na internete: <http://www.investment.gov.eg/en/Investment/Documents/FDI_in_Egypt_EN_Jul_2010.pdf>
4. UNCTAD. 2011. *Handbook of Statistics 2010*. New York: UNCTAD, 2011.

Kontakt

Ing. Nóra Szikorová, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: nora.szikorova@euba.sk

Marián Šabo

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

VPLYV INTEGRÁCIE V LATINSKEJ AMERIKE NA VZŤAHY S EÚ A USA

Abstrakt

Vzťahy medzi Európou a krajinami amerického svetadielu prešli v poslednom období zásadnými zmenami, ktorých výsledkom je postupný úpadok tradičného multilateralizmu. Sme svedkami redistribúcie moci v prospech krajín Latinskej Ameriky a v rámci regiónu predovšetkým v prospech Brazílie, ktorá sa stáva významnou regionálnou mocnosťou. Cieľom tohto príspevku je analyzovať existujúce systémy usporiadania multilaterálnych vzťahov a poukázať na to, že ich budúci vývoj bude závisieť od interakcií v rámci strategického kvarteta: Brazília, Španielsko, USA, Mexiko.

Kľúčové slová: Latinská Amerika, kooperácia, multilateralizmus, regionalizmus, integrácia.

Abstract

Relations between Europe and the Americas have experienced profound changes and their result is a growing decline of the traditional multilateralism. We are facing a redistribution of power in favor of Latin America and, within the region, especially in favor of Brazil as a major emerging power. The goal of this article is to analyze the various multilateral systems, discuss their functions and point out that the future of these relations depends on both the strategic quartet of Brazil, Spain, USA and Mexico.

Key Words: Latin America, cooperation, multilateralism, regionalism, integration.

Úvod

V medzinárodnom systéme dochádza k preusporiadaniu mocenských vzťahov medzi Európou, Severnou Amerikou a Latinskou Amerikou v dôsledku zhoršenia postavenia starých mocností a vzostupu mocností nových. Relatívne oslabenie politickej a ekonomickej moci USA a EÚ sa dostáva do kontrastu s postavením Latinskej Ameriky, ktoré sa stáva stabilnejším a postupne si získava väčšiu váhu na medzinárodnej scéne. Avšak tieto zmeny sa iba v minimálnej miere odrazili na ich vzájomných vzťahoch, ktoré sa stále zakladajú na princípoch vytvorených v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, a preto sú neadekvátne na riešenie výziev, ktorým tieto regióny čelia v 21. storočí. Vôľu na zmenu súčasných modelov usporiadania multilaterálnych vzťahov je badať len na strane štátov Latinskej Ameriky. Napr. vytvorenie zoskupenia UNASUR poukazuje na to, že tento región sa snaží vytvoriť model usporiadania medzinárodných vzťahov, ktorý by bol menej závislý od USA a EÚ. V hospodárskej oblasti sa Latinská Amerika otvorila spolupráci s ázijsko-pacifickým regiónom a už dnes s ním dosahuje rovnaký obrat zahraničného obchodu ako s Európou.

Pod zmenu tradičných vzťahov sa podpísala najmä skutočnosť, že tak USA ako aj EÚ sa stále vysporadúvajú s dopadmi najväčšej finančnej a hospodárskej krízy od Veľkej hospodárskej krízy, zatiaľ čo Latinská Amerika ňou bola zasiahnutá iba mierne. EÚ v dôsledku krízy stráca vzájomnú jednotu a medzinárodný význam a na druhej strane sa zvyšuje medzinárodné postavenie krajín ako napr. Brazília, ktorá je piatou najväčšou svetovou ekonomikou, je na čele integračných procesov v Latinskej Amerike (UNASUR),

spolu s Argentínou a Mexikom je členom zoskupenia G20 a navyše Čile a Mexiko sú členmi OECD. Podobne USA si zachovávajú popredné postavenie v medzinárodnom systéme, ale toto už nedosahuje úroveň dominancie z deväťdesiatych rokov 20. storočia a navyše čelia Číne, ktorá so svojimi hodnotami ekonomického rastu viac ako 8% začína vážne konkurovať ekonomickej sile USA vo všetkých regiónoch vrátane Latinskej Ameriky a EÚ¹.

Multilaterálne vzťahy medzi Latinskou Amerikou, EÚ a USA

Vo svetle týchto zmien a z dôvodu potreby spolupráce má strategický význam rozvinutie užšej spolupráce medzi regiónmi Latinskej Ameriky, EÚ a USA, ktorá by vychádzala zo spoločných hodnôt a záujmov a rastúcej interdependencie v obchode a investíciách. No v skutočnosti zatiaľ všetky tri regióny konajú samostatne a nezávisle od seba. Prejavom toho je napr. koexistencia rôznych multilaterálnych fór medzi EÚ, USA a Latinskou Amerikou, ktorým však chýbajú základné mechanizmy vzájomnej koordinácie. Postupom času sa vytvorilo päť systémov vzájomnej spolupráce (usporiadania multilaterálnych vzťahov):

- **transatlantický,**
- **interamerický,**
- **euro-latinskoamerický,**
- **iberoamerický a**
- **latinskoamerický.**

S výnimkou latinskoamerického sa všetky dostali do hlbokej krízy v dôsledku postupného poklesu moci USA a EÚ, na ktorej sa zakladal tradičný európsko-americký multilateralizmus. Z dlhodobého hľadiska by tieto systémy mohli splynúť, stať sa irelevantnými alebo úplne zaniknúť.

Transatlantický systém

V posledných sedemdesiatich rokoch bol jednoznačne dominantným systém transatlantickej spolupráce a aj v súčasnosti je spomedzi vyššie uvedených piatich multilaterálnych systémov najdôležitejším vzhľadom na hospodársku interdependenciu, toky investícií a vojenskú silu. Táto transatlantická spolupráca sa zakladá na spoločných hodnotách a záujmoch. Okrem hospodárskej spolupráce USA a EÚ zdieľajú dlhú spoločnú históriu a intenzívny politický dialóg na všetkých úrovniach, ktorých vrcholom sú každoročné summity. Diplomatiecké styky medzi oboma zoskupeniami boli prvýkrát nadviazané v roku 1953, avšak vzájomná spolupráca bola oficiálne formalizovaná až v novembri 1990 na základe Transatlantickej deklarácie. Od roku 1995 bola základom vzájomných vzťahov Nová transatlantická agenda a v jej rámci a v nadväznosti na Transatlantické hospodárske partnerstvo z roku 1998 bola v roku 2007 zriadená Transatlantická hospodárska rada².

V porovnaní s ostatnými multilaterálnymi systémami s Latinskou Amerikou je tento model vzájomnej spolupráce menej asymetrický, no tiež sa v ňom vyskytujú konflikty tak ekonomického ako aj politického charakteru. V konečnom dôsledku ide o globálnu spoluprácu s výrazným zastúpením bezpečnostného aspektu, ktorý sa dostal do popredia po udalostiach v USA z 11. septembra 2001 (dovtedy dominoval ekonomický aspekt). Pozornosť si zasluhuje skutočnosť, že až na niekoľko zmienok o Kube, je Latinská Amerika úplne mimo rámca tohto systému.

¹ YOUNGS, R. 2010. *Europe's Decline and Fall*. London : Profile Books Ltd, 2010. 240 s. ISBN 978-1846684951.

² European External Action Service. 2011. *United States of America*. [online]. European External Action Service, 2011. [cit. 2011.08.28.] Dostupné na internete: <http://www.eeas.europa.eu/us/index_en.htm>

Tento systém však postupne stráca na význame, pod čo sa podpísalo osem rokov administratívy prezidenta Busha ml., rozdielne postoje k vojne v Iraku, postupný úpadok európskej moci vo svete a rastúci vplyv nových mocností v dôsledku (nie len) svetovej finančnej krízy. Hoci vzájomné vzťahy sú menej napäté ako predtým, očakávania zahraničnej politiky, ktorá by mala viac európsky charakter počas administratívy prezidenta Obamu sa nenaplnili. Washington sa postupne snaží zintenzívňovať vzťahy s novými mocnosťami ako Čína alebo India, čo sa prejavuje na poklese významu vzťahov s Európou. Dôkazom toho sú napr. aj diametrálne odlišné postoje k riešeniu finančnej krízy, ako sa to prejavilo na summite G20 v Soule v roku 2010. Transatlantická spolupráca tak už nie je prioritou v Obamovej administratíve³.

Interamerický systém

Interamerický systém usporiadania multilaterálnych vzťahov je oslabovaný najmä posilňovaním väzieb v rámci systému latinskoamerického. USA sú aj naďalej hlavným partnerom a investorom v Latinskej Amerike, ktorá stále najviac obchodu realizuje práve s USA, avšak v posledných rokoch sa zintenzívňuje koncentrácia záujmu USA do niekoľkých vybraných strategicky významných štátov, a to predovšetkým do Mexika. Mexiko je tretím najvýznamnejším hospodárskym partnerom USA, keďže tu realizujú 11,7% svojho celkového obchodu. Na zvyšok regiónu (vrátane Brazílie) pripadá úhrnný podiel iba 8,3%⁴.

Interamerický systém, vytvorený na konci štyridsiatych rokov 20. storočia, je tak postupne oslabovaný a USA v tomto regióne strácajú hegemonistické postavenie na úkor regionálnych iniciatív. Jeho výraznejší úpadok sa začal v roku 2005, kedy zlyhal projekt vytvorenia Americkej zóny voľného obchodu (ALCA) a vyostрили sa spory s USA v otázke voľby generálneho sekretára Organizácie amerických štátov. USA boli proti kandidatúre Josého Miguela Insulzu z Čile a po jeho zvolení začali organizáciu menej podporovať, tak politicky ako aj rozpočtovo. Organizácia amerických štátov však aj napriek tomu zostáva jediným orgánom, ktorý ma reálnu inštitucionálnu kapacitu intervenovať v prípade krízy alebo regionálneho konfliktu. V otázke summitov krajín amerického kontinentu, ktoré sa konajú od roku 1994 a sú jediným fórom, ktoré zahŕňa všetky krajiny amerického kontinentu okrem Kuby, sa tiež nepodarilo dosiahnuť výraznejší pokrok. Summit z apríla 2009 bol významný v tom, že udal zmierlivejší tón Obamovej administratívy oproti predchádzajúcej administratíve a taktiež sa podarilo dosiahnuť dohodu v otázke zrušenia klauzuly, ktorá bráni členstvu Kuby v Organizácii amerických štátov. Avšak aj napriek týmto kompromisom sa nepodarilo dosiahnuť výraznejšiu dohodu a začať novú formu rozšírenej spolupráce.

Interamerický systém tak postupne stráca na význame. Zatiaľ čo George Bush ml. sa aspoň zasadil za podpísanie Interamerickej demokratickej charty v roku 2001, Obamova administratíva nemá nijakú výraznejšiu víziu pre spoluprácu s Latinskou Amerikou a nepresadzuje žiadnu iniciatívu. No aj napriek tomu existujú faktory, ktoré si zasluhujú pozornosť USA, ako napr. pašovanie drog a s tým spojený nárast násilia, pričom doterajší militaristický prístup (najsôr v Kolumbii a teraz v Mexiku) si bude vyžadovať prehodnotenie. Ďalším pretrvávajúcim problémom sú migračné toky zo štátov Latinskej Ameriky do USA.

Interamerický systém vytvorený pred šiestimi desaťročiami za účelom vysporiadania sa so spoločnými výzvami a udržaním hegemonistického postavenia USA v Latinskej

³ JOHNS, B. 2010. The coming clash? Europe and US multilateralism under Obama. In *The Obama Moment: European and American perspectives*. Paris : The European Union Institute for Security Studies, 2010. s. 63-77. ISBN 978-9291981601.

⁴ HORNBECK, J.F. 2011. *U.S.-Latin America Trade: Recent Trends and Policy Issues*. [online]. Congressional Research Service Reports for the People, 2011. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete: <www.fas.org/sgp/crs/row/98-840.pdf>

Amerike bude musieť byť prehodnotený vo svetle politickej emancipácie latinskoamerického regiónu, rastúceho vplyvu Brazílie v regióne aj vo svete a absencie záujmu Washingtonu, inak bude pokračovať jeho postupný úpadok, ako to naznačuje narastajúca irelevantnosť Organizácie amerických štátov⁵.

Euro-latinskoamerický systém

Euro-latinskoamerický systém je popri interamerickom jedným z najstarších systémov usporiadania multilaterálnych vzťahov, avšak v dôsledku absencie strategických cieľov, ktoré by ho výraznejšie posunuli dopredu, sa nerozvinul až v takej miere. Tento systém nie je oficiálne inštitucionalizovaný a nezmení to ani zriadenie verejno-súkromnej nadácie EUROLAC (Európa, Latinská Amerika, Karibik), ktorú presadzuje Európsky parlament za účelom posilnenia vzájomných vzťahov s regiónom Latinskej Ameriky. V neposlednom rade ani neexistuje žiadna spoločná deklarácia, ktorá by predstavovala obdobu Interamerickej demokratickej charty.

V deväťdesiatych rokoch 20. storočia vytvorili EÚ a Latinská Amerika novú formu intenzívnej spolupráce založenej na diplomacii summitov hláv štátov a stretnutí najvyšších predstaviteľov, ktorá reflektovala posilnený politický dialóg na všetkých úrovniach a rozširovanie vzájomnej spolupráce medzi jednotlivými aktérmi. Tento typ transatlantického multilateralizmu odrážal predovšetkým stúpajúcu rivalitu medzi EÚ a USA. V súčasnosti však predstava, že EÚ môže v Latinskej Amerike predstavovať protiváhu USA, je prekonaná, vzhľadom na rastúci vplyv Číny v tomto regióne.

Na prvom Summite EÚ a Latinskej Ameriky v Rio de Janeiro v roku 1999 sa obe strany zasadili za vytvorenie strategického partnerstva. Po viac ako desiatich rokoch a piatich ďalších summitoch sa tento projekt len minimálne pohl dopredu a zredukoval sa na každoročné stretnutia na najvyššej úrovni s Brazíliou a Mexikom. Taktiež sa nepodarilo uzavrieť plánovanú dohodu EÚ – Mercosur, ktorá si pôvodne kládla za cieľ výrazne prehĺbiť spoluprácu týchto zoskupení a liberalizovať obchod medzi nimi. Všetky tieto iniciatívy boli hneď od začiatku príliš ambiciózne, len málo sa zakladali na reálnych možnostiach a zväčša boli odrazom reakcionistickej politiky, ktorá reagovala na iniciatívy USA ako napr. ALCA alebo ich neskoršie bilaterálne dohody s vybranými štátmi Latinskej Ameriky.

Hlavným motívom rozvinutia euro-latinskoamerického systému v deväťdesiatych rokoch 20. storočia bolo vytvorenie protiváhy USA. Táto funkcia však postupne stráca na význame, ako sa významným novým hráčom v regióne stáva Čína. Záujem Číny o Latinskú Ameriku je predovšetkým ekonomický: predstavuje 8% latinskoamerického obchodu, Latinská Amerika sa na zahraničnom obchode Číny podieľa 6% (je to viac ako v prípade EÚ) a je príjemcom 17% čínskych priamych zahraničných investícií. Hospodárska komisia OSN pre Latinskú Ameriku a Karibik (CEPAL) odhaduje, že v roku 2015 Čína prebehne Európsku úniu a stane sa druhým najvýznamnejším obchodným partnerom Latinskej Ameriky po USA⁶.

Hoci prítomnosť Číny a vzostup Brazílie by mohli podnietiť EÚ k vyvinutiu väčšej snahy o obnovenie predchádzajúcich iniciatív vzájomnej spolupráce, v súčasnosti sa vzájomné vzťahy dajú označiť za „priateľsky zanedbané“. Európa nie je hlavnou prioritou pre krajiny Latinskej Ameriky, ktoré sa viac orientujú na Čínu a v širšom meradle na oblasť Ázie

⁵ SERBÍN, A. 2010. De despertares y anarquías: De la concertación regional. In *Foreign Affairs Latinoamérica*, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.

⁶ ROSALES, O. 2010. *La República Popular de China y América Latina y el Caribe: hacia una relación estratégica*. [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2010. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete:

<http://www.eclac.org/publicaciones/xml/2/39082/RP_China_America_Latina_el_Caribe_una_relacion_estragica_906.pdf>

a Pacifiku (predovšetkým krajiny Južnej Ameriky) a na Severnú Ameriku, a to najmä na USA (krajiny Strednej Ameriky a Karibiku). Čína predstavuje vďaka záujmu o prírodné zdroje dobrú alternatívu voči EÚ, ktorá nie je ochotná reformovať Spoločnú poľnohospodársku politiku a otvoriť svoje trhy, čo je podmienka *sine qua non* pre uzavretie dohody medzi EÚ a Mercosurom. Taktiež model európskej integrácie už nie je hlavným inšpiračným vzorom, po tom, čo sa nedostatky tohto modelu stali zrejmy a po zlyhaní, resp. strate relevantnosti integračných zoskupení v Latinskej Amerike inšpirovaných práve týmto modelom (Andské spoločenstvo a Mercosur vo svetle formovania UNASUR). Hoci vďaka Španielsku zostáva EÚ hlavným partnerom, v dôsledku pretrvávajúcich dopadov svetovej finančnej krízy sa očakáva pokles významu EÚ v regióne v oblastiach migrácie, obchodu a investícií. Na druhej strane, s výnimkou Brazílie a Mexika nepredstavuje Latinská Amerika ani geografickú, resp. geopolitickú prioritu pre EÚ. Aj keď je to jeden z regiónov sveta najviac poznačených násilím, nepredstavuje žiadnu hrozbu pre svetovú bezpečnosť, nie je ani najchudobnejším, najzaostalejším a najmenej rozvinutým regiónom sveta a nie je ani kľúčovým energetickým partnerom pre EÚ. Ďalším problémom pre hlbšie rozvinutie vzťahov je, že zahraničná politika EÚ sa orientuje do značnej miery najmä na štáty v jej blízkom susedstve. Hoci Latinská Amerika prešla mnohými zmenami, EÚ ju stále vníma optikou vzťahov sever-juh, t.j. ako partnera na hospodársky rozvoj a projekciu európskych ideí⁷.

Za jedenásť rokov od prvého summitu v Rio de Janeiro je výsledok vzájomnej spolupráce EÚ a Latinskej Ameriky veľmi nevýrazný. EÚ sa nepodarilo ponúknuť alternatívu USA a dokonca sa aj navzdory deklarovanej rétorike o inter-regionalizme vydala podobnou cestou ako USA, t.j. namiesto podpisu asociačných dohôd s Mercosurom a Andským spoločenstvom, podpísala EÚ samostatné dohody s Čile a Mexikom a zavŕšila rokovania s Kolumbiou a Peru. Jediné inter-regionálne dohody sa podarilo uzavrieť so Strednou Amerikou a Karibikom.

Iberoamerický systém

Španielsko je jediným členským štátom EÚ, ktorý má v regióne Latinskej Ameriky dôležité strategické ciele. To výrazne kontrastuje so skutočnosťou, že v posledných rokoch tento región v podstate opustili štáty ako Nemecko, Taliansko, Spojené kráľovstvo a Francúzsko, keďže nie je stredobodom ich ekonomických a geopolitických záujmov. Jediným ďalším štátom EÚ, ktorý má v regióne výraznejšie zastúpenie a záujmy je Portugalsko, ktoré sa počas svojho predsedníctva v roku 2007 zasadilo za označenie Brazílie za strategického partnera EÚ.

Mnohé európske iniciatívy v skutočnosti odrážajú priority Španielska. Bolo tomu tak aj na šiestom Summitu EÚ – Latinská Amerika v máji 2010 v Madride, ktorý sa niesol v duchu iniciatív Iberoamerického summitu, ktorý sa konal o pol roka skôr v Portugalsku (konkrétne: inovácie a technológia). Rovnako návrh vytvoriť nadáciu EUROLAC, politika EÚ voči Kube, dohoda o voľnom obchode so Strednou Amerikou, strategické partnerstvo s Mexikom a iné iniciatívy majú pôvod v Madride a boli neskôr prijaté Bruselom. Okrem spoločného prístupu v rámci EÚ si Španielsko vytvorilo a zachováva aj vlastný iberoamerický systém multilaterálnych vzťahov, ktorý koexistuje popri euro-latinskoamerikom. Prvotným cieľom bolo podporovať spoločnú identitu, čo sa prejavilo v hlavnej funkcii Iberoamerického spoločenstva národov, ktoré bolo vytvorené v roku 1991 v Guadalajare. Keďže Španielsko je druhým najvýznamnejším štátnym aktérom v Latinskej Amerike a nesnaží sa o hegemonistické postavenie, ale plní skôr kohéznú funkciu, podarilo sa Iberoamerickému

⁷ GRATIUS, S. – SANAHUJA, J.A. 2010. Europa y América Latina: entre el olvido y la renovación. In *Política Exterior*, No 135, 2010. Madrid, 2010. ISSN: 0213-6856.

spoločenstvu v rámci jeho projektov ekonomickej, kultúrnej, inštitucionálnej a sociálnej spolupráce vytvorí určitú protiváhu interamerickému systému.

Doterajších dvadsať summitov predstavuje najvyššie vyjadrenie konceptu iberoamerikanizmu vymysleného Španielskom a ktorý dominuje jeho zahraničnej politike voči tomuto regiónu. Proces formovanie Iberoamerického spoločenstva dosiahol zatiaľ najväčší úspech v roku 2005, kedy bol zriadený jeho generálny sekretariát (SEGIB – Secretaría General Iberoamericana). Avšak aj napriek tomu, že sa dosiahol pokrok v otázke inštitucionalizácie, nepodarilo sa doteraz vytvoríť skutočné spoločenstvo národov, vzhľadom na to, že krajiny Latinskej Ameriky stále do značnej miery vnímajú Španielsko (a Portugalsko) ako vzdialené európske krajiny, ktoré celkom nerozumejú ich problémom a záujmom. Ani po dvadsiatich rokoch existencie sa neurobilo zhodnotenie jednotlivých summitov alebo sformulovanie strategických cieľov na prehĺbenie iberoamerických vzťahov. Už od začiatku predstavuje Iberoamerické spoločenstvo predovšetkým zoskupenie veľmi rôznorodých krajín s rovnakým jazykom (preto sú Brazília a Portugalsko mierne posúvané do úzadia), ktoré sa venuje veľmi rozsiahlej agende. Navyše v dôsledku vážnych dopadov svetovej finančnej krízy hrozí Španielsku, že stratí svoje vedúce postavenie v tomto zoskupení.

Latinskoamerický systém

Berúc do úvahy počet rôznych fór a iniciatív, latinskoamerický systém je multilaterálny systém usporiadania vzťahov, ktorý dosiahol najväčší pokrok za posledných desať rokov. Od roku 2000 sa sformovali tri nové integračné zoskupenia, ktoré koexistujú s Mercosurom, Andským spoločenstvom a Stredoamerickým integračným systémom: UNASUR zastrešuje a rozširuje prvé dve, ALBA predstavuje alternatívu USA presadzovanej, ale nikdy nerealizovanej Zóny voľného obchodu Amerík (ALCA) a najnovším je CELAC – Spoločenstvo štátov Latinskej Ameriky a Karibiku, ktoré predstavuje alternatívu Organizácie amerických štátov a nahrádza Skupinu Rio. UNASUR reflektuje rastúci význam Brazílie, tak v regióne, ako aj vo svete, ALBA je projekt zameraný predovšetkým na Venezuelu, ktorá sa snaží posilniť si svoju pozíciu subregionálnej mocnosti a vďaka CELAC sa Mexiko znovu hlbšie integruje do latinskoamerickej komunity po dlhšej fáze „severoamerikanizácie“.

Tieto nové fóra spolupráce sa vytvorili predovšetkým z dvoch dôvodov: ako odpoveď a alternatíva interamerickému systému s dominantným postavením USA a taktiež v dôsledku rastúceho vplyvu a postavenia Brazílie. Tak UNASUR ako aj CELAC by sa nemohli realizovať bez silnej podpory najväčšieho štátu Latinskej Ameriky, ktorý začína reálne konkurovať dominantnému postaveniu USA v regióne. Tieto integračné snahy tak odrážajú potrebu nového socioekonomického modelu spolupráce a politickej nezávislosti od USA. Na rozdiel od regionalizmu presadzovaného USA, ktorý bol výrazne ekonomicky zameraný, nový latinskoamerický regionalizmus je politicky orientovaný. Jeho stredobodom nie je hospodárska integrácia, ale rozvíjanie spolupráce a vzájomného dialógu ako alternatívy politickému vplyvu USA, o čo sa zasadzuje predovšetkým Brazília, a ide teda o typ defenzívneho multilateralizmu⁸.

Je však dôležité poznamenať, že počas dlhej histórie latinskoamerickej integrácie, vrátane Mercosuru, ktorý bol tiež prioritne zameraný na Brazíliu, sa len málokedy podarilo výraznejšie naplniť stanovené ciele. Taktiež je otázne, či Brazília dokáže zastúpiť rolu USA bez toho, aby bola označená za hegemóna a či sa dokáže vysporiadať s politickými a ekonomickými nákladmi, ktoré bude treba vynaložiť na integráciu regiónu. Okrem toho, tento nový systém latinskoamerického regionalizmu musí najskôr vyriešiť otázku existencie

⁸ LEGLER, T. 2010. Gobernanza regional: El vínculo multilateral. In *Foreign Affairs Latinoamérica*, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.

veľkého množstva skôr vytvorených integračných zoskupení a musí zohľadniť aj to, že doteraz sa nepodarilo dosiahnuť vyššiu mieru kohézie v rámci týchto zoskupení a ani sa nedarí vytvoriť inštitucionálnu štruktúru, ktorá by bola menej fragmentovaná.

Záver

Na základe vyššie uvedeného súhrnu politicko-inštitucionálnych fór medzi Európou a Amerikami je možné dospieť k záveru, že rôzne formáty multilateralizmu, ktoré spolu koexistujú od konca Studenej vojny, sa dostali do krízy. Pri porovnávaní týchto systémov je potrebné vyzdvihnúť rozdielne priority vzájomnej spolupráce jednotlivých aktérov. Základnou funkciou latinskoamerického a iberoamerického systému je vyvažovať vplyv USA v Latinskej Amerike, zatiaľ čo transatlantický systém sa snaží predovšetkým vytvárať medzinárodnú agendu. Identita (kultúrna) a inštitucionalita sú kľúčové faktory v interamerickom systéme a funkcia euro-latinskoamerického systému je obmedzená na identitu hodnôt a zásad. Keďže Latinská Amerika je región, ktorého význam postupne rastie, a ktorý výraznejšie získava vlastnú identitu, najdynamickejším systémom je systém latinskoamerický a najslabším je euro-latinskoamerický. Interamerický systém je založený na dominancii USA a jeho postupný úpadok je spojený s klesajúcou úlohou Washingtonu. Iberoamerická komunita je založená na príslušnosti Španielska a jeho vplyvu v Latinskej Amerike. Transatlantická os je z hľadiska moci najvýznamnejšia, ale v porovnaní s deväťdesiatymi rokmi, je v dôsledku absencie noriem, inštitúcií a koordinácie značne zredukovaná.

Zoslabnutie všetkých týchto systémov reflektuje krízu multilateralizmu na globálnej úrovni, ako to ilustruje napr. neúspech reformovania významných medzinárodných organizácií (OSN, MMF) a zlyhanie rokovaní o liberalizácii obchodu z Dohá. Systémy spolupráce medzi Európou a Amerikami vznikli v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, v kontexte veľmi naklonenom multilateralizmu a regionalizmu európskeho typu. V súčasnosti tradičný multilateralizmus v rámci OSN, WTO a iných medzinárodných organizácií kontrastuje s rôznymi ad hoc fórami a neformálnymi spoločenstvami, ako napr. BRICS, IBSA alebo CELAC. Ich koexistencia odráža rozdiely medzi Južnou Amerikou na čele s Brazíliou, ktorá sa zasadzuje za nový multilateralizmus a USA a EÚ, ktoré zostávajú na pozíciách tradičného multilateralizmu.

Európa a Ameriky zrejme nikdy nevytvoria jednotný geopolitický priestor. Základná prekážka spočíva v rozdielnej forme štátu (USA), regiónu (Latinská Amerika) a kvázi-supranacionálneho priestoru (EÚ). V tomto trojuholníku je preto dominantným formátom usporiadania vzťahov bilateralizmus. Z tohto pohľadu by bolo vhodné rozvinúť dialóg medzi „strategickým kvartetom“, medzi Brazíliou a Mexikom na jednej strane a USA a Španielskom na druhej strane. Vzhľadom na ekonomickú, politickú a migračnú prepojenosť, je budúcnosť týchto krajín veľmi úzko prepojená a vzájomne podmienená. Väčšia spolupráca v rámci tohto kvarteta je nevyhnutná na vyriešenie troch veľkých problémov Latinskej Ameriky: udržateľného rozvoja, inštitucionálnej stability a občianskej bezpečnosti.

Použitá literatúra:

1. European External Action Service. 2011. *United States of America*. [online]. European External Action Service, 2011. [cit. 2011.08.28.] Dostupné na internete: <http://www.eeas.europa.eu/us/index_en.htm>
2. FORTUNA BIATO, M. 2009. La política exterior de Brasil: ¿integrar o despegar?. In *Política Exterior*, No 131, 2009. Madrid, 2009. ISSN: 0213-6856.
3. GRATIUS, S. – SANAHUJA, J.A. 2010. Europa y América Latina: entre el olvido y la renovación. In *Política Exterior*, No 135, 2010. Madrid, 2010. ISSN: 0213-6856.

4. HORNBECK, J.F. 2011. *U.S.-Latin America Trade: Recent Trends and Policy Issues*. [online]. Congressional Research Service Reports for the People, 2011. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete: <www.fas.org/sgp/crs/row/98-840.pdf>
5. JOHNS, B. 2010. The coming clash? Europe and US multilateralism under Obama. In *The Obama Moment: European and American perspectives*. Paris : The European Union Institute for Security Studies, 2010. s. 63-77. ISBN 978-9291981601.
6. LEGLER, T. 2010. Gobernanza regional: El vínculo multilateral. In *Foreign Affairs Latinoamérica*, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.
7. ROSALES, O. 2010. *La República Popular de China y América Latina y el Caribe: hacia una relación estratégica*. [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2010. [cit. 2011.08.29.] Dostupné na internete: <http://www.eclac.org/publicaciones/xml/2/39082/RP_China_America_Latina_el_Caribe_una_relacion_estrategica_906.pdf>
8. SERBÍN, A. 2010. De despertares y anarquías: De la concertación regional. In *Foreign Affairs Latinoamérica*, No 3, 2010. Mexico, 2010. ISSN: 0015-7120.
9. YOUNGS, R. 2010. *Europe's Decline and Fall*. London : Profile Books Ltd, 2010. 240 s. ISBN 978-1846684951.

Kontakt

Ing. Marián Šabo

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: marian.sabo@euba.sk

Martin Šálek

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

KONFLIKT V SÝRII A JEHO VPLYV NA OBLASŤ BLÍZKEHO VÝCHODU

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá momentálnou vnútropolitickou situáciou v Sýrskej arabskej republike a jej vplyvom na politické dianie a bezpečnostnú situáciu v regióne Blízkeho východu. Keďže daný región je známy zložitou históriou ako aj rôznorodými vzťahmi medzi jednotlivými štátmi a organizáciami, každá udalosť môže mať významné následky na situácii v ňom. Táto časť sveta mala navyše často tendenciu ovplyvňovať dianie na globálnej politickej scéne.

Kľúčové slová: Sýria, Libanon, Izrael, režim, opozícia, vplyv v regióne.

Abstract

The article is focused on the current internal political situation in Syrian arab republic and its influence on political and security situation in the region of Middle east. Since this region is known by complicated history and also by diversified relations among states and various organisations, each occasion can have serious impact on its functioning. Also, this part of the world used to have and still has a direct influence on a global political scene.

Key words: Syria, Lebanon, Israel, regime, opposition, impact on the region.

Úvod

Občiansky konflikt v Sýrii prebieha už približne jeden aj pol roka. Jeho začiatok je možné datovať v marci 2011. Vtedy po brutálnom potlačení protestov, ktoré začali ako reakcia na podobné udalosti v širšom Arabskom svete, vypukli v krajine ozbrojené zrážky. Opozícia proti režimu prezidenta Bašára Assada je rôznorodá, dominujú jej však ozbrojené skupiny väčšinového sunitského vyznania. Režim sýrskeho prezidenta je oficiálne sekulárny. Nadväzuje na myšlienku pôvodnej panarabskej strany Baas o jednote Arabov bez ohľadu na náboženské vyznanie (suniti, šiíti kresťania, Drúzi). Baas (v preklade Obrodzenie), bola založená v roku 1940 kresťanom Michaelom Aflakom a moslimom Sulahudínom Bitánom, pričom obaja boli Sýrčania. Strana pôvodne pôsobila vo viacerých arabských štátoch. Najsilnejšie postavenie dosiahla v Iraku, kde sa na moci podieľala striedavo od roku 1958 a od roku 1968 vládla sama a v Sýrii, kde vládla od prevratu v roku 1963. V roku 1966 však nastal medzi oboma stranami rozkol. Sýrska frakcia totiž kládla dôraz na socializmus a spojenectvo so Sovietskym blokom, zatiaľ čo iracká frakcia presadzovala arabský nacionalizmus s dôrazom na islam a voči ľavicvi vystupovala nepriateľsky. Do čela sýrskej frakcie ako aj do čela štátu sa vo prevrate v roku 1971 dostal bývalý minister obrany, premiér a veliteľ letectva Háfiz Assad. Jeho syn Bašár ho nahradil po jeho smrti v roku 2000. Pôvodne Háfiz zamýšľal urobiť svojím nástupcom syna Bassela, ten však zahynul pri automobilovej nehode v roku 1994. Kvôli hladkému prebratiu moci znížil v roku 2000 sýrsky parlament požadovaný minimálny vek prezidenta zo 40 na 34 rokov. Práve toľko mal Bašár Assad. Pôvodne sa javil ako nádejný reformátor, ale zachoval autoritársky režim svojho otca.

Napriek sekulárnej povahe má režim najväčšiu podporu medzi Alawitmi. Jedná sa o odnož šíitskeho islamu a vyznáva ho asi 12% obyvateľov Sýrie, koncentrovaných v oblastiach okolo mesta Lakatíja na severozápade krajiny. Háfiz Assad sám pochádzal spomedzi Alawitov a po obsadení prezidentskej funkcie ich pretláčal do čela strany a štátu.¹ Navyše Alawiti mali v Sýrii tradične početné zastúpenie v dôstojníckom zbore už od čias francúzskeho mandátu), ktoré Assadovci ešte posilnili. Naproti tomu sunitov, väčšinových obyvateľov je okolo 74%. Okrem toho sú prítomné aj menšiny kresťanov (Arménov alebo ortodoxných) a Drúzov. Tie prejavili ku konfliktu zatiaľ zdržanlivý postoj. Ako výstraha pre nich slúži prípad Iraku, kde sa po páde diktátora postavenie kresťanov výrazne zhoršilo. Neznamená to, že musia nutne sympatizovať s režimom. Majú predovšetkým strach z niektorých opozičných frakcií. Tým dominujú radikálni islamisti, ktorí sa netaja zámerom zaviesť v krajine náboženský režim. Opozícia má však zložiek viacero a v jej radoch sa nachádzajú napríklad aj sekulárne skupiny.

Sýrsky režim už má skúsenosti so sunitským povstaním. Vo februári 1982, pri povstaní sýrskej odnože Moslimského bratstva bombardovali ozbrojené sily mesto Hamá, kde podľa rôznych odhadov zahynulo okolo 20 000 ľudí.² V súčasnosti režim tiež využíva na potlačenie opozičných frakcií ozbrojené sily pod kontrolou Alawitských dôstojníkov. Boje doposiaľ prebiehali hlavne v mestách Homs, Daraa, Idib a v súčasnosti tiež Aleppo a hlavné mesto Damask. Práve mestá ako Homs a Aleppo sú totiž centrom sunitskej opozície voči režimu, ktorú reprezentuje napríklad sýrska odnož Moslimského bratstva.

Okrem oficiálnych ozbrojených zložiek slúžia režimu aj ozbrojené milície, zložené tiež predovšetkým z lojálnych Alawitov³. Pri bojoch doteraz zahynulo podľa rôznych zdrojov 20 000 – 30 000 ľudí. Civilistov, povstalcov aj vládných ozbrojencov.

Vplyv na región

Libanon

Konflikt má odozvu aj v širšom regióne. Primárnym ohniskom eskalácie konfliktu je susedný Libanon. Moderné dejiny Libanonu a Sýrie sú pevne prepojené. Sýria neustále zasahovala do vnútorných záležitostí Libanonu a v rokoch 1976 – 2005 mala na jeho území aj svoje ozbrojené sily. V roku 1975 vypukla v Libanone občianska vojna. Jej dôvodom bol spor o politický systém krajiny. Libanon je totiž národnostne a konfesiónálne značne rozdelený. V roku 1943, keď krajina získala nezávislosť, dohodli sa zástupcovia náboženských skupín na konsociačnom systéme, ktorý zvýhodňoval kresťanov, predovšetkým prozápadne orientovaných maronitov. V priebehu 60-tych a 70-tych rokov však moslimské a nacionálne ľavicové frakcie začali požadovať zmenu, čo maroniti odmietali. Situácia sa ešte viac skomplikovala po septembri 1970, keď sa v Libanone usadili ozbrojené zložky a vedenie Organizácie za oslobodenie Palestíny. Tí sa pridali na stranu moslimov, na čo maroniti reagovali budovaním ozbrojených milícií.⁴ Občianska vojna vypukla v roku 1975 a o rok neskôr vyslala Sýria do Libanonu svoje vojská. Pôvodne podporovala moslimsko-ľavicovú koalíciu, neskôr sa však pridala na stranu maronitov. Do konca konfliktu v roku 1990 ešte niekoľko krát zmenila strany, nakoniec sa však jej kľúčovými spojencami v Libanone stali šíiti. Pôvodne apolitickí šíiti, patriaci medzi chudobné vrstvy najskôr v 70-tych rokoch založili hnutie Amal a neskôr s pomocou Iránu Hizballáh. Sýrska vláda Hizballáh od začiatku 90-tych rokov podporovala a ten zase presadzoval jej záujmy v Libanone. Na strane sýrskeho

¹ Schulze, str. 207.

² Hourani, str. 455.

³ Jedná sa predovšetkým o milíciu Šabíha, ktorá bola podľa BBC zodpovedná za masaker v meste Hulá, kde bolo zabitých vyše 100 ľudí.

⁴ Schulze, str. 241.

režimu v súčasnosti stojí tiež časť ortodoxných kresťanov a Drúzov, ale to je spôsobené prevažne ich nacionalistickou alebo komunistickou politickou orientáciou. V rámci nej vidia Assada ako bojovníka proti imperializmu a symbol arabskej nezávislosti a jednoty. Proti Assadovi naopak stoja libanonskí suniti (vrátane fundamentalistov) a pro-západne orientovaní maronitskí kresťania. Maroniti, zástancovia libanonskej nezávislosti stáli vždy v opozícii proti ideológii arabského nacionalizmu, pretože vykresľovala Libanon ako neprávom odtrhnutú súčasť tzv. „Veľkej Sýrie“. Suniti a maroniti združení v tzv. „koalícii 14. marca“ sa zaslúžili o konečný odchod sýrskych vojsk z Libanonu v roku 2005. Šiíti a nacionalisticko-favicové frakcie naopak vytvorili pro-sýrsku „koalíciu 8. marca“.

Od vypuknutia sýrskeho konfliktu už aj na libanonskom území došlo k zrážkam medzi oboma táborami. Vzájomne si napádali manifestácie a došlo aj k prestrelkám. S konfliktom je spájaný aj atentát na šéfa Libanonskej spravodajskej služby Wissama al Hassana v októbri 2012. Hassan bol totiž priaznivcom „Aliancie 14.marca“ a sympatizoval so sýrskou opozíciou. Táto situácia špeciálne riziková vzhľadom na tragickú občiansku vojnu, ktorou si krajina v minulosti prešla. Navyše Libanon je dlhodobo charakteristický slabou centrálnou vládou a taktiež neefektívnymi ozbrojenými silami.⁵ Situáciu ešte viac komplikujú sýrski utečenci hromadne mieriaci do Libanonu (a taktiež Turecka a Jordánska).⁶ Tí sa často dostávajú do sporov s pro-Assadovskými Libanoncami.

Ostatné štáty regiónu

Ďalšia odozva konfliktu je medzinárodná. Šiítsky Irán je podporovateľom režimu prezidenta Assada. Háfiz Assad podporoval Irán už v iracko-iránskej vojne, keďže po roztržke v strane Baas mali jej sýrske a iracké krídlo veľmi zlé vzťahy.⁷ Irán a sýrsky režim majú tiež spoločné záujmy, ako napríklad podpora Hizballáhu a donedávna aj palestínskeho Hamasu⁸ a Islamského džihádu Na druhej strane stoja bohaté a vplyvné ropné monarchie Perzského zálivu a Saudská Arábia. Tie podporujú a vyzbrojujú rebelov, predovšetkým však tých s fundamentalistickým náboženským zmysľaním. Dôvodov pre podporu opozície majú tieto štáty viacero. Úlohu zohráva aj náboženská otázka (opozícia je prevažne sunitská), silným faktorom je však aj Irán. Saudská Arábia a ropné monarchie totiž vnímajú Irán ako nebezpečného konkurenta. Irán sa permanentne snaží o hegemoniu v oblasti Perzského zálivu a vplýva na šiítske menšiny v spomínaných krajinách a taktiež v susednom Iraku. Preto ich vlády dúfajú, že destabilizáciou prípadne pádom jedného z najspoľahlivejších spojencov utrpí aj Irán. Opozíciu podporuje aj Turecko. To malo pôvodne po nástupe vládnej strany AKP k moci v roku 2002 zo Sýriou dobré vzťahy. Dokonca sprostredkovalo tajné rozhovory medzi Sýriou a Izraelom, ktoré skončili po tzv. „izraelskej letnej vojne“ proti hnutiu Hizballáh v lete 2006. Od začiatku sýrskeho konfliktu však Turecko kritizovalo Assadovu vládu za tvrdý postup voči opozícii. Neskôr začalo s rebelmi aj otvorene sympatizovať a médiami sa šíria dohady o vojenskom výcviku rebelov v utečeneckých táboroch na tureckom území. Turecko ako rastúca regionálna veľmoc snaží vybudovať si dominantné postavenie v regióne. Konkurentom je mu práve Irán, podporovateľ Assada.

Konflikt má navyše tendenciu vyhocovať aj sunitsko-šiítske napätie iných štátoch regiónu. V tejto súvislosti sa spomína hlavne Bahrajn. Tam je situácia opačná. Vládne sunitská kráľovská dynastia, búria sa masy šiítov. Demonstrantov v Bahrajne podporuje hlavne Irán, ktorý sa snaží o budovanie úzkych vzťahov so všetkými šiítskymi komunitami v regióne

⁵ V krajine má prakticky každá významná náboženská alebo politická frakcia svoje ozbrojené krídlo.

⁶ Podľa údajov UNHCR sa v Libanone nachádza cca 57 000 Sýrčanov, v Jordánsku 54 000 a v Turecku až 88 000.

⁷ Z tohto istého dôvodu sa Sýria pridala aj k protiirackej koalícii v období 1900-1991.

⁸ Hamas sa však po začiatku konfliktu od sýrskej vlády dištancoval a premiestnil svoje exilové sídlo do Katarskej dohy.

(Libanon, Irak, Sýria). Zálivové monarchie sympatizujú s vládou a Saudská Arábia dokonca poslala na pomoc bahrajnskému emirovi svoje vojská. Západné vlády sa k tomuto konfliktu väčšinou nevyjadrujú, ale prakticky sú na strane monarchie.⁹ V prípade Turecka je dôležitý aj kurdský faktor. Sýrski Kurdi boli zatiaľ v konflikte prevažne neutrálni. Ich počet sa odhaduje na okolo dvoch miliónov. Pádom Assadovho režimu by mohli získať lepšie postavenie v rámci krajiny, odpor k Turecku ich však môže pritiahnúť na stranu Assada. Krajne ľavicová PKK sa už postavila (verbálne) na stranu Assada, tá však nereprezentuje zmýšľanie všetkých Kurdov.

Globálny dopad

Západ, Rusko a Čína

Konflikt taktiež rezonuje na globálnej úrovni, ktorou je už tradičný stret záujmov „Západu“ (Spojené štáty, Európska únia) na jednej strane a Ruska a Číny na strane druhej. Rusko je už od sovietskych čias blízkym partnerom Sýrie. Predáva zbrane ozbrojeným zložkám a v sýrskom Tartuse má jedinú námornú základňu mimo svojho územia. Preto sa stále snaží o istý druh kompromisu medzi vládou a povstalcami. Spolu s Čínou preto blokujú protisýrske rezolúcie v BR OSN. Západné vlády otvorene vystupujú proti Assadovi, ale zdráhajú sa vyzbrojovať povstalcov alebo otvorene vstúpiť do konfliktu. Mnohé skupiny hlásiace sa k opozícii sú totiž ťažko čitateľné a iné sa otvorene hlásia k islamizmu.¹⁰ O vstúpení do konfliktu (konkrétne o vytvorení bezletovej zóny alebo tzv. bezpečnostných zón) hovoril francúzsky prezident Francois Hollande, zostal však sám. NATO svoju účasť v konflikte nateraz vylúčilo. Úlohu pravdepodobne zohrala aj skúsenosť z Líbye. Tam sa po odstránení diktátora s pomocou síl NATO situácia značne skomplikovala. Centrálna vláda nemá krajinu pod kontrolou a rôzne ozbrojené skupiny sa jej odmietajú podriaďovať.¹¹ Podobný scenár v Sýrii by neprosperoval nikomu v regióne. Podporu Assadovi otvorene vyjadrili napr. Venezuela alebo Kuba.

Izrael a Sýria

V neistom postavení vzhľadom k Sýrskemu konfliktu je Izrael, ktorého politické elity nemajú na konflikt jednotný názor. Izrael bojoval proti Sýrii v štyroch vojnách, z toho bol dvakrát konfrontovaný z režimom Háfiza Assada. Prvýkrát počas tzv. Jom-kippurskej vojny v roku 1973, následne počas prvej libanonskej vojny v roku 1982. Taktiež, ako už bolo spomenuté, obaja Assadovci podporovali hnutie Hizballáh v jeho akciách proti Izraelu. V minulosti tiež podporovali rôzne palestínske militantné frakcie, napríklad Ľudovú frontu pre oslobodenie Palestíny, ktorá odmietala izraelsko-palestínsky mierový proces. Počas Bašárovej vlády však nedochádzalo na spoločnej hranici (hranici Sýrie a Izraelom okupovaných Golanských výšin zabratých v roku 1967) k žiadnym násilným stretom.

Vo vzduchu však visí otázka zbraní hromadného ničenia, ktorými Sýrsky režim disponuje. Podľa známych poznatkov Sýria nedisponuje jadrovými zbraňami. Izrael v roku 2007 navyše preventívne vybombardoval sýrsky reaktor v Deir es Zor. Pravdepodobne ale disponuje chemickými a biologickými zbraňami. Tie by mohol režim využiť v boji proti povstalcovi. Pre Izrael by však bolo oveľa nebezpečnejšie, keby sa k týmto zbraňam dostali fundamentalisticky zmýšľajúce zložky opozície. Ich nasledujúce kroky by totiž boli nepredvídateľné. Preto z izraelských vojenských kruhov zaznievali aj argumenty o prípadnom preventívnom vojenskom zásahu. Ten by mal za úlohu v prípade pádu sýrskeho režimu dostať chemické a biologické zbrane pod kontrolu. To by však pravdepodobne ešte viac

⁹ Bahrajn je napríklad sídlom Piatej flotily amerického námorníctva.

¹⁰ Napríklad ozbrojenci z Líbye alebo Iraku.

¹¹ Dôkazom extrémne nestabilnej situácie v krajine je nedávny útok na veľvyslanectvo USA a zavraždenie veľvyslanca.

destabilizovalo už aj tak nepokojný región, keďže arabské obyvateľstvo a aj vlády väčšiny štátov v regióne by to vnímali ako ďalšiu izraelskú agresiu voči arabskému štátu. Taktiež je tu otázka Iránu. Ten je pre židovský štát problémom číslo jeden. Už súčasné problémy Assadovho režimu doliehajú aj na Irán, pretože stráca spojenca, ktorého by mohol využiť v prípade konfrontácie s Izraelom, o ktorej sa dlhodobo hovorí.

Záver

Región Blízkeho východu je už dlhodobo považovaný za výbušný a jeho vývoj je ovplyvnený mnohými udalosťami. Konflikt v Sýrii ukazuje na význam regionálnych aj globálnych spojenectiev a aj to, akú významnú úlohu tu stále hrá náboženská a etnické príslušnosť. Na druhej strane však vidieť aj pragmatizmus (zdržanlivosť Západu, Izraela). Konflikt zatiaľ nemá dominantnú stranu. Režim disponuje vojenskou prevahou (ťažké zbrane, letectvo, elitná Republikánska garda), na druhej strane, stratil niekoľko významných funkcionárov (bývalý premiér Rizad Hijab utiekol do Jordánska, minister obrany Dawoud Rajiha zabitý pri atentáte) a kvôli brutálnym zákrokom môže stratiť aj časť obyvateľstva, ktorá ho podporuje. Brutalitou sa však podľa Amnesty international previnili aj opoziční ozbrojenci. Tí neváhajú popravovať zajatcov z radov Alawitov a do konfliktov sa dostávajú aj s kresťanskými skupinami. Preto je potrebné konflikt a jeho vplyv na región naďalej sledovať a prípadne sa poučiť, ako riešiť problémy tejto časti sveta v budúcnosti.

Použitá literatúra:

1. Hourani, Albert- Dejiny Arabského Sveta, Nakladatelství Lidové Noviny, Praha 2010.
2. Kamrava, Mehram- The Modern Middle East, University of California Press, Londýn, 2005.
3. Schulze, Reinhard- Dějiny islámského světa ve 20.století, Atlantis, Brno 2007.

Elektronické zdroje:

4. Amnesty.org
5. bbc.co.uk
6. english.aljazeera.net
7. guardian.co.uk
8. haaretz.com
9. jpost.com
10. nytimes.com
11. Unhcr.org

Kontakt

PhDr. Martin Šálek

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov,
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: martin.salek@euba.sk

František Škvrnda

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKEJ UNIVERZITY V BRATISLAVE

VYBRANÉ ASPEKTY VYTVÁRANIA MULTIPOLARITY V SÚČASNÝCH MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOCH¹

Abstrakt

Centrá moci ako jeden z ústredných teoretických problémov medzinárodných vzťahov. O vývoji chápania multipolarity v teórii medzinárodných vzťahov. Prechodný charakter súčasného obdobia medzinárodných vzťahov. O vybraných problémoch vytvárania multipolarity v medzinárodných vzťahoch. Destabilizujúca rola USA a neoliberalnej globalizácie v súčasnom usporiadaní medzinárodných vzťahov. Kritické teórie medzinárodných vzťahov o vytváraní multipolarity v súčasných medzinárodných vzťahoch.

Kľúčové slová: centrá moci, hegemonia, multipolarita, Spojené štáty americké, súčasné medzinárodné vzťahy, systém medzinárodných vzťahov, veľmoc.

Abstract

Centers of power – the central theoretical problems of international relations. The understanding of the development of multipolarity in international relations theory. The transitional nature of the contemporary period of international relations. The selected problem of multipolarity in international relations. Destabilizing role of U.S. and neoliberal globalization in contemporary international relations. Critical international relations theory on the creation of multipolarity in contemporary international relations.

Key words: centers of power, contemporary international relations, great power, hegemony, multipolarity, system of international relations, United States of America.

Úvod

K ústredným témam charakteristiky medzinárodných vzťahov patrí ich usporiadanie. Usporiadanie medzinárodných vzťahov môže mať veľmi pestré podoby, ale spravidla sa vyčleňujú jeho tri základné typy: multipolárne, bipolárne a unipolárne (monopolárne). Základom uvedeného „trojitého“ vymedzenia typov usporiadania medzinárodných politických vzťahov je počet centier moci v nich.

Skúmanie usporiadania medzinárodných vzťahov sa uskutočňuje v širšom kontexte než je len samotná moc, ktorá sa spravidla charakterizuje ako politická (vojenskopolitická) záležitosť, ktorá je však výrazne podmienená aj ekonomickým fenoménom bohatstva. Usporiadanie medzinárodných vzťahov sa bežne považuje za synonymum pojmu systém medzinárodných vzťahov a naopak systémová analýza medzinárodných vzťahov vyúsťuje do problému ich usporiadania. Problému usporiadania medzinárodných vzťahov a ich podobe sa začala venovať zvýšená pozornosť práve v súvislosti s používaním pojmu systém v teórii medzinárodných vzťahov. Z ďalšieho uhla pohľadu sa usporiadanie medzinárodných vzťahov spája s témou rovnováhy moci v teórii medzinárodných vzťahov.

¹Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0827/12 Vytváranie multipolarity v súčasných medzinárodných vzťahoch.

Nové impulzy skúmaniu usporiadania medzinárodných vzťahov dodali viaceré procesy globálneho ale aj regionálneho či lokálneho charakteru, ktoré pôsobia v posledných 30 rokoch. V podmienkach vývoja medzinárodných vzťahov po rozpade ich bipolarity, ktoré sú prepletené s pôsobením neoliberalnej globalizácie sa objavujú nové prvky, dá sa povedať až kvalitatívneho charakteru. Vznikajú úvahy o zániku moderného (modernizovaného) vestfálskeho systému medzinárodných vzťahov a o začiatku ich nového štádia vývoja – postvestfálskeho.

O východiskách chápania usporiadania medzinárodných politických vzťahov

Vydeme z kanonickej tézy teórie medzinárodných vzťahov, že v ich multipolárnom usporiadaní existujú tri a viac centier moci² a v bipolárnom sú tieto centrá dve. V multipolárnom a bipolárnom systéme môže za určitých podmienok dôjsť k rovnovážnemu stavu – mocenskej rovnováhe, keď jednotlivé centrá moci majú zhruba rovnaký vplyv na dianie a dokážu dosiahnuť, že konanie a správanie žiadnej veľmoci (superveľmoci) neobsahuje kroky ohrozujúce ďalšie centrá moci alebo fungovanie celého systému.

V unipolárnom usporiadaní existuje len jedno centrum moci – jeden štát (veľmoc, po druhej svetovej vojne sa vytvoril pojem superveľmoc), s ktorého postavením, úlohou a vplyvom nemôže súťažiť, ani ho politicky, vojensky či ekonomicky ohroziť žiadny iný aktér. Ak toto centrum získa také postavenie, v ktorom má moc na vyvíjanie nátlaku na ďalších aktérov, aby konali v súlade s jeho záujmami (na ich základe), vzniká hegemonistické usporiadanie medzinárodných politických vzťahov.

Snaha o získanie hegemonie v medzinárodných politických vzťahoch a úsilie zabrániť jej predstavujú v ich vývoji jednu z ústredných línií. Dosiachnutie hegemonie sa považuje za politický fenomén, ale opiera sa o vojenskú a hospodársku silu (potenciál). Spravidla je doplnené aj kultúrnym a informačným pôsobením. Po rozpade bipolarity došlo k zosilneniu tohto pôsobenia, ktoré je v podmienkach neoliberalnej globalizácie úzko spojené s westernizáciou a amerikanizáciou masovej kultúry a pôsobenia globálnych médií.

Existencia unipolárneho a predovšetkým hegemonného usporiadania medzinárodných vzťahov vyvoláva v oblasti bezpečnosti asymetriu, ktorá má protirečivé následky. Asymetria usporiadania medzinárodných vzťahov zosilňuje pôsobenie nerovnomernej (dlhodobo deformovanej) distribúcie moci a bohatstva.

VZ OSN na 34. zasadnutí 14. decembra 1979 prijalo rezolúciu č. 104 O neprípustnosti hegemonizmu v medzinárodných vzťahoch. Hegemonizmus sa v rezolúcii charakterizuje ako „politika štátu alebo skupiny štátov usilujúcich sa politicky, hospodársky, ideologicky alebo vojensky kontrolovať, podriaďiť si iné štáty, národy alebo časti sveta, alebo im dominovať“.

K hegemonizmu v súčasných medzinárodných vzťahov možno podotknúť, že je v protiklade s požiadavkou pluralizmu, ktorý sa vyžaduje nielen vo vnútropolitickom prostredí, najmä v súvislosti s formovaním politickej moci prostredníctvom volieb, ale aj s ekonomickým životom a vývojom spoločnosti. Ekonomická konkurencia sa dosiahnuť tiež len v pluralitnom prostredí. Za cenu určitého zjednodušenia si dovoľíme urobiť paralelu, medzi hegemoniou v medzinárodných vzťahoch a diktatúrou vo vnútropolitickom režime. Teda hegemonický stav v medzinárodných vzťahoch z hľadiska všeobecného usporiadania

²M. Kaplan v dnes už kultovej práci teórie medzinárodných vzťahov *System and Process in International Politics*, ktorá vyšla v roku 1957, kde sa pokúsil urobiť exaktný (kvantifikovateľný) pohľad na moc v medzinárodných vzťahoch v záujme možnosti jej komparovania, uviedol, že optimálny počet centier moci v medzinárodných vzťahoch nemožno jednoznačne určiť, ale optimálnym stavom, je ak ich existuje päť (In Kaplan, M.: *System and Process in International Politics*. Colchester: EPCR, 2005, s. 35 – 46).

sveta (spoločnosti) nie je vhodný a koniec koncov prináša viac problémov ako ich je schopný vyriešiť.

Ak je tlak vyvíjaný hegemonným centrom moci na ďalších aktérov medzinárodných politických vzťahov taký, že bezohľadne presadzuje svoje záujmy, porušujúc pri tom aj právne a morálne normy prijaté medzinárodným spoločenstvom, ide o imperiálne usporiadanie. Impériom je jeden štát, ale toto označenie môže slúžiť aj na širšie prostredie a zahŕňajú sa doň ďalšie štáty – aktéri (ich subsystem), ktorí sú ním politicky, vojensky a hospodársky ovládané (závislé od neho). Imperiálny štát na presadzovanie svojich záujmov používa ozbrojenú i ďalšie násilie a rôzne podoby zastrasovania, najmä voči takým štátom (aktérom), ktorí nie sú ochotní sa mu podriaďovať a konať na základe ním stanovených pravidiel.

Ani jeden z typov usporiadania medzinárodných vzťahov nie je automaticky zárukou stability ich systému, ktorý závisí od viacerých faktorov pôsobiacich v meniacich sa podmienkach. Vývoj usporiadania medzinárodných vzťahov v 20. storočí prešiel od multipolarity cez bipolaritu k unipolarite.

Ústrednou témou úvah o usporiadaní súčasných medzinárodných vzťahov je pozícia USA v nich. V týchto úvahách nájdeme širokú škálu názorov, ktoré pracovne zaradíme do štyroch skupín, odstupňovaných podľa toho, ako vnímajú „silu a úroveň“ unipolárneho – hegemonného postavenia USA:

- Po prvé pozícia USA ako hegemóna sa považuje za štandardnú, ba čo viac za bezalternatívnu, lebo ak nastane iná situácia, svet sa pohrúži do víru nestability – je prezentovaná najmä neokonzervatívcami, medzi ktorými majú priam fundamentalistické názory jeho stúpenci v bývalých socialistických štátoch³;
- Po druhé USA získali síce po rozpade bipolarity hegemonne postavenie v medzinárodných vzťahoch, ktoré má však iný charakter ako bola pozícia hegemonov v predchádzajúcich storočiach a označuje sa za nový typ hegemonie⁴, niekedy najmä v publicistických textoch sa nazýva aj neúplnou – viazanou, limitovanou, obmedzenou, či dokonca benevolentnou (ktorú vyznávala aj časť neokonzervatívcov v USA)⁵, popr. liberálnou hegemoniou⁶ – túto situáciu časť autorov hodnotí ako výhodnú pre USA a časť ako obmedzujúcu;
- Po tretie na pôsobenie USA v súčasnom usporiadaní medzinárodných vzťahov sa nazerá kriticky – či už z hľadiska kritických teórií medzinárodných vzťahov popr. aj širšej kritickej sociálnej teórie⁷;
- Po štvrté je to síce priznanie, že USA už nemajú alebo nebudú mať hegemonne postavenie, ale výklady nových spôsobov usporiadania medzinárodných vzťahov majú „zastierací“ charakter – snažia sa nimi vytvoriť obraz sveta, ktorý bude nepolárny⁸,

³Za bezprecedentný krok v tomto smere možno považovať najmä odoslanie otvoreného listu skupiny 22 politických vyslúžilcov z postsocialistických štátov (vrátane štyroch zo Slovenska) prezidentovi USA B. Obamovi, ktorý zverejnil 16. júla 2009 poľský denník Gazeta Wyborcza.

⁴S týmto pojmom pracuje aj Z. Brzezinski v práci *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její velká globální převaha*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 11 – 36.

⁵Pozri napr. Hoder, L.: *Benevolentní hegemonie USA*. In *Global Politics* časopis pro politiku a mezinárodní vztahy. Publikováno 26. 1. 2006. In <http://www.globalpolitics.cz/clanky/benevolentni-hegemonie>. Navštívené 30. novembra 2012.

⁶Ikenberry, G. J.: *Liberal hegemony or empire? American power in the age of unipolarity*. In Held, D. – Koenig-Archibugi, M. (eds): *American Power in the 21st Century*. Cambridge: Polity, 2004, s. 83 – 113. Pozri aj Kagan, R.: *The Benevolent Empire*. *Foreign Policy*, 1998, č. 111 (Summer), s. 24–36.

⁷Chomsky, N.: *Hegemonie nebo přežití. Americké tažení za globální nadvládou*. Praha: Mladá fronta, 2006.

⁸Haass, R. N.: *The Age of Nonpolarity What Will Follow U.S. Dominance*. In *Foreign Affairs*, 2008, Vol. 87, č. 3, s. 44 – 56.

popr. postamerický⁹, ale nikto v ňom nebude nikto hegemonom, pričom USA si zachovávajú vedúce postavenie a pod.

Ďalšie úvahy, ktoré tiež obsahujú určité teoretické aspekty na túto tému, ale iba marginálneho charakteru, pochádzajú z dielni „politických analytikov“ (v zahranično- a bezpečnostnopolitickej oblasti) a mimovládnych organizácií, popr. môžu mať aj publicistické zameranie. Mimovládne organizácie i rôzne médiá však často prezentujú názory, ktoré sú viac vyjadrením podpory (lojality) názorom ich donorov, než svoje vlastné.

Do zvláštnej kategórie textov v tejto oblasti možno zaradiť aj materiály spravodajskej komunity USA Globálne trendy, keď v roku 2012 vyšlo už ich piate vydanie. Sú vytvárané k časovým hraniciach od rokov 2010 (v roku 1997) do roku 2030 v tohtoročnom vydaní. V každom z vydaní od roku 2000 sa objavujú štyri scenáre, v schéme najlepší – lepší – horší – najhorší. Scenáre medzinárodných vzťahov (bezpečnosti) bez hegemonie USA sa samozrejme zaraďujú medzi horšie, popr. najhoršie scenáre a spájajú sa s víziou destabilizovaného chaotického sveta.

V roku 2000 sa v Globálnych trendoch tak objavil scenár postpolárneho sveta. V roku 2004 to bol scenár Cyklus strachu, 2008 Svet bez Západu a v roku 2012 sú to scenáre Zastavené motory ako najhorší scenár, kde sa počíta s rastom medzištátnych konfliktov a s tým, že USA sa obrátia do svojho vnútra a globalizácia sa zastaví a Džin vypustený z fľaše ako horší scenár. V tomto scenári nárast nerovnosti povedie k tomu, že časť štátov sa ocitne medzi víťazmi a časť medzi porazenými, čo bude spôsobovať chaos. Okrem toho k zvyšovaniu sociálneho napätia povedie aj stúpajúca nerovnosť vnútri štátov. USA už nebudú pôsobiť ako „globálny policajt“, pričom sa nemusia úplne vzdať svojej angažovanosti v medzinárodných vzťahoch.

Teoretická reflexia vytvárania multipolarity v súčasných medzinárodných politických vzťahoch

Vývoj usporiadania súčasných medzinárodných politických vzťahov v najvšeobecnejšom pohľade vyžaduje uplatniť dva výskumné pohľady. Prvý je viac zameraný na realitu, skutočný stav medzinárodných politických vzťahov a má predovšetkým ontologický charakter. Druhý má charakter teoretický a ide o reflexiu stavu a tendencií vývoja medzinárodných politických vzťahov, popr. o spôsoby ich explanácie či interpretácie. Za relatívne samostatnú oblasť skúmania možno považovať aj jeho metodologickú stránku – použité metódy a rámec (spôsob) ich uplatnenia, ktoré vyžaduje uvažovať nielen staticky v spojení s usporiadaním ale aj v dynamike zmeny, pohybu, vývoja medzinárodných vzťahov.

Ak sa nedostatočne prihliada k týmto stránkam poznávania medzinárodných vzťahov, dá sa sklízať do abstraktného teoretizovania, odtrhnutého od reality a vytvárania rôznych „neživých“, formálnych modelov. Na druhej strane hrozí pragmatizmus a utilitarizmus reálpolitiky, preceňovanie existujúceho stavu a snaha využiť ho na presadzovanie záujmov („dosahovanie úspechov“) v každodennom živote bez zvažovania ich súvislostí a dôsledkov.

Sme preto svedkami úsilia podávať názory na usporiadanie medzinárodných vzťahov v určitej škále pohľadov, popr. ako problému, kde sa vyskytuje pluralizmus ideí, koncepcií a teórií. Vybrali sme na ukážku dva okruhy problémov, ktoré sa v súvislosti s týmito prístupmi objavili v literatúre v predchádzajúcom desaťročí a ktoré výstižne charakterizujú zameranie diskusie,

O téme rovnováhy moci pojednáva v monograficky zameranej publikácii R. Little. Označuje ju za významnú ale veľmi kontroverznú otázku¹⁰ a preto dochádza k jej neustálemu

⁹Zakaria, F.: *The post-American world*. New York : W.W. Norton & Co., 2008.

prehodnocovaníu a diskusiám o nej. Uvádza aj štyroch významných teoretikov medzinárodných vzťahov z USA, ktorí túto tému od konca druhej svetovej vojny rôznym spôsobom analyzovali. Ide o H.J. Morgenthaua (Politika medzi národmi), H. Bulla (Anarchické spoločenstvo), K. N. Waltza (Teória medzinárodnej politiky) a J. Mearsheimera (Tragédia veľmocenskej politiky). Dôraz pri tom kladie na skúmanie skúseností z veľmocenského pôsobenia USA a poukazuje sa na to, že sa v mnohom odlišuje od skúseností európskych veľmocí.

Medzi kritickými názormi na vytváranie multipolarity v súčasnom svete ide o dve práce. Prvou je publikácia J. Clegga¹¹, ktorý pri poukazovaní na vznik iného sveta, než je ten známy píše o procese multipolarizácie a jej koreňoch. Ďalej to je dielo S. Amina, v ktorom nastoľuje význam precizovania chápania multipolárneho sveta¹². V súvislosti s tým poukazuje na potrebu skúmania otázok ako sú protirečenia zjednocovania a trieštenia starého trojuholníka ekonomickej moci (USA, západná Európa/EÚ a Japonsko), rastu čínskych výziev imperialistickému svetu, ruské vychádzanie z tunela, pozícia Indie ako nová veľmoc. Zvýrazňuje aj aktuálnosť rešpektovania rastúcej sily Juhu a zmeny pohľadov na pôsobenie OSN.

Záverom

Na začiatku 21. storočia sa znovu vytvára multipolarita medzinárodných politických vzťahov. Napriek tomu, že jej vytváranie je pomalé a podľa rôznych súčasných odhadov (trendov, scenárov, vízií a pod.) nemožno očakávať dramatické zmeny v najbližších 15 – 20 rokoch.

Z iného hľadiska možno poznamenať, že na začiatku 21. storočia sa v medzinárodných vzťahoch objavili dva fenomény, ktoré činia ich usporiadanie labilnejším ako to bývalo v minulosti. Prvým je to, že súčasné obdobie medzinárodných vzťahov má prechodný charakter. Nie je jednoznačne určený jeho charakter a označuje sa rôznymi názvami. Po druhé značne destabilizujúci vplyv na súčasné medzinárodné vzťahy má fenomén krízy. Označuje sa rôznymi názvami, často aj ako globálna kríza. Existujú však názory, ktoré poukazujú na to, že ide o krízu, ktorá zasiahla priamo len Západ a úzko naň napojené krajiny, ale napr. krajín zoskupených v BRIC (neskôr už BRICS) sa netýka.

Vzniká viac či menej nové usporiadanie, ktoré sprevádzajú kvalitatívne zmeny. Prvá spočíva v tom, že sa už často hovorí o konci vestfálskeho obdobia. Druhým kvalitatívnym momentom je to, že vytvárajúca sa multipolarita nebude mať výlučne západný charakter. Celkom na záver uvedieme, že medzi adeptmi na pozície superveľmocí v novej multipolarite sa objavujú okrem USA ako upadajúceho hegemoná EÚ ako nový typ aktéra medzinárodných vzťahov a tiež Čínska ľudová republika a Ruská federácia.

¹⁰Little, R.: *The Balance of Power in International Relations: Metaphors, Myths and Models*, Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2007, s. 3.

¹¹Clegg, J.: *China's Global Strategy: Toward a Multipolar World*. London – New York: Pluto Press, 2009, s. 40 – 41.

¹²S. Amin: *Beyond US Hegemony?: Assessing the Prospects for a Multipolar World*. London – New York: Zed Books, 2006, s. 1.

Kontakt

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: skvrnda@euba.sk

Marta Zágoršeková

FAKULTA MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV
EKONOMICKEJ UNIVERZITY V BRATISLAVE

VPLYV MEDZIKULTÚRNYCH VZŤAHOV NA TRANSFORMÁCIU SOCIÁLNEHO A KULTÚRNEHO KAPITÁLU¹

Abstrakt

Príspevok skúma teoretické vymedzenie pojmov „sociálny“ a „kultúrny“ kapitál v záujme ich precizovania v kontexte interpretácie termínu poznatková, resp. informačná spoločnosť. Autorka zastáva názor, že je sémantický rozdiel medzi výrazmi „sociálny kapitál“ a „kultúrny kapitál“ a uvádza argumenty vyvracajúce ich synonymické ponímanie.

Kľúčové slová: sociálny kapitál, kultúrny kapitál, poznatková spoločnosť, informácia.

Abstract

Aim of the study is to examine the notion of social and cultural capital of the knowledge society. When we say today that the hallmark of postmodern civilization is a “knowledge society”, we have in mind that knowledge is the force that drives the development of current society.

From the historical point of view, it is apparent that every transition of humanity to a higher level of civilization was driven by knowledge. From the discovery of pottery, burnt brick, the wheel and writing up to the latest nanotechnology. What is the main difference from the past? As generally known, the main difference is that knowledge has become **information** which has flown out of scientific laboratories and books and begun to be mass-distributed. This transformation (performance) of knowledge into information has brought along many positives, but also many negatives. We all know about the positive effects. For a change, I would like to draw attention to some of the negative effects.

Key words: social capital, cultural capital, knowledge society.

Pojmy *sociálny kapitál* a *kultúrny kapitál* sa v slovenskej odbornej kulturologickej literatúre objavujú iba sporadicky. Môže to byť zapríčinené jednak krátkou históriou rozvoja kulturologického bádania na Slovensku, jednak akousi neistotou prevládajúcou v kruhoch sociálnych vedcov a filozofov v otázke oprávnenosti spojenia *sociálneho* a *kultúrneho* s ekonomickým pojmom *kapitál*. U nás všeobecne prevláda mienka, že predsa spoločnosť a kultúra sú natoľko vznešené hodnotové pojmy našej historickej sebareflexie, že ich spojenie s utilitárnym výrazom *kapitál* by mohlo vyznievať dehonestujúco.

Súčasná reálna prax našej meniacej sa spoločnosti je však úplne iná, než donedávna prevládajúce tradičné koncepty sociálnych vied. Sociálni vedci a filozofi sa čoraz viac vzdávajú od skúmania súčasného stavu našej spoločnosti a napriek mnohým víziám o potrebe interdisciplinárneho výskumu ešte žiadne výraznejšie výsledky sa nedostavili. Stále síce hovoríme o prechode k poznatkovej spoločnosti, ale naše vlastné sebaopoznanie drieme ešte v predstavách minulosti. Tým nechcem naznačovať, že spojením hodnotových kategórií s utilitárnou realitou by sme sa mohli dostať na lepšie cesty sebaopoznania, ale tvrdím, že

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/100911.

jednou z možností našej sebareflexie by mohol byť komplexný výskum reálneho stavu našej spoločnosti ako v podstate jediného „domáceho“ zdroja našej prosperity. Nemáme dostatočne bohatý prírodný kapitál, nedisponujeme veľkými zdrojmi nerastných surovín, nezdedili sme nijakú stáročnú akumuláciu ani peňažného, ani nehnuteľného kapitálu, nezískali sme ani obrovské bohatstvo z cudzích území ako historické monarchie a bývalé koloniálne štáty.

Čo máme k dispozícii sme len my sami, čiže ľudský kapitál, ktorý je hlavným prostriedkom nášho budúceho rozvoja. Ľudský kapitál však nie je súhrnom jednotlivých obyvateľov nášho štátu, ale výsledkom reálnych sociálnych interakcií medzi ľuďmi, ich sociálnych a kultúrnych habitusov, hodnotových a názorových preferencií a mentalít.

Na vyjadrenie tohto *sociálne* akumulovaných mentálnych vzorov, noriem a hodnotových preferencií, respektíve intelektuálnych a morálnych habitusov, ktoré spolupôsobia na ekonomický a civilizačný rozvoj spoločnosti, ale i každej ľudskej bytosti, sú pojmy *sociálny* a *kultúrny kapitál* výstižným pomenovaním. U nás sa objavili iba nedávno, predovšetkým v prácach sociológov a ekonómov. Pojem *sociálny kapitál* sa u nás rozšíril hlavne prostredníctvom veľkej popularity prác amerického ekonóma Francisa Fukuyamu a pojem *kultúrny kapitál* zásluhou prác francúzskeho sociológa Pierra Bourdieua.

Preskúmame teraz čo vyjadrujú pojmy *sociálny* a *kultúrny kapitál*. Čo hovoríme, keď hovoríme o *sociálnom* a čo, keď hovoríme o *kultúrnom*? Čo reprezentujú sociálne kódy a čo kultúrne kódy v každom jednotlivcovi?

Sociálno (*sociabilita, socialita, socius* – z lat. vlastnosť patriť do skupiny, komunity) znamená byť v spoločnosti, ktorá je autonómna zóna aktivity tvorená organizáciou ľudských vzťahov a interakciami, ktoré sa riadia pravidlami. Sociálni filozofi stáročia diskutujú o tom, aký je obsah, resp. referent tohto pojmu. Na jednej strane je tvrdenie, že sociálno, socialita nie je objekt, ale diskurzívne konštruované pole, kde o nadvládu súperia rozmanité tvrdenia a interpretácie. Treba však brať do úvahy to, načo upozorňujú kritici esencializmu a fundamentalizmu, ktorí odmietajú myšlienku esenciálnych, univerzálnych konceptov odkazujúcich k nemenným entitám. Sociálno nie je žiadny nemenný objekt analýzy, ale na vzťahoch a interakciách založená konštrukcia spoločenskej reality. Spoločnosť je potom chápaná ako nestály systém diskurzívnych diferenciácií, v ktorých sa sociálne a kultúrne identity reprezentujú otvorenou a náhodnou artikuláciou hodnotových preferencií. Diskurzívne konštrukty podľa niektorých autorov jednotlivci vzájomne dekodujú a interpretujú, avšak stratégiou týchto interpretácií nie sú „tí druhí“, ale vlastné *ego* interpretujúceho jednotlivca. To je východiskom liberalistických konceptov *sociálneho*, ktoré hegemoniu neprípisujú *sociéte*, ale individuám.

Esencializmus naopak, predpokladá pôsobenie nemenných substancií pochádzajúcich zo sociálnych a kultúrnych habitusov, a ich zmeny vysvetľuje iba pomocou vrstvenia jednotlivých odlišných identít.

Francis Fukuyama problém individuálnych, na *ego* zameraných preferencií poníma ako odklon od morálnej normy reciprocity. Pričom za mravné pokladá konanie, ktoré vopred nekalkuluje s reciprocitou, teda tým, že za svoje altruistické postoje a činy získa od druhých nejakú formu odmeny alebo uznania. V tomto duchu ide o ideálny etický koncept v intenciách kantovského kategorického imperatívu. „K reálnemu súboru noriem nedospievame automaticky. Počas Veľkého rozvratu kultúra vyprodukovala mnoho kognitívnych konštrukcií, ktoré ľuďom zastierali následky ich správania na ľudí, čo sú im blízki.“² Fukuyama upozorňuje na to, že naše postoje dokážeme pomocou rôznych argumentov a konštruktov sami pred sebou „zdôvodniť“, čiže dokážeme *sociálno* vylúčiť z interpretácií nášho konania. Takéto postoje posilňujú aj ďalšie postoje ako je nedôvera k inštitúciám, všeobecná skepsa voči trvalým hodnotám, vzbura proti konformizmu a pod.

² FUKUYAMA, F.: *Veľký rozvrat*. Bratislava: AGORA 2005, s. 286 - 288, ISBN: 80-969394-1-6.

Zaujímavé by bolo zistenie, či kultúra naozaj reprezentuje „iba“ tento závoj falošného vedomia, ktoré použijeme, keď sa nám to hodí. Domnievam sa, že *sociálne a kultúra* netvorí líniu priamej následnosti, ale vzťah medzi nimi je interaktívny, čiže jedno produkuje druhé a zároveň si miesta v tejto bipolarite ustavične vymieňajú. Kultúrne entity by nezávisle od procesu sociogenézy nezískali funkciu, a ako také by nemohli mať historickú kontinuitu. Ale dejiny ľudstva svedčí o tom, že v rôznych spoločnostiach najdlhšie a najpevnejšie sa udržuje práve kultúrna identita a jednotlivci si ju udržuujú počas celého života ako svoj „prirodzený“ habitus, ako súbor znakov a kódov svojej mentality a správania sa. Súhrn týchto znakov, noriem a preferencií osvojených v priebehu socializácie a vzdelávania nazývame *kultúrnym kapitálom*, ktorého nositeľmi sú jednotlivci.

Niektorí autori za kultúrny kapitál pokladajú aj tzv. firemnú, alebo inštitucionalizovanú kultúru, či kreatívny priemysel. Podľa nášho názoru v týchto prípadoch ide o také kultúrne konštrukty, ktoré sú časovo ohraničené napríklad vznikom a zánikom podnikateľského subjektu, vznikom a zánikom daného štátu alebo iných inštitúcií. Jednotlivci sa adaptujú na tieto temporálne vymedzené preferencie iba dovtedy, kým majú záujem byť súčasťou firmy alebo iných inštitúcií. Dobrým príkladom, ktorý ilustruje politickú snahu udržať jednotlivcov čo najdlhšie v rámci firemnej kultúry je napríklad princíp japonského manažmentu spočívajúci v snahe premeniť firmu na rodinný kapitál, čiže spojiť firemné benefity s podporou poskytovanou zamestnancom a ich rodinám. Samozrejme firemný kapitál slúži aj ako rodinný kapitál iba dovtedy, kým trvá zamestnanecká zmluva pracovnej sily. Špecifickou morálnou stránkou tohto firemného kapitálu je to, že ak zlyhá zamestnanec, tak stratí tvár nielen vo vzťahu k firme, ale aj vo vzťahu k svojej rodine a v širšej sociálnej komunite, kde sa predtým tešil hodnotám vyplývajúcim zo skupinového uznania jeho pracovných i morálnych kvalít.

V iných kultúrach, hlavne na Západe, fluktuácia pracovnej sily, teda aj jej kultúrneho kapitálu, nepodlieha morálnemu hodnoteniu, naopak sa vníma ako čosi prirodzené, pokiaľ to vyhovuje individuálnym potrebám a záujmom jednotlivcov.

A tu sme pri koreni funkčnej i substanciálnej odlišnosti *kultúrneho kapitálu* od *sociálneho kapitálu*. Tá spočíva v tom, že *kultúrny kapitál* ako trvalý individuálny habitus jednotlivcov v liberálnych spoločnostiach nepodlieha sociálnej kontrole, ani iným sankciám, ale je súčasťou mobility pracovnej sily. Migrujúci jednotlivci alebo skupiny svoj *kultúrny kapitál* prenášajú do tých firiem, štátov a iných inštitúcií, kde získajú nové pracovné príležitosti a podľa nových kritérií využívajú svoj kultúrny habitus na adaptáciu a akceptáciu nových požiadaviek. Pokiaľ im však vlastný kultúrny habitus bráni v procese adaptácie na nové životné a pracovné podmienky, vtedy sa vytvára podhubie pre vznik rôznych sociálnych konfliktov a nepokojov. Najčastejšie prejavy neschopnosti adaptovať sa na nové podmienky sú spojené s náboženskými preferenciami, s nedostatočnou jazykovou kompetenciou, stereotypmi životného štýlu alebo nedostatočnou úrovňou vzdelanosti.

Podstatnou funkciou *sociálneho kapitálu* na rozdiel od *kultúrneho kapitálu* je to, že ju možno exploatovať iba v rámci daného spoločenského systému konkrétneho štátu. Súvisí to s tým, že všetky elementy a funkcie *sociálneho kapitálu* vznikli v rámci právneho, politického, hospodárskeho a kultúrneho prostredia konkrétneho štátu a stratégiou ich účinnosti je udržanie a prehlbovanie integrity štátu ako mocenskej inštitúcie.

Z teoretického hľadiska *sociálny kapitál* musíme skúmať ako proces utvárania hodnôt vo vnútri štátov. Vnútoraná, štátom ohraničená integrita *sociálneho kapitálu* vo vzťahu k individuám môže pôsobiť ako obmedzujúci faktor ich medzinárodnej mobility. Z politického hľadiska ako preferovanie konzervatívnych hodnôt, ako návrat k tradíciám, ako lokálpatriotizmus alebo ako preferencia etnocentrizmu.

Ak skúmame funkcie *sociálneho kapitálu*, nemali ba sme opomenúť, že tie tvoria základ konkurenčných stratégií štátov a národných podnikateľských subjektov. Ich vzťah

k medzinárodnému prostrediu je podmienený egoistickými cieľmi štátu, alebo daných podnikateľských subjektov, operujúcich iba na území daného štátu, lebo ich inštitucionálna báza je konštituovaná ako do seba uzavretá politická alebo ekonomická entita.

Inou charakteristickou vlastnosťou *sociálneho kapitálu* na rozdiel od *kultúrneho kapitálu* je to, že síce absorbuje kultúrne hodnoty, ale ich mení na utilitárny prostriedok produkcie a distribúcie. Inými slovami povedané premieňa ich na funkčný nástroj výroby a obchodovania, napríklad ako prvkov reklamy, prezentácií a iných sekundárnych aktivít spojených so slobodou podnikania a s voľným obchodom.

Tento proces kulturológia označuje ako jav *komodifikácie*, spojený s rozvojom kapitalizmu. *Komodifikácia* transformuje predmety a hodnoty do komodít, pričom pojem *komodity* sa poníma ako reifikovaná entita, ktorej hlavným cieľom je predaj na trhu.

Komodifikácia kultúry prebieha ako proces tzv. kultúrneho priemyslu, čiže „spracovávaná“ ľudí a hodnôt do komodít tak, aby slúžili potrebám trhu.

Medzi významných kritikov *komodifikácie* kultúry patria hlavne predstavitelia frankfurtskej školy Theodor W. Adorno a Jürgen Habermas³. Habermas poukazuje na to, že vzrastajúca *komodifikácia* života spôsobená veľkými korporáciami pretvára racionálnych ľudí na „neracionálnych konzumentov“, a to tak, že všetky otázky sociálnej existencie podriaďuje peniazom. Tak dochádza k tomu, že komoditou sa stávajú nielen kultúrne produkty, ale aj sám človek, jeho hodnotu a osobnosť determinuje trh. V tomto procese dochádza k tomu, že sa *sociálny kapitál* v ekonomickom zmysle slova „kapitalizuje“ a redukuje iba na pragmatický nástroj akcelerácie trhových procesov.

Záverom možno konštatovať, že *sociálny kapitál* na rozdiel od *kultúrneho kapitálu* je ohraničený na aktivity a operácie v rámci relatívne uzavretých komunít, firiem, spoločenstiev alebo štátov, ktoré sú inštitucionalizovanou platformou ich činnosti. Charakter *sociálneho kapitálu* je podmienený i ohraničený základnými princípmi týchto inštitúcií (firiem, štátov), ktoré sa neprenášajú do iných inštitúcií vzhľadom na ich odlišné individuálne ciele a stratégie. Ale niektoré prvky *sociálneho kapitálu*, napríklad úroveň univerzálneho vzdelania a zručnosti pracovnej sily a iné, sa môžu rovnako uplatniť v sociálne a kultúrne odlišných inštitúciách. Fundamentalisticky konštituovaný kultúrny habitus však v diferencovaných podmienkach môže spoluvytvárať aj neželené postoje a preferencie jednotlivcov.

Tento fakt je okrem iného, podľa môjho názoru, významným dôvodom prečo je potrebné teoreticky odlišne vymedziť referenčný rámec pojmu *sociálny kapitál* a nestotožňovať ho s pojmom *kultúrny kapitál*. Veď *kultúrny kapitál* v zmysle ponímania P. Bourdieua⁴ je rezistentným habitusom indivíduí, spoluvytvára ich sociálnu mentalitu, rešpektovanie noriem a hodnotových preferencií aj v novom prostredí migrujúcich osôb alebo migrujúcej pracovnej sily.

Kontakt

doc. PhDr. Marta Zágoršková, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita

Dolnozemska 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: marta.zagorsekova@euba.sk

³ HABERMAS, J.: *K ústave Európy*. Bratislava: Kalligram 2012 ISBN: 978-80-8101-579-3.

ADORNO, Th. W.: *Přehodnocení kulturního průmyslu*. <http://glosy.info/texty/prehodnoceni-kulturniho-prumyslu/>.

⁴ BORDIEU, P.: *Sociologické hledání sebe sama*. Brno: Vydavatelstvo: Doplněk, 2012, ISBN: 9788072392803.

Zoznam autorov príspevkov

Adašková Daša, PhDr., PhD.
Balhar Vítázoslav, prof. Ing., CSc.
Balhar Vítězslav, Ing., PhD.
Blahová Mária, PhDr., PhD.
Bocora Ján, Ing.
Brocková Katarína, Ing., Mgr., PhD.
Budveselová Alena, PhDr.
Cséfalvayová Katarína, Ing., PhD.
Čech Lubomír, doc. Dr., CSc.
Černota Mikuláš, Ing., PhD.
Drabek Jaroslav, Ing.
Draková Silvia, Ing.
Drutarovská Jana, Ing.
Držka Michal, Ing.
Dudáš Tomáš, doc. Ing., PhD.
Fabuš Michal, Ing., PhD.
Fodorová Veronika, Ing., PhD.
Gabrielová Petra, Ing.
Grančay Martin, Ing., PhD.
Grešš Martin, doc. Ing., PhD.
Harakaľová Ľubica, Ing.
Holas Lukáš, Ing.
Hofková Anna, JUDr. Ing., PhD.
Hurná Lucia, JUDr., PhD.
Chuguryan Simona, Mgr., PhD.
Ионова Владимировна Наталья
Jančíková Eva, Ing., PhD.
Jašová Emílie, Ing.
Jurčák Vojtech, prof. Ing., CSc.
Kordoš Marcel, Ing., PhD.
Krajčo Karol, Ing.
Kucharčík Rudolf, PhDr., PhD.
Kunychka Mykhaylo, Ing.
Kurucz Milan, doc., CSc.
Liďák Ján, doc. PhDr., CSc.
Lipková Beata, Ing., PhD.
Lipková Ľudmila, Dr.h.c. prof. Ing.,CSc
Lukáč Milan, Ing.
Lysák Ladislav, Ing., DrSc.
Maceják Štefan, PhDr. Mgr., PhD.
Мамрукова Ильинична Ольга
Márton Milan, doc. PhDr., CSc.
Matis Ján, Mgr.
Mattoš Boris, Mgr., PhD.
Meričková Laura, Ing.
Mráz Stanislav, prof. JUDr., CSc.
Nad' Jaroslav, PhDr.
Pajtinka Viliam, Ing.
Pásztorová Janka, RNDr., PhD.
Plávková Oľga, doc. PhDr., CSc.
Portyakov Vladimir, professor, doctor

Pravdová Hana, doc. PhDr., PhD.
Pyteľová Klaudia, Mgr., PhD.
Ralbovský Milan, prof. Ing., PhD.
Raneta Leonid, Ing., PhD.
Roháľová Ilkivová Hana, Ing., PhD.
Rusiňák Peter, JUDr., PhD.
Satková Monika, Ing. Mgr.
Slušná Zuzana, PhDr., PhD.
Sorby Karol, doc. PhDr., DrSc.
Szikorová Nóra, Ing., PhD.
Šabo Marián, Ing.
Šálek Martin, PhDr.
Ščepán Michal, Ing., PhD.
Škvrnda František, mim. prof., doc. PhDr., CSc.
Zágoršeková Marta, doc. PhDr., CSc.

Sponzori konferencie / Conference sponsors:

TAIPEI
REPRESENTATIVE OFFICE
BRATISLAVA

**STREDO-SLOVENSKÁ
ENERGETIKA**

člen skupiny

Zborník príspevkov
z 13. medzinárodnej vedeckej konferencie
Medzinárodné vzťahy 2012
Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

© Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava

Zostavovateľka zborníka:
PhDr. Lucia Milošovičová

Počet strán: 547

ISBN 978-80-225-3559-5

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
Authors are responsible for content of presentations.